Ελληνική Εταιρεία Μελέτης του Εγκλήματος και του Κοινωνικού Ελέγχου

Εξουσίες, επιστημονική ουδετερότητα και εγκληματολογικός λόγος

50 χρόνια Howard Becker
"Whose side are we on?"

Συμβολές στο 1ο Συνέδριο της ΕΕΜΕΚΕ
Αθήνα, 24–27 Μαΐου 2016

Αθήνα 2018

Ελληνική Εταιρεία Μελέτης του Εγκλήματος και του Κοινωνικού Ελέγχου

Εξουσίες, επιστημονική ουδετερότητα και εγκληματολογικός λόγος

50 χρόνια Howard Becker
"Whose side are we on?"

Συμβολές στο 1ο Συνέδριο της ΕΕΜΕΚΕ
Αθήνα, 24–27 Μαΐου 2016

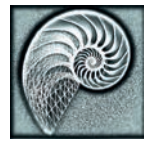

Ε.Ε.Μ.Ε.Κ.Ε.
Αθήνα 2018

Εξουσίες, επιστημονική ουδετερότητα και εγκληματολογικός λόγος: 50 χρόνια Howard Becker "Whose side are we on?" Συμβολές στο 1ο Συνέδριο της Ελληνικής Εταιρίας Μελέτης του Εγκλήματος και του Κοινωνικού Ελέγχου

Επιμέλεια ύλης:
Βάσω Αρτινοπούλου, Σοφία Βιδάλη, Στράτος Γεωργούλας, Όλγα Θεμελή, Νικόλαος Κ. Κουλούρης και Γιώργος Παπανικολάου

Συνεργασία στην επιμέλεια των κειμένων:
Ιωάννα Δρόσου, Άννα Κασάπογλου, Δημήτρης Κόρος, Αλεξάνδρα Κουφούλη, Γιάννης Πέτσας

Αθήνα 2018

ISBN 978–618–84142–0–4

© των συγγραφέων

'Εκδοση:
Ελληνική Εταιρεία Μελέτης του Εγκλήματος και του Κοινωνικού Ελέγχου (Ε.Ε.Μ.Ε.Κ.Ε)
Σοφοκλέους 5
10559 Αθήνα

www.eemeke.org
grsscsc@gmail.com

Τεχνική επιμέλεια και εξώφυλλο: Γ. Παπανικολάου
Στοιχειοθετήθηκε με 10/14 GFS Didot (www.greekfontsociety-gfs.gr)

"...Να έχουμε αξίες ή όχι; το ερώτημα είναι πάντα μαζί μας. Όταν οι κοινωνιολόγοι επιχειρούν να μελετήσουν προβλήματα που έχουν σημασία για τον κόσμο που ζούμε, βρίσκονται μπροστά σε ένα σταυροδρόμι. Μερικοί τους καλούν να μην παίρνουν θέση, να είναι ουδέτεροι και να κάνουν έρευνα τεχνικά σωστή και χωρίς αναγωγές σε αξίες. Άλλοι τους λένε ότι η δουλειά τους είναι επιφανειακή και άχρηστη, εάν δεν εκφράζει μια βαθιά προσήλωση σε αξιακές θέσεις.

«Αυτό το δίλημμα, το οποίο φαίνεται τόσο οδυνηρό σε πολλούς, στην πραγματικότητα δεν υπάρχει γιατί ένα σκέλος του είναι φανταστικό. Για να υπάρχει ένα τέτοιο δίλημμα, πρέπει να υποθέσουμε, όπως φαίνεται ότι κάνουν ορισμένοι, ότι είναι πράγματι δυνατόν να κάνουμε έρευνα ανεπηρέαστη από προσωπικές και πολιτικές συμπάθειες. Η γνώμη μου είναι πως αυτό δεν είναι δυνατόν και συνεπώς το ερώτημα δεν είναι εάν θα πρέπει να παίρνουμε θέση, δεδομένου ότι αναπόφευκτα γίνεται αυτό, αλλά μάλλον ποια θέση παίρνουμε, δηλαδή, με ποιανού το μέρος είμαστε...».

Howard Becker, "Whose side are we on?" (1966)

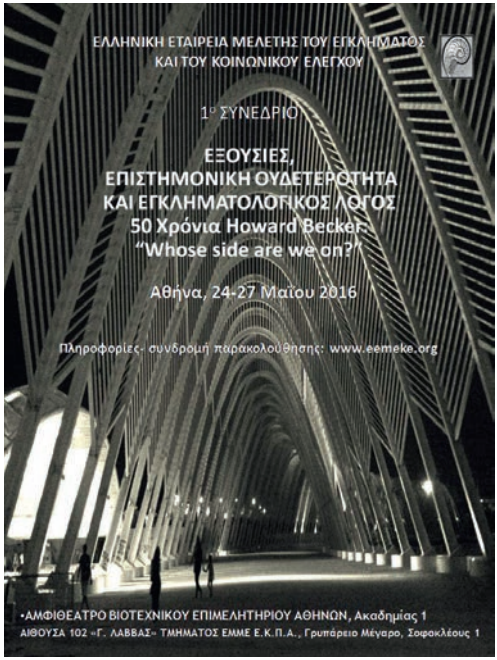

Επιστημονική Επιτροπή

Καθηγήτρια Έφη Αβδελά, Παν/μιο Κρήτης

Καθηγήτρια Βάσω Αρτινοπούλου, Πάντειο Παν/μιο, Αντιπρόεδρος ΔΣ ΕΕΜΕΚΕ

Καθηγήτρια Σοφία Βιδάλη, Δ.Π.Θ, Πρόεδρος ΕΕΜΕΚΕ

Καθηγητής Στράτος Γεωργούλας, Παν/μιο Αιγαίου, Μέλος ΔΣ ΕΕΜΕΚΕ

Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Όλγα Θεμελή, Παν/μιο Κρήτης, Ταμίας ΔΣ ΕΕΜΕΚΕ

Επίκουρος Καθηγητής Νικόλαος Κ. Κουλούρης, Δ.Π.Θ, Γραμματέας ΔΣ ΕΕΜΕΚΕ

Καθηγητής Γρηγόρης Λάζος, Πάντειο Παν/μιο, Μέλος ΔΣ ΕΕΜΕΚΕ

Αναπληρωτής Καθηγητής (Reader) Γιώργος Παπανικολάου, Teesside University (UK), Μέλος ΔΣ ΕΕΜΕΚΕ

Καθηγήτρια Ελισάβετ Συμεωνίδου-Καστανίδου, Α.Π.Θ.

Οργανωτική Επιτροπή

Μαργαρίτα Γασπαρινάτου, Δρ. Εγκληματολογίας, Νομική Σχολή Ε.Κ.Π.Α., Δικηγόρος

Ιωάννα Δρόσου, Υπ. Δρ. Σωφρονιστικής, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Πάντειο Παν/μιο, Δημοσιογράφος

Πάρη Ζαγούρα, Υπ. Δρ. Εγκληματολογίας, Νομική Σχολή Ε.Κ.Π.Α., Επιμελήτρια Ανηλίκων

Άννα Κασάπογλου, Δρ. Εγκληματολογίας, Τμήμα Κοινωνικής Διοίκησης και Πολιτικής Επιστήμης, Δ.Π.Θ.

Δημήτρης Κόρος, Δρ. Σωφρονιστικής Πολιτικής, Τμήμα Κοινωνικής Διοίκησης και Πολιτικής Επιστήμης, Δ.Π.Θ., Δικηγόρος

Νικόλαος Κουλούρης, Επίκουρος Καθηγητής, Τμήμα Κοινωνικής Διοίκησης και Πολιτικής Επιστήμης, Δ.Π.Θ.

Χρήστος Κουρούτζας, Υπ. Δρ. Εγκληματολογίας, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Παν/μιο Αιγαίου

Αλεξάνδρα Κουφούλη, Υπ. Δρ. Εγκληματολογίας, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Πάντειο Παν/μιο, Κλινική Ψυχολόγος

Γιάννης Πέτσας, Υπ. Δρ. Σωφρονιστικής Πολιτικής, Τμήμα Κοινωνικής και Εκπαιδευτικής Πολιτικής, Παν/μιο Πελοποννήσου

Ειρήνη Σταμούλη, Δρ. Εγκληματολογίας, Τμήμα Κοινωνικής Διοίκησης και Πολιτικής Επιστήμης, Δ.Π.Θ., Δικηγόρος

Σοφία Σπυρέα, Υπ. Δρ. Σωφρονιστικής Πολιτικής, Τμήμα Κοινωνικής Διοίκησης και Πολιτικής Επιστήμης, Δ.Π.Θ., Υπότροφος Ιδρύματος Ωνάση

Περιεχόμενα

Οι επιμελητές

Εισαγωγή: εξουσίες, επιστημονική ουδετερότητα και εγκληματολογικός λόγος ...1

I. Εγκληματολογική θεωρία, έρευνα και εξουσία

Σοφία Βιδάλη

Οι αλήθειες του εγκληματολογικού λόγου: αντιφάσεις, περιορισμοί και προβλήματα στη θεώρηση του «εγκληματικού ζητήματος» ...9

Δημήτρης Παπαϊωάννου

Η έννοια της αξιολογικής ουδετερότητας στις κοινωνικές επιστήμες και την Εγκληματολογία ...30

Αλέξανδρος Ζαμάνης

Η έρευνα πεδίου στην Πολιτισμική Εγκληματολογία. 'Εθνογραφική εμβύθιση' και 'Συμπαθητική Κατανόηση': προς μια «εγκληματολογική κατανόηση» ('criminological verstehen') ...40

Χρήστος Κουρούτζας

Από τον «Εγκληματία Άνθρωπο» στα «Εγκληματικά Γονίδια»: γενετικός λόγος και εξουσία στη γενετικοποίηση της παρεκκλίνουσας συμπεριφοράς ...60

Μαρία Π. Κρανιδιώτη

Η σημασία της έρευνας για τον θεωρητικό λόγο στην Εγκληματολογία: "ἐν οἶδα ὅτι ουδὲν οἶδα" ...78

Ιωάννα Τσίγκανου και Έμμυ Φρονίμου

Αξιολογική ουδετερότητα και μεθοδολογική αμεροληψία στην επιστημονική έρευνα: σκέψεις και προβληματισμοί ...100

Γρηγόρης Λάζος
Για τη ριζοσπαστική εγκληματολογία στην Ελλάδα ...109

II. Νεοφιλελευθερισμός, επαναοριοθετήσεις του κανονικού, επικινδυνότητα

Αθανάσιος Χουλιάρας
Εξέλιξη και διαχρονική λειτουργία της έννοιας της επικινδυνότητας του δράστη στις ποινικές επιστήμες ...145

Βίκυ Βασιλαντωνοπούλου
Η επικινδυνότητα των ισχυρών και η ισχύς των επικινδύνων: παραλλαγές μιας μη συμβατικής πραγματικότητας ...174

Μαρίνος Σκανδάμης
Η εξέλιξη της έννοιας της επικινδυνότητας στις συστάσεις του Συμβουλίου της Ευρώπης ...191

Μαργαρίτα Γασπαρινάτου
Από την επικινδυνότητα στην αναλογιστική πρόγνωση κινδύνου: οι προκλήσεις και τα αδιέξοδα της θετικιστικής σκέψης ...211

III. Ιστορικές διαστάσεις της εγκληματολογίας και του εγκλήματος

Έφη Αβδελά
Για μια ιστορία της εγκληματολογικής σκέψης στην Ελλάδα ...231

Γιώργος Παπανικολάου και Filippo Espinoza
Λαθρεμπόριο και Ιταλοκρατία στα Δωδεκάνησα ...242

Κωστής Γκοτσίνας
«Χασισοπότες και λωποδύτες, τοξικομανείς και κακοποιοί»: τα ναρκωτικά από την εγκληματοποίηση στην εγκληματογένεση κατά το πρώτο μισό του 20ού αιώνα ...260

IV. Εγκλήματα των ισχυρών, έρευνα, πρόληψη

Ειρήνη Σταμούλη
Ποινική Δικαιοσύνη και εξουσίες: το παράδειγμα του οργανωμένου εγκλήματος ...276

Στράτος Γεωργούλας
Κρατικό-Εταιρικό Έγκλημα: παραδείγματα στη σύγχρονη ελληνική πραγματικότητα ...295

Ελένη Μιχαλοπούλου
Μία κριτική προσέγγιση του «οικονομικού» εγκλήματος ...306

Μαρία Σακελλάρη
Το έγκλημα κατά της άγριας ζωής στη Κρήτη: τα θύματα που γίνονται θύτες, ο νόμος της σιωπής και η συνενοχή του κράτους ...318

Λία Γάκη
Μια επίσκεψη στην βαθιά πράσινη εγκληματολογία σε σχέση με την οικονομική εγκληματικότητα κατά του περιβάλλοντος στην Ελλάδα ...338

V. Παλιές και νέες διαστάσεις της θεωρίας και όψεις του εγκληματικού ζητήματος

Νικόλαος Τσίρος
Πανοπτισμός και βιοεξουσία ως ερμηνευτικά παραδείγματα του αντιβουλησιαρχικού μεταμοντερνισμού ...356

Μαρκέλλα Σιταρά
Ασφαλιστική διαχείριση και επιστημονική ουδετερότητα στην περίπτωση του SAVRY: μία προσέγγιση από τη σκοπιά της Κριτικής Εγκληματολογίας ...366

Μαρία Αναγνωστάκη
Εναλλακτικά/ευεργετικά μέτρα στη νομοθεσία περί ναρκωτικών: πορίσματα μελέτης ...376

Κατερίνα Καλλιάρα
Η τρέχουσα νεοφιλελεύθερη παρέμβαση του δικαίου στις

εργασιακές σχέσεις: μία ριζοσπαστική προσέγγιση ...399

Έλενα Σάββα

Ο πελάτης έχει πάντα δίκιο; Μια προσέγγιση των πολλαπλών νομιμοποιήσεων του πελάτη πορνικών υπηρεσιών στην Ελλάδα του 2015-16 ...406

Δημήτρης Παρασκευόπουλος

Προσδιορίζοντας το περιεχόμενο της οπαδικής βίας στον αθλητισμό, μανιχαϊσμός και ασφάλεια στην εξέδρα ...417

Αναστάσιος Παπαθανασίου και Γεώργιος Γέρμανος

Αντιμετωπίζοντας το Κυβερνοέγκλημα: δυσχέρειες διερεύνησης, στρατηγικές πρόληψης και αντιμετώπισης από αστυνομικής και εγκληματολογικής πλευράς σε Ευρωπαϊκό επίπεδο ...434

VI. Μητρόπολη και κοινωνική ζωή

Νικόλαος Κ. Κουλούρης

Διασπορά του ποινικού ελέγχου και κοινωνικοχωρική απομόνωση. Από την «τιμωρητική πόλη» στις «περίκλειστες κοινότητες» ...448

Πέννυ Κουτρολίκου και Ειρήνη Μίχα

Οι πολιτικές για το χώρο και ο εγκληματολογικός λόγος: το παράδειγμα του Σχεδίου Ολοκληρωμένης Αστικής Παρέμβασης (ΣΟΑΠ) για την Αθήνα ...468

Άλκηστις Πρέπη

Παρίσι–Αθήνα: η ασφάλεια στην πόλη μέσα από τις πολιτικές των σημερινών δημοτικών αρχών ...486

VII. Διεπιστημονικές προσεγγίσεις του εγκληματικού ζητήματος

Παναγιώτα Μπαλή και Αθανάσιος Δουζένης

Εφηβεία και παραβατική συμπεριφορά ...506

Έλενα Καρκαζή

Παρεμβάσεις με δικαστική εντολή και 'επιβεβλημένη βοήθεια': πώς να απελευθερωθούμε από ένα παράδοξο που εγκλωβίζει;

...519

Δήμητρα Μάντζαρη

Επιτελώντας το ρόλο του ψυχολόγου σε πλαίσια κράτησης: μια κριτική ματιά στις σχέσεις εξουσίας, θεραπείας και στις προοπτικές της επαγγελματικής πρακτικής ...531

Άννα Μαμάη

Η ποινική διαμεσολάβηση στην ενδοοικογενειακή βία κατά των γυναικών: ενδυνάμωση του θύματος ή δευτερογενής θυματοποίηση; ...545

Στέλλα Νιώτη

Η προκαταρκτική εξέταση και ο ρόλος του ειδικού ανακριτικού υπαλλήλου: η εμπειρία από το Σ.Ε.Υ.Υ.Π. ...563

VIII. Επιτήρηση, ασφάλεια, ασφαλιστική διαχείριση, αστυνόμευση

Ντόρα Γιαννάκη

Διαδικαστική δικαιοσύνη, αστυνόμευση δημόσιας τάξης και εμπιστοσύνη στην αστυνομία: ευρήματα μιας ποιοτικής έρευνας ...572

Αθανασία Μαυρομάτη

Στερεότυπα, βία και καταστολή: ο ρόλος των στερεοτύπων σε συγκρούσεις δημοσίων συναθροίσεων στην Ελλάδα ...594

Ευάγγελος Ι. Χαϊνάς

Όψεις επιτήρησης, πρόληψης και ελέγχου του εγκλήματος σε μεγάλα αθλητικά γεγονότα ...616

IX. Εγκλεισμοί, πληθυσμοί σε παρένθεση

Αναστασία Τσακάλογλου

Κέντρα κράτησης μεταναστών: πανοπτισμός και κράτος εκτάκτου ανάγκης ...636

Ζαχαρούλα Τσιριγώτη

Ο ρόλος της Ελληνικής Αστυνομίας στη διαχείριση των προσφυγικών και μεταναστευτικών ροών ...651

X. Φυλακή—επανένταξη

Γιάννης Πέτσας

«Εντάξει, φυλακή είναι»: οι συνθήκες εγκλεισμού των κρατουμένων στα Ειδικά Καταστήματα Κράτησης Νέων ...657

Δημήτρης Κόρος

Η συντροπικότητα της πειθαρχίας και κυβερνολογικής στην ελληνική φυλακή ...669

Άννα Κασάπογλου

Κοινωνική ιεραρχία και φυλακή: η περίπτωση των κρατουμένων του λευκού κολάρου ...687

Καλλιόπη Ορφανάκη

Η μελέτη των κοινωνικών αναπαραστάσεων των εγκλείστων ενηλίκων μαθητών γύρω από το παρα-ποινικό και περι-ποινικό τομέα: η μελέτη περίπτωσης του Σχολείου Δεύτερης Ευκαιρίας της Δικαστικής Φυλακής Κορυδαλλού ...706

XI. Αποκαταστατική δικαιοσύνη—ένα άλλο παράδειγμα

Βάσω Αρτινοπούλου

Αποκαταστατική Δικαιοσύνη: μια άλλη οπτική ...723

Αφροδίτη Μαλλούχου

Η συνδιαλλαγή σε ένα επανορθωτικό πλαίσιο μεταχείρισης των ανήλικων παραβατών και ο ρόλος του επιμελητή ανηλίκων ως διαμεσολαβητή: στάσεις και αντιλήψεις Επιμελητών Ανηλίκων του Νομού Αττικής ...746

Ηρώ Μιχαήλ

Ενδυναμώνοντας την Επανορθωτική Δικαιοσύνη: διεθνείς τάσεις και σύγχρονες προκλήσεις ...766

Οι συγγραφείς του τόμου ...784

Οι επιμελητές

Εισαγωγή: εξουσίες, επιστημονική ουδετερότητα και εγκληματολογικός λόγος

Τον Αύγουστο του 1966, ο Howard Becker στην ομιλία του ως πρόεδρος της Εταιρείας για τη Μελέτη των Κοινωνικών Προβλημάτων (Society for the Study of Social Problems) έλεγε: «Κάθε φορά που οι κοινωνιολόγοι εξετάζουν ζητήματα τα οποία έχουν σημασία για τον κόσμο στον οποίο ζούμε, βρίσκονται μέσα σε διασταυρούμενα πυρά. Κάποιοι τους πιέζουν να μην παίρνουν θέση, να είναι ουδέτεροι και να διεξάγουν έρευνα η οποία είναι τεχνικά ορθή και απαλλαγμένη από αξιακές κρίσεις. Άλλοι τους λένε πως η δουλειά τους είναι ρηχή και άχρηστη εάν δεν εκφράζει μια βαθιά προσήλωση σε αξιακές θέσεις. Αυτό το δίλημμα, το οποίο φαίνεται τόσο οδυνηρό σε πολλούς, στην πραγματικότητα δεν υπάρχει, και κατά ένα σκέλος του είναι φανταστικό. Για να υπάρχει ένα τέτοιο δίλημμα, πρέπει να υποθέσουμε, όπως κάνουν ορισμένοι φαινομενικά, ότι είναι όντως δυνατόν να κάνουμε έρευνα που είναι ανεπηρέαστη από προσωπικές και πολιτικές συμπάθειες. Η γνώμη μου είναι πως αυτό δεν είναι δυνατόν και συνεπώς το ερώτημα δεν είναι εάν θα πρέπει να παίρνουμε θέση, δεδομένου ότι αναπόφευκτα γίνεται αυτό, αλλά μάλλον ποια θέση παίρνουμε, δηλαδή, με ποιανού το μέρος βρισκόμαστε ...».

Η ομιλία του Becker αποτέλεσε μια τομή στην εξέλιξη της σύγχρονης κοινωνιολογικής σκέψης και πράξης. Αντικρούοντας την κυρίαρχη τότε αντίληψη πως η επιστημονική ουδετερότητα θα πρέπει να είναι κεντρικό χαρακτηριστικό της μελέτης των κοινωνικών προβλημάτων, ο Becker εγκαινίασε μια εποχή ριζικής θεωρητικής και μεθοδολογικής ανανέωσης της κοινωνιολογικής σκέψης και κυρίως,

έφερε τους κοινωνικούς επιστήμονες, ιδίως όσους ασχολούνται με τα φαινόμενα της παρέκκλισης, της παραβατικότητας και του κοινωνικού ελέγχου, αντιμέτωπους με τον αναπόφευκτα πολιτικό χαρακτήρα της πρακτικής τους.

Έκτοτε, το ρεύμα της κριτικής κοινωνιολογικής σκέψης έχει καταστήσει σαφές πως η επιστημονική ουδετερότητα αποτελεί ένα εργαλείο με βάση το οποίο συγκροτήθηκαν «καθεστώτα» επιλεκτικής γνώσης και εξουσίες επί της γνώσης, εντός και εκτός ακαδημαϊκού χώρου και άλλες, κυρίως συναρτημένες με το ποινικοκατασταλτικό σύστημα και την επιλεκτική λειτουργία του. Γνωρίζουμε πια πως η επιστημονική ουδετερότητα, πέρα από τις στοχεύσεις των υποστηρικτών της, χρησιμοποιήθηκε και για να διαπραχθούν οι μεγαλύτερες παραβιάσεις δικαιωμάτων.

Εν τούτοις, η άποψη του Becker πως η επιστημονική ουδετερότητα είναι ένα ψευδο-δίλημμα, πολύ απέχει από το να είναι γενικότερα αποδεκτή. Η αντίληψη περί επιστημονικής ουδετερότητας προσδιορίζει ακόμη και σήμερα τον επίσημο επιστημονικό λόγο μέσα στο πανεπιστήμιο. Μάλιστα, πρέπει να υπογραμμιστεί, ότι ο λόγος περί επιστημονικής ουδετερότητας, επειδή οδηγεί σε εντυπώσεις περί αντικειμενικότητας και αυταπόδεικτης «επιστημονικής» αλήθειας, έχει συμβάλει, ώστε σε πολλές περιπτώσεις να θεωρείται παρείσακτη και περιττή κάθε ανάλυση που κάνει κατανοητή τη σχέση θεσμών, ποινικού φαινομένου και κοινωνίας.

Σήμερα, πενήντα και πλέον χρόνια μετά την σημαντική εκείνη τοποθέτηση του Becker, τα ίδια αυτά προβλήματα και διλήμματα, παραμένουν επίκαιρα για τη μελέτη του εγκλήματος και του κοινωνικού ελέγχου. Σε διεθνές επίπεδο, υπάρχουν πολλές ενδείξεις πως ο αναλυτικός εγκληματολογικός λόγος που διερευνά τα κοινωνικά αίτια του εγκλήματος έχει φθίνουσα επιρροή στην κατάστρωση της αντεγκληματικής πολιτικής, ιδίως εάν πρόκειται για εγκλήματα των ισχυρών. Κατά συνέπεια, μειώνεται και η ουσιαστική συμβολή του λόγου αυτού στην ανάλυση των όρων υπό τους οποίους προκύπτουν τα εγκλήματα και οι πολιτικές αντιμετώπισής τους, αλλά και στους όρους εφαρμογής της αντεγκληματικής πολιτικής. Παρά το ότι η εγκληματολογική έρευνα βρίσκεται στο ανώτατο επίπεδο ανάπτυξης της ιστορίας της, η ίδια η έρευνα, ο λόγος και

οι θέσεις που προκύπτουν από αυτήν, περιορίζονται σε προτάσεις διαχείρισης του εγκληματικού ζητήματος και της λειτουργίας των κατασταλτικών μηχανισμών, υπό τη γενική θεώρησή ότι τα προβλήματα αυτά συνιστούν τεχνικού τύπου ζητήματα, στα οποία πρέπει να δίνονται τεχνοκρατικού τύπου λύσεις.

Σήμερα, τα προβλήματα αυτά πρέπει να τεθούν ξανά στο επίκεντρο των στοχασμών και του επιστημονικού μας διαλόγου και να προσπαθήσουμε να πάρουμε τα πράγματα «από την αρχή» σε μια εποχή γενικότερης ρευστότητας και αβεβαιότητας που στο πλαίσιο της πολλά όρια και κανόνες έχουν καταρρεύσει και επαναπροσδιορίζονται με βάση άλλες αξίες από αυτές που ο Διαφωτισμός, η Νεωτερικότητα, ο παραδοσιακός Θετικισμός αλλά και η Κριτική Σκέψη είχαν ορίσει.

Σήμερα, η σχέση νομιμότητας-παρανομίας είναι ρευστή όσο ποτέ και επαναπροσδιόριζεται με κριτήρια σκοπιμότητας, και πάντως χωρίς την προοπτική ενός νέου οράματος κοινωνικής ανάπτυξης. Αναμφίβολα, οι διακηρύξεις περί ανθρωπίνων δικαιωμάτων και σεβασμού της ελευθερίας έχουν κατοχυρωθεί θεσμικά σε παγκόσμιο επίπεδο όσο ποτέ άλλοτε στο παρελθόν. Αλλά συχνά μοιάζουν κείμενα που δεν μπορούν να δεσμεύσουν κανέναν για την εφαρμογή τους.

Το ποινικοκατασταλτικό σύστημα γίνεται όλο και περισσότερο ένα σύνολο θεσμών αποστασιοποιημένων από την πραγματική κοινωνία και σε διαρκή κρίση, καθώς οι συνεχείς θεσμικές νομοθετικές πρωτοβουλίες για την άμεση ανταπόκριση, την ταχύτητα, την αποσυμφόρηση, δεν κατορθώνουν να παρέμβουν ποιοτικά στις αιτίες της κρίσης αλλά απλά τη διαχειρίζονται και μάλιστα, τα τελευταία χρόνια υπό το βάρος της γενικότερης κατάστασης που έχει δημιουργηθεί στο πλαίσιο της οικονομικής κρίσης. Αλλά και η ίδια η εγκληματικότητα έχει αλλάξει, καθώς έγινε αναπόσπαστο μέρος της καθημερινότητας σε τέτοιο βαθμό, ώστε να θεωρείται δεδομένη και αυτό αφορά την εγκληματικότητα και των φτωχών και των πλουσίων.

Στην Ελλάδα, ο εγκληματολογικός λόγος, παρόλη τη σχετική ανάπτυξή του σε πανεπιστημιακό επίπεδο, είναι διπλά περιθωριοποιημένος. Πρώτα από την πολιτεία, η οποία παραμένει

εγκλωβισμένη σε μια γραφειοκρατικού τύπου αντίληψη, που βρίσκεται σε μόνιμη διάσταση με την ουσιαστική εγκληματολογική έρευνα και προβληματισμό. Δεύτερον, ο εγκληματολογικός λόγος είναι αποκομμένος από το ίδιο το πεδίο του, με την έννοια ότι η παραγόμενη εγκληματολογική γνώση δημιουργείται χωρίς τους απαραίτητους πόρους, σπάνια απευθύνεται σε ευρύτερα ακροατήρια, σπάνια ασχολείται με ζητήματα που υπερβαίνουν την παραδοσιακή αντίληψη για το έγκλημα και ακόμη σπανιότερα μετασχηματίζεται σε παρέμβαση στο κοινωνικό γίγνεσθαι.

Η ανάπτυξη συνεπώς του εγκληματολογικού λόγου στην Ελλάδα συντελείται εν πολλοίς με ένα παράδοξο τρόπο, δηλαδή, χωρίς να υπάρχει ένα πραγματικά ευνοϊκό έδαφος γι΄αυτό, χωρίς στην πραγματικότητα οι αντικειμενικές συνθήκες στη χώρα μας να το επιτρέπουν. Πρόκειται ουσιαστικά για την ανάπτυξη μιας υπανάπτυξης, η οποία όσο περισσότερο θα διαιωνίζεται, τόσο περισσότερο θα επιτρέπει στο πολιτικό σύστημα να προκρίνει ανορθολογικές, ακόμη και αντιδραστικές προσεγγίσεις στα ζητήματα της εγκληματοποίησης, του εγκλήματος και της αντιμετώπισής του.

Το πρόβλημα αυτό αφορά την ελληνική εγκληματολογία στο σύνολό της. Βιώνεται όμως πιο δραματικά από μια εγκληματολογία, η οποία επιδιώκει συνειδητά τη σύνδεση της επιστημονικής της παραγωγής με τα κεντρικά ζητήματα των ελευθεριών, της ισότητας, των δικαιωμάτων και της κοινωνικής δικαιοσύνης, με δυο λόγια, με το όραμα μιας πιο ελεύθερης και δίκαιης κοινωνίας, ιδίως ενόψει των δραστικών κοινωνικών αναδιαρθώσεων της τελευταίας εικοσιπενταετίας και τελικά των επιπτώσεων της οξύτατης σημερινής κρίσης.

Για την κριτική εγκληματολογία τίθενται συνεπώς τα εξής πιεστικά ερωτήματα:

- Ποιός πρέπει να είναι σήμερα ο προσανατολισμός και οι πρακτικές προτεραιότητες της προοδευτικής εγκληματολογικής σκέψης;
- Ποιά είναι και ποιά θα μπορούσε να είναι η σχέση της εγκληματολογικής γνώσης με τα πεδία τα οποία αποτελούν το αντικείμενό της;
- Ποιά είναι τα περιθώρια παρέμβασης των εγκληματολόγων

στη διαμόρφωση της κοινωνικής κίνησης, την πολιτική και τη δράση των κοινωνικών κινημάτων σε μια κατεύθυνση κοινωνικής αλλάγής;

Με αυτούς τους προβληματισμούς και υπό το πρίσμα που αναλυτικά παρατέθηκε προηγουμένως, η Ελληνική Εταιρεία για τη Μελέτη του Εγκλήματος και του Κοινωνικού Ελέγχου πραγματοποίησε το πρώτο της συνέδριο το Μάιο του 2016. Στόχος ήταν να προσφέρει ένα βήμα ουσιαστικού προβληματισμού και διαλόγου, να αποτιμηθεί η εξέλιξη και κίνηση της εγκληματολογικής σκέψης και πράξης στην Ελλάδα αλλά και διεθνώς σε σχέση με τα παραπάνω ερωτήματα. Και ακριβώς η σύμπτωση της διεξαγωγής του Συνεδρίου με τα 50 χρόνια από την εμβληματική ομιλία του Becker προσέφερε το έναυσμα για την ανάπτυξη ενός γόνιμου διαλόγου.

Στο συνέδριο συμμετείχαν περίπου 70 ομιλητές. Σήμερα δύο χρόνια μετά παρουσιάζουμε τις συμβολές που απεστάλησαν προς δημοσίευση, σύνολο 46 εισηγήσεις. Κάνοντας σήμερα μια αποτίμηση μπορούμε να επισημάνουμε τον εντυπωσιακό αριθμό νέων επιστημόνων που συμμετείχαν στο συνέδριο, την πλούσια σε προβληματισμό συμβολή τους και ιδίως την κριτική σκέψη που σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό χαρακτηρίζει πολλές από τις εισηγήσεις.

Οι συμβολές που ακολουθούν διαρθρώνονται σε 11 ενότητες: **1. Εγκληματολογική Θεωρία, Έρευνα και Εξουσία** (Βιδάλη, Παπαϊωάννου, Ζαμάνης, Κουρούτζας, Κρανιδιώτη, Τσίγκανου & Φρονίμου, Λάζος), **2. Νεοφιλελευθερισμός, επαναοριοθετήσεις του κανονικού, επικινδυνότητα** (Χουλιάρας, Βασιλαντωνοπούλου, Σκανδάμης, Γασπαρινάτου), **3. Ιστορικές διαστάσεις της Εγκληματολογίας και του εγκλ**ήματος (Αβδελά, Παπανικολάου και Espinoza, Γκοτσίνας), **4. Εγκλήματα των ισχυρών, έρευνα, πρόληψη** (Σταμούλη, Γεωργούλας, Μιχαλοπούλου, Σακελλάρη, Γάκη), **5. Παλιές και νέες διαστάσεις της θεωρίας και όψεις του εγκληματικού ζητήματος** (Τσίρος, Σιταρά, Αναγνωστάκη, Καλλιάρα, Σάββα, Παρασκευόπουλος, Παπαθανασίου & Γέρμανος), **6. Μητρόπολη και κοινωνική ζωή** (Κουλούρης, Κουτρολίκου & Μίχα, Πρέπη), **7. Διεπιστημονικές προσεγγίσεις του εγκληματικού**

ζητήματος (Μπαλή & Δουζένης, Καρκαζή, Ψαρρά, Μάντζαρη, Μαμάη, Νιώτη), **8. Επιτήρηση, ασφάλεια ασφαλιστική διαχείριση, αστυνόμευση** (Γιαννάκη, Μαυρομάτη, Χαϊνάς), **9. Εγκλεισμοί πληθυσμοί σε παρένθεση** (Τσακάλογλου, Τσιριγώτη), **10. Φυλακή – επανένταξη** (Πέτσας, Κορος, Κασάπογλου, Ορφανάκη), **11. Αποκαταστατική Δικαιοσύνη – ένα άλλο παράδειγμα** (Αρτινοπούλου, Μιχαήλ, Μαλλούχου). Επιλογή του ΔΣ της ΕΕΜΕΚΕ που είχε και την επιστημονική επιμέλεια του τόμου ήταν να εντάξει στην ύλη του ακόμα και κάποιες συμβολές που αν και ασκούν κριτική δεν χαρακτηρίζονται από τη επιστημολογική οπτική της Κριτικής Εγκληματολογίας, αλλά έχουν ιδιαίτερη σημασία επειδή προέρχονται από επαγγελματίες σε επιμέρους πεδία. Συνδέουν έτσι με έναν τρόπο τον ακαδημαϊκό με τον πρακτικό λόγο της καθημερινότητας και, υπό μία έννοια, τη θεωρία με την πράξη. Πιστεύουμε ότι η μελέτη και ο αναστοχασμός επι των κειμένων του παρόντος τόμου θα προσφέρει την ευκαιρία για έναν περαιτέρω γόνιμο διάλογο.

Τα κείμενα των εισηγήσεων που δημοσιεύονται για οικονομικούς λόγους υποβλήθηκαν σε φιλολογική και εκδοτική επιμέλεια από τα μέλη του ΔΣ (και όχι επαγγελματίες) και σε αυτό συνεργάστηκαν και μέλη της ΕΕΜΕΚΕ-μέλη από την Οργανωτική Επιτροπή **(κ.κ.** Δρόσου, Κασάπογλου, Κόρος, Κουφούλη, Πέτσας) στους οποίους και στις οποίες οφείλουμε πολλές ευχαριστίες. Από τεχνική άποψη, μερικά από τα κείμενα αποκλίνουν από τις στυλιστικές οδηγίες που είχαν δοθεί στους συγγραφείς. Στις περισσότερες από τις περιπτώσεις αυτές η απόκλιση είναι αναπόσπαστα συνδεμένη με τον τρόπο έκφρασης και τις τεχνικές επιλογές των συγγραφέων, ώστε το ΔΣ έκρινε σκόπιμο να αρκεστεί σε μια βασική επιμέλεια του κειμένου χωρίς να απαιτήσει ευλαβική εφαρμογή του στυλιστικού οδηγού δυσχεραίνοντας έτσι σημαντικά την εργασία των επιμελητών του τόμου. Κατά συνέπεια, η εκδοτική ιδίως επιμέλεια δεν χαρακτηρίζεται από την αρτιότητα που θα είχε εάν την είχαν αναλάβει επαγγελματίες, όμως αυτό δεν έχει σχέση με την ποιότητα του κειμένου.

Τέλος θέλουμε να ευχαριστήσουμε τα μέλη της επιστημονικής επιτροπής που στήριξαν αυτήν την προσπάθεια και συγκεκριμενα

την Καθηγήτρια κ. Έλλη Συμεωνίδου Καστανίδου (Α.Π.Θ.), την Καθηγήτρια κ. Εφη Αβδελά (Πανεπιστήμιο Κρήτης) και τον Καθηγητή κ. Μανώλη Δαφέρμο (Πανεπιστήμιο Κρήτης).

Ελπίζουμε ότι αυτή η πρώτη προσπάθεια της ΕΕΜΕΚΕ να δημιουργήσει έναν κριτικό επιστημονικό λόγο στην Εγκληματολογία στην Ελλάδα, θα βρει ανταπόκριση και συνέχεια.

Δεκέμβριος 2018

Οι επιμελητές του τόμου
(μέλη του ΔΣ της ΕΕΜΕΚΕ τον Μάιο του 2016):

Σοφία Βιδάλη, Πρόεδρος ΕΕΜΕΚΕ,
Βάσω Αρτινοπούλου, Αντιπρόεδρος ΕΕΜΕΚΕ,
Νικόλαος Κ. Κουλούρης, Γραμματέας ΕΕΜΕΚΕ,
Στράτος Γεωργούλας, μέλος ΔΣ
Όλγα Θεμελή, μέλος ΔΣ
Γιώργος Παπανικολάου, μέλος ΔΣ

I.

Εγκληματολογική θεωρία, έρευνα και εξουσία

Σοφία Βιδάλη

Οι αλήθειες του εγκληματολογικού λόγου: αντιφάσεις, περιορισμοί και προβλήματα στη θεώρηση του «εγκληματικού ζητήματος»

Η Εγκληματολογία είναι μία συγκρουσιακή επιστήμη στο εσωτερικό της· την χαρακτηρίζουν τόσες διαμάχες, όσες είναι και οι Σχολές και τα επιμέρους ρεύματα σκέψης που ακολουθούν οι εγκληματολόγοι. Σε αυτό συνέβαλε και το γεγονός ότι η Εγκληματολογία συγκροτήθηκε ως επιστημονικό πεδίο υπό την επίδραση άλλων επιστημών και ότι άργησε να αποκτήσει την αυτονομία της. Στις αρχές του '60, αν και η κοινωνιολογική οπτική για το έγκλημα υπό την επίδραση της Αμερικανικής Εγκληματολογίας άρχισε να καθιερώνεται και στην Ευρώπη, οι διαμάχες δεν υποχώρησαν. Στο πλαίσιο της προβληματικής που αναπτυσσόταν στο χώρο της Κοινωνιολογίας της Παρέκκλισης αμφισβητούνταν το Θετικιστικό Παράδειγμα και στο πλαίσιο αυτό και η αξιολογική ουδετερότητα, καθ' υπέρβαση του Βεμπεριανού παραδείγματος (Κυπραίος, 1983, 196 επ.). Έτσι, όταν τον Αύγουστο του 1966 ο Becker ως Πρόεδρος της «Εταιρείας για τη Μελέτη των Κοινωνικών Προβλημάτων», εκφώνησε την περίφημη διάλεξή του «Whose side are we on?», προκάλεσε ποικίλες αντιδράσεις και κριτικές, επειδή απέρριπτε την αξιολογική ουδετερότητα αλλά και επειδή, όπως θα παρατεθεί στη συνέχεια, ανέλυε τους πραγματικούς λόγους της κριτικής εναντίον όσων τάσσονταν στην ίδια με αυτόν θέση.

Ο Becker και η εποχή του

Οι θέσεις του Becker διατυπώθηκαν σε μία εποχή κατά την οποία συνέβαιναν ποικίλες ανατροπές και αμφισβητήσεις του status quo.

Ήδη πολλοί κοινωνιολόγοι απέρριπταν την αξιολογική ουδετερότητα, ενώ τότε διαμορφωνόταν η Εγκληματολογία της Κοινωνικής Αντίδρασης στο πλαίσιο της οποίας ο Becker είχε εξέχουσα θέση ως «πατέρας» της θεωρίας της ετικέτας. Η επιστημολογική αυτονομία της Εγκληματολογίας άρχισε να διεκδικείται μέσα σε μια κοινωνικά ταραγμένη περίοδο με επίκεντρο τους αγώνες για τα πολιτικά δικαιώματα. Η διάλεξη του Becker γίνεται ένα χρόνο μετά τις αιματηρές συγκρούσεις με την αστυνομία στο Watts (Αύγουστος 1965).

Ο Becker συγκαταλέγεται στη «2η γενιά της Σχολής του Σικάγο», εμπνέεται από τις θέσεις της Σχολής του Σικάγο, που ως γνωστόν θεωρούσε ότι οι αποκλίνοντες και οι εγκληματίες έχουν μια δική τους πραγματική ζωή, το ίδιο πραγματική με αυτήν της εργατικής τάξης και καθόλου ασήμαντη για την κατανόηση της κοινωνίας συνολικά, (Gouldner, 1973, xii) αν και «κοινωνικά παθολογική». Για τους θεωρητικούς της κοινωνικής αντίδρασης, αυτοί οι παραβατικοί αποτελούσαν ένα είδος χαμηλότερης μορφής πολιτικής ζωής (political low life) (Gouldner, ό.π.). Εξάλλου, η κοινωνική παρεκτροπή την περίοδο αυτή αποκτούσε συμβολισμούς εναλλακτικού τρόπου ζωής και απαξίωσης της κατεστημένης τάξης πραγμάτων (π.χ χρήση μαριχουάνας), ενώ συσχετιζόταν και με το κίνημα για τα πολιτικά δικαιώματα των μαύρων. Όλα αυτά συνιστούσαν προκλήσεις για τους φιλελεύθερους κοινωνιολόγους της παρέκκλισης, όπως ο Becker, που έβλεπαν να αναδύονται ενώπιον τους νέα κοινωνικά υποκείμενα, τα οποία έρχονταν σε ρήξη με την κατεστημένη κοινωνία και για τα οποία εκφράζονταν με συμπάθεια. Η συμπάθεια, όπως εξηγεί ο Becker, δεν αφορά κάποια μεροληψία, αλλά τη μη απαξίωση της ζωής των περιθωριοποιημένων, καθώς γινόταν δεκτό ότι έχουν μία δική τους οπτική γωνία, από την οποία αντιλαμβάνονται τα πράγματα και κατανοούν τον κόσμο. Επρόκειτο για μεγάλη τομή στην Εγκληματολογία. Έως τότε, η άποψη εκείνων των περιθωριακών απουσίαζε από τις μελέτες για την αποκλίνουσα συμπεριφορά και το έγκλημα. Η Εγκληματολογία της Σχολής του Σικάγου ιδίως, είχε μεν αναδείξει τα πρότυπα συμπεριφοράς και τους μηχανισμούς μέσα από τους οποίους κάποιος εμπλέκεται μόνιμα ή συμπτωματικά με το έγκλημα, αλλά όχι το νόημα που δίνει

ο εγκληματίας στην πράξη του, τη σχέση του με την κοινωνία, όπως έκανε ο Becker στην έρευνα για τους Outsiders (Becker, 2000).

Η συμβολή επομένως του Becker που εξετάζουμε ήταν ποικιλοτρόπως εμβληματική. Κατά την άποψή του:

α) είναι αδύνατο οι κοινωνικοί ερευνητές να μην επηρεάζονται από προσωπικές, κοινωνικές ή πολιτικές αντιλήψεις και ότι είναι αναγκαίο, να προσεγγίζουμε ένα θέμα από κάποια οπτική γωνία. Ο επιστήμονας που επιδιώκει να κατανοήσει την κοινωνία πρέπει να μπει μέσα στην κατάσταση, ώστε να έχει μια θεώρηση (perspective) των πραγμάτων (Becker, 1967, 245) και επομένως στην προσπάθεια αυτή δεν μπορεί να μην επηρεάζεται, επειδή πρόκειται για προβλήματα του πραγματικού κόσμου, που θεωρούνται από την κοινωνία ότι εμπλέκουν ζητήματα ηθικής, στα οποία θέλοντας και μη οι ερευνητές παίρνουν θέση (ό.π., 245).

β) Οι κριτικές για αναξιοπιστία και μεροληψία (συμπάθεια) υπέρ του ερευνητικού υποκειμένου, οφείλονταν στο γεγονός ότι περιλάμβαναν στην έρευνά τους τις απόψεις εκείνων που η συμβατική ηθική και η κοινωνία δεν θεωρούν αξιοσέβαστους, δηλαδή, ότι έδιναν φωνή στα κατώτερα μέρη μιας ιεραρχίας, αναδεικνύοντας έτσι και τη σημασία που έχουν οι συνθήκες υπό τις οποίες διατυπώνεται μια άποψη (ό.π., 240).

γ) Ο πραγματικός λόγος της κριτικής δεν ήταν η ίδια η έρευνα στους κοινωνικά απαξιωμένους, αλλά το γεγονός, ότι μέσω αυτής προκύπτει μια διαφορετική εκδοχή των πραγμάτων, που αμφισβητεί τον επίσημο λόγο και την επίσημη ηθική που εκφράζουν τα ανώτερα κλιμάκια μιας ιεραρχίας την οποία παραβιάζουν οι απαξιωμένοι. Γι αυτό και οσεβασμός του επίσημου λόγου είναι κρίσιμος για την κοινωνία, υπογράμμιζε. Έτσι το πραγματικό ερώτημα δεν ήταν εάν οι ερευνητές έχουν αξίες που με βάση αυτές παίρνουν θέση, αλλά τίνος τη θέση παίρνουν, καθώς είναι αδύνατον να αποφύγει κάποιος να πάρει θέση (ό.π., 239, 240, 241, 243,245).

δ) Η ερευνητική αξιοπιστία δεν εξαρτάται από την τεχνική πλευρά μιας έρευνας αλλά από μια ιεραρχία αξιοπιστίας (hierarchy of credibility) που επικρατεί στην κοινωνία, στην οποία μετέχουμε όλοι και σύμφωνα με την οποία θεωρείται δεδομένο ότι οι ανώτεροι σε μια ιεραρχία γνωρίζουν συνολικότερα τα πράγματα ό λόγος τους

θεωρείται εξορισμού έγκυρος, «αυτοί έχουν το δικαίωμα να ορίζουν πως έχουν τα πράγματα» (ό.π., 241). Η αμφισβήτηση της ιεραρχίας αξιοπιστίας εκλαμβάνεται ως έλλειψη σεβασμού απέναντι στην κατεστημένη τάξη, ενώ προκαλεί αμφιβολίες για την επίσημη άποψη σχετικά με την εκπλήρωση των λειτουργιών ενός φορέα (ό.π., 241, 242).

ε) Η ιεραρχία αξιοπιστίας έχει βαρύνουσα σημασία ανάλογα με τον χαρακτήρα των υπό έρευνα καταστάσεων,εάν δηλαδή έχουν πολιτικό χαρακτήρα (political cases) ή είναι απολιτικές καταστάσεις (apolitical cases) (ό.π. 241 επ). Το πρόβλημα της ιεραρχίας αξιοπιστίας προκύπτει όταν πρόκειται για ομάδες που δεν μπορούν να αρθρώσουν συγκροτημένα συλλογικό- λόγο για τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν (π.χ. ασθενείς, μαθητές, κλπ), ενώ για τις ομάδες που είναι πολιτικά οργανωμένες, έχουν διαμορφώσει δημόσιο λόγο, βρίσκονται σε ανοικτή σύγκρουση ή αμφισβήτηση με μια άλλη κοινωνική ομάδα ή ιεραρχία (αναφέρει δε ως συγκεκριμένο παράδειγμα τα γεγονότα στο Watts), ιεραρχία αξιοπιστίας δεν είναι ο μόνος παράγοντας που καθορίζει την αξιοπιστία της έρευνας (ό.π. 241 επ).

Ιδιαίτερης σημασίας είναι τέλος οι υποδείξεις του για την αμερόληπτη χρήση των εργαλείων έρευνας, για τους καθοδηγητικούς άξονες εκπόνησης της έρευνας και ιδίως η υπόδειξή του για την ικανότητα του ερευνητή να μην αρνείται να ερευνήσει «κάτι που είναι προβληματικό», που προτιμούμε να μην ξέρουμε έστω ασυνείδητα».

Ξαναδιαβάζοντας τον Becker

Το έργο του Becker είναι οπωσδήποτε εμβληματικό για την Εγκληματολογία, η συμβολή του αδιαμφισβήτητη και δεν επαναλάβουμε εδώ το πλήθος των θετικών κρίσεων γι' αυτό, οι οποίες εξάλλου είναι ιδιαίτερα γνωστές. Όμως, σήμερα, λαμβάνοντας υπόψη το πώς έχουν εξελιχθεί τα πράγματα στη θεωρία και πως διαμορφώθηκε ο κοινωνικός έλεγχος ήδη από τις αρχές του 21ου του 20ου αιώνα, έχει νόημα να εξετάσουμε τα όρια και η σημασία αυτής της προσέγγισης στη σημερινή κοινωνική συγκυρία,ιδίως από την οπτική της Κριτικής Εγκληματολογίας. Τι μας διδάσκει ή τι δεν

μας λέει, αυτή η προσέγγιση σήμερα;

Ο αναστοχασμός των θέσεων του Becker έχει ιδιαίτερη σημασίακαι στο πλαίσιο της σημερινής συγκυρίας που βρίσκεται η Ελλάδα: οι συνέπειες της κρίσης έχουν απορρυθμίσει την κοινωνική συνοχή, έχουν διευρύνει τις ομάδες κοινωνικά περιθωριοποιημένων, έχουν ενταθεί με ποικίλους τρόπους διαδικασίες στιγματισμού ολόκληρων κοινωνικών ομάδων ως παραβατικών και εγκληματοποίησης περιθωριακών ως επικίνδυνων για την κοινωνική ευταξία (ενδεικτ. Κοσμάτος, 2016). Παράλληλα, έχει αλλάξει ποιοτικά το έγκλημα, η επίσημη κοινωνική αντίδραση, όσο και οι κρατούσες θεωρήσεις γι΄αυτό: αφενός η επίταση της καταστολής σε φαινόμενα κοινωνικής βίας, οι τιμωρητικές πρακτικές της αστυνομίας ιδίως σε βάρος ανηλίκων (Γασπαρινάτου, 2016) οι πολιτικές επίσημης αποποίησης της συστημικής βίας (Βιδάλη, 2015, 220, 232) και η πληθωριστική ποινική τυποποίηση και ποινικοποιηση σειράς οικονομικών εγκλημάτων (Κοσμάτος, ό.π.), με ταυτόχρονο αποστιγματισμό της βαριάς οικονομικής εγκληματικότητας στο δημόσιο λόγο μέσω της μετονομασίας της σε «οικονομική παραβατικότητα», όπως επίσης και η διαταξική επέκταση του οργανωμένου εγκλήματος (Σταμούλη, 2016) και η μεγέθυνση των παράνομων αγορών (Λαμπροπούλου, 2016), συγκροτούν ένα προβληματικό από πλευράς κράτους δικαίου τοπίο.

Οι συνθήκες αυτές, ενώ δημιουργούν ερωτήματα σχετικά με την προϊούσα αποδιάρθρωση της ιδεολογικής βάσης του Διαφωτισμού επί της οποίας θεμελιώθηκε το φιλελεύθερο ποινικό δίκαιο, πλαισιώνονται από την ευρεία απήχηση που έχει στην κοινότητα των Εγκληματολόγων το αίτημα περί αξιολογικής ουδετερότητας, σε συνδυασμό με την αναβίωση των βιολογικών προσεγγίσεων, την προβληματική αποτύπωση της πραγματικότητας μέσω στατιστικών κλπ. Φαίνεται έτσι ότι η κυρίαρχη Εγκληματολογική θεώρηση είτε ταυτίζεται με το νέο-θετικισμό, είτε αδυνατεί να διατυπώσει προτάσεις που δεν θα συγκρούονται με την παραδοσιακή φιλελεύθερη λογική από την οποία προέρχεται.

Τα όρια της προσέγγισης του Becker

Η συζήτηση του Becker μας θέτει κατ΄αρχήν ενώπιον του ζητήματος

των αξιών. Ο Becker λαμβάνει ως δεδομένο και σωστά, ότι όλοι έχουν κάποιες αξίες, αλλά δεν αναλύει τις αξίες που διαμορφώνουν τον επιστήμονα- ερευνητή. Ωστόσο, οι ερευνητέςόχι μόνον έχουν κάποιες γενικότερες κοινωνικές αξίες που καθοδηγούν στην έρευνά τους, αλλά είναι νομίζω αυταπόδεικτο, ότι αφενός έχουνκαι επιστημολογικές αξίες, που οδηγούν και οδηγούνται από Σχολές Σκέψης καιαφετέρου, οι αξίες αυτές δεν είναι ουδέτερες κοινωνικά, καθώς συνδέονται με γενικότερες ιδέες για την κοινωνία και έχουν συνέπειες (Lilly, Cullen, και Ball 2015, 5) για το πώς και τι θα ερευνηθεί. Ο Becker δεν κάνει λόγο για αυτό το ζήτημα,αλλά είναι παράδοξο ότι αναφέρεται σε κοινωνικές αξίες μόνον και όχι και σε επιστημολογικές κατευθύνσεις, που στο μεταξύ είχαν δημιουργηθεί.

Ωστόσο, εάν οι αξίες, ως κοινωνικές αξίες, αποτελούν γενικές αρχές και ιδέες που προσανατολίζουν και καθοδηγούν τα άτομα και την κοινωνία (Lilly κα., ό.π.), έχει νόημα εδώ, να υπογραμμίσουμε, ότι τέτοιες γενικές αρχές και ιδέες που προκύπτουν από τις Σχολές της Εγκληματολογίας καθοδηγούν την αντίληψή μας για το έγκλημα και τον εγκληματία, όπως π.χ. η θεώρηση του εγκληματία ως διαφορετικού από τους μη εγκληματίες και στη συνέχεια,η εξήγηση για τη διαφορετικότητά του, όπως το θέτει η Θετικιστική Εγκληματολογία. Επομένως, προϋπόθεση κάθε έρευναςείναι η προηγούμενη τοποθέτηση μας απέναντι σε θεμελιώδεις παραδοχές Σχολών Σκέψης, με βάση τις οποίες προκύπτει η οπτική και τα κεντρικά ερωτήματα μιας έρευνας.

Συναφές με τα προηγούμενα,είναι η τοποθέτηση του Εγκληματολόγου απέναντι στο ίδιο το αντικείμενο του: η Εγκληματολογία,ως κοινωνική επιστήμη είναι το ίδιο με τις φυσικές επιστήμες ή όχι; Περαιτέρω, μπορεί η Εγκληματολογία να εφαρμόζει τις μεθόδους έρευνας των φυσικών επιστημών; Η απάντηση και η θέση απέναντι σε αυτά τα ερωτήματα προσδιορίζει και την ερευνητική κατεύθυνση, τη μέθοδο και το πεδίο έρευνας.Ο Becker σαφώς υποστήριζε την αυτονομία των κοινωνικών επιστημών, άλλωστε το αποδεικνύει το έργο του. Όμως, σήμερα βρισκόμαστε πέρα και από αυτό, βρισκόμαστε αντιμέτωποι με τη γραφειοκρατικοποίηση της έρευνας, όπως πριν από τον Becker είχε επισημάνει ο R. Mills (βλ. επόμ.)· και το ερώτημα που

τίθεταιπλέον είναι, εάν μπορούμε, να διεξάγουμε έρευνα χωρίς μια γενική θεωρία ως υπόβαθρό της, όπως συμβαίνει σήμερα υπό την επίδραση της διαχειριστικής Εγκληματολογίας. Σε κάθε περίπτωση, δεν πρόκειται για απαντήσεις που είναι ανεξάρτητες από ένα κοινωνικό πλαίσιο,όπως είχε επισημάνει και ο Becker (ό.π.). Η θέση απέναντι στα προαναφερθέντα ερωτήματα δεν είναι μια διανοητική άσκηση που βρίσκεται σε μια υπερβατική σχέση με την κοινωνική πραγματικότητα, αλλά ανάγεται σε γενικότερες ιδεολογικές αναφορές για το κοινωνικό σύστημα που αναπτύσσονται σε μια ταξικά δομημένη κοινωνία στο πλαίσιο μιας ιστορικής συγκυρίας.

Επομένως, εκτός από τις γενικές κοινωνικοπολιτικές κοσμοθεωρητικές αντιλήψεις των ερευνητών είναι και οι επιστημολογικές τους αντιλήψεις, που διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο για την κοινωνική έρευνα και οι οποίες είναι αδύνατον να μην είναι παρούσες. Κατά συνέπεια το «αφήγημα» περί αξιολογικής ουδετερότητας είναι άτοπο εξορισμού σήμερα, εκτός των άλλων και επειδή συσκοτίζει την σχέση της εγκληματολογικής θεωρίας από την κοινωνική και πολιτική θεωρία. Έτσι, το θέμα δεν είναι μόνον εάν συμπαθεί κάποιος τους αποκλίνοντες ή τους εγκληματίες ή τίνος το μέρος παίρνει, αλλά εάν έχει μια συγκροτημένη επιστημολογική άποψη για το αντικείμενο του η οποία ανάγεται σε γενικότερες πολιτικές ιδέες. Ο Becker δεν τοποθετείται με σαφήνεια επ' αυτού. Παρά την κριτική που ασκεί στην αξιολογική ουδετερότητα, δεν την συσχετίζει με γενικότερες αντιλήψεις για το κράτος, ούτε και όταν αναφέρεται σε political cases: φαίνεται ότι δέχεται τη βασική διάκριση που έκανε ο θετικισμός ανάμεσα στη μελέτη της θεωρίας για το κράτος και σε αυτήν για το έγκλημα (Taylor, Walton, Young, 1973, 28), δηλαδή ανάμεσα στο γεγονός και τις αξίες (στο ίδιο, ό.π., 36). Ο Θετικισμός ταυτίζει την αξιολογική ουδετερότητα με την αντικειμενικότητα. Έτσι το ζήτημα της αντικειμενικότητας επιλύεται με την άρνηση να εμπλέκεται ο επιστήμονας σε ζητήματα αξιών (στο ίδιο, ό.π., 26, 28). Ο Becker ωστόσο και οι εγκληματολόγοι της Κοινωνικής Αντίδρασης σιωπούν επ΄αυτού.

Επίσης, από την πλευρά της Κριτικής Εγκληματολογίας διατυπώνεται μια επιπλέον κριτική που αναδεικνύει τα όρια της προσέγγισης του Becker, χωρίς βέβαια αυτό να μειώνει την αξία

της τελευταίας: η φιλελεύθερη θετικιστική προσέγγιση, όπως προαναφέρθηκε, πλησίασε και περιέγραψε «από μέσα» τη ζωή και τις απόψεις των περιθωριακών, των εγκληματιών και των απαξιωμένων· όχι όμως για να δεχθεί τη διαφορετικότητα που προκύπτει από τα βιώματά τους, αλλά για να τους αφομοιώσει (Gouldner, 1973, xiv, Taylor, Walton, και Young, 1973): δεν μπαίνει στη θέση τους, για να τους δεχθεί, τους παρατηρεί για να τους αλλάξει. Η ιδεολογική συνάφεια με το αναμορφωτικό ή επανεκπαιδευτικό ιδεώδες και την Νέα κοινωνικής Άμυνας αλλά και τη Ιδεολογία της Κοινωνικής Άμυνας είναι εμφανής (βλ. σε Βιδάλη, 2013): το έγκλημα είναι σε κάθε περίπτωση κάτι που έρχεται «απέξω» και ακόμα και εάν προκύπτει μέσα από διαδικασίες αλληλεπίδρασης, δεν συνδέεται με τη δομή των κοινωνικών σχέσεων, δεν είναι «προϊόν» της κοινωνίας.

Πόσο ουδέτερη ήταν η αξιολογική ουδετερότητα;

Παρόλα αυτά, σήμερα δύσκολα κάποιος θα υποστήριζε, ότι η ιδέα της αξιολογικής ουδετερότητας αποτελεί παρελθόν. Αντίθετα ταυτίζεται με την επικρατούσεςεγκληματολογικέςθεωρήσεις (dominant criminological discourse). Μέσα από ποιες διαδικασίες,όμως,η αξιολογική ουδετερότητα, συνδέεται με τις θεωρήσεις αυτές και ποιες είναι οι συνέπειες για την εγκληματολογική έρευνα; Με τον όρο επικρατούσες εγκληματολογικέςθεωρήσεις εννοούμε εκείνες τις ιδέες για το έγκλημα και το νόμο που αναπαράγονταιευρέως στα αμφιθέατρα των Πανεπιστημίων, μέσα από έρευνες που οδηγούν σε μέτρα και πολιτικές, όσες μετουσιώνονται σε ποινικές τυποποιήσεις και σε γενικότερες πολιτικές για το έγκλημα, αλλά τις συλλογικές παραστάσεις για την παράβαση και την παρανομία που διαχέονται ως παράγωγα ιδεών μέσω των ΜΜΕ. Η συσχέτιση της αξιολογικής ουδετερότηταςμε τις κρατούσες θεωρήσεις παραπέμπει στην εξέταση δύο κρίσιμων ζητημάτων: α) την τύχη της ιεραρχίας αξιοπιστίας την οποία ο Becker θεωρούσε αναγκαία συνθήκη για την αποδοχή της αξιοπιστίας μιας έρευνας, β) τις λειτουργίες της κυρίαρχης εγκληματολογικής θεώρησης.

Τι απέγινε η αξιοπιστία ιεραρχίας;

Είναι αμφίβολο εάν μπορούμε σήμερα να αναφερόμαστε στην

ιεραρχία αξιοπιστίας, χωρίς να προσδιορίζουμε ακριβώς περί τίνος πρόκειται ή να αποδεχόμαστεότι αυτή έχει μόνον ηθική διάσταση. Η κριτική που έχει ασκηθεί στον Becker και στους θεωρητικούς της Κοινωνικής αλληλεπίδρασης,από τον Alvin Gouldner και αργότερα από τους I. Taylor, J. Walton, και J.Young, υποστηρίζει, ότι οι θεωρητικοί της Κοινωνικής Αντίδρασης είναι μεν πεπεισμένοι για το διαχωρισμό της κοινωνίας σε συμφέροντα, αλλά δεν εξετάζουν τα πραγματικά και διαφορετικά είδη συμφερόντων, που συντελούν στη δημιουργία και στην εφαρμογή των κανόνων. Επιπλέον, ότι ενώ επιχειρηματολογούν εξετάζοντας τον κοινωνικό έλεγχο, παραβλέπουν τη συμβολή άλλων κοινωνιολόγων για τις ομάδες συμφερόντων, την ανάλυση του νόμου καιδεν εξετάζουν τις δομικές ανισότητες, την εξουσία και τα συμφέροντα που διέπουν τις διαδικασίες νομοθέτησης (Taylor κα. ό.π. σ. 167, 168, Gouldner, ό.π.). Σήμερα, στις συνθήκες κρίσης, ακόμα και εάν κάποιος καλοπροαίρετα υπερβεί την κριτική που προαναφέραμε, θα διαπιστώσει, ότι η ιεραρχία αξιοπιστίας έχει διαφοροποιηθεί:η επίδραση της παγκοσμιοποίησης, η εξάπλωση της ελεύθερης αγοράς, οι νέες τεχνολογίες επικοινωνίας και επιτήρησης,η ισχύς των οίκων αξιολόγησης πιστοληπτικής ικανότητας, η απαξίωση του δημόσιου τομέα αλλά και η δράσηανεξάρτητων αρχών, διεθνών ή υπερεθνικών φορέων και παρατηρητώνέχουν συμβάλλει στην αποδιάρθρωση της αυθεντίας της επίσημης ηθικής που σχετιζόταν με τη δημόσια γραφειοκρατία (βλ. προηγ. Becker): η επίσημη ηθική διαμορφώνεται με οικονομικούς όρους, χωρίς τη μεσολάβηση των φορέων επίσημου κοινωνικού ελέγχου και η ιεραρχία αξιοπιστίας κρίνεται με βάση μακρο- αναλύσεις δείκτες και μέσους όρους, μακριά δηλαδή από την κοινωνική πραγματικότητα που βιώνουν οι άνθρωποι (είναι η πραγματικότητα του Δεδομενόσαυρου –Datasaur, Young, 2011, 15) .

Οι αντιφάσεις του εγκληματολογικού λόγου

Η συζήτηση για τις επικρατούσες εγκληματολογικές θεωρήσεις συναρτάται με την συνεκτίμηση της επίδρασης που έχει η ιστορική συγκυρία και η κοινωνική δομή εντός των οποίων διαμορφώνονται·αναπόφευκτα επομένως, η συζήτηση στρέφεται στις επιπτώσεις που σήμερα έχει η υπεροχή του χρηματοπιστωτικού

καπιταλισμού και της κοινωνίας της αγοράς στις επικρατούσες εγκληματολογικές θεωρήσεις και περαιτέρω, στο ουσιαστικό περιεχόμενο της αξιολογικής ουδετερότητας. Έτσι εντάσσονται στον προβληματισμό μας οι αντιφάσεις (αντινομίες), δηλαδή στις αντιτιθέμενες μεταξύ τους καταστάσεις που δημιουργούνται στον παρόν στάδιο ανάπτυξης του συγκεκριμένου τύπου κοινωνικο-οικονομικής τάξης. Άμεσο αντίκτυπο στο ζήτημα που εξετάζουμε έχει ιδίως η αντίφαση ανάμεσα στην ελευθερία και την κυριαρχία (Harvey, 2015, 324 επ.) ,η οποία διέπει τον τρόπο με τον οποίο κινείταιτο Κεφάλαιο.Οι αντιφάσεις θεωρούνταικινητήριες δυνάμεις των κοινωνικών μεταβολών (συμπεριλαμβανομένης της δημιουργίας νόμων),καθώς η επίλυση τους καταστρέφει ένα μέρος των κοινωνικών σχέσεων που είναι θεμελιώδεις για τη διατήρηση της υπάρχουσας τάξης πραγμάτων (Chambliss, ό.π., 5). Σύμφωνα με τη θεωρία, στο πλαίσιο προαναφερθείσας της αντίφασης,που έχει εξελικτικό-μεταβαλλόμενο χαρακτήρα (Harvey, ό.π.) δημιουργούνται διλήμματα,η επίλυση των οποίων οδηγεί σε συγκρούσεις και στη συνέχεια, σε νέες επιμέρους αντιφάσεις, που καθορίζουν τον έλεγχο του εγκλήματος και τις ιδέες που τον καθοδηγούν.Η θέσπιση νόμων,αποτελεί μια τέτοια λύση στα διλήμματα που προκύπτουν από τις αντιφάσεις αυτές (Harvey, ό.π., Chambliss, ό.π., 9).

Η νομοθεσία που έχει θεσπιστεί τα τελευταία χρόνια,αποτελεί, πράγματι, μια προσπάθεια να επιλυθούν διλήμματα, όπως ασφάλεια ή ελευθερία,νομιμότητατή σκοπιμότητα, εγκληματοποίησηήαπεγκλη ματοποίηση, τα οποία αποτελούν παράγωγα της βασικής αντίφασης που προαναφέραμε αλλά και λύσεις που παράγουν νέες αντιφάσεις (όπως και η θεωρία υποστηρίζει), διλήμματα και κρίσεις. Χρέος της εγκληματολογικής έρευνας στο πλαίσιο αυτό, είναι αφενός να αναδείξει τον αντιθετικό χαρακτήρα των διλημμάτων που προανέφερα, αντί να παρουσιάζει αυτά τα διλήμματα ως προϊόντα της εποχής μας (Chambliss, 1993, 13) ή ως μη διλήμματα, που μπορούν να εκβάλουν σε καταστάσεις συνύπαρξης (π.χ και ασφάλεια και ελευθερία) και αφετέρου, να διερευνήσει τις απώτερες αιτίες και συνθήκες (Young, 2011, 213) που στην πραγματική ζωή σχετίζονται με τη δημιουργία των συγκεκριμένων διλημμάτων, ακούγοντας (βλ. διερευνώντας) «τη φωνή», όχι μόνον των κατώτερων στρωμάτων

των περιθωριοποιημένων και των εγκληματιών, αλλά όλων των συντελεστών που μετέχουν ως τρίτοι, ως δράστες ή ως θύματα στην αποκάλυψη ή τη συγκρότηση τέτοιων διλημμάτων σχετικά με το έγκλημα.

Ασφάλεια ή ελευθερία: Η «αυτό-λογοκριμένη» Εγκληματολογία.

Έτσι για παράδειγμα,στο δίλημμα ασφάλεια ή ελευθερία η επίλυσή του μέσω της νομοθεσίας, οδηγεί συχνά σε παραβιάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων που είναι και πραγματικά και τυπικά εγκλήματα. Αυτό συμβαίνει επειδή η νομοθεσία θεσπίζεται αφήνοντας στο απυρόβλητο τις θεμελιώδεις σχέσεις που παράγουν τέτοιες παραβιάσεις, αλλά και επειδή η αλλαγή του νόμου δεν εγγυάται ότι αλλάζουν τα πρότυπα των κοινωνικών σχέσεων (Chambliss, ό.π.,14). Το αποτέλεσμα είναι η κλιμάκωση των παραβιάσεωναπό αυτούς που υποτίθεται ότι είναι αρμόδιοι να τα προστατεύσουν (Βλ. και Βιδάλη, 2015, ό.π., 211 επ.) και ταυτόχρονα, μια πληθωριστική θεσμική κατοχύρωση των δικαιωμάτων.

Ισονομία και Ποινική Καταστολή

Σχετικά με το δίλημμα νομιμότητα ή σκοπιμότητα, η επίλυση της αντίφασης αυτής υπέρ της «σκοπιμότητας» και η «αφαίρεσηεν τοις πράγμασι» της αναλογικότητας από την έννοια της νομιμότητας των πράξεων της διοίκησης, έχει οδηγήσει στην ασύμμετρη εμφατική αξιοποίηση της ποινικής καταστολής μέσω «καθεστώτων εξαίρεσης». Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι η νομοθεσία για τις εγκληματικές οργανώσεις, σε σύγκριση με τη νομοθεσία για βαριά οικονομικά εγκλήματα ιδίως τη διαφθορά. Αλλά προκύπτει ότι οι «εξαιρέσεις» κατανέμονται ανομοιόμορφα: «προς τα κάτω» καταλήγουν στην προνομιακή προσφυγή στο ποινικο- σωφρονιστικό σύμπλεγμα σε βάρος των υπάλληλων τάξεων και «προς τα πάνω»σε επιλογές ποινικής «ανταλλαγής» και διαμεσολάβησης που αφορά ισχυρούς, δράστες σοβαρών οικονομικών εγκλημάτων, τα οποία άλλοτε αποεγκληματοποιούνται, μετατοπίζοντας την κοινωνική αντίδραση σε κυρώσεις διοικητικού χαρακτήρα,άλλοτε«επιβρα βεύονται» με την άρση του εγκλεισμού υπό τον όρο επιστροφής των παράνομων οφελών ή αυτοπροστασίας μέσω προγραμμάτων

εταιρικής συμμόρφωσης κλπ. (ενδεικτ., Βασιλαντωνοπούλου, 2016).

Διαφοροποίηση στην κατανομή στίγματος του κοινωνικά επικίνδυνου

Η διαφοροποιημένη κατανομή του στίγματος του κοινωνικά και ποινικά επικίνδυνου, είναι κοινός τόπος στην Εγκληματολογία. Ο χαρακτηρισμός των εμπλεκόμενων με το ποινικό σύστημα σε όλες τις φάσεις εμπλοκής του, εξακολουθεί σήμερα να διαμορφώνονται με άξονα συμπεριφορές που αφορούν το κοινό έγκλημα και τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα, παρά το γεγονός, ότι τα ανώτερα κοινωνικά στρώματα και οι ελίτ εξουσίας απασχολούν όλο και συχνότερα την Αστυνομία και τη Δικαιοσύνη. Αν και είναι γνωστό ότι η εξέλιξη της έννοιας της επικινδυνότητας σήμερα, υπερβαίνει το στενό όριο του ποινικού νόμου και διαχέεται ως περίπου οντολογικό χαρακτηριστικό ομάδων πληθυσμού, διευρύνοντας τον πληθυσμό των κοινωνικά επικίνδυνων δραστών και συμπεριφορών, στους «επικινδύνους» δεν περιλαμβάνονται τα σοβαρά οικονομικά εγκλήματα, ούτε έχει απασχολήσει σοβαρά η κοινωνική επικινδυνότητα των εύπορων τάξεων, ιδίως κατά τη διαχείριση ζητημάτων που άπτονται της δημόσιας σφαίρας, παρά το γεγονός ότι η κοινωνία κινδυνεύει τελικά όχι από τα εγκλήματα του δρόμου αλλά από αυτά της άρχουσας τάξης (Lea 1999, 321, Vidali, 2012, 175, Vidali, 2013, 289 επ.). Η επικράτηση της άποψης "follow the money" μπορεί να είναι τεχνικά αποτελεσματική, αποσυνδέει όμως το έγκλημα από τα αίτιά του και έτσι δεν θέτει ερωτήματα για το σύστημα εξουσίας.

Από τα παραπάνω προκύπτει, ότι η επίλυση των εν λόγω διλημμάτων οδηγεί σε κρίση θεμελιώδεις αρχές του φιλελεύθερου ποινικού δικαίου καθώς το κράτος παραβιάζει τα αγαθά που προστατεύει, η νομιμότητα και η ισονομία δεν συναρμόζουν, η τυπική και άτυπη κοινωνική αντίδραση διαφοροποιείται σε συνάρτηση με την οικονομική ισχύ, το κύρος του δράστη και το κοινωνικό status του δράστη.

Η αυτολογοκριμένη Εγκληματολογία

Η εγκληματολογική έρευνα για τα ζητήματα αυτά δεν μπορεί καν να σχεδιαστεί αξιόπιστα από την οπτική της αξιολογικής

ουδετερότητας, καθώς μία τέτοια έρευνα υπερβαίνει τη σχέση εγκληματία - εγκληματικής πράξης ως ατομικού φαινομένου και υποβάλλει την ανάγκη να διερευνηθεί πως συμβαίνει το ίδιο το κράτος που έχει αναλάβει θεσμικά την υποχρέωση προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, είναι αυτό που συστηματικά τα παραβιάζει, πως γίνεται να μην εντάσσεται η βαριά οικονομική εγκληματικότητα στο οργανωμένο έγκλημα, πως συμβαίνει να μετατοπίζονται σε πεδία διοικητικών κυρώσεων εγκλήματα που προκαλούν βαριές κοινωνικές βλάβες, τέλος πως η κατανομή του κοινωνικού στίγματος «αθωώνει» τους οικονομικούς εγκληματίες;

Επιπλέον υπό την επίδραση της διαχειριστικής Εγκληματολογίας δεν είναι μόνον ότι εγκληματοποιούνται κατά κανόνα συμπεριφορές που χαρακτηρίζουν τα χαμηλά κοινωνικά στρώματα, αλλά και ότι απεγκληματοποιούνται τυπικά ή άτυπα συμπεριφορές που θεμελιώνονται στην ισχύ και την οικονομική ευπορία, τάση που οδηγεί σε κρίση το φιλελεύθερο ποινικό δίκαιο. Δεν πρόκειται επομένως περί επιστημονικής ουδετερότητας αλλά περί επιστημονικής επιλεκτικότητας, που νομιμοποιείται μέσα από τον υπερτονισμό της σημασίας των τεχνικών κανόνων της επιστημονικής έρευνας

Συμπεραίνουμε, ότι η αξιολογική ουδετερότητα συνδέεται με την κυρίαρχη εγκληματολογικήθεώρηση μέσα από διαδικασίες επιστημονικής επιλεκτικότητας,που συσκοτίζουν και θέτουν εκτός συζήτησηςπαράγοντες παρανομίας που αφορούν τα εγκλήματα του Κράτους, του Λευκού περιλαίμιου, το κρατικό –εταιρικό έγκλημα κλπ. (Vidali, 2013, ό.π.) και ταυτόχρονα υπερτονίζει τις συνθήκες ανασφάλειας που σχετίζονται με την εγκληματικότητα του δρόμου. Αυτό συμβαίνει μέσα από τον αυτοπεριορισμό της Εγκληματολογίας σε ατομοκεντρικές προσεγγίσεις, σε περιγραφικές διαπιστώσεις και προτάσεις καλών πρακτικών, που εστιάζουν στην λογοδοσία και στον έλεγχο του κράτους. Με τις «καλές πρακτικές» υποκαθίσταται έτσι κάθε ουσιαστική συζήτηση και έρευνα τόσο για το συστημικό χαρακτήρα των παραβιάσεων, για τις σχέσεις, νοοτροπίες και συμφέροντα που συγκροτούν το αιτιακό υπόβαθρό τους, όσο και για το πώς οι λύσεις που προτείνονται δημιουργούν νέα προβλήματα· συνολικά μία τέτοια έρευνα θέτει υπό αμφισβήτηση το ίδιο το

σύστημα κοινωνικού ελέγχου (Becker, ό.π.) και εδώ η αξιολογικά ουδέτερη Εγκληματολογία συναντά τα όριά της.

Διαμορφώνεται έτσι μια αυτολογοκριμένη Εγκληματολογία που με το πρόσχημα της αντικειμενικής αλήθειας δεν εντάσσει τη βία του κράτους, ούτε των ομάδων εξουσίας στο πεδίο της,διαμορφώνει επιλεκτικά το αντικείμενό της, νοιώθει οικεία μέσα στο «τρίγωνο του εγκλήματος» και τελικά, αρνείται ό,τι από τη θεωρία για το κράτος είναι χρήσιμο για να εξηγηθεί το έγκλημα. Υποβαθμίζεται κατά συνέπεια η επίδραση που έχει στη λειτουργία του επίσημου κοινωνικού ελέγχου η επικράτηση ενός νέου μοντέλου οικονομίας, οι κοινωνικές αλλαγές αποσυνδέονται από τις μεταβολές στο πολιτικό και οικονομικό σύστημα και τις συνέπειές τους. Σε αυτό συμβάλλουν νέες επίσημες διεθνείς τάσεις μέτρησης του εγκλήματος, που διερευνούν τις απόψεις για το έγκλημα, τη δραστηριότητα των φορέων ελέγχου και δίωξης, αλλά όχι τα ίδια τα εγκλήματα, την κοινωνική οργάνωση και τις κοινωνικές σχέσεις που τα ευνοούν.

Υπό αυτό το πρίσμα παραμένει στο χώρο του ανεξήγητου ένα παράδοξο φαινομενικά ζήτημα: γιατί συνυπάρχει η επέκταση του πεδίου εφαρμογής του ποινικού δικαίου, η αυστηροποίηση του πλαισίου ποινής και η αύξηση της εγκληματικότητας με διαταξικό χαρακτήρα και μάλιστα σε όλο και πιο επεξεργασμένες / εξειδικευμένες μορφές; Η προφανής, κατά τη γνώμη μου, απάντηση ότι δεν είναι η ποινική καταστολή αναποτελεσματική και άρα δεν χρειάζονται άλλα ή νέα μέτρα,όπως οι υπερασπιστές αυτής της άποψης διατείνονται και αντίθετα ότι βρισκόμαστε ενώπιον μιας «δημιουργικής καταστροφής» του φιλελεύθερου ποινικού δικαίου, δεν μπορεί να διατυπωθεί από μία αξιολογικά ουδέτερη Εγκληματολογία.

Μετά την αξιολογική ουδετερότητα: Η γραφειοκρατικοποίηση της έρευνας

Σήμερα 50 χρόνια μετά τη διάλεξη του Becker πολλά πράγματα έχουν αλλάξει όχι μόνον εξαιτίας της εξέλιξης και εμπλουτισμού της θεωρίας αλλά και επειδή η επικράτηση του νεοφιλελευθερισμού και η προέλαση του νεοσυντηρητισμού μετατόπισαν το κέντρο βάρους της Εγκληματολογικής έρευνας από τα αίτια του εγκλήματος

στον έλεγχό του, γεγονός που συναρτάται και με την αλλαγή στο χαρακτήρα της έρευνας. Στο πλαίσιο αυτό φαίνεται, ότι η αξιολογική ουδετερότητα είναι πολύ διαφορετικό ζήτημα σήμερα, από αυτό που υποστήριζε ο Weber.

Η αξιολογική ουδετερότητα σήμερα ταυτίζεται απόλυτα με την προσήλωση στην ποσοτικοποίηση των εμπειρικών δεδομένων, αλλά και με τον ενθουσιασμό για τα μεγα-δεδομένα και την επιχειρησιακή έρευνα, που εξαφανίζουν το ατομικό, αντιστοιχούν σε αποδόσεις έργου των φορέων κοινωνικού ελέγχου και νοθεύουν την αντίληψή μας για τα κοινωνικά προβλήματαυπό την επίδραση και της αξιοποίησης της ηλεκτρονικής τεχνολογίας. Έχει σημασία για τη συζήτησή μας, όμως να εξετάσουμε συνοπτικά την ιστορία αυτής της μεταβολής.

Πριν από 57 χρόνια ο Wright Mills, μίλησε για την σχέση ιδιωτικού και δημόσιου προβλήματος, για το πώς ένα ατομικό πρόβλημα στην γενικότητά του είναι τελικά δημόσιο και κυρίως, για το πώς κατασκευάζεται ο νέος επιστήμονας και η επιστημονική έρευνα. Από αυτήν την οπτική διατύπωσε μια σειρά από θέσεις και παρατηρήσεις και προβλέψεις, που σύμφωνα και με τον JockYoung επαληθεύθηκαν όλες. Μεταξύ άλλων, αναφέρθηκε στην ανθρώπινη αλλοτρίωση, που προκύπτει ως κατακερματισμός της ανθρώπινης δράσης, ο οποίος οδηγεί στην υπερπροσαρμογή του σε μια ζωή ευχάριστα πολυδιασπασμένη και στη συρρίκνωση του ανθρώπου σε ένα «εύθυμο ρομπότ» που χαρακτηρίζεται από στη διάσταση μεταξύ λογικής και ορθολογισμού, διάσταση που κυριαρχεί κατ΄αντιστοιχία και στην γραφειοκρατικοποίηση της κοινωνικής έρευνας (Mills, 1959 (1985), 276, 277, Mills 1951 (2001), 310-311).

Η φετιχοποίηση της μεθόδου, η αποκοπή της μεθόδου από τη θεωρία, η κατά συνέπεια υπερβολική ανάπτυξη της και η συρρίκνωση της θεωρίας συνέβαλαν στην γραφειοκατικοποίηση της μεθόδου, όπως είχε προβλέψει ο Mills, η οποία και μετατράπηκε σε ανεξάρτητη εμπορική έρευνα (Mills, 1959 (1985), 120, επ., 170 επ.), που διευθύνεται από ανθρώπους που διατηρούν μεγάλη απόσταση από το αντικείμενο τους. Ο Mills κράτησε ότι ήταν χρήσιμο από τη μέθοδο που μπορούσε να αρμόζει σε μια ανθρωπιστική προοπτική και πέταξε, ότι ήταν γνώρισμα του «εύθυμου ρομπότ». Είναι

λάθος, λέει ο Young, να πιστεύουμε ότι η αλήθεια κρύβεται στην ακρίβεια: πολλές μετρήσεις κυρίως συμπεριφορών και τάσεων είναι μακριά από την αποκάλυψη της αλήθειας, προκαλούν σύγχυση και συγκαλύπτουν (Young, 2011, 224, Mills, 1959 (1985), 121).

Σήμερα, η διάχυση αυτής της τάσης, υποβάλλει στην ανάγκη τοποθέτησης, να πάρουμε θέση, ιδίως εάν αναλογιστούμε ότι η γραφειοκρατικοποίηση της έρευνας, η εμπορευματοποίησή της και η επικράτηση του νέο-συντηρητισμού, οδηγούν, όπως αναφέρει ο Young, σε μια αποστειρωμένη Εγκληματολογία, προϊόν του πολιτισμού του ελέγχου και σε μια εγκληματολογία των αφύσικων αιτίων, των ελαττωματικών ατόμων και των ελλειμματικών πολιτισμών και της αποκλειστικής προσέγγισης του εγκληματικού και του ποινικού φαινομένου, με όρους ισολογισμών αναλογιστικών μαθηματικών (Young, 2011, 223). Σύμφωνα με τον Young πρόκειται για μια Εγκληματολογία «... που απομακρύνει το νόημα από την ανθρώπινη δράση, και αποστασιοποιεί το έγκλημα από την ευρύτερη κοινωνική δομή και τις αξίες. Είναι μια Εγκληματολογία....που έχασε την επαφή της με την πραγματικότητα...» (Young, 2011, 223).

Πέρα από την αξιολογική ουδετερότητα: Η πολιτική οικονομία του εγκλήματος

Η αντι-πρόταση ωστόσο στις καθιερωμένες θετικιστικές μεθόδους έρευνας και στην αξιοπιστία ιεραρχίας του Becker ήρθε από την Κριτική Εγκληματολογία,με την «πολιτική οικονομία του εγκλήματος». Διευκρινίζουμε ότι με τον όρο μέθοδος δεν αναφερόμαστε στα τεχνικά εργαλεία μιας έρευνας, αλλά στις διαδικασίες που ακολουθούν οι άνθρωποι στην προσπάθειά τους να κατανοήσουν ή να ερμηνεύσουν κάτι (Mills, 1985 (1959), 98).

Πρόκειται για μια μέθοδο που με διάφορους τρόπους έρχεται και επανέρχεται στους επιστημολογικούς προβληματισμούς, η οποία απορρίπτει τις μονοδιάστατες προσεγγίσεις, που τοποθετούν εκτός κοινωνικής πραγματικότητας το έγκλημα και τον κοινωνικό έλεγχο. Ειδικότερα, εκτός από τις θεωρήσεις του 19ου αιώνα και των αρχών του 20ου (Taylor, 1994, 469), πιο πρόσφατα, ο Ian Taylor υποστήριξε ότι η σχέση ανάμεσα στην πολιτική οικονομία με την ευρεία της έννοια (δηλαδή, η σχέση ανάμεσα σε τύπους οικονομικής

οργάνωσης και την κοινωνία) και το έγκλημα, υποβάλλει στην αναζήτηση ευρύτερων θεμάτων που προκύπτουν από κοινωνική θεωρία και την ηθική φιλοσοφία στο πλαίσιο της ιστορικής συγκυρίας. (Taylor, 470). Η πολιτική οικονομία του εγκλήματος δεν αποτελεί μια τεχνική μέθοδο έρευνας, αλλά μια μέθοδο έρευνας της εγκληματικής πράξης και της αντίδρασης που προκαλεί· ταυτίζεται με αυτό που αποκαλείται «πλήρως κοινωνική θεωρία για το έγκλημα», με αυτό δηλαδή που συγκροτημένα πρωτοδιατύπωσαν οι I. Taylor, P. Walton και J. Young στην Νέα Εγκληματολογία: μια θεωρία που αναδεικνύει τις διασυνδέσεις μεταξύ διαφορετικών παραγόντων, όπως η ευρύτερη και η άμεση προέλευση της πράξης, η πραγματική πράξη, οι άμεσες και ευρύτερες προελεύσεις της κοινωνικής αντίδρασης και το αποτέλεσμά της, σε ένα πλαίσιο αίσθησης της ιστορίας. (Reiner, 2007, 343. Taylor, Walton, και Young, 1973, 271 επ.). Έτσι η πολιτική οικονομία του εγκλήματος αναδεικνύει και αναλύει τις διασυνδέσεις μεταξύ δικαίου, κράτους, νομικών –πολιτικών σχέσεων που συνδέονται με το έγκλημα και το κράτος (Βιδάλη, 2013, 202).

Υπό αυτό το πρίσμα, η έρευνα της παρεκτροπής και του ποινικού φαινομένου θέτει ζητήματα που είναι βαθιά πολιτικά, καθώς συνδέονται με γενικότερα ζητήματα κοινωνικών προβλημάτων και πολιτικής. Η ανάδειξη του πολιτικού χαρακτήρα τέτοιων ζητημάτων δεν παραμορφώνει τα αποτελέσματα μιας έρευνας, αλλάκαθιστά κατανοητό πως τα ατομικά προβλήματα συνδέονται με τα κοινωνικά, με τις κοινωνικές σχέσεις και τις σχέσεις εξουσίας, σε αντίθεση με την προσέγγιση της αξιολογικής ουδετερότητας αλλά και με την πρόταση της ιεραρχίας αξιοπιστίας του Becker. Σήμερα ξέρουμε, ότι η υπέρβαση της αξιολογικής ουδετερότητας δεν οδήγησε στην επιστημονική προκατάληψη, αλλά μάλλον το αντίθετο: διάνοιξε νέα επίπεδα και πεδία έρευνας και συνέβαλε στην κατανόηση των κοινωνικών σχέσεων που βρίσκονται στο υπόβαθρο του ποινικού φαινομένου.

Η περαιτέρω επεξεργασία εξάλλου και εμβάθυνσηστη μέθοδο της πολιτικής οικονομίας οδήγησε στην υπέρβαση όχι μόνον της αξιολογικής ουδετερότητας, αλλά και στην υπέρβαση της αποστασιοποιημένης από τη βιωματική εμπειρία μακρο-πολιτικής

οικονομίας του εγκλήματος. Πρόκειται για ένα ζήτημα που είχε θέσει στην Κοινωνιολογία ο Wright Mills, όταν αναφερόταν στην επαγγελία της Κοινωνιολογίας μέσα από μία πνευματική ιδιότητα που ονόμασε κοινωνιολογική φαντασία. Η κοινωνιολογική φαντασία «…μας βοηθάει να συλλάβουμε την ιστορία και τη «βιογραφία» καθώς και τις μεταξύ τους σχέσεις μέσα στα πλαίσια της κοινωνίας…καμία κοινωνική μελέτη που δεν επιμένει στα προβλήματα βιογραφίας και ιστορίας καθώς και των διασταυρώσεών τους σε μια κοινωνία, δεν έχει ολοκληρώσει την πνευματική της αποστολή…» (Mills, 1985 (1959), 14). Παίρνοντας το νήμα πολλά χρόνια μετά ο Jock Young θα διατυπώσει την θεώρησή του περί εγκληματολογικής φαντασίας

Για μία δημόσια Εγκληματολογία

Στο πλαίσιο ενός μη στατικού και δύσκολα ανιχνεύσιμου κόσμου στον οποίο η καθημερινότητα είναι πολυδιάστατη, η κριτική θεωρίααποτελεί τη διέξοδο όπως επισημαίνει ο Young και αναφέρεται στην ρήση του Bauman σχετικά με την φύση της κριτικής θεωρίας: "Ό,τι καταλαβαίνω από αυτόν τον όρο, είναι ότι η θεώρησή του δέχεται πρώτον ότι τα πράγματα δεν είναι απαραίτητα όπως φαίνονται και δεύτερον, ότι ο κόσμος μπορεί να γίνει διαφορετικός από αυτό που είναι" (σε Young, 2011, σ. 225).

Σήμερα, εκείνη η Εγκληματολογία που ασφυκτιά στον στενό χώρο του Θετικισμού και του νεοφιλελευθερισμού οφείλει να συναντηθεί με την κοινωνία και με τις κοινωνικές και ανθρωπιστικές επιστήμες, καθώς μόνον έτσι θα μπορέσει,να αντιπαρατεθεί σοβαρά στην κυρίαρχη αντίληψη της αναλογιστικής Εγκληματολογίας και της Αναλογιστικής Δικαιοσύνης της. Οφείλει να συμβάλλει σε μια Δημόσια Εγκληματολογία που θα πρέπει να απασχολήσει και στις δύο της εκδοχές:

Ως μια Εγκληματολογία που θα εμπλέκεται στο δημόσιο διάλογο, θα έρχεται σε επαφή με τους πληθυσμούς που ερευνά και θα διακρίνεται από ένα βαθμό επιστημονικού ακτιβισμού, που θα συνδέεται με το «κοινό» και θα διατυπώνει λόγο στο όνομα του, κατά του αποκλεισμού και της αδικίας για τα ανθρώπινα δικαιώματα και την κοινωνική δικαιοσύνη, (Sanders και Eisler, 2015).

Ως μία Εγκληματολογία στην οποία ο εγκληματολόγος ως δημοκρατικός ανειδίκευτος εργάτης (underlaborer), θα έχει ως στόχο κατ΄αρχήν την γνώση που θα την παρέχει στο κοινό, θα πρέπει να εμπλέκεται στη δημόσια ζωή, σε ζητήματα δημόσιου προβληματισμού, συνεισφέροντας στη δημόσια συζήτηση έναν σκεπτικισμό που αρνείται να υπαχθεί στις επιταγές των κατηγοριοποιήσεων και των ορισμών της «κοινής λογικής» (common sense) για το έγκλημα και τον έλεγχό του (Sparks και Loader, 2010). Υποβάλλει επίσης στο καθήκον οι εγκληματολόγοι να προωθήσουν εναλλακτικές οπτικές θεσμικής αντίδρασης, στη θεώρηση και αντιμετώπιση του εγκλήματος, όπως και να δημιουργήσουν δεσμούς με την κοινωνία και όχι μόνον με την κυβέρνηση, ώστε να προωθηθεί μια εναλλακτική αντεγκληματική πολιτική στην προοπτική της υπέρβασης της evidence based policyκαισυνδεθεί η αντεγκληματική πολιτική με τη δημοκρατική διακυβέρνηση.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Αντωνόπουλος Γ. και Παπανικολάου, Γ. (2016) «Καπιταλισμός Χωρίς Άδεια», σε Γασπαρινάτου Μ., (επιμ. Εκδ.), Έγκλημα και Ποινική Καταστολή σε εποχή κρίσης, Τιμητικός Τόμος για τον Καθηγητή Νέστορα Κουράκη. Αθήνα: Αντ. Ν. Σάκκουλας, e-pub: http://crime-in-crisis.com/

Βασιλαντωνοπούλου, Β. (2016) «Ποιοι είναι οι «εγκληματίες» στην εποχή μας; Η διαχρονική απάντηση του εγκλήματος του λευκού κολάρου», σε Γασπαρινάτου Μ., (επιμ. Εκδ.), Έγκλημα και Ποινική Καταστολή σε εποχή κρίσης, Τιμητικός Τόμος για τον Καθηγητή Νέστορα Κουράκη. Αθήνα: Αντ. Ν. Σάκκουλας, e-pub http://crime-in-crisis.com/

Βιδάλη, Σ. (2015) «Εγκλήματα του Κράτους: πολιτικές παραποίησης της πραγματικότητας και απάνθρωπη κρατική βία», σε Καρύδης, Β. Χουλιάρας, Α, Ηθικοί πανικοί, εξουσία και δικαιώματα. Σύγχρονες προσεγγίσεις, Σάκκουλα, Αθήνα, 209-232.

Βιδάλη, Σ. (2013) Εισαγωγή στην Εγκληματολογία. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.

Γασπαρινάτου, Μ. (2016) «Ανήλικοι εν δυνάμει παραβάτες και

αστυνόμευση εν καιρώ κρίσης: Όψεις μιας ποιοτικής έρευνας», σε Γασπαρινάτου Μ., (επιμ. Εκδ.), Έγκλημα και Ποινική Καταστολή σε εποχή κρίσης, Τιμητικός Τόμος για τον Καθηγητή Νέστορα Κουράκη. Αθήνα: Αντ. Ν. Σάκκουλας, e-pub: http://crime-in-crisis.com/

Ζαραφωνίτου, Χ. (2016) «Βίαιη εγκληματικότητα και ο φόβος του εγκλήματος σε εποχές κρίσης», σε Γασπαρινάτου Μ., (επιμ. Εκδ.), Έγκλημα και Ποινική Καταστολή σε εποχή κρίσης, Τιμητικός Τόμος για τον Καθηγητή Νέστορα Κουράκη. Αθήνα: Αντ. Ν. Σάκκουλας, e-pub: http://crime-in-crisis.com/

Κοσμάτος Κ. (2016) «Η ποινική νομοθεσία την εποχή της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα», σε Γασπαρινάτου Μ., (επιμ. Εκδ.), Έγκλημα και Ποινική Καταστολή σε εποχή κρίσης, Τιμητικός Τόμος για τον Καθηγητή Νέστορα Κουράκη, Αθήνα: Αντ. Ν. Σάκκουλας, e-pub:http://crime-in-crisis.com/107/#_ftn19.

Κυπραίος Μ.Γ. (1983) «Εισαγωγικό δοκίμιο», σε Μ. Weber, Βασικές έννοιες Κοινωνιολογίας. Αθήνα: Κένταυρος.

Λαμπροπούλου, Ε. (2016) Κρίση, έγκλημα και σύστημα ποινικής καταστολής, σε Γασπαρινάτου Μ., (επιμ. Εκδ.), Έγκλημα και Ποινική Καταστολή σε εποχή κρίσης, Τιμητικός Τόμος για τον Καθηγητή Νέστορα Κουράκη. Αθήνα: Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα, e-pub: http://crime-in-crisis.com/

Σταμούλη, Ειρ. (2016) « Οργανωμένο έγκλημα και οικονομική κρίση: τάσεις και μεταβολές», σε Γασπαρινάτου Μ., (επιμ. Εκδ.), Έγκλημα και Ποινική Καταστολή σε εποχή κρίσης, Τιμητικός Τόμος για τον Καθηγητή Νέστορα Κουράκη. Αθήνα: Αντ. Ν. Σάκκουλας, epub:http://crime-in-crisis.com/

Ξενόγλωσση

Becker, H. S. (1967) "Whose side are we on?" Social Problems Vol.14, n. 3. σ. 239-247.

Chambliss, W. (1993) "On lawmaking", Chambliss, σε W.J., Zatz, M., S., Making law. The state, the law, and structural contradictions, Indiana University Press, Bloomington and Indianapolis.

Fine, G.A. (1995) "Introduction" in G.A.Fine (ed), A Second Chicago School?: The Development of a Postwar American Sociology. Chicago: University of Chicago Press 1-2, (1-16)

Gouldner, A. (1973) "Foreword", in Taylor, I., Walton, P., Young J., 1973, The New Criminology, for a social theory of deviance, Routledge and Keagan Paul, London & Boston, ix-xiv.

Harvey, D. (2015) Δεκαεφτά αντιφάσεις και το τέλος του Καπιταλισμού. Αθήνα: Μεταίχμιο.

Lea, J. (1999) "Social Crime Revisited", Theoretical Criminology, 3(3), 307-325.

Lilly, L.A., Cullen, F.T., και Ball, R.A. (2015) Criminological Theories Context and Consequences (6th Ed). London: Sage.

Loader, I., Sparks, R., (2010) "What is to be done with public Criminology?", Criminology and Public Policy, Vol. 9, n.4, σ. 771-781.

Mills, R.C., 1951 (2001), Colletti bianchi. La classe media Americana. Torino: Edizioni di Comunità.

Mills, W.C., 1985 (1959), Η Κοινωνιολογική φαντασία. Αθήνα: Παπαζήσης.

Reiner, R. (2007) "Political economy, crime, and criminal justice", σε Maguire, M., Morgan, R., Reiner, R., (ed), The Oxford Handbook of Criminology, 4rd ed.. Oxford: Oxford University Press, 341-380.

Sanders, C.B. και Eisler, L., (2015), "Engaging and debating the role of public criminology: an introduction", Radical Criminology, 5, August, σ. 7-11.

Taylor, I. (1994), «The political Economy of Crime», Maguire, M., Morgan, R., Reiner, R., (ed), The Oxford Handbook of Criminology, 1st ed. Oxford: , Clarendon Press, 469-510.

Taylor, I., Walton, P. και Young J. (1973) The New Criminology, for a social theory of deviance. London: Routledge and Keagan Paul.

Vidali, S., (2012) "Social Crime Prevention in Greece", σε Hebberecht, P., Baillergeau, E., Social crime prevention in late modern Europe. Brussels: Vub Prees, Brussels, 151-181.

Vidali, S. (2013) "Greece for Sale, Casino Economy and state corporate crime", σε Will, S., Handelman, S., Brotherton, D., How they got away with it. White collar criminals and the financial meltdown. New York: Columbia University Press.

Young, J. (2011) The Criminological Imagination. Cambridge: Polity Press.

Δημήτρης Παπαϊωάννου

Η έννοια της αξιολογικής ουδετερότητας στις κοινωνικές επιστήμες και την Εγκληματολογία

Στο άρθρο του «Whose side are we on?» (Becker, 1967) που αποτελεί άλλωστε και το σημείο αναφοράς του συνεδρίου, ο Howard Becker ξεκινάει αναρωτώμενος για το αν πρέπει ή όχι οι κοινωνιολόγοι να έχουν αξίες όταν καλούνται να μελετήσουν κάποιο κοινωνικό πρόβλημα. Υποστηρίζει πως το πραγματικό διακύβευμα δεν έγκειται στο αν είναι δυνατόν να διεξάγουμε μια έρευνα απαλλαγμένοι από τις «πολιτικές και προσωπικές μας συμπάθειες», κάτι που σύμφωνα με τον Becker είναι ουσιαστικά αδύνατο, ούτε το αν πρέπει να ταχθούμε με τη μια ή με την άλλη πλευρά όταν μελετούμε ένα κοινωνικό πρόβλημα, αλλά με ποιανού το μέρος θα αποφασίσουμε τελικά να συστρατευθούμε.

Ο Howard Becker αντλώντας παραδείγματα από την κοινωνιολογία της παρέκκλισης κυρίως, θα αναφερθεί στις περιπτώσεις εκείνες που η μελέτη της οποιασδήποτε «παρεκκλίνουσας» ομάδας, μπορεί να γεννήσει υποψίες και να προκαλέσει καταγγελίες για μια υπερβολική ίσως «συμπάθεια», από τη μεριά του ερευνητή, προς την ομάδα εκείνη που καλείται να μελετήσει.

Δύο είναι τα κυρίως ζητήματα που ο Howard Becker θέτει στο άρθρο του. Το πρώτο σχετίζεται με το πώς οι προσωπικές και πολιτικές συμπάθειες, που ο κοινωνιολόγος διατηρεί σε σχέση με το ερευνητικό του αντικείμενο, μπορούν να επηρεάσουν το τελικό αποτέλεσμα της εργασίας του. Στο δεύτερο, που καταλαμβάνει και το μεγαλύτερο μέρος του άρθρου του, ο Howard Becker αναφέρεται στις ερμηνείες που μπορούν να δοθούν στα αποτελέσματα μιας ερευνητικής δουλειάς, από τη στιγμή που αυτή θα δει το φως της

δημοσιότητας. Ερμηνείες που βρίσκονται σε άμεση συνάφεια με τα ιδιαίτερα σχήματα πρόσληψης και τα συμφέροντα που έχουν οι διαφορετικές κοινωνικές ομάδες. Αν και εξίσου ενδιαφέροντα, τα δύο αυτά ζητήματα είναι πολύ διαφορετικά μεταξύ τους. Γι' αυτό το λόγο, θα προτιμήσουμε να αφήσουμε κατά μέρος το δεύτερο, που εστιάζει στο τρόπο που γίνονται αντιληπτά τα αποτελέσματα μιας έρευνας και τους κοινωνικούς προσδιορισμούς των διαφορετικών κατηγοριών πρόσληψης και να επικεντρωθούμε στο πρώτο ερώτημα: Ένα ερώτημα που βρίσκεται σε άμεση συνάφεια με το ζήτημα της αξιολογικής ουδετερότητας.

Τι είναι όμως η αξιολογική ουδετερότητα; Προσπαθώντας να δώσουμε μια όσο το δυνατόν πιο συνεκτική διατύπωση, θα μπορούσαμε να πούμε πως «αξιολογική ουδετερότητα» είναι η αποστασιοποίηση του επιστήμονα από κάθε είδους «αξιολογική κρίση», δηλαδή, όπως διασαφηνίζει ο Max Weber από «πρακτικές αξιολογήσεις κοινωνικών γεγονότων, οι οποίες θεωρούνται επιθυμητές ή ανεπιθύμητες για ηθικούς, πολιτισμικούς ή άλλους λόγους» (Weber, M., 1992: 379). Στο σημείο αυτό ο Weberαναφέρεται στην αναγκαιότητα να είναι ο επιστήμονας σε θέση, να διακρίνει τη διαφορά μεταξύ «αξιολογικών κρίσεων» και επιστημονικής γνώσης και να μην τις συγχέει μεταξύ τους. Και αυτή η αναγκαιότητα είναι ακόμα μεγαλύτερη για τους κοινωνικούς επιστήμονες, τα ερευνητικά αντικείμενα των οποίων συνιστούν, ιδιαίτερα συχνά, ισχυρά πολιτικά και κοινωνικά διακυβεύματα.

Είναι όμως η «αξιολογική ουδετερότητα» εφικτή ή παραμένει απλώς μια προτροπή, ικανή μόνο να τροφοδοτεί κάποιες αέναες συζητήσεις γύρω από τη δεοντολογία, που θα έπρεπε να χαρακτηρίζει τον επιστημονικό κλάδο; Επιπλέον, η έννοια της «αξιολογικής ουδετερότητας» και της «στράτευσης» είναι πράγματι δύο έννοιες διαμετρικά αντίθετες μεταξύ τους, ή θα μπορούσαν να συνυπάρξουν μέσα στο πλαίσιο ενός επιστημονικού προγράμματος;

Για εμάς το ζήτημα της «αξιολογικής ουδετερότητας», της αποστασιοποίησης από τις προσωπικές αντιλήψεις και εμπειρίες του ερευνητή αφορά, αν και με πολύ σχηματικό τρόπο, τρία διαφορετικά επίπεδα, τρεις διαφορετικές χρονικές στιγμές της ερευνητικής διαδικασίας: α) την στιγμή της επιλογής του ερευνητικού

αντικειμένου, β) τη στιγμή της πραγματοποίησης της ερευνητικής διαδικασίας, και γ) τη χρήση που θα επιφυλάξει στα πορίσματα του ερευνητικό του project.

Αν υπάρχει μια στιγμή που η «αξιολογική ουδετερότητα» θα μπορούσε να συνιστά επιστημονικό πρόταγμα, αυτή δεν μπορεί να είναι παρά η στιγμή που ο ερευνητής, από μια αρχικά αφηρημένη και συγκεχυμένη συχνά ιδέα, προχωρεί στην «κατασκευή» του ερευνητικού του αντικειμένου, στην αποκάθαρση του από όλους τους αρχικούς προϊδεασμούς, από όλες τις κοινές έννοιες, όπως συνήθιζε να τις ονομάζει ο Emile Durkheim (Durkheim, 1937, 17. προκειμένου στη συνέχεια, να προχωρήσει στην επεξεργασία των υποθέσεων εργασίας του και στην εξακρίβωση τους με τα ιδιαίτερα μεθοδολογικά εργαλεία που η επιστήμη του προσφέρει. Αν, άλλωστε, είναι τόσο μεγάλη η σημασία που αποδίδεται στην «κατασκευή» του ερευνητικού αντικειμένου, στη σαφή και ξεκάθαρη διατύπωση υποθέσεων εργασίας και στο στοχασμό πάνω στις συνειδητές και ακόμη συχνότερα ασυνείδητες, θεωρητικές προϋποθέσεις που συνεπάγεται η χρήση κάθε μεθοδολογικού εργαλείου, είναι ακριβώς επειδή ο κάθε επιστήμονας προσπαθεί, τα ερευνητικά του πορίσματα να μπορούν να αξιώσουν, με μια όσο το δυνατόν μεγαλύτερη επιτυχία, ένα υψηλό επίπεδο «αξιολογικής ουδετερότητας». Αυτό ακριβώς το υψηλό επίπεδο «αξιολογικής ουδετερότητας» οφείλει να διεκδικήσει ο ερευνητής, αν θέλει τα πορίσματα του να παρουσιάζουν εχέγγυα επιστημοσύνης και να διαφοροποιούνται από τη διατύπωση μιας ακόμη υποκειμενικής γνώμης. Με αυτόν μόνο τον τρόπο, θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε με περισσότερη ή λιγότερη επιτυχία, πως κάνουμε μια επιστήμη πραγματικοτήτων και όχι απλώς μια ιδεολογική ανάλυση, για να αναφερθούμε για μια ακόμη φορά στον Emile Durkheim.

Τι γίνεται όμως με ότι αφορά την επιλογή του ερευνητικού αντικειμένου; Θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει πως θα ήταν εφικτό, να γίνει κατά τρόπο «αξιολογικά ουδέτερο»; Σ' αυτό το σημείο, θα θέλαμε να είμαστε ξεκάθαροι, καθώς πιστεύουμε πως ούτε η επιλογή του ερευνητικού αντικειμένου, ούτε η χρήση των πορισμάτων της ερευνητικής του διαδικασίας θα μπορούσαν ποτέ ή θα έπρεπε, να χαρακτηρίζονται από μια «αξιολογική ουδετερότητα».

Ανεξάρτητα από το πόσο ουδέτερος πιστεύει πως είναι ή θα ήθελε να είναι ο ερευνητής, μια τέτοια ουδετερότητα θεωρούμε πως είναι απλώς αδύνατη. Άλλωστε, όπως έχει επισημανθεί και από τον Pierre Bourdieu: «δεν υπάρχει άμωμος σύλληψη και δε θα υπήρχαν άλλωστε πολλές επιστημονικές αλήθειες, αν έπρεπε να καταδικάσουμε εκείνη ή την άλλη ανακάλυψη με το πρόσχημα, πως οι προθέσεις ή η μέθοδος που ακολούθησαν αυτοί που την ανακάλυψαν δεν ήταν πολύ καθαρές» (Bourdieu, 1981, 23). Οι ερευνητές οποιασδήποτε επιστήμης και ακόμη περισσότερο, οι ερευνητές των κοινωνικών επιστημών δε ζουν εκτός του κοινωνικού κόσμου που καλούνται να μελετήσουν, αλλά μέσα σ' αυτόν· κι αυτό είναι αδύνατον να μην επηρεάσει τόσο τη σχέση που διατηρούν με το ερευνητικό τους αντικείμενο, όσο και την ίδια του την επιλογή. Και πράγματι, για να πάρουμε ένα παράδειγμα από το χώρο της εγκληματολογίας, θα μπορούσε κανείς πειστικά, να υποστηρίξει (και παρά τα προβλήματα ορισμού που ενδέχεται να προκύπτουν) πως η απόφαση ενός ερευνητή, να μιλήσει για «επιχειρηματικό έγκλημα» ή «αστυνομικό έγκλημα» (police crime. όπως προσπάθησε να κάνει ο Steven Box στο "Power, Crime and Mystification", συνιστά μια απόφαση κοινωνικά και πολιτικά «ουδέτερη»; Με αυτή του την προσπάθεια ο Steven Box αποπειράθηκε να δημιουργήσει μια ρήξη με τις κυρίαρχες αναπαραστάσεις περί εγκλήματος που εστιάζουν στις παραβατικές συμπεριφορές των μελών των κατώτερων κοινωνικό-οικονομικών στρωμάτων. Κατά πόσο θα μπορούσε να υποστηρίξει κανείς πως έχουμε να κάνουμε εδώ με μια ουδέτερη επιλογή από τη μεριά του ερευνητή; Ιδιαίτερα διαφωτιστική σ' αυτή τη συζήτηση περί ουδετερότητας είναι και η μελέτη του Charles Soulié, που καταδεικνύει πως ακόμη και στην περίπτωση της φιλοσοφίας, που συνιστά την, φαινομενικά τουλάχιστον, πλέον «ουδέτερη» και «καθαρή» απ' όλες τις κοινωνικές επιστήμες, η επιλογή του ερευνητικού αντικειμένου δεν παύει να υπόκειται στους ίδιους ακριβώς κοινωνικούς καθορισμούς που βαραίνουν κάθε τομέα της ανθρώπινης δραστηριότητας. Και δε θα μπορούσαμε να μην κάνουμε έστω και μια σύντομη αναφορά σε έναν από τους μεγαλύτερους θεωρητικούς της σύγχρονης κοινωνιολογίας και οικονομίας προκειμένου να καταδείξουμε, πως

η πολιτική στράτευση και η επιστημονική αντικειμενικότητα δεν συνιστούν πάντα αντικρουόμενες και αντιθετικές έννοιες και πως οι ίδιες έννοιες μπορούν ταυτόχρονα να χρησιμοποιηθούν, τόσο ως εργαλεία κατανόησης της κοινωνικής πραγματικότητας, όσο και ως εργαλεία πολιτικής διαπάλης. Αναφερόμαστε, φυσικά, στον Karl Marx καθώς θεωρούμε, πως τόσο η γενικότερη ανάλυση του καπιταλιστικού συστήματος, όσο και ορισμένες έννοιες-κλειδιά της μαρξιστικής θεωρίας, όπως ο νόμος της αξίας και της υπεραξίας και ο ορισμός των κοινωνικών τάξεων συνιστούν συνεισφορές ιδιαίτερα σημαντικές στον τομέα των κοινωνικών επιστημών, διατηρώντας ταυτόχρονα ένα πολύ συγκεκριμένο και ξεκάθαρο πολιτικό πρόσημο. Σε περιπτώσεις σαν τη παραπάνω εστιάζει και η Christine Delphy, όταν τονίζει, πως «δεν υπάρχει θεωρία για την καταπίεση χωρίς τη θέληση για κοινωνική αλλαγή, χωρίς τη θέληση να τελειώνουμε με την καταπίεση…διότι δεν μπορούμε, να διαχωρίσουμε τη προσπάθεια μας να αλλάξουμε την πραγματικότητα, από την προσπάθεια μας να την κατανοήσουμε» (Delphy, 2011, 8).

Από αυτή την άποψη, λοιπόν, δεν μπορούμε παρά να συμφωνήσουμε απόλυτα με τον Howard Becker. Πράγματι, η επιλογή του ερευνητικού μας αντικειμένου, η οπτική γωνία από την οποία θα το προσεγγίσουμε, η χρήση που θα επιφυλάξουμε στα ερευνητικά μας πορίσματα, δεν μπορεί ποτέ να είναι αξιολογικά ουδέτερη, καθώς στην ουσία αυτό που καλούμαστε είναι να διαλέξουμε στρατόπεδο και να επιλέξουμε με ποιους θα συμπορευθούμε: με αυτούς που απώτερος σκοπός τους είναι να ενισχύσουν τους υπάρχοντες μηχανισμούς κυριαρχίας, ή με αυτούς που επιδιώκουν να τους ανατρέψουν; Μ' αυτούς που προτίθενται να υπερασπιστούν το υπάρχον πολιτικό και κοινωνικό status quo ή μ' αυτούς που προτίθενται να το αντιπαλέψουν;

Υπό αυτό το πρίσμα, ποια κατεύθυνση θεωρούμε ότι θα έπρεπε να πάρει μια εγκληματολογία που επιδιώκει να συμβάλει σε μια προσπάθεια αντίστασης ενάντια στους υπάρχοντες κυριαρχικούς μηχανισμούς; Σ' αυτό το σημείο χρειάζεται ίσως να διευκρινιστεί, ότι με τον όρο εγκληματολογία αναφερόμαστε σε μια κοινωνιολογία του εγκλήματος και των συμπεριφορών εκείνων που χαρακτηρίζονται ως εγκληματικές, καθώς επίσης και σε μια

κοινωνιολογία των μηχανισμών που έχουν δημιουργηθεί για την επιτήρηση, την καταστολή και την τιμωρία αυτών των συμπεριφορών. Δεν αναφερόμαστε, επομένως, σε μια εγκληματολογία που θα μπορούσε να νοηθεί ως μια αυτόνομη και ξεχωριστή επιστήμη, καθώς θεωρούμε, πως ένα τέτοιο εγχείρημα είναι τόσο αδύνατο, όσο και χωρίς νόημα.

Μια από τις προτεραιότητες που χρειάζεται να θέσει μια κριτική ή μια ριζοσπαστική εγκληματολογία, δε θα μπορούσε παρά να είναι, ο επαναπροσδιορισμός της ίδιας της έννοιας του εγκλήματος, καταδεικνύοντας πως αυτό που ο νόμος ορίζει ως έγκλημα δεν είναι τίποτα άλλο, παρά το προϊόν μιας κοινωνικής κατασκευής (βλ. Nettler, 1984,16. η οποία ως επί το πλείστον θέτει στο στόχαστρο και εξαντλεί την αυστηρότητα της στις παραβατικές πρακτικές εκείνων που βρίσκονται στα κατώτερα στρώματα της οικονομικής και κοινωνικής ιεραρχίας (βλ. Wacquant,2001, 2004).

Μια «ριζοσπαστικοποίηση» της ίδιας της έννοιας του εγκλήματος δεν μπορεί παρά να έχει πολλές και σημαντικές προεκτάσεις, εκ των οποίων σ' αυτή που θα έπρεπε ίσως να επιμείνουμε περισσότερο, είναι η επισήμανση, ότι ο χαρακτηρισμός ορισμένων πρακτικών ως εγκληματικών είναι μια διαδικασία κοινωνικά αυθαίρετη, όπως σπεύδουν να τονίσουν οι Lynch, Michalowki και Groves (Lynch, 2000, 16). Στη συγκεκριμένη περίπτωση με τον όρο «αυθαίρετο», όπως διευκρινίζουν άλλωστε οι τρεις συγγραφείς, δεν εννοούμε κάτι το τυχαίο, αλλά ότι αυτό που θεωρούμε σήμερα ως δεδομένα και αυτονόητα εγκληματικό, σε ένα άλλο κοινωνικό πλαίσιο ή σε μια διαφορετική χρονική στιγμή, μπορεί να είναι μια εντελώς νόμιμη πρακτική. Όπως άλλωστε επισημαίνεται και από τον Richard Quinney «έγκλημα είναι ο ορισμός μιας ανθρώπινης συμπεριφοράς, έτσι όπως αυτός έχει διαμορφωθεί από εξουσιοδοτημένους φορείς σε μια πολιτικά οργανωμένη κοινωνία» (Quinney, 1970, 15). Είναι αλήθεια πως ο ορισμός περί εγκλήματος του Quinney είναι σε μεγάλο βαθμό ασαφής και προβληματικός (βλ. Lynch, 2000, 60). Έχει όμως το προτέρημα να περιγράφει με ακρίβεια αυτό που για εμάς είναι το πιο σημαντικό: το ότι αυτό που κάθε φορά χαρακτηρίζεται ως έγκλημα, δεν είναι τίποτα άλλο, παρά το προϊόν μιας αυθαίρετης κοινωνικής κατασκευής.

Ξεκινώντας λοιπόν από μια τέτοια αφετηρία, το ποιες πρακτικές μπορούν ή πρέπει να χαρακτηρίζονται ως εγκληματικές, σταματάει να προβάλλεται ως κάτι το αυτονόητο και επιπλέον, μας επιτρέπει να συνειδητοποιήσουμε πως οι πρακτικές που κατηγοριοποιούνται ως εγκληματικές δεν είναι απαραίτητα και οι πιο ζημιογόνες για μια συγκεκριμένη κοινωνία, σε μια συγκεκριμένη χρονική στιγμή. Για μια εγκληματολογία, λοιπόν, που θα ήθελε να χαρακτηρίζεται ως κριτική ή ριζοσπαστική, ορισμένα από τα πλέον κρίσιμα ερωτήματα στα οποία θα έπρεπε να επικεντρωθεί, είναι το γιατί ορισμένες πρακτικές κατηγοριοποιούνται ως εγκληματικές και άλλες όχι, από ποιους γίνεται αυτή η κατηγοριοποίηση, και μέσω ποιών κοινωνικών μηχανισμών; Γιατί το ποινικό σύστημα εστιάζει και τιμωρεί με ιδιαίτερη αυστηρότητα και αποφασιστικότητα τις παραβατικές συμπεριφορές εκείνων που βρίσκονται στις κατώτερες θέσεις στην κοινωνική και οικονομική ιεραρχία, ενώ αφήνει σε μεγάλο βαθμό ατιμώρητες εκείνες στις οποίες επιδίδονται όσοι ανήκουν στα μεσαία και ανώτερα κοινωνικά και οικονομικά στρώματα, καταφέρνοντας με αυτό τον τρόπο να αποφύγουν τόσο τον χαρακτηρισμό τους ως εγκληματικές όσο και τον συνακόλουθο στιγματισμό που συνεπιφέρει κάθε τέτοια πράξη;

Μια εγκληματολογία που θα ήθελε να συμβάλει σε μια προσπάθεια αντίστασης στους υπάρχοντες μηχανισμούς κυριαρχίας, δεν μπορεί να περιορίσει το ερευνητικό της αντικείμενο μόνο στις συμπεριφορές εκείνες, που ορίζονται κάθε φορά ως εγκληματικές από την εκάστοτε ποινική νομοθεσία. Κάτι τέτοιο, θα σήμαινε και μια σιωπηρή έστω παραδοχή, πως ότι ορίζεται κάθε φορά ως εγκληματική συμπεριφορά, είναι μια πράξη κοινωνικά και πολιτικά ουδέτερη, κάτι το οποίο δεν ισχύει. Θα μετέτρεπε επίσης. όλους εκείνους που θέτουν στο επίκεντρο του ερευνητικού τους ενδιαφέροντος τη μελέτη του εγκλήματος, από επιστήμονες σε αυτό που ο Pierre Bourdieu συνήθιζε να χαρακτηρίζει ως «κοινωνικούς μηχανικούς» (Bourdieu, 1981, 27. με μοναδικό τους σκοπό να προσφέρουν στους εκάστοτε κυριαρχικούς μηχανισμούς μια επιστήμη, ικανή να τους ενδυναμώσει και να τους νομιμοποιήσει (légitimer). Επιπλέον, μια άκριτη αποδοχή του επίσημου ορισμού για το τι συνιστά ή όχι εγκληματική πρακτική, θα σήμαινε ταυτόχρονα και την απώλεια της

όποιας επιστημονικής αυτονομίας θα μπορούσαν να διεκδικήσουν οι εγκληματολόγοι, δεδομένου ότι θα είχαν να κάνουν μ' ένα διαρκώς μεταβαλλόμενο ερευνητικό αντικείμενο, ο ορισμός του οποίου θα εξαρτιόταν από τις αλλαγές που θα λάμβαναν χώρα στον ισχύον ποινικό σύστημα.

Μια εγκληματολογία που θα ήθελε να σταθεί κριτικά απέναντι στον κυρίαρχο και επικρατούντα ορισμό περί εγκλήματος και να στοχαστεί σχετικά με τους κοινωνικούς μηχανισμούς που ενεργοποιούνται, προκειμένου να χαρακτηριστεί μια συγκεκριμένη πρακτική ως εγκληματική, δε θα μπορούσε παρά να καταλήξει σε έναν τελείως διαφορετικό ορισμό περί του τι συνιστά ή όχι έγκλημα και κατά συνέπεια, σε έναν σημαντικό επαναπροσδιορισμό του ερευνητικού της αντικειμένου. Πρακτικές που σήμερα εξετάζονται ελάχιστα ή καθόλου από τους εγκληματολόγους, θα μπορούσαν να αποτελέσουν αντικείμενο συχνής και συστηματικής έρευνας. Όλες οι πρακτικές που εμπίπτουν σ' αυτό που είθισται να ονομάζουμε «white collar crime» (εγκληματικότητα του λευκού κολάρου) και που μέχρι στιγμής κατέχουν μια μάλλον περιθωριακή θέση στο πεδίο της εγκληματολογικής έρευνας και αφορούν, μεταξύ πολλών άλλων, τη μεγάλης έκτασης φοροδιαφυγή, την παραβίαση της περιβαλλοντικής νομοθεσίας και τις επισφαλείς συνθήκες εργασίας ή επίσης την «αστυνομική εγκληματικότητα» και την «κρατική τρομοκρατία», έννοιες ακόμη αρκετά προβληματικές, θα μπορούσαν να αποτελέσουν μελλοντικά πεδία ερευνητικής δραστηριότητας για τους εγκληματολόγους.

Ένα ερευνητικό πρόγραμμα σαν αυτό που προτείνεται εδώ, δεν περιορίζεται απαραίτητα μόνο στο στενό κύκλο των κοινωνικών επιστημόνων που ασχολούνται με τη μελέτη του εγκλήματος και των «εγκληματικών» πρακτικών, αλλά θα μπορούσε ενδεχομένως να διευρυνθεί και με τη συμμετοχή και άλλων επιστημονικών κλάδων που θα μπορούσαν να συνεισφέρουν σημαντικά σε μια ευρύτερη αλλαγή των συλλογικών αναπαραστάσεων για το ποιες πρακτικές θα έπρεπε να χαρακτηριστούν ως «εγκληματικές συμπεριφορές». Αν οι συλλογικές αναπαραστάσεις περί εγκλήματος περιορίζονται στα εγκλήματα του δρόμου, «street crime», είναι εν πολλοίς επειδή η δημόσια εικόνα για το τι συνιστά έγκλημα, ελέγχεται σε μεγάλο

βαθμό από εκείνους που κατέχουν την πολιτική και οικονομική εξουσία. Αυτός είναι και ο λόγος που ο δημόσιος διάλογος για την εγκληματικότητα περιορίζεται αποκλειστικά στα εγκλήματα του δρόμου, αφήνοντας στο απυρόβλητο τις παραβατικές συμπεριφορές, όσων βρίσκονται στην κορυφή της οικονομικής και πολιτικής ιεραρχίας κι αυτό παρά τον ιδιαίτερα ζημιογόνο χαρακτήρα αυτών των πρακτικών. Είναι σ' αυτόν τον κυρίαρχο λόγο περί εγκλήματος που θα έπρεπε να αντιταχθεί μια κριτική ή ριζοσπαστική εγκληματολογία, μια εγκληματολογία που θα ήθελε να σταθεί απέναντι στους υπάρχοντες εξουσιαστικούς μηχανισμούς.

Ολοκληρώνοντας θα θέλαμε να αναφερθούμε σε μια φράση των Μαρξ και Ένγκελς, στην οποία τονίζουν πως «οι φιλόσοφοι έχουν απλώς εξηγήσει τον κόσμο με διάφορους τρόπους, αυτό που έχει σημασία είναι να τον αλλάξουμε»(Μαρξ και Ένγκελς, 1997, 48). Μπορεί, όμως, μια προσπάθεια κατανόησης του κοινωνικού κόσμου με όσο το δυνατόν πιο αντικειμενικό και «αξιολογικά ουδέτερο» τρόπο, να συμβαδίζει με μια προσπάθεια κοινωνικής αλλαγής; Θεωρούμε πως ναι. Μέσα από μια πολιτική παρέμβασης στον πολιτικό κόσμο, η οποία θα υπακούει, όσο είναι δυνατό, στους κανόνες που ισχύουν στο επιστημονικό πεδίο, αυτό που ο Bourdieu ονόμαζε ως "στρατευμένη επιστημοσύνη" (Bourdieu, 2001, 63. τόσο η εγκληματολογία, όσο και οι υπόλοιπες κοινωνικές επιστήμες μπορούν και πρέπει να είναι σε θέση να υπερβούν το σύνορο που έχει εγκαθιδρυθεί μεταξύ της πολιτικής στράτευσης και της επιστημοσύνης.

Βιβλιογραφία

Becker, H. (1967). "Whose side are we on?". Social Problems, vol 14, n. 3, σσ. 239-247.

Bourdieu, P. (1981). Questions de sociologie. Les éditions de MINU-IT, Paris,

Bourdieu, P. (2001). Για ένα ευρωπαϊκό κοινωνικό κίνημα. Πατάκης, Αθήνα.

Box, S. (1984). Power, Crime & Mystification. Routledge, London & N.Y.

Delphy, Ch. (2011). L'ennemi principal. Penser le genre. Syllepse, Paris.

Durkheim, E. (1937). Les règles de la méthode sociologique (5 edition). P.U.F., Paris.

Lynch, M.J., Michalowki, R.J., και Groves W.B. (2000). The new primer in radical criminology. Critical perspectives on crime power and identity. Criminal Justice Press. Monsey, N.Y.

Μαρξ, Κ. και Ένγκελς, Φρ. (1997). Η γερμανική ιδεολογία. Gutenberg, Αθήνα.

Nettler, G. (1984). Explaining Crime. New York, McGraw Hill.

Quinney, R. (1970). The social reality of crime. Little Brown, Boston, MA.

Soulié, Ch. (1995). "Anatomie du gout philosophique", Actes de la recherche en sciences sociales, vol 109, n.1, σσ. 3-28.

Wacquant, L. (2001). Οι φυλακές της μιζέριας. Πατάκης, Αθήνα.

Wacquant, L. (2004). Punir les pauvres: le nouveau gouvernement de l'insécurité sociale. Agone, Marseille.

Weber, M. (1992). Essais sur lathéoriede la science. Plon, Paris.

Αλέξανδρος Ζαμάνης

Η έρευνα πεδίου στην Πολιτισμική Εγκληματολογία. 'Εθνογραφική εμβύθιση' και 'Συμπαθητική Κατανόηση': προς μια «εγκληματολογική κατανόηση» ('criminological verstehen')

Εισαγωγή

Η 'εθνογραφική εμβύθιση' αποτελεί το βασικό μεθοδολογικό εργαλείο για την έρευνα πεδίου στην Πολιτισμική εγκληματολογία. Ήδη από την πρώτη γενιά της αμερικανικής παράδοσης (Park, 1915. Burgess, 1927) στις κοινωνικές επιστήμες η εθνογραφική μελέτη και η αναζήτηση της υποκειμενικής οπτικής του δρώντα με μια σειρά μεικτών τεχνικών αποτελούσε τη κύρια μέθοδο για την μελέτη του εγκλήματος στο αστικό περιβάλλον (Adler, 1998). Μια σειρά γεγονότων, ωστόσο, έθεσαν στο περιθώριο την εθνογραφική μελέτη για δεκαετίες (Adler, 1998. αν και οι θεωρητικοί της Συμβολικής Αλληλεπίδρασης (Blumer, 1969, Hughes, 1971) υποστήριξαν τις εθνογραφικές τεχνικές σε ένα πλήθος μελετών.

Πριν σχεδόν τρεις δεκαετίες η Πολιτισμική Εγκληματολογία ξεκίνησε να επανα-επεξεργάζεται συλλήψεις γύρω από την εθνογραφική έρευνα, αξιοποιώντας συλλήψεις φεμινιστικών επανατοποθετήσεων όσον αφορά τη μεθοδολογία της έρευνας και τον ρόλο του ερευνητή και ταυτόχρονα τις πολιτισμικές μελέτες του Centre of Contemporary Cultural Studies του Birmingham επανέφερε στο προσκήνιο την εθνογραφική έρευνα για την μελέτη του εγκλήματος και του κοινωνικού ελέγχου.

Αφού προηγουμένως παρουσιαστεί συνοπτικά το θεωρητικό

πλαίσιο της Πολιτισμικής Εγκληματολογίας προκειμένου να διαφανεί ο χώρος μέσα στον οποίο αναδύεται η εθνογραφία ως βασική μεθοδολογία της έρευνας πεδίου, η παρούσα μελέτη προβαίνει σε μια σειρά τοποθετήσεων. Εδώ, λοιπόν, υποστηρίζεται ότι η υιοθέτηση της εθνογραφικής έρευνας και της 'εγκληματολογικής κατανόησης' ('criminological verstehen') -μιας μεθοδολογίας η οποία είναι τοποθετημένη μακριά από τις θετικιστικές και αντικειμενιστικές μεθοδολογίες- μπορεί: α) να παρέχει πρόσβαση σε υποπολιτισμούς και να φανερώνει μέρη του κοινωνικού κόσμου που δεν αποκαλύπτονται από άλλες τεχνικές, β) να προσεγγίσει και να κατανοήσει λεπτές αποχρώσεις νοήματος και γ) να προσφέρει σημαντικές ενοράσεις (insights)[1] για τα καταστασιακά νοήματα (situational meanings)[2] και συναισθήματα που ορίζουν την εγκληματική εμπειρία. Στο επίκεντρο τοποθετούνται οι έννοιες που συνθέτουν αυτή την 'εγκληματολογική κατανόηση' και οι επανατοποθετήσεις γύρω από το ρόλο του ερευνητή. Η ποικιλομορφία ταυτοτήτων των ερευνητών αλλά και οι δεξιότητες που έχουν αποκτηθεί έξω από την επιστημονική γνώση, προσφέρουν πλούσιες αλλά και διαφορετικές ενοράσεις γύρω από τη καθημερινή εμπειρία του εγκλήματος και του κοινωνικού ελέγχου.

Ωστόσο, η συμμετοχή σε μια τέτοια έρευνα παρουσιάζει δύο σημαντικά προβλήματα. Το πρώτο είναι οι περιορισμοί κατανόησης, που οφείλονται είτε στη διαφορετική ταυτότητα του ερευνητή από τα υποκείμενα είτε στην αδυναμία πρόσβασης του ερευνητή σε διάφορα είδη εγκλημάτων. Το δεύτερο πρόβλημα, το οποίο συζητείται και εκτενέστερα, είναι τα ζητήματα που σχετίζονται με την ακαδημαϊκή και επαγγελματική δεοντολογία. Τέλος, υποστηρίζεται, ότι παρά τις εγγενείς ατέλειες και τα προβλήματα

1 Με τον όρο «ενόραση» νοούμε την σε βάθος αντίληψη ή κατανόηση (ενός πράγματος). Πρόκειται για τη γνώση που προέρχεται από το ενοράν -το «να βλέπεις μέσα σου»- και η οποία είναι άμεση, βιωματική και υποκειμενική.

2 Τα 'καταστασιακά νοήματα'(situational meanings) είναι εκείνα τα νοήματα που παράγονται εντός της κατάστασης που τα υποκείμενα βρίσκονται, βιώνουν. Η μελέτη των 'καταστασιακών νοημάτων' και της 'καταστατικής λογικής' βασίζεται στη προτροπή του Βέμπερ για τη μελέτη των κοινωνικών πράξεων, καταγράφοντας τις διαδικασίες κινήτρων των δρώντων ατόμων στο περιστασιακό, ιστορικό ή συμβολικό τους πλαίσιο.

που παρουσιάζει μια τέτοια μεθοδολογία, μπορεί να εφαρμοστεί και να παράγει πλούσιες ενοράσεις, αρκεί ο ερευνητής να είναι σε θέση να θέσει εξαρχής τα προσωπικά και επαγγελματικά του όρια, όσον αφορά το βαθμό προσχώρησης και συμμετοχής στην υπό μελέτη ομάδα.

Πολιτισμική Εγκληματολογία

Η πολιτισμική εγκληματολογία αναδύθηκε ως ένας θεωρητικός προσανατολισμός με σκοπό να ερευνήσει τη σύνδεση και τη διαμάχη των πολιτισμικών και εγκληματικών πρακτικών με εκείνες του κοινωνικού ελέγχου (Ferrell,2006). Στη συλλογική φύση του εγκλήματος και του κοινωνικού ελέγχου οι λεπτές αποχρώσεις του στυλ, οι συμβολισμοί των υποπολιτισμικών ομάδων, οι φορείς κοινωνικού ελέγχου, αλλά και οι παραγωγοί διαμεσολαβημένων εικόνων και καταστασιακών συμβόλων συμμετέχουν στην συλλογική δόμηση του εγκλήματος και του κοινωνικού ελέγχου (Ferrell and Hamm, 1998).

Η τοποθέτηση του εγκλήματος και του ελέγχου του στο πλαίσιο της κουλτούρας είναι το κατεξοχήν αντικείμενο της πολιτισμικής εγκληματολογίας. Το έγκλημα και οι φορείς κοινωνικού ελέγχου αντιμετωπίζονται ως πολιτισμικά προϊόντα – ως 'δημιουργικές κατασκευές' (creativeconstructs) – και ως τέτοια αναγνωρίζονται, όσον αφορά τα νοήματα που φέρουν.Ως εκ τούτου, η πολιτισμική εγκληματολογία επιζητεί να μελετήσει το κοινό έδαφος μεταξύ κουλτούρας και εγκλήματος- το έγκλημα ως υποπολιτισμική δραστηριότητα και η υποπολιτισμική δραστηριότητα ως έγκλημα- και τις κατασταλτικές πολιτικές ή «ηθικές εκστρατείες» που έρχονται ως απάντηση σε αυτές τις πρακτικές.

Στις αμερικανικές μελέτες, το πεδίο εστίασης ήταν κυρίως γύρω από το ρόλο «της εικόνας, του νοήματος και της αναπαράστασης, καθώς και στην αλληλόδραση μεταξύ του εγκλήματος και του κοινωνικού ελέγχου» (Hayward&Young, 2007: 103). Ειδικότερα, το ενδιαφέρον στράφηκε στην σχέση εγκλήματος και κοινωνικού ελέγχου με τις στυλιστικέςδυναμικές και πλαίσια των υποπολιτισμικών ομάδων και τη συμβολική εγκληματοποίηση των λαϊκών πολιτισμικών μορφών. Επίσης, επικεντρώθηκεστη

διαμεσολαβημένη κατασκευή του εγκλήματος και του κοινωνικού ελέγχου,στις συνδέσεις μεταξύ εγκλήματος, κοινωνικού ελέγχου και πολιτισμικού χώρου, καθώς καιστα συλλογικά νοήματα που καθορίζουν το νόημα του εγκλήματος.Σε αυτήν την κατεύθυνση, η εστίαση γίνεται στη συνεχή παραγωγή νοήματος γύρω από την αλληλεπίδραση.Κανόνες δημιουργούνται, κανόνες σπάζουν, σε μια διαρκή αλληλεπίδραση ηθικής εργολαβίας, ηθικής καινοτομίας καιεγκλήματος.

Οι πολιτισμικοί εγκληματολόγοι προσπαθούν να εξελίξουν την ιδέα του «συμβολικού» στην «συμβολική αλληλεπίδραση», εξερευνώντας αφενός την εικόνα, τις στυλιστικές δυναμικές των έκνομων υποπολιτισμικών ομάδων και αφετέρου, τις αναπαραστάσεις στην σφαίρα των ΜΜΕ και τη διαμεσολαβημένη κατασκευή του εγκλήματος και του κοινωνικού ελέγχου (Ferrell, 1995:300). Επιπλέον και ίσως πιο σημαντικά, η πολιτισμική εγκληματολογία επιδιώκεινα αποτελέσει την απόκριση στην πρόκληση του Cohen (1988) προς τους εγκληματολόγους για υιοθέτηση μιας δομικά και πολιτικά ενημερωμένης εκδοχής της θεωρίας της Ετικέτας (Ferrell, 1995).

Οι απαρχές της μπορούν να εντοπιστούν πίσω στις μελέτες του κέντρου 'Σύγχρονων Πολιτισμικών Μελετών' του πανεπιστημίου του Birminghamκαι το ενδιαφέρον που έδειξε για το «πολιτισμικό» καθώς και στην σχολή της Κοινωνικής Αλληλεπίδρασης. Η θεωρητική τροχιά της Πολιτισμικής Εγκληματολογίας, ωστόσο, εμποτίζεται από κριτική ανάλυση, μεταμοντέρνες υποθέσεις για τους συμβολισμούς του νοήματος του στυλ και από τονδιαμεσολαβημένο κοινωνικό έλεγχο, καθώς και από κάποιες φεμινιστικές επανατοποθετήσεις για την μεθοδολογία της έρευνας. (Ferrell,1995).

Η συμβολή της εθνογραφίας στην Εγκληματολογία

Οι θεμελιωτές της Πολιτισμικής Εγκληματολογίας εξαρχής αμφισβήτησαν την αντικειμενικότητα και την επιστημονική αυθεντία των συμβατικών μεθόδων της έρευνας. Η κριτική που ασκείται στις συμβατικές, αντικειμενιστικές μεθόδους αναπτύσσεται σε δύο επίπεδα. Πρώτον, η κριτική ασκείται από μια μεταμοντέρνα σκοπιά στην ίδια την έννοια της αντικειμενικότητας και της επιστημονικής

αλήθειας. Και αυτό γιατί οι έννοιες αυτές, όντας στον πυρήνα των ιδεών του μοντερνισμού, συνεισφέρουν περισσότερο στην διανοητική και πολιτική κυριαρχία πάρα στις θεμελιωμένες κατανοήσεις της κουλτούρας και του εγκλήματος (Ferrell&Sanders,1995).Δεύτερον, η επιδίωξη μιας ακριβούς αντικειμενικότητας για την διερεύνηση των ιδιαίτερων νοημάτων των καταστασιακών συμβολισμών και του διαπροσωπικού στυλ στις βιωμένες εμπειρίες της καθημερινής εγκληματικότητας, αλλά και η επιβολή εξωτερικών «έγκυρων» κατηγοριών νοήματος, οδηγούν στην αδυναμία κατανόησης νοημάτων, που αναπτύσσονται σε ταυτότητες και συμβάντα που η Πολιτισμική Εγκληματολογία επιδιώκει να μελετήσει. Όπως θα έλεγαν οι Ferrell και Hamm «αν και ενδεχομένως αυτές οι μέθοδοι (αντικειμενιστικοί) θα μπορούσαν να σκιαγραφήσουν ένα λεπτό περίγραμμα (για την παρέκκλιση και την εγκληματικότητα. (ωστόσο. ποτέ δεν θα μπορούσαν να γεμίσουν αυτό το περίγραμμα με τις απαραίτητες διαστάσεις μιας γεμάτης με νόημα κατανόησης» (Ferrell και Hamm, 1998:11).

Οι παραπάνω ισχυρισμοί φαίνεται να οδηγούν την Πολιτισμική Εγκληματολογία στην υιοθέτηση της εθνογραφικής μελέτης ως κύριας μεθοδολογίας για την έρευνα πεδίου. Η εθνογραφική μελέτη περίπτωσης είναι αυτή που μένει όταν «εγκαταλείψουμε τους μύθους της αντικειμενικότητας, της θεωρητικής γνώσης και της επιστημονικής αλήθειας, σχετικά με την κουλτούρα και το έγκλημα..» (Ferrell και Sanders, 1995:306).

Η εθνογραφία αναδύθηκε με πολλούς τρόπους και δεν είναι κάτι καινούριο για την μελέτη του εγκλήματος. Από τις πρώιμες αρχές της, στις αρχές του 20ου αιώνα, η εθνογραφία έχει υπερασπιστεί μια προσέγγιση για την μελέτη των ανθρώπινων ομάδων, που απορρίπτει την περισσότερο θετικιστική, αντικειμενιστική και επιστημονιστική ηγεμονία της ποσοτικοποίησης (Adler, 1998). Από την σχολή του Σικάγο, μερικοί από τους κλασσικούς ερευνητές πεδίου, όπως ο Thraser (1927) με τη μελέτη του για τις συμμορίες, ο Shaw (1930) με τη μελέτη του για τους 'jack-rollers', ο Landesco (1925) με τη μελέτη του για το οργανωμένο έγκλημα και τους 'pickpockets', ο Cressey (1932) με τη μελέτη του για τα 'taxidancehalls' και ο Anderson (1923) για τους άστεγους, μελέτησαν

εγκληματικές και παρεκκλίνουσες ομάδες και ήταν οι πρώτοι εθνογράφοι, που ερμήνευσαν την αστική ζωή των αρχών του 20ου αιώνα. Στην παράδοση των νατουραλιστικών προσεγγίσεων της πρώτης γενιάς του Σικάγο, ερευνητές όπως oThrasher (1963) και οι Cloward και Ohlin (1960) μελέτησαν την νεανική παραβατικότητα, ενώ ο Becker (1963) τους «εργολάβους ηθικής» και τους φορείς κοινωνικού ελέγχου. Στην Βρετανία, αντίστοιχα, οι μελετητές του CCCS αξιοποίησαν την εθνογραφία στην έρευνα πεδίου (Willis,1997. Hebdige,1979) για την μελέτη γύρω από την εργατική κουλτούρα και τις εκφραστικές υποπολιτισμικές ομάδες της εργατικής τάξης. Όπως αναφέρει ο Willis (2012):

> «Οι ποιοτικές μέθοδοι και η συμμετοχική παρατήρηση που εφαρμόζονται στην έρευνα, όπως και η εθνογραφική μορφή της παρουσίασης υπαγορεύτηκαναπό τη φύση της έρευνας του ενδιαφέροντος μου «στο πολιτισμικό». Αυτές οι τεχνικές είναι κατάλληλες για να αποτυπώσουν αυτό το επίπεδο, έχοντας μια ευαισθησία στα νοήματα και αξίες και την ικανότητα να αναπαραστήσουν και να ερμηνεύσουν τις συμβολικές εκφράσεις, πρακτικές και μορφές της πολιτισμικής παραγωγής» (Willis 1977:66)

Η πολιτισμική Εγκληματολογία, δύο δεκαετίες μετά τις πρωτοποριακές πολιτισμικές μελέτες του Centre of Contemporary Cultural Studies (CCCS) υιοθετεί την εθνογραφική μελέτη για να ερευνήσει τις λεπτές αποχρώσεις νοήματος και τις καταστασιακές δυναμικές (νοήματα και συναισθήματα. που αναπτύσσονται στα ιδιαίτερα milieu των υποπολιτισμικών ομάδων.

Καταστασιακά νοήματα και "εγκληματολογική κατανόηση"

Μια πληθώρα ερευνητικών ευρημάτων και θεωρητικών κατευθύνσεων αναγνωρίζουν και επιβεβαιώνουν την ύπαρξη και τη σημαντικότητα των καταστασιακών εγκληματικών νοημάτων και εμπειριών και κυρίως της έξαψης, της απόλαυσης και του κινδύνου.

Αρχικά ο Miller (1958) κατέγραψε την «έξαψη» -δηλαδή, την αναζήτηση καταστάσεων δυνατής συναισθηματικής διέγερσης, όπως την αναζήτηση ρίσκου ή κινδύνου- ως ένα από τα κεντρικά ενδιαφέρονται της κουλτούρας της κατώτερης τάξης, που μπορεί

να επισπεύσειτην παραβατικότητα των συμμοριών. Ο Willis (1977) στη δική του μελέτη για την παραβατικότητα της εργατικής τάξης, κατέληξε ότι η νεανική παραβατικότητα και η αντίσταση στη γονεϊκή εξουσία βασίζεται στις καθημερινές απολαύσεις καιβιώματα. Σε νεότερες μελέτες ο Katz (1985) μελετώντας τις κλοπές καταστημάτων (shop-lifting) τονίζει την «μαγική» έξαψη που φέρει η παράνομη πράξη, ο Ferrell (1995) βιώνει και περιγράφει την έκρηξη αδρεναλίνης, την ώρα του graffiti σε έκνομα περιβάλλοντα, ο Nehring (1993) περιγράφει τα συναισθήματα σε στιγμές «γνωστικής ανυποταξίας» διαφόρων παρεκκλινόντων και επαναστατικών υποπολιτισμικών ομάδων και ο Lyng (1990) τεκμηριώνει τη συσχέτιση μεταξύ στιγμιαίου κινδύνου, ρίσκου και δεξιότητας (edgework) με τις παρεκκλίνουσες και εγκληματικές βιώσεις. Ο Hamm (1993) στη μελέτη του για τους νεοναζί skin-heads, περιγράφει τη συναισθηματική ικανότητα του «γινόμαστε μαινόμενοι» ('goingberserk') που συλλογικά ανέπτυξαν κατά τις επιθέσεις τους και ο Vigil (1988) αντίστοιχα, περιγράφει το συλλογικό συναίσθημα και την εμπειρία του «γινόμαστε τρελοί» (loco, locura) των λατινοαμερικανών συμμοριών στις επιθέσεις τους εναντίον αντιπάλων. Ωστόσο, όπως ο Presdee (1994) σημειώνει, η έξαψη και η απόλαυση μπορεί να εντοπιστεί ακόμα σε κοινότυπους και φαινομενικά ανιαρούς τύπους εγκληματικότητας, όπως κλοπή κατά τη διάρκεια ταξιδιού (stealing travel) και άλλες μικροκλοπές. Τέλος, ο Tunnel (1992) στην μελέτη του για εκείνους που διέπρατταν εγκλήματα κατά της περιουσίας, έδειξε ότι ακόμα και μέσα από ένα «ορθολογικό εγκληματικό λογισμό» τα ερευνητικά του υποκείμενα έδωσαν ιδιαίτερη βαρύτητα στην έξαψη και απόλαυση που ένιωθαν. Αντίστοιχα οι Wright και Decker (1994) αναφέρουν ότι πολλοί ληστές είναι αφοσιωμένοι σε έναν τρόπο ζωής που χαρακτηρίζεται από αναζήτηση για έξαψη.

Τα παραπάνω ερευνητικά ευρήματα δείχνουν το πόσο σημαντικό είναι να δοθεί μεγαλύτερη προσοχή στα καταστασιακά νοήματα και συναισθήματα, στους κινδύνους και στις απολαύσεις του εγκλήματος για την μελέτη των παρεκκλινόντων και εγκληματικών κόσμων. Θα πρέπει, όπως τονίζουν οι O'Malley και Mugford (1994), αυτά τα συναισθήματα να μην αντιμετωπίζονται

ως μια λίγο πολύ «προφανής» επεξηγηματική μεταβλητή, αλλά να διερευνηθεί το είδος και η βίωση τους. Στο πυρήνα αυτής της προτροπής, λοιπόν, η Πολιτισμική Εγκληματολογία επιδιώκει να κατανοήσει τις παρεκκλίνουσες και εγκληματικές εμπειρίες, όπως αυτές είναι -όπως θα έλεγε και ο Βέμπερ- να τις κρίνει με βάση το συναίσθημα (affectually determined) και να βρει τρόπους, ώστε ο ερευνητής να μπορεί να συμμετέχει στα άμεσα συναισθήματα και νοήματα που τις ορίζουν: μια 'εγκληματολογική κατανόηση'.

Εγκληματολογική κατανόηση ('criminological verstehen')

Αναγνωρίζοντας τα καταστασιακά νοήματα του εγκλήματος και της παρέκκλισης, καθώς και την απαραίτητη εμβύθιση του ερευνητή και την συμμετοχή του σε αυτά τα νοήματα, φτάνουμε στο κεντρικό σημείο: Μια μέθοδος, η οποία αναδύεται μέσα στην ευρύτερη μεθοδολογία της έρευνας πεδίου, το 'εγκληματολογικό verstehen'.

Όπως διατυπώθηκε από τον Μαξ Βέμπερ και εξελίχθηκε από μεταγενέστερους θεωρητικούς, το 'verstehen' υποδηλώνει μια διαδικασία υποκειμενικής ερμηνείας εκ μέρους του κοινωνικού επιστήμονα, ένα βαθμό «συμπαθητικής κατανόησης» (sympathetic understanding)[3] ανάμεσα στον κοινωνικό ερευνητή και τα υποκείμενα της έρευνας, όπου ο ερευνητής έρχεται να μοιραστεί, εν μέρει, τα καταστασιακά νοήματα και τις εμπειρίες εκείνων που βρίσκονται υπό εξέταση. Για τον Βέμπερ, η «συμπαθητική κατανόηση» αποτελούσε ένα στοιχείο στην ευρύτερη επιστήμη της κοινωνιολογίας και ισορροπούσε με διάφορες ορθολογιστικές κατανοήσεις της κοινωνικής δράσης και του κοινωνικού νοήματος. Ωστόσο, στην νέα Πολιτισμική Εγκληματολογία η έννοια του 'verstehen' χρησιμοποιείται σε μια πιο συσταλτική και μετριοπαθή εκδοχή (Ferrel,Hamm,1998). Η 'εγκληματολογική κατανόηση' βασιζόμενη στην προτροπή του Βέμπερ για μια «ερμηνευτική κατανόηση» (interpretative understanding) και μια «συμπαθητική συμμετοχή» (sympathetic participation). εκφράζει όχι μόνο την αφοσίωση του ερευνητή στο νατουραλισμό, αλλά και ειδικότερα την εκτίμηση και ενσυναισθαντική κατανόηση των καταστασιακών νοημάτων

3 Συμπαθητική εκ του συμπάσχω (συν+πάσχω). Στα αγγλικά: Sympathetic αποδίδεται ως feelwith

του εγκλήματος, των συμβολισμών και των συναισθημάτων (Ferrell, Hamm, 1998). Αυτή η μεθοδολογική στάση με τη σειρά της, συνεπάγεται ότι όχι μόνο οι εγκληματολόγοι θα πρέπει να είναι παρόντες σε εγκληματικές και εγκληματοποιημένες υποπολιτισμικές ομάδες και καταστάσεις, αλλά επίσης, θα πρέπει να είναι και συναισθηματικά παρόντες. Δηλαδή, πρέπει να μοιράζονται – σε όποιο βαθμό είναι αυτό δυνατόν- κινδύνους, απολαύσεις, συναισθήματα, και εμπειρίες, που συνιστούν την εγκληματική δραστηριότητα ως μέρος της κατανόησής τους.Ο ερευνητής και τα υποκείμενα μοιράζονται, τουλάχιστον εν μέρει, την βιωμένη πραγματικότητα της παρέκκλισης, του εγκλήματος και της εγκληματικότητας (Lyng,1998).Ένας βαθμός υποκειμενικής κατανόησης επιτυγχάνεται καθώς αξιοποιούνται οι εμπειρίες και τα συναισθήματα του ερευνητή, ως οδοί μέσα στα νοήματα της κατάστασης και στις εμπειρίες των υποκειμένων.

Αυτό που επιτυγχάνεται κυρίως είναι μια υποκειμενική αλήθεια που πηγαίνει πιο κοντά στις πραγματικότητες και τα επιδιωκόμενα νοήματα, όπως ορίζονται από τα υποκείμενα. Μια 'εγκληματολογική κατανόηση' σημαίνει την αποδοχή μιας υποκειμενικής σκοπιάς και κατανόησης σχετικά με αυτά που έχουν στο μυαλό τους οι δρώντες και ταυτόχρονα, απόρριψη της αντίληψης ότι η επιστήμη μπορεί να προσφέρει μια ολοκληρωμένη ή οντολογική πραγματικότητα.

Το κεντρικό σημείο σε αυτή τη μεθοδολογία, λοιπόν, είναι η επεξηγηματική κατανόηση ("erklarendesverstehen"), όπως αντιτίθεται στο "aktuelles". σύμφωνα με τη διχοτόμηση της κατανόησης κατά Weber (1-5). Δηλαδή, συγκεκριμένες δράσεις τοποθετούνται μέσα σε ένα ευρύτερο πλαίσιο νοήματος, που περιλαμβάνει γεγονότα των οποίων η κατανόηση τους δεν μπορεί να προέλθει από άμεση παρατήρηση. Η 'επεξηγηματική κατανόηση' αφορά στην κατανόηση των κινήτρων, αποφάσεων, και σκεπτικών που αναδύονται μέσα σε ένα συγκεκριμένο πλαίσιο νοήματος και που είναι σημαίνον και ανακλαστικό για τα άτομα των οποίων η δράση μελετάται. Αυτό είναι και το σημείο αφετηρίας της μεθοδολογίας: μέσα από την εκτίμηση των ιδιαίτερων ειδών της καταστασιακής λογικής και συναισθημάτων που αναδύονται μέσα στις άμεσες εγκληματικές βιώσεις να επιτύχουμε την κατανόηση

τους. Καθώς, το να αντιλαμβανόμαστε τις άμεσες εγκληματικές βιώσεις τοποθετώντας τες μέσα σε εξωτερικά διανοητικά αναλυτικά μοντέλα, δεν σημαίνει ότι τις κατανοούμε (Katz, 1985). Για αυτό το λόγο και ίσως πιο ριζοσπασπαστικά, η 'εγκληματολογική κατανόηση' συνεπάγεται μια συγκεκριμένη συναισθηματική ενσυναίσθηση, μια αίσθηση ότι η απόλαυση, η έξαψη και ο φόβος, μπορούν να μας διδάξουν τόσα πολλά σχετικά με την εγκληματικότητα όσα και μια θεωρητική ανάλυση.

Περιορισμοί κατανόησης

Στη διεξαγωγή μιας τέτοιας έρευνας υπάρχουν περιορισμοί στην κατανόηση, που δεν μπορούμε να παραβλέψουμε, οι οποίοι προέρχονται αφενός, από τις διαφορές στις ταυτότητες μεταξύ ερευνητή και ερευνητικών υποκειμένων και αφετέρου, από τη φύση των δραστηριοτήτων και την πρόσβαση του ερευνητή σε αυτές.Αρχικά, οι διαφορετικές ταυτότητες των ερευνητών, όπως οι διαφορετικές θέσεις που καταλαμβάνουν στις δομές της κοινωνικής διαστρωμάτωσης, το διαφορετικό φύλο ή την ηλικία σε σχέση με αυτούς που μελετούν, μπορεί να περιορίσουν την ένταξη και τη συμμετοχή τους σε ένα υποπολιτισμικό περιβάλλον, ανεξάρτητα από το βαθμό προσήλωσης τους. Η νοηματόδοτηση και η βίωση των εγκληματικών εμπειριών αντανακλούν, όχι μόνο τις υποπολιτισμικές δυναμικές, τις ευρύτερες δομές καθώς και τη θέση του καθενός μέσα σε αυτές, αλλά και το βαθμό που το συλλογικό βίωμα διαμορφώνεται από την ιδιότητα μέλους στην υποπολιτισμική ομάδα. Από την άποψη αυτή, ένας εγκληματολόγος, ο οποίος συμμετέχει σε εγκληματικά συμβάντα, δεν μπορεί ούτε να τα βιώνει ολοκληρωτικά ούτε να κατανοεί επαρκώς την πρόκληση, που οι άλλοι, που ζουν διαφορετικές ζωές, βρίσκουν εκεί.

Επιπλέον, η ίδια η φύση των συλλογικών εμπειριών, όπως οι επικίνδυνες παράνομες δραστηριότητες, περιορίζει περαιτέρω την συμμετοχή του εγκληματολόγου σε αυτές. Δραστηριότητες που διακρίνονται από σχετικά μικρό βαθμό απειλής, βίας ή ηθικού κινδύνου όπως το γκράφιτι και οι κόντρες με μηχανές ή ακόμη και η χρήση ναρκωτικών, μπορούν να βάλουν κάποιους εγκληματολόγους σε ένα βαθμό συμμετοχής και έτσι σε ένα βαθμό 'εγκληματολογικού

verstehen'. Αντίθετα, υπάρχουν δραστηριότητες για τις οποίες ο ερευνητής κρίνει ότι εμπεριέχουν μη ανεκτά επίπεδα απειλής, βίας ή ηθικού κινδύνου, αλλά και εκείνες που παραμένουν κλειστές, λόγω ταυτότητας του ερευνητή. Τέτοιες δραστηριότητες μπορούν να είναι προσβάσιμες μόνο μέσα από εντατικές συνεντεύξεις και άλλες τεχνικές, οι οποίες παρέχουν ίσως τη δυνατότητα να ανακατασκευαστεί σε κάποιο βαθμό φαντασιακά η βίωση του 'εγκληματολογικού verstehen'.

Δεοντολογική Θεώρηση

Μια έρευνα βαθειάς εμβύθισης εγείρει τις περισσότερες φορές προβλήματα, που αφενός σχετίζονται με την ακαδημαϊκή δεοντολογία και αφετέρου αναφέρονται στα ηθικά διλήμματα (ethical conflicts) που αντιμετωπίζουν οι εγκληματολόγοι, υιοθετώντας μια τέτοια μεθοδολογία στην έρευνα τους, ανάμεσα στους ρόλους τους ως ερευνητές και τους ρόλους τους ως πολίτες. Ενώ ως ερευνητής πρέπει να συνεργαστεί με τις αρμόδιες αρχές για να αποκτήσουν αυτές πρόσβαση στα δεδομένα, ως πολίτης μπορεί να ανακαλύψει, κατά τη διάρκεια της έρευνας, περιπτώσεις κοινωνικής αδικίας – συχνά ενορχηστρωμένης από τις ίδιες τις αρμόδιες αρχές- και να εμπνευστεί, να πολεμήσει αυτές τις αδικίες. Για την εγκληματολογική εθνογραφία, αυτή η σύγκρουση έχει εκφραστεί πολύ εύστοχα από τονPolsky,«αν κάποιος θέλει να μελετήσει αποτελεσματικά τους ενήλικες εγκληματίες στους φυσικούς τους χώρους, πρέπει να πάρει την απόφαση, ότι με κάποιους τρόπους θα παραβιάσει και ο ίδιος τον νόμο. Δεν είναι ανάγκη να είναι συμμετοχικός παρατηρητής και να διαπράττει εγκληματικές ενέργειες κατά την έρευνα, αλλά πρέπει να είναι μάρτυρας σε τέτοιες ενέργειες ή να έχει εμπιστοσύνη σε αυτούς και να μην τους καταδώσει. Θα πρέπει να αποφασίσει ότι όταν είναι απαραίτητο, θα παρεμποδίσει τη δικαιοσύνη, θα έχει γνώση ενοχής ή θα είναι συνεργός πριν ή μετά το γεγονός, με την πλήρη νομική έννοια των όρων» (Polsky, 1969:139).Ενδεικτικά, μια περίπτωση, όπου ο ερευνητής ήρθε αντιμέτωπος με ένα τέτοιο δίλημμα, ήταν όταν αρμόδιοι της ποινικής δικαιοσύνης έμαθαν σχετικά με την έρευνα που έκανε ο Tunnell (1998) για κλέφτες σε μια πόλη του Tennes-

see και ζήτησαν– και μάλιστα τον απείλησαν- να τους παραδώσει τις σημειώσεις πεδίου, απομαγνητοφωνήσεις και άλλα ερευνητικά δεδομένα. Στη βάση αυτή, ο Tunnell βρέθηκε αντιμέτωπος πρόσωπο με πρόσωπο με τη δική του έννοια της ιδιότητας του πολίτη.

Αλλά ποιο είναι το καθήκον κάποιου ως πολίτη; Δεν θα έπρεπε αυτό να έχει προτεραιότητα; ρωτάει ο Polsky (1969). Λοιπόν, διαφορετικοί τύποι πολίτη έχουν διαφορετικά πρωταρχικά καθήκοντα. Και στη δική μας κατανόηση η ίδια η «ιδιότητα του πολίτη» προάγεται σημαντικά μακροπρόθεσμα, αν ένας τύπος πολίτη, ο Εγκληματολόγος, αντιλαμβάνεται ότι το πρωταρχικό του καθήκον είναι η πρόοδος της επιστημονικής γνώσης σχετικά με το έγκλημα, ακόμα και όταν μια τέτοια πρόοδος μπορεί να επιτευχθεί μόνο με την «παρακώλυση της δικαιοσύνης», όσον αφορά μερικούς εγκληματίες βραχυπρόθεσμα.

Η φύση και τα όρια της έρευνας πεδίου στην εγκληματολογία και το 'εγκληματολογικό verstehen' καθορίζονται εν μέρει από τον ίδιο τον ερευνητή και τα υποκείμενα της έρευνας, αλλά επίσης και από εκείνους, που λαμβάνουν τις νομικές και πολιτικές αποφάσεις και διαμορφώνουν το ευρύτερο κλίμα για τον περιορισμό του εγκλήματος. Ως εκ τούτου, η συμμετοχή σε μια έρευνα πεδίου σε έκνομα περιβάλλοντα προκειμένου ο ερευνητής να επιτύχει το 'εγκληματολογικό verstehen', μπορεί να σημαίνει και την αναπόφευκτη εμπλοκή του σε μια ευρύτερη σειρά από ηθικά θέματα και πολιτικές αντιδράσεις.

Υπό αυτήν την έννοια η συμμετοχή του ερευνητή πεδίου σε παράνομες δραστηριότητες επαναφέρει το ερώτημα του Becker (1967) «με τίνος το μέρος είμαστε;» Και αυτό, διότι δεν είναι εύκολο να καταφέρει κανείς να δουλεύει με ενσυναίσθηση και για τις δύο πλευρές ταυτόχρονα, εκεί όπου η σύγκρουση μεταξύ ποινικών αρχών και εγκληματιών, όχι μόνο προηγείται της συμμετοχής του ερευνητή, αλλά και διαποτίζει τις καταστάσεις μέσα στις οποίες αυτός λειτουργεί. Από το σχεδιασμό της έρευνας πεδίου, τις δυναμικές της εξέλιξής της και την απαίτηση για διαμοιραζόμενα βιώματα και συναισθήματα, οι ερευνητές πρέπει να πορευθούν αποφασίζοντας με τίνος το μέρος είναι.

Κίνδυνοι, δεξιότητες και μια συνολική κριτική

Η έρευνα πεδίου σε έκνομα ή οριακά έκνομα περιβάλλοντα ενέχει σημαντικούς κινδύνους για τους ίδιους τους ερευνητές σε προσωπικό, επαγγελματικό και ακαδημαϊκό επίπεδο. Εδώ, συνοψίζονται μια σειρά κινδύνων (νομικός, στίγματος, συναισθηματικός, σωματικός) και προβλημάτων που παρουσιάζονται γύρω από την πρόσβαση στις υποπολιτισμικές ομάδες. Η μεθοδολογία της 'εγκληματολογικής κατανόησης' αποκρίνεται σε αυτά τα προβλήματα αξιοποιώντας τις ατομικές δεξιότητες των ερευνητών, όπως αυτές προκύπτουν από τις εμπειρίες, το γνωστικό υπόβαθρο, την ηθική και τις εν γένει ταυτότητες τους, στο βαθμό που οι ίδιοι επιλέγουν το αν και πώς θα τις αξιοποιήσουν.

Ο νομικός κίνδυνος αναφέρεται στους κινδύνους που διατρέχει ένας ερευνητής να συλληφθεί κατά τη διάρκεια της έρευνας. Αυτός ο κίνδυνος αυξάνεται, ειδικότερα, όταν ο ερευνητής επιδιώκει τη βαθύτερη ανάμειξη με τα υποκείμενα τα οποία μελετά, συμμετέχοντας στις δραστηριότητες τους (Ferrell,1998). Ωστόσο, ακόμα και πιο αποστασιοποιημένοι ερευνητές μπορούν να έρθουν αντιμέτωποι με τον νόμο, υπό την έννοια ότι μπορεί να τους ζητηθούν πληροφορίες και εν γένει ερευνητικά δεδομένα, που αφορούν τα υπό μελέτη υποκείμενα και σε αυτό το σημείο, αν δεν συνεργαστούν με τις αρχές θα κατηγορηθούν για «συνέργεια» και «υπόθαλψη» με την πλήρη νομική έννοια των όρων (Weisheit, 1991, 1998).

Ο κίνδυνος στίγματος αναφέρεται σε οδυνηρές εμπειρίες προκατάληψης και διάκρισης, που βασίζονται σε στερεοτυπικές κρίσεις της ταυτότητας ενός ερευνητή σε σχέση με την ομάδα. Αυτός ο κίνδυνος έχει προκύψει κυρίως σε γυναίκες εθνογράφους (Kane, 1998, Mattley, 1998) αλλά αυτό, μπορεί να εντοπιστεί εξίσου και σε ερευνητές του ανδρικού φύλου, όπου μπορεί να στιγματιστούν αντίστοιχα.

Ο συναισθηματικός κίνδυνος αναφέρεται στα ποικίλα συναισθήματα που μπορεί να αναπτύξει ο ερευνητής για τα υποκείμενα που μελετά, όπως σημειώνουν οι Ferrell και Hamm, επιβεβαιώνοντας τις παρατηρήσεις των Kraska (1998) και Fleisher (Hamm 1998).

> «αντιμετωπίζοντας την ανθρώπινη διάθεση για βία με το μυαλό και την καρδιά, μπορεί κατά καιρούς να

προκαλέσει ενσυναίσθηση με τις βιωμένες εμπειρίες των εγκληματιών, των θυμάτων τους ή των φορέων του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης.... άλλες πάλι μπορεί να οδηγήσει σε μίσος, αντιπάθεια και σε εμπειρίες που μπορούν να ταρακουνήσουν τους ερευνητές στον πυρήνα της ύπαρξης τους» (Ferrell και Hamm, 1998, 262).

Ο κίνδυνος που σχετίζεται με την σωματική ακεραιότητα των ερευνητών, αποτελεί έναν από πιο σημαντικούς και άμεσους κινδύνους, στους οποίους μπορεί να εκτεθεί ο ερευνητής που δουλεύει σε έκνομα περιβάλλοντα με παρεκκλίνουσες ή εγκληματικές ομάδες. Δεν είναι μόνο ότι μπορεί να εκτεθεί άμεσα σε απειλές, βίαιες εκρήξεις εναντίον του (Jacobs,1994. αλλά μπορεί, εξίσου, να εκτεθεί έμμεσα σε απειλητικές για τη ζωή ή την σωματική του ακεραιότητα καταστάσεις, όπως για παράδειγμα είναι η λήψη βλαβερών ουσιών για την υγεία ή η συμμετοχή σε επικίνδυνες δραστηριότητες (για παράδειγμα edgework) (Lyng, 1998. προκειμένου να αποκτήσει υποπολιτισμική πρόσβαση, να επιδιώξει μεγαλύτερο βαθμό συμμετοχής και ως εκ τούτου, έναν μεγαλύτερο βαθμό 'εγκληματολογικής κατανόησης'.

Η αποτυχία πρόσβασης στην ομάδα είναι ένα από το πρόβλημα που μπορεί να παρουσιαστεί σε κάποιους ερευνητές. Καθώς η υποπολιτισμική δραστηριότητα τείνει να διατηρείται κρυμμένη και να μην παρουσιάζεται ή να αποτελεί θέμα κομπασμού για τους περιθωριακούς (Becker, 1963) ο ερευνητής πρέπει να ξεπεράσει κάποια προβλήματα που ενδεχομένως θα προκύψουν. Το πρώτο είναι ότι θα πρέπει να αφιερώσει αρκετό χρόνο για να κερδίσει την πρόσβαση στην ομάδα αλλά και την εμπιστοσύνη των υποκειμένων που την ορίζουν, καθώς και να δουλέψει σε ασυνήθιστες ώρες, γεγονός που μπορεί να έχει επίδραση στις επαγγελματικές και οικογενειακές του υποχρεώσεις. Επιπλέον, θα βρεθεί σε άγνωστες και πιθανώς επικίνδυνες περιοχές και θα πρέπει να πείσει, αυτούς που μελετά, ότι εκείνοι δεν θα υποστούν συνέπειες για ό,τι του αποκαλύψουν (Becker, 1963). Ακόμη και αν ο ερευνητής είναι πρόθυμος να ξεπεράσει τις παραπάνω δυσκολίες, ίσως να μην είναι σε θέση να αποκτήσει πρόσβαση στην ομάδα, επειδή δεν θα έχει καταφέρει να κερδίσει την εμπιστοσύνη των υποκειμένων. Αν για παράδειγμα μετά από έρευνα εντοπίσει και επισκεφτεί ένα μπαρ

όπου συχνάζουν κλέφτες, δεν σημαίνει ότι εκείνοι θα του μιλήσουν για τις δραστηριότητες τους. Το πιο πιθανό είναι να αρνηθούν κάθε επαφή μαζί του και να επιδείξουν άγνοια για εκείνα τα θέματα που ενδιαφέρουν τον ερευνητή. Αυτό το παράδειγμα μεταχειρίζεται ο Becker (1963) στην ανάλυση του για τα είδη μυστικότητας που διέπουν τις παρεκκλίνουσες ομάδες το οποίο βέβαια, παράδειγμα χρησιμοποιείται εδώ για να καταδείξει μια επιπλέον διάσταση της υποπολιτισμικής πρόσβασης.

Ποιές, λοιπόν, θα είναι οι δεξιότητες που θα πρέπει να έχει ο ερευνητής προκειμένου να αποκτήσει πρόσβαση και συμμετοχή σε ομάδες που διακρίνονται από μυστικότητα γύρω από τις δραστηριότητες της; Η Πολιτισμική Εγκληματολογία απαντά σε αυτή ερώτηση/πρόκληση φέρνοντας στο προσκήνιο τις δεξιότητες του κάθε ερευνητή που προέρχονται από την ταυτότητα, τις εμπειρίες και τις προσωπικές αντιλήψεις του. Το «γνωστικό υπόβαθρο» (knowledge base) που βρίσκεται πέρα από τη σφαίρα της παραδοσιακής ακαδημαϊκής διαλεκτικής, μπορεί να θεωρηθεί ως μια από τις πιο σημαντικές δεξιότητες και να εγγυηθεί πρόσβαση στην ομάδα. Για παράδειγμα, οι γνώσεις που μπορεί να έχει ο ερευνητής για τη σύγχρονη τέχνη και για τις καλλιτεχνικές υποποπολιτισμικές ομάδες ή μια προσωπική ιστορία, που μπορεί να εξομολογηθεί σχετικά με μια έμμεση ή άμεση εμπειρία γύρω από ναρκωτικά, πορνεία, μοτοσικλέτες, μπορεί να αποτελέσει το εφαλτήριο για την πρόσβαση στην υποπολιτισμική ομάδα που σκοπεύει να μελετήσει.

Σίγουρα η 'εθνογραφική εμβύθιση' και η 'εγκληματολογική κατανόηση' ως μεθοδολογία δεν μπορεί να εξασφαλίσει, να εγγυηθεί ένα εύκολα πραγματοποιήσιμο ερευνητικό σχέδιο για τον ερευνητή, που επιθυμεί να το διεξάγει. Κάποιες από τις κριτικές[4] υποστηρίζουν ότι δεν μπορεί να είναι ρεαλιστικό ερευνητές με συγκεκριμένες ταυτότητες να επιδιώξουν την εμβύθιση σε συγκεκριμένες υποπολιτισμικές ομάδες. Στην βάση αυτής της κριτικής, πρέπει

4 Για παράδειγμα, κάποια κριτική που ασκήθηκε κατά την εισήγηση της μελέτης στο συνέδριο "Εξουσίες, Επιστημονική ουδετερότητα και Εγκληματολογικός Λόγος: 50 χρόνια Howard Becker – Whose side are we on?" υποστήριξε, ότι δεν μπορεί για παράδειγμα κάποια ερευνήτρια που επιθυμεί να μελετήσει όψεις της πορνείας, να πάρει τον «ρόλο της πόρνης» προκειμένου να διεξάγει την έρευνα της.

να αποσαφηνιστούν δύο –όπως αποδεικνύεται- σημαντικά σημεία. Αφενός, η μεθοδολογία φέρνοντας στο προσκήνιο την ταυτότητα και την μοναδικότητα του κάθε ερευνητή συνεπάγεται ότι του επιτρέπει να θέσει τα προσωπικά, ακαδημαϊκά και επαγγελματικά του όρια και να μην αναλάβει ρόλους τους οποίους η ταυτότητα και η ηθική του δεν του το επιτρέπουν. Σε αυτή τη διαδικασία θα πρέπει να υπολογίσει όχι μόνο τα δικά του όρια, αλλά ακόμη και το προσωπικό, ακαδημαϊκό και επαγγελματικό κόστος που επιλογές του θα έχουν ως συνέπεια. Αφετέρου, οι πιθανές ελλείψεις κατανόησης που μπορεί να φέρει η μερική εμβύθιση, δύναται να αντικατασταθούν από εντατικές συνεντεύξεις και άλλες τεχνικές, που μπορούν ίσως, και σε κάποιο βαθμό να ανακατασκευάσουν φαντασιακά τη βίωση της 'εγκληματικής κατανόησης'.

Επίλογος

Στη παρούσα μελέτη εξετάστηκε η 'εθνογραφική εμβύθιση' και η 'εγκληματολογική κατανόηση' καθώς και η συμβολή τους για την μελέτη υποπολιτισμικών ομάδων, όπως αναδείχθηκαν στο θεωρητικό πλαίσιο της Πολιτισμικής Εγκληματολογίας. Αφού πρώτα παρουσιάστηκε συνοπτικά το θεωρητικό πλαίσιο και η ανάδυση της εθνογραφίας ως κυρίαρχης μεθοδολογίας για την έρευνα πεδίου στην Πολιτισμική Εγκληματολογία, αλλά και η εν γένει συμβολή της εθνογραφίας στην μελέτη του εγκλήματος, η έρευνα εστιάστηκε γύρω από τα καταστασιακά νοήματα που ορίζουν το έγκλημα και την υφή της 'εγκληματολογικής κατανόησης'. Η βαθειά 'εθνογραφική εμβύθιση', ωστόσο, μπορεί να παρουσιάζει περιορισμούς στην κατανόηση, για λόγους που σχετίζονται είτε με τις διαφορές στις ταυτότητες μεταξύ των ερευνητών και των υποκειμένων είτε με τη φύση της παρέκκλισης και του εγκλήματος. Στη συνέχεια, επιχειρήθηκε μια δεοντολογική θεώρηση με σκοπό να αναδείξει τα δεοντολογικά ζητήματα και τα ηθικά διλήμματα που προκύπτουν κατά την διεξαγωγή μιας έρευνας βασισμένης στην μεθοδολογία της 'εγκληματολογικής κατανόησης'. Τέλος, η μελέτη επικεντρώθηκε σε κάποια σημαντικά είδη κινδύνων, που μπορεί να προκύψουν κατά τη διεξαγωγή της έρευνας αλλά και στο χρόνιο ζήτημα της υποπολιτισμικής πρόσβασης. Σε αυτό το

σημείο, η μελέτη υποστήριξε ότι μέσα σε ένα μεθοδολογικό πλαίσιο, όπου οι ταυτότητες των ερευνητών κατέχουν σημαντικό ρόλο στην διαδικασία της έρευνας, τα παραπάνω ζητήματα είναι δυνατόν να αντιμετωπιστούν μέσα από τις δεξιότητες που προκύπτουν από τις εμπειρίες και τις ταυτότητες των ερευνητών. Η 'εγκληματολογική κατανόηση' μπορεί να αντιμετωπιστεί ως μια μεθοδολογία με ρεαλιστική εφαρμογή υπό την προϋπόθεση όμως ότι οι ερευνητές θα είναι σε θέση να τοποθετήσουν με σύνεση τον εαυτό τους μέσα στην ομάδα, να θέσουν εξαρχής τα προσωπικά και τα επαγγελματικά τους όρια, και να έχουν εκ των προτέρων υπολογίσει το προσωπικό και επαγγελματικό κόστος, που συνεπάγεται η συμμετοχή τους.

Βιβλιογραφία

Adler, P.A. (1985). Wheeling and Dealing: Ethnography of an Upper-Level Drug Dealing and Smuggling Community. Columbia University Press, New York.

Anderson, N. (1923). The Hobo: The Sociology of Homeless Man. University of Chicago Press, Chicago.

Becker, H.S. (1963). Outsiders. Studies in the Sociology of Deviance. The Free Press of Glencoe, London.

Becker, H.S (1967). "Whose side are we on?"Social Problems 14: 239-47.

Blumer, H. (1969). Symbolic interactionism: Perspective and method. Prentice-Hall, Englewood Cliffs, New Jersey.

Burgess, E.W. (1927). "Statistics and case studies as methods of sociological research". Sociology and Social Research, n.12., σσ. 59-65.

Cloward, R.A., και Ohlin L.E., (1960). Delinquency and opportunity: a theory of delinquent gangs. Free Press, Glencoe, Ill.

Cohen, St. (1988). Against Criminology. Transaction, New Brunswick, New Jersey.

Cressey, P. G. (1932). The Taxi Dance Hall. University of Chicago Press, Chicago,.

Cressey, D. (1954. "The Differential Association Theory and Compulsive Crime". Journal of Criminal Law and Criminology, n 45, σσ.49-64.

Daly, K., και Chesney-Lind M. (1988). "Feminism and Criminology". Justice Quarterly, n.5, σσ. 497-535.

Ferrell, J. (2006).“Cultural Criminology. Στο: McLaughlin E. &Muncle J., (eds) The Sage Dictionary of Criminology. 2nd edition, Sage Publications, London.

Ferrell, J., και Sanders, C. R., (1995). Toward a Cultural Criminology. Στο: Ferrell J., Sanders C.R (eds. Cultural Criminology. Northeastern University, Boston.

Ferrell, J. (1995). “Urban Graffiti: Crime, Control, and Resistance”. Youth and Society, n. 27 σσ.73-92.

Ferrell, J., Hamm S.H. (1998). Ethnography at the Edge: Crime, Deviance and Field Research. Northeastern University, Boston.

Hamm, M.S.(1998). The Ethnography Terror: Timothy McVeigh and the Blue Centerlight of Evil. Στο: Ferrell, J., Hamm M.S., Ethnography at the Edge: Crime, Deviance and Field Research, Northeastern University, Boston, σ. 111-130.

Hamm, M.S. (1993). American Skinheads: The criminology and control of hate crime. Praeger, Westport, Conn.

Hayward, K., Young J. (42007). Cultural Criminology. Στο: Maguire M., Morgan R., Reiner R. (eds.. The Oxford Handbook of Criminology. Oxford University, Oxford.

Hebdige, D.(1979). Subculture: The Meaning of Style. Routledge, London.

Hughes, E.C. (1971). The Sociological Eye. Aldine, Chicago.

Jacobs, Br. A. (1994). “Anticipatory Undercover Targeting in High Schools”. Journal of Criminal Justice, n.22, σσ. 445-57.

Kane, St. (1998). Reversing the Ethnographic Gaze: Experiments in Cultural Criminology. Στο: Ferrell, J., Hamm M.S., Ethnography at the Edge: Crime, Deviance and Field Research. Northeastern University Press, Boston.

Katz, J. (1988). Seductions of Crime: Moral and Sensual Attractions in Doing Evil. Basic Books, New York.

Kraska, P.B. (1998). “Enjoying Militarism: Political/Personal Dilemmas in Studying U.S. Police Paramilitary Units”. Στο: Ferrell J., Hamm M.S. (eds.. Ethnography at the Edge: Crime, Deviance and Field Research. Northeastern University Press, Boston.

Landesco J. (1968). Organized Crime in Chicago. Chicago, The University of Chicago Press.

Lyng, St. (1990). “Edgework: A social Psychological Analysis of voluntary risk taking”. American Journal of Sociology, n. 95, σσ. 851-886.

Lyng, St. και Bracey M. Jr. (1995). Squaring the One Percent: Biker Style and the Selling of Cultural Resistance. Στο: Ferrell J., Sanders C.R (eds. Cultural Criminology. Northeastern University, Boston.

Lyng, St. (1998). Dangerous Methods: Risk Taking and the Research Process. Στο : Ferrell J., Hamm M.S. (eds.. Ethnography at the Edge: Crime, Deviance and Field Research. Northeastern University Press, Boston.

Mattley, Ch. (1998). (Dis) Courtesy Stigma: Fieldwork among Phone Fantasy Workers. Στο: Ferrell J., Hamm M.S. (eds.. Ethnography at the Edge: Crime, Deviance and Field Research. Northeastern University Press, Boston.

Miller, W. (1958).“Lower Class Culture as a Generating Milieu of Gang Delinquency”. Journal of Social Issues, n. 14, σσ. 5-19.

Mills, C.W. (1940). “Situated Actions and Vocabularies of Motive”. American Sociological Review, n.5, σσ. 904-13.

Nehring, N. (1993). Flowers in the Dubstin: Culture, Anarchy, and Postwar England, University of Michigan Press, Ann Arbor, Michigan.

O’Malley, P., και Mugford St. (1994). Crime, Excitement, and Modernity. Στο: Barak G. (ed.. Varieties of Criminology. Praeger, Westport, Conn, σσ 189-212.

Park, R.E. (1915). “The city: Suggestions for the investigation of human behavior in the urban environment”. American Journal of Sociology, n.20, σ. 577-612.

Polsky, N. (1969). Hustlers, Beats and others. Anchor Book, Garden City, N.Y..

Presdee, M. (1994).Young People, Culture, and the Construction of Crime: Doing Wrong Versus Doing Crime. Στο: Barak, G., (ed.. Varieties of Criminology. Praeger, Westport, Conn, σσ.179-187.

Shaw, Cl. (1930). The Jack Roller. University of Chicago Press, Chicago,

Thraser, F. (1963) The Gang: A Study of 1,313 Gangs in Chicago. University of Chicago Press, Chicago.

Tunnel, K. D. (1992). Choosing Crime: The Criminal Calculus of Property Offenders. Nelson-Hall, Chicago.

Tunnell, K. D. (1998). Honesty, Secrecy, and Deception in the Sociology of Crime: Confessions and Reflections from the Backstage. Στο: Ferrell J., Hamm M.S. (eds.. Ethnography at the Edge: Crime, Deviance and Field Research. Northeastern University Press, Boston.

Vigil, J.D. (1988). Barrio Gangs: Street Life and Identity in Southern California. University of Texas Press, Austin.

Weber, M. (1978). Economy and Society, volume 1, edited by Guether Roth and Claus Wittich., University of California Press, Berkeley.

Weisheit, R.A. (1991). "Drug Use Among Domestic Marijuana Growers". Contemporary Drug Problems, n.18: σσ. 191-217.

Weisheit, R.A. (1998). "Marijuana Subcultures: Studying Crime in Rural America".Στο : Ferrell J., Hamm M.S. (eds.. Ethnography at the Edge: Crime, Deviance and Field Research. Northeastern University Press, Boston.

Willis, P. (1977). Learning to Labour. Columbia University Press, New York.

Wright R.T., και Decker S.H. (1994). Burglars on the Job: Street life and Residential Break-ins. Northeastern University Press, Boston.

Χρήστος Κουρούτζας

Από τον «Εγκληματία Άνθρωπο» στα «Εγκληματικά Γονίδια»: γενετικός λόγος και εξουσία στη γενετικοποίηση της παρεκκλίνουσας συμπεριφοράς

Εισαγωγή[1]

> «Σ' ένα μακρινό μέλλον όπου η γέννηση του κάθε ανθρώπου βασίζεται σ' ένα προμελετημένο συνδυασμό γονιδίων, ένας φυσιολογικός νεαρός, ο Βίνσεντ Φρίμαν, θεωρείται «ατελής» επειδή η σύλληψη δεν έγινε στο εργαστήριο, αλλά ήταν αποτέλεσμα ενός έρωτα», είναι η περιγραφή της προφητικής ταινίας "Gattaca", για τις κοινωνίες των γενετικών ανισοτήτων, όπου η «γενετικά κατασκευασμένη ελίτ» εξουσιάζει τους περιθωριοποιημένους «φυσιολογικούς», εφόσον η κοινωνική τάξη καθορίζεται από την «τελειότητα» του γονιδιακού υλικού, διαχωρίζοντας την κοινωνία στους στατιστικά έγκυρους και μη. Ποιες ζωές αξίζουν την επιβίωση και ποιες την απομόνωση, την περιθωριοποίηση ή και τη θανάτωση, ως καταδικασμένες λόγω των «ελαττωματικών» τους γονιδίων; Μήπως οι κοινωνίες του "Gattaca" έχουν ήδη ξεκινήσει;
>
> «Ανακαλύφθηκε το γονίδιο της ομοφυλοφιλίας ... Οι ερευνητές έφεραν στο φως το γονίδιο της σχιζοφρένειας ... Βρέθηκε το γονίδιο της κατάθλιψης ... Υπεύθυνα

1 Η παρούσα μελέτη αποτελεί μέρος διδακτορικής διατριβής με τίτλο: «Η γενετικοποίηση της παρεκκλίνουσας συμπεριφοράς. Συμβολή στην κριτική εγκληματολογία και την κοινωνιολογία της γενετικής» (2016).

> τα γονίδια για την ουσιοεξάρτηση και τον εθισμό από ναρκωτικές ουσίες ... Τελικά ο εγκληματίας γεννιέται ... Έχεις χρέη, μάθε το υπεύθυνο γονίδιο γι' αυτά ... Δυστυχισμένος γεννιέσαι ... Ανακαλύφθηκε το γονίδιο της παχυσαρκίας ... Βρέθηκε το γονίδιο του αριστερού ... Υπάρχει το γονίδιο της απιστίας; ... Ερευνητές ανακάλυψαν το γονίδιο θεός», Ανακαλύφθηκε το γονίδιο της αθανασίας», είναι μερικοί μόνο από τους τίτλους των διεθνών και εγχώριων ΜΜΕ, αντικατοπτρίζοντας τη σχεδόν καθημερινή «ανακάλυψη» και ενός γονιδίου.

Η παρούσα μελέτη, αποσκοπεί στη σκιαγράφηση της γενετικοποίησης της παρεκκλίνουσας συμπεριφοράς, υπό το πρίσμα της κριτικής εγκληματολογίας και της κοινωνιολογίας της γενετικής,[2] ως μία σύγχρονη διεπιστημονική προσέγγιση στο χώρο των κοινωνικών επιστημών. Ως γενετικοποίηση νοείται «η πρακτική κατά την οποία οι διαφορές μεταξύ των υποκειμένων εντοπίζονται στο γενετικό τους υλικό» (Lippman, 1992, 1470), γεννώντας ερωτήματα όπως: πώς παράγεται η γενετική γνώση και άρα πώς νοηματοδοτείται και ερευνάται το παρεκκλίνον και το εγκληματικό και τι προσλαμβάνεται ως φυσιολογικό; Γιατί υπάρχει η αναγκαιότητα για αυτή τη μορφή γνώσης και τι έχει επιφέρει στο άτομο, στην κοινωνία και κατ' επέκταση στο σύστημα ποινικής δικαιοσύνης και στις αντεγκληματικές πολιτικές; Ποιών τα συμφέροντα εξυπηρετεί; [καθώς και] Μήπως θα έπρεπε να αξιολογούμε αυτή τη μορφή γνώσης και έρευνας, αντί να την αποδεχόμαστε ως «αντικειμενική»;

Υιοθετώντας θεωρητικά το συγκρουσιακό μοντέλο ανάλυσης, η γενετική (ιατρική και ιατροδικαστική) προσλαμβάνεται ως κοινωνικό φαινόμενο και κοινωνικό ιστορικό σύστημα ιδεών, το οποίο διαμορφώνεται με βάση τις κυρίαρχες αντιλήψεις και συμφέροντα που θα υπερισχύσουν στην εκάστοτε κοινωνική πραγματικότητα και ιστορική περίοδο (κοινωνικά μορφοποιημένο), κατασκευάζοντας την «παρεκκλίνουσα» συμπεριφορά, μέσω του χαρακτηρισμού της ως τέτοια και παρεμβαίνοντας εξουσιαστικά στην κοινωνία, στο άτομο και στις κοινωνικές σχέσεις. Υπό το πρίσμα του έργου του Foucault, το γενετικό σύστημα γνώσης - εξουσίας (απόρροια της επιστημονικής

2 Βλ. Conrad και Gabe (1999).

ιατρικής γνώσης), με τη μορφή του λόγου (discourse), αναπαράγει τις κυρίαρχες αξίες και αρχές, κατασκευάζοντας τα «παρεκκλίνοντα γονίδια» και κατ' επέκταση τα «υποψήφια εγκληματικά γονίδια», προβάλλοντας την «παρατήρηση» και τις «μετρήσεις» σε σχέση με το γονιδιακό υλικό, ως «αντικειμενική» και «ουδετεροποιημένη» διαδικασία στην παραγωγή της γνώσης. Η πρόδηλη αναπαραγωγή συγκεκριμένων ερευνητικών αντικειμένων ως υποθέσεων εργασίας, εγείρει ερωτήματα όπως: γιατί αναζητείται, για παράδειγμα, το γονίδιο της ομοφυλοφιλίας και όχι της ετεροφυλοφιλίας; Τι επίδραση θα είχε (εάν ανακαλύπτονταν) σε κοινωνίες όπως η Ουγκάντα, του αριστερού πολιτικά και όχι του δεξιού, της πίστης στη θρησκεία και όχι στην επιστήμη, της εξάρτησης από αλκοόλ και όχι από καφεΐνη; Τι επίδραση θα είχε (εάν ανακαλύπτονταν) σε κοινωνίες όπως οι μουσουλμανικές και εκτείνονταν μέχρι τα «υποψήφια εγκληματικά γονίδια», όπως το «γονίδιο του πολεμιστή» και το «γονότυπο των συμμοριών» ή το «γονίδιο του βιαστή» κ.λπ., καταλήγοντας στον κεντρικό προβληματισμό, δηλαδή στην αναγωγή της γονιδιακής «ελαττωματικότητας» ως εξηγητικού μοντέλου ανάλυσης των κοινωνικών φαινομένων στο πλαίσιο του γενετικού ντετερμινισμού, με «όραμα» τις κοινωνίες των γονιδιακά «φυσιολογικών» ή του απόλυτου ελέγχου; Το ανοιχτό, στο βλέμμα του ανατόμου (γενετιστή πλέον) κύτταρο, φανερώνει όλα τα «κρυμμένα μυστικά» του γονιδιώματος, «αποκαλύπτοντας» την «αλήθεια» για τη γονιδιακή «παρέκκλιση» και τη «φυσιολογικότητα», την υγεία και την ασθένεια, τη ζωή και το θάνατο, μετατοπίζοντας μέσω της τεχνολογίας τη νέα μορφή γνώσης, από την ανατομία του σώματος και των οργάνων, στο μη ορατό (δια γυμνού οφθαλμού) κύτταρο, «αποθεώνοντας» το μικροσκόπιο (Foucault, 2008, Foucault, 2012a, 167-190, Αλεξιάς, 2000). Ταυτόχρονα, η ανατομία του κυττάρου μετατρέπεται σε κοινωνική ανατομία, συντελώντας στην αστυνόμευση του συνόλου των επαφών (Αλεξιάς, 2012, 85, Αλεξιάς, 2014).Το «μικροσκόπιο» (βλέμμα γενετιστή) και ο «ειδικός» (γενετιστής, ιατροδικαστής κ.λπ.), θα αποτελέσουν τους «αστυνόμους» του γονιδιώματος, το οποίο θα πρέπει να επιτηρηθεί, να κατασταλεί, να πειθαρχηθεί ή να απομονωθεί, ώστε να μη «μολύνει» την κοινωνία των γονιδιακά «τέλειων», με ενδεικτικότερο παράδειγμα τη Χαρτογράφηση του

Ανθρώπινου Γονιδιώματος[3] και την αναζήτηση των «ύποπτων» εγκληματικών τόπων, δομώντας μία νέα βιοπολιτική (Foucault, 2012b).

Τα ανωτέρω ερωτήματα διερευνήθηκαν με τη χρήση των ποιοτικών μεθόδων έρευνας και ειδικότερα: 1) ημιδομημένες προσωπικές συνεντεύξεις, ή, καλύτερα, συνομιλίες με γενετιστές, ψυχιάτρους και ιατροδικαστές 2) ανάλυση αρχειακού υλικού (πρακτικά από δίκες του Εφετείου Αθηνών, συμπεριλαμβανόμενων των μαρτυριών των πραγματογνωμόνων κατά τη διάρκεια της δίκης καθώς και των πραγματογνωμοσυνών τους) και 3) συμμετοχικής παρατήρησης (σε αίθουσες συνεδριάσεων των Ποινικών Δικαστηρίων του Εφετείου Αθηνών, καθώς και σε εργαστήρια «ιατρικής» και «ιατροδικαστικής» γενετικής).

Η εγκληματοποίηση - παθολογικοποίηση των γονιδίων.

«Η παλιά δύναμη του θανάτου που ήταν το σύμβολο της κυρίαρχης εξουσίας καλύπτεται τώρα προσεκτικά από τη χειραγώγηση των σωμάτων και την υπολογιστική διαχείριση της ζωής. Ραγδαία ανάπτυξη, στη διάρκεια της κλασικής εποχής, των διαφόρων κλάδων – σχολεία, κολέγια, στρατώνες, εργαστήρια · εμφάνιση επίσης, στο πεδίο της πολιτικής πρακτικής και των οικονομικών παρατηρήσεων, των προβλημάτων της γεννητικότητας, της μακροζωίας, της δημόσιας υγείας, της κατοικίας, της μετανάστευσης · έκρηξη, δηλαδή πολλών και διαφορετικών τεχνικών για να επιτευχθεί η καθυπόταξη των σωμάτων και ο έλεγχος των πληθυσμών. Ανοίγει έτσι η εποχή της «βιο-εξουσίας» (Foucault, 1982, 171).

Η εξέλιξη της εγκληματολογικής σκέψης στην αναζήτηση του εκ γενετής εγκληματία, εκκινεί κυρίως από τον 19ο αιώνα, όπου αλλάζει ο τρόπος πρόσληψης του βιόκοσμου, υπό την έννοια ότι αναδύεται το φιλοσοφικό ρεύμα του θετικισμού, γεννάται η γενετική και εγκαθιδρύεται η εγκληματολογία, θέτοντας στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος το άτομο. Υπό την επίδραση των θεωρήσεων, τόσο του πατέρα της σύγχρονης γενετικής – ευγονιστή Galton, όσο και του θεμελιωτή της επιστήμης της γενετικής Mendel, η Ιταλική Θετικιστική Σχολή και ειδικά ο πατέρας αυτής Lombroso,

3 Βλ. σχετικά Kevles και Hood (1992).

αναζήτησε ευθείς εξαρχής τον εκ γενετής εγκληματία, προτείνοντας τη θεραπεία όσων επιδέχονται βελτίωση και την απομόνωση των αθεράπευτων, μέσα από το έργο του «Ο Εγκληματίας Άνθρωπος», θέτοντας παράλληλα τις βάσεις της εγκληματοβιολογίας (βιολογικός θετικισμός), στο πλαίσιο της οποίας πραγματοποιήθηκαν οι έρευνες σε γενεαλογικά δέντρα, σε διδύμους και σε υιοθετημένος, αναζητώντας την κληρονομούμενη εγκληματικότητα. Την ίδια χρονική περίοδο, αναδύεται το ρατσιστικό κίνημα των ευγονιστών στις ΗΠΑ και στην Ευρώπη, επινοώντας μεθόδους όπως οι υποχρεωτικές στειρώσεις ως μέτρο υποτιθέμενης βελτίωσης του ανθρώπινου είδους, μέσω της μη αναπαραγωγής των κατώτερων κοινωνικών τάξεων και των «παρεκκλίνοντων» (διανοητικά, σεξουαλικά, κοινωνικά κ.λπ.), ενώ παράλληλα είχε αρχίσει ήδη η αντίστροφη μέτρηση, για την «τελική λύση» και εξόντωση των «εκφυλισμένων άλλων» στα ναζιστικά στρατόπεδα συγκέντρωσης, στο μεγαλύτερο έγκλημα κατά την ανθρωπότητας. Μεταπολεμικά, έμφορτη από το ανωτέρω κοινωνικό-ιστορικό πλαίσιο αναδύεται η «Νέα Γενετική» στις αρχές της δεκαετίας του ’60 σε μία προσπάθεια επαναπροσδιορισμού του αντικειμένου της, οριοθετώντας όμως και πάλι την παρέκκλιση ντετερμινιστικά και σύμφωνα με τα πρότυπα του αναγωγισμού στο πλαίσιο της κοινωνιοβιολογίας και ειδικά της βιοεγκληματολογίας, καθώς και των παράλληλων κλάδων αυτών, όπως η νευροεγκληματολογία[4], η εξελικτική εγκληματολογία και η νευροκοινωνιολογία (επηρεάζοντας ταυτόχρονα κλάδους επιστημών όπως η Ψυχιατροδικαστική), μέσω μίας μονοδιάστατης αιτιολογικής συσχέτισης γονιδίων (στα χρωμοσώματα και μετέπειτα στον εγκέφαλο και στις ορμόνες) και παρέκκλισης, επαναφέροντας την οντολογική πραγματικότητα του εγκλήματος στη γονιδιακή διαφορετικότητα του ατόμου ή και σε αλληλεπίδραση με το περιβάλλον, στο πλαίσιο των βιοκοινωνικών θεωρήσεων και της επιγενετικής, αναδεικνύοντας ζητήματα κοινωνικής τάξης, φύλου, φυλής, πολιτικών και θρησκευτικών πεποιθήσεων κ.α.

Εστιάζοντας στη σύνδεση γενετικού υποβάθρου και εγκληματογένεσης, μετά την απόρριψη περί της ύπαρξης του «εγκληματικού καρυότυπου XYY», ο οποίος στερεοτυπικά συνεχίζει

4 Βλ. ενδεικτικά Raine (2013), Ferguson και Beaver (2009).

να προσλαμβάνεται ως τέτοιος:

> «βέβαια, μα εδώ πέρα μιλάμε για παθολογικές καταστάσεις, αν, μη νορμάλ καταστάσεις, δηλαδή το νορμάλ είναι 46, 23 ζευγάρια χρωμοσωμάτων, εδώ πέρα έχεις παραπάνω χρωμοσώματα, δηλαδή ο οργανισμός όπως έχει φτιαχτεί από τη φύση, όπως είμαστε εσύ και εγώ και το 99,9% του πληθυσμού έχει, ο κωδικός του δημιουργού είναι να λειτουργεί έτσι, όταν λοιπόν παρεκκλίνουμε από τον κωδικό σίγουρα παρεκκλίνει και η νορμάλ συμπεριφορά όχι μόνο [...] όπως το είπαμε φεύγεις απ' το νορμάλ, είσαι άρρωστος, είσαι μεταλλαγμένος ας το πούμε έτσι, είναι μια μετάλλαξη, είσαι μεταλλαγμένος, έχεις δει το X-Men οι μεταλλαγμένοι» (Γενετιστής Δ).

Από τις αρχές της δεκαετίας του '90, το ενδιαφέρον μετατοπίστηκε (και παραμένει μέχρι και σήμερα) στον εγκέφαλο και στις ορμόνες. Η γενετική «πίστη» ότι τα γονίδια αποτελούν την κινητήριο δύναμη των κοινωνικών φαινομένων, τροφοδότησε την επινόηση της ύπαρξης ενός και μόνο γονιδίου που οδηγεί στην εγκληματογένεση και σχετίζεται με το ένζυμο της Μονοαμίνης Οξειδάσης Α (ΜΑΟΑ), οδηγώντας την εγκληματολογία εκεί απ' όπου εγκαθιδρύθηκε, στην αναζήτηση του «γεννημένου εγκληματία». Η ιστορία των «υποψήφιων εγκληματικών γονιδίων» σε σχέση με τον εγκέφαλο και τους νευροδιαβιβαστές, εκκινεί από τη μελέτη των Brunner κ. α. (1993), οι οποίοι ερευνώντας το γενεαλογικό δέντρο μιας οικογένειας Ολλανδών, υποστήριξαν ότι οκτώ άνδρες, ανέπτυσσαν «ανώμαλες» συμπεριφορές, όπως παρορμητική επιθετικότητα, εμπρησμό, απόπειρα βιασμού, επιδειξιομανία κ.α., γεγονός το οποίο σχετίζεται με μετάλλαξη του γονιδίου που κωδικοποιεί το ένζυμο ΜΑΟΑ. Ακολούθησε, η ηθολογική έρευνα των Cases κ.α. (1995), οι οποίοι ανήγαγαν την επιθετική συμπεριφορά (μετατοπίζοντας τον όρο από ανώμαλη) των απογόνων ποντικιών που δεν διέθεταν το ένζυμο ΜΑΟΑ στην ανθρώπινη (ανδρική), μέσα από παρατηρήσεις, όπως ο αριθμός των δαγκωμάτων. Την ίδια χρονική περίοδο, διεξάγεται και το"Symposium on Genetics of criminal and antisocial lbehaviour" (Bock και Goode, 1996) για την αναζήτηση του «γονιδίου της εγκληματικότητας». Μολαταύτα, ο γενετικός ντετερμινισμός της εγκληματολογένεσης δεν υφίσταται, εφόσον η

ανθρώπινη συμπεριφορά δεν μπορεί να προσλαμβάνεται εργαλειακά και μηχανιστικά ως μία μονοδιάστατη σύνδεση των «κυκλωμάτων» των νευροδιαβιβαστών, ειδικά όταν οι πολυμορφισμοί σε γονίδια οριοθετούνται από τους γενετιστές apriori και σε ένα πλαίσιο ενδεχομενικότητας και πιθανοτήτων ως «υπεύθυνοι» ή «ένοχοι» για το πέρασμα στην εγκληματική πράξη, κατασκευάζοντας τον γενετικό κώδικα του εγκλήματος μέσα από την επανεγκληματοποίηση των κατώτερων κοινωνικών τάξεων και την αναπαραγωγή κυρίαρχων πολιτισμικών στερεοτύπων ως προς την έμφυλη εγκληματικότητα, σε δείγματα – άτομα αποκλειστικά αρσενικού φύλου, ακόμη και στην περίπτωση των ηθολογικών μελετών (ποντίκια αρσενικού φύλου), «αποθεώνοντας» τον αναγωγισμό. Ως εκ τούτου, η ποσοτικοποιημένη – μαθηματικοποιημένη συσχέτιση δύο μεταβλητών (π.χ. πολυμορφισμός στη ΜΑΟΑ = επιθετική συμπεριφορά), δεν αντικατοπτρίζει την πολυπλοκότητα του ανθρώπινου οργανισμού και ειδικά τη συμπεριφορά, κυρίως όταν οι πολυμορφισμοί σε γονίδια μπορεί να μην κληρονομηθούν ή να μην εκφραστούν κ.λπ., συμπεριλαμβανόμενων των ζητημάτων που σχετίζονται με την αλληλεπίδραση γονιδίων και περιβάλλοντος, όπως για παράδειγμα σε σχέση με το κάπνισμα, το οποίο μειώνει τη σεροτονεργική δραστηριότητα. Ταυτόχρονα, σημείο προβληματοποίησης αποτελεί η ερευνητική μεθοδολογία και προκατάληψη, όπως για παράδειγμα ως προς το μικρό αριθμό δειγμάτων, χωρίς να συσχετίζονται πάντα με ομάδες ελέγχου, από άτομα με καταγεγραμμένη εμπλοκή με το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης, ενώ παράλληλα άτομα από το γενικό πληθυσμό φέρουν τέτοιου είδους πολυμορφισμούς σε γονίδια και δεν έχουν περάσει στην εγκληματική πράξη ή παραμένουν στο σκοτεινό αριθμό της εγκληματικότητας.

Η απόρριψη του γενετικού ντετερμινισμού της εγκληματογένεσης, οδήγησε στην ανάδυση των βιοκοινωνικών θεωρήσεων και στην αλληλεπίδραση γονιδίων και περιβάλλοντος. Η όλη προβληματική εκκινεί από τη μελέτη των Caspi κ. α. (2002), οι οποίοι υποστήριξαν τη θεώρηση του «κύκλου της βίας», δηλαδή το παιδί θύμα παιδικής κακοποίησης – παραμέλησης θα γίνει θύτης κατά την ενηλικίωση σε σύνδεση με πολυμορφισμό στο γονίδιο της ΜΑΟΑ, ενώ στη συνέχεια «εμπλέκουν» και πολυμορφισμό στο

γονίδιο της 5-ΗΗΤ (Caspi κ. α., 2003), θεώρηση η οποία αποδομείται μέσω της κριτικής θυματολογίας.

Η αναγγελία μιας «πιθανής» συσχέτισης ενός πολυμορφισμού σε ένα γονίδιο με την επιθετικότητα ή την ανωμαλία ή τη βία ή την αντικοινωνικότητα κ.λπ. ενεργοποίησε τα ΜΜΕ, τα οποία «ανακάλυψαν» εν τέλει το «γονίδιο του πολεμιστή», με ενδεικτικά παραδείγματα τις προβολές του National Geographic Channel με τίτλο: "Inside the Warrior Gene" και "Born to rage?" και στην Ελλάδα, «Το Γονίδιο της Επιθετικότητας», καθώς και στο διεθνή και εγχώριο έντυπο τύπο: "Gang culture may be due to 'warrior gene",[5] "Two genes linked with violent crime",[6] "One-in – Three Men Have Violence Gene",[7] καθώς και «Βρέθηκαν «ένοχα» γονίδια για την εγκληματικότητα»,[8] «Ένστικτα πολεμιστή. Γονίδιο επιθετικότητας εξωθεί κάποια αγόρια σε συμμορίες».[9] Ταυτόχρονα, οι έρευνες επαναεγκληματοποιούν φυλές με βάση το γενετικό κώδικα, με ενδεικτικό παράδειγμα τη μελέτη των Lea και Campers (2007) σε σχέση με τους Μαόρι, οι οποίοι προσλαμβάνονται στερεοτυπικά ως «εκ γενετής πολεμιστές» ή των Widom και Brzustowicz (2006), ως προς τα άτομα Αφροαμερικάνικης καταγωγής και τη θεώρηση του «κύκλου της βίας» κ.α. Η «γονιδιακή ασθένεια της εγκληματικότητας», λαμβάνει διαστάσεις «επιδημίας» στο πλαίσιο των υποπολιτισμικών ομάδων και της κατασκευής του «γονότυπου των συμμοριών», μέσα από έρευνες όπως των Beaver κ. α. (2010, 2014), και άλλων.

Μολαταύτα, στην εκτενή μετα-ανάλυση των Vassos κ. α. (2014),

---

5 "Gang culture may be due to 'warrior gene".The Telegraphe, www.telegraph.co.uk, (01/09/15).

6 Hogenboom, M. "Two genes linked with violent crime". BBC News, http://www.bbc.com/news/science-environment-29760212, (03/05/2015).

7 Brown, E. and Donvan, J. "One-in-three men have violence gene". ABC News, http://abcnews.go.com/Nightline/warrior-gene-tied-violence/story?id=12422661 (10/06/2013).

8 «Βρέθηκαν «ένοχα» γονίδια για την εγκληματικότητα». Protothema, http://www.protothema.gr/ugeia/article/422005/vrethikan-enoha-gonidia-gia-tin-eglimatikotita-/(29/10/14).

9 «Ένστικτα πολεμιστή. Γονίδιο επιθετικότητας «εξωθεί κάποια αγόρια σε συμμορίες». In.Gr, http://news.in.gr/science-technology/article/?aid=1021353 (5/12/15).

μέσα από 185 μελέτες σε 31 γονίδια, δεν καταδεικνύεται συσχέτιση μεταξύ κανενός πολυμορφισμού σε σύνδεση με την επιθετικότητα (συμπεριλαμβανομένης της ΜΑΟΑ), καταλήγοντας ότι η χρήση αυτών των γονιδίων δεν μπορεί να καταδείξει την επικινδυνότητα, αλλά ούτε και θεραπευτικές πρακτικές. Παράλληλα, αναδεικνύεται η σχετικότητα της συσχέτισης πολυμορφισμών σε γονίδια και συμπεριφοράς (ή και ασθενειών), αναβιώνοντας ταυτόχρονα το Λομπροζιανό μύθο, υπό την έννοια ότι η ΜΑΟΑ έχει συνδεθεί με την εγκληματικότητα, τη βία, την επιθετικότητα, την αντικοινωνικότητα, το βιασμό, τον εμπρησμό, την επιδειξιομανία, τη σχιζοφρένεια, τη διπολική διαταραχή, τον αλκοολισμό, την υπερκινητικότητα, τη διάσπαση προσοχής, και ο «κατάλογος» συνεχίζεται, ενώ παράλληλα όπως αναφέρει χαρακτηριστικά η γενετίστρια Α:

> «αυτός ο πολυμορφισμός στη ΜΑΟΑ, μπορεί για τον α ή β λόγο να οδηγήσει σε άλλους τρεις πολυμορφισμούς που ένας εκ των τριών να σχετίζεται με αυτό, με την εγκληματική συμπεριφορά, και όχι ο πολυμορφισμός της ΜΑΟΑ, καταλάβατε και απλά εμείς ξέρουμε αυτό τώρα, μετά από είκοσι χρόνια μπορεί να βγούμε και να πούμε βρε δεν ήταν αυτό ήταν το άλλο το οποίο έχει γίνει πάμπολλες φορές, έτσι»,

ενώ μετέπειτα συνδέθηκε με άλλες συμπεριφορές, όπως η γυναικεία ευτυχία, η ανάληψη ρίσκων και η επαγγελματική επιτυχία κ.α.

Από την παρεκκλίνουσα συμπεριφορά, η όλη προβληματική μετατοπίζεται στο ζήτημα της γενετικοποίησης της κοινωνίας, στο πλαίσιο της οποίας οι «γενετικά σε ρίσκο» θα πρέπει να «αυτοελεγχθούν» ώστε να μη «μολύνουν» την κοινωνία των «γονιδιακά τέλειων», με ενδεικτικό παράδειγμα τις ιστοσελίδες www.thewarriorgene.com, www.familytreedna.com και το γρήγορο τεστ για το εάν είμαστε «φορείς» του πολυμορφισμού της ΜΑΟΑ, οδηγώντας στην πλήρη εμπορευματοποίηση της ζωής και του ανθρώπινου γονιδιώματος στο πλαίσιο του βιο-καπιταλισμού / βιο-ιμπεριαλιασμού και των νέο-φιλελεύθερων πολιτικών, στην πολιτική οικονομία της γενετικής.

Μία αντίστοιχη πορεία είχε και το «γονίδιο του βιαστή»,

με την όλη προβληματική να εκκινεί από την αναπαραγωγή ηγεμονικών πολιτισμικών στερεοτύπων σε σχέση με την έμφυλη εγκληματικότητα,

> «από την φύση του ανθρώπου ο άνδρας έχει παραπάνω φυσικές ικανότητες, μέσο όρο μιλάμε τώρα έτσι, άρα αν μιλάμε για την εγκληματικότητα ως, ως φυσική βία σίγουρα ο άνδρας έχει ένα προτέρημα έχει ένα avantage σε σχέση με τη γυναίκα» (Γενετίστρια Α)

> «ναι γιατί γενετικά, οι άνδρες ας πούμε έχουν μεγαλύτερη προδιάθεση ως προς αυτό, μόνο και μόνο έχουν λόγω της μυϊκής τους ενδυνάμωσης δηλαδή ή της σωματικής τους διάπλασης, είναι πιο επιρρεπείς θεωρητικά να κάνουν κάτι, κάποιο έγκλημα» (Γενετίστρια Γ)

> «έχει μια κατασκευή δυναμική ας πούμε από μικρός παροτρύνεται ότι εσύ είσαι δυνατός βάρα τον, κάνε, δηλαδή μπαίνει σε μία τέτοια διαδικασία» (Γενετιστής Κ)

στο πλαίσιο των οποίων κατασκευάζεται η «χημεία της εγκληματικότητας» και οι «εγκληματικές ορμόνες» με κύρια αυτή της τεστοστερόνης και σε πιθανούς πολυμορφισμούς στα γονίδια των υποδοχέων των ανδρογόνων και στα «γενεαλογικά δέντρα των βιαστών», μέσα από έρευνες όπως των Langstrom κ. α. (2015). Το «γονίδιο του βιαστή» θα «ανακαλυφθεί» τελικά από τα ΜΜΕ, τόσο τα διεθνή και μέσα από τίτλους όπως: "Do We Have a Rape Gene?",[10] "Risk of sex offending linked to genetic factors, study finds",[11] "Men up to five times more likely to commit sex crimes than the average male if they have brother or father convicted of a sex offence",[12] καθώς και σε σύνδεση με τον εγκέφαλο: "Where evil

10 Kristof, N. "Do we have a Rape Gene?". TheNewYork Times, http://kristof.blogs.nytimes.com/2009/06/23/do-we-have-a-rape-gene/?_r=0 (10/09/2013).

11 Πηγή: Delvin, H. "Risk of sex offending linked to genetic factors, study fields". The Guardian, https://www.theguardian.com/science/2015/apr/09/risk-of-sex-offending-linked-to-genetic-factors-study-finds (20/06/2015).

12 Connor, S. "Men up to five times more likely to commit sex crimes than the average male if they have brother or father convicted of a sex offence".

lurks: Neurologist discovers 'dark patch' inside the brains of killers and rapists",[13] "Scientists find brain differences in pedophiles",[14] όσο και τα εγχώρια: «Η αλήθεια για το γονίδιο του βιαστή»,[15] όπου ακολουθεί η εξής ανάλυση ως προς τη μη εύρεση κάποιου συγκεκριμένου πολυμορφισμού σε γονίδιο:

> «τα σεξουαλικής φύσης εγκλήματα έχουν μια σημαντική κληρονομική διάσταση, καθώς πραγματοποιούνται πιο συχνά από μέλη ορισμένων οικογενειών [...] όπως δήλωσε ο Λάνγκστρομ, εκτιμάται ότι τα σεξουαλικά εγκλήματα εξαρτώνται σε ποσοστό περίπου 60% από διάφορους περιβαλλοντικούς παράγοντες και 40% γενετικούς. Ο ίδιος τόνισε πάντως ότι «αυτό δεν σημαίνει πώς οι γιοί και τα αδέλφια ενός ατόμου που διέπραξε σεξουαλικό έγκλημα, αναπόφευκτα θα κάνουν το ίδιο. Οι επιστήμονες υπογράμμισαν επίσης – προς αποφυγή παρεξηγήσεων – ότι δεν υπάρχει κάποιο συγκεκριμένο «γονίδιο του βιαστή» ή της σεξουαλικής εγκληματικότητας. Αντίθετα, πρόκειται για έναν «αστερισμό» γονιδίων, τα οποία από κοινού προδιαθέτουν κάποιον να προβεί σε ένα σεξουαλικής φύσης αδίκημα. [...] Δεν μπορεί να αποκλειστεί πάντως ότι μελλοντικές έρευνες θα εντοπίσουν πιο συγκεκριμένα γονίδια που αυξάνουν τη γενετική ροπή στο σεξουαλικό έγκλημα [...] Οι ερευνητές επεσήμαναν επίσης πώς το γεγονός ότι τα γονίδια παίζουν σημαντικό ρόλο στη «δημιουργία» ενός σεξουαλικού εγκληματία, δεν σημαίνει ότι αυτός έχει μικρότερη προσωπική ευθύνη γι' αυτές τις απεχθείς πράξεις του.
>
> Η ποινικοποίηση του ανθρώπινου γονιδιώματος. Δικάζοντας

Independent, http://www.independent.co.uk/news/uk/crime/men-up-to-five-times-more-likely-to-commit-sex-crimes-than-the-average-male-if-they-have-brother-or-10163025.html (10/05/2015).

13 Πηγή: Hall, A. "Where evil lurks: Neurologist discovers 'dark patch' inside the brains of killers and rapists". Mail Online, http://www.dailymail.co.uk/sciencetech/article-2273857/Neurologist-discovers-dark-patch-inside-brains-killers-rapists.html#axzz2JpwJmEIO (14/02/2014).

14 Hajasch, F. "Scientists find brain differences in pedophiles". DW, http://www.dw.com/en/scientists-find-brain-differences-in-pedophiles/a-16305968 (10/09/2014).

15 «Η αλήθεια για το γονίδιο του βιαστή», http://www.newsbeast.gr/health/arthro/808819/i-alitheia-gia-to-gonidio-tou-viasti. Newsbeast, (10/06/2015).

ντετερμινιστικά;

> «Αυτό θα ήθελα να επιχειρήσω να μελετήσω – αυτή την εμφάνιση, αυτή την ανάδυση των τεχνικών κανονικοποίησης και των εξουσιών που συνδέονται με αυτές [...] δεν είναι απλώς η συνέπεια της συνάντησης, της σύνθεσης, της σύνδεσης μεταξύ ιατρικής γνώσης και δικαστικής εξουσίας, αλλά στην πραγματικότητα, και σε όλη τη νεωτερική κοινωνία, αποτελούν ένα συγκεκριμένο τύπο εξουσίας – ούτε ιατρικό ούτε νομικό, αλλά διαφορετικό – που κατέληξε να αποικίσει και να απωθήσει τόσο την ιατρική γνώση όσο και τη δικαστική εξουσία ·έναν τύπο εξουσίας που καταλήγει τελικά στη θεατρική σκηνή του δικαστηρίου, πατώντας φυσικά στο δικαστικό και ιατρικό θεσμό, αλλά και που ο ίδιος έχει την αυτονομία του και τους δικούς του κανόνες» (Foucault, 2011, 67-68).

Από την εγκληματοποίηση/παθολογικοποίηση του ανθρώπινου γονιδιώματος, η όλη προβληματική μετατοπίζεται στο ζήτημα της ποινικοποίησης, μέσω της εισχώρησης αυτών των δεδομένων στις αίθουσες των δικαστηρίων, αναδεικνύοντας το ζήτημα της ντετερμινιστικής δίκης και άρα της καταδίκης του γονιδίου, τοποθετώντας στη θέση του «κατηγορουμένου», το «δράστη γονιδίωμα». Προβληματοποιώντας τα άρθρα του ποινικού κώδικά περί καταλογισμού ή μη της πράξης (π.χ. 34, 36 και 200), στα οποία απεικονίζεται ντετερμινιστικά το έγκλημα ως ασθένεια, κεντρικά ερωτήματα αποτελούν: ποιος είναι ο ρόλος του πραγματογνώμονα και της πραγματογνωμοσύνης, πώς αποφασίζει ο δικαστής (ως μη «ειδικός») σύμφωνα με ποια πραγματογνωμοσύνη θα καταδικάσει ή μη το άτομο (π.χ. του δημόσιου πραγματογνώμονα ή του τεχνικού συμβούλου και εφόσον είναι αντιτιθέμενες) και εν τέλει ποιος δικάζει ή καλύτερα ποιοι; Η περίπτωση του Πιέρ Ριβιέρ, ο οποίος «έσφαξε τη μητέρα του, την αδερφή του και τον αδερφό του...» (Φουκώ, 2002) τον 19ο αιώνα, αποτέλεσε την απαρχή για την εισχώρηση του ιατρικού «κόσμου» στο δικαστικό, δηλαδή του «ειδικού» πραγματογνώμονα ως «συμβούλου» στην ποινή. Στον πυρήνα της όλης προβληματικής, «επιστρέφει» η αντιπαράθεση των λόγων του ιατρού Μπουσάρ, ο οποίος ανέφερε ότι «με λίγα

λόγια, δεν βρήκα καμία πάθηση που θα μπορούσε να επηρεάσει τις εγκεφαλικές λειτουργίες» (Φουκώ, 2002, 155) και του Βαστέλ ο οποίος παρουσιάζει τον Ριβιέρ ως «εκ γενετής εγκληματία»,«η αιτία της παραφροσύνης βρίσκεται μέσα στην ίδια την οικογένεια του Ριβιέρ, στην οποία και μεταβιβάζεται κληρονομικά. Το περιβάλλον στο οποίο έζησε όξυνε ακόμη περισσότερο αυτή την αρχική παθολογική κατάσταση [...] Μπορεί, έχοντας το ακαταλόγιστο, να μην είναι ένοχος, δεν παύει όμως να είναι επικίνδυνος, γι' αυτό και πρέπει να εγκλειστεί, για το δικό του καλό, αλλά κυρίως για την προστασία της κοινωνίας» (Φουκώ, 2002, 158-169), αναδεικνύοντας το ερώτημα του τι άλλαξε από τον 19ο αιώνα μέχρι σήμερα υπό το πρίσμα των νέο-αναδυόμενων γενετικών πραγματογνωμοσυνών κ.α. στο πλαίσιο της υποστήριξης των «εγκληματικών γονιδίων» και ειδικά του πολυμορφισμού στη ΜΑΟΑ; Μήπως η «εισχώρηση» των «εγκληματικών γονιδίων» στις αίθουσες των δικαστηρίων έχει ήδη ξεκινήσει;

Από την εσφαλμένη κατασκευή του «εγκληματικού καρυότυπου XYY» και τη θεραπεία ή την «εξόντωση» των γενετικά «ελαττωματικών» καταδικάζοντας τους ακόμη και σε θάνατο, το ενδιαφέρον μετατοπίζεταιαπό τη δεκαετία του 90 στα «υποψήφια εγκληματικά γονίδια» και μέσα από την υπόθεση του Stephen Mobley στις ΗΠΑ, όπου χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά η πραγματογνωμοσύνη γενετιστών σε σχέση με έναν εκ των πολυμορφισμών στο γονίδιο της ΜΑΟΑ στην ποινική δική, ενώ ακολούθησε πλήθος περιπτώσεων, κυρίως στις ΗΠΑ και πιο πρόσφατα στην Ευρώπη, με ενδεικτικό παράδειγμα την Ιταλία στην υπόθεση του κατηγορουμένου για ανθρωποκτονία Abdelmalek Bayout το 2009, όπου ο δικαστής Pier Valerio Reinotti αποδέχθηκε την πραγματογνωμοσύνη των γενετιστών Sartori και Pietrini, οι οποίοι υποστήριξαν ότι στο εγκεφαλογράφημα του, απεικονίζονται ανωμαλίες και φέρει πέντε πολυμορφισμούς σε γονίδια, μεταξύ των οποίων και αυτός στη ΜΑΟΑ, οδηγώντας σε μία νέα διαμάχη μεταξύ ντετερμινισμού και ελεύθερης βούλησης. Η αντιπαράθεση των λόγων των «ειδικών» περί των «κακών γονιδίων» συνεχίζεται στις αίθουσες των ελληνικών δικαστηρίων, στις οποίες εκτυλίσσονται τα εξής:

«{δημόσιος πραγματογνώμονας} Εξέτασα τον κατηγορούμενο και συνέταξα σχετική πραγματογνωμοσύνη. Κατέληξα στο συμπέρασμα ότι ο κ. ... δεν πάσχει από μείζονα ψυχιατρική διαταραχή [...] Γνωρίζω ότι στην οικογένεια, ο αδελφός και η μητέρα, πάσχουν από σχιζοφρένεια και νομίζω και κάποιος άλλος συγγενείς, ένας θείος, αν δεν κάνω λάθος. [...] Οτιδήποτε και να πούμε είναι υποθέσεις (...) Το «Μ.Μ.Ρ.Ι.» που έγινε δεν είναι διαγνωστικό εργαλείο [...] Δεν είναι σχιζοφρενής το συγκεκριμένο άτομο – κατηγορούμενος – στη δικιά μου διάγνωση [...] Η επικρατούσα υπόθεση παγκοσμίως είναι ότι είναι γενετικής αιτιολογίας δηλαδή υπάρχει κληρονομική επιβάρυνση, κάποια γονίδια είναι διαταραγμένα [...] Ο κατηγορούμενος έχει μια γενετική προδιάθεση η οποία τον επιβαρύνει κατά 17%.. Από την ώρα που γεννιέται μέχρι την ώρα που θα πεθάνει θα έχει αυτό το 17%, δεν αυξάνεται [...].

«[τεχνικός σύμβουλος] Κατά τη γνώμη μου την ημέρα που έγινε το έγκλημα, ήταν πολύ ψυχωσικός [...] Περί αυτού ουδεμία αμφιβολία επιτρέπεται από τα ευρήματα με την μέθοδο των γνωστικών προκλητικών δυναμικών και το τεστ Μ.Μ.Ρ.Ι. [...] Στον κατηγορούμενο έκανα ένα απλό τεστ. Τον έβαλα να ακούει ήχους από τους οποίους οι πιο πολλοί ήταν χαμηλοί «παπ, παπ, παπ» και κάποιοι ήταν ψιλοί «πιπ», «παπ, παπ, πιπ». Ένας φυσιολογικός άνθρωπος αν του ζητήσεις να πατάει ένα μοχλό την ώρα που ακούει τον πιο ψηλό ήχο θα βγάλει μια συγκεκριμένη κυματομορφή που είναι πολύ ομαλή [...] όλα αυτά έχουν να κάνουν με τους νευροδιαβιβαστές που λέγονται κατεχολαμίνες που είναι η ντοπαμίνη, η αδρεναλίνη [...] Κατά τη δική μου ιατρική κρίση, ο άνθρωπος αυτός είχε το ακαταλόγιστο αλλά το Δικαστήριο δεν του το έδωσαν [...] Ο κατηγορούμενος με το να έχει αυτή την επιβάρυνση την γονιδιακή είχε πολύ μεγαλύτερες πιθανότητες να εμφανίσει ψυχιατρικά προβλήματα δεδομένου ότι και το οικογενειακό του περιβάλλον ήταν άσχημο, ο πατέρας του αλκοολικός κ.λπ. ενισχύθηκαν οι πιθανότητες να εμφανίσει ψύχωση, συνδυασμός γονιδίων και περιβάλλον [...],θέλει παρακολούθηση επ' αόριστον».

Οδηγώντας σε αποφάσεις όπως:

> «Το Δικαστήριο δέχεται ομόφωνα τον ισχυρισμό του παραπάνω κατηγορουμένου ότι κατά τη λήψη της απόφασης και την εκτέλεση των παραπάνω πράξεων, είχε μειωμένη ικανότητα καταλογισμού κατ' άρθρο 36 του Ποινικού Κώδικα [...] Επαυξάνει την ποινή κάθειρξης των είκοσι (20) ετών, που επιβλήθηκε στον παραπάνω κηρυχθέντα ένοχο κατηγορούμενο [...] Ορίζει το σύνολο της ποινής που θα εκτίσει ο παραπάνω κατηγορούμενος [...], για τις παραπάνω πράξεις του σε ποινή κάθειρξης είκοσι πέντε (25) ετών».

Αντί επιλόγου

> «Είμαι πολύ υπερήφανος που ορισμένοι με θεωρούν επικίνδυνο για την πνευματική υγεία των φοιτητών. Όταν οι άνθρωποι αρχίζουν να σκέφτονται με όρους υγείας σχετικά με τις διανοητικές δραστηριότητες τότε κάτι πάει στραβά» (Michel Foucault).

Σύμφωνα με τον Young (2002, 271) «κάθε εγκληματολογία που είναι ικανή να συμβάλλει στην κοινωνική δικαιοσύνη, στην άμβλυνση της εξαθλίωσης, της υποταγής και του φόβου, στην ανάπτυξη των ικανοτήτων για ατομική και συλλογική αυτοδιαχείριση, είναι κριτική εγκληματολογία». Το ερώτημα το οποίο τίθεται, είναι εάν θα συνεχίσουμε να ζούμε στις κοινωνίες της στατιστικής κανονικότητας και του μέσου όρου, του σφάλματος, της ταξινόμησης και της κατηγοριοποίησης και εν τέλει των στατιστικά έγκυρων, δηλαδή σε πρακτικές όπως αυτή που προτείνει ο βραβευμένος Νόμπελ χημείας και ειρήνης, Linus Pauling το 1968, ο οποίος δήλωσε:«{...} θα έπρεπε να είναι χαραγμένο στο μέτωπο κάθε νέου ανθρώπου ένα σημάδι που να δείχνει ότι είναι φορέας του γονιδίου της δρεπανοκυτταρικής αναιμίας ή όποιου άλλου παρόμοιου γονιδίου {...} θεωρώ ότι θα έπρεπε να θεσπιστούν νόμοι πάνω σε αυτές τις βάσεις, με υποχρεωτικές εξετάσεις για ελαττωματικά γονίδια πριν το γάμο, και κάποιου είδους δημόσια ή ημιδημόσια σήμανση των φορέων τους» (Rose, 2005, 357) ή θα επιλέξουμε την κοινωνική αλλαγή και εν τέλει την «ελευθερία» του γονιδίου, δηλαδή της ύπαρξης μας. Πέραν του δίπολου φύση ή περιβάλλον – γεννιέσαι ή γίνεσαι, το ενδιαφέρον μετατοπίζεται

από τους γενετικούς παράγοντες εγκληματογένεσης, στις γενετικές διαδικασίες εγκληματοποίησης, μέσω των μηχανισμών κοινωνικής κατασκευής, προβάλλοντας τον «φαύλο κύκλο» του περάσματος από τον «εγκληματία άνθρωπο» στα «εγκληματικά γονίδια». Τα γονίδια ή καλύτερα η ίδια η ζωή, την οποία οριοθετεί η γενετική ως αντικείμενο της, δεν υπακούουν σε τέτοιου είδους νομοτέλειες και άρα δεν «είμαστε μηχανές επιβίωσης - αυτόματα οχήματα τυφλά προγραμματισμένα να συντηρούμε τα εγωιστικά μόρια που είναι γνωστά ως γονίδια», όπως υποστήριξε ο πατέρας της γενετικής Dawkins στο «The Selfish Gene» (1988). Σύμφωνα με τον Lewontin (2000) «απ' όσους επιφανείς μοριακούς βιολόγους γνωρίζω δεν υπάρχει κανένας που να μην έχει οικονομικά συμφέροντα στις βιοτεχνολογικές επιχειρήσεις». Οι «επιστήμες της ζωής», αποτελούν κληρονόμους του μηχανιστικού υλισμού του 19ου αιώνα και είναι σε μεγάλο βαθμό ιδεολογικά συνυφασμένες με το βιομηχανικό καπιταλισμό, οδηγώντας στην εμπορευματοποίηση της γνώσης, την επιχειρηματικοποίηση της ακαδημαϊκής έρευνας και στην κατασκευή της «αντικειμενικής αλήθειας», καθώς στη συντήρηση κυρίαρχων ιδεολογιών, όπως αυτή του ντετερμινισμού και του αναγωγισμού, στο πλαίσιο των οποίων τα κοινωνικά φαινόμενα προβάλλονται ως η «φυσική τάξη πραγμάτων». Μολαταύτα, η κοινωνία δεν αποτελεί ένα «αποστειρωμένο» εργαστήριο γενετικής και ούτε μπορεί να προσλαμβάνεται ως τέτοιο.

Βιβλιογραφία

Αλεξιάς, Γ. (2000). Λόγος περί Ζωής και Θανάτου. Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα.

Αλεξιάς, Γ. (2012). Κοινωνία και Γενετική: Ο γενετικός επικαθορισμός της υγείας και της ασθένειας και ο ρόλος της κοινωνιολογίας». Στο: Οικονόμου Χ. & Σπυριδάκης, Μ. (επιμ.), Ανθρωπολογικές και Κοινωνιολογικές προσεγγίσεις της υγείας. Αθήνα, Σιδέρης.

Αλεξιάς, Γ. (2014). Μια κοινωνιολογική ανάλυση της σύγχρονης γενετικής: ο ιατρικός λόγος ως μορφή βιοπολιτικής». Στο: Αλεξιάς, Γ., Τζανάκης, Μ., & Χατζούλη, Α. (επιμ.), Σώμα υπό επιτήρηση. Ηθικές και πολιτικές συνδηλώσεις της ιατρικής τεχνολογίας και της κοινωνικής φροντίδας. Αθήνα, Πεδίο.

Dawkins, R. (1988). Το Εγωιστικό Γονίδιο. Αθήνα, Τροχαλία.

Lewontin, R. (2000). Η Βιολογία ως Ιδεολογία: Το Δόγμα του DNA. Αθήνα, Σύναλμα.

Rose, S. (2005). Μονοπάτια της Ζωής. Βιολογία, Ελευθερία, Ντετερμινισμός. Αθήνα, Κάτοπτρο.

Φουκώ, Μ. (2002). Εγώ, ο Πιερ Ριβιέρ, που έσφαξα τη μητέρα μου, την αδερφή μου και τον αδερφό μου.... Αθήνα, Κέδρος.

Foucault, M. (1982). Ιστορία της Σεξουαλικότητας1. Η δίψα της γνώσης. Αθήνα, Ράππα.

Foucault, M. (2008). Το Μάτι της Εξουσίας. Θεσσαλονίκη, Βάνιας.

Foucault, M. (2011). Οι μη Κανονικοί. Παραδόσεις στο Κολέγιο της Γαλλίας, 1974-1975. Αθήνα, Εστία.

Foucault, M. (2012a). Η Γέννηση της Κλινικής. Αθήνα, Νήσος.

Foucault, M. (2012b). Η Γέννηση της Βιοπολιτικής. Παραδόσεις στο Κολέγιο της Γαλλίας (1978-1979). Αθήνα,Πλέθρον.

Beaver, K., M. DeLisi, M., Vaughn, M. and Barnes, J., C. (2010).“Monoamine oxidase A genotype is associated with gang membership and weapon use”, Comprehensive Psychiatry,vol. 5, n. 2, pp. 130-134.

Beaver, K., M., Barnes, J., C. and Boutwell, B., B. (2014).“The 2-Repeat allele of the MAOA gene confers an increased riskfor shooting and stabbing behaviors”,Psychiatric Quarterly,vol. 85, n. 3, pp. 257-265.

Bock, G. and Goode, J. (eds). (1996). Ciba foundation symposium 194 – Genetic of criminal and antisocial behaviour. New York, Wiley.

Brunner, H., Nelen, M., Breakefield, X., Ropers, H. and Van Oost, B. (1993).“Abnormal behavior associated with a point mutation in the structural gene for monoamine oxidase A”,Science,vol. 262, n.5133, pp. 578-580.

Cases, O., Seif, I., Grimsby, J., Gaspar, P., Chen, K., Pournin, S., Muller, U., Aguet, M., Babinet, C. and Shih, J., C. (1995).“Aggressive behavior and altered amounts of brain serotonin and norepinephrine in mice lacking MAOA”,Science,n. 268, pp. 1763-1768.

Caspi, A., McClay, J., Moffit, T., E., Mill, J., Martin, J., Craig, I., W., Taylor, A. and Poulton, R. (2002).“Role of Genotype in the cycle of violence in maltreated children”,Science,vol. 297, n. 5582, pp. 851-854.

Caspi, A., Sugden, K., Moffit, T., E., Taylor, A., Craig, I., W., Harrington, H., McClay, J., Mill, J., Martin, J., Braithwaite, A. and Poul-

ton, R. (2003). "Influence of life stress on depression: Moderation by a polymorphism in the 5-HTT gene",Science, vol. 301, n. 5631, pp. 386-389.

Conrad, P. and Gabe, J. (1999). Sociological Perspectives on the New Genetics. Oxford, Blackwell.

Fergusson, C., J. and Beaver, K., M. (2009). "Natural born killers: The genetic origins of extreme violence",Aggression and Violent Behavior,vol. 14, n.5, pp. 286-294.

Kevles, J., D. and Hood, L. (eds.). (1992). The Code of Codes: Scientific and Social Issues in the Human Genome Project. Cambridge, Harvard University Press.

Langstrom, N., Babchishin, K., Fazel, S., Lichtenstein, P., &Frisell, T. (2015). "Sexual offending runs in families: A 37-year nationwide study", International Journal of Epidemiology, DOI: 10.1093/ije/dyv029.

Lippman, Abby (1992). "Led (astray) by genetic maps: the cartography of the human genome and health care", Social Science and Medicine, n. 35, pp. 1469-1476.

Raine, A. (2013). The Anatomy of Violence: The Biological Roots of Crime. London, Allen Lane.

Vassos, E., Collier, D., A. and Fazel, S. (2014). "Systematic meta-analyses and field synopsis of genetic association studies of violence and aggression", Molecular Psychiatry, vol. 19, n. 4, pp. 471-477.

Widom, C., S. and Brzustowicz, L., M. (2006). "MAOA and the "Cycle of Violence": Childhood Abuse and Neglect, MAOA Genotype, and Risk for Violent and Antisocial Behavior", Biological Psychiatry, vol. 60, n.7, pp. 684-689.

Young, J. (2002). Critical criminology in the 21st century: Critique, irony and the always unfinished. In: Carrington, K. and Hogg, R. (eds.). Critical Criminology: issues, debates, challenges. Cullompton, Willan Publishing. pp. 251-274.

Μαρία Π. Κρανιδιώτη

Η σημασία της έρευνας για τον θεωρητικό λόγο στην Εγκληματολογία: "έν οἶδα ὅτι ουδὲν οἶδα"

Θα προσπαθήσω ν΄ αναδείξω τη σημασία της έρευνας για το θεωρητικό λόγο στην Εγκληματολογία, ξεκινώντας από δύο γενικές επισημάνσεις για το γνωστικό μας αντικείμενο και μια ειδικότερη για τη θεωρητική του ύλη. Στη συνέχεια θα επικεντρωθώ στην ερμηνεία των ερευνητικών δεδομένων, στο status της έρευνας και στα προβλήματα που ανακύπτουν γύρω από τη χρηματοδότησή της και θα τελειώσω με μια δική μου τοποθέτηση και με ερωτήματα για τις προοπτικές της Εγκληματολογίας.

Όπως διαφαίνεται από τον τίτλο της εισήγησης, η έρευνα στην Εγκληματολογία έχει, κατά τη γνώμη μου, αν όχι προτεραιότητα έναντι της θεωρίας, τουλάχιστον ισοτιμία με αυτή. Επίσης, με την υπενθύμιση της ρήσης του Σωκράτη, «ἓν οἶδα ὅτι ουδὲν οἶδα», θα ήθελα να επιστήσω την προσοχή στις εξ αντικειμένου, τεχνικές και πραγματικές δυσχέρειες του ερευνητικού έργου όλων των Εγκληματολόγων, ανεξαρτήτως του κύρους τους και της αναγνώρισης του έργου τους, δυσχέρειες που συνυφαίνονται και μ' εκείνες που αντιμετωπίζει, ούτως ή άλλως, κάθε ερευνητής. Στις δυσχέρειες αυτές αναφέρεται διαχρονικά η Σπινέλλη (1985, σελ. 42 επ. 2005, σελ. 85 επ. και 2014, σελ. 139 επ.). Η παρούσα εισήγηση επικεντρώνεται στις δυσχέρειες που αφορούν την οργάνωση της έρευνας, τη σχέση της με τη θεωρία στην Εγκληματολογία και επίσης, στη φύση των δεδομένων που εκάστοτε διατίθενται και που μπορεί να συλλέξει ο ερευνητής, όπως και στην υποστήριξη της έρευνας από επίσημους φορείς.

Επισημάνσεις για την Εγκληματολογία

Η πρώτη επισήμανση είναι ότι η Εγκληματολογία, εμφανώς και κατά γενική ομολογία, αποτελεί διεπιστημονικό ή πολύ-επιστημονικό γνωστικό αντικείμενο, του οποίου η αυτονομία αμφισβητείται συχνά. Η αμφισβήτηση αυτή δηλώνεται μεταξύ άλλων και με τοποθετήσεις, όπως η γνωστή εκείνη των Garland και Sparks, οι οποίοι διατείνονται ότι η αμυντική υπεράσπιση της ταυτότητάς της, ως διακριτού γνωστικού αντικειμένου, από «εισβολές έξωθεν», είναι ανέφικτη ενώ η εννοιολογική της σύλληψη ως αυτόνομου κλάδου, ανήκει σε προγενέστερο στάδιο της ιστορικής της εξέλιξης (Garland & Sparks, 2000, σελ. 190). Ως προγενέστερο στάδιο εννοούν τη «νεωτερική Εγκληματολογία», κυρίως όπως αυτή εξελίχθηκε στο Ηνωμένο Βασίλειο και γενικότερα, στον αγγλόφωνο κόσμο, η οποία κυριάρχησε κατά τα δύο τρίτα του 20ου αιώνα (Ό.π. σελ. 193). Πολλοί μελετητές, άλλωστε, συνδέουν τον όρο «νεωτερική Εγκληματολογία» και με την ανάδυση της Ιταλικής Θετικής Σχολής, κυρίως δε με τις απόψεις του Ferri, ο οποίος κατεξοχήν εργάστηκε για την καθιέρωση της Εγκληματολογίας ως ανεξάρτητης επιστήμης. Ο E. Ferri στο έργο του την «Κοινωνιολογία του εγκλήματος και του εγκληματίου», στην ενότητα «Η θετική εγκληματολογική σχολή» (ό.π., σελ. 255 επ.), χαρακτηριστικά, αναφέρει τα εξής: «... Κι αν απαντήσει κανείς ότι η ποινική επιστήμη έδωσε τας ποινάς ως φάρμακα κατά των εγκλημάτων, θα παρετηρούμεν ότι αι ποιναί αυταί, εις όλα τα ποινολογικά συστήματα, έμειναν τόσον μακράν του σκοπού των, ώστε βλέπομεν εδώ ακόμη, να εκδηλώνεται περισσότερον επιτακτική η ανάγκη ν΄ αντιμετωπίσωμεν αυτό που ο Holzendorff ... απεκάλεσε «χρεοκοπίαν του συγχρόνου ποινικού συστήματος...» (βλ. σε Φαρσεδάκη, 1990, σελ. 264).

Το βαθύ δε αυτό ενδιαφέρον για την καθιέρωσή της, αποτελεί χαρακτηριστικό και μεταγενέστερων του Ferri ερευνητών, οι οποίοι απέρριψαν τη νομική προσέγγιση του εγκλήματος υπέρ ευρύτερων κοινωνιολογικών κριτηρίων (Bottomley 1979, σελ. 32).

Ωστόσο, αυτή η «ρίζα-αφετηρία» της Εγκληματολογίας στην Ιταλική Θετική Σχολή, αμφισβητείται από ορισμένους μελετητές, για τους οποίους, «γεννήτορες» του αντικειμένου δεν θα έπρεπε απαραίτητα να θεωρηθούν ο Ferri ή ο Lombroso.[1] Εξίσου σημαντικοί,

1 Σε προπολεμικό άρθρο τους, οι Lindesmith και Levin 1937, σελ. 653

αν όχι και σημαντικότεροι, είναι γι΄ αυτούς ο Βέλγος αστρονόμος και μαθηματικός Quetelet και ο Γάλλος νομομαθής Guerry, οι οποίοι διερεύνησαν τις επίσημες εγκληματολογικές στατιστικές της εποχής τους[2]. Έτσι, θα μπορούσε να ισχυριστεί κανείς ότι η Εγκληματολογία, ως νεωτερική κοινωνική επιστήμη, ξεκίνησε με τους δύο αυτούς ερευνητές, κατά τη δεκαετία του 1830, μισό δηλαδή αιώνα περίπου πριν την εμφάνιση της Ιταλικής Θετικής Σχολής. Επίσης, «γεννήτορας» θα μπορούσε να θεωρηθεί και ο θεμελιωτής της Κοινωνιολογίας, ο Durkheim, καθότι ασχολήθηκε εν εκτάσει με το εγκληματικό φαινόμενο, χωρίς όμως να εστιάσει τις μελέτες του αποκλειστικά σε αυτό. Αλλά τι θα ήταν άραγε ο Robert Merton ή ο Travis Hirschi χωρίς να πατήσουν πάνω στο έργο του;[3]

Η δεύτερη επισήμανση είναι ότι κυρίαρχη στην Εγκληματολογία εξακολουθεί να είναι η κοινωνιολογική προσέγγιση του εγκλήματος, όπως άλλωστε είχε προβλεφθεί και μια δεκαετία πριν, ότι δηλαδή «…το έγκλημα – ανεξάρτητα από όλες τις αιτιώδεις διαφοροποιήσεις που διαπιστώνονται κατά την εμφάνιση και εξέλιξή του – συμβαίνει μέσα στο πλαίσιο του κοινωνικού κόσμου [δηλαδή, της κοινωνίας]… ».[4] Θα ήταν, επομένως, αδύνατο να παρακάμψει κανείς το κοινωνιακό (societal) επίπεδο εξήγησής του, ακόμη κι αν ήθελε να επικεντρωθεί σε ατομοκεντρικούς εξηγητικούς παράγοντες.[5] Επισημαίνεται δε

επ. διαπιστώνουν ότι «…Δεν υπάρχει πραγματική μαρτυρία στην ογκώδη εγκληματολογική βιβλιογραφία του δεκάτου ενάτου αιώνα, πριν ή μετά την εποχή του Lombroso, που να δικαιολογεί τους υπερβολικούς μεταθανάτιους επαίνους γι΄ αυτόν ή που να παρέχει το παραμικρό έρεισμα ώστε να τον θεωρήσει κανείς ως τον πρώτο που μελέτησε επιστημονικά το έγκλημα ή τους εγκληματίες…» (σελ. 654).

2 Για τους Quetelet και Guerry, όπως και για μια συνοπτική παρουσίαση της ιστορίας και της εξέλιξης της εγκληματολογικής στατιστικής, ενδεικτικά βλ. Schmalleger 2006, σελ. 35-36.

3 Η επίδραση του Durkheim στην Κοινωνιολογία, συμπεριλαμβανομένης και της κοινωνιολογικής εγκληματολογίας, υπήρξε τεράστια, οι δε ιδέες του ανιχνεύονται μεταξύ άλλων και στις κεντρικές έννοιες της «ανομίας» και των «κοινωνικών δεσμών» των θεωριών του Merton και του Hirschi αντίστοιχα (πρβλ. Tierney 2010, σελ. 99 επ.).

4 Schmalleger ό. π. σελ. 28.

5 Κατά ορισμένη άποψη, ήδη μέσα από τις μελέτες των Guerry και Quetelet, που εκπονήθηκαν πολύ πριν από εκείνες του Durkheim, προκύπτει ένας πρωτόλειος ορισμός του κοινωνιακού επιπέδου εξήγησης του εγκλήματος, ο οποίος είναι χρήσιμος στους μεταγενέστερους ερευνητές. Ο Bottomley διευκρινίζει ότι είναι απαραίτητο να τηρείται αυστηρά η διάκριση

επίσης ότι, αφής στιγμής το έγκλημα αποτελεί κοινωνικό συμβάν «...η πρωταρχική σημασία του είναι από τη φύση της και στην ουσία της κοινωνική και οποιοσδήποτε έλεγχος πάνω στο έγκλημα θα πρέπει να πηγάζει από αποτελεσματική κοινωνική πολιτική».[6]

Επιπροσθέτως, διαπιστώνει κανείς ότι η Εγκληματολογία αναπτύχθηκε μεταπολεμικά, κατεξοχήν στις ΗΠΑ και στο Ηνωμένο Βασίλειο, όπου διδάσκεται συνήθως, στο πλαίσιο των Κοινωνικών Επιστημών. Επομένως, μοιράζεται θα λέγαμε, με τις Κοινωνικές Επιστήμες και τα εκάστοτε προβλήματα που ανακύπτουν σ΄ αυτές[7]. Αλλά τα προβλήματα ανακύπτουν επίσης και από τη διείσδυση κατευθύνσεων και γνώσεων στα πεδία της, που προέρχονται από άλλες επιστήμες, με πρώτο ζήτημα - και πρόβλημα - τη «θεωρητική πολυμορφία» του γνωστικού της αντικειμένου.

Η θεωρητική πολυμορφία

Η θεωρητική πολυμορφία, αλληλένδετη και με τη διεπιστημονική φύση της Εγκληματολογίας, έχει ως άμεση συνέπεια την ελάχιστη ομοφωνία μεταξύ των εγκληματολόγων, τόσο ως προς τις θεωρητικές κατευθύνσεις που θα ακολουθήσουν, όσο και ως προς τις ερευνητικές μεθόδους που θα επιλέξουν. Αυτή ωστόσο η πολυμορφία υπαγορεύεται και από τη φύση του ίδιου του αντικειμένου που πραγματεύεται η Εγκληματολογία, δηλαδή του εγκλήματος ή ακόμη καλύτερα, του εγκληματικού φαινομένου.[8]

ανάμεσα στο ζήτημα του επιπέδου εξήγησης από εκείνο της φύσης των εξηγητικών παραγόντων (οι κοινωνικοί παράγοντες από τη μία πλευρά και τα προσωπικά χαρακτηριστικά από την άλλη). Επίσης, αναφέρει ότι ο Quetelet δεν υπήρξε απλώς ένας πρωτοπόρος στη μελέτη των επίσημων εγκληματολογικών στατιστικών, αλλά και ένα ιδεώδες υπόδειγμα για εκείνους τους κοινωνιολόγους του εγκλήματος, οι οποίοι ενδιαφέρονται αποκλειστικά για την εξήγηση των τάσεων και των ποσοστιαίων κατανομών της εγκληματικότητας ως κατεξοχήν κοινωνικών γεγονότων (σελ. 50-51 και 52, έμφαση στο πρωτότυπο).

6 Βλ. Schmalleger, ό.π. σελ. 28, ο οποίος είχε εκτιμήσει ότι η κοινωνιολογική κατεύθυνση θα εξακολουθήσει μάλλον να είναι κυρίαρχη στην Εγκληματολογία, και στο μέλλον, παρά το γεγονός ότι με την ανάπτυξη των θετικών επιστημών κερδίζουν έδαφος νέες προσεγγίσεις του εγκλήματος.

7 Πρβλ. Σπινέλλη 2014, ό.π. σελ. 19 και 25.

8 Η έννοια του εγκληματικού φαινομένου είναι ευρύτερη από εκείνη

Αν φερ΄ ειπείν, επιλέξει κάποιος να εργαστεί στο πλαίσιο του αιτιολογικού επιστημονικού παραδείγματος,[9] και, ενόψει της ραγδαίας εξέλιξης της βιογενετικής, υιοθετήσει την εικασία ότι η εγκληματική ή εν γένει, η αντικοινωνική συμπεριφορά έχει γενετική αφετηρία – αυτό θα μπορούσε να σημαίνει ότι υπάρχει κάποιο «εγκληματικό» γονίδιο ή συνδυασμός γονιδίων που την προκαλεί - τότε «σκοντάφτει» λ.χ. πάνω σε ένα φορολογικό αδίκημα, που προβλέπει ο ειδικός ποινικός νόμος 2523/1997, και το ερώτημα εδώ θα ήταν σε τι διαφέρουν γενετικά οι εκατοντάδες ή και χιλιάδες πολίτες που ενδεχομένως έχουν παραβεί ή παραβαίνουν τον εν λόγω νόμο ή και αντίστοιχους νόμους, σε άλλες χώρες, από εκείνους που δεν τον παραβαίνουν.[10] Προφανώς σε τίποτε το αξιοσημείωτο, ενώ οι άπειρες ατομικές διαφορές που θα παρατηρούσε κανείς

του εγκλήματος - περιλαμβάνει τη θεσμοθέτηση ποινικών διατάξεων, την παραβίασή τους ή το πέρασμα στο έγκλημα, και την αντίδραση της κοινωνίας στο έγκλημα -, αντιστοιχεί δε στην Εγκληματολογία υπό ευρεία έννοια (βλ. Σπινέλλη, ό.π., σελ. 1 επ. και 7).

9 Παλαιά διάκριση, από πλευράς επιστημολογικής, των θεωρήσεων της αποκλίνουσας συμπεριφοράς είναι σε αυτές που εντάσσονται στο «αιτιολογικό (επιστημονικό) παράδειγμα» και σ΄ εκείνες που εντάσσονται στο «παράδειγμα ελέγχου», όπου η έννοια του παραδείγματος ορίζεται κατόπιν εκείνης του Thomas Kuhn (βλ. Lamnek 1979, σελ. 57 και 237 επ.). Η διάκριση αυτή αντιστοιχεί στην επιστημολογική διάκριση των ορισμών του εγκλήματος σε δύο «κατηγορίες» (βλ. παρακάτω, στο κείμενο και στην υποσημείωση 22).

10 Δεν υπάρχουν άμεσα προσβάσιμα δεδομένα που να παρέχουν μια συνολική εικόνα της έκτασης του φαινομένου της φοροδιαφυγής στη χώρα μας. Πάντως, από δημοσίευμα του τύπου στο διαδίκτυο προκύπτει ότι μόνο τον μήνα Φεβρουάριο του 2015, στο πλαίσιο των ελέγχων της Υπηρεσίας Διασφάλισης Δημοσίων Εσόδων (Υ.Ε.Δ.Δ.Ε.), διαπιστώθηκαν παραβάσεις σε 125 επιχειρήσεις (ποσοστό παραβατικότητας 41%) και διαπιστώθηκαν 484 φορολογικές παραβάσεις. http://www.imerisia.gr/article.asp?catid=26516&subid=2&pubid=113472566. Ωστόσο, σε έκθεση με μάκρο-δείκτες, η Ελλάδα δεν έχει το μεγαλύτερο ποσοστό «σκιώδους» οικονομίας μεταξύ 38 χωρών του Ο.Ο.Σ.Α. Μεγαλύτερο δε απ' ό,τι στην Ελλάδα εμφανίζεται ¬¬ το ποσοστό της φοροδιαφυγής επί του ΑΕΠ (μέσος όρος για το χρονικό διάστημα 1999-2010) σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες, όπως στις Βαλτικές (Εσθονία, Λετονία Λιθουανία), στην Πολωνία, στην Πορτογαλία, στη Σλοβενία και στη Ρουμανία, ενώ η Ελλάδα εμπίπτει στον μέσο όρο μεταξύ των 38 χωρών (Buehn και Schneider 2012, fusch neu/taxevasion_38OECD.doc, βλ. πίνακες στις σελίδες 11 και 15-16).

στους παραβάτες, δε θα μπορούσαν να γίνουν αναγώγιμες σε πράξεις που ορίζονται και ερμηνεύονται ως εγκλήματα μέσα από ανθρώπινα δημιουργήματα, τους νόμους, από τους φορείς ελέγχου του εγκλήματος.[11]

Σε παραπλήσιες σκέψεις οδηγούμαστε όσον αφορά την έννοια της παραδοσιακά ατομοκεντρικής επικινδυνότητας του Ποινικού Κώδικα, που αρμόζει κατεξοχήν σε περιπτώσεις παραβατών με σοβαρές ψυχικές διαταραχές ή σε «διαδοχικούς» ή «πολλαπλούς ανθρωποκτόνους», και εν γένει, σε περιπτώσεις, άξιες ενδεχομένως δημοσιογραφικής κάλυψης, που δεν είναι ωστόσο καθόλου αντιπροσωπευτικές του εγκληματικού φαινομένου ή της παραβατικότητας στο σύνολό της. Αναρωτιέται δε κανείς πώς θα έπρεπε να οριστεί και η επικινδυνότητα ενός υπότροπου δράστη τροχαίων παραβάσεων ή ατυχημάτων[12] ή του διευθυντηρίου μιας μεγάλης εταιρείας που κατ' επανάληψη προκαλεί περιβαλλοντικές καταστροφές.[13] Γίνεται φανερό ότι μια γενετική εξήγηση του εγκλήματος, ακόμη κι αν έμπαινε ως θέμα συζήτησης, δε θα μπορούσε, σε καμία περίπτωση, να είναι επαρκής, και προπάντων, δεν θα μπορούσε να καλύψει το εγκληματικό φαινόμενο σε όλες του τις εκφάνσεις, και τούτο μάλιστα, ανεξάρτητα από τις ανακαλύψεις και τα σπουδαία επιτεύγματα της σύγχρονης βιογενετικής σε άλλους τομείς.

Δεν θα ήθελα να επεκταθώ στο πολύ δυσάρεστο ιδεολογικό υπόβαθρο του θετικισμού στην Εγκληματολογία που έχει συνδεθεί ορισμένες φορές και με τον φασισμό,[14] ούτε και στην ειρωνική

11 Οι Taylor, Walton και Young 1973, επισημαίνουν ότι ο θετικισμός δεν παρέχει κάποια κοινωνική εξήγηση με τους ίδιους του τους όρους, για τη συμπεριφορά των ίδιων των «αντιδρώντων» [ενν. των φορέων ελέγχου του εγκλήματος] (σελ.29).

12 Για τις δυσχέρειες εφαρμογής της έννοιας της επικινδυνότητας σε τροχαίες παραβάσεις βλ. ενδεικτικά Williams 2008, σελ. 216-217.

13 Παρά την ατιμωρησία της οποίας χαίρουν συνήθως τα εταιρικά εγκλήματα, και χωρίς να υποτιμά κανείς τη βλάβη που προκαλούν τα τροχοφόρα, μπορεί βάσιμα να υποτεθεί ότι οι μεγάλες εταιρείες προξενούν την πιο θανατηφόρα μόλυνση του περιβάλλοντος (Tombs 2013, σελ. 230).

14 Βλ. συνοπτική παρουσίαση της ακαδημαϊκής και πολιτικής σταδιοδρομίας του Ferri από τους Vold και Bernard 1986, σελ. 40-42. Σε μεταγενέστερες ωστόσο εκδόσεις του έργου τους μαζί με τον Snipes, όπως

αναφορά στη «λίθο του Εγκληματολόγου» του Walker, την κριτική του, δηλαδή, που στοχεύει τους θετικιστές, κοινωνιολόγους αυτή τη φορά, και εννοεί εκείνους που απορρίπτουν την «πολυπαραγοντική προσέγγιση» και αναζητούν μονο-αίτιες εξηγήσεις του εγκληματικού φαινομένου στο σύνολό του.[15] Η μονολιθικότητα δε θα μπορούσε να είναι αποδεκτή, αλλά και η απάντηση σε αυτή δε θα μπορούσε επίσης να είναι ο ερανισμός ή ο εκλεκτικισμός στον οποίο άλλωστε οδηγήθηκε και ο ίδιος ο Λομπρόζο, εξαιτίας και του αδιέξοδου της θεωρίας του για τον εκ γενετής εγκληματία· ούτε όμως κι ένα πολυπαραγοντικό εμπειρικό εγχείρημα ή μοντέλο πολλών μεταβλητών (multivariate model).[16]

Τα ρήγματα, ωστόσο, που προκάλεσαν οι επικριτές, είτε του ερανισμού, είτε της μονολιθικότητας, στο θεωρητικό λόγο της Εγκληματολογίας, έχουν μικρότερη σημασία από εκείνο το ρήγμα που προκάλεσε η σκληρή κριτική που υπέστη ο θετικισμός στην Εγκληματολογία, κατά τις δεκαετίες του 1960 και 1970 από τους υποστηρικτές προσεγγίσεων όπως της συμβολικής αλληλενέργειας, της θεωρίας της ετικέτας ή της κριτικής θεώρησης. Πρόκειται για «εισβολή προσεγγίσεων», οι περισσότερες από τις οποίες εντάσσονται επιστημολογικά στην κατανοούσα - ερμηνευτική κατεύθυνση και τη συνακόλουθη επιλογή ποιοτικών έναντι ποσοτικών μεθόδων διερεύνησης του εγκληματικού φανομένου[17]. Η εισβολή αυτή μεταβάλλει τον ίδιο τον ορισμό του αντικειμένου μελέτης της Εγκληματολογίας, του εγκλήματος και διαμορφώνει

εκείνες του 1998 και του 2002, δεν περιλαμβάνεται καμία αναφορά στον εν λόγω εκπρόσωπο της Ιταλικής Θετικής Σχολής. Για μια περιεκτική και διεισδυτική παρουσίαση της Σχολής αυτής, βλ. Βιδάλη 2013, σελ. 75 επ.

15 Βλ. διεξοδική κριτική ανάλυση του Walker 1977, σελ. 125 επ.

16 Βλ. παρουσίαση των λεπτών διαφοροποιήσεων της κατάστρωσης ενός πολύ-μεταβλητού μοντέλου και της ανάπτυξης θεωρίας μέσω της μεθόδου της ολοκλήρωσης, από τον Tittle 1995, σελ. 90 επ.

17 Οι εν λόγω προσεγγίσεις/θεωρήσεις είναι κυρίως εκείνη της συμβολικής αλληλενέργειας, η θεωρία της ετικέτας, το φιλοσοφικό ρεύμα της φαινομενολογίας και η εθνομεθοδολογία: γενικά γι΄ αυτές, όπως και για τη θεώρηση των συγκρούσεων, τη μαρξιστική και τη ριζοσπαστική, βλ. Williams ό.π. σελ. 418 και επ. Επίσης, βλ. Βιδάλη ό.π., ιδίως για την κριτική θεώρηση, σελ. 202 επ. και για την κοινωνική αντίδραση στο έγκλημα και τη θεωρία της ετικέτας, Λαμπροπούλου 1995, και Αρχιμανδρίτου 1996).

δύο βασικούς άξονες ορισμού του με γνώμονες, αφενός μεν την παράβαση του κανόνα που καταστρατηγείται, και αφετέρου, την (ατομική, πολιτειακή ή κοινωνική) αντίδραση στο έγκλημα (normative/ reactive definitions).[18] Οι δύο αυτές «κατηγορίες ορισμών» οδηγούν το θεωρητικό λόγο, όχι απλά σε διαφορετικές, αλλά και σε εκ διαμέτρου αντίθετες, συχνά ασυγκέραστες, κατευθύνσεις. Είναι πράγματι ασυγκέραστες ή μήπως τελικά υπάρχει τρόπος να συγκεραστούν; Και προ αυτού του ερωτήματος, τίθεται ένα άλλο: Είναι επιθυμητή η σύνθεση των δύο ορισμών; Θα προσπαθήσω ν' απαντήσω στα ερωτήματα αυτά, αφού πρώτα εξετάσω τις συνέπειες των ορισμών αυτών στην ερμηνεία των δεδομένων της έρευνας, όπως και άλλα ζητήματα για την έρευνα και για το status της στην Εγκληματολογία (υπό 2 και 3).

Τα ερευνητικά δεδομένα και η ερμηνεία τους

Καταρχάς θα μπορούσε κάποιος να ισχυριστεί ότι υπάρχει ομοφωνία μεταξύ των ερευνητών του εγκλήματος για την ερμηνεία ορισμένων θεμελιωδών δεδομένων ή ευρημάτων: τυπικό παράδειγμα εδώ είναι η σχέση του φύλου με την εγκληματικότητα, όπου οι άνδρες εμφανίζουν υψηλότερα ποσοστά και σοβαρότερες μορφές εγκληματικής συμπεριφοράς απ΄ ό,τι οι γυναίκες, σε όλες τις εγκληματολογικές στατιστικές στον κόσμο και σε όλες σχεδόν τις έρευνες με διάφορους δείκτες ή ενδείκτες.[19] Αν ακολουθήσουμε τον ορισμό του κανόνα, τότε αυτό μπορεί να σημαίνει ότι οι γυναίκες εγκληματούν λιγότερο από τους άνδρες. Αν όμως ακολουθήσουμε τον ορισμό της (πολιτειακής εν προκειμένω) αντίδρασης, τότε σημαίνει ότι η έκταση και η ένταση της εμπλοκής των ανδρών με το ποινικό σύστημα είναι μεγαλύτερη ή ότι η εγκληματικότητα των ανδρών είναι πιο «θεατή» από εκείνη των γυναικών, όχι πάντως μεγαλύτερη σε έκταση. Πρόκειται δηλαδή για δύο εντελώς διαφορετικές σημασίες.

---

18 Για μια συνοπτική παρουσίαση και κριτική αποτίμηση των ορισμών αυτών, ενδεικτικά βλ. Vold και Bernard 1986, ό. π. σελ. 250-252.

19 Η διαπίστωση αυτή θεωρείται αυταπόδεικτη. Για μια παρουσίαση πάντως δεδομένων της συσχέτισης φύλου και εγκληματικότητας, ενδεικτικά, βλ. Σπινέλλη, 1985, σελ. 144 επ.

Δεν είναι επομένως περίεργο το γεγονός ότι από μια επισκόπηση μεγάλου αριθμού εγκληματολογικών εγχειριδίων και συλλογών έργων μέχρι το 1990, προέκυψε ότι δεν υπάρχει σχεδόν τίποτε στην Εγκληματολογία, το οποίο οι ερευνητές να μπορούν να εκλάβουν ως δεδομένο, ώστε να στηριχθούν πάνω σε αυτό και να οργανώσουν νέες έρευνες.[20] Ο ερευνητής που προέβη σε αυτή τη διαπίστωση καταλήγει σε ένα πολύ απαισιόδοξο συμπέρασμα, ότι στο διάστημα μιας εικοσαετίας, η Εγκληματολογία απέτυχε να προοδεύσει ως επιστήμη, υπό την έννοια ότι κάποιες θεωρίες της διαψεύσθηκαν, ενώ στο πλαίσιο κάποιων άλλων επισωρεύθηκε επαληθευμένη γνώση[21]. Αργότερα, ωστόσο, δυο άλλοι ερευνητές καταλήγουν σε ένα πιο αισιόδοξο συμπέρασμα, ότι δηλαδή δεν υπάρχει θεωρία που να της λείπει παντελώς η εμπειρική υποστήριξη και ιστορικά σπανίζει η περίπτωση εγκατάλειψης μιας θεωρίας εξαιτίας έλλειψης εμπειρικής εγκυρότητας.[22] Δεδομένων αυτών των εκτιμήσεων, και κυρίως της δεύτερης, έχει σημασία να δεχθούμε ότι η εγκυρότητα είναι ιδεώδες και μέγεθος σχετικό, ότι δηλαδή υπάρχουν θεωρίες που επαληθεύονται περισσότερο από άλλες θεωρίες, σε συγκεκριμένες χρονικές συγκυρίες και τόπους, όπως και θεωρίες επιδεκτικές και μη επιδεκτικές εμπειρικής δοκιμής. Αυτή δε η επιδεκτικότητα είναι και θέμα τρόπου διατύπωσης μιας θεωρίας.[23]

Ένα δεύτερο πρόβλημα, αλληλένδετο όμως και με το προηγούμενο είναι ότι, όπως συμβαίνει σε όλες τις κοινωνικές και ανθρωπιστικές επιστήμες, η εγκληματολογική έρευνα στηρίζεται σε «ασθενή» δεδομένα (soft data)[24] και τα δεδομένα αυτά παράγουν

20 Βλ. Bernard, 1990 και για μια διεξοδική παρουσίαση και ανάλυση των απόψεων που αναπτύσσει στη μελέτη του αυτή, Κρανιδιώτη, 2007, πρώτο κεφάλαιο, σελ. 94, 209 και 298.

21 Ό.π. σελ. 329.

22 Paternoster και Bachman 2001, σελ. 304.

23 Για μια εκτενή πραγμάτευση του ζητήματος της επαλήθευσης/διάψευσης των θεωριών στην Εγκληματολογία, όπως και του τρόπου διατύπωσης μιας θεωρίας, βλ. Κρανιδιώτη, 2007, ό.π. σελ. 18-19, 36 επ., 40 επ. και 69 επ., με τις υποσημειώσεις, όπου και εκτενείς αναφορές στη Φιλοσοφία της Επιστήμης, ιδίως δε στο έργο του Popper και τις απόψεις του για την «κατά φυσική επιλογή καταλληλότερη προς επιβίωση» θεωρία (Popper, 1959, σελ. 108).

24 Δεδομένα δηλαδή που δεν προέκυψαν από ακριβείς μετρήσεις, πράγμα

συχνά «γριφώδεις» ενδείξεις που επιδέχονται πολλές αναγνώσεις. Σε αρκετές δε περιπτώσεις, δεν είναι διαθέσιμες στον ερευνητή καίριες πληροφορίες, οι οποίες, εφόσον ήταν, θα του ανέτρεπαν εκ θεμελίων το ερευνητικό εγχείρημα. Κάποτε είχαμε διαπιστώσει στη στατιστική της αστυνομίας τη συγκριτική υπερεκπροσώπηση των αλλοδαπών επί του συνόλου των δραστών σε κακουργήματα όπως ανθρωποκτονίες, ληστείες και βιασμούς.[25] Ένα πρόχειρο συμπέρασμα εδώ θα μπορούσε να είναι ότι οι αλλοδαποί διαπράττουν εν γένει περισσότερα και σοβαρότερα εγκλήματα από τους ημεδαπούς. Στη συνέχεια, όμως, από άτυπες συνεντεύξεις με υψηλόβαθμους αστυνομικούς, προέκυψε η πληροφορία ότι με το άνοιγμα των φυλακών στην Αλβανία, περί το 1990, είχαν αποφυλακιστεί τότε πολλοί βαρυποινίτες, οι οποίοι ήρθαν στην Ελλάδα. Θα μπορούσε επομένως εύλογα να εικάσει κανείς ότι αυτοί οι βαρυποινίτες ήταν και οι κυρίως «υπεύθυνοι» της διόγκωσης των ποσοστών των κακουργημάτων των αλλοδαπών στη στατιστική (ότι δηλαδή, ένας ελάχιστος αριθμός ατόμων είχε διαπράξει το σύνολο σχεδόν των ανθρωποκτονιών, ληστειών κ.λπ.). Η εικασία αυτή, της «επιλεκτικής μετανάστευσης», υπάρχει στη βιβλιογραφία – κάτι ανάλογο είχε συμβεί και στη Σουηδία[26] – ωστόσο για την Ελλάδα παρέμεινε εικασία, διότι δεν υπήρχε δυνατότητα πρόσβασης σε ερευνητικό υλικό που θα επέτρεπε την επιστημονική της διερεύνηση. Άλλωστε – και αυτό δε συμβαίνει μόνο στην Ελλάδα – λείπει συχνά η καταγραφή δεδομένων πάνω στα οποία θα μπορούσε να στηριχθεί ένας εγκληματολόγος ερευνητής για να ελέγξει λ.χ. το κατά πόσον είναι γενικεύσιμα τα συμπεράσματά του για ένα υπό μελέτη ζήτημα.

που επισημαίνεται συνήθως ως πρόβλημα από εκείνους που συντάσσονται με τη θετικιστική κατεύθυνση στη μεθοδολογία (για την κατεύθυνση αυτή βλ. Σπινελλη, 2014, ό.π., σελ.146 επ.). Πάντως η διαμόρφωση συγκριτικής βάσης αναφοράς (βλ. παρακάτω, υποσημ. 34) για τη διερεύνηση ενός ζητήματος, προϋποθέτει εκτιμήσεις μεγεθών.

25 Βλ. Κρανιδιώτη, 2003, σελ. 153 επ. και πίνακα στη σελίδα 154.

26 Αναφέρεται από τους Hofer, Sarnecki και Tham 1997, εξ αφορμής ομάδας Φινλανδών που μετανάστευσε στη Σουηδία κατά τη δεκαετία του 1970, της οποίας τα περισσότερα άτομα είχαν σοβαρά κοινωνικά και ψυχολογικά προβλήματα και είχαν διαβιώσει στη χώρα προέλευσης υπό άθλιες συνθήκες (σελ. 77-78).

Θα πρέπει να υπενθυμιστεί επίσης ότι η στατιστική[27] εκφράζει εξ ορισμού πιθανότητες και όχι «βεβαιότητες». Κάτι δηλαδή που προβλέπεται ότι είναι πολύ πιθανό να συμβεί, δεν θα συμβεί και απαραιτήτως.

Το status της έρευνας και η χρηματοδότησή της

Το τρίτο και κύριο πρόβλημα είναι ότι κατά τις τελευταίες δεκαετίες (αν δεν ανατρέξει κανείς και πιο πριν), ελάχιστα κονδύλια έχουν διατεθεί για την έρευνα στις Κοινωνικές Επιστήμες εν γένει και κατ' επέκταση και για την εγκληματολογική έρευνα. Αυτό εν πολλοίς συμβαίνει διότι έχουμε και μια γενικότερη «εισβολή» και «κυριαρχία» συγκεκριμένων θετικών επιστημών στα πανεπιστήμια, κυρίως δε της βιογενετικής και της πληροφορικής, οι οποίες απορροφούν τη «μερίδα του λέοντος» των κονδυλίων. Οι επιστήμες αυτές, εκτός του ότι μεταβάλλουν τις κοσμοαντιλήψεις μας και τα επιστημολογικά θεμέλια των κοινωνικών και ανθρωπιστικών επιστημών,[28] διεκδικούν αυτή τη στιγμή την πρωτοκαθεδρία στη χρηματοδότηση, ακόμη και σε χώρες όπου παραδοσιακά η έρευνα κοινωνικών και ανθρωπιστικών σπουδών είναι αρκετά ανεπτυγμένη, θεσμοθετημένη και χαίρει χρηματοδότησης, όπως στις ΗΠΑ ή στο Ηνωμένο Βασίλειο. Ένας ίσως από τους λόγους της φθίνουσας πορείας του επίσημου ενδιαφέροντος και των επενδύσεων στις κοινωνικές και τις ανθρωπιστικές επιστήμες φαίνεται να είναι η επικράτηση διεθνώς, του νεοφιλελεύθερου οικονομικού προτύπου,

27 Εν προκειμένω, όχι υπό την έννοια της επίσημης εγκληματολογικής στατιστικής, αλλά υπό την έννοια των μέσων (εργαλείων) της επιστήμης της στατιστικής, όταν δηλαδή τα μέσα αυτά τίθενται στην υπηρεσία της έρευνας.

28 Η διείσδυσή τους, όχι μόνο στην καθημερινή μας ζωή, αλλά και στους χώρους όπου αναπτύσσεται η γνώση, θα μπορούσε να υποληφθεί και ως απειλή, στο βαθμό που ενδέχεται να αλλοιώνει ακόμη και τους θεσμικούς κανόνες της κοινότητας των κοινωνικών επιστημών. Αξίζει ν΄ αναφέρει κανείς εδώ ότι προπολεμικά, ο Κοινωνιολόγος Merton (1937) είχε αναγνωρίσει τη (θετική) σημασία της μεγάλης «συναισθηματικής επένδυσης» στον τρόπο ζωής του επιστήμονα, ο οποίος υπαγορεύεται από τους θεσμικούς κανόνες που διέπουν την επιστημονική δραστηριότητα. Κατά μια δε ερμηνεία, η αναγνώρισή της σημασίας της επένδυσης αυτής είχε γίνει ενόψει της απειλής της κοινωνικής δομής της επιστήμης από μεθοδεύσεις του τότε Σοσιαλισμού και του Φασισμού (βλ. J. Barbalet 2002, σελ. 135).

με τη συνακόλουθη συρρίκνωση του κοινωνικού / προνοιακού κράτους και τη σταδιακή απαξίωση του μόχθου και της εργασίας, συνθήκες που άρχισαν να γίνονται αισθητές ιδίως μετά το 1990 και επιδεινώθηκαν με την οικονομική κρίση. Έτσι, συχνά επιλέγεται η διεξαγωγή ποιοτικής αντί ποσοτικής έρευνας, όχι για λόγους αρχής, αλλά για το λόγο ότι η ποιοτική έρευνα έχει μικρότερο οικονομικό κόστος.

Η κατάσταση είναι ακόμη πιο δύσκολη βέβαια για την Εγκληματολογία στην Ελλάδα. Η βασική έρευνα που διεξάγεται με ποσοτικές μεθόδους – ακριβή σε κονδύλια – σχεδόν απουσιάζει από τα ελληνικά ΑΕΙ ή αραιά και που, χρηματοδοτείται έξωθεν της χώρας, ακόμη κι αν επικεντρώνεται στην ίδια τη χώρα. Τέτοια είναι η περίπτωση έρευνας, η οποία διεξήχθη σε τρεις χώρες (Ουκρανία, Ρωσία και Ελλάδα)[29] και χρηματοδοτήθηκε από πανεπιστήμιο του εξωτερικού, στην οποία είχα συμμετάσχει μεταξύ άλλων, αναλαμβάνοντας και την ευθύνη της διεξαγωγής της στην Ελλάδα. Η έρευνα αυτή ανέδειξε εξαιρετικά ενδιαφέρουσες όψεις του εγκληματικού φαινομένου στη χώρα μας, που δεν θα είχα τη δυνατότητα να γνωρίσω αν είχα απευθυνθεί άμεσα σε ελληνικούς φορείς ή αρχές.[30]

Διαπιστώνεται επίσης, ότι στη χώρα μας, οι εκάστοτε Σχολές, θεωρίες και προσεγγίσεις ακολουθούνται και αναπτύσσονται «κατά

29 Πρόκειται για την έρευνα Tricountry Survey (σχετικές μελέτες: Botchkovar, Tittle and Antonaccio 2009, Tittle, Antonaccio, Botchkovar and Kranidioti 2010, Tittle, Antonaccio and Botchkovar 2012, Tittle, Antonaccio και Κρανιδιώτη 2012, και άλλες).

30 Χωρίς ν΄ αποτελεί συγκριτική έρευνα, διαμορφώνεται, πρωτίστως λόγω της εφαρμογής του ίδιου ερευνητικού μέσου και στις τρεις χώρες (ερωτηματολογίου), βάση αναφοράς που να επιτρέπει θεμελιώδεις συγκρίσεις. Έτσι από την έρευνά μας, μαθαίνουμε έμμεσα, λ.χ. ότι η ελληνική πόλη (Αθήνα) έχει τα χαμηλότερα επίπεδα εγκληματικότητας και η ουκρανική (Λβιβ ή Λβοβ) τα υψηλότερα, ενώ η ρωσική πόλη (Νίζνι Νοβγκορόντ) τοποθετείται ενδιαμέσως. Ωστόσο, τα υψηλότερα επίπεδα μέσης θρησκευτικότητας τα έχουν οι Ουκρανοί και τα χαμηλότερα οι Ρώσοι, και επομένως, καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι τα χαμηλά επίπεδα θρησκευτικότητας δεν μπορούν να εξηγήσουν τα υψηλά ποσοστά εγκληματικότητας, ούτε όμως και τα υψηλά επίπεδα μέσης θρησκευτικότητας εξηγούν τα χαμηλά ποσοστά του εγκλήματος (Tittle, Antonaccio και Κρανιδιώτη 2012 ό.π. σελ. 59 και 63).

μόνας» από τους πανεπιστημιακούς δασκάλους και ερευνητές στα διάφορα ΑΕΙ, οι δε επιλογές και οι δυνατότητες διεξαγωγής ερευνών εναπόκεινται στην καλή θέληση και την πρωτοβουλία των διδασκόντων και συνήθως δεν υποστηρίζονται από κανέναν επίσημο φορέα, ούτε καν από το ίδιο το ΑΕΙ, όπου οι διδάσκοντες και οι ερευνητές παρέχουν τις υπηρεσίες τους. Υπάρχουν βέβαια και εξαιρέσεις αυτού του κανόνα και μια από αυτές ήταν και το ερευνητικό έργο «Φύλαξη μουσείων και αρχαιολογικών χώρων στην Ελλάδα: Προσβολές και προστασία της πολιτισμικής κληρονομιάς»[31]. Τηρουμένων των αναλογιών, η χρηματοδότηση του έργου αυτού ήταν επαρκής, ωστόσο περιορισμένη συγκριτικά με εκείνη της αμερικανικής έρευνας, που προανέφερα. Κυρίως, όμως, η συνακόλουθη με την είσπραξη των χρημάτων γραφειοκρατία και η διαδικασία εκτέλεσης του έργου του ελληνικού προγράμματος ήταν άκρως χρονοβόρες έως αποθαρρυντικές. Το έργο αναγκαστικά «κατακερματίστηκε» σε μικρότερα υπο-έργα, σε βάθος χρόνου, πράγμα που δεν συνέβη με την αμερικανική έρευνα, όπου όλα τα χρήματα δόθηκαν εξαρχής, μετά την υπογραφή συμφωνητικού του πανεπιστημίου που τη χρηματοδότησε με την εταιρεία που ανέλαβε να συλλέξει τα δεδομένα.[32]

Έρευνα και Θεωρία: Συμπεράσματα και προτάσεις

Τα παραπάνω παραδείγματα (υπό 3.) έχουν ως στόχο ν' αναδείξουν μερικές από τις δυσχέρειες που αντιμετωπίζουν οι ερευνητές του εγκληματικού φαινομένου, ιδιαίτερα στην Ελλάδα. Οι δυσχέρειες αυτές, οι οποίες προστίθενται σ' εκείνες που αντιμετωπίζει ούτως ή άλλως κάθε ερευνητής, συνεπάγονται την αδυναμία των Εγκληματολόγων να αρθρώσουν έναν ξεκάθαρο και συνεπή

31 Μέχρι στιγμής, από το έργο αυτό, του οποίου υπήρξα επιστημονική υπεύθυνη, έχουν προκύψει μια αδημοσίευτη τεχνική έκθεση και δύο μελέτες, η μια δημοσιευμένη και η άλλη υπό δημοσίευση (Μαρία Κρανιδιώτη και Αθηνά Κουφού 2013, και Μαρία Π. Κρανιδιώτη, Ευάγγελος Δ. Σπινέλλης και Διονύσιος Ν. Χιόνης, υπό δημοσίευση 2017).

32 Το ιδιωτικό συμφωνητικό (ncsu contract control 7316) υπογράφτηκε στις 30 Αυγούστου 2006, μεταξύ του Πολιτειακού Πανεπιστημίου της Βόρειας Καρολίνας (Πρώτος Ερευνητής: Charles R. Tittle) και της εταιρείας OPINION S.A.

θεωρητικό λόγο, όπως επίσης και την εξασθένιση της θέσης τους ως επιστημόνων μέσα σε μια ευρύτερη επιστημονική κοινότητα, αλλά και της θέσης της Εγκληματολογίας ανάμεσα στα άλλα (συναφή με αυτήν ή μη συναφή) γνωστικά αντικείμενα. Καθοριστικό είναι εδώ, κατά τη γνώμη μου και το γεγονός ότι δεν υπάρχει ενιαίος συντονιστικός φορέας που να συγκεντρώνει το ερευνητικό έργο και να διαχειρίζεται την παραγωγή γνώσης για το αντικείμενό μας. Το αποτέλεσμα είναι ότι οι Εγκληματολόγοι εργάζονται απομονωμένοι ο ένας από τον άλλο, δεν ενημερώνονται συστηματικά για τις εξελίξεις της έρευνας στον τόπο τους και εισάγουν μεν καινοτόμες ιδέες, ωστόσο, οι ιδέες αυτές δεν τίθενται σε σοβαρό κριτικό έλεγχο και δεν ευδοκιμούν συνήθως, μεταξύ άλλων και ελλείψει ενός συγκεκριμένου πλαισίου επίσημης δημόσιας συζήτησης.

Ενώ η διαμόρφωση ενός τέτοιου πλαισίου είναι επιτακτική, τίθεται γενικότερο θέμα για το κατά πόσον οι Εγκληματολόγοι θα μπορούσαν να συμμετάσχουν αυτή τη στιγμή, ως ειδικοί, σε δημόσιες συζητήσεις και πολιτικές. Το ζήτημα της παρέμβασης σε δημόσιες πολιτικές είχε τεθεί για τους κοινωνικούς επιστήμονες και συγκεκριμένα, τους Κοινωνιολόγους, πριν από χρόνια, από τον Burawoy, του οποίου η εισήγηση προκάλεσε θυελλώδεις συζητήσεις στους σχετικούς επιστημονικούς κύκλους στις ΗΠΑ.[33] Εφόσον δε κυρίαρχες στην Εγκληματολογία εξακολουθούν να είναι οι Κοινωνικές Επιστήμες (υπό 1.), η συζήτηση αυτή μας αφορά άμεσα. Δεν θα είχε ωστόσο νόημα να υπεισέλθει κανείς λεπτομερώς στα επιχειρήματα και στο σκεπτικό του Burawoy για τη Δημόσια Κοινωνιολογία, ούτε και στην κριτική που του ασκήθηκε, που άλλωστε αφορούν

33 Βλ. σχετικά την εισαγωγή της Zimmer, την υπεράσπιση της Δημόσιας Κοινωνιολογίας από τον ίδιο τον Burawoy "Public Sociologies: Contradictions, Dilemmas and Possibilities" και την κριτική που άσκησαν οι Nielsen "The Vacant "We": Remarks on Public Sociology", Brady "Why Public Sociology May Fail" και Tittle "The Arrogance of Public Sociology", το 2004, σε Social Forces, 82, αρ. 4, σελ. 1601 και επ. Επίσης, βλ. Randy Stoecker Rethinking Public Sociology http://comm-org.wisc.edu/drafts/pubsoc.htm, ο οποίος θέτει ζήτημα διάκρισης μεταξύ παραδοσιακής και οργανικής δημόσιας κοινωνιολογίας, τις οποίες αναδεικνύει ως αντικρουόμενες μέσα από μια διαλεκτική ανάλυση, υπό την έννοια ότι η παραδοσιακή συντηρεί τις ισχύουσες κοινωνικές σχέσεις παραγωγής γνώσης, ενώ στην οργανική προϋπάρχει η παράδοση της συμμετοχικής έρευνας.

μια άλλη πραγματικότητα, εκείνη της αμερικανικής κοινωνίας. Θα σταθώ μόνο σε δύο αντεπιχειρήματα του Tittle απέναντι στις θέσεις του Burawoy,[34] τα οποία θα προσπαθήσω να διατυπώσω συνοπτικά και ως απλές επιφυλάξεις. Εξ αφορμής δε των αντεπιχειρημάτων αυτών, θα προσπαθήσω να διευκρινίσω τη δική μου άποψη, μέσα και από την ερευνητική μου εμπειρία στη χώρα μας.

Το ένα αντεπιχείρημα επικεντρώνεται σε ορισμένες από τις θέσεις του Burawoy, που μεταφέρονται εδώ, όπως τις έχει κατανοήσει ο Tittle.[35] Είναι οι θέσεις ότι η δημόσια κοινωνιολογία α) στηρίζεται στην επαγγελματική κοινωνιολογία, β) οι δύο τους, δημόσια και επαγγελματική, δεν είναι θεμελιωδώς ασυμβίβαστες, και επίσης ότι γ) αποκαλύπτει [η δημόσια] σε μη επαγγελματικά ακροατήρια, τη γνώση των κοινωνιολόγων επιδρώντας σε αυτά εποικοδομητικά και στρέφοντάς τα προς τις αρχές της κοινωνικής δικαιοσύνης. Συνοπτικά, το κυριότερο αντεπιχείρημα του Tittle εδώ είναι ότι η δημόσια κοινωνιολογία θέτει σε κίνδυνο την, ούτως ή άλλως, ελάχιστη νομιμοποίηση που διαθέτει η κοινωνιολογία εν γένει και τις πιθανότητές της να αντιμετωπιστεί σοβαρά στο δημόσιο στίβο.[36] Το δεύτερο αντεπιχείρημα επικεντρώνεται στο κατά πόσον η παρέμβαση στην κοινωνία με την ιδιότητα, εν προκειμένω, του κοινωνιολόγου ως ειδικού, και όχι με την ιδιότητά του ως πολίτη, δεν αντίκειται προς τις αρχές της συμμετοχικής δημοκρατίας. Ενώ δε, κατά τον Tittle, η δημόσια παρουσία είναι υποχρέωση όλων μας, το να αναμειγνύεται κάποιος σε δημόσιες δραστηριότητες «φορώντας το καπέλο του κοινωνιολόγου», όπως χαρακτηριστικά αναφέρει, είναι σαν να εκμαιεύει την εκτίμηση και το σεβασμό των άλλων, χωρίς να τον δικαιούται ως πολίτης – με ή χωρίς κάποια άλλη ειδικότητα.[37]

---

34 Tittle ό.π. σελ. 1639 και επ.

35 Ο οποίος άλλωστε δηλώνει ότι θ΄ αντιδράσει σε εκείνα που κατανοεί ως ουσιώδη σημεία της επιχειρηματολογίας του [του Burawoy] και σε ό, τι σημαίνουν οι θεωρητικές του προτάσεις (statements) για τη δημόσια κοινωνιολογία, κατά τη δική του [του Tittle] ερμηνεία. Κυρίως δε επισημαίνει ότι είναι δύσκολο να ασκήσει κανείς πειστική κριτική στον Burawoy, καθότι η θέση/ άποψή του δεν είναι εντελώς ξεκάθαρη (ό. π. σελ. 1639).

36 Ό. π. σελ. 1639 -1640.

37 Πρβλ. Tittle ό.π., ιδίως σελ. 1643.

Ενόψει των αντιρρήσεων αυτών για τη Δημόσια Κοινωνιολογία, πρέπει να σκεφτεί κανείς πολύ σοβαρά το κατά πόσον ενδείκνυται να προβάλλει ανάλογες αντιρρήσεις και δη πολλώ μάλλον, για την (ελληνική) Εγκληματολογία. Η άμεση παρέμβαση των Εγκληματολόγων ως ειδικών σε δημόσιες πολιτικές θα πρέπει να θεωρηθεί κατά τη γνώμη μου, πρώιμη και θα πρέπει να προταχθεί η ανάγκη ν΄ αποκτήσουν πρώτα επαρκή αξιοπιστία ως επιστήμονες, ώστε να λαμβάνεται υπόψη ο λόγος τους από τους εφαρμοστές των (ποινικών) νόμων, τις νομοτεχνικές επιτροπές και γενικότερα την κοινωνία. Παράλληλα θα πρέπει ν' αναγνωρίσει κανείς ότι ως πολίτες δεδομένης κοινωνίας και χώρας, έχουν τόσο το δικαίωμα, όσο και την (ηθική τουλάχιστον) υποχρέωση, να εκφράζουν τη γνώμη τους και να αρθρώνουν δημόσιο λόγο, ο οποίος είναι, ούτως ή άλλως, (και) πολιτικός. Άλλωστε είναι αυτονόητο ότι ενυπάρχουν, ηθελημένα ή αθέλητα, αξιακές και ιδεολογικές τοποθετήσεις στις εκάστοτε θεωρήσεις και οπτικές που υιοθετούν οι Εγκληματολόγοι (και όχι μόνον αυτοί), οι οποίες επιδέχονται και κριτικής.[38] Ωστόσο, αντί άμεσων παρεμβάσεων με το ρόλο του ειδικού, και λόγω του «ελλείματος αξιοπιστίας» των Εγκληματολόγων,[39] προτείνεται να ενισχυθεί, σε πρώτη φάση, η εγκληματολογική έρευνα και η ενημέρωση γύρω από αυτή, να διευκολυνθεί η δημοσιοποίηση των

38 Δέχομαι το επιχείρημα ότι δεν υφίσταται αξιολογικά ουδέτερος επιστημονικός, θεωρητικός ή άλλος, λόγος, και επίσης, θεωρώ ότι όλες οι απόψεις και γνώμες είναι υπό μια έννοια υποκειμενικές και ότι θα πρέπει να είναι ανοιχτές στην κριτική. Ωστόσο, θα ήθελα να συμπληρώσω ότι η κριτική θα πρέπει να είναι καλοπροαίρετη, να επιδιώκει την ετεροκατανόηση και να γίνεται προς όφελος του κρινόμενου και της επιστήμης γενικότερα. Πέραν αυτού, ο Tittle αναφέρει ότι κατά τη γνώμη του, ο καθένας έχει υποχρέωση να είναι ένα δημόσιο πρόσωπο (ό. π. σελ. 1643). Στο σημείο αυτό θα ήθελα να υπενθυμίσω ότι κατά τη δική μου, η δημόσια παρουσία δεν αποτελεί μόνο υποχρέωση αλλά και δικαίωμα που συνυφαίνεται με άλλα θεμελιώδη δικαιώματα κάθε δημοκρατικής κοινωνίας.

39 Η φράση μπαίνει σε εισαγωγικά διότι δε θα έπρεπε κατά τη γνώμη μου να θεωρηθούν υπαίτιοι του «ελλείμματος» αυτού οι ερευνητές, οι διδάσκοντες και οι διδασκόμενοι, όσοι δηλαδή ανήκουν υπό ευρεία έννοια, ή θα ήθελαν πραγματικά να ανήκουν στην εγκληματολογική επιστημονική κοινότητα. Για την υποχρηματοδότηση της έρευνας και την έλλειψη στήριξης της επιστημονικής δραστηριότητας των Εγκληματολόγων ευθύνεται η Πολιτεία.

αποτελεσμάτων της, όπως και να ενισχυθεί η επικοινωνία και η ανταλλαγή πληροφοριών και γνώσεων μεταξύ των μελών της εγκληματολογικής επιστημονικής κοινότητας.

Ενδεδειγμένη είναι επίσης η συγκρότηση φορέα, που να συνδέει την έρευνα και τη θεωρία με την πράξη και την αντεγκληματική πολιτική, όπως και η αποδοχή από το σύνολο της εν λόγω επιστημονικής κοινότητας ορισμένων θεμελιωδών κανόνων για τη διεξαγωγή της έρευνας, ενόψει του ακανθώδους ζητήματος των προσωπικών δεδομένων και των νέων τεχνολογιών. Μόνο με την ενίσχυση της «πραγματολογικής έρευνας πεδίου», που ακολουθεί τους κανόνες της επιστήμης, ενώ παράλληλα υπόκειται και σε κανόνες δεοντολογίας[40] (που εκφράζουν και αξίες), θα καταστεί εφικτή η επιρροή των Εγκληματολόγων στο πεδίο της δικαστηριακής (και άλλης) πράξης, και εν γένει στο δημόσιο βίο. Κοντολογίς, η πρόταση μου, για να χρησιμοποιήσω την έκφραση του Tittle, είναι «να φοράμε» προς το παρόν «δύο καπέλα», μέχρι να αποκτήσουμε αρκετή γνώση και συγκρότηση, ώστε να γίνονται σεβαστές οι απόψεις μας και να λαμβάνονται υπόψη οι δημόσιες παρεμβάσεις μας.[41] Το κυριότερο επομένως πρόβλημα για μας αυτή τη στιγμή - κατά την εκτίμησή μου- δεν είναι το «με ποιους θα πάμε και ποιους θ΄ αφήσουμε», αλλά το κατά πόσον ακουγόμαστε όταν μιλάμε, από ποιους ακουγόμαστε και πώς εκλαμβάνονται αυτά που λέμε.[42]

---

40 Σχετικά με δεοντολογικά ζητήματα για την έρευνα, βλ. Σπινέλλη και Κρανιδιώτη 2009, σελ. 549 επ. Μολονότι σήμερα, ενόψει της εξέλιξης της πληροφορικής, η τήρηση του απόρρητου των πληροφοριών που αποκτήθηκαν από τα εκάστοτε υποκείμενα της έρευνας καθίσταται εκ των πραγμάτων δυσχερής έως ανέφικτη, επισημαίνεται ότι ο ερευνητής που δεν τηρεί το κανόνα αυτό, της εμπιστευτικότητας, θέτει σε κίνδυνο την υπόληψή του ως ερευνητής.

41 Αυτό όμως δεν ισοδυναμεί με την παραίτησή μας από αξιώσεις μας έναντι της Πολιτείας, από την πλευρά της οποίας πρέπει να γίνουν σοβαρές προσπάθειες για την υλοποίηση των προτάσεών μας, τις οποίες μετά από πολύ κόπο και μελέτη έχουμε εκάστοτε εισηγηθεί. Η ευθύνη πάντως της Πολιτείας, η οποία δεν εμπίπτει στα ζητήματα που εξετάζονται εδώ, θα έπρεπε, ενόψει της μεγάλης σημασίας της, ν΄ αποτελέσει ξεχωριστό θέμα εισήγησης.

42 Συναφής είναι εδώ η επισήμανση του Morrow 2009, για τον Burawoy, ότι μολονότι αναζωπυρώνει τη φλόγα το συνθήματος του τέλους της δεκαετίας του 1960 ότι «αν δεν είσαι μέρος της λύσης, είσαι μέρος

Τέλος, αναφορικά με τα ερωτήματα που έθεσα σε σχέση με τη θεωρητική πολυμορφία του γνωστικού μας αντικειμένου (υπό 1.1.), στο μεν πρώτο, αν είναι επιθυμητή η σύνθεση των δύο ορισμών, κανόνα και κοινωνικής αντίδρασης στο έγκλημα, απαντώ καταφατικά δεδομένων των δυσχερειών που αντιμετωπίζουν οι ερευνητές του εγκληματικού φαινομένου. Ένας τέτοιος συγκερασμός ορισμών θα μπορούσε έμμεσα να αμβλύνει τις ερευνητικές δυσχέρειες που περιγράψαμε, με την ενίσχυση της ανταλλαγής απόψεων μεταξύ των μελών της επιστημονικής κοινότητας και την καλλιέργεια πνεύματος συνεργασίας για την επίλυση προβλημάτων. Το δεύτερο (αν τελικά υπάρχει τρόπος να συγκεραστούν οι δύο ορισμοί του εγκλήματος) έχει ήδη απαντηθεί από αρκετούς μελετητές, ιδίως από αυτούς που ανέπτυξαν ολοκληρωμένες θεωρίες.[43] Ένας μικτός ορισμός, κανόνα και κοινωνικής αντίδρασης, θ΄ ανοίξει οδό και προς όλα τα ερευνητικά εγχειρήματα (που επικεντρώνονται τόσο στην ποιοτική όσο και στην ποσοτική διερεύνηση του εγκληματικού φαινομένου), παρέχοντας δυνατότητες στους νέους ερευνητές να οργανώσουν την έρευνά τους σύμφωνα με τις γνώσεις τους και τις επιλογές τους.

Ωστόσο, οι ολοκληρωμένες θεωρίες έχουν δεχθεί και κριτική, όπως για παράδειγμα, η θεωρία της επανεντακτικής ντροπής, στη βάση ότι περιλαμβάνει ταυτολογικές εξηγήσεις[44]. Έλλειψη σταθερού

του προβλήματος», το μοντέλο του δεν ανταποκρίνεται επαρκώς σε μετανεωτερικές αμφιβολίες, όπως ότι «αν νομίζεις πως είσαι μέρος της λύσης, είσαι μέρος του προβλήματος» (σελ. 66).

43 Την απαρχή ενός τέτοιου ορισμού μας παρέχει η ολοκληρωμένη θεωρία της επανεντακτικής ντροπής του Braithwaite, κατά τον οποίο «…το ποινικό δίκαιο και το σύστημα της ποινικής δικαιοσύνης είναι πραγματικά και ορίζουν τις πράξεις του καταδικασμένου, αφής στιγμής…χιλιάδες άνθρωποι τα ορίζουν ως πραγματικότητες και τα αναπαράγουν κατά την κοινωνική τους δράση» (1989, σελ. 3).

44 Ο κοινοτισμός, που αποτελεί κεντρική εννοιολογική σύλληψη στη θεωρία, ενδέχεται να είναι αναπόσπαστο στοιχείο της κοινωνίας καθ΄ υπόδειγμα της οποίας ο Braithwaite ανέπτυξε τη θεωρία του, επομένως, η θεωρία του, σ΄ αυτή την περίπτωση, δε θα είναι εφαρμόσιμη σε άλλες κοινωνίες (ερμηνεία του επιχειρήματος του Thio 2003, σελ. 73, ο οποίος εντάσσει τη θεωρία της επανεντακτικής ντροπής στις θεωρίες ελέγχου - σελ. 71 επ - και όχι στις ολοκληρωμένες, όπου την εντάσσουν πολλοί άλλοι μελετητές. Επίσης, βλ. διεξοδική παρουσίαση της θεωρίας αυτής σε Κρανιδιώτη 2007, ό.π. σελ.145 επ. 198-200, 201 επ. και 275 επ.).

και φιλικού πλαισίου δημιουργίας και ανάδειξης του ερευνητικού έργου και προσεγγίσεις ή θεωρίες που βρίσκονται σε αντιπαλότητα μεταξύ τους, ή που αποδεικνύονται ταυτολογικές, δεν είναι βέβαια ό,τι καλύτερο για τις προοπτικές του γνωστικού μας αντικειμένου. Ας ξεκινήσουμε, όμως, τουλάχιστον, με δύο ερωτήματα για εμάς τους ίδιους, τα εξής: 1) Είμαστε σε θέση να οργανώσουμε την έρευνά μας έτσι ώστε να αποκτήσει κύρος και προοπτική το γνωστικό μας αντικείμενο; και 2) πώς θα μπορούσαμε να καταλήξουμε σε μια (επιστημονική) θεωρία, που α) να βασίζεται στην έρευνα, και δη με ελληνικά εμπειρικά δεδομένα, ή που να προσιδιάζει σε ελληνικά δεδομένα, β) να μην είναι ταυτολογική και γ) να εξυπηρετεί τους σκοπούς της πρόληψης και της μείωσης του εγκλήματος και της παραβατικότητας στη χώρα μας;

Βιβλιογραφία

Αρχιμανδρίτου, Μ. (1996). Η διαχρονική εξέλιξη της προσέγγισης της ετικέτας, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη.

Βιδάλη, Σ. (2013). Εισαγωγή στην Εγκληματολογία, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Κρανιδιώτη, Μ. Π. (2003). «Η εγκληματικότητα των αλλοδαπών στην Ελλάδα: Θεωρία, έρευνα και θέσεις για την αντεγκληματική πολιτική» σε Ν. Ε. Κουράκη, Αντεγκληματική Πολιτική IV, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, σελ. 147-190.

Κρανιδιώτη, Μ. Π. & Κουφού, Α. (2013). «Επαναπατρισμός αρχαιοτήτων: Πορίσματα μιας εγκληματολογικής διερεύνησης» σε ΑΝΤΙΚΗΝΣΩΡ: Τιμητικός Τόμος Σπύρου Ν. Τρωιάνου, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 2013, σελ. 777-789.

Κρανιδιώτη, Μ. Π. (2007). Η Ολοκλήρωση. Μέθοδος Ανάπτυξης Θεωρίας στην Εγκληματολογία, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Κρανιδιώτη, Μ. Π, Σπινέλλης, Ε. & Χιόνης, Δ. (υπό δημοσίευση 2017) «Τα μουσεία και η προστασία τους από παράνομες και εγκληματικές ενέργειες: Μια διερεύνηση με πρωτογενή στοιχεία σε επίπεδο ελληνικής επικράτειας», υπό δημοσίευση σε Σύγχρονες Τάσεις Αντεγκληματικής Πολιτικής, Τομέας Εγκληματολογίας και Πρόγραμμα Σπουδών Εγκληματολογίας, Παντείου Πανεπιστημίου.

Λαμπροπούλου, Έ. (1994). Κοινωνικός έλεγχος του εγκλήματος, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1995.

Σπινέλλη, Κ.Δ. (1985, 2005) Εγκληματολογία. Σύγχρονες και παλαιότερες κατευθύνσεις, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή.

Σπινέλλη, Κ. Δ. (2014) Εγκληματολογία. Σύγχρονες και παλαιότερες κατευθύνσεις, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Σπινέλλη, Κ. Δ., Κρανιδιώτη, Μ. Π. (2009). «Κανόνες δεοντολογίας για τους Έλληνες εγκληματολόγους: Πρόταγμα του 21ου αιώνα». Σε Μ. Π. Κρανιδιώτη (επιμ.), Εγκληματολογία και Ευρωπαϊκή Αντεγκληματική Πολιτική, Προσφορά Τιμής στην Αγλαΐα Τσήτσουρα, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, σελ. 549-589.

Φαρσεδάκης, Ι. (1990) Η εγκληματολογική σκέψη απ' την αρχαιότητα ως τις μέρες μας, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Barbalet, J. (2002) "Science and emotions", σε J. Barbalet, Emotions and Sociology, Blackwell Publishing, Oxford, σελ. 133-150.

Bernard, T. J. (1990). "Twenty years of testing theories: What have we learned and why", Journal of Research in Crime and Delinquency, 27 (4), σελ. 325-47.

Botchkovar, Ekaterina V., Tittle, Charles R., Antonaccio, Olena (2009) "General Strain Theory: Additional evidence using cross-cultural data", Criminology, 47(1): 131-176.

Bottomley, A. K. (1979) Criminology in Focus. Past trends and Future Prospects, Martin Robertson, Oxford.

Brady, D. (2004). "Why Public Sociology May Fail", Social Forces, 82(4):1629-1638.

Burawoy, Michael (2004) "Public Sociologies: Contradictions, Dilemmas, and Possibilities", Social Forces, 82(4): 1603-1618.

Garland και Sparks (2000) "Criminology, Social Theory and the Challenge of our Times", The British Journal of Criminology, σελ. 189 επ.....

Hofer, H., Sarnecki, J. & Tham, H. (1997) "Minorities, Crime and Criminal Justice in Sweden". In I. H. Marshall, Minorities, Migrants and Crime, Sage Publications, London, 62-85.

Lamnek, S. (1979) Theorien Abweichenden Verhaltens, Wilhelm Fink Verlag, Muenchen.

Lindesmith, A. R. & Levin, Y. (1937) "The Lombrosian Myth in Criminology", American Journal of Sociology, τομ. 42: 653- 671.

Morrow, R. A. (2009) "Rethinking Burawoy's Public Sociology: A Post-Empiricist Critique". In V. Jeffries (ed.), The Handbook of

Public Sociology, Rowman & Littlefield, Lantham, MD., σελ. 47-70.

Nielsen, F. (2004) "The Vacant "We": Remarks on Public Sociology", Social Forces, 82, αρ. 4, σελ. 1619-1627.

Paternoster, R. & Bachman, R. (2001) Explaining Criminals and Crime, Roxbury, Los Angeles.

Popper, K. (1959) The Logic of Scientific Discovery, Routledge, Taylor and Francis Group, London and New York (έκδοση 2000).

Schmalleger, F. (2006) Criminology Today: An Integrative Introduction, Prentice Hall, New Jersey.

Taylor, I., Walton, P. & Young, J. (1973) The New Criminology, Routledge and Kegan Paul, London, Henley, Boston.

Thio, A. (2003) Παρεκκλίνουσα συμπεριφορά (επιμ. Χ. Τσουραμάνης, μτφρ. Μ. Μπαρπάτση), εκδ. Έλλην, Αθήνα.

Tierney, J. (2010) Criminology: Theory and context, Longman, Harlow.

Tittle, C. R. (2004) "The Arrogance of Public Sociology", Social Forces, 82(4): 1639-43.

Tittle, Charles R., Antonaccio, O. Botchkovar, E. & Kranidioti, M. (2010). "The Correlates of Crime and Deviance: Additional Evidence" Journal of Research in Crime and Delinquency, 47(3): 297-328.

Tittle, C. R., Antonaccio, O. & Κρανιδιώτη, Μ. (2012). «Γιατί ορισμένοι τόποι παρουσιάζουν περισσότερο έγκλημα από άλλους τόπους; Μια σύγκριση τριών μεγάλων πόλεων στην Ελλάδα, τη Ρωσία και την Ουκρανία», σε Ποινική Δικαιοσύνη: Εγκληματολογία, σελ. 49-60.

Tittle, C.R., Antonaccio, O. & Botchkovar, E. V. (2012). "Social Learning, Reinforcement and Crime: Evidence from Three European Cities", Social Forces, 90(3): 863-890.

Tombs, S. (2013). "Corporate Crime" σε Hale, C. Heyward, K., Wahidin, A., Wincup, E., Criminology (3rd edition), Oxford University Press, Oxford.

Vold, G. B. & Bernard, T. J. (1986). Theoretical Criminology, Oxford University Press, New York, Oxford.

Vold, G. B., Bernard, T. J. & Snipes, J. B. (1998, 2002). Theoretical Criminology, Oxford University Press, New York, Oxford.

Walker, N. (1977) Behaviour and Misbehaviour. Explanations and non-explanations, Basil Blackwell, Oxford.

Williams, K. (2008) Textbook in Criminology, Oxford University Press, Oxford.

Zimmer, C. (2004). "Introduction to a Debate on Public Sociologies", Social Forces, 82(4):1601

Διαδίκτυο

Buehn, Andreas / Schneider, Friedrich "Size and Development of Tax Evasion in 38 OECD countries: What do we (not) know?", November 2012, fusch neu/taxevasion_38OECD.doc

Ημερησία.gr, Σάββατο 19 Νοεμβρίου 2016 http://www.imerisia.gr/article.asp?catid=26516&subid=2&pubid=113472566

Stoecker, Randy, Rethinking Public Sociology http://comm-org.wisc.edu/drafts/pubsoc.htm

Ιωάννα Τσίγκανου και Έμμυ Φρονίμου

Αξιολογική ουδετερότητα και μεθοδολογική αμεροληψία στην επιστημονική έρευνα: σκέψεις και προβληματισμοί

Αποφασίσαμε τη συμμετοχή μας σε αυτό το συνέδριο–αφιέρωμα στον H. Becker, εξαιτίας του θέματός του και συγχαίρουμε τους διοργανωτές του που επέλεξαν να ανακαλέσουν καίρια ερωτήματα, τα οποία έχουν διαδραματίσει πολύ σημαντικό ρόλο στην πορεία της επιστημονικής κοινωνιολογικής και εγκληματολογικής σκέψης.

Ειδικότερα, η αναφορά στο ερώτημα του μεγάλου στοχαστή της Σχολής του Σικάγο "Whose side are we on?", το οποίο διατυπώθηκε και αναλύθηκε με ρηξικέλευθο τρόπο στο ομότιτλο άρθρο του στο περιοδικό Social Problems το 1967 (Becker, 1967), μας έδωσε τροφή για σκέψεις και προβληματισμούς πάνω σε ερωτήματα κυρίαρχα και για τις δεκαετίες που επακολούθησαν της δημοσίευσής του και που απασχόλησαν κι εμάς έντονα την εποχή των μεταπτυχιακών μας σπουδών.

Η δεκαετία του 1960 ήταν εκείνη που στη διάρκειά της άρχισαν να συντελούνται οι μεγάλες αλλαγές σε κοινωνικό και πολιτικό επίπεδο στις χώρες της Ευρώπης και στις Η.Π.Α., με την εμφάνιση των μεγάλων κοινωνικών κινημάτων των Νέων, των Γυναικών, του Μάη του '68, της αντίδρασης στον πόλεμο του Βιετνάμ, κ.ά. Ταυτόχρονα ήταν και η εποχή του μεγάλου ανοίγματος στην κοινωνιολογική σκέψη, με την εμφάνιση νέων επιστημονικών παραδειγμάτων που αντιπαρατέθηκαν στο δεσπόζον, μέχρι τότε, θετικιστικό παράδειγμα.

Αναζητήσαμε λοιπόν και βρήκαμε το άρθρο του Becker και ξαναδιαβάζοντάς το με προσοχή, διαπιστώσαμε πόσο επίκαιρος εξακολουθεί να είναι ο προβληματισμός του. Πόσο σημαντικές ιδέες

ανέπτυξε σχετικά με το ρόλο των αξιών στην κοινωνιολογική έρευνα, το πρόταγμα της αξιολογικής ουδετερότητας αλλά και κυρίως την επινόηση της έννοιας της ιεραρχίας της αξιοπιστίας («hierarchy of credibility»), που έκτοτε έχει χρησιμεύσει ως καινοτόμο θεωρητικό εργαλείο.[1]

Τι είναι όμως οι αξίες ;

Ως αξίες νοούνται οι πεποιθήσεις που αποτελούνται από συλλήψεις του επιθυμητού, δηλαδή των βαθύτερων επιθυμιών μιας κοινωνίας και οι οποίες καθορίζουν την επιλογή μέσων και προτύπων δράσης, διαδραματίζοντας έναν κεντρικό ρόλο στο σύστημα των πεποιθήσεων ατόμων και ομάδων και οι οποίες λειτουργούν ως κατευθυντήριες γραμμές για την αξιολόγηση του εαυτού μας και των άλλων.

Στην εγκληματολογία η έννοια των αξιών έχει διαδραματίσει κυρίαρχο ρόλο στην κατασκευή και διατύπωση θεωριών.

Οι θεωρίες της υποκουλτούρας εξηγούν την παρεκκλίνουσα συμπεριφορά (deviance) ορισμένων κοινωνικών ομάδων ως έκφραση διαφορετικών αξιών από αυτές που ενσωματώνονται στους νόμους ή στα κυρίαρχα ήθη μιας κοινωνίας. Για παράδειγμα, η υιοθέτηση ενός στυλ ζωής, στο ντύσιμο, στη μουσική, ή στην εν γένει συμπεριφορά των μελών της, τα διακρίνει από τους άλλους και σύμφωνα με τους υποστηρικτές αυτής της θεωρίας εκφράζει με τον τρόπο αυτό την αντίστασή τους στην κυρίαρχη κουλτούρα, αποζημιώνοντάς τους για την «αποτυχία» που βίωσαν στο πλαίσιο της συμβατικής κοινωνίας.

Η θεωρία του διαφορικού συγχρωτισμού (differential association) εξηγεί την παρέκκλιση δίνοντας προτεραιότητα στον τρόπο που αποκτώνται οι «μη κανονικές» αξίες, ενώ η θεωρία της ανομίας εξηγεί επιστημονικά την παρέκκλιση υποδεικνύοντας τους τρόπους

1 Σύμφωνα με την έννοια της «ιεραρχίας της αξιοπιστίας» του Becker, σε κάθε σύστημα ιεραρχικά δομημένο τα μέλη της υψηλότερα ιστάμενης ιεραρχικά ομάδας υποτίθεται ότι δικαιούνται να ορίζουν το πώς έχουν τα πράγματα, γιατί θεωρείται ότι αυτοί, ως υψηλότερα ιστάμενοι, έχουν πρόσβαση σε μια πιο ολοκληρωμένη εικόνα της κοινωνικής πραγματικότητας και κάθε τι που λέγεται από αυτούς αξίζει να θεωρείται περισσότερο αξιόπιστο. Επομένως, η αξιοπιστία και το δικαίωμα να ακουστεί κανείς είναι διαφορικά κατανεμημένα στις βαθμίδες ενός συστήματος.

που οι εντάσεις μέσα σε ένα σύστημα «κανονικών» αξιών μπορεί να οδηγήσουν στην έκφραση «μη κανονικών» αξιών.

Σε επιστημολογικό επίπεδο η έννοια των αξιών έχει επίσης επιτελέσει κυρίαρχο ρόλο αναφορικά με την αρχή της αξιολογικής ουδετερότητας και την σημασία της στο πεδίο των κοινωνικών επιστημών.

Η έννοια της αξιολογικής ουδετερότητας αποτελεί ένα παλιό επιστημολογικό και μεθοδολογικό ζήτημα το οποίο ταυτόχρονα συνδέεται στενά με τις έννοιες της αντικειμενικότητας και της επιστημονικής αλήθειας στις κοινωνικές επιστήμες. Ιδιαίτερα στο θετικιστικό παράδειγμα η αντικειμενικότητα συνδέεται με την εμπειρική επιβεβαίωση των υποθέσεων, με τη χρήση της επιστημονικής μεθόδου, οι οποίες θεωρούνται αληθείς μέχρι να διαψευστούν. Προϋποθέτει δε την απόσταση του ερευνητή από το αντικείμενο της έρευνάς του.

Σε ένα αρχικό στάδιο, στο πλαίσιο του θετικιστικού παραδείγματος η αξιολογική ουδετερότητα διατυπώθηκε ως αίτημα στις κοινωνικές επιστήμες. Στην προσπάθεια των τελευταίων να χειραφετηθούν απέναντι στις φυσικές επιστήμες και στην αξίωσή τους να αποκτήσουν, ανάλογο με αυτές, επιστημονικό status επεδίωξαν την ανάπτυξη δικών τους ερευνητικών μεθόδων καθώς και μία δική τους έννοια της «αντικειμενικότητας» που να συνάδουν με το γνωστικό αντικείμενο των κοινωνικών επιστημών.

Η συζήτηση γύρω από το θέμα της αξιολογικής ουδετερότητας έχει κρατήσει περίπου έναν αιώνα. Εκείνο το οποίο τελικά ενδιαφέρει είναι εάν είναι επιστημονικά δυνατή η απόρριψη της ως αρχής. Εάν δηλαδή θα έχουν επιστημονική ισχύ τα αποτελέσματα στα οποία θα καταλήξει μία επιστημονική έρευνα έχοντάς την απόλυτα αγνοήσει.

Ο Max Weber ήταν ο στοχαστής εκείνος ο οποίος ασχολήθηκε κατ' εξοχήν με το θέμα αυτό αντιμετωπίζοντας όμως με διαφορετικό τρόπο την κάθε βαθμίδα της ερευνητικής διαδικασίας, όσον αφορά το αίτημα της αξιολογικής ουδετερότητας. Για το λόγο αυτό έκανε διάκριση του ερευνητικού έργου σε τρία στάδια. Ειδικότερα:

Στο προ-επιστημονικό στάδιο ο Max Weber όχι μόνο αποδέχεται αλλά και θεωρεί απαραίτητη την ιδεολογική δέσμευση

του ερευνητή. Δηλαδή, είναι οι αξίες του κοινωνικού επιστήμονα που καθορίζουν ποια θέματα θα επιλέξει να διερευνήσει, ποια τα ερωτήματα που θα θέσει στην έρευνά του καθώς και ανάλογα ποια μέθοδο θα επιλέξει να χρησιμοποιήσει για τη συγκέντρωση των εμπειρικών του δεδομένων.

Στο κυρίως όμως επιστημονικό στάδιο, κατά το οποίο, ο κοινωνικός επιστήμονας υπεισέρχεται στην καθαρά ερευνητική διαδικασία επεξεργασίας και αξιοποίησης του πραγματολογικού του υλικού, είναι εκεί που ο Max Weber προβάλλει το αίτημα της αξιολογικής ουδετερότητας. Στο στάδιο αυτό, ισχυρίζεται, ότι είναι απαραίτητη η επιστημονική ορθολογική αξιοποίηση του συλλεγέντος υλικού, αφενός μεν για να διαχωριστεί επιστημονικά το αντικειμενικό από το υποκειμενικό, αφετέρου δε για να είναι δυνατό να υποβληθεί η παραγόμενη νέα γνώση στον κριτικό επιστημονικό έλεγχο (Κατσούλης, 1993, 39). Να υπάρξει συνεπώς συγκρισιμότητα και δυνατότητα αξιολόγησης των αποτελεσμάτων από την επιστημονική κοινότητα και να παραχθεί η νέα γνώση που αποτελεί προϋπόθεση για την προώθηση της επιστήμης.

Τέλος στο τρίτο στάδιο, το μετα-επιστημονικό, δηλαδή εκείνο που συνδέεται με τη χρήση των αποτελεσμάτων της επιστημονικής έρευνας, ο κοινωνικός επιστήμονας δε δεσμεύεται και πάλι, κατά τον Max Weber, από την αξιολογική ουδετερότητα. Και κατά συνέπεια δε δεσμεύεται ούτε κατά την άσκηση άλλων κοινωνικών του ρόλων, όπως, για παράδειγμα, του ρόλου του ως πολίτη, ακτιβιστή, πολιτικού κ.λπ. Στενά συνδεδεμένες με αυτό το τρίτο στάδιο είναι οι δύο έννοιες που ο Max Weber αναπτύσσει και χρησιμοποιεί συχνά, ιδιαίτερα στις μελέτες του τις σχετικές με την κοινωνιολογία της θρησκείας. Είναι οι έννοιες της ηθικής του φρονήματος και της ηθικής της υπευθυνότητας. Πρόκειται για δύο διαφορετικές εκφάνσεις της ηθικής στάσης που μπορεί και να ταυτίζονται κάποιες φορές, τις οποίες εξετάζει σε σχέση με τη γνώση των συνεπειών των επιλογών του ατόμου και επομένως και του επιστήμονα. Η ηθική του φρονήματος υποδεικνύει εκείνη τη στάση του ατόμου που καθορίζεται αποκλειστικά από τις ηθικές του αρχές, ανεξάρτητα από τις συνέπειες που η στάση αυτή μπορεί να έχει. Αντίθετα η ηθική της υπευθυνότητας υποδεικνύει στο άτομο

μια στάση που καθορίζουν οι συνέπειες των πράξεών του τόσο για τον ίδιο όσο όμως κυρίως και για τους άλλους (Κατσούλης, 1993, 51).[2]

Στην μετέπειτα κοινωνιολογική σκέψη διατυπώθηκαν αντιρρήσεις και αμφισβητήθηκε αν είναι έστω και κατ' αρχήν δυνατή η αξιολογική ουδετερότητα. Ο Max Weber εν τούτοις κάνει διάκριση ανάμεσα στην αξιολογική κρίση και την αξιολογική ερμηνεία. Θεωρεί ότι ο κοινωνικός επιστήμονας πρέπει να απέχει από τη διατύπωση προσωπικών αξιολογικών κρίσεων για τα φαινόμενα τα οποία μελετά και κυρίως να απέχει από το να εισηγείται τρόπους δράσης ισχυριζόμενος ότι αυτοί αποτελούν συμπεράσματα που προκύπτουν από αντικειμενικά δεδομένα. Αντιλαμβάνεται την κοινωνιολογία ως ερμηνευτική κατανόηση (interpretative understanding of social action) και θεωρεί ότι κύριο σημείο της ερμηνείας είναι να καταγράψει τις αξίες προς τις οποίες κατευθύνεται η κοινωνική δράση και δεν είναι να κρίνει αν αυτή η δραστηριότητα είναι «καλή» ή «κακή». Κατά τον Max Weber δουλειά του κοινωνιολόγου είναι να προσπαθεί να ερμηνεύσει το νόημα που τα ίδια τα κοινωνικά υποκείμενα αποδίδουν στη συμπεριφορά τους, καθώς και να κατανοήσει τις προθέσεις τους δίνοντας έγκυρη επιστημονική εξήγηση, η οποία προϋποθέτει τη σωστή χρήση της μεθόδου και των κανόνων της λογικής. (Weber, αχρονολόγητο).

Αυτές οι παρατηρήσεις μπορούν να εξειδικευτούν ανάλογα με το είδος της μεθοδολογικής προσέγγισης - ποσοτικής ή ποιοτικής - που ακολουθεί ο κοινωνικός επιστήμονας στο κυρίως επιστημονικό στάδιο της εργασίας του, ως εξής:

Στις ποσοτικές έρευνες που διέπονται κυρίως από το θετικιστικό παράδειγμα, η αξιολογική ουδετερότητα υπηρετείται από την ορθολογική ερμηνεία η οποία κατευθύνεται στην αναζήτηση της αιτιότητας. Παρερμηνείες και αξιολογικές κρίσεις δύσκολα παρεμβαίνουν στην ανάλυση καθώς η σύνδεση θεωρητικού και εμπειρικού επιπέδου επιχειρείται στη βάση προκαθορισμένης

2 Παράδειγμα της ηθικής της υπευθυνότητας αποτελεί η κινητοποίηση, μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, επιφανών ατομικών επιστημόνων για ενημέρωση της κοινής γνώμης σχετικά με τις καταστροφικές συνέπειες που μπορεί να έχει ακόμη και η ειρηνική χρήση της ατομικής ενέργειας.

θεωρίας η οποία ελέγχεται με προκατασκευασμένες εννοιολογικές κατηγοριοποιήσεις και τυποποιημένους δείκτες και μεταβλητές, τα οποία δεν επιδέχονται πολλαπλές νοηματοδοτήσεις. Ωστόσο η αξιολογική ουδετερότητα παραμένει ζητούμενο στο στάδιο της διαμόρφωσης των θεωρητικών υποθέσεων και των εννοιών. Μπορούμε όμως να πούμε ότι επιδιώκεται με την αυστηρή τήρηση των μεθοδολογικών κανόνων (που διασφαλίζουν την αμεροληψία) και κυρίως με την εφαρμογή του στατιστικού δείγματος (που διασφαλίζει την αντικειμενικότητα).

Στις ποιοτικές έρευνες τα πράγματα διαφέρουν. Γίνεται κατανοητό ότι οι ερευνητές δεν μπορεί να είναι ουδέτεροι ή αποστασιοποιημένοι από τη γνώση και τα στοιχεία που παράγει η έρευνά τους. Αντίθετα, η επιδίωξή τους να κατανοήσουν το δικό τους ρόλο μέσα στη διαδικασία της έρευνας και να απευθύνουν δύσκολα ερωτήματα στον εαυτό τους κατά τη διαδικασία της, αποτελεί αναπόσπαστο μέρος του ενεργού αναστοχασμού (Mason, 2003). Οι ποιοτικές μέθοδοι ασχολούνται με την κατανόηση της κοινωνικής πραγματικότητας μέσα από τη μελέτη των υποκειμενικών νοημάτων, συνάδουν δε με το ερμηνευτικό παράδειγμα. Αφουγκράζονται τα κρυμμένα πίσω από τις δομές και τις στατιστικές πρόσωπα, τα οποία αρθρώνοντας το δικό τους λόγο αποκαλύπτουν τα κίνητρά τους, νοηματοδοτούν τις πράξεις τους και ερμηνεύουν τη δράση τους. Ερμηνεύουν κυρίως κοινωνικές κατασκευές και πολιτισμικές ταυτότητες ενώ οι ποσοτικές μέθοδοι περισσότερο μετρούν ήδη διατυπωμένες υποθέσεις εργασίας και φωτογραφίζουν τη στιγμή. Στις ποιοτικές μεθόδους τα ερωτήματα παραμένουν ανοικτά στον αναστοχασμό του ερευνητή, στην πιθανή απόρριψη καθώς και αντικατάστασή τους με νέα ερωτήματα που γεννιούνται σ' αυτόν κατά τη διαδικασία της έρευνάς του. Καίριο σημείο αποτελεί ο ρόλος του ερευνητή και οι σχέσεις εξουσίας που αναπτύσσονται με τους πληροφοριοδότες του. Οι ποιοτικές μέθοδοι αναγνωρίζουν την επίδραση παραγόντων που επηρεάζουν την έρευνα, όπως η κοινωνική θέση, η προσωπικότητα του ερευνητή ή η οικειότητα που αναπτύσσεται κατά τη διαδικασία της αλληλεπίδρασης με τα ερευνητικά υποκείμενα. Έτσι αναδεικνύεται ο αναστοχασμός ως αναλυτικό εργαλείο στην έρευνα και ο ρόλος του ερευνητή καθίσταται

κεντρικός στην παραγωγή του επιστημονικού λόγου. Επίσης με την αναστοχαστική συμμετοχή του ερευνητή στην κατασκευή του πεδίου που εξετάζει, αναδεικνύεται ο διαμεσολαβητικός του ρόλος ανάμεσα στο λόγο των ερευνώμενων υποκειμένων και στην αναπαράσταση αυτού του λόγου (Λεοντίδου, 2006).

Ως αντιστάθμισμα λοιπόν στον προβληματισμό για την αμφισβητούμενη έννοια της αξιολογικής ουδετερότητας εμείς αντιπαραθέτουμε μαζί με τον Becker τη μεθοδολογική συνέπεια και αμεροληψία. Συνοψίζοντας σημεία του άρθρου του στα οποία αυτή αναφέρεται, ισχυριζόμαστε μαζί του τα εξής:

Δεν μπορούμε να αποφύγουμε να συντασσόμαστε με κάποια πλευρά.

Το θέμα για μας είναι με όποια πλευρά κι αν συντασσόμαστε, η έρευνά μας να πληροί τα κριτήρια της καλής επιστημονικής δουλειάς, έτσι ώστε οι αναπόφευκτες συμπάθειές μας να μην καθιστούν τα αποτελέσματά μας αναξιόπιστα.

Τα ευρήματά μας μπορούν να παραποιηθούν εξαιτίας της συμπάθειας που τρέφουμε προς μία ερευνώμενη κοινωνική ομάδα μέσα από την κακή χρήση των εργαλείων και των τεχνικών της επιστήμης μας. Μπορούμε για παράδειγμα να θέσουμε πολλά καθοδηγούμενα ερωτήματα σε ένα ερωτηματολόγιο με τέτοιο τρόπο ώστε οι ερωτώμενοι να περιορίζονται ή να αναγκάζονται να μας πουν μόνον εκείνα που εμείς θέλουμε να ακούσουμε ή προς τα οποία εμείς συμφωνούμε.

Χρησιμοποιούμε τις θεωρίες και τις τεχνικές αμερόληπτα και μελετάμε τα πράγματα που είναι να μελετηθούν με τέτοιο τρόπο ώστε να λαμβάνουμε όλα τα δεδομένα που αναζητούμε ακόμα και αν κάποια από τα ευρήματα που θα προκύψουν είναι ενάντια στις δικές μας προϊδεάσεις – στα δικά μας πιστεύω.

Και αναρωτιέται ο Becker:

Με βάση τα παραπάνω, πώς μπορούμε να είμαστε σίγουροι ότι εφαρμόζουμε τον θεωρητικό και τεχνικό έλεγχο που απαιτείται με αμεροληψία ; Τα βιβλία της μεθοδολογίας δεν μας βοηθούν στο να είμαστε σίγουροι ότι έχουμε χρησιμοποιήσει όλες τις σχετικές δικλείδες ασφαλείας που μας είναι διαθέσιμες.

Και απαντάει ο Becker, κι εμείς μαζί του:

Κατ' αρχάς πρέπει να αποφεύγουμε τους συναισθηματισμούς. Είμαστε συναισθηματικοί όταν αρνούμαστε να διερευνήσουμε κάποιο θέμα το οποίο κανονικά θα εθεωρείτο προβληματικό και άρα έπρεπε να τεθεί υπό διερεύνηση. Ή είμαστε συναισθηματικοί όταν για κάποιους λόγους προτιμάμε να μη γνωρίζουμε τι συμβαίνει, εάν είναι να μάθουμε ότι αυτό παραβιάζει τη συμπάθειά μας για κάποια κοινωνική ομάδα την οποία διερευνούμε.

Όποιες κι αν είναι οι συμπάθειές μας πρέπει να χρησιμοποιούμε τις τεχνικές μας τόσο αμερόληπτα ώστε ακόμη και μια πεποίθηση η οποία μας είναι ιδιαίτερα προσφιλής να μπορεί να αποδειχθεί αναληθής. Φροντίζουμε επομένως ώστε οι τεχνικές και οι θεωρίες μας να είναι «αρκετά ανοικτές» ώστε να επιτρέπουν αυτήν την πιθανότητα, δηλαδή οι πεποιθήσεις μας να μπορούν να διαψευστούν.

Πρέπει να είμαστε συνεπείς με τις επιταγές της επιστήμης μας κάνοντας πάντοτε σαφή τα όρια αυτού που μελετήσαμε περιγράφοντας τα όρια πέρα από τα οποία τα ευρήματά μας δε μπορούν να εφαρμοστούν με ασφάλεια.

Συνοψίζοντας :

Συντασσόμαστε με όποια πλευρά μας κατευθύνουν οι προσωπικές και πολιτικές μας επιλογές.

Χρησιμοποιούμε το θεωρητικό και τεχνικό οπλοστάσιο της επιστήμης μας για να αποφύγουμε τις αλλοιώσεις/παραποιήσεις που μπορούν να υπεισέλθουν στην ερευνητική μας εργασία.

Περιορίζουμε προσεκτικά τα συμπεράσματά μας στα δεδομένα στα οποία αναφέρονται και τα οποία μελετήσαμε και δεν κάνουμε άτοπες γενικεύσεις (Becker, 1967).

Τέλος, λαμβάνοντας υπόψη ότι μία ιεραρχικά δομημένη κοινωνία όπως η δική μας λειτουργεί με βάση της αρχή της ιεραρχίας της αξιοπιστίας, ενεργούμε ως επιστήμονες, ανάλογα, ώστε να δίνουμε το λόγο και σε αυτούς οι οποίοι τον στερούνται.

Βιβλιογραφία

Becker, H. (1967). "Whose side are we on ?", Social Problems, Vol. 14, no 3, pp. 239-247.

Mason, J. (2003). Η Διεξαγωγή της Ποιοτικής Έρευνας, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα (Κυριαζή Ν. επιμ.).

Weber, M. (άγνωστη χρονολογία έκδοσης), Η Επιστήμη ως Επάγγελμα. Κριτική της θεωρίας του Stammler. Η Γέννηση του Σύγχρονου Καπιταλισμού, Αθήνα, Παπαζήσης.

Κατσούλης, Η. (1993). «Το αίτημα της αξιολογικής ουδετερότητας και οι δυσκολίες υλοποίησής του», στο Περιοδικό ΔΙΑΒΑΖΩ – Τεύχος Αφιέρωμα με τίτλο, «Κοινωνικές Επιστήμες: Σε αναζήτηση του Πολιτικού», σελ. 31-74.

Λεοντίδου, Λ. (2006). «Πρόλογος», στο Ιωσηφίδης Θ., Σπυριδάκης Μ., (επιμ.). Ποιοτική Κοινωνική Έρευνα, Αθήνα, Κριτική.

Γρηγόρης Λάζος

Για τη ριζοσπαστική εγκληματολογία στην Ελλάδα

Η άρνηση του εφικτού

Η εισήγηση επιχειρείται να οργανωθεί συνθέτοντας συστατικά στοιχεία και ουσιαστικές στιγμές από τη ριζοσπαστική εγκληματολογία, από θεωρήσεις για την ευρύτερη κοινωνία και, κυρίως, για τον καπιταλισμό, την ανδροκρατία και τον ρατσισμό, όπως και από πρόσφατες ερμηνείες τουπολιτικο-οικονομικού και πολιτισμικού καθεστώτος στη σύγχρονη Ελλάδα. Διευκρινίζεται δε, όπως το εκφράζει ο Antonio Gramsci (1971, σ. 433), πως δεν απευθύνεται «σε ένα κοινό το οποίο, από την άποψη της επιστημονικής συνέπειας, είναι σε .... άμεση ανάγκη για βεβαιότητες, για απόψεις που, τουλάχιστον σε τυπικό επίπεδο, εμφανίζονται ως σχετικά αληθείς και αδιαφιλονίκητες».

Όπως η μεγάλη πλειονότητα των σχετικών προβληματισμών, προτάσεων και εισηγήσεων, η εισήγηση είναι συνδεδεμένη με – ακριβέστερα, επιχειρεί να αποτελέσει μέρος σε – μιαν ουτοπία.[1] Οι εισηγήσεις που θα ακουστούν στο 1ο Συνέδριο της Ελληνικής Εταιρείας Μελέτης του Εγκλήματος και του Κοινωνικού ελέγχου στο τετραήμερο ανάπτυξης εγκληματολογικών προβληματισμών στοχάζονται αμέσως ή εμμέσως πάνω στους τρόπους και στα κριτήρια που είναι δυνατή η βελτίωση συνθηκών, θεσμών ή στρατηγικών. Ανάλογα, η συγκριμένη εισήγηση περιλαμβάνει έναν – ή και περιλαμβάνεται στον – στοχασμό πάνω στο ζήτημα

1 Για τη διαφορά μεταξύ ιδεολογίας και ουτοπίας όπως αξιοποιείται στην εισήγηση, βλ. Paul Ricoeur (1986) αλλά και την ειδική εστίαση του Darren Langdridge το 2006.

της μετάβασης στον σοσιαλισμό, ή στοχάζεται πάνω στο εφικτό μιας τέτοιας προσέγγισης στο πλαίσιο της εγκληματολογικής σκέψης. Σε αντίθεση με τον Michel Foucault και την προτίμησή του στον 'ειδικό' διανοούμενο (Φουκό, 1987, σ. 29) η εισήγηση αποτελεί προσπάθεια που εδράζεται στις αρχές που συνθέτουν έναν 'καθολικό' διανοούμενο ο οποίος βάσιμα αισιοδοξεί ότι κάθε άλλο παρά χάθηκε οριστικά η μάχη για την πραγμάτωση του σοσιαλιστικού ανέφικτου. Αυτή η άρνηση του εφικτού, ή προσπάθεια πραγματοποίησης του συγκεκριμένου ανέφικτου, κατάγεται από τα 'κείμενα μάχης' του Immanuel Kant που χρεώνουν την ανωριμότητα του ανθρώπου όχι στην ανεπάρκεια του νου, αλλά σε ένα έλλειμμα ψυχής, σε μιαν απουσία μαχητικής στάσης ζωής, όπως καταθέτει ο συνάδελφος στην Κοινωνιολογία του Παντείου Αλέξανδρος Χρύσης,[2] αλλά πρωτίστως από το χεγκελιανό Όλο και την άρνηση κάθε είδους 'δόλου της Ιστορίας'. Όταν δε αναφέρεται ο σοσιαλισμός, η έννοια δεν αξιοποιείται ως μεταφορά ή συστατικό εξωραϊσμού άλλοιων προς τον σοσιαλισμό αντιλήψεων ή προθέσεων. Αντί μιας εκτεταμένης ανάπτυξης του σοσιαλισμού ως όλου, κάτι που περιττεύει στη συγκεκριμένη εισήγηση, ως πρώτη φάση της 'μετάβασης προς' τον σοσιαλισμό, νοείται η διαδικασία κατάργησης της ατομικής (ακριβέστερα, προσωπικής) ιδιοκτησίας των μέσων παραγωγής και του ομόλογου αστικού καθεστώτος.[3]

Βέβαια, μια ριζοσπαστική θεωρία που αναπτύσσεται εντός του καπιταλισμού – της αστικής κοινοβουλευτικής δημοκρατίας (κοινοβουλευτικής ολιγαρχίας, κατά τη Μελίνα Σεραφετινίδου, 2002) και με ενεργό ένα πλήρες ποινικό σύστημα αυτονοητοποίησης και επιβολής των αρχών της αγοράς σε κάθε εκδοχή της κοινωνικής ζωής – δηλαδή μια θεωρία κατάργησης του καπιταλισμού, και ομόλογης απαστικοποίησης και κατάργησης του ποινικού συστήματος, μια θεωρία με κεντρικό-τελικό σκοπό την απαλλαγή από το συγκεκριμένο ταξιστικό, σεξιστικό και ρατσιστικό κοινωνικό σύστημα – όπως και μια ριζοσπαστική εγκληματολογία στο πλαίσιο

2 'Μεταμοντέρνα κατάσταση και απελευθερωτική προοπτική. Στιγμές μιας φιλοσοφικής περιπλάνησης στην Ιστορία', Ουτοπία, 22, σ. 87 και σ. 88.
3 Για την έννοια του καθεστώτος όπως αξιοποιείται στην εισήγηση, βλ. Adam Edwards και Gordon Hughes, 2011.

της θεωρίας αυτής – κλίνουν προς μια λαοκρατική δημοκρατία. Μετάξύ πολλών άλλων, στη δημοκρατία αυτή η έμφαση δίνεται σε μιαν (από άμεση ή γνήσια ως) εκπροσωπευτική δημοκρατία άμεσης ανακλητότητας.[4] Η συγκεκριμένη θέσμιση της δημοκρατίας διαφέρει ουσιαστικά από τη σημερινή αντιπροσωπευτική δημοκρατία που, πρώτο, απομακρύνει τη μεγάλη πλειονότητα του πληθυσμού και, προπάντων, τους εργαζόμενους από την άμεση εμπλοκή στις υποθέσεις της διαχείρισης του κράτους και των κοινωνικών και παραγωγικών θεσμών, και, δεύτερο, επιτρέπει στον εκλεγμένο να διαχειριστεί την παρασχεθείσα από τον λαό εξουσία χωρίς να λογοδοτεί στους εξουσιοδότες του, υποβάλλοντάς την σε ποικίλους πολιτικούς ή οικονομικούς εκπλειστηριασμούς.[5]

---

4 Για μια σχετική ανάλυση βλ. Clara Irazábal και John Foley, 2010.

5 Όπως άλλωστε είχε εύστοχα εντοπίσει και μου είχε απευθύνει ως επικριτική διαπίστωση ο καθηγητής Γιάννης Πανούσης (και άλλοι-ες συνάδελφοι στον κριτικό εγκληματολογικό χώρο) στο διεθνές συνέδριο 'Ο εκδημοκρατισμός της αστυνομίας στην Ευρώπη' που διεξάχθηκε στις 21, 22 και 23 Νοεμβρίου του 2014 (με συνδιοργανωτές το Δίκτυο transform!europe, το Ίδρυμα Λούξεμπουργκ και το Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς στο Βιοτεχνικό Επιμελητήριο Αθηνών). Η επικριτική αυτή μου είχε απευθυνθεί από τον Πανούση και άλλους-ες μετέχοντες-ουσες) όταν είχα υποστηρίξει (μεταξύ άλλων ομολόγων) ότι πρέπει, πρώτο, να καταργηθούν οι αστυνομικές δυνάμεις καταστολής συλλογικών δράσεων, τα λεγόμενα ΜΑΤ, και, δεύτερο, να ενεργοποιηθεί ο λαϊκός παράγοντας στην οργάνωση και δράση της αστυνομίας σε διάφορα επιπεδα, ώστε τουλάχιστον να αμβλυνθεί αρχικά ο στρατιωτικός χαρακτήρας (οργάνωση και εκπαίδευση) της αστυνομίας, ένας χαρακτήρας ως εάν να πρόκειται για ένα στρατιωτικό σώμα στραμμένο προς έναν 'εσωτερικό εχθρό'.

Η όποια ως τώρα μελέτη των συγκεκριμένων θεμάτων αλλά και ο πολιτικο-οικονομικά πυκνότατος κοινωνικός χρόνος (στο διάστημα από την ανάληψη μέσω εκλογών της κυβερνητικής εξουσίας από την κομματική συμμαχία ΣΥΡΙΖΑ-ΑΝΕΛ) που μεσολάβησε, δεν μου έχουν παράσχει κάποιο λογικό ή ηθικό επιχείρημα ώστε να τροποποιήσω τις δύο θέσεις που είχα καταθέσει στο συνέδριο του Νοεμβρίου 2014. Ως προς το πρώτο, δεν μπορεί να συνεχίζεται η πολιτική του να αποκρύβεται μια μεραρχία ειδικευμένων και υψηλού μαχητικού ηθικού καταστολέων κάθε συλλογικής δράσης – και αμέσως και εμμέσως να νομιμοποιείται η ύπαρξη και δράση αυτής της ισχυρής κατασταλτικής δύναμης – πίσω από έκτακτα περιστατικά που μπορούν να αναληφθούν από την αστυνομία και άλλους φορείς, ή τη δράση μερικών δεκάδων χούλιγκαν (και όταν μάλιστα ο χουλιγκανισμός συνιστάμερος ευρύτερου κοινωνικού προβλήματος, που μπορεί να λυθεί κατά πρώτον με τη στροφή της πολιτείας στους νοηματοδότες,

Όμως, επειδή η λαοκρατική δημοκρατία είναι μια ιδιαίτερα φορτισμένη, αρνητικά φορτισμένη, έννοια, ακόμα και γι` αυτούς-ές που δεν γνωρίζουν έστω τις βασικές της ιδιότητες, κρίνεται αναγκαίο να παρεμβληθούν ορισμένες συνοπτικές διευκρινίσεις και κάποιες πρώτες παραπομπές. Η λαοκρατική δημοκρατία είναι μορφή του εργατικού πολιτικού κράτους και βρίσκεται σε αντίστιξη προς την αστική κοινοβουλευτική δημοκρατία, μορφή του αστικού πολιτικού κράτους. Στο ευρύτερο επίπεδο της ταξικής πολιτικής εξουσίας, η μεν αστική κοινοβουλευτική δημοκρατία αποτελεί μία από τις δυνατές εκδοχές της δικτατορίας της αστικής τάξης, με την στρατιωτική ή πολιτικο-οικονομική δικτατορία να αποτελούν άλλες εκδοχές. Κατά τον Louis Althusser (1971, σ. 139), «ο ορισμός του κράτους ως ταξικού κράτους ... φωτίζει αυτή τη διακριτική καθημερινή κυριάρχηση κάτω από την οποία μπορεί να γίνει ορατή για μια στιγμή, για παράδειγμα, αυτό που ο Λένιν ακολουθώντας τον Μαρξ, αποκάλεσε δικτατορία της αστικής τάξης». Ή, όπως το θέτει ο Λένιν (? , σ. 76), «όλες οι παραλλαγές του αστικού κράτους είναι παραλλαγές της δικτατορίας της αστικής τάξης».

Διευκρινιστικά, δεν πρέπει να υποτιμάται το νομικο-πολιτικό πεδίο αφού, κατά τον Νίκο Πουλαντζά (1968, σ. 213), αποτελεί το κεντρικό πεδίο στην αστική κυρίαρχη ιδεολογία. Γι ` αυτό και «ο προνομιακός λόγος εντός του οποίου οι κυριαρχούμενες τάξεις 'στιγμιαία' ζουν την εξέγερσή τους ενάντια στην αστική τάξη κυριαρχείται από το νομικο-πολιτικό πεδίο της αστικής ιδεολογίας: 'κοινωνική δικαιοσύνη', 'ισότητα', κλπ.» Βέβαια, δεν πρέπει να υποτιμάται και το ότι ο νομικο-πολιτικός λόγος, αν δεν προέρχεται από, τουλάχιστον ήρθε να ακολουθήσει τη λογική οργάνωση του φυσιοκρατικού οικονομικού λόγου (βλ. Harcourt, 2011).

Το καθεστώς δικτατορίας της αστικής τάξης που έχει σχηματιστεί και επιβληθεί από τις δεκαετίες μεταξύ του 1730 και 1760 στη δυτική Ευρώπη χωρίς διακοπή (Λάζος, 2011, σσ. 25-31 και

κινητροδότες και χρηματοδότες του χουλιγκανισμού). Και, το δεύτερο και ριζοσπαστικότερο προϋποθέτει ένα ποιοτικά διαφορετικό πολιτικο-οικονομικό, ή έστω κυβερνητικό, καθεστώς – ακριβέστερα, να σχηματιστεί σε συνδυασμό με την ανάπτυξή του.

Harcourt, σσ. 78-92), πλανητικά δε με τη μορφή της αποικιοκρατίας, σταδιακά προσέλαβε μία από τις τρεις δυνατές μορφές ή κάποιες συνθέσεις στοιχείων τους: είτε εμφανίζεται ως και καλείται δικτατορία, είτε εμφανίζεται ως και καλείται κοινοβουλευτική δημοκρατία – και λαβαίνοντας υπόψη τις σημαντικές μερικές διαφορές μεταξύ των δύο ή τριών εκδοχών του αστικού καθεστώτος (Tigar και Levy, 1981, σσ. 305-320). Κατ` αναλογία, η λαοκρατική δημοκρατία αποτελεί τη μία από τις δύο μορφές της δικτατορίας του προλεταριάτου στη φάση της μετάβασης στον σοσιαλισμό, με τον όρο 'δικτατορία του προλεταριάτου' να χρησιμοποιείται και για την άλλη μορφή του εργατικού πολιτικού κράτους, προκαλώντας ίσως ορισμένες εννοιολογικές αβεβαιότητες. Πρότυπο της λαοκρατικής δημοκρατίας και συγχρόνως δικτατορίας του προλεταριάτου για τους Καρλ Μαρξ και Φρήντριχ Ένγκελς αποτέλεσε η Κομμούνα του Παρισιού, με τους ευρείς προλεταριακούς δημοκρατικούς θεσμούς που ανέπτυξε, πριν συντριβεί από τον Γαλλικό στρατό που επανέφερε την τάξη και τα αστικοκαπιταλιστικά αυτονόητα πίσω στην θέση τους.[6]

Κάθε άλλο παρά τυχαίο είναι ότι ήδη από την εποχή της προεδρίας του Madison στις ΗΠΑ στα τέλη του 18ου αιώνα, η αστική τάξη είχε ασχοληθεί σοβαρά με τον κίνδυνο που αποτελούσε για την προσωπική ιδιοκτησία και τη θέση της ως κυρίαρχης τάξης η δημοκρατική αρχή 'ένα πρόσωπο, μία ψήφος'. Οι σύγχρονοι καπιταλιστές, ενημερώνει ο Arthur MacEwan (2005, σ. 171), έχουν θεσπίσει ποικίλους τρόπους εξουδετέρωσης αυτής της απειλής. Για παράδειγμα, έχουν επιβάλλει, στο πλαίσιο της έτσι κι αλλιώς ελλειμματικής ως προς τη δημοκρατικότητα αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας, το χρήμα και η εδραζόμενη στο χρήμα επικοινωνιακή ισχύς να είναι ολοένα και σημαντικότερα στις εκλογές. Επίσης, ο πλούτος και η ταξική ισχύς, υπο ιδεολογικούς μανδύες περί δικαίωσης προσπαθειών και αρετών, αριστείας και άλλων συναφών,

6 Βλ. σχετικά και την ανάλυση του Ετιέν Μπαλιμπάρ (1978, σσ. 14-25, 81-88, 151-52). Για μιαν ολοκληρωμένη βιβλιογραφική προσέγγιση ειδικά των κλασικών του μαρξισμού επί του ζητήματος βλ. Χρύση (2015), και για μιαν ενδιαφέρουσα κριτική παραλλαγή γύρω από το κατά πόσον είναι αναγκαίοι οι αντιπροσωπευτικοί θεσμοί, βλ. Teivanen (2016).

έχουν επιβληθεί ως η βάση μιας ιδεολογίας, μιας ηθικής και ενός ολόκληρου κόσμου αυτονόητων, μέσω των μμε, των σχολείων και της ύλης τους. Κυρίως όμως, παραφράζοντας τον MacEwan, είναι η κυριάρχηση της κοινωνίας από την αγορά – το χώρο όπου κυβερνάται από την αρχή 'ένα ευρώ, μία ψήφος' – που περιορίζει αποτελεσματικότερα τη δημοκρατία και στηρίζει ως αυτονόητη την αστικοκαπιταλιστική κυριαρχία.Δεν πρέπει δε να ξεχνιέται ότι – στο όνομα κάποιων ιδεών ή αρχών, όπωσγια τη διαφύλαξη της ευταξίας και της κοινωνικής ειρήνης, ή, στην ανάγκη, στο όνομα κανενός και καμμιάς – η κρατική αστυνομικο-στρατιωτική ισχύς μπορεί να αξιοποιηθεί ώστε να καταπιέσει εξεγερμένες τάξεις ή κοινωνικές κατηγορίες που απειλούν το status quo.

Σ` αυτό το ευρύτερο θεωρητικό περίγραμμα, η ριζοσπαστική εγκληματολογία που κατατίθεται στο συνέδριο συνιστά όχι απλώς μιαν εγκληματολογία αντίστασης, όπως για παράδειγμα την προτείνουν οι Michael Lynch, Raymond Michalowski και Byron Groves (2000) αλλά μιαν εγκληματολογία αντεπίθεσης στη βάση θεωρήσεων όπως του Box (1982) και περί δημόσιας εγκληματολογίας όπως αναπτύσσεται μεταξύ άλλων, για παράδειγμα, και στο περιοδικό Radical Criminology.

Ελεύθερη αγορά και νεοφιλελεύθερη ποινικότητα

Αφήνοντας την ουτοπία, την ευρεία κοινωνιακή θεώρηση που φέρει από κοινού μεθόδους και σημασίες με τη ριζοσπαστική εγκληματολογία όπως αναπτύσσεται στην εισήγηση, η προσοχή στρέφεται στη δυστοπία της σύγχρονης διεθνούς πραγματικότητας, προπάντων δε τη δυστοπία που αρθρώνει τη σύγχρονη Ελλάδα, στο πλαίσιο Ευρωζώνης και Ευρωπαϊκής Ένωσης – που τουλάχιστον παραμένει μια γνώριμη κατάσταση. Η τρέχουσα συγκυρία αποτελεί μια περίοδο που δεν προκαλεί κάποιαν έκπληξη ως προς τα επιτεύγματα και τις υποσχέσεις. Ούτε και τις βαρβαρότητές της. Δεν φέρει κάποιες ποιοτικές δομικές καινοτομίες, αφού το αστικο-καπιταλιστικό καθεστώς έχει περάσει κατ` επανάληψη ανάλογες ιστορικές πολιτικο-οικονομικές φάσεις, με τις συνοδευτικές θεωρήσεις τους – χαμηλής ποιότητας αλλά υψηλής ισχύος – του φιλελευθερισμού, και πιο πρόσφατα του νεοφιλελευθερισμού, ήδη

από τα μέσα του 18ου αιώνα, με κορυφώσεις στα τρίτα τέταρτα του 19ου και του 20ου αιώνα (τουλάχιστον σ` ό,τι αφορά στο 'οικονομικά αναπτυγμένο' 'κέντρο').

Από τη δεκαετία του 1970 διεθνώς, στη δε Ελλάδα από τα μέσα της δεκαετίας του 1990 και κυρίως κατά την τρέχουσα δεκαετία του μνημονιακού ξεσπάσματος, επικρατεί η οικονομική θεώρηση της λιτότητας, συνοδευόμενη από ποικίλες μορφές τρομοκράτησης, εκφοβισμού και καταστολής της κοινωνικής αντίστασης στη βίαια επιβαλλόμενη εξαθλίωση, προβαλλόμενη ως (από) οικονομική αναγκαιότητα (έως εθνικό καθήκον). Η πολιτική της λιτότητας είναι στραμμένη στη συντριβή ή λήστευση-ιδιωτικοποίηση των κοινωνικών υποδομών, των πόρων και του δημόσιου πλούτου που οι εργατικές και ευρύτερες λαϊκές τάξεις στηρίζονται ώστε η ζωή να βρίσκεται περίπου πάνω από το όριο της επιβίωσης. Ασκούνται συνεχείς εφαρμογές 'μέτρων' ώστε η υγεία και η παιδεία να εμπορευματοποιούνται ταχύτατα, να παρέχονται σε εμπορευματικές μονάδες, να πωλούνται ως 'συμφέρουσες ευκαιρίες', να υποβαθμίζονται, παύονται ή κοστολογούνται, ανεβάζοντας το όριο της επιβίωσης πάνω από το βασικό μεροκάματο (ή, αναφορικά με την Ελλάδα, πάνω και από το μεροκάματο), δηλαδή υποβαθμίζοντας τη ζωή εργαζόμενων και άνεργων κάπου μεταξύ φτώχειας και εξαθλίωσης[7] (και αυξάνοντας ποσοστά κερδοφορίας, μάζα κερδών και κοινωνικό πλούτο που μεταβιβάζεται στην αστικής τάξη) (βλ και Currie, 1996). Κατ` αυτό τον τρόπο, μειώνονται και οι δυνατότητες αντίστασης ολόκληρων κοινωνικών τάξεων και κατηγοριών, που βιάζονται στην απόγνωση, με το σχεδιασμό της ζωής και της αγωνιστικότητας να περιορίζεται στην από-μέρα-σε-μέρα επιβίωση, απέναντι στις ηγεμονεύουσες διεθνείς και εθνικές αστικές τάξεις. Οι

7 Βλ. Βλάση Μισσό και Χρίστο Παπαθεοδώρου. Ανισότητα, Φτώχεια και Οικονομική Κρίση στην Ελλάδα και την ΕΕ, Αθήνα: Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ, 2013 και Γιάννη Κουζή. 'Εργασία, Μνημόνια και η υποτίμηση του ρόλου της Ευρώπης', iskra.gr, 16/4/2016. Και Eurostat, ενότητα 'Population-andsocialconditions'. Ταχύτατα και υπολογισμένα, αυξανόμενη μερίδα του πληθυσμούεπιστρέφει στο Κομμουνιστικό Μανιφέστο των μέσων του 19ου αιώνα: «Δεν είναι μόνον οι ανθρώπινες ανάγκες που λείπουν στον άνθρωπο – ακόμα και οι ζωώδεις ανάγκες παύουν να υπάρχουν. Ο Ιρλανδος έχει απομείνει με μία μόνο ανάγκη – να φάει πατάτες ...), σ. 60.

συνθήκες λιτότητας επιβάλλονται μέσω οικονομικών και κοινωνικών πολιτικών που περιορίζουν τα δικαιώματα των εργαζόμενων στην αγορά εργασίας, στην εργασία, και στα πεδία άσκησης πολιτικών και συνδικαλιστικών δικαιωμάτων και αγώνων (MacEwan, 2005).Συγχρόνως, παράλληλα με τις οικονομικές διαστάσεις της λιτότητας, εισάγονται ή παράγονται τοπικές στρατηγικές κρίσεων. Επίσης, παράγονται ή εισάγονται συστηματικοί εκφοβισμοί (ή μέθοδοι παραγωγής και προώθησής τους). Μορφές εκφοβισμού ενεργοποιούνται σε συνθήκες αντίστασης ή ανυπακοής, ενώ άλλες αξιοποιούνται για τη νομιμοποίηση κατασταλτικών πολιτικών, επιθετικών νόμων και αστυνόμευσης (Shantz, ? σσ. 7-8).[8]

Ο Jock Young τονίζει τη μετάβαση από την inclusive society (κοινωνία της αποδοχής-συμπερίληψης) στην exclusive society (κοινωνία του αποκλεισμού) κατά τις δεκαετίες του 1980 και του 1990. Βέβαια, ο Young αποδείχτηκε μάλλον αισιόδοξος: η μετάβαση αυτή όχι μόνο συνεχίστηκε, αλλά και εντάθηκε στις επόμενες δεκαετίες προσλαμβάνοντας χαρακτηριστικά βαρβαρότητας και αγριότητας (όπως και ιδεολογήματα νομιμοποίησης και αυτονοητοποίησής τους). Ουσιαστικά, η έννοια του κοινωνικού αποκλεισμού δεν αναφέρεται σε ένα πρωτογενές πλέγμα θεσμίσεων αλλά ακολουθεί επανερμηνεύοντας. Ο Hugo Radice είναι σαφής: «Η φτώχεια παντού ανασημαίνεται σαν 'κοινωνικός αποκλεισμός' που στηρίζεται σε ατομικές ακαταλληλότητες» (2005, σ. 97). Με την υπενθύμιση ότι, τουλάχιστον από μαρξιστική πλευρά, η φτώχεια δεν είναι μόνον οικονομική αλλά και πολιτική-εξουσιαστική, πολιτισμική (όπως και ηθική και ψυχική), ο Nikolas Rose έχει καταθέσει στην επιστημονική κοινότητα δύο σημαντικές εννοιοποιήσεις και μία διευκρίνιση στο πεδίο 'συνάντησης' φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού. Κατά πρώτο, την έννοια του αντι-πολίτη (anti-citizen, όχι counter-citizen), αναφερόμενος στον φτωχό ως γενική κατηγορία και τον αποκλεισμένο ως πλέγμα

8 Για τη σχέση φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού με τη λιτότητα στην Ευρώπη της ηγεμονεύουσας αρχής τού 'ο νικητής τα παίρνει όλα' βλ. David Casassas και Jurgen De Wispelaere, 2016. Είναι ίσως μέσα σ` αυτή την ευρύτερη αντίληψη που να καθίσταται πληρέστερα κατανοήσιμος ο Steve Βοχστη θέση του ότι «(τ)ο έγκλημα και η εγκληματοποίηση είναι στρατηγικές κοινωνικού ελέγχου» (1983, σ. 13).

ατομικών (κυρίως βιολογικών και προσωπικών) χαρακτηριστικών. Κατά δεύτερο, μια σειρά από πολιτικές φυσιογνωμίες, όπως τις διευκρινίζει ο ίδιος, που στοιχειώνουν τη σκέψη των περισσότερων Ευρωπαϊκών χωρών: αλήτης, εξαθλιωμένος, εκφυλισμένος (από βιολογισμό), μη απασχολήσιμος (από νεοφιλελευθερισμό), υπόλειμμα (residuum), προβληματική ομάδα. Και τρίτο, τη διευκρίνιση ότι «ο αποκλεισμός καθεαυτός είναι αποτελεσματικά εγκληματοποιημένος, καθώς οι φορείς ελέγχου του εγκλήματος στρέφονται στις βασικές παραβάσεις που καθιστούν δυνατή την επιβίωση των κυκλωμάτων αποκλεισμού: μικροκλοπή, δημόσια κατανάλωση αλκοόλ, παρουσία αργόσχολων, ναρκωτικά κοκ.». (σσ. 195, 196, 205), περιλαμβανόμενων και των 'τερατωδών' ατόμων όπως οι παιδόφιλοι και οι αδιόρθωτα αντι-κοινωνικοί (σ. 200). Με τη σύνδεση του Rose που μόλις παρουσιάστηκε, ο Radice συστήνει (και) στην κριτική εγκληματολογία έναν αναστοχασμό σχετικά με το κατά πόσον και με ποιες διευκρινίσεις θα πρέπει να συνεχιστεί η αξιοποίηση ενός ίσως συντηρητικού όρου.

Προσεγγίζοντας το ζήτημα γενικότερα, ο νεοφιλελευθερισμός είναι μια οργάνωση ή μάλλον μια αναδιοργάνωση του καπιταλισμού, με τη συνηθισμένη απλούστευση ότι συνιστά μιαν επάνοδο στην ηγεμονία του χρηματιστηριακού κεφαλαίου, και τις λαθεμένες ταυτίσεις του με την παγκοσμιοποίηση, τη διεθνοποίηση της παραγωγής, την τεχνολογική πρόοδο, και την αναπόφευκτη εντατικοποίηση του ανταγωνισμού (Al Campbell, 2005, σσ. 177-98)[9]. Στην Ευρωπαϊκή Ένωση ως 'κοινές Ευρωπαϊκές πολιτικές', 'κριτήρια σύγκλισης' και ως κοινό Ευρωπαϊκό 'συνταγματικό' πλαίσιο, με τη διαδικασία της Ευρωπαϊκής ενοποίησης να αξιοποιείται ως μέσο εφαρμογής του νεοφιλελευθερισμού και να μετατρέπεται σε

9 Ο Bart Cammaerts (2015, σ. 526) ορίζει την ηγεμονία ως «διακυβέρνηση με συναίνεση μέσω την άσκησης ηθικής και πνευματικής ηγεσίας». Κατ` αυτόν, η έννοια της ηγεμονίας συνέστησε την απάντηση του Gramsciστο ερώτημα γιατί τόσο πολλοί-ές με τη θέλησή τους αποδέχονται την υποδεέστερη-υποτελή θέση τους στην κοινωνία και συναινούν στην εμφανή εκμετάλλευσή τους. Και, όπως διευκρινίζει (σ. 526), «ο Gramsci υπέδειξε ότι η διακυβέρνηση με συναίνεση είναι πλέον αποτελεσματική (για τον κυρίαρχο) εάν και όταν η κυριάρχηση των κυρίαρχων συμφερόντων στην κοινωνία θα μπορούσε να παρουσιαστεί ως απλή κοινή λογική ...».

ιδεολογικο-πολιτικό όπλο των Ευρωπαϊκών αστικών τάξεων στη σύγκρουσή τους με τις εργαζόμενες τάξεις (Milios, 2005).[10]

Πέρα από την επικράτησή της σε όρους ισχύος, από τον εκμαυλισμό των συνειδήσεων ως την άμεση άσκηση φυσικής βίας, η έννοια της ελεύθερης αγοράς αποτελεί, πρωτ` απ` όλα, ιδεολόγημα φαντασίωμα. Δεν υπάρχει κάποιος θεσμός ή σχέση που να προσεγγίζει την 'μη ρυθμιζόμενη', την 'ελεύθερη' 'αγορά', μιαν αγορά που να λειτουργείχωρίς νομικές, κοινωνικές, επαγγελματικές ρυθμίσεις. Όπως συμπεραίνει ο Bernard Harcourt (2011, σσ. 190, 241, 242), «ο οικονομικός τομέας είναι περιπλεγμένος σε κανόνες και ρυθμίσεις που κατανέμουν πόρους και πλούτο. Δεν υπάρχει τίποτ` άλλο παρά στρώμα πάνω σε στρώμα 'πειθάρχησης'» « ... η 'απελευθέρωση' των αγορών και η 'ιδιωτικοποίηση' των επιχειρήσεων σε περιόδους των δεκατου-ένατου και εικοστού αιώνων απλώς αντικατέστησε ένα είδος ρυθμίσεων, συχνά κυβερνητικών μορφών σχηματισμού κανόνων, με άλλα ρυθμιστικά συστήματα που απλώς ευνοούσαν ένα άλλο σύνολο κοινωνικο-οικονομικών δραστών» ...«Αυτές οι μορφές ρύθμισης – περιλαμβανόμενης της ποινικής ρύθμισης – είναι ακριβώς αυτό που καταμερίζει τον πλούτο και τους (κοινωνιακούς) πόρους ... Το ερώτημα δεν είναι συνεπώς αν θα ρυθμιστεί (ο σχετικός κοινωνικο-οικονομικός χώρος). Αντ` αυτού, το μόνο ερώτημα είναι τοπώς τα υπάρχοντα και προοπτικά είδη ρύθμισης κατανέμουν τον πλούτο [έμφαση δική μου, Γρ. Λ.] Αυτό είναι το μόνο σημαντικό ερώτημα και είναι, τραγικά, καλυμμένο από την πίστη μας στη φυσική τάξη και τις αποδοτικές αγορές.»

Αλλά η νεοφιλελεύθερη 'ελεύθερη αγορά' δεν είναι μόνον οικονομική. Ο νεοφιλελευθερισμός έχει μάλλον τροποποιήσει παρά περιορίσει το κράτος. Οι πολυδιαφημισμένες πολιτικές της 'απορρύθμισης' ή 'μεταρρύθμισης' έχουν οδηγήσει σε νέες μορφές ρύθμισης, αυτή τη φορά σε όρους απόδοσης ή και κερδοφορίας. Οι νέες μορφές ρύθμισης εδράζονται σε κανόνες αγοράς και

10 Όπως γίνεται εμμέσως φανερό, ο Μηλιός διακρίνει την αντι-νεοφιλελεύθερη και αντι-καπιταλιστική στρατηγική του από την αντι-Ευρωπαϊκή στρατηγική. Μάλλον στη βάση κάποιου θεωρήματος πως η σύγχρονη Ευρώπη μπορεί – μέσω εκλογών; – να είναι κεϋνσιανή ή σοσιαλιστική.

πολιτικές επιτάχυνσης της ανάπτυξης του νέου καπιταλισμού. «Η κοινωνία μεταμορφώνεται με βάση την εικόνα της αγοράς, και το ίδιο το κράτος είναι εμπορευματοποιημένο (marketized) ...» (Munck,2005, σ. 63). Υπαρχουν δε ορισμένα πεδία του κράτους που τυχαίνουν της ιδιαίτερης προσοχής ώστε να 'μεταρρυθμιστούν' σε όρους συμβατότητας με τις νεοφιλελεύθερες αρχές. Καταρχή, η πρόνοια και η αστική ανανέωση και, κατά δεύτερο αλλά όχι και δευτερεύον, η ποινική πολιτική. Το ποινικό σύστημα πρέπει να μπορεί να ανταποκριθεί στις προκλήσεις της διαχείρισης βίαια φτωχοποιούμενων πληθυσμών σε μια ληστευόμενη χώρα έστω και υπό ελληνόφωνα (αγγλόφωνα, ισπανόφωνα ή ό,τι αλλο ανάλογα με τη χώρα) καθεστώτα.

Προσεγγίζοντας το ζήτημα ευρύτερα, ο νεοφιλελευθερισμός έχει να κάνει με, έχει λόγο και για, την ηθική – και, πρωτ` απ` όλα, φέρει μιαν ηθική του δικαίου. Δεν πρέπει να ξεχνιέται ότι, σύμφωνα με τις αρχές του νεοφιλελευθερισμού, η αγορά επιβραβεύει τους ικανούς και δραστήριους (και τους εγκρατείς, περιφραστικά, όσους μπορούν να ελέγξουν τα πάθη τους), και τιμωρεί τους ανίκανους και τεμπέληδες (και τους μη εγκρατείς, όσους ενδίδουν στα πάθη τους).[11] Αλλά αυτή η οικονομική επιβράβευση-τιμώρηση δεν αρκεί – κάτι που έχει προταθεί επιτυχημένανα επανακαθορίσει την οικονομική πολιτική ήδη από τους Φυσιοκράτες κατά το δεύτερο μισό του 18ου αιώνα (βλ. Harcourt, 2011). Ουσιαστικά, αρχικά έκαναν την εμφάνισή τους στη Γαλλία οι Φυσιοκράτες, στο πλαίσιό τους και ο Cesare Beccaria – εισάγοντας τη μισο-θρησκευτική έννοια της φυσικής τάξης στην αγορά ως κεντρική νομιμοποιητική αρχή της και στοχαζόμενοι πάνω στην δημιουργία ενός προστευτικού συστήματος της αγοράς και των αρχών και ιδανικών της. Ο Adam Smith– που μαθήτευσε στη Φυσιοκρατία – και, λίγο αργότερα, ο Jeremy Bentham πρότειναν εξίσου επιτυχημένα τη δημιουργία του ποινικού συστήματος. Σκοπός του συστήματος αυτού ήταν και παραμένειη ορθολογική η διαχείριση των μεγεθών ελέγχου και τιμώρησης που – με βάση τη φιλελεύθερη ηθική επιταγή - έπρεπε να στρέφονται προς τους ανίκανους και τεμπέληδες. Δηλαδή, κυρίως

11 Ακριβέστερα, όσους θέλουν μετά πάθους να ενδώσουν στα πάθη τους αλλά δεν έχουν τους πόρους για να το πράξουν.

προς τις εργατικές και ευρύτερες λαϊκές τάξεις που είναι περίπου αυταπόδεικτο ότι περιλάμβαναν τη μεγάλη πλειονότητα των προς τιμωρητική διαχείριση – αφού άλλωστε αποτελούσαν και τον πρωταρχικό ταξικό στόχο: το πώς να τους-ις βάλουν να δουλεύουν σε συνθήκες μέγιστης κερδοφορίας των αφεντικών τους (αλλά και παρέχοντας μιαν αξιοπρεπή ζωή στο σύνολο των κυρίαρχων τάξεων) ενώ θα ζούσαν με ένα κομμάτι ψωμί ή πιάτο πατάτες σε όλη τη βορειοδυτική Ευρώπη της προόδου και του πολιτισμού – ή, στη σύγχρονη Ευρωπαϊκή Ελλάδα, για ένα κομμάτι ψωμί και ένα πιάτο πατάτες είτε ως εργαζόμενοι είτε σε μια συσσιτιακή ουρά αστικής φιλανθρωπίας. Πρωτοπορώντας στην Ευρωπαϊκή Ένωση, η σύγχρονη Ελλάδα υπαξιώνεται, αναταξικοποιείται και αναπληθυσμοποιείται και ληστεύεται,βίαια και συνοπτικά, στους όρους μιας νέας 'πρωταρχικής συσσώρευσης'.[12]

Μια ριζοσπαστική εγκληματολογία αναγνωρίζει ως κρίσιμο σημείο εξήγησης και ερμηνείας των διαφοροποιήσεων τόσο στην αγορά εργασίας όσο και στο ποινικό σύστημα, όπως επίσης και των τρόπων που συναρτώνται σε ένα ενιαίο σύστημα ηγεμόνευσης και εκμετάλλευσης, το ότι βασική αρχή οργάνωσης των κοινωνιών που εδράζονται κυρίως στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής είναι η εκμετάλλευση της εργασίας. Αυτή η κινητήρια δύναμη της οικονομίας παρέχει τον raison d`être και της φιλελεύθερης δημοκρατικής διακυβέρνησης.[13] «(Η κοινωνική εκμετάλλευση της

12 Για την αναταξικοποίηση βλ. και την ενδιαφέρουσα ανάλυση του Immanuel Wallerstein (1979, σσ. 222-230).

13 «Σε τυπικά δημοκρατικές κοινωνίες, η άσκηση της ισχύος και η διασφάλιση της κυριαρχίας τελικά ... εξαρτάται από τη λαϊκή συναίνεση. Πρόκειται για μια συναίνεση όχι μόνο προς τα συμφέροντα και τους σκοπούς αλλά επίσης προς τις ερμηνείες και αναπαραστάσεις της κοινωνικής πραγματικότητας που ανεργοποιούνται από αυτούς ελέγχουν τα πνευματικά, καθώς και τα υλικά, μέσα κοινωνικής αναπαραγωγής.» (Hall κ. ά., 1978, σ. 219). Άλλωστε, η αστική τάξη, από την πρώτη εποχή τής πολιτικά σημαίνουσας εμφάνισής της, ανέπτυξε μιαν ανθρωπιστική ιδεολογία ισότητας, ελευθερίας και λόγου, δηλαδή έδωσε στα δικά της, περιορισμένα ταξικά αιτήματα τη γοητευτική μορφή της καθολικότητας. Έτσι ώστε να τη συνδράμουν στο έργο κατάκτησης της εξουσίας (που έδινε ενάντια στο 'παλαιό καθεστώς' απόλυτης μοναρχίας και φεουδαρχίας) ακριβώς οι ανθρώποι που θα απελευθέρωνε ώστε να τους εκμεταλλευτεί, με τέτοιον τρόπο ώστε να είναι εκμεταλλεύσιμοι (από Louis Althusser, σε

εργασίας) πάντα υπήρξε το θεμέλιο των συστημάτων ποινικού δικαίου στις φιλελεύθερες δημοκρατίες. ... Επίσης, παρέσχε την ώθηση των πολιτικών και διαδικασιών των συστημάτων ποινικού δικαίου» (Shantz, 2012, σσ. 9-10. Βλ. παρακάτω και De Giorgi 2006).

Το ποινικό σύστημα δεν είναι δυνατό να γίνει κατανοητό από μόνο του. Δημιουργήθηκε ως το σύστημα ενίσχυσης της ελεύθερης αγοράς σε όρους τιμώρησης των αποκλινόντων από τις ορθολογικές, ηθικές, αναγκαίες και υπέροχες προβλέψεις του. Ο Heinz Steinert έχει δίκιο όταν τονίζει ότι το ποινικό σύστημα δεν είναι το κυρίαρχο σύστημα κοινωνικού ελέγχου, ούτε καν το κυρίαρχο δορυφορικό της αγοράς κοινωνικό σύστημα. Όπως καταθέτει διεξοδικά, το έγκλημα – και η αντιμετώπισή του, από τον αρχικό ορισμό και την απαξίωση ως την τελική του τιμώρηση – είναι, σε «κανονικές περιόδους», όπως διευκρινίζει εύστοχα ο Γερμανός ριζοσπαστικός εγκληματολόγος – κοινωνικο-οικονομικά μάλλον περιορισμένης σημασίας, τουλάχιστον σε σύγκριση με την αγορά και τα μέσα μαζικής επικοινωνίας και ενημέρωσης. Πράγματι, η αγορά και τα μμε&ε φέρουν το κύριο βάρος ώστε το καπιταλιστικό καθεστώς παραγωγής – και το ομόλογο αστικό καθεστώς κυριαρχίας, προσθέτει ο Steinert (1998, σ. 405) – να μην περιπέσει σε καθεστωτική ή συστημική κρίση ή έστω μια τέτοια κρίση να μην έχει συνέπειες, και πρωτ` απ` όλα να μη χαθεί η εξουσία από τις κυρίαρχες αστικές τάξεις.[14] Αλλά, (ότ)αν έρθει η συγκεκριμένη συγκυρία, (ότ)αν έρθει η κρίση, η απειλή ανατροπής του καθεστώτος ή και του αστικοκαπιταλιστικού συστήματος, η αγορά και τα μμε&ε δεν μπορούν να αντικαταστήσουν την υλικότητα των μέσων καταστολής συλλογικών δράσεων, ΜΑΤ ή στρατού. Το ελάχιστο κράτος του νεοφιλελευθερισμού, το 'κράτος-νυχτοφύλακας' του Μαρξ, παραμένει βασικός πυλώνας

Hall κ. ά, σσ. 219-20.)

14 Άλλωστε, ως τέτοιος, «ο μικρός και ασήμαντος τομέας 'εγκλήματος και τιμωρίας' τραβάει την προσοχή μας και τις φαντασίες μας τροφοδοτεί ένα μεγάλο μέρος της πολιτισμικής βιομηχανίας – και είναι έμπρακτα συναρπαστικός και ικανοποιητικός για τον καταναλωτή». Οπότε ο Steinert, στο συγκεκριμένο σημείο της ανάλυσής του (1998, σσ. 409-10), κλίνει προς το να περιορίζει τη σημασία του ποινικού συστήματος στις ιδεολογικές συνέπειές του για την ενίσχυση του καθεστώτος.

του καπιταλιστικού συστήματος, παραμένει ο μονοπωλιακός διαχειριστής τής – τόσο ζωτικής για ένα ταξικό, σεξιστικό και ταχύτατα αναπτυσσόμενο ρατσιστικό καθεστώς – άμεσης φυσικής βίας. Είναι παντως υποστηρίξιμο ότι ο φιλελεύθερος καπιταλισμός έχει ανάγκη το κράτος, ένα ισχυρό κράτος. Ο Jeff Shantz, συντάκτης του 'Μανιφέστου' στο πρώτο τεύχος της Radical Criminology το 2012, υποστηρίζει: «... Η εμφάνιση, ανάπτυξη και συνέχεια του καπιταλισμού έχουν πλήρως διευκολυνθεί από το κρατικές πρακτικές. Πραγματικά, δεν είναι δυνατό να φανταστεί κανείς τον καπιταλισμό χωρίς το κράτος. ... Χωρίς του καταπιεστικούς μηχανισμούς του κράτους, ο καπιταλισμός θα καταρρεύσει ταχύτατα. ... Ο καπιταλισμός εδράζεται στους διπλούς μηχανισμούς ισχύος και νόμου». Όπως δε αναφέρει χαρακτηριστικά, «τα συστήματα ποινικού δικαίου εφαρμόζουν νομικά μέσα έγκρισης της βίαιης κλοπής γης και εργασίας.» (σσ. 7-8) Ο δε Steven Spitzer (1983, πρωτοδημοσιεύτηκε το 1981), πολύ πριν ο Harcourt και οι άλλοι ριζοσπαστικοί και κριτικοί εγκληματολόγοι καταθέσουν τις σύγχρονες θεωρήσεις τους, έχει καταθέσει την άποψη ότι ο νόμος δεν μπορεί λογικά να θεωρείται ως ένα ανακλαστικό των οικονομικών συμφερόντων της άρχουσας τάξης, ότι η κατάσταση είναι σαφώς πιο περίπλοκη από μια τέτοια απλή σχέση. Μια αναδυόμενη αντίφαση είναι πάντως ενδιαφέρουσα. Τη στιγμή που οι ριζοσπαστικές εγκληματολογικές θεωρήσεις είναι σε θέση να κατανοήσουν και ερμηνεύσουν με πληρότητα και τις πλέον περίπλοκες κοινωνικές καταστάσεις, ο νεοφιλελευθερισμός και οι εφαρμογές του μάλλον τείνουν να επιβάλλουν την κατάσταση που ο Spitzer θεωρεί παράλογη: η νομοθέτηση περιορίζεται στο απλό ανακλαστικό των συμφερόντων της αστικο-καπιταλιστικής τάξης. Για παράδειγμα, η πολιτική, οικονομική και πολιτισμική κατάσταση στην Ελλάδα είναι τόσο βίαιη ώστε θεωρήσεις όπως του Harcourt, του Garland και άλλων να φαντάζουν εξεζητημένα περίπλοκες για τη μελέτη της.[15] Υπάρχει μια επανεμφάνιση, μια ανάδυση της

15 « ... Η πολιτική περιορίζεται σε περιοδικές εκλογές στις οποίες περίπου ταυτόσημες ομάδες 'κατ` επάγγελμα πολιτικών' ανταγωνίζοντα για το δικαίωμα να ασκούν άνετες καρριέρες πακετάροντας τις μάζες προς εκμετάλλευση» (Radice, 2005,σ. 97). Όπως δε τονίζει ο Bart Cammaerts

βαρβαρότητας και μάλιστα ευρύτερης από τον ορισμό της από τον Eric Hobsbawn(1998 και αλλού) που την περιορίζει στη σχέση κράτους-πολίτη. Πρόκειται για μια βαρβαρότητα πλησιέστερη στις μορφές και εντάξεις που οι 'απαισιόδοξοι' Theodor Adornoκαι Max Horkheimer διέγνωσαν από το 1944 (1972). Η νέα βαρβαρότητα δεν περιορίζεται στην τόσο σημαντική αλλά όχι και μοναδική αυτή σχέση. Αντίθετα, έρχεται να επανασημάνει και την οικονομία και τον πολιτισμό. Στη σύγχρονη Ελλάδα η εισαγόμενη μνημονιακή νομοθεσία δεν φαίνεται να δείχνει κάτι παραπάνω από μιαν ευθεία, άμεση και απλή – μια βίαιη – μετατροπή οικονομικών συμφερόντων των κυρίαρχων σε νόμους.Η έντασή της βαρβαρότητας που στρέφεται ενάντια στο λαό πολιτικά, οικονομικά και πολιτισμικά τρομάζει. Απαιτεί ίσως άλλες απαντήσεις.

Ο Harcourt είναι ιδιαιτερα γόνιμος όταν τονίζει ότι η πίστη προς την ελεύθερη αγορά ήρθε χέρι-με-χέρι με μια θεωρία νομικού δεσποτισμού «σύμφωνα με τον οποίο η πλέον νομιμοποιημένη λειτουργία του κράτους, αυτή που είναι το πλέον ικανό να φέρει εις πέρας, είναι να αστυνομεύει και τιμωρεί. Είναι ακριβώς αυτός ο παράξενος συνδυασμός της αγοραίας αποδοτικότητας και ενός κράτους Μεγάλου Αδελφού που έχει γίνει φαινομενικά αυτονόητος σήμερα» (2011, σ. 151). Η νεοφιλελεύθερη ποινικότητα,την οποία προτείνει ο Harcourtως σημαντική εγκληματολογική θεωρία προσέγγισης της σύγχρονης εποχής, έχει ως έδρα της την θεωρία της ορθολογικής επιλογής, προέκταση της ορθολογικής επιλογής από τα οικονομικά στο έγκλημα και την τιμώρησή του. Σύμφωνα με τον Gary Becker που εισήγαγε τη συγκεκριμένη θεώρηση το 1968, αν η τιμή είναι η κατάλληλη, όλοι είμαστε δυνάμει εγκληματίες – μια απλή, χωρίς ιδιαίτερες απαιτήσεις κατάρτισης ή συγκέντρωσης,

(2015), βασικό συστατικό της αστικής ηγεμονίας είναι το ότι είναι τα μέσα μαζικής επικοινωνίας και ενημέρωσης που αναλαμβάνουν την παρουσίαση του νεοφιλελευθερισμού ως μη ιδεολογικού, ως μιας κοινής λογικής (μα τόσο κοινής λογικής, που να φαίνεται λογικά σαν η μοναδική λογική), ως μιας φυσικής κατάστασης. Είναι τα μμε&ε που έχουν τον κύριο λόγο στο να αορατοποιούν τις κεντρικές ιδιότητες του αυταρχικού νεοφιλελεύθερου καθεστώτος, αυτές που έχουν να κάνουν με τη μεταφορά του πλούτου από τις εργαζόμενες και τις ευρύτερες λαϊκές τάξεις στην αστική-καπιταλιστική τάξη.

ρεαλιστική για την εποχή που ζούμε και αμέσως πειστική ιδέα.[16] Το δε αντεγκληματικό – ακριβέστερα, αντεγκληματιακό – σχέδιο αποτροπής αντί πρόληψης του οποίου το θεώρημα του Becker αποτελεί κρίσιμο συστατικό στοιχείο, συνέβαλε αποφασιστικά σε μια συντηρητική αντίδραση, την πλέον μαζική διεύρυνση του ποινικού τομέα στο σύνολο της κοινωνικής δομής, ακριβέστερα στα πεδία ζωής και εργασίας των εργατικών τάξεων μετά το 1970, αρχικά στις ΗΠΑ και τη Μεγάλη Βρεττανία. Όπως τονίζει ο Harcourt, στο πλαίσιο της επικρατούσας νεοφιλελεύθερης ποινικοτητας, «η λειτουργία της ποινικής κύρωσης σε μια καπιταλιστική αγοραία οικονομία είναι να αποτρέπει τα άτομα (από το) να παρακάμπτουν την αποδοτική αγορά, γιατί η παράκαμψη της αγοράς – μη αμειβόμενες μορφές κοινωνικής διαντίδρασης – είναι από τη φύση της μη αποδοτική και μειώνει το κοινό καλό» (2011, σ. 147).[17] Σύμφωνα με τη νεοφιλελεύθερη ποινικότητα, η εγκληματική δράση γίνεται καλύτερα κατανοητή ως μια σκόπιμη παράκαμψη της αγοράς, ο δε ποινικός νόμος δεν είναι παρά αυτό που εμποδίζει αυτό το είδος παράκαμψης της αγοράς.[18]

16 Κατά τον Fritz Sack (1998, σ. 45): «Θα επιχειρηματολογήσω ότι κατά τις τελευταίες δύο δεκαετίες (κανει λόγο για δεκαετίες 1980 και 1990, Γρ. Λ.) έλαβε χώρα ένα είδος υπονομευτικής εισβολής του οικονομικού λογισμού στην εγκληματολογία και την ποινική πολιτική, το οποίο μέχρι πρόσφατα δεν έχει ελκύσει την αναγνώριση που απαιτείται. Αυτή η εισβολή παίρνει τη μορφή της αναβίωσης του κλασικού ωφελιμιστικού μοντέλου του 'οικονομικού ανθρώπου' και της ανανέωσης των ιμπεριαλιστικών απαιτήσεων μιας ολικά καλύπτουσας φύσης, να εξηγηθεί η ανθρώπινη φύση για τους σκοπούς της ρύθμισης και της διακυβέρνησης. Αυτή η εξέλιξη έχειεπικρατήσει να καλείται νεο-ωφελιμισμός, νέα πολιτική οικονομία(. Ή) στην πλέον αποπολιτικοποιημένη και θεωρητικά εξεζητημένη εκδοχή της, παρουσιάζεται σαν θεωρία της ορθολογικής επιλογής.»

17 Για μιαν ενδιαφέρουσα συνάρτηση ποικίλων αναγκών στην αγορά εργασίας και ποινικών κατηγοριοποιήσεων βλ. Alessandro De Giorgi, 2006.

18 Για ανάλογα θεωρήματα γύρω από την παράλληλη και περίπου συγχρονισμένη με την άνοδο του νεοφιλελευθερισμού πρόσφατη άνοδο της ποινικής τιμωρητικότητας βλ. τη 'νέα ποινολογία' των Malcolm Feely και Jonathan Simon, 1996 (πρωτοδημοσιεύτηκε το 1992), τη 'διακυβέρνηση μέσω του εγκλήματος' του Jonathan Simon (2007), την 'κουλτούρα ελέγχου' του David Garland ή τις 'προωθημενες φιλελεύθερες κυβερνητικές τεχνολογίες' των Nikolas Rose, Pat O`Malley και Marianna Valverde (2006).

Για τον ευρωπαϊσμό

Εάν, όπως ειπώθηκε παραπάνω, μια επιλογή για μετάβαση προς την πραγματοποίηση του ανέφικτου, μια κοινωνία συλλογικότητας και αλληλεγγύης, δεν φαίνεται πειστική, τότε είναι δυνατή η παραμονή στη δυστοπία της σύγχρονης κοινωνίας. Ανάλογα με την εκδοχή ή ποσότητα ρεαλισμού που επιλέγεται, επιχειρείται μια πιο αποτελεσματική διαχείριση ή/και κάποια βελτίωση της δυστοπικής κοινωνίας και υπάρχουν εγκληματολογίες ποικίλων σχετικών εμφάσεων. Άλλωστε, αυτός ο πολυ-προσανατολιστικός ρεαλισμός προσαρμογής είναι γνώριμος και στην εγκληματολογία, ακολουθώντας την αρχή του 'δεν γίνεται αλλιώς' ή 'δεν υπάρχει εναλλακτική' ('there is no alternative').

Τόσο στο πλαίσιο της εγκληματολογίας όσο και της κριτικής εγκληματολογίας ειδικότερα (αν θεωρήσουμε ότι έχουν αποκλειστικά σχέση όλου-μέρους) υπάρχει ένα ζήτημα με ιδιαίτερα μεγάλη σημασία, για τα θεωρήματα, τις θεωρίες και τις θεωρήσεις, τις μεθόδους και μεθοδολογίες, για τα θέματα και τις επιχειρηματολογίες που επιλέγονται προς εστίαση και ανάλυση. Πρόκειται για τη θέση σχετικά με την Ευρώπη, ακριβέστερα, την Ευρωπαϊκή Ένωση και την Ευρωζώνη, με μεγάλη μερίδα κριτικών εγκληματολόγων, πιθανότατα την πλειονότητα, να τάσσεται υπέρ μιας ενιαίας Ευρώπης.[19] Ο Ian Taylor, με ιδιαίτερη σημασία για την ανάπτυξη της κριτικής εγκληματολογίας ήδη από το 1973, τονίζει ότι «... πιστεύουμε πως είναι επείγουσα ανάγκη να κινηθούμε προς μιαν από κοινού αίσθηση μιας κοινής Ευρωπαϊκής υπηκοότητας και κάποιο είδος από κοινού (shared) 'πολιτικού κόσμου ζωής'...» (σσ. 31-32).

Συνεχίζοντας δε την αρχική του διατύπωση, ο Taylor αναφέρει « ... κάποιο είδος από κοινού 'πολιτικού κόσμου ζωής' με τον οποίο όλοι μπορούμε να ανταποκριθούμε στις απαιτήσεις της ζωής σε μια κοινή Ευρωπαϊκή αγορά» (1998, σ. 32).

Ομόλογα, ο Dario Melossi (1998) διατυπώνει το ενδιαφέρον

19 Η κριτική στον ευρωπαϊσμό εστιάζει κυρίως σε ορισμένα εύκολα προσβάσιμα σημαντικά κείμενα στη μελέτη που οι Ruggiero, South και Taylor επιμελήθηκαν και δημοσίευσαν το 1998 με αντικείμενο τη νέα Ευρωπαϊκή εγκληματολογία.

του για μια γνήσια Ευρωπαϊκή δημοκρατία (σ. 53). Πρόκειται για ένα νεωτερικό ενδιαφέρον, όπως διευκρινίζει (σ. 60), που εδράζεται σε μιαν αντίληψη η οποία κατάγεται από τον Διαφωτισμό – όπως τον ερμηνεύει, και την Ευρώπη όπως την επιθυμεί ο Jürgen Habermas (βλ. πιο πρόσφατο του 2012). Ο Melossi εκτιμά ότι, με την ανάπτυξη μιας ενωμένης και ισχυρότερης Ευρώπης, ο κάθε Ευρωπαίος πολίτης θα αποκτήσει κυριαρχικά δικαιώματα. Πάντως, η ερμηνεία, αν όχι ορισμός, της δημοκρατικής Ευρώπης του Melossi, περί μιας Ευρώπης που δεν κινείται αποκλειστικά από γραφειοκρατικά και οικονομικά συμφέροντα είναι ανεπαρκής (σ. 60) και επιδέχεται απόδοσης πολλών σημασιών. Για παράδειγμα, μια Ευρώπη που κινείται κυρίως από γραφειοκρατικά ή (ή/και) οικονομικά συμφέροντα – όπως, για παράδειγμα, η σημερινή Ευρώπη – παραμένει δημοκρατική;[20]

Κι όμως, η κριτική που ο ίδιος ο Taylor απευθύνει προς την Ευρωπαϊκή Ένωση, αν και μάλλον δευτερεύουσας σημασίας καθώς και ελλειπής, αρκεί για να συστήσει μια πρώτη αμφισβήτησή της. Πρώτο, ο Taylor διαπιστώνει την προώθηση του 'οικονομικού φιλελευθερισμού' σε όλη την Ευρώπη – και όχι μόνο κάποιο Δυτικό πολιτικό ή οικονομικό σχήμα στην Ευρώπη, όπως και την αυξανόμενη εμπορευματοποίηση κοινωνικών και πολιτισμικών δράσεων. Ο 'καταναλωτής', ανάλογα με την οικονομικη ισχύ του 'δικαιούται' υπηρεσιών από 'παρόχους' στην αγορά (εισαγωγικά από τον ίδιο, σσ. 19-20). Δηλαδή, αν δεν έχει τη σχετική ισχύ – ή έχει περιορισμένη και περιοριζόμενη – όπως συμβαίνει για την αυξανόμενη πλειονότητα των μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, δεν δικαιούται ή δικαιούται περιορισμένων και περιοριζόμενων, υπηρεσιών. Δεύτερο, είναι η αγορά και όχι το εθνοκράτος που έχει κυριαρχικά δικαιώματα – μια θέση του Taylorπου έρχεται σε ευθεία αντίθεση με την ανάλογη του Melossi που μόλις αναφέρθηκε. Πάντως, η Νέα Εγκληματολογία που ο Taylor έκδοσε με τους Jock Youngκαι Paul Walton το 1973 απέχει αποφασιστικά από το άρθρο του του 1998 – ίσως-ίσως, συνιστά κριτική του. Μεταξύ άλλων και το απροσδόκητο σχόλιο αναγνώρισης θέσης και ρόλου για την

20 Για μιαν ενδιαφέρουσα ριζοσπαστική προσέγγιση της έννοιας των ανθρώπινων δικαιωμάτων βλ. Δημούλη, 2005.

αγορά στην Ευρωπαϊκή κοινωνία του, με τον Taylor να αναγνωρίζει την ανάγκη για την 'πειθαρχία' που θα επιβάλλει η αγορά, και ανταγωνισμό στην παραγωγή και κατανάλωση (σ. 34, υποσ. 15).[21]

Σαφώς πληρέστερη είναι η έστω και συνοπτική κριτική στο Ευρωπαϊκό ιδεώδες που περιλαμβάνεται στην Εισαγωγή της συλλογής, από τους Vincenzo Ruggiero, Nigel Southκαι Ian Taylor (μάλλον της δεκαετίας του 1970). Καταρχήν, τονίζεται ότι η ίδια η ιδέα της Ευρώπης αναφέρεται πλέον σε μιαν'αγορά-Ευρώπη' με κέντρο της την Ευρωπαϊκή Τράπεζα και τους νομισματικούς θεσμούς, και με τα ούτως ή άλλως αστικά Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και Ευρωπαϊκό Συμβούλιο να περιθωριοποιούνται – και μαζί τους το όραμα για μιαν Ευρώπη των πολιτικών και κοινωνικών δικαιωμάτων. Όπως δε τονίζουν, δεν πρόκειται για μια τυχαία αγορά αλλά την αγορά που κυριαρχείται από επιχειρήσεις, μονοπώλια και ολιγαρχίες. Πρόκειται για μιαν ιδέα της Ευρώπης που κινητροδοτείται από το φιλελεύθερο-επιχειρηματικό μοντέλο και την πίστη στην πειθάρχηση των πολιτών ή μάλλον υποτελών-υπηκόων. Κατά σύμπτωση, είναι η αγορά που ο Taylor (της δεκαετίας του 1990 αυτή τη φορά) ενέταξε στην Ευρώπη την οποία ευαγγελίζεται στο άρθρο του. Είναι η ίδια Ευρώπη στο πλαίσιο της οποίας – και σε μια περίοδο που οι ανισότητες εντείνονται, η κοινωνική πρόνοια υποβαθμίζεται και η εξαθλίωση συνηθίζεται – διεξάγεται ένας εντατικός αγώνας ιδεολογικής χειραγώγησης των εργαζόμενων και λαϊκών τάξεων ώστε να πεισθούν και να αισθανθούν πως έχουν τη σπάνια καλή τύχη να ζούν στη δημοκρατία ή στην 'ποτέ-δεν-την-είχα-τόσο-καλά-κοινωνία' (διατύπωση του Young, σ. 68). Είναι η Ευρώπη της βίαια επιβαλλόμενης συναίνεσης.

Ολοκληρώνοντας, στα δεκαοκτώ χρόνια που μεσολάβησαν από την έκδοση της συγκεκριμένης συλλογής του 1998 η 'αγορά-Ευρώπη' ή 'κοινή Ευρωπαϊκή αγορά' δεν φάνηκε να συναντά κάποια άξια λόγου εμπόδια στην προώθηση του νεοφιλελευθερισμού στην Ευρωζώνη. Αντί να αποτελέσουν αρχές δράσης, τα ποικίλα ευρωπαϊκά ιδανικά μετέπεσαν σε (ή αποδείχτηκαν ως) ιδεολογήματα στιγματισμού και εξουδετέρωσης των όποιων αμυνών επιχειρήθηκε να ορθωθούν. Ο

21 Για μιαν αξιόλογη συνοπτική κριτική στον νεωτερισμό ως καθεστωτικό συντηρητισμό βλ. άρθρο το JockYoung στο ίδιο, ιδίως σσ. 65-66.

'πολιτικός κόσμος ζωής' του Habermas, στο πλαίσιο του ευρύτερου αιτήματός του για μια δημοκρατική Ευρώπη, απομακρύνεται – τουλάχιστον ως σχήμα που μπορεί να έχει σχέση με το όποιο Ευρω-ενωσιακό ή Ευρω-ζωνικό πολιτικο-οικονομικό οικοδόμημα των αρχών του 21ου αιώνα. Θεωρήσεις όπως αυτή του Taylor, στην καλύτερη περίπτωση, δεν φάνηκαν ικανές να συστήσουν άξιο λόγου αντίπαλο στη νεοσυντηρητική επίθεση σε βάρος της εργασίας, της πρόνοιας και του πολιτισμού. Και δεν κάνω λόγο για τον πολιτισμό των μουσείων αλλά τον πολιτισμό από το δρόμο και τη γειτονιά ως το σχολείο και το θέατρο, από τη θέρμανση το χειμώνα ως τη φαρμακευτική αγωγή των ασθενών, από το δικαίωμα στην απεργία ως τα ΜΑΤ στο κέντρο της Αθήνας. Στη δε Ελλάδα, η υφαρπαγή και λήστευση του πλούτου της, και η επιβολή φτώχειας και εξαθλίωσης λαβαίνουν χώρα στο όνομα ευρωπαϊκών ιδεωδών.[22]

Άλλωστε, η διάθεση προς μιαν ενιαία ή ακόμα πιο ενιαία 'Ευρώπη', που θα μπορούσε να σημαίνει πολλά και ριζικά διαφορετικά, οφείλει να διευθετήσει συνεκτικά μάλλον παρά με αφορισμό ή (στιγμιαίο ή διαρκή) εξορισμό ορισμένες σημαντικές αμφισβητήσεις της 'Ευρώπης' ως του τρόπου πολιτικής, οικονομικής και πολιτισμικής οργάνωσης – που ασκεί συστηματικά ιμπεριαλισμό σε βάρος ενός πλήθους κοινωνιών τις οποίες τοξικά αποσυνθέτει σε 'πλουτοπαραγωγικές πηγές' και 'πληθυσμούς' προς διασπορά στο παγκόσμιο καπιταλιστικό σύστημα. Ο Nils Christie παρουσιάζει στη μελέτη του Crime Control as Industry, Towards Gulags Western Style την έκρηξη της ποινικότητας και ποινικής διαχείρισης εκατομμυρίων ανθρώπων στη σύγχρονη Ευρώπη. Κάνει λόγο για τη δημιουργία ενός συστήματος έντασης της καταστολής, του 'Φρουρίου Ευρώπη', για την προστασία από τους 'πεινασμένους γείτονες' που περιβάλλουν την εύπορη Ευρώπη (1994, σ. 70 κ. ε.) – ακριβέστερα, για τον εξορθολογισμό στη διαχείριση της προώθησής τους στις ευρωπαϊκές χώρες.[23] Αυτό που ο Christie θεωρεί σημαντικό, το σημαντικότερο

22 Ίσως να αποδειχτεί ιδιαίτερα ανανεωτική μια ημερίδα με θέμα τον κριτικό εγκληματολογικό στοχασμό για τη 'Ευρώπη', Ευρωπαϊκή Ένωση και Ευρωζώνη – και κυρίως τη θέση της Ελλάδας σ` αυτήν ως προς τις εγκληματολογικές της σημασίες. .

23 Βέβαια το 'Φρούριο Ευρώπη' μεριμνά και για την προστασία ευταξίας και κοινωνικής ειρήνης και προς το εσωτερικό των χωρών, και προς την

σχετικά με τον τρόπο που πρέπει να κατανοηθεί το επιχείρημά του είναι ότι δεν θεωρεί αυτή την τάση, τη στροφή προς τον αυταρχισμό, ως κάτι το εξαιρετικό. Στην ίδια ερμηνεία φτάνει και ο John Pratt (2001), αναφέροντας μεταξύ άλλων ότι για τον Christie αυτές οι τάσεις για δημιουργία πολυποίκιλων gulags στην Ευρώπη δεν είναι απροσδόκητες ούτε αποτελούν εκτροπή αλλά «αντίθετα (αποτελούν) ένα κανονικό χαρακτηριστικό πολλών σύγχρονων κοινωνιών, ένα αναμενόμενο προϊόν κοινωνικών δυνάμεων που εργάζονται στο εσωτερικό τους» (σ. 285).

Αυτό όμως που πρέπει να τονιστεί είναι ότι ο ίδιος ο Christie αναφέρει πως οι εξελίξεις που καταγράφει στην Ευρώπη (και τον συνολικό 'δυτικό κόσμο') αποτελούν παράδειγμα, μία κατηγορία, σε μια σαφώς ευρύτερη εξέλιξη την οποία και ανέδειξε πληρέστερα ο Zygmunt Baumanστο Modernity and the Holocaust (1989), τη μελέτη του για το Εβραϊκό Ολοκαύτωμα από το (καθ` όλα ευρωπαϊκό) ναζιστικό καθεστώς. Ακολουθώντας τον Christie στον τρόπο στοχασμού του στο έργο του Bauman, τον βλέπουμε να συντονίζεται με τον Bauman σε ορισμένα σημεία που συνιστούν κρίσιμες αμφισβητήσεις προς την 'Ευρώπη' και το καθεστώς που συμπυκνώνεται στην συγκεκριμένη έννοια, σύμβολο υπερηφάνειας για την πλειονότητα των μελών της. Συμφωνούν και με τον Pratt στο ότι το Ολοκαύτωμα δεν πέρασε, δεν έληξε. Αποτελεί προειδοποιητικό σήμα. Και αυτό γιατί τα κέντρα εξόντωσης (όχι αποτέλεσαν αλλά) αποτελούν πρότυπα ορθολογικά οργανωμένης κοινωνίας. Όπως τονίζει ο Bauman (σε Christie, 1994, σ. 162, σε Bauman, 1989, σ. 11) «καμμία από τις συθήκες που κατέστησαν το Auschwitz δυνατό δεν έχει πραγματικά εξαφανιστεί». Και, αμέσως μετά (σ. 12), «προτείνω την προσέγγιση του Ολοκαυτώματος ως μία σπάνια αλλά σημαντική και αξιόπιστη εξέταση των κρυμμένων πιθανοτήτων της σύγχρονης κοινωνίας». Ομόλογα, ο Christie εκτιμά (1994, σ. 163): «Το κεντρικό μέρος της εξήγησης του Ολοκαυτώματος από τον Bauman είναι η κοινωνική παραγωγή της ηθικής αδιαφορίας στις σύγχρονες κοινωνίες (η έμφαση στο πρωτότυπο, Γρ. Λ.). Η αδιαφορία δημιουργήθηκε από την εξουσιοδότηση, τη ρουτινοποίηση

καταστολτική διαχείριση των 'κοινωνικών σκουπιδιών' όπως τους απέδωσε ο Steven Spitzer το 1977.

και την απανθρωποποίηση των θυμάτων με ιδεολογικούς ορισμούς και κατηχήσεις». Για τον Bauman, το Ολοκαύτωμα δεν ήταν κάτι σαν μια παράλογη εκροή βάρβαρων τάσεων αλλά ένας έγκριτος κάτοικος στην οικία της νεωτερικότητας. Ο δε Christie συμπληρώνει τον Bauman με μιαν ιδιαίτερα εύστοχη παρατήρηση που ολοκληρώνει την εικόνα τους: «Το Ολοκαύτωμα δεν είναι παρά η συνέχιση μιας κύριας τάσης στην ιστορία της Ευρωπαϊκής αποικιοκρατίας» (έμφαση δική μου, Γρ. Λ.).[24]

Για την ανέφικτη ανανέωση

Η εκληματολογία έχει δεχτεί σημαντικές κριτικές κατά τις περασμένες δεκαετίες, ενώ, μπροστά στην νεοφιλελεύθερη ποινικότητα των τελευταίων ετών, έχει να διευθετήσει σημαντικές προκλήσεις. Όπως καταγράφουν το 2002 οι Kerry Carrington και Russell Hogg (σ. 1), σημαντικοί εγκληματολόγοι όπως οι Cohen, Carsonκαι O`Malley, Garland, Hall, Schwendinger και Schwendinger και άλλοι βλέπουν την εγκληματολογία, κατά το μεγαλύτερο μέρος της ιστορίας της τού 20ου αιώνα «να είναι σε μεγάλο βαθμό παγιδευμένη στην, και υπηρετική προς την, ευρεία πολιτική και πολιτισμική συναίνεση που επικράτησε». Ή, στην αιχμηρή γλώσσα των Larry Tifftκαι Dennis Sullivan (1980, σ. 10), να είναι ένας επίσημος προπαγανδιστής του φιλελεύθερου κράτους, τουλάχιστον του σκέλους του περί την κοινωνική πρόνοια και κρατική καταστολή. Ο δε Heinz Steinert (1998, σ. 419) κάνει λόγο για την εγκληματολογία «σαν το προθυμότατο ιδεολογικό μέρος ... του μηχανισμού κρατικής τιμωρίας». Και βέβαια, σημαντικές προκλήσεις αντιμετωπίζει και η κριτική εγκληματολογία στην ευρύτητά της, είτε στη συνεργασία είτε στην αντιπαράθεσή της με το κράτος και την αγορά.[25]

Όπως εντοπίζει ο René van Swaaningen (1999), «το κριτικό εγκληματολογικό πρόγραμμα βρίσκεται σε ανάγκη αναθεώρησης» (σ. 18). Η κριτική εγκληματολογία έχασε τον αρνητισμό της, μέσα από μια σταδιακή εμπλοκή με πιο υπάκουες, υποστηρικτικές μάλλον παρά κριτικές στάσεις απέναντι στις κρατικές πολιτικές. Μέρος δε των κριτικών εγκληματολογικών προτάσεων των δεκαετιών του 1960

24 Βλ. σχετικά PreetiNijhar, 2009.

25 Βλ. σχετικά λεπτομερέστερα Λάζο, 2007, σσ. 323-334.

και 1970 αφομοιώθηκαν στις επικρατούσες πολιτικές προσδίδοντας ένα κάποιο ύφος νομιμοποιητικής προοδευτικότητας (σ. 15). Η δε προσπάθεια για παραγωγή προτάσεων που θα καθιστούσαν την εφαρμογή του νόμου οικονομικότερη και πιο αποδοτική-αποτελεσματική δεν παρέσχε στην κριτική εγκληματολογία το απαραίτητο κριτικό αντίβαρο απέναντι στις ολοκληρωτικές ή διαχειριστικές πολιτικές τάσεις που κυριάρχησαν.

Η συγκεκριμένη εισήγηση δεν πρόκειται να στραφεί στο σύνολο των κριτικών εγκληματολογικών προσεγγίσεων σχετικά με το ζήτημα των προσανατολισμών της κριτικής εγκληματολογίας στο πλαίσιο της νέας συγκυρίας. Περιορίζεται να καταθέσει ορισμένες χαρακτηριστικές διαφωνίες και μετά να στραφεί στην παρουσίαση μιας ριζοσπαστικής εγκληματολογικής επιχειρηματολογίας. Ως προς τις διαφωνίες, κατατίθεται επειδή κρίνεται ενδιαφέρουσα η διαφωνία με τον Swaaningen ως προς το εάν θα μπορούσαν η δημοκρατία, τα ανθρώπινα δικαιώματα και το κράτος δικαίου (σ. 23) να συστήσουν έδρες για μια προώθηση πέρα από τις τρέχουσες δεσμεύσεις ή να παράσχουν νέα κίνητρα για πρόοδο. Όπως συμπεραίνει ο Munck (σ. 60), «ίσως το επιβλαβέστερο αποτέλεσμα της νεοφιλελεύθερης ηγεμονίας κατά το τελευταίο τέταρτο του (20ου) αιώνα ... είναι ότι η δημοκρατία απαξιώθηκε». Σε συνθήκες όπως οι τρέχουσες, η επίκληση της δημοκρατίας αποτελεί μάλλον συμβατική νοσταλγία παρά αξιοποιήσιμη έδρα για μια ριζοσπαστική ή, ευρύτερα, κριτική εγκληματολογία. Πολιτικο-οικονομικές διαδικασίες σαν κι αυτές των τελευταίων δεκαετιών ουσιαστικά αποτελούν ανανεωμένες εκδοχές 'πρωταρχικής συσσώρευσης' όπως καταγράφηκε και διατυπώθηκε από τον Καρλ Μαρξ στο Κεφάλαιο (1978, κεφ. 23). Συνιστούν καταστάσεις-καθεστώτα βίας για τη λήστευση του κοινωνικού πλούτου, τη στέρηση των κοινωνικών δικαιωμάτων και την ψυχική χειραγώγηση. Κατά σύμπτωση, την αυτή εκτίμηση έχει καταθέσει και ο Karl Polanyi (2001, σ. 258), ενώ τονίζει και τον βίαιο ξεπεσμό της πολιτικής-κοινωνικής ελευθερίας σε 'ελευθερη αγορά' (σ. 267). Άλλωστε, στη σύγχρονη Ελλάδα ιδίως, η βία και η χειραγώγηση είναι προκλητικά έντονες και αντιληπτές. Στις συνθήκες αυτές, μάλλον προηγείται η ανασύνθεση ελευθερίας και δημοκρατίας – κάτι που τα διαδοχικά μνημονιακά καθεστώτα μετά το 2010 δεν

φέρουν ως προτεραιότητα – και μετά (ή στο πλαίσιο μιας τέτοιας ριζοσπαστικής προοπτικής) θα μπορούσε να εξετασθεί η εύλογη πρόταση του Swaaningen.

Αντιρρήσεις πρέπει να καταγραφούν και με τη διεύρυνση της έννοιας της ριζοσπαστικότητας ώστε να περιλαμβάνει ακόμα και το εγχείρημα του αριστερού ρεαλισμού στην Αγγλία περασμένων δεκαετιών (Pavlich, 1999), ενώ πρέπει να αναφερθεί ότι ο George Pavlich τονίζει πως το εγχείρημα του αριστερού ρεαλισμού, επιχειρώντας να αντιμετωπίσει ζητήματα της διοικητικής εγκληματολογίας, μετέπεσε σε κριτικό πραγματισμό.Ο Cottee(2002) έχει διατυπώσει ανάλογη άποψη όταν άσκησε κριτική στον Jock Young ο οποίος όρισε (επιτιμητικά) ως 'αριστερούς ιδεαλιστές' τους κριτικούς εγκληματολόγους που διαφώνησαν σε διάφορους βαθμούς) με το αριστερό ρεαλιστικό εγχείρημα. Ανάλογα, δεν μπορεί να γίνει δεκτή η θέση του Robert Reiner (2012) ότι μπροστά στις κοινωνικές αλλαγές που προκάλεσε ο νεοφιλελευθερισμός ως δράση και στο πεδίο μελέτης της εγκληματολογίας είναι αναγκαία η ανάπτυξη μιας σοσιαλδημοκρατικής εγκληματολογίας η οποία, όπως αποσαφηνίζει, αποτελεί ένα ρεαλιστικό ιδεώδες, ακολουθώντας το Φαβιανής προέλευσης (κατά τον Reiner) σταδιακό των λύσεων που προτείνονται. Θέσεις όπως αυτές που μόλις παρουσιάστηκαν, παρέχουν ορισμένες πρώτες διευκρινίσεις σ` ό,τι αφορά στη ριζοσπαστική εγκληματολογική θεώρηση ως προς τα πεδία εστίασής της και ως προς την ιστορική κοινωνία της οποίας αποτελούν μέρος, με μια πληρέστερη συγκεκριμενοποίηση να ακολουθεί.

Ο Nils Christie έχει καταθέσει από το 1971 την άποψη ότι η κριτική εγκληματολογία δεν είναι οργανωμένη – ούτε πρέπει να οργανωθεί έτσι – ώστε να λύνει τα προβλήματα του ποινικού συστήματος στους όρους που τίθενται από το σύγχρονο ποινικό σύστημα και τους σχετικούς μηχανισμούς κοινωνικού ελέγχου. Αν η άποψη του Christie ισχύει για την περίοδο εφαρμογής του μεταπολεμικού νεο-κεϋνσιανισμού, τηρούμενων των συγκρισμικών περιορισμών, στην περίοδο της νεοφιλελεύθερης επίθεσης θα πρέπει να συστήσει απαράβατο μέτρο προσανατολισμού της κριτικής σκέψης – οπωσδήποτε δε της ριζοσπαστικής εγκληματολογίας, η οποία οφείλει να σχεδιάσει και να προτείνει νέα θεωρητικά και

μεθοδολογικά ερωτήματα προς απάντηση, και νέα προβλήματα προς λύση.[26]

Ένα τέταρτο του αιώνα μετά την κοινοποίηση στην νομική και κοινωνικο-επιστημονική κοινότητα της θέσης του Christie που μόλις αναφέρθηκε, το 1996, η Pat Carlen κατέθεσε μιαν αποσαφήνιση των κινδύνων που περιλαμβάνονται από την εμπλοκή της κριτικής εγκληματολογίας, ακριβέστερα, των κριτικών εγκληματολόγων, σε μηχανισμούς κρατικού ελέγχου, καταστολής και διαχείρισης, όπως το ποινικό σύστημα. Κατά την Carlen, οι κίνδυνοι αυτοί προέρχονται από την ποιοτική ασυμβατότητα μεταξύ του κριτικού εγχειρήματος – που φέρει συγκεριμένους ταξικούς, φυλικούς και εθνοτικο-φυλετικούς προσδιορισμούς – και των συμβατικών προγραμμάτων που επικρατούν και ακολουθούνται στους συγκεκριμένους θεσμούς. Αν κάτι τέτοιο είναι δύσκολο για ένα κριτικό εγκληματολογικό εγχείρημα, είναι πολύ δυσκολότερο, όπως ήδη αναδύεται από την εισήγηση που βρίσκεται σε ανάπτυξη, για ένα ριζοσπαστικό εγκληματολογικό εγχείρημα. Επιπλέον, η Pat Carlen εντοπίζει μιαν ιδιαίτερα σημαντική δυνατή φθοροποιό συνέπεια μιας εμπλοκής με κρατικούς, οικονομικούς ή κοινωνικούς θεσμούς κοινωνικού ή ποινικού ελέγχου: την απώλεια του θεωρητικού σθένους (ή των 'δυναμικών αρετών') του εμπλεκόμενου εγκληματολόγου (1996, σ. 478). Το δε 2010, η Carlen επανήλθε στο σχετικό ζήτημα αναφέροντας ότι «οι σημερινές εκστρατείες πρέπει περιλαμβάνουν το συστατικό του Ουτοπισμού σχετικά με το μέλλον της ποινικότητας μια καταργητική αντίληψη σχετικά με το μέλλον της φυλάκισης και έναν δηλωμένο σοσιαλιστικό ιδεαλισμό και μιαν ανάλογη ηθική σε σχέση με την κοινωνική δικαιοσύνη και το ποινικό δίκαιο» (σ. 329). Ολοκληρώνοντας τη συνοπτική περιήγηση στις θέσεις της Carlen, θα πρέπει να τονιστεί η άποψή της πως «σ` ό,τι αφορά τη μέθοδο, για μένα μια κριτική εγκληματολογία πρέπει σταθερά να αρνείται να αποδεχτεί ότι η σημασία κάθε φαινόμενου που σχετίζεται με το έγκλημα είναι ήδη γνωστή σε κάθε χρόνο και κάθε τόπο».

Ομόλογες απόψεις έχει διατυπώσει και ο Thomas Mathiesen που τάσσεται υπέρ της δράσης του εγκληματολόγου ώστε να μην αυτο-εξουδετερωθεί παραμένοντας ανενεργός αλλά, συγχρόνως,

26 Βλ. σχετικά και William Selke, Nicholas Corsaro και Henry Selke (2003).

τονίζει και τους κινδύνους 'αφομοίωσης' στο καθεστώς. Από το 1974, στο σημαντικό Politics of Abolition, ο Mathiesen κατέθεσε την πρόταση ότι οι κριτικοί εγκληματολόγοι πρέπει να αποφεύγουν τις μεταρρυθμίσεις νομιμοποίησης και να επιχειρούν μεταρρυθμίσεις κατάργησης. Ουσιαστικά, με τις παραπάνω θέσεις τους, οι Christie, Mathiesen και Pat Carlen ιχνηλατούν μεταξύ δύο κριτικών εγκληματολογιών: από τη μια, μιας 'οικιακής' ή 'συμβατικής' κριτικής εγκληματολογίας που, έστω και επικριτικά, (απο)δέχεται το κοινωνικό καθεστώς ως δεδομένο, και προτείνει τη δράση και τη σκέψη στο πλαίσιό του για μια ρεαλιστική, εφικτή, βελτίωση συνθηκών και θεσμών. Και, από την άλλη, μιας ριζοσπαστικής εγκληματολογίας που ακυρώνει τη δέσμευση του εφικτού – απορρίπτει το (ταξικό, ανδροκρατικό και ρατσιστικό) αστικο-καπιταλιστικό καθεστώς και μετέχει στο ευρύτερο εγχείρημα ανατροπής του. Για τη ριζοσπαστική εγκληματολογία εφικτό είναι το ρεαλιστικό ανέφικτο: αυτό που έχει ως κοινωνιακό ελάχιστο την αξιοπρεπή εργασία, διαβίωση και ενεργή συμμετοχή στα κοινά. Ό,τι προτείνεται κάτω από τον άξονα αυτόν, πέρα από το πώς ευφημολογείται και ονομάζεται, η ριζοσπαστική εγκληματολογία το απορρίπτει ως αφετηρία επιστημονικού στοχασμού ή πολιτικο-κοινωνικής δράσης. Με τη μοναδική κάτι-σαν εξαίρεση να αφορά σε ένα πρόγραμμα συνεχούς μετάβασης πάνω από το κοινωνιακό ελάχιστο. Σχετικά με την Ελλάδα, για παράδειγμα, αν και μια ριζοσπαστική αντίληψη, ως σαφώς και καταργητική, προτείνει την κατάργηση των φυλακών, 'εδώ και τώρα' συμφωνεί ένα πρόγραμμα κατάργησης των φυλακών κλειστού τύπου και αντικατάστασής τους με αγροτικές φυλακές εξειδίκευσης. Αν και προτείνει την κατάργηση της αστυνομίας, 'εδώ και τώρα' συμφωνεί με την κατάργηση των σωμάτων καταστολής συλλογικών δράσεων (ΜΑΤ κλπ.) και κριτική-ριζοσπαστική αναθεώρηση της ιεραρχίας και της εκπαίδευσής της.[27] Βέβαια, μια σχετική διπλή πρόταση, μεταξύ άλλων προτάσεων που συνθέτουν ένα ενιαίο πρόγραμμα και δεν υπάρχει λόγος να περιληφθούν στην εισήγηση, προϋποθέτει μιαν

27 Βλ. και Steve Herbert. 'Policing the contemporary city: Fixing broken windows or shoring up neo-liberalism', Theoretical Criminology, 2001, 5(4), σσ. 445-466.

ουσιαστική αλλαγή στην ταξική δομή ισχύος και εξουσίας. Με την εργατική τάξη και ευρύτερα τις υποτελείς τάξεις να μπορούν, ένα προγραμμα σαν κι αυτό είναι συζητήσιμο. Στη σημερινή συγκυρία ακραίας επιβολής του κεφαλαίου στην εργασία, η σχετική πρόταση στερείται νοήματος.

Ανάλογα αιτήματα ανανέωσης της κριτικής εγκληματολογίας σε ριζοσπαστική κατεύθυνση έχουν διατυπώσει πολλοί σημαντικοί εγκληματολογοι. Για παράδειγμα, το 2007, οι Steve Hall και Simon Winlow αναφέρουν «την επιστροφή της άξεστης πρωταρχικής συσσώρευσης με την υποκίνηση του στρατιωτικού νεοφιλελευθερισμού. ... Μια ανανεωμένη κριτική προσέγγιση στην καταστροφική ισχύ του καπιταλισμού είναι ουσιαστική για την εγκληματολογική θεωρία. ... Η εγκληματολογία του 21ου αιώνα πρέπει να κάνει ένα βήμα παραπέρα με το να απευθυνθεί στην αυξανόμενα ανταγωνιστική, αγχωτική και εγκληματογόνο κουλτούρα του προχωρημένου καπιταλισμού καθώς αρχίζει μια ανανεωμένη και αξιοσημείωτα κτηνώδης φάση πρωταρχικής συσσώρευσης» (2007, σσ. 83, 82).

Ο δε Jeff Shantz (2015, σ. 10) υποστηρίζει με αμεσότητα πως «για άλλη μια φορά η εγκληματολογία πρέπει να ριχτεί χωρίς δισταγμούς ενάντια στα συστήματα αδικίας που πολύ συχνά προσεγγίζουμε μόνο σαν αντικείμενα μελέτης. Αυτά δεν είναι συστήματα δικαίου δεν είναι αιώνια, δεν είναι φυσικά, δεν είναι ουδέτερα, δεν είναι εύλογες και ηθικές ανθρώπινες δραστηριότητες. ... Πρέπει να αναπτύξουμε εναλλακτικές. ... Εδώ είναι που η ανανεωμένη εγκληματολογία πρέπει να εγκατασταθεί. Μαζί με, και για, τις κοινότητες, ενάντια στο (νεο)φιλελεύθερο καπιταλιστικό κράτος και το ποινικό του 'δίκαιο'».

Η ριζοσπαστική εγκληματολογική προσέγγιση: ορισμένες διευκρινιστικές στιγμές

Η ριζοσπαστική εγκληματολογία αποσκοπεί στη μελέτη του ποινικού συστήματος και των τρόπων που δικτυώνεται ελεγκτικά και κατασταλτικά στην (ταξικά-ταξιστικά, ανδροκρατικά-σεξιστικά και εθνικο-φυλετικά) προς επιλογή κοινωνία. Στη μελέτη αυτή, με σκοπό τη συμβολή στην κατάργηση του ποινικού συστήματος–

στη σύγχρονη μορφή της νεοφιλελεύθερης ποινικότητας όπως την απέδωσε ο Bernard Harcourt (βλ. παραπάνω) και στο πλαίσιο του αστικο-καπιταλιστικού συστήματος αγοράς το οποίο και συνοδεύεται ενισχυτικά από το ποινικό σύστημα. Είναι αμφίβολο το κατά πόσον είναι δυνατή η κατάργηση του (συνοδευτικού – και δευτερεύουσας σημασίας κατάτον Steinert) ποινικού συστήματος χωρίς μιαν ουσιαστική υποχώρηση ή την κατάργηση του (κυρίαρχου) συστήματος αγοράς για το οποίο και 'περί' το οποίο έχει σχηματιστεί ώστε να υποστηρίζει και υπερασπίζεται. Κάθε δε συμβολή της ριζοσπαστικής εγκληματολογίας στη βελτίωση του ποινικού συστήματος αναφέρεται σε μέτρα που σαφώς οδηγούν προς αυτή την κατάργησή του, προς την επιστροφή θεμάτων και αποφάσεων (που απαλλοτριώθηκαν από την άρχουσα τάξη και αρθρώθηκαν ως ποινικό σύστημα) πίσω στην κοινωνία (Mathiesen, 1974, σσ. 212-13).

Η ριζοσπαστική εγκληματολογία, όπως προτείνεται και στη σύγχρονη Ελλάδα, δεν είναι μια εγκληματολογία ειρήνευσης ή ειρηνικότητας ή και άκριτης τήρησης των νόμων, δεν είναι ούτε μια εγκληματολογία κατά των κοινωνικών αναταραχών, των δημόσιων συλλογικών δράσεων. Σε ένα ταξικό καθεστώς – προπάντων όπως το μνημονιακό αστικο-καπιταλιστικό που έχει επιβληθεί στην Ελλάδα της Ευρωζώνης του τελευταίων ετών – διεξάγεται ένας συνεχής σκληρός πολιτικός, οικονομικός και πολιτισμικός πόλεμος με επιτιθέμενο το κεφάλαιο και σκοπό τη βελτιστοποιηση της κερδοφορίας του και τη ιδιωτικοποίηση κάθε υποσχόμενου κερδοφορία δημόσιου πλούτου. Δεν υπάρχει επιστημονικό επιχείρημα στο πλαίσιο του οποίου το υπάρχον καθεστώς να θεωρείται δεδομένο, εύλογο, ηθικό, αναγκαίο και βελτιώσιμο – και, συγχρόνως, να θεωρείται ως μη επιστημονικό ή αντι-επιστημονικό ένα επιχείρημα που εδράζεται στην ανάγκη ανατροπής του καθεστώτος αυτού και τη μεταφορά του πλούτου και της ισχύος στην αλληλλέγυα συλλογικότητα των παραγωγών τους.

Μια ριζοσπαστική εγκληματολογία που μετέχει στη ριζική αναδιοργάνωση, της κοινωνίας οφείλει να μετάσχει στη μελέτη των κατασταλτικών μηχανισμών του κράτους. Στη μελέτη αυτήν εκτιμάται ότι πρέπει να στρέφεται εστιάζοντας στην παραγωγή

γνώσεων σχετικά με τους τρόπους που είναι δυνατές ορισμένες άρσεις για τη θεσμική εξουδετέρωση ή μερική ακύρωση των μηχανισμών αυτών. Δηλαδή, ώστε να μη συνιστούν σημαντικά κατασταλτικά θεσμικά πλέγματα οργανωμένα ώστε, πρώτο, να εμποδίζουν ουσιαστικές λαϊκές διεκδικήσεις, δεύτερο, να διαχειρίζονται και επεξεργάζονται (σε όρους εξορισμού, τιμωρίας και εκφοβισμού του 'κακού') τις εκμεταλλευόμενες-ηγεμονευόμενες τάξεις μέσω ποινικής επισκόπησης και επιστασίας, και τρίτο, όπως μας τόνισε ο Steinert, ώστε να αμβλυνθεί η ιδεολογική-πολιτισμική-συναινετική σημασία αυτών των κατασταλτικών μηχανισμών του κράτους.

Συγχρόνως όμως, η ριζοσπαστική προσέγγιση δεν είναι μόνο, μάλλον δεν είναι ούτε κυρίως, καταργητική. Επίσης, στο βαθμό και με τις μορφές που κάτι τέτοιο είναι δυνατό (ζήτημα που δεν έχει να κάνει κατά πρώτο λόγο με την επιστήμη αλλά με τον συσχετισμό ισχύος μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας), δεν σκοπεύει να παραμένει αμυντική, περιορισμένη στην προσπάθεια άμεσης υπεράσπισης των ηγεμονευόμενων ή και εκμεταλλευόμενων τάξεων από την ποινικο-συστημική καταστολή και διαχείριση. Στηριγμένη στην κλασική θέση του Steve Box, όπως τη διατύπωσε το 1983, περί ανάγκης δημιουργίας ενός 'δευτερου μετώπου', η ριζοσπαστική εγκληματολογία στρέφεται στην εγκληματικότητα ή τις κοινωνιακά επιβλαβείς δράσεις του κρατικο-επιχειρηματικού καπιταλισμού. Χαρακτηριστική είναι η δέσμη μελετών της κρατικής, επιχειρηματικής και κρατικο-επιχειρηματικής εγκληματικότητας (και των κοινωνικών βλαβών που προκαλούνται αλλά παραμένουν αποινικοποίητες και ατιμώρητες). Το έργο ριζοσπαστικών εγκληματολόγων όπως των William Chambliss, David Friedrichs, Frank Pearce, Laureen Snider, Nigel South, Michael Woodiwiss στο εκτεταμένο αυτό πεδίο είναι αναντικατάστατο, παρέχοντας θεωρητική έδρα, κίνητρο και προσανατολισμούς στους-ις νεότερους-ες.[28]

Η ριζοσπαστική εγκληματολογία απορρίπτει ως λαθεμένες και ιδεολογικά φορτισμένες – που όμως προβάλλονται σαν αξιολογικά ουδέτερες –διχοτομήσεις όπως αυτές της νόμιμης–παράνομης

28 Βλέπε μεταξύ άλλων τις συλλογές άρθρων των Frank Pearce και Michael Woodiwiss (1993) Frank Pearce και Laureen Snider (1995), και Piers Beirne και Nigel South (2007).

διαδήλωσης, της βίαιης–μη-βίαιης απεργίας, της νόμιμης–παράνομης αντίστασης. Όπως αναφέρεται και στο 'Μανιφέστο' του 1ου τεύχους της Ριζοσπαστικής Εγκληματολογίας, στις κρατικο-καπιταλιστικές κοινωνίες των αρχών του 21ου αιώνα η βία αποτελεί μόνιμη και διαρκή πραγματικότητα στην καθημερινή ζωή των ηγεμονευόμενων και εκμεταλλευόμενων τάξεων (σ. 12). Υπάρχει οικονομική βία: στον τόπο εργασίας, την αγορά εργασίας, τις επιβλημένες ανεργία και ημι-ανεργία των 'ελαστικών μορφών' (ούτε καν εργασίας αλλά απλώς) απασχόλησης. Υπάρχει και πολιτισμική βία: στο σχολείο και το δρόμο χωρίς τα ελάχιστα υλικά και πνευματικά-ηθικά αναγκαία για μιαν αξιοπρεπή διαβίωση. Υπάρχει πολιτισμική βία και στην τηλεόραση και τα κοινωνικά μέσα επικοινωνίας, ως την ηθικά και ψυχικά συντριπτική ανενέργεια και τον καταναλωτισμό της εξαθλίωσης. Υπάρχει και η πολιτική βία: από τα μέτρα για το ασφαλιστικό-συνταξιοδοτικό και το υπερταμείο επιλεκτικής απαλλοτρίωσης και συνδιαχείρισης του δημόσιου πλούτου από τους δανειστές και τους τοπικούς εταίρους τους ως τα ΜΑΤ προστασίας αυτών που υποδέχτηκαντα μέτρα στην Ελλάδα και ψήφισαν κατ` επανάληψη στη Βουλή την επιβολή τους.

Για τη ριζοσπαστική εγκληματολογία δεν υπάρχει ευταξία και κοινωνική ειρήνη όταν στους δρόμους είναι παραταγμένοι χιλιάδες άστεγοι και περιφέρονται ακόμα περισσότεροι ζητιάνοι, κοινωνικές υλοποιήσεις της απόγνωσης – ενώ υπάρχουν χιλιάδες άδεια οικήματα για στέγαση και πολιτισμό, και συσσωρευμένος πλούτος για την άσκηση παραγωγικής (όχι όμως και κερδοφόρας για τα αφεντικά) εργασίας. Δεν υπάρχει ευταξία και κοινωνική ειρήνη ούτε όταν υπάρχουν εκατοντάδες χιλιάδες πεινασμένοι ή και χωρίς υδροδότηση και ηλεκτροδότηση. «Σε μια τέτοια κατάσταση, η νουθέτηση περί μη-βίαιης αντίστασης γίνεται για τη νομιμοποίηση της κρατικής και επιχειρηματικής βίας, και για την άρνηση της αξιοπρέπειας που παρέχει η αυτο-άμυνα στις εργατικές τάξεις και τον φτωχό λαό.» ('Μανιφέστο', Shantz, 2012, σ. 14, έμφαση δική μου) Σε μια τέτοια κατάσταση, η ριζοσπαστική εγκληματολογία απορρίπτει τη σώφρονα θέση περί καταδίκης της βίας απ` όπου και αν προέρχεται.

Βιβλιογραφία

Althusser, L. (1971) Lenin and Philosophy and Other Essays, New York: Monthly Review.

Bauman, Z. (1989) Modernity and the Holocaust, Cambridge: Polity Press.

Becker, G. 'Crime and punishment: An economic approach', Journal of Political Economy, 76, σσ. 169-217

Box, S. (1983) Power, Crime, and Mystification, London: Routledge.

Cammaerts, B. (2015) 'Neo-liberalism and thw post-hegemonic war of position: The dialectic between invisibility and visibilities', European Journal of Communication, 30(5), σσ. 522-538

Campbell, Al. (2005) 'The birth of neoliberalism in the United States: A reorganization of capitalism', Neoliberalism. A Critical Reader, A. Saad-Filho και D. Johnston (επιμ.), London: Pluto Press, 2005, σσ. 177-98

Carlen, P. (1996) 'Criminal women and criminal justice: The limits to, and the potential to, feminist and left realist approaches', J. Muncie, E. Mclaughlin και M. Langan (επιμ.), Criminological Perspectives: A Reader, London: Sage, 1996, σσ. 475-488

Carlen, P. (2010)Carlen, Pat. A Criminological Imagination: Essays on Justice, Punishment and Discourse, London: Ashgate, 2010

Carrington, K. και R. Hogg (επιμ.) (2002). Critical Criminology. Issues, Debates, Challenges, Cullompton: Willan Publishing.

Casassas D. και J. De Wispelaere (2016) 'Republicanism and the political economy of democracy', European Journal of Social Theory, 19(2), σσ. 283-300

Christie, N. (1971) 'Scandinavian Criminology facing the 1970s', Scandinavian Studies in Criminology, London: Tavistock, σσ. 121-149

Christie, Nils. Crime Control as Industry, Towards Gulags Western Style, London: Routledge, 1994

Cottee, Simon. 'Folk devil and moral panics: 'Left idealism' reconsidered', Theoretical Criminology, 2002, 6(4), σσ. 387-410

Currie, Elliott. 'Social crime prevention strategies in a market society', Criminological Perspectives. Essential Readings, E. McLaughlin, J. Muncie και G. Hughes (επιμ.), 1996, σσ. 369-380

De Giorgi, Alessandro. Rethinking the Political Economy of Punishment: Perspectives on Post-Fordism and Penal Politics, Aldershot: Ashgate, 2006

Δημούλης, Δ. (2005) 'Η χίμαιρα της ισότητας. Αποσπάσματα κριτικής των ανθρώπινων δικαιωμάτων', Θέσεις, τ. 90 (www.theseis.com)

Draper, H. (1987) The Dictatorship of the Proletariat. From Marx to Lenin, New York: Monthly Review Press.

Edwards, A. και G. Hughes. (2011) 'Public safety regimes: Negotiated orders and political analysis in criminology', Criminology and Criminal Justice, 12(4), σσ. 433-458

Feely, M. και J. Simon. (1996) 'The new penology', Criminological Perspectives. Essential Readings, E. McLaughlin, J. Muncie και G. Hughes (επιμ.), σσ. 434-446

Friedrichs, D. (επιμ.) (1996) State Crime, τ. 1 και 2, Aldershot: Ashgate Press.

Garland, D. (2001) The Culture of Control: Crime and Social Order in Contemporary Society, Chicago: Chicago University Press.

Gramsci, A. (1971) Selections from the Prison Notebooks, Q. Hoare και G. N. Smith (επιμ.), London: Lawrence και Wishart.

Habermas, J. (2012) The Crisis of the European Union: A Response, Cambridge: Polity.

Hall, S., C. Critcher, T. Jefferson, J. Clarke και B. Roberts. (1978) Policing the Crisis. Mugging, the State, and Law and Order, London: MacMillan.

Hall, S και S. Winlow. 'Cultural criminology and primitive accumulation: A formal introduction for two strangers who should really become more intimate', Crime, Media, Culture, 3(1), σς 82-90

Harcourt, B. E. (2011) The Illusion of Free Markets. Punishment and the Myth of Natural Order, Cambridge: Harvard University Press.

Hobsbawm, E. (1998) Για την Ιστορία, Αθήνα: Θεμέλιο.

Horkheimer, M. και T. Adorno. (1972) Dialectic of Enlightenment, New York: Seabury.

Irazábal, C. και J. Foley. (2010) 'Reflections on the Venezuelan transition from a capitalist representative to a socialist participatory democracy', Latin American Perspectives, 170(37), σσ. 97-122

Κουζής, Γ. (2016) 'Εργασία, Μνημόνια και η υποτίμηση του ρόλου της Ευρώπης', iskra.gr, 16/4/2016

Λάζος, Γρ. (2007) Κριτική Εγκληματολογία, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.

Λάζος, Γρ. (2011)Λάζος, Γρηγόρης. Ταξιστικές Θεωρήσεις για τις Εργατικές Τάξεις κατά τον 19οαιώνα, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.

Lynch, M., J. Raymond, J. Michalowski και W. Byron Groves. (2000) The New Primer in Radical Criminology: Critical Perspectives on Crime, Power and Identity, Monsey: Criminal Justice Press.

MacEwan, A. (2005) 'Neoliberalism and Democracy: Market Power versus Democratic Power', Neoliberalism. A Critical Reader, A. Saad-Filho και D. Johnston (επιμ.), London: Pluto Press, σσ. 170-76

Μαρξ, Κ. (1978) Το Κεφάλαιο, τ. 1, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.

Μαρξ, Κ. (1978) Μάρξ, ΚαρλΚομμουνιστικό Μανιφέστο, Αθήνα: Αλφειός.

Mathiesen, T. (1974) The Politics of Abolition, London: Martin Robertson

Melossi, D. (1998) 'Remarks on social control, state sovereignity and citizenship in new Europe', V. Ruggiero, N. South και I. Taylor (επιμ.), 1998, σσ.52-63

Milios, J. (2005) 'European integration as a vehicle of neoliberal hegemony', Neoliberalism. ACriticalReader, 2005, σσ. 108-214

Μισσός, Βλ και Παπαθεοδώρου, Χ (2013). Ανισότητα, Φτώχεια και Οικονομική Κρίση στην Ελλάδα και την ΕΕ, Αθήνα: Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ, 2013

Μπαλιμπάρ, Ε. (1978) Για την δικτατορία του προλεταριάτου, Αθήνα: Οδυσσέας

Munck, R. (2005) 'Neoliberalism and politics, and the politics of neoliberalism', Neoliberalism. A Critical Reader, A. Saad-Filho και D. Johnston (επιμ.), London: Pluto Press, σσ. 60-69

Nijhar, R. (2009) Law and Imperialism: Criminality and Constitution in Colonial India and Victorian England, London: Pickering and Chatto.

Pavlich, G. (1999) 'Criticism and Criminology: In search of legitimacy', Theoretical Criminology, 3(1), σσ. 29-51

Polanyi, K. (1980) The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Times, Boston: Beacon Press

Poulantzas, N. (1978) Political Power and Social Classes, London: Verso

Pratt, J. (2001) 'Beyond gulags western style'? A reconsideration of

Nils Christie`s Crime Control as Industry', Theoretical Criminology, 5(3), σσ. 283-314

Radice, H. 'Neoliberal Globalization: Imperialism without Empires?', Neoliberalism. A Critical Reader, σσ. 91-98

Reiner, R. (2012) 'What`s left? The prospects for social democratic criminology', Crime, Media, Culture, 8(2), σσ. 135-150

Rose, N. (2000) 'Government and control', Criminology and Social Theory, David Garland καιRichard Sparks (επιμ.), Oxford: Oxford University Press, σσ. 183-2008

Rose, N, P. O`Malley και M. Valverde. (2006) 'Governmentality', Annual Review of Law and Social Science, 2, σσ.83-104

Sack, F. (1998) 'Conflicts and convergences in criminology: bringing politics and economy back in', V. Ruggiero, N.South καιIan Taylor, σσ.37-51

Selke, W., N. Corsaro και H. Selke. (2003) 'A working class critique of criminological theory', Critical Criminology, 11, σσ. 93-112

Σεραφετινίδου, Μ. (2002) Εισαγωγή στην Πολιτική Κοινωνιολογία, Αθήνα: Gutenberg,

Shantz, J. (2012) 'Radical Criminology: A Manifesto', Radical Criminology, 1, σσ. 7-18

Radical Criminology (2015) Shantz, Jeff. Editorial. Time for Criminology: The established is not enough', Radical Criminology, 5, σ. 10

Simon, J. (2007) Governing through Crime, New York: Oxford University Press,

Spitzer, S. (1974) 'Toward a Marxian Theory of Deviance', Social Problems, σσ. 638-651

Steinert, H. (1998) '"Ideology with human victims". The institution of "crime and punishment" between social control and social exclusion: historical and theoretical issues', The New European Criminology. Crime and Social Order in Europe, V. Ruggiero, N. South και I. Taylor (επιμ.), London: Routledge, σσ. 405-424

Taylor, I. (1998) 'Crime, market liberalism and the European idea', The New European Criminology. Crime and Social Order in Europe, V. Ruggiero, N. South και I. Taylor (επιμ.), London: Routledge, 1998, σσ.19-36

Teivanen, T. (2016) 'Occupy representation and democratize prefiguration: Speaking for others in global justice movements', Capital and Class, 40(1), σσ. 13-36

Tifft, L. και D. Sullivan. (1980) The Struggle to Be Human. Crime, Criminology and Anarchism, Cienfuegos Press, Orkney.

Tigar, M. Ε.και M. R. Levy (1981). Το Δίκαιο και η Άνοδος του Καπιταλισμού, Αθήνα: Άλμπατρος, σσ. 305-320

Φουκό, Μ. (1987) Εξουσία, Γνώση, Ηθική, Αθήνα: Ύψιλον.

Χρύσης, Α. (2015) 'Λαοκρατική δημοκρατία και εξουσία του προλεταριάτου', Μαρξιστική Σκέψη, σε http://www.marxistikiskepsi.gr

Young, J. (1998) 'From inclusive to exclusive society: Nightmares in the European dream', V. Ruggiero, N. South και I. Taylor, , σσ.64-92

Wallerstein, I. (1979) The Capitalist World-Economy. Essays by Immanuel Wallerstein, Cambridge: Cambridge University Press.

II.

Νεοφιλελευθερισμός, επαναοριοθετήσεις του κανονικού, επικινδυνότητα

Αθανάσιος Χουλιάρας

Εξέλιξη και διαχρονική λειτουργία της έννοιας της επικινδυνότητας του δράστη στις ποινικές επιστήμες

Βασική θέση της εισήγησης[1]

Η χρήση του στοιχείου της «επικινδυνότητας» του δράστη στο επίσημο επίπεδο των διακηρύξεων παρουσιάζεται ως αναγκαίο μέσο για την άμυνα της κοινωνίας και την εδραίωση της δημόσιας ασφάλειας· ωστόσο σε πραγματικό επίπεδο, λόγω του έντονα αξιολογικού χαρακτήρα του και της εγγενούς αοριστίας του, υποσκάπτει συστηματικά την ασφάλεια των δικαιωμάτων. Συνακόλουθα, αν η πρόσληψη του εγκληματία ως κοινωνικού εχθρού αποτελεί την

1 Η εισήγηση βασίζεται εν μέρει στη θέση ανέπτυξε ο συγγραφέας σε προηγούμενο άρθρο: Βλ. Χουλιάρας, Αθ., (2015). Η επικινδυνότης του δράστη ως έννοια υπάλληλη έναντι της εχθρότητος εις τις ποινικές επιστήμες. Στο: Στράγγας, Ι., Πρελορέντζος, Γ., Σαρμάς, Ι., Μαυρομμάτης, Θ., Παλαιοθόδωρου, Χ., Πυργάκης, Δ., Τσαπόγας, Μ., (επιμ.. Σύγκρουση, εχθρότης και δίκαιο, Τόμος 7Β, Εκδόσεις Σάκκουλα – Nomos – L' Harmattan, σσ. 1305-1354 (και γαλλική περίληψη σσ. 1354-1359). Η παρούσα επιστημονική δημοσίευση πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο της πράξης «ΕΝΙΣΧΥΣΗ ΜΕΤΑΔΙΔΑΚΤΟΡΩΝ ΕΡΕΥΝΗΤΩΝ/ ΕΡΕΥΝΗΤΡΙΩΝ» του Ε.Π «Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού, Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση», 2014-2020, η οποία υλοποιείται από το Ι.Κ.Υ. και συγχρηματοδοτήθηκε από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο και το ελληνικό δημόσιο.

κατεξοχήν περίπτωση εκτροπής της ποινικής καταστολής από θεμελιώδεις αρχές του κράτους δικαίου σε κανονιστικό επίπεδο, τότε η υιοθέτηση της έννοιας της επικινδυνότητας του δράστη από τις ποινικές επιστήμες από τον 19ο αιώνα και εφεξής, προσφέρει τη βασικότερη παρέκκλιση από αυτές τις αρχές σε οντολογικό επίπεδο. Και τούτο γιατί μέσω της χρήσης αυτού του «πλαστού στοιχείου» (Αλεξιάδης, 1986. ο εγκληματίας προσλαμβάνεται και αντιμετωπίζεται όχι απλώς ως κάποιος που παραβίασε τους κανόνες της κοινωνική συμβίωσης, αλλά περαιτέρω και ως απειλή για το κοινωνικό σύνολο, που πρέπει να ουδετεροποιηθεί (οντολογική πρόσληψη του εχθρού). Παράλληλα, η έννοια της «βίαιης ριζοσπαστικοποίησης» αποτελεί ειδική έκφανση της έννοιας της επικινδυνότητας στο πεδίο καταπολέμησης της τρομοκρατίας, η οποία υιοθετήθηκε στο λυκαυγές του 21ου αιώνα στην προοπτική της ενίσχυσης της προληπτικής λειτουργίας του ποινικού δικαίου, καθώς διασφαλίζει την όσο το δυνατόν πρόωρη ενεργοποίησή του για την αποτροπή της υποθετικά επαπειλούμενης βλάβης.

Η αρχική σύλληψη και λειτουργία της έννοιας της επικινδυνότητας κατά τον 18ο και 19ο αιώνα

Στη σειρά διαλέξεων στο Collège de France υπό τον τίτλο Ασφάλεια, Έδαφος, Πληθυσμός, ο Foucault (2004) αναλύει την ανάδυση ενός νέου πολιτικού υποκειμένου (πληθυσμός) και τη συνακόλουθη ανάπτυξη μιας νέας τεχνολογίας εξουσίας. που ενδεχομένως προσφέρει το έδαφος για τη συζήτηση γύρω από την ανάδυση ενός τύπου «κοινωνίας της ασφάλειας» (société de sécurité). Τα παραπάνω οδηγούν στη σφυρηλάτηση της έννοιας της κυβερνητικότητας, που χρησιμοποιείται για να εκφράσει το σύνολο των θεσμών, διαδικασιών, αναλύσεων, σκέψεων, υπολογισμών και τακτικών που καθιστούν δυνατή την άσκηση εκείνης της μορφής εξουσίας που έχει ως στόχο τον πληθυσμό και ως μέσο υλοποίησης το μηχανισμό ασφάλειας (Foucault, 2004, 111).

Σε αυτό το πλαίσιο, δεν ακμάζουν απλώς νέες επιστήμες και τρόποι διοικητικής οργάνωσης, όπως η δημογραφία, η στατιστική, γραφειοκρατία, κ.λπ., που εξασφαλίζουν για πρώτη φορά στην κεντρική διοίκηση τη δυνατότητα να αποκτήσει μια

πραγματική εικόνα του τι συμβαίνει στο κοινωνικό επίπεδο, αλλά χρησιμοποιούνται με διαφορετικό τρόπο και οι ήδη υφιστάμενες. Έτσι η ψυχιατρική, πέρα από αναγνωρισμένος κλάδος της ιατρικής επιστήμης που μελετά την ψυχική κατάσταση του ατόμου, ώστε να διαγνώσει και να θεραπεύσει ψυχικές διαταραχές, αποκτά πλέον και μια περισσότερο κοινοτική-συλλογική διάσταση, που συνίσταται στον εντοπισμό των κινδύνων που απειλούν το κοινωνικό σώμα.

Σε αυτή τη χρονική συγκυρία, μάλιστα, η συνεισφορά της ψυχιατρικής στην ποινική δικαιοσύνη δεν αφορά άμεσα στο θεσμό της ατομικής ποινικής ευθύνης και δη στο ζήτημα του ανεύθυνου των ανιάτων και των μανιακών, αλλά στον προσδιορισμό του «επικίνδυνου ατόμου» (individu dangereux. φορέα ηθικής ή ένστικτης τρέλας ή εκφυλισμού, που γίνεται ο κατεξοχήν στόχος της ποινικής καταστολής. Έτσι, η ψυχιατρική διερευνά όλο και περισσότερο τα παθολογικά εκείνα σημάδια (στίγματα) που προσφέρουν αδιάψευστη μαρτυρία της επικινδυνότητας του ατόμου. Εξέλιξη που τελικά επηρεάζει ευρύτερα τον τρόπο λειτουργίας της ποινικής δικαιοσύνης, καθώς η ποινική ευθύνη ενός ατόμου δεν συνδέεται πλέον αποκλειστικά με το ερώτημα αν είχε συνείδηση του τι πράττει σε μια δεδομένη στιγμή, αλλά επεκτείνεται στην ερμηνεία του εγκληματικού συμβάντος επί τη βάσει της γενικότερης συμπεριφοράς του, του χαρακτήρα του και του ιστορικού του (Foucault, 1994).

Οι παραπάνω εξελίξεις υποδεικνύουν την πολιτικοκοινωνική λειτουργία που κλήθηκε να υπηρετήσει η έννοια της επικινδυνότητας: η οργάνωση του σύγχρονου κράτους και η επικράτηση της θεωρίας περί κοινωνικού συμβολαίου προσφέρουν μια πραγματιστική βάση για τη θεμελίωση όχι απλώς μιας εύλογης προσδοκίας, αλλά επιπλέον και τη διατύπωση της στοιχειώδους απαίτησης από την πλευρά των πολιτών για παροχή κρατικής προστασίας απέναντι σε κινδύνους (dangers) και διακινδυνεύσεις (risks) που θέτουν υπό αίρεση τόσο την ίδια τη ζωή τους, όσο και τις βασικές συνθήκες διαβίωσής τους. Έτσι, ανάγεται σε συστατικό στοιχείο του νέου τύπου διακυβέρνησης η διαχείριση διακινδυνεύσεων (risk management. μεταξύ των οποίων συγκαταλέγονται και ξεχωρίζουν τα άτομα που αμφισβητούν εμπράκτως τη νέα τάξη πραγμάτων, παραβιάζοντας

συστηματικά τους νόμους της, ήτοι οι υπότροποι παραβάτες των κανόνων της οργανωμένης κοινωνίας (O'Malley, 2000). Αυτοί δεν γίνονται πλέον αντιληπτοί ως παρεκκλίνοντες από τον κανόνα, αλλά επιπλέον, ως η προσωποποίηση της διακινδύνευσης, ως οι φορείς συγκεκριμένης απειλής κατά του ίδιου του κοινωνικού σώματος. Η ροπή τους δε στο έγκλημα υπερβαίνει τις γνωστές ποινολογικές κατηγοριοποιήσεις και μορφές ποινικού ελέγχου, αναδεικνύοντας την ανάγκη για την ανάπτυξη νέων τρόπων αντιμετώπισης, γεγονός που οδηγεί στη μεταφορά της επικινδυνότητας στις ποινικές επιστήμες (Platt, 1997, 1-2, 6, 33-34).

Η έννοια της επικινδυνότητας εισάγεται στις ποινικές επιστήμες στις αρχές του 19ου αιώνα από την Ιταλική Θετική Σχολή, η οποία μετατοπίζει το κέντρο βάρος του ποινικού και εγκληματολογικού ενδιαφέροντος από την πράξη στην προσωπικότητα του δράστη, θέτοντας τις επιστημολογικές βάσεις για την ανάπτυξη και συστηματοποίηση της αιτιολογικής προσέγγισης στο εγκληματικό φαινόμενο.

Αν και τα θεμέλια για την παραπάνω εξέλιξη θέτει αναμφίβολα ο πατέρας της εγκληματολογίας, Lombroso, εντούτοις είναι ο Garofalo που, έχοντας νομική μόρφωση, θα εισαγάγει την έννοια της επικινδυνότητας στις ποινικές επιστήμες. Αυτός ορίζει έγκλημα ως προσβολή ενός ηθικού αισθήματος, όπως αυτό μορφοποιείται στα θεμελιώδη αλτρουιστικά συναισθήματα της ευσπλαχνίας (pietà, pity) και της χρηστότητας (probità, probity) που συνιστούν και το συνεκτικό δεσμό κάθε κοινωνίας (Garofalo, 1914, 23επ.). Ακολούθως, διαμορφώνει την έννοια του φυσικού εγκλήματος, σε αντιδιαστολή με το νομικό έγκλημα για να εκφράσει ακριβώς την αντίληψη, ότι ο εγκληματίας είναι ένας άνθρωπος που διακρίνεται από την απουσία, την απώλεια ή την εξασθένιση κάποιου από αυτά τα συναισθήματα ή και αμφοτέρων, γεγονός που τον καθιστά κοινωνικά ασύμβατο, δηλαδή κατά κάποιο τρόπο ένα «φυσικό εχθρό της κοινωνίας» (Garofalo, 1914, 3-4). Είναι σε αυτό το σημείο που ανακύπτει το πρόβλημα του κριτηρίου βάσει του οποίου θα έπρεπε να γίνεται η επιλογή του είδους και η επιμέτρηση του ύψους της ποινής, ώστε αυτή να είναι σε θέση να επιτελέσει το σκοπό της. Ο Garofalo επικρίνει τα βασικά δύο κριτήρια της Κλασικής Σχολής που

αποτελούν και θεμελιώδεις αρχές του ποινικού δικαίου της εποχής, ήτοι την ηθική ευθύνη του δράστη για την πράξη του (καταλογισμός σε ενοχή) και την αναλογικότητα μεταξύ εγκλήματος και ποινής, καθότι αποδεικνύονται ατελέσφορα έναντι δραστών αξιόποινων πράξεων που λόγω μόνιμης παθολογικής κατάστασης (π.χ. ηθική ανωμαλία, φρενοβλάβεια) ή κάποιας εσωτερικής παρόρμησης (π.χ. ψυχική διαταραχή, αλκοολισμός) κρίνονται ανίκανοι να τους αποδοθεί ποινική ευθύνη και προτείνει την εφαρμογή της έννοιας της επικινδυνότητας στις ποινικές επιστήμες, η οποία συντίθεται από δύο στοιχεία: την εγκληματική ικανότητα (temibilità) και την κοινωνική προσαρμοστικότητά του δράστη (social adaptability) (Garofalo, 1914, 270 επ., 299επ.).

Την έννοια της επικινδυνότητας ως κριτήριο για την επιβολή κάποιας ποινικής κύρωσης στο δράστη υιοθέτησε και εφάρμοσε ο Ferri στο θεμελιώδες έργο του Εγκληματική Κοινωνιολογία. Θεωρώντας ότι τα ως άνω δυο συναισθήματα που χρησιμοποίησε ο Garofalo για τον ορισμό του φυσικού εγκλήματος, δεν αποτελούν τα μόνα σημαντικά (τέτοια επίσης είναι το θρησκευτικό, το πατριωτικό συναίσθημα και η μετριοπάθεια) προσθέτει δύο ακόμα θετικά κριτήρια: τον αντικοινωνικό χαρακτήρα της πράξης και του δράστη (Ferri, 1917, 80). Απορρίπτοντας κι αυτός την αρχή της ηθικής ευθύνης, που προϋποθέτει ελευθερία της βούλησης, αντιπροτείνει την αρχή της κοινωνικής λογοδοσίας (social accountability) των εγκληματιών, που επιτάσσει την απόδοση σε αυτούς κάθε πράξης υπό τη μορφή άμυνας της κοινωνίας κατατείνουσας στη διασφάλιση της επιβίωσής της. Σε αυτή την κατεύθυνση, η επικινδυνότητα του ατόμου μετατρέπεται στο βασικό κριτήριο για την οργάνωση της άμυνας της κοινωνίας, η οποία δεν μπορεί να εκδηλώνεται αποκλειστικά και μόνο μετά την τέλεση κάποιου εγκλήματος, ήτοι κατασταλτικά, αλλά πρωτίστως πριν την εκδήλωσή του, βάσει της πρόγνωσης των ατομικών και αντικοινωνικών κινήτρων της ανθρώπινης δράσης, ήτοι προληπτικά. Έτσι, τα μέσα της κοινωνικής άμυνας πρέπει να μπορούν να επιβληθούν τόσο πριν από την τέλεση κάποιας αξιόποινης πράξης, οπότε ονομάζονται «ισοδύναμα ποινών» (equivalents for punishment. όσο και μετά από αυτή, οπότε συνίστανται στις υφιστάμενες και γνωστές ποινές, οι οποίες

μπορούν να έχουν είτε περιοριστικό είτε εξοντωτικό χαρακτήρα (Ferri, 1917, 410επ.).

Η επικινδυνότητα ως βασική έννοια των διάφορων θεωριών κοινωνικής άμυνας κατά τον 20ο αιώνα και η επίδρασή τους στο ελληνικό ποινικό σύστημα

Η επικινδυνότητα ως βασική έννοια των διάφορων θεωριών κοινωνικής άμυνας

Η πρώτη ολοκληρωμένη θεωρία κοινωνικής άμυνας διατυπώθηκε από το Βέλγο Adolphe Prins στο βιβλίο του Η Κοινωνική Άμυνα και οι μετασχηματισμοί του ποινικού δικαίου (1910). Σημείο αφετηρίας αποτελεί η ανεπάρκεια της θεωρίας του ηθικού καταλογισμού που πρεσβεύει η Κλασική Σχολή ποινικού δικαίου, η οποία οδηγεί σε μια μη πραγματοποιήσιμη επιλογή μεταξύ ντετερμινισμού (ανάγκη) και ελευθερίας της βούλησης (ελευθερία). Κατά τον Prins, ο δράστης θα πρέπει να προσεγγιστεί τόσο στην ατομικότητά του όσο και στην κοινωνική του διάσταση. Αν το πρώτο έλαβε χώρα μέσω της εφαρμογής της αρχής της τιμωρίας για το ηθικό πταίσμα, το δεύτερο μπορεί να πραγματωθεί μόνο μέσω της προαγωγής του προστάγματος της κοινωνικής ασφάλειας. Προϋπόθεση για αυτό το δεύτερο συμπληρωματικό στόχο είναι η αντικατάσταση της έννοιας του ηθικού καταλογισμού, από το κριτήριο της κατάστασης επικινδυνότητας του εγκληματία. Αυτή η τελευταία δεν εδράζεται σε μια προσωρινή πράξη του ατόμου, αλλά στη διαρκή κατάσταση του στην κοινωνία (Prins, 1910, 59επ.).

Κάτι τέτοιο πρακτικά σημαίνει, ότι τα εξορισμού επικίνδυνα άτομα (ψυχικά ανώμαλοι, αυτοί που παρουσιάζουν νοητική ανεπάρκεια, οι υπότροποι ή οι καθ' έξη εγκληματίες) θα πρέπει να υπόκεινται σε αόριστες ποινές (ή μέτρα κοινωνικής άμυνας. που δεν αποσκοπούν σε μια ανταποδοτική δικαιοσύνη, αλλά στην προστασία της κοινωνίας. Επιπλέον, σημαίνει ότι θα πρέπει να υπάρχει η δικαστική ευχέρεια εν γένει, να εκτιμάται η κατάσταση επικινδυνότητας οποιουδήποτε δράστη, ώστε να επιτυγχάνεται η παράταση της στέρησης της ελευθερίας του, όταν αυτό επιτάσσει η ασφάλεια της κοινωνίας (Prins, 1910, 70επ.). Περαιτέρω, αυτή η

δικαστική δράση θα πρέπει να συμπληρωθεί και από μια προληπτική δράση, διοικητικού ή ακόμα ίσως και κοινωνικού χαρακτήρα, που θα προσπαθεί να εμποδίσει τη γέννηση της κατάστασης επικινδυνότητας. Αυτή θα περιλαμβάνει από μέτρα πολεοδομικού χαρακτήρα έως και τα «υποκατάστατα ποινών», που αποσκοπούν στο να εμποδίσουν ορισμένους απόκληρους να περιπέσουν στην απελπισία, να προσφέρουν την κατάλληλη αγωγή στους ελλιπείς, κ.λπ. Επομένως, στο στόχο μπαίνουν όχι μόνο αυτοί που εικάζεται ότι είναι επιρρεπείς στη διάπραξη σοβαρών εγκλημάτων, αλλά και όλοι εκείνοι που επιδίδονται σε κοινωνικά απρεπείς δραστηριότητες (πορνεία, περιπλανώμενη αλητεία, ομοφυλοφιλία, μέθη, τζόγο, κ.λπ.. δηλαδή οι επικίνδυνες ομάδες ή τάξεις (Prins, 1910, 114επ.).

Η πρώτη αυτή θεωρία προσφέρει την επιστημονική βάση για τη θεσμοθέτηση μέτρων όπως η εξορία, ο προληπτικός εγκλεισμός, οι αόριστες ποινές και τελικά κορυφώνεται στα στρατόπεδα συγκέντρωσης και τη γενοκτονία. Η μετάβαση σε ένα αμιγώς αυταρχικό ποινικό δίκαιο πραγματοποιείται μέσω κάποιων μικρών αλλαγών: η έννοια της «κοινωνικής άμυνας» αντικαθίσταται με εκείνη της «άμυνας της κοινότητας του λαού» και προσδιορίζεται ως επικίνδυνος εγκληματίας ο Εβραίος, ο κουμουνιστής, κ.λπ.

Μεταπολεμικά, και πιο συγκεκριμένα μετά το 1954 το κίνημα της κοινωνικής άμυνας αναδιατάσσεται και εκδηλώνεται πλέον σε δυο βασικές τάσεις: μια ακραία, τη θεωρία του Grammatica και μια μετριοπαθή, τη θεωρία της «νέας κοινωνικής άμυνας» του Ancel.

Η θεωρία του πρώτου βρίσκει την πλήρη έκφρασή της στο βιβλίο του Αρχές της Κοινωνικής Άμυνας και συνίσταται στην αντικατάσταση όλων των μεγεθών του ποινικού δικαίου, το οποίο επίσης θα αντικατασταθεί από το «δίκαιο της κοινωνικής άμυνας». Συγκεκριμένα, η έννοια του καταλογισμού υποκαθίσταται από την αντικοινωνικότητα, η έννοια του εγκλήματος από τους δείκτες αντικοινωνικότητας (indici di antisocialità. η έννοια του εγκληματία από το αντικοινωνικό άτομο και η ποινική κύρωση από το μέτρο της κοινωνικής άμυνας (Grammatica, 1961, 63επ.). Για τον συγγραφέα αυτόν, η επικινδυνότητα δεν μπορεί να αποτελέσει το αποκλειστικό κριτήριο της επιβολής μιας κοινωνικής κύρωσης, καθότι στερείται υλικού αντικειμένου. Αντίθετα, η αντικοινωνικότητα αποτελεί την

εξωτερικευμένη επικινδυνότητα του ατόμου, η οποία προσφέρει την επαρκή και αναγκαία συνθήκη για τη στοιχειοθέτηση της νομικής ευθύνης του δράστη. Η αντιμετώπιση συνίσταται στην υποβολή του σε ένα καθεστώς πρόβλεψης και θεραπείας που αποσκοπεί στην επανακοινωνικοποίηση του (Grammatica, 1961, 104επ.).

Σε αυτή την έννοια επικινδυνότητας ως αντικοινωνικότητα αντέδρασε ο Ancel, θεωρώντας την ουσιαστικά αναβίωση του δόγματος του δυνητικά επικίνδυνου δράστη (Ancel, 1995, 212).

Προτείνεται λοιπόν η ένταξη της επικινδυνότητας στο ποινικό δίκαιο υπό την προϋπόθεση, ότι τόσο η πρόβλεψη, όσο και η εφαρμογή της, θα εναρμονίζεται με την αρχή της νομιμότητας (Ancel, 1995, 434επ.). Αυτή η θέση οδηγεί σε ένα διττό αποτέλεσμα: κατά πρώτον απορρίπτεται ως δογματικός, αφηρημένος και μη επαληθεύσιμος στη σωφρονιστική πρακτική ο άτεγκτος δυασμός μεταξύ ποινής και μέτρων ασφαλείας, συνεπεία του οποίου η πρώτη θα προορίζεται για τους ικανούς σε καταλογισμό (ηθική ευθύνη. ενώ τα δεύτερα για τους μη ικανούς σε καταλογισμό επικίνδυνους εγκληματίες. Θεωρώντας μάλιστα ότι η διαφορά μεταξύ των δύο είναι περισσότερο σημασιολογική παρά ουσιαστική, αφού ο σκοπός είναι κοινός και συνίσταται στην αποτελεσματική προστασία του κοινωνικού συνόλου, ο Ancel προτείνει την αντικατάστασή τους από τη γενική έννοια των «ποινικών κυρώσεων». Το δεύτερο αποτέλεσμα συνίσταται στην απόρριψη της έννοιας της προεγκληματικής επικινδυνότητας και της δυνατότητας λήψης μέτρων ante dilictum, δηλαδή της δυνατότητας της προληπτικής επέμβασης του ποινικού δικαίου ενόψει ακριβώς του «κινδύνου» εκδήλωσης «αντικοινωνικής» συμπεριφοράς, δεδομένου ότι δεν υφίσταται καν η διάπραξη κάποιου εγκλήματος. Μία τέτοια δυνατότητα παραβιάζει την αρχή της νομιμότητας, υποσκάπτοντας τις ατομικές ελευθερίες και τα ανθρώπινα δικαιώματα (Ancel, 1995, 449επ.).

Αν και θα προσυπέγραφε κανείς πάραυτα αυτή τη δεύτερη θέση της νέας κοινωνικής άμυνας, δεν μπορεί να μην εκφραστεί έντονος προβληματισμός και ενστάσεις σχετικά με την πρώτη θέση που αφορά, την υιοθέτηση ενός ενωτικού συστήματος, στο πλάσιο του οποίου, θα είναι δυνατή ουσιαστικά η εναλλάξ χρησιμοποίηση ποινών και μέτρων ασφαλείας, ανάλογα με τις ανάγκες της

προσωπικότητας του δράστη και των αντιδράσεων του περιβάλλοντός του· κάτι τέτοιο φαλκιδεύει την αρχική διακηρυκτική θέση της Κοινωνικής Άμυνας περί σεβασμού της αρχής της νομιμότητας και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Και τούτο γιατί ενώ κατά το δυαδικό σύστημα το κριτήριο για την επιβολή μιας ποινής ή ενός μέτρου ασφαλείας συνίσταται στο αν ο δράστης είναι ικανός προς καταλογισμό και περαιτέρω, για τα δεύτερα η επικινδυνότητά του για τη δημόσια ασφάλεια, εν προκειμένω, το κριτήριο είναι μονάχα αυτό το τελευταίο, το οποίο λόγω της γενικότητας και αυθαιρεσίας που ενέχει, όπως θα καταδειχθεί πιο κάτω, μπορεί να δικαιολογήσει ακόμα και αόριστης διάρκειας εγκλεισμό.

Η θέση της επικινδυνότητας στο ελληνικό σύστημα ποινικής καταστολής

Η πιο πάνω παρουσίαση θα είχε ιστορική μόνο αξία, αν η έννοια της επικινδυνότητας δεν μετατρέπονταν μεταπολεμικά σε σταθερή παράμετρο της αντεγκληματικής πολιτικής πολλών κρατών (ευρωπαϊκών και μη). Η έννοια της επικινδυνότητας γνώρισε μάλιστα πρωτοφανή αναβίωση, ιδιαίτερα τις τελευταίες δεκαετίες, ως (εμφανής ή υπονοούμενη) δικαιολογητική βάση για τη λήψη μέτρων προστασίας του κοινού (βλ. άμυνα της κοινωνίας. απέναντι σε οτιδήποτε ορίζεται ως απειλή: υπότροποι εγκληματίες, ειδικές ομάδες-φορείς συγκεκριμένου κινδύνου, όπως οι νέοι, οι ναρκομανείς, οι αλκοολικοί, πλέον οι φτωχοί και οι μετανάστες ή φαινόμενα με διεθνική διάσταση, όπως το οργανωμένο έγκλημα, η τρομοκρατία, κ.λπ. (Platt, 1997, 157επ.).

Αν και σίγουρα υπάρχουν πολλές επιμέρους διαφοροποιήσεις, αυτό που παραμένει κοινό σε όλες τις πιο πάνω περιπτώσεις είναι η διασύνδεση τους υπό τη μορφή συγκεκριμένης διακινδύνευσης με την έννοια της «δημόσιας ασφάλειας», η προστασία της οποίας προσφέρει τη νομιμοποιητική βάση της αντεγκληματικής πολιτικής στην ύστερη νεωτερικότητα. Αξίζει πάντως να διευκρινιστεί, ότι η δημόσια ασφάλεια δεν έχει τυποποιηθεί από τον Έλληνα νομοθέτη ως αυτοτελώς προστατευόμενο αγαθό, ακριβώς λόγω της εγγενούς αοριστίας της έννοιας, ενώ οι περιπτώσεις που έγινε κάτι τέτοιο αναφέρονται ως παραδείγματα τιμωρητικής εκτροπής του ποινικού

δικαίου και διολίσθησης σε αυταρχικά πρότυπα αντεγκληματικής πολιτικής (Παπαθεοδώρου, 2002, 66επ.).

Η διαλεκτική σύνθεση των εννοιών της διακινδύνευσης και της δημόσιας ασφάλειας προσφέρει γόνιμο έδαφος για την ανάπτυξη νέων τάξεων λόγου (discourse. που δεν βασίζονται πλέον σε μια ηθική ή κλινική περιγραφή του ανθρώπου, αλλά στον υπολογισμό πιθανοτήτων και την εφαρμογή στατιστικών στον πληθυσμό. Το ζητούμενο ύπαρξης προσωπικής ευθύνης χάνει την πρωταρχικότητά του και τα ηνία παίρνει ο τρόπος διαχείρισης του προβλήματος της δημόσιας ασφάλειας και των απρόβλεπτων συμβάντων. Σκοπός δεν είναι ούτε η διαπαιδαγώγηση, ούτε η τιμωρία των ατόμων, αλλά η αναγνώριση, η κατηγοριοποίηση και η διαχείριση ομάδων πληθυσμού ως επικίνδυνων. Η συνειδητοποίηση δε ότι η εξάλειψη της εγκληματικότητας αποτελεί ουτοπία, μετάλλαξε τη βασική στόχευση της αντεγκληματικής πολιτικής, η οποία πλέον έγκειται στο να καταστήσει την εγκληματικότητα ανεκτή μέσω του συστημικού συντονισμού της. Σε αυτό το πλαίσιο η ενοχή, ως αναγκαία προϋπόθεση επιβολής μιας ποινής, αντικαθίσταται από την πρόβλεψη της επικινδυνότητας, με όλες τις αναγκαίες αλλαγές που αυτό συνεπάγεται στο αστυνομικό δίκαιο και την ποινική διαδικασία (Lianos & Douglas, 2000).

Ακόμα σημαντικότερο, όμως, κρίνεται το γεγονός, ότι η επικινδυνότητα αποτελεί βασική έννοια της ελληνικής ποινικής πολιτικής, κάτι που την μετατρέπει από κίνητρο του νομοθέτη για τη λήψη μέτρων (ποινικών ή μη) σε νομική έννοια, η οποία, λόγω του αόριστου και αξιολογικού χαρακτήρα της, παρέχει ευρύτατη διακριτική ευχέρεια στον ερμηνευτή του δικαίου κατά την εφαρμογή της σε συγκεκριμένες περιπτώσεις. Ειδικότερα, η υιοθέτηση του δυαδικού κυρωτικού συστήματος των ποινών και μέτρων ασφαλείας από τον Ποινικό Κώδικα του 1950 αποτελεί απόρροια του αιτήματος για αποτελεσματική προστασία του κοινωνικού συνόλου μέσω της εξουδετέρωσης της επικινδυνότητας των ακαταλόγιστων και λοιπών επικίνδυνων εγκληματικών (π.χ. από εκείνων που λείπει το «άλλως δύνασθαι πράττειν»). Κατά γενική παραδοχή, τα μέτρα ασφαλείας εξυπηρετούν τον ειδικοπροληπτικό σκοπό της πρόληψης τέλεσης νέων εγκλημάτων εκ μέρους του δράστη, γεγονός που αναγάγει

την επικινδυνότητά του στη βασική προϋπόθεση εφαρμογής τους. Σε κανονιστικό λοιπόν επίπεδο η ποινή διακρίνεται από το μέτρο ασφαλείας στα εξής βασικά σημεία: η πρώτη αποτελεί κακό που αποβλέπει στην αποδοκιμασία του δράστη, είναι προσανατολισμένη προς τη γενική και ειδική πρόληψη και αποτελεί τη συνήθη θεσμική αντίδραση στο έγκλημα· αντιθέτως το δεύτερο αποτελεί θεραπευτικό μέτρο, αποβλέπει αποκλειστικά στην προστασία της κοινωνίας από τον επικίνδυνο εγκληματία, εξαντλεί την αποστολή του στην ειδικοπροληπτική λειτουργία του και επιβάλλεται μόνο κατ' εξαίρεση, στις οριζόμενες από το νόμο περιπτώσεις (Κωστάρας, 2001, 196).

Δεν εκλείπουν, ωστόσο, οι περιπτώσεις που εκ των πραγμάτων τα μέτρα ασφαλείας αποβάλλουν το θεραπευτικό χαρακτήρα τους, μετατρεπόμενα αποκλειστικά σε μέσο εξουδετέρωσης του επικίνδυνου για τη δημόσια ασφάλεια εγκληματία, γεγονός που ουσιαστικά τα εξισώνει με τις ποινές, αφού οδηγούν «σε μεταχείριση δυσμενέστερη απ' ότι ένα μέτρο διαπλασμένο ως ομοίωση ποινής (προσωρινή κράτηση)», χωρίς μάλιστα να συνοδεύονται και με τις εγγυήσεις και τους περιορισμούς των παραδοσιακών ποινών (Παρασκευόπουλος, 1986). Έτσι, ενώ το άρθρο 69 ΠΚ («φύλαξη ακαταλόγιστων εγκληματιών». που αποτελεί και το βασικό αναπληρωματικό της ποινής μέτρο ασφαλείας, θέτει δύο προϋποθέσεις για τη φύλαξη ακαταλόγιστων εγκληματιών (βλ. άρθρο 34 ΠΚ) που έχουν διαπράξει κάποιο κακούργημα ή πλημμέλημα, δηλαδή, αφενός την απαλλαγή του δράστη από την ποινή λόγω έλλειψης ικανότητας προς καταλογισμό και αφετέρου, την αξιολόγησή του ως επικίνδυνου για τη δημόσια ασφάλεια, το άρθρο 70§2 ΠΚ προβλέπει ότι «η φύλαξη συνεχίζεται για όσο χρόνο επιβάλλει η δημόσια τάξη», προφανώς βάσει της επικινδυνότητάς του. Η πρόβλεψη αυτή, πέρα από το ότι υποσκάπτει το θεραπευτικό χαρακτήρα του μέτρου χάριν εξασφάλισης του κοινωνικού συνόλου από ένα επικίνδυνο άτομο, μπορεί να αποτελέσει πρόσχημα αυθαιρεσίας και δύσκολα συμβιβάζεται με συνταγματικές και διεθνώς αναγνωρισμένες αρχές (Μανωλεδάκης, 2004, 421-422).

Το πρόβλημα γίνεται ακόμα εντονότερο, καθώς είναι ουσιαστικά η έννοια της επικινδυνότητας που χρησιμοποιείται ως κριτήριο για

τη διατύπωση προγνωστικών κρίσεων σε σχέση με τη μελλοντική συμπεριφορά του ατόμου που δικαιολογούν τη λήψη περιοριστικών μέτρων στο παρόν, την επιμέτρηση της ποινής, αλλά και την άρνηση χορήγησης ευεργετικών θεσμών που σχετίζονται με την εκτέλεση της ποινής.

Κατά τον Λίβο, «ως προγνωστικές ορίζονται όσες ποινικές αποφάσεις δεν θεμελιώνονται μόνο σε παρελθόντα γεγονότα, αλλ' εξαρτούν τις συνέπειες που με τις αποφάσεις αυτές καταγιγνώσκονται και από εκτιμήσεις περί της εκδηλώσεως ή μη ορισμένης απαξιολογούμενης συμπεριφοράς στο μέλλον» (Λίβος, 2002, 1008). Έτσι, οι προγνωστικές αποφάσεις, καθότι σχετίζονται με συμπεριφορά που ενδέχεται να λάβει χώρα στο μέλλον, συνδέονται με τα εξής ακανθώδη ζητήματα: αα) τον προσδιορισμό όλων εκείνων των περιστάσεων της συγκεκριμένης περίπτωσης που είναι κρίσιμες για την εκφορά της κρίσης και την ενδεχόμενη καταστρατήγηση της αρχής in dubio pro reo (πρόβλημα απόδειξης. ββ) την ελλιπή γνώση των εμπειρικών κανόνων βάσει των οποίων ο δικαστής θα πρέπει να προβεί στην προγνωστική κρίση, ώστε αυτή να είναι λογικώς διαρθρωμένη και επαρκώς αιτιολογημένη και την ενδεχόμενη καταστρατήγηση της αρχής της ισότητας ενώπιον του νόμου, που επιτάσσει όμοιες περιπτώσεις να τυγχάνουν της ίδιας μεταχείρισης, αλλά και της ασφάλειας δικαίου, που επιτάσσει μια δικαιοκρατικά προβλέψιμη κρίση (πρόβλημα αιτιολόγησης. και γγ) την ακριβή νομική φύση της ποινικής απόφασης, η οποία είναι πολύ πιθανόν να διαψευστεί στην πράξη, δεδομένου του μη προβλέψιμου της ανθρώπινης συμπεριφοράς (Διονυσοπούλου, 2013, 14).

Την υπέρβαση των παραπάνω ζητημάτων επιχειρεί – ανεπιτυχώς κατά την άποψή μου– η θέση, ότι τελικά δεν πρόκειται κατά κυριολεξία για πρόγνωση μελλοντικής συμπεριφοράς, αλλά μάλλον για κανονιστικά επιβαλλόμενη διαχείριση κινδύνων, δηλαδή για μια αξιολογική στάθμιση συνδρομής κινδύνου σε παρόντα χρόνο, η οποία, όταν επιβεβαιώνεται, συνεπάγεται ορισμένες έννομες συνέπειες (Λίβος, 2002, 1011. Διονυσοπούλου, 2013, 15). Αν και θα συμφωνούσε κανείς ότι το βασικό πλεονέκτημα αυτής της θέσης συνίσταται στην αποσύνδεση της ορθότητας της κρίσης από τη δυσμενή εξέλιξη των πραγμάτων σε πραγματικό επίπεδο

(δηλ. την επέλευση του κινδύνου. αφού αυτή εκφέρεται βάσει των δεδομένων που υπάρχουν κατά το χρόνο διατύπωσής της, εντούτοις κάτι τέτοιο δεν είναι ικανό, να διαγράψει ως διά μαγείας το γεγονός, ότι καταλυτικό ρόλο συνεχίζει να έχει μια αόριστη αξιολογική (ή διαθετική κατ' άλλη ορολογία) έννοια, η επικινδυνότητα. Γιατί περί αυτού ουσιαστικά πρόκειται σε όλες εκείνες τις περιπτώσεις κατά τις οποίες ο νόμος, ακόμα κι αν δεν χρησιμοποιεί αυτή την έννοια (ως να επρόκειτο για ένα πρόβλημα αποκλειστικά ορολογίας. αναπαράγει τελικά το περιεχόμενό της, αναφερόμενος στην πιθανότητα διάπραξης και άλλων εγκλημάτων.

Το πλέον χαρακτηριστικό παράδειγμα προσφέρει αναμφίβολα το άρθρο 282§3 ΚΠΔ, που ρυθμίζει τη δυνατότητα επιβολής προσωρινής κράτησης, διάταξη που έχει αποτελέσει αντικείμενο επανειλημμένων νομοθετικών παρεμβάσεων. Με αυτές τις τελευταίες ο νομοθέτης προσπάθησε να εξορθολογήσει την άκρως προβληματική περίπτωση της προληπτικής προσωρινής κράτησης, η οποία δεν εξυπηρετεί τις ανάγκες της ποινικής διαδικασίας (π.χ. κίνδυνος φυγής του κατηγορουμένου και μη υποβολής του στην εκτέλεση της ποινής) αλλά την αμιγώς εγκληματοπροληπτική λογική της προστασίας της δημόσιας ασφάλειας, η οποία απειλείται από την πιθανότητα διάπραξης νέων εγκλημάτων. Η εξισορρόπηση αυτής της κατάστασης επιδιώκεται πλέον μέσω της ανάπτυξης ενός αντικειμενικού μοντέλου πιθανολόγησης του κινδύνου διάπραξης νέων εγκλημάτων. Έτσι, η χρήση της αόριστης αξιολογικής έννοιας του «ιδιαίτερα επικίνδυνου δράστη» αντικαταστάθηκε αρχικά από το κριτήριο των «ειδικώς μνημονευόμενων πραγματικών περιστατικών της προηγούμενης ζωής του» (Ν. 2207/1994) και πλέον από εκείνο των «προηγούμενων αμετάκλητων καταδικών για ομοειδείς πράξεις» (Ν. 3811/2009. το οποίο έχει τύχει θετικού σχολιασμού από την ελληνική επιστήμη (Μαργαρίτης, 2012, 114επ.).

Η αξιολόγηση της επικινδυνότητας του εγκληματία υπεισέρχεται και στη φάση επιμέτρησης της ποινής κατ' άρθρο 79 ΠΚ («δικαστική επιμέτρηση της ποινής». το οποίο προβλέπει δύο βασικά κριτήρια: αα) τη βαρύτητα του εγκλήματος που έχει τελεστεί, η οποία προσδιορίζεται βάσει επιδιώξεων γενικής πρόληψης και ββ) την προσωπικότητα του εγκληματία, η οποία προσδιορίζεται

βάσει επιδιώξεων ειδικής πρόληψης. Είναι προφανές ότι το δεύτερο κριτήριο, όπως προσδιορίζεται περαιτέρω στην παρ. 3, προσφέρει στο δικαστή κάποιους ενδείκτες για να αποτιμήσει ουσιαστικά την επικινδυνότητα του δράστη, οι οποίοι, λόγω της αοριστίας τους αλλά και της μη προσφορότητας τους να προδικάσουν το μέλλον, αξιολογούνται ως «συγκαλυμμένη καταστολή του φρονήματος» (Μαργαρίτης & Παρασκευόπουλος, 2000: 293επ.). Αλλά ακόμα και το στοιχείο της «έντασης του δόλου» που προβλέπεται ως ενδείκτης της βαρύτητας της πράξης στην παρ. 2, αν και συστηματικά θα έπρεπε να ανήκει στην παρ. 3, διαλαμβάνει και την ύπαρξη ή όχι επικινδυνότητας του δράστη, την πρόγνωση της μελλοντικής συμπεριφοράς του.

Η επικινδυνότητα για τη δημόσια ασφάλεια προβλέπεται ρητά ως κριτήριο στην περίπτωση των καθ' έξη (υπότροπων ή μη) εγκληματιών για την επιβολή κάθειρξης αόριστης διάρκειας (90 και 92 ΠΚ. αλλά ουσιαστικά και ως κριτήριο στην προγνωστική κρίση γύρω από την «προσδοκία ότι δεν θα υποπέσει σε νέο έγκλημα» για τη λήξη της (91 ΠΚ). Αξιολόγηση της επικινδυνότητας του καταδικασθέντος υπό τη μορφή «κινδύνου τελέσεως νέων εγκλημάτων» προβλέπεται για τη χορήγηση τακτικών αδειών στον κατάδικο (άρθρο 55§1 Σωφρονιστικού Κώδικα. για την υφ' όρον αναστολή εκτελέσεως της ποινής (άρθρα 99 και 100 ΠΚ) και για την υφ' όρον απόλυση του καταδίκου από το σωφρονιστικό κατάστημα (106 ΠΚ) (Σκανδάμης, 2016, 155επ.). Ο τρόπος δε που στην πράξη αιτιολογείται η ύπαρξη κινδύνου τέλεσης νέων εγκλημάτων απλώς ενισχύει την αβεβαιότητα δικαίου και τη δικαστική αυθαιρεσία, αφού τελικά η ανέλεγκτη διαίσθηση του κάθε δικαστή ανάγεται σε ρυθμιστικό παράγοντα.[2]

2 Με το άρθρο 2§1 Ν. 2479/1997 (ΦΕΚ Α 67/6-5-1997) προστέθηκε το εδάφιο ζ) στο άρθρο 13 ΠΚ, το οποίο ορίζει: «Ιδιαίτερα επικίνδυνος χαρακτηρίζεται ο δράστης όταν από τη βαρύτητα της πράξης, τον τρόπο και τις συνθήκες τέλεσής της, τα αίτια που τον ώθησαν και την προσωπικότητά του, μαρτυρείται αντικοινωνικότητα αυτού και σταθερή ροπή του σε διάπραξη νέων εγκλημάτων στο μέλλον». Αυτός είναι ο ορισμός που χρησιμοποιούσε πάγια η νομολογία (ενδεικτικά: ΑΠ 52/1982, Ποινικά Χρονικά 1982, σ. 774, ΑΠ 440/1982, Ποινικά Χρονικά 1982, σ. 942) και σε αυτή την φράση συνήθως περιορίζεται η αιτιολογία της επικινδυνότητας στις δικαστικές αποφάσεις.

Τέλος, ακόμη κι αν καλοπροαίρετα ερμήνευε κανείς όλα τα παραπάνω, ως το αποκλειστικό προϊόν της εγγενούς δομικής πίεσης που ασκείται στο ποινικό δόγμα συνεπεία του εμπλουτισμού του παραδοσιακού κατασταλτικού προσανατολισμού του με την προληπτική λογική, δεν μπορεί παρά να προβληματιστεί έντονα από την πολύ πρόσφατη θεσμοθέτηση των καταστημάτων κράτησης «Τύπου Γ΄», στα οποία θα εκτίουν την ποινή τους κρατούμενοι ή καταδικασμένοι, που αξιολογούνται από τον Εισαγγελέα Εφετών ως «ιδιαίτερα επικίνδυνοι», τα οποία με νεότερη νομοθετική παρέμβαση τελικά καταργήθηκαν (Κοσμάτος, 2014).

Εξελίξεις σε ευρωπαϊκό επίπεδο στο λυκαυγές του 21ου αιώνα

Η χρήση της έννοιας της επικινδυνότητας στο πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης

Το ζήτημα της επικινδυνότητας δεν έχει απασχολήσει μονάχα τη θεωρία και τις επιμέρους έννομες τάξεις αλλά και το Συμβούλιο της Ευρώπης στο πλαίσιο διαμόρφωσης μιας κοινής αντεγκληματικής πολιτικής, το οποίο έχει υιοθετήσει διάφορες συστάσεις. Ενδεικτικά, υιοθετήθηκε στις 24-9-1982 από την Επιτροπή Υπουργών η Σύσταση με αριθμό No. R (82) 17 που αφορά στη «φύλαξη και μεταχείριση των επικίνδυνων εγκληματιών», όπου για πρώτη φορά γίνεται άμεση σύνδεση της έννοιας της επικινδυνότητας με εκείνη της δημόσιας ασφάλειας. Η δεύτερη και σημαντικότερη σχετική Σύσταση με αριθμό CM/REC(2014)3, υιοθετήθηκε από την Επιτροπή Υπουργών στις 19-2-2014 και αφορά εν γένει στους «επικίνδυνους εγκληματίες». Εκεί, δηλώνεται με τρόπο αξιωματικό, ότι η έννοια της επικινδυνότητας έχει αμιγώς πολιτική –κι όχι επιστημονική– χροιά, γεγονός που σημαίνει, ότι εναπόκειται στην ίδια την κοινωνία να επιλέξει ποιοι ατομικοί ή συλλογικοί κίνδυνοι πρέπει να αντιμετωπιστούν μέσω της χρήσης του ποινικού δικαίου. Η διάγνωση της επικινδυνότητας παραμένει πάντοτε στην ουσία της μια πρόβλεψη που υπακούει στη λογική της διαχείρισης κινδύνων, με αποτέλεσμα το βάρος να μετατίθεται στην επιλογή και τη μέτρηση των προγνωστικών δεικτών της (risk predictors). Η ανάπτυξη διαφόρων αναλογιστικών

εργαλείων (actuarial tools) που υπολογίζουν την πιθανότητα διάπραξης κάποιου εγκλήματος, κυρίως στις ΗΠΑ και το Ηνωμένο Βασίλειο, επιτελεί ακριβώς αυτό το σκοπό. Υπό αυτά τα δεδομένα, η Σύσταση αναγνωρίζει ότι η επικινδυνότητα αποτελεί μια ασαφή νομική έννοια, στερούμενη επιστημονικού βάρους, με αποτέλεσμα να μην υπάρχουν επαρκείς ενδείξεις που να διασφαλίζουν την ακριβή μέτρησή της. Ως επικίνδυνος δράστης ορίζεται το άτομο που έχει καταδικαστεί για τη διάπραξη ενός πολύ σοβαρού σεξουαλικού ή βίαιου εγκλήματος κατά άλλου προσώπου και ο οποίος, ταυτόχρονα, παρουσιάζει υψηλή πιθανότητα να διαπράξει εκ νέου ένα παρόμοιο έγκλημα, κατάσταση που προσδιορίζεται ως διακινδύνευση (risk). Ρητά εξαιρούνται από αυτό τον ορισμό οι ανήλικοι και όσοι λόγω διανοητικής διαταραχής δεν κρίνονται ικανοί προς καταλογισμό σε ενοχή. Η εκτίμηση της διακινδύνευσης (risk assessment) συνίσταται στη στάθμιση της φύσης, της σοβαρότητας, του τρόπου εκδήλωσης των εγκλημάτων και των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών των δραστών. Σκοπός είναι η διαχείρισή της (risk management) μέσω της επιλογής των κατάλληλων μέτρων που θα μειώσουν την πιθανότητα διάπραξης κάποιου πολύ σοβαρού σεξουαλικού ή βίαιου εγκλήματος.

Η ανάδυση της έννοιας της «βίαιης ριζοσπαστικοποίησης» (violent radicalisation) σε κεντρική έννοια της διαμορφούμενης Ευρωπαϊκής Αντιτρομοκρατικής Στρατηγικής

Το διαρκώς αυξανόμενο ενδιαφέρον για την αντιμετώπιση της τρομοκρατίας την τελευταία δεκαπενταετία λαμβάνει χώρα στο πλαίσιο ενός ριζικού μετασχηματισμού της δομής της από την αποκαλούμενη «παραδοσιακού», ιεραρχικού και συγκεντρωτικού τύπου στην τρέχουσα ως επί το πλείστο «νέα», αποκεντρωμένη και οριζόντια μορφή, χαρακτηριστικό δείγμα της οποίας είναι η Al-Qaeda. Αυτή η αλλαγή συνιστά ταυτόχρονα και μια πρόκληση για την αντιτρομοκρατική πολιτική, καθώς θέτει υπό συζήτηση το θέμα του ανακαθορισμού των ορίων της ώστε να προληφθεί στο πρότερο δυνατό χρονικό σημείο κάθε πιθανή τρομοκρατική απειλή και ατομική εμπλοκή με την τρομοκρατία (Richards, 2015, 371). Η έννοια της «βίαιης ριζοσπαστικοποίησης» προσφέρει υποθετικά ένα χρήσιμο εργαλείο για τη γεφύρωση της αδιαμφισβήτητα μεγάλης

απόστασης που χωρίζει τη ριζοσπαστική νοοτροπία, που δεν είναι αξιωματικά και βίαιη, και την τρομοκρατική απειλή, καθώς σε γενικές γραμμές χρησιμοποιείται για να εξηγήσει «τι συμβαίνει πριν της έκρηξη της βόμβας».

Πρέπει να σημειωθεί ότι η έννοια της «ριζοσπαστικοποίησης» (με ή χωρίς επιθετικούς προσδιορισμούς) είναι νέα, δεδομένου ότι στην αρχή του αιώνα δύσκολα θα βρει κανείς κάποια αναφορά σε αυτή ανατρέχοντας στην ειδική βιβλιογραφία γύρω από την τρομοκρατία και την πολιτική βία. Πράγματι, αυτή χρησιμοποιούνταν περιστασιακά, χωρίς όμως ποτέ να αναπτυχθεί σε αναλυτική κατηγορία, κατάλληλη να αποκωδικοποιήσει τη σύνθετη διαδικασία που μπορεί να οδηγήσει κάποιον στην υποστήριξη του βίαιου εξτρεμισμού (Neumann: 3). Σύμφωνα με τον Sedgwick, η μεγαλύτερη αύξηση στη συχνότητα της χρήσης της έννοιας στον τύπο σημειώθηκε μεταξύ 2005 και 2007, κάτι που υποδεικνύει ότι η σημερινή εκτεταμένη χρήση της απορρέει από την ανάδυση της γηγενούς ('home-grown') τρομοκρατίας στη Δυτική Ευρώπη, ιδιαίτερα μετά τα τρομοκρατικά χτυπήματα στο Λονδίνο τον Ιούλιο 2005 (2010, 480). Αλλά ακόμα και σήμερα, μια απλή επισκόπηση της εντυπωσιακής βιβλιογραφίας γύρω από τη ριζοσπαστικοποίηση στηρίζει το συμπέρασμα ότι η έννοια συνεχίζει να μην έχει αποκτήσει κάποιον ικανοποιητικό ορισμό, κάτι που όμως δεν την εμπόδισε να αναδειχθεί σε κεντρική έννοια της διαμορφούμενης Ευρωπαϊκής Αντιτρομοκρατικής Στρατηγικής (EU Counter-Terrorism Strategy).

Πιο συγκεκριμένα, η έννοια της «βίαιης ριζοσπαστικοποίησης» εμφανίστηκε για πρώτη φορά στην από 21-9-2005 ανακοίνωση της Επιτροπής Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο, όπου και προσδιορίστηκε εννοιολογικά «ως το φαινόμενο όπου άτομα ασπάζονται ορισμένες απόψεις, γνώμες και ιδέες που μπορεί να οδηγήσουν σε τρομοκρατικές ενέργειες, όπως αυτές ορίζονται στο άρθρο 1 της απόφασης-πλαίσιο για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας» (Ανακοίνωση COM(2005) 313 τελικό).[3] Στον απόηχο των τρομοκρατικών επιθέσεων στο Λονδίνο,

3 Πρόκειται για την Απόφαση-πλαίσιο 2002/457/ΔΕΥ του Συμβουλίου της 13ης Ιουνίου 2002 για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας. Στο άρθρο 1 προβλέπεται ότι κάθε κράτος μέλος λαμβάνει τα αναγκαία μέτρα, ώστε

τον Ιούλιο 2005 και στη Μαδρίτη, το Μάρτιο 2004, η Επιτροπή αποφαίνεται, ότι η καταπολέμηση της τρομοκρατίας δεν μπορεί παρά να αποτελεί τελικά και «ιδεολογικό αγώνα, διότι η τρομοκρατία κρύβει μέσα της δυνατότητες να υπονομεύσει τις απόλυτα θεμελιώδεις αρχές της Ευρωπαϊκής Ένωσης». Υπό αυτό το πρίσμα, αποκτά προτεραιότητα ο χειρισμός της βίαιης ριζοσπαστικοποίησης «ως μέρους μιας ολοκληρωμένης προσέγγισης όσον αφορά την διάσταση πρόληψη στην καταπολέμηση της τρομοκρατίας». Βέβαια διευκρινίζεται, ότι με την ανακοίνωση η Επιτροπή δεν αποβλέπει στην εξέταση των πρωτοβουλιών της ποινικής νομοθεσίας βάσει του τίτλου VI της συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση που υφίστανται ήδη, αλλά στην ενίσχυση των κοινοτικών πολιτικών για την αντιμετώπιση της βίαιης ριζοσπαστικοποίησης με βασικούς τομείς παρέμβασης τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, το Διαδίκτυο, την εκπαίδευση, τη στράτευση των νέων, την απασχόληση, τον κοινωνικός αποκλεισμό και θέματα σχετικά με την ενσωμάτωση, τις ίσες ευκαιρίες, τη μη δημιουργία διακρίσεων και τον διαπολιτισμικό διάλογο.

Η αξιοποίηση του ποινικού δικαίου θα λάβει χώρα τρία χρόνια αργότερα με την υιοθέτηση της απόφασης-πλαίσιο 2008/919/ΔΕΥ του Συμβουλίου της 28ης Νοεμβρίου 2008, με την οποία τροποποιήθηκε η απόφαση-πλαίσιο 2002/475/ΔΕΥ για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας. Δικαιολογητική βάση για τη νέα απόφαση-πλαίσιο αποτέλεσε η ανεπάρκεια των διατάξεων για την εφαρμογή της απόφασης-πλαίσιο του 2002: οι διατάξεις του 2002, δεν ποινικοποιούσαν απαραίτητα συμπεριφορές, όπως η διάδοση μηνυμάτων δημόσιας πρόκλησης που δεν υποκινούσαν στην πραγματικότητα συγκεκριμένο πρόσωπο να

να θεωρούνται ως εγκλήματα τρομοκρατίας οι εκ προθέσεως πράξεις οι οποίες αναφέρονται σε εννέα ρητά προβλεπόμενα εγκλήματα, όπως αυτά ορίζονται από το εθνικό δίκαιο και οι οποίες είναι δυνατόν, εκ της φύσεως ή του συναφούς πλαισίου τους, να προσβάλλουν σοβαρά χώρα ή διεθνή οργανισμό, όταν ο δράστης τις διαπράττει με σκοπό να εκφοβίσει σοβαρά έναν πληθυσμό ή να εξαναγκάσει αδικαιολόγητα τις δημόσιες αρχές ή ένα διεθνή οργανισμό να εκτελέσουν οποιαδήποτε πράξη ή να απόσχουν από την εκτέλεσή της, ή να αποσταθεροποιήσει σοβαρά ή να καταστρέψει τις θεμελιώδεις πολιτικές, συνταγματικές, οικονομικές ή κοινωνικές δομές μιας χώρας ή ενός διεθνούς οργανισμού.

διαπράξει τρομοκρατικό έγκλημα, η διάδοση μηνυμάτων που παροτρύνουν άτομα να γίνουν τρομοκράτες χωρίς αναφορά σε συγκεκριμένο τρομοκρατικό έγκλημα ή η διάδοση τρομοκρατικής τεχνογνωσίας στο διαδίκτυο, η οποία δεν αποσκοπεί στη στήριξη των δραστηριοτήτων συγκεκριμένης τρομοκρατικής ομάδας. Η απόφαση-πλαίσιο του 2008, λοιπόν, είχε ως στόχο να καλύψει αυτό το κενό, ποινικοποιώντας ουσιαστικά δραστηριότητες που μέχρι τότε θα θεωρούνταν προπαρασκευαστικές πράξεις (κατά κανόνα ατιμώρητες) σε αυτοτελή εγκλήματα, όπως και τις συμμετοχικές συμπεριφορές σε αυτές.

Έτσι, στην απόφαση-πλαίσιο του 2008 πριμοδοτήθηκε η λύση να μην αναχθεί σε έγκλημα το φαινόμενο της «βίαιης ριζοσπαστικοποίησης» ως τέτοιο, αλλά να τυποποιηθούν ως εγκλήματα συγκεκριμένες εκδηλώσεις του, όπως η δημόσια πρόκληση σε τέλεση τρομοκρατικού εγκλήματος, η στρατολόγηση και η εκπαίδευση τρομοκρατών. Αυτό υπέδειξε πρωτίστως η διακηρυγμένη πρόθεση, να μην περισταλούν θεμελιώδη δικαιώματα ή ελευθερίες, όπως η ελευθερία έκφρασης, η ελευθερία του συνέρχεσθαι, του συνεταιρίζεσθαι, καθώς και το δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής, περιλαμβανομένου του δικαιώματος της εμπιστευτικότητας της αλληλογραφίας. Ωστόσο, η σχετική μέριμνα φαίνεται να εξαντλείται σε επίπεδο διακηρύξεων, χωρίς να επιβεβαιώνεται ταυτόχρονα και στο επίπεδο των νομοθετικών επιλογών, καθώς η ευρεία διατύπωση των σχετικών εγκλημάτων εγείρει ζητήματα επέκτασης του αξιόποινου στο χώρο έκφρασης του φρονήματος και συνακόλουθα εισόδου σε ένα ιδεολογικό ποινικό δίκαιο (Συμεωνίδου-Καστανίδου, 2009. Καϊάφα-Γκμπάντι, 2009). Κάτι τέτοιο γίνεται αντιληπτό, αν λάβει κανείς υπόψη του, ότι ως «δημόσια πρόκληση για τέλεση τρομοκρατικού εγκλήματος» ορίζεται η διάδοση ή η με οποιονδήποτε τρόπο διάθεση ενός μηνύματος προς το κοινό, με πρόθεση την υποκίνηση σε τέλεση ενός τρομοκρατικού εγκλήματος, όταν μια τέτοια συμπεριφορά, είτε υποστηρίζει άμεσα είτε όχι τα τρομοκρατικά εγκλήματα, προκαλεί κίνδυνο τέλεσης ενός ή περισσότερων τέτοιων εγκλημάτων. Από την άλλη, ως «στρατολόγηση τρομοκρατών» ορίζεται η υποκίνηση άλλου προσώπου σε τέλεση τρομοκρατικού εγκλήματος, ενώ ως

«εκπαίδευση τρομοκρατών» προσδιορίζεται η παροχή οδηγιών σχετικά με την κατασκευή ή τη χρήση εκρηκτικών, πυροβόλων όπλων, λοιπών όπλων ή επιβλαβών ή επικίνδυνων ουσιών ή άλλων ειδικών μεθόδων ή τεχνικών, ενόψει της διάπραξης ενός τρομοκρατικού εγκλήματος, έχοντας επίγνωση ότι η διαβιβασθείσα τεχνογνωσία πρόκειται να χρησιμοποιηθεί για τον σκοπό αυτό. Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις είναι φανερή η απομάκρυνση της ποινικής καταστολής από οποιασδήποτε μορφή αντικειμενικής διακινδύνευσης των εννόμων αγαθών, ακόμη και αφηρημένης, και κατά συνέπεια η παραβίαση της αρχής της αναλογικότητας και της χρήσης του ποινικού δικαίου ως έσχατου μέσου. Υπό αυτή την οπτική, προτείνεται η συσταλτική ερμηνεία των ως άνω ορισμών στην κατεύθυνση σεβασμού των δικαιοκρατικών κανονιστικών ορίων του κράτους δικαίου και του φιλελεύθερου ποινικού δικαίου (Συμεωνίδου-Καστανίδου, 2009. Καϊάφα-Γκμπάντι, 2009).

Κριτική στην έννοια της επικινδυνότητας

Η παραπάνω ανάλυση προδιαγράφει το πλαίσιο εντός του οποίου κινήθηκε η κριτική στην έννοια της επικινδυνότητας, η οποία βασίζεται γενικά σε δύο κεντρικούς άξονες: ευθεία και ολοσχερή αμφισβήτηση της επιστημονικής βάσης της και αποκάλυψη της ιδεολογικής-εργαλειακής λειτουργίας της. Όπως μπορεί να διαπιστώσει κάποιος ευθύς αμέσως, οι άξονες αυτοί λειτουργούν συμπληρωματικά μεταξύ τους, καθώς ο δεύτερος αποτελεί ουσιαστικά τη λογική επέκταση του πρώτου. Ειδικότερα:

Σχετικά με τον πρώτο άξονα κριτικής η επικινδυνότητα όχι μόνο στερείται οποιασδήποτε επιστημονικής βάσης, αλλά διακρίνεται από αφόρητη σχετικότητα και κυκλικότητα. Πιο συγκεκριμένα, αποτελεί κοινό πλέον τόπο, όπως αυτό άλλωστε αποδεικνύεται και από τις επίσημες θέσεις του Συμβουλίου της Ευρώπης (το οποίο τη χαρακτηρίζει ως αμιγώς πολιτική έννοια. ότι η επικινδυνότητα αποτελεί αποκλειστικά και μόνο μια θεωρία κι όχι περιγραφή της πραγματικότητας, καθώς ουδέποτε κατέστη δυνατόν να αποδειχθεί μέσω ερευνών και δη της κλινικής μεθόδου, ότι η υπόθεσή της έχει στέρεα και επαληθεύσιμη βάση. Η ανάπτυξη δε αναλογιστικών εργαλείων σε διάφορες χώρες

για τον υπολογισμό της πιθανότητας διάπραξης ορισμένου εγκλήματος από συγκεκριμένο άτομο επί τη βάσει στατιστικών δεδομένων, ακόμα κι αν επιχειρεί να «αντικειμενικοποιήσει» τη σχετική προγνωστική κρίση, δεν κατορθώνει φυσικά να λύσει το πρόβλημα, καθώς, πέρα από τις συνήθεις επιφυλάξεις γύρω από την αξιοπιστία των στατιστικών, βρίσκεται αντιμέτωπη με δύο θεμελιακές και ανυπέρβλητες ενστάσεις: αφενός ότι η ανθρώπινη συμπεριφορά δεν διέπεται από τους φυσικούς νόμους της αιτιότητας και αφετέρου, ότι η χρήση αναλογιστικών εργαλείων μεταβάλλει την αξιολόγηση της προσωπικότητας του ανθρώπου σε αυτόματη μηχανιστική εργασία, κάτι που ακυρώνει την ίδια τη φύση του (Αλεξιάδης, 2011, 2007). Έτσι, η χρήση τέτοιων εργαλείων μπορεί να εντάσσεται και να υπηρετεί τη λογική που διέπει τις σύγχρονες πολιτικές διαχείρισης κινδύνων, αναπόσπαστο κομμάτι του νεοφιλελεύθερου μοντέλου πολιτικών ασφαλείας, εντούτοις δεν είναι αρκετή για να μεταβάλει το περιεχόμενο της πρόγνωσης, η οποία παραμένει μια αμιγώς αξιολογική διαδικασία (Senon et al., 2009). Επιπλέον, η επικινδυνότητα αυτή χαρακτηρίζεται τόσο από σχετικότητα, όσο και από κυκλικότητα. Συγκεκριμένα οι προγνωστικοί παράγοντες που ισχύουν για ορισμένα άτομα και σε ορισμένο χωροχρονικό πλαίσιο, δεν είναι απαραίτητο ότι ισχύουν και για άλλα (σχετικότητα). Εκτός αυτού τελικά η πιθανότητα τέλεσης εγκλημάτων στο μέλλον (ως μετα-εγκληματική επικινδυνότητα υποτροπής) συνήθως βασίζεται και εξαντλείται στα χαρακτηριστικά της εγκληματικής πράξης, που έχει ήδη εκδηλωθεί, εν είδει εκ των υστέρων πρόγνωσης, μετατρέποντας τελικά το ζητούμενο σε δεδομένο (Robert, 1984, 144 επ.) - (κυκλικότητα). Με δύο λόγια, τόσο η κλινική όσο και η στατιστική αξιολόγηση της επικινδυνότητας, όχι μόνο δεν διασκεδάζουν τις σοβαρές αμφιβολίες γύρω από την επιστημονικότητα και χρησιμότητα της έννοιας, αλλά και δημιουργούν πρόσθετα ερωτήματα.

Υπό αυτή την οπτική και επειδή είναι αδύνατος τόσο ο ακριβής ορισμός της έννοιας της επικινδυνότητας, όσο και ο επαρκής προσδιορισμός του οντολογικού-υλικού υπόβαθρού της, κλίνει κάποιος λογικά προς το συμπέρασμα, ότι αυτή δεν αποτελεί παρά μια κατασκευή των ποινικών επιστημών, με αμιγώς αξιολογικό

χαρακτήρα (Αλεξιάδης, 1986, 143. η οποία λόγω της σχετικότητας, ελαστικότητας και εν τέλει μη ουσιαστικής ελεγξιμότητας των κριτηρίων της, αποτελεί ένα χρήσιμο εργαλείο για την επιλεκτική απόδοση της ετικέτας του επικίνδυνου σε κάποια άτομα, γεγονός που νομικά δικαιολογεί την ειδική ποινική μεταχείρισή του. Η διαπίστωση αυτή προσφέρει το έδαφος επί του οποίου δομείται ο δεύτερος άξονας της κριτικής, που αναφέρεται στις κοινωνικο-πολιτικές συνέπειες της χρήσης της έννοιας και δη στην ιδεολογική λειτουργία της. Η κριτική αυτή κινείται στην κατεύθυνση που χάραξε η «θεωρία της ετικέτας» (labelling approach): η θεωρία αυτή επικεντρώνεται στην εξέταση της «σημασίας» που αποδίδεται σε μια συμπεριφορά, υποστηρίζοντας ότι το έγκλημα δεν διαθέτει κάποια αντικειμενική οντότητα, αλλά αποτελεί το τελικό προϊόν κοινωνικής διάδρασης και κατασκευής. Επομένως, ο εγκληματικός (ή παρεκκλίνων εν γένει) χαρακτήρας μιας συμπεριφοράς δεν απορρέει από κάποια εγγενή ιδιότητα της, αλλά από τη σημασία που της αποδίδεται σε συγκεκριμένο χωροχρονικό και πολιτισμικό πλαίσιο μέσω της αντίδρασης που εγείρει.

Κατά ανάλογο τρόπο, υποστηρίζεται, ότι ο προσδιορισμός ορισμένων μορφών εγκληματικότητας ως επικίνδυνων δεν σχετίζεται ούτε με κάποια εγγενή ιδιότητά τους (άλλωστε η επικινδυνότητα στερείται οντολογικού περιεχομένου. ούτε απαραίτητα με το βαθμό κοινωνικής βλαπτικότητάς τους, αλλά μάλλον με αυθαίρετα κριτήρια, παραδοχή που φυσικά δεν τα μετατρέπει απαραίτητα σε τυχαία ή ασήμαντα. Η πολιτικοκοινωνική παράμετρος αποκαλύπτεται αν σκεφτεί κανείς ότι η ετικέτα του επικίνδυνου είναι αρκετή για να πυροδοτήσει διαδικασίες «κοινωνικού αυτοματισμού», μέσω των οποίων τελικά το ενδιαφέρον της κοινής γνώμης μετατοπίζεται από τη ρίζα του προβλήματος σε αποδιοπομπαίους τράγους και φανταστικούς εχθρούς. Στην εγκληματολογία χρησιμοποιείται η έννοια του «ηθικού πανικού» για να περιγραφεί η δυσανάλογη κοινωνική αντίδραση σε μια κατάσταση, ομάδα ή άτομο, που χαρακτηρίζονται ως απειλή για τις κοινωνικές αξίες και η οποία τροφοδοτεί την απαίτηση για τη λήψη δραστικών μέτρων (Καρύδης & Χουλιάρας, 2015). Σε αυτό το πλαίσιο, υποστηρίζεται, ότι η εφαρμογή της έννοιας της επικινδυνότητας αποσκοπεί στον

προσανατολισμό της έμφασης της ποινικής καταστολής σε μορφές εγκληματικότητας που εμπεριέχουν στοιχεία ευθείας αμφισβήτησης των πολιτικοοικονομικών συσχετισμών (π.χ. τρομοκρατία. απομακρύνοντας παράλληλα την προσοχή από άλλες που αποτελούν δομικό στοιχείο τους (π.χ. περιβαλλοντική και οικονομική εγκληματικότητα, εν γένει εγκληματικότητα των ισχυρών). Σε ευρύτερο δε επίπεδο συντελεί στον αποπροσανατολισμό της προσοχής της κοινής γνώμης από άλλα θεμελιώδη προβλήματα, όπως οι κοινωνικές ανισότητες, το δικαίωμα στην εργασία, κ.λπ. και στην επικέντρωση στο πρόβλημα της εγκληματικότητας (Dozois et al., 1981, 389-391). Κατά αυτό τον τρόπο, συμβάλλει τελικά καθοριστικά στην ανάπτυξη ενός λόγου γύρω από ένα υποτιθέμενο «δικαίωμα στην ασφάλεια», σύμφωνα με το οποίο η έννοια της ασφάλειας προσδιορίζεται στην συλλογική και αφηρημένη σύλληψή της, ως εθνική ή δημόσια ή αστική ασφάλεια, αντί στη συγκεκριμένη συνεκδοχή της, ως ασφάλεια των δικαιωμάτων (στην παιδεία, την εργασία, την κοινωνική πρόνοια, κ.λπ.). Κατά αυτό τον τρόπο, επιτυγχάνεται αφενός η αποσύνδεσή της από την έννοια της κοινωνικής πολιτικής και αφετέρου η εξάρτησή της από την αναπαραγόμενη από το ποινικό σύστημα παραδοσιακή έννοια της εγκληματικότητας, με αποτέλεσμα να εξαντλείται σε μια ιδεολογική –υπό την αρνητική έννοια– λειτουργία.

Προς επίρρωση των παραπάνω λειτουργεί η νεοπαγής έννοια της βίαιης ριζοσπαστικοποίησης, ειδική έκφανση της επικινδυνότητας στο πεδίο της τρομοκρατίας. Αυτή ανοίγει ουσιαστικά το δρόμο για τη δόμηση του ποινικού δικαίου της προληπτικής καταστολής, καθώς, βάσει της πρωτοφανούς επικινδυνότητας της τρομοκρατίας, καλείται να δικαιολογήσει την όσο το δυνατόν πρόωρη επέμβασή του στην προοπτική της αποτροπής της βλάβης εννόμων αγαθών μέσω της καταστολής ως αξιόποινων πράξεων μορφών διακινδύνευσής τους ή ενδεχομένως και πρωθύστερα στάδια αυτών (Καϊάφα-Γκμπάντι, 2009). Με άλλα λόγια, η διαπίστωση ότι η τρομοκρατία «υπονομεύει τις απόλυτα θεμελιώδεις αρχές της Ευρωπαϊκής Ένωσης» (Ανακοίνωση COM(2005) 313 τελικό) δεν μπορεί σε ένα δεύτερο στάδιο παρά να «δικαιολογήσει» την ανάγκη χαλάρωσης βασικών αρχών του φιλελεύθερου ποινικού δικαίου. Έτσι, αν η

διεύρυνση της ποινικής καταστολής δικαιολογείται εν γένει ως το αναγκαίο μέσο για τη διαχείριση κινδύνων (Mendoza Buergo, 2001) και την ικανοποίηση του εντεινόμενου αιτήματος για παροχή περισσότερης ασφάλειας (Ανθόπουλος at al., 2005. Silva Sánchez, 2001. τότε η χρήση της έννοιας της «βίαιης ριζοσπαστικοποίησης» καλλιεργεί την πεποίθηση, ότι η προληπτική καταστολή αφορά αποκλειστικά και μόνο τους τρομοκράτες και όχι τη μεγάλη πλειοψηφία των πολιτών (Παρασκευόπουλος, 2003, 27επ.. την οποία υποτίθεται ότι δεν αγγίζουν οι εξαιρετικοί περιορισμοί των ελευθεριών που συνοδεύουν το ποινικό δίκαιο της πρόληψης στα συγκεκριμένα πεδία.

Αντί συμπεράσματος

Η παρέκκλιση ως μορφή συμπεριφοράς που αποκλίνει από τα κοινωνικά πρότυπα, καθώς προσβάλει ηθικές ή πολιτιστικές αξίες (θετικισμός) ή εναντιώνεται στους κανόνες ζωής που επιβάλλει η κυρίαρχη τάξη (θεωρία της αλληλεπίδρασης. νομιμοποιεί την εξουσία να επέμβει θεραπευτικά, εξοστρακίστηκα ή και τιμωρητικά, συμβάλλοντας έτσι στη διατήρηση της σταθερότητας του συστήματος. Ο χαρακτηρισμός κάποιου ως επικίνδυνου αποτελεί το επόμενο αναγκαίο στάδιο για τη χρήση του πιο σκληρού μέτρου στην αντιμετώπιση του «διαφορετικού» και δη αυτού που ετικετάρεται ως «κοινωνικός εχθρός», του ποινικού νόμου.

Η έννοια της επικινδυνότητας, έχοντας σύμφωνα πλέον και με το Συμβούλιο της Ευρώπης πολιτική κι όχι επιστημονική χροιά, αποτελεί τη σημαντικότερη και επικινδυνότερη κληρονομιά της θετικιστικής παράδοσης, λόγω της αυθαιρεσίας που επιτρέπει η υποκειμενικότητά της. Η νομιμοποίησή της σε θεωρητικό επίπεδο λαμβάνει χώρα μέσω της διαλεκτικής σύνδεσής της με την έννοια της δημόσιας ασφάλειας, η οποία τροφοδοτεί τον κοινωνικό αυτοματισμό, μετατρέποντας τελικά ένα επιστημολογικό πρόβλημα σε ιδεολογική κατασκευή. Η απονομιμοποίησή της σε πρακτικό επίπεδο επιχειρείται μέσω της αποκάλυψης ακριβώς της ιδεολογικής χρήσης της επικινδυνότητας και του κινδύνου που εμπεριέχει για την ασφάλεια των δικαιωμάτων.

Η δομική αυτή αντίφαση, ορατή τελικά μόνο σε δεύτερη

ανάγνωση, εξηγείται από το γεγονός, ότι διαχρονικά οι εχθροί δεν ενσαρκώνουν μόνο απειλές αλλά είναι και χρήσιμοι. Λειτουργούν συνεκτικά για μία κοινωνία, επικεντρώνουν την προσοχή σε κάποια φαινόμενα, αποσπώντας την ταυτόχρονα από άλλα, και καθιστούν τελικά δυνατή την αλλαγή προτεραιοτήτων ή την επιδίωξη κρυφών πολιτικών. Σε αυτή τη διαδικασία, η κατίσχυση της τιμωρητικής λειτουργίας του ποινικού δικαίου σε βάρος της αντίστοιχης εγγυητικής παρουσιάζεται ως παράπλευρη συνέπεια που δικαιολογείται από την ιερότητα του σκοπού, συνιστάμενου εν προκειμένω στη θωράκιση της άμυνας της κοινωνίας απέναντι σε κινδύνους που απειλούν την ασφάλειά της, ακόμα και την ίδια την ύπαρξή της.

Επομένως, η παραπάνω ανάλυση στηρίζει το συμπέρασμα, ότι η χρήση της έννοιας της επικινδυνότητας στις ποινικές επιστήμες και συνακόλουθα του επικίνδυνου εγκληματία δεν αποτελεί παρά ειδική εφαρμογή της έννοιας του «βολικού» ή λειτουργικού εχθρού («suitable enemy») που διατύπωσε ο Νορβηγός εγκληματολόγος Nils Christie (1986, 42-43. ειδοποιά στοιχεία της οποίας είναι τα εξής πέντε: αα) η κατοχή της εξουσίας του ορισμού, της δυνατότητας, δηλαδή, να επιβάλεις την ετικέτα του εχθρού σε κάποιους, χωρίς ταυτόχρονα να μετατρέψεις αυτό το ετικετάρισμα σε συνεκτικό τους στοιχείο, που θα επιτρέψει την οργανωμένη αντίδρασή τους, ββ) ο προσδιορισμός τους ως επικίνδυνων και ιδανικά απάνθρωπων, ιδιότητες που εγείρουν φόβο, αλλά και αγανάκτηση, γγ) η ανάδειξη της σοβαρότητας της απειλής που ενσωματώνουν, γεγονός που καθιστά ύποπτη κάθε κριτική στην εξουσία και επιβάλλει απόλυτη πίστη στην εθνική στρατηγική, δικαιολογώντας ακόμα και εξαιρετικά μέτρα, δδ) τον έστω έμμεσο χαρακτηρισμό τους ως «αθάνατων», υπό την έννοια τουλάχιστον, ότι απαιτείται διαρκής συστράτευση για την αντιμετώπισή τους, καθώς νίκες σε επιμέρους μάχες δεν σηματοδοτούν και το τέλος του πολέμου, και εε) φυσικά το συμβολικό παραλληλισμό τους με ενσάρκωση του κακού που αντιστρατεύεται το αγαθό και το δίκαιο που αντιπροσωπεύει η κοινωνία, τροφοδοτώντας τη λογική του «όποιος δεν είναι μαζί μας είναι εναντίον μας».

Με άλλα λόγια, η επικινδυνότητα αποτελεί υπάλληλη έναντι

της εχθρότητας έννοια, προσφέροντας διαχρονικά το μέσο για την οντολογική πρόσληψη του εχθρού στις ποινικές επιστήμες.

Βιβλιογραφία

Αλεξιάδης, Σ. (1986). Η επικινδυνότητα του εγκληματία: ένα στοιχείο πλαστό, Στο: ΜΝΗΜΗ Ν. Χωραφά, Η Γάφου, Κ. Γαρδίκα, Τόμος Β. Αντ. Ν. Σάκκουλα. Αθήνα, σσ. 131-144.

Αλεξιάδης, Σ. (52011). Εγκληματολογία. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη.

Ανθόπουλος Χ., Κοντιάδης Ξ. & Παπαθεοδώρου Θ. (επιμ.) (2005). Ασφάλεια και δικαιώματα στην κοινωνία της διακινδύνευσης. Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα – Κομοτηνή.

Διονυσοπούλου, Α. (2013). «Προγνωστικές αποφάσεις στο ποινικό δικονομικό δίκαιο. Το παράδειγμα της προσωρινής κράτησης λόγω κινδύνου τέλεσης νέων αξιόποινων πράξεων». Ποινικά Χρονικά, 1, σσ. 14-18.

Καϊάφα-Γκμπάντι, Μ. (2009). «Η πρόληψη της τρομοκρατίας και το ποινικό δίκαιο της προ-προληπτικής καταστολής: Νέες αξιόποινες πράξεις για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας στην Ε.Ε.». Ποινικά Χρονικά, 5, σσ. 385-401.

Καρύδης Β., και Χουλιάρας Α. (επιμ.) (2015). Ηθικός Πανικός, Εξουσία και Δικαιώματα: Σύγχρονες Προσεγγίσεις. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη.

Κοσμάτος, Κ. (2014). «Ξαναγράφοντας τον Σωφρονιστικό Κώδικα: Παρατηρήσεις στις διατάξεις του Ν. 4274/2014 'Ρυθμίσεις Ποινικού Δικαίου και Σωφρονιστικού Δικαίου και άλλες διατάξεις' σχετικά με τα καταστήματα κράτησης 'τύπου Γ΄'». Ποινική Δικαιοσύνη, 7 σσ. 602-609.

Κωστάρας, Α. (2001). Έννοιες και Θεσμοί του Ποινικού Δικαίου. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή.

Λίβος, Ν. (2002). «Προγνωστικές αποφάσεις στο Ποινικό Δίκαιο». Ποινικά Χρονικά, σσ. 1008-1012.

Μανωλεδάκης, Ι. (2004). Ποινικό Δίκαιο. Γενική Θεωρία. Αθήνα-Θεσσαλονίκη, Σάκκουλα.

Μαργαρίτης, Λ. (2012). Προσωρινή Κράτηση & Περιοριστικοί Όροι (παρελθόν-παρόν-μέλλον). Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Μαργαρίτης, Λ. και Παρασκευόπουλος, Ν. (62000). Ποινολογία. Άρθρα 50-133 ΠΚ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη.

Παπαθεοδώρου, Θ. (2002). Δημόσια ασφάλεια και αντεγκληματική πολιτική: συγκριτική προσέγγιση. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Παρασκευόπουλος, Ν. (1986). «Μεταξύ τιμωρίας και θεραπείας, τα μέτρα ασφαλείας του ποινικού κώδικα». Στο: ΜΝΗΜΗ Ν. Χωραφά, Η Γάφου, Κ. Γαρδίκα, Τόμος Β. Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα, σσ. 241-258.

Παρασκευόπουλος, Ν. (2003). Οι πλειοψηφίες στο στόχαστρο. Τρομοκρατία και κράτος δικαίου. Πατάκης, Αθήνα.

Σκανδάμης, Μ. (2016). Ο θεσμός της απόλυσης υπό όρο. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Συμεωνίδου-Καστανίδου, Ε. (2009). «Η 'βίαιη ριζοσπαστικοποίηση' στο στόχαστρο της Ευρωπαϊκής Ένωσης». Ποινικά Χρονικά, 7, σσ. 583-593.

Ancel, M. (1995). Η Νέα Κοινωνική Άμυνα, ελλ. μτφρ. Η. Σαγκουνίδου-Δασκαλάκη. Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη.

Christie, N. (1986). "Suitable enemies". Στο: Bianchi, H., Van Swaaningen, R. (eds.. Abolitionism. Towards a non-repressive approach to crime. Free University Press, Amsterdam, σσ. 42-54.

Ferri, E. (1917). Criminal Sociology (αγγ. μτφρ. J.I. Kelly and J. Lisle). Little, Brown, & Co., Boston.

Dozois, J., Lalonde M., et Poupart, J. (1981). "La dangerosité: un dilemme sans issue? Réflexion à partir d'une recherche en cours". Déviance et société, Vol. 5, N° 4, σσ. 383-401.

Foucault, M. (1994). L'évolution de la notion d' «individu dangereux» dans la psychatrie légale du XIXe siècle. Στο: FOUCAULT, M., Dits et Écrits 1954-1988, Tome III 1976-1979. Gallimard, Paris, σσ. 449-450.

Foucault, M. (2004). Sécurité, territoire, population. Cours au Collège de France 1977-1978. Gallimard/Seuil, Paris.

Garofalo, R. (1914). Criminology (αγγ. μτφρ. R. Wyness Myller). Little, Brown, and Company, Boston.

Grammatica, F. (1961). Principi di difensa sociale, Padova, CEDAM.

Lianos M., and Douglas, M. (2000). "Dangerization and the end of deviance". British Journal of Criminology, Vol. 40, σσ. 261-278.

Mendoza Buergo, B. (2001). El Derecho Penal en la Sociedad del Riesgo. Civitas, Madrid,.

Neumann, P. (2008). Introduction. Στο: Neumann P.R., Stoil J. and Esfandiary D., Perspective on Radicalisation and Political Violence, The International Center for the Study of Radicalisation and Political Violence, London, σ. 3-7.

O'Malley, P. (2000). Risk societies and the government of crime. Στο: Brown, M., Platt, J., (eds.. Dangerous offenders. Punishment and Social Order. Routledge, London-New York, σσ. 17-33.

Platt, J. (1997). Governing the Dangerous: dangerousness, law and social change. The Federation Press, Sydney.

Prins, A. (1910). La Défense sociale et les transformations du droit pénal. Marcel Rivière, Paris.

Richards, A. (2015). "From terrorism to 'radicalization' to 'extremism': counterterrorism imperative or loss of focus? ", International Affairs, Vol. 91, σ. 371-380.

Robert, P. (1984). La question pénale. Librairie Droz, Geneve.

Sedgwick, M. (2010). "The Concept of Radicalization as a Source of Confusion", Terrorism and Political Violence, Vol. 22, σ. 479-494.

Senon, J-L., Voyer, M., Paillard, C., Jaafari, N. (2009). "Dangerosité criminologique: données contextuelles, enjeux cliniques et expertaux". L'Information psychiatrique, Vol. 85, σσ. 719-725.

Silva Sánchez J.-M. (22001). La expansión del Derecho Penal. Civitas, Madrid.

Επίσημα Έγγραφα

Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, (2005). «Στρατολόγηση τρομοκρατών: καταπολέμηση των παραγόντων που συμβάλλουν στη βίαιη ριζοσπαστικοποίηση». 21.9.2005. COM (2005) 313 τελικό: http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/HTML/?uri=CELEX:52005DC0313&from=EN (τελευταία επίσκεψη Δεκέμβριος 2016).

Συμβούλιο της Ε.Ε. (2002). «Απόφαση-πλαίσιο του Συμβουλίου της 13ης Ιουνίου 2002 για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας». 2002/457/ΔΕΥ. διαδικτυακά διαθέσιμη: http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=celex:32002F0475 (τελευταία επίσκεψη Δεκέμβριος 2016).

Συμβούλιο της Ε.Ε. (2008). «Απόφαση-πλαίσιο του Συμβουλίου της 28ης Νοεμβρίου 2008 σχετικά με την τροποποίηση της απόφασης-πλαίσιο 2002/475/ΔΕΥ για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας». 2008/919/ΔΕΥ. διαδικτυακά διαθέσιμη: http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=celex:32008F0919

(τελευταία επίσκεψη Δεκέμβριος 2016).

Βίκυ Βασιλαντωνοπούλου

Η επικινδυνότητα των ισχυρών και η ισχύς των επικινδύνων: παραλλαγές μιας μη συμβατικής πραγματικότητας[1]

Η διπλή ανάγνωση της επικινδυνότητας

Η διάκριση μεταξύ νομικού και πραγματικού εγκλήματος (Αλεξιάδης Σ., 2011), η οποία αποτέλεσε αρχικά την απάντηση της εγκληματολογικής επιστήμης απέναντι στο κλασσικό ποινικό δίκαιο (Garofallo R., 1914), εξακολουθεί να συνιστά την αιχμή του δόρατος όταν οι θεωρητικές αναζητήσεις περιστρέφονται γύρω από την εγκληματικότητα των ισχυρών. Η ταύτιση της τελευταίας με το πραγματικό έγκλημα δεν συνομολογεί απλά την εξαίρεση της από την ύλη του ποινικού δικαίου, αλλά πολύ περισσότερο συνδράμει στην ανακύκλωση μιας ψευδαίσθησης, περί βασικής συναίνεσης στο τι θεωρείται σωστό και τι λάθος από την κοινωνική πλειοψηφία. Στο πλαίσιο αυτό, η εγκληματικότητα των ισχυρών και ο ποινικός νόμος φτάνουν να εκπροσωπούν αλληλο-αμφισβητούμενες κατηγορίες (CroallH., 2001), ενώ η επικράτηση του νομικού θετικισμού (Σούρλας Π., 1995) σηματοδοτεί μοιραία την «εξαφάνιση» των εγκλημάτων του λευκού κολάρου (Βασιλαντωνοπούλου Β., 2014). Η ίδια αντίληψη επιτάσσει περαιτέρω την εκ προοιμίου ματαίωση κάθε απόπειρας διασύνδεσης των εγκλημάτων αυτών με έννοιες που προσδιορίζουν ή εμπλουτίζουν την εγκληματική συμπεριφορά. Κατά συνέπεια, οι θεωρητικές προσεγγίσεις που στοχεύουν να καταδείξουν την

1 Το παρόν βασίζεται στο δημοσιευμένο άρθρο μου «Εγκληματικότητα των ισχυρών και επικινδυνότητα ως ζεύγος παραπληρωματικών εννοιών», 2016, Εγκληματολογία, τ. 1, σελ. 51 - 61

επικινδυνότητα των ισχυρών δραστών τεκμαίρονται αμαχητί ως ανακόλουθα σχήματα.

Απαραίτητο μεθοδολογικό εργαλείο μιας τέτοιας συλλογιστικής, αποτελεί η θεωρία του κοινωνικού συμβολαίου, στη βάση του οποίου εδράζεται η έννοια της επικινδυνότητας. Οι θεμελιακές παράμετροι, πάνω στις οποίες συντίθεται το μοντέλο του κοινωνικού συμβολαίου είναι από τη μια, αυτή της συλλογικής - δημόσιας ασφάλειας, και από την άλλη, εκείνη της ατομικής ελευθερίας (Μάνεσης Α., 1980). Το ίδιο δίπολο αποτελεί και τη νομιμοποιητική βάση του ποινικού δικαίου, που μέσω της επίσης διττής λειτουργίας του, τιμωρητική και εγγυητική, αναδεικνύεται σε κεντρικό ρυθμιστή της τελικής ισορροπίας (Μπιτζιλέκης Ν. 2001, Χουλιάρας Α., 2012α). Το πολιτικό πεδίο εντός του οποίου επιδιώκεται μια τέτοια ισορροπία προσδιορίζεται από την οικονομική και πολιτική επικράτηση της αστικής τάξης και του καπιταλιστικού μοντέλου παραγωγής (Στυλιανού Α., 2006). Ήδη από την ίδρυση του, επομένως, το συνταγματικό κράτος δικαίου αντανακλά πρωτίστως τα αστικά συμφέροντα και το εγκληματικό φαινόμενο αποκτά διαστάσεις κοινωνικού ζητήματος και κατ' επέκταση κοινωνικού αιτήματος, στο μέτρο που εκτιμάται ως απειλή των συγκεκριμένων συμφερόντων (Young J., 1981).

Με άλλα λόγια, το έγκλημα στη νεωτερική αντίληψη και κανονιστική του διατύπωση προσαρτάται στην έννοια της ασφάλειας, που με τη σειρά της παραπέμπει στον «κίνδυνο μιας νέας λαϊκής ανομίας» (Foucault M., 1989) και ο οποίος σχετίζεται με την οργάνωση και τις διεκδικήσεις των λαϊκών στρωμάτων. Μια τέτοια σαφής προσωποποίηση του κινδύνου και της διακινδύνευσης, δεν αφήνει πολλά περιθώρια για εικασίες, όσον αφορά τα κοινωνικά χαρακτηριστικά των επικινδύνων δραστών αλλά και την πολιτική τους βαρύτητα. Βασικοί υποψήφιοι αναδεικνύονται οι κοινωνικά παρείσακτοι, όσοι δηλαδή αδυνατούν να ανταποκριθούν ή να ενσωματωθούν στις δομές ενός ανταγωνιστικού συστήματος. Η έννοια της επικινδυνότητας ως κυμαινόμενος πολλαπλασιαστής του συμβατικού περιεχόμενου της εγκληματικότητας, όχι μόνο δεν συνάδει λογικά με τα λευκά κολάρα, αλλά επιπλέον λειτουργεί εξαγνιστικά, όσον αφορά τη δραστηριότητα των εκάστοτε ισχυρών

υποκειμένων. Ο πρόσφατος ισχυρισμός περί σύμπτυξης νόμιμου και ηθικού υπακούει ακριβώς σε μια τέτοια διαδικασία και ανανεώνει την προστατευτική ρήτρα του κοινωνικού συμβολαίου περί αποστασιοποίησης του εγκληματικού φαινομένου από τα πεδία ισχύος.

Η μετάβαση από τη θεωρία του κοινωνικού συμβολαίου στη θεωρία της σύγκρουσης (Χουλιάρας Α., 2012 β), που επιχειρείται από τους κριτικούς εγκληματολόγους στα τέλη της δεκαετίας του ΄60, σηματοδοτεί μεταξύ άλλων και τη διαφορετική ανάγνωση που επιφυλάσσει για τις δράσεις των ισχυρών η αλλαγή του μεθοδολογικού εργαλείου. Εφαλτήριο μιας τέτοιας διαφοροποίησης αποτέλεσε, όπως σχολιάζει ο S. Cohen, η παρακμή του δυτικού φιλελευθερισμού, με κύριο σύμπτωμα την ουσιαστική διάσταση ανάμεσα στις δεδηλωμένες αρχές του φιλελεύθερου κράτους και στις τελικές πρακτικές του (Cohen S., 1988). «Η πρακτική του φιλελευθερισμού αποδείχθηκε σε μεγάλο βαθμό λιγότερο ριζοσπαστική και ανατρεπτική όσον αφορά τις εδραιωμένες μορφές ανισότητας και καταπίεσης απ' ότι κάποιος μπορούσε να περιμένει αν απλά έριχνε μια ματιά στη φιλελεύθερη θεωρία και την αποδεχόταν επί της αρχής της» (Arlblaster A., 1984, 91). Στο δομικό αυτό ρήγμα μεταξύ νόμου στη θεωρία και νόμου στην πράξη λανθάνει, σύμφωνα με την συγκρουσιακή ανάλυση, η εγκληματικότητα των ισχυρών, η οποία, καλύπτοντας τη ριψοκίνδυνη και επιβλαβή φύση της αφενός κάτω από το χαλάκι της επιχειρηματικότητας και αφετέρου, μέσω διαπλεκομένων κυκλωμάτων, διαφεύγει της ποινικής αντιμετώπισης (Chambliss W. , Seidman R., 1971).

Ο κίνδυνος εν προκειμένω συνδέεται με τις δομικές ανισότητες και αντιθέσεις του καπιταλιστικού συστήματος παραγωγής και σε δεύτερο χρόνο, με τις ευκαιρίες που αυτές παράγουν για εκτεταμένες κοινωνικές βλάβες. Υπ' αυτό το πρίσμα, ο ποινικός νόμος δεν λειτουργεί εγγυητικά απέναντι σε όλους, ακολουθώντας τη συνταγματικά διακηρυχθείσα ισοπολιτεία, αλλά σαν άλλος παραμορφωτικός καθρέφτης που αλλοιώνει την κοινωνική αντίληψη για τις πιο επικίνδυνες και πιο επιβλαβείς εγκληματικές και αντικοινωνικές συμπεριφορές (Reiman J., 1998). Μακριά από συνομωσιολογικού και εργαλειακού τύπου απλοποιήσεις,

το κράτος δικαίου παραμένει υπόλογο ως προς το ιστορικό της κοινωνικής περιθωριοποίησης και του κοινωνικού αποκλεισμού, πάνω στο οποίο μέχρι σήμερα δομήθηκε η διαδικασία της εγκληματοποίησης και υπονομεύθηκε η πραγματικότητα της κοινωνικής βλάβης, έναντι φαντασιώσεων περί επικινδυνότητας. Η επιλογή αυτή οδήγησε αναπόφευκτα όχι μονάχα σε έναν άνισο, όσο και αυθαίρετο προστατευτισμό των πλεονεκτημάτων που απολαμβάνουν η οικονομική δραστηριότητα και η αγορά σε βάρος των κοινωνικών πόρων και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, αλλά κατέστησε συστημικούς και συλλογικής εμβέλειας τους κινδύνους που ενέχονται σε ένα ανεξέλεγκτο οικονομικό σύστημα.

Η πολιτική επένδυση της επικινδυνότητας

Η σύγχρονη κρίση, ως αποτέλεσμα της παγκοσμιοποιημένης μεγέθυνσης της εγκληματικότητας των ισχυρών, υπογραμμίζει έντονα τη δομική διάσταση μεταξύ «του τρόπου που τα πράγματα υποτίθεται ότι γίνονται και του τι πραγματικά συμβαίνει» (Pearce F., 1976, σσ. 79-80). Πέραν όμως αυτού, προσφέρει απτές αποδείξεις, ότι η συστημική λειτουργία της επικινδυνότητας εξυπηρετεί τις επιταγές του εξουσιαστικού συσχετισμού δυαδικά· αφενός μέσω του ανταποδοτικού οφέλους της δημόσιας ασφάλειας και αφετέρου, ως κεντρικός μοχλός της λειτουργίας των χρηματοπιστωτικών αγορών. Σημαντική προϋπόθεση μιας τέτοιας ένταξης αποτέλεσε η κατάσταση ανάγκης, που κατά την πρώτη δεκαετία της νέας χιλιετίας ενσαρκώθηκε εξ ολοκλήρου από τη τρομοκρατική απειλή, ενώ κατά τη δεύτερη πρωτίστως από την οικονομική και χρηματοπιστωτική κατάρρευση (Fumaggalli A., Lucarelli S., 2015). Ωστόσο, αξίζει να διευκρινιστεί, ότι η τρομοκρατική και η οικονομική ταυτοποίηση ενός πανταχού παρόντος κινδύνου δεν είναι δύο τυχαίες μεν αλλά εξίσου μοιραίες απολήξεις μιας γραμμικής αντίληψης για την ιστορική συνέχεια, όπου η μία επικίνδυνη κατάσταση δίνει τη σκυτάλη στην επόμενη· η σχηματική τους αναπαράσταση ταιριάζει περισσότερο με αυτήν της κυκλικής πορείας, κατά την οποία, οι δύο κίνδυνοι εναλλάσσονται περιοδικά και πολλές φορές ομογενοποιούνται, καταπώς βολεύει τη συστημική ισορροπία. Τα εξαιρετικά μέτρα που συνόδευσαν την κατάσταση ανάγκης που επιβλήθηκε στη

Γαλλία μετά την τρομοκρατική επίθεση της 13 Νοεμβρίου 2015 και κυρίως η διετής παράταση τους συνιστούν πολλά περισσότερα από μια χρήσιμη παραπομπή στον μόλις προηγούμενο ισχυρισμό, επιβεβαιώνοντας την πολιτική επιλογή διακυβέρνησης μέσω του εγκλήματος (Simon J., 2007). Η αίσθηση της διάχυτης και ασύμμετρης απειλής συμβάλλει στην αδιαμαρτύρητη νομιμοποίηση της έκτακτης και κατά παρέκκλιση νομοθεσίας, εμπνευσμένης και επιβεβλημένης τις περισσότερες φορές έξωθεν και χάριν των παγκοσμιοποιημένων πλέον εξαρτήσεων και δεσμών. Άμεση και καθοριστική συνέπεια εμφανίζεται «η φυσικοποίηση της κρίσης, η οποία καθιστά αδιανόητη την απόσυρση των μέτρων που έχουν ληφθεί για να την αντιμετωπίσουν» (Fisher M., 2015, 8) ελλείψει μάλιστα εναλλακτικής πολιτικής βούλησης.

Το παιχνίδι της επικινδυνότητας εν προκειμένω σχετίζεται με τον κατ΄ ουσίαν εκβιασμό, που γίνεται ως προς την ανάγκη και κατ' επέκταση ως προς την υπενθύμιση της πτώσης. Όπως χαρακτηριστικά σχολιάζει ο A. Badiou: «Ζούμε μέσα σε μια αντίφαση…σε μια βίαιη συνθήκη ανισότητας…Για να δικαιολογήσουν τον συντηρητισμό τους, οι οπαδοί αυτής της καθεστηκυίας τάξης δεν μπορούν να αποκαλέσουν αυτή την κατάσταση ιδεώδη ή υπέροχη. Αντ' αυτού, προτίμησαν να πουν πως όλα τα υπόλοιπα είναι φριχτά. Σίγουρα, λένε, μπορεί να μην ζούμε συνθήκες απόλυτου καλού. Αλλά είμαστε τυχεροί που δεν ζούμε σε συνθήκες Κακού. Η δημοκρατία μας δεν είναι τέλεια. Αλλά είναι καλύτερη από το αιματοκύλισμα της δικτατορίας. Ο καπιταλισμός είναι άδικος. Αλλά δεν είναι εγκληματικός όπως ο σταλινισμός. Αφήνουμε εκατομμύρια Αφρικανούς να πεθάνουν από AIDS αλλά δεν κάνουμε ρατσιστικές εθνικιστικές δηλώσεις, όπως ο Μιλόσεβιτς. Σκοτώνουμε Ιρακινούς με τα αεροπλάνα μας, αλλά δεν τους κόβουμε τα λαρύγγια με ματσέτες, όπως κάνουν στη Ρουάντα και ούτω καθεξής» (Cox C. &Whalen M., 2001). Η συνειρμική ανάσυρση των δηλώσεων της επικεφαλής του Δ.Ν.Τ. στα πρώτα χρόνια της ελληνικής κρίσης, ως προς την αντιπαραβολή που επιχείρησε μεταξύ των παιδιών του Νίγηρα και του οικονομικά δοκιμαζόμενου ελληνικού λαού, σπρωγμένη κατά δήλωση της από το καθήκον της για αλήθεια, δεν είναι τυχαίος (Βλ. Το Βήμα, 26.5.2012). Το ίδιο καθήκον

οδήγησε πριν από κάποιο καιρό και τον υπουργό Οικονομικών της Γερμανίας, να επισημάνει ότι η Ελλάδα εύκολα θα μπορούσε να μετατραπεί σε «αποτυχημένο κράτος» ("failed state"), επιλέγοντας για μια ακόμη φορά το απειλητικό χαρτί του γνωστού μας πια "Grexit" (Καθημερινή, 3.3.2016).

Αν κάτι γίνεται πρόδηλο μετά από όλα τα παραπάνω σχόλια και δηλώσεις, είναι ότι η έννοια της επικινδυνότητας, στα χρόνια του χρηματοπιστωτικού καπιταλισμού, δεν αποτελεί απλά προκάλυμμα για την αυταρχοποίηση της δημόσιας ασφάλειας αλλά μετεξελίσσεται σε αυτόνομο και αυτοτελές σύστημα κοινωνικού ελέγχου. Προς την κατεύθυνση αυτή καταλυτικό ρόλο παίζει η διαδικασία «χρηματιστοποίησης» ("financialization"), ως νέο μοντέλο συσσώρευσης κεφαλαίου, η οποία αντικατέστησε σε συντριπτικό ποσοστό την παραγωγική διαδικασία. Βασικός της στόχος είναι η πρόσδοση, μέσω του μηχανισμού τιτλοποίησης, χρηματικής και ανταλλακτικής αξίας σε όλες ανεξαιρέτως τις πλευρές της ανθρώπινης ζωής (Fumagalli A., Lucarelli S., 2011). Πρόκειται, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο V. Ruggiero, για μια «μέγα-μηχανή» ("mega-machine") (Gallino L., 2011) η οποία, σε αντίθεση με την πολιτική μηχανή ("boss") του R. Merton (Merton R., 1968), που θεμελίωνε τις παρεμβάσεις της, θεμιτές και αθέμιτες, στην εξισορρόπηση συστημικών δυσλειτουργιών, με τον αέρα του εκσυγχρονισμού πιστοποιεί τις διαθέσεις της να κατασπαράξει οτιδήποτε αποφέρει χρήμα, φλερτάροντας, ακόμη και τζογάροντας στον κίνδυνο της καταστροφής. Η υποτίμηση της αγγλικής λίρας και η νομισματική κρίση που υπέστη η Μεγάλη Βρετανία το 1992, μέσα από τις επιθέσεις του κορυφαίου επενδυτή και επιχειρηματία George Soros, αποφέροντας του 1 δισ. δολάρια, είναι μια από τις πιο διάσημες περιπτώσεις.

Στο επίκεντρο, επομένως, της διαδικασίας της «χρηματιστοποίησης» τίθεται όχι η παραγωγή κέρδους μέσω της εκμετάλλευσης της υπεραξίας της εργασίας αλλά η κερδοσκοπία μέσω της παραγωγής χρέους (Lazzarato M., 2014). Σε ένα τέτοιο πλαίσιο λειτουργίας της σύγχρονης οικονομίας, οι πιστώσεις των πολύπλοκων και ανεξέλεγκτων χρηματοπιστωτικών αγορών υπερβαίνουν κατά πολύ την πραγματική τους βάση,

που προσδιορίζεται με όρους οικονομικών εγγυήσεων (Tourain A., 2010). Το οξύμωρο σχήμα που καθορίζει, ότι η υποχώρηση αυτή των εγγυήσεων και η αύξηση των κινδύνων πτώχευσης ή χρεοκοπίας είναι την ίδια στιγμή η κινητήριος δύναμη των αγορών και των συνυφασμένων με αυτές θεσμικών επενδυτών, αποτελεί συνάμα τη μαγιά όπου ζυμώνεται μια νέα διάσταση, «θεμιτής» επικινδυνότητας. Η χρηστικότητα της διχοτόμησης που προκύπτει, δεν αποβλέπει παρά να ενισχύσει ακόμη περισσότερο το επιτήδειο χέρι της αγοράς και να νομιμοποιήσει τις ανεξέλεγκτες λαθροχειρίες του, αντιδιαστέλλοντας το στην εγκληματική δράση. Τα αμοιβαία κεφάλαια υψηλού κινδύνου (hedge funds), τα ενυπόθηκα δάνεια (subprime mortgages), τα ασφαλιστήρια συμβόλαια κινδύνου αθέτησης (CDS), τα πυραμιδωτά ομόλογα (ponzi scheme) είναι μερικά μόνο παραδείγματα χρηματοπιστωτικών προϊόντων ή παραγώγων τους, η καταχρηστική φύση των οποίων συνομολογείται από την επένδυση τους στον κίνδυνο και την αντίστοιχη υποχώρηση της συναλλακτικής εμπιστοσύνης. Η λεγόμενη τοξικότητα τους ή μη, προσδιορίζεται ακριβώς με βάση τη κλιμάκωση του κινδύνου και κατ' επέκταση με το εύρος της βλάβης που μπορεί να προκαλέσουν. Παρόλα αυτά, όχι μόνο δεν γίνεται λόγος για ποινικό εγγυητισμό αλλά τις περισσότερες φορές, ίσως και πάντα, αναφερόμαστε σε μια εκ των υστέρων διαδικασία αξιολόγησης που λίγο απέχει από τεχνοκρατικές προσμετρήσεις περί ατυχήματος (Vaughan D., 1999).

Όταν ο κίνδυνος της οικονομικής κατάρρευσης είναι πλέον προ των πυλών, επιστρατεύεται η τόσο κατά τα άλλα δαιμονοποιημένη έννοια της κρατικής παρέμβασης. Το εκ πρώτης όψεως παράδοξο, που θέλει μπροστά στο ενδεχόμενο μιας παγκόσμιας κεφαλαιακής ανεπάρκειας και οικονομικής ύφεσης να βάζουν πλάτη οι εθνικές οικονομίες, ως σταθερές πηγές κεφαλαιακής ρευστότητας, υπακούει στη λογική που διατρέχει τη χρηματοπιστωτική τάξη πραγμάτων. Σύμφωνα με τους εξισωτικούς υπολογισμούς που ακολουθούν, η συγκέντρωση του κέρδους είναι αντιστρόφως ανάλογη με τον καταμερισμό του κινδύνου, καθώς και των επιβλαβών συνεπειών των σχετικών ριψοκίνδυνων πρακτικών, ο οποίος οφείλει να επιμερίζεται σε όσο το δυνατόν περισσότερα υποκείμενα (Wacquant L., 2001).

Η ανάποδη ανάγνωση μιας τέτοιας λογικής αποκαλύπτει, ότι στόχος των χρηματοπιστωτικών πρακτικών καταλήγει να γίνεται βεβιασμένα ο καθένας μας, όχι μόνο στη συλλογική του διάσταση, αλλά και ατομικά. Το ίδιο αποκαλυπτική είναι και η επανάληψη με την οποία περιστρέφεται αυτός ο φαύλος κύκλος της τιτλοποίησης του κινδύνου και κατόπιν της κρατικής χρηματοδότησης και αποσόβησης του, που περαιτέρω μεταφράζεται σε περικοπές των δημοσίων δαπανών, σε περιστολές των δημοσίων αγαθών και δικαιωμάτων, σε υποβιβασμό του δημοσίου βίου, αλλά ταυτοχρόνως και σε πολλαπλασιασμό των ιδιωτικών κερδών, σε όλο και μεγαλύτερη σώρευση κεφαλαίου και τελικά στη παγίωση μιας νέας ολιγαρχίας. Στις Η.Π.Α. μια τέτοια θεμελιακή μεταβολή μεταφράζεται με το μόλις 1% του πληθυσμού, να λυμαίνεται το 1/3 του συνολικού εθνικού πλούτου και το 40% του χρηματοπιστωτικού κεφαλαίου (Ferguson C., 2012), ενώ στη χώρα μας, όπως χαρακτηριστικά κατατέθηκε από το βήμα της Βουλής, από τον Εισαγγελέα και πρώην υπουργό κατά της διαφθοράς Π. Νικολούδη, αντιστοιχεί με «μια δράκα ανθρώπων, μια δράκα οικογενειών…που έχουν την αντίληψη ότι το κράτος είναι φτιαγμένο μονάχα για να εξυπηρετεί τα συμφέροντα τους» (Αυτοδιοίκηση, 10.2.2015). Η χρηματοπιστωτική στόχευση στην επικινδυνότητα μοιάζει, επομένως, να αποφέρει στους σύγχρονους εκφραστές των λευκών κολάρων, όχι μόνο τεράστια οικονομικά κέρδη, αλλά και εκτεταμένη πολιτική εξουσία: δυο μεγέθη που τοποθετημένα στην ευρύτερη, παγκοσμιοποιημένη κλίμακα μεταφράζονται με όρους ανακατανομής πλούτου και γεωπολιτικών ανακατατάξεων. Μια γρήγορη ματιά στον μηχανισμό που επέβαλε την κρίση χρέους στην Ευρώπη και ειδικά στη χώρα μας, πιστοποιεί ένα τέτοιο συμπέρασμα.

Το νέο πολιτειακό μοντέλο της κρίσης και ο πυλώνας της επικινδυνότητας

Ως χρονική αφετηρία τοποθετείται η χρηματοπιστωτική κρίση του 2007, που ξέσπασε στις Η.Π.Α., ισοδύναμη κατά ομολογία πολλών εγκληματολόγων και οικονομολόγων με μια ιστορικών διαστάσεων απάτη (Barak G., 2012, Rosoff S., Pontell H., Tillman R., 2014· Young J., 2014· Galbraith J., 2008, Fox J., 2009, Krugman P., 2009), η

οποία συνδέεται εν πολλοίς με την παραπλανητική τακτική παροχής στεγαστικών δανείων χαμηλής εξασφάλισης από τις αμερικανικές τράπεζες, την ψευδή, ως προς τη φερεγγυότητα, αποτίμηση τους από τους οίκους αξιολόγησης, την τοκογλυφική συναλλαγή των συνδεδεμένων με τις πιθανότητες δανειακής αποπληρωμής επενδυτικών προϊόντων από τους θεσμικούς επενδυτές, (π.χ. η Lehman Brothers και η Goldman Sachs) και την ακόρεση διόγκωση της οικονομίας της φούσκας σε βάρος της πραγματικής. Ωστόσο και σε αντίθεση με ότι έχει επικρατήσει να λέγεται, η έκρηξη της χρηματοπιστωτικής φούσκας δεν είχε ως τελικό αποτέλεσμα την κατάρρευση των χρηματοπιστωτικών αγορών και τραπεζών, ούτε την επιβολή κυρώσεων, πόσο μάλλον τον ποινικό κολασμό τους, για τις παράνομες μεθόδους που υιοθέτησαν, αλλά τη μετατροπή των ιδιωτικών τους χρεών σε δημόσιο (Pontell H., Black W., Geis G., 2013). Κομβικό σημείο σε έναν τέτοιο δομικής σημασίας μετασχηματισμό είχαν οι πολιτικές παρεμβάσεις, που δρομολογήθηκαν από το κεντρικό κράτος, το οποίο, ανταποκρινόμενο στο ρόλο που του επέβαλαν οι ίδιες υπό κρίση αγορές, μετέφερε κατά κυριολεξία τα σπασμένα των τραπεζών στο δημόσιο χρέος και κατ' επέκταση στους ώμους των φορολογούμενων πολιτών (Fumagalli A., Lucarelli S., 2015).

Η μετακίνηση της κρίσης έναν χρόνο αργότερα στη γηραιά ήπειρο δεν έφτασε μόνο με τη δυναμική του παλιρροιακού κύματος αλλά και με την παράλληλη, σύμφωνα με την οικονομική ορολογία, στροφή των θεσμικών επενδυτών προς την ποιότητα ("flight to quality"). Τη γενικευμένη, δηλαδή, τάση να αναδιπλώσουν τον επενδυτικό επεκτετατισμό τους, πωλώντας πρωταρχικά τα αξιολογούμενα ως παρακινδυνευμένα επενδυτικά προϊόντα, αποθησαυρίζοντας καθαρά κεφάλαια ως κέρδη και καιροφυλακτώντας ως προς τις επόμενες επενδυτικές τους κινήσεις. Τα τεράστια οικονομικά κεφάλαια που αντλήθηκαν με τη μορφή τόκων και προμηθειών μέσω της ανταλλαγής των ασφαλιστηρίων κινδύνου αθέτησης (των γνωστών CDS) επί κρατικών ομολόγων και άλλων επενδυτικών παραγώγων, τα οποία συνδέονταν με τον κίνδυνο χρεοκοπίας ορισμένων κρατών, κυρίως του ευρωπαϊκού νότου, υπακούν ακριβώς σε μια τέτοια ποιοτική στροφή, μέσω του ακόλουθου σχήματος: ένας μικρός αριθμός

ισχυρών θεσμικών επενδυτών το 2009 ξεκινά να πουλάει ομόλογα κρατών, των οποίων τη δανειοδότηση εικάζει ως δυσχερή. Η αρχική εικασία παίρνει τις διαστάσεις αυτοεκπληρούμενης προφητείας μέσω της αυθαίρετης και άλλο τόσο χειραγωγούμενης παρέμβασης των οίκων αξιολόγησης (Σκανδάμης Μ., 2016), που με τη σειρά τους, έρχονται, να επιβεβαιώσουν την πιστοληπτική αδυναμία κατά κύριο λόγο των ευρωπαϊκών εκείνων χωρών με αυξημένο δημόσιο χρέος. Ακολουθεί πτώση της τιμής των συγκεκριμένων κρατικών ομολόγων και αύξηση των επιτοκίων τους, γεγονός που διευρύνει τα λεγόμενα "spreads", δηλαδή την απόσταση που χωρίζει τα επιτόκια δανεισμού ανάμεσα στα κράτη με τα υποτιμημένα ομόλογα και σε εκείνα που τα ομόλογα τους αξιολογούνται ως ισχυρά και ασφαλή.

Η απόσταση αυτή είναι δηλωτική όχι μόνο της κατεύθυνσης που ακολουθεί η ανακατανομή του πλούτου εντός της Ε.Ε., αναβιώνοντας την πρωτογενή διαίρεση μεταξύ του πλούσιου βορρά και του φτωχού νότου, αλλά και της έντασης με την οποία αυτή πραγματοποιείται είτε αυτοτελώς, μέσω του επενδυτικού ρεύματος που ακολουθεί προς τις ισχυρές χώρες είτε μέσω αλλεπάλληλων, τοκογλυφικών δανειοδοτήσεων από μέρους τους προς τις χώρες του νότου με το προκάλυμμα του ευρωπαϊκού μηχανισμού στήριξης. Η κατάσταση οξύνεται ακόμη περισσότερο για τους οικονομικά πιο ευάλωτους κρίκους της ευρωπαϊκής αλυσίδας από την ταυτόχρονη εκτόξευση που σημειώνουν οι τιμές των ασφαλίστρων (CDS) που συνοδεύουν τα υποτιμημένα ομόλογα, τα οποία πολλαπλασιάζουν κατακόρυφα τα κέρδη των κατόχων τους, όσο πληθαίνουν οι πιθανότητες της κρατικής χρεοκοπίας (Fumagalli A., Lucarelli S., 2015).

Η άκρατη κερδοσκοπία από τη μια μεριά και η οικονομική ασφυξία από την άλλη δεν αποκαλύπτουν μονάχα τη βαθιά συμπληρωματικότητα των συστατικών στοιχείων της σύγχρονης οικονομικής κρίσης, αλλά προπαντός τη θεσμική ελευθεριότητα με την οποία είναι δομικά προικισμένοι οι ευρωπαϊκοί μηχανισμοί για τη διαχείριση της. Μια τέτοια δομή προκαταβάλει διπλά τόσο ως προς την ελλιπή δημοκρατική τους λογοδοσία όσο και ως προς την ίδια τη φύση της παρέμβασης τους, η οποία είναι προγραμματισμένη να υποδύεται δεύτερους ρόλους. Επιστρέφοντας στο πρακτικό

πεδίο, αυτό σημαίνει την ουσιαστική απουσία ενός αμιγώς προστατευτικού τείχους για τις χώρες που θίγονται περισσότερο από την οικονομική κρίση ή αντίστροφα, την οριακή έκθεση τους στις κερδοσκοπικές δυνάμεις της ελεύθερης αγοράς. Η παρέμβαση δε που προορίζεται επί οριακών καταστάσεων, όπως συμβαίνει με την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (ΕΚΤ), προσομοιάζει πολύ με το περιεχόμενο του πειθαναγκασμού. Η ρευστότητα εξασφαλίζεται, καθώς η ΕΚΤ εξαγοράζει τελικά τα ευτελούς πλέον αξίας ομόλογα, αποσοβώντας προσωρινά τον κίνδυνο της χρεοκοπίας, αλλά με το βαρύ αντίτιμο της επιβολής μέτρων ακραίας λιτότητας (Fumagalli A., Lucarelli S., 2015).

Μια λειτουργιστική προσέγγιση της λιτότητας μοιάζει να αναλογεί και με το ερμηνευτικό κλειδί της σύγχρονης κρίσης. Παρά το γεγονός, ότι οι έκδηλες ή φαινόμενες λειτουργίες της λιτότητας, όπως συνοψίζονται στη συρρίκνωση συνολικά του κράτους πρόνοιας, σχετίζονται με τα πολιτικά σχέδια μείωσης του δημόσιου χρέους, οι λανθάνουσες λειτουργίες της παρέχουν εξηγήσεις όχι μόνο ως προς τις ανείπωτες σκοπιμότητες που κρύβει η πολιτική της λιτότητας, αλλά και για τις γεωγραφικές προτιμήσεις των αγορών και των εκπροσώπων της. Σύμφωνα με τον συλλογισμό που αναπτύσσεται από μια ομάδα προοδευτικών Ιταλών οικονομολόγων (Fumagalli A., Lucarelli S., 2007· Fumagalli A., Mezzadra S. 2010· Marazzi C., 2010· Vercellone C., 2008), η επιδημική σχεδόν και ανυποχώρητη στοχοποίηση των ευρωπαϊκών χωρών του νότου, συνδέεται με το γεγονός ότι οι εν λόγω χώρες διέθεταν μεν υψηλό δημόσιο χρέος αλλά, οι εθνικές οικονομίες τους αντανακλούσαν επίσης υψηλούς ρυθμούς αποταμιεύσεων των νοικοκυριών και κατ' επέκταση, υψηλά ποσοστά πραγματικών καταθέσεων, σε αντιδιαστολή με χώρες του βορρά, όπως για παράδειγμα η Μεγάλη Βρετανία και η Δανία, όπου το ιδιωτικό χρέος υπερβαίνει το δημόσιο, ενώ κάθε προσπάθεια αθροιστικής διευθέτησης και συνολικής ρύθμισης των χρεών θα προκαλούσε ευρωπαϊκές ανατροπές, αναδιανέμοντας την πρωτιά στις χώρες αυτές (Lucarelli et al., 2013).

Σε ένα τέτοιο πλαίσιο, η πολιτική επιλογή της λιτότητας ως οιονεί λύση στο δημόσιο χρέος εξυπηρετεί πρωτίστως την υφαρπαγή των εν λόγω αποταμιεύσεων και το στοίβασμα τους στις χρηματοπιστωτικές

αγορές μέσω πολιτικών εξαντλητικής φορολόγησης, άκρατης ιδιωτικοποίησης και συνεχών αποκρατικοποιήσεων, προορισμένων να εξυπηρετήσουν τα τοκοχρεωλύσια που επιβάλλουν οι αλλεπάλληλες δανειοδοτήσεις. Ο χρηματικός ανεφοδιασμός των χρηματοπιστωτικών αγορών πυροδοτεί με τη σειρά του νέο γύρο κερδοσκοπικών δραστηριοτήτων, ακυρώνοντας οποιαδήποτε πρωτοβουλία επέκτασης της πραγματικής οικονομίας ή εναλλακτικής κοινωνικής πολιτικής, προς όφελος μιας ολοκληρωτικής διαδικασίας συγκέντρωσης κεφαλαίου (Vercellone C., 2010). Η χρηματοπιστωτική αυτή λογική των περιστρεφόμενων θυρών εκτός από την εντατικοποίηση της λιτότητας καταλήγει σε μια «ανακαινισμένη», άνευ βαρών ιδιωτικοποίηση του χρέους, όπου οι θεσμικοί επενδυτές δεν πολλαπλασιάζουν απλά τα πραγματικά κέρδη τους αλλά μετατρέπονται σε πιστωτές-ιδιοκτήτες των ίδιων των κρατών. Κανένα επιχείρημα δεν θα μπορούσε να αποδώσει καλύτερα τη διαδικασία λιτότητας, από τα λόγια πρώην υπουργού της χώρας μας, προερχόμενου από το σοσιαλιστικό κόμμα, ο οποίος το 2011 δικαιολογώντας την επιβολή αντιλαϊκών μέτρων και το φαινόμενο υπερχρέωσης των ελληνικών νοικοκυριών δήλωνε: «ουσιαστικά αποφασίστηκε η αποσοβιετικοποίηση του κράτους και η δημιουργία ενός νέου ισχυρού οικονομικού προτύπου, με χαρακτηριστικά την εξωστρέφεια, τον δυναμισμό και την καινοτομία» (Χρυσοχοΐδης Μ., 2011).

Ακολουθώντας την ίδια κόκκινη κλωστή, η πολιτική της λιτότητας αποτελεί ουσιαστικά το άλλο μισό του μηχανισμού χρηματιστοποίησης, καθώς τελικά συμβάλλει στην αποστράγγιση των αποταμιεύσεων, στη φτωχοποίηση των πολιτών, στην προοδευτική αύξηση του δημόσιου χρέους και στην ανακύκλωση της κρίσης ως τρόπου διακυβέρνησης. Όμως, όπως εύστοχα σημειώνεται «δεν βρισκόμαστε μπροστά στον θρίαμβο του παραλογισμού» (Fumaggalli A., Lucarelli S., 2015, 56). Αντίθετα, η μονιμοποίηση της κρίσης αφενός υπακούει στις βουλημικές αντιδράσεις της αγοράς για όλο και μεγαλύτερη συγκέντρωση κεφαλαίου, ενώ την ίδια στιγμή εξυπηρετεί τον σφετερισμό της εξουσίας, αξιοποιώντας τις πολλαπλές κατασκευές περί επικινδυνότητας. Με άλλα λόγια, η επικινδυνότητα αναδεικνύεται στο πιο πολύτιμο εργαλείο

του νέου αυτού πολιτειακού μοντέλου της κρίσης ως άλλη πηγή κέρδους και τρόπου πειθάρχησης, εξυπηρετώντας μάλιστα τις παγκοσμιοποιήμενες διαστάσεις. Η προσάρτηση του περιεχομένου της στη διπλή έννοια της ενοχής που εμπεριέχεται στην οικονομία του χρέους (Lazzarato M., 2014) γεννά, κατ' αναλογία με τα στερεότυπα των επικίνδυνων εγκληματιών και των επικίνδυνων τάξεων, τους επικίνδυνους λαούς. Η ταυτότητα των τελευταίων, ακολουθώντας το θεωρητικό σχήμα του U. Beck, τοποθετείται ανισομερώς στην «επονομαζόμενη περιφέρεια, όπου ο παγκόσμιος κίνδυνος [με τη μορφή της οικονομικής κρίσης] δεν εμφανίζεται ως ενδογενής διαδικασία, που μπορεί να αντιμετωπιστεί μέσω αυτόνομων εθνικών συστημάτων λήψης απόφασης, αλλά μάλλον ως εξωγενής διαδικασία που προωθείται μέσω αποφάσεων που λαμβάνονται σε άλλες χώρες, ιδιαίτερα σε αυτές που αναγνωρίζουμε ως κέντρο» (BeckU., 2002, 42).

Οι σχέσεις εξάρτησης που δημιουργούνται ως αποτέλεσμα, δεν δηλώνουν μόνο το καθεστώς ομηρίας που επιβάλλεται στους συγκεκριμένους λαούς αλλά αντιστρόφως και την αυθαιρεσία του εξουσιαστικού σχήματος στο οποίο υπάγονται, μεταβάλλοντας καθοριστικά τους όρους του οικονομικού παιχνιδιού και παρέχοντας έτσι στους αγοραίους θήτες την ευκαιρία να εδραιωθούν ως θεσμικοί κατήγοροι. Κατ' επέκταση, ο χρηματοπιστωτικός καπιταλισμός αντί να διεισδύει δυνάμει κοινωνικών δομών και κοινοβουλευτικών θεσμών, επιβάλλεται μέσα από μια αναγεννημένη θεοκρατική αντίληψη, η οποία τείνει να εγκαταλείπει τον αόρατο μύθο της αγοράς, χάριν της νέας της αφήγησης, εκείνης του σωτήρα-τιμωρού. Στην αναγεννημένη αυτή ελέω θεού αγορά η επικινδυνότητα του λευκού κολάρου παίρνει διαστάσεις λευκού πραξικοπήματος και κατά συνέπεια, αντί για την κατάρρευση της οικονομίας μεθοδεύεται η κατάρρευση της δημοκρατίας.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Αλεξιάδης Σ., (2011). Εγκληματολογία. Αθήνα, Θεσσαλονίκη, Σάκκουλα.

Βασιλαντωνοπούλου Β., (2014). «Λευκά Κολάρα» & Οικονομικό Έγκλημα – Κοινωνική Βλάβη & Αντεγκληματική Πολιτική. Δίκαιο &Οικονομία. Π.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα.

Μάνεσης Α., (1980). Το πρόβλημα της ασφάλειας του κράτους και η ελευθερία. Στο: Μάνεσης Α., Συνταγματική θεωρία και πράξη, Εκδόσεις Σάκκουλα, Θεσ/νικη,, σσ. 390 – 417.

Μπιτζιλέκης Ν. (2001). «Το τιμωρητικό και το φιλελεύθερο στοιχείο στο ποινικό δίκαιο». Ποινικά Χρονικά, ΝΑ, σσ. 289 – 297

Σκανδάμης Μ., (2016). «Οίκοι αξιολόγησης πιστοληπτικής ικανότητας: Ελευθερία χωρίς όρια;». Στο: Γασπαρινάτου, Μ. (επιμ. Εκδ.) στο Έγκλημα και Ποινική Καταστολή σε Εποχή Κρίσης. Τιμητικός Τόμος για τον Καθηγητή Νέστορα Κουράκη – Τόμος Α΄, Αντ. Ν. Σάκκουλας: Αθήνα-Κομοτηνή, σσ.: 1084 – 1123.

Σούρλας Π., 1995, Justiatque in justi scientia – Μια εισαγωγή στην επιστήμη. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα, Κομοτηνή.

Στυλιανού Α., 2006, Θεωρίες του κοινωνικού συμβολαίου. Από τον Γκρότιους στον Ρουσσώ. Πόλις, Αθήνα.

Χουλιάρας Α., 2012α, «Ποινική Δικαιοσύνη και Ανθρώπινα Δικαιώματα: η προβληματική μιας επαμφοτερίζουσας σχέσης». Εγκληματολογία, τ.2, σσ. 59-74.

Χουλιάρας Α., 2012β, Η λειτουργία του Ποινικού Δικαίου υπό την έποψη της συγκρουσιακής θεωρίας για το έγκλημα («conflict criminology»). Στο Ι. Στράγγας, Α. Χάνος, Χ. Παπαχαραλάμους και Χ. Τσούκας (επιμ.) Αγαθό, Συμφέρον και Δίκαιο. Σάκκουλας, Nomos, L' Harmattan, τ. 5, σσ. 849 – 900.

Χρυσοχοΐδης Μ., 2011, http://www.nooz.gr/page.ashx?pid=9&cid=15&aid=1153716 (23/5/2011).

Ξενόγλωσση

Arlblaster, A., (1984). The Rise and Decline of Western Liberalism. Basil Blackwell, New York.

Barak G., (2012). Theft of a Nation – Wall Street Looting and Federal Regulatory Colluding. Rowman & Littlefield Publishers, Lanham, Boulder: New York, Toronto, Plymouth – UK.

Beck U., (2002). "The Terrorist Threat – World Risk Society Revisited". Theory, Culture & Society, τ.19(4), σσ. 39 – 55.

Chambliss W. & Seidman R., (1971). Law, Order and Power. Addison-Wesley Publishing Company, Massachusetts: Menlo Park.

Cohen S., (1988). Against Criminology. Transaction Books: New

Brunswick (USA), Oxford (U.K.).

Cox C. & Whalen M., (2001). "On Evil: An interview with Alain Badiou", Cabinet Magazine, τ.5, http://www.cabinetmagazine.org/issues/5/alainbadiou.php.

Croall H., (2001). Understanding white collar crime. Open University Press, Buckingham, Philadelphia.

Fisher M., (2015). Καπιταλιστικός Ρεαλισμός – Υπάρχει άραγε εναλλακτική; Μτφρ. Θ. Πανταζάκος, Futura, Αθήνα.

Foucault M., (1989). Επιτήρηση και Τιμωρία. Η Γέννηση της Φυλακής. Μτφρ. Κ. Χατζηδήμου – Ι. Ράλλη, Κέδρος – Ράππα, Αθήνα.

Ferguson C., (2012). Inside Job – The financiers Who Pulled Off the Heist of the Century. Oneworld Publications Limited.

Fox J., (2009). The Myth of the Rational Market. Harper Collins, New York.

Fumagalli A., Lucarelli S., (2007). "A model of cognitive capitalism: A preliminary analysis". European Journal of Economic and Social Systems, τ. 40 (1), σσ. 48 – 68.

Fumagalli A. & Lucarelli S., (2011). "A Financialized Monetary Economy of Production". International Journal of Political Economy, τ. 40 (1), σσ. 48 – 68.

Fumaggalli A., Lucarelli S., (2015). "Finannce, Austerity and Commonfare". Theory, Culture & Society, τ. 32(7-8), σσ. 51-65.

Fumaggalli A. & Mezzadra S. (eds), (2010). Crisis in Global Economy: Financial Markets, Social Struggles, and the New Political Scenarios, Semio text(e)-MIT Press, Los Angeles.

Gallino L., (2011). Finanza capitalismo. La Civilta del Denaro in Crisi. Einaudi, Turin.

Galbraith J., (2008). The Predator State. Free Press, New York.

GarofaloR., (1914). Criminology. Little, Brown & Company, Boston.

Krugman P. (2009). Η κρίση του 2008 και η επιστροφή των οικονομικών της ύφεσης. μτφρ. Α. Αλαβάνου, Καστανιώτη, Αθήνα.

Lazzarato M., (2014). Η κατασκευή του χρεωμένου ανθρώπου. Μτφρ. Γ. Καράμπελας. Αλεξάνδρεια, Αθήνα.

Lucarelli S., Palma D., Romano R., (2013). «Quando gli investimenti rappresentano un vincolo». Moneta e Credito, τ. 67(262), σσ. 169 – 205.

Marazzi C., (2010). The Violence of Financial Capitalism. Semiotext(e)-

MIT Press, Los Angeles.

Merton R. K., (1968). Social Theory and Social Structure. The Free Press, New York.

Pearce F., (1976). Crimes of the Powerful: Marxism, Crime and Deviance. Pluto Press, London.

Pontell H., Black W., Geis G., (2013). "Too big to fail, too powerful to jail? On the absence of criminal prosecutions after the 2008 financial meltdown", Crime Law & Social Change, τ. 61, σσ. 1- 13.

Reiman J., (1998). The Rich Get Richer and the Poor Get Prison – Ideology, Class and Criminal Justice. Allyn and Bacon, Boston, MA.

Rosoff S., Pontell H., Tillman R., (2013). Profit Without Honour: White Collar Crime and the Looting of America. Pearson.

Simon J., (2007). Governing Through Crime – How the war on Crime Transformed American Democracy and Created a Culture of Fear. Oxford University Press, Oxford.

Tourain A., (2010). Μετά την κρίση – Από την κυριαρχία των αγορών στην αναγέννηση της κοινωνίας. Μτφρ. Μ. Μαλαφέκα. Μεταίχμιο, Αθήνα.

Vaughan D., (1999). "The dark side of organizations: mistake, misconduct, and disaster". Annual Reviews of Sociology, τ.25, σσ. 271-305.

Vercellone C., (2008). «Finance, rente et travail dans le capitalism cognitive», Multitudes, n.32, σσ.:27 – 38.

Vercellone C., (2010). "The crisis of the law of value and the becoming – rent of profit". Στο Fumagalli A., Mezzandra, S., (eds) Crisis in the Global Economy: Financial Markets, Social Struggles and the New Political Scenarios. MIT Press, Los Angeles, σσ. 85 – 118.

Wacquant L., (2001). Οι φυλακές της μιζέριας, μτφρ. Ν. Παναγιωτόπουλος. Πατάκη, Αθήνα.

Young J., (1981). Thinking seriously about crime: Some models of Criminology, http://malcolmread.co.uk/JockYoung/index.htm.

Young J., (2014). Bernie Madoff, "Finance Capital, and the Anomic Society". Στο: Will, S., Handleman S., Brotherton D., C. (eds) How They Got Away With It, Columbia University Press, New York, σσ. 68-81.

Τύπος

Το Βήμα: «Λαγκάρντ. Ηρθε η ώρα να πληρώσετε τους φόρους σας»,

26.5.2012. http://www.tovima.gr/finance/article/?aid=459528

Η Καθημερινή: «Σόϊμπλε: Με ευθύνη της Ελλάδας, η καθυστέρηση της αξιολόγησης», 3.3.2016. http://www.kathimerini.gr/851831/article/oikonomia/ellhnikh-oikonomia/soimple-me-ey8ynh-ths-elladas-h-ka8ysterhsh-ths-a3iologhshs

Αυτοδιοίκηση: «Αποκαλυπτικός ο Νικολούδης: Μία δράκα κρατικοδίαιτων οικογενειών κρύβεται πίσω από τη διαφθορά», 10.2.2015, http://www.aftodioikisi.gr/ipourgeia/apokaliptikos-o-nikoloudis-mia-draka-kratikodiaiton-oikogeneion-krivetai-piso-apo-ti-diafthora/

Μαρίνος Σκανδάμης

Η εξέλιξη της έννοιας της επικινδυνότητας στις συστάσεις του Συμβουλίου της Ευρώπης

Εισαγωγή

Η σύλληψη της έννοιας της επικινδυνότητας από τον R. Garofalo προσδιορίστηκε από δύο χαρακτηριστικά του εγκληματία ανθρώπου: αφενός από την εγκληματική ικανότητα του (temibilita. που ισοδυναμούσε με το διαρκές κακό που μετέφερε ο δράστης στην κοινωνία και γι' αυτό οδηγούσε στον αποκλεισμό του· αφετέρου από την προσαρμοστικότητα (adaptabilité) του δράστη, που αφορούσε την κοινωνική συμβατότητα του και μπορούσε, να οδηγήσει στην κοινωνική του ένταξη (Νικολόπουλος, 2003, 952).

Η επικινδυνότητα, κατά την αντεγκληματο-πολιτική ενύλωσή της, καθόρισε τη θεσμοθέτηση και εφαρμογή των προληπτικών και των υποκαταστάτων της ποινής μέτρων κατά των εν δυνάμει επικινδύνων ατόμων.

Όμως, αν και τα μέτρα αυτά θεωρήθηκαν από ένα σημαντικό τμήμα της Σχολής της Κοινωνικής Άμυνας των αρχών του 20ου αιώνα, ως η αφετηρία για τη μετάβαση σε μια σοσιαλιστική νέα τάξη (Ferri, 1925, 308. σχεδόν ταυτόχρονα, διαστράφηκαν από ολοκληρωτικά καθεστώτα, με τη δημιουργία ιδιωνύμων εγκλημάτων και μέτρων ασφαλείας (Δημόπουλος, 2008, 430. που οδήγησαν στην ακραία τους

εφαρμογή, δηλαδή, στην εγκαθίδρυση στρατοπέδων συγκέντρωσης (Ancel, 1995, 186-191. ενώ η διάδοση του ποινικοσωφρονιστικού ολοκληρωτισμού άγγιξε και τις δημοκρατικές χώρες, μέσω της εφαρμογής και σε αυτές διάφορων αυταρχικών μέτρων (Ancel, 1995, 190-191).

Η μεταπολεμική θεωρητική επεξεργασία της έννοιας της επικινδυνότητας ως μορφή αντικοινωνικότητας (Gramatica, 1961, 63-67), την ενέταξε στο ποινικό δίκαιο, υπό την προϋπόθεση της υπαγωγής της στην αρχή της νομιμότητας, υπαγωγή που απηχούσε τις θέσεις του Marc Ancel. Η κατεύθυνση αυτή είχε σημαντική απήχηση στο ποινικό δίκαιο των ευρωπαϊκών κρατών, υιοθετήθηκε δε και από τον ελληνικό ποινικό κώδικα, όπως φαίνεται από τον τρόπο ποινικής μεταχείρισης των επικινδύνων ατόμων, για παράδειγμα στο ζήτημα της αόριστης κάθειρξης (άρθρο 90 ΠΚ. στα μέτρα ασφαλείας (άρθρο 69 ΠΚ περί φύλαξης ακαταλόγιστων, άρθρο 73 ΠΚ περί απαγόρευσης διαμονής κ.λπ.).

Στο σύγχρονο περιβάλλον, η εμφατική επανάκαμψη της έννοιας της επικινδυνότητας, γύρω από την οποία λαμβάνονται πολιτικές και μέτρα, σχετίζεται πρωτίστως με τις απειλές κατά της δημόσιας ασφάλειας. Η ραγδαία διεύρυνση της δυνατότητας να συσχετιστεί η επικινδυνότητα με πλήθος φαινομένων, έχει ως αφετηρία την 11η Σεπτεμβρίου 2001. Η τάση αυτή δεν εξαντλείται, όμως, στα πραγματικά απειλητικά ζητήματα της τρομοκρατίας, αφού η «αναγνώριση» της ιδιότητας αυτής, επεκτάθηκε πέραν των προαναφερθέντων και στα ζητήματα της δημόσιας τάξης, της προστασίας της δημόσιας περιουσίας, αλλά και του χρηματοπιστωτικού συστήματος. Είναι έτσι προφανής, η τάση εξάπλωσης του χαρακτηρισμού μιας συμπεριοφράς ως επικίνδυνης στο όλον φάσμα των εγκληματικών συμπεριφορών, γεγονός, που επιφέρει την παρέμβαση του νομοθέτη σε προληπτικό επίπεδο για την αποφυγή εκδήλωσης των επικίνδυνων συμπεριφορών (Σκανδάμης, 2016, 462).

Η διαδικασία αυτή έχει ως αποτέλεσμα την πανευρωπαϊκή διαστροφή των βασικών εννοιών και των αρχών του ποινικού δικαίου, όπως αυτών της νομιμότητας, της αναλογικότητας, του τεκμηρίου αθωότητας, του βάρους αποδείξεως (Schünemann, 2015)

κ.λπ., που περιστέλλουν τα ατομικά δικαιώματα και εντάσσονται -όπως χαρακτηριστικά έχει αναφερθεί- «ως ξένο σώμα στο ελληνικό ποινικό σύστημα», χωρίς να εναρμονίζονται με τις προϊσχύσασες εγχώριες διατάξεις (Χαραλαμπάκης, 2003, 64).

Για παράδειγμα, σε ότι αφορά την Ευρωπαϊκή Ένωση, όπου μετά τη συνθήκη της Λισαβόνας και την ένταξη των ζητημάτων ουσιαστικού ποινικού δικαίου στο κυρίως σώμα του ενωσιακού δικαίου, επαναθεωρείται η ποινική δογματική (Κιούπης, 2011, 103-107. παρατηρείται, ότι ο νομοθέτης -όλο και συχνότερα- προάγει την ποινικοποίηση στα στάδια που προηγούνται της εγκληματικής προσβολής, ανάγοντας προπαρασκευαστικές πράξεις σε τελειωμένα εγκλήματα, όπως ενδεικτικά συνέβη με την αυτοτελή τυποποίηση πράξεων προπαρασκευής παραχάραξης του νομίσματος, τις προπαρασκευαστικές επιθέσεις κατά συστημάτων πληροφοριών ή την άγρα παιδιών για σεξουαλικούς σκοπούς.[1]

Παρομοίως, ο ενωσιακός νομοθέτης προάγει και την ποινικοποίηση περιπτώσεων απόπειρας ως τελειωμένων εγκλημάτων, όπως ενδεικτικά συνέβη με τις μορφές πλαστοποίησης του νομίσματος ή θέσης σε κυκλοφορία πλαστού νομίσματος, την κατάχρηση εμπιστευτικών πληροφοριών και τη χειραγώγηση της αγοράς, την παράνομη παρεμβολή σε σύστημα ή δεδομένα ή την εμπορία ανθρώπων.[2]

Είναι προφανές, ότι η Ευρωπαϊκή Ένωση, προς διευκόλυνση της δίωξης του εγκλήματος και της δικαστικής συνεργασίας, προβαίνει χάριν σκοπιμότητας σε μια επαναλαμβανόμενη χρήση μεθόδων αναγωγής εγκληματικών προσταδίων σε τελειωμένα εγκλήματα, λόγω της εκτιμώμενης επικινδυνότητας αυτών (Γιαννακούλα, 2015: σ. 146-171. οδηγώντας εν τέλει σε διαδικασίες πρόληψης δια κατασταλτικών μέσων (Jasch, 2009, 2005).

Αυτές και άλλες παρόμοιες νομοθετικές επιλογές της Ε.Ε, αλλά και η συχνή και ευρεία παραβίαση των θεμελιωδών αρχών της ευρωπαϊκής αντεγκληματικής πολιτικής έχουν επισημανθεί και έχει

1 Βλ. αντίστοιχα, Οδηγία 2014/62/ΕΕ, Οδηγία 2013/40/ΕΕ, Οδηγία2011/93/ΕΕ.

2 Βλ. αντίστοιχα Οδηγία 2014/62/ΕΕ, Οδηγία 2014/57/ΕΕ, Οδηγία 2013/40/ΕΕ, Οδηγία 2011/36/ΕΕ.

ασκηθεί σκληρή κριτική από την ευρωπαϊκή ποινολογική κοινότητα (The Manifesto, 2011).

Με την πάροδο του χρόνου, εκτός της Ευρωπαϊκής Ένωσης και το Συμβούλιο της Ευρώπης χρειάστηκε να διαχειριστεί τη σύζευξη επικινδυνότητας και ασφάλειας.

Β. Η επικινδυνότητα στις κυριότερες ποινικοσωφρονιστικές συστάσεις του Συμβουλίου της Ευρώπης

Το Συμβούλιο της Ευρώπης εδώ και πολλές δεκαετίες ρυθμίζει τα θέματα της ποινικής και σωφρονιστικής μεταχείρισης -στα οποία και εντοπίζουμε το ενδιαφέρον της εισήγησής μας- στη βάση των καταστατικών αρχών του, δηλαδή δίδοντας έμφαση στη διαφύλαξη και προαγωγή των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, υπό το πρίσμα των αρχών του δικαίου και της πλουραλιστικής δημοκρατίας. Στο πλαίσιο αυτό, επιχειρείται ο σχεδιασμός, η διαμόρφωση και η παραγωγή μιας κοινής ευρωπαϊκής σωφρονιστικής πολιτικής (Αλεξιάδης, Πανούσης. 2000: 469. με τη χρήση διαφόρων νομικών μέσων και εργαλείων, συμπεριλαμβανομένης της έκδοσης συστάσεων που υιοθετούνται από το κυρίως διευθυντικό της όργανο, την Επιτροπή Υπουργών.

Παρατηρεί κάποιος λοιπόν, ότι μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 2000, η επικινδυνότητα των δραστών καθοριζόταν από το φιλελεύθερο πρότυπο μεταχείρισης στο οποίο συναιρούνταν απόλυτα οι έννοιες της νομιμότητας και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ενώ παράλληλα, η πρόληψη του εγκλήματος προσδιοριζόταν από τη λήψη μέτρων επιρροής επί των κοινωνικών παραγόντων που συνδέονταν με την εγκληματική συμπεριφορά, καθώς και μέτρων μείωσης των ευκαιριών εκδήλωσής τους (Σύσταση R (87) 19).

Στο πλαίσιο αυτό, η συμμετοχική αντεγκληματική πολιτική με τη συνεργασία αστυνομίας και εγκληματοπροληπτικών οργανισμών, τη συμμετοχή του κοινού και των ΜΜΕ, το σχεδιασμό και εφαρμογή εγκληματοπροληπτικών προγραμμάτων αποτελούσε την κύρια οδό αντιμετώπισης του εγκλήματος, δηλαδή, χωρίς να προκρίνονται μέσα πρόληψης με κατασταλτικό χαρακτήρα ή ειδικά καθεστώτα μεταχείρισης των επικίνδυνων και χωρίς να προτάσσεται η δημόσια τάξη και η ασφάλεια έναντι της ανθρωπιστικής μεταχείρισης επικίνδυνων ατόμων.

Είναι χαρακτηριστικό ότι με τη Σύσταση R (82) 17 για τη

Φύλαξη και Μεταχείριση Επικίνδυνων Κρατουμένων συνιστάται, στο μέτρο του δυνατού, η υπαγωγή των επικίνδυνων κρατουμένων στο συνήθη τρόπο κρατήσεως και η λήψη μέτρων ασφαλείας μόνο όταν αυτό είναι απολύτως αναγκαίο.

Η μεταχείριση των επικίνδυνων κρατουμένων διαπνέεται έτσι από ένα πνεύμα φιλελευθερισμού που κατοχυρώνει τη μέριμνα και προστασία τους μέσα από το σεβασμό στις αρχές της νομιμότητας, της αναλογικότητας και της δικαιότητας (Δημόπουλος, 2004, 87-88. δίδοντας έμφαση στα δικαιώματα της υγείας, της εκπαίδευσης, της εξατομικευμένης μεταχείρισης.

Παρότι λοιπόν η σύσταση αναφέρεται σε κρατουμένους των οποίων η επικινδυνότητα λογικά συνδέεται με την ανάγκη επιβολής καθεστώτος ενισχυμένης φύλαξης και ασφάλειας και παρότι επίσης, το πολιτικό πλαίσιο της περιόδου εκείνης προέκρινε λύσεις για την αντιμετώπιση της υψηλής επικινδυνότητας όπως αυτή της τρομοκρατίας,[3] εν τούτοις, η γραμματολογική και τελολογική ερμηνεία της σύστασης δεν επικυρώνει ούτε προκρίνει οποιοδήποτε τέτοιο καθεστώς ειδικών μέτρων με οποιαδήποτε συγκεκριμένη περιγραφή, ορισμούς, πλαίσιο και όρια ασφάλειας.

Αν τώρα ανατρέξουμε στη διάκριση των εννοιών security και safety κατά την διατύπωση των συστάσεων στην αγγλική γλώσσα, διαπιστώνουμε ότι με την πρώτη έννοια υποδηλώνεται η ασφάλεια με φυσικά ή τεχνητά μέσα και με τη δεύτερη η προστασία από κινδύνους των κρατουμένων κατά του εαυτού τους ή άλλων κρατουμένων ή του προσωπικού ή των επισκεπτών και των πολιτών. Θα δούμε επίσης, ότι η έννοια της ασφάλειας ως security αν και εμφανίζεται 7 φορές στο κείμενο, πάντοτε εμφανίζεται για να τεθεί σε περιορισμό άλλοτε από την αρχή της αναλογικότητας, άλλοτε από την αρχή της νομιμότητας, άλλοτε από την αξία της ανθρώπινης υπόστασης και αξιοπρέπειας και άλλοτε από το δικαίωμα στην υγεία και την εκπαίδευση. Μάλιστα, ποτέ δεν εξειδικεύονται ή περιγράφονται τα μέτρα ασφάλειας, αλλά παραμένουν σε ένα θολό υπόβαθρο εικαζόμενης -κατά βούληση εκάστου κράτους- πρόβλεψής

3 Draft Explanatory Memorandum on Custody and Treatment of Dangerous Prisoners, Addendum VI to CDPC (82) 7 on CDPC/16/181177 Decision, σσ. 12-15.

τους.

Είναι επίσης χαρακτηριστικό ότι από το κείμενο της σύστασης απουσιάζει η έννοια της safety, ως ρίσκου που φέρει ο επικίνδυνος κρατούμενος για τους άλλους κρατουμένους, το προσωπικό, τους επισκέπτες ή και για τον ίδιο.

Μπορεί λοιπόν κάποιος να αναγνωρίσει, ότι αυτό που η σύσταση επιδιώκει σύμφωνα με τον τίτλο της να ρυθμίσει , είναι μάλλον το ακριβώς αντίθετο από αυτό που εν τέλει κατά περιεχόμενο ρυθμίζει. Δηλαδή, αποφεύγει να εισέλθει στο επίπεδο της στάθμισης ειδικών μέτρων αντιμετώπισης των επικίνδυνων και επαφίεται στην αντίληψη, ότι αν και κάποιοι λίγοι επικίνδυνοι κρατούμενοι δημιουργούν προβλήματα στις σωφρονιστικές διοικήσεις, δεν απαιτούνται ιδιαιτέρως αυστηρά μέτρα ή ειδικά μέτρα περιορισμού και ασφάλειας γι' αυτούς, αλλά σε ανυπέρβλητες περιστάσεις, η εφαρμογή των όποιων μέτρων θα έπρεπε, να παραμείνει στο ελάχιστο επίπεδο και για τον ελάχιστο χρόνο, προσβλέποντας στην άμεση επαναφορά στις συνθήκες της συνήθους κράτησης.

Είναι προφανές ότι η σύσταση απηχεί τη φιλοσοφία της Απόφασης (73) 5 περί των Βασικών Ελάχιστων Κανόνων για τη Μεταχείριση των Κρατουμένων του Συμβουλίου της Ευρώπης, η οποία έλκει ευθέως την καταγωγή της από το Σύνολο Στοιχειωδών Κανόνων Μεταχείρισης των Κρατουμένων που εγκρίθηκαν κατά το 1ο Συνέδριο του Ο.Η.Ε. για την Πρόληψη του Εγκλήματος και τη Μεταχείριση των Εγκληματιών (Γενεύη, 1955) και επικυρώθηκαν από το Οικονομικό και Κοινωνικό Συμβούλιο του Ο.Η.Ε. το 1957 (Πιτσελά, 2003: 192). Είναι χαρακτηριστικό ότι η σύσταση του 1973 αντιγράφει τους ανωτέρω κανόνες του Ο.Η.Ε. για τα μέσα πειθαρχίας και καταναγκασμού κατά των κρατουμένων που διασάλευσαν την τάξη και πειθαρχία του καταστήματος, ενώ επίσης διαπνέεται από ένα πνεύμα βαθιάς ανεκτικότητας που αποφεύγει να ασχοληθεί με ζητήματα επικινδυνότητας και ασφάλειας.[4]

Εκφράζει έτσι το γενικότερο αντεγκληματικό ενδιαφέρον

4 Είναι ενδεικτικό ότι η λέξη ασφάλεια κατά την αγγλική διατύπωσή της ως security αναφέρεται μόλις τρεις φορές στο συνολικό κείμενο της Σύστασης, περιοριζόμενη από την αρχή της αναλογικότητας, ενώ απουσιάζει η έννοια της ασφάλειας ως safety.

του Συμβουλίου της Ευρώπης που κατά την ιστορική εκείνη περίοδο ασχολείτο κυρίως με τη ρύθμιση ζητημάτων ήπιας παραβατικότητας και ζητημάτων γενικότερου κοινωνικού ενδιαφέροντος, όπως η προστασία της νεολαίας από τον τύπο[5] και τον κινηματογράφο,[6] τα τροχαία εγκλήματα,[7] η προστασία του καταναλωτή[8], ενώ εγκλήματα υψηλής επικινδυνότητας όπως η τρομοκρατία,[9] η αεροπειρατεία,[10] αλλά και λοιπά ποινικά ζητήματα διεθνών συνεργασιών[11] αντιμετωπίζονται με ένα πρωτόλειο διακηρυκτικό τρόπο υπέρ της αυτονόητης ανάγκης δίωξης, αλλά και της εμπέδωσης ενός πνεύματος διεθνούς συνεργασίας, χωρίς επέκταση σε ευρείες ή ειδικές παρεμβάσεις ασφάλειας, με εξαίρεση

5 Απόφαση (67) 3 περί του Τύπου και της Προστασίας της Νεολαίας.

6 Απόφαση (69) 6 περί του κινηματογράφου και της Προστασίας της Νεολαίας.

7 Απόφαση (68) 25 περί της Καθιέρωση Απλουστευμένης Διαδικασίας αναφορικά με Ελαφρά Τροχαία Εγκλήματα, Απόφαση (71) 28 περί της Στέρησης του Δικαιώματος Οδήγησης Μηχανοκίνητου Οχήματος, Απόφαση (73) 7 περί της Καταστολής των Τροχαίων Εγκλημάτων που τελούνται κατά την Οδήγηση Μηχανοκίνητου Οχήματος υπό την Επίδραση Οινοπνεύματος, Απόφαση (75) 24 περί Τιμώρησης της Ανθρωποκτονίας από Αμέλεια και της Τυχαίας Σωματικής Βλάβης που Τελέστηκαν κατά την Οδική Κυκλοφορία, Απόφαση (77) 29 περί του Εγκλήματος της Φυγής μετά από Τροχαίο Συμβάν, Απόφαση (78) 42 περί της Πρόληψης της Χωρίς τη Θέληση του Δικαιούχου Χρησιμοποίησης Μηχανοκίνητου Οχήματος, Σύσταση R (79) 15 περί της Εφαρμογής της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για την Καταστολή των Τροχαίων Εγκλημάτων.

8 Σύσταση R (82) 15 περί του Ρόλου του Ποινικού Δικαίου στην Προστασία του Καταναλωτή.

9 Απόφαση (74) 3 περί της Διεθνούς Τρομοκρατίας.

10 Απόφαση (70) 23 περί της Αεροπειρατείας.

11 Απόφαση (71) 43 περί της Πρακτικής Εφαρμογής της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για την Αμοιβαία Συνδρομή σε Ποινικά Θέματα και η με το ίδιο θέμα Απόφαση (77) 36 και Απόφαση (80) 8, Απόφαση (75) 12 περί της Πρακτικής Εφαρμογής της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για την Έκδοση και η με το ίδιο θέμα Απόφαση (80) 7, Απόφαση (78) 43 περί Επιφυλάξεων Διατυπωμένων σε Ορισμένες Ρυθμίσεις της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για την Έκδοση, Σύσταση R (79) 12 περί της Εφαρμογής της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για τη Μεταφορά Διαδικαστικών Πράξεων σε Ποινικές Υποθέσεις, Σύσταση R (79) 13 περί της Εφαρμογής της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για τη Διεθνή Ισχύ των Ποινικών Αποφάσεων, Σύσταση R (79) 14 περί της Εφαρμογής της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για την Επιτήρηση των Εγκληματιών που Καταδικάστηκαν υπό Όρους.

τα οικονομικά εγκλήματα, για τα οποία διατυπώνεται ένα σύνολο σημαντικών προληπτικών παρεμβάσεων και κατευθύνσεων κυρίως στον τραπεζικό και εταιρικό χώρο.[12]

Το ίδιο αυτό επιεικές πνεύμα της Σύστασης R (82) 17 για τη Φύλαξη και Μεταχείριση Επικίνδυνων Κρατουμένων αποτυπώνεται, 5 έτη αργότερα, σε δύο θεμελιώδεις για το ποινικοσωφρονιστικό σύστημα συστάσεις, την R (87) 3 περί των Ευρωπαϊκών Σωφρονιστικών Κανόνων και την R (87) 19 για την οργάνωση της πρόληψης του εγκλήματος. Είναι χαρακτηριστικό του φιλελεύθερου πνεύματος της Σύστασης R (87) 3 περί των Ευρωπαϊκών Σωφρονιστικών Κανόνων, το γεγονός ότι από το κείμενό της απουσιάζουν διατάξεις που δίδουν έμφαση στη δημόσια ασφάλεια και τάξη. Ως προς την τάξη στα καταστήματα κράτησης, με εξαίρεση τις προβλέψεις για τα μέτρα πειθαρχικού δικαίου και καταναγκασμού, δεν υπάρχουν σαφείς κανόνες για την ασφάλεια προσώπων. Προφανώς, η έλλειψη ρυθμίσεων ζητημάτων ασφάλειας συνδέεται αιτιωδώς με την αντικατασταλτική αντίληψη, που διαπνέει τη σύσταση και αποβλέπει πρωτίστως στην ενεργοποίηση των σωφρονιστικών διοικήσεων για να υπηρετούν με όλα τα νόμιμα μέσα τις «αρχές της αποτελεσματικότητας και της επιείκειας».[13]

Αν μάλιστα αναζητήσουμε την αποτύπωση της έννοιας της ασφάλειας και με τις δύο αγγλόφωνες εκδοχές της, δηλαδή ως security και ως safety, παρατηρούμε ότι αυτή απουσιάζει παντελώς από το προοίμιο της σύστασης, ενώ σε ένα κείμενο 100 κανόνων, δεν υπάρχει ειδικό κεφάλαιο περί ασφάλειας και εν τέλει, η έννοια «ασφάλεια» συναντάται στο συνολικό κείμενο με τις ανωτέρω εννοιολογήσεις μόλις τρεις φορές ως security και μόλις μια φορά ως safety.[14]

---

12 Σύσταση R (80) 10 περί των Μέτρων κατά της Μεταφοράς και της Διαφύλαξης Κεφαλαίων με Εγκληματική Προέλευση, Σύσταση R (81) 12 περί της Οικονομικής Εγκληματικότητας.

13 Έτσι αποδίδεται από τον Καθηγητή Αλεξιάδη η φράση «principles of purpose and equity» στο προοίμιο του κειμένου, υπό το στοιχείο β' (Αλεξιάδης, 2005, 204).

14 Ο όρος safety χρησιμοποιείται επίσης μια φορά για την εργασιακή ασφάλεια, ενώ δύο φόρες χρησιμοποιείται και ο πιο ουδετεροποιημένος όρος safecustody.

Η απουσία συνεκτικών κανόνων περί ασφάλειας στα καταστήματα κράτησης, υπογραμμίζει την κυρίαρχη διάθεση του Συμβουλίου της Ευρώπης, να αντιλαμβάνεται το φυλακτικό εγκλεισμό ως στέρηση του δικαιώματος της ελευθερίας και μόνον, εκφράζοντας την απόλυτη πίστη στην επανένταξη και όχι στην αχρήστευση,[15] δηλαδή, εκφράζοντας την ανάγκη υπαγωγής της έννοιας της επικινδυνότητας σε μια αποδεκτή και διαχειρίσιμη κατάσταση.

Το ίδιο πνεύμα αποτυπώνεται και στην ταυτοχρόνως εκδοθείσα Σύσταση R (87) 19 για την Οργάνωση της Πρόληψης του Εγκλήματος. Από τη σύσταση που υπηρετεί τον έναν από τους δύο βασικούς στόχους της αντεγκληματικής πολιτικής (προφανώς ο άλλος είναι η καταστολή, Αλεξιάδης, 1989: 407-408. απουσιάζει η ρητή αναφορά σε κάθε έννοια προστασίας της ασφάλειας, ως δημόσιου αγαθού είτε ως security είτε ως safety,[16] αλλά και κάθε έννοια προστασίας της δημόσιας τάξης.

Η όλη σύσταση δομείται γύρω από τις προτάσεις μέτρων συμμετοχικής κοινωνικής πρόληψης, που αποβλέπουν στην εξαφάνιση των κοινωνικών παραγόντων και συνθηκών που οδηγούν στην εμφάνιση του εγκλήματος, καθώς και μέτρων γενικής πρόληψης, που επιδιώκουν την κοινωνικοποίηση των ατόμων ή την ανάπτυξη αντικινήτρων, ακόμα δε και μέτρων περιστασιακής πρόληψης που επιδιώκουν τη μείωση των ευκαιριών διάπραξης του εγκλήματος ή δυσχέρανσης του στόχου του εγκλήματος.

Η ανωτέρω προσέγγιση αποτυπώνεται, επίσης 5 έτη αργότερα, στις συστάσεις R (92) 16 «περί των Ευρωπαϊκών Κανόνων στις Κυρώσεις και τα Μέτρα που Εκτελούνται στην Κοινότητα» και R (92) 17 «περί της Σταθερότητας κατά τον Προσδιορισμό των

15 Το ίδιο ισχύει και για τη μεταχείριση ανηλίκων όπου σε αντικειμενικό στόχο του ποινικού συστήματος αναγορεύεται η εκπαίδευση και η κοινωνική ένταξη. Συγκεκριμένα, με τη Σύσταση R (87) 20 Περί των Κοινωνικών Αντιδράσεων στην Εγκληματικότητα των Ανηλίκων, συνιστάται για τα νεαρά άτομα όπως «όλα τα μέτρα που παίρνονται γι' αυτά θα πρέπει να έχουν μορφωτικό χαρακτήρα».

16 Μόνο μια φορά αναφέρεται ότι το προσωπικό των ιδιωτικών εταιριών ασφάλειας ή επιτήρησης πρέπει μεταξύ άλλων -όπως γνώση του ποινικού νόμου, κατάλληλη συμπεριφορά, διακριτική στολή- να έχει και γνώση των τεχνικών ασφάλειας (securitytechniques).

Ποινών», οι οποίες συνδέουν την ποινικοσωφρονιστική μεταχείριση με τις εγγυήσεις των θεμελιωδών δικαιωμάτων των δραστών, την αποφυγή καταχρηστικών συμπεριφορών κρατικών ή δικαστικών οργάνων και την αυστηρή τήρηση των αρχών του δικαίου προς προστασία της ανθρώπινης αξίας, χωρίς να προβλέπουν ειδικές διαδικασίες, καθεστώτα ή διατάξεις ρύθμισης επικίνδυνων συμπεριφορών, με εξαίρεση την αόριστη διάρκεια κύρωσης ή μέτρου που επιβάλλεται στην κοινότητα και σε δράστη που συνιστά «καταφανώς διαρκή σοβαρή απειλή για τη ζωή, την υγεία ή την ασφάλεια στην κοινότητα».

Η Σύσταση R (96) 8 περί Αντεγκληματικής Πολιτικής στην Ευρώπη σε μια Εποχή Αλλαγής, που δημοσιεύεται με αφορμή την ραγδαία αύξηση του οργανωμένου και οικονομικού εγκλήματος από δράστες που προέρχονται από χώρες πρώην αυταρχικών καθεστώτων της κεντρικής και ανατολικής Ευρώπης, αναγνωρίζει την πιθανότητα ραγδαίων αλλαγών στην εγκληματικότητα και την ανάγκη διεθνικών και εθνικών αντιδράσεων στις νέες μορφές εγκλήματος. Χωρίς να αναφέρεται ρητά στην επικινδυνότητα της νέας εγκληματικότητας, αναγνωρίζει εν τοις πράγμασι αυτήν ως υποδόρια ratio των προτεινόμενων μέτρων, αφού τούτα περιλαμβάνουν σύσταση ειδικών ανακριτικών και διωκτικών υπηρεσιών, προστασία μαρτύρων, διακοπές επικοινωνιών, ανταλλαγή πληροφοριών και λοιπά μέτρα συνεργασίας. Ουσιαστικά η εν λόγω σύσταση αποτελεί προπομπό της ρητής εισαγωγής και διαχείρισης της έννοιας της επικινδυνότητας από το Συμβούλιο της Ευρώπης.

Το 2000 για πρώτη φορά το ενδιαφέρον του Συμβουλίου της Ευρώπης μετατοπίζεται σοβαρά στη ρύθμιση των θεμάτων επικινδυνότητας των ανηλίκων, αφού αναγνωρίζεται η διογκούμενη συστηματική και βίαιη εμφάνιση της σύγχρονης νεανικής εγκληματικότητας και συνιστάται η ανάγκη εντοπισμού και διαχείρισης των «παραγόντων κινδύνου». Έτσι, με τη Σύσταση Rec (2000) 20 για το «Ρόλο της Έγκαιρης Ψυχοκοινωνικής Παρέμβασης στην Πρόληψη της Εγκληματικότητας» παρέχονται οι κατευθύνσεις για την αντιμετώπιση της σταδιακά αυξανόμενης βίαιης εγκληματικότητας των ανηλίκων. Η έννοια του κινδύνου /risk για την εκτίμηση και πρόληψη της διαπνέει τη σύσταση, ενώ η μείωση

των παραγόντων κινδύνου, μέσω μέτρων έγκαιρης ψυχοκοινωνικής παρέμβασης, γίνεται ο κύριος στόχος της μεταχείρισης ανηλίκων σε κίνδυνο.

Η ίδια η έννοια «dangerousness/ επικινδυνότητα» ως ευθέως συνδεόμενη με την ανάγκη εκτίμησης κινδύνων και τη λήψη συγκεκριμένων μέτρων πρόληψης εμφανίζεται αρχικά σε ποινικοσωφρονιστική σύσταση του Συμβουλίου της Ευρώπης το ίδιο έτος. Με τη Σύσταση Rec (2000) 22 για τη «Βελτίωση της Εφαρμογής των Ευρωπαϊκών Κανόνων στις Κυρώσεις και τα Μέτρα που Εκτελούνται στην Κοινότητα», ορίζεται ότι η υπαγωγή των δραστών σε ειδικά προγράμματα και παρεμβάσεις μεταχείρισης πρέπει να καθοδηγείται από σαφή κριτήρια, συμπεριλαμβανομένης της εκτιμώμενης επικινδυνότητας του δράστη για το κοινό και το προσωπικό που είναι αρμόδιο για την εφαρμογή των προγραμμάτων και παρεμβάσεων. Παράλληλα προτείνονται συγκεκριμένα μέτρα πρόληψης των επικίνδυνων συμπεριφορών, όπως η εντατική επιτήρηση, ο περιορισμός της ελευθερίας της κίνησης, η ηλεκτρονική επιτήρηση, τα θεραπευτικά προγράμματα κ.λπ.

Είναι χαρακτηριστικό ότι η σύσταση έρχεται, όπως προείπαμε, για να βελτιώσει τον τρόπο που εφαρμόζονται οι Ευρωπαϊκοί Κανόνες (που θεσπιστηκαν από το 1992) σε σχέση με τις κυρώσεις και τα μέτρα που εκτελούνται στην κοινότητα· όμως στους αρχικούς Ευρωπαϊκούς Κανόνες (σύσταση R (92) 16) δεν ρυθμίζεται, ούτε αναφέρεται η έννοια της επικινδυνότητας, αλλά ούτε καν αυτή η έννοια του ρίσκου,

Όπως ήδη αναφέρθηκε ,μετά την 11η Σεπτεμβρίου 2001 υπάρχει πια μια ταχεία επέλαση διεύρυνση του πεδίου εφαρμογής της έννοιας της επικινδυνότητας, γύρω από την οποία δομούνται πολιτικές και μέτρα για την προστασία όχι μόνο της δημόσιας ασφάλειας, αλλά και της δημόσιας τάξης. Η διεύρυνση αυτή αυτή κυριαρχεί στις συστάσεις του Συμβουλίου της Ευρώπης με σωφρονιστικό ενδιαφέρον, στις οποίες και αποτυπώνεται πλέον πυκνά και εμφατικά.

Με τη Σύσταση Rec (2003) 23 για τη Διαχείριση των Κρατουμένων που Εκτίουν Ποινές Ισόβιας Κάθειρξης ή Μακροχρόνιες Ποινές, το ενδιαφέρον για τη σωφρονιστική μεταχείριση μετακινείται από το

καθεστώς νομιμότητας και σεβασμού της αξιοπρέπειας και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων (όπως είχε διατυπωθεί με τη σύσταση R (82) 17 για τη φύλαξη και μεταχείριση επικίνδυνων κρατουμένων. στην ανάγκη εξισορρόπησης της ασφάλειας, τάξης και πειθαρχίας στα καταστήματα κράτησης με τις καλές συνθήκες διαβίωσης.

Για πρώτη φορά η ασφάλεια εντός των καταστημάτων κράτησης αναγορεύεται σε αρχή (security and safety principle, ενώ εισάγονται ad hoc κεφάλαια για την εκτίμηση του κινδύνου που ενέχουν οι κρατούμενοι για τον εαυτό τους ή άλλους (risk and needs assessments. για την ασφάλεια με τη διπλή εννοιολόγησή της (security and safety in prison. αλλά και τον καθορισμό πλάνου έκτισης της ποινής, που θα λαμβάνει υπόψη την επικινδυνότητα των κρατουμένων (sentence planning).

Η σύσταση αυτή απομακρύνεται πλήρως από το πνεύμα της παλαιότερης απόφασης του Συμβουλίου της Ευρώπης του 1976 που ρύθμιζε τη μεταχείριση της ιδίας κατηγορίας κρατουμένων, δηλαδή την Απόφαση (76) 2 περί της Μεταχείρισης των Κρατουμένων με Μακροχρόνιες Ποινές, σύμφωνα με την οποία, όχι μόνο τα μέτρα ασφαλείας, αλλά ακόμη και αυτές οι μακροχρόνιες ποινές θεωρούνταν ως το έσχατο καταφύγιο.

Αυτή η νέα αντίληψη αποτυπώνεται το 2006 και στους νέους Ευρωπαϊκούς Σωφρονιστικούς Κανόνες που θεσμοθετήθηκαν με τη Σύσταση Rec (2006) 2, η οποία αντικατέστησε την παλαιότερη Σύσταση R (87) 3, στην οποία, όπως προαναφέραμε, οι έννοιες security και safety εμφανίζονταν μόλις μια και δύο φορές αντιστοίχως.

Στους νέους Ευρωπαϊκούς Σωφρονιστικούς Κανόνες προβλέπεται διακηρυκτικά ότι «η ζωή στη φυλακή θα προσεγγίζει όσο το δυνατό περισσότερο τις θετικές όψεις της ζωής στην κοινότητα», άποψη δηλαδή για μια ανεμπόδιστη σωφρονιστική διαβίωση, που κυριάρχησε ερμηνευτικά το 2011 και στη Διακομματική Επιτροπή της Βουλής για το σωφρονιστικό σύστημα (Έκθεση, 2011, 27. καθότι το πνεύμα των ανωτέρω Κανόνων θεωρήθηκε ως υπεραισιόδοξο και γι' αυτό, σχεδόν εξωπραγματικό (Κουλούρης, 2009, 100).

Όμως, διαβάζοντας και ερμηνεύοντας κανείς το περιεχόμενό της σύστασης από άλλη οπτική, από αυτήν που ακολούθησε το μεγαλύτερο μέρος του επιστημονικού και πολιτικού προσωπικού

που συμμετείχε στο έργο της ανωτέρω επιτροπής, ανακαλύπτει, ότι αν και δεν έλαβε ουσιαστικά υπόψη, στο κατά τα λοιπά σημαντικό πόρισμά της και τη διάσταση ασφάλειας (Έκθεση, 2011, 39. παρόλα αυτά το ζήτημα της ασφάλειας και της τάξης έχει αναχθεί σε μείζον θέμα από τους νέους Ευρωπαικούς Σωφρονιστικούς Κανόνες. Πράγματι, σε αντίθεση με την παλαιότερη Σύσταση R (87) 3 περί των Ευρωπαϊκών Σωφρονιστικών Κανόνων, όπου απουσίαζαν κανόνες για τη δημόσια ασφάλεια, τη δημόσια τάξη, αλλά και σαφείς κανόνες για την τάξη στα καταστήματα κράτησης, στους νέους Ευρωπαϊκούς Σωφρονιστικούς Κανόνες η έννοια της ασφάλειας και τάξης στα καταστήματα κράτησης, αν και ευτυχώς, θεωρούμενη υπό την αρχή της νομιμότητας και της αναλογικότητας, αναγορεύεται εν τούτοις σε κύριο ενδιαφέρον και σκοπό της φυλακτικής μεταχείρισης.

Αυτό καταδεικνύεται από το γεγονός ότι η έννοια της ασφάλειας και τάξης στα καταστήματα κράτησης κυριαρχεί πλήρως στο σχετικό νομικό κείμενο του Συμβουλίου της Ευρώπης, καταλαμβάνοντας ολόκληρο ειδικό κεφάλαιο υπό το στοιχείο IV και συνολικά 20 (!) από τους 108 κανόνες της Σύστασης, εξισορροπώντας έτσι την παλαιότερη έννοια της ανεμπόδιστης διαβίωσης των κρατουμένων με αυτήν της ασφαλούς διαβίωσης.

Σε αυτό το κεφάλαιο της Σύστασης αναπτύσσονται ειδικές επιμέρους διατάξεις σε διάφορα υποκεφάλαια με τίτλους όπως: α) «ευταξία» (Good order)· β) «ασφάλεια» (Security. υπό την έννοια της προστασίας με φυσικά και τεχνητά μέσα, που συμπληρώνεται από τη λεγόμενη δυναμική ασφάλεια, δηλαδή, τη γνώση του προσωπικού για τον κίνδυνο που φέρουν οι κρατούμενοι, ενώ καθορίζεται εξ αρχής διακριτό επίπεδο και καθεστώς ασφάλειας, στο οποίο πρέπει να υπαχθεί έκαστος κρατούμενος ανάλογα με την επικινδυνότητα του·[17] γ) «ασφάλεια» (Safety) υπό την έννοια

17 Είναι χαρακτηριστικό της νέας αντίληψης για την επικινδυνότητα των κρατουμένων ότι για πρώτη φορά καθορίζεται ρητά από το Συμβούλιο της Ευρώπης στα άρθρα 51.3 και 51. 4 των νέων Ευρωπαϊκών Σωφρονιστικών Κανόνων, ότι κατά την εισαγωγή του κρατουμένου στο κατάστημα κράτησης εκτιμάται αφενός ο κίνδυνος που υπάρχει για την κοινωνία σε περίπτωση απόδρασης, αφετέρου, οι λοιποί κίνδυνοι που υπάρχουν αν επιχειρηθεί απόδραση με ίδιες δυνάμεις του κρατουμένου ή με εξωτερική βοήθεια, ενώ επιπλέον καθορίζεται και το επίπεδο ασφάλειας (level of security)

της προστασίας από κινδύνους των κρατουμένων που στρέφονται κατά άλλων κρατουμένων ή του προσωπικού ή των επισκεπτών και των πολιτών ή και κατά του εαυτού τους· δ) «ειδικά μέτρα υψίστης ασφάλειας» (Special high security measures) για τα οποία προαπαιτείται η ρητή πρόβλεψή τους από την εθνική νομοθεσία· ε) «εγκληματικές πράξεις» (Criminal acts)· στ) «χρήση βίας» (Use of force) για την οποία προτείνονται αναλυτικές διαδικασίες και όροι, είτε όταν η χρήση βίας γίνεται από το προσωπικό, είτε όταν σε εξαιρετικές περιπτώσεις κληθούν εξω-σωφρονιστικές δυνάμεις· ζ) «όπλα» (Weapons) που μπορούν να χρησιμοποιούνται μόνο σε εξαιρετικές περιστάσεις και οπωσδήποτε, από εκπαιδευμένο προσωπικό. Αυτές οι διατάξεις δεν υπήρχαν στους Ευρωπαϊκούς Σωφρονιστικούς Κανόνες του 1987. Τα μόνο κοινά υποκεφάλαια είναι αυτά με τίτλο «Πειθαρχία και τιμωρία» (Discipline and punishment) και «Μέσα καταναγκασμού» (Instruments of restraint).

Είναι σαφές ότι οι νέοι αυτοί κανόνες επηρεάζουν τις φυλακτικές συνθήκες των κρατουμένων (πρβλ. Κουλούρης, 2009: 72) αναδεικνύοντας την τήρηση της ασφάλειας των καταστημάτων κράτησης ως εκ των βασικών στόχων του εγκλεισμού (Χάιδου, 2002: 47 και Παπαθανασόπουλος, 2016: 26). Έν τέλει, η νέα νοηματοδότηση των Ευρωπαϊκών Σωφρονιστικών Κανόνων αιωρείται με αντιφατικό τρόπο, μεταξύ της ανθρωπιστικής πρόταξης ολοκληρωμένων προγραμμάτων κοινωνικής υποστήριξης των κρατουμένων και ταυτοχρόνως, της απομάκρυνσης από το φιλελεύθερο πλαίσιο της δεκαετίας του 1980, ως προς τα θέματα ρύθμισης των ζητημάτων ασφάλειας, που με αφορμή την 11η Σεπτεμβρίου 2001 έγιναν κεντρική, υπερεθνική και εθνική, πολιτική επιλογή.

Παρομοίως, η Σύσταση CM/Rec (2008) 11 περί Ευρωπαϊκών Κανόνων για τους Νεαρούς Παραβάτες που Υπόκεινται σε Κυρώσεις και Μέτρα προβλέπει στο κεφάλαιο III ειδικά υποκεφάλαια με τίτλους «Ευταξία» (Good order. «Χρήση βίας, φυσικοί καταναγκασμοί και όπλα» (Useofforce, physical restraint and weapons) και «Διαχωρισμός για λόγους ασφαλείας» (Separation for security and safety reasons). Η πρόβλεψη αυτή για ανηλίκους

που πρέπει να υπάγεται έκαστος κρατούμενος και πρέπει αυτό να είναι ανάλογο και κατάλληλο για το επίπεδο του ρίσκου του (risk).

παραβάτες είχε ουσιαστικά προεξαγγελθεί με τη σύσταση (2003) 20, η οποία αφορούσε τους νέους τρόπους αντιμετώπισης της νεανικής παραβατικότητας και το ρόλο της δικαιοσύνης ανηλίκων. Στην Σύσταση είχε επισημανθεί η εμφάνιση μιας νέας φύσης και σοβαρότητας νεανικής παραβατικότητας, που απαιτούσε νέες απαντήσεις και μεθόδους παρέμβασης.

Τελευταία λέξη της ποινικής τάσης του Συμβουλίου της Ευρώπης αποτελεί η Σύσταση CM/REC (2014) 3 περί Επικίνδυνων Εγκληματιών, που υιοθετήθηκε από την Επιτροπή Υπουργών στις 19-2-2014, στην ταχεία θεσμοθέτηση της οποίας σημαντικό ρόλο έπαιξε η υπόθεση Breivik, αν και τούτο ουδόλως περιγράφεται στο επεξηγηματικό της υπόμνημα (explanatory memorandum).

Ως επικίνδυνος δράστης ορίζεται το άτομο που έχει ήδη καταδικαστεί για τη διάπραξη ενός πολύ σοβαρού σεξουαλικού ή βίαιου εγκλήματος και ο οποίος, ταυτόχρονα, παρουσιάζει «υψηλή πιθανότητα» να διαπράξει και πάλι ένα έγκλημα της ιδίας φύσεως. Η σύσταση δεν εφαρμόζεται σε ανηλίκους. Επίσης, δεν εφαρμόζεται σε άτομα με πνευματική διατάραξη που δεν βρίσκονται υπό την ευθύνη του σωφρονιστικού συστήματος. Πρέπει στο σημείο αυτό να επισημανθεί, ότι η κυρίαρχη άποψη των μελών της ad hoc νομοπαρασκευαστικής επιτροπής του Συμβουλίου της Ευρώπης -στην οποία συμμετείχαμε- ήταν πως οι ανήλικοι έπρεπε να μπορούν να τεθούν υπό το καθεστώς μεταχείρισης των επικίνδυνων που περιγράφεται κατωτέρω. Αυτή η άποψη βασιζόταν στις νέες παγκοσμιοποιημένες αντιλήψεις για την ασφάλεια, αλλά και στη σταδιακή μεταλλαγή της σχετικής νομοθεσίας περί ανηλίκων του Συμβουλίου της Ευρώπης και ειδικώς, στη σύσταση CM/Rec (2008) 11 περί Ευρωπαϊκών Κανόνων για τους νεαρούς παραβάτες που υπόκεινται σε κυρώσεις και μέτρα και η οποία είχε επισημάνει την ανάγκη αντιμετώπισης με σκληρότερα μέτρα της βαριάς νεανικής παραβατικότητας. Η επιχειρηματολογία που αναπτύξαμε περί των λοιπών υπερεθνικών συμβάσεων για τους ανηλίκους που παγίως προβλέπουν προστατευτικό της ανηλικότητας πλαίσιο, μετέβαλε τελικά την κυρίαρχη άποψη και έτσι, οι ανήλικοι εξαιρέθηκαν ρητά από την εφαρμογή της σχετικής σύστασης.

Η κατάσταση των επικίνδυνων δραστών που παρουσιάζουν

υψηλή πιθανότητα τέλεσης νέου εγκλήματος προσδιορίζεται ως διακινδύνευση (risk. για την οποία απαιτείται αφενός η εκτίμηση κινδύνου (risk assessment. αφετέρου η διαχείριση του κινδύνου (risk management) με τη λήψη αναγκαίων μέτρων. Τα μέτρα που μπορούν να ληφθούν κατόπιν δικαστικής κρίσης, περιλαμβάνουν την ασφαλιστική προληπτική κράτηση (secure preventive detention. την προληπτική επίβλεψη (preventive supervision)[18] και τη θεραπεία (treatment).

Ουσιαστικά, με την λήψη κάποιων τέτοιων μέτρων επιχειρείται ο έλεγχος ή και η κράτηση των χαρακτηρισμένων ως επικίνδυνων ατόμων ακόμα και μετά την έκτιση της ποινής τους, όχι στη βάση του αδίκου χαρακτήρα της πράξης, αφού πράξη δεν υπάρχει, αλλά στη βάση της μεγάλης πιθανότητας να ξανά-εγκληματήσουν. Τα κράτη μέλη καλούνται να λάβουν τέτοια μέτρα, συμπεριλαμβανομένων των εργαλείων εκτίμησης κινδύνου που προσιδιάζουν στην παλαιότερη έννοια της αναζήτησης των «ενδείξεων αντικοινωνικότητας» (Ancel, 1995, 212) και βεβαίως, η παράθεση μέτρων όπως η ασφαλιστική προληπτική κράτηση μάς κάνει να κατανοήσουμε, ότι υπερβαίνουν την έννοια της αορίστου καθείρξεως, αλλά προσιδιάζουν περισσότερο σε αυτό που θα διακινδύνευα να το προσδιορίσω ως μετα-ποινή. Βεβαίως, το Συμβούλιο της Ευρώπης δεν καλεί τα κράτη - μέλη να υιοθετήσουν οπωσδήποτε τέτοια μέτρα[19]. Κυρίως καλεί τα κράτη - μέλη που ήδη διαθέτουν παρόμοια μέτρα να υπαγάγουν αυτά σε αρχές, κανόνες και περιορισμούς υπό το πρίσμα της αρχής της νομιμότητας. Όμως, σαφώς ελλοχεύει ο κίνδυνος της εκπομπής ενός μηνύματος προς τους εθνικούς νομοθέτες για την λήψη παρόμοιων μέτρων ακόμα και στα κράτη - μέλη όπου ποτέ δεν είχαν θεσμοθετηθεί.

Μετά ταύτα διαφαίνεται ότι η έννοια της ασφάλειας και η

18 Συναφής με την προληπτική επίβλεψη κα τα όριά της είναι και η ταυτοχρόνως εκδοθείσα σύσταση του Συμβουλίου της Ευρώπης CM/REC (2014) 4 περί Ηλεκτρονικής Επιτήρησης.

19 Ρητά στο προοίμιο της σύστασης προβλέπεται η μη υποχρεωτικότητα της λήψης των μέτρων της ασφαλιστικής προληπτικής κράτησης και της προληπτικής επίβλεψης (Acknowledging that this recommendation does not contain any obligation to member States to introduce secure preventive detention or preventive supervision in to national law).

απειλή αυτής από την επικινδυνότητα πρωτίστως των κρατουμένων και των υπότροπων δραστών, έχει αναγορευθεί σε κύρια προβληματική του Συμβουλίου της Ευρώπης και κατ' επέκταση των κρατών – μελών του, γεγονός που υποδηλώνει την μετατόπιση των ενδιαφερόντων στο χρόνο και τη νέα προτεραιοποίηση υπέρ των αναγκών ασφάλειας.[20] Έτσι, από την φιλελεύθερη μεταχείριση δραστών και κρατουμένων των περασμένων δεκαετιών, οδηγούμαστε στην εξισορρόπηση από τη μια, των αναγκών ασφαλείας και από την άλλη, της νομιμότητας στην εφαρμογή των αναγκαίων μέτρων, γεγονός που αποτελεί προταγματική μεταστροφή των ιστορικά εκπεφρασμένων ευρωπαϊκών επιδιώξεων.

Συμπεράσματα

Είναι προφανές ότι οι ανάγκες και τα διδάγματα που προέκυψαν από την 11η Σεπτεμβρίου 2001, μαζί με το νέο πλαίσιο δράσης της διεθνικά οργανωμένης εγκληματικότητας με τις σαφώς αποτρόπαιες εκφάνσεις της, οδήγησαν σε μια αντεγκληματική πραγματολογική προσέγγιση, που υπέστειλε το ποινικό δόγμα λόγω των πάση θυσία αναγκών πρόληψης των επικίνδυνων συμπεριφορών. Στο πλαίσιο αυτό συντελέσθηκε η υποχώρηση της έννοιας του αδίκου έναντι της επικινδυνότητας, με την ταυτόχρονη ανάδυση της πρόληψης χάριν της ασφάλειας, διαμορφώνοντας ένα «νέο παράδειγμα» (McCulloch, Pickering, 2009: 640).

Έτσι, επεκτείνεται ένα φαινόμενο, όπου σε επιστημονικό εγκληματολογικό επίπεδο οδηγεί σε μια μετάβαση από μια postcrime σε μια precrime criminology (Zedner, 2007. που σε σωφρονιστικό επίπεδο δίνει έμφαση στην ασφαλή διαβίωση των κρατουμένων και σε πρακτικό επίπεδο, σε μια εμπέδωση της πρόληψης με τη χρήση μέσων καταστολής. Στο πλάσιο αυτό, η ΕΕ χωρίς συνεκτικό

20 Η προτεραιοποίηση αυτή επεκτείνεται πέραν των καταστημάτων κράτησης και τείνει να καταλάβει κάθε μορφή κοινωνικής ή ατομικής εκδήλωσης και οργάνωσης στο δημόσιο χώρο, όπως μόλις πρόσφατα συνέβη με την Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την ασφάλεια στους αθλητικούς χώρους με τον τίτλο «Council of Europe Convention on an integrated safety, security and service approach at football matches and other sports events», η οποία υιοθετήθηκε στις 4-5-2016 και κυριαρχείται από την υπόδειξη προληπτικών δράσεων εντός και εκτός των αγωνιστικών χώρων.

δογματικό τρόπο προσχωρεί σε αυτό το νέο τοπίο προβληματικά και με επικίνδυνο τρόπο για τα ανθρώπινα δικαιώματα και το κράτος δικαίου, ενώ το Συμβούλιο της Ευρώπης, με αμυντικό, αλλά δογματικά συνεπή τρόπο, επιχειρεί προσαρμοζόμενο στο ραγδαία μεταβαλλόμενο κόσμο, να τηρεί την ισορροπία ανάμεσα στην ελευθερία και την ασφάλεια, ως ο έσχατος εγγυητής των δικαιωμάτων στην γηραιά ήπειρο.

Βεβαίως, το ενδιαφέρον για την ασφάλεια δεν επηρέασε μόνο τις ευρωπαϊκές υπερεθνικές πρωτοβουλίες, αλλά και τις αντιλήψεις του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών. Για παράδειγμα, η ανάγκη για ασφάλεια στη σωφρονιστική μεταχείριση αποτυπώθηκε με εμβληματικό τρόπο στους νέους Στοιχειώδεις Κανόνες Μεταχείρισης των Κρατουμένων του Ο.Η.Ε. που υιοθετήθηκαν στις 17 Δεκεμβρίου 2015 και ειδικώς, στο αρχικό κεφάλαιο περί Κανόνων Γενικής Εφαρμογής, όπου η ασφάλεια εντός των καταστημάτων κράτησης, δηλαδή ως security και safety,αναγορεύθηκε σε θεμελιώδη αρχή. Συγκεκριμένα, στον πρώτο κανόνα των θεμελιωδών αρχών ορίζεται ότι «Η ασφάλεια των κρατουμένων, του προσωπικού, των παρόχων υπηρεσιών και των επισκεπτών πρέπει να διασφαλίζεται συνεχώς». Σε αντίθεση με τους παλαιότερους κανόνες του Ο.Η.Ε. όπου στο αντίστοιχο κεφάλαιο ως πρώτη θεμελιώδης αρχή δεν οριζόταν η ασφάλεια, αλλά η απαγόρευση διακρίσεων και ο σεβασμός των θρησκευτικών και ηθικών πεποιθήσεων των κρατουμένων.

Τέλος, σε ότι αφορά τη χώρα μας ειδικότερα, η ασφάλεια ως προς τη σωφρονιστική μεταχείριση αποτελεί ένα ζήτημα ταμπού, που η πλειονότητα των διακονούντων το αντικείμενο επιστημόνων το αντιμετωπίζει σχεδόν ως συνώνυμο του ολοκληρωτισμού, αποφεύγοντας την κατάθεση ολοκληρωμένων προτάσεων. Όμως, η απουσία επιστημονικής συζήτησης για τα μέσα και τα όρια της ασφάλειας αφήνει το χώρο της έμπνευσης και θεσμοθέτησης των όποιων τέτοιων μέτρων σε γυμνές αστυνομικές αντιλήψεις, των οποίων ο πραγματισμός κατά κανόνα δεν συμβαδίζει με την αναγκαία εξισορρόπηση της ασφάλειας από τις αρχές της νομιμότητας και της αναλογικότητας και από τα ανθρώπινα δικαιώματα.

Εν τέλει, τα δικαιοπολιτικά όρια της ασφάλειας στην κράτηση, όπως το πλαίσιο αυτών εκπορεύεται από το Συμβούλιο της Ευρώπης,

ανήκουν στο αντικείμενο της καθόλου Σωφρονιστικής Επιστήμης που υπό το διφυή θετικό και θεωρητικό χαρακτήρα της ερευνά και μελετά το σύστημα εκτέλεσης και έκτισης των ποινών και μέτρων ασφαλείας (Δημόπουλος, 2009, ix-xii) και το αντικείμενο αυτό δεν πρέπει να απεμπολη θεί.

Βιβλιογραφία

Αλεξιάδης, Σ. (1989). Εγκληματολογία. Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα, Θεσσαλονίκη.

Αλεξιάδης, Σ., Πανούσης, Γ. (2000). Σωφρονιστικοί Κανόνες. Αντ. Σάκκουλας, Αθήνα - Κομοτηνή.

Αλεξιάδη, Σ. (42005). Κείμενα αντεγκληματικής πολιτικής: Ευρωπαϊκή αντεγκληματική πολιτική. Σάκκουλα, Αθήνα - Θεσσαλονίκη.

Ancel, M. (1995). Η Νέα Κοινωνική Άμυνα. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Γιαννακούλα, Α. Έγκλημα και ποινή στην Ευρωπαϊκή Ένωση: Η προσέγγιση των ορισμών των εγκλημάτων και των ποινών στο χώρο ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Δημόπουλος, Χ. (2004). Η Μεταχείριση των επικίνδυνων κρατουμένων. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Δημόπουλος, Χ. (2008). Εισηγήσεις Εγκληματολογίας. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Δημόπουλος, Χ. (2009). Σωφρονιστικό Δίκαιο. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Βουλή των Ελλήνων (2011) Έκθεση της Διακομματικής Επιτροπής της Βουλής για την Εξέταση του Σωφρονιστικού Συστήματος της Χώρας και των Συνθηκών Διαβίωσης των Κρατουμένων.http://www.hellenicparliament.gr/

McCulloch, J., Pickering, S. (2009). "Pre-crime and counter-terrorism: Imagining future crime in the 'war on terror' ". British Journal of Criminology n. 49: pp. 628-645.

Νικολόπουλος, Γ. (2003). «Επικρίσεις και αντιστάσεις γύρω από την έννοια της επικινδυνότητας : Από το θετικιστικό παράδειγμα στις θεωρίες διακινδύνευσης». Τιμητικός Τόμος Α. Γιωτοπούλου – Μαραγκοπούλου τ. Β'. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Ferri, E. (1925). Κοινωνιολογία του εγκλήματος και του εγκληματίου.

Νάρκισσος, Αθήνα.

Gramatica, F. (1961). Principi di difesa sociale. CEDAM, Padova.

Jasch, M. (2009). "Going Around in Circles?: Reflections on Crime Prevention Strategies in Germany". Στο Crawford, A., (ed. Crime Prevention Policies in Comparative Perspective. Willan Publishing, Devon, UK.

Κουλούρης, Ν., Η Κοινωνική Επανένταξη της Φυλακής. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Κιούπης, Δ. (2011). «Η Επίδραση της Συνθήκης της Λισαβόνας στο Ουσιαστικό Ποινικό Δίκαιο». Στο : Δ. Κιούπης, Παπαδοπούλου, Μουζάκης, Το Ποινικό Δίκαιο μετά τη Συνθήκη της Λισαβόνας. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Παπαθανασόπουλου, Ε. (2016). Τα πειθαρχικά παραπτώματα των κρατουμένων : Ο έλεγχός τους εργαλείο ανατομίας στη φυλακή. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Πιτσελά, Α. (2003). Διεθνή κείμενα σωφρονιστικής πολιτικής. Σάκκουλα, Αθήνα, Θεσσαλονίκη.

Schünemann,B. (2015). «Ελάχιστες προϋποθέσεις μιας αποτελεσματικής υπεράσπισης σε διεθνείς ευρωπαϊκές ποινικές διαδικασίες». Ποινική Δικαιοσύνη, σσ. 1055-1064.

Σκανδάμης, Μ. (2016). «Επίκαιρα ζητήματα της ποινικής δίκης: Η υποχώρηση των βεβαιοτήτων». Ποινική Δικαιοσύνη, σσ. 461-466.

European Criminal Policy Initiative, 2011, The Manifesto on European Criminal Policy in 2011, σε http://www.europarl.europa.eu/document/activities/cont/ 201112/20111207ATT33475/20111207ATT33475EN.pdf

Χάιδου, Α. (2002). Το σωφρονιστικό σύστημα: Ζητήματα θεωρίας και πρακτικής. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Χαραλαμπάκης, Α. (52003). Διάγραμμα Ποινικού Δικαίου - Γενικό μέρος. Αντ. Σάκκουλας, Αθήνα - Κομοτηνή.

Zedner, L. (2007). «Pre-crime and post-criminology?». Theoretical Criminology, 11, pp. 261-281.

Μαργαρίτα Γασπαρινάτου

Από την επικινδυνότητα στην αναλογιστική πρόγνωση κινδύνου: οι προκλήσεις και τα αδιέξοδα της θετικιστικής σκέψης

Εισαγωγικά

Στην παρούσα κοινωνική συγκυρία που έχει εκτενώς αναλυθεί ως ύστερη-νεωτερικότητα, μετανεωτερικότητα, μεταβιομηχανική εποχή ή κοινωνία της διακινδύνευσης επανακάμπτουν εμφατικά στον εγκληματολογικό λόγο θεωρήσεις και πολιτικές με κεντρικό άξονα την προστασία της κοινωνίας από ενδεχόμενους κινδύνους και κυρίως από την επικινδυνότητα συγκεκριμένων δραστών (Beck, 1992, Harvey 1989, Bauman, 2004, Garland 2001, Garland & Sparks 2000, Young, 1999). Ασφαλώς αυτή η συζήτηση δεν είναι νέα. Είναι τόσο παλιά όσο και ο επιστημονικός λόγος που την καθιέρωσε.

Στην ανάλυση που ακολουθεί θα εξετασθεί συνοπτικά το περιεχόμενο και ο ρόλος της επικινδυνότητας στη διαμόρφωση συστημάτων κοινωνικού ελέγχου, εστιάζοντας σε δύο κομβικά ιστορικά σημεία: α) τον 19ο αιώνα, περίοδος γέννησης του θετικιστικού παραδείγματος και β) το τέλος του 20ου αιώνα, περίοδος που για τους περισσότερους θεωρητικούς σηματοδοτεί το πέρασμα σε μία νέα φάση κοινωνικής ανάπτυξης πέρα από τις νεωτερικές μορφές σκέψης και κοινωνικής οργάνωσης.

Η γέννηση της έννοιας της επικινδυνότητας κατά τον 19ο αιώνα

Η έννοια της επικινδυνότητας ως κριτήριο νομιμοποίησης και επιμέτρησης της ποινής αρθρώνεται κατά τον 19ο αιώνα στους κόλπους της ιταλικής θετικής σχολής. Ο θετικισμός ως φιλοσοφικό

ρεύμα που ακουμπάει πάνω σε τρεις πυλώνες: τη φυσιοκρατία, τον εμπειρισμό και την αιτιοκρατία θα υποστηρίξει ότι καμία εκδήλωση στον φυσικό κόσμο δεν επέρχεται τυχαία (Sellin, 1972: 379, Young, 1981: 17). Αντίθετα, όλες υπακούουν σε μία περιοδικότητα, σε μία κανονικότητα, που αν μελετηθεί μέσω της παρατήρησης και της επαλήθευσης, είναι δυνατόν να εντοπιστούν οι αιτίες της και να προβλεφθεί (Ferri, 1925: 22-29). Η πρόγνωση ως κορωνίδα της θετικιστικής σκέψης βασίζεται στο αξίωμα ότι «το παρατηρούμενο κάτω από τις ίδιες συνθήκες και υπό την επίδραση των ίδιων αιτιών θα εκδηλώσει τα ίδια χαρακτηριστικά ή θα εμφανίσει τις ίδιες συνέπειες» (Νικολόπουλος, 2003). Το αξίωμα αυτό οδηγεί κατά λογική αλληλουχία και στη δυνατότητα πρώιμης διαχείρισης των συνεπειών αυτών, προτού οι τελευταίες εκδηλωθούν. (Ferri, 1901/1968: 70-94).

Με βάση αυτές τις αφετηρίες διατυπώνονται και οι θέσεις της Ιταλικής Θετικής Σχολής, η οποία θέτει ως βασικό της αντικείμενο, την αναζήτηση των αιτιών του εγκλήματος, προτείνοντας ταυτόχρονα την αναδόμηση όλου του συστήματος ποινικής καταστολής με επίκεντρο όχι τον νόμο που παραβιάζεται αλλά τον άνθρωπο που παραβιάζει τον νόμο (Ferri, 1901/1968, Ferri, 1925). Κεντρικό μέγεθος του νέου συστήματος αναδεικνύεται η έννοια της επικινδυνότητας, η εγκληματική ικανότητα του ανθρώπου, η οποία πηγάζει από τη βιοψυχική του σύσταση και συνιστά μία πηγή κινδύνου για την κοινωνία (Garofalo, 1905: 328-338, Ferri, 1925 : 443-444, 519 επ.)

Από τη μήτρα της ιταλικής θετικής σχολής θα γεννηθεί μία νέα γνωστική πειθαρχία με κύριο αντικείμενο —τουλάχιστον στα πρώτα της βήματα—τη μελέτη του εγκληματία ανθρώπου. Η νέα επιστημονική πειθαρχία θεμελιώνεται πάνω σε δύο βασικούς άξονες: την αρχή της εξατομίκευσης και την αρχή της διαφοροποίησης, καθώς το άτομο τίθεται στο επίκεντρο της παρατήρησης και το άτομο εξετάζεται υπό το πρίσμα της διαφορετικότητας (Garland, 1985:115-116). Παράλληλα, η αναζήτηση των παραγόντων κινδύνου, που οδηγούν στο έγκλημα σε βιολογικό, ψυχολογικό και κοινωνικό επίπεδο θα γίνει το κεντρικό διακύβευμα της θετικιστικής εγκληματολογίας (Cohen, 1988:4), οδηγώντας σε δεκάδες μελέτες, θεωρίες αλλά και εργαλεία μέτρησης και πρόγνωσης του κινδύνου,

τα λεγόμενα prediction tables, υποδεικνύοντας και τις ανάλογες παρεμβάσεις (Αλεξιάδης, 2011: 206).

Έχει όμως σημασία να κατανοήσουμε το πώς, μέσα από ποιες κοινωνικές διαδικασίες έγινε η μετάβαση από την αφηρημένη και δικαιοκρατική θεμελίωση του νόμου που διακήρυσσε η κλασική σχολή, στη σχολαστική μελέτη του συγκεκριμένου, του «εγκληματία ανθρώπου» μέσω της ανίχνευσης της παρελθοντικής βιογραφίας του (Foucault, 1989: 329-332, Garland, 1985: 112). Η μετάβαση αυτή προήλθε μέσα από τις κοινωνικοπολιτικές ζυμώσεις που έλαβαν χώρα τον 19ο αιώνα, γεννώντας νέα κοινωνικά ζητήματα και ανάγκες, αλλά και μέσα από την ανάπτυξη δύο φαινομενικά άσχετων αλλά καθοριστικών επιστημονικών πεδίων: της ψυχιατρικής και της στατιστικής. Μέσω της πρώτης τίθενται στο μικροσκόπιο όλες οι εκδηλώσεις της κοινωνικής συμπεριφοράς ως πιθανά συμπτώματα ψυχικής ασθένειας και συνακόλουθα οργανικής παθολογίας (Φουκώ, 2011: 305-313, Τσαλίκογλου, 1987: 65-67, Ferri, E., 1905: 439-440[1]). Μέσω της δεύτερης διαπλάθεται και επιβάλλεται στο δημόσιο λόγο η έννοια του μέσου όρου, όχι απλά ως μία μέση κατανομή συχνότητας, αλλά ως ένα δεοντικό κριτήριο, που προσδιορίζει το ιδανικό μέτρο, αυτό που «πρέπει κάποιος να είναι» με αποτέλεσμα οι όποιες αποκλίσεις από τη μέση τιμή να αποκτούν μία ηθική χροιά, μία ηθική απαξία[2] (Κανγκιλέμ, 2007: 161, Λάγιος, 2014: 29-30, Βιδάλη,

1 Σύμφωνα με τα λόγια του ίδιου του Ferri «Αλλ' όπως συνέβη με τας μονομανίας, η ψυχιατρία δεν παραδέχεται πλέον διακεκριμένον είδος ηθικού παράφρονος, αφ'ότου ο Λομπρόζο απέδειξεν ότι η ηθική παραφροσύνη συνίσταται ακριβώς εις την εκ γενετής εγκληματικότητα. Και με την αριστοτεχνικήν αυτήν απόδειξιν του Λομπρόζο, η οποίαν υπήρξε δια την νεωτέραν ψυχιατρίαν κάτι παρόμοιον προς το αυγό του Κολόμβου, η εγκληματική ανθρωπολογία εισήλθεν εις την τελευταίαν φάσιν της, εις την οποίαν, κάθε απόλυτος διάκρισις μεταξύ παραφροσύνης και εγκλήματος καταργείται, καίτοι υφίστανται μεταξύ των διακριτικοί κλινικοί χαρακτήρες, όπως μεταξύ των διαφόρων ειδικών μορφών παραφροσύνης και εγκλήματος. Οι παράφρονες και οι εγκληματίαι περιλαμβάνονται τοιουτοτρόπως εις την μεγάλην και δυστυχή οικογένειαν των παθολογικών, των ασθενών, των εκφυλισμένων, των αντικοινωνικών ατόμων». Ferri, E. 1905: 439-440).

2 Ανατρέχοντας πάλι στον Canguilhem «κανονικό από ετυμολογική άποψη, δεδομένου ότι norma σημαίνει τον γνώμονα, είναι αυτό που δεν κλίνει ούτε προς τα δεξιά, ούτε προς τα αριστερά, άρα αυτό που παραμένει στο ορθό

2013: 71 και Beirne, 1987) . Οι αντιλήψεις αυτές παγιώνονται μέσω της εδραίωσης του θεσμού της φυλακής, ο οποίος επιτρέπει την πραγματοποίηση δεκάδων συγκριτικών μετρήσεων και αναλύσεων ανάμεσα στον ελεύθερο και a priori φυσιολογικό πληθυσμό και στους εγκλείστους τους a priori αποκλίνοντες και ασθενείς.

Αυτά τα τρία στοιχεία σε συνδυασμό με την κοινωνικοπολιτική συγκυρία θα δημιουργήσουν τις συνθήκες εκείνες, ώστε να μεταφερθεί σταδιακά το ενδιαφέρον από την τήρηση του νόμου, στην τήρηση του κανόνα με την έννοια της κανονικότητας, της νόρμας. Μία νόρμα που προσδιορίζεται με ιατρικούς και στατιστικούς όρους και ταυτίζεται με τον ιδεότυπο του κανονικού μέσου ανθρώπου (Φυτράκης, 2007: 685-686), με σημείο αναφοράς όχι μόνο τα ιατρο-βιολογικά χαρακτηριστικά αλλά και κοινωνικές πρακτικές, όπως είναι η υγιεινή, η σεξουαλικότητα, οι θρησκευτικές αντιλήψεις, η συμμετοχή στην πολιτική ζωή, και εν γένει η κοινωνική συμπεριφορά. (Φουκώ, 2011:303). [3]

Με άλλα λόγια, για τους ιταλούς θετικιστές η εγκληματική πράξη ως παραβίαση του νόμου υποκρύπτει ταυτόχρονα την παραβίαση του Κανόνα από το υποκείμενο που το διαπράττει. Η τέλεση της, μάλιστα υπακούει σε μία κανονικότητα. Αν θέλουμε να την προλάβουμε πρέπει να στραφούμε στα αίτια αυτής της κανονικότητας, δηλαδή στο μη-κανονικό άτομο, το οποίο εκ φύσεως δεν μπορεί να είναι υποκείμενο δικαίου αλλά αντικείμενο προληπτικής καταστολής (Ferri, 1901/1968: 70-94).

μέσο, εξού και οι δύο παράγωγες έννοιες: κανονικό είναι αυτό που πρέπει να είναι, και κανονικό στην πιο συνηθισμένη έννοια της λέξης, είναι αυτό που συναντάται στην πλειονότητα των περιπτώσεων ενός προσδιορισμένου είδους είτε αυτό που συνιστά είτε τη μέση τιμή είτε το πρότυπο ενός μετρήσιμου χαρακτήρα» Κανγκιλέμ, Ζ. 2007: 161

3 Όπως παρατηρεί ο Foucault «[...] Μεταξύ 1840 και 1870-1975 βλέπουμε να συγκροτούνται τρία πλαίσια αναφοράς για την Ψυχιατρική: Ένα διοικητικό πλαίσιο αναφοράς, το οποίο δεν εμφανίζει πια την τρέλα με φόντο την κοινή αλήθεια αλλά με φόντο μία περιοριστική τάξη, ένα οικογενειακό πλαίσιο αναφοράς, το οποίο τεμαχίζει την τρέλα με φόντο υποχρεωτικά συναισθήματα, διαθέσεις και σχέσεις, ένα πολιτικό πλαίσιο αναφοράς, το οποίο απομονώνει την τρέλα με φόντο την κοινωνική σταθερότητα κι ακινησία...» (Φουκώ, 2011: 303).

Αν ανοίξουμε λίγο το πεδίο της ανάλυσης, παρατηρούμε ότι οι αλλαγές αυτές συντελούνται κατά τη διάρκεια του 19ο αιώνα, στην καρδιά της βιομηχανικής επανάστασης. Η αστική τάξη έχει εγκαταλείψει πλέον τον επαναστατικό λόγο του προηγούμενου αιώνα και κατέχει την εξουσία. Η διατήρηση της πέρα από την οικονομική και πολιτική της υπεροχή προϋποθέτει κατά κύριο λόγο την ιδεολογική της ηγεμονία, τη συναίνεση δηλαδή του κοινωνικού σώματος, το ιδεολογικό consensus απέναντι στην εξουσία και κυρίως απέναντι στις αξίες που τη νομιμοποιούν. Οι αξίες αυτές υπό την επίδραση του προτεσταντισμού προάγουν ένα νέο ατομικιστικό και ωφελιμιστικό ήθος με έμφαση στην έννοια της συμμόρφωσης, την εργασιακή πειθαρχία, το καθήκον και την ορθολογική διαχείριση του χρόνου (Βιδάλη, 2007: 37 επ., Weber, 2006: 50 επ.).

Την προαγωγή του νέου ήθους αναλαμβάνουν μία σειρά από γνωστικές πειθαρχίες που παράγουν έναν λόγο κανονιστικό,[4] έναν λόγο που διαμορφώνει τις συλλογικές αναπαραστάσεις και τη συλλογική ηθική γύρω από τα όρια της κανονικότητας και της παρέκκλισης, γύρω από τα όρια της νομιμότητας, του παθολογικού και του φυσιολογικού (Κανγκιλέμ, 2007: 303). Οι ταξινομήσεις και οι κατηγοριοποιήσεις που προκύπτουν δεν εξαντλούνται μόνο σε θεωρητικό επίπεδο. Η ιδεολογική ηγεμονία εδραιώνεται μέσα σε κλειστά πλαίσια, μέσα σε δομές, σε άσυλα, νοσοκομεία, φυλακές, σωφρονιστήρια, αναμορφωτήρια και κλειστά σχολεία, τα οποία έχουν ως κύριο στόχο την κανονικοποίηση των παρεκκλινόντων, τη συμμόρφωση του πληθυσμού στο νέο ήθος (Φουκώ, 1989, 320-323). Έτσι ο θετικιστικός εγκληματολογικός λόγος της εποχής,

4 Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Canguilhem « [...] ίδιον ενός αντικειμένου ή γεγονότος που χαρακτηρίζεται ως κανονικό δια της αναφοράς του σε έναν εξωτερικό ή εμμενή κανόνα είναι να μπορεί, με τη σειρά του, να αποτελέσει όρο αναφοράς για αντικείμενα ή γεγονότα που δεν είναι σε θέση να χαρακτηριστούν τέτοια. Το κανονικό είναι λοιπόν, ταυτόχρονα, η επέκταση και η έκφανση του κανόνα. Πληθαίνει το ρυθμιστικό κανόνα [regle] την ίδια στιγμή που τον δεικνύει. Το κανονικό προϋποθέτει, λοιπόν, έξω από το ίδιο, δίπλα στο ίδιο και ενάντια στο ίδιο, όλα αυτά που ακόμα του διαφεύγουν. Ένας κανόνας αντλεί το νόημα του, τη λειτουργία του και την αξία του από το γεγονός της ύπαρξης, στο εξωτερικό του, αυτού που δεν ανταποκρίνεται στην αξίωση που ο ίδιος εξυπηρετεί» (Κανγκιλέμ, 2007: 303).

διαδραματίζει κατά τον Foucault έναν ρόλο ηθικής και θεσμικής ρύθμισης στο πλαίσιο μίας βιο-πολιτικής μίας βιο-εξουσίας που έχει ως κύριο στόχο τον έλεγχο του πληθυσμού και κυρίως τον έλεγχο και τη μεταμόρφωση των επικίνδυνων τάξεων σε πειθήνιο και παραγωγικό εργατικό δυναμικό (Foucault, 2012). Μέσα από αυτήν την σύνθετη και πολυεπίπεδη διαδικασία το έγκλημα και πιο συγκεκριμένα ο εγκληματίας, ως παράγοντας όχι απλώς υπονόμευσης του νόμου, αλλά διασάλευσης της κανονικότητας, δηλαδή όχι ως απλός παράνομος αλλά ως επικίνδυνος, έγινε το αντικείμενο ελέγχου των νεωτερικών σχέσεων εξουσίας και γνώσης (Λάγιος, 2014: 33). Ταυτόχρονα η επικινδυνότητα λειτούργησε ως εργαλείο νομιμοποίησης των τεχνικών πειθαρχίας και ελέγχου απέναντι σε όσους αδυνατούσαν να προσαρμοστούν στις νέες κοινωνικές συνθήκες, με κύρια δεξαμενή τις στρατιές φτωχών, αστέγων και επαιτών που κατέκλυζαν τις βιομηχανικές μεγαλουπόλεις[5] (Hobsbawm, 2002: 46 επ., 78 επ., 214 επ., Braudel, 2001: 443 επ., Melossi, 2008: 40-44).

Η σύντομη αυτή αναφορά στο κατακερματισμένο και συγκρουσιακό κοινωνικό πεδίο του 19ου αιώνα μας επιτρέπει να αντιληφθούμε για ποιο λόγο την περίοδο αυτή αναδύεται εμφατικά στον δημόσιο λόγο η έννοια του «πληθυσμού» ως οικονομικού, πολιτικού αλλά και ηθικού προβλήματος (Malthus, 1798, Αλαχιώτης, 2009: 18-19), καθώς από τον έλεγχο και τη διαχείριση του εξαρτάται η συνέχιση και εξέλιξη της οικονομίας της αγοράς αλλά

5 Η εξάπλωση και εδραίωση της βιομηχανικής επανάστασης αποδόμησε την αγορά εργασίας, ενώ επέφερε καταλυτικές αλλαγές στην ύπαιθρο. Η εμπορευματοποίηση της αγροτικής γης και η εισαγωγή των βιομηχανικών μεθόδων στην αγροτική παραγωγή την οποία πλέον ήλεγχαν οι μεγαλογαιοκτήμονες είχαν ως συνέπεια την αποβολή μίας μεγάλης μερίδας εργαζόμενων που απασχολούνταν στην ύπαιθρο, οι οποίοι συνέρεαν πλέον στα αστικά κέντρα προς αναζήτηση εργασίας. Παράλληλα, η εκμηχάνιση, ο καταμερισμός της εργασίας και η περαιτέρω εξειδίκευση του εργατικού δυναμικού ιδίως στην δεύτερη φάση του βιομηχανικού καπιταλισμού (τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα) έπληξε τους τεχνίτες της βιομηχανίας, οι οποίοι προστίθεντο στην μεγάλη χοάνη του άνεργου και πλεονάζοντος εργατικού δυναμικού. Βλ. αναλυτικά Hobsbawm, 2002: 46 επ., 78 επ. και 214 επ.

και του συνδεόμενου με αυτή πολιτιστικού οικοδομήματος. Κατ' αυτόν τον τρόπο, όπως θα αναλύσει ο Foucault, ο τρόπος ζωής και συμπεριφοράς, οι κοινωνικές πρακτικές και συνήθειες θα τεθούν στο επίκεντρο ενός συγκροτημένου επιστημονικού λόγου με ευθύνη του ίδιου του κράτους που στρέφεται πλέον στον «πληθυσμό» του και στη μονάδα αυτού το «άτομο» προκειμένου να το υπαγάγει σε συγκεκριμένους κανόνες (νόρμες) συμπεριφοράς (Φουκώ, 2007: 172-173). Δεν είναι τυχαίο άλλωστε ότι για πρώτη φορά την περίοδο αυτή επιχειρείται με θεσμικό τρόπο μία εκτεταμένη παρέμβαση στην ιδιωτική και οικογενειακή ζωή των πολιτών και κυρίως των μαζών από τα χαμηλά κοινωνικά στρώματα (Donzelot, 1977), τα οποία με μία παραλάσσουσα επιχειρηματολογία ταυτίζονται με τον κοινωνικό κίνδυνο και την απειλή (classes dangereuses).

Η εμφατική επαναφορά της έννοιας της επικινδυνότητας σήμερα

Τις τελευταίες, δεκαετίες ο λόγος περί εγκλήματος μοιάζει να επιστρέφει στις ιδεολογικές-ιστορικές του καταβολές. Η αμφιλεγόμενη έννοια της επικινδυνότητας (Αλεξιάδης, 1986) επανέρχεται εμφατικά με άμεσο ή έμμεσο τρόπο στις σύγχρονες νεοφιλελεύθερες ή νεοσυντηρητικές θεωρίες (Bottoms, 1977), στις θεωρίες για την εγκληματική ροπή της λεγόμενης υπο-τάξης (underclass) (Murray, 1990), στη δυναμική επαναφορά βιογενετικών θεωριών, που δίνουν έμφαση στις ορμόνες, τους νευροδιαβιβαστές τη δομή του εγκεφάλου (Ellis, 2005) το δείκτη ευφυΐας και τη φυλετική προέλευση των δραστών (Herrnstein & Murray, 1994), στη θεωρία της μηδενικής ανοχής (Wilson & Kelling, 1983, Τζαννετάκη, 2006), όπου η διατήρηση της τάξης αποκτά σαφές προβάδισμα έναντι της δικαιοσύνης, στην επαναφορά του σκοπού της αχρήστευσης (incapacitation) για βίους δράστες και δράστες σεξουαλικών αδικημάτων (Zimring/Hawkins, 1995), αλλά και στη θεωρία του Ποινικού Δικαίου του Εχθρού, στην υποχώρηση δηλαδή θεμελιωδών ατομικών δικαιωμάτων και ελευθεριών για εκείνους τους δράστες, που λόγω της σοβαρότητας του αδικήματος που διαπράττουν, θεωρείται ότι εκπίπτουν από το κοινωνικό συμβόλαιο και αυτομάτως χάνουν την προστασία των ατομικών τους δικαιωμάτων και προσλαμβάνονται

ως εχθροί της κοινωνίας (Jakobs, 2005: 868 επ.)

Παράλληλα, πληθαίνουν διαρκώς τα προγνωστικά εργαλεία μέτρησης κινδύνου, τα οποία βασίζονται σε σύγχρονες αναλογιστικές τεχνικές, προκειμένου να προγνώσουν την ανθρώπινη συμπεριφορά, την πιθανότητα δηλαδή διάπραξης αδικήματος ή εμφάνισης υποτροπής[6] (Simon, 1988: 771-800 και Reichman, 1986: 151-172). Το ενδιαφέρον με αυτές τις τεχνικές, οι οποίες συνδυάζουν σύνθετα στατιστικά και μαθηματικά μοντέλα από το πεδίο της Λογιστικής και της Οικονομίας (Feeley& Simon, 1994: 173-201, 188-190) είναι ότι αντλούν πληροφόρηση από ποικίλες βάσεις δεδομένων, οι οποίες καταγράφουν άλλοτε με εμφανή κι άλλοτε με αθέατο τρόπο τις συνήθειες, τις προτιμήσεις μας, τα ενδιαφέροντα, τη μορφωτική, κοινωνική και επαγγελματική πορεία των πολιτών, τις επαφές τους με το προνοιακό σύστημα, την κατάσταση της υγείας τους και την ενδεχόμενη εμπλοκή τους με το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης, καλύπτοντας ένα μεγάλο χρονικό φάσμα, που ξεκινά ήδη από τη γέννηση μας(Silver/Miller, 2002: 138-161, 140).

Η μαζικά αυτή παραγόμενη γνώση, η οποία αφορά το σύνολο του πληθυσμού, αποθηκεύεται σε ηλεκτρονικές βάσεις και αποτελεί την πρώτη ύλη σύνθετων στατιστικών συσχετίσεων και ταξινομήσεων. Αυτό, ωστόσο, που έχει σημασία να κατανοήσουμε σε πρώτη φάση είναι ότι οι αναλογιστικές τεχνικές πρόγνωσης διαφέρουν από τους προγνωστικούς πίνακες, στο βαθμό που τα αποτελέσματα τους αφορούν πληθυσμιακά σύνολα και ομάδες και όχι άτομα (Silver, William, Banks, 2000: 733-763, Silver & Chow-Martin, 2002: 538-568). Εφαρμόζοντας την μέθοδο της διασποράς μέσου όρου (baserate dispersion) κατηγοριοποιούν τον πληθυσμό σε υποσύνολα με κοινά χαρακτηριστικά, τα οποία μοιράζονται ένα κοινό ποσοστό κινδύνου. Με αυτόν τον τρόπο, επιχειρούν να μετριάσουν τον πρόβλημα των λανθασμένων προγνωστικών κρίσεων, καθώς η πρόγνωση δεν αφορά ένα μεμονωμένο άτομο αλλά μία ολόκληρη

6 Τα εργαλεία αυτά, όπως το Offender Assessment System (OASys), και το MATRIX 2000 για τους δράστες σεξουαλικών αδικημάτων, που εφαρμόζονται στην Μ. Βρετανία, χρησιμοποιούνται από τους φορείς ποινικής δικαιοσύνης και την αστυνομία ως προς την εφαρμογή θεσμών, όπως η υφ'όρον αναστολή και απόλυση. Βλ. Feeley/Simon, 1994: 173-201, Silver/William, 2000: 733-764.

στατιστική ομάδα, που μοιράζεται ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά (Silver/Miller, 2002: 143).

Τα εργαλεία, ωστόσο, αυτά εσωτερικεύουν κοινωνικά στερεότυπα και προκαταλήψεις, διευρύνοντας κοινωνικές ανισότητες και αποκλεισμούς. Είναι χαρακτηριστικό ότι στις βάσεις δεδομένων συλλέγονται ως παράγοντες κινδύνου μεταβλητές όπως η εθνική και φυλετική καταγωγή, η θρησκεία, η νοητική και συναισθηματική ευφυΐα, οι οποίες ανεξάρτητα από τις ενστάσεις που εγείρονται για τον τρόπο μέτρησης τους αποτελούν αντικειμενικά χαρακτηριστικά της προσωπικότητας που δεν αλλάζουν με αποτέλεσμα ο δράστης να υπόκειται σε μία δυσμενή μεταχείριση όχι για κάτι που έκανε αλλά γι' αυτό που είναι (Silver & Miller, 2002:149, Simon, 1988: 771-775).

Αν συγκρίνει κανείς αυτές τις εξελίξεις με τις αντιλήψεις και πρακτικές του 19ου αιώνα αισθάνεται σαν «τίποτα να μην έχει αλλάξει και ταυτόχρονα τίποτα να μην είναι όπως παλιά» Τι ακριβώς όμως έχει συμβεί ; Ποια είναι τα σημεία σύγκλισης και ποια τα σημεία απόκλισης του παρόντος με το παρελθόν; Πώς διαμορφώνεται το περιεχόμενο του κριτηρίου της επικινδυνότητας και πώς επηρεάζει τα σύγχρονα συστήματα κοινωνικού ελέγχου;

Κοινωνικοί μετασχηματισμοί και διαμόρφωση του κοινωνικού ελέγχου

Επιχειρώντας πάλι να ανοίξουμε το κάδρο της ανάλυσης θα διαπιστώσουμε πως οι θεωρήσεις που επαναφέρουν την έννοια της επικινδυνότητας στο πεδίο της αντεγκληματικής πολιτικής δε λαμβάνουν χώρα σε κοινωνικό κενό. Είναι άμεσα συναρτώμενες με ευρύτερες κοινωνικές μεταβολές, που έλαβαν χώρα το τελευταίο τέταρτο του 20ου αιώνα, σε μία περίοδο δημοσιονομικής κρίσης, συρρίκνωσης του κοινωνικού κράτους, κοινωνικής απορύθμισης, κοινωνικής ανασφάλειας και μεταναστευτικών ροών. Αποφεύγοντας μία σύντομη και αναγκαστικά απλουστευτική ερμηνεία των κοινωνικών μετασχηματισμών θα περιοριστούμε στο να επισημάνουμε ότι η τεχνολογική έκρηξη ως καταλύτης των κοινωνικών εξελίξεων μετέβαλλε ραγδαία μέσα σε λίγα χρόνια τα συστατικά στοιχεία του κοινωνικού χώρου και χρόνου, ερχόμενη σε

αντίφαση με την στατικότητα των νεωτερικών θεσμών (Giddens, 2002: 674, Hobsbawm, 2002: 370).

Οι νέες προκλήσεις που δημιουργούνται, και κυρίως οι νέες μορφές κινδύνων και διακινδύνευσης που εκλύει η τεχνολογική και επιστημονική πρόοδος εκφεύγουν από τα νεωτερικά μοντέλα σκέψης, κοινωνικής οργάνωσης, πρόληψης και διαχείρισης, με βασική συνέπεια μία κρίση νομιμοποίησης απέναντι στο κράτος, την επιστήμη και τους θεσμούς και μία διάχυτη ρευστότητα στο κοινωνικό πεδίο (Harvey, 1989: 240 επ. , Bauman, 2004: 26, Γασπαρινάτου, 2006:1535 επ.)

Η τελευταία θα αποτελέσει τη βάση για τη διαμόρφωση μίας νέας κοινωνικής συναίνεσης με κεντρικό άξονα τον φόβο και την ανασφάλεια (Hall κ.α. 1978: 208-216, 322-323) και κυρίαρχο αίτημα την προστασία από ενδεχόμενους κινδύνους (Beck, 1992, O'Malley, 2000, Hudson, 2003, Kemshall, 2006). Η νέα αυτή μορφή κοινωνικής συναίνεσης θέτει στο επίκεντρο την έννοια της πρόληψης μία πρόληψη με διαχειριστικό και προδρασιακό πρόσημο (Τσουκαλά, 2011: 1719), ενώ επιφέρει για τα συστήματα κοινωνικού ελέγχου τρεις κρίσιμες μεταβολές. Η πρώτη αφορά το αντικείμενο του κοινωνικού ελέγχου, η δεύτερη τη φιλοσοφία του και η τρίτη τη σχέση του με το χώρο και το χρόνο (Γασπαρινάτου, 2006: 1548-1550, Αντωνοπούλου 2010: 33, 34). Οι μεταβολές αυτές έρχονται εκ προοιμίου και εκ των πραγμάτων σε σύγκρουση με την κλασική θεωρία προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και τις αρχές του κράτους δικαίου. Η σύγκρουση αυτή δεν είναι ευκαιριακή αλλά δομική, καθώς οι σύγχρονες πολιτικές και τεχνικές κοινωνικού ελέγχου αναιρούν την ανθρώπινη αξία και προσωπικότητα, ως αφετηρία και σκοπό της αντεγκληματικής πολιτικής, αναιρούν δηλαδή την έννοια του υποκειμένου, του ατόμου ως φορέα γνωστικής συνείδησης και ατομικής βούλησης (Τσουκαλά, 2016, 288-292)

Χαρακτηριστικά των σύγχρονων συστημάτων κοινωνικού ελέγχου

Για να γίνουμε όμως πιο συγκεκριμένοι, η προδρασιακή διαχείριση του ενδεχόμενου κινδύνου (Τσουκαλά 2016: 286), ως σαφή τάση που διαπνέει πλέον τα σύγχρονα συστήματα κοινωνικού ελέγχου,

μεταφέρει το κέντρο βάρος από την πράξη, από την εκδηλωθείσα φυσική ενέργεια ή παράλειψη σ΄ ένα προγενέστερο στάδιο που πηγαίνει ακόμα πιο πριν και από την πιθανότητα επέλευσης ενός συγκεκριμένου κινδύνου. Και τούτο διότι η έννοια του κινδύνου δεν προσδιορίζεται με βάση τη διακινδύνευση ενός συγκεκριμένου εννόμου αγαθού, αλλά τη διακινδύνευση που προκύπτει για το σύνολο των εννόμων αγαθών και συνεπώς εν γένει για τη δημόσια ασφάλεια και την κοινωνική ευταξία από την επικινδυνότητα ενός ατόμου (Castel, 1983). Η επικινδυνότητα αυτή από την άλλη δε διαπιστώνεται μέσα από την κλινική μελέτη των ατομικών και κοινωνικών όρων της προσωπικότητας ενός συγκεκριμένου δράστη, αλλά μέσα από την ένταξη του ατόμου σε μία ευρύτερη ομάδα που σύμφωνα με αναλογιστικά κριτήρια αξιολόγησης ενδέχεται δυνητικά να διαπράξει κάποια αξιόποινη πράξη στο μέλλον (Lianos & Douglas, 2000).

Συνεπώς, στις νέες μορφές κοινωνικού ελέγχου αντικείμενο πλέον δεν είναι το άτομο, αλλά η κοινωνική ομάδα από την οποία προέρχεται ή εντάσσεται με κριτήρια αναλογιστικά. Υπό αυτήν την έποψη το άτομο χάνει σταδιακά τη δικαιική του υπόσταση ως ηθικός φορέας (moral agent) και εκπίπτει σε μία στατιστική μονάδα μέτρησης, σ'έναν ακόμα αριθμό στο πλαίσιο πολύπλοκων στατιστικών συστημάτων (Feeley & Simon, 1992: 452-454, Feeley & Simon, 1994: 173-174, Simon, 1988: 773).

Η μετάβαση από τον μεμονωμένο δράστη στην εν δυνάμει επικίνδυνη ομάδα στην οποία κατατάσσεται έχει δύο ακόμα άμεσες συνέπειες. Τη μετάβαση της εστίασης από την άδικη πράξη στην παρεκκλίνουσα συμπεριφορά και από τον δράστη στον ύποπτο (Hassemer, 2011, Jasch, 2011). Το γεγονός αυτό διευρύνει το πεδίο του κοινωνικού ελέγχου σε ευρείες κοινωνικές κατηγορίες και εν τέλει στο σύνολο του πληθυσμού. Εάν όμως έτσι έχουν τα πράγματα οι εξελίξεις αυτές έρχονται σε δομική αντίφαση με θεμελιώδεις προσωποπαγείς αρχές του δικαίου, όπως η αρχή της ατομικής ενοχής, το τεκμήριο της αθωότητας και συνακόλουθα η αρχή της νομιμότητας των ποινών (Τσουκαλά, 2016).

Σε κάθε περίπτωση αυτό που πρέπει να κατανοήσουμε είναι ότι στο πλαίσιο του προδρασιακού κοινωνικού ελέγχου, στο νέο πρότυπο

στρατηγικής διαχείρισης κινδύνων που αναπτύσσεται, το κέντρο βάρους της κοινωνικής αντίδρασης μεταφέρεται από το κέντρο στην περιφέρεια του συστήματος ποινικής καταστολής, ήτοι από το χώρο απονομής της ποινικής δικαιοσύνης, στο στάδιο της αστυνόμευσης (Παρασκευόπουλος, 2003: 18, 27 επ. Γασπαρινάτου, 2016: 2065). Ο κοινωνικός αυτός έλεγχος δεν αποσκοπεί στην κανονικοποίηση, στην αναμόρφωση των επικίνδυνων τάξεων, όπως στον 19ο αιώνα, αλλά στη διαρκή επιτήρηση των εν δυνάμει επικίνδυνων ομάδων και τον διαρκή αποκλεισμό τους από συγκεκριμένους χώρους και κατ'επέκταση δικαιώματα. Πρόκειται για μία εξ αποστάσεως διαχείριση του χώρου, στο πλαίσιο της οποίας η παραπομπή σε δίκη και η κατάγνωση ενοχής τίθεται σε δεύτερη μοίρα, γεγονός με πολλαπλές συνέπειες στο κράτος δικαίου και το σεβασμό θεμελιωδών ατομικών ελευθεριών. (Feeley/Simon, 1992: 451-454).

Συνακόλουθα, το έγκλημα, όπως παρατηρούν οι Feeley και Simon χάνει σταδιακά την ηθική του απαξία και μεταβάλλεται σ'ένα κανονικό (normal) και αναπόφευκτο παρελκόμενο της κοινωνικής ζωής, μία δεδομένη και εκτεταμένη μορφή διακινδύνευσης, όπως είναι οι κίνδυνοι από την κυκλοφορία των οχημάτων (Feeley/Simon, 1992). Αυτό δε σημαίνει ότι το έγκλημα παύει να προκαλεί αισθήματα φόβου στους πολίτες. Κάθε άλλο. Αυτό, ωστόσο που αλλάζει είναι ότι τουλάχιστον στις επίσημες πολιτικές διαχείρισης και ελέγχου δεν προσλαμβάνεται πλέον ως ένα περιθωριακό γεγονός με ηθική απαξία, που υπονομεύει την οικονομία, την κοινωνική ασφάλεια και συνοχή. Αντίθετα, το έγκλημα από χαμένο προϊόν του καπιταλιστικού συστήματος έχει αναβαθμιστεί σε αναπόσπαστο στοιχείο της οικονομίας της αγοράς και του κράτους (Lea, 2002), αποτελώντας το τέλειο λιπαντικό της καπιταλιστικής μηχανής (Chambliss, 1978) και ο πρωταρχικός λόγος νομιμοποίησης της κρατικής εξουσίας και επιβεβαίωσης του κοινωνικού συμβολαίου, του ιδεολογικού consensus απέναντι σ' ένα φοβισμένο και κατακερματισμένο κοινωνικό σώμα (Hall et al. 1978).

Αντί συμπεράσματος

Συνοψίζοντας, θεωρούμε ότι όπως έχουν υποστηρίξει οι Feeley και Simon βρισκόμαστε μπροστά όχι μόνο σε μία Νέα Ποινολογία,

αλλά σε ένα νέο πρότυπο αναλογιστικής δικαιοσύνης (Feeley & Simon, 1992: 449-474, Feeley & Simon, 1994:173-201), στο βαθμό που αλλάζουν οι στοχεύσεις και η φιλοσοφία του κοινωνικού ελέγχου προς μία διαχειριστική κατεύθυνση. Συνιστά αυτή η διαγραφόμενη τάση ένα νέο παράδειγμα; Το ερώτημα αυτό δεν είναι εύκολο να απαντηθεί. Αφενός γιατί η νέα τάση συνυπάρχει ταυτόχρονα και με όλες τις προηγούμενες μέσα σε μία ρευστή κατάσταση, που όλα μπερδεύονται γλυκά. Αφετέρου διότι ο κοινωνικός έλεγχος επιστρατεύει τα ίδια εννοιολογικά εργαλεία με το παρελθόν, προκειμένου να ελέγξει το πλενάζον κοινωνικό και εργατικό δυναμικό. Τα γρανάζια, ωστόσο, του καπιταλισμού σήμερα δεν έχουν ανάγκη τις μάζες για να κινηθούν. Αλλά τους λίγους στους οποίους συσσωρεύεται ο πλούτος. Οι υπόλοιποι δεν χρειάζεται να αναμορφωθούν σε πειθήνιο εργατικό δυναμικό. Χρειάζεται απλά να μην ενοχλούν. Να μη γίνονται θεατοί.

Οι κοινωνικές αυτές κατηγορίες που συγκροτούν είτε τις «επικίνδυνες τάξεις» του 19ου αιώνα είτε το υπο-προλεταριάτο, την υπο-τάξη (underclass) του 21ου αποτελούν σύμφωνα και με εμπειρικές έρευνες τους προνομιακούς «πελάτες» του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης. Οι κοινωνικές αυτές κατηγορίες στοχοποιούνται ως «επικίνδυνες», ως υπεύθυνες για την κατάσταση στην οποία έχουν περιέλθει, ως απειλή για την κοινωνική συνοχή χτίζοντας έτσι μία νέα μορφή συναίνεσης απέναντι στον «εσωτερικό εχθρό».

Πρόκειται στην ουσία για μία «διακυβέρνηση μέσω του εγκλήματος» (Simon, 1997), η οποία λειτουργεί πολυεπίπεδα και αναδραστικά. Οι ποινικές πρακτικές δεν αντανακλούν απλά τις κοινωνικές μεταβολές αλλά συντελούν στην διαμόρφωση και διαχείριση τους. Μέσω του συμβολικού τους ρόλου διαμορφώνουν τις κοινωνικές αναπαραστάσεις, την συλλογική ηθική γύρω από την έννοια του κινδύνου και της απειλής, διαμορφώνουν συναινέσεις και νομιμοποιούν εξαιρέσεις (Melossi, 2000, 2008). Μέσα σε αυτό το πλαίσιο η επικινδυνότητα από την χρονική στιγμή της γέννησης μέχρι την σύγχρονη «αναγέννηση» της αποτελεί το πιο δραστικό εργαλείο χάραξης του ορίου ανάμεσα στο δίπολο κοινωνική ενσωμάτωση-αποκλεισμός (Young 1999, 2002). Ανάμεσα στα δικαιώματα αυτών

που τίθενται εντός έννομης τάξης που και την no man's land του κοινωνικού περιθωρίου.

Βιβλιογραφία

Αλαχιώτης, Σ. (2009). Πρόλογος σε Darwin, C. (2009), Η καταγωγή των Ειδών, τόμος Α΄, Αθήνα: εκδ. Το Βήμα.

Αλεξιάδης, Σ. (1986), «Η επικινδυνότητα του εγκληματία: Ένα στοιχείο πλαστό» σε ΜΝΗΜΗ Χωραφά, Γάφου, Γαρδίκα, τ. Β΄ εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα Κομοτηνή, 1986, σσ. 131-144.

Αλεξιάδης, Σ. (2011), Εγκληματολογία, Ε΄ έκδοση, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, Σάκκουλας, 2011.

Αντωνοπούλου, Α. (2010), Σύγχρονες τάσεις αντεγκληματική πολιτικής, Η πολιτική της μηδενικής ανοχής και τα μέτρα διαχείρισης κρίσεων, Αθήνα Θεσσαλονίκη: εκδόσεις Σάκκουλας, σ. 33-34.

Βιδάλη, Σ. (2013), Εισαγωγή στην Εγκληματολογία, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη.

Βιδάλη, Σ. (2007),΄Ελεγχος του εγκλήματος και Δημόσια Αστυνομία. Τομές και συνέχειες στην Αντεγκληματική Πολιτική, τομ. Α΄, Αθήνα-Κομοτηνή, Αντ.Ν.Σάκκουλας.

Γασπαρινάτου, Μ. (2016), «Ανήλικοι εν δυνάμει παραβάτες και αστυνόμευση εν καιρώ κρίσης: «Όψεις μιας ποιοτικής έρευνας» σε Έγκλημα και Ποινική Καταστολή σε εποχή κρίσης τιμητικός τόμος για τον Καθηγητή Νέστορα Κουράκη, εκδ. επιμ. Μ. Γασπαρινάτου, Αθήνα: Αντ. Ν. Σάκκουλας, σσ. 2044-2068

Γασπαρινάτου, Μ. (2006) «Η διαμόρφωση της αντεγκληματικής πολιτικής στην κοινωνία της διακινδύνευσης», ΠοινΛόγος, τ.4/2006, σσ. 1535-1552.

Κανγκιλέμ, Ζ. (2007), Το κανονικό και το Παθολογικό. Μτφ. Γ. Φουρτούνης, Αθήνα: Νήσος.

Κουκουτσάκη, Α. (2013), «Κοινωνιολογικές προσεγγίσεις της παρέκκλισης και του εγκλήματος» αναρτημένο στον ιστότοπο http://crimevssocial control.blogspot.gr/2013/05/blog-post_3331l. html σσ. 1-47.

Λάγιος, Θ. (2014), «Νόμος και Κανόνας: Επιστήμη και Βιοπολιτική» σε Επιστήμες, Τεχνολογία, Ιδεολογία, Κριτικές προσεγγίσεις-Συλλογή Κειμένων, Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών Α.Ε, σσ. 27-37.

Νικολόπουλος, Γ.(2003), «Επικρίσεις και αντιστάσεις γύρω από την έννοια της επικινδυνότητας:από το θετικιστικό παράδειγμα

στις θεωρίες διακινδύνευσης», στο Α. Μαγγανά, Δικαιώματα του Ανθρώπου-Έγκλημα-Αντεγκληματική πολιτική. Τιμητικός τόμος για την Αλίκη Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου, τ. Β, Νομική Βιβλιοθήκη-Bruylant, Αθήνα Βρυξέλλες, 2003, σσ. 951-960.

Τζαννετάκη, Τ. (2011), «Πρότυπα ποινικής καταστολής. Θέσεις και αντιθέσεις», σε Α. Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου/ Α. Χαλκιά (επιμ.), Η εγκληματολογία απέναντι στις σύγχρονες προκλήσεις, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 2011, σσ. 187-199.

Τζαννετάκη, Τ. (2006), Ο νεοσυντηρητισμός και η πολιτική της μηδενικής ανοχής – Μία κριτική θεώρηση των θέσεων του James Q. Wilson, Αθήνα/ Κομοτηνή: εκδ. Αντ.Ν. Σάκκουλας.

Τσαλίκογλου, Φ. (1987). Ο μύθος του επικίνδυνου ψυχασθενή, Αθήνα: εκδόσεις Παπαζήση.

Τσουκαλά, Α. (2011), «Προδρασιακή διαχείριση των ενδεχόμενων κινδύνων και ατομικές ελευθερίες», στο Χαλκιά Α. (επιμ.), Η σύγχρονη εγκληματικότητα, η αντιμετώπιση της και η επιστήμη της εγκληματολογίας, Τιμητικός τόμος για τον Ι. Φαρσεδάκη, τόμος ΙΙ, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σσ. 1719-1730.

Τσουκαλά, Α. (2016), «Η θεμελιώδης ασυμβατότητα των σύγχρονων τάσεων αστυνόμευσης με τις Αρχές του Κράτους Δικαίου», Έγκλημα και Ποινική Καταστολή σε εποχή κρίσης τιμητικός τόμος για τον Καθηγητή Νέστορα Κουράκη, εκδ. επιμ. Μ. Γασπαρινάτου, Αθήνα: Αντ. Ν. Σάκκουλας, σσ. 285-296.

Φουκώ Μ. (2011), Οι μη κανονικοί. Παραδόσεις στο Κολέγιο της Γαλλίας, 1974-1975, μτφ. Σιαμανδούρας, Σ. Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας.

Φουκώ, Μ. (2007), Ιστορία της Σεξουαλικότητας. 1. Η Δίψα της Γνώσης, μτφ. Γ. Ποζάκη, Αθήνα: Κέδρος

Φυτράκης Ε. (2007), «Από τον επικίνδυνο στο μέσο συνετό άνθρωπο: Μυθολογία και εμπειρισμός στο (ποινικό) δίκαιο», στον τιμητικό τόμο για τον Ιωάννη Μανωλεδάκη, Μελέτες Ποινικού Δικαίου-Εγκληματολογίας-Ιστορίας του Εγκλήματος, τόμος ΙΙ, σσ. 685-708.

Weber, Μ. (2006), Η προτεσταντική ηθική και το πνεύμα του καπιταλισμού, μτφ. Μ.Γ Κυπραίου, επιμ. Β. Φίλια, Αθήνα: Gutenberg,

Allen J. (2003), «Μεταβιομηχανισμός και μεταφορντισμός σε Hall S., Held D., Mc Grew A., (2003), Η νεωτερικότητα σήμερα, Αθήνα, Εκδόσεις Σαββάλας, σσ.249-323.

Bauman, Z., (2004), Παγκοσμιοποίηση. Οι συνέπειες για τον άνθρωπο, Αθήνα: Πολύτροπον.

Beck, U. (1992), Risk Society, Towards a New Modernity, London: Sage.

Beirne, P. (1987). "Adolphe Quételet and the Origins of Positivist Criminology" in Beirne, P. ed. (1994). The origins and growth of criminology: Essays on intellectual history, 1760-1945. Aldershot, Hants, England: Dartmouth.

Braudel, F. (2001), Γραμματική των Πολιτισμών, Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης

Bottoms A. (1977), "Reflections on the renaissance of Dangerousness", The Howard Journal of Penology and Crime Prevention, 1977, τ. 16, ν. 2, pp. 70-96.

Castel, R. (1983). «De la dangerosité au risque», Actes de la recherche en sciences sociales, 1983, τ. 47-48, σσ. 119-127.

Chambliss, W. (1978), On the Take : From Petty Crooks to Presidents. 2nd ed. Bloomington : Indiana University Press

Cohen, S. (1985), Visions of Social Control: Crime, Punishment and Classification, Cambridge: Polity Press.

Cohen, S. (1988), Against Criminology, New Brunswick: Translation Books.

Donzelot, J. (1977), La police des familles, Paris: Edition de Minuit.

Ellis, L. (2005), "A theory Explaining Biological Corellates of Criminality", European Journal of Criminality 2 (2005): 287-315.

Feeley, M. & Simon, J. (1994), "Actuarial Justice: The emerging New Criminal Law" in Nelken, D. ed. (1994), The Futures of Criminology, London: Sage, pp. 173-201.

Feeley M. & Simon J., (1992) -The new penology: Notes on the emerging strategy of corrections and its implications, Criminology 30:4/1992, pp. 449-474.

Ferri, E. (1901), "Lecture I –Critique of The Classical School" in Grupp S. (1968), The Positive School of Criminology. Three Lectures by Enrico Ferri, Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.

Ferri, E. (1925), Κοινωνιολογία του εγκλήματος και του εγκληματίου, μτφρ. Βασ. Δουρδούμα, Αθήνα: εκδόσεις Νάρκισσος

Foucault M. (1981), "L'evolution de la notion d' "individu dangereux" dans la psychiatrie legale" Deviance et Société 1981 Vol 5, n. 4 pp. 403-422.

Foucault, M. (1989), Επιτήρηση και τιμωρία. Η γέννηση της φυλακής, μτφρ. Κ.Χατζηδήμου, Ι.Ράλλη. Αθήνα, εκδ. Ράππα.

Foucault, M. (2012). Η γέννηση της βιοπολιτικής. Παραδόσεις στο Κολλέγιο της Γαλλίας (1978-1979), μτφρ. Β. Πατσογιάννης, Αθήνα: Πλέθρον.

Garland, D. (1985), "The Criminal and his Science", The British Journal of Criminology, v. 25 No2 pp. 109-137.

Garland, D. (2001), The Culture of Control. Crime and Social Order in Contemporary Society, Oxford: Oxford University Press.

Garland, D. Sparks, R. (2000), «Criminology, Social Theory and the Challenge of Our Times», σε Garland D., Sparks R., επιμ., (2000), Criminology, Social Theory and the Challenge of Our Times, Oxford: Oxford University Press.

Garofalo, R. (1905). Criminologie, Paris: Felix Alcan, Editeur.

Giddens, A. (2002), Κοινωνιολογία, Τσαούσης Δ. επιμ., (2002), Αθήνα, Gutenberg, σ. 674.

Hall S., Critcher, C., Jefferson, T., Clarke, J. and Roberts, B. (1978), Policing the Crisis: Mugging, the State and Law and Order, London: Macmillan.

Harvey, D. (1989), The condition of Postmodernity, Oxford: Blackwell.

Hassemer W., (2011), «Επιτήρηση αντί τιμωρίας, Παρατηρήσεις, ερωτήσεις, ταξινομήσεις, παραδείγματα, θέσεις & άλλα», σε Καϊάφα-Γκμπάντι M./Prittwitz C. (2011), (Επιμ.), Επιτήρηση και ποινική καταστολή στη σύγχρονη αντεγκληματική πολιτική, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σσ. 7-13.

Herrnstein, R. J. & Murray, C. (1994), The Bell Curve. Intelligence and Class Structure in American Life, N.Y etc: The Free Press.

Hobsbawm. E, (2002), Η εποχή των άκρων. Ο Σύντομος Εικοστός Αιώνας 1914-1991, στ΄έκδοση, Αθήνα: Θεμέλιο.

Hudson B., (2003), Justice in the Risk Sosiety, London Etc., Sage.

Jasch M. (2011), «Ελεγκτικές Κυρώσεις: Τιμωρία χωρίς ποινή; Ο σημαντικός ρόλος της αστυνομίας ως δείκτη ενός νέου δικαίου ασφάλειας» σε Καιάφα –Γμπάντι/Cornelius Prittwitz (2011), Επιτήρηση και ποινική καταστολή στη σύγχρονη αντεγκληματική πολιτική, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη σσ. 53-62.

Jakobs G. (2005), «Το Ποινικό Δίκαιο του πολίτη και το Ποινικό Δίκαιο του εχθρού», ΠοινΔικ 2005, σελ. 868 κ.ε.

Kemshall H. (2006), "Crime and Risk", σε Taylor, P.- Gooby, P. & Zinn, J.O. eds., (2006), Risk in Social Science, Oxford: Oxford University Press, pp. 76-93.

Landreville, P. (2005), «Από την κοινωνική ένταξη στη διαχείριση των κινδύνων; Οι πολιτικές και οι πρακτικές στο κεφάλαιο των ποινών», ΠοινΔικ 12/2005, σσ. 1461-1467.

Lea J., (2002), Crime & Modernity, London: Sage.

Lianos E. & Douglas M., Dangerization and the end of deviance, in: D. Garland & R. Sparks (eds.), Criminology and social theory, Oxford University Press, Oxford/ New York, 2000, pp. 103-125.

Loader, I., Sparks, R., (2007), "Contemporary Landscapes of crime, Order and control. Governance, Risk and Globalization", στο Maguire, M., Morgan, R., Reiner, R., eds., (2002), The Oxford Handbook of Criminology, 4rd ed., Oxford: Clarendon Press, pp. 78-101: 80.

Malthus, T. (1798), An Essay on the Principle of Population, London: Printed for J. Johnson in St.Paul's Church-Yard, ανακτημένο ηλεκτρονικά από τη διεύθυνση www.esp.org/books/Malthus/population/Malthus.pdf

Melossi, D. (2000), "Changing Representations of the Criminal", British Journal of Criminology (2000) v. 40, pp. 296-320.

Melossi, D. (2008), Controlling Crime, Controlling Society. Thinking about Crime in Europe and America, Cambridge: Polity Press.

Murray, C. (1990), The emerging underclass, London: Institute of Economic Affairs

O' Malley, P. (2000), "Risk societies and the government of crime" σε M. Brown-J.Pratt eds.(2000), Dangerous Offenders, London & N.Y: Routledge, 2000, σσ.17-33.

Silver, E., William, R., Banks S. & S., "Constructing Actuarial Devices for Predicting Recidivism: A Comparison of Methods", Criminal Justice and Behavior, 2000, v. 27, n. 6, pp. 733-763.

Silver, E.- Chow-Martin L., "A multiple Models Approach to Assessing Recidivism Risk: Implications for Judicial Decision Making," Criminal Justice and Behavior, 2002, v. 29, n. 5, pp. 538-568.

Silver, E. -Miller, L.L. (2002) "A Cautionary Note on the Use of Actuarial Risk Assessment Tools for Social Control", Crime & Delinquency, 2002, v. 48, pp.138-161.

Simon, J. (1987), "The Emergence of a Risk Society: Insurance, Law, and the State", Socialist Review, 95, pp. 61-89, αναδημοσιευμένο σε O' Malley P.ed. (1998), Crime and the Risk Society, Aldershot

etc.: Ashgate-Darmouth, 1998, pp.3-31.

Simon, J. (1988), "The ideological Effects of Actuarial Practices" Law & Society Review 1988, v. 22, n. 4, pp.771-800: 771-775. Case, S. (2006).

Young J., (1999), The exclusive society, London: Sage.

Young, J., (2002), «Crime and social exclusion», σε Maguire M., Morgan R., Reiner R. eds., (2002), The Oxford Handbook of Criminology, 3rd ed., Oxford, Clarendon Press, pp. 457-490.

Zimring F.E. & Hawkins G., (1995), Incapacitation – Penal confinement and restraint of crime, Oxford-New York: Oxford University Press.

III.

Ιστορικές διαστάσεις της εγκληματολογίας και του εγκλήματος

Έφη Αβδελά

Για μια ιστορία της εγκληματολογικής σκέψης στην Ελλάδα

Η ιστορία του εγκληματολογικού λόγου έχει γνωρίσει διεθνώς τα τελευταία χρόνια μεγάλη άνθηση. Έρευνες για την Ευρώπη ή τη βόρεια και τη νότια Αμερική δείχνουν ότι από τα τέλη του 18ου αιώνα η επιστημονική μελέτη για το έγκλημα και τους εγκληματίες διαμόρφωσε ένα ευρύ διεπιστημονικό πεδίο, που χαρακτηρίστηκε από πολυφωνικό λόγο, διεθνικές ανταλλαγές, πολιτισμικές μεταφορές και εθνικές προσαρμογές. Οι ιστορικοί συμφωνούν ότι προς τα τέλη του 19ου αιώνα το πεδίο αυτό μετασχηματίστηκε στην «εγκληματολογία», δηλαδή σε έναν ενιαίο τρόπο έρευνας και στοχασμού που εστίαζε στον «εγκληματία». Τρεις παράγοντες έπαιξαν καθοριστικό ρόλο σε αυτή την κατεύθυνση, κοινοί σε πολλές χώρες, μολονότι με διαφορετικές μορφές στην καθεμία: η διάδοση της θεωρίας του Τζέζαρε Λομπρόζο για τον «εκ γενετής εγκληματία» και γενικότερα η επικράτηση των βιολογικών εξηγήσεων της εγκληματικής συμπεριφοράς, η διαμόρφωση αιτημάτων για ποινική μεταρρύθμιση, και το αυξανόμενο ενδιαφέρον των γιατρών και των ψυχιάτρων για το «έγκλημα» και τους «εγκληματίες». Τα διεθνικά συνέδρια, τα εγκληματολογικά περιοδικά και οι ακαδημαϊκές ενώσεις συνέβαλαν καθοριστικά στο να συγκροτηθεί η «εγκληματολογία» σε αναγνωρισμένο πεδίο επιστημονικής έρευνας με κοινό λόγο, έστω και με έντονες αντιπαραθέσεις στο εσωτερικό της: συγκροτήθηκαν έτσι διεθνή δίκτυα που αποτέλεσαν φόρα για νομιμοποίηση και εξουσία. Σε συνάρτηση με το εκάστοτε κυρίαρχο πολιτικό πλαίσιο, η νέα γνώση επέδρασε στη διαμόρφωση πολιτικών για την πρόληψη και την καταπολέμηση του «εγκλήματος» ανάλογα με το βαθμό στον οποίο σε κάθε χώρα οι ποινικολόγοι

συνεργάστηκαν με τους γιατρούς και μάλιστα τους ψυχίατρους (Wetzell 2000, 20, 30-32, Becker 2005, 23-33, Rafter 2009, Becker - Wetzell 2006, Kaluszynski 2006). Σφραγίστηκε πάντως από αυτό που η Νικόλ Ράφτερ αποκαλεί «την πιο ενοχλητική ιδέα του 19ου αιώνα», την ιδέα της εξέλιξης, δηλαδή τη θεωρία ότι οι οργανισμοί αλλάζουν βιολογικά διαμέσου των γενεών (Rafter 2009, xviii). Με αυτήν συνδέεται η στροφή του εγκληματολογικού ενδιαφέροντος στο σώμα, τη συμπεριφορά και την ψυχή του εγκληματία, αλλά και στην πρόληψη, με την κατηγοριοποίηση ομάδων που θεωρούνται «επικίνδυνες» να διαπράξουν εγκλήματα (Micchielli 2006).

Δεν διαθέτουμε ακόμη εξειδικευμένες μελέτες για την ιστορία του εγκληματολογικού λόγου στην Ελλάδα, ενώ είναι γενικά λιγοστές και εκείνες που αναφέρονται στην ιστορία της ποινικής δικαιοσύνης ή την κοινωνική ιστορία του εγκλήματος. Οι ιστορικοί του δικαίου –συνήθως νομικοί οι περισσότεροι– εστίασαν το ενδιαφέρον τους στο αστικό δίκαιο, η όποια ενασχόλησή τους με το ποινικό σπάνια ξεπέρασε το έργο του Μάουρερ. Οι έλληνες εγκληματολόγοι έχουν αρχίσει πολύ πρόσφατα να στοχάζονται πάνω στο παρελθόν του κλάδου τους, αλλά το τοπίο παραμένει εν πολλοίς αχαρτογράφητο και οι λιγοστές σχετικές αναφορές είτε πολύ γενικές είτε αποσπασματικές (Βιδάλη 2007, 79-94, Georgoulas 2014).[1] Αλλά και οι ιστορικοί που έχουν ασχοληθεί με σχετικά ζητήματα είναι ακόμη λίγοι και δεν συγκροτούν κοινότητα. Μόλις πρόσφατα άρχισαν να εκπονούνται σημαντικές διδακτορικές διατριβές, στην Ελλάδα και στο εξωτερικό, που αναφέρονται σε διάφορες ιστορικές περιόδους –ιδίως του 19ου και του 20ού αιώνα– και εξετάζουν θέματα σχετικά με τη συγκρότηση της ποινικής δικαιοσύνης και των θεσμών της στο νέο κράτος ή με ορισμένου τύπου «παρεκκλίσεις» που συνδέθηκαν ιστορικά με το «έγκλημα».[2]

1 Αναφορές βρίσκει κανείς και σε σύγχρονα εγχειρίδια, όπως Σπινέλλη 2005 και Βιδάλη 2013. Παλαιότερα, Αναγνωστάκης 1964.

2 Εντελώς ενδεικτικά, βλ. τις διδακτορικές διατριβές ή διπλωματικές εργασίες: Antoniou 2016, Gotsinas 2015, Φωτάκης 2015, Μηλιώνη 2009, Κοψίδα-Βρεττού 1998, καθώς και τις μελέτες: Αβδελά 2015, Αναστασόπουλος 2012, Cheliotis 2011, Καρούζου 2010, Αβδελά 2002, Μπενβενίστε 1994.

Σε όσα ακολουθούν θα επιχειρήσω, με βάση όσα γνωρίζουμε μέχρι σήμερα, να εξετάσω πώς διαμορφώθηκαν στην Ελλάδα από τον 19ο αιώνα μέχρι το τέλος του Μεσοπολέμου οι τρεις παράγοντες οι οποίοι, όπως είδαμε, θεωρούνται από τη σύγχρονη ιστοριογραφία ότι συνέβαλαν καθοριστικά στη συγκρότηση της «εγκληματολογίας» ως ενιαίου επιστημονικού πεδίου: η επικράτηση των βιολογικών εξηγήσεων της εγκληματικής συμπεριφοράς, τα αιτήματα για ποινική μεταρρύθμιση, και το αυξανόμενο ενδιαφέρον των γιατρών και των ψυχιάτρων για το «έγκλημα» και τους «εγκληματίες». Θα καταλήξω με μια αναφορά στην επίσημη θεσμοθέτηση της εγκληματολογίας ως επιστημονικού αντικειμένου με την ίδρυση της σχετικής έδρας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και στο έργο του Κωνσταντίνου Γαρδίκα. Είναι προφανές ότι η κατάσταση της έρευνας θα αναδείξει πως τα κενά είναι μεγαλύτερα από τις γνώσεις μας.[3]

Όπως έχει δείξει η Ρίκα Μπενβενίστε, ήδη κατά τον 19ο αιώνα όσοι ασχολούνταν με το έγκλημα –νομικοί, λόγιοι, παιδαγωγοί, κρατικοί αξιωματούχοι– το θεωρούσαν απόρροια της ιδιοσυστασίας του ατόμου, των ανωμαλιών του χαρακτήρα ή της ανάπτυξής του. Μόνο προς το τέλος του αιώνα άρχισαν να αναγνωρίζουν και κοινωνικούς παράγοντες, ιδίως σε μελέτες που αφορούσαν τις φυλακές. Οι φυλετικές θεωρίες, που στην Ελλάδα είχαν γίνει γνωστές από τις συζητήσεις γύρω από τα ζητούμενα του εθνικισμού, δημιούργησαν πρόσφορο έδαφος την ίδια εποχή για απόψεις που ταύτιζαν την εγκληματικότητα με την κληρονομικότητα και τη βιολογία (Μπενβενίστε 1994, 16-19). Το έργο του Λομπρόζο ήταν από νωρίς γνωστό και μεταφρασμένο και οι ιδέες του για το βιολογικό υπόβαθρο της εγκληματικής ροπής και τη σημασία της κληρονομικότητας γνώρισαν μεγάλη απήχηση (Λομπρόζο 1911, Ηλιόπουλος 1907).

Σε αυτό το πλαίσιο δεν είναι περίεργο που οι περισσότεροι έλληνες ποινικολόγοι προσέγγισαν από νωρίς το έγκλημα με οργανικούς και βιολογικούς όρους. Άντλησαν από ξένες μελέτες για να υποστηρίξουν ότι η εγκληματική προδιάθεση μεταβιβάζεται κληρονομικά και συνιστά παθολογία των λαϊκών τάξεων, αντίστοιχη με τη φτώχια και την ανηθικότητα. Υπογράμμισαν έτσι την επείγουσα

3 Οι βιβλιογραφικές αναφορές σε όσα ακολουθούν είναι ενδεικτικές.

ανάγκη παρέμβασης, με νομοθετικές ρυθμίσεις, θεμελίωση νέων θεσμών και αναβαθμισμένο το δικό τους ρόλο. Πάντως κοινή θέση τους ήταν ότι οι Έλληνες δεν εμφανίζουν την εγκληματική προδιάθεση που συναντάται σε άλλους λαούς (Μπενβενίστε 1994, 28).

Τις ιδέες αυτές θα τις συναντήσουμε σε όλη τη διάρκεια του 20ού αιώνα. Ωστόσο, παρά την απήχηση του βιολογισμού στην προσέγγιση του εγκλήματος, η επίδραση των γιατρών, και ιδίως των ψυχιάτρων, στη διαμόρφωση του εγκληματολογικού λόγου παρέμεινε σχεδόν ανύπαρκτη μέχρι τον Μεσοπόλεμο. Το γεγονός αυτό συνδέεται αναμφίβολα με την αργή συγκρότηση της ψυχιατρικής στην Ελλάδα, και με το γεγονός ότι -όπως δείχνουν πρόσφατες μελέτες- παρέμεινε για καιρό μιμητική σε ξένα πρότυπα (Ατζινά 2004).[4] Αλλά και οι έλληνες νομικοί αντλούσαν τις αναφορές τους από τα διεθνή δίκτυα στα οποία συμμετείχαν, ανάλογα με τον τόπο των σπουδών τους.

Πρόσφατες μελέτες δείχνουν ότι στις περισσότερες δυτικές χώρες υλική βάση για τη συγκρότηση και τη νομιμοποίηση της εγκληματολογίας ως λογοθετικής πρακτικής αποτέλεσαν η ιατροδικαστική και οι μέθοδοι για την ταυτοποίηση των δραστών, που συνέδεαν τη νομική, την ιατρική, την ψυχιατρική και την τεχνολογία (Becker-Wetzell 2006). Στην Ελλάδα δεν διαθέτουμε μια συστηματική ιστορία των ιδεών και των πρακτικών γύρω από το έγκλημα.[5] Γνωρίζουμε πάντως ότι όσο και αν οι ιδέες του Λομπρόζο και των μαθητών του για το βιολογικό υπόβαθρο και τον κληρονομικό χαρακτήρα της εγκληματικής ροπής βρήκαν από νωρίς θιασώτες σε έλληνες γιατρούς και ποινικολόγους, δεν κλόνισαν την

4 Για τις επόμενες παραγράφους αντλώ από το Αβδελά 2013, 110-113.

5 Γνωρίζουμε ελάχιστα για τη διαμόρφωση της ιατροδικαστικής ή της ψυχιατρικής εμπειρογνωμοσύνης σε ποινικές υποθέσεις. Για την ιατροδικαστική, βλ. Κριτσωτάκη 2013, 197-222. Για τα πρώτα (ψυχ) ιατροδικαστικά κείμενα, βλ. Μακρής 1916, 84-87, όπου αναφέρεται το νέο «ιατροδικαστικό γραφείο της εν Αθήναις εισαγγελίας Πρωτοδικών» που άνοιξε το 1910 και του οποίου φέρεται ο ίδιος διευθυντής. Επίσης Μακρής 1924. Για τις τεχνικές ταυτοποίησης των δραστών στην κεντρική Ευρώπη στο γύρισμα από το 19ο στον 20ό αιώνα, βλ. Becker 2010, 119-152. Για τις δυσκολίες να αναγνωριστεί η ψυχιατρική εμπειρογνωμοσύνη σε ποινικές δίκες ακόμη και κατά τις μεταπολεμικές δεκαετίες, βλ. Αβδελά 2015.

πρωτοκαθεδρία του νομικού κατεστημένου στην αιτιολόγηση της εγκληματικότητας. Όπως έχω υποστηρίξει και αλλού, οι νομικοί στην Ελλάδα θα αρνηθούν για πολλές δεκαετίες να εκχωρήσουν μερίδιο αυθεντίας στους γιατρούς, ακόμη περισσότερο στους ψυχίατρους, σε ζητήματα διαχείρισης της εγκληματικότητας, είτε πρόκειται για τη διάγνωση και την κατάταξη, για τη θεραπεία των ενόχων, την πρόληψη της εγκληματικής συμπεριφοράς ή τη διαμόρφωση αντεγκληματικών πολιτικών, πόσο μάλλον κατά την εκδίκαση εγκλημάτων (Αβδελά 2013, 2015). Αυτό, κατά τη γνώμη μου, αναδεικνύεται στο κατεξοχήν χαρακτηριστικό της ελληνικής εγκληματολογικής σκέψης και της ιστορίας της.

Αλλά και ως προς το δεύτερο ζήτημα, τα αιτήματα για ποινικές μεταρρυθμίσεις, λείπει ακόμη μια συνεκτική ιστορία με αναφορά στην Ελλάδα του 19ου και του 20ού αιώνα των μεταρρυθμίσεων που αφορούν το δίκαιο, τους θεσμούς του, τις φυλακές, τους μηχανισμούς καταστολής, τις ποινές καθώς και τις πρακτικές γύρω από όλα αυτά. Μόλις έχουν αρχίσει να χαρτογραφούνται σύντομες περίοδοι και επιμέρους θεματικές. Πάντως γνωρίζουμε ότι κατά τον Μεσοπόλεμο αναπτύσσονται πλήθος κινήσεις για ποινικές μεταρρυθμίσεις, σημαντικό μέρος των οποίων εστιάζουν στις αντιπαραθέσεις γύρω από τη θέσπιση ειδικής ποινικής μεταχείρισης για τους ανήλικους, τα λεγόμενα τότε «παιδικά δικαστήρια», καθώς και στην αρωγή και προστασία όσων είναι στις φυλακές ή όσων αποφυλακίζονται, ιδίως των γυναικών και των ανηλίκων (Αβδελά - Βασιλειάδου 2015). Χαρακτηριστικό των κινήσεων αυτών είναι την εποχή εκείνη και για χρόνια μετά η συνέργεια του κράτους με ιδιωτικές συλλογικότητες και η διαμόρφωση ενός ποινικο-προνοιακού συμπλέγματος με έντονα κανονιστικό χαρακτήρα, που συχνά αντιμετωπίζει τους πληθυσμούς στους οποίους απευθύνεται, τους «εγκληματίες» κάθε είδους, με εξελικτικούς όρους.

Κοντολογίς, μπορεί να ισχυριστεί κανείς ότι οι εγκληματολογικές ιδέες της ιταλικής «θετικιστικής σχολής» πρόσφεραν στους έλληνες υποστηρικτές τους ένα επιστημονικό υπόβαθρο με το οποίο στήριξαν την εγκυρότητα ιδεών που ήταν ήδη διαδεδομένες και αφορούσαν τόσο τη βιολογική βάση της εγκληματικής συμπεριφοράς όσο και την ανάγκη προστασίας της «ελληνικής φυλής» από την εγκληματική

προδιάθεση «εκφυλισμένων» ατόμων. Με βάση παρόμοιες ιδέες θα διαμορφωθεί κατά το Μεσοπόλεμο ένα έδαφος συνάντησης ανάμεσα σε ποινικολόγους και γιατρούς, στο πεδίο της πρόληψης της εγκληματικής συμπεριφοράς με την προώθηση ευγονικών μέτρων, όπως έχει αναδείξει η έρευνα τα τελευταία χρόνια (Trubeta 2013 και 2007). Όμως και εδώ, μολονότι η συνάντηση θα γίνει σε έδαφος ευνοϊκό για τις βιολογικές επιστήμες, την Ελληνική Ανθρωπολογική Εταιρεία, οι νομικοί θα αντισταθούν σθεναρά στη λήψη των ευγονικών μέτρων για την καταπολέμηση του εγκλήματος που προτείνουν οι γιατροί, όπως το προγαμιαίο πιστοποιητικό ή και τη στείρωση για ορισμένες κατηγορίες εγκληματιώνΘα τα θεωρήσουν «ασφαλιστικά μέτρα» που αντιτίθενται στη βασική αρχή της ανταποδοτικής ποινής, και θα επιμείνουν ότι η εγκληματολογία δεν μπορεί παρά να είναι «βοηθητική επιστήμη» του Ποινικού Δικαίου (Trubeta 2007, 123-142, Trubeta 2013, Παπαταξιάρχης υπό έκδοση).

Ιδιαίτερα κομβική αναγορεύεται σε αυτό το πλαίσιο η θέση και οι απόψεις του πρώτου έλληνα καθηγητή Εγκληματολογίας στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών, του Κωνσταντίνου Γαρδίκα (Αβδελά υπό έκδοση). Ο Γαρδίκας μοιράζεται με τους ποινικολόγους της γενιάς του κοινά χαρακτηριστικά: παρακολουθείσυστηματικά τις επεξεργασίες στην ευρωπαϊκή εγκληματολογική προβληματική, και ιδίως τις συζητήσεις για τις βιολογικές και τις περιβαλλοντικές διαστάσεις της εγκληματικότητας, αναγνωρίζει τη συμβολή της θετικιστικής σχολής, αλλά απορρίπτει τις «υπερβολές» του Λομπρόζο, προκρίνοντας τις θεωρήσεις του εγκλήματος ως «βιο-κοινωνικού» φαινομένου, και αντιδρά σθεναρά στη διεθνή τάση να παραχωρείται η πρωτοκαθεδρία της εγκληματολογίας στους ψυχίατρους.

Επίσημος θεσμικός εισηγητής της εγκληματολογίας στην Ελλάδα και από τους ιδρυτές των σημαντικότερων εγκληματολογικών θεσμών, ο Γαρδίκας υπερασπίστηκε σθεναρά σε όλη την μακρά ακαδημαϊκή του ζωή τόσο την αντιμετώπιση του εγκλήματος ως βιο-κοινωνικού φαινομένου, που απαιτεί μέτρα αντιμετώπισης πέρα από την εφαρμογή των ποινικών νόμων, όσο και τη στενή σχέση ανάμεσα στην εγκληματολογία και το ποινικό δίκαιο (Σπινέλλη

2000, 11-13, 19-23, Δασκαλόπουλος 1968, 17). Πρόσφατες μελέτες έχουν αναδείξει ορισμένα νέα στοιχεία: την πρόσδεσή του σε εκείνες τις ευρωπαϊκές εγκληματολογικές ιδέες του καιρού του που υιοθετούσαν τη βιολογική αιτιολόγηση της εγκληματικής συμπεριφοράς και εξέβαλαν στη ναζιστική εγκληματολογία, την ένταξή του στον κύκλο των ελλήνων ευγονιστών, τις επιφυλάξεις που μοιραζόταν με άλλους ποινικολόγους για την εφαρμογή στην Ελλάδα ευγονικών μέτρων, αλλά και τη σταθερή και αναλλοίωτη παρουσία στις αλλεπάλληλες εκδόσεις του έργου του μέχρι τη δεκαετία του '70 των φυλετικών και ευγονικών του απόψεων, με τις οποίες γαλουχήθηκαν πολλές γενιές δικαστικών, δικηγόρων, αστυνομικών και πολιτικών (Trubeta 2013, Georgoulas 2014, Αβδελά υπό έκδοση).

Θεωρώ τα ευρήματα αυτά κομβικά για μια ιστορία της ελληνικής εγκληματολογίας που θα επιχειρήσει να διερευνήσει το ρόλο τους και τις συνέπειές τους στη διαμόρφωση του επιστημονικού πεδίου. Που θα θέσει το ερώτημα, ποια θέση είχαν οι σκελετοί του εγγενούς φυλετισμού και βιολογισμού της εγκληματολογίας στο ντουλάπι της εγχώριας συγκρότησης του κλάδου και στην ένταξή του στο διεθνές περιβάλλον. Και αντίστροφα, σε ποιο βαθμό ο «αυτό-περιορισμός» της ελληνικής εγκληματολογίας, κατά τη διατύπωση της Σοφίας Βιδάλη, «σε ένα νομικό-δικαιϊκό πεδίο», προσδεμένο στην εθνικοφροσύνη (Βιδάλη 2013, 23), και η άρνησή της να παραχωρήσει πεδίο εξουσίας στους γιατρούς, την κράτησαν εντέλει μακριά από τις πιο σκοτεινές θέσεις της ευρωπαϊκής εγκληματολογίας, τις πολιτικές της αρνητικής ευγονικής.

Απαντώντας σε αυτά και άλλα ιστορικά ερωτήματα, θα επιτρέψουμε να αναδειχθούν οι συχνά «άφωνες» αλλά βαρύνουσες καταβολές του ελληνικού εγκληματολογικού λόγου, αλλά και η ενδεχομένως μεγαλύτερη πολυφωνία του από όση θεωρούμε δεδομένο ότι είχε. Με τα εφόδια αυτά, η μεταπολεμική καθήλωση του εγκληματολογικού λόγου στην Ελλάδα –που έχει συχνά επισημανθεί– μπορεί να αποκτήσει πιο σύνθετο περιεχόμενο. Κυρίως θα μπορούσε να αναδειχθεί η ενδεχόμενη απόσταση ανάμεσα στην υπαγωγή του θεσμικού εγκληματολογικού λόγου στις πολιτικές επιταγές της συγκυρίας και στη συγκρότηση και καθημερινή λειτουργία των

εγκληματολογικών θεσμών. Όλα αυτά αποτελούν προϋποθέσεις για μια ιστορία της εγκληματολογίας που να ανταποκρίνεται σε έναν από τους όρουςπου έθετε ο Χάουαρντ Μπέκερ: «Το πρόβλημά μας είναι να εξασφαλίσουμε ότι, όποια θέση κι αν πάρουμε, η έρευνά μας θα ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις της καλής επιστημονικής εργασίας, ότι οι αναπόφευκτες συμπάθειές μας δεν θα κάνουν τα αποτελέσματά μας άκυρα» (Becker 1967, 246).

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Αβδελά, Ε.(2002). 'Δια λόγους τιμής'. Βία, συναισθήματα και αξίες στη μετεμφυλιακή Ελλάδα. Εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα.

Αβδελά, Ε. (2013). 'Νέοι εν κινδύνω'. Επιτήρηση, αναμόρφωση και δικαιοσύνη ανηλίκων μετά τον πόλεμο. Εκδόσεις Πόλις, Αθήνα.

Αβδελά, Ε. (2015). Άντρες που σκοτώνουν: ανεπιθύμητοι ανδρισμοί και οι αντιφάσεις του εξευρωπαϊσμού στη μεταπολεμική Ελλάδα. Στο: Γκότση, Γ., Διαλέτη, Α., Φουρναράκη, Ε. (επιμ.), Το φύλο στην ιστορία. Αποτιμήσεις και παραδείγματα. Εκδόσεις Ασίνη, Αθήνα.

Αβδελά, Ε., Βασιλειάδου, Δ. (2015). 'Κοπιώδης εθελοντική εργασία': η Εταιρεία Προστασίας Ανηλίκων στη μεταπολεμική Αθήνα. Στο: Αβδελά, Ε., Εξερτζόγλου, Χ., Λυριντζής Χ. (επιμ.), Μορφές δημόσιας κοινωνικότητας στην Ελλάδα του εικοστού αιώνα. Πανεπιστήμιο Κρήτης, Ρέθυμνο.

Αβδελά, Ε. (υπό έκδοση). Φυλετισμός και ευγονική στη συγκρότηση της ελληνικής εγκληματολογίας: η περίπτωση του Κωνσταντίνου Γαρδίκα. Στο: Αβδελά, Ε., Αρβανιτάκης, Δ., Δελβερούδη, Λ., Ματθιόπουλος, Ε., Πετμεζάς, Σ., Σακελλαρόπουλος, Τ. (επιμ.), Φυλετικές θεωρίες στην Ελλάδα, 19ος-20ός αιώνας. Προσλήψεις και χρήσεις στις επιστήμες, την πολιτική, τη λογοτεχνία και την τέχνη κατά τον 19ο και τον 20ό αιώνα,ΠΕΚ – Φιλοσοφική Σχολή Πανεπιστημίου Κρήτης, Ηράκλειο.

Αναγνωστάκης, Σ. (1964). Βιβλιογραφία Εγκληματολογικών και Ποινικών μελετών στην Ελλάδα (1830-1964).Κέντρον Εγκληματολογικών Ερευνών, Αθήνα.

Αναστασόπουλος, Ν. (2012). Παραβατικές συμπεριφορές και καταστολή στην Ελλάδα κατά τον Μεσοπόλεμο: το παράδειγμα του νομού Ιωαννίνων. Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών, 2 τ.,

Ιωάννινα.

Ατζινά, Λ. (2004). Η μακρά εισαγωγή της ψυχανάλυσης στην Ελλάδα. Τρίαψις Λόγος, Εξάντας, Αθήνα.

Βιδάλη, Σ. (2007). Η Εγκληματολογία: μία επιστήμη προς επαναπροσδιορισμό ή προς 'εξαφάνιση'; Στο: Γεωργούλας, Σ. (επιμ.), Η εγκληματολογία στην Ελλάδα σήμερα. Τιμητικός τόμος για τον Στέργιο Αλεξιάδη. Εκδόσεις ΚΨΜ, Αθήνα.

Βιδάλη, Σ. (2013). Εισαγωγή στην εγκληματολογία. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Δασκαλόπουλος, Ι. Μ. (1986). Κωνσταντίνος Γ. Γαρδίκας. Στο: Τομέας Ποινικών Επιστημών Νομικού Τμήματος Πανεπιστημίου Αθηνών, Μνήμη Ν. Χωραφά, Η. Γάφου, Κ. Γαρδίκα. Αθήνα.

Ηλιόπουλος, Τ. Ε. (1907). Ο Λομπρόζο. Ανατύπωσις εκ της Γαλλικής Νομολογίας(τεύχος Θ'). Αθήνα.

Καρούζου, Ε. (2010). «Έγκλημα και συγκρότηση κράτους στην Ελλάδα κατά την οθωνική περίοδο: προτεραιότητες στην ποινικοποίηση των κοινωνικών συμπεριφορών», Νεοελληνικά Ιστορικά, τ. 2, 11-36.

Κοψίδα-Βρεττού, Π. (1998). Το Έγκλημα και οι κοινωνικοί του προσδιορισμοί. Λευκάδα 1900-1940. Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα.

Κριτσωτάκη, Δ. (2013). Ιατρική και ερμαφροδιτισμός στην Ελλάδα, 1870-1970. Στο: Βασιλειάδου, Δ., Ζεστανάκης, Π., Κεφαλά, Μ., Πρέκα Μ. (επιμ.), (Αντι)μιλώντας στις βεβαιότητες. Φύλα, αναπαραστάσεις, υποκειμενικότητες. ΟΜΙΚ, Αθήνα.

Λομπρόζο, Τ. (1925). Ο εγκληματίας άνθρωπος. Μετ. Άνινος, Μπ.. Αθήνα.

Μακρής, Η. (1916). «Περί τραυματικής νευρώσεως», Ιατρική Πρόοδος, 84-87.

Μακρής, Η. (1924). Οι φρενοπαθείς εγκληματίαι αλλαχού και εν Ελλάδι. Αθήνα.

Μηλιώνη, Β. Α. (2009). «Ανήλικοι παραβάτες στον ελλαδικό χώρο: 1924-1974». Διπλωματική εργασία, ΠΜΣ Ιστορική Δημογραφία, Τμήμα Ιστορίας, Ιόνιο Πανεπιστήμιο, Κέρκυρα.

Μπενβενίστε, Ρ. (1994). Η ποινική καταστολή της νεανικής εγκληματικότητας τον 19ο αιώνα (1833-1911). Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή.

Παπαζαχαρίου, Ι. Κ. (1968). Παραδόσεις Εγκληματολογίας. Επιμ. Αικ. Δαρκαδάκη, τχ. Α΄. Αθήνα.

Παπαταξιάρχης, Ε. (υπό έκδοση). Βιολογικές μεταφορές και ανθρωπολογικός λόγος στη μεσοπολεμική και μεταπολεμική Ελλάδα. Στο: Αβδελά, Ε., Αρβανιτάκης, Δ., Δελβερούδη, Λ., Ματθιόπουλος, Ε., Πετμεζάς, Σ., Σακελλαρόπουλος, Τ. (επιμ.), Φυλετικές θεωρίες στην Ελλάδα, 19ος-20ός αιώνας. Προσλήψεις και χρήσεις στις επιστήμες, την πολιτική, τη λογοτεχνία και την τέχνη κατά τον 19ο και τον 20ό αιώνα,ΠΕΚ – Φιλοσοφική Σχολή Πανεπιστημίου Κρήτης, Ηράκλειο.

Σπινέλλη, Κ. Δ. (22005). Εγκληματολογία. Σύγχρονες και παλαιότερες κατευθύνσεις. Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα – Κομοτηνή.

Σπινέλλη, Κ. Δ. (επιμ.) (2000). Κωνσταντίνος Γαρδίκας, ο θεμελιωτής της εγκληματολογίας στην Ελλάδα. Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή.

Στριγγάρης, Μ. Γ. (1947). Ψυχιατροδικαστική. Ψυχοβιολογική και ψυχοπαθολογική εγκληματολογία. Αθήνα.

Φωτάκης, Α. (2015). «Η Δημιουργία της Αστυνομίας Πόλεων και η Βρετανική Αποστολή (1918-1932)». Διδακτορική Διατριβή, Νεοελληνική Ιστορία, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Ξενόγλωσση

Antoniou, D. (2016). « La justice pénale en Grèce sous la monarchie absolue (1833- 1843) ». Thèse de Doctorat nouveau régime, Histoire et civilisations, École des Hautes Études en Sciences Sociales, Paris.

Becker, H. S. (1967). "Whose Side Are We On?", Social Problems, v. 14, n. 3, 239-247.

Becker, P., Wetzell, R. F. (2006). Introduction. Στο: Becker, P., Wetzell, R. F. (eds.), Criminals and Their Scientists. Cambridge University Press, Cambridge, New York.

Becker, P. (2005). Criminological Language and Prose from the Late Eighteenth to the Early Twentieth Centuries. Στο: Gilman Srebnick, A., Lévy, R. (eds.), Crime and Culture: An Historical Perspective. Ashgate, Aldershot.

Becker, P. (2010). Network Technologies: the Implementation of New Identification Technologies at the Turn of the Century. Στο: Avdela, E., D'Cruze, Sh., RowbothamJ. (eds.), ProblemsofCrimeandViolenceinEurope, 1780-2000: EssaysinCriminalJustice. Mellen Press, Levinston N.Y.

Cheliotis, L. K., Xenakis, S. (eds.) (2011). Crime and Punishment in Contemporary Greece: International Comparative Perspectives. Peter Lang, Oxford.

Georgoulas, S. (2014). "Konstantinos Gardikas: German Connections of a Greek Criminologist and Liberal Politician in the Interwar Period", Zeitschrift für Balkanologie, n. 50/1.

Gotsinas, K. (2015). 'Ulcères sociaux': la société grecque de l'entre-deux-guerres face à la drogue. Thèse de Doctorat nouveau régime, Histoire et civilisations, École des Hautes Études en Sciences Sociales, Paris.

Kaluszynski, M. (2006). The international congresses of criminal anthropology: Shaping the French and international criminological movement, 1886-1914. Στο: Becker, P. – Wetzell, R. F. (eds.), Criminals and Their Scientists. Cambridge University Press, Cambridge, New York.

Micchielli, L. (2006). Criminology, Hygienism, and Eugenics in France, 1870-1914: The Medical Debates on the Elimination of 'Incorrigible' Criminals. Στο: Becker, P., Wetzell, R. F. (eds.), Criminals and Their Scientists. Cambridge University Press, Cambridge, New York.

Rafter, N. (ed.) (2009). The Origins of Criminology: A Reader. Routledge, New York.

Trubeta, S. (2007). Anthropological Discourse and Eugenics in Interwar Greece. Στο: Turda, M., Weindling, P. J. (eds.), 'Blood and Homeland.' Eugenics and Racial Nationalism in Central and Southeast Europe, 1900-1940. Central European University Press,Budapest, NewYork.

Wetzell, R. F.(2000). Inventing the criminal: a history of German criminology, 1880-1945. The University of North Carolina Press, Chapel Hill.

Γιώργος Παπανικολάου και Filippo Espinoza

Λαθρεμπόριο και Ιταλοκρατία στα Δωδεκάνησα

Εισαγωγή

Η παρούσα εργασία[1] μας αποσκοπεί στη διερεύνηση του κοινωνικοπολιτικού πλαισίου του λαθρεμπορίου κατά την περίοδο της ιταλικής κατοχής και στη συνέχεια Διοίκησης (1912–1943) στα Δωδεκάνησα, ιδιαίτερα μεταξύ του 1924, χρονικό σημείο κατά το οποίο η περιοχή πέρασε επίσημα στην ιταλική κυριαρχία, και τις παραμονές του Β΄ ΠΠ. Η εξέταση της στάσης και των πολιτικών του ιταλικού αποικιακού καθεστώτος απέναντι στις παράνομες αγορές εγείρει μια σειρά από ενδιαφέροντα ερωτήματα για τη μελέτη της πολιτικής οικονομίας των αγορών αυτών.

Ως θεωρητικό πρόβλημα, η σχέση της παράνομης οικονομικής δραστηριότητας και των επίσημων πολιτικών περιορισμού ή καταστολής της δραστηριότητας αυτής συνήθως προσεγγίζεται σήμερα μέσα από την προβληματική του «οργανωμένου εγκλήματος», ως παράγοντα αποσταθεροποίησης και υπονόμευσης τόσο της λειτουργίας της νόμιμης οικονομίας όσο και των δημοσιονομικών συμφερόντων του κράτους. Με βάση αυτή την οπτική, οι παράνομες αγορές, οι λαθραίες ροές αγαθών και υπηρεσιών και οι μορφές κοινωνικής οργάνωσης που συνδέονται με αυτά τα φαινόμενα συνήθως γίνονται αντιληπτές ως εκφάνσεις ενός υποκόσμου, ο οποίος είναι διακριτός και απροσπέλαστος από τη συνολική κοινωνική τάξη και την κοινωνική «επιφάνεια». Η

1 Η έρευνα για την εργασία αυτή χρηματοδοτήθηκε από τη Βρετανική Ακαδημία (British Academy Small Research Grant SG132013).

σχέση της κρατικής πολιτικής και της δραστηριότητας αυτού του υποκόσμου αντιμετωπίζεται έτσι ως σχέση αντίθεσης: η προσπάθεια του υποκόσμου αυτού να αναπαράγει τη δραστηριότητά του, πέρα από τις στενά δημοσιονομικές απώλειες που συνεπάγεται για την κρατική αρχή, συντελεί στην ενίσχυση φαινομένων όπως η διαφθορά και η ανομία. Από την άλλη, η απάντηση της κρατικής αρχής απέναντι στην προσπάθεια αυτή (πρέπει να έχει) αναμφίβολα κατασταλτικό χαρακτήρα.

Εντούτοις η εξέταση των αρχειακών και άλλων πηγών, στις οποίες στηρίζεται η εργασία μας, αναδεικνύει μια διαφορετική εικόνα, η οποία είναι μάλλον ασύμβατη με την κυρίαρχη αυτή θεώρηση. Χωρίς αμφιβολία η Ιταλική Διοίκηση προσπάθησε να εφαρμόσει ένα φιλόδοξο πρόγραμμα εγκαθίδρυσης μιας αποικιοκρατικής τάξης βασισμένης στην οικονομική και πολιτική ειρήνευση και εκμετάλλευση των τοπικών πληθυσμών και συνδεδεμένης με τα οικονομικά και πολιτικά συμφέροντα της μητρόπολης. Προσέγγισε ωστόσο το τοπικό λαθρεμπόριο ως μια σχετική και όχι απόλυτη απειλή: αντιλήφθηκε δηλαδή και χρησιμοποίησε την παράνομη οικονομική δραστηριότητα ως εργαλείο στην υπηρεσία των ζωτικής σημασίας βραχυπρόθεσμων και μακροπρόθεσμων υψηλότερων συμφερόντων της στην περιοχή.

Η θέση μας είναι πως αυτό που ονομάζεται «οργανωμένο έγκλημα» μπορεί να μελετηθεί και να κατανοηθεί ως φαινόμενο μόνο σε ένα θεωρητικό πλαίσιο πολιτικής οικονομίας: οι παράνομες αγορές και οι μορφές κοινωνικής οργάνωσης που τις στηρίζουν δεν μπορούν να προσεγγιστούν στενά ως ένα τεχνικό θέμα πρόληψης και καταστολής μιας μορφής εγκληματικότητας, αλλά ως κοινωνικές πρακτικές και στρατηγικές (Block & Chambliss 1981). Πρόκειται για φαινόμενα που έχουν τις ρίζες τους σε ιστορικά δεδομένες συνθήκες, αντανακλούν ιδιαίτερα οικονομικά, κοινωνικά και πολιτικά συμφέροντα, και, κατά τούτο, είναι πιθανόν έτσι να συνυπάρχουν με άλλες κοινωνικές πρακτικές και στρατηγικές, ιδίως εκείνες που εκπορεύονται από το κράτος (Antonopoulos & Papanicolaou 2015).

Με βάση τα παραπάνω, η εισήγησή μας επιχειρεί να δείξει πως οι πολιτικές της Ιταλικής Διοίκησης απέναντι στο λαθρεμπόριο

αποτέλεσαν απαντήσεις στα οικονομικά και πολιτικά προβλήματα που δημιουργούσε και τις ευκαιρίες που προσέφερε αυτή η δραστηριότητα, ιδιαίτερα κατά τα πρώτα έξι χρόνια της ιταλικής κατοχής. Στην πράξη, η πολιτική της Ιταλικής Διοίκησης κατά την περίοδο αυτή ήταν πολιτική ανοχής των παράνομων αγορών σε πολιτικό και πρακτικό επίπεδο. Με άλλα λόγια, η σχέση «επιφάνειας» και «υποκόσμου» συνέβαλε στην άρθρωση και την εκδίπλωση του Ιταλικού αποικιοκρατικού προγράμματος. Επικεντρώνουμε την ανάλυσή μας σε αυτήν ακριβώς τη σχέση χωρίς να υπεισέλθουμε σε μια σειρά άλλων σημαντικών ερωτημάτων, όπως για παράδειγμα το κατά πόσο μπορεί να θεωρηθεί η ιταλική διοίκηση ως ένα τυπικό αποικιοκρατικό εγχείρημα, το κατά πόσο αποκλίνει από άλλα ιταλικά αποικιοκρατικά εγχειρήματα της εποχής, αλλά και το κατά πόσο ήταν σημαντική ως προς την εσωτερική κατάσταση της Δωδεκανήσου η σχέση της Ιταλικής Διοίκησης με το φασιστικό καθεστώς της μητροπολιτικής Ιταλίας.

Στο πρώτο μέρος του κειμένου μας προχωρούμε σε μια επισκόπηση του γεωπολιτικού και κοινωνικοπολιτικού πλαισίου του ιταλικού εγχειρήματος στα Δωδεκάνησα. Στο δεύτερο μέρος επικεντρώνουμε στη σχέση των παράνομων αγορών με τις πολιτικές της Ιταλικής Διοίκησης.

Το κοινωνικο-οικονομικό πλαίσιο της Δωδεκανήσου τις παραμονές της ιταλικής απόβασης

Η κατοχή της Δωδεκανήσου ξεκινάει με την απόβαση στη Ρόδο μιας ιταλικής στρατιωτικής δύναμης υπό το στρατηγό Giovanni Ameglio στις αρχές του Μαΐου του 1912. Σκοπός της κατάληψης της Δωδεκανήσου, η οποία ολοκληρώθηκε μέσα σε ένα μήνα περίπου, ήταν η δημιουργία ενός δευτερεύοντος προσωρινού θεάτρου επιχειρήσεων στο πλαίσιο του ιταλο-τουρκικού πολέμου του 1911 στη Λιβύη. Η κατοχή αυτή, ωστόσο, έμελλε να διαρκέσει καθ' όλη τη δεκαετία του 1910 μέχρι το 1924, όταν η περιοχή προσαρτήθηκε τυπικά στην Ιταλία μετά τη Συνθήκη της Λωζάννης.

Οι Ιταλοί διαδέχθηκαν την Οθωμανική Αυτοκρατορία στην κατοχή μιας περιοχής, της οποίας η γεωγραφία, τα δημογραφικά χαρακτηριστικά αλλά και η οικονομική και πολιτική ιστορία

δημιουργούσαν μια σειρά ιδιαιτέρων προβλημάτων. Ιστορικά, η έλλειψη νερού και καλλιεργήσιμης γης αποτέλεσε ανυπέρβλητο εμπόδιο για την οικονομική ανάπτυξη των νησιών. Οι αγροτικοί πληθυσμοί ζούσαν σε συνθήκες ακραίας φτώχειας και συνεχούς απειλής από ασθένειες όπως η ελονοσία και ο τύφος. Από την άλλη πλευρά, παρά τη γεωγραφική θέση της περιοχής επάνω στη διασταύρωση των ναυτικών δρομολογίων μεταξύ Ευρώπης, Αιγύπτου και Ανατολής, η ανάπτυξη της ναυτιλίας παρέμεινε περιορισμένη μέχρι τον 19ο αιώνα, και επικεντρώθηκε μόνο στη Ρόδο και την Κω.

Με την ανάπτυξη της ναυσιπλοΐας ατμού και το άνοιγμα της Διώρυγας του Σουέζ κατά το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα, η περιοχή απέκτησε μια νέα οικονομική σημασία. Τα νησιά που είχαν ειδικευτεί στην αλιεία και την εμπορία του σφουγγαριού (Κάλυμνος, Σύμη, Χάλκη και Καστελόριζο), ήταν σε θέση να αξιοποιήσουν αυτή την εξέλιξη, αφού η ζήτηση αυξήθηκε σημαντικά σε διεθνή κλίμακα και η άνθηση της βιομηχανίας αυτής ενίσχυσε τις επιχειρήσεις γενικότερα. Ως αποτέλεσμα, αυτή η οικονομική ανάπτυξη οδήγησε στη βελτίωση του βιοτικού επιπέδου του πληθυσμού, καθώς και σε μια σημαντική αύξηση του αριθμού του πληθυσμού.[2]

Εμφανίστηκε επίσης και μια σειρά βοηθητικών επιχειρήσεων και βιομηχανιών ιδίως σε σχέση με την ακτοπλοΐα, τη ναυπηγική βιομηχανία και τον καπνό. Οι δραστηριότητες αυτές βοήθησαν την παραγωγή εναλλακτικών απασχολήσεων κατά τις περιόδους παύσης της σπογγαλιείας και δημιούργησε ευκαιρίες απασχόλησης στον τομέα της αγροτικής οικονομίας και μεταποίησης, όπως τα λαχανικά, τις ελιές αλλά και την επεξεργασία του καπνού και την παραγωγή τσιγάρων.

2 Όπως σχολίαζε ο Ameglio το 1913, «ο πληθυσμός είναι σήμερα διπλάσιος από ό, τι ήταν πριν από έναν αιώνα. και [...] οι δήμοι [,] με τα χρήματα που συλλέγονται για διάφορους φόρους ή από εθελοντική συγκέντρωση χρημάτων μεταξύ των ιθαγενών που κατοικούν στο εξωτερικό [,] ήταν σε θέση να εξοπλίσει τα νησιά τους με δωρεάν σχολεία, δημόσια φαρμακεία, ακόμα και κατασκευάσει με δικά τους μέσα δημόσια έργα κάποιας σημασίας, όπως είναι οι αποβάθρες της Καλύμνου, της Σύμης και της Νισύρου» (Ameglio, 1913).

Καθοριστικό ρόλο σε αυτές τις εξελίξεις έπαιξε το καθεστώς στο οποίο υπόκειτο η περιοχή κατά την Οθωμανική περίοδο, σύμφωνα με το οποίο τα νησιά απολάμβαναν διοικητική και δημοσιονομική αυτονομία, αλλά και φορολογικά προνόμια, τα οποία διατηρήθηκαν ακόμη και κατά την περίοδο των μεταρρυθμίσεων του Τανζιμάτ (Inalcik & Quataert 1997) και ως τις αρχές της δεκαετίας του 1880. Σε αυτό το τελευταίο χρονικό σημείο, η Οθωμανική Αυτοκρατορία παραχώρησε τον (μερικό) έλεγχο της συλλογής μιας σειράς φόρων και δασμών στο Συμβούλιο για τη Διαχείριση του Οθωμανικού Δημοσίου Χρέους. Αυτή η εξέλιξη, η οποία αποσκοπούσε στην εξυπηρέτηση του χρέους προς τους ευρωπαίους πιστωτές, είχε αποτέλεσμα την εισαγωγή μιας σειράς μονοπωλίων -και συνεπώς την είσπραξη κατ'απαίτηση της κεντρικής διοίκησης- των αναλογούντων φόρων και δασμών επί του καπνού, του αλατιού, του οινοπνεύματος, ακόμα και του τέλους της άδειας για την αλιεία και την σπογγαλιεία. Παρά την τοπική αντίσταση, όλα τα σχετικά προνόμια της περιοχής καταργήθηκαν με τις μεταρρυθμίσεις των Νεότουρκων και από το 1909, η συλλογή των φόρων και δασμών πέρασε στη δικαιοδοσία των Οθωμανικών αρχών χωρίς καμμία εξαίρεση ή απαλλαγή.

Τα παραπάνω στοιχεία μας δίδουν το πλαίσιο του λαθρεμπορίου στην περιοχή. Κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα, οι γεωπολιτικές αλλαγές στο Αιγαίο δημιούργησαν τις προϋποθέσεις για μια ανάπτυξη του λαθρεμπορίου προς το νεοσύστατο ελληνικό κράτος. Τα φορολογικά και δασμολογικά προνόμια που απολάμβαναν τα νησιά είχαν ενθαρρύνει την ανάπτυξη μιας τοπικής βιομηχανίας καπνού που χρησιμοποιούσε πρώτη ύλη από τοπικές πηγές ή από την Ανατολία και, συχνά παράνομα, προωθούσε το τελικό προϊόν στο εξωτερικό:

> «Μια μικρή βιομηχανία της Καλύμνου είναι η κοπή του καπνού των τσιγάρων, η οποία απασχολεί εκατοντάδες γυναίκες. Ο καπνός καλλιεργείται στην Κω, στη Σάμο ή ακόμη πιο μακριά, και έρχεται απλά να κοπεί εκεί και να προωθηθεί. Η βιομηχανία αυτή ... έχει τις ρίζες της στο λαθρεμπόριο μεταξύ των νησιών και των περιοχών του Ελληνικού Βασιλείου» (Myres 1920)

Μετά την ίδρυση του Συμβουλίου Διαχείρισης του Οθωμανικού

Δημόσιου Χρέους και την εισαγωγή του μονοπωλίου στον καπνό, ο ορίζοντας αυτής της δραστηριότητας διευρύνθηκε, αφού οι ροές του λαθρεμπορίου μπορούσαν να στοχεύουν εξίσου και τις αγορές της τουρκικής ενδοχώρας, αλλά και τα μη προνομιούχα νησιά (αυτά δηλαδή που δεν υπάγονταν στο καθεστώς των προνομίων που είχε παραχωρήσει η Υψηλή Πύλη). Άλλωστε, επειδή το Συμβούλιο ελεγχόταν από τους ευρωπαίους πιστωτές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, οι οθωμανικές αρχές αδιαφορούσαν για την καταστολή της δραστηριότητας.

Εν τω μεταξύ, η υποχώρηση του εμπορίου του σφουγγαριού ενθάρρυνε τους νησιώτες να αξιοποιήσουν πιο ενεργά τα πλεονεκτήματα της τοπικής ναυπηγικής βιομηχανίας και να στραφούν στη μεταφορά εμπορευμάτων μεταξύ της Αιγύπτου και της νότιας ακτής της Ανατολίας. Νησιά όπως το Καστελλόριζο εγκατέλειψαν τελείως το σφουγγάρι (Doumanis, 1997, 18). Έτσι, η βιομηχανία παράνομων προϊόντων καπνού αυξήθηκε σε τέτοιο βαθμό ώστε το λαθρεμπόριο πραγματοποιούνταν πραγματικά χωρίς καμμία προφύλαξη: το 1922, στην Κάλυμνο και μόνο υπήρχαν 30 εργαστήρια καπνού, τα οποία απασχολούσαν από δέκα έως 400 άτομα και τα οποία συνέβαλαν σε μια ετήσια παραγωγή 60 εκ. τσιγάρων (Guidoni 1922). Όπως σχολίαζε σε μια αναφορά του ένας από τους στρατιωτικούς διοικητές της Δωδεκανήσου, ο Vittorio Elia, «υπό το οθωμανικό καθεστώς, το λαθρεμπόριο αποτελούσε τη μόνη αληθινή απασχόληση σε Καλύμνο, Σύμη και Χάλκη, που ειδικεύονται σε αυτή τη βιομηχανία» (Elia 1918β).

Η ιταλική κατοχή που αρχίζει στην ταραχώδη δεκαετία του 1910 βρέθηκε αντιμέτωπη με ένα πραγματικό αδιέξοδο, όχι απλώς με ένα πρόβλημα οικονομικής ύφεσης (λόγω της επίσημης οικονομικής πολιτικής των Οθωμανών) και ανάπτυξης αντίστοιχα της παράνομης οικονομίας, αλλά με ένα πραγματικό γρίφο, του οποίου οι ρίζες απλώνονταν σε ζητήματα τοπικής διοίκησης και διεθνούς πολιτικής.

Λαθρεμπόριο και η Διοίκηση των «ιταλικών νήσων του Αιγαίου»

Από την ιταλική σκοπιά, η κατοχή της Δωδεκανήσου, πέρα από

τους στενά τακτικούς στόχους στο πλαίσιο του Λιβυκού πολέμου, είχε εντελώς αμφίβολη αξία από στρατηγική σκοπιά. Είναι εξίσου αμφίβολο εάν το 1912 οι Ιταλοί είχαν γνήσια πρόθεση να προσαρτήσουν τα νησιά, καθώς αφενός μεν η οικονομική σημασία της Δωδεκανήσου ήταν μικρή και αφετέρου η αριθμητική υπεροχή του ελληνικού πληθυσμού δημογραφικά πολύ λίγο ικανοποιούσε τα κριτήρια της ιταλικής αποικιοκρατικής φαντασίας (Labanca 2002:180). Βέβαια, οι Ιταλικές ελίτ αναμφίβολα είχαν βλέψεις προς την ανατολική Μεσόγειο: η Ιταλία ήταν παρούσα στις εξελίξεις στην Οθωμανική Αυτοκρατορία ήδη από το 1881, αφού συμμετείχε στο Συμβούλιο Διαχείρισης του Οθωμανικού χρέους. Η παρουσία αυτή συνεχίστηκε με την ανάμειξή της στην εποπτεία της συμφωνίας μεταξύ Τουρκίας και Ελλάδας για το ζήτημα της Κρητικής Πολιτείας (Bosworth 1996:52). Την εποχή του Λιβυκού πολέμου,η Δωδεκάνησος θα μπορούσε στην καλύτερη περίπτωση να ιδωθεί αόριστα ως κάποιο έρεισμα για την εγκαθίδρυση μιας ιταλικής ζώνης επιρροής στη Μικρά Ασία. Αυτή ήταν μια ιδέα που διακινούνταν στους ιταλικούς οικονομικούς και πολιτικούς κύκλους, αλλά στο πλαίσιο των διαπραγματεύσεων για τον τερματισμό του πολέμου στη Λιβύη, οι Ιταλοί εμφανίστηκαν απρόθυμοι να διατηρήσουν τα νησιά, καθώς η προτεραιότητά τους ήταν να αποκτήσουν τον πλήρη έλεγχο της Λιβύης ή την προώθηση των στόχων τους στην Αλβανία (Doumanis 1997:34, Bosworth 1970).

Η αντίληψη αυτή φάνηκε να αλλάζει σταδιακά, αφού τελικά ο πόλεμος στη Λιβύη υπήρξε από την Ιταλική σκοπιά το πρελούδιο στους Βαλκανικούς Πολέμους του 1912-13 και τελικά του Α΄ ΠΠ. Στο τέλος των Βαλκανικών πολέμων η Ιταλία χρησιμοποίησε την κατοχή της Δωδεκανήσου ως διαπραγματευτικό όπλο στο διάστημα που μεσολάβησε μεταξύ της Συνθήκης του Ouchy και της Συνθήκης του Βουκουρεστίου, τον Ιούλιο του 1913. Η επαναχάραξη των συνόρων στη βαλκανική χερσόνησο και η επιτάχυνση της διάλυσης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας είχε ενισχύσει τις ιταλικές βλέψεις και με τη συνθήκη του Λονδίνου το 1915 η Ιταλία απέσπασε υποσχέσεις για πλήρη κατοχή των νησιών και μια σφαίρα επιρροής στη Μικρά Ασία, ως αντάλλαγμα για την είσοδό της στον πόλεμο στο πλευρό της Αντάντ (Bosworth 1970). Η «προσωρινή» κατάληψη

των Δωδεκανήσων έμελλε να διαρκέσει για σχεδόν μια δεκαετία έως το 1923 και την επίσημη παραχώρηση της περιοχής στην Ιταλία. Κατά την εποχή εκείνη οι Ιταλοί ήδη απέβλεπαν σε κέρδη στην Ανατολία, αναμένοντας την περαιτέρω αποσύνθεση της Τουρκίας, κι έτσι η κατοχή της Δωδεκανήσου γινόταν αντιληπτή ως σημαντικός μοχλός για τις βλέψεις τους στην τουρκική ενδοχώρα.

Αυτό το διεθνές πλαίσιο βοηθά, κατά την άποψή μας, την κατανόηση της προσέγγισης της Ιταλικής Διοίκησης της Δωδεκανήσου σε σχέση με την παράνομη οικονομική δραστηριότητα στην περιοχή. Η σχέση δηλαδή της πολιτικής της Ιταλικής Διοίκησης απέναντι στην παράνομη οικονομική δραστηριότητα επικαθορίζεται αφενός μεν από την εσωτερική πίεση που προκαλούσε η δεινή οικονομική κατάσταση των νησιών και αφετέρου από τις διακυμάνσεις των Ιταλοτουρκικών σχέσεων, οι οποίες τροφοδοτούσαν τις φιλοδοξίες του Ιταλικού επεκτατισμού στην Ανατολία, και έτσι αναβάθμιζαν ή υποβάθμιζαν τη στρατηγική σημασία των Δωδεκανήσων ανάλογα. Η σημασία της τριγωνικής αυτής σχέσης είναι ιδιαίτερα φανερή τουλάχιστον έως την ομαλοποίηση των Ιταλο-τουρκικών σχέσεων με την υπογραφή του συμφώνου ουδετερότητας και συμφιλίωσης από τις δύο χώρες (Barlas 2004).

Ας δούμε πώς. Κατ'αρχάς η είσοδος της Ιταλίας στον πόλεμο στο πλευρό της Αντάντ (με την Οθωμανική Αυτοκρατορία στο πλευρό των Κεντρικών Δυνάμεων) παρέτεινε τις καταστροφικές συνέπειες του Ιταλο-τουρκικού πολέμου στην οικονομική ζωή των νησιών. Καθώς η Τουρκία είχε διακόψει την επικοινωνία με τα νησιά, αυτά είχαν στερηθεί βασικά αγαθά, όπως κρέας, πουλερικά, λαχανικά και φρέσκα φρούτα. Σε σχέση με όλα αυτά τα αγαθά τα Δωδεκάνησα εξαρτώνταν από την ακτή της Ανατολίας (Myres 1920: 337). Από την άλλη, η σπογγαλιεία και το εμπόριο συνέχισαν να μειώνονται. Μετά την επανάσταση των Νεότουρκων το 1909, η εισαγωγή άμεσης φορολογίας και στρατολογίας οδήγησε τη σπογγαλιεία προς το Λιβυκό πέλαγος και έτσι αποψίλωσε το εργατικό δυναμικό που απασχολούνταν στο εμπόριο. Ακόμη περισσότερο η εισαγωγή του ιταλικού μονοπωλίου στην σπογγαλιεία στη Λιβύη κατά τη δεκαετία του 1910 απέκλεισε τους Δωδεκανήσιους από αυτά τα νερά. Μεταξύ 1915 και 1919, η δραστηριότητα αυτή είχε περιοριστεί

δραστικότατα και πολλοί σφουγγαράδες μετανάστευσαν (Myres 1941). Γενικότερα, η διακοπή εμπορικών σχέσεων της περιοχής με τη Μικρά Ασία σήμαινε επίσης πως η θέση της Δωδεκανήσου ως εμπορικός κόμβος μεταξύ Αιγύπτου και Ελλάδας είχε υποβαθμιστεί.

Υπό αυτές τις συνθήκες, η Ιταλική Διοίκηση είχε να αντιμετωπίσει ένα διπλό πρόβλημα προκειμένου να σταθεροποίησει εσωτερικά τη θέση της στα Δωδεκάνησα. Αφενός μεν έπρεπε να συγκρατήσει τον εκφρασμένο και ενεργό αλυτρωτισμό των Ελληνικών πληθυσμών, αφετέρου δε να σεβαστεί το status quo σε θέματα τοπικής αυτοδιοίκησης και φορολογίας (Pignataro 2011). Παρά το γεγονός ότι οι Ιταλοί είχαν σταδιακά εγκαταστήσει μια διοικητική γραφειοκρατία για να επιβλέπει τις τοπικές υποθέσεις, κατά τη διάρκεια του πολέμου τα νησιά παρέμεναν επίσημα σε κενό κυριαρχίας και οι Ιταλοί σταδιακά αντιλαμβάνονταν ότι αυτά ήταν το εφαλτήριο για περαιτέρω διείσδυση στην Ανατολία. Η διαχείριση αυτής της επισφαλούς κατάστασης έγινε ακόμη δυσκολότερη λόγω των ελλείψεων σε τροφή και αγαθά πρώτης ανάγκης, οι οποίες εμφανίστηκαν από τους πρώτους μήνες του 1915. Παρά το ότι οι Ιταλοί οργάνωσαν γραμμές ανεφοδιασμού από τη μητροπολιτική Ιταλία και μέσω Αλεξάνδρειας, τα σχετικά προβλήματα παρέμειναν άλυτα ακόμη και μετά τη σχετική αποκατάσταση της τροφοδοσίας των νησιών από τις ακτές της Ανατολίας μετά τη συνθήκη του Μούδρου και τη συνθήκη των Σεβρών.

Εν τούτοις, το νέο Τουρκικό κράτος έβαλε και πάλι εμπόδια στις εμπορικές συναλλαγές μεταξύ Μικράς Ασίας και Δωδεκανήσου μετά τη Συνθήκη της Λωζάννης του 1922 και καθόλη τη διάρκεια της δεκαετίας του 1920. Τα εμπόδια αυτά είχαν σχέση με τη δασμολογική πολιτική της Τουρκίας, την αναδιοργάνωση του τουρκικού τελωνειακού συστήματος, την εισαγωγή cabotage στα μικρασιατικά παράλια και σε πολιτικό επίπεδο με τις επιφυλάξεις της Τουρκίας απέναντι σε κάθε ιταλική εμπορική δραστηριότητα στην Ανατολία (Gayda 1928: 148).

Σύμφωνα με τον δημοσιογράφο Gayda αυτές οι συνθήκες οδήγησαν σε μια πρωτοφανή εξάπλωση του λαθρεμπόριου:

> «Δεν υπάρχει πια εμπόριο, εκτός από το λαθρεμπόριο. Αψηφώντας τις καταιγίδες και το σκοτάδι της νύχτας,

προκειμένου να επιβιώσουν, Έλληνες και Τούρκοι ναύτες ναυλώνουν τις βάρκες και τα πανιά τους από και προς την ακτή, φορτώνοντας και ξεφορτώνοντας εμπορεύματα κρυφά με τη συνενοχή του ντόπιου πληθυσμού» (Gayda, 1928, σελ. 149).

Από πολιτική άποψη πολύ μικρή αμφιβολία υπάρχει ότι η δεκαετία του 1920 ήταν μια νέα εποχή στην ιστορία της Δωδεκανήσου. Συμπίπτοντας με την άνοδο του Μουσολίνι στην εξουσία στην Ιταλία, η προσάρτηση των νησιών άνοιξε την προοπτική ενός πιο εντατικού και εκτενούς προγράμματος με στόχο την εμπέδωση της ιταλικής κυριαρχίας σε αυτά, και, τελικά, της οικοδόμησης μιας βιτρίνας και ενός στρατηγικού μοχλού («ubi consistam») της ιταλικής δύναμης στην Ανατολή (Lago 1924). Για το σκοπό αυτό, η Ιταλική Διοίκηση τέθηκε υπό ένα καθεστώς που διαφοροποιούνταν τόσο από τη μητρόπολη όσο και από τις ιταλικές αποικίες στην Αφρική. Χαρακτηριστικό του ήταν, βάσει του βασιλικού διατάγματος της 28ης Αυγούστου 1924, οι εκτεταμένες αρμοδιότητες και η αυτονομία του κυβερνήτη της δωδεκανήσου (Pignataro, 2013). Ο κυβερνήτης που διορίστηκε, ο Mario Lago, ήταν ένας διπλωμάτης καριέρας, ο οποίος διέθετε ισχυρές διασυνδέσεις με την ιταλική αστική τάξη. Του δόθηκε ουσιαστική αυτονομία έναντι της Ρώμης καθώς λογοδοτούσε απευθείας στο Υπουργείο Εξωτερικών της Ιταλίας. Του χορηγήθηκε σχεδόν απόλυτος έλεγχος των Δωδεκανήσων, με πλήρη νομοθετική, εκτελεστική και δημοσιονομική εξουσία, ακόμη και εξουσία που εκτεινόταν και στο πεδίο της δικαστικής λειτουργίας: κατά μία έννοια, η άσκηση της ιταλικής κυριαρχίας ανατέθηκε στο αξίωμα του κυβερνήτη (Alhadeff 1927: 123).

Εξοπλισμένο με μια τέτοια αυτονομία και εξουσίες, το καθεστώς εφάρμοσε ένα εκτενές πρόγραμμα εκσυγχρονισμού, το οποίο περιλάμβανε αφενός μεν έργα, τα οποία εντάσσονται σε μια αποικιοκρατική λογική ειρήνευσης με επίκεντρο τη μεγιστοποίηση της οικονομικής εκμετάλλευσης, και αφετέρου έργα εμπνευσμένα από τα πολιτικά και πολιτιστικά οράματα του φασισμού. Ένα πρόγραμμα μεγάλων δημοσίων έργων είχε ως αποτέλεσμα την ανάπτυξη δικτύων ύδρευσης, καθώς και οδικών, τηλεγραφικών και τηλεφωνικών δικτύων, την κατασκευή νέων δημόσιων κτιρίων, την αποκατάσταση των μνημείων, την έναρξη αρχαιολογικών ανασκαφών.

Αργότερα, αναπτύχθηκαν σχέδια για την ανάπτυξη των νησιών ως τουριστικού προορισμού (Martinoli & Perotti 1999). Οι ιταλοί επίσης αναδιοργάνωσαν ή ανέπτυξαν μια σειρά από τοπικές βιομηχανίες, όπως ο καπνός, τα μεταλλεία, η υλοτομία και οι τοπικές καλλιέργειες μέσω εταιρειών, όπως η TEMI (Tabacchi Egei Manifattura Italiana) ή η CAIR (Compagnia Agricola Industriale Rodi). Η προσπάθεια επεκτάθηκε επίσης στον έλεγχο των μεταφορών μεταξύ των νησιών, κατ'αποκλεισμό των τοπικών μεταφορέων. Ιδιαίτερα στον τομέα της γεωργίας και της δασοκομίας η εκσυγχρονιστική προσπάθεια του καθεστώτος συνίστατο στην ανάπτυξη νέων πρότυπων οικισμών που υποστηρίζονταν από ειδικούς επιστημονικούς φορείς με σκοπό την ανάπτυξη και την αύξηση της παραγωγής σε αυτούς τους τομείς (Pignataro 2013, Franghiadis 2009, Doumanis 1997).

Οι αποικιοκρατικές προθέσεις του καθεστώτος υπήρξαν έτσι αναμφίβολα σοβαρές και φιλόδοξες, αφού η Δωδεκάνησος προσέφερε μια ευκαιρία για την ανάπτυξη μια αποικίας νέου τύπου, διαμέσου της ενσωμάτωσης ενός κατα βάση λευκού πληθυσμού στο κοινωνικό όραμα του φασισμού (Labanca, 2002, σελ. 180). Στην πραγματικότητα, όμως, η οικονομική κατάσταση της αποικίας αυτής παρέμενε επισφαλής, αφού ποτέ δεν έπαψε να εξαρτάται από τις γενναιόδωρες επιδοτήσεις της κεντρικής κυβέρνησης της Ρώμης και το εμπορικό της ισοζύγιο παρέμεινε αρνητικό.

Καθώς, όμως, στη δεκαετία του 1920 οι εντάσεις με την Τουρκία συνέχισαν να καθορίζουν την οικονομική κατάσταση της περιοχής, οι Ιταλοί υποχρεώθηκαν να αποδεχτούν την πραγματικότητα της τοπικής οικονομικής ζωής, η οποία βρισκόταν μεταξύ των συμπληγάδων της ιταλικής αποικιοκρατικής εκμετάλλευσης και της κατάρρευσης των συναλλαγών με τη Μικρά Ασία, από τις οποίες εξαρτώνταν. Σε αυτό το πλαίσιο, το λαθρεμπόριο, όχι μόνο συνέχισε να ανθεί, αλλά γινόταν αντιληπτό απο τις ιταλικές αρχές ως αναγκαιότητα. Αναφέροντας στη Ρώμη ήδη από τον Σεπτέμβριο του 1924 ο Mario Lago παρατηρούσε:

> «Η αποκατάσταση των συναλλαγών με την ακτή της Ανατολίας είναι ζήτημα ζωής ή θανάτου για το εμπόριο της Ρόδου [...] Οι επιπτώσεις αυτής της κρίσης είναι προφανείς. Ένα μεγάλο μέρος του Δωδεκανησιακού

πληθυσμού που ζούσε από το εμπόριο με την Ανατολή, υποφέρει σήμερα από την πιο μαύρη φτώχεια. Μάλιστα, προκειμένου να επιβιώσουν επιδίδονται σε ολοένα πιο ριψοκίνδυνο λαθρεμπόριο. Φυσικά, έστω κι αν γνωρίζουν ότι η καταστροφή που τους πλήττει δεν είναι ευθύνη του ιταλικού καθεστώτος, οι Δωδεκανήσιοι δεν διάκεινται θετικά προς εμάς. Δημιουργείται έτσι μια γενική διάθεση, αν όχι εχθρότητας, τουλάχιστον δυσπιστίας, η οποία είναι πολύ επιβλαβής για το καθεστώς μας. Το λαθρεμπόριο γίνεται κάθε μέρα πιο οργανωμένο σχεδόν σε τακτική μορφή με τη συνεργασία των Τούρκων από τα παράλια, οι οποίοι υποφέρουν από την αντιοικονομική κατάσταση που δημιούργησε η τουρκική κυβέρνηση τόσο όσο και οι υπήκοοί μας. Η κυβέρνησή μας δεν ενθαρρύνει το λαθρεμπόριο, αλλά ούτε και επιδίδεται στην καταστολή του. Είναι ποτέ δυνατόν η κυβέρνησή μας να γίνει οικειοθελώς ο χωροφύλακας για λογαριασμό της Τουρκίας και να αναγκάσει αυτούς τους ανθρώπους να πεθαίνουν από την πείνα; Έχω πολλές φορές πει ότι θεωρώ το πιο αναιμικό τακτικό εμπόριο προτιμότερο από το πλουσιότερο λαθρεμπόριο. Ήμουν έτσι πάντα ειλικρινά διατεθειμένος να λάβω μέτρα στενής συνεργασίας μεταξύ των αρχών των νησιών και των αρχών της ακτής με στόχο την εξάλειψη όλων των τελωνειακών απατών. Αλλά για να γίνει αυτό, είναι απαραίτητο η κυβέρνηση της Άγκυρας να αποφασίσει την ανάκληση των μέτρων που λαμβάνονται στο όνομα του μίσους ενάντια στην Ιταλία και τους Δωδεκανήσιους και να επιτρέψει την ελεύθερη λεοτουργία των οικονομικών νόμων» (Lago 1924).

Συνεπώς, φαίνεται πως, από τη σκοπιά των αρχών των νησιών, η ανάπτυξη του λαθρεμπορίου και η ελλιπής επιβολή του τελωνειακού καθεστώτος δεν είχε σχέση με τις προφανείς δυσκολίες που δημιουργούσε η εκτενής ακτογραμμή ή οι ελλείψεις σε αστυνομικό ή τελωνειακό προσωπικό, είτε των Carabinieri ή της Guardia di Finanza (Cecini 2014). Επίσης, δεν ήταν πρόβλημα που σχετιζόταν με την πολυπλοκότητα ή τις αδυναμίες του ίδιου του τελωνειακού καθεστώτος: στην πραγματικότητα, η σχετική επιείκεια του εν λόγω νομοθετικού καθεστώτος, βάσει του οποίου μέχρι το 1930 τιμωρούνταν οι τελωνειακές παραβάσεις με πρόστιμα, τα οποία ήταν είτε αμελητέα είτε επιβάλλονταν υπο όρους, αναμφισβήτητα

προσέφερε ένα επιπλέον βολικό εργαλείο στο καθεστώς. Η στάση ανοχής απέναντι στο λαθρεμπόριο αποτέλεσε μια φυσική λύση στο πολιτικό πρόβλημα της Ιταλικής Διοίκησης. Τα στενά δημοσιονομικά συμφέροντα του καθεστώτος φαίνεται να θεωρήθηκαν στην πράξη υποδεέστερα σε σχέση με τα ζητήματα της διατήρησης της τάξης και την σταθεροποίηση του καθεστώτος στη συνείδηση του τοπικού πληθυσμού. Αυτή η σταθερότητα με τη σειρά της ήταν καθοριστική για τον εξίσου πολιτικό στόχο της διατήρησης των ερεισμάτων της Ιταλίας σε σχέση με την περαιτέρω οικονομική διείσδυση στην Ανατολία, μια περιοχή η οποία εξακολουθούσε να θεωρείται ως γεωπολιτικά ασταθής και, κατά συνέπεια, ως μακροπρόθεσμος στόχος για τις επεκτατικές φιλοδοξίες της Ιταλίας καθ' όλη τη δεκαετία του 1920.

Οι αρχειακές πηγές από τη Ρόδο συχνά δείχνουν πως οι αστυνομικοί και τελωνειακοί υπάλληλοι είχαν επαρκή γνώση και συνείδηση των πολιτικών αναγκαιοτήτων που καθόριζαν τη στάση του καθεστώτος απέναντι στο λαθρεμπόριο. Αφενός μεν υποστήριζαν συχνά τις αναφορές ή εκκλήσεις για επιείκεια που υποβάλλονταν από εκείνους που είχαν καταδικαστεί για αδικήματα λαθρεμπορίας, ακριβώς λόγω της φτώχειας ή της αδυναμίας τους να πληρώσουν το πρόστιμο. Από την άλλη πλευρά, γνώριζαν ότι το λαθρεμπόριο δεν προκαλούσε άμεση ζημία στα δημοσιονομικά και ευρύτερα οικονομικά συμφέροντα του καθεστώτος, αφού σε πολλές περιπτώσεις οι λαθρέμποροι διακινούσαν στην Ελλάδα και την Τουρκία προϊόντα που παράγονταν νόμιμα στο ιταλικό έδαφος.

Για παράδειγμα, σε μια έκθεση του 1936 σχετικά με άτομα που συμμετείχαν σε δραστηριότητες λαθρεμπορίου, ο διοικητής της καραμπινιέρων σημειώνει ότι

> «κατά το παρελθόν [το πρώτο πρόσωπο] έχει ασκήσει αποτελεσματικά και εμφανώς, σε μεγάλη κλίμακα, το λαθρεμπόριο αλκοόλ και άλλων αγαθών σε βάρος της Ελλάδας και την Τουρκίας, μια δραστηριότητα η οποία θεωρούνταν ευνοϊκή [για τα ιταλικά συμφέροντα] από την [ιταλική] κυβέρνηση της εποχής γιατί δεν προκαλούσε οποιαδήποτε ζημιά στο ταμείο μας, καθώς [το εν λόγω πρόσωπο] είχε δηλώσει [στις ιταλικές αρχές] τα εμπορεύματα που αγόρασε προκειμένου να τα διακινήσει

> λαθραία στη συνέχεια. ... [Το άλλο άτομο] κατάφερε να δημιουργήσει μια σταθερή οικονομική κατάσταση, ιδίως με τα κέρδη που έκανε με την άσκηση, όπως είναι γνωστό σε εμάς, το λαθρεμπορίου τσιγαρόχαρτου υπέρ μας και σε βάρος της Ελλάδας και την Τουρκίας» (Grassini 1937).

Τα παραπάνω εξηγούν επίσης γιατί η ανοχή του λαθρεμπορίου από τις ιταλικές αρχές συνέχισε σε κάποιο βαθμό ακόμη και κατά τη δεκαετία του 1930. Η εξομάλυνση των Ιταλο-τουρκικών σχέσεων με τη σύναψη του Συμφώνου Ουδετερότητας και Φιλίας το 1928 συνέπεσε επίσης με την εξυγίανση και τον εκσυγχρονισμό της ιταλικής τελωνειακής νομοθεσίας. Ο τελευταίος επέφερε αλλαγές στο πλαίσιο των κυρώσεων κατά του λαθρεμπορίου, διπλασιάζοντας το ποσό των νόμιμων προστίμων και αναβαθμίζοντας το λαθρεμπόριο σε ποινικό αδίκημα που τιμωρούνταν με στερητική της ελευθερίας ποινή από ένα έως πέντε έτη. Εισήγαγε επίσης επιβαρυντικές περιστάσεις, όπως η ένοπλη λαθρεμπορία, η σύσταση συμμορίας για διάπραξη λαθρεμπορίου από τρία ή περισσότερα πρόσωπα ή το λαθρεμπόριο με τη χρήση πλαστών εγγράφων ή δωροδοκίας και διαφθοράς των υπαλλήλων. Η απόπειρα και η συμμετοχή, αλλά και η αποδοχή των λαθραίων εμπορευμάτων, έγιναν επίσης αξιόποινες πράξεις από το 1930 (Istituto Coloniale Fascista, 1932, 690-691). Έτσι, η μεταβολή των συνθηκών του διεθνούς πολιτικού περιβάλλοντος προς την κατεύθυνση που επιθυμούσε ο Lago το 1924 έφεραν επίσης αλλαγές με στόχο τον περιορισμό του λαθρεμπορίου. Ωστόσο, το καθεστώς των Δωδεκανήσων συνέχιζε να αφήνει περιθώρια για να ληφθούν υπόψη οι ατομικές περιστάσεις των ντόπιων μέσω της χορήγησης χάριτος και αμνηστίας.

Επιπλέον, το λαθρεμπόριο συνέχιζε να προσφέρει μια ευκαιρία στα τοπικά οικονομικά συμφέροντα να διατηρήσουν ένα δίαυλο πρόσβασης στις αγορές της τουρκικής ακτής. Σε εκείνη τη φάση τα συμφέροντα αυτά είχαν ενσωματωθεί σε κάποιο βαθμό στο ιταλικό πρόγραμμα οικονομικού εκσυγχρονισμού και στα κυκλώματα παραγωγής που το πρόγραμμα είχε δημιουργήσει - για παράδειγμα, το άτομο που αναφέρεται στην έκθεση των καραμπινιέρων παραπάνω ήταν μεταξύ των μελών της τοπικής επιχειρηματικής ελίτ στην Πάτμο και είχε σχέσεις με διακεκριμένους εμπορικούς παράγοντες στη Ρόδο. Σε κάθε περίπτωση, το αν η

ιταλική ανοχή στο λαθρεμπόριο αποτελούσε επίσης μια στρατηγική για την προσέγγιση και ενσωμάτωση των τοπικών οικονομικών και κοινωνικών ελίτ πέρα από τις πιο επιφανείς εμπορικές οικογένειες της Ρόδου, είναι μια ενδιαφέρουσα και βάσιμη ερευνητική υπόθεση.

Συμπέρασμα

Η μελέτη του λαθρεμπορίου στη Δωδεκάνησο κατά την εποχή της ιταλικής διοίκησης δείχνει πως η κατασταλτική προσέγγιση του καθεστώτος μεταβαλλόταν στη βάση εξω-νομικών και υψηλότερων στρατηγικών παραγόντων. Επρόκειτο για το αποτέλεσμα της σύνθεσης δυο πραγματικοτήτων που αντιμετώπιζε η ιταλική Διοίκηση. Από τη μια μεριά, σε σχέση με την εσωτερική πραγματικότητα της Δωδεκανήσου, οι αποικιοκρατικές φιλοδοξίες των Ιταλών ήρθαν αντιμέτωπες με την ιδιαίτερη και σκληρή πραγματικότητα των τοπικών συνθηκών που είχαν βαθιές ρίζες στην οικονομική, κοινωνική και πολιτική ιστορία της περιοχής. Από την άλλη, η Δωδεκάνησος αποτελούσε ένα εδαφικό απόκτημα του Ιταλικού ιμπεριαλισμού το οποίο, υπό το φως των μεταβαλλόμενων διεθνών συνθηκών κατά τον Α΄ ΠΠ και το μεσοπόλεμο, αποδείχθηκε (ανέλπιστα ίσως) άξιο υπεράσπισης σε βάθος χρόνου.

Η ανάλυσή μας αντιλαμβάνεται την πολιτική του καθεστώτος έναντι του λαθρεμπορίου ως «ανοχή». Ενώ η επίσημη γραμμή της απαγόρευσης και επιβολή κυρώσεων στο λαθρεμπόριο προβλεπόταν φυσικά από το νόμο, το αρχειακό υλικό και οι άλλες ιστορικές πηγές προσφέρουν ισχυρές ενδείξεις πως οι ιταλικές αρχές αντιλήφθηκαν την παράνομη οικονομική δραστηριότητα ως πολιτική αναγκαιότητα, ακριβώς όπως οι τοπικοί πληθυσμοί αντιλαμβάνονταν το λαθρεμπόριο ως αναγκαιότητα της οικονομικής ζωής. Η εξάρτηση αυτής της τελευταίας από τις εμπορικές οδούς που εκτείνονταν πέρα από τα πορώδη σύνορα της περιοχής ήταν ζήτημα ζωής και θανάτου. Το κλείσιμο αυτών των δρόμων απλούστατα σήμαινε μια ζωή στο φάσμα της ακραίας φτώχειας και της πείνας. Προφανώς οι λαθρέμποροι εκμεταλλεύτηκαν για να κάνουν κέρδη και περιουσίες τις σχετικές ευκαιρίες και τις δεινές συνθήκες στις οποίες βρέθηκαν οι συμπατριώτες τους - αλλά το στοιχείο που πρέπει να αναγνωρίσει

κάποιος είναι πως αυτές τους οι προσωπικές επιλογές και τύχες (Hobbs, 2013), ήταν στενά εξαρτημένες από τις ευρύτερες ιστορικές συνθήκες και την κοινωνικο-οικονομική δομή της Δωδεκανήσου.

Μέρος βέβαια αυτής της δομής ήταν και ο τρόπος με τον οποίο αρθρώθηκε η ιταλική εξουσία στην περιοχή. Για τους Ιταλούς το λαθρεμπόριο δεν αποτελούσε απόλυτη απειλή, αλλά μάλλον ήταν ταυτόχρονα απειλή και ευκαιρία: απειλή, στο μέτρο που η δραστηριότητα του τοπικού πληθυσμού στις παράνομες αγορές της περιοχής προκαλούσε κινδύνους και απώλειες για τη δημοσιονομική υγεία του καθεστώτος. Αλλά και ευκαιρία, στο βαθμό που αυτές οι παράνομες αγορές στάθηκαν κάτι σαν μαξιλάρι, από τη μια απορροφώντας τους κραδασμούς από τις κοινωνικές εντάσεις που συνιστούσαν απειλή για την πολιτική σταθερότητα της νεοσύστατης και γεωπολιτικά επισφαλούς ιταλικής κυριαρχίας. Και από την άλλη, πέρα από μια απλή στρατηγική πολιτικής ειρήνευσης ενός αφηρημένου τοπικού πληθυσμού, χρησίμευσαν επίσης και ως μοχλός για την άρθρωση των τοπικών ελίτ και του ιταλικού καθεστώτος σε νέα δίκτυα της οικονομικής και κοινωνικής δύναμης στην περιοχή.

Βιβλιογραφικές παραπομπές και πηγές

Alhadeff, V. (1927). L'ordinamento giuridico di Rodi e delle altre isole Italiane dell'Egeo. Istituto Editoriale Scientifico, Milano.

Ameglio, G. (1913). Contributo monografico per lo studio politico ed economico dell'isola di Rodi. Tipo-litografia del Comando della 6a Divisione Speciale, Ρόδος.

Barlas, D. (2004). "Friends or foes? Diplomatic relations between Italy and Turkey, 1923–36", International Journal of Middle East Studies, 36, σ. 231-252.

Antonopoulos, G.A., Papanicolaou, G. (2015). Unlicensed capitalism, Greek style: illegal markets and "organised crime" in Greece. Wolf Legal Publishers, Nijmegen.

Block, A.A., Chambliss, W.J. (1981). Organising crime. Elsevier, New York.

Bosworth, R.J.B. (1970). "Britain and Italy's acquisition of the Dodecanese, 1912–1915", The Historical Journal, 13(4), σ. 683-705.

Bosworth, R.J.B. (21996). Italy and the end of the Ottoman Empire. Στο: Kent, M. (ed.), The Great Powers and the end of the Ottoman

Empire. Frank Cass, London, σ. 51-72.

Cecini, G. (2014). La Guardia di Finanza nelle isole italiane dell'egeo 1912–1945. Gangemi Editore, Roma.

Doumanis, N. (1997). Myth and memory in the mediterranean: remembering fascism's empire. MacMillan, Basingstoke.

Elia, V. (1918α) Rapporto a MAE. [Αναφορά στο Υπουργείο Εξωτερικών, υπογρ. Elia]. Archivio di Gabinetto 1915–1918 (box 56, φ 4). Διπλωματικό Ιστορικό Αρχείο του Υπουργείου Εξωτερικών Υποθέσεων: Ρώμη, 26.6.1918.

Elia, V. (1918β, 6 Οκτωβρίου). Rapporto a MAE. [Αναφορά στο Υπουργείο Εξωτερικών, υπογρ. Elia]. Archivio di Gabinetto 1915–1918 (box 56, φ 4). Διπλωματικό Ιστορικό Αρχείο του Υπουργείου Εξωτερικών Υποθέσεων: Ρώμη, 6.10.1918.

Franghiadis, A. (2009). La politica economica del fascismo nel Dodecaneso: il periodo del governatore Mario Lago (1923–1936). Στο: Peri M. (ed.), La politica culturale del fascismo nel Dodecaneso: atti del convegno - Padova 16–17 november 2007. Esedra. Padova, σ. 51-61.

Gayda, V. (1928). "L'economia del Dodecaneso". L'Oltremare, 4, σ. 146-149.

Grassini, G. (1937). Situazione del comune di Patmo. [Αναφορά για την κατάσταση στο νησί της Πάτμου, από Grassini σε DeVecchi, 18 Μαρτίου 1937]. Affari Politici 1931–1945, Dodecaneso-Egeo (box 13, φ 7). Διπλωματικό Ιστορικό Αρχείο του Υπουργείου Εξωτερικών Υποθέσεων: Ρώμη, 18.3.1937.

Guidoni, U. (1922). Il problema doganale di Rodi. [Συνημμένο στην αναφορά του Κόμητος DeBosdari, κυβερνήτη της Ρόδου]. Affari Politici 1919–1930 (box 985, φ 2410). Διπλωματικό Ιστορικό Αρχείο του Υπουργείου Εξωτερικών Υποθέσεων: Ρώμη.

Hobbs, D. (1998). "Going down the glocal: the local context of organised crime". The Howard Journal, 37(4), σ. 407-422.

Hobbs, D. (2013). Lush life: constructing organised crime in the UK. Oxford University Press, Oxford.

Inalcik, H., Quataert, D. (eds.) (1997). An economic and social history of the Ottoman Empire, Cambridge University Press, Cambridge. τόμος 2, σ. 1600–1914.

Istituto Coloniale Fascista (1932). Annuario delle colonie Italiane e paesi vicini. Castaldi, Roma.

Labanca, N. (2002). Oltremare: storia dell'espansione coloniale itali-

ana. Il mulino, Bologna.

Lago, M. (1924). Commercio del porto di Rodi. [Αναφορά στο Υπουργείο Εξωτερικών, Telespresson. 8227, 7 Σεπτεμβρίου 1924, υπογρ. Lago]. Direzione Generale Affari Commerciali, Egeo 1924–1926 (κατ. 4, φ 2). Διπλωματικό Ιστορικό Αρχείο του Υπουργείου Εξωτερικών Υποθέσεων: Ρώμη, 7.9.1924.

Martinoli, S., Perotti, E. (1999). Architettura coloniale italiana nel Dodecaneso. Fondazione Giovanni Agnelli, Torino.

Myres, J.L. (1920). "The Dodecanese". The Geographical Journal, 56 (5), σ. 329-347.

Myres, J. L. (1941). "The islands of the Aegean". The Geographical Journal, 97(3), σ. 137-156.

Pignataro, L. (2011). I: Il Dodecaneso italiano 1912–1947: i lineamenti giuridici l'occupazione iniziale: 1912–1922. Edizioni Solfanelli, Chieti.

Pignataro, L. (2013). II: Il Dodecaneso italiano 1912–1947: il governo di Mario Lago 1923–1947. Edizioni Solfanelli, Chieti.

Τσιρπανλής, Ζ. (1998). Ιταλοκρατία στα Δωδεκάνησα. Γραφείο Μεσαιωνικής Πόλης Ρόδου, Ρόδος.

Zervos, S. (1919). The Dodecanese: the history of the Dodecanese through the ages, its services to mankind and its rights. A. Page, London.

Κωστής Γκοτσίνας

«Χασισοπότες και λωποδύτες, τοξικομανείς και κακοποιοί»: τα ναρκωτικά από την εγκληματοποίηση στην εγκληματογένεση κατά το πρώτο μισό του 20ού αιώνα

Εισαγωγή

Τον Σεπτέμβριο του 1897, ο Διευθυντής της Διοικητικής Αστυνομίας Αθηνών και Πειραιώς Κωνσταντίνος Βούλτσος εξέδωσε μια αστυνομική διάταξη που απαγόρευε την κατανάλωση χασίς «εν τε τοις καφενείοις και οπουδήποτε αλλαχού», με την αιτιολογία ότι «παράγει ολέθρια αποτελέσματα ου μόνον κατά της υγείας των ανθρώπων, αλλά και κατά της δημοσίας ασφαλείας, καθ' όσον οι χασισταί γενόμενοι μανιακοί εκ της χρήσεως του χασίς, δύνανται να πράξωσι παντοειδείς βιαιότητας και εγκληματικάς πράξεις» (Βούλτσος 1901, 220).

Η συσχέτιση ινδικής κάνναβης και παραβατικότητας δεν ήταν ούτε καινούριο ούτε αποκλειστικά ελληνικό φαινόμενο. Είναι χαρακτηριστικό ότι σε πολλές ευρωπαϊκές γλώσσες, η λέξη που αναφέρεται στον δολοφόνο («assassino» στα ιταλικά και τα πορτογαλικά, «assassin» στα γαλλικά, «asesino» στα ισπανικά, «assassin» στα αγγλικά, «asasin» στα ρουμανικά) προέρχεται από την αραβική λέξη «hāšīš», που σημαίνει το άχυρο, το χορτάρι, την ινδική κάνναβη, και από τη λέξη «hāššāšī»,που σημαίνει τους καταναλωτές της τελευταίας. Αν κάτι αποτέλεσε καινούρια εξέλιξη στην Ελλάδα στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα ήταν από τη μία μεριά η διάδοση νέων ουσιών και τρόπων χρήσης, και από την άλλη η ποινικοποίηση των σχετικών πρακτικών.

Όσον αφορά την πρώτη εξέλιξη, την εμφάνιση δηλαδή νέων ψυχοτρόπων ουσιών στον ελλαδικό χώρο, κατά τη δεκαετία του 1870 εισήχθη η καλλιέργεια της ινδικής κάνναβης στην Πελοπόννησο, όπου σε κάποιες περιοχές όπως η Μαντινεία αναδείχθηκε σε μονοκαλλιέργεια. Το φυτό διαδόθηκε και σε άλλες περιοχές της χώρας, ενώ παράλληλα τα επόμενα χρόνια άρχισε να εξαπλώνεται και η χρήση του χασίς, ιδίως σε λιμάνια, αστικά κέντρα και φυλακές (Παπαβασιλείου 1884, 142, Ανώνυμος 1887, 111). Εξάλλου, ουσίες όπως η μορφίνη ή η κοκαΐνη χορηγούνταν για θεραπευτικούς σκοπούς, και από τις αρχές του 20ού αιώνα μαρτυρούνται και εξωιατρικές χρήσεις, καθώς και περιπτώσεις εθισμού. Για παράδειγμα, στη δεκαετία του 1910 γίνεται λόγος για περιστατικά «αιθερομανίας» ή μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο για καταχρήσεις κοκαΐνης (Γιοφύλλης 1915, 1, Λ. 1929, 3). Κομβικό σημείο, ωστόσο, αποτελεί η εμφάνιση της ηρωίνης στην παράνομη αγορά, που, απ' ό,τι φαίνεται, χρονολογείται στα μέσα της δεκαετίας του 1920 (Στριγγάρης, 1934, 235, Παπαϊωάννου, 2006, 103). Η εμφάνιση αυτή αφ' ενός μετέβαλε το τοπίο των εξαρτήσεων, αφ' ετέρου θορύβησε τους συγχρόνους και επηρέασε τους δημόσιους λόγους σχετικά με τα ναρκωτικά.

Όσον αφορά τη δεύτερη εξέλιξη, την ανάληψη νομοθετικών πρωτοβουλιών, η ποινικοποίηση των ναρκωτικών δεν ακολούθησε ενιαία πορεία. Ένα νομοθετικό σκέλος είχε ως αντικείμενο την ινδική κάνναβη, η δημόσια χρήση της οποίας απαγορεύτηκε τη δεκαετία του 1890 με εγκυκλίους και αστυνομικές διατάξεις, όπως αυτή που προαναφέρθηκε, ενώ στις αρχές του 20ού αιώνα η καλλιέργεια του φυτού φορολογήθηκε και μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο απαγορεύτηκε. Ένα δεύτερο σκέλος αφορούσε κατά κύριο λόγο τα οπιούχα και την κοκαΐνη που τη δεκαετία του 1920 υποβλήθηκαν σε κρατικό έλεγχο και μονοπωλήθηκαν. Τελικά η νομοθεσία ενοποιήθηκε το 1932, όταν όλες οι ουσίες υπήχθησαν στο νόμο 5539 «περί μονοπωλίου των ναρκωτικών φαρμάκων και του ελέγχου αυτών» (Tsiganou 2003). Έτσι, στο υπόλοιπο της δεκαετίας του 1930 η παραγωγή, η εμπορία, η κατοχή και η χρήση τόσο του χασίς όσο και του οπίου, της μορφίνης, της ηρωίνης ή της κοκαΐνης εκτός ορισμένων, πολύ συγκεκριμένων πλαισίων τελούσαν πλέον υπό απαγόρευση.

Αυτή η διαδικασία ποινικοποίησης κατέστησε αυτομάτως παράνομες μια σειρά πρακτικών και συμπεριφορών, όπως για παράδειγμα την πώληση ή την αγορά ορισμένων ουσιών χωρίς ιατρική συνταγή ή που δεν προέρχονταν από τις αποθήκες του Κρατικού Μονοπωλίου. Πέραν, όμως, αυτών των νέων κατηγοριών παραβάσεων, διάχυτος ήταν ο φόβος ότι η χρήση ναρκωτικών προκαλούσε αύξηση της εγκληματικότητας. Με άλλα λόγια, έντονη ήταν η πεποίθηση των σύγχρονων παρατηρητών ότι τα ναρκωτικά αποτελούσαν εγκληματογόνο παράγοντα. Έτσι, τον Νοέμβριο του 1935, η εφημερίδα Αθηναϊκά Νέα έγραφε στο πρωτοσέλιδό της: «Εντός εγκαταλελειμμένου βαγονίου εις τον λαρισσαϊκόν του Πειραιώς ανευρέθη ένας ηρωϊνομανής! Συνελήφθη ένας σεσημασμένος κλέπτης και τοξικομανής, διότι διέπραξε διαφόρους κλοπάς εις ξενοδοχεία! Εις ένα οινομαγειρείον άγνωστος ετραυμάτισε αναιτίως διά ποτηρίου κάποιον εργάτην. Φαίνεται ότι επρόκειτο περί χασισοπότου διατελούντος υπό την επήρειαν του χασίς! [...] Σημειούμεν το φαινόμενον, διότι τα σχετικά κρούσματα ήρχισαν να πολλαπλασιάζωνται επικινδύνως τον τελευταίον καιρόν.» (Ανώνυμος 1935, 1).

Στη συνέχεια του κειμένου θα παρουσιαστούν οι πιο διαδεδομένες αντιλήψεις των συγχρόνων για τη φύση της σχέσης ουσιών και παραβατικότητας. Ακολούθως θα γίνει μια συνοπτική επισκόπηση των μορφών παραβατικότητας που σχετίζονταν με τα ναρκωτικά, όπως τουλάχιστον προκύπτουν από τις σελίδες του Τύπου της εποχής και το αστυνομικό δελτίο. Τέλος, θα επιχειρηθεί μια σύντομη ανάλυση της λειτουργίας και της πρόσληψης των λόγων, τόσο επιστημονικών όσο και δημοσιογραφικών, που προέβαλλαν την αιτιακή σύνδεση ουσιών και εγκλήματος.

Ερμηνευτικά μοντέλα

Σε ένα πολύ γνωστό και ευρείας απήχησης κείμενο του 1963 ο Howard Becker εισήγαγε τον όρο «εργολάβοι ηθικής» για να περιγράψει τα πρόσωπα που αναλαμβάνουν την πρωτοβουλία της δημιουργίας κανόνων καθώς οι υπάρχοντες κανόνες «δεν του[ς] ικανοποιούν γιατί υπάρχει κάτι σατανικό που του[ς] ενοχλεί πολύ» (Becker, 2000, 197). Στην περίπτωση των ναρκωτικών και στην Ελλάδα του ύστερου

19ου και των αρχών του 20ού αιώνα, αν κάποιοι επωμίστηκαν την «ηθική σταυροφορία» για τη λήψη νομοθετικών μέτρων κατά των ναρκωτικών, αυτοί ήταν νομικοί, γιατροί, ψυχίατροι, υπάλληλοι της διοίκησης, όργανα της τάξης, δημοσιογράφοι. Ένας από αυτούς τους οιονεί σταυροφόρους μεταρρυθμιστές, ο υφηγητής Παθολογίας και μετέπειτα τακτικός καθηγητής στο Πανεπιστήμιο, ακαδημαϊκός και για ένα σύντομο διάστημα υφυπουργός Υγιεινής, Αριστοτέλης Κούζης, έγραφε το 1914 σε ένα υπόμνημά του προς τα Υπουργεία Εσωτερικών, Στρατιωτικών και Δικαιοσύνης ότι: «Αι καθ' ημέραν εν τω αστυνομικώ δελτίω αναγραφόμεναι κολάσιμοι πράξεις εκ μέρους ατόμων καταχρωμένων του χασίς και η οσημέραι εξάπλωσις και διάδοσις του κακού τούτου και παρ' ημίν, αναγκάζουσιν όπως ταχέως θεσπισθώσι παρ' ημίν απαγορευτικαί διατάξεις ου μόνον κατά της χρήσεως της επιβλαβούς ταύτης σκευασίας, αλλά και κατά της αγοράς εν γένει και πωλήσεως χασίς εν Ελλάδι.» (Κούζης 1914, 62).

Όπως και ο Κούζης, πολλοί από τους θεωρούμενους ειδικούς της αποκαλούμενης «τοξικομανίας» έκαναν λόγο στα γραπτά τους για αιτιακή σύνδεση μεταξύ της κατανάλωσης κάποιας ναρκωτικής ουσίας και της διάπραξης αξιόποινων πράξεων, προδιαγράφοντας μια αναπόδραστη πορεία των χρηστών, όπως έκανε για παράδειγμα ο ψυχίατρος Δημήτρης Κουρέτας: «ο τοξικομανής λησμονεί την αξιοπρέπειά του ως ανθρώπου, δεν έχει επίγνωσι των ευθυνών και, αφ' ου εξαντλήσει όλα τα θεμιτά και αθέμιτα μέσα, καταλήγει στην απάτη, την κλοπή, την βιαιοπραγία και το φόνο, είτε υπό την επήρεια του ναρκωτικού, είτε εις κατάστασι στερήσεως διατελών, διότι το φάρμακο του είνε πειο απαραίτητο και απ' αυτή τη ζωή του ακόμη» (Κουρέτας 1932, 111).

Ενίοτε αναφερόταν το ενδεχόμενο ο συγχρωτισμός με παραβατικές ομάδες ή η διαβίωση στη φυλακή να συνιστούσαν την αφετηρία μιας εξάρτησης, πιο συχνά όμως οι συγγραφείς έδιναν έμφαση στην αντίθετη φορά: από τη χρήση ουσιών δηλαδή στο έγκλημα.

Τις τελευταίες δεκαετίες έχουν προταθεί διάφορα αιτιακά σχήματα από εγκληματολόγους, κοινωνιολόγους, οικονομολόγους και άλλους ερευνητές και ερευνήτριες που μελετούν τη σχέση

μεταξύ ουσιών και παραβατικών συμπεριφορών: το ψυχο-φαρμακολογικό μοντέλο (psycho-pharmacological), που εστιάζει στις φαρμακολογικές ιδιότητες των διαφόρων ουσιών, το οικονομικό μοντέλο (economic motivation ή economico-compulsive), σύμφωνα με το οποίο η ανάγκη χρηματοδότησης των ημερήσιων αναγκών ενός χρήστη οδηγεί σε παραβατικότητα, το συστημικό μοντέλο (systemic), που αναφέρεται στην εγγενή βία του δικτύου εμπορίας και διακίνησης των παράνομων ουσιών, το τριμερές μοντέλο (tripartite), που αποτελεί σύνθεση των τριών προηγούμενων, το αντεστραμμένο αιτιακό μοντέλο που υποστηρίζει ότι ο παραβατικός τρόπος ζωής βρίσκεται στην αφετηρία της χρήσης ναρκωτικών, μοντέλα που πριμοδοτούν ψυχοκοινωνικούς παράγοντες κ.ο.κ. (Goldstein, 1985, Watters και άλλοι, 1985, Raskin White, Gorman 2000, 170-174). Μιλώντας για το πρώτο μισό του 20ού αιώνα, οι ερμηνείες που κατά κανόνα προτείνονταν από τους συγχρόνους (όχι απαραίτητα με αξιώσεις ευρύτερου θεωρητικού σχήματος) θα μπορούσαν να αναχθούν, αν καταφύγουμε σε αναχρονιστικούς όρους, είτε σε ένα οικονομικο-εξαναγκαστικό, είτε σε ένα ψυχο-φαρμακολογικό μοντέλο.

Στην πρώτη περίπτωση, της οικονομικο-εξαναγκαστικής ερμηνείας, η ανάγκη προσπορισμού χρημάτων για την αγορά της καθημερινής δόσης οδηγούσε στην τέλεση εγκλημάτων τόσο κατά της περιουσίας, όσο και κατά των προσώπων. Γράφει χαρακτηριστικά στην πρώτη έκδοση της Εγκληματολογίας του ο Κωνσταντίνος Γαρδίκας: «τοιαύτη τις έξις επικρατούσα εις ανθρώπους πενεστέρους προκαλεί ή επιτείνει την αλητείαν και την κλοπήν προς απόκτησιν χρημάτων διά την αγοράν του δαπανηρού τούτου δηλητηρίου, συνήθως δ' εκ του λαθρεμπορίου. [...] Το άτομον καθίσταται έρμαιον της μανίας προς το δηλητήριον και τείνει να προμηθευθή τούτο διά παντός μέσου, διά ψεύδους, απάτης και πάσης ειδεχθούς ενεργείας. [...] Προς αγοράν ηρωίνης βαίνει μέχρι δαρμού και τραυματισμού και των πλέον προσφιλών και σεβαστών προσώπων, οίκτον ουδένα συναισθανόμενος προς τα μέλη της οικογενείας, απεμπολεί ασπλάγχνως παν τιμαλφές και παν ό,τι απαραίτητον έχει προς αγοράν της ηρωίνης» (Γαρδίκας, 1936, 247).

Με άλλα λόγια, εφόσον υπολογιζόταν ότι οι ανάγκες ενός

τακτικού χρήστη ηρωίνης ή κοκαΐνης μπορούσαν να φτάσουν ή και να ξεπεράσουν τις 100 δραχμές καθημερινά, τη στιγμή που το ελάχιστο κόστος για τη διατροφή μιας πενταμελούς οικογένειας υπολογιζόταν στις 450 δραχμές την εβδομάδα (Κουτσουμάρης 1932, 1, Λεβ 1936, 3, Παξινός 1940, 105-106, Ιωακείμογλου, Λογαράς, 1934, 8), το συμπέρασμα έμοιαζε αυτονόητο: ο εν λόγω χρήστης, αν δεν είχε την ανάλογη οικονομική επιφάνεια, θα αναγκαζόταν να καταφύγει στην κλοπή, την υπεξαίρεση, τη διάρρηξη, τη ληστεία.

Στη δεύτερη περίπτωση, εκείνη της ψυχο-φαρμακολογικής ερμηνείας, υποστηριζόταν ότι η επίδραση των ναρκωτικών στον οργανισμό, στη συμπεριφορά και στο χαρακτήρα του χρήστη ήταν τέτοια που προκαλούσε εγκλήματα, ιδίως κατά των προσώπων. Πιο συγκεκριμένα, η επίδραση αυτή μπορούσε να είναι αφενός βραχυπρόθεσμη, υπό μορφή παραισθήσεων, παρανοϊκών εκδηλώσεων, έξαψης των ενστίκτων κ.λπ., ή υπό μορφή συσκότισης της κρίσης και αναστολής των ηθικών φραγμών. Αφετέρου μακροχρόνια, επιφέροντας μεταβολή του χαρακτήρα και βιολογικές αλλοιώσεις, τις οποίες περιέγραφε με επιστημονικοφανή τρόπο μια αθηναϊκή εφημερίδα το 1931: «Μέσα στον εγκέφαλον των τοξικομανών έχουν παραλύσει τελείως τ' ανώτερα ψυχικά κέντρα του λογικού και της αυτοκυριαρχίας, επικρατούν δε αι κατώτεραι ορμαί και τα βίαια πάθη που καταβάλλουν τους εκφύλους αυτούς τύπους εις το επίπεδον του κτήνους.» (Ανώνυμος 1931, 3).

Πέραν αυτών των γενικών ερμηνειών, κάποιοι από τους παρατηρητές προέβαιναν και σε ειδικότερους συσχετισμούς αδικημάτων ορισμένης φύσης με συγκεκριμένες ουσίες και τις ιδιαίτερες ιδιότητές τους. Αν υπάρχει ένα σχήμα που συμμερίζονταν οι περισσότεροι συγγραφείς, αυτό συνοψίζεται από τον ψυχίατρο Μιχαήλ Στριγγάρη, ο οποίος έγραφε στη μελέτη του για το χασίς ότι σύμφωνα με πληροφορίες των διωκτικών αρχών: «οι χασισοπόται υπό την επήρειαν του χασίς εκτρέπονται πολλάκις εις την διάπραξιν αδικημάτων βίας, ως επιθέσεις κατά προσώπων, τραυματισμούς, αντιστάσεις, ληστείας, φθοράς ξένης περιουσίας κτλ., ενώ άλλοι τοξικομανείς, ιδία δε ηρωϊνομανείς, προσβάλλουν ως επί το πλείστον την ξένην περιουσίαν, ίνα αποκτήσουν τα απαιτούμενα χρήματα διά την αγοράν του ναρκωτικού.» (Στριγγάρης. 1937, 293).

Επομένως, και στην ελληνική περίπτωση διαπιστώνουμε από τις αρχές του 20ού αιώνα, αν όχι και νωρίτερα, μια διαδεδομένη συσχέτιση της χρήσης ουσιών με τη διάπραξη αδικημάτων. Όπως αναφέρθηκε και εισαγωγικά, η συσχέτιση αυτή υπερέβαινε τα ελληνικά σύνορα (Kane 1917, Hamilton 1921, Zarandieta y Mirabent 1921, Legrain 1923, Kolb 1925, Wood 1939, Carratalá 1939). Αποτελούσε συστατικό στοιχείο των λόγων περί ναρκωτικών από τα πρώτα χρόνια της ανάδυσης της έννοιας της «τοξικομανίας», στην οποία οι ιατρικές πτυχές διαπλέκονταν με τις ηθικές συμπαραδηλώσεις. Ελάχιστοι ήταν εκείνοι που έθεταν υπό αμφισβήτηση την κυρίαρχη ορθοδοξία, όπως ο αμερικανός κοινωνιολόγος Alfred Lindesmith που έγραφε το 1940 πως «η πεποίθηση ότι ένας τοξικομανής γίνεται αυτομάτως ένα ηθικά εκφυλισμένο άτομο, ψεύτης, κλέφτης κ.λπ., λόγω της άμεσης επίδρασης του ναρκωτικού, αποτελεί ανοησία εφάμιλλη της πίστης στη μαγεία» (Lindesmith 1940, 206). Αυτή η πίστη είχε τους αποστόλους της και στην Ελλάδα, καθώς οι διαδεδομένοι κοινοί τόποι μεταλαμπαδεύονταν μέσω ανταποκρίσεων και ρεπορτάζ για εγκλήματα στις ευρωπαϊκές πρωτεύουσες, μέσω των παραπομπών σε ξένες επιστημονικές πραγματείες ή μέσω της μετάφρασης και δημοσίευσης λογοτεχνικών έργων.

Κατηγορίες εγκλημάτων

Τα παραπάνω δεν σημαίνουν φυσικά ότι οι αντιλήψεις περί της εγκληματογόνου δράσης των ψυχοτρόπων ουσιών ήταν αποκλειστικά προϊόν εισαγωγής. Χωρίς αμφιβολία υπήρχαν και στην Ελλάδα περιστάσεις όπου ουσίες και παραβατικότητα συνδέονταν. Έχει επομένως σημασία να εξετάσουμε, πέρα από τις διακηρύξεις των ειδημόνων, ποιος ήταν στην πράξη ο ρόλος των ναρκωτικών στα διάφορα αδικήματα που απασχολούσαν τις Αρχές στο πρώτο μισό του προηγούμενου αιώνα. Μια άποψη επ' αυτού μας προσφέρει ο ημερήσιος Τύπος, άποψη βέβαια διαμεσολαβημένη τόσο από τους διωκτικούς μηχανισμούς, που τις περισσότερες φορές αποτελούσαν την απευθείας πηγή πληροφόρησης των εφημερίδων, όσο και από τον αστυνομικό ρεπόρτερ ή τον αρχισυντάκτη που, όπως θα δούμε και παρακάτω, μπορούσε να καταφύγει σε στερεοτυπικές εκφράσεις και προκατασκευασμένες διατυπώσεις.

Ανατρέχοντας, λοιπόν, στις σελίδες του Τύπου, συναντάμε κατ' αρχάς μερικές περιπτώσεις όπου μια ναρκωτική ουσία είναι το όργανο, το μέσο διά του οποίου τελούνταν το έγκλημα. Έτσι, ένα ναρκωτικό μπορούσε να χρησιμοποιηθεί με σκοπό τη δηλητηρίαση – αν και οι περιπτώσεις αυτές ήταν σπάνιες, αφού συνήθως προτιμούνταν ουσίες πιο προσιτές, όπως το αρσενικό. Τις φορές εκείνες που εμπλέκονταν οπιούχα ή κοκαΐνη, επρόκειτο μάλλον για ιατρικό σφάλμα ή ακούσια δηλητηρίαση, όπως σε ένα περιστατικό τον Νοέμβριο του 1905, όταν ένας φαρμακοποιός εκτελώντας μια συνταγή χορήγησε στον ατυχή ασθενή αντί για κινίνη... κοκαΐνη (Ανώνυμος 1905, 2). Ενίοτε διαβάζουμε για κάποια ηρεμιστική ή υπνωτική ουσία που χορηγείται στο υποψήφιο θύμα με σκοπό την κλοπή, την υπεξαίρεση, το βιασμό, την αποπλάνηση, την απάτη ή και το φόνο, ενώ δεν αποκλειόταν και το αντίστροφο σενάριο: εκείνος που κατανάλωνε την ένοχη ουσία ήταν ο υποψήφιος δράστης, προκειμένου να υπερνικήσει το φόβο, τις επιφυλάξεις, τις αναστολές, το άγχος ή την αποστροφή του για το αίμα.

Τις περισσότερες φορές, ωστόσο, σύμφωνα πάντα με τις εφημερίδες της εποχής, τα ναρκωτικά δεν ήταν το μέσο αλλά η αιτία είτε εγκλημάτων κατά του προσώπου είτε εγκλημάτων κατά της περιουσίας. Στην πρώτη περίπτωση διαβάζουμε για φόνους, ανθρωποκτονίες, τραυματισμούς, σωματικές βλάβες, αδίκους επιθέσεις με πυροβόλα και αγχέμαχα όπλα, ακόμα και με γυμνά χέρια. Θύματα μπορούσαν να είναι πρόσωπα που εμπλέκονταν στην εμπορία ή στη χρήση, ιδιοκτήτες χασισοποτείων, μέλη των δυνάμεων της τάξης, συγγενικά, φιλικά ή γειτονικά πρόσωπα και κάποτε άγνωστοι: περαστικοί ή πελάτες του καταστήματος όπου βρισκόταν ο δράστης. Απηχήσεις τέτοιων καταστάσεων συναντάμε και στα ρεμπέτικα τραγούδια: «Ένας μάγκας στον τεκέ μου / τσάκισε τον ναργιλέ μου [...] μάγκα θα σε ξεφτιλίσω / και το αίμα σου θα χύσω.» (Aulin, Vejleskov 1991, 47).

Στη δεύτερη περίπτωση, των εγκλημάτων κατά της περιουσίας, συναντάμε κλοπές, υπεξαιρέσεις, διαρρήξεις κ.λπ., το αντικείμενο των οποίων τις περισσότερες φορές ήταν μικρής αξίας: μερικές δραχμές, φάρμακα από ένα φαρμακείο, ένα ρολόι, μια πένα, ηλεκτρικοί λαμπτήρες του τραμ, τρόφιμα, είδη ένδυσης, κ.ά. Μάλιστα,

ο Σπύρος Παξινός, υποδιευθυντής της Γενικής Ασφάλειας Αθηνών, έγραφε το 1940 για το ζήτημα αυτό, προφανώς με μια μεγάλη δόση υπερβολής: «Εκ γενομένων στατιστικών εξηκριβώθη ότι τα 9/10 των απλών κλοπών διαπράττονται συνήθως υπό τοξικομανών. Οσάκις δε διετάχθη η περισυλλογή αυτών και η αυστηρά παρακολούθησίς των υπό των υπηρεσιών Ασφαλείας Αθηνών, αι κλοπαί των ανωτέρω κατηγοριών ηλαττούντο κατά πολύ.» (Παξινός 1940, 106).

Τέλος, εκτός από τα εγκλήματα κατά των προσώπων και κατά της περιουσίας, σύμφωνα με την κατηγοριοποίηση των αδικημάτων που ακολουθούσαν οι Εγκληματολογικές Στατιστικές του Μεσοπολέμου (Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας 1937, xiii-xvii), τα ναρκωτικά εμπλέκονταν και σε κάποιες υποθέσεις εγκλημάτων κατά των ηθών: βιασμό, αποπλάνηση, σωματεμπορία, προαγωγή σε πορνεία, ακόμα και περιπτώσεις μοιχείας ή παρά φύσιν ασελγείας, που συνιστούσαν σεξουαλικές παρεκκλίσεις από τη νόρμα και αποτελούσαν εκείνη την εποχή ποινικά κολάσιμες πράξεις.

Ας σημειωθεί εδώ ότι εκτός από αυτή την εικόνα της εγκληματικότητας μέρα με τη μέρα που προκύπτει από τα φύλλα των εφημερίδων, κάποιες άλλες πηγές προσφέρουν μια οπτική σε βάθος χρόνου, με επίκεντρο ατομικές περιπτώσεις. Πρόκειται, για παράδειγμα, για κάποια δελτία εγκληματικότητας που σώζονται στο Αρχείο του υψηλόβαθμου στελέχους της Αστυνομίας Πόλεων Αριστοτέλη Κουτσουμάρη στο Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο, ή για αποσπάσματα ποινικών μητρώων που παραθέτει ο Κωνσταντίνος Γαρδίκας σε ένα τομίδιο του 1950 με τον εύγλωττο τίτλο «Το χασίσιον ως παράγων εγκλημάτων» (Γαρδίκας 1950, 10-15). Οι πηγές αυτές παρουσιάζουν ατομικές καριέρες όπου οι συλλήψεις και οι καταδίκες για χασισοποσία, παράνομη κατοχή ή λαθρεμπορία ναρκωτικών εναλλάσσονται με συλλήψεις και καταδίκες για αλητεία, παράνομη οπλοφορία, οπλοχρησία, άδικη επίθεση, τραύματα, κλοπή, υπεξαίρεση, φθορά ξένης περιουσίας, εξύβριση κ.λπ.

Λογοθετική λειτουργία

Αρκούν όμως οι αναφορές των εφημερίδων ή η απαρίθμηση από τη μία παραβάσεων της νομοθεσίας περί ναρκωτικών και από

την άλλη λοιπών ποινικών αδικημάτων για να θεμελιώσουν μια αιτιακή σχέση μεταξύ των δύο; Διαβάζοντας προσεκτικότερα τις πηγές μας, διαπιστώνουμε ότι επί της ουσίας η σχέση αυτή μένει λογικά αστήρικτη, αφού ούτως ή άλλως δεν είναι αναγκαστικά άμεση (Κουκουτσάκη, 2002, 85-88). Δεν θα αναφερθούμε εδώ σε εξαιρετικές περιπτώσεις όπου ο ρόλος των ουσιών στην τέλεση του εγκλήματος άπτεται ενδεχομένως του δημοσιογραφικού σφάλματος ή του κιτρινισμού – στις 9 Φεβρουαρίου 1935, για παράδειγμα, ο «πρωτοφανούς βιαιότητος βιασμός γυναικός» κατόπιν χορήγησης χασίς, που αναγγέλλεται από τις πρωινές εφημερίδες (Ακρόπολις), διαψεύδεται κατηγορηματικά από τις απογευματινές εκδόσεις (Βραδυνή). Ούτε θα επεκταθούμε στην παραμορφωμένη εικόνα που προκύπτει από την εξ ορισμού επιλεκτική δραστηριότητα των διωκτικών αρχών. Πρόκειται για ζήτημα που έχει υπογραμμιστεί επανειλημμένα αλλά δεν παύει να επανέρχεται στις συζητήσεις περί ναρκωτικών και περί παρέκκλισης γενικότερα: για λόγους οργανωτικούς, πρακτικούς ή ιδεολογικούς η αστυνομία τείνει να εστιάζει την προσοχή της σε ομάδες πληθυσμού που είναι κοινωνικά και οικονομικά ευάλωτες ή περιθωριοποιημένες και ως εκ τούτου υπόκεινται συχνότερα σε έλεγχο. Έτσι, η συλλογιστική που εκθέτει ο Αριστοτέλης Κουτσουμάρης μοιάζει περισσότερο με αυτοεκπληρούμενη προφητεία: «Τρανωτάτην απόδειξιν της επιδράσεως ην έσχεν η τοξικομανία εις την αύξησιν της εγκληματικότητος, αποτελεί το γεγονός ότι επί 695 συλληφθέντων [το έτος 1930] οι 650 ήτοι τα 93,5% ευρέθησαν σεσημασμένοι και δι' άλλα αδικήματα ιδίως κατά της περιουσίας.» (Κουτσουμάρης 1932, 1).

Κρατώντας κατά νου τις παραπάνω παραμέτρους, θα επικεντρωθούμε στους όρους και τις εκφράσεις που χρησιμοποιούν οι συντάκτες του αστυνομικού δελτίου. Στα κείμενά τους παρατηρούμε ότι σπανίως στοιχειοθετείται επαρκώς η σύνδεση ναρκωτικών και εγκλήματος, καθώς δεν είναι πολλές οι περιπτώσεις όπου γίνεται ευθέως λόγος για το ρόλο που έπαιξε η εκάστοτε ουσία στη διάπραξη του αδικήματος, με την αναφορά για παράδειγμα στην κατανάλωση κάποιου ναρκωτικού πριν το πέρασμα στην πράξη. Είναι ενδεικτικό ότι άλλες φορές η επιλογή των λέξεων προδίδει

πως βρισκόμαστε στο πεδίο της πιθανολογίας ή των υποθέσεων, όταν φερ' ειπείν διαβάζουμε: «τελών προφανώς υπό την επήρειαν χασίς» ή «φαίνεται ότι επρόκειτο περί χασισοπότου».

Στην πλειονότητα των περιπτώσεων, πάντως, τα ολιγόστιχα ειδησάρια του αστυνομικού δελτίου αρκούνται να περιγράψουν το δράστη ή τη δράστιδα ως «χασισοπότη», «ηρωινομανή», «μορφινομανή», «κοκαϊνομανή» ή γενικώς «τοξικομανή», αποδίδοντας ένα ευρύτερο γνώρισμα που δεν σημαίνει απαραιτήτως επήρεια κάποιας ουσίας τη στιγμή της τέλεσης του αδικήματος. Πολύ συχνά δε, ο προσδιορισμός συνδέεται συμπλεκτικά με έναν δεύτερο, που συμπληρώνει τον πρώτο και μπορεί να αναφέρεται στο εκάστοτε αδίκημα ή σε γενικότερους αξιολογικούς χαρακτηρισμούς. Έτσι, από τα πρώτα χρόνια του 20ού αιώνα διαβάζουμε για λωποδύτες και χασισοπότες, για μαχαιροβγάλτες και χασισοπότες, για σεσημασμένους κλέφτες και χασισοπότες, για αέργους και χασισοπότες, για χασισοπότες και λοιπούς φαυλοβίους κ.λπ. κ.λπ. Στα χρόνια του Μεσοπολέμου και καθώς διαδίδεται τόσο η χρήση άλλων ουσιών όσο και η έννοια της «τοξικομανίας», εμφανίζονται στον Τύπο ανάλογα επιθετικά ζεύγη, όπως για παράδειγμα «τοξικομανής και σεσημασμένος κακοποιός», «κλέφτης και ηρωινομανής», «λιποτάκτης και τοξικομανής», «επικίνδυνος έμπορος ναρκωτικών και κακοποιός» ή «τοξικομανής και λωποδύτης».

Μέσω της παράταξης τέτοιου είδους προσδιορισμών, οι δύο συμπλεκόμενοι όροι κατέληγαν να είναι σχεδόν συνώνυμοι και δυνάμει εναλλάξιμοι. Με άλλα λόγια, ο χρήστης ναρκωτικών δεν ήταν απλώς εγκληματίας ως παραβάτης του ποινικού νόμου, ούτε δυνάμει εγκληματίας λόγω των πιθανών παρενεργειών της ουσίας που κατανάλωνε. Ήταν εγκληματίας στην ουσία του και εξ ορισμού. Όπως έγραφε ήδη το 1915 σε μια επιφυλλίδα του ο Ιωάννης Κονδυλάκης: «Εις την κοινήν όμως συνείδησιν χασισοπότης σημαίνει εγκληματίας. Και μόνον το γεγονός ότι ένας πίνει χασίς αρκεί διά να τον χαρακτηρίση ως εγκληματίαν, πάντως δε επικίνδυνον εις την κοινωνίαν» (Διαβάτης 1915, 1). Δύο δεκαετίες αργότερα ο Μιχαήλ Στριγγάρης επιβεβαίωνε επιγραμματικά την άποψη αυτή: «η έκφρασις "χασισοπότης" είναι συνώνυμος με κακοποιόν στοιχείον ή

κακούργον» (Στριγγάρης 1937, 35).

Η συμπίληση χαρακτηριστικών, ιδιοτήτων ή συμπεριφορών διαφορετικής τάξης δημιουργούσε ενιαίες κατηγορίες με αρνητικό πρόσημο. Η περίπτωση των ναρκωτικών δεν ήταν η μόνη: το ίδιο συνέβαινε και όταν ο δράστης περιγραφόταν ως «άεργος και άνεργος» ή, στην περίπτωση ιδίως αντιβενιζελικών εφημερίδων, ως «πρόσφυγας». Επρόκειτο για μια διαδικασία στιγματισμού ατόμων και ομάδων που συντελούσε στην περιθωριοποίησή τους. Συνεπώς, η χρησιμοποίηση ανάλογων εκφράσεων μπορεί ίσως να ήταν μια δημοσιογραφική σύμβαση ή στερεοτυπική, αλλά αυτό δεν την καθιστά τυχαία, αθώα ή ασήμαντη. Εκείνο που προσέφεραν εν τέλει οι στήλες των εφημερίδων ή τα εγκληματολογικά και ψυχιατρικά κείμενα ήταν ανθρωπολογικοί τύποι, πρότυπα ανάγνωσης και ερμηνείας του κοινωνικού γίγνεσθαι με αναγωγή σε προκατασκευασμένες κατηγορίες που δεν αναγνώριζαν στα υποκείμενα τη δυνατότητα αυτενέργειας, πρωτοβουλίας και επιλογής. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η ταραγμένη και ραγδαία μεταβαλλόμενη ελληνική κοινωνία μπορούσε να εμφανιστεί λιγότερο ανοίκεια, χωρίς να παρίσταται η ανάγκη περιπλοκότερων ερμηνειών και κατ' επέκταση συνθετότερης αντιμετώπισης φαινομένων όπως η παραβατικότητα ή η χρήση ναρκωτικών, για τα οποία ως μόνη λύση προτασσόταν η ποινική καταστολή.

Σε κάθε περίπτωση, η σχέση ναρκωτικών-εγκληματικότητας αποτελούσε κοινό τόπο που, καθώς φαίνεται, δεν αμφισβητούσαν ούτε οι ίδιοι οι ενδιαφερόμενοι. Εξαιρετικά σπάνιες ήταν οι περιπτώσεις που κάποιος από τους πρωταγωνιστές του αστυνομικού δελτίου επιχειρούσε να αποσυνδέσει τα ναρκωτικά από την τέλεση εγκληματικών πράξεων, όπως έκανε ένας ύποπτος για το φόνο του γιου της ερωμένης του, τον Νοέμβριο του 1929, δηλώνοντας στις εφημερίδες τα εξής, αφού το υποτιθέμενο θύμα βρέθηκε σώο και αβλαβές και ο ίδιος αφέθηκε ελεύθερος: «Αδίκως με κατηγορούν για εγκληματία. Εγώ πίνω κοκαΐνη και πουλάω ναρκωτικά, αυτό μονάχα κάνω. Ούτε λωποδύτης είμαι ούτε και φονηάς!..» (Ανώνυμος 1929, 2).

Συμπέρασμα

Σκοπός της ανακοίνωσης αυτής ήταν μέσα από τη μελέτη μιας συγκεκριμένης περίπτωσης εγκληματοποίησης, αυτής των ναρκωτικών ουσιών στις αρχές του προηγούμενου αιώνα, να συμβάλει στη μελέτη της αλληλεπίδρασης κρατικού ελέγχου, περιθωριακών πρακτικών και κοινωνικών αναπαραστάσεων κατά την περίοδο που η εμπορία και η χρήση ναρκωτικών μετατράπηκαν από νόμιμες και κοινωνικά αποδεκτές πρακτικές σε παράνομες και ποινικά κολάσιμες δραστηριότητες. Καθώς η ποινικοποίηση, οι πρακτικές και οι αναπαραστάσεις διαπλέκονταν δυναμικά, υπαγόρευαν σε μεγάλο βαθμό δημόσιες πολιτικές και κατέληγαν συχνά να διαμορφώνουν κοινωνικές πραγματικότητες. Στο πλαίσιο αυτό, κοινοί τόποι όπως η άμεση σχέση ναρκωτικών και εγκλήματος εργαλειοποιούνταν, χωρίς να εξετάζεται κριτικά κατά πόσο ευσταθούν και κατά πόσο αντικατοπτρίζουν κοινωνικά φαινόμενα ή, αντιθέτως, κατά πόσο υποκρύπτουν πολύ πιο σύνθετους μηχανισμούς. Η εξέταση αυτών των μηχανισμών στο παρελθόν, μέσα από την κριτική ανάλυση των δημόσιων λόγων περί ναρκωτικών, υπαγορεύει μια πιο ευαίσθητη και προσεκτική προσέγγιση απόψεων και αντιλήψεων που επιβιώνουν μέχρι τις μέρες μας.

Βιβλιογραφία

Aulin, S., Vejleskov, P. (1991). Χασικλίδικα ρεμπέτικα: Ανθολογία – ανάλυση – σχόλια. Museum Tusculanum Press, Copenhagen.

Becker, H.S. (2000). Οι περιθωριοποιημένοι: Μελέτες στην κοινωνιολογία της παρέκκλισης. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Carratalá, R.E. (1939). Toxicomanía y delincuencia. Tall. Gráf. de la Penitenciaría Nacional, Buenos Aires.

Goldstein, P. (1985). "The Drugs / Violence Nexus: A Tripartite Conceptual Framework", Journal of Drug Issues, vol. 15, n. 4, σ. 493-506.

Hamilton, J.A. (1921). "Crime and the Drug Habit", New York Medical Journal, vol. 114, n. 6, σ. 355-357.

Kane, F.F. (1917). "Drugs and Crime (Report of Committee G of the Institute)", Journal of the American Institute of Criminal Law and Criminology, vol. 8, n. 4, σ. 502-506.

Kolb, L. (1925). "Drug Addiction and its Relation to Crime", Journal of Mental Hygiene, vol. 9, n. 1, σ. 74-89.

Legrain, P.M. (1923). La criminalité des toxicomanes. Masson, Paris.

Lindesmith, A. (1940). "'Dope Fiend' Mythology", Journal of Criminal Law and Criminology, vol. 31, n. 2, σ. 199-208.

Raskin White, H., Gorman, D.M. (2000). Dynamics of the Drug-Crime Relationship. Στο: U.S. Department of Justice (2000). The Nature of Crime: Continuity and Change, Criminal Justice, vol. 1, σ. 151-258.

Tsiganou, J. (2003). Law-Making on Drugs and Politics in Greece. National Centre for Social Research, Athens.

Watters, J.K., Reinarman, C., Fagan, J. (1985). "Causality, Context, and Contingency Relationships between Drug Abuse and Delinquency", Contemporary Drug Problems, vol. 12, n. 3, σ. 351-373.

Wood, N.W. (1939). "The Problem of Alcohol and Drug Addiction in Relation to Crime", British Journal of Inebriety, vol. 37, n. 2, σ. 55-73.

Zarandieta y Mirabent, E. (1921). La delincuencia de la toxicomanía. Reus, Madrid.

Ανώνυμος. «Επικίνδυνος αύξησις». Αθηναϊκά Νέα, 08/11/1935.

Ανώνυμος. «Η απροσδόκητος λύσις ενός μυστηρίου». Σκριπ, 18/11/1929.

Ανώνυμος. «Ο εκφυλισμός της τοξικομανίας. Πώς προοδεύει εις την Ελλάδα». Ελεύθερος Άνθρωπος, 6/11/1931.

Ανώνυμος. «Φαρμακεία εξ αμελείας». Σκριπ, 09/11/1905.

Ανώνυμος. (1887). «Περί χασίς - Έκθεσις του δημάρχου Ορχομενού της Μαντινείας», Ελληνική Γεωργία, τ. 3, αρ. 3.

Βούλτσος, Κ. (1901). Αστυνομικοί κώδικες. Εκδ. Κ. Χαιροπούλου, Αθήναι.

Γαρδίκας, Κ. (1936). Εγκληματολογία: Εισαγωγή και τα γενικά αίτια των εγκλημάτων– τ. Α΄. Τυπ. Βασιλικής Χωροφυλακής, Αθήναι.

Γαρδίκας, Κ. (1950). Το χασίσιον ως παράγων εγκλημάτων. Τυπ. Διευθύνσεως Εγκληματολογικών Υπηρεσιών, Αθήναι.

Γιοφύλλης, Φ. «Πολιτισμός του σπιτιού και πολιτισμός του πεζοδρομίου». Ακρόπολις, 14/04/1915.

Διαβάτης [Ιωάννης Κονδυλάκης]. «Οι τεκκέδες». Εμπρός, 18/12/1915.

Ιωακείμογλου, Γ. Λογαράς, Γ. (1934). «Περί του κόστους επαρκούς τροφής πτωχών οικογενειών», Ανάτυπο Ιατρικών Αθηνών, αρ. 7.

Κούζης, Α. (1914). Περί των από της χρήσεως του χασίς κινδύνων

της τε δημοσίας υγείας και δημοσίας τάξεως. Στο: Κούζης, Α. Συλλογή ιατρικών πραγματειών δημοσιευθεισών εν Αθήναις. Τυπ. Αφών Β. Φραντζεσκάκη, Αθήναι.

Κουκουτσάκη, Α. (2002). Χρήση ναρκωτικών, Ομοφυλοφιλία: Συμπεριφορές μη συμμόρφωσης μεταξύ ποινικού και ιατρικού ελέγχου. Κριτική, Αθήνα.

Κουρέτας, Δ. (1932). «Οι τοξικομανείς και οι τοξικομανίες», Βιβλιοθήκη Κοινωνικής Υγιεινής, αρ. 1.

Κουτσουμάρης, Α. «Μία μεγάλη κοινωνική πληγή», Ιατρική Εφημερίς, αρ. 230, 15[18]/09/1932.

Λ., Λ. (1929). «Οι κοκαϊνομανείς εν Ελλάδι». Ημερήσιος Τύπος, 07/08/1929.

Λεβ., Χρ. «Πώς εσώθη ο Πειραιάς εκ των πλοκάμων του "εμπορίου του θανάτου"». Ακρόπολις, 02/09/1936.

Παξινός, Σ. (1940). Έγκλημα, Κοινωνία, Αστυνομία. Εκδ. Μ. Σαλιβέρου, Αθήναι.

Παπαβασιλείου, Γ. (1884). «Χασίς – Haschisch», Εφημερίς της Εταιρίας της Υγιεινής, τ. 2, αρ. 5, σ. 141-148.

Παπαϊωάννου, Σ. (2006). Ο Πειραιάς και το ρεμπέτικο τραγούδι: Ημερολόγιο 2006. Το Λιμάνι της Αγωνίας, Πειραιάς.

Στριγγάρης, Μ. (1934). "Zur Frage des Heroinismus und seiner Verbreitung", Nervenarzt, vol. 7, n. 5, σ. 235-242.

Στριγγάρης, Μ. (1937). Χασίς: Ψυχοπαθολογική, κλινική, κοινωνιολογική μελέτη επί των συνεπειών του κανναβισμού. Εκδ. Μ. Σαλιβέρου, Αθήναι.

Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας. (1937). Εγκληματολογική Στατιστική – Έτος 1933. Εθνικόν Τυπογραφείον, Αθήναι.

IV.

Εγκλήματα των ισχυρών, έρευνα, πρόληψη

Ειρήνη Σταμούλη

Ποινική Δικαιοσύνη και εξουσίες: το παράδειγμα του οργανωμένου εγκλήματος

Εισαγωγή

Το οργανωμένο έγκλημα αποτελεί φαινόμενο με ιδιαίτερη σημασία για την ελληνική και διεθνή έννομη τάξη και για τις σχέσεις κράτους πολίτη. Ιδίως, όμως, αποτελεί φαινόμενο που η μελέτη του αποτυπώνει τις μεταβολές στην εξέλιξη του εγκλήματος, τόσο στην Ελλάδα, όσο και διεθνώς. Η νομοθεσία για τις εγκληματικές οργανώσεις (ν. 2928/2001) έχει απασχολήσει εκτενώς την ελληνική βιβλιογραφία, ιδίως από την οπτική του Ποινικού Δικαίου, της Ποινικής Δικονομίας και της Σωφρονιστικής. Στο πλαίσιο αυτό έχουν αναλυθεί η δικαιοπολιτική λειτουργία του νόμου και οι συνέπειές του στην μεταβολή του χαρακτήρα του ποινικού δικαίου, όπως και οι συνέπειες του στα δικαιώματα υπόπτων, κατηγορουμένων και κρατουμένων. Η εν λόγω νομοθεσία εντάσσεται στο γενικότερο πλέγμα των πολιτικών ασφαλείας για το οργανωμένο έγκλημα και την τρομοκρατία, οι οποίες έχουν θεσπιστεί τα τελευταία 15 περίπου χρόνια στο πλαίσιο εναρμόνισης της ελληνικής έννομης τάξης με τις Ευρωπαϊκές και διεθνείς πολιτικές για το ζήτημα αυτό. Πρόκειται, ως γνωστόν, για πολιτικές που μετέβαλαν το πλαίσιο αρχών επί των οποίων θεμελιώνεται η αντίδραση της διεθνούς και στη συνέχεια της ελληνικής έννομης τάξης, απέναντι στην επέκταση του οργανωμένου εγκλήματος και της τρομοκρατίας και απέναντι στις αλλαγές στη μορφολογία τους (Βιδάλη 2014: 39). Μία από τις κριτικές που ασκείται στις πολιτικές ασφάλειας που τυποποιούνται μέσα από τη νομοθεσία για τις εγκληματικές οργανώσεις, είναι ότι διευρύνεται υπέρμετρα το πεδίο εφαρμογής του ποινικού νόμου,

γεγονός που περαιτέρω διευρύνει και τη διακριτική ευχέρεια των δικαστών και αυτήν της αστυνομίας (Παρασκευόπουλος, 2003). Από αυτήν την άποψη και λαμβάνοντας υπόψη την θέσπιση και την εξέλιξη της σχετικής νομοθεσίας στην Ελλάδα, ιδίως το εύρος της έννοιας του οργανωμένου εγκλήματος και των περιπτώσεων που μπορούν να εντάσσονται σε αυτό, προκύπτουν ειδικότερα ερωτήματα, σχετικά με το εύρος του πεδίου εφαρμογής της νομοθεσίας στην πράξη, μεταξύ των οποίων, προκύπτει ένα βασικό ερώτημα, δηλαδή, εάν η νομοθεσία εφαρμόζεται εκτός από τις περιπτώσεις οργανωμένου εγκλήματος και τρομοκρατίας και σε περιπτώσεις κοινού εγκλήματος.

Η παρούσα εισήγηση επιχειρεί να απαντήσει στο παραπάνω ερώτημα μέσα από την παρουσίαση και ανάλυση ερευνητικών πορισμάτων που εξήχθησαν στο πλαίσιο εκπόνησης διδακτορικής διατριβής με τίτλο «Πολιτικές ασφάλειας στην Ελλάδα σε σχέση με το οργανωμένο έγκλημα και την τρομοκρατία και οι συνέπειες τους στην αντεγκληματική πολιτική». Βασικός στόχος της έρευνας ήταν η διερεύνηση του τρόπου που εφαρμόζεται η νομοθεσία για τις εγκληματικές οργανώσεις (ν. 2928/2001, όπως τροποποιήθηκε με το ν. 3875/2010) τόσο στο πλαίσιο του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης όσο και από την αστυνομία. Η έρευνα υπό το πρίσμα Κριτικής Εγκληματολογίας εκκινεί από τη θεωρητική παραδοχή της διαφοροποίησης του νόμου στη θεωρία και στην πράξη. Σύμφωνα με την Κριτική θεωρία, η εφαρμογή του ποινικού νόμου στην πράξη συνιστά μια διαδικασία αναδόμησης και ανακατασκευής του νοήματός του, του εύρους εφαρμογής του, διαδικασία που ορίζεται, από τη μία, ως διάσταση ανάμεσα στο θεωρητικό δόγμα και στην εφαρμογή του, και από την άλλη, ως επιλεκτική λειτουργία του ποινικού νόμου (Chambliss and Seidman, 1971). Και στις δύο περιπτώσεις, το αποτέλεσμα είναι ότι ο νόμος κατά την εφαρμογή του διαφέρει από το «πνεύμα» του νομοθέτη, ενώ διαφοροποιείται επί ομοίων περιπτώσεων ανάλογα με το ποιος είναι ο δράστης και όχι με το τι έκανε: έτσι τίθεται σε κρίση η ουδετερότητα του ποινικού νόμου και η ίδια η ισότητα των πολιτών ενώπιών του. Εκτός των άλλων, αυτό έχει ως αποτέλεσμα οι συνέπειες από την εφαρμογή του νόμου να είναι διαφορετικές από εκείνες που ο

νομοθέτης είχε ρητά προβλέψει και επιδίωκε με τη θέσπισή του. Έτσι, μέσα από την έρευνα εξετάσαμε τη διαδικασία κοινωνικής ανακατασκευής και αναδόμησης του ποινικού νόμου μέσα από το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης και την αστυνομία, καθώς και μέσα από την αλληλόδραση των υποκειμένων που συμμετέχουν στην εν λόγω διαδικασία, εντοπίζοντας και αναλύοντας: (α) ενδεχόμενες αποκλίσεις κατά την εφαρμογή του νόμου από τους διακηρυγμένους στόχους του, και (β) ενδεχόμενες συνέπειες αυτών των αποκλίσεων στον τρόπο αντιμετώπισης του κοινού εγκλήματος και στον τρόπο λειτουργίας εν γένει του ποινικοκατασταλτικού συστήματος. Τα αποτελέσματα της έρευνας αναδεικνύουν αφενός το συγκρουσιακό χαρακτήρα του ποινικού νόμου και την επιλεκτική του λειτουργία κατά το στάδιο της εφαρμογής του από τους φορείς του επίσημου κοινωνικού ελέγχου και αφετέρου τη λειτουργία και τις επιπτώσεις που έχει η τυποποίηση και εφαρμογή της ποινικής νομοθεσίας στις μεταβολές της εγκληματικότητας (δηλαδή προσεγγίζει τον παράγοντα ποινική νομοθεσία –ποινικοκατασταλτικό σύστημα ως αιτιακό παράγοντα των μεταβολών του εγκλήματος και της εγκληματικότητας). καθώς και τους εξω-ποινικούς παράγοντες που επιδρούν κατά την εφαρμογή της (Βιδάλη, 2013, 185).

Ο Ν. 2928/2001 και τα «εξαιρετικά» του χαρακτηριστικά

Η επιλογή να διερευνηθεί η συγκεκριμένη νομοθεσία δεν είναι τυχαία. Ήδη από το στάδιο της επεξεργασίας του ως σχέδιο νόμου, το εν λόγω νομοθέτημα έχει δεχθεί έντονη κριτική (Μανωλεδάκης, 2002). Συνοπτικά, ο ν. 2928/2001 τροποποίησε πρώτον το προηγούμενο άρθρο 187 ΠΚ περί σύστασης και συμμορίας, εισάγοντας την έννοια της εγκληματικής οργάνωσης μέσα από ένα ιδιαίτερα ασαφή και ευρύ ορισμό και δεύτερον τον ΚΠΔ (προσθέτοντας το άρθρο 253 Α ΚΠΔ) προκειμένου να προσδιορίσει το πεδίο εφαρμογής νέων ειδικών ανακριτικών μέσων.Ειδικότερα, σύμφωνα με το άρθρου 187 παρ. 1 ΠΚ «με κάθειρξη μέχρι δέκα ετών τιμωρείται όποιος συγκροτεί ή εντάσσεται ως μέλοσε δομημένη και με διαρκή δράση ομάδα από τρία ή περισσότερα πρόσωπα (οργάνωση) που επιδιώκει τη διάπραξη περισσότερων κακουργημάτων που προβλέπονται: α) στα άρθρα του Ποινικού Κώδικα και β) στους Ειδικούς Ποινικούς Νόμους.

Σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 187 παρ. 1 οι προϋποθέσεις που πρέπει να συντρέχουν για την στοιχειοθέτηση του αδικήματος της εγκληματικής οργάνωσης είναι οι ακόλουθες: α) συγκρότηση ή ένταξη σε ομάδα β) η ομάδα πρέπει να είναι δομημένη γ) συμμετοχή στην ομάδα τριών ή περισσοτέρων προσώπων δ) Η ομάδα να έχει διάρκεια δράσης ε) να επιδιώκει την τέλεση περισσοτέρων του ενός από τα προβλεπόμενα κακουργήματα στο άρθρο 187 παρ. 1 ΠΚ. Οι παραπάνω προϋποθέσεις θεσπίζουν τρία κριτήρια για την τυποποίηση της συγκρότησης η μη της εγκληματικής ομάδας: ένα ποιοτικό κριτήριο, το οποίο αποτελεί η δομημένη ομάδα ένα ποσοτικό, ο αριθμός των συμμετεχόντων ατόμων (τρία ή περισσότερα πρόσωπα). και ένα χρονικό, η διάρκεια δράσης (Τζαννέτης, 2001, 1019). Είναι σημαντικό να επισημανθεί ότι τα προβλεπόμενα στο άρθρο 187 παρ. 1 κακουργήματα παραπέμπουν σε ένα ευρύτατο κατάλογο αξιόποινων πράξεων, που περιλαμβάνει από εγκλήματα κατά της ζωής (όπως η ανθρωποκτονία) και εγκλήματα κατά της γενετήσιας ελευθερίας (όπως ο βιασμός) μέχρι οικονομικά εγκλήματα, όπως η απάτη, η υπεξαίρεση και η λαθρεμπορία. Ο νομοθέτης παρόλο που προέβλεψε να βάλει κάτω από την έννοια- ομπρέλα της εγκληματικής οργάνωσης την πλειονότητα των προβλεπόμενων από την ελληνική νομοθεσία κακουργημάτων «αμέλησε» να συμπεριλάβει χαρακτηριστικά εγκλήματα που παραδοσιακά τελούνται στο πλαίσιο της εγκληματικής οργάνωσης, όπως είναι τα εγκλήματα διαφθοράς για τα οποία δεν γίνεται μνεία πουθενά στο νόμο 2928/2001 και στις επακόλουθες τροποποιήσεις του καθώς και το έγκλημα της νομιμοποίησης των εσόδων από εγκληματικές δραστηριότητες.

Ο νόμος έχει επικριθεί ότι εισάγει εκτροπή από τις βασικές αρχές του φιλελεύθερου ποινικού δικαίου (τιμώριση του φρονήματος, ποινικοποίηση προπαρασκευαστικών πράξεων, εισαγωγή συλλογικής ευθύνης) καθώς και ότι επέφερε κάμψη των δικονομικών εγγυήσεων κλπ (Καστανίδου, 2007). Αυτή η νομοθετική αλλαγή φαίνεται ότι συνοδεύτηκε και από μία αντίστοιχη πρακτική μεταβολή στην οργάνωση και λειτουργία των κατασταλτικών μηχανισμών του κράτους (Καλτσώνης, 2010). Εν τοις πράγμασι, οικοδομήθηκε ένα νομοθετικό πλέγμα που διευκολύνει και διευρύνει

τη δραστηριότητα τους, μέσα από την καθιέρωση του καθεστώτος του υπόπτου (Παρασκευόπουλος, 2011). την ισχυροποίηση των αστυνομικών εξουσιών, τη μετάθεση της ποινικής προστασίας σε προγενέστερο στάδιο της πράξης, και την καθιέρωση της γενικευμένης παρακολούθησης εν δυνάμει υπόπτων (Παρασκευόπουλος, 2003, 35). Η νομοθεσία με τα εξαιρετικά αυτά χαρακτηριστικά – υπό την έννοια ότι πρόκειται για μια ειδική νομοθεσία που έρχεται να αντιμετωπίσει ένα ειδικό φαινόμενο, αυτό του οργανωμένου εγκλήματος (Σαραφιανός και Τσαϊτουρίδης, 2004, 191) φαίνεται να εμπεριέχει ευρύτατες διατυπώσεις στις ρυθμίσεις της για την έννοια του ΟΕ με συνέπεια να ανακύπτουν ερωτήματα σχετικά με το εύρος του πεδίου εφαρμογής της στην πράξη (Καστανίδου, 2007, 83-84)

Σε αυτή την κατεύθυνση διαμορφώθηκε και η βασική υπόθεση εργασίας της έρευνας. Ειδικότερα διερευνήθηκαν οι συνέπειες που έχει η εφαρμογή της νομοθεσίας για τις εγκληματικές οργανώσεις στον τρόπο που αντιμετωπίζεται το κοινό έγκλημα από το ποινικοκατασταλτικό σύστημα. Εν ολίγοις εξετάστηκε εάν η νομοθεσία για τις εγκληματικές οργανώσεις εφαρμόζεται και σε άλλες περιπτώσεις από αυτές για τις οποίες θεσπίστηκε δηλαδή πχ. σε προσωποπαγείς συμμορίες και απλές συσσωματώσεις προσώπων. Επίσης η έρευνα εστίασε στη διερεύνηση της κοινωνικής κατασκευής των εγκληματικών οργανώσεων και των εμπλεκομένων σε αυτές μέσα από το σύστημα της ποινικής δικαιοσύνης.

Η εξέταση της παραπάνω υπόθεσης εργασίας προϋπόθετε μια πολυμεθοδική προσέγγιση προκειμένου να απαντηθούν τα ερευνητικά ερωτήματα με όσο το δυνατόν μεγαλύτερη αξιοπιστία και εγκυρότητα. Ειδικότερα, διερευνήθηκαν α) δικαστικές αποφάσεις επί υποθέσεων εγκληματικών οργανώσεων και συμμοριών (δηλαδή υποθέσεις που παραπέμφθηκαν στη δικαιοσύνη δυνάμει του ν. 2928/2001) και β) οι απόψεις επαγγελματιών του ποινικοκατασταλτικού συστήματος σε σχέση με την εφαρμογή της νομοθεσίας για τις εγκληματικές οργανώσεις.

Η ταυτότητα της έρευνας πεδίου

Η έρευνα δικαστικών αποφάσεων περιλάμβανε τον εντοπισμό και

τη μελέτη δικαστικών υποθέσεων που παραπέμφθηκαν με βάση το άρθρο 187 ΠΚ περί σύστασης και ένταξης σε εγκληματική οργάνωσης και έχουν εκδικασθεί από το Τριμελές Εφετείο Κακουργημάτων (ΤΕΚ) Πειραιά κατά το χρονικό πλαίσιο αναφοράς της έρευνας, τη δεκαετία 2002-2011. Ειδικότερα η εν λόγω έρευνα είχε ως στόχο (α) να καταγραφεί ο αριθμός των εισαγομένων για εγκληματική οργάνωση υποθέσεων στο αρμόδιο δικαστήριο και να αποτυπωθούν στατιστικά τα βασικά ποιοτικά χαρακτηριστικά υποθέσεων, κατηγορουμένων, αποφάσεων κ.λπ. και να συσχετισθούν κατά το δυνατόν μεταξύ τους, (β) να μελετηθούν σε μεγαλύτερο βάθος οι ποιοτικές διαστάσεις των υποθέσεων για τις οποίες υπήρξε καταδικαστική απόφαση για εγκληματική οργάνωση.

Συνολικά εξετάστηκαν 8.474 δημοσιευμένες αποφάσεις από το αρχείο του Τριμελούς Εφετείου Κακουργημάτων (ΤΕΚ) Πειραιά (πρόκειται για το σύνολο των αποφάσεων του δικαστηρίου αυτού που εκδόθηκαν κατά το διάστημα αναφοράς της έρευνας) και αναλύθηκε το εύρος της παρουσίας των εγκληματικών οργανώσεων και συμμοριών στην περιοχή του Πειραιά και συγκεκριμένα, προκύπτει ότι στο διάστημα 2002-2011, εισήχθησαν 110 υποθέσεις στο ΤΕΚ με κατηγορίες για σύσταση και ένταξη σε εγκληματική οργάνωση (187 ΠΚ παρ. 1) και συμμορία (187, παρ. 5 ΠΚ). Από αυτές οι 28 αφορούν υποθέσεις εγκληματικών οργανώσεων και οι 82 υποθέσεις συμμοριών. Στο σύνολο των υποθέσεων ενεπλάκησαν 379 άτομα, από τα οποία 141 παραπέμφθηκαν με την κατηγορία της συγκρότησης ή ένταξης σε εγκληματική οργάνωση και 238 με την κατηγορία της συμμορίας.

Τα δεδομένα που προέκυψαν μέσα από τη διερεύνηση των δικαστικών αποφάσεων αποτυπώνουν τον τρόπο που αντιμετωπίζονται οι εγκληματικές οργανώσεις στη δικαστηριακή πρακτική. Όμως, μεγέθη μετρήσιμα, όπως η ποσοτική καταγραφή των υποθέσεων εγκληματικών οργανώσεων που εισάγονται στο σύστημα ποινικής δικαιοσύνης, η συχνότητα μεταβολής της κατηγορίας περί εγκληματικής οργάνωσης, και του ποσοστού αθωώσεων, καταδίκων κ.λπ., καθώς και η σκιαγράφηση του κοινωνικού προφίλ των εμπλεκομένων, αντανακλούν τη μία όψη της ποινικής πραγματικότητας. Η άλλη όψη συμπληρώνεται από

τα δρώντα υποκείμενα που παράγουν με τις πράξεις τους αυτή την πραγματικότητα. Μια πραγματικότητα που ανακατασκευάζεται και μετασχηματίζεται μέσω των καθημερινών διαδράσεων των δρώντων υποκειμένων και της ικανότητάς τους να παράγουν νοήματα (Τσιώλης, 2014, 26-27). Γενικά, η θεώρηση της κοινωνικής πραγματικότητας ως «περίπλοκής κοινωνικής πραγματικότητας» αντλείται ακριβώς από τη θέση ότι οι άνθρωποι δεν είναι «παθητικά δημιουργήματα των κοινωνικών δομών και των αντίστοιχων αξιακών συστημάτων» (Τσιώλης, 2014, 27). Αντίθετα, τα δρώντα υποκείμενα συνδιαμορφώνουν την εν λόγω κοινωνική πραγματικότητα μέσα από τους ορισμούς τους και τις διαδράσεις τους.

Από αυτήν την άποψη, η έρευνα εφαρμογής του νόμου στην πράξη θα ήταν ημιτελής εάν δεν λάμβανε υπόψη τις αντιλήψεις των δρώντων υποκειμένων που μετέχουν στην ποινική διαδικασία. Το εργαλείο της συνέντευξης μας δίνει τη δυνατότητα να εξετάσουμε το ερευνώμενο αντικείμενο «εκ των έσω», μέσα δηλαδή από την οπτική και την εμπειρία των συμμετεχόντων σε αυτό (Τσιώλης, 2014, 29). Έτσι, κρίθηκε σκόπιμο να επιλεχθούν τρεις διαφορετικές ομάδες επαγγελματιών-εκπροσώπων του συστήματος ποινικής διαδικασίας: αστυνομικοί, δικαστικοί λειτουργοί και δικηγόροι. Και οι τρεις ομάδες έρευνας, σε διαφορετικό βαθμό η καθεμία και με διαφορετική ιδιότητα, συνδιαμορφώνουν τη διαδικασία της επίσημης κοινωνικής αντίδρασης απέναντι στις εγκληματικές οργανώσεις.

Συνολικά διεξήχθησαν 21 ημι-δομημένες συνεντεύξεις και ειδικότερα 7 με δικαστικούς λειτουργούς (3 Εφέτες, 4 Εισαγγελείς Εφετών). 7 με αξιωματικούς της Ελληνικής Αστυνομίας και με 7 δικηγόρους. Τα υποκείμενα της έρευνας επιλέχθηκαν μέσω του συνδυασμού της σκόπιμης δειγματοληψίας και της μεθόδου της χιονοστιβάδας. Η σκόπιμη δειγματοληψία (ή δειγματοληψία κατά κρίση) γίνεται κάθε φορά στη βάση ενός ή περισσοτέρων κριτηρίων που επιλέγει ο ερευνητής (Babbie, 2011). Το κριτήριο για την επιλογή του παραπάνω δείγματος ήταν οι ειδικές γνώσεις και η επαφή των ερωτηθέντων με το ζήτημα των εγκληματικών οργανώσεων. Όπως επισημαίνει η Mason, η σκόπιμη δειγματοληψία (ή θεωρητική δειγματοληψία) δεν στηρίζεται στη λογική της πιθανότητας και της στατιστικής, αλλά αφορά «την επιλογή ομάδων

ή κατηγοριών προς μελέτη με κριτήριο τη σχετικότητά τους με τα ερευνητικά ερωτήματα, τη θεωρητική προσέγγιση και το αναλυτικό πλαίσιο, την αναλυτική πρακτική και, πάνω απ' όλα, την εξήγηση που αναπτύσσουν οι ερευνητές» (Mason, 2011, 168).Ονομάζονται «ομάδες μελέτης» επειδή τα υποκείμενα «συγκεντρώνουν ορισμένα χαρακτηριστικά ή κριτήρια που διευκολύνουν τον ερευνητή» στη διερεύνηση και τον έλεγχο των ερευνητικών ερωτημάτων (Grawitz, 2006, 241). Ακόμη, η μέθοδος δειγματοληψίας των υποκειμένων της έρευνας βασίστηκε στη μέθοδο της χιονοστιβάδας (snowball-sampling) (Heckathorn, 1997). ή δειγματοληψία κατά παραπομπή (referralsampling). η οποία είναι μια τεχνική δειγματοληψίας όπου τα υφιστάμενα υποκείμενα μελέτης (πχ. δικαστές) παραπέμπουν τον ερευνητή σε μελλοντικά υποκείμενα, βάση των κοινωνικών και κυρίως των επαγγελματικών δικτύων τους.

Ερευνητικά πορίσματα

Από την έρευνα συνολικά προέκυψε ότι η διεύρυνση του ποινικού νόμου και η υπαγωγή σε αυτόν εγκληματικών πράξεων άλλων από αυτών που προέβλεψε αρχικά ο νομοθέτης όχι μόνο δεν αποτελεί σπάνιο φαινόμενο αλλά φαίνεται να λαμβάνει χώρα σε συχνή βάση για μια σειρά από λόγους που έχουν κάνουν με σκοπιμότητες, προώθηση των επαγγελματικών συμφερόντων των εκπροσώπων του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης, απουσία ελέγχου κλπ. Έτσι διαπιστώσαμε ότι το άρθρο 187 ΠΚ εφαρμόζεται συχνά σε υποθέσεις που δεν εμφανίζουν τα απαιτούμενα από το νόμο κριτήρια, δηλαδή σε προσωποπαγείς ενώσεις και σε απλές συναυτουργίες και συσσωματώσεις προσώπων χωρίς δομή ή διάρκεια δράσης ή σε περιπτώσεις που δεν πληρείται ούτε το ποσοτικό κριτήριο του ελάχιστου αριθμού των τριών ατόμων.

Το γενικό αυτό συμπέρασμα προέκυψε τόσο από τα πορίσματα της έρευνας δικαστικών αποφάσεων όσο και από τα πορίσματα από τις συνεντεύξεις με επαγγελματίες του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης (ΣΠΔ). Συγκεκριμένα, από την ανάλυση των δικαστικών αποφάσεων διαπιστώσαμε ότι η κατηγορία για το αδίκημα της εγκληματικής οργάνωσης δεν στοιχειοθετείται κατά ένα μεγάλο ποσοστό (76%) όπου από το δείγμα των 141 κατηγορουμένων που

παραπέμφθηκαν με την κατηγορία της εγκληματικής οργάνωσης, οι 82 αθωωθήκαν για τη συγκεκριμένη κατηγορία και οι 25 καταδικάστηκαν τελικά για συμμορία, δηλαδή μεταβλήθηκε η αρχική κατηγορία. Αν και το υψηλό αυτό ποσοστό αθωώσεων και μεταβολών της κατηγορίας ενδέχεται να οφείλεται και σε άλλους λόγους εκτός από τη διεύρυνση της εφαρμογής του ποινικού νόμου όπως π.χ. στη μη τεκμηρίωση της κατηγορίας λόγω της δυσκολίας απόδειξης του στοιχείου της οργάνωσης κλπ., η έρευνα κατέληξε ότι φαίνεται να είναι αποτέλεσμα κυρίως της καθ΄υπερβολήν άσκησης της ποινικής δίωξης, της διόγκωσης δηλαδή του κατηγορητηρίου με την κατηγορία της εγκληματικής οργάνωσης. Αυτό πρόκυψε τόσο από τις συνεντεύξεις και με τις τρεις ομάδες επαγγελματιών του ΣΠΔ όσο και από την ποιοτική ανάλυση των δικαστικών αποφάσεων, δηλαδή εντοπίστηκαν αποφάσεις που προδήλως δεν στοιχειοθετούσαν τα ελάχιστα απαιτούμενα από το νόμο κριτήρια (π.χ. υποθέσεις που η ποινική δίωξη για εγκληματική οργάνωση αφορούσε ένα ή δύο άτομα). Η καταστρατήγηση των προϋποθέσεων που θέτει το άρθρο 187 ΠΚ προέκυψε ότι πραγματώνεται κυρίως από τους δικαστικούς λειτουργούς και τους αστυνομικούς για διαφορετικούς λόγους στην κάθε περίπτωση.

Η πλημμελής εφαρμογή του άρθρου 187 ΠΚ από τους δικαστικούς λειτουργούς

Η «προβληματική» - πλημμελής εφαρμογή του άρθρου 187 ΠΚ από τους δικαστικούς λειτουργούς, οφείλεται συνοπτικά α) στη γενικότερη τάση διεύρυνσης της ποινικής δίωξης που χαρακτηρίζει τις εισαγγελικές αρχές β) στην έλλειψη γνώσης και εμπειρίας σχετικά με την εφαρμογή της συγκεκριμένης νομοθεσίας (εσφαλμένη ερμηνεία του νόμου ειδικά τα πρώτα χρόνια μετά τη θέσπιση του) γ) στην απουσία ελέγχου της αστυνομικής αυθαιρεσίας (δηλαδή άσκηση της ποινικής δίωξης χωρίς εμπεριστατωμένη αξιολόγηση των αποδεικτικών στοιχείων που προσκομίζονται από την αστυνομία) δ) σε λόγους σκοπιμότητας, όπως π.χ. είναι η εξασφάλιση της δίκης και της σύλληψης, η ικανοποίηση της κοινής γνώμης, ο αποκλεισμός των ενόρκων, η χρήση του ποινικού νόμου ως μοχλός πίεσης και σε λοιπούς εξω-νομικούς παράγοντες.

Ένας βασικός λόγος εξαιτίας του οποίου διευρύνονται οι κατηγορίες κατά την άσκηση της ποινικής δίωξης από την εισαγγελική αρχή είναι η ανασφάλεια της να χαρακτηρίζει νομικά της υπό δίωξη πράξεις και η επακόλουθη μετατόπιση της ευθύνης αξιολόγησης των εγκληματικών πράξεων σε επόμενο στάδιο της ποινικής διαδικασίας. Η άποψη αυτή ενισχύεται και από προηγούμενες έρευνες, όπως λ.χ. είναι η έρευνα για την απονομή της ποινικής δικαιοσύνης στην Ελλάδα του Δασκαλάκη σε συνεργασία με το ΕΚΚΕ (Δασκαλάκης, 1983). Ένα από τα ζητήματα που απασχόλησαν τους ερευνητές ήταν το «κατά πόσο η Εισαγγελία ασκεί λειτουργία ρυθμιστικού οργάνου του συστήματος της ποινικής δικαιοσύνης, έναντι του ενδεχόμενου υπερφόρτισης των μηχανισμών πέρα από την ικανότητα απορρόφησης του συστήματος» (Δασκαλάκης, 1985, 119). Ο Δασκαλάκης αναφέρει «ότι οι επιλογές κατά τις διαδικαστικές φάσεις που επακολουθούν την άσκηση της δίωξης από τον εισαγγελέα είναι ευρύτατης έκτασης»... «η εισαγγελία δεν λειτουργεί σαν φίλτρο και για αυτό η αυτορρυθμιστική λειτουργία του συστήματος γίνεται σε μεταγενέστερα στάδια» (Δασκαλάκης, 1985, 121). Στο συμπέρασμα αυτό, η έρευνα μας έρχεται να προσθέσει και μία ακόμα παράμετρο: η εισαγγελία όχι μόνο δεν φαίνεται να λειτουργεί σαν μηχανισμός φιλτραρίσματος έναντι του ενδεχόμενου κινδύνου υπερκορεσμού του συστήματος, αλλά φαίνεται να διέπεται και από μια τάση υπερ-διόγκωσης των κατηγοριών κατά την άσκηση της ποινικής δίωξης. Επομένως, τα δικαστικά συμβούλια φαίνεται να λειτουργούν ως ο ενδιάμεσος μηχανισμός φιλτραρίσματος (επιβεβαιώθηκε και από την πλειονότητα των ερωτηθέντων ότι είναι σύνηθες να μεταβάλλεται η κατηγορία της εγκληματικής οργάνωσης σε εκείνη της συμμορίας με βούλευμα του αρμόδιου συμβουλίου). Σύμφωνα με τις απαντήσεις των ερωτηθέντων, η υπερ- διόγκωση των κατηγοριών κατά την άσκηση της ποινικής δίωξης φαίνεται να συνιστά δομικό γνώρισμα της λειτουργίας του ΣΠΔ (οι ερωτηθέντες και κατά βάση και οι ίδιοι οι δικαστικοί λειτουργοί αναφέρθηκαν σε γενική τάση διεύρυνσης της ποινικής δίωξης, δηλαδή όχι μόνο σε ότι αφορά το αδίκημα του άρθρου 187 ΠΚ). Η εφαρμογή του νόμου επηρεάζεται επίσης από εξωνομικές παραμέτρους που σχετίζονται με ζητήματα της

εσωτερικής λειτουργίας των θεσμών της ποινικής δικαιοσύνης όπως είναι οι καθημερινές πρακτικές των φορέων της, η οργανωσιακή τους κουλτούρα και η προώθηση των εκάστοτε συμφερόντων των επιμέρους επαγγελματικών ομάδων. (Chambliss, 1968, 269). Εν προκειμένω, τα οφέλη που αποκομίζονται για τις εισαγγελικές αρχές είναι η εξασφάλιση ότι η ποινική δίωξη ασκήθηκε επί το αυστηρότερο και οι ενδεχόμενες μεταβολές θα επέλθουν σε επόμενο στάδιο (δικαστικό συμβούλιο ή ακροαματική διαδικασία). Έτσι περιορίζεται ο κίνδυνος να γίνει ένας λάθος ποινικός χαρακτηρισμός της εγκληματικής πράξης προς το επιεικέστερο και μετατίθεται η ευθύνη στο επόμενο στάδιο της ποινικής διαδικασίας.

Η τακτική αυτή που κινείται έξω από τα όρια της νομιμότητας συνεπάγεται μεγαλύτερη βλάβη για τον κατηγορούμενο: ενισχύεται η πιθανότητα να προφυλακιστεί, δημιουργούνται δυσμενέστερες εντυπώσεις για το πρόσωπο του λόγω του χαρακτηρισμού του ως «μέλους εγκληματικής οργάνωσης», αντιμετωπίζει με «το καλημέρα» 5 με 10 χρόνια, όπως αναφέρθηκε χαρακτηριστικά από συμμετέχοντα στην έρευνα, και φυσικά έχει ήδη υποστεί με την ιδιότητα του υπόπτου ήδη από το προανακριτικό στάδιο της ποινικής διαδικασίας υπέρμετρη παραβίαση των ατομικών του δικαιωμάτων με την εφαρμογή των ειδικών ανακριτικών πράξεων (λήψη DNA, άρση απορρήτου). ενώ ενδέχεται να έχουν δεσμευθεί και τα περιουσιακά του στοιχεία. Συνεπώς δεν πρόκειται μόνο για την προσθήκη μιας βαρύτερης κατηγορίας που ενδέχεται απλά να μεταβληθεί ή να εξαλειφθεί σε επόμενο στάδιο χωρίς αξιόλογα δυσμενείς συνέπειες. Η καταχρηστική εφαρμογή του άρθρου 187 ΠΚ στο στάδιο της προδικασίας άτυπα ένα «παράλληλο», «εξαιρετικό» πλαίσιο αντιμετώπισης για τον κατηγορούμενο. Έτσι, η χρήση του ποινικού νόμου χωρίς να ανταποκρίνεται στους όρους που ο ίδιος ο νόμος θέτει (π.χ. άσκηση της ποινικής δίωξης δυνάμει του άρθρου 187 ΠΚ σε δύο άτομα ή σε προσωποπαγείς ομάδες που στερούνται δομή και δράση) για λόγους σκοπιμότητας ή επαγγελματικής διασφάλισης α) συνιστά κατάχρηση εξουσίας και β) κανονικοποιεί τον εξαιρετικό του χαρακτήρα.

Η πλημμελής εφαρμογή του άρθρου 187 ΠΚ από την αστυνομία

Η καταστρατήγηση των όρων του άρθρου 187 ΠΚ από την

αστυνομία επισημάνθηκε και από τις τρεις ομάδες επαγγελματιών του ΣΠΔ. Οι λόγοι στους οποίους αποδίδουν οι τρεις ομάδες επαγγελματιών του ΣΠΔ τη διευρυμένη εφαρμογή της ποινικής διάταξης από την αστυνομία είναι συνοπτικά οι εξής: α) η έλλειψη γνώσης και εξειδίκευσης των αστυνομικών πάνω στο θέμα των εγκληματικών οργανώσεων (αποτυχία διάκρισης των «ευκαιριακών» εγκλημάτων από εγκληματικές οργανώσεις). β) η μεγέθυνση της αποδοτικότητας και της αποτελεσματικότητας της αστυνομίας (μέσω της εμφάνισης μεγάλων ποσοστών εξαρθρώσεων/συλλήψεων εγκληματικών οργανώσεων). γ) λόγοι σκοπιμότητας, όπως είναι η εξασφάλιση βαρύτερης ποινής ή προσωρινής κράτησης ή και σύλληψης (ως διαρκές έγκλημα δεν ισχύει ο χρονικός περιορισμός του αυτοφώρου). δ) η νομικοτεχνική κατασκευή της ποινικής διάταξης (ασάφεια ορισμού). ε) η επιχειρησιακή αναβάθμιση των δυνατοτήτων της αστυνομίας- κυρίως της άρσης απορρήτου, στ) η προσωπική προβολή των διοικούντων, ζ) η κοινωνική επιταγή για καταστολή και αυστηροποίηση και ένας ηθικός πανικός γύρω από το οργανωμένο έγκλημα.

Οι περισσότεροι λόγοι που αναδείχτηκαν γύρω από την υπερ-εφαρμογή του άρθρου 187 ΠΚ από τους αστυνομικούς σχετίζονται με την προώθηση των συμφερόντων της συγκεκριμένης επαγγελματικής ομάδας. Δηλαδή, ο τρόπος εφαρμογής της νομοθεσίας στην πράξη φαίνεται να επηρεάζεται άρρηκτα από την επαγγελματική νοοτροπία των ίδιων και την προάσπιση του κύρους του σώματος, καθώς και από τα οργανωσιακά τους συμφέροντα τους γενικά όπως για παράδειγμα είναι η προβολή της αποδοτικότητας της αστυνομίας ή διευκόλυνση της αστυνομικής έρευνας ή από ειδικότερες παραμέτρους, όπως είναι οι προσωπικές φιλοδοξίες και τα ατομικά συμφέροντα.

Δύο είναι τα σημεία που πρέπει να υπογραμμίσουμε σε σχέση με την υπερ-εφαρμογή της νομοθεσίας από την πλευρά των αστυνομικών α) αρκετοί ήταν εκείνοι από τους ερωτηθέντες που επεσήμαναν ότι η τακτική υπερ-εφαρμογής συνιστά «τάση», δηλαδή έχει αναπτυχθεί μια επαγγελματική νοοτροπία στις διωκτικές αρχές που θεσμοποιεί άτυπα την πρακτική επαύξησης των κατηγοριών με την προσθήκη του άρθρου 187 ΠΚ, β) μερικοί από τους αστυνομικούς

υποστήριξαν ότι η υπηρεσία τους εξαιρείται από τη γενικότερη αυτή τάση (η λογική του «όχι εμείς, οι άλλοι»). Πάντως, φαίνεται η τακτική υπερ-εφαρμογής της νομοθεσίας να υιοθετείται κυρίως από τα τοπικά Αστυνομικά Τμήματα και όχι από τις εξειδικευμένες υπηρεσίες για το οργανωμένο έγκλημα. Αυτό έχει λογική, διότι οι εξειδικευμένες υπηρεσίες κατά κύριο λόγο ασχολούνται συστηματικά και εξειδικευμένα με το οργανωμένο έγκλημα, άρα η πρακτική διόγκωσης των κατηγοριών δεν εξυπηρετεί καμία σκοπιμότητα. (ούτε καν εκείνης της «κατασκευής» υψηλών στατιστικών, αφού, όπως επισημάνθηκε ασχολούνται μόνο με 2-3 υποθέσεις το χρόνο).

Στην περίπτωση αυτή όμως βλέπουμε ότι δεν πρόκειται μόνο για μια τάση που συνδέεται με την ίδια την πολιτική «πολέμου κατά της τρομοκρατίας», η οποία επικράτησε εν μέρει στην Ελλάδα. Δεν πρόκειται επομένως μόνον για την τάση αυστηροποίησης της καταστολής: το γεγονός ότι αυτή η υπερ-εφαρμογή αποδίδεται από αστυνομικούς και τους άλλους ερωτηθέντες και στην επιδίωξη της επίδειξης της αποδοτικότητας μέσα από ποσοτικά κριτήρια αλλά και σε οργανωσιακούς λόγους, μας οδηγεί στην συμπερασματική εκτίμηση ότι ο αρχικός σκοπός του νόμου μετατοπίζεται (goal displacement). (Chambliss and Seidman, 1971, 269).

Πρόκειται για το «παίγνιο της φήμης», που κατά το Bardach συνιστά μία θεσμοποιημένη διαδικασία, μέρος της κοινωνικής πραγματικότητας: «Σύμφωνα με αυτό το παίγνιο, ο καθένας προσπαθεί να αποκτήσει όση καλύτερη φήμη μπορεί, ή να τη διασώσει πάση θυσία εάν κινδυνεύει, ακόμη και σε βάρος του κοινωνικού συμφέροντος, δηλαδή η αστυνομία πρέπει να εμφανίζει μεγάλο αριθμό συλλήψεων στις στατιστικές διότι έτσι αξιολογείται ως αποτελεσματική, οι εισαγγελείς μεγάλο αριθμό καταδικών αφού έτσι αυξάνεται η αναγνώριση τους, κ.λ.π.». (Λαμπροπούλου, 1999, 84).

Οι παράπλευρες συνέπειες τέτοιου είδους πρακτικών εκτός από την αλλοίωση του αρχικού στόχου της νομοθεσίας είναι ότι καθιστούν προβληματική τη διαδικασία παραγωγής των στατιστικών της αστυνομίας και υπονομεύουν την αξιοπιστία τους. Επιβεβαιώνουν «ότι οι τιμές της εγκληματικότητας είναι η συνισταμένη ερμηνειών, διαθέσιμων πηγών δεδομένων–πληροφορίας, ποινικών τυποποιήσεων

και εγκληματικών συμπεριφορών» και ότι «η έννοια της στατιστικής είναι ανεξάρτητη από αυτούς που διαμορφώνουν, γενικεύουν και συλλέγουν δεδομένα, καθώς αυτά υπόκεινται σε κριτήρια ερμηνείας της πραγματικότητας που οι άνθρωποι χρησιμοποιούν (π.χ. πότε μια πράξη εντάσσεται σε μια νομική κατηγορία και πότε όχι» (Βιδάλη, 2013, 40). Ειδικά σε σχέση με το τελευταίο, δηλ. το με ποια κριτήρια τελικά τα πραγματικά περιστατικά υπάγονται στις διατάξεις του νόμου και χαρακτηρίζεται τελικά νομικά μια πράξη, η έρευνα έδειξε ότι αυτό φαίνεται να καθορίζεται από διάφορους εξωνομικούς παράγοντες. Έτσι, φαίνεται ότι η αστυνομική στατιστική δεν αποτυπώνει μόνο πραγματικούς αριθμούς, αλλά και τη διακριτική ευχέρεια των φορέων καταστολής, την επιλεκτική τους λειτουργία, την επαγγελματική νοοτροπία, το «κυνήγι» των αριθμών κλπ. (Βιδάλη, 2013, 37). Όπως αναφέρει ο Maguire, τα στατιστικά είναι το προϊόν των οργανωσιακών αναγκών και στόχων της αστυνομίας, δεν αντανακλούν την πραγματικότητα του εγκλήματος αλλά είναι μέρος της κατασκευής του, «μας λένε περισσότερα για τον οργανισμό που τα παράγει παρά για τις ίδιες τις δραστηριότητες που περιγράφουν». (Maguire, 2004, 333).

Όπως προέκυψε από την έρευνα, ένας βασικός λόγος στον οποίο αποδίδεται η αυξημένη χρήση του άρθρου 187 ΠΚ από τους διωκτικούς μηχανισμούς είναι η αναβάθμιση των επιχειρησιακών τους δυνατοτήτων μέσα από την νομιμοποίηση και εφαρμογή των ειδικών ανακριτικών πράξεων. Το ζήτημα αυτό φαίνεται να συνιστά και τον καταλυτικό λόγο υπερ-εφαρμογής της νομοθεσίας αλλά ταυτόχρονα και την πραγματική αιτία θέσπισης της. Η επιχειρησιακή αναβάθμιση των διωκτικών αρχών και η επακόλουθη διεύρυνση του πεδίου αστυνόμευσης υπήρξε ο βασικός στόχος της νομοθεσίας για τις εγκληματικές οργανώσεις. Όπως έχει επισημανθεί, η εισαγωγή νέων ουσιαστικών διατάξεων (όπως ο ορισμός της εγκληματικής οργάνωσης και της τρομοκρατίας) ελάχιστα χρησίμευσε στην κάλυψη κενών. [1] (Παρασκευόπουλος, 2003, 35). Το ερώτημα που τέθηκε επανειλημμένως ήταν ¨τι χρειάζονται αλήθεια οι νέες αντικειμενικές υποστάσεις εγκλημάτων και οι ορισμοί, όταν οι αντίστοιχες πράξεις ήδη είναι όλες αξιόποινες με βάση τους

1 Βλ. σχετ. Παρασκευόπουλος, Ν., (2003). ό.π. σ. 35

ισχύοντες κανόνες;" (Παρασκευόπουλος, 2003, 35) Οι νέοι ορισμοί απαιτούνται για να προσδιορίσουν το πεδίο εφαρμογής των νέων ανακριτικών μέσων. "Η ουσία υπηρετεί πλέον τη διαδικασία. Η αστυνόμευση γίνεται αυτοσκοπός, τονίζονται οι προληπτικές της λειτουργίες, αυτονομείται από ουσιαστικούς στόχους και εγγυήσεις και αποσυνδέεται από τις στενές ανάγκες της προδικασίας μιας ποινικής δίκης" (Παρασκευόπουλος, 2003, 35). Από την έρευνα προέκυψε, ότι αυτό το ήδη διευρυμένο πεδίο αστυνόμευσης που εισάγεται με τη νομοθεσία, φαίνεται να διευρύνεται ακόμη περισσότερο μέσα από τον τρόπο που εφαρμόζεται η τελευταία στην πράξη (δηλαδή όσο περισσότερο εφαρμόζεται το άρθρο 187 ΠΚ σε υποθέσεις κοινών εγκλημάτων, τόσο διευρύνεται και το πεδίο εφαρμογής των ειδικών ανακριτικών πράξεων).

Η πλειονότητα των ερωτηθέντων και από τις τρεις ομάδες έρευνας επιβεβαίωσε τη διευρυμένη χρήση της άρσης απορρήτου. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρθηκε, το άρθρο 187 ΠΚ, ένας «μαϊντανός που δε λείπει ποτέ» και χρησιμεύει στα διωκτικά όργανα γιατί «ανοίγει την πόρτα για να κάνουνε χιλιάδες παρακολουθήσεις». Στη συνέχεια, ο πλημμελής δικαστικός έλεγχος (ή σε ορισμένες περιπτώσεις η απουσία ουσιαστικού δικαστικού ελέγχου) έρχεται να επικυρώσει και να νομιμοποιήσει αυτή την αστυνομική αυθαιρεσία. Επισημάνθηκε ότι ο έλεγχος της αναγκαιότητας των ειδικών ανακριτικών πράξεων φαίνεται να εξαρτάται από δομικές δυσλειτουργίες της ποινικής δικαιοσύνης και οργανωσιακά προβλήματα, όπως π.χ. είναι η υπερφόρτωση ποινικών υποθέσεων). Παραθέτουμε την απάντηση ενός αστυνομικού γιατί αναδεικνύει δύο σημαντικά ζητήματα α) τη χρήση του άρθρου 187 ΠΚ ως μέσο διεξαγωγής της αστυνομικής έρευνας και β) την υποβάθμιση της προστασίας των προσωπικών δεδομένων και του δικαιώματος του απορρήτου της επικοινωνίας: «βέβαια, υπάρχει η τάση να χρησιμοποιείται το 187 με το σκεπτικό ότι θα περάσει πιο εύκολα μια διάταξη με αυτόν τον τρόπο. Για εκείνον που διατάσσει την άρση (δικαστικό συμβούλιο). πολλές φορές, και ιδιαίτερα στην αρχή της διερεύνησης δεν υπάρχει τρόπος ελέγχου της εγκυρότητας της πληροφορίας άλλος από το να ανοίξεις το τηλέφωνο. Δηλ. έχω μια ανώνυμη πληροφορία ότι ο τάδε είναι αρχηγός ΕΟ που πουλάει

ναρκωτικά. Θα στείλω μια ομάδα για φυσική παρακολούθηση. Με ποιόν άλλο τρόπο εκτός από την άρση θα διαπιστώσω ότι ο συγκεκριμένος είτε έχει είτε δεν έχει εμπλοκή με την υπόθεση; Εάν δεν έχεις σχέση γιατί να μη θες να σου ανοίξει το τηλέφωνο. Δεν έχεις να φοβηθείς κάτι. Ίσα ίσα ξεμπλέκεις κιόλας, γιατί προκύπτει ότι δεν έχεις σχέση». Η τελευταία φράση συμπυκνώνει την απαξίωση των ατομικών δικαιωμάτων και ειδικά του δικαιώματος της ελευθερίας της επικοινωνίας. Η λογική του όποιος «δεν έχει κάτι να κρύψει δεν έχει και να φοβηθεί», υποδεικνύει μια εργασιακή νοοτροπία που αντίκειται στις σύγχρονες νομοθεσίες για τα ανθρώπινα δικαιώματα. Μια άλογη λογική που μετατρέπεται σε επιχείρημα για τη δικαιολόγηση της καταχρηστικής και χωρίς πραγματικό έρεισμα παρακολούθησης των προσωπικών συνομιλιών (Μπιτζιλέκης, 2011, 45).

Επίσης, αν και μεμονωμένα, επισημάνθηκε η διευρυμένη προσφυγή στο άρθρο 187 ΠΚ από τους δικηγόρους, με στόχο την άσκηση πίεσης στην αντίδικη πλευρά.

Συμπέρασμα

Όπως προέκυψε από την έρευνα, η εφαρμογή του άρθρου 187 ΠΚ φαίνεται να φιλτράρεται από εξω-νομικές παραμέτρους ή διευρυμένες στα όρια της νομιμότητας ερμηνείες του νόμου. Οι εξωνομικές αυτές παράμετροι σχετίζονται κυρίως με ζητήματα της εσωτερικής λειτουργίας των θεσμών της ποινικής δικαιοσύνης όπως είναι οι καθημερινές πρακτικές των φορέων της, η οργανωσιακή τους κουλτούρα και η προώθηση των εκάστοτε συμφερόντων των επιμέρους επαγγελματικών ομάδων. (Chambliss, 1968, 269). Όπως αναφέρουν οι Chambliss και Seidman, οι φορείς επιβολής του νόμου είναι πρωτίστως γραφειοκρατικές οργανώσεις, που έχουν την τάση να υποκαθιστούν τους επίσημους στόχους του νόμου και τους κανόνες, προκειμένου να αποφύγουν ενδεχόμενα προβλήματα (avoidance of trouble) και να μεγιστοποιήσουν τα δικά τους οφέλη (interests of the bureaucratic organizations) (σε Lilly, Cullen, Ball, 2007, 164-165). Η εφαρμογή του ποινικού νόμου στην πράξη αποδεικνύεται ότι καθορίζεται από το ρόλο των αρχών επιβολής του, τις δομικές τους ιδιαιτερότητες και τα οργανωσιακάτους προβλήματα (Chambliss and

Seidman, 1971, 4). Αντλώντας την οπτική μας από τις συγκρουσιακές θεωρίες για το έγκλημα, διαπιστώσαμε ότι ο ποινικός νόμος δεν είναι αποτέλεσμα σύγκρουσης μόνο κατά το στάδιο της δημιουργίας του, της θέσπισης του, αλλά και κατά την εφαρμογή του. (Chambliss, 1968, 84). Ο τρόπος που εφαρμόζεται στην πράξη καθορίζεται από μια συνεχή συγκρουσιακή διαδικασία και κυρίως από τη σύγκρουση συμφερόντων των δρώντων υποκειμένων που συμμετέχουν κατά την εφαρμογή του στην ποινική διαδικασία. (Chambliss, 1968). Η υπερ-εφαρμογή του άρθρου 187 ΠΚ από τα αρμόδια όργανα υποδεικνύει αυτό ακριβώς: ότι ο ποινικός νόμος κατά την εφαρμογή του συνεχίζει και αναπαράγει την κοινωνική σύγκρουση μέσα από την δημιουργήθηκε. (π.χ. εν προκειμένω συγκρούεται το δικαίωμα και συμφέρον του κατηγορουμένου –υπόπτου για τήρηση της αρχής της νομιμότητας και της αναλογικότητας με τα επαγγελματικά συμφέροντα των αστυνομικών ή των δικαστικών λειτουργών, τα οποία εξυπηρετούνται από τη διεύρυνση της νομοθεσίας). Συνεπώς η εφαρμογή του νόμου από το ποινικοκατασταλτικό σύστημα δεν αποτελεί διαδικασία που συμβαίνει σε ένα ουδέτερο περιβάλλον, αλλά σε ένα συγκεκριμένο πολιτικό πλαίσιο, «εντός του οποίου άτομα και ομάδες διεκδικούν τα συμφέροντα τους». (Χουλιάρας, 2012, 874)

Όπως είδαμε, στην περίπτωση του ν. 2928/2001, η διάσταση του νόμου μεταξύ θεωρίας και πράξης στην πλημμελή εφαρμογή της ποινικής διάταξης και ειδικότερα στην πράξη φαίνεται να διευρύνεται συχνά το πεδίο εφαρμογής του με το να αξιολογούνται και να υπάγονται στον εγκληματικό του ορισμό πράξεις άλλες από αυτές για τις οποίες έχει θεσμοθετηθεί (Βιδάλη, 2007, 473).Η σημαντικότερη συνέπεια της διάστασης αυτής, είναι κατά τη γνώμη μας, η κανονικοποίηση της νομοθεσίας για τις εγκληματικές οργανώσεις, μιας νομοθεσίας με εξαιρετικά χαρακτηριστικά (Φεραγιόλι, 1985). Μέσα από την καταστρατήγηση των όρων του άρθρου 187 ΠΚ από τα αρμόδια όργανα, διαπιστώνουμε ότι διατάξεις που ισχύουν μόνο για υποθέσεις εγκληματικών οργανώσεων, «περιβάλλονται» με την απαιτούμενη νομιμότητα και εφαρμόζονται και για πράξεις χαμηλότερης ποινικής απαξίας. Κοινά εγκλήματα «βαφτίζονται» ως οργανωμένα με αποτέλεσμα να

ενεργοποιούνται ειδικές δικονομικές διατάξεις. Έτσι βλέπουμε να γίνονται συλλήψεις για εγκλήματα που κάτω από άλλες συνθήκες θα υπάγονταν στους χρονικούς περιορισμούς του αυτοφώρου, (λόγω του ότι το άρθρου 187 ΠΚ θεωρείται διαρκές έγκλημα). να αποκλείονται τα μεικτά ορκωτά για κακουργήματα που κάτω από άλλες συνθήκες θα υπάγονταν στην αρμοδιότητα τους, να νομιμοποιείται η άρση του απορρήτου για πράξεις που ο νόμος δεν προβλέπει κ.λ.π. Επομένως, διαπιστώνουμε ότι έχει οικοδομηθεί ένα πλέγμα νομοθετικών διατάξεων που αν και προορίζεται να ρυθμίσει ποινικά ένα ειδικό δηλ. ένα συγκεκριμένο φαινόμενο (οργανωμένο έγκλημα). στην πράξη διαχέει στον κορμό του ποινικού συστήματος χαρακτηριστικά που υποβαθμίζουν την ποινική νομιμότητα εν γένει και επηρεάζουν τον τρόπο που αντιμετωπίζεται και το κοινό έγκλημα από τον ποινικό μηχανισμό (Φεραγιόλι, 1985).

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Babbie, E. (2011). Εισαγωγή στην κοινωνική έρευνα. Κριτική, Αθήνα.

Βιδάλη, Σ. (2014). Αντεγκληματική Πολιτική, Από τη Μικροεγκληματικότητα έως το Οργανωμένο Έγκλημα. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Βιδάλη, Σ. (2013). Εισαγωγή στην Εγκληματολογία. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Βιδάλη, Σ. (2007). Εγκληματικότητα και Αστυνομία. Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα -Κομοτηνή.

Δασκαλάκης, Η. κ.α. (1983). Απονομή της Ποινικής Δικαιοσύνης στην Ελλάδα. ΕΚΚΕ., Αθήνα.

Δασκαλάκης, Η. (1985). Η εγκληματολογία της κοινωνικής αντίδρασης. Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα- Κομοτηνή.

Καλτσώνης, Δ. (2010). Η κατασταλτική λειτουργία του κράτους στην ΕΕ & η τρομοκρατία, στο: Φουντεδάκη, Π., Τσόλκα, Ο., Χάνος, Α., Ελευθερίες- Δικαιώματα- Ασφάλεια στην ΕΕ.. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, σ. 40.

Λαμπροπούλου, Ε. (1999).Κοινωνιολογία του Ποινικού Δικαίου και των Θεσμών της Ποινικής Δικαιοσύνης. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.

Μανωλεδάκης, Ι. (2002).Ασφάλεια και ελευθερία.. Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη.

Μπιτζιλέκης, Ν. (2011). Επιτήρηση. Μια ποινή χωρίς ποινικό δίκαιο; Στο: Καϊάφα- Γκμπάντι, Μ., Prittwitz, C., Επιτήρηση και ποινική καταστολή στη σύγχρονη αντεγκληματική πολιτική. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Παρασκευόπουλος, Ν. (2003). Οι Πλειοψηφίες στο στόχαστρο. Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα.

Παρασκευόπουλος, Ν., (2011). Οι παρακολουθήσεις στο όρια της νομιμότητας. Στο: Καϊάφα_ Γκμπάντι, Μ., Prittwitz, C., Επιτήρηση και ποινική καταστολή στη σύγχρονη αντεγκληματική πολιτική. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Σαραφιανός, Δ. Τσαϊτουρίδης, Χ. (2004). Η υπεράσπιση της δημοκρατίας από τρομοκρατικά αδικήματα και η προάσπιση της ελευθερίας απο αντιτρομοκρατικά νομοθετήματα. Στο: Μανιτάκης Α., Τάκης Α., Τρομοκρατία και Δικαιώματα. Από την ασφάλεια του κράτους στην ανασφάλεια δικαίου. Σαββάλας, Αθήνα.

Συμεωνίδου – Καστανίδου, Ε. (2007). Οργανωμένο Έγκλημα και Τρομοκρατία. Αθήνα- Εκδόσεις Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη.

Τζαννετής, Α., (2001). «Η έννοια της εγκληματικής οργάνωσης κατά το νέο άρθρο 187 Π.Κ.», Ποινικά Χρονικά, 2001, σελ. 1016 επ.

Τσιώλης, Γ. (2014). Μέθοδοι και τεχνικές ανάλυσης στην ποιοτική κοινωνική έρευνα, Κριτική, Αθήνα.

Φεραγιόλι, Λ. (1985).Αυταρχική Δημοκρατία και Κριτική της Πολιτικής, Στοχαστής, Αθήνα.

Ξενόγλωσση

Chambliss, W. (1968). Crime and the legal process. McGraw-Hill, New York.

Chambliss, W. and Seidman, R. (1971). Law, order, and power. Addison-Wesley Pub. Co., Reading.

Heckathorn, D.D. (1997). «Respondent-Driven Sampling: A New Approach to the Study of Hidden Populations». Social Problems, 44 (2): 174–199.

Grawitz, M.(2006). Μέθοδοι των Κοινωνικών Επιστημών, τόμ. β΄. Οδυσσέας, Αθήνα.

Mason, J. (2011). Η διεξαγωγή της ποιοτικής έρευνας, Θεωρία και έρευνα στην Κοινωνιολογία, Πεδίο, Αθήνα.

Στράτος Γεωργούλας

Κρατικό-Εταιρικό Έγκλημα: παραδείγματα στη σύγχρονη ελληνική πραγματικότητα

Εισαγωγή

Τα τελευταία χρονιά γίνεται μια προσπάθεια στη διεθνή ακαδημαϊκή κοινότητα να οριστεί και να ελεγχθεί επιστημονικά ο όρος «κρατικό-επιχειρηματικό έγκλημα» σε αντικατάσταση και εξειδίκευση του όρου «εγκλήματα λευκού κολάρου». Είναι ένας όρος που πολιτικά και ερευνητικά αντιστοιχεί σε αυτό που περιορίζουμε ως «διαφθορά-διαπλοκή», με δυο σημαντικές όμως διαφορές:

Πρώτον, στο ότι γίνεται μια προσπάθεια εγκληματοποίησης αυτής της πράξης από τη σκοπιά της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της κοινωνικής βλάβης. Εγκλήματα δεν είναι μόνο τα γνωστά «εγκλήματα του δρόμου», αλλά και αυτές οι πράξεις, οι οποίες μάλιστα σύμφωνα με μελέτες συνεπάγονται πολύ περισσότερες απώλειες ανθρωπίνων ζωών, σωματικές ή άλλες βλάβες, απώλειες σε ιδιοκτησίες, χρήματα, περιουσίες από αντίστοιχα καταγεγραμμένους φόνους, απόπειρες, κλοπές-ληστείες, κ.ο.κ. Η ανάγκη για εγκληματοποίηση αυτών των πράξεων συνδέεται και με την ανάγκη για αντίστοιχο προσανατολισμό της επίσημης αντεγκληματικής πολιτικής (δίκαιο, αστυνόμευση, απονομή δικαιοσύνης), αλλά και την ευαισθητοποίηση πολιτών, καταναλωτών, εργαζομένων, κοινωνικών κινημάτων.

Η δεύτερη διαφορά έγκειται στην αποκάλυψη της πραγματικής φύσης αυτού του εγκλήματος και άρα στον προσανατολισμό όχι μόνο της αντεγκληματικής αλλά και της πολιτικής και κοινωνικής δράσης. Η αλληλεξάρτηση κράτους και επιχειρηματικού κεφαλαίου, είτε με απευθείας μετατροπή δημοσίου χρήματος σε ιδιωτικό

(συμβάσεις), είτε με την παροχή διευκολύνσεων και συγκεκριμένων πολιτικών (νόμων, υπουργικών αποφάσεων, κλπ) είναι ο τρόπος που λειτουργεί η καρδιά της καπιταλιστικής μας κοινωνίας και άρα η ρίζα αυτής της εγκληματογόνας πράξης.

Τι είναι το κρατικο – επιχειρηματικό έγκλημα

Ο όρος κρατικο – επιχειρηματικό έγκλημα, δεν είναι ένας όρος ουδέτερος αξιολογικά, αλλά ένα προϊόν μιας σαφέστατης πολιτικο – ιδεολογικής απόφασης μπροστά σε ένα δίλημμα θεωρητικό που δημιουργείται από την ιστορική παράδοση της εγκληματολογικής θεωρίας και έρευνας, όπου γεννήθηκε και των προοπτικών στο δικαιοπολιτικό και κοινωνικό πεδίο που ανοίγονται από τη συγκεκριμένη έρευνα.

Η έννοια του κρατικο – επιχειρηματικού εγκλήματος διανύει μόλις την τρίτη δεκαετία από την πρώτη δημόσια εμφάνισή της σε επιστημονικό κείμενο, ενώ και η χρήση της, καθώς δεν έχει γίνει κοινός τόπος ανάμεσα στους μελετητές του εγκληματικού φαινομένου, παραμένει ποσοτικά περιορισμένη. Ξεκίνησε μέσα από μια σειρά παρουσιάσεων σε συνέδρια το 1990 από τον Kramer και τους Kramer και Michalowski από τα οποία η πρώτη γραπτή εκδοχή τους παρουσιάστηκε το 1992 (Kramer 1992) και αφορούσε σε μια μελέτη περίπτωσης. Η ιδέα ήταν ότι θα έπρεπε να δοθεί ιδιαίτερη έμφαση στο πεδίο αλληλεπίδρασης κράτους και επιχειρήσεων που παράγει σοβαρή εγκληματικότητα και όχι ξεχωριστά όπως ήταν συνηθισμένο μέχρι τότε, δηλαδή κρατικό έγκλημα και επιχειρηματικό έγκλημα.

Σύμφωνα με τα παραπάνω ο Michalowski και Kramer (2006α, 2006β) έδωσαν έναν ολοκληρωμένο ορισμό του κρατικό-επιχειρηματικού εγκλήματος ως εξής: παράνομες ή κοινωνικά επιβλαβείς ενέργειες που παράγονται από μια αμοιβαία ενδυναμωμένη αλληλεπίδραση μεταξύ πολιτικών ή και πρακτικών από θεσμούς πολιτικής διακυβέρνησης και πολιτικών ή και πρακτικών από θεσμούς οικονομικής παραγωγής και διανομής.

Οι ερευνητικές δουλειές που έχουν γίνει σε αυτό το πλαίσιο, χρησιμοποιούν μελέτες περίπτωσης με χρήση δευτερογενών δεδομένων από επίσημα έγγραφα και πρακτικά ή ερευνητικής

δημοσιογραφίας (Kauzlarich και Mathews, 2006), ενώ η ανάλυση που συνήθως είναι σε ένα επίπεδο μικρο-κοινωνιολογικό, έχει μια έλλειψη ως προς τη καθαρή «φωτογράφιση του κακού θύτη» καθώς περιλαμβάνει περίπλοκες οργανωσιακές διευθετήσεις που κάνει δυσδιάκριτα τα κίνητρα και τους σκοπούς των κρατικών και επιχειρηματικών φορέων που εμπλέκονται (Liederbach, 2015). Αυτό το πολύ σημαντικό έγκλημα γιατί αφορά σε παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, είναι ένα συστημικό πρόβλημα και όχι το αποτέλεσμα ατομικών δράσεων και ακριβώς ως τέτοιο οριοθετείται εν τέλει συνδεόμενο με την ιδιοκτησία ή διαχείριση μιας διαδικασίας συσσώρευσης του κεφαλαίου.

Σε αυτό ακριβώς το πλαίσιο θα μπορούσαμε να εντάξουμε και δυο συμπληρωματικές διαστάσεις, όταν μιλάμε για δεσμούς πολιτικής διακυβέρνησης και θεσμούς οικονομικής παραγωγής και διανομής. Αφενός μεγάλες πολυεθνικές εταιρίες και υπερεθνικούς οργανισμούς διακυβέρνησης (εντάσσοντας με αυτό τον τρόπο τα εγκλήματα «παγκοσμιοποίησης») και αφετέρου θεσμούς της «κοινωνίας των πολιτών» μη κυβερνητικές οργανώσεις.

Όπως αναφέρουν οι Friedrichs και Friedrichs (2002) συμπληρωματικά, σε όλα τα παραπάνω, αλλά ταυτόχρονα δίνοντας μια άλλη ενδιαφέρουσα διάσταση είναι τα «εγκλήματα της παγκοσμιοποίησης». Αυτά αναφέρονται σε μορφές κοινωνικής βλάβης σε ολόκληρους πληθυσμούς από πολιτικές υπερεθνικών οργανισμών όπως το ΔΝΤ και η Παγκόσμια Τράπεζα. Η επιβολή από τα πάνω πολιτικών και οικονομικών προγραμμάτων που είναι σύμφωνα με τα συμφέροντα ισχυρών κρατών και πολυεθνικών επιχειρήσεων έχουν επιπτώσεις ακόμα και σε απώλειες ανθρώπινων ζωών κυρίως σε «αναπτυσσόμενες χώρες» (Rothe, Mullins και Muzzatti 2006). Συνήθως δε τέτοια πράγματα, όπως είναι και τα προγράμματα «αποπληρωμής» κρατικών χρεών οδηγούν όπως μας έδειξαν οι Green και Ward (2004) σε πολιτική αστάθεια, και εν συνεχεία σε πατερναλιστικά ή πελατειακά συστήματα διακυβέρνησης που αποτελούν τη φωλιά οργανωμένου εγκλήματος, διαφθοράς, αυταρχισμού, κρατικής καταπίεσης και χρήση βασανισμών, ακόμα και την πιθανότητα γενοκτονίας.

Αυτή η παγκοσμιοποίηση και τα εγκλήματα της δεν αναφέρονται

μόνο στην επιρροή των υπερεθνικών οικονομικών θεσμών και των πολυεθνικών αλλά και των μη κυβερνητικών οργανισμών (Chace-Dunn κ.α., 2000, Mazlish, 1999). Στη νεοαποικιακή κατάσταση, υπάρχει ένα συνεχές μεταξύ των επιχειρήσεων, κράτους και «κοινωνίας των πολιτών» που στην ουσία κάνει τα όρια μεταξύ τους να είναι δυσδιάκριτα η θαμπά. Η συνεχής αλληλεπίδραση που καταργεί την αυτονομία και τα όρια είναι μια «κανονική» κατάσταση που έχει παραμεληθεί στην διεθνή βιβλιογραφία.

Πολύ περισσότερο στην περίοδο της σύγχρονης οικονομικής κρίσης, η συρρίκνωση της προνοιακής παρέμβασης του κράτους οδηγεί σε περαιτέρω δραστηριοποίηση των ΜΚΟ για την κάλυψη των αναγκών. Η αλλαγή όμως δεν είναι μόνο ποσοτική, αλλά έχει και εμφανή ποιοτικά χαρακτηριστικά. Ως συνέπεια αυτού και της αύξησης του ρόλου τους ως απλού πάροχου κοινωνικών υπηρεσιών, επήλθε η περιθωριοποίηση των διεκδικητικών δράσεων τέτοιων οργανώσεων και η αποδυνάμωση χαρακτηριστικών όπως η εγγύτητα με τις τοπικές κοινωνίες, η κινητοποίηση των πολιτών και η άσκηση πίεσης για αλλαγές στη στοχοθεσία των πολιτικών (Σημίτη, 2014). Αυτή όμως η εξέλιξη δεν σηματοδοτεί την ενδυνάμωση της κοινωνίας των πολιτών, αλλά την ενσωμάτωση των υπαρχόντων φορέων της, που εν τέλει θα επιζήσουν της οικονομικής κρίσης, σε ένα πλαίσιο που θα διακρίνεται από υποχώρηση μιας αυτόνομης έκφρασης και προώθησης κοινωνικών αιτημάτων. Αντίθετα αυτές οι ΜΚΟ-διαμεσολαβητές αναπαράγουν τα χαρακτηριστικά της παραδοσιακής φιλανθρωπίας (πχ αποσύνδεση της παρεχόμενης βοήθειας από δράσεις ενδυνάμωσης των ωφελούμενων, αποσύνδεση των ατομικών αναγκών από τις κοινωνικές ανάγκες, έμφαση στην ηθική υποχρέωση, προβολή δωρητών) (Σημίτη, 2014), ενώ ταυτόχρονα η ανάπτυξη πελατειακών σχέσεων μεταξύ συγκεκριμένων οργανώσεων και της κεντρικής ή τοπικής πολιτικής εξουσίας ευνόησαν την εμφάνιση περιπτώσεων διαφθοράς ή οικονομικής κακοδιαχείρισης.

Η ελληνική πραγματικότητα

Η μνημονιακή κατάσταση

Από το 2010 ζούμε μια εποχή συνεχώς μνημονίων – «προγραμμάτων

διάσωσης» επιβαλλόμενων από διεθνείς δανειστές, υπερεθνικούς οργανισμούς (ΔΝΤ, ΕΕ, ΕΚΤ), εξειδικευμένα σε μέτρα πολιτικών που ψηφίζονται από τη Βουλή. Τα μέτρα αυτά που επιβλήθηκαν στο πλαίσιο των λεγόμενων «προγραμμάτων διάσωσης» έπληξαν άμεσα τις συνθήκες διαβίωσης του ελληνικού λαού και παραβίασαν τα ανθρώπινα δικαιώματα. Οι δραστικές προσαρμογές που επιβλήθηκαν στην ελληνική οικονομία και σε ολόκληρη την κοινωνία προκάλεσαν ραγδαία υποβάθμιση του επιπέδου ζωής και παραμένουν ασύμβατες προς την κοινωνική δικαιοσύνη, την κοινωνική συνοχή, τη δημοκρατία και τα ανθρώπινα δικαιώματα. Τα μνημόνια πλήττουν τα εξής ανθρώπινα δικαιώματα:

- το δικαίωμα στην εργασία
- το δικαίωμα στην υγεία
- το δικαίωμα στην παιδεία
- το δικαίωμα στην κοινωνική ασφάλιση
- το δικαίωμα στη στέγαση
- το δικαίωμα στην αυτοδιάθεση
- το δικαίωμα στη Δικαιοσύνη
- την προστασία έναντι των διακρίσεων

Όλα τα παραπάνω είναι δικαιώματα που κατοχυρώνονται τόσο στο Σύνταγμα της Ελλάδας, όσο και σε διεθνείς συμβάσεις όπως η Οικουμενική Διακήρυξη Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΟΔΔΑ), το Διεθνές Σύμφωνο για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτιστικά Δικαιώματα (ΔΣΟΚΠΔ), η Σύμβαση για την Εξάλειψη των διακρίσεων κατά των Γυναικών, η Σύμβαση για την Εξάλειψη των Φυλετικών Διακρίσεων, η Σύμβαση για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρία, η Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού, ο Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης (ΕΚΧ) και η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ).

Το σημαντικότερο όμως είναι η επίπτωση αυτών των μνημονιακών μέτρων στη φτώχεια και τον κοινωνικό αποκλεισμό.

Σήμερα το 23,1% του πληθυσμού ζει κάτω από το όριο της φτώχειας, με το ποσοστό σχετικής φτώχειας να διπλασιάζεται σχεδόν, την περίοδο 2009-2012, ενώ το 63,3% έχει φτωχοποιηθεί εξαιτίας των πολιτικών λιτότητας. Η στέρηση αναγκαίων μέσων διαβίωσης αυξήθηκε, από το 11% στο 21,5% του πληθυσμού την

περίοδο 2009-2014. Ποσοστό άνω του 34% των παιδιών διέτρεξε κίνδυνο φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού το 2013. Οι άνισες συνέπειες των μέτρων επιδείνωσαν δραματικά την ανισότητα, με το φτωχότερο δέκατο του πληθυσμού να έχει απολέσει ένα ανησυχητικό ποσοστό του εισοδήματός του, της τάξης του 56,5%.

Το νέο μνημόνιο που υπογράφηκε τον Ιούλιο του 2015 οδήγησε σε περαιτέρω παραβιάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων και σε ευρύτατη κοινωνική βλάβη σε μεγάλο κομμάτι του πληθυσμού, όπως διακρίνεται μέσα από τις συγκεκριμένες υποχρεωτικές εφαρμοσμένες πολιτικές που συνεχίζουν την οπτική των προηγούμενων μνημονίων.

Το κρατικοεπιχειρηματικό έγκλημα στο κοινοβούλιο

Την ίδια περίοδο που η ελληνική κοινωνία βιώνει παραβιάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων και εκτεταμένες κοινωνικές βλάβες από την εφαρμογή των μνημονιακών πολιτικών που καθορίζονται από τις συμφωνίες κυβέρνησης και υπερεθνικών οργανισμών-διεθνών δανειστών, οι φορείς της νομοθετικής λειτουργίας έχουν δημιουργήσει μια «πολιτική προνομίων», χάρη στην οποία το φαινόμενο της διαφθοράς και διαπλοκής αναπτύσσεται περαιτέρω. Η νομοθετική πρωτοβουλία αυτή είναι πολύπλευρη και κατατείνει σε καθεστώτα ποινικής ασυλίας. Είτε υπό τη μορφή του εκ των προτέρων (προληπτικού) αποκλεισμού της ποινικής δίωξης για συγκεκριμένα άτομα και ομάδες που ενέχονται στη σχέση εξουσίας και χρήματος, και ιδίως στις υποθέσεις «αμαρτωλών» συμβάσεων ή μορφών δημόσιας εκχώρησης προνομίων, όπως η Siemens, τα εξοπλιστικά προγράμματα, οι ιδιωτικοποιήσεις μέσω του ΤΑΙΠΕΔ κ.ά., είτε υπό τη μορφή της (κατασταλτικής) νομοθετικής παρέμβασης σε ήδη εκκρεμείς ποινικές δίκες προς την κατεύθυνση της παραγραφής, της αναστολής ή της παύσης της εκκρεμούς ποινικής δίωξης, της αμνήστευσης κατά την έννοια του άρθρου 47, παρ. 3 Συντάγματος κ.ά.

Δημιουργείται ένα καθεστώτος απαράδεκτων νομικών διακρίσεων υπέρ των δωροδοκούμενων ανώτερων υπαλλήλων και των δωροδοκούντων ισχυρών κοινωνικών ομάδων, πολυεθνικών εταιρειών κ.λπ. Σε μια περίοδο όπου φορολογούμενοι ή ασφαλισμένοι για μικρά σχετικά οικονομικά ποσά διατρέχουν άμεσα τον κίνδυνο

ποινικής δίωξης, ταλαιπωρίας και εξευτελισμού αλλά και στέρησης της ελευθερίας τους, προνομιούχοι κρατικοί λειτουργοί και προνομιούχες οικονομικές και κοινωνικές ομάδες, που εμπλέκονται άμεσα στη διασπάθιση του δημόσιου χρήματος, «απαλλάσσονται» κατά τρόπο που υποδεικνύει καταφρόνηση και σαρκασμό προς τα πληττόμενα από τις μνημονιακές πολιτικές χαμηλά και μεσαία κοινωνικά στρώματα.

Συμπεράσματα

Θα πρέπει να καταθέσουμε καταρχάς δύο επιλογές που κάναμε εκ των προτέρων για τη συγκεκριμένη δουλειά. Πρώτον επιλέξαμε τη μετάφραση του όρου κρατικοεπιχειρηματικό και όχι κρατικο-εταιρικό έγκλημα για να μείνουμε πιστοί στην ανάλυση του όρου από τους δημιουργούς του και ως πολιτική επιλογή για να δείξουμε την επέκτασή του όχι μόνο στο μεγάλο καπιταλιστικό κεφάλαιο αλλά σε κάθε μορφή επιχειρηματικής ή οιονεί επιχειρηματικής δραστηριότητας όπως είναι η επικρατούσα μορφή στην Ελλάδα. Αυτό το στοιχείο μας φέρνει πιο κοντά στο δεύτερο στοιχείο που θέλουμε να αναδείξουμε. Με το να μην επιλέξουμε μόνο μια μελέτη περίπτωσης, όπως οι περισσότερες αντίστοιχες δουλειές που παρουσιάσαμε, αλλά μια ευρύτερη ανάλυση πολλών νομοθετημένων μέτρων εφαρμοσμένης πολιτικής, θέλαμε να σταθούμε σε αυτά που έλεγε ο Durkheim (Georgoulas 2017) ότι σε καταστάσεις όπου επικρατεί η ανομία, όπου οι υπάρχουσες συλλογικές παραστάσεις και η συλλογική συνείδηση έχουν εξασθενήσει, τότε το κανονικό, ο κανόνας (και όχι η εξαίρεση) είναι μέρος του προβλήματος, είναι παθολογικό. Είναι η σύγχρονη εποχή μας, μια τέτοια εποχή όπου τέτοιες κρατικο – επιχειρηματικές συμπεριφορές που προξενούν κοινωνικές βλάβες, αντιπροσωπεύουν το «πνεύμα της εποχής», ένα πνεύμα όμως ανομικό, καταδικασμένο να εξαλειφθεί μέσα από μια ευρύτερη κοινωνικοπολιτική αλλαγή που θα δημιουργήσει μια νέα κοινωνική «ηθική».

Η επιστημονική ανάδειξη και η αντιμετώπιση των κρατικό-επιχειρηματικών εγκλημάτων μπορεί να παίξει συμπληρωματικά ένα τέτοιο ρόλο, καθώς

- αποτελεί ένα πρόβλημα που αναγνωρίζεται ως τέτοιο από

το σύνολο σχεδόν των κοινωνικών στρωμάτων της ελληνικής κοινωνίας και κυρίως από αυτά που πλήττονται υλικά από τα μνημόνια.

- αποκαλύπτει τη ρίζα του προβλήματος, την εγκληματογόνα σύμπραξη κράτους και επιχειρηματικού κεφαλαίου και άρα δεν οδηγεί σε εύκολες απαντήσεις μιας μελλοντικής «καλύτερης» πολιτικής διαχείρισης του κράτους, αλλά υποχρεωτικά σε αλλαγή του.
- συνδράμει σε ταξική συνειδητοποίηση όταν αποκαλύπτονται οι άμεσες συνέπειες αυτής της σύμπραξης, στα ταξικά συμφέροντα της εργατικής τάξης, χωρίς τις ψευδαισθήσεις του «ουδέτερου κράτους- ελεγκτή».
- ανακινεί θέματα προάσπισης του δημοσίου συμφέροντος, των καθολικών ανθρωπίνων δικαιωμάτων, αναδεικνύει την έννοια της κοινωνικής βλάβης, θέτει ως κυρίαρχες αρχές τη δημοκρατία και το συλλογικό.
- μπορεί να αποτελέσει το κλειδί της αναγνώρισης, ευαισθητοποίησης και κινηματικής πολιτικής δράσης σε κάθε χώρο που λαμβάνει αυτή η εγκληματογόνα σύμπραξη, από τη Βουλή και τα Υπουργεία, μέχρι τη δημόσια παιδεία και υγεία, τους ΟΤΑ, τα Νομικά πρόσωπα δημοσίου κα ιδιωτικού δικαίου, τα ΜΜΕ, κοκ. - χωρίς αυτό να σημαίνει ότι μελλοντικά δεν πρέπει να επαναπροσανατολιστεί το όλο πλαίσιο της συγκεκριμένης αντεγκληματικής πολιτικής, το παρόν πλαίσιο παρέχει κάποια (έστω και λίγα) περιθώρια για την προκαταρτική ανάδειξη και αντιμετώπιση τέτοιων φαινομένων και άρα κάποιες ενδεχόμενες νίκες του κινήματος. - το περιβάλλον των μνημονιακών πολιτικών παρέχει το κατάλληλο λίπασμα για την αύξηση και μεγέθυνση τέτοιων εγκλημάτων και άρα το ζήτημα των συνεπειών τους σε κοινωνία στρώματα και το δημόσιο συμφέρον, θα συνεχίσει να βρίσκεται στο πολιτικό και κοινωνικό επίκεντρο ενδιαφέροντος.

Οι διαστάσεις του κρατικό-επιχειρηματικού εγκλήματος ξεπερνούν το όριο μιας εγκληματικής ή και παρεκκλίνουσας συμπεριφοράς με μεγάλη κοινωνική βλάβη. Δεν είναι η εξαίρεση αλλά ο κανόνας, το κύριο χαρακτηριστικό μιας ανομικής εποχής.

Οι Tombs και Whyte (2015) μιλούν για την αντιστροφή του πανοπτικού του Bentham, για ένα «συνοπτικό», για μια κατάσταση πειθάρχησης σ' ένα συγκεκριμένο τρόπο σκέψης για τη δύναμη/εξουσία, για την παντοκρατορία σε κάθε οπτική της ζωής μας και για την «κανονικοποίηση» της ύπαρξης αυτής. Φυσικά κομμάτι αυτής της προβληματικής αναπαράστασης δεν είναι μόνο τα ΜΜΕ ή και ο κυρίαρχος πολιτικός λόγος, αλλά και ο αντίστοιχος επιστημονικός λόγος των εγκληματολόγων. Ο Tombs (2015) ερευνά το σύνολο των δημοσιεύσεων επιστημονικών άρθρων του χώρου μας σε μια περίοδο 5 ετών για το θέμα και βρίσκει ότι η εγκληματολογική και κοινωνικό-δικαιική βιβλιογραφία κυριολεκτικά αρνείται να ερευνήσει το ζήτημα της οικονομικής κρίσης, των αιτιών και των επιπτώσεων της και αν το κάνει καταλήγει στο να μην αμφισβητεί είτε το ότι φορείς του κρατικο-επιχειρηματικού εγκλήματος είναι κατά κύριο λόγο έμπιστοι, είτε το ότι τελικά δεν υπάρχει καμιά εναλλακτική και το κράτος ή η κοινωνία είναι παντελώς αδύναμοι για να αντισταθούν στη φιλελευθεροποίηση της οικονομίας. Το ερώτημα μπαίνει επιτακτικά. Τι μπορούμε να κάνουμε για να αντιπαλέψουμε μια ανομική καθολική κατάσταση, όπως είναι το κρατικό-επιχειρηματικό έγκλημα στον παγκόσμιο χώρο και με μια διάσταση «συνοπτικού»; Όταν κατανοούμε ότι σήμερα βιώνουμε κοινό έδαφος με τη φασιστική περίοδο του πρώτου μισού του 20ου αιώνα κυρίως στο στόχο της επί τούτου περιθωριοποίησης πληθυσμών από την κυρίαρχη ιδεολογία (Rawlinson and Yadavendu, 2015:21), όταν βλέπουμε ότι το πώς λειτουργεί ο επίσημος κοινωνικός έλεγχος, οι σύγχρονοι φορείς κοινωνικοποίησης και ο επιστημονικός λόγος, είναι μέρος του προβλήματος, ενός προβλήματος που οι θύτες του είναι οι κυρίαρχες δομές διακυβέρνησης παραγωγής και κοινωνίας των πολιτών;. Οι Tombs και Whyte (2015α) μας διευκρινίζουν ότι το ζήτημα δεν είναι κάποια «σάπια φρούτα» μέσα στο μεγάλο καλάθι, αλλά ότι οι σύγχρονες εταιρείες έχουν στο DNA την εγκληματικότητα. Άρα η λύση είναι η κατάργηση νομικών και πολιτικών προνομίων που τους επιτρέπουν να δρουν ατιμώρητα ενώ σε άλλο κείμενο τους (2015β) μας υπογραμμίζουν ότι είναι σημαντικό να συνεχίζουμε να ονειρευόμαστε ένα κόσμο χωρίς αυτές τις εταιρείες. Άλλωστε η συμβίωση του κράτους

και των επιχειρήσεων αν και έχει ιστορικά, νομικά, ιδεολογικά και πολιτικά υποστυλώματα είναι μια διαδικασία που δεν έχει διευθετηθεί ιστορικά, είναι μια δυναμική διαδικασία και θα πρέπει να συνεχίζουμε να αμφισβητούμε σε κάθε οπτική της και ως σύνολο. Και ως προς τον δικό μας ακαδημαϊκό χώρο, ας ξεπεράσουμε την ορθοδοξία της τεμπελιάς, της απουσίας, της αυτοαναφορικότητας όπως την αποκαλεί ο Tombs (2015) και ας αντισταθούμε ενεργά, με έργο που θα αποκαλύπτει ότι η φυσικοποίηση της αγοράς και του νεοφιλελευθερισμού είναι ιδεολογία, ότι υπάρχει ηγεμονία και σύγκρουση και εντέλει ότι η δημοκρατία συνεχίζει να έχει σημασία (Moran 2010).

Σε τελική ανάλυση, το κρατικό-επιχειρηματικό έγκλημα είναι η πραγματικότητα που ζούμε στη σημερινή εποχή των μνημονίων και μια εγκληματολογία που οφείλει να πάρει θέση, οφείλει να το αναδεικνύει με σκοπό την ευρύτερη κοινωνική συνειδητοποίηση και την ανάληψη δράσης για την κοινωνική αλλαγή.

Βιβλιογραφία

Chase-Dunne, C., Kawano, Y. and Brewer, B. D. (2000). "Trade Globalization since 1795: Waves of Integration in the World System" American Sociological Review, n. 65, σ. 77-95.

Friedrichs, D.O. and Friedrichs, J. (2002). "The World Bank and Crimes of Globalization: A Case Study." Social Justice, vol. 29, n. 1-2, σ. 1-12.

Georgoulas, S. (2017). "Leisure in the work of Durkheim" in Handbook of leisure theory, Karl Spracklen, et.al. (eds), Palgrave Mackmillan, 2017 (υπόέκδοση)

Green, P., and Ward, T. (2004). State Crime: Governments, Violence and Corruption. London: Pluto Press.

Kauzlarich, J., and Mathews, R. A. (2006). "Taking stock of theory and research", στο R. J. Michalowski & R. C. Kramer (Eds), State-corporate crime: Wrongdoing at the intersection of business and government, New Brunswick, NJ: Rutgers University Press, σ. 239–242.

Kramer, R. (1992). "The Space Shuttle Challenger Explosion: A Case Study of State-Corporate Crime." Στο K. Schlegel and D. Weisburd (eds.), White Collar Crime Reconsidered. Boston: Northeastern University Press, σ. 212-241.

Liederbach, J. (2010). ""Pass the trash": The mortgage default crisis as state-corporate crime", στο James J. Chriss (ed.) Social Control: Informal, Legal and Medical (Sociology of Crime, Law and Deviance, Volume 15), Emerald Group Publishing Limited, σ. 17 – 41.

Mazlish, B. (1999). "A Tour of Globalization," Indiana Journal of Global Legal Studies, n7, σ. 5-16.

Michalowski, R. J., and Kramer, R. C. (2006a). State-corporate crime: Wrongdoing at the intersection of business and government. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.

Michalowski, R. J., and Kramer, R. C. (2006b). "The critique of power", στο R. J. Michalowski & R. C. Kramer (Eds), State-corporate crime: Wrongdoing at the intersection of business and government, New Brunswick, NJ: Rutgers University Press, σ. 1-17.

Moran, M. (2010). Regulation and the Financial Crisis: keynote (European Consortium for Political Research Standing Group on Regulatory Governance, University College Dublin, 18 June). Available at: http://www.irisheconomy.ie/index.php/2010/06/23/regulation-and-the-financial-crisi/ (accessed 1 September 2013)

Rawlinson, P., and Yadavendu, V.K. (2015). "Foreign Bodies: The New Victims of Unethical Experimentation", The Howard Journal, vol. 54, n. 1, σ. 8-24.

Rothe, D., Mullins, C.W., and Muzzatti, S. (2006). "Crime on the High Seas: Crimes of Globalization and the Sinking of the Senegalese Ferry Le Joola." Critical Criminology: An International Journal, vol. 14, n. 3., σ. 159-180.

Σημίτη, Μ. (2014). "Κράτος και Εθελοντικές Οργανώσεις την περίοδο της Οικονομικής Κρίσης", Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης, τ. 42, σελ. 36-61.

Tombs, S. (2015). "Crisis, What Crisis? Regulation and the Academic Orthodoxy", The Howard Journal, vol. 54, n. 1, σ.57-72

Tombs, S., and Whyte, D. (2015α)."Counterblast: Challenging the Corporation/Challenging the State", The Howard Journal, vol. 54,n.1, σ. 91-95.

Tombs, S., and Whyte, D. (2015β). "Introduction to the Special Issue on 'Crimes of the Powerful'", The Howard Journal, vol. 54, n. 1, σ. 1-7

Ελένη Μιχαλοπούλου

Μία κριτική προσέγγιση του «οικονομικού» εγκλήματος

Εισαγωγή

Στις μέρες μας το «οικονομικό» έγκλημα[1] δεν μπορεί να διαφεύγει του ενδιαφέροντος της εγκληματολογίας, της επιστήμης που μελετά τους τρόπους με τους οποίους το ποινικό σύστημα δικτυώνεται στην κοινωνία, με σκοπό την επιλογή, τον ορισμό και τον εντοπισμό κοινωνικών δράσεων ως ποινικών παραβάσεων ή εγκλημάτων και τη δίωξή τους, ως επικίνδυνων για τη συγκεκριμένη ιστορική κοινωνία.[2] Με εφαλτήριο τη χρονική συγκυρία της κρίσης[3] που βιώνει η χώρα μας, αλλά και την παρατήρηση των διεθνών συνθηκών,

1 Ο όρος «οικονομικό» έγκλημα, τίθεται εντός εισαγωγικών, καθ' όσον καλύπτει μια δέσμη εννοιών που διακρίνεται από πολυσημία και αμφισημία, καθώς χρησιμοποιείται για να ορίσει διαφορετικές περιπτώσεις αδικημάτων ή συμπεριφορών από δικαιοδοσία σε δικαιοδοσία. Βλ. διεξοδικώς για τον όρο «οικονομικό» Ν. Κουράκη, Τα οικονομικά εγκλήματα, τ. Ι, 2007, σελ. 48-51.

2 Λάζος Γρ. (2013) Οικονομική Εγκληματικότητα, Σημειώσεις και Φάκελος, σελ. 7

3 Ως κρίση ορίζεται η απότομη όξυνση ενός προβλήματος, η ξαφνική και βίαιη επιδείνωση μιας κατάστασης, η προσωρινή διατάραξη και αποσταθεροποίηση. Μετά από οκτώ σχεδόν χρόνια οικονομικής ύφεσης στην Ελλάδα, ο όρος «κρίση», τείνει να χάσει το νόημά του και έχει γίνει πλέον σχεδόν ταυτόσημος με την εκτεταμένη οικονομική δυσπραγία, τη φτωχοποίηση ενός σημαντικότατου μέρους του πληθυσμού και τη συρρίκνωση μίας οικονομίας, που δεν αναμένεται να ανακάμψει στα προηγούμενα επίπεδα. Βλ. Οικονόμου Μ./Χαρίτση Μ. /Ζερβάκη Α. (2015) Το αποτύπωμα της οικονομικής κρίσης στην ψυχική υγεία: Σύγχρονοι προβληματισμοί για την κατάθλιψη και την αυτοκτονία, Σύναψις, τ.39, σελ. 24.

θα επιχειρήσω μια παρουσίαση του οικονομικού εγκλήματος, όπως διαγράφεται σήμερα σε εθνικό επίπεδο, με προεκτάσεις στον ευρωπαϊκό και διεθνή χώρο, καθώς και την αναζήτηση των παραμέτρων, των δυναμικών και των συγκυριών που πλαισιώνουν την οικονομική εγκληματικότητα και οδηγούν στην οικονομική κατάρρευση ενός κράτους, με επακόλουθο την κατάλυση των δομών κοινωνικής πολιτικής, τη γενικότερη φτωχοποίηση του πληθυσμού του, τη ρήξη της κοινωνικής συνοχής και την έκπτωση του ανθρώπου από κοινωνιακό ον σε οικονομικό εξάρτημα.[4]

Θεωρητικές αφετηρίες

Η σημερινή κοινωνία είναι ίσως η πλουσιότερη, αλλά η πλέον άνιση στην ανθρώπινη ιστορία. Το οικονομικό, πολιτικό και πολιτισμικό κεφάλαιο λειτουργώντας μέσα από τη διαρθρωτική βία του ταξισμού, του ανδρισμού, της φυλετικής διαφοράς συγκεντρώνεται σε λίγα κέντρα εξουσίας, και πέρα από αυτά σε ελάχιστα φυσικά πρόσωπα. Η οικονομική εξαθλίωση ατόμων, κοινωνιών και πληθυσμών είναι ιστορική πραγματικότητα μη ανατρέψιμη εντός των υφισταμένων νομοθετικών πλαισίων, που δημιούργησε η επιδίωξη του ελέγχου και της ασφάλειας, η οποία μεταμόρφωσε το κράτος πρόνοιας σε ποινικό κράτος. Η κοινωνική δικαιοσύνη δεν μπορεί να λειτουργήσει με το υφιστάμενο ποινικό σύστημα. Κεντρικό ζήτημα, λοιπόν, αναδεικνύεται το οικονομικό έγκλημα, γιατί ενώ παρουσιάζεται ως mala prohibita και το κίνητρό του φαινομενικά είναι το κέρδος, στην πραγματικότητα στόχος του είναι η εξουσία. Πρόκειται για μία ενδόμυχη επιθυμία του ατόμου, που πηγάζει από την αναδομική του κατάσταση και εκδηλώνεται μέσω της επιδίωξης της ηδονής και της ορμής του θανάτου. Η κατάκτηση των αγορών οργανωμένων, νόμιμων και μη είναι μόνο η αρχή, το παιχνίδι μεταφέρεται στον έλεγχο της πολιτικής κυριαρχίας και αντίστροφα, και καταλήγει στην εξουσίαση της ανθρώπινης ύπαρξης.

Η κριτική άποψη ότι το πλέγμα: έγκλημα, τρόποι ορισμού και αντιμετώπισής του, είναι προϊόν της οργάνωσης της κοινωνίας, χαρακτηρίζει κυρίως το οικονομικό έγκλημα. Ο ορισμός του

4 Λάζος Γρ. (2007) Κριτική Εγκληματολογία, σελ. 75.

εγκλήματος[5], ειδικότερα των διατάξεων των φορολογικών και οικονομικών ποινικών αδικημάτων, είναι μέρος του εφαρμοζόμενου προγράμματος της εκάστοτε κυβερνώσας πλειοψηφίας. Ο ορισμός αυτός αναπόφευκτα προσδιορίζεται από τις υποκειμενικές αξίες και πεποιθήσεις του κυρίαρχου πολιτισμού. Η θέσπιση των ποινικών διατάξεων επιδιώκει την προστασία συγκεκριμένου αγαθού, τον περιορισμό της έκτασης και της σοβαρότητας της βλάβης του και την αντιμετώπιση της προκαλούμενης δυσλειτουργίας και απορρύθμισής του, μέσα από πολιτικούς συμβιβασμούς και συμφωνίες. Η μήτρα δημιουργίας ενός νόμου, άλλωστε, ποτέ δεν ήταν ένας αξιολογικά ουδέτερος Νομοθετικός Νους. Στις μέρες μας, με την εφαρμογή διαδοχικών μνημονίων, τούτο αποτελεί μια αναπόδραστη πραγματικότητα.

Πρακτικές προσεγγίσεις - παρατηρήσεις

Την τελευταία εξαετία στη χώρα μας παρατηρείται ραγδαία αύξηση του αριθμού των οικονομικής φύσεως ποινικών υποθέσεων. Τούτο οφείλεται τόσο στην εντατικοποίηση της ποινικής δίωξης αυτών των εγκλημάτων, όσο και στην αλλαγή της τάσης του κοινού απέναντι σ' αυτό το είδος εγκληματικότητας εξ αιτίας της υφισταμένης δυσμενούς οικονομικής κατάστασης. Πρόκειται για σύμπτωμα της ιστορικής αυτής συγκυρίας, σε συνδυασμό με δομικούς (συσσώρευση πληθυσμών στα αστικά κέντρα, ανεργία). μη δομικούς (αύξηση εισόδου αλλοδαπών πληθυσμών, τεχνολογία) και λειτουργικούς παράγοντες (αδυναμία ή ανικανότητα ή απροθυμία των κρατικών δομών να ελέγξουν τη ροή του χρήματος με γνώμονα την κοινωνική δικαιοσύνη). Η απουσία και η αποτυχία των διοικητικών ελεγκτικών μηχανισμών στην πρόληψη και στη ρύθμιση συμπεριφορών στον οικονομικό χώρο, μετακύλησε τη διαχείρισή του μεγαλύτερου μέρους της οικονομικής δραστηριότητας στο ποινικό δίκαιο.

Συνηθίζεται να αναφέρουμε τον όρο «σκοτεινός» αριθμός στην εγκληματικότητα κατά της γενετήσιας ελευθερίας ή κατά των ανηλίκων ή στην ενδοοικογενειακή βία ή στην εκμετάλλευση ανθρώπων. Εξ ίσου όμως σημαντική είναι και η «σκοτεινή αριθμητική

5 Λάζος Γρ.,ό.π. σελ. 195-215.

διαφορά»[6] μεταξύ πραγματικής και φανερής ή ένδικης οικονομικής εγκληματικότητας.

Η αφανής οικονομική εγκληματικότητα μπορεί να αποδοθεί στους ακόλουθους παράγοντες:

1) Η πρόσβαση στα τραπεζικά δεδομένα και η ανακάλυψη της διαδρομής του χρήματος είναι «δύσβατη» και συνήθως καταλήγει σε «μαύρες τρύπες», που θέτουν και το τελικό όριο του ελέγχου. Το χρήμα είναι σαν το νερό «γλιστράει» σε όποια τρύπα ή ρωγμή βρει.

2) Τα απροσπέλαστα αρχεία οικονομικών δεδομένων: α) Οι χώρες φορολογικοί – οικονομικοί «παράδεισοι», που πλουτίζουν από την «εξυπηρέτηση» των οικονομικών εγκληματιών, τηρούν αυστηρό τραπεζικό απόρρητο και είναι αδύνατη η πρόσληψη πληροφοριών. Οι υπεράκτιες εταιρίες διαδραματίζουν διαχρονικά σημαίνοντα ρόλο στη μεταφορά, απόκρυψη και «ξέπλυμα» παράνομων κεφαλαίων, επειδή ακριβώς τα στοιχεία των υποκρυπτόμενων φυσικών προσώπων δεν αποκαλύπτονται. β) Το παγκοσμιοποιημένο τραπεζικό σύστημα που προσφέρει δαιδαλώδεις διαδρομές και ποικιλία επενδυτικών προϊόντων, που διευκολύνει τη μεταμόρφωση και απόκρυψη του μαύρου χρήματος. γ) Τα ειδικά καθεστώτα που έχουν διατηρήσει κάποιες χώρες, ακόμη και εντός Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Χαρακτηριστικό είναι το ελβετικό παράδειγμα. Το ύψος των υφισταμένων αδήλωτων κεφαλαίων Γερμανών, Ιταλών, Γάλλων Άγγλων, Αυστριακών, Ελλήνων κ.α. σε ελβετικά πιστωτικά ιδρύματα υπολογίζεται ότι ανέρχεται περίπου σε 862 δις. Ελβετικά φράγκα[7]. Στη Σύμβαση της 20ης-4-1959 του Συμβουλίου της Ευρώπης «Περί αμοιβαίας δικαστικής συνδρομής επί ποινικών υποθέσεων»[8] η δικαστική συνδρομή δεν είναι υποχρεωτική για τα συμβαλλόμενα μέρη και δύναται να μη χορηγηθεί, εάν η αίτηση αφορά, πολιτικά ή συναφή προς αυτά αδικήματα ή φορολογικές παραβάσεις.

6 Κουράκης Ν., ό.π., σελ. 67 με τις εκεί παραπομπές.

7 Μπώλος Α.- Arnold C. (2012) Το ζήτημα των ελληνικών καταθέσεων στην Ελβετία. Το ελβετικό τραπεζικό απόρρητο, η διασυνοριακή ανταλλαγή τραπεζικών πληροφοριών και η φορολόγηση των ελληνικών καταθέσεων σε πιστωτικά ιδρύματα της Ελβετίας, ΔΕΕ τ. 4.

8 Η Ελλάδα κύρωσε την εν λόγω Συνθήκη με το ν.δ. 4218/1961 (ΦΕΚ Α 171). Η Ελβετία κύρωσε την Συνθήκη στις 20 Μαρτίου 1967 (RS 0.354.1).

Πάντοτε το Ελβετικό Κράτος θεωρούσε ότι δεν υποχρεούται να παράσχει δικαστική συνδρομή σε φορολογικές υποθέσεις, πλην της ειδικής περίπτωσης της φορολογικής απάτης, ενώ τέτοια συνδρομή αποκλείεται σε επίπεδο ερευνών που κατατείνουν στην αξιολόγηση περιουσιακών στοιχείων υποκείμενων σε φορολόγηση ή είσπραξη φορολογικών οφειλών. Ο Ελβετικός Ομοσπονδιακός Νόμος περί Διεθνούς Δικαστικής Συνεργασίας επί Ποινικών Υποθέσεων της 20ης-3-1981, ως ισχύει, θεωρεί ως απαράδεκτη την αίτηση συνδρομής για πράξη που τείνει σε μείωση φορολογικών εσόδων ή αντιτίθεται σε μέτρα νομισματικής, εμπορικής ή οικονομικής πολιτικής της Ελβετίας, με εξαίρεση μόνο την περίπτωση που διερευνάται φορολογική απάτη, η οποία προϋποθέτει τη χρήση πλαστών ή νοθευμένων ή αναληθών εγγράφων με σκοπό την παραπλάνηση των φορολογικών αρχών για την επιδιωκόμενη αποφυγή της φορολόγησης. Μόλις το τελευταίο χρονικό διάστημα παρατηρείται μια κάποια «χαλάρωση» του ερμητικά κλειστού ελβετικού τραπεζικού απορρήτου, ως αποτέλεσμα των ισχυρών και συντονισμένων πιέσεων που δέχθηκε η Ελβετία από τον ΟΟΣΑ. Η Γερμανία, το Ηνωμένο Βασίλειο και οι Η.Π.Α. προέβησαν σε σύναψη διμερών συμφωνιών για τη φορολόγηση αδήλωτων κεφαλαίων, που φιλοξενούνται σε ελβετικά πιστωτικά ιδρύματα. Εξακολουθούν να εξαιρούνται όμως τραπεζικοί λογαριασμοί νομικών μορφωμάτων τύπου Discretionary Trusts ή Ιδρύματα τύπου Λιχτενστάιν, που δεν ασκούν εν τοις πράγμασι οικονομική δραστηριότητα, αλλά καλύπτουν μεγάλου ύψους αδήλωτα κεφάλαια.

3) Το οικονομικό έγκλημα «προπορεύεται» πάντοτε των ελεγκτικών μηχανισμών και συνήθως συγγενεύει ή ταυτίζεται με το οργανωμένο έγκλημα και συμπλέκεται με τη διαφθορά.

4) Η ανυπαρξία ανεξάρτητων ελεγκτικών μηχανισμών. Στην Ελλάδα υφίσταται πάγιο αίτημα για τη δημιουργία ελεγκτικών μηχανισμών εντελλόμενων αποκλειστικά από την δικαστική λειτουργία, και το οποίο σταθερά δεν ικανοποιείται. Ιδιαίτερης προσοχής χρήζει το γεγονός ότι από το 2014 έως σήμερα έχει καταργηθεί η Οικονομική Επιθεώρηση[9] και με την τελευταία

9 Με το άρθρο 1 παρ. Ε εδ.3 του ν. 4254/2014 ορίζεται η 30-6-2014 ως χρόνος παύσης της λειτουργίας της Γενικής Διεύθυνσης Οικονομικής

αναδιάρθρωση των υπηρεσιών του Υπουργείου Οικονομικών έχει αφαιρεθεί η ιδιότητα του ειδικού ανακριτικού υπαλλήλου από το μεγαλύτερο ποσοστό του ελεγκτικού δυναμικού του.[10] Το γεγονός είναι ενδεικτικό της σημασίας που έχει για την εκτελεστική λειτουργία να ορίζει, να εντέλει και να διαχειρίζεται τους ελεγκτικούς μηχανισμούς.

5) Το κενό και η ασάφεια, που δημιουργεί η έλλειψη νομοθετικού ορισμού του οικονομικού εγκλήματος. Ως προς τον ορισμό του οικονομικού εγκλήματος παρατηρείται πολυφωνία

Επιθεώρησης και οι αρμοδιότητες και το υπηρεσιακό αρχείο μεταφέρονται στη Μονάδα Εσωτερικού Ελέγχου του Υπουργείου Οικονομικών και στη Διεύθυνση Εσωτερικού Ελέγχου της Γενικής Γραμματείας Δημοσίων Εσόδων, οι ελεγκτές της οποίας δεν είναι ειδικοί ανακριτικοί υπάλληλοι. Οι επιχειρησιακοί στόχοι της Μονάδας Εσωτερικού Ελέγχου είναι οι ακόλουθοι:(α) Η συστηματική παρακολούθηση και ο έλεγχος των δραστηριοτήτων των υπηρεσιακών μονάδων του Υπουργείου και των εποπτευόμενων από αυτό φορέων, πλην της Γενικής Γραμματείας Δημοσίων Εσόδων (Γ.Γ.Δ.Ε.). με σκοπό την υποστήριξη της πολιτικής ηγεσίας για την επίτευξη των στρατηγικών στόχων και για τη λήψη μέτρων, όπου απαιτείται. (β) Ο εντοπισμός και η αποτελεσματική διερεύνηση υποθέσεων διαφθοράς υπαλλήλων του Υπουργείου Οικονομικών και των εποπτευόμενων από αυτό φορέων, πλην του προσωπικού της Γενικής Γραμματείας Δημοσίων Εσόδων. (γ) Η υποστήριξη της πολιτικής ηγεσίας για τον εσωτερικό έλεγχο των υπηρεσιών της Γ.Γ.Δ.Ε. και την αποτελεσματική καταπολέμηση περιπτώσεων διαφθοράς υπαλλήλων της με την διενέργεια εκτάκτων ελέγχων. (δ) Η διασφάλιση της αποτελεσματικότητας και της συμβατότητας των πληροφοριακών συστημάτων του Υπουργείου Οικονομικών και η ευθυγράμμισή τους με την εθνική στρατηγική για την ηλεκτρονική διακυβέρνηση. (ε) Η αξιολόγηση της λειτουργίας του Υπουργείου Οικονομικών και των δραστηριοτήτων των υπηρεσιών του βάσει των αρχών της χρηστής δημοσιονομικής διαχείρισης. Τέλος στις αρμοδιότητές της είναι και η διενέργεια προκαταρκτικής εξέτασης ή προανάκρισης, κατόπιν εισαγγελικής παραγγελίας και αυτεπαγγέλτως, για τη διερεύνηση των αδικημάτων που αναφέρονται στην παρ. 2 του άρθρου 5 του ν.3943/2011 (Α' 66). όπως ισχύει, καθώς και η παραπομπή των υπαιτίων στην αρμόδια εισαγγελική αρχή ή στον αρμόδιο πειθαρχικό προϊστάμενο.

10 Με το άρθρο 2 υποπαράγραφος Δ7 από 30-10-2015 όλες οι αρμοδιότητες και τα καθήκοντα που άπτονται φορολογικών και τελωνειακών υποθέσεων μεταφέρονται από την Ειδική Γραμματεία ΣΔΟΕ στην Γ.Γ.Δ.Ε. Σημειώνεται ότι δεν υπάρχει διάταξη με την οποία οι υπάλληλοι της Γ.Γ.Δ.Ε. – πλην της ΔΙ.Π.Α.Ε.Ε. και της μη επανδρωμένης ακόμη Υ.Ε.Δ.Δ.Ε. – δεν διαθέτουν την ιδιότητα του ειδικού ανακριτικού υπαλλήλου.

σε εθνικό και διεθνές επίπεδο. Παρά τις αλλεπάλληλες εθνικές νομοθετικές αλλαγές των τελευταίων ετών και με δεδομένη πλέον την ανάγκη αντιμετώπισης του εγκληματικού αυτού φαινομένου σε τοπική και παγκόσμια κλίμακα, βραχυπρόθεσμα (άμεσες ανάγκες κάλυψης των υποχρεώσεων τόσο του κράτους, όσο και των ιδιωτών) και μακροπρόθεσμα (γενικότερη ανάγκη ουσιαστικής ρύθμισης των δομών της οικονομίας). ο νομοθέτης εξακολουθεί να απέχει από τον ορισμό της έννοιας του οικονομικού εγκλήματος.

Στον όρο «οικονομικό έγκλημα» εντάσσεται μια δέσμη ποινικών διατάξεων, αλλά και συμπεριφορών εντός και εκτός νομικού πλαισίου. Ο όρος[11] αυτός χαρακτηρίζεται από πολυσημία και αμφισημία, διότι εκφράζει διαφορετικές περιπτώσεις από δικαιοδοσία σε δικαιοδοσία. Περιλαμβάνει τα λεγόμενα εγκλήματα του «λευκού περιλαιμίου» (Sutherland,1940) και των ισχυρών (Pearce, 1976). αλλά και τα εμπορικά (Snider, 1992). τα επιχειρηματικά (Braithwaite, 1984, Clinard&Yeager, 1980, Pearce&Snider, 1995). εταιρικά εγκλήματα (Michalowski, 1985, DeKeseredy και Schwartz, 1996, Friedrichs, 2007). τα εγκλήματα εξουσίας, που δεν αποτελούν παρέκκλιση από την οικονομική νομιμότητα, αλλά είναι βαθιά ριζωμένα σε αυτήν, τα εγκλήματα του χρηματοπιστωτικού τομέα, τον ανταγωνισμό και το ξέπλυμα μαύρου χρήματος και τη χρηματοδότηση της τρομοκρατίας. Προϋπόθεση, βέβαια, για την απόδοση ενός ενιαίου ορισμού είναι η αναγνώριση των οικονομικών θεσμών και των φορέων οικονομικής δράσης ως εγκληματογόνων χώρων. Ο Steven Box επιχείρησε προσπερνώντας τις εγγενείς δυσχέρειες οριοθέτησης του επιχειρηματικού εγκλήματος να ορίσει ως τέτοιες τις παράνομες δράσεις ή παραλείψεις ενός ατόμου ή μιας ομάδας ατόμων μέσα στο πλαίσιο μιας τυπικής ή νόμιμης οργάνωσης και σε αντιστοιχία με τους σκοπούς της, οι οποίες (δράσεις ή παραλείψεις) έχουν σοβαρή φυσική ή οικονομική επίδραση πάνω σε εργαζομένους, στο ευρύ κοινό και σε άλλες οργανώσεις.

Σε εθνικό επίπεδο στο άρθρο 17Α §3 ν. 2523/1997, ως ισχύει, στην αρμοδιότητα του Εισαγγελέα Οικονομικού Εγκλήματος

11 Για τον ορισμό του οικονομικού εγκλήματος, βλ. εκτενέστερα σε Λαζος Γρ. (2013) Οικονομική Εγκληματικότητα. Σημειώσεις και Φάκελλος, σελ. 39.

υπάγονται κάθε είδους φορολογικά και οικονομικά εγκλήματα και οποιαδήποτε άλλα συναφή, εφόσον αυτά διαπράττονται σε βάρος του Ελληνικού Δημοσίου, οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης, νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου, νομικών προσώπων του ευρύτερου δημόσιου τομέα και της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ή βλάπτουν σοβαρά την εθνική οικονομία. Δίδεται έτσι έμμεσα ένας ορισμός του οικονομικού εγκλήματος, ο οποίος σε γενικές γραμμές συνάδει με τα κριτήρια που επικαλείται η θεωρία της εγκληματολογίας[12], πλην όμως εμπεριέχει γενικές αξιολογικές έννοιες και στερείται αναφοράς σε ειδική ποινική μεταχείριση του δράστη. Τούτο έχει ως συνέπεια να γίνεται χρήση ήδη υφισταμένων διατάξεων, όπως οι διατάξεις του Ποινικού Κώδικα (περί απάτης ή απιστίας ή υπεξαίρεσης) ή οι διατάξεις ειδικών ποινικών νόμων (περί νομιμοποίησης εσόδων από εγκληματικές δραστηριότητες, φορολογικά αδικήματα κ.α.). οι οποίες δεν ικανοποιούν τις ανάγκες της σημερινής πραγματικότητας και δεν καλύπτουν την απαξία των οικονομικών αδικημάτων.

Για παράδειγμα, η χρόνια κατάχρηση της διαχειριστικής εξουσίας από το διοικητικό συμβούλιο ενός τραπεζικού ιδρύματος, που καταστρατηγούσε και διαστρέβλωνε τους κανόνες λειτουργίας του τραπεζικού τομέα, με αποτέλεσμα σήμερα όχι μόνο τη ζημία του ιδρύματος, αλλά και την επιβάρυνση, μέσω του Χρηματοπιστωτικού Ταμείου, του εθνικού χρέους ή η καταχρηστική διαχείριση του δημόσιου χρήματος μέσω των εγγυοδοσιών προς ιδιώτες, χωρίς κριτήρια, χωρίς πραγματικό έλεγχο της βιωσιμότητας της επιχείρησης και χωρίς παρακολούθηση της χρήσης της οικονομικής βοήθειας από τα πιστωτικά ιδρύματα, που εγγυήθηκε το Δημόσιο, δεν καλύπτεται από την απαξία του αδικήματος της κακουργηματικής απιστίας. Τα αυτά περιστατικά εμπίπτουν στον ορισμό του οικονομικού εγκλήματος, ως κάθε μη βίαιη παράνομη δράση που περιλαμβάνει απάτη, διαστρέβλωση, απόκρυψη, χειρισμό, υπεκφυγή ή παράνομη εξαπάτηση, στον οποίο προβαίνει η American Bar Association. Εάν και όταν αποκαλυφθεί ελάχιστο μέρος μιας τέτοιας διαχείρισης, συνήθως τα αδικήματα που εμπίπτουν στο άρθρο 86 του Συντάγματος έχουν παραγραφεί, με αποτέλεσμα να παραπέμπονται μόνο υπηρεσιακά στελέχη και υπάλληλοι της εκάστοτε δημόσιας

12 Βλ. αναλυτικά Κουράκη Ν., ό.π. σελ. 32-65.

υπηρεσίας με τον ν. 1608/1950.

Στη νομοθεσία της Ευρωπαϊκής Ένωσης, στην έννομη τάξη του Ηνωμένου Βασιλείου, αλλά και σε διεθνές επίπεδο (συστάσεις τη FATF και του IMF) δεν υφίσταται ένας διεθνώς αποδεκτός ορισμός όσον αφορά το οικονομικό έγκλημα. Παρατηρείται ότι στον όρο αυτό υπάγεται μια δέσμη εγκλημάτων, όπως για παράδειγμα το «ξέπλυμα μαύρου χρήματος», η χρηματοδότηση της τρομοκρατίας, η απάτη στις διάφορες επιμέρους εκφράσεις της. Αφήνεται έτσι αρρύθμιστο και συνεπώς ανέλεγκτο ένα μεγάλο μέρος της οικονομικής εγκληματικότητας, που αφορά σε θέματα του τραπεζικού τομέα, του φορολογικού σχεδιασμού, του ανταγωνισμού.

Για παράδειγμα η αθέμιτη ευνοϊκή φορολογική μεταχείριση πολυεθνικών κολοσσών μέσα από ειδικά «rulings» (υπόθεση του διπλού ιρλανδικού, ολλανδικού σάντουιτς, η αποφυγή φορολογίας από τη Google[13]) ή κατάχρηση των διατάξεων περί πτώχευσης και συνέχιση της επιχείρησης υπό νέα διεύθυνση σε βάρος των εργαζομένων, συμβαίνουν ανενόχλητα στις γκρίζες περιοχές της παγκόσμιας και εθνικής οικονομικής ζωής. Στην πράξη οι περισσότερες των ποινικών υποθέσεων είτε εξ αιτίας του νομικού πλαισίου, είτε εξ αιτίας της πεπερασμένης τεχνογνωσίας των ελεγκτικών μηχανισμών, είτε της απροθυμίας να ρυθμιστούν νομοθετικά περιπτώσεις εγκληματικότητας με μεγάλο οικονομικό ενδιαφέρον, εκπίπτουν σε φορολογικά αδικήματα ή στο αδίκημα της απιστίας ή της απάτης.

Προβληματισμοί

Στην εποχή της οικονομικής παγκοσμιοποίησης.[14] η οποία συντελέστηκε σχεδόν παράλληλα και με προκάλυμμα τις διεθνείς συνθήκες αναγνώρισης των Ατομικών Ελευθεριών, τα ανθρώπινα δικαιώματα συρρικνώνονται και τα άτομα προσαρμόζονται εκούσια ή μη στα νέα δεδομένα. Η παγκοσμιοποίηση[15] εδραιώθηκε στη βάση

13 Google accounts show 11 billion euros moved via low tax 'Dutchs and wich' in 2014, http://www.reuters.com/article/us-google-tax-idUSKCN0VS-1GP.

14 Λάζος Γρ. (2005) Διαφθορά και Αντιδιαφθορά, σελ. 208-212.

15 Μουλόπουλος Μ. (2013) Παράδεισος και κόλαση στις αγορές της παγκοσμιοποίησης, http://e-epiloges-dionysos.blogspot.gr/2013/04/blog-

τριών παραγόντων: Την πλήρη και εκτός κάθε ελέγχου (εθνικού και διεθνούς) απελευθέρωση της κίνησης κεφαλαίων, την αποϋλοποίηση των χρηματοπιστωτικών συναλλαγών και την μέσω της τεχνολογίας ιλιγγιώδη εξάπλωσή τους. Σήμερα, η διάσταση της διεθνούς οικονομικής ύφεσης διαψεύδει τις προσδοκίες του «σεναρίου της μέγιστης επίδοσης» της παγκόσμιας αγοράς της δεκαετίας του 1990. Η νεοσυντηριτική αντιμετώπιση του οικονομικού εγκλήματος και η τεχνοκρατική προσέγγισή του, που κυριάρχησε στις δυτικές δημοκρατίες μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, οδήγησαν ίσως σε μια γενικότερη αυστηροποίηση του ήδη υφισταμένου νομικού πλαισίου, αλλά απέτυχαν να δώσουν λύση στις ανάγκες της σύγχρονης κοινωνίας, στην οποία εκλείπει πλέον η αίσθηση της ασφάλειας και η ιδέα της βελτίωσης του βιοτικού επιπέδου,[16] αξίες στις οποίες η δυτική κοινωνία είχε επενδύσει.

Ας παρατηρήσουμε την τελευταία μεγάλη υπόθεση των Panama papers. Η δημοσιοποίηση των στοιχείων των ιδιοκτητών εξωχώριων εταιριών έφερε σε δύσκολη θέση πολλές εταιρίες, εύπορους πολίτες, διασημότητες, εγκληματίες, αλλά και αρχηγούς κρατών και κυβερνήσεων. Πρόκειται για ακόμη μία λίστα προϊόν «διαρροής πληροφοριών» και όχι καρπός έρευνας κάποιας αρμόδιας αρχής. Το γεγονός καταδεικνύει την αδυναμία εθνικών και διεθνών ελεγκτικών αρχών να διεισδύσουν στα άδυτα του οικονομικού εγκλήματος. Ο Παναμάς είναι ένας μόνο από τους φορολογικούς παραδείσους, που ευδοκιμούν στις εκούσια αφημένες γκρίζες ζώνες της διεθνούς οικονομίας, ο οποίος επιβεβαιώνει ότι η οργανωμένη ή η απλή εγκληματικότητα υποχρεωτικά καταλήγει στην οικονομική εγκληματικότητα. Τα χρήματα που δεν μπορούν να διέλθουν ευθέως από το τραπεζικό σύστημα, είναι χρήματα προερχόμενα από παράνομες δράσεις κάθε είδους από τη φοροδιαφυγή έως το εμπόριο όπλων, τη σεξουαλική εκμετάλλευση και τα ναρκωτικά, κέρδη από παιδική ή ανασφάλιστη εργασία, από παραβάσεις των νόμων για το περιβάλλον κ.λ.π. Μόλις μετά τις τελευταίες αποκαλύψεις, η Ευρωπαϊκή Ένωση θα προβεί σε προτάσεις για λήψη

post_5.html

16 Campesi G.(2003) Neoliberal and Neoconservative Discourses On Crime and Punishment, Sortuz 3.

μέτρων ικανών να εξαναγκάσουν μεγάλες ευρωπαϊκές εταιρίες να αποκαλύψουν τα ετήσια οικονομικά αποτελέσματά τους ανά χώρα. Όψιμα συζητείται η δημιουργία μιας διεθνούς τράπεζας δεδομένων φορολογικών, τραπεζικών και οικονομικών στοιχείων, ώστε να είναι εφικτός ένας ουσιαστικός έλεγχος της ροής του χρήματος και ο εξαναγκασμός των φορολογικών παραδείσων σε συμμόρφωση σύμφωνα με τα διεθνή πρότυπα διαφάνειας.

Η ανικανότητα ή η απροθυμία ελέγχου της οικονομικής εγκληματικότητας σε δομικό επίπεδο, μας οπισθοδρομεί στο θετικισμό με τη δημιουργία του «οικονομικού εγκληματία». Ο έλεγχος περιστρέφεται κυρίως γύρω από λίστες ονομάτων καταθετών σε τράπεζες ή υπόπτων για φοροδιαφυγή. Δημιουργείται ένας νέου είδους στιγματισμός. Είναι το στίγμα του «έχοντος» περιουσία, χρήματα, τραπεζικούς λογαριασμούς στο εσωτερικό ή στο εξωτερικό. Οι καταγεγραμμένοι στις λίστες αυτές είναι εκ προοιμίου εγκληματίες, χωρίς καν να έχει ασκηθεί δίωξη σε βάρος τους και εξακολουθούν να είναι εγκληματίες ακόμη και μετά την καταβολή των οφειλών που τους καταλογίστηκαν. Ας πάρουμε για παράδειγμα το στιγματισμό του Gérard Depardieu, ο οποίος αρνήθηκε τη γαλλική υπηκοότητα για φορολογικούς λόγους ή τους διάσημους Έλληνες που είναι καταχωρημένοι στις περιβόητες λίστες. Η εστίαση στο πρόσωπο του εγκληματία, ουσιαστικά αποσύρει το ενδιαφέρον της κοινής γνώμης από τις γκρίζες ζώνες, όπου επωάζεται και αναπτύσσεται η οικονομική εγκληματικότητα.

Καταλήξεις

Το οικονομικό έγκλημα σήμερα προσφέρεται για την εφαρμογή της πρότασης του Steven Box[17] να δημιουργηθεί και να σταθεροποιηθεί ένα «δεύτερο μέτωπο» για την Κριτική Εγκληματολογία, στο οποίο τα εγκλήματα των ισχυρών θεσμών και των προνομιούχων θα τεθούν ως αντικείμενο μελέτης. Στόχος είναι να μην αφεθούν στην μονοπωλιακή διαχείρισή τους από τη συμβατική εγκληματολογία και το ποινικό σύστημα, με συνέπεια τη διαιώνιση του ταξισμού και της ανισότητας, που βρίσκει γόνιμο έδαφος σε μία μεσοπρόθεσμη αντιμετώπιση του «οικονομικού» εγκλήματος. Στο μέτωπο αυτό

17 Λάζος Γρ. (2007) Κριτική Εγκληματολογία, σελ. 321-322.

η Κριτική εγκληματολογία έχει την ευκαιρία - αφήνοντας στο περιθώριο τους θεωρητικούς προβληματισμούς της απέναντι στη συμβατική εγκληματολογία και τη μακρο – ανθρωπιστική κλίμακα προσανατολισμού της – να κατευθυνθεί στη δίωξη και καταδίκη των επιχειρήσεων και των όποιων άλλων ισχυρών, χρησιμοποιώντας και αξιοποιώντας όλα τα συμβατικά όπλα του ποινικού συστήματος, προς την κατεύθυνση της εισαγωγής αλλαγών στο ποινικό σύστημα, ικανών να αμβλύνουν τον ταξικό του χαρακτήρα και να επιτύχουν μια νέα ποινική και κατασταλτική ισορροπία μεταξύ ισχυρών και ανίσχυρων, απομυθοποιώντας τους φορείς του θετικού οικονομικού, πολιτικού και πολιτισμικού κεφαλαίου, μεταφέροντας το πεδίο δράσης του ποινικού συστήματος στους κόλπους των ισχυρών, στρέφοντας πλέον την ισχύ του κράτους προς τα «πάνω».

Μαρία Σακελλάρη

Το έγκλημα κατά της άγριας ζωής στη Κρήτη: τα θύματα που γίνονται θύτες, ο νόμος της σιωπής και η συνενοχή του κράτους

Εισαγωγή

Η συνεχής κατοίκηση της Κρήτης από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα στηρίχτηκε στους φυσικούς πόρους του νησιού. Με τη σειρά τους, οι πολύτιμοι αυτοί πόροι διαμόρφωσαν τη τοπική κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη και την πολιτιστική παράδοση του νησιού. Η βιοποικιλότητα αποτελεί συστατικό στοιχείο των φυσικών πόρων της Κρήτης, ωστόσο τα τελευταία χρόνια δέχεται έντονες πιέσεις από παραβατικές συμπεριφορές. Ιδιώτες αυθαιρετούν σε παράκτιες, δασικές και προστατευόμενες περιοχές, κυνηγώντας κινδυνεύοντα είδη, τοποθετώντας δηλητηριασμένα δολώματα στην ύπαιθρο, αλλοιώνοντας τον αιγιαλό και χτίζοντας αυθαίρετα κτίσματα, ενώ το ίδιο το κράτος νομοθετεί καταχρηστικά, αγνοώντας επιδεικτικά ότι φέρει ακέραιη την ευθύνη για την προστασία και διατήρηση ειδών και οικοσυστημάτων.

Το δικαίωμα στο περιβάλλον, δηλαδή, τόσο το ατομικό δικαίωμα για τη δημιουργία, διατήρηση και αποκατάσταση των περιβαλλοντικών συνθηκών που διασφαλίζουν τη ζωή, την υγεία και την ευημερία, όσο και το συλλογικό δικαίωμα σε ένα κοινό αγαθό, όπως η φύση, προβλέπεται και προστατεύεται από το άρθρο 24 του Συντάγματος. Οποιαδήποτε ζημία στο περιβάλλον αποτελεί περιβαλλοντικό έγκλημα και ξεχωριστό πεδίο του ελληνικού ποινικού δικαίου. Ωστόσο, το εγκληματικό φαινόμενο κατά της άγριας ζωής στη Κρήτη ανθεί, ενδεικτικό της ραγδαίας εξάπλωσης του περιβαλλοντικού εγκλήματος στο σύνολο της χώρας, γεγονός

που εγείρει σοβαρά ζητήματα εφαρμογής της προστασίας, αλλά και ισονομίας των πολιτών αναφορικά στο συνταγματικό τους δικαίωμα στο περιβάλλον.

Το περιβαλλοντικό έγκλημα

Η εκδήλωση συμπεριφοράς που προκαλεί ζημία στο περιβάλλον, ή αλλιώς το περιβαλλοντικό έγκλημα εξαπλώνεται ραγδαία σε ολόκληρο το κόσμο, με ένα ρυθμό συνεχόμενης αύξησης από 5 έως 7% τη τελευταία δεκαετία, τρεις φορές μεγαλύτερος από το ρυθμό ανάπτυξης της παγκόσμιας οικονομίας (Nellemann et al. 2016). Το περιβαλλοντικό έγκλημα έχει πολλαπλές μορφές, δεν περιορίζεται μόνο σε τοπικό ή εθνικό επίπεδο, αντίθετα έχει διασυνοριακό χαρακτήρα και αποτελεί πλέον ένα σημαντικό τμήμα του παγκόσμιου οργανωμένου εγκλήματος. Ως περιβαλλοντικό έγκλημα μπορεί να χαρακτηρισθεί η λαθροθηρία, η λαθροϋλοτομία, η παράνομη εκμετάλλευση και πώληση χρυσού και ορυκτών, η παράνομη αλιεία, η λαθρεμπορία αρωματικών φυτών, μανιταριών, βοτάνων, σπανίων ή και απειλούμενων ειδών της χλωρίδας, η παράνομη χρήση δηλητηριασμένων δολωμάτων, οι κλοπές κτηνοτροφικών ζώων, η μεταφορά τοξικών αποβλήτων από οργανωμένες ομάδες διακινητών, καθώς και το λαθρεμπόριο άγριας ζωής, όπου τα δίκτυα διακίνησης είναι συχνά τα ίδια με εκείνα της λαθρεμπορίας ναρκωτικών, όπλων και ανθρώπων. Σε αρκετές περιπτώσεις, το περιβαλλοντικό έγκλημα διαπράττεται ταυτόχρονα με άλλες εγκληματικές πράξεις, όπως η πλαστογραφία, το ξέπλυμα χρήματος ή ακόμα και δολοφονίες, ενώ το λαθρεμπόριο άγριας ζωής και η παράνομη εξόρυξη ορυκτών αποτελεί κύριο έσοδο για παραστρατιωτικές, ένοπλες ομάδες σε χώρες που βρίσκονται σε εμφύλιο πόλεμο ή σε ταραχώδη πολιτική κατάσταση.

Το περιβαλλοντικό έγκλημα, όπως όλα τα εγκλήματα, αποτελεί ένα κοινωνικό φαινόμενο, επηρεασμένο από τις σχέσεις εξουσίας και δύναμης που υπάρχουν στη κοινωνία. Έτσι, η βίαιη απώλεια της βιοποικιλότητας και η υποβάθμιση των οικοσυστημάτων δεν αποτελούν αποτέλεσμα μόνο παράνομης δραστηριότητας και παραβατικότητας, αλλά και επακόλουθα της ανεπάρκειας της νομοθεσίας και της πολιτικής. Με άλλα λόγια, το περιβαλλοντικό

έγκλημα διαπράττεται τόσο από μεμονωμένα άτομα, ως ένα κοινό έγκλημα (π.χ. παράβαση, κλοπή, ρύπανση) με σκοπό την ικανοποίηση του ατομικού συμφέροντος, όσο και από εγκληματικές οργανώσεις ως οργανωμένο έγκλημα (π.χ. λαθρεμπόριο). αλλά και από τις επιχειρήσεις και το ίδιο το κράτος, ως ένα κρατικό-επιχειρηματικό έγκλημα, με τη παροχή διευκολύνσεων και συγκεκριμένων πολιτικών π.χ. νόμων, υπουργικών αποφάσεων κλπ (Γεωργούλας 2016) που επιτρέπουν τη 'νόμιμη' υποβάθμιση του περιβάλλοντος.

Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι δεν υπάρχει ένας ευρύτερα αποδεκτός ορισμός του περιβαλλοντικού εγκλήματος, παρόλο που ο διασυνοριακός χαρακτήρας και η έκταση του προβλήματος απαιτεί διεθνή δράση και συνεργασία για την αντιμετώπιση του. Έτσι, στις ΗΠΑ ως περιβαλλοντικό έγκλημα ορίζεται αποκλειστικά η παραβίαση της περιβαλλοντικής νομοθεσίας, στην Ευρωπαϊκή Ένωση ως περιβαλλοντικό έγκλημα χαρακτηρίζεται οποιαδήποτε πράξη όχι μόνο παραβιάζει τη περιβαλλοντική νομοθεσία, αλλά και προκαλεί σημαντική ζημία ή θέτει σε κίνδυνο το φυσικό περιβάλλον και την ανθρώπινη υγεία (Cabrejo le Roux 2015). Γενικότερα, το περιβαλλοντικό έγκλημα διαχωρίζεται στη διεθνή βιβλιογραφία σε μια σειρά από κατηγόριες όπως έγκλημα κατά της άγριας ζωής (wild life crime) ή έγκλημα ρύπανσης (pollution crime). ανάλογα με τους πόρους και φύση των περιβαλλοντικών ζητημάτων με τα οποία σχετίζεται.

Στην Ελλάδα, με το άρθρο 3 του Νόμου 4042/2012 για την ποινική προστασία του περιβάλλοντος, καθίσταται αδίκημα «κάθε συμπεριφορά που προκαλεί την ουσιαστική υποβάθμιση του οικότοπου/ενδιαιτήματος μέσα σε προστατευόμενη περιοχή». Ο Νόμος 4042/2012 ενσωματώνει στο εθνικό δίκαιο την Οδηγία 2008/99/ΕΚ σχετικά με τη προστασία του περιβάλλοντος μέσω του ποινικού δικαίου και συμπληρώνεται από το άρθρο 16 του Νόμου 4039/2012 με την απαγόρευση του βασανισμού και θανάτωσης των ζώων. Πέρα από τους πρόσφατους αυτούς νόμους, η ελληνική νομοθεσία, ήδη από το 1986, με το άρθρο 28 του Νόμου 1650 προβλέπει ποινικές και διοικητικές κυρώσεις για όποιο φυσικό ή νομικό πρόσωπο προκαλέσει ρύπανση ή υποβάθμιση του περιβάλλοντος, ενώ η Ελλάδα έχει επικυρώσει τη Διεθνή Σύμβαση

CITES για τον έλεγχο της εμπορίας ειδών άγριας ζωής που απειλούνται με εξαφάνιση. Ωστόσο, οι χαμηλές χρηματικές ποινές που επιβάλλει η ελληνική νομοθεσία είναι αμφίβολο αν λειτουργούν αποθαρρυντικά, ενώ η συνεχόμενη ατιμωρησία και οι ελλιπείς έλεγχοι, λόγω υποστελέχωσης, έλλειψης πόρων και ανύπαρκτων σχεδίων δράσης, έχουν ως αποτέλεσμα το περιβαλλοντικό έγκλημα να ανθεί στην Ελλάδα και να αποτελεί σοβαρή απειλή για τη βιοποικιλότητα.

Συγκεντρωτικά στοιχεία για τον ακριβή αριθμό, τη φύση και την έκταση των περιστατικών περιβαλλοντικού εγκλήματος σε εθνικό επίπεδο δεν υπάρχουν, ωστόσο το φαινόμενο είναι υπαρκτό σε όλη την Ελλάδα και με καταστροφικές συνέπειες. Για παράδειγμα, η λαθροθηρία ωδικών πτηνών είναι ένα χρόνιο πρόβλημα που καταγράφεται σε όλη τη χώρα και ιδίως στις περιοχές όπου υπάρχει έντονη μετανάστευση πουλιών. Γενικότερα, υπολογίζεται ότι, κατά μέσο όρο, περίπου 704.000 πουλιά θανατώνονται κάθε χρόνο παράνομα στην Ελλάδα (Brochet et al. 2016). ενώ η παράνομη χρήση δηλητηριασμένων δολωμάτων για την καταπολέμηση ζώων που κάνουν ζημιές σε κοπάδια και καλλιέργειες είναι ευρέως διαδεδομένη σε αγροτικές περιοχές από τη Θράκη έως και τη Κρήτη. Στην ηπειρωτική χώρα, η παράνομη χρήση δηλητηριασμένων δολωμάτων ήταν τόσο συχνή που οδήγησε σε οριακή κατάσταση τον πληθυσμό του Γύπα (Gyps fulvus) και του Ασπροπάρη (Neophronpercnopterus). παγκοσμίως απειλούμενο είδος και κρισίμως κινδυνεύον στην Ελλάδα, καθώς και σε ολική εξαφάνιση τον Γυπαετό (Gypaetus Barbatus). που υπάρχει πλέον μόνο στη Κρήτη (Sakellari et al. 2016). Επίσης, η Ελλάδα θεωρείται ως μία από τις κύριες πύλες εισόδου για το λαθρεμπόριο άγριας ζωής στην Ευρώπη (Sina et al. 2016).

Παράλληλα, απόρροια των μνημονιακών δεσμεύσεων της χώρας, τη περίοδο 2010-2016, αποτέλεσε η υποβάθμιση τού περιβαλλοντικού δικαίου μέσα από μια σειρά εφαρμοστικών νόμων, γεγονός που οδηγεί είτε άμεσα είτε έμμεσα στο μη-φυσικό θάνατο πολλών προστατευόμενων ειδών της άγριας ζωής. Κύρια εκδήλωση της τάσης αυτής είναι η εκχώρηση του δημόσιου χαρακτήρα εκτάσεων σε ιδιώτες, η αποδυνάμωση της δασικής

νομοθεσίας, οι απλοποιήσεις στην περιβαλλοντική αδειοδότηση δραστηριοτήτων και έργων, με έμφαση ιδίως στη κατάργηση σημαντικών αδειοδοτικών διαδικασιών για μεγάλες επενδύσεις και ο περιορισμός της δυνατότητας συμμετοχής των πολιτών στις διαδικασίες περιβαλλοντικής αδειοδότησης, ενώ σχεδόν όλοι οι πόροι του Πράσινου Ταμείου, που προέρχονται αποκλειστικά από περιβαλλοντικές εισφορές, φόρους και πρόστιμα, πηγαίνουν στο κρατικό προϋπολογισμό για την αποπληρωμή του χρέους αφήνοντας τις δράσεις προστασίας και διατήρησης χωρίς χρηματοδότηση (Πίνακας 1). Έτσι, λοιπόν, ταυτόχρονα με το κοινό περιβαλλοντικό έγκλημα και με πρόσχημα την οικονομική κρίση και την απλοποίηση των διοικητικών διαδικασιών για μια υποθετική προσέλκυση επενδύσεων και μια αμφιλεγόμενη διασφάλιση του δημόσιου οφέλους, γίνονται σοβαρές εκπτώσεις στην περιβαλλοντική νομοθεσία και πολιτική. Συντελείται, έτσι, σε ολόκληρη τη χώρα ένα περιβαλλοντικό κρατικό-επιχειρηματικό έγκλημα που οδηγεί σε υποβάθμιση τόσο τα φυσικά οικοσυστήματα όσο και την ποιότητα της ίδιας ανθρώπινης ζωής.

Το έγκλημα κατά της άγριας ζωής στη Κρήτη

Η βιοποικιλότητα της Κρήτης είναι από τις σημαντικότερες στην Ευρώπη, τόσο σε αριθμό ειδών όσο και σε ενδημισμό, αποτέλεσμα της γεωμορφολογίας, της θέσης και της παλαιογεωγραφικής ιστορίας του νησιού. Η Κρήτη, ένα νησί κυρίως ορεινό, χαρακτηρίζεται από μεγάλη ποικιλία βιοτόπων, έντονο ανάγλυφο, αποτελεί σημαντικό πέρασμα για τα μεταναστευτικά πουλιά και φιλοξενεί σημαντικά είδη χλωρίδας και πανίδας, με υψηλό ποσοστό ενδημισμού. Οι πολύτιμου φυσικοί πόροι του νησιού προστατεύονται από το εθνικό και το διεθνές νομικό πλαίσιο, ενώ συνολικά 53 περιοχές, περίπου το 30% της έκτασης της Κρήτης, έχουν ενταχθεί στο Δίκτυο Natura 2000 (Σακελλάρη, 2015α).

Πίνακας 1. Κύριες νομοθετικές ρυθμίσεις, εφαρμοστικοί νόμοι της μνημονιακής περιόδου 2010 – 2016, με αρνητικό περιβαλλοντικό αντίκτυπο.

Βασικές νομοθετικές ρυθμίσεις με άμεσο περιβαλλοντικό αντίκτυπο	**Κύριες προβλέψεις & τροποποιήσεις**
Νόμος 3845/2010, Μέτρα για την εφαρμογή του μηχανισμού στήριξης της ελληνικής οικονομίας από τα κράτη-μέλη της Ζώνης του ευρώ και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο.	Προβλέπει την απλοποίηση της περιβαλλοντικής αδειοδότησης συγκεκριμένων έργων και δραστηριοτήτων. Η λογική της απλούστευσης, υπαγορεύει τη ταχεία έκδοση της άδειας, χωρίς να δίνεται επαρκής χρόνος για ουσιαστική αξιολόγηση των πραγματικών περιβαλλοντικών επιπτώσεων και συμμετοχή πολιτών και φορέων στη διαδικασία.
Νόμος 3894/2010 (όπως τροποποιήθηκε με το Νόμο 4072/2012). Επιτάχυνση και διαφάνεια υλοποίησης Στρατηγικών Επενδύσεων.	Θεσπίζει διαδικασίες νομιμοποίησης σε υπουργικό επίπεδο, η διαδικασία περιβαλλοντικής αδειοδότησης συντομεύεται στο ελάχιστο, ενώ επιτρέπει δόμηση στο αιγιαλό, αποκλίσεις από το πολεοδομικό πλαίσιο ακόμα και σε προστατευόμενες περιοχές, αναγκαστική απαλλοτρίωση χωρίς πλήρη αποζημίωση και παραχώρηση τεράστιων εκτάσεων δημόσιας γης προς ιδιώτες, χωρίς καμία μέριμνα για τις περιβαλλοντικές επιπτώσεις.
Νόμος 3982/2011, Απλοποίηση της αδειοδότησης τεχνικών επαγγελματικών και μεταποιητικών δραστηριοτήτων και επιχειρηματικών πάρκων και άλλες διατάξεις.	Απλοποίηση και συντόμευση των διαδικασιών περιβαλλοντικής αδειοδότησης σε βάρος της ουσιαστικής αξιολόγησης των περιβαλλοντικών επιπτώσεων και της συμμετοχής πολιτών και φορέων στη διαδικασία.
Νόμος 3986/2011, Επείγοντα Μέτρα Εφαρμογής Μεσοπρόθεσμου Πλαισίου Δημοσιονομικής Στρατηγικής 2012 - 2015.	Ο Νόμος θεσπίζει ένα νέο υπερταμείο ιδιωτικοποιήσεων (ΤΑΙΠΕΔ), επιτρέπει, μεταξύ άλλων, τη πώληση δημόσιας γης, χωρίς μέριμνα για τις περιβαλλοντικές επιπτώσεις.
Νόμος 4014/2011, Περιβαλλοντική αδειοδότηση έργων και δραστηριοτήτων, ρύθμιση αυθαιρέτων σε συνάρτηση με δημιουργία περιβαλλοντικού ισοζυγίου και άλλες διατάξεις αρμοδιότητας Υπουργείου Περιβάλλοντος.	Επιταχύνει τις διαδικασίες περιβαλλοντικής αδειοδότησης σε βάρος της ουσιαστικής αξιολόγησης των πραγματικών περιβαλλοντικών επιπτώσεων, προβλέπει την εξαίρεση από τις διαδικασίες όσων έργων και δραστηριοτήτων ο σχεδιασμός και η υλοποίηση προβλέπεται με ειδικό νόμο, περιλαμβάνει διατάξεις για νομιμοποίηση αυθαίρετων κατασκευών και εξαιρεί τη Δασική Υπηρεσία από την υποχρέωση για γνωμοδότηση για δασικές εκτάσεις και άλση εντός ορίων πόλεων.

Νόμος 4024/2011, Συνταξιοδοτικές ρυθμίσεις, ενιαίο μισθολόγιο - βαθμολόγιο, εργασιακή εφεδρεία και άλλες διατάξεις εφαρμογής του μεσοπρόθεσμου πλαισίου δημοσιονομικής στρατηγικής 2012-2015	
Νόμος 4111/2013, Συνταξιοδοτικές ρυθμίσεις, τροποποιήσεις του ν. 4093/2012, κύρωση της Πράξης Νομοθετικού Περιεχομένου «Έγκριση των Σχεδίων των Συμβάσεων Τροποποίησης της Κύριας Σύμβασης Χρηματοδοτικής Διευκόλυνσης μεταξύ του Ευρωπαϊκού Ταμείου Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας (Ε.Τ.Χ.Σ.). της Ελληνικής Δημοκρατίας, του Ελληνικού Ταμείου Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας (Τ.Χ.Σ.) και της Τράπεζας της Ελλάδος (ΤτΕ). με τίτλο «Κύρια Σύμβαση Χρηματοδοτικής Διευκόλυνσης», της Σύμβασης Χρηματοδοτικής Διευκόλυνσης μεταξύ του Ε.Τ.Χ.Σ., της Ελληνικής Δημοκρατίας και της ΤτΕ, με τίτλο «Σύμβαση Διευκόλυνσης Διαχείρισης Υποχρεώσεων ΣΙΤ» και της Σύμβασης Χρηματοδοτικής Διευκόλυνσης μεταξύ του Ε.Τ.Χ.Σ., της Ελληνικής Δημοκρατίας και της ΤτΕ, με τίτλο «Διευκόλυνση αποπληρωμής Τόκων Ομολόγων», παροχή εξουσιοδοτήσεων για την υπογραφή των Συμβάσεων» και άλλες επείγουσες διατάξεις.	Μόνο το 2,5% των πόρων του Πράσινου Ταμείου, που προέρχονται αποκλειστικά από περιβαλλοντικές εισφορές, φόρους και πρόστιμα, θα χρηματοδοτούν δράσεις υπέρ του περιβάλλοντος. Τα υπόλοιπα χρήματα θα πηγαίνουν στο κρατικό προϋπολογισμό για την αποπληρωμή του χρέους.
Νόμος 4030/2011, Νέος τρόπος έκδοσης αδειών δόμησης, ελέγχου κατασκευών και λοιπές διατάξεις.	Περιλαμβάνει πλήθος τροπολογιών που αποδυναμώνουν τη δασική νομοθεσία και νομιμοποιούν αυθαίρετες κατασκευές.
Νόμος 4046/2012, Έγκριση των Σχεδίων Συμβάσεων Χρηματοδοτικής Διευκόλυνσης μεταξύ του Ευρωπαϊκού Ταμείου Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας (Ε.Τ.Χ.Σ.). της Ελληνικής Δημοκρατίας και της Τράπεζας της Ελλάδος, του Σχεδίου του Μνημονίου Συνεννόησης μεταξύ της Ελληνικής Δημοκρατίας, της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και της Τράπεζας της Ελλάδος και άλλες επείγουσες διατάξεις για τη μείωση του δημοσίου χρέους και τη διάσωση της εθνικής οικονομίας»	Περιλαμβάνει την υποχρέωση της Κυβέρνησης να τροποποιήσει τη νομοθεσία περί πολεοδομίας και χωροταξίας, εξασφαλίζοντας μεγαλύτερη ευελιξία στην αξιοποίηση ακινήτων για ιδιωτικές επενδύσεις και στην απλούστευση και επιτάχυνση των χωροταξικών σχεδίων, γεγονός που άνοιξε το δρόμο για αλλαγές στη δασική νομοθεσία και την αποδυνάμωση της.
Νόμος 4042/2012, Ποινική προστασία του περιβάλλοντος – Εναρμόνιση με την οδηγία 2008/99/ΕΚ – Πλαίσιο παραγωγής και διαχείρισης αποβλήτων – Ρύθμιση θεμάτων Υπουργείου Περιβάλλοντος Ενέργειας και Κλιματικής Αλλαγής	Αν και ο Νόμος θεσπίζει το περιβαλλοντικό έγκλημα ως διακριτό ποινικό αδίκημα, ωστόσο, ταυτόχρονα παρέχει τη δυνατότητα εξαίρεσης από τη διαδικασία περιβαλλοντικής αδειοδότησης όλων των έργων ανάκτησης και διάθεσης αποβλήτων.

Νόμος 4061/2012, Διαχείριση και προστασία ακινήτων Υπουργείου Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων - Ρύθμιση εμπραγμάτων δικαιωμάτων και λοιπές διατάξεις.	Δίνει τη δυνατότητα για νομιμοποίηση εκχερσώσεων δασικών εκτάσεων χωρίς να υπάρχει μέριμνα για τις περιβαλλοντικές επιπτώσεις.
Νόμος 4067/2012, Νέος Οικοδομικός Κανονισμός	Νομιμοποιούνται παρανομίες σε άλση των αστικών κέντρων, εξαιρούνται από την κατεδάφιση υφιστάμενα κτίρια και υποδομές που έχουν ανεγερθεί χωρίς έγκριση, ενώ ο Νόμος ορίζει ότι έργα που εξασφαλίζουν την «αναψυχή» των επισκεπτών δεν συνιστούν μεταβολή «της κατά προορισμό χρήσης των εν λόγω περιαστικών δασών, πάρκων και αλσών», ακόμα και αν είναι αναδασωτέες.
Νόμος 4146/2013, Διαμόρφωση Φιλικού Αναπτυξιακού Περιβάλλοντος για τις Στρατηγικές και Ιδιωτικές Επενδύσεις και άλλες διατάξεις.	Προβλέπεται ότι για έργα που χαρακτηρίζονται ως «εθνικής σημασίας» μπορεί η διαδικασία συμμετοχής του κοινού να παραλείπεται. Η αρμόδια αρχή συγκαλεί σύσκεψη των φορέων που γνωμοδοτούν, όπου η μη αποστολή γνωμοδοτήσεων θεωρείται θετική γνώμη.
Νόμος 4280/2014, Περιβαλλοντική αναβάθμιση και ιδιωτική πολεοδόμηση - Βιώσιμη ανάπτυξη οικισμών Ρυθμίσεις δασικής νομοθεσίας και άλλες διατάξεις Νόμος 4315/2014, Πράξεις εισφοράς σε γη και σε χρήμα - Ρυμοτομικές απαλλοτριώσεις και άλλες διατάξεις.	Τροποποιούν το δασικό νόμο 998/79, με επεμβάσεις που πλέον επιτρέπονται σε δάση, όπως π.χ. η εγκατάσταση σύνθετων τουριστικών καταλυμάτων, βιομηχανικών και βιοτεχνικών μονάδων, επιχειρηματικών πάρκων μέσα σε δασικές εκτάσεις.
Νόμος 4336/2015, Συνταξιοδοτικές διατάξεις – Κύρωση του Σχεδίου Σύμβασης Οικονομικής Ενίσχυσης από τον Ευρωπαϊκό Μηχανισμό Σταθερότητας και ρυθμίσεις για την υλοποίηση της Συμφωνίας Χρηματοδότησης. & Νόμος 4389/2016, Επείγουσες διατάξεις για την εφαρμογή της συμφωνίας δημοσιονομικών στόχων και διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων και άλλες διατάξεις.	Ο Νόμος 4336, ανάμεσα σε άλλα, προβλέπει την δέσμευση της Κυβέρνησης για εισαγωγή ιδιωτών εξωτερικών επιθεωρητών Μελετών Περιβαλλοντικών Επιτπώσεων και την ολοκλήρωση του χωροταξικού σχεδιασμού (δεν έχει ακόμα συγκεκριμενοποιηθεί, πιθανότατα στο πνεύμα των δύο προηγούμενων μνημονίων). Ανάμεσα στα μέτρα δημοσιονομικού χαρακτήρα, ο Νόμος 4389 περιλαμβάνει διατάξεις για τη κύρωση των δασικών χαρτών και, μέσα από τον ορισμό των «οικιστικών πυκνώσεων», ανοίγει το δρόμο για τη νομιμοποίηση αυθαιρέτων οικισμών μέσα σε δασικές εκτάσεις.

Το Ευρωπαϊκό Δίκτυο Προστατευόμενων Περιοχών Natura 2000 αποτελεί το βασικό νομικό και θεσμικό πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την προστασία της βιοποικιλότητας. Τα νομικά εργαλεία θεμελίωσης του Δικτύου Natura 2000 αποτελούν

οι Ευρωπαϊκές Οδηγίες για τα Πτηνά (79/409/ΕΟΚ, πρόσφατη κωδικοποίησή της η Οδηγία 2009/147/ΕΚ) και για τους Οικοτόπους (92/43/ΕΟΚ). ενώ στην Ελλάδα η εναρμόνιση με τις δύο Οδηγίες του Δικτύου Natura 2000 έγινε με την Κοινή Υπουργική Απόφαση (ΚΥΑ) 33318/3028/1998 και με την 414885/1985 (ΦΕΚ Β΄ 757) απόφαση του τότε Υπουργείου Περιβάλλοντος, Χωροταξίας και Δημοσίων Έργων. Ωστόσο, η ένταξη των δύο Οδηγιών στο εθνικό δίκαιο λίγο επηρέασε την αποτελεσματικότητα της περιβαλλοντικής νομοθεσίας στην Ελλάδα, η οποία αποτελείται από ένα μωσαϊκό διατάξεων, νόμων, κοινών υπουργικών αποφάσεων και προεδρικών διαταγμάτων και συμπληρώνεται από ένα ασθενές και δυσλειτουργικό διοικητικό πλαίσιο.

Έτσι, στη Κρήτη, παρά τη μεγάλη έκταση του Δικτύου Natura 2000 και παρά το γεγονός ότι για τη διαχείριση των περιοχών Natura 2000 προβλέπεται, σύμφωνα με τον Νόμο 2742/1999 «Περί χωροταξικού σχεδιασμού», η θεσμοθέτηση Φορέων Διαχείρισης, υπάρχει μόνο ένας τέτοιος φορέας, με αποκλειστική αρμοδιότητα τον Εθνικό Δρυμό Σαμαριάς. Η ευθύνη της περιβαλλοντικής διαχείρισης των υπόλοιπων περιοχών ανήκει σε διάφορες αρχές σε κεντρικό και τοπικό επίπεδο, με αλληλεπικάλυψη αρμοδιοτήτων και επακόλουθα προβλήματα λόγω έλλειψης συντονισμού. Για όσες από τις προστατευόμενες περιοχές είναι χαρακτηρισμένες ως δασικές η διαχείριση τους είναι αρμοδιότητα της Δασικής Υπηρεσίας της Αποκεντρωμένης Διοίκησης Κρήτης, ενώ για τις υπόλοιπες υπάρχει κατακερματισμός αρμοδιοτήτων ανάμεσα σε διαφορετικές μεταξύ τους δημόσιες υπηρεσίες, όπου οι αρμοδιότητες είναι ασαφείς, ή αλληλοκαλύπτονται. Είναι χαρακτηριστικό ότι για τη διαχείριση των νησίδων Ήμερη και Άγρια Γραμβούσα, των παράκτιων περιοχών Φαλάσαρνα και Κεδρόδασος στα Χανιά και της νήσου Γαύδος στο Λασίθι, όλες περιοχές Natura 2000 που φιλοξενούν το σπάνιο και προστατευόμενο οικότοπο 2250* (κέδροι σε αμμοθίνες) πρέπει να συντονιστούν μεταξύ τους περίπου 16 δημόσιες υπηρεσίες, από την Αποκεντρωμένη Διοίκηση Κρήτης έως και την Πυροσβεστική Υπηρεσία και την Αστυνομία, ενώ πρέπει να ενεργοποιηθούν 38 διοικητικά μέτρα, νομοθετήματα και υπουργικές αποφάσεις (Σμπώκος 2009). Επιπλέον, οι παραπάνω αρμόδιοι φορείς

πάσχουν όχι μόνο από έλλειψη συντονισμού, αλλά και από έλλειψη κατάλληλου διοικητικού προσωπικού και από αποδυναμωμένη στελέχωση, απόρροια των μνημονιακών δεσμεύσεων της χώρας. Έτσι, ακόμα όταν οι υποδομές υπάρχουν, το ανθρώπινο δυναμικό δεν επαρκεί. Είναι ενδεικτικό ότι η Ελλάδα καταλαμβάνει την έκτη θέση ανάμεσα στις Μεσογειακές χώρες με το υψηλότερο ποσοστό λαθροθηρίας (Brochet et al. 2016). αφού ο ελεγκτικός μηχανισμός είναι πλέον άφαντος λόγω περικοπών σε δαπάνες και προσωπικό.

Το έγκλημα κατά της άγριας ζωής στη Κρήτη αποτελεί παραβατική δραστηριότητα με κύριο σκοπό την ικανοποίηση του ατομικού συμφέροντος και οδηγεί στο μη φυσικό θάνατο πολλών προστατευόμενων ειδών της άγριας πανίδας. Κατά το χρονικό διάστημα 2006-2015 καταγράφηκαν στη Κρήτη 340 νεκρές θαλάσσιες χελώνες (caretta caretta). με κύρια αιτία την εσκεμμένη θανάτωση από ψαράδες λόγω των ζημιών που προκαλούν στα αλιευτικά εργαλεία (Αρχέλων 2016). Την ίδια χρονική περίοδο 67 είδη ορνιθοπανίδας έχουν καταγραφεί με συμπτώματα δηλητηρίασης. Από τα είδη αυτά, ο Γύπας (Gyps fulvus) καταλαμβάνει ποσοστό 48% του συνόλου των περιστατικών δηλητηρίασης, οι Γερακίνες (Buteo buteo) καταλαμβάνουν ποσοστό 35%, ενώ άλλα είδη πουλιών ακολουθούν με ποσοστό λιγότερο από το 6% (Sakellari et al. 2016).

Ωστόσο, για τη βίαιη απώλεια της βιοποικιλότητας στο νησί δεν ευθύνεται μόνο το κοινό έγκλημα. Με πρόσχημα την απλοποίηση της γραφειοκρατίας και τη προσέλκυση επενδυτών, οι εφαρμοστικοί νόμοι και των τριών μνημονίων ακολουθούν τις προβλέψεις του εξουσιοδοτικού Νόμου 3894/2010 σχετικά με την υλοποίηση «στρατηγικών επενδύσεων» ή αλλιώς Νόμος «fast track» που ξεκάθαρα υπάγει το περιβάλλον σε παράγοντα που εμποδίζει την ανάπτυξη και ανοίγει το δρόμο σε δραστηριότητες μεγάλης κλίμακας και χωρίς μέριμνα για τις μη αντιστρεπτές περιβαλλοντικές επιπτώσεις. Συνεχίζεται, έτσι, με αμείωτο ρυθμό και στη Κρήτη, η προώθηση της εγκατάστασης βιομηχανικής κλίμακας ανανεώσιμων πηγών ενέργειας (βΑΠΕ) και μεγάλων τουριστικών επενδύσεων, έργα και δραστηριότητες που χωροθετούνται μέσα σε προστατευόμενες περιοχές και που προκαλούν σε σοβαρές ζημίες στη τοπική βιοποικιλότητα. Πιο συγκεκριμένα, παρά τις αντιδράσεις

των κατοίκων, φορέων και Δήμων του νησιού, το προτεινόμενο Περιφερειακό Πλαίσιο Χωροταξικού Σχεδίου και Αειφόρου Ανάπτυξης της Κρήτης προβλέπει οκτώ νέες περιοχές παραγωγής ενέργειας από βΑΠΕ, όταν το ήδη εγκατεστημένο δυναμικό επαρκεί για τις ανάγκες του νησιού, ενώ τα προβλεπόμενα έργα θα επιφέρουν αλλαγές σε χρήσεις γης, περιορισμό του πρωτογενή τομέα, σπατάλη σε πολύτιμους φυσικούς πόρους όπως το νερό, αλλοίωση του ορεινού τοπίου, απώλεια σημαντικών οικοτόπων και μη φυσικό θάνατο πολλών προστατευόμενων ειδών της άγριας πανίδας. Ταυτόχρονα, σε μια τεράστια έκταση στη περιοχή Κάβο Σίδερο Σητείας, παρά το πλήθος των προστατευόμενων τοποθεσιών (Natura 2000, αρχαιολογικοί χώροι, Αισθητικό Δάσος του Βάι κ.α.) και παρά τις τοπικές αντιδράσεις, προβλέπεται η εγκατάσταση μεγάλης τουριστικής επένδυσης που θα αλλοιώσει ολοκληρωτικά το φυσικό τοπίο και θα υποβαθμίσει ανεπανόρθωτα τις οικοσυστημικές λειτουργίες της περιοχής.

Η απώλεια της άγριας ζωής στη Κρήτη ως εγκληματικό φαινόμενο ευνοείται, επίσης, από την παραπλανητική ιδέα μιας τοπικής ανάπτυξης, η οποία ταυτίζεται αποκλειστικά με τη διάνοιξη δρόμων. Το οδικό δίκτυο της Κρήτης είναι αρκετά πυκνό σε σχέση με πανελλήνια και διεθνή πρότυπα, λαμβάνοντας υπόψη ότι το 50% του νησιού είναι ορεινό. Είναι ενδεικτικό ότι η πυκνότητα του δικτύου είναι, στο εθνικό δίκτυο 0,08 χλμ./τ. χλμ. (0,06 στην Ελλάδα) και στο επαρχιακό δίκτυο 0,39 χλμ./τ.χλμ. (0,23 στην Ελλάδα). (ΕΠΜ Αγίου Δικαίου, 2001). Έτσι, σήμερα στη Κρήτη υπάρχουν δρόμοι ακόμα και σε υψόμετρο άνω των 1.500μ με αποτέλεσμα την έντονη πίεση στα τοπικά οικοσυστήματα από ανθρωπογενείς δραστηριότητες (π.χ. όχληση, θόρυβος, μείωση της διαθέσιμης τροφής, αυθαίρετα κτίσματα και εγκατάσταση βιομηχανικών δραστηριοτήτων και άλλων δραστηριοτήτων σε μεγάλα υψόμετρα και οικολογικά ευαίσθητες περιοχές κ.α.) αλλά και την αύξηση του περιβαλλοντικού εγκλήματος (π.χ. παράνομο κυνήγι, λαθροϋλοτομία κ.α.) ακόμα και σε πιο απομακρυσμένες περιοχές. Ενδεικτικό είναι το γεγονός ότι κατ'αναλογία υπάρχει 1,5 χιλιόμετρο δρόμων για κάθε τετραγωνικό χιλιόμετρο περιοχής στην οποία κατοικούν μεγάλα αρπακτικά πουλιά, όπως ο Γυπαετός (Gypaetus Barbatus).

ενώ το 63% βασικών περιοχών για το είδος είναι σε απόσταση μικρότερη του ενός χιλιομέτρου από κάποιον επαρχιακό δρόμο, μία σοβαρή αιτία για τον χαμηλό δείκτη αναπαραγωγής του είδους στην Κρήτη (μοναδικός εναπομένον πληθυσμός τόσο στην Ελλάδα, όσο και στον ευρύτερο χώρο των Βαλκανίων) (Ρουβέλας 2007).

Παράλληλα, οι υφιστάμενες κοινωνικές συνθήκες στη Κρήτη δεν ευνοούν τη αντιμετώπιση του εγκληματικού φαινομένου κατά της άγριας ζωής. Μη νόμιμες δραστηριότητες, όπως οι παράνομες εκχερσώσεις, η λαθροθηρία, η παράνομη αλιεία, η ανεξέλεγκτη βόσκηση, η παράνομη χρήση δηλητηριασμένων δολωμάτων είναι σχεδόν πάντα ανώνυμες, μιας και η συντριπτική πλειοψηφία των περιστατικών δεν καταγγέλλεται ή δεν φτάνει στα δικαστήρια, κυρίως λόγω του άγραφου νόμου της σιωπής που επικρατεί στη τοπική κοινωνία του νησιού, με αποτέλεσμα μια γενικευμένη αίσθηση ατιμωρησίας όσων παρανομούν απέναντι στο περιβάλλον. Σε ορισμένες περιπτώσεις, όπως στη παράνομη χρήση δηλητηριασμένων δολωμάτων, είναι η σύγκρουση ανάμεσα σε κοινωνικές ομάδες, κυρίως ανάμεσα σε κτηνοτρόφους και κυνηγούς που οδηγεί στη χρήση των δηλητηρίων ως πράξη εκδίκησης για το κυνήγι σε κτηνοτροφικές περιοχές και για τα κυνηγετικά σκυλιά που κάνουν ζημιές στα κοπάδια, μιας και η απουσία χωροταξίας και επίσημων χρήσεων γης οδηγεί σε σύγκρουση δραστηριοτήτων. Έτσι, σχηματίζεται ένας φαύλος κύκλος παραβατικότητας, αφού τα θύματα, ιδιοκτήτες κυνηγετικών σκυλιών γίνονται θύτες, και με τη σειρά τους, χρησιμοποιούν δηλητηριασμένα δολώματα για να θανατώσουν ποιμενικά σκυλιά για αντεκδίκηση (Sakellari et al. 2016).

Αποτέλεσμα είναι να σημειώνονται πολλά περιστατικά εγκλήματος κατά της άγριας ζωής στη Κρήτη, αλλά οι καταγγελίες να είναι ελάχιστες, να μην έχει ασκηθεί καμία αυτεπάγγελτη δίωξη και καμία υπόθεση να μην έχει φτάσει στο ποτέ στο δικαστήριο. Είναι χαρακτηριστικό ότι παρά τα πολυάριθμα περιστατικά παράνομης χρήσης δηλητηριασμένων δολωμάτων κάθε χρόνο σε όλη την ύπαιθρο της Κρήτης, υπάρχει μόνο μία καταγεγραμμένη καταγγελία στην αστυνομία. Όμοια, μόνο τρεις υποθέσεις περιβαλλοντικής ευθύνης για την αποκατάσταση της ζημίας στο

περιβάλλον, (πάρανομη επιχωμάτωση και αυθαίρετες κατασκευές στις εκβολές του ποταμού Αποσελέμη, ζημία σε έδαφος και ύδατα από λειτουργία ΧΥΤΑ στο Ρέθυμνο, καταστροφή αμμοθινών σε τόπο αναπαραγωγής της θαλάσσιας χελώνας στη παραλιακή ζώνη Κομμού) έχουν καταγγελθεί και βρίσκονται σε στάδιο διερεύνησης από τις αρμόδιες περιφερειακές αρχές (ΣΥΓΑΠΕΖ 2013) παρά το γεγονός ότι τέτοια περιστατικά σημειώνονται πολύ συχνά στη παράκτια ζώνη και στην ενδοχώρα του νησιού.

Ταυτόχρονα με το νόμο της σιωπής που επικρατεί στις αγροτικές κοινωνίες, μεγάλο τμήμα της τοπικής κοινωνίας της Κρήτης θεωρεί τις προστατευόμενες περιοχές ως εμπόδιο για την ανάπτυξη στο νησί. Σύμφωνα με πρόσφατη έρευνα (Σακελλάρη 2015β), το 44,3% του αγροτικού πληθυσμού εντός των περιοχών του Δικτύου NATURA 2000 (αγρότες, κτηνοτρόφοι και κυνηγοί) πιστεύουν ότι οι υποδομές και οι επενδύσεις έχουν περιοριστεί στη περιοχή τους από την ένταξη της στο Δίκτυο. Η πεποίθηση ότι οι προστατευόμενες περιοχές αποτελούν ένα ακόμα περιορισμό στις τοπικές δραστηριότητες, κατά κύριο λόγο οφείλεται στην απουσία πραγματικής και ουσιαστικής συμμετοχής της τοπικής κοινωνίας στο σχεδιασμό και στην υλοποίηση των δράσεων περιβαλλοντικής διαχείρισης και προστασία της βιοποικιλότητας, γεγονός που ενισχύει τόσο το αίσθημα αποκλεισμού των τοπικών φορέων από τις αποφάσεις της κεντρικής διοίκησης, όσο και τη δυσκολία στη συνεργασία τους με τις αρμόδιες αρχές για την αντιμετώπιση του περιβαλλοντικού εγκλήματος (Apostolopoulou et al. 2012, Voulvouli 2013, Sakellari et al. 2016).

Αλλαγή συμπεριφοράς και εκδημοκρατισμός της περιβαλλοντικής διακυβέρνησης

Το περιβαλλοντικό έγκλημα δεν αποτελεί ένα εύκολο πρόβλημα προς λύση, μιας και, όπως όλα τα περιβαλλοντικά ζητήματα, αποτελεί ταυτόχρονα ένα σημαντικό κοινωνικό φαινόμενο. Έτσι, ενώ η υφιστάμενη περιβαλλοντική νομοθεσία θέτει τα γενικά πλαίσια και τις κατευθύνσεις (ποινές, πρόστιμα κ.α.) για την αντιμετώπιση του περιβαλλοντικού εγκλήματος, δεν είναι τελικά η εφαρμοζόμενη κατασταλτική πολιτική, αλλά η αλλαγή στη συμπεριφορά, η

οποία οδηγεί σε περιβαλλοντική δράση για την αντιμετώπιση του εγκληματικού αυτού φαινομένου. Πρόσφατα, στη Σκωτία, έρευνα της RSBP (2015) για τη χρονική περίοδο 1994-2014 κατέδειξε ότι η σύλληψη και καταδίκη ατόμων που χρησιμοποιούσαν δηλητηριασμένα δολώματα δεν είχε παρά ελάχιστη επιρροή στο παραδειγματισμό, αποθάρρυνση και μείωση αντίστοιχων περιστατικών. Με άλλα λόγια, η λύση στο πολύπλοκο, κοινωνικό και περιβαλλοντικό ζήτημα του εγκληματικού φαινομένου κατά της άγριας ζωής δεν εντοπίζεται μόνο στην εντατικοποίηση των ελέγχων ή στην θέσπιση πιο αυστηρών νόμων ή τιμωριών των ενόχων, άλλα κατά κύριο λόγο στην ενίσχυση του συλλογικού αισθήματος της ιδιοκτησίας κοινών πόρων, όπως είναι η φύση και η άγρια ζωή, στη κατανόηση της σπουδαιότητας τους τόσο για τη προσωπική όσο και για τη κοινωνική ευημερία, στην αλλαγή στάσης της τοπική κοινωνίας και στη καλλιέργεια δεξιοτήτων στο τοπικό πληθυσμό να οραματίζεται εναλλακτικά σενάρια και να συμμετέχει ενεργά στη περιβαλλοντική διαχείριση και διακυβέρνηση της περιοχής του. Αντίστοιχα, εχθρός του κρατικού-επιχειρηματικού εγκλήματος είναι η περισσότερη διαφάνεια και η καλύτερη δημοκρατία. Κύριος στόχος, λοιπόν, των δράσεων για την αντιμετώπιση του περιβαλλοντικού εγκλήματος θα πρέπει να είναι η οικοδόμηση ενεργών πολιτών που ενημερώνονται, συμμετέχουν, κρίνουν, θέτουν ερωτήματα, ελέγχουν, απαιτούν λογοδοσία, αποφασίζουν δημοκρατικά και δεσμεύονται σε δράσεις που προστατεύουν το περιβάλλον. Προϋπόθεση για την επίτευξη του συγκεκριμένου στόχου είναι η αλλαγή συμπεριφοράς, δηλαδή η καλλιέργεια ικανοτήτων κριτικής αξιολόγησης και η απόκτηση δεξιοτήτων ενεργής συμμετοχής στη λήψη αποφάσεων που αφορούν τη προστασία της άγριας ζωής και τη διαχείριση και διατήρηση της βιοποικιλότητας.

Πολλές φορές έχει επικρατήσει η άποψη ότι μπορούμε να αλλάξουμε την ανθρώπινη συμπεριφορά απέναντι στο περιβάλλον, απλά παρέχοντας περισσότερη γνώση για περιβαλλοντικά προβλήματα, τις αιτίες και τις επιπτώσεις τους. Σύμφωνα με την άποψη αυτή, όσο περισσότερες είναι οι γνώσεις ενός ατόμου για το περιβάλλον, τόσο πιο ενήμερος και καταρτισμένος θα γίνει σε ό,τι αφορά τα περιβαλλοντικά ζητήματα, αναπτύσσοντας παράλληλα

μια περιβαλλοντικά φιλικότερη στάση και τόσο πιο πρόθυμος θα είναι να κινητοποιηθεί και να υιοθετήσει δράσεις περιβαλλοντικά ωφέλιμες (Hungerford, 1996). Ωστόσο, έρευνες επάνω στην ταυτότητα της περιβαλλοντικής συμπεριφοράς απέδειξαν ότι το παραπάνω γραμμικό μοντέλο δεν είναι έγκυρο (Hungerford & Volk 1990, Marcinkowski 1998, Hwang et al. 2000). αφού περισσότερη περιβαλλοντική γνώση ή θετική περιβαλλοντική στάση, πάρα την αναγκαιότητα τους, δεν σημαίνουν αυτόματα και περιβαλλοντική δράση (Hwang et al. 2000). Η συμπεριφορά δεν είναι αποτέλεσμα μόνο της προσωπικής βούλησης και θέλησης. Η προσωπική στάση, σε συνδυασμό με την γνώμη των άλλων ή τη πίεση που αισθάνεται ότι δέχεται από κοινωνικούς κανόνες και περίγυρο, αλλά και η εκτίμηση του για τα πιθανά εμπόδια που θα συναντήσει ή τη δυνατότητα που έχει για να ασκήσει την επιθυμητή συμπεριφορά καθορίζουν εν τέλει τη πρόθεση του ατόμου να συμπεριφερθεί ένα συγκεκριμένο τρόπο (Ajzen, 1991). Συνεπώς, δεν αρκεί μόνο η γνώση για το περιβαλλοντικό έγκλημα ότι είναι παράνομο ή ότι οι επιπτώσεις του στο περιβάλλον είναι δραματικές έτσι, ώστε να αποθαρρυνθεί η εγκληματική συμπεριφορά απέναντι στην άγρια ζωή και τη φύση, αλλά χρειάζεται ταυτόχρονα τόσο η ίδια η τοπική κοινωνία να λειτουργεί με τέτοιο τρόπο που να αποθαρρύνει ή/και να μην γεννά τέτοιες πρακτικές, όσο και ο ίδιος ο θύτης να μην δρα σε ένα καθεστώς γενικευμένης ατιμωρησίας. Σε αυτό το πλαίσιο, κοινωνικές στρατηγικές, όπως η επιλογή της περιβαλλοντικής επικοινωνίας και της εκπαίδευσης, οι μέθοδοι κοινωνικής μάθησης και η επαγγελματική κατάρτιση σε περιβαλλοντικά ωφέλιμες πρακτικές θα επιτρέψουν τη συμμετοχή της τοπικής κοινωνίας στη περιβαλλοντική διαχείριση, με απώτερο σκοπό την άμβλυνση των ανισοτήτων και τον εκδημοκρατισμό της περιβαλλοντικής διακυβέρνησης.

Η πολυπλοκότητα και η ιδιαιτερότητα των περιβαλλοντικών προβλημάτων έχουν αναδείξει τη συμμετοχή των πολιτών στη λήψη περιβαλλοντικών αποφάσεων ως σημαντικό εργαλείο προστασίας του περιβάλλοντος. Η διαβούλευση, η συμμετοχή των πολιτών και συναπόφαση με τη τοπική κοινωνία προϋποθέτει το δικαίωμα της κοινωνίας για πληροφόρηση και ελεύθερη πρόσβαση στις

διαδικασίες λήψης αποφάσεων, καθώς και το γεγονός ότι η γνώμη και οι παρεμβάσεις των πολιτών θα έχουν βαρύνουσα σημασία στην έκδοση της τελικής απόφασης. Τα κράτη - μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ανάμεσα τους και η Ελλάδα, υιοθέτησαν πλήρως την έννοια της δημόσιας συμμετοχής από το 1998, με την υπογραφή της Συνθήκης του Aarhus σχετικά με την πρόσβαση στις πληροφορίες, τη δημόσια συμμετοχή, τη λήψη αποφάσεων και την πρόσβαση στη δικαιοσύνη σε περιβαλλοντικά θέματα.

Ωστόσο, όπως είδαμε παραπάνω, η φύση της συμμετοχής των πολιτών στο νέο πλαίσιο της περιβαλλοντικής νομοθεσίας είναι πλέον συμβολική (Πίνακας 1). Ακόμα και αν κοινό και φορείς καταφέρουν να καταθέσουν τις απόψεις τους, σπάνια αυτές επηρεάζουν τις τελικές αποφάσεις, αφού η διαδικασία έχει χαρακτήρα γνωμοδότησης και δεν δεσμεύει τις αρχές που παίρνουν τις τελικές αποφάσεις. Η συγκεκριμένη πρακτική υπήρχε και στο 'προ μνημονίων' νομοθετικό πλαίσιο, όμως πλέον όχι μόνο παγιώνεται αλλά για μεγάλα έργα μπορεί και να παρακάμπτεται. Επιπλέον, η απουσία φορέων διαχείρισης για τις προστατευόμενες περιοχές και η αλληλεπικάλυψη αρμοδιοτήτων ανάμεσα στους δημόσιους φορείς, λίγο χώρο αφήνει για την πραγματική συμμετοχή εκπροσώπων της τοπικής κοινωνίας στη περιβαλλοντική διαχείριση ειδών και οικοσυστημάτων.

Σε αυτή τη δύσκολη κοινωνική, οικονομική και πολιτική συγκυρία για την περιβαλλοντική νομοθεσία και παρόλο που τα αποτελέσματα είναι απογοητευτικά σχετικά με τη πρόοδο που έχει επιτευχθεί στην Ελλάδα όσον αφορά την υιοθέτηση ουσιαστικής, δίκαιης και δημοκρατικής συμμετοχής των τοπικών κοινωνιών στη διαχείριση της βιοποικιλότητας, ωστόσο, σύμφωνα με πρόσφατες έρευνες (Apostolopoulou et al. 2012, Sakellari et al. 2016). η τοπική κοινωνία της Κρήτης όχι μόνο αναγνωρίζει την ανάγκη για αλλαγή, βελτίωση και ενίσχυση των διαδικασιών συμμετοχής, αλλά παράλληλα εμφανίζεται να επιθυμεί να εμπλακεί ακόμα περισσότερο στην διαχείριση των προστατευόμενων περιοχών. Είναι ενδεικτικό ότι, αν και οι προστατευόμενες περιοχές αντιμετωπίζονται ως εμπόδιο για την τοπική ανάπτυξη (Σακελλάρη 2015β). κτηνοτρόφοι και κυνηγοί, συνεχίζουν να χρησιμοποιούν μεθόδους που ζημιώνουν

την άγρια ζωή (όπλα, δηλητήρια) και, όπως και σε ολόκληρη τη χώρα, η συνεργασία με τοπικές αρχές σε θέματα προστασίας και διαχείρισης ειδών και οικοτόπων είναι εξαιρετικά δύσκολη (Sakellari et al. 2016, Apostolopoulou et al. 2012, Dimitrakopoulos et al. 2010, Manou & Papathanasiou 2009). εντούτοις η αγροτική κοινωνία της Κρήτης εμφανίζεται πρόθυμη να συμμετέχει σε στρατηγικές που θα ενθαρρύνουν τη συμμετοχή των μελών της στη λήψη των αποφάσεων για την αντιμετώπιση της παράνομης χρήσης δηλητηριασμένων δολωμάτων (Sakellari et al. 2016).

Επίλογος

Το έγκλημα κατά της άγριας ζωής αποτελεί μία από τις κυριότερες αιτίες υποβάθμισης του φυσικού περιβάλλοντος στη Κρήτη, λαμβάνοντας υπόψη ότι περίπου το ένα τρίτο της έκτασης του νησιού, όλοι οι ορεινοί όγκοι και σημαντικά είδη της χλωρίδας και της πανίδας προστατεύονται στα πλαίσια του Δικτύου Natura 2000. Οι σοβαρές, αρνητικές, επιπτώσεις δεν περιορίζονται μόνο τα τοπικά οικοσυστήματα, αλλά επιβαρύνουν και άλλους τομείς, όπως η τοπική οικονομία και η κοινωνική συνοχή. Ταυτόχρονα, η απώλεια περιβαλλοντικού κεκτημένου και υποβάθμιση του ισχύοντος καθεστώτος περιβαλλοντικής προστασίας δεν εξασφαλίζει την αντιμετώπιση του περιβαλλοντικού εγκλήματος. Το μνημονιακό έλλειμμα δημοκρατίας δεν φέρνει ανάπτυξη, αλλά άνθηση του περιβαλλοντικού, κοινωνικού και οικονομικού εγκλήματος σε βάρος τόσο της άγριας ζωής όσο και της ίδιας της τοπικής κοινωνίας. Μελετώντας την υφιστάμενη κατάσταση στη Κρήτη, όσον αφορά το έγκλημα κατά της άγριας ζωής, γίνεται προφανές ότι η έλλειψη δημοκρατικών διαδικασιών σε ό,τι αφορά τη διαχείριση και τη προστασία της βιοποικιλότητας, το δυσλειτουργικό διοικητικό πλαίσιο και οι ανύπαρκτες δράσεις εκπαίδευσης και οικοδόμησης ικανοτήτων του τοπικού πληθυσμού για να παραιτηθεί από εγκληματικές πρακτικές ίσως να αποτελούν τα κυριότερα εμπόδια για την αντιμετώπιση του περιβαλλοντικού εγκλήματος, ακόμα περισσότερο από την ατιμωρησία των ενόχων και την αποδυνάμωση των ελεγκτικών μηχανισμών.

Ριζοσπαστικές περιβαλλοντικές πολιτικές προϋποθέτουν ευρεία

κοινωνική υποστήριξη για να είναι επιτυχημένες, αλλά και πολίτες που είναι σε θέση να ερευνούν, να συμμετέχουν και να πράττουν ελεύθερα και παραγωγικά. Συνεπώς, η λύση σε ένα πολύπλοκο κοινωνικό φαινόμενο, όπως είναι το περιβαλλοντικό έγκλημα, μπορεί να αναζητηθεί τόσο στην αλλαγή της συμπεριφοράς των κοινωνικών ομάδων που συνδέονται με τη παραβατικότητα κατά της άγριας ζωής προς μια νέα, περιβαλλοντικά πιο υπεύθυνη, όπου εφοδιασμένοι με ικανότητες για κριτική αξιολόγηση θα είναι σε θέση να συμμετέχουν ενεργά στις διαδικασίες λήψης περιβαλλοντικών αποφάσεων, όσο και στην ίδια τη περιβαλλοντική διακυβέρνηση, η οποία οφείλει να αλλάξει με τέτοιο τρόπο ώστε να προωθεί την ευρύτερη, ισότιμη και δημοκρατική συμμετοχή των πολιτών, μέσα σε ένα πλαίσιο ισονομίας και δικαιοσύνης.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Αρχέλων, (2016). Η προστασία της θαλάσσιας χελώνας Caretta caretta στην Κρήτη κατά το 2015. Συνοπτική έκθεση για την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Αθήνα.

Γεωργούλας, Σ. (2016). Το κρατικό-επιχειρηματικό έγκλημα και ο αθλητισμός, Μια κατάσταση φυσιολογική. Εκδόσεις ΚΨΜ, Αθήνα.

ΕΠΜ Αγίου Δικαίου (2001). Προστασία του Γυπαετού στην Ελλάδα. Ειδική Περιβαλλοντική Μελέτη που εκπονήθηκε στα πλαίσια του LIFE B4-3200/98/444, Μουσείο Φυσικής Ιστορίας Κρήτης, Πανεπιστήμιο Κρήτης.

Ρουβέλας, Ε.Δ. (2007). Μελέτη του πληθυσμού Gypaetus Barbatus στη Κρήτη με τη χρήση PVA. Μεταπτυχιακή εργασία, ΜΠΣ Περιβαλλοντική Πολιτική και Διαχείριση, Τμήμα Περιβάλλοντος, Πανεπιστήμιο Αιγαίου.

Σακελλάρη, Μ. (2015α). Διατήρηση, διαχείριση και ανάπτυξη των περιοχών του Δικτύου NATURA 2000 στην Κρήτη (Τεχνικός οδηγός). Περιφέρεια Κρήτης, Ηράκλειο.

Σακελλάρη, Μ. (2015β). Έρευνα καταγραφής πεποιθήσεων, στάσεων και συμπεριφορών ως προς το Δίκτυο NATURA 2000 της Κρήτης, τις υπηρεσίες των οικοσυστημάτων και την ανάπτυξη πράσινης οικονομίας. Αναφορά στα πλαίσια του έργου LIFE Natura 2000 Value Crete, Μουσείο Φυσικής Ιστορίας Κρήτης, Πανεπιστήμιο

Κρήτης.

Σμπώκος, Γ. (2009). Διερεύνηση του νομικού καθεστώτος του οικοτόπου 2250* στην Ελλάδα, Αναφορά στα πλαίσια του έργου LIFE Junicoast, Μεσογειακό Αγρονομικό Ινστιτούτο Χανίων.

Συντονιστικό Γραφείο Αντιμετώπισης Περιβαλλοντικών Ζημιών – ΣΥΓΑΠΕΖ (2013). Έκθεση για την Εφαρμογή της Οδηγίας 2004/35/ΕΚ στην Ελλάδα, Υπουργείο Περιβάλλοντος και Ενέργειας, Αθήνα.

Ξενόγλωσση

Ajzen, I. (1991). "The Theory of Planned Behavior". Organizational Behavior and Human Decision Processes, 50, 179–211.

Apostolopoulou, E., Drakou, E. & Pediatiti, K. (2012). "Participation in the Management of Greek Natura 2000 Sites: Evidence from a Cross-Level Analysis". Journal of Environmental Management, 113, 308–318.

Brochet, A.L. Van Den Bossche, W., Jbour, S., Ndang'ang'a, P.K., Jones, V.R., Abdou, W.A.L.I., Al-Hmoud, A.R., Asswad, N.G., Atienza, J.C., Atrash, I., Barbara, N., Bensusan, K., Bino, T., Celada, C., Cherkaoui, S.I., Costa, J., Deceuninck, B., Etayeb, K.S., Feltrup-Azafzaf, C., Figelj, J., Gustin, M., Kmecl, P., Kocevski, V., Korbeti, M., Kotrošan, D., Mula Laguna, J., Lattuada, M., Leitão, D., Lopes, P., López-Jiménez, N., Lucić, V., Micol, T., Moali, A., Perlman, Y., Piludu, N., Portolou, D., Putilin, K., Quaintenne, G., Ramadan-Jaradi, G., Ružić, M., Sandor, A., Sarajli, N., Saveljić, D., Sheldon, R.D., Shialis, T., Tsiopelas, N., Vargas, F., Thompson, C., Brunner, A., Grimmett, R. & Butchart, S.H.M. (2016). "Preliminary assessment of the scope and scale of illegal killing and taking of birds in the Mediterranean". Bird Conservation International, 26(1). 1-28.

Cabrejo le Roux, A. (2015). Toward a Global Legal Framework on Transnational Organized Environmental Crime. Global Initiative against Transnational Organized Crime (http://globalinitiative.net/wp-content/uploads/2015/04/2015-1.pdf)

Dimitrakopoulos, P. G., N. Jones, T. Iosifides, I. Florokapi, O. Lasda, F. Paliouras, & Evangelinos K. (2010). "Local Attitudes on Protected Areas: Evidence from Three Natura 2000 Wetland Sites in Greece". Journal of Environmental Management, 91, 1847–1854.

Hungerford, H.R., & Volk, T.L. (1990). "Changing learner behavior through environmental education". Journal of Environmental Education, 21(3). 8–21.

Hwang, Yeong-Hyeon, Kim, Seong-Il & Jeng, Jiann-Min (2000). "Examining the Causal Relationships among Selected Antecedents of Responsible Environmental Behavior". Journal of Environmental Education, 31(4). 19-25.

Manou, D., & Papathanasiou, J. (2009). "Exploring the Potential Failure of the Regulatory Framework and Management Tools Which Govern the Conservation of Biodiversity: The Case of Artificial Lake Kerkini in Greece". Journal of Environmental Assessment Policy and Management, 11(2). 213–243.

Marcinkowski, T. (1998). Predictors of Responsible environmental Behavior: A Review of Three Dissertation Studies. Στο: Hungerford H. et al. eds., Essential Readings in Environmental Education, Stipes Publishing, 227-256.

Nellemann, C. (Editor in Chief); Henriksen, R., Kreilhuber, A., Stewart, D., Kotsovou, M., Raxter, P., Mrema, E., and Barrat, S. (Eds). (2016). The Rise of Environmental Crime – A Growing Threat To Natural Resources Peace, Development And Security. A UNEP - INTERPOL Rapid Response Assessment. United Nations Environment Programme and RHIPTO Rapid Response–Norwegian Center for Global Analyses.

RSPB (Royal Society for the Protection of Birds). (2015). The Illegal Killing of Birds of Prey in Scotland, 1994–2014, a Review. The Royal Society for the Protection of Birds.

Sakellari, M., Xirouchakis, S., Baxevani, P. & Probonas, M. (2016). "Wildlife poisoning in Crete and the intentions of local interest groups to engage in anti-poisoning actions". Biodiversity, 17(3).79-89.

Sina, S., Gerstetter, C., Porsch, L., Roberts, E., Smith, L.O., Klaas, K. & Fajardo de Castillo, T. (2016). Wildlife Crime. Study for ENVI Committee, European Parliament. European Union, http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/570008/IPOL_STU%282016%29570008_EN.pdf

Voulvouli, A. (2013). "Environmental Criminality In Greece And Cyprus: Towards A Critical Green Criminology Of The Eastern Mediterranean", Sociology & Anthropology, 1, 34-39.

Λία Γάκη

Μια επίσκεψη στην βαθιά πράσινη εγκληματολογία σε σχέση με την οικονομική εγκληματικότητα κατά του περιβάλλοντος στην Ελλάδα

Η «πράσινη εγκληματολογία» ασχολείται με τα εγκλήματα και τις βλάβες που επηρεάζουν το φυσικό περιβάλλον και ως εκ τούτου τον πλανήτη, καθώς και τις σχετικές επιπτώσεις που έχουν αυτά στην ανθρώπινη και μη ανθρώπινη ζωή. Από τις αρχές της δεκαετίας του 1990, όταν προτάθηκε ο όρος, για πρώτη φορά από τον Lynch (1990). μέχρι και σήμερα, έχει εξελιχθεί σε μια διακριτική και εύφορη περιοχή μελέτης, από εγκληματολόγους με ένα ευρύ φάσμα ερευνητικών ενδιαφερόντων και θεωρητικών κατευθύνσεων (Beirne and South 2007: 2, South and Brisman 2013: 2, White 2010: 4). Έχει δημιουργηθεί έντονη συζήτηση ως προς το κατά πόσο η «πράσινη εγκληματολογία» αποτελεί θεωρία ή προοπτική (South 2007: 27, White 2008: 33, Ruggiero and South 2010: 245). Ο R. White, (2008: 33) πρότεινε τον ορισμό «περιβαλλοντική εγκληματολογία», αλλά αυτός ο όρος μπορεί πολύ εύκολα να συγχέεται με την καθιερωμένη περιγραφή των προτύπων εγκληματικότητας και τα χαρακτηριστικά του αστικού περιβάλλοντος. Άλλες προτάσεις περιλαμβάνουν, τον ορισμό της ως «οικολογικό έγκλημα». Ειδικότερα, με τον ορισμό αυτό ο Walter, (2010: 85) υποστηρίζει ότι «θα μπορούσε να καλύψει τους υπάρχοντες νομικούς ορισμούς του περιβαλλοντικού εγκλήματος, καθώς και τις κοινωνιολογικές αναλύσεις των περιβαλλοντικών βλαβών και όχι απαραίτητα αυτών που καθορίζονται από το νόμο». Άλλος ορισμός, ήταν ως «συντηρητική εγκληματολογία» (Gibbs, McGarrell and Axelrod

2010: 543) με την πιο πρόσφατη πρόταση του White, (2011: 35) εκ νέου, ως «οίκο- παγκόσμια εγκληματολογία». Εκτός των ανωτέρω ορισμών όμως, οι εγκληματολόγοι χρησιμοποιούν πιο συχνά τον όρο «πράσινη εγκληματολογία»,για να περιγράψουν τη μελέτη του οικολογικού, περιβαλλοντικού ή πράσινου εγκλήματος ή βλάβης, καθώς και τα συναφή θέματα του ειδισμού- σπισισμού (Beirne and South 2013: 59) αλλά και της περιβαλλοντικής δικαιοσύνης-αδικίας, ανομίας. (Lynch and Stretesky 2003: 217).

Τι αφορά λοιπόν η πράσινη εγκληματολογία; Η πράσινη εγκληματολογία ασχολείται με τη μελέτη των περιβαλλοντικών βλαβών, της περιβαλλοντικής νομοθεσίας και εν γένει τη προστασία του περιβάλλοντος (ποινικό, αστικό και διοικητικό δίκαιο, για τη διαχείριση, την προστασία και τη διατήρηση του περιβάλλοντος και των ειδών, αλλά και την διαχείριση των αρνητικών συνεπειών συγκεκριμένων βιομηχανικών διεργασιών) (White 2011: 349). Σε γενικές γραμμές, η πράσινη εγκληματολογία εστιάζει σε θέματα σχετικά με το περιβάλλον (με την ευρύτερη δυνατή έννοια) και της βλάβης (όπως ορίζεται στο οικολογικό και νομικό πλαίσιο). Οι εγκληματολόγοι, κατηγοριοποιούν ως εκ τούτου τα περιβαλλοντικά εγκλήματα με ποικίλους τρόπους, και το πώς το κάνουν έχει συνέπειες για τη μελέτη τους. Για παράδειγμα, ο E. Carrabine, (2009: 35) διαχωρίζει τα περιβαλλοντικά εγκλήματα σε πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια. Ως πράσινα εγκλήματα, γενικότερα, ορίζονται αυτά που είναι ευρέως κατά του περιβάλλοντος. Πρωτοβάθμια εγκλήματα, είναι εκείνα τα εγκλήματα που προκύπτουν άμεσα από την καταστροφή και την υποβάθμιση των πόρων της γης μέσα από ανθρώπινες ενέργειες και δευτεροβάθμια είναι τα εγκλήματα που προκύπτουν από την καταπάτηση των κανόνων, που επιδιώκουν να ρυθμίσουν τις περιβαλλοντικές βλάβες/καταστροφές. Η πρώτη σειρά των εγκλημάτων σχετίζεται με τις βλάβες αυτές κάθε αυτές, ενώ η δεύτερη αφορά παραβιάσεις του νόμου ή κανονισμού που σχετίζονται με την περιβάλλον.

Όπως αναφέρθηκε, η «πράσινη εγκληματολογία» είναι ένας γενικός όρος που χρησιμοποιείται για να καλύψει και να συλλάβει τη μελέτη της οικολογίας ή τα εγκλήματα κατά του περιβάλλοντος ή τις βλάβες και τα συναφή θέματα του σπισισμού- ειδισμού

και των περιβαλλοντικών αδικιών. Παρέχει μεθόδους, για την εξέταση των βλαβών, των αδικημάτων και εγκλημάτων που σχετίζονται με το περιβάλλον, διάφορων ειδών και του πλανήτη (Beirne and South 2007:5, Sollund 2008:10, South and Brisman 2013: 5, White 2010: 5). Ο Walter (2010:85) περιγράφει ότι «το οικολογικό έγκλημα καλύπτει τη μόλυνση του πόσιμου νερού, την υποβάθμιση του εδάφους και τη ρύπανση του αέρα και των γης (τα οποία) εκθέτουν τους ανθρώπους (συνήθως εκείνους στις φτωχές και μη αναπτυσσόμενες χώρες) σε σημαντικούς κινδύνους για την υγεία τους». Όπως ο Walter επισημαίνει, τέτοιες πράξεις συχνά «συνδέονται με τη φτώχεια και την κοινωνική αποδιάρθρωση, καθώς και την ψυχική και σωματική εξασθένηση, των ανθρώπων που είναι θύματα των επιχειρήσεων οι οποίες εσκεμμένα παραβιάζουν τις περιβαλλοντικές συμφωνίες».

Ο Ruggiero και ο South (2010: 245) έχουν περιγράψει το φαινόμενο της πράσινης εγκληματολογίας «ως τα εγκλήματα του βρώμικου κολάρου» σύμφωνα με τα οποία οι νόμιμες επιχειρήσεις που εμπλέκονται σε ημι-νόμιμες ή παράνομες εξ ολοκλήρου εργασίες διάθεσης αποβλήτων, που φέρνουν σημαντικά κέρδη σε αυτές, συμβάλουν στη μόλυνση του περιβάλλοντος και βλάπτουν τη δημόσια υγεία ή δημιουργούν καταστροφές, όπως η κρίση των απορριμμάτων στη Νάπολη το 2008. Η απόρριψη αποβλήτων στο επίκεντρο της συγκεκριμένης περίπτωσης είναι ένα παράδειγμα του τι θα μπορούσε να ονομαστεί «καφέ έγκλημα». Ο R. White (2008: 33). ορίζει τον όρο πράσινη εγκληματολογία, ως μέρος μιας τριπλή σειράς κατηγοριών περιβαλλοντικών εγκλημάτων σε «καστανά», «πράσινα» και «λευκά»,τα οποία «καστανά» αναφέρονται στην αστική ζωή και σε συναφή με αυτή θέματα ρύπανσης, όπως η παραγωγή και η διάθεση των αποβλήτων (Block 1991: 30). την παραγωγή και τη διανομή τοξικών χημικών ουσιών (Pearce and Tombs 2002: 30). τη βιομηχανική ρύπανση και τα κοινωνικά προβλήματα που προκύπτουν από την κλιματική αλλαγή (Agnew 2012: 3). των ανισοτήτων που σχετίζονται με τη θέση των μειονεκτούντων και των μειονοτικών κοινοτήτων κοντά σε τοξικές χωματερές (Pellow 2007: 4). το παγκόσμιο εμπόριο ηλεκτρονικών αποβλήτων, (Gibbs, McGarrell and Axelrod 2010β: 543, Interpol 2009), την ατμοσφαιρική

ρύπανση, τις πετρελαιοκηλίδες, τα φυτοφάρμακα, τα εγκλήματα των τροφίμων, δηλαδή εγκλήματα που είναι αναμειγμένα με την παραγωγή, την διανομή και την πώληση των βασικών τροφίμων συμπεριλαμβάνοντας την καλλιέργεια, την αλιεία και την μαύρη αλιεία, την παρασκευή τροφίμων, τις παράνομες επιδοτήσεις (Croall 2007: 206).

Τα «πράσινα», που αναφέρονται σε θέματα διατήρησης της άγριας φύσης (π.χ. όξινη βροχή, την απώλεια της βιοποικιλότητας, την καταστροφή των οικοτόπων, την αποψίλωση και την καταστροφή του φυτικού και ζωικού κόσμου, τη παράνομη κλοπή και το εμπόριο ερπετών στη Νότια Αφρική (Herbig 2010: 30), τα εγκλήματα που σχετίζονται με την αλιεία, συμπεριλαμβανομένης της λαθροθηρίας, τη κακοποίηση των ζώων που περιλαμβάνει τόσο τη συστηματική χρήση των ζώων ως ιδιοκτησία, όσο και τη χρήση των ζώων στην γεωργία τα εργοστάσια και τα ενυδρεία (Beirne 2009: 27, Sollund 2008: 10), το παράνομο εμπόριο απειλούμενων ειδών που περιλαμβάνει πολλά διαφορετικά είδη ζώων (Wellsmith 2010: 30), την παράνομη αγορά άγριας ζωής στην Αφρική, ιδίως το εμπόριο ελεφαντόδοντου (Lemieux and Clarke 2009: 451) και το παράνομο εμπόριο άγριας ζωής στη Ρωσία (South and Wyatt 2011: 538) και τέλος τα «λευκά» που αναφέρονται στον αντίκτυπο των νέων τεχνολογιών και των εργαστηριακών πρακτικών (π.χ. δοκιμές και πειράματα σε ζώα, τη κλωνοποίηση, τους γενετικά τροποποιημένους οργανισμούς, τη βιοπειρατεία, ήτοι την εκμετάλλευση των φυσικών προϊόντων από τις παγκόσμιες βιομηχανίες και τεχνολογίες (South 2008: 58).

Υπάρχουν τρεις θεωρητικές προσεγγίσεις ως προς τη πράσινη εγκληματολογία, οι οποίες παρουσιάζουν διαφορετικές διαστάσεις της αδικίας και είναι σχετικές με μια συνολική εικόνα της οικολογικής δικαιοσύνης. Κάθε προσέγγιση ασχολείται με διαφορετικούς τύπους βλαβών.

Η περιβαλλοντική δικαιοσύνη επικεντρώνεται στο ότι, ο καθένας έχει το δικαίωμα σε ένα υγιές περιβάλλον. Αναφέρεται στην κατανομή των περιβαλλόντων μεταξύ των λαών, όσον αφορά την πρόσβαση και τη χρήση ειδικών φυσικών πόρων σε συγκεκριμένες γεωγραφικές περιοχές, και στις επιπτώσεις

συγκεκριμένων κοινωνικών πρακτικών και περιβαλλοντικών κινδύνων σε συγκεκριμένους πληθυσμούς (π.χ. εθνικές μειονότητες). Με άλλα λόγια, η ανησυχία της επικεντρώνεται στους ανθρώπους, οι οποίοι βρίσκονται στο κέντρο της ανάλυσης. Η εστίαση είναι στην ανθρώπινη υγεία και ευημερία και πώς αυτές επηρεάζονται από συγκεκριμένους τύπους παραγωγής και κατανάλωσης. Στα πλαίσια της περιβαλλοντικής δικαιοσύνης, είναι οι άνθρωποι που έχουν σημασία.

Η οικολογική δικαιοσύνη, στη συνέχεια αναφέρει, ότι τα ανθρώπινα όντα είναι απλώς κάποια στοιχεία των πολύπλοκων οικοσυστημάτων που πρέπει να διατηρήσουν για το δικό τους καλό, μέσω της έννοιας των δικαιωμάτων του περιβάλλοντος. Οι άνθρωποι είναι υπεύθυνοι για τη συντήρηση και τη διατήρηση της φύσης. Η εστίαση της επικεντρώνεται στο το πώς οι άνθρωποι αλληλεπιδρούν με το περιβάλλον τους, σε σχέση με τις πιθανές βλάβες και κινδύνους για συγκεκριμένα όντα και περιοχές, καθώς και τη βιόσφαιρα γενικότερα. Εντός του πλαισίου της οικολογικής δικαιοσύνης, είναι τα περιβάλλοντα και ειδικότερα τα οικολογικά συστήματα.

Τέλος, η δικαιοσύνη για τα δικαιώματα των ειδών, επικεντρώνεται στα μη-ανθρώπινα όντα και στο ότι έχουν δικαιώματα με βάση τις χρηστικές έννοιες (μεγιστοποίηση της απόλαυσης και ελαχιστοποίηση του πόνου). εγγενή αξία (δικαίωμα σεβασμού και θεραπείας) και την ηθική της υπεύθυνης φροντίδας. Βασική της έννοια είναι ο αντί-σπισισμός και τα δικαιώματα των ζώων.

Ο ειδισμός- σπισισμός (speciesism), ορίζεται ως «(...) μια προκατάληψη ή μια προκατειλημμένη τοποθέτηση που ευνοεί τα ενδιαφέροντα των μελών ενός είδους ενάντια σε εκείνους στα μέλη άλλων ειδών» (Cazaux and Beirne 2006: 32). Υπάρχουν, εντούτοις και άλλοι ορισμοί του σπισισμού που προχωρούν περαιτέρω για να τον καθορίσουν ως μια προκατάληψη έναντι των μελών ενός είδους. Ο σπισισμός αντιμετωπίζει την μη ανθρώπινη ζωή ως κατώτερη από το ανθρώπινο είδος, με τον ίδιο τρόπο που, ο σεξισμός και ο ρατσισμός αντιμετωπίζουν τις γυναίκες και τους ανθρώπους διαφορετικού χρώματος αντίστοιχα. Οι υποστηρικτές

των δικαιωμάτων των ζώων υποστηρίζουν ότι υπάρχουν δύο είδη ζώων - ανθρώπινων και μη ανθρώπινων - και ότι και οι δύο έχουν δικαιώματα και συμφέροντα ως αισθανόμενα όντα. Επικεντρώνονται σε ζητήματα κακοποίησης των ζώων, δίνοντας έμφαση στο ότι η περιβαλλοντική βλάβη κατασκευάζεται σε σχέση με τη θέση των μη ανθρώπινων ζώων μέσα σε περιβάλλοντα και με το εγγενές δικαίωμά τους να μην υφίστανται κακοποίηση, βλάβη, ή ζημιά που προκύπτει από ανθρώπινες ενέργειες. (White 2013: 164). Οι τελευταίοι πιστεύουν, ωστόσο, ότι η κυρίαρχη ιδεολογία του σπισισμού δίνει τη δυνατότητα στους ανθρώπους να αξιοποιήσουν τα μη ανθρώπινα ζώα ως εμπορεύματα για να φαγωθούν, και να εμφανίζονται ως θηράματα που τεμαχίζονται προς όφελός τους. Η δικαιοσύνη των ειδών, όπως λέγεται, περιλαμβάνει την ευημερία των ζώων και των δικαιωμάτων τους που θα πρέπει να σχετίζονται με την οίκο-δικαιοσύνη. Στο πλαίσιο της δικαιοσύνης των ειδών, είναι τα ζώα που έχουν σημασία.

Αυτές οι τρεις διαφορετικές προσεγγίσεις, αποτελούν την προοπτική της πράσινης εγκληματολογίας.

Οι πράσινοι εγκληματολόγοι θεωρούν ως μεγαλύτερη απειλή για τα περιβαλλοντικά δικαιώματα, την οικολογική δικαιοσύνη και τη μη-ανθρώπινη ζωή, τις δομές της κοινωνίας και τις πιέσεις που το περιβάλλον δέχεται από αυτή, ώστε να εμπορευματοποιηθούν όλες οι πτυχές της κοινωνικής ύπαρξης, με σκοπό την εκμετάλλευση των ανθρώπων, των μη ανθρώπινων ζώων και των φυσικών πόρων, με σκοπό να τίθεται το όφελος των ισχυρών πάνω από τα συμφέροντα της μεγάλης πλειοψηφίας. Συνεπώς, για κάποιους η τεχνολογία θεωρείται ότι διευκολύνει την περιβαλλοντική βλάβη. Ο κινητήρας του αυτοκινήτου, το εργοστάσιο, ο ελκυστήρας, ο σταθμός παραγωγής ενέργειας με καύση άνθρακα, ο λιγνίτης, το φράγμα, το λίπασμα, δημιουργούν το πρόβλημα. Ως λύση προτείνεται η μείωση της τεχνολογίας. Για άλλους εγκληματολόγους, θεωρείται υπεύθυνος ο πληθυσμός. Ο υπερπληθυσμός είναι συχνά ο πιο σημαντικός παράγοντας για την οικολογική καταστροφή. Με απλά λόγια, υπάρχουν πάρα πολλοί άνθρωποι στον πλανήτη για να είναι σε θέση ο πλανήτης να τους στηρίξει. Η λύση είναι να μειωθεί ο αριθμός των ατόμων, αν θέλουμε να επιβιώσουμε. Τέλος, μια μερίδα

αυτών υποστηρίζει ότι ο καπιταλισμός είναι υπεύθυνος. Ακόμη και με μια βιαστική εξέταση της δεσπόζουσας παγκόσμιας πολιτικής οικονομικής τάσης αποκαλύπτεται η στενή σχέση ανάμεσα στον καπιταλισμό ως σύστημα και την υποβάθμιση του περιβάλλοντος. Η οικονομική μηχανή βασίζεται στην εκμετάλλευση των φυσικών πόρων, των ανθρώπινων ζώων και των ανθρώπων. Τα τέσσερα στοιχεία, νερό, αέρας, γη, ήλιος (ενέργεια) – μετατρέπονται σε κάτι που παράγει αξία για τα ιδιωτικά συμφέροντα.

Ένας μεγάλος αριθμός πολυεθνικών εταιρειών, ξεφεύγει από το νόμο και ενώ οι πράξεις ή παραλείψεις του προκαλούν βλάβη στο περιβάλλον, (Lynch and Stretesky 2003: 217). οι ίδιες απειλούν τους ακτιβιστές με μηνύσεις (White, 2007, 131) και γενικά κάνουν τη ζωή δύσκολη σε εκείνους που προσπαθούν να εκθέσουν αδικίες τους (White 2008a: 31). Σύμφωνα με τον Williams (2009: 200). είναι σημαντικό να δοθεί ένας ορισμός του εγκλήματος ή της βλάβης του περιβάλλοντος, χρησιμοποιώντας τον όρο «ως συνέπεια» και όχι «προκλήθηκε από». Το τελευταίο δημιουργεί τεχνικές δυσκολίες, για την απόδειξη της αιτιώδους συνάφειας ανάμεσα στη περιβαλλοντική ζημία και τη πολυεθνική εταιρεία. Υπό το πρίσμα αυτό, δεν αποτελεί έκπληξη το γεγονός ότι υπάρχουν συχνά σκόπιμες αρνήσεις από τις εταιρείες, για την στοιχειοθέτηση της αιτιώδους σύνδεσης μεταξύ βλάβης του περιβάλλοντος και της πράξης ή παράλειψης της ίδιας και ως εκ τούτου, την αποφυγή της ευθύνης. Ο ίδιος, υποστηρίζει ότι αυτά είναι ιδιαίτερα σημαντικά ζητήματα σε σχέση με το περιβάλλον στο βαθμό που «η πολυπλοκότητα της δημιουργίας αιτιώδης συνάφειας δημιουργεί μια εύκολη διαφυγή των δραστών, καθώς και η κλίμακα της αποκατάστασης είναι συνήθως τεράστια και έτσι το κίνητρο για να αποφύγει την ευθύνη είναι μεγάλο».

Το διακρατικό περιβαλλοντικό έγκλημα εξακολουθεί να είναι στη διεθνή ατζέντα, με την επιφύλαξη των συστημικών περιορισμών που αναφέρθηκαν παραπάνω. Ως διακρατικό περιβαλλοντικό έγκλημα κατά του περιβάλλοντος αναφερόμαστε σε: μη εξουσιοδοτημένες πράξεις ή παραλείψεις που είναι αντίθετες προς το νόμο και ως εκ τούτου υπόκειται σε ποινική δίωξη και επιβολή ποινικών κυρώσεων, εγκλήματα που περιλαμβάνουν κάποιο είδος διασυνοριακής μεταβίβασης και διεθνή ή παγκόσμια διάσταση

και τα εγκλήματα που σχετίζονται με τη ρύπανση (του αέρα, των υδάτων και του εδάφους). τα εγκλήματα κατά της άγριας πανίδας (συμπεριλαμβανομένων παράνομο εμπόριο ελεφαντόδοντου, καθώς και ζώντων ζώων) και η παράνομη αλιεία της θάλασσας, (φάλαινες, δελφίνια και αστακό, καθώς και τα ψάρια). Αυτά είναι ο κύριος στόχος των εθνικών και διεθνών νόμων σχετικά με περιβαλλοντικά θέματα, και είναι οι κύριοι τομείς καθήκοντος για τους οργανισμούς όπως η Interpol.

Ο ρόλος της (πράσινης) κριτικής εγκληματολογίας, ή ριζοσπαστικής εγκληματολογίας (Lynch and Stretesky 2013: 28). δεν είναι απλώς να περιγράψει και να αναλύσει τα εγκλήματα και τις βλάβες που διαπράττονται από τους ισχυρούς, μέσα στα κράτη (Cohen 1993: 97). τις επιχειρήσεις (Pearce and Tombs 2009: 174). τα ποινικά συστήματα ή το καπιταλιστικό σύστημα (Lynch and Stretesky 2013: 150). Ο στόχος είναι να αλλάξει το σημερινό κόσμο.

Κλείνοντας, θα επικεντρωθούμε στην Ελληνική Επικράτεια όπου αφετηρία ουσιαστική της νομικής προστασίας του περιβάλλοντος, αποτέλεσε το άρθρο 24 (1975) του Συντάγματος. Το 2001, η διάταξη αυτή αναθεωρήθηκε και συμπληρώθηκε ως εξής: «Το κράτος λαμβάνει ιδιαίτερα προληπτικά και κατασταλτικά μέτρα που πρέπει να εντάσσονται στο πλαίσιο της αρχής της αειφορίας».

Σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 24, η προστασία του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος αποτελεί υποχρέωση του Κράτους και δικαίωμα του καθενός. Για τη διαφύλαξη του το Κράτος, έχει υποχρέωση να παίρνει ιδιαίτερα προληπτικά ή κατασταλτικά μέτρα στο πλαίσιο της αρχής της αειφορίας. Η διάταξη αυτή ορίζει το πλαίσιο ως προς τα θέματα του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος περιγράφοντας τον γενικό κανόνα προστασίας τους, αναφέρεται, στην έννοια του δάσους και της σημασίας του στη διαβίωση των πολιτών, τη διαμόρφωση της χωροταξικής και οικιστικής μορφής, τη διευθέτηση αποζημιώσεων σχετικά με χωροταξικά ζητήματα και τέλος, τη προστασία των πολιτιστικών μνημείων και των πολιτιστικών παραδόσεων και κληρονομιάς ευρύτερα.

Η αρχή της αειφορίας ή αλλιώς της βιώσιμης ανάπτυξης, μπορεί να οριστεί ως η συμβατή, η φιλική προς το περιβάλλον ανάπτυξη,

που δεν εξαντλεί τους φυσικούς πόρους αλλά τους διαφυλάσσει όχι μόνο για τις παρούσες αλλά και για τις μελλοντικές γενεές (έκθεση Brudlandt, Our Common Future 1987). Η αρχή αυτή, συνδέεται εκτός από το φυσικό και με το πολιτιστικό περιβάλλον.

Σύμφωνα με την Ευρωπαϊκή Ένωση, βιώσιμη ανάπτυξη σημαίνει: οικοδόμηση μιας πιο ανταγωνιστικής οικονομίας χαμηλών εκπομπών άνθρακα που κάνει αποτελεσματική και βιώσιμη χρήση των πόρων της, προστασία του περιβάλλοντος , μείωση των εκπομπών και αποτροπή της απώλειας βιοποικιλότητας, αξιοποίηση της πρωτοπορίας της Ευρώπης στην ανάπτυξη νέων πράσινων τεχνολογιών και μεθόδων παραγωγής, εγκατάσταση αποδοτικών και έξυπνων δικτύων ηλεκτρικής ενέργειας , εκμετάλλευση των δικτύων σε επίπεδο ΕΕ για να ενισχυθεί το ανταγωνιστικό πλεονέκτημα των επιχειρήσεων (ιδίως των μικρών μεταποιητικών επιχειρήσεων). βελτίωση του επιχειρηματικού περιβάλλοντος, ιδίως για τις ΜΜΕ, παροχή βοήθειας στους καταναλωτές για να κάνουν σωστές επιλογές.

Μετά, το άρθρο 24 του Συντάγματος, ακολούθησε ο ν. 743/1977 για την θαλάσσια ρύπανση, όπως τροποποιήθηκε, κωδικοποιήθηκε και μεταγλωττίστηκε στη δημοτική με το π.δ. 55/1998, ο ν. 998/1979 για την προστασία των δασών και ο βασικότερος όλων ν. 1650/1986, όπως τροποποιήθηκε εν μέρει αρχικά με τους ν. 3937/2011, ν. 4014/2011 και τέλος με το ν. 4042/2012, ο οποίος επέφερε σαρωτικές αλλαγές στο σύστημα της ποινικής προστασίας του περιβάλλοντος αναγνωρίζοντας το ως αυτοτελές αντικείμενο.

Σκοπός του ν. 1650/1986, σύμφωνα με το άρθρο 1, είναι «η θέσπιση θεμελιωδών κανόνων και η καθιέρωση κριτηρίων και μηχανισμώνγια την προστασία του περιβάλλοντος, έτσι ώστε ο άνθρωπος, ως άτομο και ως μέλος του κοινωνικού συνόλου να ζει σε ένα υψηλής ποιότητας περιβάλλον, μέσα στο οποίο να προστατεύεται η υγεία του και να ευνοείται η ανάπτυξη της προσωπικότητας του»...

Συγκεκριμένα, στο παρών νομοθέτημα, ορίζονται δύο βασικοί τρόποι τελέσεως του εγκλήματος βλάβης του περιβάλλοντος με τη ρύπανση και την υποβάθμιση (άρθρο 2 περ. 2 και 4 ν. 1650/1986). Ειδικότερα, ως ρύπανση ορίζεται, η παρουσία ρύπων, δηλαδή κάθε

είδους θορύβων, ουσιών, ακτινοβολίας ή κάθε μορφών ενέργειας σε τέτοια έκταση, συγκέντρωση ή διάρκεια, ώστε να καταστεί το περιβάλλον ακατάλληλο, ενώ ενδεικτικά αναφέρονται ως πιθανές συνέπειες της ρύπανσης, η πρόκληση αρνητικών επιπτώσεων στην υγεία, στους ζωντανούς οργανισμούς και τα οικοσυστήματα, καθώς και οι υλικές ζημιές σ αυτό. Ο ορισμός της υποβάθμισης είναι ακόμα ευρύτερος, καθώς σε αυτήν υπάγεται η πρόκληση από ανθρώπινες δραστηριότητες ρύπανσης ή οποιασδήποτε άλλης μεταβολής στο περιβάλλον, η οποία είναι πιθανόν να έχει αρνητικές επιπτώσεις στην οικολογική ισορροπία, την ποιότητα ζωής, την υγεία των κατοίκων, την ιστορική και πολιτιστική κληρονομιά και τις αισθητικές αξίες. Το ανωτέρω νομοθέτημα που αποτελεί και το βασικό πυλώνα της περιβαλλοντικής νομοθεσίας στην Ελλάδα, είναι ανθρωποκεντρικό. Εστιάζεται, στον άνθρωπο και στο πώς αυτός θα διαβιώνει με ευμάρεια, χρησιμοποιώντας το περιβάλλον προς το σκοπό αυτό, εν αντιθέσει με το σκοπό της πράσινης εγκληματολογίας, όπως αναπτύχθηκε ανωτέρω και η οποία επικεντρώνεται στην ανθρώπινη και μη ανθρώπινη ζωή αλλά και στην ατμόσφαιρα, τον αέρα, τα δάση και ότι εν γένει «συνθέτει» το περιβάλλον.

Ο δεύτερος βασικότερος νόμος για την προστασία του περιβάλλοντος, είναι ο ν. 4042/2012, με τον οποίο εναρμονίστηκαν στο ελληνικό δίκαιο, οι Οδηγίες 2008/99/ΕΚ και 2008/98/ΕΚ, για την ποινική προστασία περιβάλλοντος και για τη παραγωγή και διαχείριση αποβλήτων, αντιστοίχως. Οι ποινικές κυρώσεις, που αρχικά προβλέπονταν στο άρθρο 28 του ν. 1650/1986, τροποποιήθηκαν στο μεγαλύτερο μέρος τους με το άρθρο 7 του ν. 4042/2012 (άρθρο 3 της Οδηγίας 2008/99/ΕΚ). υιοθετώντας ένα αυστηρότερο πλαίσιο ποινικών κυρώσεων (που στις βαρύτερες περιπτώσεις γίνεται κακουργηματικής μορφής).

Όσον αφορά την ευθύνη των νομικών προσώπων, το άρθρο 28 παρ. 5 του Ν. 1650/1986, όπως τροποποιήθηκε με το άρθρο 7 παρ. 4 του ν. 4042/2012 (άρθρο 6 της Οδηγίας 2008/99/ΕΚ). καθιερώνει την ποινική ευθύνη των διευθυντικών οργάνων Α.Ε, των προέδρων διοικητικών συμβουλίων, των διαχειριστών ΕΠΕ και γενικότερα των φυσικών προσώπων που κατέχουν ιθύνουσα θέση σε οποιοδήποτε νομικό πρόσωπο του δημοσίου και του ιδιωτικού τομέα και έχουν

ιδιαίτερη νομική υποχρέωση να εποπτεύουν και να ελέγχουν τη τήρηση των διατάξεων για τη προστασία του περιβάλλοντος. Οι ανωτέρω, τιμωρούνται ως αυτουργοί, για πράξεις ή παραλείψεις του νομικού προσώπου. Αν η ρύπανση ή υποβάθμιση του περιβάλλοντος προέρχεται από τη δραστηριότητα νομικού προσώπου, το δικαστήριο κηρύσσει αστικώς υπεύθυνο εις ολόκληρον για την καταβολή της χρηματικής ποινής και το νομικό πρόσωπο σύμφωνα με το άρθρο 28 παρ. 4 ν. 1650/1986.

Ποινικές διατάξεις, με συνήθεις δράστες επιχειρήσεις, για τέλεση σοβαρών περιβαλλοντικών εγκλημάτων, περιέχονται και στο άρθρο 3 του ν. 4042/2012. Επιπλέον, με το άρθρο 37 του ν. 4042/2012, θεσπίζονται ποινικές κυρώσεις σε φυσικά ή νομικά πρόσωπα, που δραστηριοποιούνται στο χώρο διαχείρισης αποβλήτων και προκαλούν βλάβες στο περιβάλλον με πράξεις ή παραλείψεις τους. Έτσι με την διάταξη αυτή, όπως αναφέρεται στην Αιτιολογική Έκθεση, καθιερώθηκε και στην χώρα μας η αυτοτελής ποινική ευθύνη των νομικών προσώπων. (Αιτιολογική Έκθεση, σελ 1). Δυστυχώς όμως, ο ν. 1650/1986, δεν επιτρέπει την αναγνώριση της ποινικής ευθύνης σε νομικά πρόσωπα, αφού σύμφωνα με το άρθρο 30 αυτού, θεσπίζονται μόνο οι διοικητικές κυρώσεις για νομικά πρόσωπα που προκαλούν βλάβες στο περιβάλλον. Αλλά και οι κυρώσεις του άρθρου 28 παρ. 5 όπως τροποποιήθηκε με το άρθρο 7 παρ. 4 του ν. 4042/2012, είναι αμιγώς διοικητικού χαρακτήρα.

Η αρχή «ο ρυπαίνων πληρώνει», σύμφωνα με την οποία, όποιος ρυπαίνει πληρώνει για τη βλάβη που προκαλεί στο περιβάλλον, καθιερώθηκε ουσιαστικά το 2004 με την Οδηγία 2004/35/ΕΚ. Με το πδ. 148/2009 «περιβαλλοντική ευθύνη για την πρόληψη και την αποκατάσταση των ζημιών στο περιβάλλον», ενσωματώθηκε η παρούσα οδηγία στην ελληνική επικράτεια. Το περιεχόμενο της αρχής «ο ρυπαίνων πληρώνει» αποτελεί ως ένα βαθμό και αντικείμενο του άρθ. 29 Ν. 1650/1986 «αστική ευθύνη», «Οποιοσδήποτε, φυσικό ή νομικό πρόσωπο, προκαλεί ρύπανση ή άλλη υποβάθμιση του περιβάλλοντος ευθύνεται σε αποζημίωση, εκτός αν αποδείξει ότι η ζημιά οφείλεται σε ανώτερη βία ή ότι προήλθε από υπαίτια ενέργεια τρίτου που ενήργησε δολίως», το οποίο όμως επιβάλει χρηματική ή άλλη ποινής, αλλά δεν εστιάζει στην αποκατάσταση

του περιβάλλοντος από τους έχοντες την ευθύνη ρυπαντές.

Η αρμόδια αρχή εντοπίζει, την πηγή της ρύπανσης και προσδιορίζει το φορέα εκμετάλλευσης, που συνδέεται με την διαπιστωθείσα ρύπανση, διαθέτει δε προς τούτο ευρεία διακριτική ευχέρεια ως προς τις διαδικασίες, τα μέσα που πρέπει να χρησιμοποιηθούν και τη διάρκεια της έρευνας αυτής και οφείλει να αποδείξει αιτιώδη συνάφεια μεταξύ των δραστηριοτήτων των φορέων εκμετάλλευσης, τους οποίους αφορούν τα μέτρα αποκαταστάσεως και της ρυπάνσεως αυτής. (βλ. ιδίως απόφαση ΣτΕ 975/2015 και ΔΕΚ της 9/3/2010, υπόθεση 378/08, σκ. 56, 57, 64, 65).

Ο Έλληνας νομοθέτης, δεν ενέταξε τη προστασία του περιβάλλοντος στο ποινικό μας κώδικα. Υπάρχουν κάποιες διατάξεις διάσπαρτες που προστατεύουν το περιβάλλον, και συμπεριλαμβάνονται στο 13ο κεφάλαιο, του ποινικού κώδικα στα «κοινώς επικίνδυνα εγκλήματα». Βέβαια, πράξεις που στρέφονται κατά του περιβάλλοντος γενικότερα εμπεριέχονται και στο 26ο κεφάλαιο του Π.Κ. και τιμωρούνται ως πταίσματα. Το άρθρο 265 Π.Κ. «Εμπρησμός σε δάση» όπου σκοπός του είναι η προστασία του οικολογικού πλούτου και κατ επέκταση του περιβάλλοντος ως αντικείμενο αυτοτελούς προστασίας. Η προστασία αυτή εμφανίζει την ίδια δομή με το άρθρο 28 ν. 1650/86, τοποθετώντας δηλαδή το οικολογικό στοιχείο στην επιφάνεια της προστατευτικής λειτουργίας του νόμου, πίσω από την οποία αποκρύπτεται πάντα ο άνθρωπος και μόνο! Στο άρθρο 268 Π.Κ., « Όποιος με πρόθεση προξενεί πλημμύρα» με προστατευόμενο αγαθό επίσης τον άνθρωπο και το άρθρο 279 Π.Κ. που τιμωρεί τη δηλητηρίαση πηγών και τροφίμων. Συναφή, αλλά δευτερεύοντας σημασίας είναι τα άρθρα 281 (Νοθεία τροφίμων) και 282 (δηλητηρίαση νομής ζώων).

Τέλος, με το ν.4037/2012 εναρμονίστηκε στην ελληνική νομοθεσία η Οδηγία 2005/35/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 7ης Σεπτεμβρίου 2005, σχετικά με τη ρύπανση από τα πλοία και τη θέσπιση κυρώσεων, περιλαμβανομένων των ποινικών κυρώσεων, για αδικήματα ρύπανσης του θαλάσσιου περιβάλλοντος.

Οι βλάβες στο περιβάλλον που μελετά η πράσινη

εγκληματολογία, έχουν αποδείξει ότι σε περιόδους οικονομικών δυσχερειών οι περιβαλλοντικές ανησυχίες περνάνε σε δεύτερη μοίρα. Οι άνθρωποι είναι λιγότερο έως και καθόλου πρόθυμοι να επωμιστούν το οικονομικό βάρος της αντιμετώπισης της κλιματικής αλλαγής, λόγω της δύσκολης οικονομικής συγκυρίας, αλλά και λόγω της ανεξέλεγκτης απληστίας τους και της διαφθοράς των πλούσιων πολιτών της κοινωνίας. Η πολιτεία, ζητά από όσους έχουν την μικρότερη ευθύνη να επωμιστούν το βάρος.

Επιπρόσθετα η αξιολογική ουδετερότητα στην επιστημονική διαδικασία, δύσκολα μπορεί να εφαρμοστεί, καθώς τα κοινωνικά φαινόμενα χαρακτηρίζονται από υποκειμενικές ιδέες και αντιλήψεις για την κοινωνική πραγματικότητα και καταλήγει να μην λαμβάνει υπόψη σοβαρά κοινωνικά προβλήματα και θεμελιώδεις αξίες. Η επιστήμη θα πρέπει να προσεγγίζει τα προβλήματα υπό το πρίσμα της λογικής, του συναισθήματος, της διαίσθησης, της δημιουργικής φαντασίας και της αίσθησης της ζωής. Εντούτοις όμως, θα πρέπει να εφαρμοστεί, με σκοπό την αποφυγή σχέσεων μεταξύ της πολιτικής εξουσίας και των κοινωνικών επιστημόνων.

Θα κλείσουμε, με μια αναφορά από το βιβλίο της Ναόμι Κλάιν, «Αυτό αλλάζει τα πάντα- Καπιταλισμός Εναντίον Κλίματος»: «…Ο αγώνας κατά της κλιματικής αλλαγής δεν αποτελεί απλά ένα ζήτημα: είναι το πλαίσιο όπου μπορούν να συναντηθούν πολλά κοινωνικά κινήματα (για την εργασία, τα δικαιώματα των γυναικών και των ιθαγενών, τη φυλετική δικαιοσύνη, τη μετανάστευση, αλλά και κατά των εκτοπισμών, της παρακμής των πόλεων, της διάλυση του δημόσιου τομέα κ.λπ.) που αρχίζουν και αλλάζουν τον κόσμο…».

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Κλάιν, Ν., (2014). Αυτό αλλάζει τα πάντα- Καπιταλισμός Εναντίον Κλίματος. Λιβάνη, Αθήνα.

Κουσούλης, Κ., (2011). Το Προεδρικό Διάταγμα για την εναρμόνιση της ελληνικής νομοθεσίας με την Οδηγία 2004/35. Στο: Συλλογικό, Περιβαλλοντική Ευθύνη. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, σελ 193-242.

Κουτούπα- Ρεγκάκου, Ε., (2011). Η οδηγία 2004/35 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου σχετικά με την περιβαλλοντική

ευθύνη όσον αφορά την πρόληψη και την αποκατάσταση της περιβαλλοντικής ζημιάς. Στο: Συλλογικό, Περιβαλλοντική Ευθύνη. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, σελ 183-192.

Λάζος, Γ., (2005). Διαφθορά – Αντιδιαφθορά. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Λάζος, Γ., (2007). Κριτική Εγκληματολογία. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Λάζος, Γ., (2011). Ταξιστικές θεωρήσεις για τις εργατικές τάξεις κατά τον 19ο αιώνα, Νομική Βιβλιοθήκη. Αθήνα.

Λάζος, Γ., (2012). «Η αύξηση της εγκληματικότητας στη σύγχρονη Ελλάδα (ΙΙ)». Θέσεις, Ιούλιος – Σεπτέμβριος.

Μποτετζάγιας, Ι., Καραμίχας, Γ., (2008). Περιβαλλοντική Κοινωνιολογία. Κριτική, Αθήνα.

Παναγοπούλου- Μπέκα, Γ., (2011). «Η ποινική προστασία του περιβάλλοντος: η πρόκληση για το ποινικό δίκαιο. Το στοίχημα για την αντεγκληματική πολιτική». Αρμενόπουλος, σελ 555 επ.

Παπανεοφύτου, Α., (2012). Ποινική Ευθύνη Νομικών Προσώπων. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Σταματίου, Ε., (2013). «Αρχή ο « ρυπαίνων πληρώνει»». Περιβάλλον και Δικαιο. 4/2013, σελ 613-640.

Συμεωνίδου –Καστανίδου, Ε., (2011). Η ποινική προστασία του περιβάλλοντος, Η μεταφορά της Οδηγίας 2008/99 στο Ελληνικό Δίκαιο. Στο: Γεωργιάδης, Αθ. Γ., (επιμ.) Ζητήματα Νομικής Προστασίας του Περιβάλλοντος, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη.

Συμεωνίδου – Καστανίδου, Ε., (2010) «Η ποινική προστασία του περιβάλλοντος: Προβλήματα και προοπτικές». Νομικά Χρονικά, τευχ. 61.

Τσιρίδης, Π., (2011) Η προστασία του περιβάλλοντος μέσω του Ποινικού Δικαίου στην Ευρώπη και η επικείμενη προσαρμογή της Ελληνικής Νομοθεσίας. Στο: Συλλογικό, Περιβαλλοντική Ευθύνη. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, σελ 17-37 επ.

Χαραλαμπάκης, Α., (2014) Ποινικός Κώδικας, Ερμηνεία Κατ άρθρο. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Ξενόγλωσση

Agnew, R. (2012). 'It's the End of the World as We Know It: The advance of climate change from a criminological perspective', in R. White (ed.). Climate Change from a Criminological Perspective.

Springer, New York.

Beirne, P., και South, N. (2013). Issues in green criminology. Routledge/ Willan, London.

Block, A. (1991). Perspectives on organizing crime: Essays in opposition. Kluwer, Dordrecht.

Carrabine, E., Cox, P., Lee, M., Plummer, K., και South, N. (2009) Criminology: A Sociological Introduction (2nd edition). Routledge, London, N.Y.

Croall, H. (2007). Food Crimes. Στο: Beirne P., and South N., (eds). Issues in Green Criminology: Confronting harms against environments, humanity and other animals. Willan, Cullompton.

Cohen, S. (1993). "Human Rights and Crimes of the State: The culture of denial", Australian and New Zealand Journal of Criminology, 26 (2): 97– 115.

Davison, A.(2004). Sustainable Technology: Beyond fix and fixation. Στο:White R.(ed.). Controversies in Environmental Sociology. Cambridge University Press. Cambridge.

Gibbs, C., McGarrell, E., και Axelrod, M. (2010b). "Transnational White-Collar Crime and Risk: Lessons from the global trade in electronic waste". Criminology & Public Policy, 9 (3): 543– 560.

Gibbs, C., McGarrell, E.F., Axelrod, M., και Rivers, L. (2011). 'Conservation Criminology and the Global Trade in Electronic Waste: Applying a multi-disciplinary research framework', International Journal of Comparative and Applied Criminal Justice, 35(4): 269–291.

Herbig, F.J., (2010). The Illegal Reptile Trade as a Form of Conservation Crime: A South African criminological investigation. Στο: White, R. (ed.). Global Environmental Harm: Criminological perspectives. Willan, Cullompton.

Interpol and United Nations Environment Programme (Interpol and UNEP) (2012). 'Summit Report: International Chiefs of Environmental Compliance and Enforcement'. Lyon: Interpol and UNEP.

Lemieux, A., και Clarke, R. (2009). "The International Ban on Ivory Sales and its Effects on Elephant Poaching in Africa". The British Journal of Criminology, 49 (4): 451– 471.

Lynch, M. (1990). "The Greening of Criminology: A perspective on the 1990s". The Critical Criminologist, 2(3): 1– 4 and 11– 12.

Lynch, M., και Stretesky, P. (2003). "The Meaning of Green: Contrasting criminological perspectives". Theoretical Criminology, 7(2):

217– 238.

Lynch, M., και Stretesky, P. (2006). Toxic Crimes: Examining corporate victimization of the general public employing medical and epidemiological evidence. Στο: South N. Beirne, P., (eds). Green Criminology. Ashgate, Aldershot.

Lynch, M., και Stretesky, P. (2010). Global Warming, Global Crime: A green criminological perspective. Στο: White, R. (ed.). Global Environmental Harm: Criminological perspectives. Willan, Cullompton.

Lynch M., και Stretesky, P.B. (2011). "Similarities between green criminology and green science: Toward a typology of green criminology". International Journal of Comparative and Applied Criminal Justice, 293-306.

Pearce F., Tombs S. (2002). Toxic Capitalism: Corporate Crime and the Chemical Industry. Dathmouth Pub. Co, Aldershot.

Pellow, D. (2007). Resisting Global Toxics: Transnational movements for environmental justice. MIT Press, Cambridge, MA.

Ruggiero, V. (1996). Organised and corporate crime in Europe: offers that can't be refused. Dartmouth, Aldershot.

Ruggiero, V., και South, N., (2010). "Critical criminology and crimes against the environment". Critical Criminology, 245-250.

South, N., (1998) "A Green Field for Criminology? A Proposal for a Perspective". Theoretical Criminology, 2(2): 211–233.

South, N. και Beirne, P., (2006). Green Criminology. Ashgate, Aldershot.

South, N., (2007) The "Corporate Colonisation of Nature": Bio-prospecting, Bio-piracy and the Development of Green Criminology'. Στο: Beirne P., and South N., (eds) Issues in Green Criminology. Willan Publishing, Devon.

South, N., και Wyatt, T., (2011). 'Comparing Illicit Trades in Wildlife and Drugs: An exploratory study'. Deviant Behaviour, 32: 538–561.

South, N., και Brisman, A., (2013). Routledge international handbook of green criminology. Routledge, London.

Sollund, R., (2008). Global harms: Ecological crime and speciesism. Nova Publishers, New York.

Stretesky, P., Long, M., και Lynch, M., (2013). The Treadmill of Crime: Political economy and green criminology. Routledge, London.

Wellsmith, M., (2010). The Applicability of Crime Prevention to

Problems of Environmental Harm: A consideration of illicit trade in endangered species. Στο: White, R. (ed.). Global Environmental Harm: Criminological perspectives. Willan, Cullompton.

Williams, C., (2009). An Environmental Victimology. Στο: White R., (ed.). Environmental Crime: A reader. Willan, Cullompton, pp. 200– 222.

Walters, R., (2010). Eco crime. Στο: Muncie, J., Talbot, D., και Walters, R., (eds.) Crime: Local and global. Willan Pub/ Open University, Taylor & Grancis, Devon and Cullompton. 174-202.

White, R., (1999). "Criminality, Risk and Environmental Harm". Griffith Law Review, 8(2): 235–257.

White, R., (2002). "Environmental Harm and the Political Economy of Consumption". Social Justice, 29 (1–2): 82–102.

White, R., (2003) "Environmental Issues and the Criminological Imagination". Theoretical Criminology, 7(4): 483–506.

White, R., (2004). Introduction: Sociology, Society and the Environment. Στο: White P., (ed.) Controversies in Environmental Sociology. Cambridge University Press, Melbourne.

White, R., (2007a). Green Criminology and the Pursuit of Social and Ecological Justice. Στο: Beirne P., and South N., (eds) Issues in Green Criminology. Willan Publishing, Devon.

White, R., (2007c). Dealing with Environmental Harm: Green Criminology and Environmental Law Enforcement., Briefing Paper No. 5. Tasmanian Institute for Law Enforcement Studies. Hobart: University of Tasmania.

White, R., (2008a). A Green Criminological Perspective. Στο: McLaughlin E., και Newburn, T., (eds) The Sage Handbook of Criminological Theory. Sage, London.

White, R. (2008b). "Depleted Uranium, State Crime and the Politics of Knowing". Theoretical Criminology, 12(1): 31–54.

White, R., (2008). Crimes Against Nature: Environmental Criminology and Ecological Justice. Willan Pub, Collumpton, Devon.

White, R., (2011). Transnational Environmental Crime: Toward an Eco-Global Criminology. Routledge, London.

White, R., και Heckenberg, D., (2014). Green Criminology: An Introduction to the Study of Environmental Harm. Taylor and Francis. Kindle Edition.

V.

Παλιές και νέες διαστάσεις της θεωρίας και όψεις του εγκληματικού ζητήματος

Νικόλαος Τσίρος

Πανοπτισμός και βιοεξουσία ως ερμηνευτικά παραδείγματα του αντιβουλησιαρχικού μεταμοντερνισμού

Για τον επιστημονικό κλάδο της εγκληματολογίας, η φασματική καθιέρωση του Πανοπτισμού ως ερμηνευτικού μοντέλου κατανόησης της νεωτερικής εξουσίας συγκροτεί, σήμερα πλέον, μιαν εδραιωμένη αλλαγή παραδείγματος, σε σχέση με τις κλασικές, ουμανιστικές προσεγγίσεις του παρελθόντος. Μάλιστα, διαμέσου της γενίκευσης του συστήματος του Πανοπτισμού στο σύνολο της κοινωνικής ζωής, θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί ότι διευρύνονται και οι ανάλογες αξιώσεις ισχύος της εγκληματολογίας, ώστε να συνομιλεί απευθείας με το ίδιο το εξουσιαστικό φαινόμενο και την κοινωνική σημασία του. Τούτο οφείλεται στην απεριόριστη κατανόηση του Πανοπτισμού ως μηχανισμού κινητοποίησης ενός ολόκληρου πλέγματος της «μικροφυσικής της εξουσίας», που τελικά προσέδωσε και το αναγκαίο λειτουργικό βάθος για την κατανόηση της νεωτερικής εξουσίας. Ενώ δηλαδή ο Πανοπτισμός εκκίνησε αμιγώς ως ελεγκτικός μηχανισμός του σωφρονιστικού συστήματος, οι απαρχές του οποίου ανάγονται, κατά τον Foucault, στην πρότυπη μορφή φυλακής «Πανοπτικόν» του Bentham κατά τον 17ο αιώνα, βαθμιαία αναπτύχθηκε σε μιαν καθολική τεχνική για την πειθαρχική εξουσία της σύγχρονης εποχής. Τα σχολεία, τα εργοστάσια, οι στρατώνες εμπέδωσαν και αυτά, με τη σειρά τους, ένα «δεσμωτηριακό συνεχές»[1], που αποτέλεσε το συμπαγές ανάγλυφο για την εδραίωση της πειθαρχικής εξουσίας,

1 Βλ. για το θέμα, Νέστωρα Κουράκη (1988). «Το πρόβλημα της ποινικής καταστολής στο έργο του Μισέλ Φουκώ». Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, τ. 68Α, αφιέρωμα στον Ηλία Δασκαλάκη, σ. 142.

διαμέσου του λεπτοφυούς, κοινωνικού ελέγχου των εξουσιαζομένων. Κατ' ουσίαν, το μοντέλο του Πανοπτισμού εισήγαγε μια νέα κοινωνιολογική θεώρηση της εξουσίας. Το αποτέλεσμα αυτής της θεώρησης ήταν και η ριζοσπαστικοποίηση της εγκληματολογικής μεθόδου: στο εξής, η επιστήμη εγκολπώνεται την κοινωνική πρακτική του εξουσιαστικού φαινομένου, έτσι ώστε να μην μπορεί αλλά και να μην πρέπει πλέον να αυτοερμηνευθεί, εκτός του περιβάλλοντος μιας ορισμένης κοινωνιολογίας της εξουσίας. Συνοπτικά ειπωμένο: με αφετηρία το μοντέλο του Πανοπτισμού, ο εγκληματολογικός λόγος φαίνεται να αφομοιώνει το απαραίτητο για την εποχή μας κοινωνικοπολιτικό περιεχόμενό του. Υπό μιαν τέτοια έννοια, η σύγχρονη εγκληματολογία άπτεται θεμελιωδώς του φαινομένου της εξουσίας και των ποικιλώνυμων σημασιολογήσεών του.

Μια τέτοια εκδοχή των πραγμάτων, εάν και εφόσον αληθεύει, παράγει ένα άθροισμα γνωσιοθεωρητικών συνεπειών, που ενίοτε εκφεύγει του αρχικού κριτικού προσανατολισμού των θιασωτών της βιοεξουσίας. Καταρχήν τίθεται το ερώτημα, σε ποιο βαθμό παραμένει ανθρωπιστική η σημερινή κοινωνική θεωρία και κατ' επέκτασιν ο εγκληματολογικός λόγος που βασίζεται μονοσήμαντα στο αφήγημα της βιοεξουσίας.[2] Δια στόματος Foucault πιστέψαμε ότι πρέπει να παραμένουμε διαρκώς καχύποπτοι απέναντι σε φιλοσοφίες που ερείδονται στην ιδέα μιας απαραμείωτης υποκειμενικότητας, ήτοι απέναντι σε φιλοσοφίες του υποκειμένου που στιγματίστηκαν ως αθεράπευτα αισιόδοξες, ιδεαλιστικές ή ακόμη και αφελείς. Ο ιδιότυπος μεταμοντερνισμός του Foucault στηρίζεται σε αυτήν ακριβώς τη σχετικότητα της γνώσης, στη συνάρτησή της με την εξουσία και βεβαίως την προηγηθείσα νιτσεϊκή «Θανάτωση του Θεού». Γιατί λοιπόν να μην θανατωθεί σύμφωνα με τον γάλλο φιλόσοφο, και το ιδεολόγημα του υποκειμένου μέσω της μοριακής ρευστοποίησής του στο αχανές πεδίο των άπειρων σχέσεων εξουσίας; Αυτό ακριβώς το εγχείρημα ανέλαβε εργολαβικά ο Foucault ως γνήσιο πνευματικό τέκνο μιας εποχής που σημαδεύτηκε ανεξίτηλα από την ιδεολογικοπολιτική κατάρρευση του ανατολικού μπλοκ,

2 Για τον διάλογο του Foucault με τις κοινωνικές επιστήμες, βλ. Raymond Aron / Michel Foucault (2013). Διάλογος για την κοινωνιολογία και τις ανθρωπιστικές επιστήμες.

αλλά και από τον θορυβώδη απόηχο του εμβληματικού γαλλικού Μάη.[3] Σε άλλη μελέτη μου εξήγησα τον θανατόφιλο πυρήνα της φουκωικής ερμηνείας, δηλαδή εκείνης της ερμηνείας, που αντλεί το περιεχόμενό της από τη σταθερή, βαθιά πεσιμιστική επιθυμία της θανάτωσης του υποκειμένου, προς όφελος μια θεωρίας δομής, η οποία αρνείται να κατανοήσει υποστασιακά την εξουσία.[4] Πράγματι, ο Foucault ενδιαφέρθηκε ελάχιστα για το ζήτημα περί του ποιος και πώς ασκεί την εξουσία. Όμως οφείλω, εν προκειμένω, να επισημάνω και ίχνη μιας έστω ασθενούς κανονιστικότητας, καθώς και ίχνη ενός λανθάνοντος ουμανισμού, που βρίσκονται διάσπαρτα στο έργο του. Τόσο το συχνά εμφανιζόμενο ως πάσχον υποκείμενο των εξουσιαστικών μηχανισμών, όσο και ο αυτοεξουσιαμός ως αίτημα ευζωίας, όπως λεπταίσθητα αναδεικνύεται στο όψιμο έργο του, φανερώνουν την προσπάθεια του φιλόσοφου να συναντηθεί με μιαν ανθρωποκεντρική «αισθητική της ύπαρξης».[5] Νομίζω πάντως ότι η γνωσιοθεωρητική ζημιά της θανατόφιλης ερμηνευτικής της εξουσίας υπήρξε εν τω μεταξύ τόσο εκτεταμένη, ώστε τα αναδυόμενα χειραφετησιακά αιτήματα των τελευταίων κειμένων του να μην αρκούν για να διαρρήξουν την ήδη παγιωθείσα μεγάλη εικόνα του έργου του: ως ύστατος κριτής, η ιστορία κατέταξε μάλλον αδέκαστα τον Foucault στο αντιανθρωπιστικό ρεύμα της σύγχρονης γαλλικής φιλοσοφίας.

Πόθεν όμως αρύεται η κοινωνιολογία του μεταμοντερνισμού την καχυποψία της για ένα συνειδησιακά αυτοπροσδιορισμένο υποκείμενο; Ποιος είναι τελικά ο ορκισμένος αντίπαλός της και ποιος ο ανομολόγητος φόβος της; Για τους σκοπούς της παρούσας μελέτης επιλέγω τον, κατά τη γνώμη μου, σημαντικότερο, μεταξύ περισσοτέρων, αντίπαλο: πρόκειται για τον βολονταρισμό

3 Για τη συνολική κριτική του Foucault στο ανθρωπιστικό ιδεώδες του διαφωτισμού, βλ. Foucault (1988). Τι είναι Διαφωτισμός;

4 Νικόλαος Τσίρος (2014). «Απόδραση από το στρατόπεδο συγκέντρωσης της βιοπολιτικής εξουσίας», Ελληνική Κοινωνιολογική Εταιρεία, Πρακτικά 4ου Συνεδρίου με θέμα: Κοινωνικές Ταυτότητες και Κοινωνική Συνοχή: Προκλήσεις και Προοπτικές.

5 Για το θέμα, βλ. Diane Rubenstein. «Food of thought, metonymy in the late Foucault» (1987), Philosophy and Social Criticism, 12, July, σ. 194-212. Βλ. επίσης, Frédéric Gros (2007). Μισέλ Φουκό, σ. 117-121.

(βουλησιαρχία) εκείνης της ερμηνευτικής εκδοχής, που θεωρεί ότι ο άνθρωπος αποτελεί ένα καταρχήν ελεύθερο υποκείμενο, το οποίο για ιστορικούς λόγους έχει απολέσει τη σύμφυτη προς την ύπαρξή του ικανότητα του αυτοπροσδιορισμού, εξαιτίας μιας συγκεκριμένης μορφής κοινωνικής οργάνωσης, αυτής του καπιταλισμού. Με αφετηρία το νεανικό έργο του Μαρξ και ιδιαίτερα τα Οικονομικά και Φιλοσοφικά χειρόγραφα του 1844, η πολιτική βουλησιαρχία θεωρεί πως ο σοσιαλισμός θα επέλθει μόνον εφόσον το υποκείμενο αντιληφθεί την απώλεια της ελευθερίας του και επιχειρήσει να την ανακτήσει.[6] Η πολιτική βούληση αρκεί δηλαδή από μόνη της για την επίλυση του προβλήματος. Η υιοθέτηση της πολιτικής βουλησιαρχίας ως εργαλείο πρόσληψης της πραγματικότητας οδήγησε, πλείστες όσες φορές, σε αλλεπάλληλες νομοτελειακές απογοητεύσεις, με το πιο πολύκροτο ίσως παράδειγμα, την άνοδο και την πτώση των καθεστώτων του υπαρκτού σοσιαλισμού. Όθεν και ο στοιχειωμένος φόβος όσων ερμηνευτικών εκδοχών επιθυμούν να μην αναβιώσει αυτή η αρνητική εμπειρία του πρόσφατου ιστορικού παρελθόντος. Δεν είναι μόνον ο Foucault που έχοντας κατά νου την αρνητική εμπειρία και τις οικτρές πλάνες της πολιτικής βουλησιαρχίας υποτιμά ριζοσπαστικά τον παράγοντα άνθρωπο και τα ενεργήματά του. Η στρουκτουραλιστική ανθρωπολογία του LévisStrauss, η στρουκτουραλιστική γλωσσολογία του Saussure, ο δομομαρξισμός των Althusser και Πουλαντζά, ο μεταδομισμός και ο μεταμοντερνισμός ενίσχυσαν με τη σειρά τους σημαντικά ως ερμηνευτικά παραδείγματα, την αντιβουλησιαρχική τάση. Ετούτη η γνωσιοθεωρητικά στενεμένη πρόσληψη της βουλησιαρχίας από τη σύγχρονη πολιτική φιλοσοφία απέκοψε την κάθε προσπάθεια σύνδεσής της με μιαν ανανεωμένη φιλοσοφία του ανθρώπου. Με αυτό θέλω να πω, ότι η έννοια της βουλησιαρχίας ταυτίστηκε ανεπίτρεπτα με τις ιδεολογικοπολιτικές καταχρήσεις των ολοκληρωτικών καθεστώτων του 20ου αιώνα, ενώ σαν φιλοσοφικό ρεύμα έχει, σαφώς, ένα πολύ πιο διευρυμένο οντολογικό βάθος, που θέτει την ανθρώπινη βούληση ως την αναγκαία βάση για μιαν ηθική της ελευθερίας. Το λεγόμενο «αντιανθρωπιστικό»

6 Πρβλ. Ian Craib (2000). Σύγχρονη Κοινωνική Θεωρία. Από τον Πάρσονς στον Χάμπερμας. σ. 300-301.

ρεύμα της νεότερης ανθρωπιστικής επιστήμης τοποθέτησε τη βουλησιαρχία στην προκρούστεια κλίνη της πολιτικής ερμηνείας της, αποκόπτοντάς την ταυτόχρονα από το φιλοσοφικό της βάθος και από τις όποιες, ηθικές σημασίες της. Δια της αποκοπής αυτής καταδικάστηκε συλλήβδην ως ιδεολογικά ύποπτη κάθε μορφή θεώρησης, που ως κέντρο της θα είχε τον ίδιο τον άνθρωπο και τις ανάγκες του. Απέμεινε έτσι, γυμνός ο άνθρωπος, ως παίγνιο των σχέσεων εξουσίας, χωρίς ουδεμία πραγματική δυνατότητα διαφυγής από τις λογής λογής καταχρήσεις των εξουσιαστών του. Το αίτημα της αυτοσυνείδητης υποκειμενικότητας ρευστοποιήθηκε μέσα στη ζοφερή πραγματικότητα των καθημερινών μικροστρατηγικών της εξουσίας, που φαίνεται να επέδρασαν αμετάκλητα στους νέους τρόπους ζωής.

Η έννοια της βιοεξουσίας στο έργο του Foucault αποτελεί το πιο περίτρανο παράδειγμα αυτής της εξέλιξης. Το πρώτο βήμα για την κατανόηση της εξουσίας ως «εξουσίας – γνώσης» που διατρέχει το σύνολο του κοινωνικού ιστού, προπάντων όμως σε εκείνους τους χώρους που απαιτούν την απαράβατη υπακοή και ευπείθεια των κυριαρχουμένων, γίνεται στο έργο του Επιτήρηση και Τιμωρία. Η γέννηση της φυλακής. Το δεύτερο και πιο αποφασιστικό βήμα του σηματοδοτεί το τολμηρό πέρασμα από την πειθαρχική εξουσία στην έννοια της «βιοεξουσίας». Η βιοεξουσία περιλαμβάνει εκείνους τους μηχανισμούς που καθιστούν το σώμα αντικείμενο μιας χειραγωγημένης παραγωγικότητας, πλήρως υποταγμένο στις τεχνικές ντρεσαρίσματος και επαύξησης της αποδοτικότητάς του. Στον πρώτο τόμο του έργου του Ιστορία της Σεξουαλικότητας, ο Foucault εκθέτει το πεδίο της σεξουαλικότητας ως μιας από τις κρισιμότερες διευθετήσεις, μέσα από τις οποίες ασκείται αποτελεσματικά η εξουσία στο πλαίσιο των σύγχρονων δυτικών κοινωνιών. Το ζητούμενο είναι η κατασκευή του λεγόμενου «παραγωγικού» υποκειμένου, το οποίο θα συνεισφέρει στη λογική της απρόσκοπτης ανάπτυξης του καπιταλιστικού μοντέλου οργάνωσης της παραγωγής.[7] Όμως, κάπου εδώ ξεκινούν τα γνωσιοθεωρητικά προβλήματα της φουκωικής ερμηνείας. Ο Fou-

7 Για την έννοια του «παραγωγικού» υποκειμένου στο έργο του Foucault, βλ. Pierre Macherey (2013). Φουκώ και Μαρξ. Το παραγωγικό υποκείμενο.

cault αρνείται κατηγορηματικά να κατανοήσει την εξουσία ως μια σχέση έντασης μεταξύ υλικότητας και ορθολογικότητας.[8] Κατασκευάζει μια διαγραμματική έννοια της βιοεξουσίας ως ενύπαρκτης στον ανθρώπινο σώμα, που περιορίζεται αυστηρά στις πρακτικές της άσκησης και του καταναγκασμού της, φανερώνοντας έτσι τον τρόπο που οι άνθρωποι μετασχηματίζονται σε κοινωνικά υποκείμενα, ανεξαρτήτως των επιμέρους βιωμάτων τους και των ψυχικών προδιαθέσεών τους. Η κοινωνικοποίηση της ανθρώπινης φύσης λαμβάνει, δηλαδή, χώρα μέσω της εμπλοκής των υποκειμένων στους μηχανισμούς της εξουσίας, καθώς η ανάλυσή του παραμένει αρνητική σε μιαν ουσιοκρατική ή βουλησιαρχική απόπειρα σύλληψης του υποκειμένου. Ούτε συζήτηση βεβαίως περί ελευθερίας του ατόμου ως του αναγκαίου ζωτικού χώρου για την ανάπτυξη της προσωπικότητάς του και την ικανοποίηση των υλικών αναγκών του. Μια τέτοια, αντιουσιοκρατική ανάλυση διολισθαίνει ανεπαίσθητα, αλλά σταθερά, στην ολοσχερή αιχμαλωσία των εξουσιαζόμενων μέσα στα γρανάζια της κυρίαρχης εξουσίας του καιρού μας.

Δεν είναι άλλωστε τυχαίο, ότι η πεσιμιστική ανθρωπολογία του ιταλού φιλόσοφου Giorgio Agamben επεκτείνει και παροξύνει για τους σκοπούς της δικής της ανάλυσης, αυτήν ακριβώς την επιχειρηματολογία του Foucault. Μόνο που τώρα πια η βιοεξουσία συνδέεται αναπόδραστα με την κατάσταση εξαίρεσης, ακριβέστερα δε, με την κανονικότητα της κατάστασης εξαίρεσης. Έτσι, η νέα μορφή της βιοεξουσίας εισάγει ως κανόνα το δίκαιο της ανάγκης, καθώς στη θέση του φουκωικού Πανοπτισμού τοποθετεί το στρατόπεδο συγκέντρωσης ως το νέο σύμβολο της πολιτικής της.[9] Στο εξής, η κατάσταση εξαίρεσης παύει να αναφέρεται σε μιαν εξωτερική και προσωρινή κατάσταση πραγματολογικού κινδύνου, αφού το στρατόπεδο συγκέντρωσης μετασχηματίζεται, σύμφωνα με τον Agamben, στον απόλυτο νόμο της νεωτερικότητας. Ένας ακήρυχτος πόλεμος μαίνεται μέσα στην πόλη, σε τέτοιο βαθμό και

8 Έτσι, Michel Foucault (2013). Σκέψεις γύρω από τον Μαρξισμό, τη Φαινομενολογία και την Εξουσία, σ. 38.

9 Βλ. Giorgio Agamben (2005). Homo sacer. Κυρίαρχη εξουσία και γυμνή ζωή. Του ιδίου (2007). Κατάσταση εξαίρεσης. Όταν η «έκτακτη ανάγκη» μετατρέπει την εξαίρεση σε κανόνα και του ιδίου (2015). Αυτό που μένει από το Άουσβιτς. Το αρχείο και ο μάρτυρας.

σε τέτοια ένταση, ώστε να δημιουργούνται οι όροι ανάδειξης της θανατοπολιτικής ως του νέου κανονιστικού προτύπου ανάλυσης των κοινωνικοπολιτικών τεκταινομένων της εποχής μας. Απογυμνωμένοι από τα βασικά δικαιώματά τους ως πολιτών, οι αιχμάλωτοι ενός συμβολικά εκτεταμένου στρατοπέδου συγκέντρωσης βιώνουν μια «γυμνή» ζωή, μια ζωή που στην ουσία γίνεται πλέον αβίωτη.

Τέτοιες σκόπιμες παραθεωρήσεις του Πολιτικού που επιμένουν να το συλλαμβάνουν ως ένα αυτόνομο αναλυτικά πεδίο, καταλήγουν, με μαθηματική ακρίβεια, να αναβιώνουν προσυμβολαιακά, τύπου Hobbes, μοτίβα ερμηνείας του, που πόρρω απέχουν από την ομαλή λειτουργία του δημοκρατικού κανόνα. Όταν π.χ. ο Foucault ισχυρίζεται ότι η γνώση είναι η εξουσία να καθορίζουμε τους άλλους και ότι επομένως η γνώση συνιστά εξουσία εις βάρος των άλλων, παύει πλέον οποιαδήποτε συζήτηση περί της τυχόν απελευθέρωσης ή χειραφέτησης των ανθρώπων από τα οποιαδήποτε δεσμά τους.[10] Η πλήρης ταύτιση της εξουσίας με την ισχύ διασπά κάθε ιδέα δημοκρατικού συμβολαίου, καθώς έννοιες όπως η ελευθερία, η ισότητα και η αμοιβαιότητα (τα δόλια δηλαδή, κατά τον Foucault, ιδεολογήματα του Διαφωτισμού) είναι οι τυπικοί, πλην αναγκαίοι όροι, για την ενεργοποίησή του. Αυτή είναι η λογική συνέπεια της έλλειψης μιας ανανεωμένης φιλοσοφίας του υποκειμένου στο έργο του Foucault. Στην πραγματικότητα της κοινωνικής ζωής και μάλιστα της, εν μέσω εκτεταμένης κρίσης, εποχής μας, αυτό που απομένει, είναι μια μορφή ιδεολογικής κατάχρησης του ίδιου του όρου «βιοεξουσία», που κατ' αποτέλεσμα οδηγεί στην αδιαμαρτύρητη δικαίωση των πιο αντιδημοκρατικών μεθόδων άσκησης της εξουσίας.

Βεβαίως, τα παραπάνω ερμηνευτικά ζητήματα δεν θεραπεύονται με την αφελή αναβίωση της βουλησιαρχίας ως πολιτικής απάντησης στην κρίση. Εφόσον αποσαφηνιστούν επαρκώς τα θεωρητικά όρια μεταξύ μιας ανανεωμένης φιλοσοφίας του υποκειμένου και της βουλησιαρχίας που επ' ουδενί οδηγούν στη συγχώνευση του ενός με το άλλο ρεύμα, τότε μονάχα νομίζω, ότι μπορεί και πάλι να ξεκινήσει μια συζήτηση που θα εστιάζει στον άνθρωπο και τις ανάγκες του. Μαζί και πέραν του μαρξισμού, μαζί και πέραν του

10 Παρόμοια, Ian Craib, ό.π., σ. 377.

υπαρξισμού, μαζί και πέραν της βιοεξουσίας ως ερμηνευτικών μοντέλων της νεωτερικής εξουσίας υπάρχει πάντοτε το βουλευόμενο υποκείμενο που έλκεται ανεπίγνωστα από την προοπτική της απελευθέρωσής του και αναζητά την ευτυχία του διαμέσου της μεταμόρφωσης των κοινωνικών σχέσεων και τη δημιουργία ακόμη πιο ευνοϊκών συνθηκών για την ανάπτυξη της προσωπικότητάς του.[11] Απέναντι στην ωμή κανονιστικότητα και τη γενίκευση της κατάστασης εξαίρεσης θα υπάρχει πάντοτε η βίωση της ευτυχίας ως το συναίσθημα του Υποκειμένου της εμμενούς εξαίρεσης. Απέναντι στην ατελείωτη δυστυχία του δικαίου της ανάγκης ως εξαίρεσης θα ίσταται πάντοτε η ελευθερία του αγέρωχου υποκειμένου για να δημιουργεί κάτι στον κόσμο, αλλά και αυτό με τη σειρά του, ισοδύναμα νοούμενο ως εξαίρεση.[12]

Θα ολοκληρώσω τη μελέτη μου με ένα παράδειγμα εντοπισμένο στην αρχή της αποκαταστατικής δικαιοσύνης, ίσως ένα από τα πιο προνομιακά πεδία του σύγχρονου εγκληματολογικού λόγου. Η γενική ιδέα της αποκαταστατικής δικαιοσύνης είναι η αποκατάσταση των θυμάτων και των κοινοτήτων, η προώθηση της επανένταξης των δραστών, καθώς και η αποκατάσταση των σχέσεων μεταξύ δράστη, θύματος και τοπικών κοινωνιών. Η εκούσια βούληση συμμετοχής στα προγράμματα αποκαταστατικής δικαιοσύνης τόσο του εγκληματία όσο και του θύματος προϋποθέτει, ιδίως, την ανάληψη της ατομικής ευθύνης από το δράστη, την επανόρθωση της ζημίας ή βλάβης των θυμάτων κ.λπ. Η ιδέα της αποκαταστατικής δικαιοσύνης έχει δηλαδή ένα έντονα ηθολογικό υπόβαθρο, όπως αυτό αποτυπώνεται ευρέως στα Ηθικά Νικομάχεια του Αριστοτέλη, που θεωρεί αυτή τη μορφή της δικαιοσύνης ως εξαίρετη μορφή κοινωνικής δικαιοσύνης.[13] Όταν και εφόσον εφαρμόζεται στην κοινωνική ζωή, μπορεί να αμβλύνει τον ανθρώπινο πόνο και τις κοινωνικές ή οικονομικές ανισότητες.

---

11 Βλ. για το θέμα της αναζήτησης της ευτυχίας, βλ. την κλασική μελέτη του Άνταμ Σαφ (1965). Φιλοσοφία και Ανθρώπου. Μαρξισμός και Υπαρξισμός. σ. 128-139.

12 Επ' αυτού, Alain Badiou (2015). Μεταφυσική της πραγματικής ευτυχίας, σ. 81.

13 Για την έννοια της αποκαταστατικής δικαιοσύνης σε ποινικές υποθέσεις, βλ. Αγγελική Πιτσελά. Ελισάβετ Συμεωνίδου – Καστανίδου (επιμ.). Restorative Justice in Criminal Matters: Towards a new European Perspective.

Άλλωστε, η ίδια η δικαιοσύνη αποτελεί, κατά τον Αριστοτέλη, μια έξη που αποκτάται με πολύ κόπο και πηγάζει από την εσωτερική διάθεση της ψυχής να επιθυμεί στο να πράττει πάντα το δίκαιο.

Ας επιχειρήσουμε τώρα να ενσωματώσουμε την ιδέα της αποκαταστατικής δικαιοσύνης στο ερμηνευτικό περιβάλλον της φουκωικής βιοεξουσίας. Δεδομένης της, από τον Foucault, πλήρους αιχμαλωσίας του υποκειμένου μέσα στις εξουσιαστικές δομές, μια τέτοια ιδέα θα περιέπιπτε γρήγορα στη χλεύη του σχετικιστικού επιχειρήματος. Ο Foucault θα έλεγε περίπου τα εξής: ιδού άλλο ένα εργαλείο του πειθαρχικού ελέγχου για την εσωτερίκευση της καταστολής από πλευράς εγκληματία, ιδού άλλο ένα εργαλείο που ταυτίζει την ένοχη συνείδηση με την ατομική υπεθυνότητα κ.ο.κ. Επομένως, ο φαύλος κύκλος των άπειρων σχέσεων εξουσίας που αναπαράγουν διαρκώς τον εαυτό τους δεν τελειώνει ουσιαστικά ποτέ. Αυτό όμως είναι και το μεγάλο πρόβλημα της φουκωικής ερμηνείας: έχοντας αποψιλώσει την έννοια της βιοεξουσίας από κάθε αξιακή ή κανονιστική αναφορά οδηγείται αβίαστα στην υποτίμηση του ίδιου του δημοκρατικού ιδεώδους και των αρχών του.[14] Βεβαίως, από αναλυτικής άποψης, είναι πάντοτε χρήσιμο να υπενθυμίζει κανείς τις «γυμνές» αλήθειες των εξουσιαστικών τεχνικών. Δύσκολο είναι μονάχα να αντέξουμε τις αλήθειες αυτές ως κανόνες ζωής, και μάλιστα, όταν οι κοινωνικές περιστάσεις απαιτούν τον αναγκαίο, για την ατομική δράση, χώρο διακίνησης των ζωτικών ψευδών μας. Γι' αυτό, ας παραμείνει τουλάχιστον ευτυχής, όποιος μπορέσει να μάθει καλύτερα, τις αληθινές αιτίες των πραγμάτων. Αυτό άλλωστε είναι το ειδικότερο αίτημα του κοινωνιολογικού λόγου, το οποίο νομίζω ότι ασμένως προσυπογράφει και η σύγχρονη εγκληματολογία ως μέθοδος κατανόησης των παθογενειών του κοινωνικού.

Βιβλιογραφία

Agamben, G. (2005). Homo sacer. Κυρίαρχη εξουσία και γυμνή ζωή. Scripta,

14 Ο Michael Walzer (1986). «The Politics of Michael Foucault». Στο: David Couzens Hoy (επιμ.): Foucault. A Critical Reader, σ. 55, θεωρεί ότι ο Foucault δεν είναι καλός επαναστάτης, όχι μόνο γιατί δεν πιστεύει στην κατοχή της εξουσίας από συγκεκριμένα άτομα ή κοινωνικές τάξεις, αλλά και γιατί υποτιμά τον ρόλο του κυρίαρχου κράτους και της πολιτικής εξουσίας που εμπεριέχεται σε αυτό.

Αθήνα.
Agamben, G. (2007). Κατάσταση εξαίρεσης. Όταν η «έκτακτη ανάγκη» μετατρέπει την εξαίρεση σε κανόνα. Πατάκης, Αθήνα.
Agamben, G. (2015). Αυτό που μένει από το Άουσβιτς. Το αρχείο και ο μάρτυρας. Εξάρχεια, Αθήνα.
Aron, R. / Foucault, M. (2013). Διάλογος για την κοινωνιολογία και τις κοινωνικές επιστήμες, Ευρασία, Αθήνα.
Badiou, A. (2015). Μεταφυσική της πραγματικής ευτυχίας, Πατάκης, Αθήνα.
Craib, I. (2000). Σύγχρονη κοινωνική θεωρία. Από τον Πάρσονς στον Χάμπερμας, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.
Foucault, M. (1982). Ιστορία της σεξουαλικότητας, 1. Η δίψα της γνώσης, Ράππας, Αθήνα.
Foucault, M. (1988). Τι είναι διαφωτισμός; Έρασμος,Αθήνα.
Foucault, M. (2004). Επιτήρηση και τιμωρία. Η γέννηση της φυλακής, Ράππας, Αθήνα.
Foucault, M. (2013). Σκέψεις γύρω από τον Μαρξισμό, τη Φαινομενολογία και την Εξουσία, Futura, Αθήνα.
Κουράκης, Ν. (1988). «Το πρόβλημα της ποινικής καταστολής στο έργο του Μισέλ Φουκώ», Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, ειδικό τεύχος 68Α, αφιέρωμα στον Ηλία Δασκαλάκη, σ. 130-149.
Πιτσελά, Α. Συμεωνίδου – Καστανίδου, Ε. (επιμ.), (2013). Restorative Justice in Criminal Matters: Towards a new European Perspective, Σάκκουλας, Αθήνα – Θεσσαλονίκη.
Rubenstein, D. (1987). «Food of thought, metonymy in the late Foucault», Philosophy and Social Criticism, July, 12, σ. 194-212.
Σαφ, Α. (1965). Φιλοσοφία του Ανθρώπου, Θεμέλιο, Αθήνα.
Τσίρος, Ν. (2014), «Απόδραση από το στρατόπεδο συγκέντρωσης της βιοπολιτικής εξουσίας», Πρακτικά 4ου Πανελλήνιου Συνεδρίου Ελληνικής Κοινωνιολογικής Εταιρείας με θέμα: Κοινωνικές Ταυτότητες και Κοινωνική Συνοχή: Προκλήσεις και Προοπτικές, σ. 793-807
(www.hellenicsociology.gr/el/publications).
Walzer, M. (1986). The Politics of Michael Foucault. Στο: Courens H.D. (ed.), Foucault. A Critical Reader, Basil Blackwell Ltd, New York.

Μαρκέλλα Σιταρά

Ασφαλιστική διαχείριση και επιστημονική ουδετερότητα στην περίπτωση του SAVRY: μία προσέγγιση από τη σκοπιά της Κριτικής Εγκληματολογίας

> Οποιοσδήποτε παρατηρήσει τα παιδιά σε ένα νηπιαγωγείο θα μείνει έκπληκτος από την ποικιλία των συμπεριφορών που λαμβάνουν χώρα[...] Ποια από εκείνα τα παιδιά θα συνεχίσουν να είναι επιθετικά ως ενήλικες; Ποιο παιδί θα διωχθεί ποινικά και θα καταλήξει να γίνει ένας υπότροπος εγκληματίας;[...] Η επιτυχής αναγνώριση αυτών των παιδιών θα προσέφερε εξοικονόμηση χρόνου και χρημάτων στο ποινικό σύστημα και τις κοινωνικές υπηρεσίες (Garrido Genovés, 1989,8)

Αντικείμενο αυτής της ανάλυσης αποτελεί το SAVRY (Structured Assessment of Violence Risk in Youth). προγνωστικό τεστ που εκτιμά το ενδεχόμενο βίαιης συμπεριφοράς και υποτροπής ανηλίκων ηλικίας 12 έως 18 ετών. Το συγκεκριμένο αντικείμενο εντάσσεται στο πλαίσιο του ζητήματος του κοινωνικού ελέγχου ανηλίκων και, παράλληλα, θέτει την προβληματική της επαναφοράς της έννοιας της κοινωνικής επικινδυνότητας και του προληπτικού περιορισμού και τιμωρίας εφήβων και νέων.

Οι στόχοι της εισήγησης είναι:

- Να αντιταχθεί στην παρουσίαση του εκτιμητικού οδηγού SAVRY ως ενός επιστημονικά ουδέτερου τεχνικού εργαλείου και να καταδείξει τον συγκεκριμένο ιδεολογικό του χαρακτήρα
- να καταγγείλει την—δια μέσου της εφαρμογής του—παραβίαση βασικών δικαιωμάτων των ανηλίκων

- να θέσει καίρια ζητήματα και να αντι-προτείνει, υπό το θεωρητικό πρίσμα της κριτικής εγκληματολογίας

Από τη θετικιστική εγκληματολογία του Ενρίκο Φέρι έως τους νεοσυμπεριφοριστές και τους εγκληματολόγους της ασφαλιστικής διαχείρισης, ένας προβαλλόμενος ως επιστημονικά και πολιτικά ουδέτερος εγκληματολογικός λόγος χρησιμοποιώντας εννοιολογικές κατασκευές όπως η κοινωνική επικινδυνότητα, αντικοινωνικότητα, απόκλιση και κοινωνική παθολογία, έχει επιδιώξει διαχρονικά τη νομιμοποίηση της δομικής και θεσμικής βίας προς παιδιά και εφήβους με συγκεκριμένα κοινωνικοοικονομικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά. Στο μετανεωτερικό τοπίο του κοινωνικού ελέγχου, η κυριαρχία του θετικισμού εμμένει και η κατηγορία της «κοινωνικής επικινδυνότητας» επανέρχεται, μέσω του συνδυασμού της εγκληματολογίας με την ψυχολογία, την ψυχιατρική και τη στατιστική. Ο βαθμός ρίσκου ή επικινδυνότητας που προσδίδεται σε ένα παιδί ή έφηβο σε άμεση συνάρτηση με τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας, καθώς και του οικογενειακού και κοινωνικού του περιβάλλοντος, αποτελεί το στοιχείο που καθορίζει το θεσμικό χειρισμό που θα του απευθυνθεί. Όσο μεγαλύτερος ο βαθμός κινδύνου που εκτιμάται, τόσο περισσότεροι και πιο έντονοι θα είναι οι μηχανισμοί ελέγχου, τιμωρίας και ουδετεροποίησης που θα επιβληθούν στα παιδιά.

Το SAVRY (Δομημένος Οδηγός Εκτίμησης του Κινδύνου εκδήλωσης Βίας στους Νέους) είναι ένας τύπος ερωτηματολογίου που εφαρμόζεται σε έφηβους 12 με 18 ετών με σκοπό την πρόγνωση των πιθανοτήτων βίαιης και αντικοινωνικής συμπεριφοράς, υποτροπής και παραβίασης των όρων των ποινικών ή άλλων μέτρων. Μπορεί να εφαρμοστεί τόσο στο σχεδιασμό των μέτρων ποινικής, θεραπευτικής και άλλης παρέμβασης με τον ανήλικο, όσο και στην εποπτεία της πορείας τους. Το εργαλείο που αρχικά δημιουργήθηκε και εφαρμόστηκε στις ΗΠΑ και στον Καναδά, έχει εισαχθεί πλέον σε διάφορες ευρωπαϊκές χώρες. Όπως αναφέρεται στην εισαγωγή της ισπανικής έκδοσης του εγχειριδίου του SAVRY: «Η εκτίμηση της επικινδυνότητας και της πιθανότητας εκδήλωσης βίαιης συμπεριφοράς στους νέους είναι ένα βασικό στοιχείο που θα έπρεπε να συμπεριλαμβάνεται στην καθημερινή πρακτική των

φορέων και υπηρεσιών της δικαιοσύνης ανηλίκων, των ψυχιατρικών νοσοκομείων και των θεραπευτικών δομών» (Borum, κ.α., 2003,11).

Η κεντρική ιδέα του SAVRY συνίσταται στο ότι η επικινδυνότητα και η διακινδύνευση δεν θεωρούνται πλέον στατικές, αλλά δυναμικές έννοιες, οι οποίες σχετίζονται με τις καταστάσεις και τις συνθήκες, μεταβάλλονται συχνά και ποικίλουν ως προς τις πιθανότητες εμφάνισης τους. Δηλαδή, ένας ανήλικος μπορεί να γίνει επικίνδυνος και βίαιος ανάλογα με τις συνθήκες, τις ευκαιρίες που έχει και το περιβάλλον. Συμπερασματικά, η υιοθέτηση της παραπάνω λογικής εκφράζει το πέρασμα από την απλή πρόγνωση της επικινδυνότητας, στη δημιουργία ενός μοντέλου που εμπλέκει περισσότερες εκλεπτυσμένες διαδικασίες και μηχανισμούς κοινωνικού ελέγχου.

Η διάγνωση του βαθμού ύπαρξης παραγόντων οι οποίοι θεωρούνται ότι έχουν σοβαρή επίπτωση στην αύξηση ή την μείωση του κινδύνου, μπορεί να συμβάλλει προληπτικά στην αποτροπή ή διαχείριση συμπεριφορών και καταστάσεων. Ο Πίνακας 1 παρουσιάζει τους 24 παράγοντες κινδύνου και τους 6 παράγοντες προστασίας του SAVRY, οι οποίοι αποτελούν την εκτιμητική βάση του Οδηγού.

Αφού συγκεντρωθούν πληροφορίες για τον ανήλικο από διάφορες πηγές πληροφόρησης καθώς και μέσω του ιδίου, ο επαγγελματίας που εφαρμόζει το Εργαλείο συμπληρώνει το ερωτηματολόγιο με τον τρόπο που του υποδεικνύεται. Κάθε παράγοντας είναι τυποποιημένος σε μια κλίμακα τριών επιπέδων: υψηλό-μέτριο-χαμηλό.Δίνονται συγκεκριμένες οδηγίες κωδικοποίησης για κάθε στοιχείο και για κάθε επίπεδο της κλίμακας. Τα αποτελέσματα του ερωτηματολογίου δομούν το τελικό πόρισμα για την εκτίμηση του κινδύνου, το οποίο θα πρέπει να λαμβάνεται σοβαρά υπόψη σε οποιαδήποτε απόφαση και μέτρο για τον ανήλικο. Η εφαρμογή του τεστ εκτίμησης του κινδύνου επαναλαμβάνεται σε τακτά χρονικά διαστήματα ιδιαίτερα σε περιπτώσεις νέων που έχουν χαρακτηριστεί «υψηλού κινδύνου» ή/και βρίσκονται σε κάποια μεταβατική φάση (πχ. Από το καθεστώς στέρησης της ελευθερίας σε ένα καθεστώς έκτισης κάποιας εναλλακτικής ποινής).

Το SAVRY, αν και παρουσιάζεται ως ένα ουδέτερο τεχνικό επιστημονικό εργαλείο, συνιστά ένα συγκεκριμένο τρόπο εστίασης

Πίνακας 1: Παράγοντες Κινδύνου και Προστασίας του SAVRY

Ιστορικοί παράγοντες	**Κοινωνικοί/Περιβαλλοντικοί Παράγοντες**	**Ατομικοί / κλινικοί παράγοντες**	**Παράγοντες Προστασίας**
Προγενέστερες εκδηλώσεις βίας	Εγκληματικότητα στις ομάδες συνομηλίκων	Αρνητικές συμπεριφορές	Προ-κοινωνική εμπλοκή
Ιστορικό μη βίαιων παραβατικών πράξεων	Απόρριψη από τις ομάδες συνομηλίκων	Παρορμητικότητα/ διακινδύνευση	Έντονη κοινωνική στήριξη
Πρώιμη έναρξη βίαιων τάσεων και συμπεριφορών	Βίωμα άγχους και ανικανότητας στην αντιμετώπιση των δυσκολιών	Κατανάλωση τοξικών ουσιών	Ισχυροί Δεσμοί με τουλάχιστον έναν ενήλικα που λειτουργεί ως κοινωνικοποιητικό πρότυπο
Δυσχερής έκβαση προηγούμενων παρεμβάσεων	Μειωμένη εκπαιδευτική ικανότητα των γονιών	Προβλήματα στη διαχείριση του θυμού	Θετική στάση προς τις παρεμβάσεις και προς την Αρχή
Ιστορικό αυτοτραυματισμών και τάσεων αυτοκτονίας	Έλλειψη προσωπικής και κοινωνικής στήριξης από άλλους ενήλικες	Χαμηλός βαθμός ενσυναίσθησης και ενοχών	Ισχυρή δέσμευση με το σχολείο ή την εργασία
Έκθεση σε βία στο οικογενειακό περιβάλλον	Περιθωριακό περιβάλλον	Προβλήματα συγκέντρωσης/ υπερκινητικότητας	Επιμονή, ως στοιχείο της προσωπικότητας
Ιστορικό παιδικής κακοποίησης		Μειωμένη εμπλοκή στα προγράμματα παρέμβασης	
Εγκληματικότητα στην οικογένεια		Μειωμένο ενδιαφέρον και δέσμευση στο σχολείο και στην εργασία	
Αποχωρισμός από τους γονείς σε μικρή ηλικία			
Χαμηλή σχολική επίδοση			

και κατασκευής της πραγματικότητας, εκφραστή ιδεολογίας και εργαλείο κοινωνικού ελέγχου γιατί:

- Προεπιλέγει και κατασκευάζει εννοιολογικές κατηγορίες και συσχετίσεις. Επιβάλλει ποιοι είναι αυτοί οι παράγοντες-καταστάσεις οι οποίοι, όταν εντοπίζονται στους νέους, εκφράζουν πιθανότητα μελλοντικής βίαιης συμπεριφοράς. Επιπλέον, καθορίζει έμμεσα τις σχέσεις και τους τρόπους διασύνδεσης μεταξύ των παραγόντων. Δηλαδή, ο εντοπισμός της ύπαρξης μιας ορισμένης κατάστασης ή συνθήκης, προδιαθέτει την ταυτόχρονη ύπαρξη και άλλων καταστάσεων και συνθηκών, οι οποίες όλες μαζί αιτιολογούν την πιθανή μελλοντική εκδήλωση βίας. Ενδεικτικά, η έλλειψη συνεργασίας ή η μειωμένη προσωπική εμπλοκή του παιδιού σε ένα πρόγραμμα θεσμικής παρέμβασης που του επιβάλλεται, θεωρείται ως ένας δείκτης μέτρησης της πιθανότητας εκδήλωσης βίας από μέρους του εφήβου. Επιπλέον, αυτός ο παράγοντας θεωρείται ότι μπορεί να είναι δείγμα και άλλων προγενέστερων αρνήσεων και αντιδράσεων στην προσωπική ιστορία του παιδιού, όπως η ανυπακοή στους γονείς ή η μη τήρηση προηγούμενων δικαστικών περιοριστικών αποφάσεων που το αφορούσαν. Η κοινωνική πραγματικότητα κατασκευάζεται από τους ερευνητές-συγγραφείς του SAVRY και, στη συνέχεια, γίνεται αποδεκτή και εσωτερίκευεται από τους επαγγελματίες που καλούνται να εφαρμόσουν ένα, κατά τα λεγόμενα, «ουδέτερο τεχνικο-επιστημονικό εργαλείο».
- Η θεωρητική του βάση και οι βιβλιογραφικές του αναφορές εκφράζουν ξεκάθαρα έναν θετικιστικό προσανατολισμό.

Στην επίσημη ιστοσελίδα του καθώς και στην εισαγωγή του, οι συγγραφείς του SAVRY αναφέρουν ότι η δημιουργία του στηρίζεται στην πιο σύγχρονη και έγκυρη επιστημονική βιβλιογραφία. Με μια επισκόπηση της αναφερόμενης βιβλιογραφίας διακρίνονται ποιες είναι αυτές οι θεωρητικές βάσεις και αναφορές που χαρακτηρίζονται ως οι περισσότερο κατάλληλες, έγκυρες και επικαιροποιημένες σχετικά με το υπό μελέτη αντικείμενο. Ενδεικτικά, στη βιβλιογραφία συμπεριλαμβάνονται θεματικές και προσεγγίσεις, όπως οι ψυχικές

διαταραχές και η στατιστική διάγνωσή τους, τα εξελικτικά μοντέλα εγκληματικής συμπεριφοράς, μοντέλα κατηγοριοποίησης, ο παράγοντας αστικό περιβάλλον και υποβαθμισμένη γειτονιά ως επίδραση στην κοινωνική προσαρμοστικότητα των παιδιών, η βία και επιθετικότητα από την σκοπιά της κλινικής ψυχολογίας. Θα μπορούσε, άραγε, η παραπάνω επιλογή βιβλιογραφικών αναφορών που εκφράζει έναν σαφή θετικιστικό προσανατολισμό και δε συμπεριλαμβάνει άλλες εναλλακτικές εστιάσεις του ζητήματος, να θεωρηθεί ως μία έκφραση αξιολογικής ουδετερότητας και χρήσης αντικειμενικών κριτηρίων ως προς την θεμελίωση της θεωρητικής βάσης του Οδηγού;

γ) Δεν λαμβάνονται υπόψη οι προσωπικές ερμηνείες και νοηματοδοτήσεις των ανηλίκων

Στην αξιολόγηση του κινδύνου κυριαρχεί η ποσοτική μέτρηση και ανάλυση και δεν λαμβάνονται υπόψη οι προσωπικές ερμηνείες και νοηματοδοτήσεις των ανθρώπων των οποίων η δράση, η στάση και ο χαρακτήρας μελετάται. Ως εκ τούτου, μία άρνηση ή μειωμένη συμμετοχή σε ένα πρόγραμμα παρέμβασης, προσμετράται αρνητικά για την αξιολόγηση του υποκειμένου αγνοώντας τα προσωπικά νοήματα και το βίωμα του άμεσα ενδιαφερόμενου. Υπό αυτή την οπτική, η μη συμμετοχή και συνεργασία του ανηλίκου δεν θα μπορούσε να αποτελεί λόγο οι αρμόδιες υπηρεσίες να αναστοχαστούν πάνω στο περιεχόμενο, μεθοδολογία ή/και πλαίσιο της παρέμβασης με το παιδί και να την επαναξιολογήσουν.

δ) Ενισχύει την ψυχιατρικοποίηση και εγκληματοποίηση της «μη κανονικοποιημένης» συμπεριφοράς.

Το SAVRY επιβάλλει κανονιστικά πρότυπα και αρνείται τον «άλλον τόπο» της απόκλισης και της διαφορετικότητας. Η εικόνα που διαμορφώνεται και διαχέεται για τον παραβατικό ή παρεκκλίνοντα έφηβο είναι αυτή του φορέα ελλειμάτων και προβληματικότητας μέσα σε μία, κατά τα άλλα, υγιή κοινωνία ευταξίας. Σε αυτό το πλαίσιο, προωθείται, επιπλέον, η εγκληματοποίηση της ήδη ψυχιατρικοποιημένης συμπεριφοράς (αναφορά σε σύνδρομα ορισμένα με τα διαγνωστικά κριτήρια του DSM-IV TC). Ενδεικτικά, η έλλειψη προσοχής-συγκέντρωσης και η υπερκινητικότητα θεωρούνται ότι μπορούν να αποτελέσουν προγνωστικό της

μελλοντικής εκδήλωσης βίας και της αντικοινωνικής συμπεριφοράς του ανηλίκου.

ε) Νομιμοποιεί τη δομική και θεσμική βία και επιβάλλει έναν νέο-υγιεινιστικό έλεγχο. Μη αναγνωρίζοντας τη δομική και θεσμική βία που έχει δεχτεί/δέχεται ο ανήλικος, τη νομιμοποιεί και ενοχοποιεί αποκλειστικά το άτομο και το άμεσο περιβάλλον του. Προτάσσοντας την πρόληψη ως αναγκαίο στοιχείο για την ασφάλεια του πληθυσμού, αυξάνοντας τα είδη κατηγοριοποίησης και ταξινομώντας, αποκλείοντας μέσω της «εξυγίανσης», το SAVRY λειτουργεί ως μέσο επιβολής ενός νέο-υγιεινιστικού ελέγχου. Συνολικά, στο όνομα της πρώιμης διάγνωσης, προωθεί τον προληπτικό περιορισμό, αποκλεισμό και καταστολή.

στ) Προσβάλλει το δικαίωμα προστασίας της ιδιωτικής σφαίρας και του τεκμηρίου της αθωότητας

Το SAVRY προσβάλλει θεμελιακά δικαιώματα των εφήβων στους οποίους απευθύνεται. Για να επιτευχθεί η διάγνωση και η αξιολόγηση των παραγόντων κινδύνου και προστασίας, είναι αναγκαία η συγκέντρωση πληροφοριών για πολυάριθμες όψεις της προσωπικής και οικογενειακής ζωής των νέων, την σχέση τους με το σχολείο και την εργασία, τη συμπεριφορά και τη διάθεσή τους, το κοινωνικό τους περιβάλλον και άλλα. Αυτή η διαδικασία συγκέντρωσης πληροφοριών εμπλέκει πολλούς κοινωνικούς θεσμούς και πρόσωπα (αστυνομία, καθηγητές, γονείς, ψυχολόγους, κοινωνικούς λειτουργούς). στιγματίζει το παιδί και παραβιάζει το δικαίωμα στην προστασία της προσωπικής σφαίρας. Επιπλέον, το ανήλικο άτομο περιορίζεται και τιμωρείται (μέσω της επιτήρησης του, της άρνησης αδειών ή μετατροπής της ποινής του, της «θεραπείας» του κ.α.) εξαιτίας μιας υποτιθέμενης επικινδυνότητας που φέρει και που πιθανολογείται ότι θα εκφραστεί στο μέλλον, δηλαδή για κάτι που μέχρι τώρα δεν έχει διαπραχθεί. Αυτή η ετικέτα του βίαιου και κοινωνικά επικίνδυνου και η αντίστοιχη τιμωρητική διαχείριση που της επιβάλλεται, καταπατά το δικαίωμα στο τεκμήριο αθωότητας (Rivera Beiras, 2015,131).

Για όλα τα παραπάνω, ο σχεδιασμός του ποινικού ελέγχου και της αντεγκληματικής πολιτικής στη βάση της διαχείρισης της διακινδύνευσης ανταποκρίνεται σε λογικές και επιλογές καθαρά

πολιτικές και έχει αξιολογικό χαρακτήρα. Σε αυτό το σημείο, είναι σημαντικό να συνδέσουμε το ζήτημα με την άποψη των Schwendinger και Schwendinger (Λάζος, 2007,164). οι οποίοι υποστηρίζουν ότι το έγκλημα και η τιμωρία, η νομιμότητα, η κανονικότητα και η απόκλιση είναι πολιτικά φορτισμένες και σημασιοδοτημένες έννοιες και, συνεπώς, η μελέτη τους δεν μπορεί να θεωρείται αξιολογικά ουδέτερη.

Στον αντίποδα, διεκδικώντας την γλώσσα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της ελευθερίας στην κοινωνική και αντεγκληματική πολιτική, κρίνονται αναγκαία η διάδοση και υποστήριξη των παρακάτω θέσεων της κριτικής εγκληματολογίας, όπως:

1) Η παραδοχή του γεγονότος ότι ο ορισμός του «κινδύνου», τα χαρακτηριστικά του και οι διαβαθμίσεις του (όπως το τι πρέπει να εκτιμάται ως κίνδυνος, τι αντιλαμβανόμαστε ως ασφάλεια, ποιος παράγει κινδύνους και ποιος πρέπει να προστατευτεί από αυτούς) αποτελούν πολιτική απόφαση και σχετίζονται με τις στρατηγικές του επίσημου κοινωνικού ελέγχου.

2) Η αντίσταση στην κυρίαρχη αντίληψη των θετικιστικών θεωριών ότι η κοινωνία (ως μια αντανάκλαση του πολιτικοοικονομικού συστήματος) είναι υγιής και ότι το «προβληματικό», «ελλειμματικό», «παθολογικό» άτομο ή μειοψηφία ατόμων είναι αυτοί που πρέπει να αλλάξουν, θεραπευτούν, αναμορφωθούν.

3) Η υιοθέτηση της ιστορικο-κοινωνικής διάστασης για τη δικαιοσύνη και τα ανθρώπινα δικαιώματα, όπως αυτή ορίζεται από τον Alessandro Baratta (1995). Σε αυτή τη διάσταση λαμβάνονται υπόψη ως απαραίτητα στοιχεία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων όχι μόνο οι φυσικές ανάγκες (ανάγκες για την ανθρώπινη επιβίωση). αλλά και οι πραγματικές ανώτερες ανάγκες των ανθρώπων (όπως οι πνευματικές ανάγκες, ανάγκες αυτοεκτίμησης, αυτοπραγμάτωσης) που αυξάνονται παράλληλα και σε συνάρτηση με την ικανοποίηση των φυσικών αναγκών. Η ύπαρξη της δομικής βίας καταστέλλει τις πραγματικές ανάγκες και εξαιτίας αυτού, καταπατά τα ανθρώπινα δικαιώματα. Υιοθετώντας αυτή την οπτική, η διεκδίκηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων είναι συνώνυμο του αγώνα για την κατάργηση της δομικής βίας, η οποία, πλέον, γίνεται αντιληπτή ως η απουσία κοινωνικής δικαιοσύνης και ως βάση για την αναγνώριση

και ερμηνεία της κοινωνικής σύγκρουσης.

Βιβλιογραφία

Ελληνική

Βιδάλη Σ., Κουλούρης Ν. (2012). Αποκλίνουσα Συμπεριφορά και Ποινικό Φαινόμενο. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Γεωργούλας, Σ. (2009). Παρέκκλιση Ανηλίκων. Εκδόσεις ΚΨΜ, Αθήνα.

Λάζος, Γ.(2007). Κριτική Εγκληματολογία. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Ξενόγλωσση

American Psychiatric Association (2000). DSM IV-TR. Manual diagnóstico y estadístico de los trastornos mentales. Εκδόσεις Masson, Barcelona.

Baratta, A. (1986). Criminología crítica y crítica del derecho penal: Introducción a la sociología jurídico-penal, Εκδόσεις Siglo XXI Autores, Πόλη του Μεξικού.

Baratta, A. (1995). Situación de la protección de los derechos del Niño. Στο: Cançado Tr., Gonzalez V., (επιμέλεια). Estudio de Derechos humanos, Tomo II. Instituto Interamericano de Derechos Humanos, San José-Costa Rica, σελ. 315-329 http://biblio.juridicas.unam.mx/libros/4/1836/24.pdf.

Borum, R., Bartel, P., Forth, A.(2003). SAVRY: Manual para la valoración estructurada de riesgo de violencia de jóvenes. Generalitat de Catalunya Departament de Justicia-Centre d'Estudis Juridics i Formacio Especializtzada, Barcelona.

Brandariz Garcia, J. (2014). "La difusión de lógicas actuariales y gerenciales en las políticas punitivas", In Dret: Revista para el analysis del Derecho, n. 2. http://www.indret.com/pdf/1038.pdf

Cabezas Salmeron, J (2012). "Protegernos de los jóvenes". Revista: Critica penal y poder, n. 2, σελ.189-200. http://revistes.ub.edu/index.php/CriticaPenalPoder/index

De Giorgi, A. (2005). Tolerancia Cero. Estrategias y practicas de la sociedad de control. Εκδόσεις Virus, Βαρκελώνη.

De Leo, G. (1985). La Justicia de Menores. La delincuencia juvenil y sus instituciones. Εκδόσεις Teide, Βαρκελώνη.

Farrington, D. (2002). Developmental criminology and risk focused prevention. Στο: Maguire, M., Morgan R., Reiner R. (eds.) The Oxford Handbook of Criminology, 3rd edition. Oxford University Press, Oxford, pp. 657-701.

Garland, D. (2001). The Culture of control: crime and social order in contemporary society. Oxford University Press, Oxford.

Garrido Genovés, V. (1989). Pedagogía de la Delincuencia Juvenil. Εκδόσεις CEAC, Βαρκελώνη.

Harcourt, B. (2007). Against prediction: Punishing and Polishing in an actuarial Age. University of Chicago Press, Chicago.

Kazdin, A., Buela Casal G. (2001). Conducta antisocial. Evaluación, tratamiento y prevención en la infancia y adolescencia. Εκδόσεις Pirámide, Μαδρίτη.

Nunez, V. (2010). Encrucijadas de la educación social. Εκδόσεις UOC, Βαρκελώνη.

Rivera Beiras, I. (2015). «Actuarialismo penitenciario. Su recepción en España». Revista Crítica Penal y Poder, n. 9. σσ. 102-144. http://revistes.ub.edu/index.php/CriticaPenalPoder/index

Μαρία Αναγνωστάκη

Εναλλακτικά/ευεργετικά μέτρα στη νομοθεσία περί ναρκωτικών: πορίσματα μελέτης

Εισαγωγή

Η χρήση και η διακίνηση εξαρτησιογόνων ουσιών άρχισε να αποτελεί κοινωνικό ζήτημα στη χώρα μας τη δεκαετία του 1980. Μέχρι τότε ο έλεγχος και η απαγόρευση της χρήσης αφορούσε κυρίως περιθωριακές ομάδες του πληθυσμού που έκαναν χρήση χασίς, ενώ δεν υπήρχε δημόσιο ενδιαφέρον για το θέμα των «ναρκωτικών» ως τα τέλη της δεκαετίας του 1970 (Τσίλη 1995: 17-18). Η παγκόσμια αύξηση της χρήσης ψυχοτρόπων ουσιών και η σύνδεσή τους με τα κοινωνικά κινήματα χειραφέτησης της νεολαίας αλλά και με την ψυχαγωγική κατανάλωση, έφεραν έντονη ανησυχία στην ελληνική κοινωνία που διερχόταν μια περίοδο μετασχηματισμού και αλλαγών. Έτσι, όταν στα μέσα της δεκαετίας του 1980 άρχισε να διαδίδεται μεταξύ ομάδων νέων η χρήση χασίς και ηρωίνης, το ζήτημα των ναρκωτικών ήρθε στο επίκεντρο του πολιτικού διαλόγου. Με αφορμή την ψήφιση νέας νομοθεσίας (ο μετέπειτα Ν. 1729/1987) διαμορφώθηκε ένας πολιτικός λόγος με έντονο ιδεολογικό περιεχόμενο, που ανέδειξε την «τοξικομανία» ως κυρίαρχο πρόβλημα της νεολαίας, συνδεδεμένο με το «άνοιγμα» της ελληνικής κοινωνίας προς ξένα πρότυπα (Τσίγγανου 2003, Τσίλη 1995: 240-241). Μετά από έντονες διαβουλεύσεις, ο Ν. 1729/1987 υιοθέτησε ως βασικές αρχές την επιεική αντιμετώπιση των εξαρτημένων χρηστών, την πρόβλεψη συμμετοχής τους σε θεραπευτικά προγράμματα (ΚΕΘΕΑ) και την αυστηρή τιμωρία των διακινητών-εμπόρων, ενώ δεν προχώρησε στο διαχωρισμό μεταξύ των λεγόμενων σκληρών / μαλακών ναρκωτικών. Έκτοτε, το

δίπολο τοξικομανής-θύμα-ασθενής / έμπορος-θύτης παραμένει στο επίκεντρο των κοινωνικών αναπαραστάσεων αλλά και της ποινικής αντιμετώπισης του ζητήματος των ναρκωτικών, παρότι φαίνεται ότι συχνά μπορεί να αντιπροσωπεύει δύο ιδιότητες του ίδιου προσώπου (Βιδάλη 2014, Παρασκευόπουλος 2010α, 2010β).

Σήμερα, η επέκταση της ελεύθερης αγοράς, το διεθνικό εμπόριο και η παγκοσμιοποίηση του εγκλήματος τόσο του οργανωμένου και του οικονομικού, έχουν αλλάξει το τοπίο της διακίνησης των ναρκωτικών (CICAD 2015, UNODC 2008). Παράλληλα, οι νέες τεχνολογίες και ιδίως η χρήση του διαδικτύου έχουν συμβάλλει στην ευρεία διάδοση νέων ψυχοδραστικών ουσιών, που δημιουργούν νέα δεδομένα στην αγορά ναρκωτικών (ΕΚΤΕΠΝ 2015: 123-124). Η αντιμετώπιση του φαινομένου αποτελεί πλέον ζήτημα ευρωπαϊκό αλλά και διεθνές. Η χώρα μας ακολουθεί τις εξελίξεις έχοντας διαμορφώσει μια εθνική πολιτική για τα ναρκωτικά με βασικούς άξονες τη μείωση της προσφοράς μέσω της βελτίωσης της αποτελεσματικότητας των διωκτικών μηχανισμών, τη μείωση της ζήτησης με τη δημιουργία και την υποστήριξη συγκροτημένων παρεμβάσεων πρόληψης σε τοπικό επίπεδο και την πλήρη ανάπτυξη υπηρεσιών θεραπείας με δυνατότητα συμμετοχής σε προγράμματα αποχής από τη χρήση ουσιών, χρήσης υποκατάστατων ουσιών και μείωσης της βλάβης (ΣΟΔΝ-ΕΜΠ 2015, ΕΚΤΕΠΝ 2015: 23-29, 59-73, 91-97). Σύμφωνα με την πρόσφατη πανευρωπαϊκή έρευνα στο σχολικό πληθυσμό για τη χρήση οινοπνευματωδών και άλλων εξαρτησιογόνων ουσιών (ΕΠΙΨΥ 2012, EMCDDA 2016), η Ελλάδα παρουσιάζει χαμηλότερα ποσοστά σε όλους τους δείκτες που αφορούν τη χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών, την ηλικία έναρξης και την πρόσβαση στις ουσίες, συγκριτικά με τον ευρωπαϊκό μέσο όρο, χωρίς ωστόσο να υπάρχουν πρόσφατα στοιχεία για τα επίπεδα επικράτησης της χρήσης στο γενικό πληθυσμό (ΕΚΤΕΠΝ 2015: 17-20).

Η αντιμετώπιση των χρηστών ναρκωτικών από το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης αποτελεί ένα κρίσιμο ζήτημα αντεγκληματικής πολιτικής, καθώς αποτελεί το σημείο όπου τέμνονται οι δημόσιες πολιτικές για τα ναρκωτικά και τη δημόσια υγεία με τους μηχανισμούς ελέγχου και το σωφρονιστικό σύστημα. Παρότι οι

περισσότερες χώρες διαθέτουν πλέον εναλλακτικά της φυλάκισης μέτρα για δράστες αδικημάτων που σχετίζονται με τα ναρκωτικά και τη χρήση τους, ο πληθυσμός των φυλακών εξακολουθεί κατά μεγάλο μέρος να αποτελείται από χρήστες ναρκωτικών (EMCDDA 2012). Μια επισκόπηση μελετών κυρίως στις Ηνωμένες Πολιτείες κατέγραψε ένα ποσοστό 10-48% ανδρών και 30-60% γυναικών κρατουμένων που είχαν προβλήματα χρήσης ή εξάρτησης από ουσίες ένα μήνα πριν από την είσοδό τους στη φυλακή (Fazel κ.α 2006). Εξάλλου, σύμφωνα με στοιχεία από 13 χώρες της ΕΕ, το 15-39% των κρατουμένων δηλώνουν ότι έχουν κάνει χρήση ηρωίνης, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό στο γενικό πληθυσμό είναι 1% (EMCDDA 2012: 9). Είναι φανερό ότι οι προβληματικοί χρήστες ναρκωτικών διατρέχουν υψηλότερο κίνδυνο σύλληψης και ποινικής δίωξης καθώς εμπλέκονται καθημερινά τόσο με την παράνομη αγορά των ναρκωτικών όσο και με παραβατικές δραστηριότητες προκειμένου να εξασφαλίσουν τις αναγκαίες γι' αυτούς ποσότητες. Επιπλέον, αν και πολλοί χρήστες μειώνουν ή σταματούν τη χρήση με την είσοδό τους στη φυλακή, άλλοι την ξεκινούν ή υιοθετούν πιο επικίνδυνες συμπεριφορές κατά τη διάρκεια της κράτησής τους (Lukasiewicz και άλλοι, 2007). Από την άλλη πλευρά, είναι γνωστό ότι οι περισσότεροι κρατούμενοι στις φυλακές της Ευρώπης προέρχονται από τις πιο περιθωριοποιημένες και ευάλωτες κοινωνικές ομάδες (WHO 2007: 10), καθώς συμπιέζονται και αποκλείονται ολοένα και περισσότερο στη σύγχρονη μετανεωτερική εποχή (Garland 2001, Wacqant 2009, Μάτσα 2011, Βιδάλη 2014, Κοσμάτος 2015). Φαίνεται, επομένως, πως το σημείο της σύλληψης ή της φυλάκισης θα μπορούσε να αποτελεί την αφετηρία πρόσβασης μιας ομάδας υψηλού κινδύνου σε υπηρεσίες θεραπείας και υγείας (EMCCDA 2012: 27).

Πράγματι και στη χώρα μας ο πληθυσμός των φυλακών αποτελείται κατά μεγάλο μέρος από κρατουμένους για αδικήματα του νόμου περί ναρκωτικών, παρά τις διαχρονικές προσπάθειες να αντιμετωπισθούν οι εξαρτημένοι χρήστες με θεραπευτικά μέτρα αντί της φυλάκισης. Από το 1987 που ψηφίστηκε ο Ν. 1729/1987 ακολούθησαν συνολικά είκοσι (20) τροποποιήσεις, έξι (6) από τις οποίες για θέματα εναλλακτικής μεταχείρισης των εξαρτημένων χρηστών, χωρίς ωστόσο να επιφέρουν σημαντική επίδραση στον

αριθμό των κρατουμένων της ειδικής αυτής κατηγορίας. Η τελευταία νομοθετική προσπάθεια (Ν. 4139/2013) επιχείρησε να μετατοπίσει λίγο την δημόσια συζήτηση από το δίπολο θύτης – θύμα, έμπορος – χρήστης και εισηγήθηκε επιεικέστερη ποινική αντιμετώπιση για την ενδιάμεση ομάδα των χρηστών - (μικρο)διακινητών, που αποτελεί το βασικό «πελάτη» του σωφρονιστικού συστήματος. Ωστόσο, η δημόσια συζήτηση και παρέμβαση φαίνεται ότι δεν ολοκληρώθηκε. Το ζήτημα της αποποινικοποίησης των αδικημάτων της προμήθειας, κατοχής και χρήσης (προσωπική χρήση) μονοπώλησε το δημόσιο λόγο χωρίς τελικά να βρεθούν οι αναγκαίες συνθέσεις για τη νομοθέτησή του. Επιπλέον, η πλήρης απεξάρτηση και η μείωση της βλάβης αποτέλεσαν ένα ακόμα δίπολο στη δημόσια συζήτηση το οποίο περιόρισε την εξεύρεση λύσεων για την αντιμετώπιση των χρηστών εξαρτησιογόνων ουσιών από το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης.

Ωστόσο, από τον Πίνακα 1 που ακολουθεί, φαίνεται ότι από το 2013 και μετά υπάρχει μια σαφής αποκλιμάκωση του αριθμού των κρατουμένων στις ελληνικές φυλακές για αδικήματα συνδεόμενα με τα ναρκωτικά. Ειδικότερα, ενώ το ποσοστό των κρατουμένων με καταδίκες που σχετίζονται άμεσα με τα ναρκωτικά κυμαινόταν στο 40% του συνολικού πληθυσμού έως το 2013, από το 2013 και μετά ο αριθμός τους μειώνεται κατά το ήμισυ, αποτελώντας πλέον το 20% του συνολικού πληθυσμού. Στις περιπτώσεις αυτές δεν συμπεριλαμβάνεται ο αριθμός όσων κρατούνται για εγκλήματα εμμέσως πλην σαφώς συνδεόμενα με τη διάδοση των ναρκωτικών, όπως κλοπές, ληστείες, πλαστογραφίες, σωματεμπορία, νομιμοποίηση παράνομων εσόδων (βλ. Αιτιολογική έκθεση ν. 4139/2013: 1).

Η παραπάνω σημαντική μείωση φαίνεται ότι θα μπορούσε να αποδοθεί στην εφαρμογή των διατάξεων του Ν. 4139/2013, απαιτείται όμως περαιτέρω διερεύνηση για τις ειδικότερες διατάξεις του νόμου που συντέλεσαν σ' αυτή τη μεταβολή.

Πίνακας 1. Αριθμός κρατουμένων για αδικήματα άμεσα συνδεόμενα με τα ναρκωτικά 2001-2016

Έτος	Αριθμός κρατουμένων για ναρκωτικά	Σύνολο κρατουμένων	Ποσοστό επί του συνόλου
2001	3187	8295	38,4%
2002	3558	8507	41,8%
2003	3386	8418	40,2%
2004	3562	8726	40,8%
2005	3465	8722	39,7%
2006	4346	9964	43,6%
2007	4640	10370	44,7%
2008	4912	11645	42,1%
2009	4937	11736	42%
2010	4345	11364	38,2%
2011	4303	12349	34,8%
2012	4136	12479	33,1%
2013	4267	12475	34,2%
2014	3384	12693	26,6%
2015	2872	11798	24,3%
2016	1827	9611	19%

Πηγή: Υπουργείο Δικαιοσύνης, Γενικός Στατιστικός Πίνακας Κρατουμένων – Ποινών κατά την 1η Ιανουαρίου εκάστου έτους (2003-2015), www.ministryofjustice.gr και για τα στοιχεία ετών 2001 – 2002 και 2016 κατόπιν προσωπικής επικοινωνίας.

Η παρούσα έρευνα επιχείρησε να καταγράψει, στο πλαίσιο της μεθοδολογίας που ακολουθήθηκε πανευρωπαϊκά, σε ποιο βαθμό εφαρμόζονται στην πράξη οι διατάξεις για τη χρήση εναλλακτικών ευεργετικών μέτρων για άτομα που καταδικάζονται για παραβάσεις του νόμου για τις εξαρτησιογόνες ουσίες όσο και για αδικήματα που σχετίζονται με τη χρήση ναρκωτικών. Καθώς από τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας δεν φαίνεται να υπήρξαν μεταβολές στην έκταση χρήσης των εναλλακτικών ευεργετικών μέτρων μετά το 2013, μια αρχική υπόθεση εργασίας θα μπορούσε να αποδώσει τη σημαντική μείωση του αριθμού των κρατουμένων για αδικήματα σχετιζόμενα με τα ναρκωτικά, σε ηπιότερη ποινική τους αντιμετώπιση, δηλαδή σε επιβολή ελαφρότερων ποινών.

Μεθοδολογία της έρευνας

Η παρούσα έρευνα αποτελεί μέρος ενός ευρύτερου ερευνητικού προγράμματος που χρηματοδοτήθηκε από τη Γενική Διεύθυνση Μετανάστευσης και Εσωτερικών Υποθέσεων της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και υλοποιήθηκε από τον οργανισμό Rand-Europe με τη συμμετοχή ερευνητών από 28 χώρες της ΕΕ (Kruithof κ.α. 2016). Σκοπός της έρευνας ήταν να καταγράψει τα μέτρα εναλλακτικής αντιμετώπισης των χρηστών ναρκωτικών και των δραστών αδικημάτων συνδεόμενων με τη χρήση ναρκωτικών στις διαφορετικές χώρες καθώς και να αποτυπώσει την έκταση εφαρμογής τους στην πράξη. Ειδικότερα, στόχος του προγράμματος ήταν να διερευνήσει, να περιγράψει και να αξιολογήσει το βαθμό που τα κράτη μέλη εφαρμόζουν στην πράξη τις υπάρχουσες διατάξεις για την χρήση εναλλακτικών μέτρων όπως προβλέπονται στις εθνικές νομοθεσίες. Συμπληρωματικά ζητήθηκαν στοιχεία από έρευνες αποτελεσματικότητας των εναλλακτικών αυτών μέτρων στις συμμετέχουσες χώρες και έγινε μια επισκόπηση των διαθέσιμων ερευνητικών δεδομένων σε διεθνές επίπεδο.

Ο ορισμός εργασίας που χρησιμοποιήθηκε για τα εναλλακτικά μέτρα ήταν αυτός που περιλαμβάνεται στο σχέδιο δράσης της ΕΕ για τα ναρκωτικά, στον οποίο αναφέρονται τα «μέτρα που παρέχουν δυνατότητες εκπαίδευσης, θεραπείας, απεξάρτησης, μέριμνας μετά τη θεραπεία και κοινωνικής επανένταξης για τους χρήστες ναρκωτικών» (EU Action Plan on Drugs 2013-2016: 9). Στο πλαίσιο αυτού του ορισμού περιλαμβάνονται μέτρα που προβλέπονται για ενηλίκους σε όλα στάδια της ποινικής διαδικασίας, τα οποία α) παρακάμπτουν την ποινική διαδικασία (δίωξη) ώστε ο ύποπτος να μην οδηγηθεί στο δικαστήριο, β) προβλέπουν την επιβολή εναλλακτικών θεραπευτικών ή άλλων παρεμβάσεων αντί της επιβολής ποινής φυλάκισης και γ) δίνουν τη δυνατότητα θεραπείας αντί της έκτισης της ποινής φυλάκισης ή μειώνουν τη διάρκειά της.

Η μεθοδολογία που ακολουθήθηκε ήταν η συμπλήρωση ενός κοινού ερωτηματολογίου σε όλες τις συμμετέχουσες χώρες το οποίο αποτελείτο από τέσσερα (4) μέρη: Α) Αναλυτική περιγραφή κάθε εναλλακτικού μέτρου όπως προβλέπεται στη νομοθεσία. Β) Στατιστικά στοιχεία για την εφαρμογή των μέτρων. Γ) Αποτύπωση

της έκτασης εφαρμογής των μέτρων στην πράξη. Δ) Επισκόπηση των ερευνητικών δεδομένων για την αποτελεσματικότητα των εναλλακτικών μέτρων σε εθνικό επίπεδο. Η συμπλήρωση του ερωτηματολογίου έγινε με καταγραφή της υπάρχουσας νομοθεσίας και μελέτη της βιβλιογραφίας καθώς και με τη διενέργεια εννέα συνεντεύξεων με επιλεγμένους πληροφορητές που έχουν εμπειρία από τη λειτουργία των εναλλακτικών μέτρων στη χώρα μας. Οι ερωτώμενοι που συμμετείχαν στην έρευνα ήταν ένας εκπρόσωπος από θεραπευτική κοινότητα του ΚΕΘΕΑ σε κατάστημα κράτησης (Π01), ένας εκπρόσωπος του ΕΚΤΕΠΝ (Π02), ένας εκπρόσωπος της πολιτικής ηγεσίας του Υπουργείου Δικαιοσύνης (Π03), ένας τακτικός ανακριτής για υποθέσεις ναρκωτικών (Π04), ένας ψυχίατρος, εκπρόσωπος του ΟΚΑΝΑ (Π05), ένας θεραπευτής του Κέντρου Απεξάρτησης Τοξικομανών Κρατουμένων του Υπουργείου Δικαιοσύνης (Π06), ένας εισαγγελέας εκτέλεσης των ποινών (Π07), ένας θεραπευτής του προγράμματος 18ΑΝΩ που λειτουργεί σε κατάστημα κράτησης (Π08) και ένας ερευνητής με εμπειρία στα θέματα των ναρκωτικών (Π09). Οι συνεντεύξεις βασίστηκαν σε ημι-δομημένο ερωτηματολόγιο που διαμορφώθηκε από την ερευνήτρια και πραγματοποιήθηκαν από τις 2 έως 20 Ιουλίου 2015, ενώ η συνολική περίοδος υλοποίησης της έρευνας ήταν από τονΑπρίλιο 2015 έως το Μάρτιο 2016.

Συνοπτικά αποτελέσματα

Παρουσίαση των εναλλακτικών μέτρων και των φορέων που τα υλοποιούν

Στον Πίνακα 2 που ακολουθεί παρουσιάζονται επιγραμματικά τα εναλλακτικά μέτρα που προβλέπονται στην ελληνική νομοθεσία για χρήστες εξαρτησιογόνων ουσιών που συλλαμβάνονται, δικάζονται, καταδικάζονται και φυλακίζονται για αδικήματα του νόμου περί ναρκωτικών.

Στην τελευταία στήλη αναφέρεται ο νόμος που εισήγαγε κάθε μέτρο και μεταγενέστεροι νόμοι που επέφεραν σημαντικές αλλαγές. Όλες οι κατωτέρω προβλέψεις περιλαμβάνονται με μικρότερες ή μεγαλύτερες προσθήκες και αλλαγές στο Ν. 4139/2013 όπως

τροποποιήθηκε με το Ν. 4322/2015.

Πίνακας 2. Εναλλακτικά μέτρα που προβλέπονται στην ισχύουσα νομοθεσία

α/α	**Εναλλακτικό μέτρο**	**Στάδιο διαδικασίας**	**Νόμος 1ης εισαγωγής**
1	Αναβολή άσκησης ποινικής δίωξης για δράστες που παρακολουθούν αναγνωρισμένο πρόγραμμα απεξάρτησης.	Πριν από την άσκηση ποινικής δίωξης	1729/1987
2	Οριστική αποχή από την ποινική δίωξη σε περίπτωση επιτυχούς ολοκλήρωσης προγράμματος απεξάρτησης.		1729/1987
3	Αναστολή ισχύος εντάλματος σύλληψης.		2331/1995
4	Παρακολούθηση αναγνωρισμένου προγράμματος απεξάρτησης ως αυτοτελής περιοριστικός όρος.	Προδικασία	4139/2013
5	Παρακολούθηση αναγνωρισμένου προγράμματος απεξάρτησης αντί της προσωρινής κράτησης.		
6	Αντικατάσταση της προσωρινής κράτησης με τον περιοριστικό όρο της παρακολούθησης προγράμματος απεξάρτησης.		3189/2003
7	Παρακολούθηση προγράμματος απεξάρτησης από αναγνωρισμένο φορέα κατά τη διάρκεια της προσωρινής κράτησης.		4139/2013
8	Υποχρεωτική αναβολή της δίκης όταν ο κατηγορούμενος παρακολουθεί αναγνωρισμένο πρόγραμμα απεξάρτησης.	Κύρια διαδικασία	1729/1987
9	Υποχρεωτική αναγνώριση ελαφρυντικής περίστασης για όσους έχουν ολοκληρώσει πρόγραμμα απεξάρτησης.	Επιμέτρηση ποινής	2331/1995 4139/2013
10	Υποχρεωτική αναστολή εκτέλεσηςτης ποινής (άρθρο 99 ΠΚ) αν ο καταδικασθείς έχει ολοκληρώσει πρόγραμμα απεξάρτησης και οι πράξεις για τις οποίες καταδικάσθηκε έγιναν πριν την εισαγωγή του στο πρόγραμμα.		2161/1993 4139/2013
11	Παρακολούθηση αναγνωρισμένου προγράμματος απεξάρτησης στη φυλακή για εξαρτημένους κρατουμένους.	Έκτιση της ποινής	2161/1993 439/2013
12	Έκτιση μέρους της ποινής στο Κέντρο Απεξάρτησης Τοξικομανών Κρατουμένων (ΚΑΤΚ).		2721/1999

13	Ευεργετικός υπολογισμός ημερών ποινής για κρατούμενους που παρακολουθούν αναγνωρισμένο πρόγραμμα απεξάρτησης.		4322/2015
14	Πρόωρη απόλυση κρατουμένου που συμμετέχει σε αναγνωρισμένο πρόγραμμα απεξάρτησης με τον όρο της συνέχισης παρακολούθησης αντίστοιχου προγράμματος στην κοινότητα.		3459/2006 4322/2015
15	Πρόωρη απόλυση υπό όρους κρατουμένου που έχει ολοκληρώσει με επιτυχία αναγνωρισμένο πρόγραμμα απεξάρτησης στη φυλακή με τον όρο της αποχής από τη χρήση.		2161/1993 4139/2013
16	Αναστολή εκτέλεσης της στερητικής της ελευθερίας ποινής και της χρηματικής ποινής για αδικήματα που τελέσθηκαν πριν από την εισαγωγή σε αναγνωρισμένο πρόγραμμα απεξάρτησης στην κοινότητα.		2721/1999 4322/2015
17	Μη εγγραφή καταδικαστικών αποφάσεων σε απόσπασμα ποινικού μητρώου για δημόσια χρήση (όχι δικαστηριακή) για δράστες που έχουν ολοκληρώσει με επιτυχία πρόγραμμα απεξάρτησης.	Μετά την απόλυση	1729/1987 (άρ. 26 § 12)
18	Μη εγγραφή καταδικαστικών αποφάσεων σε απόσπασμα ποινικού μητρώου για δημόσια χρήση (όχι δικαστηριακή) για πρόωρα απολυόμενους κρατουμένους που έχουν ολοκληρώσει με επιτυχία αναγνωρισμένο πρόγραμμα απεξάρτησης.		3459/2006

Λόγω περιορισμού στην έκταση της παρόντος κειμένου δεν αναλύονται εδώ οι ειδικές προβλέψεις που αφορούν σε καταδικασθέντες για εγκλήματα που συνδέονται με τη διάδοση των ναρκωτικών (βλ. Κοσμάτος, Παρασκευόπουλος 2013).Οι παραπάνω ρυθμίσεις περιλαμβάνονται στα άρθρα 30 έως 35 του Ν. 4139/2013, όπως τροποποιήθηκε με το Ν. 4322/2015 (Κοσμάτος, Παρασκευόπουλος, 2013, Παρασκευόπουλος, 2010α, Χάιδου, 2016). Όπως προκύπτει και από τον Πίνακα 2 οι ρυθμίσεις αυτές έχουν στην πλειονότητά τους εισαχθεί στη νομοθεσία μας εδώ και αρκετά χρόνια. Καινοτομία του Ν. 4139/2013 αποτελεί η πρόβλεψη για την επέκταση της λειτουργίας θεραπευτικών προγραμμάτων εντός των

καταστημάτων κράτησης (άρθρα 31 και 34 Ν. 4139/2013), η οποία ωστόσο δεν έχει εφαρμοστεί μέχρι σήμερα.

Οι αναγνωρισμένοι φορείς για την υλοποίηση των παραπάνω θεραπευτικών εναλλακτικών μέτρων είναι οι εξής: α) ο Οργανισμός κατά των Ναρκωτικών (Ο.ΚΑ.ΝΑ.), β) το Κέντρο Θεραπείας Εξαρτημένων Ατόμων (ΚΕ.Θ.Ε.Α.), γ) το Ψυχιατρικό Νοσοκομείο Αττικής (ΨΝΑ), δ) το Ψυχιατρικό Νοσοκομείο Θεσσαλονίκης (ΨΝΘ) και ε) το Κέντρο Απεξάρτησης Τοξικομανών Κρατουμένων (ΚΑΤΚ) Ελεώνα Θηβών του Υπουργείου Δικαιοσύνης (άρθρο 51 Ν. 4139/2013). Οι παραπάνω φορείς παρέχουν προγράμματα αποχής από τη χρήση ουσιών, εκτός από τον ΟΚΑΝΑ που λειτουργεί προγράμματα συντήρησης και υποκατάστασης (ΕΚΤΕΠΝ 2015: 116-120, Lambropoulou 2003). Τα προγράμματα των φορέων απεξάρτησης χρηματοδοτούνται και εποπτεύονται από το Υπουργείο Υγείας, ενώ το ΚΑΤΚ λειτουργεί ως περιφερειακή υπηρεσία / κατάστημα κράτησης του Υπουργείου Δικαιοσύνης (Κρόκου κ.α. 2008).

Αξίζει να αναφερθεί ότι οι εξαρτημένοι χρήστες είναι η μοναδική ειδική ομάδα κατηγορουμένων και καταδικασθέντων, για την οποία η ελληνική νομοθεσία προβλέπει διατάξεις που στοχεύουν ευθέως στη θεραπεία, μεταχείριση και επανένταξή τους. Ειδικότερα, προβλέπεται νομοθετικά η θετική επίδραση των εναλλακτικών μέτρων, προβλέπεται δηλαδή ως στόχος τους «η πρόοδος, η σταθεροποίηση και η επιτυχής ολοκλήρωση του θεραπευτικού προγράμματος» (άρθρο 35 παρ. 1 Ν. 4139/2013). Η παρακολούθηση της έκτισης των μέτρων αυτών έχει εναποτεθεί αποκλειστικά στους υπεύθυνους των θεραπευτικών προγραμμάτων, οι οποίοι στην περίπτωση της πρόωρης απόλυσης υπό τον όρο της συνέχισης παρακολούθησης θεραπευτικού προγράμματος στην κοινότητα «έχουν την υποχρέωση να ενημερώνουν την πρώτη ημέρα κάθε δεύτερου μήνα τη δικαστική αρχή και να συμπληρώνουν ειδικό δελτίο» (άρθρο 35 παρ. 1 Ν. 4139/2013). Απαιτεί διερεύνηση κατά πόσο οι ρυθμίσεις αυτές προσκρούουν στο θεραπευτικό ρόλο του προσωπικού των προγραμμάτων απεξάρτησης ή συντήρησης και εάν θα συνέβαλε θετικά η συνδρομή των επιμελητών κοινωνικής αρωγής κατά την έκτιση των μέτρων (Anagnostaki 2014, Mavris κ.α. 2015).

Στατιστικά δεδομένα και έρευνες αποτελεσματικότητας

Για την έκταση εφαρμογής των εναλλακτικών μέτρων στην πράξη υπάρχουν λιγοστά στατιστικά στοιχεία. Όπως προκύπτει από τον Πίνακα 2 τα μέτρα προβλέπονται και επιβάλλονται σε διαφορετικά στάδια της διαδικασίας από διαφορετικούς φορείς του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης. Ειδικότερα, τα μέτρα που παρακάμπτουν την ποινική διαδικασία (Μέτρο 01 εφεξής Μ01 έως Μ03) καθώς και η διαδικασία διαγραφής από το ποινικό μητρώο (Μ17 και Μ18) βρίσκονται στην αρμοδιότητα των εισαγγελιών. Ωστόσο, δεν διαπιστώθηκε να τηρούνται σχετικά στατιστικά στοιχεία. Παρομοίως, στατιστικά στοιχεία για τα μέτρα που λαμβάνονται κατά την προδικασία και την κύρια διαδικασία (Μ04 έως Μ10) δεν φαίνεται να συλλέγονται και δεν είναι διαθέσιμα από τα αρμόδια δικαστήρια ούτε από το Υπουργείο Δικαιοσύνης.

Από στοιχεία που καταγράφει το Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης και Πληροφόρησης για τα Ναρκωτικά (ΕΚΤΕΠΝ, ετήσιες εκθέσεις 2011-2015) καθώς και από στοιχεία που δόθηκαν στην ερευνήτρια από τους φορείς ΚΕΘΕΑ και 18 ΑΝΩ προκύπτει ότι συστηματικά στατιστικά στοιχεία συλλέγονται μόνο για το μέτρο της παρακολούθησης προγράμματος απεξάρτησης εντός ή εκτός καταστήματος κράτησης, είτε κατά το στάδιο της προδικασίας είτε κατά το στάδιο έκτισης της ποινής (Μ04-Μ07, Μ11-Μ12 και Μ14-Μ15). Τα στοιχεία αυτά συλλέγονται βάσει κοινού ερωτηματολογίου και αποστέλλονται από τους φορείς ετησίως στο ΕΚΤΕΠΝ το οποίο τα δημοσιεύει στις ετήσιες εκθέσεις του. Ωστόσο, τα στοιχεία αυτά είναι συγκεντρωτικά χωρίς να προκύπτει στο πλαίσιο ποιου εναλλακτικού μέτρου έχουν εφαρμογή (π.χ. αν πρόκειται για υποδίκους ή καταδίκους). Περαιτέρω, από τις συνεντεύξεις με τους εκπροσώπους των αναγνωρισμένων φορέων διαπιστώθηκε ότι υπάρχει μια σύγχυση ως προς τα διαφορετικά μέτρα που προβλέπονται και μια δυσκολία διαχωρισμού τους, ιδίως για τους επαγγελματίες χωρίς νομικές γνώσεις.

Ο παρακάτω Πίνακας 3 παρουσιάζει στοιχεία για τον αριθμό των κρατουμένων που συμμετείχαν σε θεραπευτικά προγράμματα απεξάρτησης ή συντήρησης στις φυλακές από το 2010 έως το 2014.

Πίνακας 3. Συμμετοχή σε θεραπευτικά προγράμματα στη φυλακή 2010 - 2014

α/α	**Κατάστημα Κράτησης (ΚΚ) όπου λειτουργεί θεραπευτικό πρόγραμμα**	**Έτος 1ης συλλογής στοιχείων**	**Αριθμός κρατουμένων**
1	Κέντρο Απεξάρτησης Τοξικομανών Κρατουμένων (ΚΑΤΚ) Ελεώνα Θηβών	2010	169
2	ΚΕΘΕΑ Εν Δράσει Παράρτημα Γυναικών, ΚΚ Κορυδαλλού		
3	ΚΕΘΕΑ Εν Δράσει ΚΚ Κορυδαλλού		
4	ΚΕΘΕΑ Εν Δράσει ΚΚ Γυναικών Ελεώνα Θηβών	2011	254
5	ΚΕΘΕΑ Προμηθέας ΚΚ Θεσσαλονίκης	2012	299
6	Μονάδα υποκατάστασης ΟΚΑΝΑ ΚΚ Κορυδαλλού	2014	277
7	Μονάδα υποκατάστασης ΟΚΑΝΑ ΚΚ Πάτρας		306
ΣΥΝΟΛΟ ΚΡΑΤΟΥΜΕΝΩΝ ΣΕ ΘΕΡΑΠΕΥΤΙΚΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ 2010 - 2014			1305

Πηγή: **Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης και Πληροφόρησης για τα Ναρκωτικά, Εθνικές Εκθέσεις 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, www.ektepn.gr.**

Αξίζει να αναφερθεί ότι τον Οκτώβριο του 2015, το πρόγραμμα ΚΕΘΕΑ Προμηθέας ξεκίνησε να λειτουργεί την πρώτη αυτόνομη μονάδα απεξάρτησης στο Κατάστημα Κράτησης Θεσσαλονίκης, η οποία στεγάζεται σε χωριστή πτέρυγα της φυλακής με 24ωρη παραμονή των κρατουμένων.

Ως προς τις έρευνες αποτελεσματικότητας των εναλλακτικών μέτρων, δεν εντοπίστηκαν εθνικές έρευνες που να καλύπτουν τα κριτήρια που είχαν τεθεί από το ερευνητικό πρόγραμμα. Ερευνητικά δεδομένα αξιολόγησης της θεραπευτικής παρέμβασης του ΚΕΘΕΑ έχουν δείξει θετικά αποτελέσματα επιβεβαιώνοντας διεθνή ευρήματα ότι η παραμονή στη θεραπεία, έστω και υπό την πίεση της επιβολής φυλάκισης σε περίπτωση μη συναίνεσης, αποτελεί έναν σημαντικό θετικό παράγοντα που μειώνει την παραβατικότητα και ενισχύει την επανένταξη (Αγραφιώτης και Καμπριάνη 2002, Παπαναστασάτος 2011, Πουλόπουλος 2009). Ωστόσο, η αξιολόγηση αυτή αφορά στο θεραπευτικό έργο ενός φορέα απεξάρτησης και

όχι στην εφαρμογή ενός εναλλακτικού μέτρου γι' αυτό και δεν συμπεριλήφθηκε στην παρούσα έρευνα.

Η έκταση εφαρμογής των μέτρων στην πράξη και οι απόψεις των επαγγελματιών

Η έλλειψη στατιστικών στοιχείων για την έκταση εφαρμογής των εναλλακτικών μέτρων στη διάρκεια των τριάντα (30) χρόνων νομοθετικών μεταβολών, καθιστούν δύσκολο το έργο της εκτίμησης της αποτελεσματικότητάς τους αλλά και της επίδρασης των νέων κάθε φορά μέτρων. Οι εκτιμήσεις που παρουσιάζονται σ' αυτή την ενότητα βασίζονται κυρίως στις συνεντεύξεις με τους επαγγελματίες και γι' αυτό χρειάζεται να αντιμετωπίζονται με επιφύλαξη λόγω του μικρού αριθμού των πληροφορητών.

Η έκταση εφαρμογής των εναλλακτικών μέτρων στην πράξη φαίνεται πως είναι μικρή, αλλά επίσης φαίνεται ότι ποικίλλει ανάλογα με τα μέτρα και τον θεραπευτικό φορέα που τα υλοποιεί. Κατά το στάδιο πριν από την άσκηση ποινικής δίωξης ο νόμος δίνει σημαντικές δυνατότητες παράκαμψης της ποινικής διαδικασίας ώστε ο χρήστης ναρκωτικών να αποφύγει εντελώς την ποινική εμπλοκή και αντ' αυτού να ακολουθήσει μια θεραπευτική πορεία (Μ01, Μ02). Η αξιοποίηση των μέτρων αυτών στην πράξη φαίνεται πως είναι πολύ μικρή, καθώς οι εισαγγελείς διστάζουν να παρακάμψουν την αρχή της νομιμότητας που τους δεσμεύει στην άσκηση των καθηκόντων τους και επιβάλλει την άσκηση ποινικής δίωξης σε κάθε περίπτωση τέλεσης αξιόποινης πράξης. Το ίδιο ισχύει και για το μέτρο της αναστολής ισχύος του εντάλματος σύλληψης (Μ03). Διατυπώθηκε επίσης η άποψη ότι οι δικαστικοί λειτουργοί και οι δικηγόροι δεν είναι εξοικειωμένοι με τα μέτρα αυτά ώστε να τα εφαρμόσουν (Π03), καθώς και ότι οι χρήστες ναρκωτικών τις περισσότερες φορές δεν έχουν τη δυνατότητα να διορίσουν δικηγόρο για να τους εκπροσωπήσει και να διεκδικήσει την εφαρμογή των νομοθετικών προβλέψεων (Π05). Όπως προκύπτει και από μικρής κλίμακας έρευνα σε δικαστικούς λειτουργούς, φαίνεται πως διατυπώνεται η ανάγκη για μεγαλύτερη σαφήνεια και καθοδήγηση των εισαγγελέων προκειμένου να εφαρμόσουν αυτές τις διατάξεις, καθώς και για στενότερη συνεργασία με τους επαγγελματίες των θεραπευτικών

προγραμμάτων (Πίσχοινα 2009: 88-90). Επίσης, ως λόγος της διστακτικότητάς τους κατά την εφαρμογή προβάλλεται η τεχνική νομική δυσκολία που υπάρχει σ' αυτό το στάδιο καθώς η εξάρτηση του δράστη δεν έχει ακόμα αποδειχθεί (Πίσχοινα 2009: 88-89). Τα ευρήματα αυτά φαίνεται ότι επιβεβαιώνονται στην παρούσα έρευνα, καθώς και οι δύο δικαστικοί λειτουργοί αναφέρθηκαν τόσο στη δυσκολία απόδειξης της εξάρτησης σε αυτό το στάδιο της διαδικασίας, όσο και στην ανάγκη καλύτερης επικοινωνίας και συνεργασίας με τους επαγγελματίες που είναι επιφορτισμένοι με την εφαρμογή των μέτρων αυτών (Π04, Π07). Ωστόσο, φαίνεται ότι για τους θεραπευόμενους που παρακολουθούν ένα από τα αναγνωρισμένα προγράμματα απεξάρτησης, τα εναλλακτικά μέτρα που προβλέπονται κατά το στάδιο πριν την άσκηση ποινικής δίωξης εφαρμόζονται συστηματικά (Π01).

Πολύ μικρή φαίνεται πως είναι η εφαρμογή των εναλλακτικών μέτρων κατά το στάδιο της προδικασίας και η επιβολή του όρου της παρακολούθησης θεραπευτικού προγράμματος αντί της προσωρινής κράτησης (Μ04, Μ05, Μ06). Κατά γενική ομολογία των επαγγελματιών των θεραπευτικών προγραμμάτων, οι δικαστικοί λειτουργοί κατά το στάδιο αυτό τηρούν μια τιμωρητική στάση και δύσκολα αποφασίζουν τη θεραπεία αντί του εγκλεισμού (Π01, Π05, Π08). Δίνοντας τη δική της οπτική, η τακτική ανακρίτρια αναφέρθηκε στη σημασία που έχει η βαρύτητα των πράξεων και η ύπαρξη προηγούμενων καταδικών καθώς και στο γεγονός ότι «δεν προκύπτει ότι είναι τοξικομανής» στο στάδιο αυτό της διαδικασίας (Π04). Επίσης, διατυπώθηκε από τον ίδιο πληροφορητή (Π04) η άποψη ότι οι δικαστικοί λειτουργοί, οι δικηγόροι και οι κατηγορούμενοι δεν είναι πολλές φορές εξοικειωμένοι με τις νομοθετικές ρυθμίσεις και «δεν τις ζητάνε», όπως για παράδειγμα το μέτρο της επιβολής παρακολούθησης θεραπευτικού προγράμματος ως αυτοτελούς περιοριστικού όρου που εισήχθη με το Ν. 4139/2013 (Μ04). Την άποψη αυτή επιβεβαίωσε σε ένα βαθμό και η εισαγγελέας που συμμετείχε στην έρευνα, σύμφωνα με την οποία «δεν μπορείς να τους αντιμετωπίσεις σαν θύματα... χρειάζεται να δεις και την άλλη πλευρά» και «χρειάζεται να έχουν νομικό συμπαραστάτη για να μπορούν να ασκήσουν τα δικαιώματά τους»

(Π07). Τέλος, επισημάνθηκε η ανάγκη να ρυθμίζεται με μεγαλύτερη σαφήνεια ο τρόπος εφαρμογής, παρακολούθησης και επίβλεψης των μέτρων (Π04). Απ' την άλλη πλευρά, φαίνεται ότι το μέτρο της παρακολούθησης θεραπευτικού προγράμματος μέσα στη φυλακή έχει μεγαλύτερη εφαρμογή, καθώς μάλιστα όπως αναφέρουν οι επαγγελματίες, οι υπόδικοι αρκετές φορές συμμετέχουν στα προγράμματα για να μπορέσουν να βελτιώσουν τη θέση τους στο δικαστήριο (Π05, Π08). Μάλιστα διατυπώθηκε η ανησυχία ότι τα μέτρα αυτά στην πράξη τα αξιοποιούν κρατούμενοι που έχουν τα οικονομικά μέσα (για να καλύψουν τα έξοδα του δικηγόρου, πραγματογνώμονα κ.λπ.) και δεν μπορούν να ωφεληθούν όσοι τα έχουν πραγματικά ανάγκη (Π02, Π05).

Μεγαλύτερη εφαρμογή φαίνεται πως έχουν τα μέτρα που επιβάλλονται κατά το στάδιο της κύριας διαδικασίας (Μ08) και της επιμέτρησης της ποινής (Μ09, Μ10). Προφανώς σε αυτό έχει συμβάλλει το γεγονός ότι σταδιακά τα μέτρα αυτά έχουν λάβει υποχρεωτικό χαρακτήρα για τους δικαστικούς λειτουργούς. Ωστόσο, αναφέρθηκαν σημαντικές διαφορές κατά την εφαρμογή τους καθώς φαίνεται ότι δεν υπάρχει ενιαία αντιμετώπιση των φορέων απεξάρτησης από τα δικαστήρια, ενώ και η έννοια της επιτυχούς ολοκλήρωσης προγράμματος απεξάρτησης δεν συμβαδίζει με τη φιλοσοφία όλων των αναγνωρισμένων φορέων (Π05, Π08). Για την απόδειξη της ολοκλήρωσης του προγράμματος οι επαγγελματίες ανέφεραν ότι τις περισσότερες φορές (Π05, Π06, Π08) ή πάντα (Π01) καταθέτουν οι ίδιοι ως μάρτυρες ενώ αναφέρθηκαν και περιπτώσεις όπου αυτό δεν κρίθηκε αρκετό κατά την κρίση του δικαστηρίου (Π01, Π08). Τέλος, υποστηρίχθηκε ότι η αντιμετώπιση των εξαρτημένων ως ατόμων που δεν ευθύνονται για τις πράξεις τους μπορεί να δίνει το λάθος μήνυμα ότι όλα επιτρέπονται (Π06).

Η λειτουργία συμβουλευτικών και θεραπευτικών προγραμμάτων στις φυλακές φαίνεται πως είναι το μέτρο που εφαρμόζεται πιο συστηματικά τα τελευταία χρόνια χάρη κυρίως στους αναγνωρισμένους φορείς και την ενεργό παρουσία τους μέσα στα καταστήματα κράτησης που σταδιακά έχει κερδίσει την αναγνώριση και τη συνεργασία του σωφρονιστικού προσωπικού. Η παρακολούθηση θεραπευτικού προγράμματος στη φυλακή (Μ11)

δεν θεωρήθηκε ως εναλλακτικό μέτρο στο πλαίσιο της παρούσας έρευνας (Kruithof κ.α. 2016: 95), παρά μόνο στο βαθμό που μειώνει τη διάρκεια εγκλεισμού, είτε λόγω ευεργετικού υπολογισμού ημερών ποινής (Μ13), είτε λόγω πρόωρης απόλυσης (Μ12, Μ14, Μ15). Σύμφωνα με τους επαγγελματίες, τα προγράμματα στη φυλακή εξακολουθούν να αντιμετωπίζουν σοβαρές δυσκολίες λόγω γραφειοκρατικών εμποδίων που συχνά σχετίζονται με την απόδειξη της εξάρτησης, όπως για παράδειγμα η διεξαγωγή πραγματογνωμοσύνης στο Ψυχιατρείο Κρατουμένων Κορυδαλλού στην περίπτωση που δεν υπάρχει αναγνώριση της εξάρτησης από τη δικαστική απόφαση (Π01, Π06). Περαιτέρω, εμπόδια στη λειτουργία των προγραμμάτων στη φυλακή φαίνεται να εμφανίζονται λόγω ιδεολογικών διαφορών με τη σωφρονιστική διοίκηση, η οποία ασκεί σημαντική επίδραση στη λειτουργία των προγραμμάτων είτε μέσω της διαχείρισης θεμάτων τάξης και ασφάλειας, όπως για παράδειγμα η μεταγωγή κρατουμένων (ακόμα και σε κατάστημα όπου δε λειτουργεί αντίστοιχο θεραπευτικό πρόγραμμα), είτε κατά την επίλυση επιμέρους ζητημάτων όπως για παράδειγμα ο ευεργετικός υπολογισμός ημερών συμμετοχής στο πρόγραμμα (Π01, Π08). Επιπλέον, ειδικά ως προς το μέτρο της πρόωρης απόλυσης με τον όρο της συνέχισης παρακολούθησης προγράμματος στην κοινότητα (Μ14), φαίνεται πως υπάρχει προβληματισμός στους επαγγελματίες για το κατά πόσο η απόλυση πριν την ολοκλήρωση της θεραπευτικής διαδικασίας αποτελεί ένα κίνητρο που βοηθά στη θεραπευτική διαδικασία (Π01, Π08). Αντίθετα, εκφράστηκε η ανησυχία ότι οι κρατούμενοι χρησιμοποιούν το μέτρο αυτό για να απολυθούν νωρίτερα χωρίς να δεσμεύονται στη θεραπεία (Π08). Ως προς το μέτρο της απόλυσης σε περίπτωση επιτυχούς ολοκλήρωσης θεραπευτικού προγράμματος στη φυλακή (Μ15), οι επαγγελματίες συμφωνούν ότι εφαρμόζεται σπάνια, είτε επειδή ο χρόνος παραμονής στη φυλακή δεν επαρκεί για την ολοκλήρωση της θεραπείας (Π01), είτε επειδή τα προγράμματα που υλοποιούν κάποιοι από τους φορείς στη φυλακή δεν συναρτώνται με την έννοια της επιτυχούς ολοκλήρωσης (Π05, Π08).

Τέλος, σε μικρό βαθμό φαίνεται πως αξιοποιούνται τα μέτρα της μη εγγραφής στο ποινικό μητρώο των καταδικαστικών

αποφάσεων (Μ17, Μ18), καθώς απαιτείται αίτηση από τον ίδιο τον απολυόμενο και μια διαδικασία για την οποία αρκετές φορές δεν είναι επαρκώς ενημερωμένος (Π02, Π05). Το ίδιο ισχύει και για το μέτρο της αναστολής εκτέλεσης της στερητικής της ελευθερίας ποινής και της χρηματικής ποινής (Μ16), το οποίο φαίνεται ότι δύσκολα μπορούν να αξιοποιήσουν οι ενδιαφερόμενοι χωρίς νομικό συμπαραστάτη (Π07, Π08).

Συμπεράσματα

Συνοψίζοντας θα μπορούσαμε να πούμε ότι η ελληνική νομοθεσία φαίνεται ότι έχει αρκετές προβλέψεις σε όλα τα στάδια της διαδικασίας για την εφαρμογή μέτρων που διευκολύνουν την απεξάρτηση, τη θεραπεία και την επανένταξη και αποτρέπουν την έκτιση μιας στερητικής της ελευθερίας ποινής. Ωστόσο, φαίνεται ότι η νομοθεσία αυτή είναι δαιδαλώδης και πολύπλοκη, δυσκολεύοντας την κατανόηση και την εφαρμογή της από όλα τα εμπλεκόμενα μέρη: δικαστικούς λειτουργούς, δικηγόρους, αναγνωρισμένους φορείς απεξάρτησης, σωφρονιστική διοίκηση, εποπτεύοντα υπουργεία, επιστημονικούς φορείς, χρήστες ναρκωτικών και κάθε ενδιαφερόμενο πολίτη. Η αιτιολογική έκθεση του Ν. 4139/2013 αναφέρεται στις «ατέλειες και την πολυπλοκότητα της κείμενης νομοθεσίας» για τα «εναλλακτικά μέτρα απεξάρτησης» (Αιτιολογική έκθεση Ν. 4139/2013: 2), χωρίς ωστόσο να καταφέρει επ' αυτού μια ουσιαστική τομή. Περαιτέρω, η πλειοψηφία των διατάξεων προϋποθέτουν την έγκαιρη επίκληση νομικών ισχυρισμών που δεν μπορεί να γίνει χωρίς κατάλληλη νομική εκπροσώπηση. Ακολούθως φαίνεται ότι δύσκολα μπορούν να ωφεληθούν από τα μέτρα όσοι έχουν τη μεγαλύτερη ανάγκη, οι οποίοι συνήθως δεν έχουν τη δυνατότητα να εκπροσωπηθούν νομικά.

Από την άλλη πλευρά, αναδύεται μια ιδιομορφία της ελληνικής νομοθεσίας που έγκειται στο ότι τα εναλλακτικά μέτρα είναι άμεσα και αποκλειστικά συνδεδεμένα με προγράμματα απεξάρτησης και θεραπείας. Αυτό μπορεί να οφείλεται στο ότι η πρώτη νομοθέτηση των εναλλακτικών μέτρων (Ν. 1729/1987) συνδέθηκε με την ίδρυση του ΚΕΘΕΑ και μάλιστα προσαρμόστηκε στη θεραπευτική προσέγγιση του συγκεκριμένου φορέα. Η παράδοση αυτή φαίνεται

πως αντανακλάται σε κάποιο βαθμό και στις μετέπειτα προβλέψεις, οι οποίες μερικές φορές δεν βρίσκουν εφαρμογή στους λοιπούς αναγνωρισμένους φορείς. Ακολούθως, οι προβλεπόμενες ρυθμίσεις φαίνεται να ωφελούν τα άτομα που συμμετέχουν σε θεραπευτικά προγράμματα και όχι το σύνολο των χρηστών που εμπλέκονται με την ποινική δικαιοσύνη. Με αυτή την έννοια αποτελούν περισσότερο ευεργετικά μέτρα (όπως αναφέρονταν στη σχετική νομοθεσία) για όσους εντάσσονται και παραμένουν σε θεραπεία και λιγότερο εναλλακτικά μέτρα για χρήστες ναρκωτικών. Βασικός στόχος δηλαδή της νομοθεσίας φαίνεται πως είναι η παραμονή και η ολοκλήρωση της θεραπείας του τοξικοεξαρτημένου και όχι η επιβολή ενός εναλλακτικού μέτρου ως ανάλογη αντιμετώπιση μιας αξιόποινης πράξης που τελέσθηκε από χρήστη ναρκωτικών (είτε παράβαση του νόμου περί εξαρτησιογόνων ουσιών είτε άλλη πράξη που συνδέεται με τη διάδοση των ναρκωτικών).

Συνέπεια των παραπάνω και λόγω του πολύ ηπιότερου τρόπου με τον οποίο αντιμετωπίζονται από τη νομοθεσία όσοι εντάσσονται στις ευεργετικές αυτές διατάξεις, είναι το γεγονός ότι η απόδειξη της εξάρτησης έχει αποκτήσει έναν πολύ κεντρικό ρόλο στην ποινική διαδικασία, δημιουργώντας πολλαπλά προβλήματα και στρεβλώσεις. Οι επαγγελματίες φαίνεται να συμφωνούν πως η διάκριση μεταξύ εξαρτημένων και μη δεν βοηθά στην εφαρμογή των εναλλακτικών μέτρων (Π01), αλλά οδηγεί σε υπερβολικές διαφοροποιήσεις στην αντιμετώπιση μεταξύ των δύο πόλων (ήπια μεταχείριση για τους εξαρτημένους και υπερβολική αυστηρότητα για όσους δεν αποδείξουν την εξάρτηση) (Π08). Οι αντιθέσεις αυτές εκτιμάται ότι είναι τεχνητές και δεν αντανακλούν την πραγματικότητα της χρήσης ουσιών, όπου «και οι δύο [χρήστης/ έμπορος] μπορεί να κάνουν μέσο εμπόριο», ενώ ενισχύουν και την τάση των δραστών να χρησιμοποιούν το σύστημα προς όφελός τους (Π05).

Περαιτέρω, ο στόχος της απεξάρτησης και της θεραπείας είναι βέβαια θεμιτός καθώς υλοποιεί το δικαίωμα του ατόμου στη θεραπεία, ωστόσο είναι ξένος προς τους δικαστικούς λειτουργούς και το σύστημα επιβολής ποινών γενικότερα, το οποίο δεν περιλαμβάνει άλλα μέτρα ή ποινές με στόχους τη θετική επενέργεια, την αλλαγή και την επανένταξη του καταδικασθέντος

(Mavris κ.α. 2015, Anagnostaki 2014). Επόμενο, λοιπόν, είναι οι δικαστικοί λειτουργοί να διστάζουν να χρησιμοποιήσουν τα μέτρα αυτά και να ζητούν μεγαλύτερη καθοδήγηση από τη νομοθεσία καθώς και συνεργασία με τους επαγγελματίες που καλούνται να τα εφαρμόσουν. Απαιτείται σταθερή επικοινωνία και συνεργασία ώστε να τεθούν κοινοί στόχοι μεταξύ των επαγγελματιών του συστήματος απονομής ποινικής δικαιοσύνης και των επαγγελματιών των θεραπευτικών προγραμμάτων, καθώς σήμερα αποτελούν «δύο τελείως διαφορετικούς κόσμους με δύο διαφορετικές γλώσσες» (Π05). Στην κατεύθυνση αυτή θα μπορούσαν να συμβάλλουν οι επιμελητές κοινωνικής αρωγής, όπως επισήμαναν δύο από τους πληροφορητές (Π01, Π08), των οποίων ωστόσο η συνδρομή δεν προβλέπεται στην ισχύουσα νομοθεσία (Mavris και άλλοι, 2015).

Τέλος, η επικέντρωση του δημόσιου λόγου στο ζήτημα της τοξικομανίας και στην ειδική / ευεργετική μεταχείριση των τοξικοεξαρτημένων στο σύστημα ποινικής δικαιοσύνης, φαίνεται ότι μπορεί να έχει επιτείνει την αναπαραγωγή των στερεοτυπικών αντιλήψεων για το δίπολο εξαρτημένος-θύμα / έμπορος-θύτης, οδηγώντας σε ακραίες και όχι ισορροπημένες απαντήσεις και δημιουργώντας μερικές φορές την εντύπωση ότι «τόσα χρόνια μετά ο νόμος δεν έχει πετύχει τίποτα» (Π08). Καθίσταται επομένως αναγκαίο να συνεχίσει στη χώρα μας ο δημόσιος διάλογος για την διαμόρφωση των δημόσιων πολιτικών για τα ναρκωτικά και την αντιμετώπιση των χρηστών από το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης, με συμμετοχή όλων των εμπλεκόμενων μερών που συνδιαμορφώνουν το σύνθετο αυτό πεδίο (Page, 2013, Τσίλη, 1995). Σ' αυτό το διάλογο θα ήταν ίσως σημαντικό να ληφθούν υπόψη δεδομένα όπως η έκταση χρήσης του συνόλου των εναλλακτικών μέτρων μέχρι σήμερα, αλλά και οι λόγοι που οδήγησαν στη σημαντική μείωση του αριθμού των κρατουμένων μετά την ψήφιση του Ν. 4139/2013, έτσι ώστε οι στόχοι που θα τεθούν να βασίζονται στην πραγματικότητα που προκύπτει από την εφαρμογή στην πράξη των διαφορετικών πολιτικών και την αξιολόγησή τους.

Βιβλιογραφία

Αγραφιώτης, Δ., Καμπριάνη, Ε. (2002).“Αποτίμηση της

αποτελεσματικότητας των υπηρεσιών του ΚΕ.Θ.Ε.Α. Συνοπτική θεώρηση της ερευνητικής μελέτης", Εξαρτήσεις, 2, 13-39.

Αιτιολογική Έκθεση ν. 4139/2013, διαθέσιμο στο www.ministryofjustice.gr (τελευταία πρόσβαση 4 Δεκεμβρίου 2016).

Βιδάλη, Σ. (2014). Αντεγκληματική Πολιτική. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Βιδάλη, Σ., Κουλούρης, Ν. (2012). Αποκλίνουσα συμπεριφορά και ποινικό φαινόμενο. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

ΕΚΤΕΠΝ, Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης και Πληροφόρησης για τα Ναρκωτικά (2010). Ετήσια Έκθεση για την Κατάσταση του Προβλήματος των Ναρκωτικών και των Οινοπνευματωδών στην Ελλάδα 2010. ΕΚΤΕΠΝ, Αθήνα.

ΕΚΤΕΠΝ, Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης και Πληροφόρησης για τα Ναρκωτικά (2011). Ετήσια Έκθεση 2011. Η Κατάσταση του Προβλήματος των Ναρκωτικών και των Οινοπνευματωδών στην Ελλάδα. ΕΚΤΕΠΝ, Αθήνα.

ΕΚΤΕΠΝ, Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης και Πληροφόρησης για τα Ναρκωτικά (2013). Ετήσια Έκθεση 2012. Η Κατάσταση του Προβλήματος των Ναρκωτικών και των Οινοπνευματωδών στην Ελλάδα. ΕΚΤΕΠΝ, Αθήνα.

ΕΚΤΕΠΝ, Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης και Πληροφόρησης για τα Ναρκωτικά (2014). Ετήσια Έκθεση 2013. Η Κατάσταση του Προβλήματος των Ναρκωτικών και των Οινοπνευματωδών στην Ελλάδα. ΕΚΤΕΠΝ, Αθήνα.

ΕΚΤΕΠΝ, Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης και Πληροφόρησης για τα Ναρκωτικά (2015). Η Κατάσταση του Προβλήματος των Ναρκωτικών και των Οινοπνευματωδών στην Ελλάδα. Ετήσια Έκθεση 2014. ΕΚΤΕΠΝ, Αθήνα, διαθέσιμο στο http://www.ektepn.gr/Documents/PDF/Cover.pdf (τελευταία πρόσβαση 4 Δεκεμβρίου 2016).

ΕΠΙΨΥ, Ερευνητικό Πανεπιστημιακό Ινστιτούτο Ψυχικής Υγιεινής (2012). Έκθεση αποτελεσμάτων: Πανελλήνια έρευνα για τη χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών στους μαθητές – Έρευνα ESPAD 2011. Αθήνα, διαθέσιμο στο http://www.epipsi.gr/Tekmiriosi/epid/Epidimiologikes_erevnes/Ekthesi%20Apotelesmatwn%20Ereynas%20ESPAD%202011-EPIPSI.pdf (τελευταία πρόσβαση 4 Δεκεμβρίου2016).

Κοσμάτος, Κ. (2015). Η Ποινική Νομολογία του Αρείου Πάγου στην περίοδο της οικονομικής κρίσης. Συγκριτική έρευνα ποινικών αποφάσεων Αρείου Πάγου ετών 2008-2011 και 1998: ποινική

και εγκληματολογική προσέγγιση. Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη.

Κοσμάτος, Κ., Παρασκευόπουλος, Ν. (32013). Ναρκωτικά. Εκδ. Σάκκουλα. Αθήνα-Θεσσαλονίκη.

Κρόκου, Μ., Μπινιώρη, Α., Πλυτάς, Ν., Σπύρου, Σ. (2008). Απεξάρτηση πίσω από τα κάγκελα. Στο: Βιδάλη, Σ., Ζαγούρα, Π. (επιμ.) Συμβουλευτική και φυλακή. Αντ. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, σ. 197-228.

Μάτσα, Κ. (2011). Ψάξαμε ανθρώπους και βρήκαμε σκιές. Άγρα, Αθήνα.

Νούσκαλης, Γ. (2010). Ορισμένες σκέψεις γύρω από την εφαρμογή των ευεργετικών διατάξεων του άρθρου 31 ΚΝΝ σχετικά με την παρακολούθηση προγραμμάτων απεξάρτησης (με αφορμή πρόσφατες νομολογιακές προσεγγίσεις). Στο: Τιμητικός Τόμος Καλλιόπης Δ. Σπινέλλη, Εγκληματολογικές Διεπιστημονικές Προσεγγίσεις. Αντ. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, σ. 1165-1170.

Παπαναστασάτος, Γ. (2011). Θεραπεία της εξάρτησης από ψυχοδραστικές ουσίες: Επιπτώσεις στην παραβατική συμπεριφορά. Στο: Τιμητικός Τόμος για τον Καθηγητή Ι. Φαρσεδάκη. Η σύγχρονη εγκληματικότητα, η αντιμετώπισή της και η επιστήμη της εγκληματολογίας, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, σ. 1425-1442.

Παρασκευόπουλος, Ν. (32010α). Η καταστολή της διάδοσης των ναρκωτικών στην Ελλάδα, Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη.

Παρασκευόπουλος, Ν. (2010β). Ποινική δικαιοσύνη, απεξάρτηση από ναρκωτικά και επανένταξη. Στο: Τιμητικός Τόμος Καλλιόπης Δ. Σπινέλλη, Εγκληματολογικές Διεπιστημονικές Προσεγγίσεις, Αντ. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, σ. 719-729.

Πίσχοινα, Α. (2009). Απόψεις των δικαστικών λειτουργών για την ειδική μεταχείριση των εξαρτημένων χρηστών. Στο: Ζαγούρα, Π. (επιμ.), Αξιολογήσεις Παρεμβάσεων Απεξάρτησης. Από την προδικασία ως την εκτέλεση της ποινής. Αντ. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, σ. 81-93.

Πουλόπουλος, Χ. (2009), «Τα δικαιώματα των εξαρτημένων στη θεραπεία και την κοινωνική ένταξη», Ποινική Δικαιοσύνη, 4, σ. 459-463.

ΣΟΔΝ-ΕΜΠ, Συντονιστικό Όργανο Δίωξης Ναρκωτικών – Εθνική Μονάδα Πληροφοριών (2015). Ετήσια Έκθεση Σ.Ο.Δ.Ν.-Ε.Μ.Π. για τα Ναρκωτικά στην Ελλάδα έτους 2015. Αθήνα: ΣΟΔΝ-ΕΜΠ, διαθέσιμο στο www.astynomia.gr (τελευταία πρόσβαση 4

Δεκεμβρίου 2016).

Τσίγκανου, Ι. (2003). Law-making on drugs and Politics in Greece. Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα.

Τσίλη, Σ. (1995). Η τοξικομανία ως ιδεολογικό διακύβευμα. Η περίπτωση της Ελλάδας.Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα.

Χάιδου, Α. (2016). Ναρκωτικά: Χρήση, εξάρτηση, επίσημος κοινωνικός έλεγχος. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Anagnostaki, M. (2014). "Consent and cooperation in the Greek context: Rhetoric and praxis", European Journal of Probation, 6 (3), σ. 225-231.

Cheliotis, L., Xenakis, S. (2016). "Punishment and political systems: State punitiveness in post-dictatorial Greece", Punishment and Society, vol. 18 (3), σ. 268-300.

EMCDDA, European Monitoring Center for Drugs and Drug Addiction (2016). ESPAD Report 2015. Results from the European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs. Luxemburg: Publication Office of the European Union, διαθέσιμο στο http://www.espad.org/sites/espad.org/files/ESPAD_report_2015.pdf (τελευταία πρόσβαση 4 Δεκεμβρίου 2016).

EMCDDA, European Monitoring Center for Drugs and Drug Addiction (2015). EMCDDA Papers. Alternatives to Punishment for Drug-using offenders. Luxemburg: Publication Office of the European Union, διαθέσιμο στο http://www.emcdda.europa.eu/publications/emcdda-papers/alternatives-to-prison (τελευταία πρόσβαση 4 Δεκεμβρίου 2016).

EMCDDA, European Monitoring Center for Drugs and Drug Addiction (2012). Prisons and drugs in Europe: the problem and responses. Luxemburg: Publication Office of the European Union, διαθέσιμο στο http://www.emcdda.europa.eu/publications/selected-issues/prison (τελευταία πρόσβαση 4 Δεκεμβρίου 2016).

EU Action Plan on Drugs (2013-2016), Official Journal of the European Union, 2013/C 351/01, διαθέσιμο στο http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52013XG1130(01)&from=EN (τελευταία πρόσβαση 4 Δεκεμβρίου 2016).

Fazel, S., Bains, P. and Doll, H. (2006). "Substance abuse and dependence in prisoners: a systematic review", Addiction, 101, σ. 181–191.

Garland, D. (2001). The Culture of Control. Crime and Social Order

in Contemporary Society. University of Chicago Press, Chicago.

Kruithof, K., Davies, M., Disley, E., Strang, L., Ito, K. (2016). Study on alternatives to coercive sanctions as response to drug law offences and drug related crimes, Final Report. European Commission, Directorate-General Migration and Home Affairs. Luxemburg: Publication Office of the European Union, διαθέσιμο στο http://www.rand.org/pubs/external_publications/EP66607.html (τελευταία πρόσβαση 4 Δεκεμβρίου 2016).

Lambropoulou, E. (2003). "Drug Policy in Greece: A Balance between Enforcement and Persuasion", European Journal of Crime Criminal Law and Criminal Justice, 11 (1), σ. 18-39.

Lukasiewicz, M., Falissard, B., Michel, L., Neveu, X., Reynaud, M., Gasquet, I. (2007). "Prevalence and factors associated with alcohol and drug-related disorders in prison: a French national study", Substance Abuse Treatment, Prevention, and Policy 2(1).

Mavris, M., Koulouris, N., Anagnostaki, M. (2015). Greece. Στο: Van Kalmthout, A.M., Durnescu, I. (eds.) Probation in Europe, διαθέσιμο στο http://cep-probation.org/wp-content/uploads/2015/06/Greece-2015.pdf (τελευταία πρόσβαση 4 Δεκεμβρίου 2016).

CICAD, Inter-American Drug Abuse Control Commission (2015). Technical Report on Alternatives to Incarceration for Drug-related Offenses. OAS Official Record Series, διαθέσιμο στο http://www.cicad.oas.org/apps/Document.aspx?Id=3203 (τελευταία πρόσβαση 4 Δεκεμβρίου 2016).

Page, J. (2013). Punishment and the Penal Field. Στο: The SAGE Handbook of Punishment and Society. London: Sage Publications Ltd, σ. 152-167.

Stevens, A. (2011). "Drug policy, harm and human rights: A rationalist approach", International Journal of Drug Policy, 22, σ. 233-238.

UNODC, United Nations Office on Drugs and Crime (2008). Drug Dependence Treatment: Interventions for Drug Users in Prisons, διαθέσιμο στο https://www.unodc.org/docs/treatment/111_PRISON.pdf (τελευταία πρόσβαση 4 Δεκεμβρίου 2016).

Wacqant, L. (2009). Punishing the Poor. The neoliberal government of social insecurity. Duke University Press, Durham and London.

WHO, World Health Organisation (2007). Health in Prisons. A WHO guide to the essentials in prison health. Copenhagen: WHO Regional Office for Europe, διαθέσιμο στο http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0009/99018/E90174.pdf (τελευταία πρόσβαση 4 Δεκεμβρίου 2016).

Κατερίνα Καλλιάρα

Η τρέχουσα νεοφιλελεύθερη παρέμβαση του δικαίου στις εργασιακές σχέσεις: μία ριζοσπαστική προσέγγιση

Εισαγωγική προσέγγιση – Το επιχειρηματικό έγκλημα κατά της εργασίας

Η κρίση που υπέταξε τις πιο αδύναμες καπιταλιστικές οικονομίες σε νεοφιλελεύθερη αναδιάρθρωση με διακηρυγμένο σκοπό την πειθάρχηση του χρέους τους, δημιούργησε βαθιές ανισότητες και τεράστιες αδικίες με την ολοκληρωτική εκθεμελίωση του εργατικού δικαίου. Με αιχμή του δόρατος την κατάργηση των συλλογικών διαπραγματεύσεων και των συλλογικών συμβάσεων εργασίας, προσφέρεται στην εργοδοτική πλευρά μία υπεροπλία και διευρύνεται το χάσμα της διαπραγματευτικής ισχύος προκλητικά υπέρ της. Η απορρύθμιση των εργασιακών σχέσεων μέσω των νομοθετικών παρεμβάσεων έχει ως συνέπεια την πλήρη απορρύθμιση της ήδη χαοτικής αγοράς εργασίας, που ξεκίνησε από τη δεκαετία του 1990.

Ο νεοφιλελευθερισμός ισχυροποιεί το επιχειρηματικό έγκλημα και μια επιμέρους σημαντική κατηγορία του, το έγκλημα κατά της εργασίας, καθώς αυτό ουσιαστικά εξαφανίζεται, όπως επισημαίνει η L. Snider, μέσω της ανάκλησης του συνόλου σχεδόν των ρυθμίσεων που στοχεύουν στον εξανθρωπισμό και στην πειθάρχηση των δυνάμεων της αγοράς. Το κράτος ανατρέπει την προγενέστερη εργατική νομοθεσία στην λογική του νεοφιλελεύθερου δόγματος, σύμφωνα με την οποία δεν έχει κάποιον άλλο ρόλο πέρα από το να αποσυρθεί, προκειμένου οι επιχειρήσεις να ακολουθήσουν την δική τους εσωτερική λογική που δεν είναι άλλη παρά η μεγιστοποίηση του κέρδους. Συνεπώς, οι κυβερνήσεις θα πρέπει να καταργήσουν

όλες τις πολιτικές που στοχεύουν στη ρύθμιση των υπερβολών των δυνάμεων της αγοράς. Ως εκ τούτου, δημιουργείται για τις επιχειρήσεις ένα πεδίο πλήρους ασυδοσίας όσον αφορά τις υποχρεώσεις τους απέναντι σε οποιαδήποτε κοινωνική ομάδα (καταναλωτές, πολίτες, εργαζόμενοι), πέραν των ανώτατων στελεχών και των μετόχων τους. Η επιχειρηματική αντεπανάσταση, όρος που χρησιμοποιεί και η L. Snider, πέτυχε την αποδυνάμωση ως τα όρια της εξαφάνισης των κρατικών ρυθμίσεων που ρυθμίζουν την αγορά εργασίας, νομιμοποιώντας ουσιαστικά κάθε πράξη πρόσκτησης και δημιουργίας κέρδους του επιχειρηματικού τομέα. Όπως τονίζει η ίδια συγγραφέας, οι σχετικές κρατικές ρυθμίσεις περιέπεσαν σε αφάνεια με την υιοθέτηση των νεοφιλελεύθερων γνωσιακών ισχυρισμών που προωθήθηκαν από τις ισχυρές ελίτ (οι γνωσιακοί ισχυρισμοί είναι πιθανότερο να επικρατήσουν όταν είναι συμβατοί με τα ηγεμονικά συμφέροντα), που σε συνδυασμό με την συνεχιζόμενη αντεπανάσταση των επιχειρήσεων έχουν νομιμοποιήσει ουσιαστικά κάθε κερδοφόρα, κάθε αρπακτική τους δράση με αποτέλεσμα την έκπτωση των νομικών, πολιτικών και ηθικών κανόνων και διοικητικών ποινών για το κεφάλαιο, θέμα με το οποίο θα ασχοληθούμε στην εισήγησή μας.

Χαρακτηριστικά της απορρυθμισμένης αγοράς εργασίας

Συνοπτικά, η αγορά εργασίας που ξεπροβάλλει μετά την ολοκληρωτική διάλυση ακόμα και της ελάχιστης νομοθετικής προστασίας των εργαζόμενων, διευρύνοντας την ανισότητα, την εκμετάλλευση και την κατασπατάληση ανθρώπινων πόρων, με τις νομοθετικές παρεμβάσεις κυρίως στο σύστημα των συλλογικών διαπραγματεύσεων που προβλέπονται από το Ν. 4024/2011 και την κατά εξουσιοδότησή του Πράξη Υπουργικού Συμβουλίου (ΠΥΣ) 6/2012, έχει τα ακόλουθα χαρακτηριστικά:

Καταργείται η συνταγματικά θεσμοθετημένη συλλογική διαπραγμάτευση με την απαγόρευση των αυξήσεων και την ουσιαστική ανατροπή του Ν. 1876/1990 για τις συλλογικές διαπραγματεύσεις και τη δυνατότητα να καταφεύγουν μονομερώς οι εργαζόμενοι στην διαιτησία και συγκεκριμένα στην ανεξάρτητη αρχή του Οργανισμού Μεσολάβησης και Διαιτησίας (ΟΜΕΔ) για την σύναψη διαιτητικών

αποφάσεων. Σε περίπτωση που δεν υπήρχε συμφωνία μεταξύ εργοδοτών και εργαζόμενων κατά την συλλογική διαπραγμάτευση, δηλαδή αν οι εργαζόμενοι αποτύγχαναν να πειθαναγκάσουν την εργοδοτική πλευρά σε υποχωρήσεις και συμβιβασμούς κατά τη διαδικασία της συλλογικής διαπραγμάτευσης, ο ΟΜΕΔ κατοχύρωνε ίσες ή και μεγαλύτερες αυξήσεις από αυτές που προέβλεπε η Εθνική Γενική Συλλογική Σύμβαση Εργασίας. Με την εξέλιξη αυτή, αποδυναμώνεται περαιτέρω η συλλογική διαπραγμάτευση.

Επέρχεται αναγκαστικά η λήξη των ισχυουσών Συλλογικών Συμβάσεων Εργασίας (ΣΣΕ) και των Διαιτητικών Αποφάσεων και αίρεται η δυνατότητα επέκτασης της εφαρμογής τους ως υποχρεωτικών. Καταργείται παράλληλα και μία άλλη σημαντική διάταξη του Ν. 1876/1990, αυτή που αφορά την αρχή της συρροής, δηλαδή ότι σε περίπτωση που ισχύουν πέρα της μίας συμβάσεις εργασίας που αφορούν τον ίδιο εργαζόμενο, συμπεριλαμβανόμενης και της τυχόν επιχειρησιακής σύμβασης εργασίας, τότε εφαρμόζεται εκείνη που προβλέπει ευνοϊκότερους όρους για τον εργαζόμενο. Η κατάργηση αυτή ισχύει τουλάχιστον όσο διαρκεί η εφαρμογή του Μεσοπρόθεσμου Πλαισίου Δημοσιονομικής Στρατηγικής. Προϋπόθεση για την σύναψη των επιχειρησιακών συμβάσεων εργασίας είναι η σύσταση ένωσης προσώπων, που αποτελείται από τα 3/5 των εργαζόμενων της επιχείρησης. Στην ουσία, όπως αναφέρει σε δημοσίευμά του και το Ινστιτούτο Εργασίας της ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ, πρόκειται για μορφώματα που δεν απολαμβάνουν καμία συνδικαλιστική προστασία, με αποτέλεσμα να καθίστανται υποχείρια του εργοδότη κατά την διαπραγμάτευση σε επιχειρηματική βάση. Επίσης, τονίζεται ότι η κατάργηση της συρροής ακυρώνει την προηγούμενη προσπάθεια του ελληνικού κράτους να καθιερώσει ίσους όρους οικονομικού ανταγωνισμού στην ελληνική οικονομία, η δομή της οποίας χαρακτηρίζεται κυρίως από μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις, καθώς ο Ν. 1876/1990 στην ουσία επέβαλε φραγμό στις μεγάλες επιχειρήσεις και στις πολυεθνικές, οι οποίες είχαν κυρίως τη δυνατότητα να συνάπτουν επιχειρησιακές συμβάσεις, να εφαρμόζουν πολιτικές αύξησης της ανταγωνιστικότητας μέσω της μείωσης του εργασιακού κόστους. Στην ουσία με τον Ν. 4024/2011, μεταφέρεται το πεδίο της διαπραγμάτευσης από το συλλογικό στο

ατομικό επίπεδο, όπου ουσιαστικά οι εργοδότες είναι πανίσχυροι και απαλλάσσονται από υποχρεώσεις και νομικές προστασίες που θεωρούνταν "βαρίδια", επιβάλλοντας εξοντωτικές μειώσεις μισθών.

Οι νέες αυτές δραματικές εξελίξεις ως προς την κατεύθυνση της επιδείνωσης της κατάστασης των εργαζόμενων στην χώρα μας, επηρέασαν με δραματικό τρόπο την ήδη δεινή θέση των νέων, οι οποίοι ακόμα και όταν καταφέρουν να προσληφθούν, αδυνατούν να επιβιώσουν. Το δεύτερο μνημόνιο, εκτελεστική εφαρμογή του οποίου συνιστά ο Ν. 4046/2012 και η κατά εξουσιοδότησή του Πράξη Υπουργικού Συμβουλίου (ΠΥΣ) 6/2012 αίρει την αρχή της μισθολογικής ισότητας και εντείνει τον ανταγωνισμό μεταξύ των εργαζομένων, καθώς μειώνει τον κατώτατο μισθό της ΕΓΣΕΕ κατά 22% (586,08 ευρώ μεικτά και 476,35 ευρώ καθαρά) για τους εργαζόμενους άνω των 25 ετών και κατά 32% (510,95 ευρώ μεικτά και 426,64 ευρώ καθαρά) για τους εργαζόμενους κάτω των 25 ετών. Κατά την Ν. Γεωργιάδου (ΙΝΕ ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ), ως αποτέλεσμα της άσκησης αυτών των πολιτικών σκληρής νεοφιλελεύθερης λιτότητας, καθιερώνεται μία άνευ προηγουμένου εργοδοτική ευελιξία στα όρια της αυθαιρεσίας, ενώ διαβρώνεται το πρότυπο της σταθερής, με πλήρη δικαιώματα εργασίας, με διακηρυγμένο στόχο την αντιμετώπιση του υψηλού ποσοστού ανεργίας στους νέους. Με αυτή την έννοια, οι πολιτικές αυτές δεν αποσκοπούν στην προστασία της ευάλωτης κατηγορίας των νέων. Πρόκειται για άνιση μεταχείριση που εδράζεται σε στοιχεία άσχετα ή συγκυριακά όπως η ηλικία.

Ο Ν. 4093/2012 αύξησε από δύο σε δώδεκα μήνες την λεγόμενη δοκιμαστική περίοδο, κατά την οποία ο εργοδότης μπορεί να απασχολήσει τον εργαζόμενο, προκειμένου να διαπιστώσει την καταλληλότητα ή μη του προσωπικού που προσλαμβάνει, χωρίς να καταβάλει αποζημίωση σε περίπτωση απόλυσης, καταστρατηγώντας στην ουσία το δίκαιο της καταγγελίας, όπως ίσχυε κυρίως με το Ν. 2112/1920, και παρέχοντας στην πραγματικότητα την ευκαιρία στον εργοδότη να επωφελείται από την προσφερόμενη φθηνή εργατική δύναμη και να ανανεώνει σε τακτά χρονικά διαστήματα το προσωπικό του, χωρίς να καταβάλει αποζημίωση απόλυσης.

Η νομοθεσία που διαμορφώνεται όλα αυτά τα χρόνια και αφορά την αύξηση των ορίων συνταξιοδότησης απογύμνωσε τον

εργασιακό βίο από κάθε είδους προστασία. Η Διεθνής Οργάνωση Εργασίας (ILO) έχει συνδέσει την εξέλιξη του φαινομένου των επαγγελματικών ασθενειών και των εργατικών ατυχημάτων με την αύξηση των ορίων συνταξιοδότησης και την επιμήκυνση του ηλικιακού χρόνου παραμονής στην εργασία που αυτή συνεπάγεται, καθώς σε μεγαλύτερο βαθμό σ' αυτές τις ηλικίες εμφανίζονται ψυχολογικοί και στρεσογόνοι παράγοντες που συντείνουν στην καταπόνηση του εργαζόμενου, αλλά και σωματικές δυσλειτουργίες, όπως τα μυοσκελετικά προβλήματα, τα προβλήματα ακοής και όρασης κ.λπ.

Οι συνέπειες της απογύμνωσης της εργασίας από κάθε είδους προστασία

Σύμφωνα με τον H. Croall, οι εργαζόμενοι στην κρίση τείνουν να εσωτερικεύουν τους περιορισμούς που τίθενται τόσο από την εργοδοσία, όσο και από τις σχετικές κρατικές θεσμοθετημένες ρυθμίσεις και να παραιτούνται από αξιώσεις σχετικά με τις αμοιβές και την βελτίωση των όρων και των συνθηκών εργασίας. Κάτω από αυτές τις συνθήκες, τείνουν να μην διαμορφώνουν με ευκολία αμυντικές στρατηγικές, εμφανίζονται περισσότερο «πρόθυμοι» να αποδεχτούν εξαντλητικά ωράρια εργασίας, να διεκπεραιώνουν την εργασία σε υπερβολικά σύντομο χρόνο, να αναλαμβάνουν την εκτέλεση επικίνδυνων εργασιών. Με την έννοια αυτή οδηγούνται σε έμμεση θυματοποίηση, καθώς αυξάνονται οι πιθανότητες να υποστούν εργατικό ατύχημα ή επαγγελματική ασθένεια.

Το σημαντικό επίσης είναι ότι ακόμα και οι διακηρυγμένοι στόχοι των μνημονίων για ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας των επιχειρήσεων δεν φαίνεται να εκπληρώνονται, καθώς σύμφωνα με τα στοιχεία που παρουσιάζονται στο περιοδικό ΕΝΗΜΕΡΩΣΗ του ΙΝΕ ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ και τα οποία έχουν αντληθεί από την λίστα του Παγκόσμιου Οικονομικού Φόρουμ (WEF), η Ελλάδα έχασε τα τελευταία πέντε με έξι χρόνια 30 περίπου θέσεις και την βρίσκεται να κατέχει την 96η θέση σε σύνολο 144 χωρών, που περιλαμβάνονται στην λίστα. Συγκριτικά αναφέρεται ότι από τις χώρες του νότου που πλήττονται από την κρίση, η Πορτογαλία κατέχει την 49η θέση και η Ισπανία την 36η.

Μετά από όλα τα παραπάνω, με την ουσιαστική έννοια το επιχειρηματικό έγκλημα κατά της εργασίας έχει εξαφανιστεί, καθώς παγιώνεται η απαίτηση των επιχειρήσεων να κάνουν ότι θέλουν με τους «δικούς τους» εργαζόμενους, στον «δικό τους» εργασιακό χώρο. Η L. Snider υπογραμμίζει ότι η υιοθέτηση των νεοφιλελεύθερων ισχυρισμών σχετικά με τις αγορές είναι ότι οι κανόνες και πολύ περισσότερο το ποινικό δίκαιο που ισχύει για τα εγκλήματα των υποκείμενων κοινωνικών τάξεων δεν θα πρέπει να εφαρμόζονται σε εργοδότες και στελέχη επιχειρήσεων, καθώς δεν είναι mala in se (εγγενώς αδικήματα που προκαλούν κοινωνική βλάβη), αλλά mala prohibita (επειδή απαγορεύονται).

Η οπτική της ριζοσπαστικής εγκληματολογίας δεν μπορεί σε περιόδους ύφεσης παρά να μεταφέρει το κέντρο βάρους της επιστημονικής της εστίασης από το έγκλημα του «κοινού ποινικού δικαίου» ή το «συμβατικό» έγκλημα, στο έγκλημα των ισχυρών και ιδιαίτερα στην σημαντικότερη επιμέρους κατηγορία του, το επιχειρηματικό έγκλημα που στρέφεται κατά των υποκείμενων κοινωνικών τάξεων, στην προσπάθεια των επιχειρήσεων για μεγιστοποίηση των κερδών. Όπως σημειώνει ο J. Shantz, για ακόμα μία φορά, η εγκληματολογία πρέπει να συντονίσει τις δυνάμεις της και να μελετήσει ό,τι σπάνια τείνει να την αφορά: τα συστήματα δικαιοσύνης που δεν είναι αιώνια, φυσικά ή φυσιολογικά, ουδέτερα, ούτε στην πραγματικότητα ρυθμίζουν με δίκαιο τρόπο την ανθρώπινη συμπεριφορά ή δραστηριότητα. Αν και καθιερώνονται ως συστήματα δικαιοσύνης, πρόκειται στην πραγματικότητα για συστήματα αδικίας. Η ανάγκη αυτή καθίσταται ακόμα πιο επιτακτική, καθώς, όπως παρατηρεί ο J. Braithwaite, τα δεδομένα που δεν εξυπηρετούν τα κυρίαρχα συμφέροντα είναι δυσκολότερο να ακουστούν και αν η βάση τους είναι επιστημονική, απαιτείται περισσότερη επιστήμη για να γίνουν πιστευτά και να ακουστούν έξω από αίθουσες σεμιναρίων και πανεπιστημίων.

Επιχειρηματική αντεπανάσταση ή προαγωγή ισότητας;

Η σύνδεση όσων προαναφέρθηκαν με τον κύριο προβληματισμό του συνεδρίου, δηλαδή με τίνος την πλευρά είμαστε, οδηγεί στην επιστροφή του προβληματισμού στο σημείο από το οποίο άρχισε,

παραθέτοντας την άποψη της L. Snider: η αυξανόμενη ανικανότητα των κυρίαρχων κρατών να ελέγξουν τη συμπεριφορά των επιχειρήσεων αποτελεί τμήμα και κληροδότημα της επιχειρηματικής αντεπανάστασης που ανέτρεψε με επιτυχία τις βασικές προόδους που επιτεύχθηκαν από τους εργαζόμενους στα κράτη πρόνοιας. Αν πρόκειται λοιπόν να επιτύχουμε ποτέ προγράμματα προαγωγής της ισότητας, η διερεύνηση των ιδεών που διευκόλυναν αυτή την ανατροπή είναι εξίσου σημαντική με την αντίσταση στους νόμους και στις πολιτικές που την έκαναν πραγματικότητα.

Βιβλιογραφία

Braithwaite, J. (1994), "White collar crime", American Review of Sociology, vol. 11 (1), σ. 1-25.

Croall, H. (2009), "Community safety and economic crime", Criminology and criminal justice, vol. 9 (2), σ. 165-185.

Γεωργιάδου Π. (2014. 17 Ιουλίου), "Νέοι και πολιτικές απασχόλησης", Ενημέρωση ΙΝΕ ΓΣΕΕ ΑΔΕΔΥ, σ. 1-15.

Shantz, J. (2015). "Editorial. Time for criminology: The established is not enough", Radical Criminology, vol. 5, σ. 7-11.

Snider, L. (2000). "The sociology of corporate crime. An obituary: (Or: whose knowledge claims have legs", Theoretical criminology, vol. 4 (2), σ. 169-206.

Έλενα Σάββα

Ο πελάτης έχει πάντα δίκιο; Μια προσέγγιση των πολλαπλών νομιμοποιήσεων του πελάτη πορνικών υπηρεσιών στην Ελλάδα του 2015-16

Ο πελάτης έχει πάντα δίκιο; Ο πελάτης πορνικών υπηρεσιών στην Ελλάδα του 2016 φαίνεται πως ναι, έχει πάντα δίκιο, κυριολεκτικά και μεταφορικά. Η σύγχρονη κοινωνία, πέραν του ότι αναγνωρίζει τη δραστηριότητα του πορνικού πελάτη ως νόμιμη (Μαγγανάς, 2004), φροντίζει να αναπαράγει το μοντέλο του καταναλωτή υπηρεσιών σεξ ως κακέκτυπο παλαιότερων τύπων πελάτη, ενώ παρά την εντονότατη 'καταναλωτική' του δράση[1] τον διατηρεί αόρατο τόσο στους θεσμούς, όσο και στα νομικά της κείμενα. Άλλωστε, στο πλαίσιο μίας κριτικής εγκληματολογικής προσέγγισης το τι θα μπορούσε να είναι ποινικά κολάσιμο και τι όχι, αποτελεί κοινωνική κατασκευή (Becker, 2000). Η μίσθωση ανθρώπων για λίγα λεπτά έως μερικά 24ωρα προκειμένου να εκτονωθεί ο πελάτης σεξουαλικά, παραμένει ενέργεια καθόλα νόμιμη και κοινωνικά συμβατή με την Ελληνική πραγματικότητα, ενώ σε άλλες χώρες (π.χ. Σκανδιναβικό μοντέλο) έχει υιοθετηθεί η ποινικοποίηση του πελάτη (Μαγγανάς, 2004). Μόλις πρόσφατα και η Γαλλία εντάχθηκε στο group των χωρών που ¨ασπάστηκαν¨ την ποινικοποίηση του πελάτη ως μέτρο αντιμετώπισης του φαινομένου εγείροντας θύελλα αντιδράσεων τόσο από τους πελάτες, όσο και από μερίδα των ίδιων των εργαζόμενων στο χώρο. Όσον αφορά την ισχύουσα Ελληνική νομοθεσία, φαίνεται να έχει μία μάλλον πελατοκεντρική οπτική χρησιμοποιώντας όμως political correct όρους σε συνδυασμό με μία εκλεπτυσμένη επίφαση

1 Στην χώρα μας οι "ενεργοί" πελάτες υπολογίζονται περίπου στο 1.200.000, ήτοι το ¼ του σεξουαλικά ενεργού ανδρικού πληθυσμού.

νεωτερικού προοδευτισμού.[2]

Στο ερώτημα ποιος συνεχίζει να αγοράζει πορνικές υπηρεσίες σε μία θεωρητικά τουλάχιστον, σεξουαλικά απελευθερωμένη δυτική κοινωνία (Μοτζίνι, 2007), την απάντηση ενδεχομένως να μπορεί να την παράσχει η νεοφιλελεύθερη καπιταλιστική αγορά, η οποία μέσα από τη διάδοση μίας παγκοσμιοποιημένης κουλτούρας «αντικειμενοποίησης» της ερωτικής συνουσίας, έχει καταφέρει να εκτοξεύσει τη βιομηχανία του σεξ σε δεύτερο πυλώνα της παγκόσμιας οικονομίας, η οποία έχει ανάγκη από τη συνεχή ανατροφοδότηση της με νέες στρατιές καταναλωτών σεξ. Σύμμαχο σε αυτήν την πρακτική έχει βρει στις νέες τεχνολογίες (με προεξέχοντα ρόλο αυτόν του διαδικτύου και των παρελκόμενων σε αυτό κοινωνικών δικτύων και forum) αλλά και στις νέες τεχνικές διαδραστικού μάρκετινγκ,

2 Ν.2734/1999: Πιο συγκεκριμένα ο νόμος φαίνεται να ορίζει μονοδιάστατα την πορνεία αναγνωρίζοντας ως μόνο συμβαλλόμενο μέλος το εκδιδόμενο πρόσωπο, το οποίο αντιμετωπίζεται ως «προϊόν» προς κατανάλωση που θα πρέπει να φέρει συγκεκριμένες προδιαγραφές ώστε να επιβεβαιωθεί η απρόσκοπτη κατανάλωσή του από τον πελάτη (π.χ. το εκδιδόμενο πρόσωπο πρέπει να είναι υγιές, σωματικά και ψυχικά, να μην έχει υποπέσει σε συγκεκριμένα ποινικά αδικήματα κ.α.) ενώ δε φαίνεται να διασφαλίζεται με αντίστοιχους όρους η ασφάλεια και τα δικαιώματα του εργαζομένου. Είναι σαφές ότι την ώρα της «επαγγελματικής» συνουσίας κινδυνεύουν δύο πρόσωπα και όχι ένα. Την ίδια στιγμή, για παράνομες μορφές πορνείας (π.χ. πορνεία πεζοδρομίου) «ο Έλληνας νομοθέτης δε θίγει τον πελάτη ο οποίος εξακολουθεί να δρα ατιμωρητί, ενώ το εκδιδόμενο άτομο και μόνο, μπορεί να θεωρηθεί υπαίτιο παρενόχλησης» επισημαίνει ο Μαγγανάς (για το άρθρο 5, παρ.4). Από την άλλη διακρίνεται μία σχετική αμφιθυμία του νομοθέτη απέναντι στην πορνεία, καθώς ενώ την αναγνωρίζει ως μία καθ' όλα νόμιμη επαγγελματική δραστηριότητα, θέτει όρια για την άσκηση της σε καθαρά ηθικολογική βάση (π.χ. Ένας οίκος ανοχής πρέπει να απέχει 200 μέτρα από πάρκα, πλατείες, παιδικές χαρές, ναούς, σχολεία δημόσιας ή ιδιωτικής εκπαίδευσης, ευαγή ιδρύματα κ.α., με αποκορύφωμα μοραλιστικού κηρύγματος - ας μας επιτραπεί η έκφραση - την απαγόρευση άσκησης του συγκεκριμένου επαγγέλματος σε έγγαμα πρόσωπα με το πρόσχημα της συνταγματικής προστασίας του γάμου, όριο το οποίο επίσης δεν τίθεται για τον πελάτη με βάση το υπ'άριθμ. πρωτ. 14667/3/2.1 Πόρισμα του ΣτΠ). Ταυτόχρονα, φαίνεται να επιχειρεί έναν οιονεί αποστιγματισμό του εργαζόμενου στο χώρο με τη συστηματική αποφυγή του φορτισμένου εννοιολογικά όρου «πορνεία» και την αντικατάστασή του με τον πολιτικά ορθότερο όρο «Πρόσωπα που εκδίδονται με αμοιβή» θέτοντας έτσι και τους άντρες εντός πορνικής αγοράς.

στην καθιέρωση των ηλεκτρονικών πληρωμών, στη συνεχή διαφοροποίηση του παρεχόμενου «προϊόντος», στην ανάπτυξη της κινητής τηλεφωνίας και στις εξατομικευμένες υπηρεσίες. Άλλωστε η εμπορευματοποίηση των βασικών βιολογικών αναγκών υπήρξε ανέκαθεν μία επιτυχημένη εμπορική συνταγή με σχεδόν βέβαιο αποτέλεσμα, έτσι ώστε σήμερα να μπορούμε να πούμε με σχετική βεβαιότητα ότι το σεξ αποτελεί ένα παγκοσμιοποιημένο καταναλωτικό αγαθό που σε αρκετές περιπτώσεις έχει ταυτιστεί με την κατοχή πολιτικής και οικονομικής ισχύος (βλέπε σεξουαλικά σκάνδαλα επιτυχημένων ανδρών της παγκόσμιας πολιτικής, καλλιτεχνικής, αθλητικής και οικονομικής σκηνής).

Παράδοξο ίσως της δεδομένης πολιτισμικής έκφανσης το οποίο εντοπίζουν ορισμένοι θεωρητικοί των σπουδών φύλου, αφορά στη συζήτηση για τη γυναίκα στην ύστερη νεωτερικότητα ως σεξουαλικό αντικείμενο. Η συγκεκριμένη παρατήρηση υποδεικνύει μία ενεργητική αποδοχή[3] του ρόλου αυτού από τις σύγχρονες γυναίκες (Levy, 2011) μέσα από μία έκρηξη ναρκισσιστικού παραληρήματος (που μπορεί να οδηγήσει από την παραγωγή και διάχυση μίας ατομικής, ερασιτεχνικής «πορνογραφίας» μέχρι στο χειρουργικό κρεβάτι αισθητικών παρεμβάσεων) προκειμένου να καλυφθούν οι ανάγκες ενός όλο και πιο αδηφάγου, ανδρικού ηδονοβλεπτικού ντελίριου.

Επιπλέον όμως, η ύπαρξη «του πελάτη» τον 21ο αιώνα ενδεχομένως να αποτελεί παράλληλα έναν δείκτη της μη λειτουργικότητας των σχέσεων μεταξύ των δύο φύλων (Λάζος, 1998).

Όσον αφορά το ρόλο της «πορνογραφικοποιήσης» σε όλη αυτή την πολιτισμική αλλαγή που συντελείται στις σεξουαλικές και όχι μόνο σχέσεις των ανθρώπων, είναι κάτι που μόλις πρόσφατα έχει ενταχθεί στην επιστημονική διαλεκτική της πολιτισμικής κοινωνιολογίας. Πάρα ταύτα, εντοπίζονται δύο βασικά στοιχεία θεμελιώδους σημασίας για την ανάδειξη ενός νέου τύπου πελάτη, τα όποια είναι υπό διαβούλευση: πρώτον, η μετάβαση από ένα μοντέλο «σεξουαλικής οικειότητας» σε ένα μοντέλο «ψυχαγωγικής

3 Οι θεωρίες περί «Μεταφεμινιστικού σεξισμού» μπορούν να δώσουν ίσως μερικές απαντήσεις.

κατεύθυνσης» της ερωτικής συνουσίας και δεύτερον, το πέρασμα από μία πρώην πατριαρχία σε μία νυν ανδροκρατία (Λιότζης, 2014).

Τέλος, επιχειρείται μέσα από 20 συνεντεύξεις σε βάθος (2015-2016) στη βάση της πραγματιστικής ερευνητικής ηθικής του Punch (Λάζος, 1998) να δοθεί ο λόγος στον ίδιο τον πελάτη πορνικών υπηρεσιών, να βγει από την αφάνειά του (ως μία ανομοιογενής κοινωνική κατηγορία), όχι όμως και από την ανωνυμία του και να δώσει τις δικές του απαντήσεις για το πώς εκείνος νοηματοδοτεί τη σεξουαλική πράξη, πως αναλύει τη σχέση του με το εκδιδόμενο άτομο, με το άλλο φύλο αλλά και το πώς κρίνει το ίδιο του τον εαυτό και τις κοινωνικές επιλογές του, μέσα από μία πολυμεθοδική ποιοτική προσέγγιση[4]. Οι απαντήσεις του αν μη τι άλλο, μοιάζουν να είναι συμβατές με την κοινωνική πραγματικότητα και με τη σεξουαλική κοινωνικοποίηση που έχει δεχτεί από ένα υπερσεξουαλικοποιημένο περιβάλλον (McNair, 2002) το οποίο ενθαρρύνει τον «σεξουαλικό αυτισμό». Το άτομο ως σεξουαλικά ον εμφανίζεται μόνο, αντιμέτωπο με το άπειρο των επιλογών και την «τυραννία των δυνατοτήτων» που του παρέχει η καπιταλιστική αγορά (δύναται να αποκτήσει οποιοδήποτε σεξουαλικό προϊόν επιθυμεί σε εξαιρετικά προσιτή τιμή και με έναν μανδύα απόλυτης μυστικότητας αλλά και πολιτισμικής νομιμοποίησης). Έτσι, καταλήγουμε σε αυτό που σχηματικά περιγράφεται ως τα «τρία Α» των ιδιοτήτων του πελάτη, δηλαδή ως Αόρατου, Ανώνυμου αλλά κυρίως Ανεύθυνου (Μοντζίνι, 2007).

Σε αυτό το πολιτειακό, οικονομικό και πολιτισμικό πλαίσιο νομιμοποίησης, ο πελάτης δικαιούται να «κανακεύει» τον εαυτό του τη στιγμή της αυτοκριτικής του ερχόμενος αντιμέτωπος με τις επιλογές του, θεωρώντας αρχικά ότι κάνει κάτι καθ' όλα «φυσιολογικό»[5] και απολύτως συμβατό με την κοινωνικά δομημένη

4 Τα αποσπάσματα προέρχονται από έρευνα που διενεργήθηκε στο πλαίσιο διδακτορικής διατριβής με θέμα τον πελάτη πορνικών υπηρεσιών.

5 Π.χ.: «Είναι στη φύση μας. Δε μπορούμε να το αλλάξουμε. Έχουν προσπαθήσει κάποιες θρησκείες να μας το αλλάξουν και να μας το επιβάλλουνε. Δεν μπορείς να πας ενάντια στη φύση, τέλος!», «(Καλύπτει) την ανάγκη του άντρα για ικανοποίηση», «Δεν είναι πρόβλημα. Δεν γίνεται να είσαι συνέχεια με το...», «Είναι φυσιολογικό, έρχεσαι σε επαφή με μία γυναίκα. Να έχεις ένα μηχάνημα (δονητή) στο συρτάρι, (αυτό είναι) πιο

«αρρενωπότητά»[6] του, την οποία σε μεγάλο βαθμό την ταυτίζει με μία πολυγαμική συμπεριφορά υπό το πρίσμα μίας σεξουαλικής ουσιοκρατίας. Ταυτόχρονα αξιολογεί την πορνική επιλογή ως «χρήσιμη»[7] για τη διατήρηση του κοινωνικού ιστού αλλά και του οικογενειακού θεσμού,[8] ενώ σε καμία περίπτωση δεν την κατατάσσει ως μία μορφή απιστίας.[9] Παρά ταύτα, θεωρεί ότι είναι μία διαδικασία, όπου στους κόλπους μίας «πουριτανικής» και «υποκριτικής» κοινωνίας όπως είναι η ελληνική, θα πρέπει να τηρείται άκρα μυστικότητα[10] κυρίως όσον αφορά την κοινοποίησή της στο αντίθετο φύλο[11], ενώ στις συζητήσεις μεταξύ ομόφυλων αποτελεί συχνό και

ανώμαλο», «Οι oversixty (που το κατακρίνουν)... από μέσα τους θεωρούν ότι είναι κάτι φυσιολογικό», «Απολύτως φυσιολογικό! Για σκέψου να μην υπήρχαν καθόλου μπουρδέλα τι θα γινόταν στον κόσμο».

6 Π.χ.: «Από τη στιγμή που έχεις πουλί και τεστοστερόνη και βράζει το αίμα σου, κάποια στιγμή στη ζωή σου sooner or later θα πας», «Σε όποιον δεν πάει σε μπουρδέλο του λέω -Τον παίρνεις; Ποια είναι η άποψή σου για τις γυναίκες, ρε φιλαράκι; Έχουμε πίσω κίνηση;- Τέτοια», «Όσοι δεν πάνε είναι ασεξουαλικοί, έχουν ψυχολογικό πρόβλημα».

7 Π.χ.: «Μειώνει την εγκληματικότητα, τους καυγάδες, τους βιασμούς, τις κόντρες, τη βία. Αν έριχναν όλοι από έναν πούτσο, θα ήταν πιο ήρεμοι και θα ήταν όλα στην τάξη».

8 Π.χ.: «Με την πορνεία αποτρέπονται πολλά, πάρα πολλά. Παράνομες σχέσεις, εγκυμοσύνες ... λύνουν πολλά προβλήματα. Η ιερόδουλη θα έπρεπε να είναι φίλη της συζύγου. Φαντάσου τώρα ο άλλος να θέλει να πάει με την ξαδέλφη ή με την αδελφή της ή να τον πιάσει να τον παίζει μπροστά στον υπολογιστή. Είναι επικίνδυνο να τον παίζεις. Είναι πολύ καλύτερο απ' το να σε πιάσει στα πράσα να τον παίζεις η γυναίκα σου ή το παιδί σου. Ξεφτίλα!», «Αν υπάρχει μεγάλη κρίση στο γάμο θα πάω (σε οίκο ανοχής) για να μην τον διαλύσω».

9 Π.χ.: «Όχι μωρέ (δεν είναι απιστία). Άλλο το ένα, άλλο το άλλο. Δεν υπάρχει τέτοιο θέμα», «Τι απιστία; Να πληρώσω μία γυναίκα για σεξ; Όχι», «Όχι, δε το θεωρώ απιστία. Σύμφωνα με έρευνες το 90% έχουν απιστήσει», «Μμμ, όχι απιστία... Πιστεύω η απιστία είναι κάτι που γίνεται κατ' εξακολούθηση», «Σκέψου όμως, τί είναι καλύτερο, να φλερτάρεις ή να πας στο μπουρδέλο;» Για τη γυναικεία απιστία δηλώνουν: «Αν η γυναίκα μου πήγαινε με κάποιον άλλον θα το σκεφτόμουν αν θα τα ξαναβρίσκαμε κάποια στιγμή», «Νομίζω είναι ζήτημα τιμής, η γυναίκα να μην πηγαίνει με άλλους. Ενώ, για τους άντρες και παλιά ήταν τιμή, ήταν μαγκιά να πηγαίνουν και με άλλες».

10 Π.χ.: «Όχι, δεν το λέω», «Κυκλοφορούν πολλοί συντηρητικοί και κομπλεξικοί εκεί έξω».

11 Είναι ίσως από τους βασικούς λόγους για τους οποίους οι γυναίκες

ευχάριστο θέμα.[12] Είναι σαφές ότι ο ίδιος δεν αναλαμβάνει ουδεμία «ευθύνη» για τα όσα εκτυλίσσονται στην πορνική σφαίρα, αφού αυτός απλώς καταναλώνει κάτι που του προσφέρεται στο πλαίσιο της καπιταλιστικής αγοράς ως νόμιμο και αναγνωρισμένο από την πολιτεία «προϊόν» (έτσι π.χ. «Από τη στιγμή που το προϊόν είναι εντάξει και οι υπηρεσίες είναι μια χαρά, το τι γίνεται πριν και μετά δεν απασχολεί κανέναν», «Αν είναι παράνομη η πορνεία, δεν με απασχολεί», «Δεν με απασχολεί αν είναι παράνομη ή νόμιμη ή αν..»). Παράλληλα φαίνεται να αγνοεί ή να επιλέγει να αγνοεί το ποσοστό των ατόμων που ανήκει στην εξαναγκαστική πορνεία ή αποτελεί θύμα trafficking.[13] Εντούτοις, από τις ελάχιστες απαντήσεις με σημαντικό βαθμό ταύτισης μεταξύ των συνεντευξιαζόμενων, αφορούσε το ενδεχόμενο μετακύλισης της ευθύνης στον ίδιο με την ποινικοποίησή[14] του, ερώτηση που συχνά προκάλεσε τον έκδηλο

φαίνεται να αγνοούν το μέγεθος του φαινομένου, έχουν μία γραφική εικόνα για την πορνεία και θεωρούν ότι αφορά κάποιες προβληματικές μειονότητες ανδρών και σίγουρα όχι το σύντροφό τους. Παρεμπιπτόντως, σχεδόν το σύνολο των συνεντευξιαζόμενων πελατών βρίσκεται σε σχέση. Έτσι δηλώνουν «Σε γυναίκα ποτέ! Γιατί να το πω;», «Πολλές σε θεωρούν αποτυχημένο σεξουαλικά όταν πληρώνεις ή σιχαίνονται, νομίζουν ότι είσαι βρωμιάρης», «Δε θα καταλάβει μία γυναίκα τίποτα όπως και γω δεν καταλαβαίνω τι είναι οι πόνοι περιόδου», «Είσαι η πρώτη και τελευταία φαντάζομαι που το λέω», «Τρελός είμαι (να το πω);»

12 Π.χ.: «Σε άντρες μπορείς να μιλήσεις άνετα, γιατί ο άντρας καταλαβαίνει, είναι κάτι φυσιολογικό»

13 Πολλοί φαίνεται να αγνοούν ακόμη και τον όρο trafficking π.χ.: «Για κάνε ένα translate», «Ε, εννοείς την αυξημένη κίνηση» ή ακόμη και όταν ενημερώνονται επιλέγουν να το υποβαθμίσουν: «Δε νομίζω ότι αυτό που περιγράφεις γίνεται στην Ευρώπη».

14 Π.χ.: «Διαφωνώ και μάλιστα διαφωνώ καθέτως. Και θα σου πω το γιατί. Η μοιχεία ας πούμε, ήταν ποινικό αδίκημα πριν κάποια χρόνια. Καταργήθηκε όμως, γιατί είναι ανάγκη του ανθρώπου», «Και με ποια λογική ο πελάτης δηλαδή και όχι η γυναίκα; Αφού αυτή είναι που κάνει το παράνομο», «Γιατί να ποινικοποιηθεί κάποιος, όταν η πόρτα είναι ανοιχτή;», «Ποιος τους γαμάει. Δε με απασχολεί. Ό,τι και να κάνουνε όσο υπάρχει πελατεία και έχει ζήτηση το προϊόν, δεν μπορούν να κάνουν Τί-Πο-Τα! Την στιγμή που οι ίδιοι που νομοθετούν, που δικάζουν και που εκτελούν τις αποφάσεις... το κάνουνε και οι ίδιοι», «Όλα παράνομα λειτουργούν. Μαλακίες. Δεν μπορείς να το ελέγξεις. Δεν είναι αποτελεσματικό», «Ε, μαλακία. Αν δεν το ξέρεις (ότι είναι παράνομα εκδιδόμενη) τι να κάνεις; Να μυρίσεις τα νύχια σου;», «Καλά, αυτά είναι μαλακίες... Δεν μπορώ να τα ακούω... Αυτά είναι εμένα

εκνευρισμό των συνεντευξιαζόμενων. Επιπροσθέτως, σε αντίθεση με το εκδιδόμενο άτομο, δεν τίθενται ζητήματα «ηθικής τάξης» για τον πελάτη, (λέει χαρακτηριστικά για παράδειγμα ένας 33χρονος άνδρας: «Ο πελάτης παίρνει μία υπηρεσία που του προσφέρεις. Είναι η διαφορά στην ηθική... Άλλος τα παίρνει άλλος τα δίνει. Η διαφορά ενός εμπόρου ναρκωτικών από έναν χρήστη. Χρήστης και έμπορος. Τον έναν τον θεωρώ εντελώς ανήθικο, τον άλλο τον θεωρώ αναγκαιότητα. Ο ένας γουστάρει, κάνει ναρκωτικά, τέλος. Ο άλλος σπέρνει το θάνατο»). Σε γενικές γραμμές δηλώνουν ότι κατέχουν το ρόλο του «κυνηγού» στο ερωτικό παιχνίδι παρά το γεγονός ότι επιλέγουν συνειδητά να «αγοράζουν» το θήραμα τους έτοιμο από κάποιο πορνείο. Επιπλέον, ενώ υποστηρίζουν ότι διατηρούν στοιχεία «ορθολογικού καταναλωτή» (π.χ.: «To Value for Money είναι το νούμερο ένα για μένα», «Πληρώνω ό,τι αξίζει»), την ώρα του συνολικού απολογισμού[15] αρκετοί νιώθουν ότι μάλλον έχουν παρασυρθεί από την σεξουαλική τους παρόρμηση [και παρά τις πιέσεις (παζάρια) για να μειώσουν το μίσθωμα] αξιολογούν ότι η πορνική επιλογή τους έχει κοστίσει μάλλον ακριβά.

Όσον αφορά τη σχέση του πελάτη με το εκδιδόμενο άτομο, είναι αναμφίβολα μοναδική καθώς συμπυκνώνει στοιχεία επαγγελματικής συναλλαγής, προσωπικής επαφής και κοινωνικής ηθικής. Έτσι, την δικαιολογεί αλλά την υποτιμάει, την χρησιμοποιεί αλλά την συμπαθεί, την συμπονάει αλλά τη θεωρεί άξια της μοίρας της, την καταναλώνει, ενώ μπορεί και να την ερωτευθεί. Μα κυρίως αγαπάει

που με εκνευρίζουνε πολύ! Όπου υπάρχει ποινικοποίηση με εκνευρίζει, είτε είναι από τη μία πλευρά, είτε από την άλλη. Τώρα το αλλάξαμε. Αντί να ποινικοποιήσουμε το σεξ να ποινικοποιήσουμε τον πελάτη. Δηλαδή έχουμε τρελαθεί; Κάποια στιγμή λένε να απαγορεύσουμε τα πορνεία και τώρα έρχεται μια political correct κοινωνία, εντελώς ξενέρωτη και σου λέει...: όοοχι, να είναι νόμιμα τα πορνεία αλλά να ποινικοποιήσουμε τον πελάτη που πηγαίνει εκτός του νόμιμου πορνείου να γαμήσει. Έλεος!!!! Έ-λε-ος!!! Χρησιμοποιείς ακριβώς το ίδιο μέτρο, το κατασταλτικό και δεν αγγίζεις την ουσία του πράγματος, δεν αναγνωρίζεις την κοινωνία σου, τι συμβαίνει»

15 Π.χ.:«Πιστεύω πάνω από 2.000.000 ευρώ! Υπήρχανε στιγμές που πήγαινα τρεις φορές την εβδομάδα και έδινα τα 150άρια έτσι», «Έχω ξοδέψει πάρα πολλά χρήματα. Μια περιουσία. Σίγουρα θα μπορούσα να πάρω ενάμισι αυτοκίνητο. Μπορεί να είναι και 15.000 ευρώ, δηλαδή μιλάμε για 1.000 ευρώ το χρόνο με φτηνές πάντα επιλογές».

να τη μισεί θέτοντας τον εαυτό του εκτός «πορνικού πλαισίου» και αφήνοντάς την εκεί μόνη υπαίτια του φαινομένου. Σαφώς λοιπόν, τη θεωρεί «προϊόν» προς κατανάλωση[16] που οφείλει να του παρέχεται με όρους απόλυτου επαγγελματισμού.[17] Ο συνεντευξιαζόμενος πελάτης στο πλαίσιο ίσως κάποιας εκλογίκευσης και αποποίησης των όποιων ευθυνών, θεωρεί ότι σε γενικές γραμμές το εκδιδόμενο άτομο επιλέγει[18] συνειδητά τον επαγγελματικό του προσανατολισμό με βασικό κίνητρο το «εύκολο χρήμα»,[19] ενώ ταυτόχρονα θεωρεί

16 Όταν αναφέρεται στο εκδιδόμενο άτομο χρησιμοποιεί συχνά τους όρους «προϊόν» ή «υπηρεσία». Π.χ.: «Έχω θέμα με το προϊόν, το γυναικείο κορμί στη προκειμένη περίπτωση που είναι στη βιτρίνα», «Από τη στιγμή που προσφέρει ένα προϊόν (τι μπορεί σκέφτεται ή να αισθάνεται η εκδιδόμενη) δε το σκέφτομαι. Όπως όταν πάω να αγοράσω ένα αυτοκίνητο, ένα μηχανάκι, ένα ποτό στο bar. Από τη στιγμή που δίνει ένα προϊόν, είναι εντάξει το προϊόν, και εγώ πληρώνω... είμαστε μία χαρά», «Προσφέρει μία υπηρεσία πληρώνεται για αυτό, είναι η δουλειά της», «Το ανατολικό μπλοκ δε σταματάει να ¨παράγει¨ (εκδιδόμενες)», «Είναι όπως το φαγητό».

17 Το παράδοξο της υπόθεσης είναι ότι ο «επαγγελματισμός» κατά τον πελάτη έγκειται στην ευχαρίστηση που δείχνει το εκδιδόμενο άτομο κατά την πορνική επαφή, η προσποίηση δηλαδή μίας μη επαγγελματικής συνουσίας. Π.χ.: «Θέλω να μη βαριέται να με ευχαριστήσει πραγματικά, όχι να το παίζει», «Έχω πάει με υπερμοντέλο και έχω ξενερώσει. Την είδα, μου 'ρθε, αλλά μέσα τίποτα», «Μου έχει τύχει να κάνει πολύ καλό ¨σαλονάρισμα¨ και μέσα να είναι ψυγείο», «Να σου γλύκες έξω για να την πάρεις και μόλις μπεις μέσα να είναι ¨άντε τελείωνε!¨», «Μπορεί σωματικά να είναι ωραίες αλλά μόλις πάνε στο κρεβάτι να είναι ένα παγωτό τελείως», «Πολλές είναι άντε να πάμε να τελειώνουμε», «Μετά από τόσα χρόνια στους οίκους, το διαισθάνομαι αν θα είναι καλή ή όχι η κοπέλα. Υπάρχουν βέβαια και οι ξινές», «Με έναν μέτριο οίκο, μάλλον είναι προτιμότερη η μαλακία. Λες καλύτερα να τράβαγα μία, παρά με το κούτσουρο. Αν πέτυχει η μαλακία τύφλα να χει το γαμίσι», «Μου έχει τύχει παλαιότερα και ήταν ένα κρύο πράγμα, ψεκάστε, σκουπίστε, τελειώσαμε».

18 Π.χ.: «Δε θέλει (να είναι πόρνη), σταματάει το επάγγελμα και κάνει κάτι άλλο με λιγότερες απολαβές», «Ναι! Σίγουρα το κάνουν από επιλογή», «Ξεκάθαρα επιλογή. Σου δίνω ένα 1 τοις εκατό να μην είναι επιλογή τους», «Βέβαια, είναι επιλογή της», «Η επιλογή πάντα υπάρχει. Πας και κάνεις μία δουλειά με πολύ λιγότερα οικονομικά οφέλη. Το ανάγκη;...9 στις 10 ανάγκη έχουνε. Δεν παν να γίνουν όλες πουτάνες»

19 Π.χ.: «(Το κάνουν για το) εύκολο χρήμα», «Για τα φράγκα» «Για πολλά και εύκολα λεφτά», «(Βλέπουν τον πελάτη) σαν ευρώ» «Η πλειοψηφία των γυναικών το κάνει για τα λεφτά, αμέσως μετά γιατί το γουστάρει και ένα μικρό ποσοστό το κάνει καταναγκαστικά», «Η ανάγκη για πολλά και εύκολα λεφτά», «Η λεγόμενη πουτανιά», «Η ανάγκη των γυναικών

ότι δεν δυσανασχετεί με τη φύση της εργασίας του.[20] Τέλος στο ερώτημα του αν το εκδιδόμενο άτομο μπορεί να είναι παράλληλα και ηθικό,[21] οι απαντήσεις παίρνουν διάφορες αποχρώσεις, κυρίως όμως γκρίζες.

Όσον αφορά το αντίθετο φύλο, ο πελάτης αντιμετωπίζει τη γυναίκα με μία σχετική αμφιθυμία. Φαίνεται να αγνοεί βασικές πτυχές της ψυχοσεξουαλικής[22] της σύνθεσης και άλλοτε προσπαθεί να την εξηγήσει στηριζόμενος στα δικά του βιωματικά ψυχοσωματικά δεδομένα και άλλοτε απλά σηκώνει τα χέρια ψηλά σε ένα μάλλον μυστήριο ον «με παράξενη φύση». Κομβικό σημείο στην ανάλυσή του για τη σχέση του με το άλλο φύλο, είναι και αυτή

για λεφτά, λούσα, αυτοκίνητα, ταξίδια στη Μύκονο», «Με βλέπουν σαν πελάτη για να βγάλουν λεφτά. Τύπου να το κάνω καλά να ξαναέλθεις», «Διαφορετικά πας και πλένεις σκάλες για 500 ή πας και δουλεύεις για 600ευρώ το μήνα ένα δεκάωρο τη μέρα και Σάββατο και Κυριακές». Ενώ κάποιοι φαίνεται να αναγνωρίζουν τις δυσκολίες αυτής τη επιλογής: π.χ.: «έχεις τον κάθε χλέμπουρα από πάνω σου»

20 Π.χ.: «Το 70% το ευχαριστιούνται! Και όχι επειδή φτιάχνονται. Είναι βέβαια και κάποιες μικρές που φτιάχνονται. Αλλά σου λέει νέο παιδί είναι, θα γίνει ωραίο παιχνίδι», «Με τη Χριστίνα κάνουμε πλάκα. Κάνει σαν τρελή όταν με βλέπει», «Οι περισσότερες το ευχαριστιούνται. Κάποιες το ευχαριστιούνται παραπάνω. Κάνουν εκτός προγράμματος», «Μπορεί να κάνεις την (εκδιδόμενη) γυναίκα να το ευχαριστηθεί, αλλάζει το πράγμα τότε» Τέλος, κάποιοι άλλοι θεωρούν ότι μπορεί οι εκδιδόμενες να μην ευχαριστιούνται τη συνεύρεση καθεαυτή αλλά την κάλυψη της γυναικείας φιλαρέσκειας τους από το γεγονός ότι πληρώνει κάποιος για να συνευρεθεί μαζί τους.

21 Π.χ.: «Ε, ηθική τι ηθική; Πας και γ*μιέσαι για λεφτά. Τι ηθική να έχει. Όχι, δεν υπάρχει ηθική. Σε καμία περίπτωση. Προσωπική άποψη». Συναντάμε όμως και απαντήσεις γεμάτες κατανόηση. Π.χ.: «Έχει ηθική, εννοείται. Αν δεν είχαν ανάγκη, δε θα το έκαναν». Ενώ υπάρχουν και οι ενδιάμεσες αποχρώσεις του τύπου: «Μμμμ....αλλές κοπέλες είναι, ναι (ηθικές). Άλλες όχι», «Αυτές που ασχολούνται με το πορνό είναι ανήθικες, το κάνουν μπροστά σε όλον τον κόσμο χωρίς κανένα δισταγμό», «Όσο ηθική είναι η κοινωνία μας γενικά, είναι και αυτές. Δεν συνδέω το επάγγελμα με την ηθική».

22 Π.χ..: «Ναι, οι γυναίκες μπορούν να το κρατάνε λίγο παραπάνω». «Θεωρώ ότι οι γυναίκες έχουν λιγότερη ανάγκη το σεξ. Καταρχάς και μόνο το ότι αρκείται στο να προσποιηθεί και να μην απαιτήσει να ολοκληρώσει. Η γυναίκα προκαλεί για να προκαλεί» «Δεν είμαι σίγουρος, νομίζω το ίδιο» «Πιστεύω το ίδιο, απλά οι γυναίκες το έχουν χάσει λίγο...»

τη φορά η διαμεσολάβηση του χρήματος[23] ακόμη και στις έμφυλες μη - πορνικές σχέσεις, καθώς το θεωρεί απαραίτητο μέσο για την επιτυχή πολιορκία της γυναίκας- θήραμα. Ανάμεσα στις πολλές αντιφάσεις που συναντά κανείς στα αφηγηματικά εγχειρήματα του συνεντευξιαζόμενου πελάτη, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει, η από τη μία επικριτική στάση του πελάτη για την συντηρητική Ελληνίδα θεωρώντας την εν μέρει υπαίτια της πορνικής του επιλογής και παράλληλα η ακόμη πιο επικριτική στάση για τη νέα μεταφεμινιστική γενιά γυναικών που είναι κάτι παραπάνω από «πρόθυμες[24] να τα κάνουν όλα και από πολύ νωρίς», υποστηρίζοντας ταυτόχρονα τη διατήρηση των παραδοσιακών έμφυλων ρόλων.[25]

Μετά από τρία κύματα φεμινισμού μία συζήτηση για φαλλοκρατία και σεξισμό μοιάζει να μην είναι και τόσο αναχρονιστική όσο θα περίμενε κανείς. Όλα τα παραπάνω φαίνεται να συνοψίζουν όψεις του πολιτισμικού πλαισίου για τη δημιουργία και νομιμοποίηση ενός νέου τύπου πελάτη που καταναλώνει σεξουαλική διασκέδαση (Λάζος, 2002) παρά καλύπτει βιολογικές του ανάγκες. Γιατί η κοινωνία προετοιμάζει το «έγκλημα», ο δράστης το πραγματοποιεί

23 Π.χ.: «Το τσάμπα είναι πιο ακριβό», « Η ανάγκη των γυναικών για λεφτά, για λούσα», « Τσάμπα δε κάνεις τίποτα»

24 Π.χ.: «Τώρα οι μικρές δεν το λιβανίζουν τόσο. Τώρα από τα 15 έχουν κάνει τα πάντα και παρτούζες και όλα. Κάνουν διαγωνισμό ποια θα πάει με τους περισσότερους. Έχουν το σεξ για παιχνίδι», «Έχουν ξεφύγει εντελώς. Ξεκινάνε από πολύ μικρά. Βλέπεις κάτι 13χρονα και κάτι 14χρονα το έχουν καραμέλα», «Απορώ ποια θα είναι η σεξουαλική τους ζωή στα 20, όταν στα 15 έχουν κάνει ήδη τα πάντα», «Τα πάντα παντού, το βρίσκεις πλέον στην Ελλάδα σε κοπέλες που είναι 14 και15. Στα 16 έχουν κάνει ήδη και την πρώτη της παρτούζα. Στα 18 έχουνε γράψει ένα 20 από παρτενέρ. Οπότε ο ανταγωνισμός αφού έχει αυξηθεί έχουν πέσει και τα standards των γυναικών. Κάποιες που λέγανε δεν τα αυτόνουμε δεν τα κάνουμε. Πλέον τα κάνουνε ένα 95 τοις εκατό. Υπάρχει ένα 5 τοις εκατό που δεν τα κάνει. Συμβιβάζομαι με το άλλο 95 τοις εκατό. Αυτό το 5 τοις εκατό ας πάει αλλού...»

25 Π.χ.: «Αν το δούμε στο ποδόσφαιρο, ο άντρας είναι ο επιθετικός, η γυναίκα είναι ο αμυντικός παίχτης, ο τερματοφύλακας ας πούμε. Στόχος του επιθετικού είναι να ξεκωλιάσει τα δίχτυα. Στόχος του τερματοφύλακα είναι να μην του το κάνουνε χωνί, να αφήσει την εστία ανέπαφη, άντε να φάει ένα γκολ. Καταλαβαίνεις τι λέω...; Τώρα αν έχει τρύπια δίχτυα είσαι χωνί τερματοφύλακας. Αν έχεις βάλει 10 γκολ, τότε είσαι παιχταράς επιθετικός»

όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Ουγκώ.

Ενδεικτική Βιβλιογραφία

Λάζος, Γρ. (1998). Το πρόβλημα της Ποιοτικής Έρευνας στις Κοινωνικές Επιστήμες. Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, σελ.211-248, 398, 482-498.

Λάζος, Γρ. (2002). Ο πελάτης. Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα, σελ. 266.

Λιότζης, Ε. (2014). «Πορνογραφία και σεξουαλικότητα στην ύστερη νεωτερικότητα: Ο Λόγος της πορνογραφικοποίησης», Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, 143, σελ. 153-160.

Μαγγανάς, Αν. (2004). Το Εγκληματικό φαινόμενο στην πράξη. Εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, σελ. 108, 113.

Μοντζίνι, Π. (2007). Εμπόριο Γυναικών, πορνεία, μαστροπεία και εκμετάλλευση. Εκδόσεις Μελάνι, Αθήνα, σελ. 25, 39.

Becker, H. (2000). Οι περιθωριοποιημένοι. Εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, σελ. 49-51.

McNair, Br. (2002). Η κουλτούρα του Στριπτίζ. Εκδόσεις Σαββάλα, Αθήνα, σελ.29

Levy, Ar. (2011). Θηλυκές Φαλλοκράτισσες. Εκδόσεις Κουκκίδα, Αθήνα, σελ. 198.

Δημήτρης Παρασκευόπουλος

Προσδιορίζοντας το περιεχόμενο της οπαδικής βίας στον αθλητισμό, μανιχαϊσμός και ασφάλεια στην εξέδρα

Εισαγωγή

Στην αιτιολογική έκθεση του νόμου 3057/2002 (τροποποίηση του νόμου 2725/1999), η βία στον αθλητισμό χαρακτηρίζεται ως «ένα ιδιαίτερα οξύ και σοβαρό κοινωνικό πρόβλημα» που απαιτεί δραστική αντιμετώπιση. Μια δεκαετία αργότερα, ο τότε υπουργός προστασίας του πολίτη, σε δημόσια επιστολή του, με τίτλο «Κατά της Βίας στα Γήπεδα»,[1] εστιάζοντας με κοινωνικο-ηθικούς όρους στο οικονομικό τίμημα θεραπείας, επεσήμανε,

> «είναι καιρός, είναι ανάγκη πλέον [...] να προστατέψουμε αυτή τη χώρα και τους εαυτούς μας από φαινόμενα σήψης, παρακμής και πολιτισμικής κατάπτωσης [...] κατά την αγωνιστική περίοδο 2010 – 2011 διατέθηκαν 132.015 αστυνομικοί, ήτοι αύξηση κατά 22,55% [...] το συνολικό κόστος αυτών των μέτρων της προηγούμενης αγωνιστικής περιόδου ανήλθε στο ποσό των 12.673.440 ευρώ μόνο για τις προγραμματισμένες αθλητικές συναντήσεις»,

ενώ μια χρονιά μετά, τίτλοι όπως, «Ντροπή για την Ελλάδα η ανικανότητα αντιμετώπισης της βίας στα γήπεδα»[2] συνέχισαν να κοσμούν τις στήλες του έντυπου τύπου, φτάνοντας στις σελίδες

1 Βλ. ΣΚΑΪ.gr, 09/02/2012 http://www.skai.gr/news/greece/article/194139/anoihti-epistoli-hr-papoutsi-kata-tis-vias-stagipeda/(1/4/2015).

2 Βλ. Τσιγκρής Α., Το βήμα. Γνώμες, 12/02/2013 http://www.tovima.gr/opinions/article/?aid=497760 (25 /5/2015).

ετήσιου απολογισμού[3] της διοργανώτριας αρχής ποδοσφαίρου, με ένα βασισμένο, σε γενικούς δείκτες αθλητικής βίας, θετικό απολογισμό και ένα σημαντικό αλλά,

> «υπάρχουν μεγάλα περιθώρια βελτίωσης ώστε το επίπεδο ασφαλείας στους αγώνες της Super League να αναβαθμιστεί, καθώς τα χρόνια προβλήματα συνεχίζουν να υφίστανται και χρειάζεται συντονισμένη προσπάθεια και προετοιμασία ώστε στα επόμενα πρωταθλήματα να υπάρξουν καλύτερα αποτελέσματα».

Ένα ελληνικό ντέρμπυ μεταξύ του Παναθηναϊκού και του Ολυμπιακού (02/2015), η είσοδος του προέδρου της φιλοξενούμενης στον αγωνιστικό χώρο, η εισβολή των οπαδών, οι συγκρούσεις με την αστυνομία, η επ' άριστον διακοπή των επαγγελματικών ποδοσφαιρικών πρωταθλημάτων, οι αντιπαραθέσεις μεταξύ ποδοσφαιρικών σωματείων, οπαδών και πολιτείας, τα αθλητικά συμβόλαια και η επανέναρξη της αγωνιστικής δράσης με άδειες κερκίδες των γηπέδων, περιγράφουν το κλίμα της περιόδου, ένα χρόνο αργότερα. Στο καθημερινό αθλητικό δημοσιογραφικό «ρεπορτάζ», δεσπόζουν δηλώσεις των αθλητικών και πολιτειακών αρχών.

> «Ήταν κάθετος και ζήτησε διάλυση των συνδέσμων και δημιουργία λέσχης για τους οπαδούς»,[4]

> «Τονίζουμε όμως, ότι δεν είμαστε διατεθειμένοι να παρακολουθούμε ακραίες επιθέσεις, που φτάνουν μέχρι του σημείου να κινδυνεύουν ανθρώπινες ζωές, κυρίως εις βάρος εργαζομένων, ποδοσφαιριστών και φιλάθλων».[5]

Μανιχαϊστικές αντιλήψεις κατευθυνόμενες στην εξέδρα,

3 Βλ.SuperLeague Ελλάδα, Ετήσιος Απολογισμός 2013-14, http://08c0d41abab903a6a29e5e91952c8074a6a4a4b1b4b8b070de43.r83.cf3.rackcdn.com/4nXXWbTExqy443vJMSKt9wD1oX9Iue1a.pdf (19/4/ 2015).

4 Ζούμη Α., «Επ' αόριστον αναβολή στα πρωταθλήματα ποδοσφαίρου». Στο Κόκκινο, 25/02/2015, http://www.stokokkino.gr/article/1000000000004997/Ep-aoriston-anaboli-sta-protathlimata-podosfairou (20/3/2015).

5 Γενική Γραμματεία Αθλητισμού. Δελτίο Τύπου Σύσκεψη (25-2-2015) του Υφυπουργού Σ. Κοντονή με ΕΠΟ, Super League και Football League. 24/02/2015, http://www.gga.gov.gr/grafeio-tupou/deltia-tupou/1612-25-2-2015-super-league-football-league (15/03/2015).

αρχής γενομένης με τις ανακοινώσεις των αθλητικών συλλόγων, περιγράφουν τον φανατικό οπαδό με υπερβολή στη συμπεριφορά και δίχως αγάπη για τον αθλητισμό (Στυλιανούδη, 1996, 382).

> «Ερέθισαν μικρό αριθμό μη ελεγχόμενων ταραχοποιών στοιχείων, που βρήκαν την ευκαιρία να πλήξουν την προσπάθεια να διεξαχθεί ένας αγώνας αντάξιος της ποιότητας, που επεδείχθη εντός του αγωνιστικού χώρου, από γεγονότα που καμία σχέση δεν έχουν με το άθλημα».[6]

> «Έχουμε την χαρά κ. Κοντονή να δημιουργούμε μία γενιά φιλάθλων που αυτή τη στιγμή διανύει την παιδική-εφηβική ηλικία. Δεν μας συνοδεύουν ορδές στρατευμένων οπαδών».[7]

Μετέπειτα, προβάλλει μια νέα νομοθετική παρέμβαση (νόμος 4326/2015) αντιμετώπισης ενός «επικίνδυνου» φαινομένου, με «ανεξέλεγκτες διαστάσεις» το οποίο συμπλέει με τη συνεχώς αυξανόμενη απώλεια του αισθήματος περί δικαίου, εξαιτίας της ευνοιοκρατίας, της αναξιοκρατίας, της διαφθοράς, της διαπλοκής, του αθέμιτου ανταγωνισμού και παραγοντισμού, σύμφωνα με την εισηγητική έκθεση του σχετικού νομοσχεδίου, τα πρακτικά διαβούλευσης και τις προτάσεις για σκληρότερα μέτρα καθώς και την έκθεση αξιολόγησης συνεπειών που μιλούσε για την γιγάντωση μιας «τυφλής οπαδικής βίας». Το επεξεργασμένο νομοθέτημα, στην κατεύθυνση της πρόληψης και αντιμετώπισης, δράσεων και πρακτικών που γενικότερα δύναται να τοποθετηθούν κάτω από την έννοια «φαινόμενα βίας», συμπεριλαμβανόμενου του μη προσδιορίσιμου της πρόκλησης, παρότρυνσης και τέλεσης επεισοδίων, της απροσδιοριστίας εννοιολόγησης της ρατσιστικής συμπεριφοράς καθώς και της επιβάρυνσης των ποινών μέσω μιας ομαδοποίησης πρακτικών υπό τις έννοιες/φράσεις «αντικοινωνικότητα» και «σταθερή ροπή στο έγκλημα», προέβλεπε αρχικά, την εκχώρηση εξουσιών, απαγόρευσης διεξαγωγής αγώνων, οριστικής διακοπής

6 Skai.gr. Παναθηναϊκός: Προκλητική συμπεριφορά παραγόντων του Ολυμπιακού στο ντέρμπι. 24/02/2015, http://www.skai.gr/mobile/article?aid=276024 (20/3/2015).

7 Kalloni FC. Για τον κόσμο είναι το ποδόσφαιρο!. http://www.kallonifc.gr/el/articles/gia-ton-kosmo-einai-podosfairo (20/3/2015).

διοργανώσεων και απαγόρευσης συμμετοχής σε διεθνείς διοργανώσεις[8], συνομιλώντας με την πολιτική αθλητική ιστορία της Αγγλίας μετά από τον Μάιο του 1985. Επιπροσθέτως, το μερικώς πραγματοποιήσιμο, αν και θεσμοθετημένο κατά το παρελθόν, μέτρο της λειτουργίας συστημάτων ηλεκτρονικής εποπτείας και εισιτηρίου, τέθηκε ως απαρέγκλιτη προϋπόθεση συμμετοχής των ποδοσφαιρικών ομάδων και των ομάδων καλαθοσφαίρισης σε εθνικές διοργανώσεις, σε συνδυασμό με την απαγόρευση της διάθεσης εισιτηρίων σε λέσχες, συνδέσμους, οποιασδήποτε μορφής συλλογικότητα που δεν λειτουργούσε κατά το γράμμα του νόμου και της επιβολής οικονομικής ποινής σε εκμισθωτές ακινήτων στα οποία αυτές στεγάζονται, κατ' ουσία αναπαραγωγική του στίγματος των εγκληματικών χώρων, οδήγησε σε μια δράση σε ασφυκτικά όρια των οπαδικών κοινοτήτων.

Στο παρόν άρθρο, με την επεξεργασία, μέσω της κριτικής ανάλυσης λόγου, της συνακόλουθης πολιτικής ρητορικής νομιμοποίησης, επιδιώκεται η ανάγνωση της διαχείρισης των οπαδικών κοινοτήτων, ως μια διαδικασία απόδοσης ενός συλλογικού στίγματος, βασιζόμενου στην ιδεοτυπική κατηγοριοποίηση διαφορετικών μεταξύ τους κοινωνικών ομάδων και δρώντων, μέσα σε ένα πλαίσιο μεταβολών με άξονα τη συμμόρφωση στην κυριαρχία της αγοράς, υπό το πρίσμα των πολιτικών στρατηγικών για την ασφάλεια.

Κατασκευάζοντας υγιείς πελάτες: μανιχαϊσμός και ασφάλεια στη συζήτηση εντός του κοινοβουλίου

> «Δεν υπήρχαν παθογένειες και προβλήματα παλιότερα; Υπήρχαν. Βεβαίως και υπήρχαν. Όμως, σε αυτόν τον βαθμό, με αυτήν τη σφοδρότητα, με εμπλοκή τόσων πολλών για τόσα πολλά, πρώτη φορά συνέβη τα τελευταία χρόνια στον χώρο του ελληνικού αθλητισμού».[9]

8 Κατά την περίοδο αυτή, ανέκυψαν συζητήσεις περί «ποδοσφαιρικού Grexit» με την UEFA και την FIFA να μην αποδέχονται πλήρως το περιεχόμενο, του υπό συζήτηση νομοσχεδίου και ύστερα από συνεχείς διαβουλεύσεις, αφαιρέθηκαν τόσο η δυνατότητα απαγόρευσης συμμετοχής σε διεθνείς διοργανώσεις όσο και η κατάργηση του αυτοδιοίκητου της Ε.Π.Ο.

9 ΙΣΤ΄ Περίοδος Προεδρευομένης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας, Σύνο-

Με αυτό το ενδεικτικό απόσπασμα από τα πρακτικά της ολομέλειας του ελληνικού κοινοβουλίου που οδήγησε στην ψήφιση του νόμου 4326/2015 και αφορούσε στα επείγοντα μέτρα για την αντιμετώπιση της βίας στον αθλητισμό, ερχόμαστε στο δεύτερο στάδιο της συζήτησής μας. Τα προαναφερθέντα μας εισάγουν στο πεδίο μελέτης μιας ρητορικής ηθικού πανικού (Cohen, 2011), συγκεκριμένα μιας απειλής για τις κοινωνικές αξίες που πρεσβεύει ο αθλητισμός, ενός κυρίαρχου επίσημου πολιτικού λόγου στην κατασκευή ενός προβλήματος. Εστιάζοντας κριτικά (Fairclough, 2010), στον εξουσιαστικό λόγο που έρχεται να στηρίξει την εφαρμογή όσων προβλέπονται στο ανωτέρω νομοθέτημα, διαφαίνεται η σύγκρουση μεταξύ δύο περιγραφόμενων αντιτιθέμενων εικόνων του σύγχρονου ελληνικού αθλητισμού. Φράσεις όπως: χαρούμενο παιχνίδι, μέσο κοινωνικοποίησης της νεολαίας, ο αθλητισμός ως ένα κοινωνικό αγαθό, να επιστρέψουν οι οικογένειες στα γήπεδα, νομιμότητα και ασφαλείς συνθήκες διεξαγωγής των αγώνων, καταρρέουν ως αντίθετες, στο άκουσμα της δράσης των χούλιγκανς, των υβριστικών συνθημάτων, της κερδοσκοπικής και παράνομης επιχειρηματικής δραστηριότητας, της αναξιοπιστίας που χαρακτηρίζει τη λειτουργία των συλλογικών αθλητικών διοργανώσεων, δηλαδή της συνεχώς διατυπωμένης φράσης «βία και ανομία».Ο διπολικός αυτός λόγος, εντάσσεται σε μια διαπραγμάτευση περί προβληματικής πραγματικότητας στο παρόν και στο παρελθόν, χρησιμοποιώντας όρους που δηλώνουν την υπερβολή όπως «έχουν εκτιναχθεί» ή βρίσκονται «σε έξαρση» και πολιτικών προθέσεων αλλαγής στο μέλλον. Ιδιαίτερα, η έννοια της βίας παρίσταται ως πολυσύνθετο κοινωνικό φαινόμενο με ποικίλες αναπαραστάσεις, επισκιάζοντας πέραν του ποδοσφαίρου, σε επίπεδο υψηλών διοργανώσεων, αθλήματα όπως η καλαθοσφαίριση και η πετοσφαίριση. Στην εξέδρα, προσδίδεται ένας ρόλος κοινωνικής εκτόνωσης, με ενισχυτικό παράγοντα τη δράση των μέσων αθλητικής ενημέρωσης και συγκεκριμένα του οπαδικού τύπου, συνδέοντας τη βία με το λεξιλόγιο στρατιωτικής αντιπαράθεσης (Dunning 1998) ως μια αναπαραγωγή του ανομικού πλαισίου που επικρατεί (Πανούσης 2010: 85).

δος Α΄, Συνεδρία ΛΣΤ΄ *Πρακτικά Βουλής*. Τετάρτη 6 Μαΐου 2015, 12.

«Σε πόσες περιπτώσεις ο οπαδικός Τύπος έχει παρακινήσει το μίσος, καλώντας σε πόλεμο τις οργανωμένες στρατιές οπαδών;».[10]

Σε αυτούς τους χώρους, κρίνεται πως η πολιτική ανοχή στο παρελθόν οδήγησε στην άνθηση και διείσδυση του οργανωμένου οικονομικού εγκλήματος. Επίσης, συχνές είναι οι αναφορές σε ιατρικούς όρους, όπως «να σπάσει το απόστημα», με τη βία να τίθεται ως παράγοντας αλλοίωσης του επιθυμητού υγιούς αθλητισμού. Αυτή ερμηνεύεται, στη βάση αιτιατών σχέσεων, με τις κοινωνικές συνθήκες, την ανισότητα, την περιθωριοποίηση, να συντελούν στην υποχείρια στράτευση του οπαδικού κόσμου προς την υπεράσπιση συμφερόντων οικονομικού και πολιτικού χαρακτήρα των αθλητικών ανώνυμων εταιρειών. Σε άλλες μάλιστα περιπτώσεις, η έλλειψη παιδείας, η χρήση αλκοόλ καθώς και ναρκωτικών ουσιών προσμετρούνται σε αυτή τη ντετερμινιστική λογική.

«Εκεί έχουμε καταντήσει, να υπάρχουν νεκροί. Να υπάρχουν σωματικές βλάβες σε φιλάθλους, σε αθλητές, σε εργαζόμενους. Εκεί έχουμε καταντήσει. Βρεθήκαμε, λοιπόν, σε αυτή την κατάσταση».[11]

Ορμώμενοι από τη φράση «βλάβες σε φιλάθλους» του παραπάνω αποσπάσματος, μπορούμε να συλλάβουμε τη ρητορική του ηθικού μανιχαϊσμού που διαπερνά σημεία του πολιτικού λόγου, ως ένας διαχωρισμός του καλού και του κακού, μέσω της ιδεοτυπικής κατηγοριοποίησης της εξέδρας σε φίλαθλους και οπαδούς. Για τους τελευταίους, στο φόντο μιας αιτιοκρατικής σύνδεσης με την ατομική και κοινωνική παθογένεια, ένα σύνολο χαρακτηριστικών της προσωπικότητας σκιαγραφεί στερεοτυπικά την εικόνα ενός αρνητικού ήρωα σε αντίθεση με την κατηγορία «φίλαθλος», δηλαδή ένας ιδεατός τύπος πολίτη ή το ζωντανό κύτταρο της καπιταλιστικής οικονομίας, που είναι σε θέση να συμβάλλει στην αναπαραγωγή αυτού του συστήματος (Βιδάλη, 2010, 10).

«Είχε γίνει ένα πεδίο στράτευσης οπαδών [...] τυφλών οπαδών, τους οποίους δεν τους ενδιαφέρει ούτε τι θέαμα υπάρχει ούτε πώς έχει διαρθρωθεί αυτό που λέμε

10 ό.π., 37.
11 ό.π., 7.

> επαγγελματικό ποδόσφαιρο στην Ελλάδα [...] οι οποίοι επί μονίμου βάσεως δημιουργούσαν καταστάσεις, που ήταν προσβλητικές για όλους».[12]

> «Σας μεταφέρω, λοιπόν, την αγωνία του κάθε αγνού φίλαθλου [...] τον πόθο για την άνοιξη του ελληνικού ποδοσφαίρου».[13]

> «Πλέον πηγαίνουν στα γήπεδα στρατευμένοι φίλαθλοι, για να δημιουργήσουν φασαρίες [...] με αποτέλεσμα ο οικογενειάρχης να μένει σπίτι του και να τα παρακολουθεί από την τηλεόραση, κάτι που δεν το θέλουμε»[14]

Μπορεί όμως, το άγρυπνο μάτι του νομοθέτη και του ελεγκτικού μηχανισμού, να διαχωρίζει την κερκίδα σε φιλάθλους και οπαδούς, ενοχοποιώντας, παράλληλα, τους τελευταίους ως κύριους πρόξενους της βίας; Όπως επισημαίνεται, υφίστανται πολλές δυσκολίες διάκρισης μεταξύ οπαδών και φιλάθλων ή καλών και ανεγκέφαλων εξαιτίας της απουσίας επαρκών κριτηρίων ταξινόμησης μέσα στο γήπεδο (Κοταρίδης και Σιδέρης 2013: 146). Η έννοια οπαδός και θεατής ενυπάρχουν στον όρο «φίλαθλος», αλλά και η έννοια του απλού «θιασώτη» συναντιέται στον «οπαδό», άρα ο χαρακτηρισμός εξαρτάται από «σειρά συγκυριών ή παραγόντων» (Πανούσης, 2010, 83). Παράλληλα, σε αυτή την ταξινόμηση, διάφορες έρευνες, με επίκεντρο την προσωπικότητα, συνομιλούν με το ισχύον θεσμικό πλαίσιο, σε μια μη πειστική συσχέτιση, υποκειμένων «χαμηλής ισχύος» και ροπής «εγγενώς προς τη βία» (Σεφεριάδης, 2006, 10).

Στον υπό εξέταση λόγο, έκδηλη είναι η στοχοποίηση των οπαδικών συνδεσμιακών τόπων ως ανομικών, υπό την σύγχυση των εννοιών του χουλιγκανισμού και του οπαδισμού. Αναφέρεται σε απόσπασμα πως «με το νομοσχέδιο αυτό, δίνεται διορία τριών μηνών σε όλες τις λέσχες φιλάθλων να λειτουργήσουν νόμιμα»,[15] ενώ αναφορικά με την εννοιολογική ασάφεια, σε άλλο σημείο τονίζεται,

> «Χτυπάμε στη ρίζα της τη λογική του χουλιγκανισμού και του οπαδισμού, γιατί, [...] αυτές οι συμπεριφορές δεν

12 ό.π., 6.
13 ό.π., 156.
14 ό.π., 65.
15 ό.π., 42.

> αποτελούν παράδειγμα ούτε των αξιών του αθλητισμού ούτε της ευγενούς άμιλλας».[16]

Τα πολυαναφερόμενα ραντεβού θανάτου, η καταστροφή της δημόσιας και ιδιωτικής περιουσίας, οι λεκτικές και ρατσιστικές επιθέσεις, τα προσβλητικά πανό, η χρήση αλκοόλ και ναρκωτικών ουσιών εντός της κερκίδας, η σύγκρουση με τις αστυνομικές αρχές, η εκτόξευση αντικειμένων εντός του αγωνιστικού χώρου, προσμετρούνται στη συχνότητα του φαινομένου που καλείται «οπαδική βία». Αν φέρουμε στο μυαλό μας, το θάνατο οπαδού του Παναθηναϊκού το 2007, αποτέλεσμα οπαδικής συμπλοκής με οπαδούς του Ολυμπιακού και αυτό που συνέβη τον Οκτώβριο του 2011, σε αγώνα στο γήπεδο της Λεωφόρου Αλεξάνδρας, όπου οπαδοί του τελευταίου ανάρτησαν πανό με πολιτικό περιεχόμενο που εναντιωνόταν στις κυβερνητικές κατευθύνσεις, επιφέροντας την ολιγόλεπτη διακοπή του αγώνα, με χρήση του άρθρου 15 παρ. 1 του πειθαρχικού κώδικα της Επαγγελματικής Ποδοσφαιρικής Ομοσπονδίας, γίνεται αντιληπτή η τοποθέτηση υπό την έννοια της οπαδικής βίας, γεγονότων διαφορετικού ποιοτικά περιεχομένου.

Η μόνιμη εμφάνιση επεισοδίων μεταξύ αντιπάλων οπαδών στον πολιτικό λόγο, παρόλη την εφαρμογή μέτρων όπως αυτό της απαγόρευσης συνάντησης και παρουσίας τους στους ίδιους χώρους, περιγράφεται ως ένα αντικειμενικό γεγονός στο χώρο του ποδοσφαίρου, επιφέροντας την απαξίωση της «κοινωνίας». Πρόκειται για μια πραγματικότητα που έχει χαρακτηριστεί ως «αιμορραγία της έννομης τάξης» που συγκρούεται με τις αρχές του πολιτισμού και φυσικά του αθλητισμού, δηλαδή με το ευ αγωνίζεσθαι.

> «Αυτό, άλλωστε, απαιτεί η ίδια η κοινωνία, η οποία έχει απαξιώσει πλήρως το θέαμα που παρουσιάζει σήμερα ο επαγγελματικός αθλητισμός».[17]

Σε αυτό το σημείο, η έννοια της κοινωνίας, οντολογικοποιείται, προσδίδοντας την απαιτούμενη κοινωνική νομιμοποίηση στην αυστηροποίηση του θεσμικού αντεγκληματικού πλαισίου. Η χαρακτηριζόμενη ως «φίλαθλη ελληνική κοινωνία» στο σκεπτικό

16 ό.π., 302.
17 ό.π., 36.

μιας λογικής συναίνεσης, ή διαφορετικά ενός κοινωνικού συμβολαίου, αναπαρίσταται ως συνοδοιπόρος στη μάχη κατά της βίας.

«Ακούσαμε τη φωνή της λογικής και τη φωνή του συμφέροντος του ελληνικού αθλητισμού»[18] ήταν μέρος τοποθέτησης εντός του ελληνικού κοινοβουλίου. Σε αυτή τη κατεύθυνση, προστίθενται οι ευρωπαϊκές και διεθνείς αθλητικές αρχές καθώς και οι δημοκρατικές πτέρυγες του κοινοβουλίου, δείγμα προσπαθειών για δια-κομματική πολιτική συναίνεση.

Με το λόγο προσανατολισμένο στο δικαίωμα της ασφάλειας, λαμβάνονται πλήθος κανονιστικών και πειθαρχικών μέτρων. Η επέμβαση του κράτους στο παρελθόν, κρίνεται ως «ελαχιστοποιημένη», υποβιβάζοντας πολιτικές διαχείρισης που είχαν υιοθετηθεί, όπως η δυνατότητα απαγόρευσης μετακινήσεων και τέλεσης αγώνων, ως δευτερεύουσες κρατικές παρεμβάσεις, ενταγμένες σε ένα πλαίσιο αναποτελεσματικό, δηλαδή ένα καθεστώς ατιμωρησίας. Ένα πολιτικό επιχείρημα αιτιολόγησης των διαθέσεων περί μηδενικής ανοχής σύμφωνα με τα ακολούθως αναφερόμενα.

> «Οι κάμερες θα καταγράφουν κανονικά και θα εξετάζονται όλες οι κινήσεις απόπειρας βιαιοπραγιών, καθώς και ο καθένας θα έχει ονομαστικό εισιτήριο που θα αποδεικνύει την είσοδό του στον αγώνα»

ενώ πιο κάτω συνεχίζει,

> «Επιπλέον, οι λέσχες φιλάθλων είναι γεγονός και θα έχουμε πλήρη ταυτοποίηση των μελών. Πρόκειται για ενέργειες που θα προάγουν το ευ αγωνίζεσθαι και θα αποτρέπουν τη δημιουργία κομματικών στρατών της εκάστοτε ΠΑΕ, για να μην πούμε και του εκάστοτε προέδρου».[19]

Το περιγραφόμενο σύστημα ταυτοποίησης φιλάθλου, το «tessera del tifoso» έχει σχολιασθεί, ως το οπαδικό αποτύπωμα, με εμπορικές και κατασταλτικές προεκτάσεις (Dumnove, 2010), άρρηκτα συνδεδεμένο με τη δημιουργία κεντρικής βάσης δεδομένων φιλάθλων (ήδη θεσμοθετημένη με το νόμο 3372/2005),

18 ό.π., 19.
19 ό.π., 91.

αποβλέποντας στην καταγραφή των υπόπτων, ενταγμένο στις πολιτικές στρατηγικές καταπολέμησης του οργανωμένου εγκλήματος και της τρομοκρατίας (Καλτσώνης, 2010). Από την άλλη, τα κλειστά κυκλώματα τηλεόρασης (CCTV/ Closed-Circuit Television), δηλαδή οι τεχνολογίες ελέγχου (Anderson, 1986) διαρκώς αυξανόμενα, με λεπτή και απαρατήρητη παρουσία (Norris, Armstrong, 1999) συντελούν στη μετατόπιση του βάρους από την ευθύνη του ατόμου στην εξουδετέρωση της επικινδυνότητας της πράξης (Λαμπροπούλου, 2001, 70) και σύμφωνα με την ανάλυση του Foucault (1989, 266-267) για το πανοπτικό μοντέλο, πρόκειται για την τελειότητα της εξουσίας, καθιστώντας περιττή την άσκηση της, όχι τόσο ορατή όσο ανεξέλεγκτη καθώς το υποκείμενο δεν γνωρίζει το αν ελέγχεται ή όχι, διασφαλίζοντας την πιθανότητα της δυνατότητας παρακολούθησης κάθε στιγμή.

> «Κύριε Υπουργέ, αναρωτιέμαι, πότε θα δούμε και στην Ελλάδα τις εικόνες των γηπέδων της Μεγάλης Βρετανίας, όπου δεν υπάρχει ούτε ένας αστυνομικός;».[20]

Το επιθυμητό βρετανικό σχέδιο που συντελέσθηκε μετά την κυβέρνηση της νέας δεξιάς του 1980, επιδίωξε τη διπλή ουτοπία του ανταγωνισμού και της συμμόρφωσης (Mazower, 2013, 150), επιφέροντας ένα πλαίσιο εκσυγχρονισμού διοίκησης, συμπεριφορών και γηπέδων, επιτηρούμενων με χώρους «αποκλειστικά για καθήμενους» (Williams, 2013, 63), απεικονίζοντας το νέο πρότυπο του οπαδού καταναλωτή (Ζαϊμάκης, 2013, 34).

> «Το νομοσχέδιο αυτό, προς τη σωστή κατεύθυνση, αναφέρεται στην περίφημη βία. Σωστά ελέχθη από πολλούς συναδέλφους ότι η βία είναι μία».[21]

Τέλος, η παραπάνω διαπίστωση, εγείρει έντονα τον εξής προβληματισμό: οντολογικά, μπορεί να δοθεί ένα στατικό και συγκεκριμένο περιεχόμενο στην έννοια της βίας ή δεν είναι άλλο, παρά η όψη της «μαυρόασπρης εικόνας» των εγκληματιών, απέναντι στους πολίτες «υπεράνω πάσης υποψίας»; (Muller-Dietz, 1993).

---

20 ό.π., 192.

21 ΙΣΤ΄ Περίοδος Προεδρευομένης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας, Σύνοδος Α΄, Συνεδρία ΛΣΤ΄ *Πρακτικά Βουλής* Τετάρτη 6 Μαΐου 2015 (Απόγευμα), 121.

Αντί επιλόγου. Η βία μεταξύ των κλειδιών της εργαλειοθήκης

Η ρίψη αντικειμένων στον αγωνιστικό χώρο, η βιαιοπραγία, η κατοχή και η χρήση αντικειμένων ικανών να παράγουν σωματικές βλάβες, η κατοχή και χρήση βεγγαλικών, καπνογόνων, κροτίδων, η διατάραξη της διεξαγωγής του αγώνα και η πρόκληση επεισοδίων, πριν, κατά τη διάρκεια και μετά τη λήξη, η προσβολή της εθνικής ταυτότητας, τα σύμβολα με ρατσιστικό περιεχόμενο, προσμετρούνται κάτω από τις ταμπέλες, «βία στον αθλητισμό», «οπαδική βία», «χουλιγκανισμός», με τη δικαστική εξουσία, αρμόδια για την επιβολή των ποινών, να λαμβάνει αποφάσεις κρίνοντας ανάλογα με τις «περιστάσεις τέλεσης» και το κοινωνικό-ψυχολογικό προφίλ των υποκειμένων, δηλαδή, την «ιδιαίτερη» επικινδυνότητα. Πρόκειται άρα, για ένα σύγχρονο κοινωνικό πρόβλημα; Πώς θα μπορούσε να ερμηνευθεί ο «πετροπόλεμος» των νεαρών αθηναίων τον 19ο αιώνα (Humba, 2013) ή τα «γνωστά επεισόδια στον αγώνα Άρης-ΠΑΟΚ» για τα οποία έκανε λόγο η «Νέα Ευρώπη»[22] το 1944, ερμηνεύοντας με όρους ατομικής παθογένειας και ανηθικότητας; (Ψαρράς, 2011).

Στη Φουκωική οπτική, όπως έχει σχολιασθεί (Γαβριηλίδης, 2006), η βία δεν είναι ένα «απόλυτο μπροστά στο οποίο παύει κάθε συζήτηση» αποτελώντας «ένα κωδικοποιημένο μήνυμα» και όχι ανεξάρτητη μεταβλητή. «Η βία; Ποια βία;», αναρωτιέται ο Labica (2014) δίχως να προχωρά σε ένα μονοδιάστατο ορισμό της βίας, κρίνοντας ότι «πάντα εν καταστάσει» δύναται να ορισθεί.

Γιατί δεν μιλάμε για το ρόλο της θεσμοθετημένης «βίας», ένα πεδίο οριοθέτησης της νομιμότητας, έχοντας τη δυνατότητα περιορισμού σε ασφυκτικά ελάχιστα σημεία, μετατοπίζοντας τη νομιμότητα σε παρανομία «από τη μια στιγμή στην άλλη» (Μαρκούζε 1971, 67-68), καθολογικοποιώντας, εξορθολογίζοντας, ελέγχοντας και κατευθύνοντας το φόβο απ' τον οποίο προσλαμβάνει την κυριαρχία της; (Μανιάτης 2005, 86-87).

Η εδραίωση της υπερφιλελεύθερης αντίληψης του ποδοσφαίρου, μεταφέρεται στους ακαδημαϊκούς κόλπους της διοίκησης

22 Εφημερίδα, προπαγανδιστικό όργανο των γερμανικών κατοχικών δυνάμεων.

επιχειρήσεων, όπου η ασφάλεια των αθλητικών διοργανώσεων, συγκεντρώνει μέρος του επιστημονικού ενδιαφέροντος. Το πλαίσιο αντιμετώπισης προβληματίζει, καθώς η λογική των γηπέδων φύσει εγκληματική (Κυπριανός. Χουμεριανός. 2009, 236) συνεισφέρει στην εγκαθίδρυση ενός καθεστώτος υπόπτου για όσους συμμετέχουν στο χώρο της κερκίδας και συγκεκριμένα σε αυτόν των οργανωμένων οπαδών. Κατ' ουσία, συντελείται ο κοινωνικός στιγματισμός του οπαδικού κόσμου που ανάγεται στο κοινωνικό περιθώριο, είτε αυτό αναφέρεται στην ανεργία και στην έλλειψη εναλλακτικών δημιουργικών ενασχολήσεων, είτε σηματοδοτείται από μια ελλειμματική άρα και χειραγωγήσιμη ψυχολογική κατάσταση (Ψημίτης 1989, σ.125).

Ως εκ τούτου, η αντιμετώπιση της οπαδικής βίας, βρίσκει ερμηνεία στα όρια ενός νομικού θετικισμού, προσδιορισμένου από το καπιταλιστικό σύστημα και τις ανάγκες του (Βέλτσος, 1974, 14), με εκστρατείες καταπολέμησης μέσω αυταρχικότερων μέτρων (Ζαϊμάκης, 2005, 228), επιφέροντας περιορισμούς στην κοινωνική και πολιτική αμφισβήτηση (Καλτσώνη, 2010, 110-111). Η έντονη ασφαλειοποίηση και ο πόλεμος κατά της τρομοκρατίας με «έκτακτα, αυταρχικά, μιλιταριστικά και πανοπτικά γνωρίσματα», συνιστά τη «διαπαιδαγώγηση μιας αναγκαιότητας που νομιμοποιεί τη μαζική παρακολούθηση και την περιστολή της ελευθερίας κίνησης, τις έκτακτες εξουσίες, θυσιάζοντας τις προσωπικές και πολιτικές ελευθερίες των πολιτών, παράγοντας μια αυταρχική κληρονομιά» (Σαματάς, 2015, 154-158, 168). Εντός των γηπέδων εκφράζεται η κατασταλτική και πειθαρχική διάσταση της νεοφιλελεύθερης στρατηγικής (Σωτήρης 2008: 29), με την επιστροφή των αστυνομικών δυνάμεων σε έναν «παροξυμμένο μεσαιωνισμό» με κράνη, ασπίδες, πανοπλίες, σε συνδυασμό με τη χρήση αερίων εξουδετέρωσης, ελαστικών σφαιρών κ.λπ. (Hobsbawm 2001: 307) μη θανατηφόρων όπλων (Μαρκαντωνάτου και Ράπτης, 2011: 9), αλλά και θανατηφόρων, όπως στο Βιετνάμ με τους οπαδούς να βρίσκονται αντιμέτωποι με κλομπ τα οποία προκαλούν ηλεκτροσόκ 150.000 βολτ (Νίλσον 2011: 14-15).

Γύρω από τα στάδια και τους συνδέσμους, περιστρέφεται ένα αίσθημα ανασφάλειας (Bauman 2007: 11), παράπλευρη συνέπεια

της πεποίθησής μας ότι είναι δυνατό να επιτευχθεί η «πλήρης ασφάλεια», προϊόν της υποψίας απέναντι στις προθέσεις των «άλλων» σε συνδυασμό της άρνησης εμπιστοσύνης της «ανθρώπινης συντροφιάς» (Bauman 2008:100). Ο «άλλος» που μας «απειλεί», συμβάλλει στην εδραίωση μιας μανιχαϊστικής διάκρισης ανάμεσα σε άτομα που απειλούν και του κοινωνικού σώματος το οποίο απειλούμενο αποδέχεται τη «μελλοντικά αυστηρή τιμωρία», αδυνατώντας να ταυτιστεί μαζί τους (Τσουκαλά, 2013, 202).

Στο νέο πλαίσιο ασφάλειας υπό την έννοια της «απειλής», επιτελείται μια «βιοπολιτική» καταστολή μέσω της ένταξης της ζωής και της δράσης του υποκειμένου σε «αποτελεσματικά συστήματα πολιτικής διαχείρισης, παιδαγώγησης και διαρκούς πειθαρχοποίησης στα διαφορετικά επίπεδα της εξουσίας» (Μαρκαντωνάτου και Ράπτης 2011: 17-18), φωτογραφίζοντας ένα εργοστάσιο επεξεργασίας ετερογενών ταυτοτήτων και ομογενοποίησης τους (Βιδάλη, 2010, 9).

Κλείνοντας, αναρωτιόμαστε γιατί μπροστά στην έννοια της βίας σταματά κάθε συζήτηση, παραφράζοντας τη θέση του Foucault. Με το σκεπτικό που μόλις παρακολουθήσαμε και όπως διερωτάται η Τσουκαλά (2015), πώς θα μπορούσε να ερμηνευτεί η συμμετοχή των οργανωμένων οπαδών του Ολυμπιακού, του Παναθηναϊκού και του Πανιώνιου στις 12 Φλεβάρη 2012, ημέρα ψήφισης μνημονιακών πολιτικών στη Βουλή και των επεισοδίων που ξέσπασαν μεταξύ διαδηλωτών και αστυνομίας; Ήταν και αυτό μια μορφή οπαδικής βίας; Η κραυγή των νέων απέναντι στην ανισότητα, τις μορφές εξαναγκασμού και την υπερβολική πειθαρχία (Pilz, 1996) και η εναντίωση στη λογική του αθλητισμού ως εμπόρευμα προς κατανάλωση (Bebber 2015), συνιστά μια άρνηση υποταγής στην ασυνείδητη ιδεολογία της κοινής λογικής που μετατρέπει το θεατή σε πειθήνιο όργανο της εξουσίας (Παπαγεωργίου, 2007, 23-24).

Εξετάζοντας την οπαδική δράση, στερεοτυπικά, με συνεχείς αναφορές στο θέμα της βίας, αφήνουμε έξω κομμάτια συλλογικής ενεργοποίησης του οπαδικού κόσμου, δηλαδή μη θεατών πρακτικών, όπως για παράδειγμα μια πράξη κοινωνικής συνεισφοράς απέναντι στους πρόσφυγες με τη συλλογή ρούχων και ειδών πρώτης ανάγκης. Οφείλουμε, τελειώνοντας, να προσθέσουμε τη σκέψη, ότι οι οπαδικοί κόσμοι, αν και δομημένοι σε ένα ιδιαίτερο πλαίσιο

αλληλόδρασης, στην εποχή της επιδερμικής ευαισθητοποίησης και των ναρκισσιστικών στρατηγικών επιβίωσης, δηλαδή στην εποχή του κενού κατά Λιποβέτσκι (2009), εμφανίζονται, όπως προκύπτει στο πεδίο, ως συλλογικότητες, στις οποίες κυριαρχούν όχι μόνο το στοιχείο της αφοσίωσης και της αντιπαλότητας για τα οποία γίνεται εκτενής λόγος και εντός του κοινοβουλίου, αλλά σε ορισμένες εξ' αυτών, μια αίσθηση αλληλεγγύης.

Βιβλιογραφία

Anderson, C. (1986). *Προς μια Νέα Κοινωνιολογία*. Παπαζήσης, Αθήνα.

Bauman, Z. (2007). *Ρευστός Φόβος*. Πολύτροπον, Αθήνα.

Bauman, Z. (2008). *Ρευστοί Καιροί, Η ζωή στην εποχή της Αβεβαιότητας*. Μεταίχμιο, Αθήνα.

Bebber, B. (2015). Unwanted Consumers: Violence and Consumption in British Football in the 1970s. Στο: Rappaport, E., Trudgen Dawson, S., Crowley, M. (eds.), *Consuming Behaviours: Identity, Politics and Pleasure in twentieth-Century Britain*. Bloomsbury Academic, London.

Βέλτσος, Γ. (1974). *Σημειολογία των πολιτικών θεσμών*. Παπαζήση, Αθήνα.

Βιδάλη, Σ. (2010). «Κριτική Εγκληματολογία και Κοινωνικός έλεγχος». *Νέοι, Έγκλημα και Κοινωνία*, τ. 4, σ. 7-13.

Γαβριηλίδης, Α. (2006). «Η επικαιρότητα του Μισέλ Φουκώ», *Θέσεις*, τ. 96, σ. 39-49.

Cohen, S. ([11]2011). *Folk Devils and Moral Panics. The creation of the Mods and Rockers*. Routledge, New York and London.

Dunning, E. (1998). Κοινωνικοί Καταναγκασμοί και Βία στον Αθλητισμό. Στο: Elias, N., Dunning, E. (επιμ). *Αθλητισμός και Ελεύθερος Χρόνος στην Εξέλιξη του Πολιτισμού*. Δρομέας, Αθήνα.

Dumnove, T. (2010). «Η Ιταλία και το σχέδιο για τις κάρτες φιλάθλων». *Humba, τριμηνιαίο περιοδικό για το κοινωνικό και πολιτικό νόημα των σπορ, την εμπειρία του γηπέδου, την οπαδική κουλτούρα και τον κόσμο της κερκίδας*, τ. 1, σ. 4-7.

Fairclaugh, N. (2010). *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language*. Routledge, NewYork.

Foucault, M. (2005). *Η Μικροφυσική της Εξουσίας*. Ύψιλον, Αθήνα.

Foucault, M. (1989). *Επιτήρηση και τιμωρία*. Ράππα, Αθήνα.

Ζαϊμάκης, Γ. (2005). «Το φαινόμενο της βίας στο Ελληνικό ποδόσφαιρο», *Κοινωνική Εργασία*, τ. 80, σ. 223-247.

Ζαϊμάκης, Γ. (2013). Η πολιτική οικονομία του ποδοσφαίρου στην ύστερη νεωτερικότητα. Εμπορευματοποίηση, παγκοσμιοποίηση και αποικιοποίηση. Στο: Ζαϊμάκης, Γ., Κοταρίδης, Ν. (επιμ.), *Ποδόσφαιρο και κοινότητες οπαδών. Αντιπαλότητες και πολιτικές της ταυτότητας*. Πλέθρον, Αθήνα.

Hobsbawm, E. (2001). *Ξεχωριστοί Άνθρωποι, Αντίσταση, εξέγερση και Τζαζ*. Θεμέλιο, Αθήνα.

Hourcade, N. (2013). Ultras και αναπλάσεις γηπέδων στη Γαλλία. Στο: Ζαϊμάκης, Γ., Κοταρίδης, Ν. (επιμ.), *Ποδόσφαιρο και κοινότητες οπαδών. Αντιπαλότητες και πολιτικές της ταυτότητας*. Πλέθρον, Αθήνα.

Humba, τριμηνιαίο περιοδικό για το κοινωνικό και πολιτικό νόημα των σπορ, την εμπειρία του γηπέδου, την οπαδική κουλτούρα και τον κόσμο της κερκίδας. (2013). «Ο πετροπόλεμος στις γειτονιές της Αθήνας», τ. 12, σ. 58.

Καλτσώνης, Δ. (2010). Βία στα γήπεδα, οργανωμένο έγκλημα και τρομοκρατία. Στο: Θρησκευόμενοι Κόκκινοι Επιστήμονες (επιμ). *Οπαδική Βία και άλλες πτυχές της βίας στον Αθλητισμό*. Νόβολι, Αθήνα.

Κοταρίδης, Ν., Σιδέρης, Ν. (2013). Το παιχνίδι και ο φανατισμός της κερκίδας. Στο: Ζαϊμάκης, Γ., Κοταρίδης, Ν. (επιμ.), *Ποδόσφαιρο και κοινότητες οπαδών. Αντιπαλότητες και πολιτικές της ταυτότητας*. Πλέθρον, Αθήνα.

Κυπριανός, Π., Χουμεριανός, Μ. (2009). *Ανατομία των Ποδοσφαιρικών Παθών*. Διόνικος, Αθήνα.

Labica, G. (2014). *Η βία; Ποια βία;*. Εκτός Γραμμής, Αθήνα.

Λαμπροπούλου, Ε. (2001). *Εσωτερική ασφάλεια και κοινωνία του ελέγχου*. Κριτική, Αθήνα.

Λιποβέτσκι, Ζ. (2009). *Η εποχή του κενού, Δοκίμια για τον σύγχρονο ατομικισμό*. Νησίδες, Θεσσαλονίκη.

Mazower, M. (2013). *Σκοτεινή Ήπειρος*. Τόμος ΙΙ. Καθημερινές Εκδόσεις, Ν. Φάληρο.

Μανιάτης, Γ. (2005). Η ισχύς του φόβου και ο φόβος της ισχύος. Στο: Ναυρίδης, Κ., Χρηστάκης, Ν. (επιμ.), *Κοινωνίες σε κρίση και αναζήτηση νοήματος*. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.

Μαρκαντωνάτου, Μ., Ράπτης, Β. (2011). «Έλεγχος Πλήθους και

Κοινωνική Πειθάρχηση με αφετηρία την Αναφορά του ΝΑΤΟ για τα Μη-Θανατηφόρα Όπλα και τις Μελλοντικές Επιχειρήσεις Υποστήριξης της Ειρήνης». *Νέοι, Έγκλημα και Κοινωνία*, τ. 5, σ. 6-21.

Μαρκούζε, Χ. (1971). *Ψυχανάλυση και Πολιτική*. Ηριδανός, Αθήνα.

Muller-Dietz, H. (1993). «Die soziale Wahrnehmung von Kriminalitat, Η κοινωνική αντίληψη της εγκληματικότητας». *Ποινικά Χρονικά*, Τόμος ΜΓ΄, σ. 343-345.

Νίλσον, Ν. (2011). «Morethanagame, Κονγκ-Χάι Πχονγκ, Αν νομίζεις ότι είσαι αρκετά σκληρός για δοκίμασε τους Κονγκ!», *Humba, τριμηνιαίο περιοδικό για το κοινωνικό και πολιτικό νόημα των σπορ, την εμπειρία του γηπέδου, την οπαδική κουλτούρα και τον κόσμο της κερκίδας*, τ. 5, σ. 13-17.

Norris, C., Armstrong, G. (1999). *The Maximum Surveillance Society. The Rise of CCTV*. Bloomsbury Academic, London.

Πανούσης, Γ. (2010). Βία στα Ελληνικά Γήπεδα. Ένα εκρηκτικό κοκτέιλ από -ατάκτως- αναμεμιγμένα υλικά. Στο: Θρησκευόμενοι Κόκκινοι Επιστήμονες, (επιμ). *Οπαδική Βία και άλλες πτυχές της βίας στον Αθλητισμό*. Νόβολι, Αθήνα.

Παπαγεωργίου, Δ. ([2]2007). *Μια άλλη Κυριακή: Τρέλα και Αρρώστια στα Ελληνικά Γήπεδα*. Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη.

Pilz, G. (1996). "Social Factors Influencing Sport and Violence: On the "Problem" of Football Hooliganism in Germany". *International Review for the Sociology of Sport*, vol. 31, n.1, σ. 49-66.

Σαματάς, Μ. (2015). Η πανοπτική ασφάλεια των Ολυμπιακών Αγώνων μετά την 11η Σεπτεμβρίου 2001 και οι επιπτώσεις στις ατομικές και δημοκρατικές ελευθερίες, Στο: Ζαϊμάκης, Γ., Φουρναράκη Ε. (επιμ.), *Κοινωνία και Αθλητισμός: Κοινωνιολογικές και Ιστορικές Προσεγγίσεις*. Αλεξάνδρεια, Αθήνα.

Σεφεριάδης, Σ. (2006). «Συγκρουσιακή Πολιτική, Συλλογική Δράση και Κοινωνικά Κινήματα, Μια Αποτύπωση». *Eurozine*. http://www.eurozine.com/pdf/2006-10-13-seferiades-el.pdf (19/05/2015).

Στυλιανούδη, Λ. (1996). Το Αθλητικό Δρώμενο: Μια ανάγνωση του Αθλητικού Αγώνα. Στο: Αστρινάκης, Α., Στυλιανούδη Λ. (επιμ.), *Χέβυ Μέταλ, Ροκαμπίλι και Φανατικοί Οπαδοί, Νεανικοί Πολιτισμοί και Υποπολιτισμοί στη Δυτική Αττική*. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.

Σωτήρης, Π. (2008). «Η έκρηξη της νεολαίας το Δεκέμβριο του

2008: κοινωνικά αίτια και προεκτάσεις». *Νέοι, Έγκλημα και Κοινωνία*, τ. 3, σ. 23-35.

Τσουκαλά, Α. (2013). Περί «επικινδυνότητας» της οπαδικής Βίας. Πολιτικά παιχνίδια εξουσίας σε Ιταλία και Ελλάδα. Στο: Ζαϊμάκης, Γ., Κοταρίδης, Ν. (επιμ.), *Ποδόσφαιρο και κοινότητες οπαδών. Αντιπαλότητες και πολιτικές της ταυτότητας*. Πλέθρον, Αθήνα.

Τσουκαλά, Α. (2015). «Υπέρ της βίας στα γήπεδα». *UNFOLLOW*, τ. 39, αναδημοσίευση: http://rproject.gr/article/yper-tis-vias-sta-gipeda (5/6/2015).

Williams, J., (2013). «"Είμαστε παράξενοι- και το ξέρουμε"», Αθλητικός Οπαδισμός τον 21ο αιώνα. Στο: Ζαϊμάκης, Γ., Κοταρίδης, Ν. (επιμ.), *Ποδόσφαιρο και κοινότητες οπαδών. Αντιπαλότητες και πολιτικές της ταυτότητας*. Πλέθρον, Αθήνα.

Ψαρράς, Δ. (2011). «Η κατοχή και οι Χούλιγκαν. Επεισόδια στο ποδόσφαιρο του 1944». *Ελευθεροτυπία*, 8/5/2011, http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=273560 (19/04/2015).

Ψημίτης, Μ. (1989). Χουλιγκανικές μέθοδοι και πρακτικές για την αντιμετώπιση της κοινωνικής στασιμότητας. Στο: *Πρακτικά Ευρωπαϊκού Συνεδρίου για την αντιμετώπιση της βίας στα γήπεδα*. Υπουργείο Αθλητισμού – Γενική Γραμματεία Αθλητισμού, Αθήνα.

Αναστάσιος Παπαθανασίου και Γεώργιος Γέρμανος

Αντιμετωπίζοντας το Κυβερνοέγκλημα: δυσχέρειες διερεύνησης, στρατηγικές πρόληψης και αντιμετώπισης από αστυνομικής και εγκληματολογικής πλευράς σε Ευρωπαϊκό επίπεδο

Εισαγωγή

Το Διαδίκτυο αποτελεί σήμερα αναπόσπαστο κομμάτι της καθημερινότητάς μας. Με βάση τα επίσημα στατιστικά στοιχεία, πάνω από το 70% του πληθυσμού της Ελλάδας χρησιμοποιεί το Διαδίκτυο σε καθημερινή βάση. Οι online δραστηριότητές μας ποικίλλουν. Κάνουμε πλέον χρήση του Διαδικτύου και των Τεχνολογιών Πληροφοριών και Επικοινωνιών για να επικοινωνήσουμε, για να ενημερωθούμε για όλα όσα συμβαίνουν γύρω μας, για να ψυχαγωγηθούμε, αλλά και για να εργασθούμε και να πραγματοποιήσουμε συναλλαγές.[1] Στο Διαδίκτυο και στις νέες τεχνολογίες, εξάλλου, βασίζεται ένα μεγάλο ποσοστό επιχειρήσεων και οργανισμών για τη λειτουργία τους και την παροχή των υπηρεσιών τους.[2] Δεν πρέπει να παραλείψουμε, ακόμα, το γεγονός ότι, στη συντριπτική τους πλειονότητα, εκπαιδευτικά ιδρύματα ανά τον κόσμο παρέχουν δυνατότητες εξ αποστάσεως προγραμμάτων,

1 Σχετικό Δελτίο Τύπου με αναλυτικά στοιχεία διαθέσιμο στον ιστότοπο: http://www.statistics.gr/documents/20181/f53f0ccb-c716-42fd-9186-d4db-43f685a1

2 Όπως περιγράφονται στο Ψηφιακό θεματολόγιο για την Ευρώπη, διαθέσιμο στον ιστότοπο: http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=CELEX:52010DC0245

εκμεταλλευόμενα τα πλεονεκτήματα του Διαδικτύου.[3]

Από τη στιγμή που τόσο μεγάλος αριθμός ατόμων βρίσκεται online καθημερινά, μέσα από laptops, tablets και smartphones, αυτομάτως δημιουργείται ένα «προστατευμένο» πεδίο δράσης και μια μεγάλη δεξαμενή υποψήφιων θυμάτων για εκείνους τους κακόβουλους χρήστες, οι οποίοι «μεταναστεύουν» στο νέο «ψηφιακό» περιβάλλον προκειμένου, μεταξύ άλλων, να αποκτήσουν παράνομα περιουσιακό όφελος, να εκμεταλλευτούν σεξουαλικά άτομα μεγαλύτερης αλλά και μικρότερης ηλικίας, να προβούν σε μη νόμιμες αγοραπωλησίες ναρκωτικών ουσιών, πυροβόλων όπλων ή πλαστών εγγράφων.[4]

Χαρακτηριστικά του Διαδικτύου προς όφελος των κυβερνοεγκληματιών

Οι κυβερνοεγκληματίες και οι κακόβουλοι χρήστες εκμεταλλεύονται μια σειρά από χαρακτηριστικά του Διαδικτύου και των Τεχνολογιών Πληροφοριών και Επικοινωνιών και καταφεύγουν σε αυτά επιδιώκοντας να κρύψουν τα ψηφιακά τους «ίχνη» και να μείνουν μακριά από τους εκπροσώπους των Αρχών επιβολής του Νόμου που τους «καταδιώκουν» (Europol 2015).

Από τη μια πλευρά, τα παραπάνω ζητήματα σχετίζονται με τεχνολογικά εργαλεία και επιτεύγματα. Η με εκθετικό ρυθμό επιστημονική πρόοδος στους τομείς των υπολογιστικών συστημάτων και των δικτύων δίνει στους κυβερνοεγκληματίες σημαντικές δυνατότητες. Χαρακτηριστικότερα παραδείγματα αυτής της προόδου αποτελούν: (α) οι μέθοδοι κρυπτογράφησης της ψηφιακής επικοινωνίας, που δεν επιτρέπουν στις Αρχές επιβολής του Νόμου να εφαρμόσουν τις παραδοσιακές μεθόδους επισυνδέσεων,[5] (β) τα ψηφιακά νομίσματα (τύπου Bitcoin) και πορτοφόλια, που εκφεύγουν του παραδοσιακού κεντρικού ελέγχου από αρμόδιες ρυθμιστικές Αρχές, (γ) τα δίκτυα peer-to-peer, που μεταβάλλουν τον

3 http://reviews.in.gr/greece/elearning/

4 Ενδεικτικά είναι τα όσα αναφέρονται στον επίσημο ιστότοπο της Interpol για τις υπάρχουσες απειλές στον κυβερνοχώρο: https://www.interpol.int/Crime-areas/Cybercrime/The-threats

5 Νόμιμη καταγραφή περιεχομένου ηλεκτρονικών επικοινωνιών με σχετική άδεια των εισαγγελικών και δικαστικών Αρχών για άρση του απορρήτου.

παραδοσιακό τρόπο επικοινωνίας και διαμοιρασμού περιεχομένου μεταξύ των χρηστών του Διαδικτύου και κατ' επέκταση οι νέες δυνατότητες ανωνυμοποίησης και απόκρυψης της πραγματικής ταυτότητας και τοποθεσίας των χρηστών και(δ) το «υπολογιστικό νέφος» (cloudcomputing), που στην πράξη καταργεί τα εδαφικά όρια και καθιστά αδιάφορους τους χρήστες απέναντι στην πραγματική τοποθεσία υπολογιστικών συστημάτων και δεδομένων.

Από την άλλη πλευρά, προς όφελος των κυβερνοεγκληματιών και των κακόβουλων χρηστών λειτουργεί όπως αποδεικνύεται στην πράξη η υφιστάμενη νομοθεσία. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, βέβαια, αυτονόητο είναι ότι ένα Κράτος από μόνο του δεν είναι εφικτό να θέσει χωρικά όρια στο Διαδίκτυο.[6] Αξιοσημείωτο είναι, μάλιστα, ότι ακόμα και για το βασικό ορισμό του κυβερνοεγκλήματος δεν υπάρχει ένας ομόφωνα αποδεκτός ορισμός, ούτε σε παγκόσμιο, ούτε σε ευρωπαϊκό και συχνά ούτε και σε εθνικό επίπεδο. Ούτε φυσικά υπάρχει ομόφωνα αποδεκτή ονομασία γι' αυτού του είδους τα εγκλήματα: ηλεκτρονικά, ψηφιακά, διαδικτυακά, τεχνολογικά, κυβερνο-εγκλήματα είναι οι συχνότερα χρησιμοποιούμενοι όροι. Η ερμηνεία που δίνεται στους εν λόγω όρους εξαρτάται και από τις αρμοδιότητες, τη δομή και τους σκοπούς των οργανισμών, φορέων και υπηρεσιών που δραστηριοποιούνται σε κάθε χώρα. Κατ' επέκταση, λοιπόν, δεν υφίσταται ενιαίος και ομοιόμορφος μηχανισμός για την πρόληψη & την αντιμετώπισή του κυβερνοεγκλήματος, κάτι που δυσχεραίνει συχνά την επικοινωνία μεταξύ των αρμόδιων Αρχών διαφορετικών Κρατών και τη συνεργασία τους στην πράξη, για την αντιμετώπιση κοινών απειλών. Αν σε όλα τα παραπάνω προσθέσουμε την αδυναμία ταχείας προσαρμογής του νομικού πλαισίου ώστε να συμβαδίζει με τις νέες τεχνολογικές εξελίξεις, τότε γίνεται εύκολα κατανοητό πόσο «αδύναμοι» μοιάζουν οι εκπρόσωποι των Αρχών επιβολής του Νόμου απέναντι στους κυβερνοεγκληματίες – που μπορεί να βρίσκονται σε οποιοδήποτε σημείου του κόσμου.

Φορείς στην Ελλάδα

6 Σε ορισμένα Κράτη, ωστόσο, έχει παρατηρηθεί το φαινόμενο του περιορισμού πρόσβασης των χρηστών σε συγκεκριμένους ιστοτόπους. Τεχνικά είναι εφικτό, αλλά τότε εγείρονται άλλα ζητήματα σχετικά με τις ελευθερίες των χρηστών.

Σε εθνικό επίπεδο, αρμόδια Υπηρεσία της Ελληνικής Αστυνομίας για την πρόληψη, αντιμετώπιση και ποινική διερεύνηση κυβερνοεγκλημάτων τυγχάνει η Διεύθυνση Δίωξης Ηλεκτρονικού Εγκλήματος. Πρόκειται για αυτοτελή κεντρική Υπηρεσία που υπάγεται απευθείας στον Αρχηγό της Ελληνικής Αστυνομίας. Εδρεύει στην Αθήνα, ενώ με έδρα τη Θεσσαλονίκη λειτουργεί η Υποδιεύθυνση Δίωξης Ηλεκτρονικού Εγκλήματος Βορείου Ελλάδος, με τοπική αρμοδιότητα στη Βόρεια Ελλάδα. Στην εσωτερική της δομή, αποτελείται από πέντε τμήματα: (α) Διοικητικής Υποστήριξης και Διαχείρισης Πληροφοριών, (β) Καινοτόμων Δράσεων και Στρατηγικής, (γ) Ασφάλειας Ηλεκτρονικών και Τηλεφωνικών Επικοινωνιών και Προστασίας Λογισμικού και Πνευματικών Δικαιωμάτων, (δ) Διαδικτυακής Προστασίας Ανηλίκων και Ψηφιακής Διερεύνησης και (ε) Τμήμα Ειδικών Υποθέσεων και Δίωξης Διαδικτυακών Οικονομικών Εγκλημάτων.[7]

Το Εθνικό Computer Emergency Response Team (CERT), της Εθνικής Υπηρεσίας Πληροφοριών, αποτελεί την Εθνική Αρχή Αντιμετώπισης Ηλεκτρονικών Επιθέσεων. Είναι η αρμόδια Εθνική Αρχή αντιμετώπισης - προστασίας από ηλεκτρονικές απειλές - επιθέσεις κυρίως προς τον Δημόσιο Φορέα και τις Κρίσιμες Υποδομές της χώρας. Διαθέτει το απαραίτητο επιστημονικό προσωπικό και τον απαιτούμενο εξοπλισμό για τον χειρισμό, την ανάπτυξη στρατηγικής και την αντιμετώπιση απειλών-επιθέσεων καθώς και την συλλογή, επεξεργασία και διακίνηση των σχετικών πληροφοριών.[8] Το Εθνικό CERTπαρέχει υπηρεσίες που άπτονται του αντικειμένου της ασφάλειας των Πληροφοριακών Συστημάτων του ευρύτερου Δημόσιου Τομέα.[9]

---

7 Αναλυτικά οι αρμοδιότητες της ΔΙ.Δ.Η.Ε. περιγράφονται στο άρθρο 31 του ΠΔ 178/2014 «Οργάνωση Υπηρεσιών Ελληνικής Αστυνομίας»

8 Σχετική νομοθεσία που διέπει τη λειτουργία του Εθνικού CERT: Ν. 3649/2008 και ΠΔ 126/2009.

9 Μεταξύ των υπηρεσιών που παρέχονται από το Εθνικό CERT περιλαμβάνονται η ενημέρωση του Δημόσιου φορέα για περιστατικά ασφαλείας, ο συντονισμός των εμπλεκόμενων για την αντιμετώπιση περιστατικών ασφαλείας, η ανάλυση και αξιολόγηση περιστατικών ασφαλείας, η πρόταση των μέτρων προστασίας που απαιτούνται για εξάλειψη των επιπτώσεων από ένα περιστατικό ασφαλείας, η ανάλυση κακόβουλων λογισμικών, η διενέργεια ελέγχων ασφαλείας σε Πληροφοριακά

Φορείς στην Ευρωπαϊκή Ένωση

Σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης,το Ευρωπαϊκό Κέντρο για Εγκλήματα στον Κυβερνοχώρο της Europol, ο ENISA και η EUROJUST είναι μερικοί μόνο από τους φορείς που οι αρμοδιότητές τους σχετίζονται με την πρόληψη και αντιμετώπιση των διαφορετικών μορφών κυβερνοεγκλημάτων.

Το Ευρωπαϊκό Κέντρο για Εγκλήματα στον Κυβερνοχώρο, ή EC3, που λειτουργεί εντός της Europol, δημιουργήθηκε για την προστασία των ευρωπαίων πολιτών και των επιχειρήσεων από τις αυξανόμενες απειλές εγκλημάτων στον κυβερνοχώρο. Εστιάζει στην καταπολέμηση των παράνομων onlineδραστηριοτήτων που πραγματοποιούνται από ομάδες οργανωμένου εγκλήματος, και ιδιαιτέρως στην καταπολέμηση επιθέσεων με στόχο τις ηλεκτρονικές τραπεζικές συναλλαγές και άλλες online οικονομικές δραστηριότητες. Το Κέντρο παρέχει επίσης πληροφορίες και αναλύσεις στις εθνικές Αρχές επιβολής του Νόμου. Έτσι οι Αρχές συμβάλλουν στην καταπολέμηση της online υποκλοπής ταυτότητας, της σεξουαλικής κακοποίησης και εκμετάλλευσης παιδιών και των επιθέσεων στον κυβερνοχώρο που επηρεάζουν βασικά συστήματα υποδομών και πληροφοριών στην Ευρώπη.[10]

Ο ENISA αποτελεί τον Ευρωπαϊκό Οργανισμό για την Ασφάλεια Δικτύων και Πληροφοριών (European Union Agency for Network and Information Security). Δημιουργήθηκε για να ενδυναμώσει τη δυνατότητα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, των Κρατών μελών της ΕΕ και της επαγγελματικής κοινότητας να αποφεύγει, να διευθύνει και να ανταποκρίνεται σε προβλήματα που αφορούν την ασφάλεια των δικτύων και πληροφοριών. Προκειμένου να πετύχει το στόχο του, ο ENISA αποτελεί ένα κέντρο εμπειρογνωμοσύνης σε θέματα Ασφάλειας των Δικτύων και Πληροφοριών και προωθεί τη συνεργασία ανάμεσα στο δημόσιο και ιδιωτικό τομέα.[11]

Η Eurojust, ακολούθως, δηλαδή η Μονάδα Δικαστικής

Συστήματα του Δημόσιου τομέα και η έκδοση γενικών οδηγιών για την διασφάλιση των Π.Σ. του Δημόσιου τομέα.

10 Επίσημος ιστότοπος του EC3: https://www.europol.europa.eu/about-europol/european-cybercrime-centre-ec3.

11 Επίσημος ιστότοπος του ENISA: https://www.enisa.europa.eu/.

Συνεργασίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης, στηρίζει τον δικαστικό συντονισμό και τη συνεργασία μεταξύ εθνικών αρχών για την καταπολέμηση του σοβαρού οργανωμένου εγκλήματος – μεταξύ αυτών και του κυβερνοεγκλήματος – που αφορά περισσότερες από μία χώρες της Ε.Ε..[12]

Η Joint Cybercrime Action Taskforce (J-CAT) της Europol

Ένα σχετικά επιτυχημένο μοντέλο δράσης ενάντια στο κυβερνοέγκλημα, που αξίζει να αναφερθεί, είναι η Joint Cybercrime Action Taskforce (J-CAT) της Europol. Η J-CAT στελεχώνεται από Συνδέσμους ορισμένων Κρατών (Αυστρία, Γαλλία, Γερμανία, Ιταλία, Ολλανδία, Ισπανία, Ηνωμένο Βασίλειο, Αυστραλία, Καναδά, Κολομβία και Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής) εξειδικευμένους στο κυβερνοέγκλημα και συντονίζει κοινές επιχειρήσεις ενάντια σε «ψηφιακές» εγκληματικές οργανώσεις που αναπτύσσουν δραστηριότητες σε ευρωπαϊκό και όχι μόνο έδαφος. Οι εκπρόσωποι της J-CAT εργάζονται μαζί, στο ίδιο γραφείο, για να διασφαλιστεί η άμεση επικοινωνία τους. Στα εγκλήματα που απασχολούν τη J-CAT περιλαμβάνονται οι online απάτες, τα εξελιγμένα κυβερνοεγκλήματα (κακόβουλο λογισμικό, botnets κ.λπ.) και η σεξουαλική εκμετάλλευση ανηλίκων online.[13] Συχνά η Europol στα δελτία τύπου που εκδίδει με αφορμή τη συμβολή του οργανισμού στη διαλεύκανση κυβερνοεγκλημάτων, πραγματοποιεί ειδική αναφορά στο ρόλο της J-CAT.[14]

Οργανωτικές δυσχέρειες

Ειδικά οι προαναφερθέντες εθνικοί φορείς δεν είναι ικανοί από μόνοι τους να αντιμετωπίσουν το κυβερνοέγκλημα, καθώς, όπως

12 Αναλυτικά οι αρμοδιότητες της Eurojusteίναι διαθέσιμες στον ιστότοπο: http://www.eurojust.europa.eu/about/background/Pages/mission-tasks.aspx.

13 Λεπτομέρειες για την J-CATείναι διαθέσιμες στον ιστότοπο της Europol: https://www.europol.europa.eu/activities-services/services-support/joint-cybercrime-action-taskforce

14 Ενδεικτικά https://www.europol.europa.eu/newsroom/news/international-action-against-dd4bc-cybercriminal-group καιhttps://www.europol.europa.eu/newsroom/news/international-operation-dismantles-criminal-group-of-cyber-fraudsters.

επισημάνθηκε, πρόκειται για φαινόμενο που δεν είναι εφικτό να περιοριστεί εδαφικά στα όρια ενός κράτους. Στην πλειονότητα των περιπτώσεων, οι δράστες ή τα αναγκαία αποδεικτικά στοιχεία βρίσκονται σε διαφορετικές χώρες από αυτές όπου λαμβάνει χώρα το «έγκλημα» ή επέρχεται το αποτέλεσμα αυτού. Προκύπτει, δηλαδή, ανάγκη στενότερης συνεργασίας, ανταλλαγής πληροφοριών και διαβίβασης επίσημων αιτημάτων δικαστικής συνδρομής[15], στο πλαίσιο διμερών ή πολυμερών συμφωνιών συνεργασίας ανάμεσα σε Κράτη[16]. Αυτό συνεπάγεται γραφειοκρατικές διαδικασίες (International Criminality Unit – Home Office, 2015), που γίνονται ακόμα πιο πολύπλοκες και ενδεχομένως χρονοβόρες, όταν υφίστανται ελλείψεις σε ανθρώπινους και υλικούς πόρους ή όταν εμπλέκονται διαφορετικές δομές (αστυνομικοί του Υπουργείου Εσωτερικών, δικαστικοί και εισαγγελικοί λειτουργοί του Υπουργείου Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, μεταφραστές εγγράφων του Υπουργείου Εξωτερικών ή άλλοι μη εξειδικευμένοι στο κυβερνοέγκλημα υπάλληλοι του Κράτους).

Εξίσου πιθανό είναι, βέβαια, τυχόν αποδεικτικά στοιχεία να: (α) μην υπάρχουν, γιατί η νομοθεσία των Κρατών υποχρεώνει τους παρόχους υπηρεσιών διαδικτύου (ISPs) να τα διατηρούν και να τα καταστρέφουν μετά την πάροδο ενός συγκεκριμένου χρονικού διαστήματος (ποικίλλει από μερικές μέρες έως μερικούς μήνες),[17] β) να μη μπορούν να παρασχεθούν, λόγω ισχύουσας σε κάθε Κράτος

15 Οι αιτήσεις δικαστικής συνδρομής διαβιβάζονται από δικαστή ή εισαγγελέα ενός κράτους μέλους (ΚΜ) σε δικαστή ή εισαγγελέα άλλου κράτους μέλους. Περισσότερες πληροφορίες είναι διαθέσιμες στον ιστότοπο: https://e-justice.europa.eu/content_request_for_judicial_assistance-91-el.do.

16 Directive 2014/41/EU of the European Parliament and of the Council of 3 April 2014 regarding the European Investigation Order in criminal matters, διαθέσιμο στο http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32014L0041.

17 Ειδικά για την υποχρέωση διατήρησης ηλεκτρονικών ιχνών το νομικό πλαίσιο βρίσκεται υπό διαρκή αναμόρφωση. Ενδεικτική είναι η ανακοίνωση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής: http://europa.eu/rapid/press-release_STATEMENT-15-5654_en.htm, αλλά και το κείμενο «Collecting E-evidence in the digital age - the way forward - Preparation of the Council meeting (Justice Ministers)» (2015), doc. 13689/15, διαθέσιμο στο http://www.statewatch.org/news/2015/nov/eu-council-criminal-justice-digital-age-way-forward-data-retention-13689-15.pdf.

νομοθεσίας για την προστασία του απορρήτου των επικοινωνιών ή των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα των χρηστών του Διαδικτύου. Γεγονός είναι ότι στις περισσότερες περιπτώσεις τα Κράτη, χωρίς η χώρα μας να αποτελεί εξαίρεση,[18] προτιμούν να ενισχύσουν την προστασία του απορρήτου των επικοινωνιών και των προσωπικών δεδομένων, σε βάρος του αγαθού της ασφάλειας, κάτι που τελικά λειτουργεί προς όφελος των κυβερνοεγκληματιών και σε βάρος των θυμάτων κυβερνοεγκλημάτων.

Ζητήματα νομοθεσίας

Σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης, ισχυρό «εργαλείο» στα χέρια των Αρχών Επιβολής του Νόμου αποτελεί η Συνθήκη της Βουδαπέστης για την αντιμετώπιση του Ηλεκτρονικού Εγκλήματος, του 2001. Η εν λόγω Συνθήκη κυρώθηκε πρόσφατα από την Ελλάδα,[19] γεγονός

18 Στο απόρρητο των επικοινωνιών αναφέρεται η συνταγματική διάταξη του άρθρου 19. Σε νομοθετικό επίπεδο σχετικές είναι οι ρυθμίσεις του Ν. 2225/1994 για την προστασία της ελευθερίας της ανταπόκρισης και επικοινωνίας, οι διατάξεις του Ν. 3115/2003, με τον οποίο συστάθηκε η ΑΔΑΕ, το άρθρο 4 του Ν. 3471/2006, ο οποίος ρυθμίζει θέματα προστασίας δεδομένων προσωπικών χαρακτήρα και της ιδιωτικής ζωής στον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών, καθώς και οι διατάξεις του Ν. 3674/2008 σχετικά με τη διασφάλιση του απορρήτου της τηλεφωνικής επικοινωνίας. Νομοθετικές διατάξεις σχετικές με το απόρρητο των επικοινωνιών περιλαμβάνονται επίσης και στον Ποινικό Κώδικα, όπως ισχύει μετά και τις τροποποιήσεις που επέφερε ο Ν. 3674/2008, και συγκεκριμένα στα άρθρα 248-250 που τιμωρούν την παραβίαση του απορρήτου από ταχυδρομικούς υπαλλήλους καθώς και από υπαλλήλους τηλεπικοινωνιακών οργανισμών. Επίσης τα άρθρα 370 και 370Α του ΠΚ τιμωρούν την παραβίαση του απορρήτου των επιστολών και των τηλεφωνημάτων αντιστοίχως.Σχετικά με τη νομοθεσία περί προσωπικών δεδομένων, αναλυτικά στοιχεία υπάρχουν στον ιστότοπο της Αρχής Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα: http://www.dpa.gr/portal/page?_pageid=33,123437&_dad=portal.

19 Νόμος 4411/2016 «Κύρωση της Σύμβασης του Συμβουλίου της Ευρώπης για το έγκλημα στον Κυβερνοχώρο και του Προσθέτου Πρωτοκόλλου της, σχετικά με την ποινικοποίηση πράξεων ρατσιστικής και ξενοφοβικής φύσης, που διαπράττονται μέσω Συστημάτων Υπολογιστών - Μεταφορά στο ελληνικό δίκαιο της Οδηγίας 2013/40/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου για τις επιθέσεις κατά συστημάτων πληροφοριών και την αντικατάσταση της απόφασης - πλαισίου 2005/222/ΔΕΥ του Συμβουλίου, ρυθμίσεις σωφρονιστικής και αντεγκληματικής πολιτικής και άλλες διατάξεις».

που δημιουργεί εύλογους προβληματισμούς: αφενός σχετικά με τους λόγους που αυτό δεν είχε γίνει έως σήμερα και αφετέρου σχετικά με την αποτελεσματικότητα αυτής, με δεδομένη την πάροδο 15 ετών από τη διαμόρφωσή της.

Εκτός από τα παραπάνω, το 2011 εκδόθηκε η Οδηγία 2011/93/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου «σχετικά με την καταπολέμηση της σεξουαλικής κακοποίησης και της σεξουαλικής εκμετάλλευσης παιδιών και της παιδικής πορνογραφίας»,[20] ενώ το 2013 εκδόθηκε η Οδηγία 2013/40/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, για τις επιθέσεις κατά συστημάτων πληροφοριών.[21] [22]

Πρόσφατα (2013) καθορίστηκε η στρατηγική της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, για την ασφάλεια στον κυβερνοχώρο,[23] η οποία περιλαμβάνει σχέδια για την αντιμετώπιση προκλήσεων στο πλαίσιο πέντε προτεραιοτήτων:

- επίτευξη ανθεκτικότητας στον κυβερνοχώρο,
- δραστική μείωση του ηλεκτρονικού εγκλήματος,
- ανάπτυξη πολιτικής και ικανοτήτων για την άμυνα στον κυβερνοχώρο σε σχέση με την κοινή πολιτική ασφάλειας και άμυνας της ΕΕ,
- ανάπτυξη των βιομηχανικών και τεχνολογικών πόρων για την ασφάλεια στον κυβερνοχώρο,
- θέσπιση συνεκτικής διεθνούς πολιτικής της ΕΕ για τον κυβερνοχώρο.

Παρ' όλα αυτά, πολλοί είναι εκείνοι που αμφισβητούν ξεκάθαρα τη δυνατότητα που παρέχουν τα νομικά κείμενα να εμποδίσουν ή έστω να περιορίσουν τη δράση των εγκληματιών στον κυβερνοχώρο, κυρίως λόγω της ξέφρενης τεχνολογικής προόδου και της διασύνδεσης των κάθε είδους συσκευών στο Διαδίκτυο (Internet of Things – στο Διαδίκτυο συνδέονται πλέον παιχνιδομηχανές, ρολόγια, οικιακές

20 Το κείμενο της Οδηγίας είναι διαθέσιμο εδώ: http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=URISERV%3Ajl0064.

21 Το κείμενο της Οδηγίας είναι διαθέσιμο εδώ: http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=uriserv%3Al33193.

22 Οι Οδηγίες έχουν ενσωματωθεί στην ελληνική νομοθεσία με τους Νόμους 4267/2014 και 4411/2016 αντίστοιχα.

23 http://www.consilium.europa.eu/el/policies/cyber-security/.

συσκευές κ.λπ.), αλλά και των σχετικά «ανώδυνων» ποινών που προβλέπονται σε ορισμένες περιπτώσεις για τους «ψηφιακούς» παραβάτες. Το βέβαιο είναι ότι το κυβερνοέγκλημα διαφέρει σαφώς σε σχέση με τα υπόλοιπα παραδοσιακά εγκλήματα. Διεξάγεται ταχύτατα, μπορεί να υπάρχουν θύματα ταυτόχρονα σε πολλές τοποθεσίες (λ.χ. αποστολή μηνυμάτων ηλεκτρονικού ταχυδρομείου με επισυναπτόμενο κακόβουλο λογισμικό σε χιλιάδες παραλήπτες σε όλο τον κόσμο) και δεν περιορίζεται εδαφικά στα όρια ενός Κράτους, κάτι που «δένει τα χέρια» των εκπροσώπων των Αρχών επιβολής του Νόμου: οι δράστες και τα αποδεικτικά στοιχεία μπορεί να βρίσκονται σε διαφορετικές χώρες απ' όπου λαμβάνει χώρα το «έγκλημα» ή επέρχεται το αποτέλεσμα αυτού. Ειδικά για τα αποδεικτικά στοιχεία, η εγκληματολογική ανάλυση στο υπολογιστικό νέφος (cloudcomputing) είναι ένα ζήτημα στο οποίο δύσκολα μπορεί να βρεθεί λύση (Meyer, Stander, 2015, Conings, 2014 και Brown, 2015).

Στατιστική αποτύπωση

Εξίσου έντονος προβληματισμός υφίσταται και για τα δημοσιοποιούμενα κατά καιρούς στατιστικά στοιχεία σχετικά με το κυβερνοέγκλημα.

Πρώτα απ' όλα δεν υπάρχει ομοιόμορφη διαδικασία συλλογής δεδομένων. Ακόμα και στην Οδηγία 2013/40/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου για τις επιθέσεις κατά συστημάτων πληροφοριών αναφέρεται ότι «τα κράτη μέλη εξασφαλίζουν ότι ένα σύστημα ευρίσκεται σε ετοιμότητα για την καταγραφή, την παραγωγή και την παροχή στατιστικών στοιχείων για τα αδικήματα που αναφέρονται στα άρθρα 3 έως 7 (δηλαδή «Παράνομη πρόσβαση σε συστήματα πληροφοριών», «Παράνομη παρεμβολή σε σύστημα», «Παράνομη παρεμβολή σε δεδομένα», «Παράνομη υποκλοπή» και «Εργαλεία που χρησιμοποιούνται για τη διάπραξη των αδικημάτων»).[24] Από τη θεωρητική προσέγγιση μέχρι την πρακτική εφαρμογή, η απόσταση είναι μεγάλη.

Ωστόσο, δεν υπάρχει ενιαία κατηγοριοποίηση εγκλημάτων – περιστατικών σε όλα τα Κράτη Μέλη της ΕΕ – και πολύ περισσότερο

24 http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=CELEX:32013L0040.

σε παγκόσμιο επίπεδο. Κάθε Αρχή επιβολής του Νόμου τηρεί και δημοσιοποιεί στοιχεία κυβερνοεγκλημάτων με διαφορετικό τρόπο, λαμβάνοντας σίγουρα υπόψη και την ισχύουσα εθνική νομοθεσία. Στατιστικά στοιχεία, όμως, δε δημοσιοποιούν μόνο οι Αρχές επιβολής του Νόμου, αλλά και εθνικά και κυβερνητικά CERTs, ευρωπαϊκοί και διεθνείς οργανισμοί και ιδιωτικές εταιρείες που δραστηριοποιούνται στα προϊόντα ψηφιακής ασφάλειας και προστασίας από κακόβουλο λογισμικό. Κάθε πλευρά παραθέτει δεδομένα που έχει συλλέξει σύμφωνα με τον κανονισμό λειτουργίας ή την πολιτική της, γεγονός που δε διευκολύνει τις συγκρίσεις και την εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων.[25]

Τέλος, όπως σε κάθε έγκλημα, έτσι και στον τομέα του κυβερνοεγκλήματος υπάρχει πάντα η αφανής εγκληματικότητα, που δε καταγράφεται για μια σειρά από ιδιαίτερους λόγους: είτε γιατί η οικονομική ζημιά του θύματος είναι πολύ μικρή και δεν καταγγέλλεται, είτε γιατί κάποιος δε γνωρίζει ότι είναι θύμα κυβερνοεγκλήματος (π.χ. υποκλοπή προσωπικών δεδομένων από βάση δεδομένων μιας εταιρείας ή κακόβουλο λογισμικό που λειτουργεί στο παρασκήνιο, στον υπολογιστή του θύματος, και δε γίνεται αντιληπτή η δραστηριότητά του),[26] είτε γιατί μια εταιρεία ή ένα φυσικό πρόσωπο επιθυμούν την αποφυγή της δυσφήμησης που θα προκαλούσε η δημόσια παραδοχή της τέλεσης ενός εγκλήματος σε βάρος τους.[27]

Επίλογος

Σε κάθε περίπτωση, η ασφάλεια στον κυβερνοχώρο και ο περιορισμός του κυβερνοεγκλήματος ενδιαφέρει όλες τις πλευρές: Αρχές Επιβολής του Νόμου, πολίτες, ιδιωτικές εταιρείες και οργανισμούς και λοιπούς φορείς διακυβέρνησης. Για να επιτευχθεί

25 The Fight against Cybercrime - Cooperation between CERTs and Law Enforcement Agencies in the fight against cybercrime, https://www.enisa.europa.eu/publications/cooperation-between-certs-and-law-enforcement-agencies-in-the-fight-against-cybercrime-a-first-collection-of-practices.

26 http://www.scmagazineuk.com/official-stats-measure-cyber-crime-for-the-first-time/article/446241/.

27 http://www.computerweekly.com/news/4500244412/Banks-hide-cyber-crime-losses-says-City-of-London-Police.

ελαχιστοποίηση του αριθμού των θυμάτων και του ύψους των ζημιών εξαιτίας του κυβερνοεγκλήματος, απαιτείται η αποτελεσματική συνεργασία όλων των παραπάνω (European Commission, 2013).

Αφενός, κρίσιμο παράγοντα αποτελεί η εκπαίδευση και διαρκής μετεκπαίδευση των εμπλεκομένων στις διαδικασίες πρόληψης και διερεύνησης κυβερνοεγκλημάτων, ήτοι τουλάχιστον των εκπροσώπων των Αρχών επιβολής του Νόμου και των δικαστικών και εισαγγελικών λειτουργών. Ακόμα, η ανάπτυξη και θέση σε εφαρμογή προγραμμάτων ενημέρωσης και πρόληψης για όλους τους πολίτες – υποψήφια θύματα κυβερνοεγκλήματος θα πρέπει να είναι μεταξύ των προτεραιοτήτων των Κρατών.

Αφετέρου, το νομικό πλαίσιο θα πρέπει να παρέχει στις Αρχές τις αναγκαίες δυνατότητες για την αποτελεσματική άσκηση των αρμοδιοτήτων τους, ωστόσο, τυχόν λύσεις που θα εξευρεθούν θα πρέπει να λαμβάνουν υπόψη τα συμφέροντα όλων, στο πλαίσιο μιας γενικότερης θεώρησης και σίγουρα όχι σε βάρος των αρχών της αναγκαιότητας και της αναλογικότητας.

Βιβλιογραφία

Cybercrime Convention Committee (T-CY), (2015). Criminal justice access to data in the cloud: challenges. Discussion Paper prepared by the T-CY Cloud Evidence Group, Council of Europe, Strasbourg, διαθέσιμο στο https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680304b59.

Collecting E-evidence in the digital age - the way forward – Preparation of the Council meeting (Justice Ministers), (2015), doc. 13689/15, διαθέσιμο στο http://www.statewatch.org/news/2015/nov/eu-council-criminal-justice-digital-age-way-forward-data-retention-13689-15.pdf.

EUROPOL, (2015), The Internet Organised Crime Threat Assessment (IOCTA) 2015, The Hague, διαθέσιμο στο https://www.europol.europa.eu/sites/default/files/publications/europol_iocta_web_2015.pdf.

International Criminality Unit – Home Office, (2015). Requests for Mutual Legal Assistance in Criminal Matters - Guidelines for Authorities Outside of the United Kingdom – 2015, London, διαθέσιμο στο https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/415038/MLA_Guidelines_2015.pdf.

Conings, C. (2014). Locating criminal investigative measures in a virtual environment. Where do searches take place in cyberspace, στο 2011 – 2014 Research Report Legal από το B-CCENTRE, διαθέσιμο στο https://lirias.kuleuven.be/bitstream/123456789/492870/2/B-CCENTRE-Research-Report-Legal_FINAL.pdf.

European Commission, (2015), European Agenda on Security, COM (2015) 185 final, Strasbourg, διαθέσιμο στο http://ec.europa.eu/dgs/home-affairs/e-library/documents/basic-documents/docs/eu_agenda_on_security_en.pdf.

European Commission, (2013). Cybersecurity Strategy of the European Union: An Open, Safe and Secure Cyberspace, JOIN(2013) 1 final, Brussels, διαθέσιμο στο http://ec.europa.eu/newsroom/dae/document.cfm?doc_id=1667.

Directive 2014/41/EU of the European Parliament and of the Council of 3 April 2014 regarding the European Investigation Order in criminal matters, διαθέσιμο στοhttp://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32014L0041.

Brown, C. (2015). "Investigating and Prosecuting Cyber Crime: Forensic Dependencies and Barriers to Justice", International Journal of Cyber Criminology, Vol. 9 (1) January – June 2015, διαθέσιμο στο http://www.cybercrimejournal.com/Brown2015vol9issue1.pdf.

European Parliament, (2015). The Law Enforcement Challenges of Cybercrime: Are We Really Playing Catch-Up?. Brussels, διαθέσιμο στο http://www.europarl.europa.eu/thinktank/el/document.html?reference=IPOL_STU(2015)536471

Meyer, G., Stander, A. (2015). Cloud computing: The digital forensics challenge. Στο:Proceedings of Informing Science & IT Education Conference (InSITE) 2015, σ. 285-299 διαθέσιμο στο http://Proceedings.InformingScience.org/InSITE2015/InSITE15p285-299Meyer1562.pdf.

VI.

Μητρόπολη και κοινωνική ζωή

Νικόλαος Κ. Κουλούρης

Διασπορά του ποινικού ελέγχου και κοινωνικοχωρική απομόνωση. Από την «τιμωρητική πόλη» στις «περίκλειστες κοινότητες»

1. Αφετηριακές επισημάνσεις

Η εισήγηση αποτελεί ένα εγχείρημα περιήγησης στις τιμωρητικές πρακτικές και τον ασφαλή διαχωρισμό στο κοινωνικό και το ποινικό πεδίο, όπως εμφανίζονται στην «ουτοπική» διανόηση και την κοινωνιολογική φαντασία και έρευνα. Αρχική πηγή έμπνευσης αποτελεί το έργο του Stanley Cohen, ιδίως η μελέτη του για την «τιμωρητική πόλη» (Cohen, 1979, 339-363) και το βιβλίο του για τις όψεις του κοινωνικού ελέγχου (Cohen, 1985), όπου ο σπουδαίος αυτός στοχαστής επιχειρεί να μεταφέρει στην ύστερη νεοτερικότητα τη γενεαλογική προσέγγιση του Michel Foucault για τη διαμόρφωση της «σωφρονιστικής φυλακής» κατά τη νεοτερική εποχή (Foucault, 1977). Μια δεύτερη πηγή έμπνευσης είναι ένα άρθρο της Mona Lynch για την ασφάλεια και τον διαχωρισμό στο κοινωνικό και ποινικό τοπίο (Lynch, 2001, 89-111). Σ' αυτό το πλαίσιο αναφοράς ο Loïc Wacquant μελετά τον χωρικό εγκλεισμό ή περιορισμό ως τεχνική για τη διαχείριση προβληματικών κατηγοριών ανθρώπων ή εδαφών σε δύο βιβλία του στα οποία πραγματεύεται τον «κοινωνικοχωρικό αποκλεισμό» (sociospatial exclusion) και την προηγμένη περιθωριοποίηση της αστικής φτώχειας (advanced marginality) ως προς τις ομοιότητες και τις διαφορές τους σε διαφορετικές χώρες και συγκεκριμένα στις ΗΠΑ («υπεργκέτο»: hyperghetto) και τη Γαλλία («περίχωρα»: banlieue) (Wacquant, 2008)

και το νεοφιλελεύθερο-πατερναλιστικό καθεστώς διακυβέρνησης της φτώχειας με την τιμωρητική αντιμετώπιση της αντισυμβατικής / αντικανονικής συμπεριφοράς και τη μαζική φυλάκιση των «στερημένων» που συγκεντρώνονται σε περιθωριοποιημένες γειτονιές (Wacquant, 2009).

2. Χωροχρονικές διαντιδράσεις, κοινωνικός έλεγχος και εγκληματολογική θεωρία

Πολλές φορές μιλούμε και γράφουμε για κοινότητες, τις οποίες προσδιορίζουμε με χωρικές και χρονικές αναφορές. Το ζήτημα της σχέσης του χώρου και χρόνου, της μεταξύ τους διάκρισης και ιεράρχησης και την επανασύνδεσής τους είναι τεράστιο, φαίνεται πάντως ότι η πρωτοκαθεδρία ανήκει στον δεύτερο και τη δυναμική του στην ιστορία, ενώ ο πρώτος αντιμετωπίζεται συνήθως ως κάτι σταθερό και στατικό, και όχι ως η σύνθεση των συντεταγμένων και του κατασκευασμένου περιβάλλοντος (ευκλείδειος, φυσικός χώρος), του πεδίου των άυλων σχέσεων (σχεσιακός χώρος μεταξύ ατόμων και ομάδων), των αναπαραστάσεων, των φαντασιών και των συμβολισμών (προσωπικά βιωμένος χώρος), όπως αναδεικνύεται ότι είναι. Υπό αυτήν την έννοια, «ο χώρος δεν είναι κάτι έξω από την κοινωνία, κάτι που περιμένει να ανακαλυφθεί κάπου εκεί, αλλά [...] παράγεται από την κοινωνία, εμπεριέχει τις και εμπεριέχεται στις κοινωνικές σχέσεις και γι' αυτό είναι βαθύτατα πολιτικός» (Βαΐου, Χατζημιχάλης, 2012, 16-17, 11-12). Στο πεδίο του τυπικού κοινωνικού ελέγχου γνωρίζουμε την κοινοτική αστυνόμευση, τις κοινότητες των κρατουμένων (τη «μικροκοινωνία» των χώρων εγκλεισμού), τις κυρώσεις και τα μέτρα που εφαρμόζονται στην κοινότητα (σε αντιδιαστολή με τους χώρους ιδρυματικής μεταχείρισης των εγκληματιών), τη συμμετοχή και τις παρεμβάσεις της κοινότητας στους ποινικοσωφρονιστικούς θεσμούς και στο έργο των υπηρεσιών φυλακών και δοκιμασίας κ.λπ. (Δημόπουλος, 1998, 238-244, Αλοσκόφης, 2010, 93-97, Βιδάλη, 2012, 47-57).

Εξίσου πολλές φορές θεωρούμε αυτονόητη τη διάσταση των κοινοτήτων που αφορά την εμπειρία του ανήκειν, την εμπειρία της ένταξης σε ένα δίκτυο σχέσεων και επικοινωνίας (Hughes, Kroehler, 2007, 219 επ.) με άλλες λέξεις την κοινωνικοποίηση, την

ενσωμάτωση, την αφομοίωση κ.ο.κ. (Schnapper, 2008, 59 επ.) Το πού «ανήκουμε» έχει σχέση με το πού και πότε βρισκόμαστε αλλά και με το πού και πότε αισθανόμαστε ότι βρισκόμαστε (νοερά), με το πού και πότε μας αναγνωρίζουν και μας αποδέχονται, άρα με την ένταξη και την οικειότητα. Η αντίθετη όψη του νομίσματος μπορεί να σημαίνει απομάκρυνση, αποκλεισμό, απόρριψη και συνδέεται με το ενοχλητικό, το ανεπιθύμητο, το επικίνδυνο. Από τη μια πλευρά συνδέονται ομοιότητες και αλληλεγγύη, από την άλλη διαχωρίζονται διαφορές και εχθρότητες, σε κοινωνίες που ενεργούν ως αντλίες που απορροφούν και αποβάλλουν συγχρόνως (Schnapper, 2008, 49).

Στην εγκληματολογική θεωρία, παραδοσιακή και κριτική, θετικιστική και αντιθετικιστική, η σημασία της (πολιτισμικής ή ταξικής) ένταξης / αποδοχής και του αποκλεισμού / στιγματισμού αναδεικνύεται σε πλήθος προσεγγίσεων και κατευθύνσεων, είτε αυτές προέρχονται από κοσμοθεωρήσεις που βασίζονται σε συναινετικές αντιλήψεις είτε εκφράζουν συγκρουσιακές δυναμικές που διέπουν τις βάσεις της κοινωνιακής οργάνωσης και τις αντίστοιχες σχέσεις σε οικονομικό, πολιτικό και κοινωνικό επίπεδο: μεταβατικές ζώνες, εγκληματικές περιοχές, παραβατικοί ή εγκληματικοί υποπολιτισμοί, υπόγειες αξίες, εστιακά ενδιαφέροντα, «κώδικες» και «φυλές του δρόμου», διαφορικές ευκαιρίες και διαφορικές συναναστροφές, κοινωνικοί δεσμοί, κοινωνική αλληλεπίδραση και αντίδραση, δομές και σχέσεις εξουσίας, σχετική αποστέρηση, καταναλωτικός πολιτισμός (Σπινέλλη, 2014, 240 επ., 35 επ., Βιδάλη, 2013, 107 επ., 159 επ., 235 επ.). Στο πλαίσιο αυτό, οι σχέσεις, οι διαδικασίες, οι εξαναγκασμοί και οι δομές που διευκολύνουν ή παρεμποδίζουν την αφομοίωση και την υπαγωγή των μελών διάφορων κοινωνικών ομάδων, στρωμάτων και τάξεων σε κοινωνικούς και νομικούς κανόνες, πολλοί από τους οποίους έχουν ιδιαίτερη σημασία για τη συγκρότηση και την αναπαραγωγή του κοινωνικού συστήματος και απευθύνονται κατ' εξοχήν στις κατώτερες ή υποτελείς τάξεις (ο κοινωνικός έλεγχος, ιδίως ο τυπικός, και οι φορείς του: Βιδάλη, 2012α, 151 επ.) συνδέονται με απόπειρες αιτιολόγησης και ερμηνείας της εγκληματικής συμπεριφοράς και με τον σχεδιασμό προγραμμάτων προληπτικού ή κατασταλτικού ελέγχου της εγκληματικότητας.

3. Απομάκρυνση, διαχωρισμός, ουτοπίες και ετεροτοπίες

Η απομάκρυνση και ο διαχωρισμός αποτελούν ευρέως διαδεδομένες πρακτικές κοινωνικής ή ποινικής αντίδρασης σε πολλές μορφές κοινωνιακής οργάνωσης, από τις πιο απλές ως τις πιο σύνθετες (Κουράκης, 2009, 20 επ., 122 επ., Αρχιμανδρίτου, 2012, Χάιδου, 2018, 15 επ.). Σε άλλες περιπτώσεις είναι ένας τρόπος σκόπιμης, επιθυμητής και ωφέλιμης επέκτασης του εστιακού χώρου και δημιουργίας μιας συνέχειάς του με διατήρηση της μεταξύ τους επαφής (π.χ. αποικισμός), σε άλλες περιπτώσεις είναι αποτέλεσμα αναγκαίας αποκοπής και ρήξης των δεσμών με αυτόν και αποτέλεσμα μη ανεκτής προσβολής ή απειλής (π.χ.εξορία, εξοστρακισμός). Άλλες φορές αυτά συντελούνται ειρηνικά και άλλες φορές βίαια. Σε όλες τις περιπτώσεις αναδεικνύουν θέματα τοπικών ορίων και όρων, ελευθερίας και περιορισμών ή απαγορεύσεων (συνόρων, προσβασιμότητας, ελέγχων κ.λπ.). Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν (α) η μορφή του διαχωρισμού, αν δηλαδή πρόκειται για απαγόρευση ή περιορισμό ως προς την είσοδο σε ή την έξοδο από έναν προκαθορισμένο, οροθετημένο χώρο, (β) η διάρκειά του, (γ) ο εκούσιος, οικειοθελής ή ακούσιος, καταναγκαστικός χαρακτήρας του, (δ) η σύνδεσή του με ευκατάστατες και προνομιούχες κατηγορίες του πληθυσμού ή με τους απόκληρους και περιθωριοποιημένους και (ε) η ένταξή του σε κρατικές πολιτικές ή στο πεδίο της ιδιωτικής πρωτοβουλίας (Lynch, 2001,100 επ.). Με άλλη διατύπωση, πρόκειται για τη διάκριση των χώρων που περικλείουν και των χώρων που αποκλείουν, με την επίκληση της φύλαξης ή και της προστασίας άλλοτε αυτών που εγκλείονται σ' αυτούς και άλλοτε αυτών που αποκλείονται από αυτούς (από τα τείχη των οικισμών και των πόλεων μέχρι τις κάθε είδους ουδέτερες ή νεκρές ζώνες). Εξίσου σημαντικές είναι και οι σχέσεις που δημιουργούνται και αναπτύσσονται στη μια ή στην άλλη περίπτωση με τους ευρισκόμενους εντός ή εκτός του χώρου αυτού, τονίζοντας το στοιχείο της ταυτότητας ή της ετερότητας ή (εξουσίας, ανταγωνισμού, αντιπαλότητας, συνεργασίας, φιλίας, αλληλεγγύης κ.λπ.).

Ο Foucault, κατά τρόπο απολύτως αναμενόμενο για τους εξοικειωμένους με το έργο του, στρέφει την προσοχή του στο ζήτημα

του χώρου καθώς τον θεωρεί κατ' εξοχήν υλικό πεδίο, υποδοχέα και διαμορφωτικό παράγοντα των σχέσεων εξουσίας. «Η εξουσία βασίζεται ... σε μια προσχεδιασμένη κατανομή των σωμάτων, των επιφανειών, των φώτων, των βλεμμάτων, σ' ένα σύνολο από εσωτερικούς μηχανισμούς που παράγουν οι ίδιοι τη σχέση όπου παγιδεύονται τα άτομα» και «η πειθαρχία αρχίζει με την κατανομή των ατόμων στον χώρο». Όπως επισημαίνεται, ο Φουκώ διακρίνει δύο εκδοχές χώρων, τις «ουτοπίες» και τις «ετεροτοπίες» και εστιάζει τελικά στη δεύτερη από αυτές (Μάνος, 2012, 7 επ.).

Η πρώτη εκδοχή, οι «ουτοπίες», είναι οι μη πραγματικοί χώροι, ιδανικές κοινωνίες οι οποίες χαρακτηρίζονται από την πλήρη επίλυση των προβλημάτων που γεννούν την ανάγκη της δημιουργίας τους. Έτσι, οι περιγραφές των ουτοπιών συνδέονται με φανταστικούς / «αμόλυντους» τόπους. Αυτό συμβαίνει π.χ. στην «Ουτοπία» του Thomas More ή Morus, έργο που δημοσιεύτηκε το 1516 (Δημόπουλος, 2008, 6 επ., βλ. και Κουράκη, 2005, 7-8 και κατωτέρω). Σ' αυτό ένας ταξιδιώτης περιγράφει τις πολιτικοκοινωνικές αρχές μιας φανταστικής χώρας – νησιού, όπου κυριαρχεί η ορθολογική κοινωνική οργάνωση, η ισότητα, η δικαιοσύνη, η κοινοτική ιδιοκτησία, η ανεξιθρησκεία κ.λπ. Πρόκειται για μια αδύνατη, μη πραγματοποιήσιμη ουτοπία. Μια άλλη, «ρεαλιστική ουτοπία», ανιχνεύουμε σε συνθήκες κοινωνικής αποσύνθεσης και εξαθλίωσης, που καθιστούν αναγκαίο ένα «όραμα», ικανό να δώσει λύσεις στα μεγάλα προβλήματα που δημιουργούνται από μια οικονομική κρίση ή έναν πόλεμο. Τέτοιο παράδειγμα αποτελεί το κοινωνικό κράτος του κεϋνσιανισμού και της «Νέας Συμφωνίας» (New Deal) που γεννιέται στις ΗΠΑ μετά την κρίση του 1929 για τη βελτίωση των συνθηκών ζωής και την ευημερία των ανθρώπων, ιδίως των φτωχότερων και των ανέργων (Βιδάλη, 2012α, 203-204, Βιδάλη, 2013, 108 επ.). Τέλος, μπορούμε να δούμε την ουτοπία ως ένα πλαίσιο κοινωνικών πρακτικών αμφισβήτησης του υπάρχοντος και αναζήτησης του «άλλου», που δεν ενσωματώνονται σε κεντρικές κρατικές στρατηγικές.

Η δεύτερη εκδοχή είναι οι ετεροτοπίες, «ένα είδος ουτοπιών που έχουν γίνει πράξη», δηλαδή πραγματικοί χώροι που, ξεφεύγοντας απ' το «κανονικό», προσεγγίζουν το «άλλο». Ο Foucault προτείνει

να τις κατηγοριοποιήσουμε σε δύο μεγάλες ομάδες που αντιστοιχούν σε δύο διακριτά ιστορικά στάδια. Στις πρωτόγονες κοινωνίες επικρατούν οι «ετεροτοπίες της κρίσης», δηλαδή τόποι (ιεροί, προνομιούχοι, απαγορευμένοι) στους οποίους γίνονται δεκτά άτομα που θεωρείται ότι διανύουν σε κάποιο κρίσιμο στάδιο της ζωής τους (έφηβοι, έγκυες, ηλικιωμένοι κ.λπ.). Στις σύγχρονες κοινωνίες εμφανίζονται οι «ετεροτοπίες της απόκλισης», που προορίζονται για τα άτομα με αποκλίνουσες, αντικανονικές συμπεριφορές. Τέτοιες ετεροτοπίες είναι οι κάθε είδους ασυλικοί, ιδρυματικοί χώροι (Γκανιάτσας, 1990, 59 επ.). Ο Foucault επισημαίνει ότι «οι ετεροτοπίες προϋποθέτουν πάντα την ύπαρξη ενός συστήματος ανοίγματος και κλεισίματος το οποίο τις απομονώνει και συγχρόνως τις καθιστά προσπελάσιμες. Σε άλλες περιπτώσεις το σύστημα πρόσβασης σε αυτούς τους τόπους είναι αρκετά σαφές και ευδιάκριτο είτε πρόκειται για χώρους εξαναγκασμού (στρατός, φυλακή), είτε για χώρους στους οποίους απαιτείται η συμμετοχή σε συγκεκριμένες τελετουργίες για λόγους θρησκευτικής κάθαρσης ή υγιεινής. Σε άλλες περιπτώσεις η πρόσβαση φαινομενικά είναι ελεύθερη αλλά προϋποθέτει αποκλεισμούς, όπως τα ξενοδοχεία τα οποία προσφέρουν καταφύγιο στην παράνομη σεξουαλικότητα με συγκαλυμμένο τρόπο, σαν κάτι μη αποδεκτό.

Όσον αφορά την τιμωρία στην «ουτοπική» διανόηση και στην κοινωνιολογική φαντασία, αφετηρία είναι (όχι η ανιστορική προσέγγιση της ουτοπίας στην Πολιτεία του Πλάτωνα με την έννοια αυτού που δεν έχει τόπο, αλλά) η αντίληψη του Marcuse γι' αυτό που εμποδίζεται να προκύψει από τις κατεστημένες εξουσίες. Η ουτοπική φιλολογία εμφανίζεται ως έκκληση στη φαντασία σε περιόδους κρίσης, όπου αποσυντίθεται το παλιό και το νέο δεν δύναται να εμφανιστεί (Δημόπουλος, 2008, 3 επ.), συνιστά άρνηση του παρόντος και αναζήτηση μιας ιδανικής κοινωνίας. Η κοινωνιολογική φαντασία επιτρέπει την κατανόηση των δημόσιων θεμάτων με βάση τα βιώματα των ανθρώπων, τίθεται στην υπηρεσία τους και αποκαλύπτει κυρίαρχα συμφέροντα, προνόμια, ανισότητες, αποκλεισμούς, απομυθοποιώντας την εξουσία και τους σχεδιασμούς της.

Η Ουτοπία του Thomas More ή Morus (1516), στην οποία

έγινε ήδη αναφορά (ανωτέρω, στην παρούσα ενότητα), είναι ένα νησί στο νότιο ημισφαίριο με εξιδανικευμένη κοινωνική οργάνωση (κοινωνικοποιημένη παραγωγή, ομοιομορφία στις κατοικίες, στους δρόμους, στην ενδυμασία των κατοίκων, άριστες κοινωνικές παροχές, δίκαιη κατανομή πλούτου, ηθική της ρωμαιοκαθολικής εκκλησίας αλλά και δούλοι (κατάδικοι και αλλοδαποί θανατοποινίτες που προσφεύγουν στην Ουτοπία). Έμφαση δίδεται στο έγκλημα της κλοπής (η ατομική ιδιοκτησία θεωρείται υπεύθυνη για την κοινωνική εξαθλίωση) σε μια εποχή εκδίωξης των μικροχωρικών για τη μετατροπή μεγάλων εκτάσεων σε λιβάδια, απαραίτητα για τις ανάγκες των εργοστασίων υφασμάτων (χαρακτηριστικά γράφεται: «πρώτα δημιουργείτε τους κλέφτες και μετά τους τιμωρείτε γιατί κλέβουν»). Στο έργο αυτό εκφράζεται εναντίωση στη θανατική ποινή (ατελέσφορη και δυσανάλογη) και προωθείται η ιδέα ότι η εργασία είναι το πιο πρόσφορο μέσο για την εκτέλεση των ποινών (κοινωνική και ποινική χρησιμότητα της εργασίας). Οι κατάδικοι δίνουν κάθε απόγευμα «παρών» και κλειδώνονται τη νύχτα. Οι απρόθυμοι να εργασθούν μαστιγώνονται και οι ανυπάκουοι εκτελούνται. Όσοι δείχνουν μετάνοια λαμβάνουν «χάρη» (More, 2003).

Ο Giovanni Battista Piranesi, ουτοπικός αρχιτέκτονας και ο μεγαλύτερος Ιταλός χαράκτης του 18ου αιώνα, το 1745 άρχισε να επεξεργάζεται τη σειρά «Φανταστικές (ή επινοημένες) φυλακές» (carceri d' invenzione). Λάτρης των ερειπίων, ο Πιρανέζι κάνει ένα βήμα προώθησης της φανταστικής διατύπωσης που προμηνύει τον ρομαντισμό στις απαρχές του μοντερνισμού, με αρχικά 13 και στη συνέχεια 15 σχεδιάσματα, στα οποία είναι έντονο το στοιχείο του «αδύνατου» και του αδιέξοδου. Πρόκειται για γιγάντιες κατασκευές που φαίνεται ότι δεν χρησιμεύουν σε τίποτα, με αλυσίδες που δεν δένουν κανένα φυλακισμένο (με εξαίρεση το χαρακτικό ΙΙ και το χαρακτικό Χ), με τους τροχούς να μένουν ακίνητοι και τις σκάλες να μην οδηγούν πουθενά. Στα έργα αυτά απεικονίζονται φανταστικοί χώροι με γιγάντιες διαστάσεις. που θυμίζουν εσωτερικά μεσαιωνικών πύργων: τεράστιες κολόνες, τροχαλίες με αλυσίδες που κρέμονται απειλητικά, όργανα βασανιστηρίων, οδοντωτοί τροχοί, διαδοχικές σειρές από αψίδες και σκάλες καθώς και πολλαπλά σημεία φυγής που επεκτείνουν τον χώρο επ' άπειρον και προς κάθε κατεύθυνση

(Δασκαλάκης, 2017). Εν προκειμένω προκύπτει ένα μυστήριο, καθώς αποκλείεται μια διάνοια στην αρχιτεκτονική να έκανε σφάλματα προοπτικής σε ένα μόνο, και μάλιστα επανεπεξεργασμένο / αναθεωρημένο, έργο του. Ερωτάται λοιπόν μήπως έτσι εκφράζεται μια αντίληψη που παραπέμπει σε έναν πολυδιάστατο λαβύρινθο, με διευθέτηση των χώρων που αποκλείει τις προσβάσεις σε κάποια από τα ίδια τα τμήματά του, αλλά και δεν έχει έξοδο, ίσως και μια παραίτηση από κάθε είδους αναζήτηση. Θεωρείται, δε, ότι αυτές οι αρχιτεκτονικές φαντασιώσεις και τα σκοτεινά οράματα των φανταστικών φυλακών σημαίνουν τη σύγχυση και τη μαζική καταπίεση του ανθρώπου στον κόσμο (Roncato, 2007, 3 επ.).

Στη «Σωφρονιστική Αποικία» του Franz Kafka, ένα δυστοπικό έργο που παραπέμπει στο διαλεκτικά αντίθετο της ουτοπίας και γράφτηκε το 1914, κατά τη διάρκεια των διακοπών του κι ενώ σκόπευε να επεξεργασθεί το μυθιστόρημα του, τη «Δίκη», ο Τσέχος συγγραφέας χρησιμοποιεί κατά την πάγια τεχνική του το μοτίβο του χρονικά και χωροταξικά απροσδιόριστου για να προβληματιστεί και να προβληματίσει σε γενικότερο επίπεδο και θεματοποιεί την απρόσωπη μηχανική βία ως άσκηση σωφρονιστικής πρακτικής (Kafka, 1995). Η μηχανή που πρωταγωνιστεί σε έναν ιδιαίτερο τρόπο εκτέλεσης της ποινής, ενός φρικτού βασανιστηρίου, είναι ένα «ιδιόρρυθμο μηχάνημα» που αποτελείται από τρία μέρη: το Κρεβάτι, τον Σχεδιαστή και τη Σβάρνα, που θα αναλάβει να στίξει στο δέρμα του ξαπλωμένου καταδίκου, ενός στρατιώτη που θεωρήθηκε ένοχος για απειθαρχία και ανυπακοή ανωτέρου, την εντολή που παραβιάστηκε (Ρηγοπούλου, 2017). Ο ερευνητής που πρωταγωνιστεί επισκέπτεται μια αποικία, αποδεχόμενος την πρόσκληση του διοικητή της, με σκοπό να παρακολουθήσει τη δημόσια εκτέλεση της ποινής, που συνίσταται στη χάραξη στο σώμα του στρατιώτη - καταδίκου του αποσπάσματος του ποινικού κώδικα που παρέβη. Υπεύθυνος για τη σωστή λειτουργία του πολύπλοκου μηχανήματος είναι ένας αξιωματικός ο οποίος γεμάτος υπερηφάνεια εξηγεί στον επισκέπτη πώς το μηχάνημα αυτό με τη βοήθεια ειδικών βελόνων και κατάλληλου προγραμματισμού χαράσσει στο κορμί του τιμωρημένου την εκάστοτε ποινή. Στη συνέχεια και μετά από μια μακρά συζήτηση του αξιωματικού με τον επισκέπτη, και αφού

γίνεται αντιληπτό ότι ο επισκέπτης δεν ενθουσιάζεται από τον τρόπο λειτουργίας του μηχανήματος και συγχρόνως δεν θεωρεί αναγκαία την ύπαρξη μιας τέτοιας μεθόδου, ο αξιωματικός απελευθερώνει τον κατάδικο και παίρνει αυτός τη θέση του. Η επίδειξη του τρόπου λειτουργίας του μηχανήματος θα γίνει πάνω στο σώμα του ίδιου του υπερασπιστή του. Η ποινή που θα χαραχτεί τώρα είναι: «να είσαι δίκαιος». Εξαιτίας, όμως, μιας απροσδόκητης βλάβης, το μηχάνημα αρχίζει να λειτουργεί ακανόνιστα με αποτέλεσμα να καταξεσχίσει το σώμα του αξιωματικού. Αν επιστρέψουμε στο έργο του Michel Foucault, παίρνουμε μια εικόνα για τη λαμπρή ιεροτελεστία των βασανιστηρίων καθώς και τον δημόσιο χαρακτήρα τους σε πολύ παλιότερες εποχές (Foucault, 1977, 3 επ.). «Τα βασανιστήρια, δεν αποκαθιστούν τη δικαιοσύνη, ενισχύουν την εξουσία. Από τη μία ο καταδικασμένος φέρει επάνω στο σώμα του ισοβίως την απόφαση της τιμωρίας του, και από την άλλη η κοινωνία αναγνωρίζει τον αποκλίνοντα – τιμωρημένο. Ο νόμος γραμμένος στο σώμα είναι μια αξέχαστη ανάμνηση. Άλλωστε, τη σκληρότητα του νόμου κανένας δεν επιτρέπεται να την ξεχάσει [...] υπάρχει μια επικοινωνία ανάμεσα στο αδίκημα και την τιμωρία. Τα βασανιστήρια είναι το αποτέλεσμα ενός μηχανισμού της εξουσίας που υπερηφανεύεται για την δύναμή της πάνω στα σώματα και ταυτόχρονα αντλεί νέα δύναμη από αυτά. Η παραμικρή ανυπακοή θεωρείται προμήνυμα ανταρσίας και πρέπει να τιμωρηθεί παραδειγματικά. Το βασανισμένο κορμί αποτελεί εσαεί πειστήριο της νίκης της εξουσίας». Στη σωφρονιστική αποικία του Kafka γίνεται αντιληπτό ότι ο συγγραφέας πραγματεύεται αυτό το παλιό αλλά και παρόν ζήτημα του βασανισμού με τον ίδιο ακριβώς τρόπο. «Η σχέση του έργου με όλες τις μορφές ολοκληρωτισμού, εξορίας, εγκλεισμού ή βασανισμού είναι παραπάνω από προφανής. Η φανερή του συγγένεια με το συγκεκριμένο ζήτημα των βασανιστηρίων ανθρώπου από άνθρωπο για παραδειγματισμό είναι τρομακτικά αναγνωρίσιμη και διαχρονική....» (Θεατρική Ομάδα «Σημείο Μηδέν, https://simeio-miden.wordpress.com/2012/01/11/1228/).

4. Η τιμωρητική πόλη: η διασπορά των τιμωρητικών πρακτικών από τους χώρους εγκλεισμού στο κοινωνικό πεδίο

Ο Foucault περιγράφει πώς μπορούμε να φανταστούμε την τιμωρητική πόλη, τον τόπο της τιμωρίας. Στα σταυροδρόμια, στους κήπους, στους δρόμους και στις γέφυρες, σε όλους τους επισκέψιμους χώρους της θα υπάρχουν εκατοντάδες μικρά θέατρα τιμωρίας. Έργα επιστημονικής φαντασίας όπως το «1984» του George Orwell (1999) και ο «Θαυμαστός καινούριος κόσμος» του Aldus Huxley (1980) αναδεικνύουν τη διείσδυση του κράτους στην ιδιωτική ζωή των ανθρώπων και δείχνουν πώς οι πράξεις, οι σκέψεις και οι πεποιθήσεις εμφυτεύονται, παρακολουθούνται, καταγράφονται και καταστέλλονται συνειδησιακά ή τιμωρούνται (βλ. και Κουράκη, 2009, 22).

Η κυρίαρχη στην ανάλυση του Foucault έννοια του εγκλεισμού εμπνέει και τη λογοτεχνία του φανταστικού με τις περιγραφές χώρων (ενός οικήματος, μιας θεατρικής σκηνής) όπου επικρατεί η παντελής αδυναμία των ηρώων να αποκτήσουν πρόσβαση στον εξωτερικό κόσμο σε συνδυασμό με μια διαδικασία συνεχούς επιτήρησης που καθορίζει αυθαίρετα τη ζωή και τις επιλογές των παρακολουθούμενων (Αντονάς, 2006). Η χρήση των νέων τεχνολογιών που τίθενται στην υπηρεσία της επιτήρησης και της τιμωρίας επιτρέπει τη χωρική διεύρυνση της εμβέλειας του βλέμματος της εξουσίας, συρρικνώνοντας τον ιδιωτικό χώρο και διευρύνοντας τον δημόσιο, με την κατάλυση της έννοιας της χωρικότητας που συμπαρασύρει τη διάσταση του χρόνου (Παπαθεοδώρου, 2009, 37 επ.). Η ιδέα του Πανοπτισμού με τους πανταχού παρόντες ελεγκτικούς μηχανισμούς μιας αδιαπέραστης εξουσίας, οι εφαρμογές της ιδέας αυτής και η δυναμική γενίκευσής της είναι στοιχεία παρόντα και καθοδηγητικά σ' αυτούς τους τρόπους σκέψης και έκφρασης.

Ο Stanley Cohen υποστήριξε ότι δεν έχουμε πολλές πληροφορίες σχετικά με το «πού οδεύει ο μηχανισμός του επίσημου (τυπικού) κοινωνικού ελέγχου» (Cohen, 1979) και επιχείρησε να μεταφέρει στο σήμερα τη γενεαλογική προσέγγιση του Foucault. Στο έργο του τελευταίου ο εγκλεισμός εμφανίζεται και καθιερώνεται ως μείζων μετασχηματισμός των τιμωρητικών πρακτικών (εγκατάλειψη των κολαστικών μεθόδων με αντικείμενο το σώμα των καταδίκων). Ο Cohen εξετάζει πώς εμφανίζονται και τι συνεπάγονται ορισμένες άλλες μορφές ποινικών κυρώσεων που δεν συνεπάγονται τον διαχωρισμό

της φυσικής παρουσίας των εγκληματιών από το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον. Κεντρικό σημείο του προβληματισμού του είναι η θέση ότι με τον εμπλουτισμό των ποινικών κυρώσεων ενισχύεται και διευρύνεται ο ιστός του ποινικού ελέγχου που εκτοξεύεται και καλύπτει ολόκληρο το κοινωνικό σώμα (η διασπορά της φυλακής και η εγκατάστασή της σε κάθε κοινωνικό, δημόσιο ή ιδιωτικό χώρο - βλ. Κουλούρη, 2009, 214 επ.).

Ο ποινικός κόσμος του Cohen, η «τιμωρητική πόλη», η οποία είναι η ενσάρκωση της ιδέας του Foucault, διακρίνεται από ορισμένα χαρακτηριστικά:

- τη διείσδυση του κοινωνικού ελέγχου πέρα από τους τοίχους της φυλακής και τη διασπορά και εγκατάστασή της σε κάθε κοινωνικό, δημόσιο ή ιδιωτικό χώρο,
- τη σύγχυση των χωρικών ορίων που σηματοδοτούν τις διαφορές μεταξύ του «εντός» και του «εκτός», της ελευθερίας και της αιχμαλωσίας, του εγκλεισμού και της απόλυσης, των ενόχων και των αθώων,
- την εμφάνιση ενός σωφρονιστικού συνεχούς όπου οι παρεμβάσεις και οι έλεγχοι εκλεπτύνονται και διαβαθμίζονται ώστε να ταιριάζουν στις ατομικές ανάγκες και
- τη διεύρυνση του ελεγχόμενου του πληθυσμού που προκύπτει από τους ασαφείς ορισμούς της παρεκτροπής και της κανονικότητας (Cohen, 1985, 40 επ.).

Ο Cohen αντιλαμβάνεται την «τιμωρητική πόλη» του ως μια κοινότητα οικοδομημένη σε λεπτομερώς διαβαθμισμένους μηχανισμούς κοινωνικού ελέγχου με ελάχιστα σαφή όρια μεταξύ των τάξεων και των κατηγοριών των πολιτών. Εξετάζει πώς εμφανίζονται και τι συνεπάγονται ορισμένες μορφές ποινικών κυρώσεων που, αντίθετα με τη φυλακή, δεν οδηγούν στον διαχωρισμό της φυσικής παρουσίας των εγκληματιών από το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον. Στο τιμωρητικό προσκήνιο που διαμορφώνεται, οι φυλακές επεκτείνονται και εγκλείουν περισσότερους κρατουμένους αν και καταγράφονται και χώρες με πτωτική πορεία στους δείκτες φυλάκισης. Σε όλες τις περιπτώσεις αναπτύσσονται διάφορες άλλες μορφές ελέγχου των εγκλημάτων και των εγκληματιών που λαμβάνουν θέση στον εκτός φυλακών

χώρο εγκαθιδρύοντας έναν ακόμη τόπο ποινικής καταστολής, το ίδιο το κοινωνικό περιβάλλον. Έτσι μπορεί να σηματοδοτείται μια νέα ελευθερία αλλά και να δημιουργείται ένα πεδίο μηχανισμών ελέγχου που διατυπώνουν μια πρόταση χωρικά διαφορετική από τον εγκλεισμό. Από το ευδιάκριτο, σαφώς οροθετημένο (αν) και διαρκώς μεταρρυθμιζόμενο ιδρυματικό πλαίσιο, μεταβαίνουμε στον έλεγχο στην κοινότητα, ένα ευμετάβλητο πρόπλασμα που συνεχώς αναδιαμορφώνεται. Οι κοινοτικές ποινικές κυρώσεις εμφανίζονται ως μια νέα τομή μετά την εγκατάλειψη των σωματικών ποινών και την επικράτηση του τιμωρητικού εγκλεισμού με τις αναμορφωτικές ορίζουσες και προεκτάσεις του.

Η προσέγγιση του Cohen μπορεί να οδηγεί στην αποκάλυψη ότι η φυλακή είναι ένα προϊόν προγραμματισμένο να αποτύχει ή να επιτρέπει να τη θεωρήσουμε παρωχημένη με τον τρόπο που οδήγησε στην κατάργηση της σκλαβιάς, καθώς η ανάπτυξη της τιμωρητικής πόλης είναι η διάδοχη κατάσταση της φυλακής και ο πρόδρομος του μαρασμού της (Κουλούρης, 2009, 338-340, Κουλούρης, 2018, 571 επ., βλ. και Κουράκη, 2009, 507). Όμως η κεντρική θέση που διατηρεί ο τιμωρητικός εγκλεισμός στο σύστημα των ποινικών κυρώσεων, η έκταση της χρήσης του και οι άπειρες παραλλαγές του με τη δημιουργία διαφοροποιημένων καθεστώτων κράτησης, από τα πιο περιοριστικά έως τα πιο ελαστικά, δεν μας επιτρέπουν να ισχυριστούμε ότι η φυλακή περιπίπτει σε μαρασμό ή αχρησία (Κουλούρης, 2009, 258-259).

Για να γίνει δεκτή η θέση ότι οι κοινοτικές ποινικές κυρώσεις αποτελούν μια νέα τομή μετά την εγκατάλειψη των σωματικών ποινών και την επικράτηση του εγκλεισμού, πρέπει η σχέση μεταξύ διαφορετικών ποινικών κυρώσεων να είναι ανταγωνιστική. Νοείται όμως και μια άλλη απάντηση στο ερώτημα που διερευνά αυτή τη σχέση: ότι υπάρχει μια ποινή μήτρα από την οποία γεννιούνται νέες ποινικές κυρώσεις, και αυτή η ποινή μήτρα είναι η φυλάκιση. Πολλές από τις κοινοτικές ποινικές κυρώσεις ανταποκρίνονται στον «ιδεότυπο» της φυλακής καθιστώντας την καθοδηγητικό παράγοντα για τη διαμόρφωση του περιεχομένου τους και εγγύηση για την επιβολή της βούλησης των φορέων της ποινικής καταστολής. Άρα πρόκειται για «συνεργαζόμενα», εφαπτόμενα μορφώματα με κοινή

καταγωγή και όμοια χαρακτηριστικά (Κουλούρης, 2009, 259-260).

5. Νέα Ποινολογία και κοινωνικοχωρική απομόνωση

Τη θεώρηση της κατά Foucault «κοινωνίας της πειθαρχίας» διαδέχεται μια άλλη προβληματική, αυτή της «κοινωνίας του ελέγχου» που προτείνεται από τον Gilles Deleuze, με τις ταχύτατες, τεχνολογικά υποστηριζόμενες μορφές παρακολούθησης στον ανοιχτό χώρο, με την επιδίωξη της ρύθμισης, της διαχείρισης και της εξουδετέρωσης της επικινδυνότητας σε στενά παρακολουθούμενα περιβάλλοντα προκειμένου να αποτραπούν ενδεχόμενοι εγκληματικοί κίνδυνοι. Στην «κοινωνία του ελέγχου» αντί των πόλων άτομο (υπογραφή) και μάζα (αριθμός μητρώου) σημασία έχει το ψηφίο (ο κωδικός πρόσβασης) (Deleuze, 2001, 9 επ., 12).

Μια άλλη συνθήκη που εμπλουτίζει την προβληματική του Cohen για την τιμωρητική πόλη στο πλαίσιο της διαχειριστικής λογικής που διέπει τον κοινωνικό έλεγχο και τη διαβαθμισμένη επιτήρηση που φθάνει μέχρι την δια του εγκλεισμού εξουδετέρωση των επικίνδυνων ομάδων και πληθυσμών, ιδίως των «υποτελών» (underclass) στη νεο-ποινολογική εποχή (Feeley, Simon, 1992, 449 επ., Feeley, Simon, 1994, 173 επ.) είναι η κοινωνικοχωρική απομόνωση. Πρόκειται για μια διαδικασία όπου «ιδιαίτερες κοινωνικές κατηγορίες και δραστηριότητες «περιορίζονται», εγκλωβίζονται κι απομονώνονται σε ένα κλεισμένο και περιορισμένο τεταρτημόριο φυσικού και κοινωνικού χώρου» (Wacquant, χ.χ.). Οι κοινότητες περιορισμένης (ελεγχόμενης) πρόσβασης (gated communities) αποτελούν μια άλλη απάντηση στην προβληματική που αναπτύσσει ο Cohen, στο πλαίσιο της διαχειριστικής λογικής που καθοδηγεί τον κοινωνικό έλεγχο. Αυτές οι περίκλειστες ή φρουρούμενες ή περιφραγμένες κοινότητες είναι οικιστικά συγκροτήματα με βασικό γνώρισμα την οχύρωσή τους. Πρόκειται για ενθυλακωμένους χώρους περιορισμένης και ελεγχόμενης πρόσβασης, η είσοδος στους οποίους είναι δυνατή από προκαθορισμένα, επιτηρούμενα ή και φυλασσόμενα σημεία, χώρους που εγγυώνται ασφάλεια και διαχωρισμό των κατοίκων από ξένα και ανεπιθύμητα στοιχεία, αποτελώντας την επιτομή αλλά και την αντιστροφή της φυλακής (Lynch, 2001, 99 επ.).

Ο Wacquant μελετά τον χωρικό εγκλεισμό ή περιορισμό ως τεχνική για τη διαχείριση προβληματικών κατηγοριών ή εδαφών (Wacquant, 2008, Wacquant, 2009). Αυτήν τη διαδικασία μπορούμε να την ανιχνεύσουμε σε διάφορους σχηματισμούς όπως το γκέτο, το υπεργκέτο, το αντιγκέτο και η φυλακή. Η κοινωνικοχωρική απομόνωση αφορά πληθυσμούς (π.χ. μετανάστες), θεσμούς (π.χ. νοσοκομεία) και δραστηριότητες (π.χ. διακίνηση ναρκωτικών), αλλά μπορεί και να προσδιοριστεί σύμφωνα με το περιβάλλον. Οι ιδανικές-τυπικές μορφές κοινωνικοχωρικής απομόνωσης είναι η εκούσια και η επιβεβλημένη, στην κορυφή ή στη βάση. Η εκούσια απομόνωση στην κορυφή παρατηρείται σε θύλακες της προνομιούχου ή παραδοσιακά ανώτερης τάξης στην πόλη και στις κοινότητες περιορισμένης (ελεγχόμενης) πρόσβασης (gated communities) που προσφέρουν κοινωνική ομοιογένεια, προστασία από το έγκλημα, και τις ανέσεις μιας προνομιούχας κοινότητας και τοποθεσίας. Η απάντηση στην ανασφάλεια αναζητείται στη δημιουργία «κυψελών ομοιογένειας» (Stevenson, 2003), «εθελούσιων γκέτο» (Bauman, 2000) ή «οχυρών κυψελών» της ευμάρειας (Davis, 2006). Η επιβεβλημένη, ακούσια απομόνωση, παρατηρείται εκεί όπου οι άνθρωποι υποχρεώνονται από εξωτερικές δυνάμεις να δίνουν λόγο για τις δραστηριότητές τους, να περιστέλλουν τις κινήσεις τους ή να περιορίζουν τη διαμονή τους σε συγκεκριμένη τοποθεσία.

Οι δυο κύριες μορφές συγκέντρωσης εθνοτήτων-φυλών που αναπτύσσονται για να επιτελέσουν κοινωνικοχωρική απομόνωση στη βάση της αστικής ιεραρχίας είναι το γκέτο και οι εθνικοί θύλακες. Σ' αυτές προστίθεται η φυλακή που συνδέεται δομικά και λειτουργικά με το γκέτο, όπως δείχνουν η κατάρρευση του τελευταίου ύστερα από τις εξεγέρσεις της δεκαετίας του 1960 και η ανάπτυξη της φυλακής που το αντικατέστησε στον διαχωρισμό ενός πληθυσμού ανέντιμων, στερημένων και επικίνδυνων ανθρώπων (βλ. σχήμα 1).

Ο Wacquant υποστηρίζει ότι το πλεονέκτημα του σχήματος που προτείνει είναι πως «μας επιτρέπει να ενώσουμε τις διάφορες μορφές του κοινωνικοχωρικού αποκλεισμού σε ένα αναλυτικό πλαίσιο και να τις θεωρητικοποιήσουμε ενιαία, αντί να τις χειριζόμαστε ξεχωριστά, σα να ανήκαν σε διαφορετικά πεδία

(αγροτικές σπουδές, αστική κοινωνιολογία, εγκληματολογία και ανθρωπολογία των τάξεων και της εθνότητας) και να υπηρετούσαν ξεχωριστές λογικές» (Wacquant, χ.χ.). Για να κατασκευαστεί ένα γκέτο, συνεχίζει, απαιτείται να συγκεντρωθούν τέσσερα δομικά συστατικά στοιχεία: α) το στίγμα που επικολλάται σε έναν πληθυσμό που αμαυρώνεται, β) ο περιορισμός με την έννοια της επιβεβλημένης εδαφικής συγκέντρωσης αυτού του πληθυσμού, γ) η εδαφική εκχώρηση, η βίαιη σύνδεση του στιγματισμένου πληθυσμού με μια οροθετημένη περιοχή που οδηγεί σε εθνική ομοιογένεια και αποκλειστικότητα και δ) ο θεσμικός παραλληλισμός, δηλαδή η ανάπτυξη ενός δικτύου θεσμών που αντιγράφουν κι αντικαθιστούν τους θεσμούς της ευρύτερης κοινωνίας που έχει απορρίψει τον στιγματισμένο πληθυσμό. Σ' αυτή την ακτινογραφία του γκέτο, βλέπουμε να αποτυπώνονται κοινά στοιχεία με αυτά της φυλακής, ο ρόλος της οποίας αλλάζει τις τελευταίες δεκαετίες: απεμπολεί τα χαρακτηριστικά του εργαστηρίου αναμόρφωσης ή αποκατάστασης των εγκληματιών και γίνεται όλο και περισσότερο ένας τόπος διαμονής ενός μέρους του πληθυσμού που αποθηκεύει και έτσι «εξουδετερώνει» τους (επικίνδυνους) κατοίκους της (Lynch, 2001, 95 επ.). Οι πολιτικές και πρακτικές που εφαρμόζονται για την τιμωρία του εγκλήματος είναι ασταθείς και αντιφατικές, αλλά και βίαια ανταποδοτικές και βαθιά διακριτικές.

Ο Wacquant, αναλύοντας την «εξίσωση» της αστικής απομόνωσης σε μια προσπάθεια για να κατανοηθούν η υποβάθμιση ή ο υποβιβασμός στις ευρωπαϊκές και τις αμερικανικές μητροπόλεις, αναζητεί κριτήρια του διαχωρισμού και της εξώθησης ομάδων του πληθυσμού στον βυθό της διαστρωμάτωσης των χώρων που συνθέτουν τις μητροπόλεις αυτές. Στις Η.Π.Α., καθοριστικός παράγοντας για την εγκατάσταση στο γκέτο είναι η εθνικότητα, ή, όπως αναφέρει, η «αλλόκοτη παραλλαγή της απαρνημένης εθνικότητας», η «φυλή» που μετατράπηκε σε «τάξη». Προσθέτει, δε, τον ενισχυτικό της γκετοποίησης ρόλο του κράτους, που με τις οικονομικές, προνοιακές, εκπαιδευτικές, στεγαστικές και υγειονομικές πολιτικές που εφαρμόζει, εγκαθιδρύει τις ανισότητες και κατοχυρώνει τη φτώχεια (Wacquant, 2008, 43 επ., 92 επ.). Όπως υποστηρίζει χαρακτηριστικά, «η κοινωνικοχωρική απομόνωση

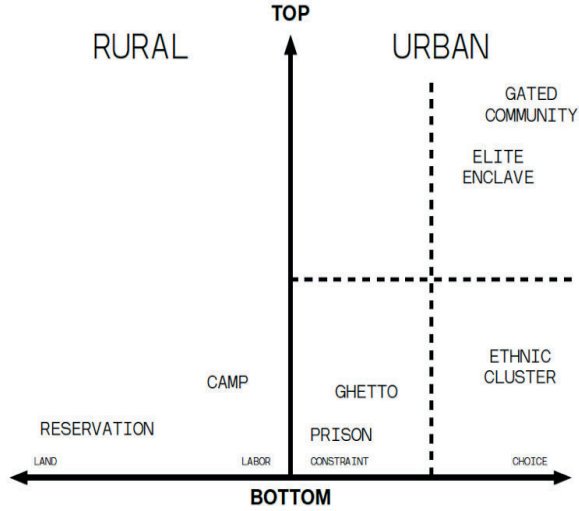

Σχήμα 1: (Wacquant χ.χ.)

καθορίζεται από έναν συνδυασμό όπου η εθνικότητα υπερτερεί της τάξης και πολλαπλασιάζεται από το κράτος» (Wacquant, χ.χ.). Στη Δυτική Ευρώπη τα πράγματα είναι διαφορετικά καθώς το ταξικό στοιχείο έχει την πρωτοκαθεδρία έναντι της εθνικότητας όσον αφορά τον υποβιβασμό, η δε περιθωριοποίηση προστατεύεται σθεναρά κι εν μέρει μετριάζεται από το κράτος, μέσω ενός συνδυασμού καθολικής κοινωνικής προστασίας και στοχευμένων παρεμβάσεων που σκοπό έχουν να ελέγξουν την αστική μετάβαση (Wacquant, 2008, 163 επ.). Επομένως, ο μεγάλος αρχιτέκτονας που καθορίζει τις διαστάσεις της αστικής περιθωριοποίησης, είτε δια παραλείψεως είτε δι' αναθέσεως, είναι το κράτος. Το κράτος θέτει τις παραμέτρους σύμφωνα με τις οποίες η κατανομή των ανθρώπων, πηγών, και δραστηριοτήτων επιτελείται κατά μήκος του χώρου που εμφανίζεται στην εικόνα της κοινωνικοχωρικής απομόνωσης. Με τα προγράμματα πολεοδομικού σχεδιασμού, τους δημοσιονομικούς κανονισμούς και τη δημοσιονομική πολιτική, τις υποδομές από τη μια πλευρά καθώς και με την εδαφική διαφοροποίηση των παρεμβάσεων προνοιακού και κατασταλτικού χαρακτήρα (της στέγασης, της εκπαίδευσης, της υγείας, της πρόνοιας, της αστυνόμευσης και της τιμωρίας), το κράτος καθορίζει το χάσμα μεταξύ της κορυφής και

της βάσης της τάξης μέσα στην πόλη και τους τρόπους με τους οποίους αυτό μπορεί να γεφυρωθεί. Καθορίζει επίσης ποια είδη κοινωνικοχωρικής απομόνωσης παγιώνονται, πιο συγκεκριμένα αν οι στερημένοι και στιγματισμένοι θα περιχαρακωθούν σ' ένα γκέτο ή σε έναν εθνικό θύλακα ή σε μια φτωχογειτονιά, πόσο εκτεταμένο θα είναι το σύστημα των φυλακών, πόσο απρόσιτες θα είναι οι περιοχές των ευκατάστατων κ.λπ.).

6. Τα ανοικτά ερωτήματα

Η συζήτηση για παλαιούς και νέους, υλικούς και φανταστικούς τόπους ποινικού κολασμού του εγκλήματος δεν έχει τέλος όσο οι τιμωρητικές ιδέες και πρακτικές μετασχηματίζονται, αναθεωρούνται και εμπλουτίζονται, όσο τροφοδοτούν τον έλεγχο των ανθρώπων, τις κοινωνικές ανισότητες και τους διαχωρισμούς που αυτές συνεπάγονται. Η φυλακή συνυπάρχει με την τιμωρητική πόλη και αυτή προσφέρει γόνιμο έδαφος για την κοινωνικοχωρική απομόνωση των απόκληρων που αποτελούν τον συνήθη και συνήθως ποινικά ελεγχόμενο πληθυσμό. Η χρονοτοπική σύγκλιση στο περιβάλλον της πόλης, νοούμενη ως κίνηση μεταξύ των ζωνών του χρόνου της καθημερινότητας και στον χώρο (Giddens, 2002, 145, 614 επ.), προσφέρει ένα σημαντικό πεδίο μελέτης της αστεακής κοινωνιολογίας και συμβάλλει στην ανάπτυξη της κοινωνικοχωρικής εγκληματολογίας, μια περιβαλλοντική εγκληματολογία ή μια γεωγραφία του εγκλήματος με κοινωνικές διαστάσεις (Bottoms, 2012, 451) που δεν αρκείται στη μελέτη των εκδηλώσεων του εγκληματικού φαινομένου και των πολιτικών για την πρόληψή τους, αλλά περιλαμβάνει και διάφορες όψεις του ελέγχου του.

Βιβλιογραφία

Αλοσκόφης, Ου. (2010). Ο άτυπος κώδικας συμπεριφοράς των κρατουμένων. Στρατηγικές επιβίωσης στη σύγχρονη φυλακή. Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή.

Αντονάς, Α. (2006). Ο χειριστής (θέατρο και οίκημα). Άγρα, Αθήνα.

Αρχιμανδρίτου, Μ. (2012). Η φυλάκιση ως τρόπος κράτησης και ως μορφή έκτισης της ποινής. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη.

Βαΐου, Ν., Χατζημιχάλης Κ. (2012). Ο χώρος στην αριστερή σκέψη. Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς – Νήσος, Αθήνα.

Βιδάλη, Σ. (2012). Αστυνομία, έλεγχος του εγκλήματος και ανθρώπινα δικαιώματα. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Βιδάλη, Σ. (2012α). «Από την αντικανονικότητα στην παρανομία. Κοινωνικός έλεγχος και ποινικό φαινόμενο». Στο: Σ. Βιδάλη, Ν. Κουλούρης, Αποκλίνουσα συμπεριφορά και ποινικό φαινόμενο. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, σ. 151-297.

Βιδάλη, Σ. (2013). Εισαγωγή στην Εγκληματολογία. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Γκανιάτσας, Β. (1990). «Η φυλακή ως "ετεροτοπία": Συμβολή στη θεώρηση του Φουκώ για τους χώρους εγκλεισμού», Σύγχρονα Θέματα, 41-42, σ.59-62.

Δασκαλάκης, Σ. (2017). «Οι "φανταστικές φυλακές" του Πιρανέζι», The Art of Crime, 2, https://theartofcrime.gr/fantastikes-fylakes-piranezi/.

Δημόπουλος, Χ. (1998). Η κρίση του θεσμού της φυλακής και οι μη φυλακτικές κυρώσεις. Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή.

Δημόπουλος Χ. (2008). «Εγκληματολογικές παρατηρήσεις στην "Ουτοπία" του Thomas More». Στο: του ιδίου, Εισηγήσεις Εγκληματολογίας. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, σ. 3-12.

Κουλούρης, Ν. (2009). Επιτήρηση και ποινική δικαιοσύνη. Οι εναλλακτικές κυρώσεις και η διασπορά της φυλακής. Νομική Βιβλιοθήκη. Αθήνα.

Κουλούρης, Ν. (2018). «Η προσχεδιασμένη απαρχαίωση της ποινικής καταστολής και η ανανέωσή της». Στο: Έ. Λαμπροπούλου, Σ. Παπαμιχαήλ, Π. Σχίζας [επιμ.], Σύγχρονες τάσεις αντεγκληματικής πολιτικής, Τόμος προς τιμήν του Ομότιμου Καθηγητή Εγκληματολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών κ. Αντώνη Δ. Μαγγανά, Πάντειο Πανεπιστήμιο – εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, σ. 571-595.

Κουράκης, Ν. (2005). «Ποινικό Δίκαιο και Ουτοπία». Στο: του ιδίου, Εγκληματολογικοί Ορίζοντες Α΄. Ιστορική και θεωρητική προσέγγιση. Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, σ. 3-16.

Κουράκης, Ν. [συνεργασία-επιμέλεια Ν. Κουλούρης] (2009), Η ποινική καταστολή μεταξύ παρελθόντος και μέλλοντος. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη.

Μάνος, Α. (2012). Συζητώντας για την ετεροτοπία. Οι χωροχρονικές εμπειρίες των «τεράτων». Διάλεξη, ΕΜΠ.

Παπαθεοδώρου, Θ. (2009). Επιτηρούμενη Δημοκρατία. Η ηλεκτρονική παρακολούθηση των πολιτών στην κοινωνία της διακινδύνευσης. Βιβλιόραμα, Αθήνα.

Ρηγοπούλου, Μ. (2017). Βιβλιοπαρουσίαση: Franz Kafka, Στη Σωφρονιστική Αποικία, The Art of Crime, 2, https://theartofcrime.gr/σωφρονιστική-αποικία/

Σπινέλλη, Κ.Δ. (2014). Εγκληματολογία. Σύγχρονες και παλαιότερες κατευθύνσεις. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Χάιδου, Α. (2018). Ποινολογία-Σωφρονιστική. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Bauman, Z. (2000). Liquid Modernity. Routledge, London - New York.

Bottoms, A. (2012). "Developing Socio-Spatial Criminology". Στο: M. Maguire, R. Morgan, R. Reiner (eds), The Oxford Handbook of Criminology, Oxford University Press, Oxford, σ. 450-489.

Cohen, S. (1979). "The Punitive City: Notes on the Dispersal of Social Control", Contemporary Crises, 3, σ. 339-363.

Cohen, S. (1985). Visions of Social Control. Crime, Punishment and Classification. Polity Press, Cambridge.

Davis, M. (2006). City of Quartz. Excavating the Future of Los Angeles, Verso Books, New York.

Deleuze, G. (2001) [επιμ. έκδ. Π. Καλαμαράς]. Η κοινωνία του ελέγχου, Ελευθεριακή Κουλτούρα, Αθήνα.

Feeley M., Simon J. (1992). "The New Penology: Notes on the Emerging Strategy of Corrections and Its Implications", Criminology, 30 (4), σ. 449-474.

Feeley M., Simon J. (1994). "Actuarial Justice: the Emerging New Criminal Law". Στο: D. Nelken (ed), The Futures of Criminology, Sage, London, σ. 173-201.

Foucault, M. (1977) [translated from the French by Alan Sheridan]. Discipline and Punish. The Birth of the Prison.Vintage Books, New York (έκδοση στην ελληνική: Φουκώ. Μ. (1989) [μετάφραση Ι. Ράλλη, Κ. Χατζηδήμου]. Επιτήρηση και τιμωρία. Η γέννηση της φυλακής, Ράππας, Αθήνα).

Giddens, A. (2002) [μετάφραση-επιμέλεια Δ. Τσαούσης]. Κοινωνιολογία. Gutenberg, Αθήνα.

Hughes, Kroehler (2007) [μετάφραση Γ. Χρηστίδης, εισαγωγή-επιστημονική επιμέλεια Θ. Ιωσηφίδης]. Κοινωνιολογία. Οι βασικές έννοιες. Κριτική, Αθήνα.

Huxley, A. (1980) [μετάφραση Ε. Κυπραίου]. Θαυμαστός καινούριος κόσμος. Κάκτος, Αθήνα.

Kafka, F. (1995) [μετάφρασηΜ. Αγγελίδου]. Η σωφρονιστική αποικία. Κέδρος, Αθήνα.

Lynch, M.(2001).“From the Punitive City to the Gated Community: Security and Segregation Across the Social and Penal Landscape”, University of Miami Law Review, 56, σ. 89-111.

More, T. (2003) [μετάφραση Ν. Βαρσάκη]. Ουτοπία. Ιάμβλιχος, Αθήνα

Orwell, G. (1999) [μετάφραση Ν. Μπάρτη]. 1984 Ο Μεγάλος Αδελφός. Κάκτος. Αθήνα.

Roncato, S. (2007). “Piranesi and the Infinite Prisons”, Spatial Vision, 21 (1-2), σ. 3-18.

Schnapper, D. (2008) [μετάφραση Ξ. Γιαταγάνας, εισαγωγή-επιστημονική επιμέλεια Δ. Παπαδοπούλου]. Η κοινωνική ενσωμάτωση. Μια σύγχρονη προσέγγιση. Κριτική, Αθήνα.

Stevenson, D. (2003). Cities and Urban Cultures. Open University Press, Maidenhead - Philadelphia.

Wacquant, L. (2008). Urban Outcasts. A Comparative Sociology of Advanced Marginality. Polity Press, Cambridge.

Wacquant, L. (2009). Punishing the Poor: The Neoliberal Government of Social Insecurity. Duke University Press, Durham and London.

Wacquant, L. (χ.χ.). Σχεδιάζοντας την αστική απομόνωση στον εικοστό-πρώτο αιώνα, Re-public - Re-Imagining Democracy. https://www.republic.gr/?p=2517

Πέννυ Κουτρολίκου και Ειρήνη Μίχα

Οι πολιτικές για το χώρο και ο εγκληματολογικός λόγος: το παράδειγμα του Σχεδίου Ολοκληρωμένης Αστικής Παρέμβασης (ΣΟΑΠ) για την Αθήνα

Εγκληματολογικός λόγος για την πόλη: εισαγωγή

Κοντεύουν είκοσι πέντε χρόνια από τότε που ο Rudolph Giuliani, ως δήμαρχος της Νέας Υόρκης, εισήγαγε στην πόλη την πολιτική της «μηδενικής ανοχής» απέναντι στην εγκληματικότητα. Λίγα χρόνια αργότερα τα τρομοκρατικά χτυπήματα της 11/9/2001 αποτέλεσαν τη «νομιμοποιητική βάση» για την επίσημη έναρξη του «πολέμου ενάντια στην τρομοκρατία», που εντατικοποίησε και σταδιακά εξειδίκευσε τις πρακτικές στρατιωτικοποίησης του χώρου. Σε άμεση συνάρτηση με τα κομβικά αυτά σημεία, ήδη από τις τελευταίες δεκαετίες του 20ού αιώνα, το ζήτημα της (αν)ασφάλειας στις πόλεις πρωταγωνιστεί τόσο στην πολιτική όσο και στις θεωρητικές διατυπώσεις ποικίλων επιστημονικών κλάδων και διατρέχει όλες τις κλίμακες, από το διεθνές μέχρι το τοπικό επίπεδο της γειτονιάς. Οι συγχρονες πολιτικές για την ασφάλεια αντλούν το περιεχόμενό τους από έναν κυρίαρχο λόγο με διατυπώσεις για «προβληματικά» αστικά κέντρα και «επικίνδυνες» κοινωνικές ομάδες που (ανά) συγκροτείται από τη δεκαετία του ’70, αρχικά στις ΗΠΑ και στη συνέχεια στην ΕΕ, ενώ σήμερα υιοθετείται πια από τις περισσότερες χώρες του κόσμου.

Η πολιτική της «μηδενικής ανοχής» στοιχειοθετήθηκε με υπόβαθρο τη θεωρία των «Σπασμένων τζαμιών» των George L. Kelling και James Q. Wilson, όπως διατυπώθηκε από τους συγγραφείς

σε άρθρο που δημοσιεύτηκε το 1982 στο περιοδικό Atlantic με τίτλο «Σπασμένα τζάμια, αστυνόμευση και ασφάλεια στις γειτονιές». Με κεντρική ιδέα την πρόληψη εγκληματικών ενεργειών στην αφετηρία τους (πριν σπάσει το πρώτο «τζάμι»), βασικό μέτρο του κατασταλτικού προγράμματος καθίσταται η αυστηρότερη αστυνόμευση των δημόσιων χώρων, που επιχειρείται με την ενίσχυση του ρόλου της αστυνομίας, την τοποθέτηση κλειστών κυκλωμάτων παρακολούθησης και τον έλεγχο του «μικροεγκλήματος». Στον δημόσιο λόγο βαθμιαία η εγκληματικότητα ταυτίστηκε με την «αστική βία», στη βάση της οποίας τοποθετείται η μικροπαραβατικότητα και η αντικοινωνική συμπεριφορά (Macé, 1999, Halletal, 1978). Ως υποκείμενα της «αστικής βίας» νοούνται (ρητά ή άρρητα), άτομα που, σύμφωνα με τη θεωρία των «Σπασμένων Τζαμιών» διακρίνονται από τους «αξιοπρεπείς πολίτες»: ξένοι (ή απλά εθνοτικά «άλλοι»), μέθυσοι, ζητιάνοι, εκδιδόμενες γυναίκες... και στις πιο πρόσφατες διατυπώσεις άστεγοι ή και άνεργοι.[1]

Η πολιτική της «μηδενικής ανοχής» κυριάρχησε σταδιακά σε παγκόσμιο επίπεδο γνωρίζοντας ευρεία αποδοχή από δημάρχους και κυβερνήσεις. Σε εθνικό επίπεδο, στις δημοκρατικά ευνομούμενες πολιτείες, ο σχεδιασμός και η εφαρμογή των κατασταλτικών μέτρων ενέπλεξε ενεργά και τις τρεις κρατικές εξουσίες, συνήθως υπό την εποπτεία του υπουργείου δημόσιας τάξης. Το ζήτημα της ασφάλειας στις πόλεις, ωστόσο, δεν αποτελεί μια μονοσήμαντα «αντικειμενική» κρατική προτεραιότητα. Αντίθετα καλύπτει σειρά από παραμέτρους που μαρτυρούν ένα αρκετά σύνθετο πολιτικό παιχνίδι. Έχει πια επισημανθεί ότι, ήδη, από το 2001, η πολιτική της «μηδενικής ανοχής» συνάντησε τόσο τον «πόλεμο ενάντια στην τρομοκρατία» όσο και την εμβάθυνση του «υπαρκτού νεοφιλελευθερισμού» (Brenner και Theodore, 2002, Peck κ.α. 2009). Έχει επίσης αποδειχθεί ότι, με πρόφαση τη μετατροπή «επικίνδυνων» ή «ευαίσθητων» περιοχών, «σε χώρους ασφαλείς

1 Την αλλαγή παραδείγματος επισημαίνει από τις αρχές του 20ού αιώνα ο Neil Smith (2002, 428) αποκαλύπτοντας ενδεικτικά τις πολυάριθμες δικαστικές υποθέσεις που ανάγκασαν την πόλη της Νέας Υόρκης, επί δημαρχίας Giuliani, να πληρώσει 96,8 εκ. δολάρια για να «τακτοποιήσει» υποθέσεις αυθαίρετης αστυνομικής βίας.

και ανθρώπινους», οι πολιτικές για την ασφάλεια εισάγουν και εδραιώνουν σταδιακά μεθόδους ιδιωτικοποίησης του χώρου και πρακτικές ποινικοποίησης «ανεπιθύμητων» κοινωνικών ομάδων (Pain και Smith, 2008).

Στις αναλύσεις που αναπτύσσουν μια κριτική στάση απέναντι στη νεοφιλελεύθερη ιδεολογία επισημαίνονται ακόμα οι αυταρχικές πρακτικές διακυβέρνησης που προτάσσουν στο κοινωνικό κράτος ένα κράτος ποινικού δικαίου, ελέγχου και καταστολής (Wacquant, 1999; 2009), αποσκοπώντας σε ένα αυστηρότερα ελεγχόμενο (συνεπώς και πιο ελκυστικό επενδυτικά και τουριστικά) αστικό περιβάλλον. Είναι χαρακτηριστικά τα στοιχεία που αποκαλύπτουν τη ραγδαία αύξηση του πληθυσμού των φυλακισμένων—μόνο στις ΗΠΑ από τη δεκαετία του '80 μέχρι το 2008, ο αριθμός τους επταπλασιάστηκε ξεπερνώντας τα 2 εκατομμύρια (Πάντζου, 2010), αλλά και εκείνα που επισημαίνουν τις καταχρηστικές πρακτικές της αστυνομίας κατά συγκεκριμένων πληθυσμιακών ομάδων (Smith, 2002). Ήδη από τη δεκαετία του '90, έρευνες αναδεικνύουν επίσης ότι η συνεχώς αυξανόμενη ανασφάλεια απέναντι στο έγκλημα, συναρτάται περισσότερο μεπαραμέτρους όπως οιμέθοδοι μέτρησης της εγκληματικότητας σε συγκεκριμένες γειτονιές,ή οι μιντιακές αφηγήσεις για τις περιοχές αυτές, παρά με την καθημερινή έκθεση στον κίνδυνο (Bannister και Fyfe, 2001).

Στο πλαίσιο αυτό ποικίλες επιστημονικές μελέτες αναδεικνύουν τον καταλυτικό ρόλο των ΜΜΕ στην κατασκευή και αναπαραγωγή της εικόνας της «αστικής βίας / επικινδυνότητας» (Graham, 2006, Williams και Dickinson, 1993, Heath και Gilbert, 1996, Chiricos κ. α., 2000), ενώ άλλες εστιάζουν στις γεωγραφίες του εγκλήματος σημειώνοντας ότι ο φόβος και η ανασφάλεια διαφοροποιείται ανάλογα με την ηλικία, το φύλο, την εθνοτική προέλευση και τις πιο σύνθετες διασταυρώσεις τους, σε άμεση συνάρτηση με τους χώρους της καθημερινότητας και τους κοινωνικούς αποκλεισμούς που θέτουν όρια και κανόνες σε αυτούς (Pain, 2001, Jackson και Gray, 2010). Αντίστοιχες θεωρητικές διερευνήσεις επισημαίνουν τόσο τις επιπτώσεις της αστυνομικής καταστολής στην αποδυνάμωση του δημοκρατικού χαρακτήρα του δημόσιου χώρου (Nemeth και Hollander, 2010), όσο και την προσπάθεια η αποδυνάμωση αυτή να

«απολιτικοποιηθεί», ως «αναγκαίο κακό», ως επιτακτική ανάγκη και ηθική επιλογή για την αντιμετώπιση του «εχθρού» – τους στοχοποιημένους, εύκολα αναγνωρίσιμους ενόχους, που διαχρονικά οι κυρίαρχες αφηγήσεις συγκαταλέγουν στα «αστικά προβλήματα» (Robin, 2004, Bauman, 2007, Hubbard, 2006).

Ακολουθώντας τον παραπάνω προβληματισμό, το κείμενο αυτό εστιάζει στον αστικό (κυρίως δημόσιο) χώρο, όχι μόνο ως πεδίο άσκησης αυταρχικών πρακτικών και εφαρμογής μέτρων ελέγχου, αλλά και ως πεδίο πολλαπλά εμπλεκόμενο στα ζητήματα της ασφάλειας, συχνά και ως επίδικο πολιτικών επιλογών. Στο πλαίσιο αυτό εξετάζει τις πολιτικές πρακτικές και τα νομοθετήματα που αφορούν το κέντρο της Αθήνας την τελευταία πενταετία, αναδεικνύοντας τη συνάφεια τους με μια διαρκώς αναπαραγόμενη τα χρόνια αυτά «εγκληματολογική» αφήγηση, η οποία προβάλλεται ταυτόχρονα ως αυταπόδεικτη «αντικειμενική» αλήθεια και (ηθικά) κοινωνική επιταγή. Η γενεαλογία των πολιτικών του χώρου είναι ιδιαίτερα χρήσιμη για να αναδείξουμε τις βαθιές ιδεολογικές ρίζες της αφήγησης αυτής, την «επιστημονική» υφή των επιχειρημάτων της, αλλά και τα χωρο-κοινωνικά διακυβεύματα του σχεδιασμού που προάγει. Το Σχέδιο Ολοκληρωμένης Αστικής Παρέμβασης (ΣΟΑΠ) για το εμπορικό και ιστορικό κέντρο της Αθήνας, που χρησιμοποιείται στο κείμενο αυτό ως βασικό πεδίο διερεύνησης, αποτελεί το πιο πρόσφατο και συνολικό πλαίσιο κατευθύνσεων με ορίζοντα το 2020 – «επιστροφή στην Αθήνα του μέλλοντος», όπως το αποκάλεσε ο Δήμαρχος της Αθήνας, κ. Γιώργος Καμίνης.

Η γενεαλογία των πολιτικών ασφάλειας για την Αθήνα

Η εικόνα της Αθήνας τα τελευταία χρόνια είναι συνυφασμένη με την αστυνομοκρατία. Η παρουσία των ένοπλων δυνάμεων στους δημόσιους χώρους της πόλης έχει πια εδραιωθεί σε βαθμό να μην εκπλήσσει. Στη συλλογική μνήμη το καθεστώς αυτό καταστολής σχετίζεται άμεσα με την επικινδυνότητα του αστικού χώρου λόγω της αύξησης της εγκληματικότητας και/ή της συγκυριακής υποβάθμισης. Η πολιτική όμως για την ασφάλεια αναπτύσσεται και στην Ελλάδα,εδώ και 30 χρόνια, περισσότερο ως αίτιο μιας βαθιάς, ριζικής ιδεολογικής αλλαγής που συντελείται σταδιακά το

διάστημα αυτό οδηγώντας σε μια μορφή εντεινόμενου κυβερνητικού αυταρχισμού.

Στη χώρα μας οι πρώτοι «συναγερμοί» για την επικινδυνότητα του (δημόσιου) αστικού χώρου εμφανίζονται ήδη από τη δεκαετία του 1980 στοχοποιώντας κυρίως την «παραβατική νεολαία» και τις πολιτικές κινητοποιήσειςπου «χωροποιούνται» από τότε στην περιοχή των Εξαρχείων. Σε σχετική έρευνα του Ιού της Ελευθεροτυπίας (2007) για την περίοδο εκείνη καταγράφονται ενδεικτικά τίτλοι και διατυπώσεις όπως το «κράτος των Εξαρχείων» (Espresso), οι «300 αναρχοληστές» της περιοχής, που εντοπίζει η Καθημερινή, η «μετατροπή ολόκληρων περιοχών της πρωτεύουσας σε ανοχύρωτες γειτονιές», που διαπιστώνει ο Γ. Πρετεντέρης στο Βήμα, ή το «"ανεξάρτητο κράτος" από τους κουκουλοφόρους των Εξαρχείων», που αποκαλύπτει το Πρώτο Θέμα, εξηγώντας ότι «αστυνομικοί μιλάνε πλέον ανοιχτά για αναβίωση της προ του 1990 ανεξέλεγκτης κατάστασης». Οι συντάκτες της έρευνας επισημαίνουν επίσης πως «το εναρκτήριο λάκτισμα δόθηκε στις 14 Σεπτεμβρίου, μ' ένα τρομολαγνικό δισέλιδο του Έθνους που έφερε τον εύγλωττο τίτλο «Και τώρα οι... "Σιού". Εξάρχεια: μετά τα ναρκωτικά και τους αναρχικούς, ήρθαν οι πανκς με τα ξυρισμένα κεφάλια». Έτσι οι επιχειρήσεις Αρετή στην περιοχή των Εξαρχείων ξεκινούν στα τέλη Σεπτεμβρίου 1984 και επί δύο χρόνια η δράση της αστυνομίας στρέφεται κατά του ίδιου του χώρου και των θαμώνων του.

Από τα μέσα της δεκαετίας του 1990 εισάγεται και η ρητορεία της πολιτικής της «μηδενικής ανοχής» για την αντιμετώπιση του πρώτου κύματος «παράνομων» μεταναστών από την Αλβανία και στη συνέχεια από χώρες της Ανατολικής Ευρώπης. Ο τότε Υπουργός Δημόσιας Τάξης Μιχάλης Χρυσοχοΐδης, εγκαινιάζοντας τις πεζές περιπολίες αστυνομικών στο κέντρο της πόλης, αναφέρει χαρακτηριστικά: «η ασφάλεια των πόλεων θα είναι ο σταυρός που θα κουβαλάμε στην πλάτη μας για τα επόμενα χρόνια» (Μαρνέλλος, 1999).

Την ίδια περίοδο, και ενώ η αφηγηματική εγκληματοποίηση συγκεκριμένων κοινωνικών ομάδων και περιοχών της πόλης εντείνεται, τρεις νομιμοποιητικές «αμνηστίες» μεταναστών συνέβαλαν στη διευκόλυνση της κατασκευής των Ολυμπιακών

έργων από ένα επισφαλές και φτηνότερο εργατικό δυναμικό. Παράλληλα, ήδη από τις δημοτικές εκλογές τον Οκτώβριο του 2002, η «ασφάλεια των πολιτών» αποτελεί ένα από τα κεντρικά συνθήματα στα περισσότερα διαφημιστικά φυλλάδια των υποψηφίων δημάρχων και δημοτικών συμβούλων της Αθήνας.[2] Οι Ολυμπιακοί Αγώνες του 2004 έθεσαν τις βάσεις, όχι μόνο της εμβάθυνσης της νεοφιλελεύθερης ανάπτυξης, αλλά και της εδραίωσης του κράτους έκτατης ανάγκης, που νομιμοποιείται να ποινικοποιεί, να αποκλείει ή να εκτοπίζει συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες. Όπως είχε μεμονωμένα προβλεφθεί στον πολιτικό και επιστημονικό χώρο,[3] τα αλόγιστα έξοδα των Αγώνων, και ιδιαίτερα το κόστος για την ασφαλή διεξαγωγή τους πυροδότησαν σημαντικά την αναπτυξιακή ύφεση της επόμενης περιόδου, η οποία σταδιακά έλαβε τη μορφή οικονομικής κρίσης.

Μια χρονιά πριν τη διεξαγωγή των Ολυμπιακών Αγώνων στην Αθήνα υπογράφηκε και η Ευρωπαϊκή συνθήκη «Δουβλίνο ΙΙ»,[4] εγκλωβίζοντας ένα μετακινούμενο πληθυσμό αιτούντων άσυλο, σε μια χώρα με περιορισμένο σύστημα παροχής ασύλου, αλλά και προοδευτικά μειούμενες ευκαιρίες εργασίας. Το κέντρο της Αθήνας, και συγκεκριμένα οι πιο φτηνές περιοχές του, αποτέλεσαν τόπους

2 Για παράδειγμα, παραμονές των Αγώνων, στο προεκλογικό πρόγραμμα της δημοτικής παράταξης «Αθήνα αύριο» με επικεφαλής τη μέλλουσα δήμαρχο Ντόρα Μπακογιάννη, διαβάζουμε «η Αθήνα ήταν ανέκαθεν μια ασφαλής πόλη. Έτσι πρέπει να ξαναγίνει. Υπάρχουν τρόποι, αρκεί να ακολουθήσουμε τις σύγχρονες αντιλήψεις για την καταπολέμηση της εγκληματικότητας που έχουν εφαρμοστεί και έχουν επιτύχει».

3 Βλ. Παπαγιαννάκη (2004), Μίχα (2004), καθώς και το συνολικό αφιέρωμα «Αθήνα 2004. Στα μονοπάτια της παγκοσμιοποίησης;» της περιοδικής έκδοσης επιστημών του χώρου Γεωγραφίες, 7.

4 Τη Συνθήκη Δουβλίνο ΙΙ υπέγραφε το 2003 ο Γιώργος Παπανδρέου ως Υπουργός εξωτερικών επί κυβερνήσεως Κ. Σημίτη. Σύμφωνα με τον ευρωπαϊκό αυτό κανονισμό «ένας μετανάστης δικαιούται να ζητήσει άσυλο στην Ευρωπαϊκή χώρα στην οποία θα εισέλθει την πρώτη φορά». Επίσης μετανάστες οι οποίοι εισέρχονται στην Ελλάδα και κατόπιν μεταβαίνουν σε άλλη χώρα, για να αιτηθούν άσυλο θα πρέπει να επιστρέψουν πίσω στην Ελλάδα. Έτσι, σε μια περίοδο σχετικής οικονομικής εφορίας, η ΕΕ μεταθέτει το βάρος του μεταναστευτικού ζητήματος στις χώρες του Νότου από όπου εισέρχεται και η πλειοψηφία όσων αναγκάζονται να ταξιδέψουν παράνομα.

στους οποίους διαφορετικές ομάδες ανθρώπων σε ανάγκη βρήκαν προσωρινό ή και μόνιμο καταφύγιο. Μετανάστες και πρόσφυγες βρίσκονταν σε μια ολοένα και πιο δυσχερή συνθήκη διαβίωσης, ενώ η οικονομική κρίση,εντείνοντας την επισφάλεια,οδήγησε στην περαιτέρωενοχοποίησήτους με αιτιολογία, επιπρόσθετα,τον «παράνομο» τρόπο εισόδου και διαμονής.

Ο χαρακτηρισμός «επικίνδυνο» για το κέντρο της Αθήνας δεν αποτελεί κάποια καινοτομία δημόσιου λόγου. Από τη δεκαετία του ’80 ταυτίζεται με τα στέκια της νεολαίας και λίγο αργότερα συνοδεύει αρκετές κεντρικές συνοικίες. Εκείνο που σηματοδοτεί την περίοδο μετά τους Ολυμπιακούς αγώνες, και ιδιαίτερα από το 2008 μέχρι το 2013 είναι η ένταση και η πυκνότητα αυτού του λόγου, οι έντονα στιγματιστικές και ρατσιστικές διατυπώσεις, καθώς και η κινητοποίηση «πρωτοβουλιών κατοίκων» και εμπλεκομένων τόσο στην διάδοση και παγίωσητου λόγου αυτού όσο και στην άσκηση πίεσης για τη λήψη μέτρων (Koutrolikou, 2016).

Παρατηρούμε λοιπόν σειρά πορισμάτων και νομοθετημάτων που αναπαράγουν τις αφηγήσεις εγκληματικότητας, στοιχειοθετώντας συνήθως ταυτόχρονα και«επείγοντα» μέτρα για την ανάκαμψη από την «κρίση» και την «υποβάθμιση». Ενδεικτικά μπορούν να αναφερθούν νομοθετήματα όπως το Πόρισμα της Επιτροπής Περιβάλλοντος της Βουλής (2010), το σχέδιο «ΔΡΑΣΗ στην Αθήνα» (2010), το Πρόγραμμα Αθήνα – Αττική 2014 (2010), το Σχέδιο Δράσης για το Κέντρο της Αθήνας (2011), τα Οικονομικά κίνητρα για το Γεράνι και την περιοχή Κεραμεικού – Μεταξουργείου (2011), η Πρόταση Jessica για το Κέντρο της Αθήνας, η οποία τελικά απορρίφτηκε από την ΕΕ, η επιχείρηση Ξένιος Δίας για την Αθήνα και τον Έβρο (2012), αλλά και μεμονωμένα άρθρα, όπως το άρθρο 59 του Ν. 4075/2012 για τη Δικαστική και Διοικητική απέλαση αλλοδαπών, που συνδέει τους λόγους απέλασης με την κατάσταση κατοικίας και την υγεία του υποκειμένου, ή διατάξεις, όπως η Γ.Υ. 39Α/2-4-2012 για τον «περιορισμό της διάδοσης λοιμωδών νοσημάτων», η οποία αποτέλεσε το πρόσχημα για τη δημόσια διαπόμπευση των οροθετικών εκδιδόμενων γυναικών. Στα προγράμματα για την ανάκαμψη από την «υποβάθμιση» συγκαταλέγονται επίσης το RethinkAthens, για την πεζοδρόμηση της

οδού Πανεπιστημίου, και το ReactivateAthens, με τις «εκατόν μία έξυπνες και αποτελεσματικές ιδέες που θα επαν-ενεργοποιήσουν την Αθήνα» (και τα δύο σε συνεργασία με το ίδρυμα Ωνάση), που αποσκοπούν στη βελτίωση της εικόνας του κέντρου της πόλης. Κοινός παρονομαστής στα παραπάνω (θεσμοθετημένα ή μη) σχέδια είναι το θέσφατο της υποβάθμισης (άλλοτε και γκετοποίησης) κεντρικών γειτονιών της Αθήνας το οποίο – άμεσα ή έμμεσα – αποδίδεται στην «εγκατάλειψή» τους από έλληνες ή/ και «παραγωγικούς» κατοίκους και την «κατάληψή» τους από μη επιθυμητά άτομα. Εξίσου επαναλαμβανόμενη διατύπωση στις προτεινόμενες δράσεις αποτελεί η στόχευση στην ασφάλεια και την πάταξη της παραβατικότητας – με στόχο την προσέλκυση ιδιωτικών επενδύσεων, που θα εξασφαλίσουν και την επανακατοίκηση του κέντρου.

Σε δημοτικό επίπεδο ίσως το πιο χαρακτηριστικό σχέδιο στοιχειοθετήθηκε το 2010 με πρωτοβουλία του τότε Δημάρχου Αθηνών κ. Νικήτα Κακλαμάνη στο πλαίσιο του προγράμματος «Α.Θ.Η.Ν.Α.Ι. – Ιστορικό Κέντρο». Οι θεματικές ενότητες του προγράμματος διαμορφώνουν, με τα αρχικά τους τον τίτλο: Ασφάλεια, Θαλπωρή, Ημέρα με την Ημέρα, Ναρκωτικά, Αναζωογόνηση (πράσινο-αναπλάσεις) και Ιστορία. Σε πρώτη λοιπόν προτεραιότητα και σε αυτό το σχέδιο η «Ασφάλεια και Παραβατικότητα στο Ιστορικό Κέντρο», καθώς, όπως αναφέρεται στη σχετική παράγραφο, «η Αθήνα μπορεί να παραμένει μια από τις πιο ασφαλείς πόλεις της Ευρώπης, αλλά το επίπεδο του αισθήματος ασφάλειας των κατοίκων της έχει μειωθεί αισθητά». Το σχέδιο περιελάμβανε, εκτός από πεζές περιπολίες με συνεχή παρουσία στις «ευαίσθητες περιοχές», και την οργάνωση εθελοντικών ομάδων για την πρόληψη των παραβατικών συμπεριφορών – δράση που προτείνουν και οι εκφραστές της θεωρίας των «Σπασμένων Τζαμιών», επιχειρηματολογώντας ότι η διατήρηση της τάξης σε μια γειτονιά επιτυγχάνεται με τη συνεργασία της αστυνομίας με τους «μόνιμους» της περιοχής (Wilson και Kelling. 1982).

Τα περισσότερα από τα παραπάνω προγράμματα περιλαμβάνουν στις διατυπώσεις τους σχέδια ανάπλασης (σε ορισμένες περιπτώσεις και ανα-κατάληψης) του κέντρου της πόλης.

Ωστόσο, διαβάζοντας προσεκτικά τα επιμέρους μέτρα και τις εκθέσεις απολογισμού που έχουν δημοσιευθεί, αποκαλύπτεται μια διαφορετική εικόνα. Οι «στρατηγικοί» στόχοι για την αντιστροφή της «γκετοποίησης» του κέντρου της Αθήνας ή/και την επιστροφή των «επιθυμητών» κοινωνικών ομάδων στο κέντρο της πρωτεύουσας, αιτιολογούνται με χαρακτηρισμούς συνοικιών της πόλης «σε κατάσταση έκτακτης ανάγκης» υπέρμετρης εγκληματικότητας, ανασφάλειας ακόμα και υγειονομικής «βόμβας» – προβλήματα που αποδίδονται κατεξοχήν σε μετανάστες και μετανάστριες. Έτσι αισθητικές παρεμβάσεις και προτάσεις ανάπλασης δημόσιων χώρων συνοδεύονται από εκτεταμένες επιχειρήσεις ελέγχου, καταστολής και έκνομης κράτησης, με έντονο χαρακτήρα κοινωνικής διάκρισης.

Η περίοδος πριν από τη «θεσμική» εκδήλωση της κρίσης χρέους (2010), χαρακτηρίστηκε επίσης από τα γεγονότα του Δεκέμβρη του 2008, τα κοινωνικά δίκτυα και τις συλλογικότητες που αναδύθηκαν σε διάφορες γειτονιές και κεντρικές πλατείες της Αθήνας, αλλά και την άνοδο της Χρυσής Αυγής. Η στάση του δημοσιογραφικού και πολιτικού λόγου απέναντι σε αυτή τη σύνθετη συνθήκη καθόρισε τους όρους συζήτησης για τους διαφορετικούς χώρους της πόλης, προδιαγράφοντας και τους κατάλληλους τρόπους επίλυσης των ζητημάτων που κρίνονταν ως επείγοντα – με χαρακτηριστικότερη την προνομιακή μεταχείριση μελών της Χρυσής Αυγής από τα πιο δημοφιλή μιντιακά δίκτυα (PressProject, 2012). Έτσι, από το 2008 μέχρι σήμερα, σχεδόν ακατάπαυστα, το κέντρο της Αθήνας απασχολεί τον δημόσιο λόγο αποτελώντας διακύβευμα πολλαπλών πολιτικών που πριμοδοτούν πρακτικές αστυνόμευσης, χωρο-κοινωνικού ελέγχου και στιγματισμού με ουσιαστικές επιπτώσεις σε άτομα, κοινωνικές ομάδες και περιοχές, παράλληλα με την συνεχόμενη εδραίωση του φασιστικού και ρατσιστικού λόγου.

Το παράδειγμα του ΣΟΑΠ για την Αθήνα

Ο δημόσιος λόγος, που συγκροτείται ιδιαίτερα την περίοδο της κρίσης, δεν αναλώνεται σε φραστικές διατυπώσεις. Σταδιακά ενσωματώνεται σε πρακτικές, που νομιμοποιούνται τυπικά ή άτυπα, όπως και σε θεσμοθετημένες πολιτικές παρέμβασης. Μία από αυτές τις πολιτικές αποτελεί το Σχέδιο Ολοκληρωμένης

Αστικής Παρέμβασης (ΣΟΑΠ) για το εμπορικό και ιστορικό κέντρο της Αθήνας. Ως εργαλείο τα ΣΟΑΠ θεσμοθετήθηκαν με το νόμο 2742/99 (άρθρο 12), ενώ οι προδιαγραφές για τη σύνταξή τους καθορίστηκαν με σχετικό ΦΕΚ τον Απρίλιο 2012 (αρ. Φύλλου 1341), ταυτόχρονα με την απευθείας ανάθεση του πρώτου ΣΟΑΠ για το κέντρο της Αθήνας στο Εργαστήριο Πολεοδομικού και Χωροταξικού Σχεδιασμού του Πανεπιστημίου της Θεσσαλίας. Τα ΣΟΑΠ εντάσσονται στο πλαίσιο των υπερκείμενων βαθμίδων χωρικού σχεδιασμού, αφορούν ειδικότερες αστικές περιοχές, που (όπως αναφέρεται), «παρουσιάζουν κρίσιμα και σύνθετα προβλήματα αναπτυξιακής υστέρησης, κοινωνικής και οικονομικής συνοχής, περιβαλλοντικής υποβάθμισης και ποιότητας ζωής», με σκοπό την προώθηση ολοκληρωμένων στρατηγικών αστικού σχεδιασμού. Η θεσμοθέτηση των ΣΟΑΠ δημιούργησε θετικές προοπτικές καθώς διακρινόταν στο ΦΕΚ η προσπάθεια να διευρυνθεί το αντικείμενο του χωρικού σχεδιασμού, συμπεριλαμβάνοντας ζητήματα που αφορούν την ανεργία, τον κοινωνικό διαχωρισμό και ευρύτερα την παραγωγική δραστηριότητα.

Η πλήρης πρόταση και το πρόγραμμα δράσης για το κέντρο της Αθήνας παραδόθηκε στο Δήμο το Δεκέμβριο του 2013 υπό τον τίτλο του ερευνητικού προγράμματος «Διερεύνηση ολοκληρωμένης αστικής παρέμβασης στο Κέντρο της Αθήνας». Σύμφωνα με το νόμο, τέθηκε στη συνέχεια σε «ανοιχτή διαβούλευση» (σε σύντομη δηλαδή δημόσια έκθεση)[5] και ακολούθησε η οριστικοποίησή της με τη σύνταξη Σχεδίου Κοινής Υπουργικής Απόφασης τον Απρίλιο 2014.

5 Σύμφωνα με το ΦΕΚ 1341/2012, και όπως προβλέπει ο νόμος 2742/99, το πρόγραμμα δράσης τίθεται σε ανοιχτή διαβούλευση στο τελευταίο στάδιο, πριν την οριστικοποίησή του. Στη φάση αυτή «γίνεται συστηματική καταγραφή, κωδικοποίηση και αξιολόγηση των απόψεων των πολιτών, των οργανώσεων και των φορέων που εμπλέκονται», χωρίς ωστόσο να έχει προηγηθεί κάποιας μορφής συλλογική διεργασία. Οι συντελεστές της πρότασης για το κέντρο της Αθήνας αναφέρουν στο κείμενό τους ότι, ανεξάρτητα από την προβλεπόμενη διαβούλευση, στο πλαίσιο εκπόνησης του προγράμματος υπήρξε «εκτεταμένη διαδικασία διαβούλευσης-επαφών, τόσο σε επίπεδο Δήμου Αθηναίων, όσο και με εξωτερικούς φορείς διαφόρων κατηγοριών». Πρόκειται όμως για κλειστές διαδικασίες με επιλεγμένους προνομιακούς συνομιλητές.

Στο εισαγωγικό σημείωμα παρουσίασης της πρότασης, ο Δήμαρχος της Αθήνας κ. Γ. Καμίνης, εξηγεί χαρακτηριστικά: «Για πρώτη φορά στην ιστορία του δήμου Αθηναίων, αλλά και στην Τοπική Αυτοδιοίκηση της χώρας, σχεδιάζεται –μετά από συστηματική και σοβαρή μελέτη–ένα αναπτυξιακό πρόγραμμα μαζί με όλα τα εμπλεκόμενα μέρη. Είναι ένας σχεδιασμός που εδράζεται στο θεσμικό εργαλείο που ονομάζουμε Σχέδιο Ολοκληρωμένης Αστικής Παρέμβασης (ΣΟΑΠ)».

Το τεύχος που παραδόθηκε περιλαμβάνει κείμενο για «την κρίση του κέντρου» (η οποία ορίζεται και ως αφετηρία του σχεδίου), τους 7 στόχους και 18 άξονες παρέμβασης, καθώς και αναλυτικά δελτία των 65 ενεργειών στις οποίες αποκρυσταλλώνεται το πρόγραμμα δράσης. Ο κεντρικός στόχος συνοψίζεται στην επιδίωξη «επαναπροσδιορισμού του κέντρου της Αθήνας ως κέντρου μιας διεθνούς και βιώσιμης μητρόπολης μέσω μιας συστηματικής, συνεχούς και συντονισμένης ολοκληρωμένης παρέμβασης». Τόσο οι άξονες ομπρέλα, όσο και ορισμένες εισαγωγικές επισημάνσεις διαμορφώνουν ένα ελπιδοφόρο υπόβαθρο. Για παράδειγμα, αναφέρεται στο κείμενο ότι η αποτυχία υποτίμησης του πολυδιάστατου χαρακτήρα της κρίσης, οφείλεται μεταξύ άλλων και στην κατανόησή της κυρίως ως προβλήματος αρχιτεκτονικής και μορφολογίας ή ως προβλήματος αστυνόμευσης (σελ. 20). Ωστόσο οι στοχευμένοι χάρτες, που χρησιμοποιούνται για την ανάγνωση του χώρου, και στη συνέχεια οι ενέργειες που απαρτίζουν το πρόγραμμα δράσης άμεσης προτεραιότητας, δίνουν μια αρκετά διαφοροποιημένη εικόνα, αναπαράγοντας τόσο τα σχέδια αισθητικής αναβάθμισης της προηγούμενης περιόδου, όσο και τις πρακτικές αστυνόμευσης που θα «εξασφαλίσουν»την προβλεπόμενη αναβάθμιση. Σύμφωνα με την επίσημη παρουσίαση της πρότασης, οι στόχοι προκύπτουν από τις εξής καταγραφές και τους αντίστοιχους χάρτες:

- τη μεταβολή του πληθυσμού (1991-2001),
- τα ενεργά και μη ξενοδοχεία,
- το ποσοστό στο οικοδομικό τετράγωνο των Καταστημάτων Υγειονομικού Ενδιαφέροντος χωρίς άδεια (χωρίς να υπάρχει αντίστοιχη καταγραφή των κλειστών καταστημάτων, ισογείων χωρίς χρήση, ή και κενών κτιρίων),

- το ποσοστό των μεταναστών επί του μόνιμου πληθυσμού,
- την παραβατικότητα (όπως αυτή νοηματοδοτείται και σε προγενέστερους χάρτες του Δήμου). Επισημαίνονται (σύμφωνα με το υπόμνημα) τα σημεία και οι οδοί συγκέντρωσης αστέγων, ουσιοεξαρτημένων, παράνομων οίκων ανοχής, «λαθρομεταναστών»-παραεμπορίου, οδοί με το μεγαλύτερο αριθμό βεβαιωμένων παραβάσεων, καθώς και οι αποθήκες απομιμητικών εμπορευμάτων,
- τα εγκαταλελειμμένα ή υπό κατάληψη κτίρια,
- και τέλος τη μεταβολή του μέσου δηλωθέντος οικογενειακού εισοδήματος.

Οι συγκεκριμένες χαρτογραφήσειςπαρουσιάζονται ως «αποδεικτικά στοιχεία», ως αναπαραστατικά «καθεστώτα αλήθειας» για την κατάσταση συγκεκριμένων γειτονιών του κέντρου της Αθήνας, χωρίς στο κείμενο να αιτιολογείται η επιλογή των συγκεκριμένων καταγραφών, χωρίς να περιγράφεται η μέθοδος συγκέντρωσης των στοιχείων και χωρίς να δίνεται δυνατότητα πρόσβασης στο συνολικό υλικό της ανάλυσης (για το πλήρες κείμενο και χάρτες του ΣΟΑΠ βλ. την ιστοσελίδα του Δ. Αθηναίων http://tinyurl.com/jvcwh39 και του ΥΠΕΚΑ http://www.ypeka.gr/Default.aspx?tabid=785&sni%5B524%5D=2907&locale=el-GR&language=en-US

Έτσι, με συνέπεια στη συγκεκριμένη «ανάγνωση» της πόλης και στα «αυτονόητα» συνδηλούμενά της, προκύπτουν οι δράσεις που θέτουν σε πρώτη προτεραιότητα την αντιμετώπιση της παραβατικότητας (Ενέργεια 1), τα προβλήματα που συνδέονται με τους οίκους ανοχής (Ενέργεια 2) ή τα Καταστήματα Υγειονομικού Ενδιαφέροντος (Ενέργεια 3) και τους κινδύνουςαπό την υψηλή συγκέντρωση «παράνομων μεταναστών»στο κέντρο της πόλης (Ενέργεια 4). Τόσο στις διατυπώσεις του Σχεδίου όσο και στο περιεχόμενο των ενεργειών, αναπαράγονται απροκάλυπτα επιχειρήματα προηγούμενων προγραμμάτων όσο και απόψεις του κυρίαρχου λόγου της περιόδου. Παράλληλα, για άλλη μια φορά μένουν σε αναμονή, ιεραρχούμενες ως ενέργειες μέσης προτεραιότητας, ειδικές δράσεις διευκόλυνσης της καθημερινότητας για ευάλωτες ομάδες, έργα υπέρ των ΑΜΕΑ, δράσεις σχετικές με το σχεδιασμό

του χρόνου στην πόλη ή απλά μέτρα για την καλύτερη πληροφόρηση. Ενδεικτικοί είναι επίσης οι τίτλοι στα δελτία που παραπέμπουν άμεσα σε συγκεκριμένες νοηματοδοτήσεις, καθώς και η επανάληψη όρων στο κείμενο –όπως, για παράδειγμα, παραβατικότητα 41 φορές, εγκληματικότητα 27, ασφάλεια 49, αναφορά σε παράνομο 75 και σύνδεση της παρανομίας με τους μετανάστες 47.

Σε ένα χαρακτηριστικό απόσπασμα από την Ενέργεια 4 αναφέρεται: «Η βαθμιαία απομάκρυνση των κατοίκων του κέντρου, καθώς και πολλών υπηρεσιών του δημόσιου τομέα στα προάστια, οδήγησε σε βίαιη αλλαγή των αστικών λειτουργιών στο ιστορικό κέντρο, αλλά και στις γειτονιές της πόλης, και στην κατάληψη μεγάλων τμημάτων του κέντρου από 'περιθωριακά στοιχεία' και μετανάστες, ιδίως παράτυπους [...] Σήμερα, ολόκληρες περιοχές, που αποτελούν ιστορικά ορόσημα και διαδρομές της Αθήνας, χαρακτηρίζονται από απαξίωση και εξαθλίωση. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με την αύξηση της εγκληματικότητας/παραβατικότητας, του αριθμού των ανέργων, των αστέγων και των μεταναστών, έχει οδηγήσει σε 'γκετοποίησή' τους και έχει αλλοιώσει τον κοινωνικό και πολιτισμικό τους χαρακτήρα. Πολλά από τα παραπάνω προβλήματα συνδέονται με την εκτός κλίμακας παρουσία αλλοδαπών, σε πολύ μεγάλο ποσοστό παράτυπων». Η ιδεολογία των διατυπώσεων αποκαλύπτεται και με την έμμεση ενοχοποίηση των αλλοδαπών για την εξαθλίωση του κέντρου της Αθήνας, οι οποίοι συνδέονται με την εγκληματικότητα ακόμα περισσότερο λόγω της «παράτυπης» ύπαρξης τους, όπως και οι άστεγοι και οι άνεργοι, «ως αποτυχημένοι πολίτες» – αναπαράγοντας την ιδεολογία των underclass όπως αρθρώθηκε από τον συντηρητικό πολιτικό επιστήμονα Charles Murray (1984), η οποία ενέπνευσε τη Ρηγκανική κοινωνική πολιτική, αλλά και ευρύτερα τη νεοφιλελεύθερη ρητορεία.

Η κριτική στάση μέρους του επιστημονικού κόσμου απέναντι στα «μεγάλα έργα» αισθητικών ή/και κερδοσκοπικών παρεμβάσεων, που προωθούνται τα τελευταία χρόνια, η καταφυγή στο Συμβούλιο Επικρατείας και άλλες πιο δυναμικές δράσεις από ποικίλες συλλογικότητες έχουν, σε αρκετές περιπτώσεις, αποτρέψει ή αναστείλει την εφαρμογή τους. Ο σχολιασμός ωστόσο εδώ δε στοχεύει μόνο προς αυτή την κατεύθυνση. Είναι σαφές ότι το

πρόγραμμα άμεσης δράσης του ΣΟΑΠ για την Αθήνα λίγο αφορά τα ουσιαστικά προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι γειτονιές και οι κάτοικοί τους. Ίσως όμως πιο επικίνδυνη είναι η συνεχής αναπαραγωγή και εδραίωση συγκεκριμένων αντιλήψεων, που συντελεί στον επιτελεστικό χαρακτήρα του «αυτονόητου» – σε άμεση συνάφεια με την ιδεολογική κρίση που διανύουμε (βλ. There Is No Alternative). Οι επικρατέστερες διατυπώσεις για την ασφάλεια στην πόλη εντείνουν διακρίσεις, στιγματισμούς και αποκλεισμούς αφήνοντας κοινωνικές ομάδες έκθετες στην εκμετάλλευση, την καταστολή ή την παρακρατική βία.

Συμπερασματικά

Στον κυρίαρχο λόγο για την Αθήνα διαπλέκονται «επιστημονικοί» όροι με συμβολικές αναπαραστάσεις, στερεότυπα, αληθινές ή κατασκευασμένες μνήμες και επινοημένες παραδόσεις διαμορφώνοντας μια κατ' επίφαση αυτονόητη αφήγηση, μια αυταπόδεικτη αλήθεια, που, εδώ και μια 30αετία, συνοδεύει (συχνά επίσης προμηνύει) πολιτικές παρέμβασης σε συγκεκριμένες γειτονιές της πόλης. Ο λόγος αυτός αποκτά ευρεία κοινωνική αποδοχή όσο καταφέρνει να παρακάμπτει τον πολιτικό διάλογο χρησιμοποιώντας επιχειρήματα ηθικά, βιολογικά ή/και εθνικιστικά – επιχειρήματα «φυσικοποίησης», άμεσα συνυφασμένα με τη ρατσιστική ιδεολογία και ρητορεία. Η αναζήτηση απλοϊκών (σαγηνευτικών, καθησυχαστικών) απαντήσεων οδηγεί σε εύκολα αναγνωρίσιμους ενόχους. Όπως έχουν αποδείξει με τις μελέτες τους ο Tzvetan Todorov (2008) και η Chantal Mouffe (2008), αυτός ακριβώς ο πειρασμός παράγει τα λαϊκίστικα κόμματα, προσφέροντας φρούδες ελπίδες διαφυγής από την κρίση και την ανασφάλεια. Ο λόγος αυτός εμπεριέχει ωστόσο και ερμηνείες για την εγκληματικότητα, την ανασφάλεια, την ενοχή, που μαρτυρούν εν τέλει ότι οι πολιτικές λύσεις για το κέντρο της πόλης στηρίζονται στην ανακύκλωση του φόβου και της καταστολής.

Στο πλαίσιο αυτό η διαχείριση του χώρου μοιάζει να χρησιμοποιεί ως βασικό εργαλείο την αποβολή, απομακρύνοντας τις μολύνσεις που θα μπορούσαν να εκθέσουν σε κίνδυνο την προϋπάρχουσα (στατική) αρμονία του χώρου. Αφού καταδείξει τις

«ευαίσθητες περιοχές» της πόλης, επιδιώκει, σε πλήρη συνάφεια με τη θεωρία των «Σπασμένων Τζαμιών», την ποινική δίωξη της «ανάρμοστής συμπεριφοράς», εκείνων που «ενοχλούν» ή παραβιάζουν κάποιους άγραφους κανόνες που ορίζει κάθε γειτονιά, διάφορους δηλαδή «απείθαρχους ανθρώπους, όχι βίαιους, ούτε απαραίτητα εγκληματίες [...] αλλά ανυπόληπτους ή θορυβώδεις ή απρόβλεπτους: ζητιάνους, μέθυσους, ναρκομανείς, αγενείς έφηβους, πόρνες, αργόσχολους ή τρελούς» (Wilson και Kelling, 1982).

Ο πολιτικός, δημοσιογραφικός, και ενίοτε επιστημονικός λόγος που υπηρετεί τη συνεχώς εντεινόμενη αστυνόμευση του δημόσιου χώρου της Αθήνας, εξυπηρετεί τόσο στη διαμόρφωση ευρείας συναίνεσης απέναντι στα μέτρα που εφαρμόζονται, όσο και στη «νομιμοποίηση» της ρατσιστικής ρητορείας. Από την πλευρά μας, η εδραιωμένη πια αυτή συνθήκη, καθιστά επιτακτική την ανάγκη να (ξανα)επισημάνουμε τη σημασία του χώρου, ότι, όπως έχει πολλαπλώς υποστηριχθεί στο πλαίσιο της ριζοσπαστικής γεωγραφίας, τα κοινωνικά ζητήματα που αφορούν ταξικούς, εθνοτικούς ή έμφυλους στιγματισμούς και αποκλεισμούς δεν συμβαίνουν στη «μύτη της καρφίτσας», αλλά σε χώρους και τόπους άμεσα εμπλεκόμενους στη συνθήκη της κρίσης (Cresswell, 2008, 27). Έτσι με θεωρητικό υπόβαθρο τις πολλαπλές ματιές στις γεωγραφίες και στις καθημερινότητες του φόβου, μπορούμε να αναζητήσουμε πιο διεπιστημονικά εργαλεία ικανά να παραγκωνίσουν τον ηθικοπλαστικό λόγο αρθρώνοντας επιχειρήματα που αναδεικνύουν τη σχεσιακή παραγωγή του χώρου, και τοποθετούν στη θέση του «βιολογικά ξένου», τον πολιτικό «άλλο».

Βιβλιογραφία

Bannister, J. and Fyfe, N. (2001). "Introduction: Fear and the City", Urban Studies, n. 38, σ. 807-813.

Bauman Z. [2007 (2006)]. Ρευστός Φόβος. Πολύτροπον, Αθήνα.

Brenner, N. and Theodore, N. (2002). "Cities and the geographies of actually existing neoliberalism", Antipode, n. 34(3), σ. 349-379.

Chiricos, T., Padgett, K. and Gertz, M. (2000). "Fear, TV news, and the reality of crime", Criminology, n. 38(3), σ. 755-786.

Cresswell, T.[2008 (2004)].Place a short introduction. Blackwell, Malden, Australia.

Davis, M. (1990). City of quartz: excavating the future in Los Angeles. Verso, London.

Garland, D. (2001). The Culture of Control: Crime and Social Order in Contemporary Society. Oxford University Press, Oxford.

Gold, J. R., and Revill, G. (2003). "Exploring landscapes of fear: marginality, spectacle and surveillance", Capital & Class, n. 27, σ. 27-50.

Graham, S. (2006). "Cities and the 'War on Terror'", International Journal of Urban and Regional Research, n. 30.2, σ. 255-76.

Graham, S. (2010). Cities Under Siege: The New Military Urbanism. Verso, London.

Hall, S., Critcher, C., Jefferson, T., Clarke, J. and Roberts, J. (1978). Policing the Crisis: Mugging, the State, and Law and Order. Macmillan, London.

Heath, L.and Gilbert, K. (1996). "Mass media and fear of crime", American Behavioral Scientist, n. 39 (4), σ. 379 – 386.

Hubbard, P. (2006). City. Routledge, London & New York.

Jackson, J. and Gray, E. (2010). "Functional fear and public insecurities about crime", British Journal of Criminology, n. 50(1), σ. 1-22.

Katz, C. (2007). Banal Terrorism: Spatial Fetishism and Everyday Insecurity. Στο: Gregory, D., Pred, A. (eds.), Violent Geographies: Fear, Terror, and Political Violence, Routledge, New York and London.

Koutrolikou, P. (2016). "Governmentalities of urban crises in inner city Athens, Greece", Antipode, n. 48(1), σ. 172-192.

Macé, E. (1999). «Les violences dites "urbaines" et la ville. Du désordre public au conflit dans l'espace public», Les Annales de la recherche urbaine, n. 83-4, σ. 59-64.

Marcuse, P. (2002). "Urban form and globalization after September 11th: The view from New York", International Journal of Urban and Regional Research, n. 26(3),σ. 596-606.

Marcuse, P. (2006). "Security or Safety in Cities? The Threat of Terrorism after 9/11", International Journal of Urban and Regional Research, n. 30(4), σ. 919–929.

Murray, C. (1984).Losing Ground: American Social Policy, 1950-1980. Basic Books.

Németh, J. and Hollander, J. (2010). "Security Zones and New York City's Shrinking Public Space", International Journal of Urban and

Regional Research, n. 34, σ. 20–34.

Pain, R. (2001). "Gender, Race, Age and Fear in the City", Urban Studies, n. 38/5-6, σ. 899-913.

Pain, R. and Smith, S. J. (2008). Fear: Critical Geopolitics and Everyday Life. Ashgate, Aldershot

Peck, J., Theodore, N. and Brenner, N. (2009). "Neoliberal urbanism: Models, moments, mutations", SAIS Review, n. XXIX(1), σ. 49-66.

Robin, C. (2004). "Liberalism at Bay, Conservatism at Play: Fear in the Contemporary Imagination", Social Research, n. 71(4), σ. 927-962.

Shirlow, P. and Pain, R. (2003). "The geographies and politics of fear", Capital & Class, n. 27, σ. 15-26.

Smith, N. (1996). The new urban frontier: Gentrification and the revanchist city. Routledge, London.

Smith, N. (2002). "New Globalism, New Urbanism: Gentrification as Global Urban Strategy", Antipode, n. 34(3), σ. 427-450.

ThePressProject (2012). «Ο φασισμός στο σαλόνι μας», 27 Ιουνίου 2012, http://www.thepressproject.gr/folder/21531/o-fasismos-sto-saloni-mas, τελευταία επίσκεψη 01/11/2016].

Wacquant, L. (1999). «L'idéologie de l'insécurité. Ce vent punitif qui vient d'Amérique», Le Monde diplomatique, n. 541: 1, σ. 24-25.

Wacquant, L. (1999). Punishing the poor: The neoliberal government of social insecurity. Duke University Press, Michigan.

Williams, P. and Dickinson, J. (1993). "Fear of crime: Read all about it? The relationshipbetween newspaper crime reporting and fear of crime", British Journal of Criminology, n. 33(1): σ. 33-56.

Wilson, J. Q. and Kelling, G. L. (1982). "The police and neighborhood safety: Broken windows", AtlanticMonthly, March 29–38.

Εργαστήριο Πολεοδομικού και Χωροταξικού Σχεδιασμού Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, (2013).Σχέδιο Ολοκληρωμένης Αστικής Παρέμβασης για την Αθήνα: Α2 Πλήρης πρόταση και Πρόγραμμα Δράσης, Δήμος Αθηναίων – Οργανισμός Ρυθμιστικού Σχεδίου Αθήνας.

Μαρνέλλος, Γ. (1999). «Δρόμο-δρόμο η μάχη κατά του εγκλήματος», Ελευθεροτυπία, 1 Απριλίου, σ. 60-61.

Μίχα, Ε. (2004). «Ασφάλειες και ανασφάλειες στον δημόσιο χώρο της πόλης: σκηνοθεσίες και πολιτικές», Γεωγραφίες, n. 7, καλοκαίρι, σ. 112-17.

Μιχαηλίδης, Κ.(1999). «'Σικάγο' για τους πολίτες η Αθήνα», Η Καθημερινή, 4 Απριλίου, σ. 26.

Πάντζου, Χ.(2010). «ΗΠΑ, ένα απέραντο κελί», Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία, 21 Μαρτίου, σ. 30.

Παπαγιαννάκης, Μ.(2004). «Επιβεβαιώθηκαν όλα όσα λέγαμε για τους Αγώνες», συνέντευξη στον Α. Παπαδόπουλο, Η Αυγή, 5 Σεπτεμβρίου, διαθέσιμο και στο: http://ananeotiki.gr/el/readArchives.asp?catID=1&subCatID=0&page=803&textID=261 [τελευταία επίσκεψη 28/10/2016].

http://www.cityofathens.gr/node/12406 (ΑΘΗΝΑΙ - Ιστορικό Κέντρο) [τελευταία επίσκεψη 20/10/2016].

Άλκηστις Πρέπη

Παρίσι–Αθήνα: η ασφάλεια στην πόλη μέσα από τις πολιτικές των σημερινών δημοτικών αρχών

Οι τελευταίες, συνεχόμενες τρομοκρατικές επιθέσεις στο Παρίσι, με τα γνωστά αρνητικά πολιτικά αποτελέσματα για τη γαλλική κοινωνία, καθώς και η αύξηση των προσφυγικών ροών εξαιτίας του πολέμου στη Συρία, επανέφεραν, επίσημα πλέον, στο προσκήνιο το ζήτημα των κρατικών πολιτικών ασφάλειας.

Η ένταξη της ασφάλειας στον πολιτικό λόγο ξεκινάει ήδη από τη δεκαετία του 1980, προωθώντας έκτοτε την αντίληψη ότι η παραβατικότητα δεν οφείλεται σε κοινωνικά αίτια, που μπορούν να επιλυθούν μέσω της πρόληψης, αλλά γεννιέται λόγω συγκεκριμένων συμπεριφορών, που απαιτούν την καταστολή. Έτσι, την τελευταία 35ετία παρακολουθούμε μια αντιστροφή του τρόπου με τον οποίο αντιμετωπίζονται τα προβλήματα της "παραβατικότητας": ο πολιτικός διάλογος επικεντρώνεται στη βία και το ζήτημα των κοινωνικών προβλημάτων γίνεται αντιληπτό υπό το πρίσμα της ασφάλειας και των κατασταλτικών επιλογών αντιμετώπισής τους.

Πώς εννοούν όμως την "ασφάλεια"; Με τον όρο ασφάλεια εννοείται η δημιουργία ενός κλίματος τάξης, ενάντια στην "αταξία" και τη βία, οι οποίες όχι μόνο προβάλλονται ως παθογένειες της ίδιας της πόλης ή τμημάτων της, αλλά και προσωποποιούνται σε συγκεκριμένες πληθυσμιακές ομάδες. Γιατί, όμως συμβαίνει αυτό; Διότι η "ασφαλής" πόλη, στο βαθμό που επιδιώκει να είναι πεδίο οικονομικών επενδύσεων, συνιστά ένα από τα κεντρικά διακυβεύματα των κυρίαρχων νεοφιλελεύθερων πολιτικών, με δεδομένο ότι, σήμερα, "η κατάκτηση της αγοράς πραγματοποιείται

με την απόκτηση του ελέγχου και όχι πλέον με τη διαμόρφωση της πειθαρχίας" (Deleuze, 2001, 14).

Η προϊστορία της σχετικής συζήτησης

Η ασφάλεια στην πόλη, ως πεδίο δημόσιας συζήτησης έλκει την καταγωγή της, ήδη, από το 19ο αιώνα. Η πόλη θεωρείται χώρος που συγκεντρώνει, μεταξύ άλλων, μεγάλα ποσοστά ανομίας. Η ρήξη που ο αστικός τρόπος ζωής επέφερε στον αγροτικό θεωρήθηκε ότι συνοδευόταν και από μία σειρά από "δυστυχίες" (επαιτεία, πορνεία κλπ). Επομένως, η πόλη, ως καταλύτης αυτής της ρήξης, χαρακτηρίζεται ως "ανασφαλής" χώρος. Ένα πρώτο αντίδοτο σε αυτή την ανασφάλεια είναι ο γεωγραφικός διαχωρισμός των τάξεων, προκειμένου αυτός να συμβάλλει στη μείωση των ταραχών στις πόλεις και στον χωρικό περιορισμό των παραγόντων που η κυρίαρχη, πλέον, αστική τάξη θεωρεί ως γενεσιουργές αιτίες της ανασφάλειας.

Ο Engels, το 1844,[1] περιγράφει το σαφή χωρικό διαχωρισμό των "καλών" από τις "κακές" συνοικίες, με τις πρώτες να κατοικούνται από τα ανώτερα και τις δεύτερες από τα κατώτερα κοινωνικο-οικονομικά στρώματα. Οι εργατικές συνοικίες δημιουργούν φόβο στην αστική τάξη, λόγω όχι τόσο των κακών συνθηκών διαβίωσης αυτών καθαυτών, αλλά των συνεπειών που αυτές μπορεί να έχουν για την ίδια την κοινωνική συνοχή. Ο 19ος αιώνας χαρακτηρίστηκε από μία σειρά εξεγέρσεων (στον ευρωπαϊκό χώρο), οι οποίες αποτέλεσαν κινητήριους μοχλούς για την ανάπτυξη θεωριών καταστολής τους μέσω του σχεδιασμού του αστικού χώρου. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το "σχέδιο ανακαίνισης, ωραιοποίησης και επέκτασης" της πόλης του Παρισιού από τον Νομάρχη της Περιφέρειας του Σηκουάνα, βαρόνο Hauss-

1 "Κάθε μεγάλη πόλη έχει μία ή περισσότερες 'κακές συνοικίες' - όπου συγκεντρώνεται η εργατική τάξη. Ασφαλώς είναι συνηθισμένο η φτώχεια να μένει σε σοκάκια κρυμμένα δίπλα στα παλάτια των πλουσίων, όμως, γενικά, της έχουν προσδιορίσει μιά απομονωμένη περιοχή, όπου κρυμμένη από τα μάτια των πιο ευτυχισμένων τάξεων, δεν έχει παρά να τα βγάλει, καλά-κακά, πέρα μόνη της. Αυτές οι 'κακές συνοικίες' είναι παντού οργανωμένες στην Αγγλία σχεδόν κατά τον ίδιο τρόπο, τα χειρότερα σπίτια στην πιο σιχαμένη περιοχή της πόλης" (Engels, 1974, 71).

mann, στη διάρκεια της Δεύτερης Αυτοκρατορίας[2]. Τα έργα αυτά συμβόλιζαν την άνοδο και κυριαρχία, πλέον, της νέας, αστικής τάξης και στόχευαν στο να τη συγκρατήσουν σε ένα ασφαλές κέντρο της πόλης, αφού, λόγω των μέχρι τότε κακών συνθηκών υγιεινής αλλά και των συχνών λαϊκών εξεγέρσεων, είχε αρχίσει να μετακινείται προς τα δυτικά, "πλούσια" προάστια.

Ως απειλές, όμως, θεωρούνται όχι μόνο οι πιθανές εξεγέρσεις, αλλά και οι μολυσματικές ασθένειες που φαίνονται να ξεκινούν και να εξαπλώνονται πιο γρήγορα σε συγκεκριμένες περιοχές της πόλης, αυτές των κατώτερων στρωμάτων. Έτσι, επιχειρείται η χαρτογράφηση των "προβληματικών" περιοχών και στη συνέχεια η "εξυγίανσή" τους. Παράλληλα, αναπτύσσονται ιδέες για την απομάκρυνση της αστικής τάξης από τα επικίνδυνα πλέον για αυτήν όρια του κέντρου της πόλης, με τη δημιουργία κηπουπόλεων, οι οποίες προσέφεραν σαφή χωρικό διαχωρισμό αλλά και ασφαλή και υγιή διαβίωση.

Η ιδέα της χαρτογράφησης και της χωρικής αποτύπωσης των κοινωνικών προβλημάτων των πόλεων, συνεχίζεται και στον 20ο αιώνα. Το 1925, οι κοινωνιολόγοι της Σχολής του Σικάγο, επιχειρούν να αναλύσουν τον αστικό χώρο και τις αστικές κοινωνικές δομές προκειμένου να αιτιολογήσουν την ύπαρξη κοινωνικών προβλημάτων, όπως η ανεργία ή η παραβατικότητα / εγκληματικότητα, εδραιώνοντας την άποψη ότι οφείλονται σε κοινωνικά αίτια και δεν είναι παθογένειες κοινωνικών τάξεων ή ατόμων.

Η ιδεολογικοποίηση των αστικών πολιτικών ασφάλειας

Με την περαιτέρω διόγκωση των πόλεων μετά το ΒΠΠ, το θέμα της εγκληματικότητας επανέρχεται. Οι μεταναστευτικές ροές (εσωτερικές και εξωτερικές) προς τις πόλεις-βιομηχανικά κέντρα, κάνουν πιο εμφανείς τις κοινωνικές ανισότητες και μεγεθύνουν τα προβλήματα που πηγάζουν από αυτές. Η οικονομική ανάπτυξη και η

2 Δεύτερη Γαλλική Αυτοκρατορία (1852-1870) ονομάζεται η περίοδος μεταξύ Δεύτερης και Τρίτης Γαλλικής Δημοκρατίας, υπό τον Ναπολέοντα Γ', η οποία λήγει με την ήττα της Γαλλίας στον γαλλο-πρωσσικό πόλεμο και ακολουθείται από τη σύντομη περίοδο της Παρισινής Κομμούνας.

παρουσία των κοινωνικών κινημάτων για ίσες ευκαιρίες ζωής καθώς και οι θεωρίες του ανθρώπινου κεφαλαίου αποτελούν παράγοντες που συμβάλλουν στην εδραίωση του κοινωνικού κράτους στο δυτικό κόσμο.

Σε αυτό το πλαίσιο, αναπτύσσονται οι θεωρίες που εμφανίζουν το σχεδιασμό των πόλεων ως παράγοντα που βοηθάει στην αντιμετώπιση των κοινωνικών ανισοτήτων, όπως "την οικονομική βοήθεια σε οικογένειες των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων, αλλά και την ενίσχυση των δομών εκπαίδευσης, κοινωνικής κατοικίας, υγείας, οικογενειακών επιδομάτων κλπ" (Wacquant, 2008: 27). Ωστόσο, ο φυσικός σχεδιασμός παρουσιάζεται ως εργαλείο για την ασφάλεια στις πόλεις κυρίως από τη δεκαετία του 1960, βάσει της θεωρίας της Jane Jacobs, που υποστήριξε ότι η συνεχής χρήση του χώρου οδηγεί στην εμπέδωση κλίματος ασφάλειας. Οι καθαροί και περιποιημένοι χώροι εμπνέουν εμπιστοσύνη στους χρήστες τους, δημιουργώντας την αίσθηση του "ανήκειν".

Από τα μέσα της δεκαετίας του 1970, με την άνοδο του Νεοφιλελευθερισμού, όπως αυτή αποτυπώνεται στη θατσερική εκδοχή, ξεκινάει η περίοδος υποχώρησης του κράτους πρόνοιας. Η υποχώρηση αυτή συνοδεύεται από ανατροπές στις εργασιακές σχέσεις καθώς και από τη συνεχή διόγκωση του κράτους ποινικού δικαίου. Όπως εξηγεί ο Wacquant:

> 'το Κεϋνσιανό κράτος, ιστορικό όχημα της αλληλεγγύης, του οποίου αποστολή ήταν να αντιτίθεται στους κύκλους και τις ζημιογόνες συνέπειες της αγοράς, εξασφαλίζοντας τη συλλογική ευημερία και εξομαλύνοντας τις ανισότητες, δίνει τη θέση του στο "Δαρβινικό" κράτος, που ανάγει τον ανταγωνισμό σε φετίχ, εξυμνώντας την ατομική ευθύνη (σε αντίθεση προς τη συλλογική ανευθυνότητα), και το οποίο αποσύρεται μπροστά στις κυρίαρχες και υπερτροφικές λειτουργίες του 'νόμου και της τάξης' (Wacquant, 2001α: 405)

Η διαδικασία μετατροπής του Κοινωνικού Κράτους σε Ποινικό Κράτος έχει αναλυθεί από πολλούς θεωρητικούς, οι οποίοι εξηγούν το πώς η νεοφιλελεύθερη αποδιοργάνωση του Κράτους Πρόνοιας οδηγεί, γενικά, στην ακόμη μεγαλύτερη περιθωριοποίηση των κοινωνικών ομάδων που ήδη υποφέρουν από τις νεοφιλελεύθερες

πολιτικές. Συνδέουν τη συγκεκριμένη πολιτική με την άνοδο των βορειο-αμερικάνικων θεωριών στο πεδίο της ασφάλειας, και κυρίως με τη θεωρία των "Σπασμένων Παραθύρων" που δικαιολογεί την πολιτική της Μηδενικής Ανοχής, οι οποίες έχουν, στη διάρκεια του χρόνου, οδηγήσει στην συμπόρευση των ποινικών πολιτικών της Ευρώπης με αυτή των ΗΠΑ. Επί της ουσίας, η ασφάλεια έχει μετατραπεί σε ιδεολογία, δηλαδή σε ένα σύστημα ιδεών που παράγει μια αντεστραμμένη αναπαράσταση της πραγματικότητας, δηλαδή αυτό που ο Μαρξ ονομάζει "ψευδή συνείδηση".

Η θεωρία των Σπασμένων Παραθύρων αποτελεί και τη θεωρητικοποίηση του ζητήματος της ασφάλειας ως δομικού προβλήματος των κέντρων των μεγάλων πόλεων. Το 1982, οι Wilson και Kelling, στο άρθρο τους "Broken Windows – The police and neighborhood safety", υποστήριξαν ότι εάν η αταξία και η αποκλίνουσα συμπεριφορά δεν καταπολεμηθούν εν τη γενέσει τους, μπορεί να εξελιχθούν σε σοβαρότερες εγκληματικές συμπεριφορές. Υιοθετούν την ιδέα ότι "εάν ένα παράθυρο ενός κτηρίου σπάσει και αφεθεί μη επισκευασμένο, σύντομα όλα τα υπόλοιπα παράθυρα του κτηρίου αυτού θα βρεθούν σπασμένα. [...] ένα αφημένο σπασμένο παράθυρο είναι σημάδι ότι κανείς δεν νοιάζεται κι έτσι, το να σπάσουμε κι άλλα παράθυρα δεν κοστίζει τίποτα" (Wilson και Kelling, 1982: 2-3). Για την καταπολέμηση, λοιπόν, των "μικροεγκλημάτων", θεωρείται απαραίτητη η εντατικοποίηση της αστυνόμευσης των περιοχών που θεωρούνται "επικίνδυνες". Ανάλογα με τους κανόνες της εκάστοτε περιοχής και του τι θεωρείται κάθε φορά ως "όχληση" και ως "τάξη", στοχοποιούνται γενικότερα αυτοί που ορίζονται ως "απείθαρχοι". Η αστυνόμευση των "σπασμένων παραθύρων" δεν απευθύνεται μόνο σε έναν "πραγματικό" κίνδυνο, αλλά και στην αντιμετώπιση του φόβου απέναντι στα "απείθαρχα" άτομα. Έτσι, μία γειτονιά μπορεί να είναι "ασφαλέστερη, χωρίς να έχουν στην πραγματικότητα μειωθεί τα ποσοστά εγκληματικότητας σε αυτήν" (Wilson και Kelling, 1982: 1).

Η θεωρία των σπασμένων παραθύρων δέχτηκε πολλές κριτικές. Όπως απέδειξαν οι Bernard Harcourt και Jens Ludwig, κανένα εμπειρικό στοιχείο δεν επιβεβαιώνει τη στατιστική συσχέτιση μεταξύ "αταξίας" και εγκλήματος - βασική υπόθεση των Wilson και Kelling.

(Harcourt και Ludwig, 2006) Η μείωση της εγκληματικότητας στην πόλη της Νέας Υόρκης, οφειλόταν κυρίως σε κοινωνικο-οικονομικούς λόγους, όπως για παράδειγμα τον "εξευγενισμό" περιοχών που προηγουμένως θεωρούνταν "επικίνδυνες".

Η ίδια θεωρία επηρέασε και την πολιτική του δημάρχου της Νέας Υόρκης, RudyGiuliani (1993-2001), η οποία έδινε έμφαση, με την πολιτική "μηδενικής ανοχής" (zero tolerance) στην καταπολέμηση της εγκληματικότητας και την αύξηση του κοινωνικού ελέγχου.[3] Η συγκεκριμένη πολιτική αναπτύσσεται γύρω από τρεις πυλώνες: "την αυστηρότερη αστυνόμευση του αστικού χώρου, την αναβάθμιση ή θωράκισή του και τέλος, την ενεργοποίηση των κατοίκων στη βοήθεια του κρατικού έργου για τον έλεγχο της γειτονιάς τους" (Μίχα, 2007, 81).[4] Πιο συγκεκριμένα:

Η αυστηρότερη αστυνόμευση του δημόσιου χώρου επιτυγχάνεται, εκτός από την ενισχυμένη παρουσία της αστυνομίας σε αυτόν, και με μία σειρά από άλλα μέτρα, όπως τα κλειστά συστήματα παρακολούθησης (κάμερες), που τοποθετούνται σε περιοχές που χαρακτηρίζονται "επικίνδυνες", αλλά και με νομοθετικές ρυθμίσεις και ενίσχυση του ποινικού κράτους. Η ίδια η παρουσία της κάμερας και των αντίστοιχων μέτρων ενδυναμώνει την αίσθηση ανασφάλειας, επιβεβαιώνοντας την ύπαρξη του κινδύνου, ενώ, παράλληλα, δίνει την εντύπωση ότι ο κίνδυνος αυτός βρίσκεται υπό τον έλεγχο του κράτους.

Η αναβάθμιση του αστικού χώρου επιχειρείται μέσω της "εξυγίανσης" και του "εξευγενισμού" των προηγουμένως χαρακτηρισθέντων και στοχοποιηθέντων "επικίνδυνων" περιοχών. Πληθαίνουν και τα παραδείγματα δημιουργίας "οχυρωμένων

3 Συνεχίζοντας και ενισχύοντας το έργο του προκατόχου του, David Dinkins (1990-1993).

4 Σύμφωνα με τον E. Hobsbawm, κατά το 19ο αιώνα επιχειρείται η οργάνωση των πόλεων για την αποφυγή εξεγέρσεων, πάλι γύρω από τρεις άξονες, που μοιάζουν να συγκλίνουν με αυτούς του Giuliani: "Πράγματι, οι τρεις κύριες κυβερνητικές μέθοδοι αντιμετώπισης των ταραχών και εξεγέρσεων προτάθηκαν: συστηματική διευθέτηση της ανάπτυξης στρατευμάτων, ανάπτυξη των αστυνομικών δυνάμεων (οι οποίες έκαναν την εμφάνισή τους στο μέτωπο αυτό μόλις τον 19ο αιώνα), και η ανοικοδόμηση των πόλεων με τρόπους που να ελαχιστοποιούν τις πιθανότητες μιας εξέγερσης" (Eric Hobsbawm, ο. π.: ?)

κοινοτήτων" (gated communities), σαν εξελιγμένες "κηπουπόλεις", που απευθύνονται όχι μόνο στα ανώτερα στρώματα, αλλά "και στα μεσοαστικά στρώματα όπως και σε οικογένειες της εργατικής τάξης με σταθερή εργασία" (Μίχα, 2014).

Παράλληλα επιστρατεύονται και οι ίδιοι οι κάτοικοι, ως "κοινοτικοί φύλακες" (community watchmen) είτε ως "ομάδες επαγρύπνησης" (vigilante groups), αναβιώνοντας παλαιότερα μοντέλα επιτήρησης των γειτονιών.

Η "Επανάσταση της Ασφάλειας", όπως χαρακτηρίζεται, είναι, στην ουσία της, μια συντηρητική επανάσταση. Οι παλαιές ιδέες ανακυκλώνονται και καλύπτονται με τον μανδύα του μοντέρνου, σε ένα γενικότερο πλαίσιο που επιδιώκει την "επιστροφή στις ρίζες".

Η πόλη της Νέας Υόρκης αναδείχθηκε, από την εποχή του Giuliani και μετά, ως "η Μέκκα της ασφάλειας, μέσω μίας συστηματικής προπαγανδιστικής καμπάνιας" (Wacquant, 2001α: 405), προσφέροντας την εμπειρία της αλλά κυρίως τα ιδεολογικά της συμφραζόμενα και στην Ευρώπη, ιδιαίτερα μετά τα γεγονότα της 11ης Σεπτεμβρίου 2001. Όπως αναφέρει ο Wacquant, η μεταφορά της πολιτικής "μηδενικής ανοχής" από την Αμερική στην Ευρώπη γίνεται σε τρία στάδια: Πρώτα, η πολιτική εφαρμόζεται στις ΗΠΑ όπου με διαφημιστικούς όρους προωθείται η αποτελεσματικότητά της. Στη συνέχεια επιχειρείται, μέσω των "νεο-συντηρητικών think-tanks", η εξαγωγή του μοντέλου στις χώρες της Ευρώπης. Στο τρίτο και τελευταίο στάδιο, "ντύνεται" με επιστημονικό περίβλημα, και προωθείται στην κάθε χώρα μέσα από τα ΜΜΕ και τον κυρίαρχο λόγο αλλά και μέσω μερίδας του εγχώριου επιστημονικού δυναμικού της, το οποίο προσαρμόζει αυτή τη θεωρία στις ιδιαιτερότητες του εκάστοτε τόπου.

Κατασκευάζοντας την ασφαλή πόλη

Για να κατανοήσουμε όμως καλύτερα το γιατί οι συγκεκριμένες θεωρίες έχουν τόσο μεγάλη επιτυχία, θα πρέπει να συνδέσουμε τις πολιτικές της ασφάλειας με τις οικονομικές πολιτικές και, πιο γενικά, με τη διαδικασία της πάλης των τάξεων. Το δόγμα της ασφάλειας εστιάζει στη βία των κατώτερων τάξεων, αφήνοντας εκούσια στην άκρη τις υπόλοιπες μορφές βίας που προέρχονται από

την άρχουσα τάξη (αστυνομική, εργοδοτική, οικονομική, ρατσιστική κλπ).

Παράλληλα, δεδομένου ότι οι περίοδοι καταστολής είναι γενικότερα και περίοδοι οικονομικής ύφεσης, βλέπουμε ότι το Κράτος ανακτά, μέσω της ποινικοποίησης, ένα κομμάτι της νομιμοποίησής του, το οποίο προηγουμένως είχε απωλέσει μέσω της αδυναμίας του να αμβλύνει τα οικονομικά προβλήματα και την αύξηση των κοινωνικών ανισοτήτων.

Θα μπορούσαμε, λοιπόν, να θεωρήσουμε ότι το μοντέλο ασφάλειας που προωθείται, είναι το μέσο μιας ταξικής πολιτικής, που επιτρέπει στην αστική τάξη να διατηρήσει την ηγεμονία της αλλά και τα κέρδη της σε μια περίοδο οικονομικής κρίσης, μέσα από την συνεχή ενίσχυση του κοινωνικού ελέγχου και τη μόνιμη επέκταση του πεδίου της ποινικής καταστολής.

Η πόλη αποτελεί, επομένως, προνομιακό πεδίο παρατήρησης και ανάλυσης των πολιτικών ασφάλειας, δεδομένου ότι οι διεργασίες που συντελούνται σε υπερεθνικό και εθνικό επίπεδο απολήγουν στον αστικό χώρο. Σήμερα, στο πλαίσιο της παγκόσμιας οικονομίας, και όπως αναφέρει ο Neil Smith, "αντιμάχονται πόλεις ενάντια σε πόλεις [...], όχι μόνο με όρους βιομηχανικής προσέλκυσης [...], αλλά και μέσα από το μάρκετινγκ των πόλεων ως οικιστικών προορισμών" (Smith, 2002, 72), καθώς και χώρων συγκέντρωσης του τριτογενούς τομέα. Στο πλαίσιο αυτό, η "ασφαλής πόλη" θεωρείται απαραίτητη συνθήκη για την εγκατάσταση των νέων λειτουργιών, αφού στην ουσία σημαίνει την ασφάλεια του επενδυτικού κεφαλαίου που συγκεντρώνεται στα κέντρα των μεταβιομηχανικών πόλεων.

Το βασικό στοιχείο που "εξάγεται" μαζί με την πολιτική "μηδενικής ανοχής" προς την Ευρώπη, που είδαμε προηγουμένως, είναι, ουσιαστικά, το νέο περιεχόμενο των ρόλων που αποδίδονται στα υποκείμενα και τους θεσμούς που δρουν στα πλαίσια της πόλης. Δηλαδή, η διάχυση του κατασταλτικού και ελεγκτικού μηχανισμού σε πολλά επίπεδα, που φτάνουν ως και τους ίδιους τους πολίτες· μιλάμε, επομένως, για την εξατομίκευση της ευθύνης στη διατήρηση της τάξης και της ασφάλειας. Στο πλαίσιο αυτό, οι δημοτικές αρχές δεν έχουν πλέον μόνο έναν εκτελεστικό και διαχειριστικό ρόλο των πολιτικών ασφάλειας, παρά εμπλέκονται

ενεργά στη συνδιαμόρφωσή τους.

Επίσης υιοθετείται και η άμεση σύνδεση της παραβατικότητας με την εγκληματικότητα, ορίζοντάς την με υποκειμενικά και συχνά ηθικά κριτήρια. Το ζητούμενο δεν είναι μόνο η χωρική επιτήρηση του δημόσιου χώρου, αλλά και ο έλεγχος συγκεκριμένων συμπεριφορών μέσα σε αυτόν. Ουσιαστικά, η ενοχοποίηση και ποινικοποίηση ατόμων ή κοινωνικών ομάδων γίνεται προκειμένου να επιτευχθεί μεγαλύτερος έλεγχος των κατώτερων τάξεων και όχι επειδή η συμπεριφορά τους έχει υπερβεί τα όρια ανοχής του κοινωνικού συνόλου. Στη συνέχεια, οι πολιτικές αυτές συμπληρώνονται από συγκεκριμένες λογικές σχεδιασμού του αστικού χώρου και των χρήσεων μέσα σε αυτόν, ορίζοντας "νόμιμες και παράνομες χρήσεις του χώρου ή ακόμη το ποιά άτομα θεωρούνται νόμιμα ή παράνομα στο χώρο" (Morelle και Tadié, 2001, 2).

Η πολιτική της μηδενικής ανοχής ανακηρύσσει, λοιπόν, την "ιερότητα των δημόσιων χώρων" ως το διακύβευμα της ομαλής ζωής στο αστικό περιβάλλον, ενάντια στην "αταξία" που προσπαθούν να προάγουν οι χαμηλότερες κοινωνικο-οικονομικές τάξεις (Wacquant 2001β, 29).

Παρίσι – Αθήνα: από τη θεωρία στην πράξη

Ας προσπαθήσουμε να δούμε όμως το πώς συνδέεται η ρητορική και η πρακτική των αιρετών διοικήσεων των πόλεων με τις κρατικές και διεθνείς πολιτικές στα θέματα ασφάλειας. Πιο συγκεκριμένα το πώς προωθούνται τα ζητήματα αυτά μέσα από το λόγο και τα έργα των δημάρχων δύο πόλεων, του Παρισιού και της Αθήνας, όχι μόνο εξαιτίας των, εν πολλοίς, κοινών χαρακτηριστικών που προβάλλουν οι δύο αυτές πόλεις στο πλαίσιο του ανταγωνισμού των πόλεων (ιστορία, τουρισμός), αλλά και της σχεδόν παράλληλης, χρονικά, διεξαγωγής των δημοτικών εκλογών σε συνθήκες οικονομικής κρίσης. Παρά τις επιμέρους ιδιαιτερότητες των δύο πόλεων, έχει ενδιαφέρον να δούμε τις πιθανές συγκλίσεις και αποκλίσεις που παρουσιάζουν οι τρόποι αντιμετώπισης αυτού του ζητήματος, από την Anne Hidalgo και τον Γιώργο Καμίνη, τους νικητές των δημοτικών εκλογών του 2014.

Αν και ο χρόνος εμφάνισης της συζήτησης για την ασφάλεια

στην πόλη διαφέρει στις δύο χώρες (Γαλλία - Ελλάδα) και κατ'επέκταση και στις δύο πόλεις, από τη δεκαετία του 1990 και μετά, ο παρονομαστής, πάνω στον οποίο κτίζονται, και στις δύο αυτές χώρες οι ρητορικές της ασφάλειας, είναι κοινός: η πολιτική μηδενικής ανοχής των ΗΠΑ, η οποία "μπολιάζεται" από την πολιτική παράδοση της εκάστοτε χώρας, δημιουργώντας, με τον τρόπο αυτό, και τις νέες εκδοχές της.

Στη Γαλλία, ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του 1970, το θέμα της ασφάλειας στην πόλη εντάσσεται στην ημερήσια διάταξη της πολιτικής ζωής. Το βασικό επιχείρημα ήταν το "κοινό αίσθημα ανασφάλειας", όπως αυτό αποτυπωνόταν σε σφυγμομετρήσεις κοινής γνώμης στον ημερήσιο τύπο. Η υποκειμενοποίηση της κοινής γνώμης των πολιτών "επέτρεπε στην πραγματικότητα την εισαγωγή του ζητήματος της παραβατικότητας (που μέχρι τότε παρέμενε αποκλειστικά στην ευθύνη της αστυνομίας), στο πολιτικό παιχνίδι" (Bonelli, 2001, 97).

Για όλη τη δεκαετία του 1980 με το πρόγραμμα "Πολιτική για την Πόλη", για την κοινωνική ανάπτυξη μη ευνοημένων περιοχών και την καλυτέρευση των συνθηκών κατοίκησης των χαμηλότερων κοινωνικό-οικονομικών στρωμάτων, αναδεικνύεται η σημασία της συμμετοχής των τοπικών κοινοτήτων στα θέματα πρόληψης. Η Έκθεση Bonnemaison (1982),[5] αποτελεί και την πρακτική υλοποίηση της θεωρητικής θέσης της σοσιαλιστικής κυβέρνησης Mitterand, για την πρόληψη της παραβατικότητας, στον αντίποδα των πρακτικών καταστολής, που θεωρούνται αναποτελεσματικές και οικονομικά ασύμφορες.

Μετά τα γεγονότα του 1990 και του 1991 σε cités διαφόρων πόλεων της Γαλλίας, εγκαινιάζεται μία νέα πολιτική ασφάλειας. Η νέα ρητορική υποβαθμίζει τα κοινωνικά αίτια και εστιάζει στις παθογένειες συγκεκριμένων τμημάτων της πόλης και στις ατομικές

5 Η έκθεση της Επιτροπής των Δημάρχων για την Ασφάλεια ιδρύθηκε το 1982, για να αναλύσει την κατάσταση "και να προτείνει μέτρα για την καταπολέμηση του αισθήματος της ανασφάλειας" (Commission des maires sur la sécurité, 1982, 9). Με την ίδρυση της συγκεκριμένης επιτροπής προωθείτο η συνεργασία μεταξύ του κεντρικού κράτους και των τοπικών κοινοτήτων για τη δημιουργία πολιτικών πρόληψης βάσει ενός συμμετοχικού συστήματος. Ο Gilbert Bonnemaison ήταν ο πρόεδρος της επιτροπής αυτής.

συμπεριφορές: "Σήμερα αναπτύσσονται στα προάστια διάφοροι τύποι κοινωνικών συμπεριφορών που δεν έχουν πια καμία σχέση με αυτούς της υπόλοιπης κοινωνίας" (Dray, 1992: 95). Η υιοθέτηση της νεοφιλελεύθερης ιδεολογίας της ατομικής ευθύνης προετοιμάζει το έδαφος για την "πολιτική της συντηρητικής κυβέρνησης που έρχεται στην εξουσία το 1993: ασφάλεια, έλεγχος της μετανάστευσης και οικονομική ανάπτυξη" (Bonelli, 2008: 98).

Οι βουλευτικές εκλογές του 1997, σηματοδοτούν τη συντηρητική μεταστροφή της γαλλικής αριστεράς στα θέματα της ασφάλειας. Κατά την προεδρία του Lionel Jospin, το αίσθημα ανασφάλειας δίνει τη θέση του στην ίδια την ανασφάλεια, και συνεχώς επιβεβαιώνεται με πληθώρα στατιστικών στοιχείων. Έκτοτε, το ζήτημα της ασφάλειας στην πόλη παίρνει κυρίαρχη θέση στον πολιτικό λόγο, αποκτώντας ιδιαίτερες διαστάσεις στην περίοδο θητείας του Nicolas Sarkozy ως Υπουργού Εσωτερικών.

Στο επίπεδο της τοπικής αυτοδιοίκησης, κατά τη μακρόχρονη δημαρχία του σοσιαλιστή Bertrand Delanoë (2001-14),[6] η πολιτική της ασφάλειας δεν συνιστά προτεραιότητα για το δήμο του Παρισιού, για ιδεολογικούς αλλά και διοικητικούς λόγους.

Όμως, στο πρόγραμμα της Anne Hidalgo, η ασφάλεια αποτελεί μία από τις επτά προτεραιότητές της. Οι γενικές κατευθύνσεις που εισηγείται αναπτύσσονται σε ξεχωριστό κεφάλαιο του προγράμματός της: δημιουργία διαλόγου μεταξύ της αστυνομίας, των δημαρχείων, της δικαιοσύνης και των πολιτών, ενίσχυση της κοινωνικής συνοχής, μάχη ενάντια στις διακρίσεις, εμπέδωση κλίματος ηρεμίας και ασφάλειας μέσω του καθημερινού περιβάλλοντος αλλά και συντονισμός των μέσων για την πρόληψη και την κοινωνική ένταξη των παραβατών. Συνολικά, επικυρώνει τη συνεργασία του εθνικού με το τοπικό και εξατομικεύει την υπευθυνότητα του πολίτη στην

6 Ο B. Delanoë εκλέχθηκε πρώτη φορά δήμαρχος το 2001, ως υποψήφιος της Gauche Plurielle (Ενωμένη Αριστερά, που αποτελείτο από το σοσιαλιστικό κόμμα, το κομμουνιστικό κόμμα και το κόμμα των πρασίνων). Ήταν η πρώτη φορά, μετά την Παρισινή Κομμούνα, όπου μία αριστερή συμμαχία κέρδιζε το δήμο του Παρισιού. Πριν από τις εκλογές, ο Delanoë υπήρξε για πολλά χρόνια ενεργό μέλος του σοσιαλιστικού κόμματος και συνεργάτης του F. Mitterrand. Η πολιτική καριέρα του στο δήμο του Παρισιού είχε ήδη ξεκινήσει από τα τέλη της δεκαετίας του 1970.

επιτήρηση, θεωρώντας την ασφάλεια ως μέγιστο δικαίωμά του. Αν και προτάσσει την πρόθεσή της για "καλύτερη πρόληψη των αιτιών της παραβατικότητας" (Hidalgo, 2014: 77), στην πραγματικότητα το βάρος δίνεται στην ίδια την επιτήρηση ως βασικό εργαλείο της ασφάλειας. Τελικά, τα όποια κοινωνικά προτάγματα παραμένουν δευτερεύοντα μπροστά στην ανάγκη για δημιουργία ενός "ασφαλούς" Παρισιού που θέλει να μπει δυναμικά στην κούρσα του διεθνούς ανταγωνισμού των πόλεων.

Στην Ελλάδα η πολιτική της "μηδενικής ανοχής" εμφανίζεται αρχικά στα τέλη της δεκαετίας του 1990, με βασικό εισηγητή τον τότε υπουργό Δημόσιας Τάξης, Μιχάλη Χρυσοχοΐδη (1999-2003), υιοθετώντας, στο πρόγραμμά του "Ασφαλείς Πόλεις", τις αρχές του προγράμματος του Giuliani.

Οι Ολυμπιακοί Αγώνες του 2004, επιβάλλουν ως ανάγκη την δημιουργία ασφαλούς περιβάλλοντος, με δεδομένη και την αντιτρομοκρατική "ψύχωση" που κατέλαβε το δυτικό κόσμο μετά το χτύπημα της 11ης Σεπτεμβρίου 2001. Το νέο σχέδιο "Πόλεις", στοχεύει στη βελτίωση του αισθήματος ασφάλειας, με την αντιμετώπιση της μικροεγκληματικότητας. Παράλληλα επιχειρείται η διαρκής ενίσχυση του ρόλου του Υπουργείου Δημόσιας Τάξης και Προστασίας του Πολίτη, στα σχέδια ανάπτυξης του αστικού χώρου.

Ο κυρίαρχος λόγος κατασκευάζει όλο και περισσότερο φοβικά σύνδρομα απέναντι σε συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες, που δυνητικά απειλούν την ασφάλεια των πολιτών. Μετά τα γεγονότα του Δεκεμβρίου του 2008, οι κοινωνικές και πολιτικές διαμαρτυρίες μπαίνουν στο στόχαστρο, "ως απειλή για την κανονικότητα της κοινωνικής ζωής στην πόλη" (Σουλιώτης και Κανδύλης, 2013: 447). Ήδη από τις αρχές του 2010, τμήματα ή ακόμη και ολόκληρο το κέντρο χαρακτηρίζονται "γκέτο". Το σχέδιο της Επιτροπής Περιβάλλοντος της Βουλής για την ανασυγκρότηση του κέντρου της Αθήνας (2010), εφιστά την προσοχή στην "διαρκή υποβάθμιση" του κέντρου (Καρτάλης, 2010).

Η πρώτη "αυτοδύναμη" παρουσία της δημοτικής αρχής στη δημόσια συζήτηση για την ασφάλεια είναι το πρόγραμμα "Α.Θ.Η.Ν.Α.Ι. - Ιστορικό Κέντρο", επί δημαρχίας Νικήτα Κακλαμάνη. Σημαντική παράμετρος του νέου σχεδίου είναι η χαρτογράφηση της

παραβατικότητας στην Αθήνα, η οποία στην ουσία "εδαφικοποιεί" τα αίτια της ανασφάλειας, ως παθογένειες συγκεκριμένων τμημάτων της πόλης, ποινικοποιώντας, ουσιαστικά, κοινωνικά προβλήματα, όπως η έλλειψη στέγης, η οικονομική μετανάστευση κ.ά.

Τελικά, τα προβλήματα που καλούνται να επιλύσουν οι δήμαρχοι στην κάθε πόλη διαφέρουν, όχι μόνο ως προς την τάξη μεγέθους, αλλά ως προς το ίδιο το περιεχόμενό τους. Έτσι, στην περίπτωση του Παρισιού, και εφόσον οι "ευαίσθητες" περιοχές βρίσκονται στην περιφέρεια του κέντρου της πόλης, ο λόγος εστιάζει κυρίως στους κινδύνους που πλήττουν την εικόνα της ίδιας της πόλης ως τουριστικό προϊόν. Έτσι, δημιουργούνται οι ειδικές αστυνομικές ομάδες για την επιτήρηση στους τουριστικούς χώρους και η "ομάδα για το πράσινο και ενάντια στο θόρυβο", για τη διατήρηση της καθαριότητας και της ηρεμίας στο δημόσιο χώρο και ειδικά σε περιοχές με έντονη νυχτερινή ζωή. Ωστόσο, μετά τα τρομοκρατικά χτυπήματα στο κέντρο του Παρισιού, αλλά και το κίνημα ενάντια στον εργασιακό νόμο, οι διαδηλώσεις εμφανίζονται ως κεντρικό πρόβλημα για την γαλλική πρωτεύουσα.

Όσον αφορά στην Αθήνα οι κίνδυνοι φαίνεται να είναι η μετανάστευση, η φτώχεια, οι άστεγοι και οι κοινωνικές αναταραχές που συνοδεύουν τη διαχείριση της οικονομικής κρίσης και εμφανίζονται έντονα στο ίδιο το κέντρο της πόλης. Ιδιαίτερα το ζήτημα των μεταναστών παίρνει κυρίαρχες διαστάσεις μεταθέτοντας τη συζήτηση των επιπτώσεων της οικονομικής κρίσης στην "κάθαρση" του αστικού περιβάλλοντος, ως εάν η "πάταξη" της "παράνομης" μετανάστευσης να συνιστά βασικό προαπαιτούμενο των "μεταρρυθμίσεων" για την αντιμετώπιση της κρίσης.

Ενδεικτικά των παραπάνω κατευθύνσεων είναι και τα παρακάτω παραδείγματα:

Πρώτον, το Σχέδιο Δράσης για το Κέντρο της Αθήνας (2011), που εκπονείται από το δήμο Αθηναίων σε στενή συνεργασία, μεταξύ άλλων, και με το υπουργείο Προστασίας του Πολίτη. Εκτός από το Ειδικό Σχέδιο Αστυνόμευσης, προβλέπονται και ειδικά μέτρα για τους μετανάστες. Προκηρύσσεται μελέτη καταγραφής του πληθυσμού των μεταναστών στην Αθήνα, με παραδοτέο "Χάρτη Μεταναστών", που θα σημειώνει, εκτός από δημογραφικά στοιχεία

και "ενδεχόμενες παραβατικές συμπεριφορές".

Δεύτερον, στο Σχέδιο Ολοκληρωμένης Αστικής Παρέμβασης (ΣΟΑΠ, 2013), επιδιώκεται ρητά, μεταξύ άλλων, η αποκατάσταση του κοινωνικού, οικονομικού και πολιτισμικού χαρακτήρα του κέντρου, ο περιορισμός του αριθμού των μεταναστών και η αποκατάσταση της ασφάλειας και της νομιμότητας. Η συνεχής αναφορά στην ιστορικότητα του κέντρου της πόλης, το παρουσιάζει ως ένα χώρο με ιστορικά ομοιογενή πληθυσμιακή σύνθεση, που ακριβώς απειλείται από την παρουσία των μεταναστών, δηλαδή ανθρώπων που δεν έχουν σχέση με αυτή την ιστορικότητα. Με το συνεχή χαρακτηρισμό των μεταναστών ως "παράνομοι", τα συγκεκριμένα άτομα εντάσσονται στη γενικότερη σφαίρα της ανομίας, και άρα δυνητικά αποτελούν βασικά υποκείμενα των παραβατικών συμπεριφορών. Όμως, η σχέση των μεταναστών με την παραβατικότητα δεν είναι ευθέως ανάλογη.

Τρίτον, η ένταξη της Αθήνας στο πρόγραμμα του Ιδρύματος Ροκφέλερ για τις 100 Ανθεκτικές Πόλεις, αναδεικνύει και το τι θεωρείται ως "πρόκληση" για την Αθήνα. Οι Πρόσφυγες και οι Κοινωνικές Αναταραχές εμφανίζονται ως "απρόσμενες κρίσεις", απέναντι στις οποίες το Γραφείο Ανθεκτικότητας του Δήμου καλείται να αναπτύξει πρόγραμμα δράσης.

Όσον αφορά στο Παρίσι και στο πρόγραμμα της Anne Hidalgo, η παραπάνω επιχειρηματολογία απουσιάζει, δεδομένου ότι οι πληθυσμοί αυτοί έχουν ήδη, εδώ και πολλές δεκαετίες, εξωθηθεί εκτός της πρώτης ζώνης του Παρισιού, μαζί με τα χαμηλότερα στρώματα, δίνοντας το χώρο τους στα μεσαία και ανώτερα στρώματα.

Σχετικά με το προσφυγικό ζήτημα, αξιομνημόνευτο είναι το κοινό άρθρο των δημάρχων Αθήνας, Παρισιού και Ρώμης,(13/5/2015). Στο συγκεκριμένο άρθρο, παρά τις κατ'επίφαση κοινωνικές ανησυχίες των δημάρχων σχετικά με τους πρόσφυγες που, ως "θύματα αιματηρών ταραχών και πολιτικής αστάθειας", έρχονται προς την Ευρώπη, εφιστούν την προσοχή στο θέματα ασφάλειας των πόλεών τους, συνδέοντας τις προσφυγικές ροές με τα πρώτα τρομοκρατικά χτυπήματα στο Παρίσι. Έτσι, ζητούν "οι μεγάλες ευρωπαϊκές πόλεις να διαδραματίσουν ενεργό ρόλο στις

εργασίες της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και των κυβερνήσεων για την διαμόρφωση της Ευρωπαϊκής Ατζέντας για τη Μετανάστευση", δεδομένου ότι βασικοί στόχοι των πόλεων είναι "η ασφάλεια των πολιτών, η ρύθμιση των μεταναστευτικών ροών και η προστασία των συνόρων μας".

Μετά και την εντατικοποίηση του προσφυγικού ζητήματος κατά τον τελευταίο χρόνο, ο Γ. Καμίνης έχει πολλές φορές μιλήσει για την ανάγκη απομάκρυνσης των προσφύγων από το κέντρο της Αθήνας, με αποκορύφωμα την συνέντευξή του στον ΣΚΑΙ, στις αρχές Μαρτίου 2016: "Για να δώσουμε χώρο ως δήμος Αθηναίων για τους πρόσφυγες πρέπει να αδειάσει η πλατεία Βικτωρίας. Πρέπει να τελειώνουμε με αυτό το αίσχος".

Ένας άλλος κίνδυνος που προβάλλεται έντονα στην συζήτηση για την ασφάλεια στην Αθήνα, είναι οι κοινωνικές διαμαρτυρίες. Η ποινικοποίησή τους αφαιρεί από το δημόσιο χώρο το χαρακτήρα του ως πεδίο κοινωνικών συγκρούσεων. Τα λόγια του Γ. Καμίνη για την "αντιστροφή της εικόνας των σπασμένων μαρμάρων του Συντάγματος και των καμένων κτιρίων" (Καμίνης, 2014, 46), στερούν από τις διαμαρτυρίες, τον κοινωνικο-πολιτικό τους χαρακτήρα, και τις καθιστούν πηγές καταστροφής του αστικού περιβάλλοντος. Μάλιστα ο Δήμος καταθέτει σχετική πρόταση νόμου για τις υπαίθριες συναθροίσεις, η οποία και υιοθετείται από την τρικομματική κυβέρνηση (ΠΔ 120/2013). Ο περιορισμός των "μικρών διαδηλώσεων" αναδεικνύει και τις αξίες που διαφυλάσσονται κατά προτεραιότητα και αφορούν κυρίως στην εμπορική δραστηριότητα και στον τουρισμό.

Στο Παρίσι, μετά την κατάσταση εκτάκτου ανάγκης και ειδικά με την ανάδυση του κινήματος ενάντια στον νέο εργασιακό νόμο, οι κοινωνικές διαμαρτυρίες εντάσσονται στον πολιτικό λόγο ως απειλή για την ηρεμία της πόλης. Είναι χαρακτηριστικό ότι με το στρατιωτικό νόμο η μόνη επιτρεπτή κοινωνική αντίδραση είναι οι διαδικτυακές καταγγελίες (petitions). Η κατάσταση εκτάκτου ανάγκης παρατάθηκε τον Φεβρουάριο του 2016, τον ίδιο μήνα που κατατέθηκε και το νομοσχέδιο για την αλλαγή του εργασιακού κώδικα.

Έτσι, και με δεδομένη την τεράστια ένταση της αστυνομικής

βίας που παρατηρείται σε ολόκληρη τη Γαλλία, εκτός από την απαγόρευση συμμετοχής «συγκεκριμένων ατόμων» στις διαδηλώσεις, , σε διάφορες πόλεις της Γαλλίας (π.χ. Nantes), απαγορεύονται γενικά και οι διαδηλώσεις. Η "διατήρηση της τάξης" - που είναι φαινομενικά η αποστολή της αστυνομίας στις διαδηλώσεις - έχει, πλέον, μετατραπεί σε μια στρατηγική "κατάσχεσης" του δημόσιου χώρου. Η Anne Hidalgo έχει κατ'επανάληψη τοποθετηθεί ενάντια στις Ολονυκτίες, οι οποίες όπως δηλώνει καταλαμβάνουν δημόσιους χώρους που θα έπρεπε να είναι ανοικτοί και προσβάσιμοι για όλους τους πολίτες και όχι μόνο για τους διαδηλωτές.

Τέλος, και στις δύο περιπτώσεις που μελετήσαμε, η ανάγκη για ασφάλεια εμφανίζεται ως άμεσο αίτημα των ίδιων των κατοίκων των πόλεων, το οποίο οι δήμαρχοι, προβάλλουν ως σοβαρό στοιχείο κατά το σχεδιασμό των πολιτικών τους. Ωστόσο, η προβολή της κοινής γνώμης ως νομιμοποιητικό πλαίσιο των όποιων παρεμβάσεων για την ασφάλεια σε τοπικό επίπεδο, είναι κατ' επίφαση δημοκρατική, ή, "αφελώς δημοκρατική", διότι αυτή δεν μπορεί θεωρηθεί ομόφωνη και ομοιογενής (Bourdieu, 1973)

Οδηγούμαστε, λοιπόν, στη ρεβανσιστική λογική της "ανάκτησης του δημόσιου χώρου", ο οποίος γίνεται αντιληπτός ως "επικίνδυνος". Η "ανάκτηση" αυτή αφορά οποιονδήποτε, κάθε φορά, ενοχλεί, από τις πορείες και τις διαδηλώσεις, τους μετανάστες και τους άστεγους, ως τους νέους που ενοχλούν μένοντας έξω ως αργά.

Ενάντια στην άποψη που υποστηρίζει ότι ο χώρος γεννά συγκεκριμένες συμπεριφορές, και ενάντια στην προσπάθεια απονομιμοποίησης και καταστολής της συλλογικής κινητοποίησης μέσω του ελέγχου του δημόσιου χώρου, τα αίτιά τους παραμένουν βαθιά κοινωνικά και πολιτικά. Αυτό που πιθανόν μπορεί να γεννήσει ο χώρος είναι οι μνήμες που τον συνδέουν με γεγονότα και κοινωνικούς αγώνες, αποτυπωμένα στη συλλογική συνείδηση. Έτσι, ακόμη και με τον πλήρη έλεγχο του δημόσιου χώρου, το πείραμα της νεοφιλελεύθερης πρότασης για την "ασφαλή" πόλη δεν μπορεί να εγγυηθεί την επιτυχία του, διότι, "οι επαναστάσεις προκύπτουν από πολιτικές καταστάσεις, κι όχι από κάποια πολεοδομική ευκολία για εξέγερση. [...]" (Hobsbaum, 1973).

Βιβλιογραφία

Ξενόγλωσση

Bonelli L. (2001). Renseignements généraux et violences urbaines. Actes de la recherche en sciences sociales, Vol. 136-137: Nouvelles formes d'encadrement. σ. 95-103.

Bonelli L. (2008). La France a peur. Une histoire sociale de l' 'insécurité'. La Découverte / Poche, Παρίσι

Bourdieu P. (1973). L'opinion publique n'existe pas. Les temps modernes, 318, σ. 1292-1309

Branton W.J., Giuliani R. W., N.Y. Police Department (1994). Police Strategy No 5: Reclaiming the Public Spaces of New York. Police Department, City of New York

Dray J. (1992). Έκθεση σχετικά με τη βία των νέων στα προάστια, παρουσιάστηκε στη γαλλική βουλή στις 25 Ιουνίου 1992

Harcourt B. E., Ludwig J. (2006). Broken Windows: New Evidence from New York City and a Five-City Social Experiment, University of Chicago Law Review, Vol. 73, σ. 272-320

Hobsbawm E.J. (1973). Cities and Insurrections (https://libcom.org/library/cities-and-insurrections-eric-j-hobsbawm)

Jacobs J. (1961). The Death and Life of Great American Cities, Random House, New York, 1961 Morelle M., Tadié J. (2001). Pratiques de sécurité en ville: introduction, Justice Spatiale, No 4, Security Practices in Cities (http://www.jssj.org/article/pratiques-de-securite-en-ville-introduction/)

Park R.E., Burgess E.W., McKenzie R.D. (²1984). The City. The University of Chicago Press, Chicago and London, 1925 [1984].

Smith N. (2002). New Globalism, New Urbanism: Gentrification as global urban strategy. Antipode, 34:3, σ. 427- 250

Wacquant L. (2001α). Penalisation of Poverty and the Rise of Neo-Liberalism. European Journal on Criminal Policy and Research, No 9, Kluwer Academic Publishers, Netherlands, σ. 401-412

Wacquant L. (2008). Ordering Insecurity: Social Polarization and the Punitive Upsurge. Radical Philosophy Review, volume 11, number 1, σ. 9-27

Wilson, J. Q., Kelling G., Broken Windows: The police and neighbourhood safety. Atlantic Monthly, Μάρτιος 1982 (http://www.theatlantic.com/doc/198203/broken-windows).

Ελληνική

Deleuze G. (2001). Οι κοινωνίες του ελέγχου. Στο: Η Κοινωνία του Ελέγχου, Ελευθεριακή Κουλτούρα, Αθήνα, σ. 9-16

Engels F. (1974). Η Κατάσταση της Εργατικής Τάξης στην Αγγλία, μέρος Α', εκδ. Μπάυρον, Παγκόσμια Βιβλιοθήκη - Κοινωνιολογία, Αθήνα

Μίχα Ε. (2007). Η πολιτική για την ασφάλεια στις πόλεις και οι συνέπειές της στη σημασία του δημόσιου χώρου, Σύγχρονα Θέματα, τεύχος 98, Ιούλιος- Σεπτέμβριος, σ. 81-87

Σουλιώτης Ν., Κανδύλης Γ. (2013) Αστικές πολιτικές στην Αθήνα την εποχή της κρίσης, πρακτικά Συνεδρίου "Μεταβολές και Ανασημασιοδοτήσεις του Χώρου στην Ελλάδα της Κρίσης", Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Τμήμα Αρχιτεκτόνων, 1-3/11/2013, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Θεσσαλίας, σ. 445-453

Wacquant L. (2001β). Οι φυλακές της μιζέριας, μτφρ Κ. Διαμαντάκου, πρόλογος Ν. Παναγιωτόπουλος, εκδόσεις Πατάκης / Λόγοι Δράσης, Αθήνα

Σχέδια/Προγράμματα

Δήμος Αθηναίων, πρόγραμμα Α.Θ.Η.Ν.Α.Ι.–Ιστορικό Κέντρο, Ασφάλεια και Παραβατικότητα στον Δήμο Αθηναίων, 2010

Σχέδιο Δράσης για το Κέντρο της Αθήνας (http://government.gov.gr/wp-content/uploads/2011/05/ χέδιο-Δράσης-για-το-Κέντρο-της-Αθήνας.pdf)

Εργαστήριο Πολεοδομικού και Χωροταξικού Σχεδιασμού Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, Διερεύνηση Ολοκληρωμένης Αστικής Παρέμβασης στο κέντρο της Αθήνας - Α2 Πλήρης πρόταση και Πρόγραμμα Δράσης, Δεκέμβριος 2013

Δήμος Αθηναίων, 100 ResilientCities, ιστοσελίδα του προγράμματος (http://www.100resilientcities.org/resilience#/-_Yz46M-Dg7OCdpPTEocz5j/)

Commission des maires sur la sécurité (1982). Face à la délinquance: prévention, répression, solidarité, rapport au Premier Ministre. La documentation Française

Hidalgo A. (2014) Paris qui ose. Mon Projet pour Paris, 2014-2020 (http://issuu.com/oserparis/docs/prog-0412-rvb)

Καμίνης Γ., Αθήνα 2014-2019, Το Πρόγραμμά μας - το Όραμά μας, Προεκλογικό πρόγραμμα του συνδυασμού του Γ. Καμίνη, Δικαίωμα στην Πόλη, για τις δημοτικές εκλογές του 2014

Αρθρογραφία στον Τύπο

Καμίνης Γ., Marino I., Hidalgo A. "Οι μετανάστες και οι πόλεις", Τα Νέα, 13/05/2015

Καρτάλης Κ. "Ιστορικό κέντρο της Αθήνας: Ποσοτική τεκμηρίωση μιας διαρκούς υποβάθμισης", 26/1/2010, (http://www.skai.gr/news/opinions/article/136226/ΙστορικόκέντροτηςΑθήναςΠοσοτική τεκμηρίωσημιαςδιαρκούςυποβάθμισης/)

Μίχα Ε. (2014). Ιδιωτικοποίηση και περιχαράκωση. Ή γιατί παραμένει επίκαιρη η συζήτηση για τις οχυρωμένες κοινότητες, Δρόμος της Αριστεράς, Φύλλο 217.

VII.

Διεπιστημονικές προσεγγίσεις του εγκληματικού ζητήματος

Παναγιώτα Μπαλή και Αθανάσιος Δουζένης

Εφηβεία και παραβατική συμπεριφορά

Εισαγωγή

Η εφηβεία αποτελεί μεταβατική περίοδο ανάπτυξης από την παιδική ηλικία στην ενηλικίωση. Οι αλλαγές, τόσο βιολογικές, όσο και συναισθηματικές είναι εμφανείς. Η περίοδος αυτή χαρακτηρίζεται από πληθώρα προβλημάτων και έχει σαν επακόλουθο ακραίες και παρορμητικές συμπεριφορές.

Ο έφηβος αποτελεί μοναδική ανθρώπινη ύπαρξη και όχι απλώς το στάδιο πριν την ενηλικίωση. Αυτή το ηλιακό φάσμα εμφανίζει ιδιαιτερότητες και έχει τη δική του λογική και προσωπικότητα. Αυτή η σκέψη έχει σαν συνέπεια την προσέγγισή του με έναν εξειδικευμένο τρόπο, με την έννοια ότι η προσωπικότητά του και οι ψυχικές του ιδιότητες και λειτουργίες συνεχώς αναμορφώνονται, εξελίσσονται και επηρεάζονται από το περιβάλλον. Η παραβατικότητα ανηλίκων εμφανίζεται παγκοσμίως και αποτελεί φαινόμενο ατομικό και κοινωνικό με έντονες δυσκολίες ως προς τη μελέτη του.

Η Ψυχιατροδικαστική Εφήβων αναφέρεται στην αλληλεπίδραση μεταξύ της ψυχικής διαταραχής, της επικινδυνότητας και της παραβατικής συμπεριφοράς, στοχεύοντας στην αξιολόγηση και τη θεραπευτική αντιμετώπιση αυτών των καταστάσεων. Οι ατομικές ανάγκες του ανηλίκου παραβάτη, το αναπτυξιακό του προφίλ και οι οικογενειακές συνθήκες στις οποίες μεγαλώνει φαίνεται να διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο. Στις υπηρεσίες ψυχικής υγείας παιδιών και εφήβων στις οποίες παραπέμπονται οι έφηβοι ή βρίσκονται υπό παρακολούθηση ενδέχεται να εμφανίζουν επικίνδυνες συμπεριφορές, όπως αυτοτραυματιστικές συμπεριφορές, έμμονες ιδέες επιθετικότητας και σεξουαλικές συμπεριφορές που χρήζουν

αξιολόγηση και αντιμετώπιση. Επομένως, η Ψυχιατροδικαστική Εφήβων στοχεύει στη μείωση των αρνητικών επιπτώσεων της ψυχιατρικής διαταραχής και των κοινωνικών και περιβαλλοντικών παραγόντων που την ενισχύουν προκειμένου να μειωθεί η επικινδυνότητα εκδήλωσης παραβατικής συμπεριφοράς.

Εννοιολογική Προσέγγιση της Παραβατικότητας Ανηλίκων

Η παραβατικότητα ανηλίκων αναπτύχθηκε ως ένα κοινωνικό θέμα κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα, όταν άτομα εφηβικής ηλικίας άρχισαν να αγνοούν τους νόμους και τους κοινωνικούς κανόνες (Sheldon & Hussong, 2003).

Η εμφάνιση της εφηβικής παραβατικότητας έχει αλλάξει άρδην με την πάροδο του χρόνου και το νομικό σύστημα έχει αρχίσει να την αντιμετωπίζει πιο αυστηρά.

Το ενδιαφέρον για το ζήτημα της νεανικής παραβατικότητας είναι αυξανόμενο και συνδέεται με την επιθετικότητα, την κατάχρηση ουσιών, τα προβλήματα ψυχικής υγείας και τη διατάραξη της ανάπτυξης.

Η παραβατικότητα ανηλίκων τεχνικά είναι ένας νομικός όρος και αναφέρεται σε μία ή πολλαπλές πράξεις που παραβιάζουν το νόμο από άτομα που είναι ανήλικοι (Agnew, 2005). Οι παραβάσεις των ανηλίκων περιλαμβάνουν αδικήματα, όπως να το σκάει ο ανήλικος από το σπίτι, να οδηγεί, ενώ απαγορεύεται, να καταναλώνει οινόπνευμα και να φεύγει από το σχολείο (Agnew, 2005).

Ο πρώτος νόμος για τη νεανική παραβατικότητα ψηφίστηκε στο Σικάγο, Ιλλινόις, το 1899 και τότε αναπτύχθηκε επίσημα ο όρος παραβατικότητα ανηλίκων (Shoemaker, 2005). Σύμφωνα με το λεξικό Merriam-Webster μια παραβατική πράξη ορίζεται ως η «συμπεριφορά που δεν είναι σε συμφωνία με τις αποδεκτές συμπεριφορές ή το νόμο» (Merriam-Webster, 2006).

Ο όρος παραβατική συμπεριφορά εκφράζει «την απόκλιση και την έκτροπη συμπεριφορά ατόμων. Η συμπεριφορά αυτή δεν λαμβάνει πάντοτε την μορφή αξιόποινης εγκληματικής πράξης, ενώ σε μεγάλη έκταση δεν αποκαλύπτεται και δεν καταγγέλλεται από τα θύματά της, από τις οικογένειες των δραστών και το κοινωνικό

περιβάλλον» (Μαυρόγιαννης, 2003).

Η παραβατικότητα ανηλίκων θεωρείται μορφή αντικοινωνικής και παρεκκλίνουσας συμπεριφοράς απέναντι στην πρόκληση εναντίον των αρχών και της εξουσίας και επικινδυνότητα απέναντι στην προσωπική τους ασφάλεια (Kraus, 1977).

Από την άλλη, σύμφωνα με τον Πανούση κάθε εγκληματική, βίαιη ή επιθετική πράξη προβάλλει το δικό της συμβολισμό, ωστόσο στις περισσότερες μορφές νεανικής αντικοινωνικής συμπεριφοράς, υποκρύπτεται η ανάγκη ενηλικίωσης, μέσω της βίας και υποταγής του άλλου και της υιοθέτησηςεναντιωματικών αξιών από τις επικρατούσες.

Επίσης, είναι ιδιαίτερα σημαντικό να τονιστεί ότι η Σπινέλλη πρότεινε τη χρήση του όρου «παραβάτης» και «παραβατικότητα ανηλίκων», αντί για τον όρο «εγκληματίας»,προκειμένου να αποφευχθεί ο στιγματισμός του ανηλίκου.

Οι μορφές νεανικής παραβατικότητας είναι κυρίως ήπιες και αφορούν αδικήματα όπως παράνομη οδήγηση, κλοπές, αρπαγές τσαντών, ληστείες, χρήση και διακίνηση τοξικοεξαρτησιογόνων ουσιών, καθώς και βίαιη επιθετική συμπεριφορά στους δρόμους. Σοβαρότερα ποινικά αδικήματα που συμβαίνουν κατά κύριο λόγο σε χώρες του εξωτερικού αφορούν ανθρωποκτονίες και δολοφονίες εις βάρος συμμαθητών τους και σε σχολεία.

Αιτιολογικοί Παράγοντες της Εφηβικής Παραβατικότητας

Η ανάπτυξη των παιδιών και η ανάπτυξη της παραβατικής συμπεριφοράς συσχετίζεται άμεσα μετις ατομικές, κοινωνικές και περιβαλλοντικές συνθήκες, όπως και με τις αλληλεπιδράσεις αυτών, καθώς επηρεάζουν τη συμπεριφορά τους. Η συμπεριφορά γενικότερα, και η αντικοινωνική και παραβατική συμπεριφορά ειδικότερα, είναι συνέπεια μιας πολύπλοκης αλληλεπίδρασης ατομικών, βιολογικών, γενετικών και περιβαλλοντικών παραγόντων, που ξεκινά κατά την εμβρυϊκή ανάπτυξη και συνεχίζεται σε όλη τη ζωή του ατόμου (Bock & Goode, 1996).

Αν και η παρουσία πολλών κινδύνων ενυπάρχει τη ζωή πολλών παιδιών, αυτά φθάνουν στην ενηλικίωση χωρίς ενδείξεις σοβαρής παραβατικής συμπεριφοράς. Λαμβάνοντας υπόψη τους παράγοντες

κινδύνου είναι δυνατός ο εντοπισμός των παιδιών εκείνων που χρήζουν παρεμβάσεων πρόληψης. Ωστόσο, δεν είναι εφικτό κάτι τέτοιο νακαταδείξει τα παιδιά εκείνα που θα γίνουν σοβαροί ή χρόνιοι παραβάτες. Σε έρευνες έχει παρατηρηθεί ότι οι περισσότεροι ενήλικες εγκληματίες είχαν ιστορικό παραβατικής συμπεριφοράς ως παιδιά και έφηβοι. Ωστόσο, η παραβατική αυτή συμπεριφορά των παιδιών και των εφήβων ενδέχεται να αυξάνει τις πιθανότητες εκδήλωσης παραβατικής συμπεριφοράς στην ενήλικη ζωή, ωστόσο δεν αποτελεί κατά κανέναν τρόπο ενδεικτικό στοιχείο ότι θα γίνουν ενήλικες εγκληματίες (Robbins, 1978).

Παράγοντες Κινδύνου

Για την εκδήλωση παραβατικής συμπεριφοράς κάθε ατομικός παράγοντας ενδέχεται να συνεισφέρει σε μικρό ποσοστό στην αύξηση του κινδύνου. Ωστόσο, όσους περισσότερους παράγοντες κινδύνου βιώνει ένα παιδί ή έφηβος, τόσο αυξάνεται ο κίνδυνος για την εκδήλωση της παραβατικής συμπεριφοράς.

Οι παράγοντες κινδύνου που συσχετίζονται με την εκδήλωση παραβατικής συμπεριφοράς αφορούν τους κινδύνους σε ατομικό επίπεδο, στους οποίους συμπεριλαμβάνονται οι βιολογικοί, ψυχολογικοί, συμπεριφορικοί και γνωστικοί παραγόντων, τους παράγοντες κινδύνου του κοινωνικού επιπέδου που εμπεριέχουν την οικογένεια και τις σχέσεις συνομηλίκων και τους περιβαλλοντικούς παράγοντες κινδύνου που συμπεριλαμβάνουν το σχολείο και τη γειτονιά. Οι παράγοντες αυτοί ατομικοί, κοινωνικοί, περιβαλλοντικοί αλληλεπιδρούν μεταξύ τους και οδηγούν στην εκδήλωση ή μη της παραβατικής συμπεριφοράς.

Ατομικοί παράγοντες και χαρακτηριστικά που έχουν συσχετιστεί με την ανάπτυξη της παραβατικότητας ανηλίκων είναι η ηλικία, το φύλο, οι επιπλοκές κατά τη διάρκεια της εγκυμοσύνης και του τοκετού καιη χαμηλή νοημοσύνη.

Ορισμένοι παράγοντες λειτουργούν πριν από τη γέννηση (προγεννητική περίοδος) ή κοντά σε αυτήν την περίοδο, κατά τη διάρκεια και λίγο μετά τη γέννηση (περιγεννητική περίοδος). Επίσης, ορισμένοι από αυτούς εντοπίζονται στην πρώιμη παιδική ηλικία και άλλοι ενδέχεται να είναι εμφανείς στα τέλη της παιδικής ηλικίας

ή της εφηβείας. Χρειάζεται μελέτη της ανάπτυξης του ατόμου σε αλληλεπίδραση με το περιβάλλον προκειμένου να εκτιμηθεί πλήρως η ανάπτυξη αυτών των ατομικών χαρακτηριστικών και η συσχέτισή τους με την παραβατικότητα.

Η ιδιοσυγκρασία και ο χαρακτήρας φαίνεται να συσχετίζονται με την εκδήλωση παραβατικής συμπεριφοράς. Έφηβοι με δύσκολη ιδιοσυγκρασία και χαρακτήρα, καθώς και με χαμηλή αυτοεκτίμηση ή χαμηλή αυτοαποτελεσματικότητα (low self efficacy expectations) έχουν αυξημένο κίνδυνο εκδήλωσης παραβατικής συμπεριφοράς (Windle, 1992; Patterson, DeBaryshe & Ramsey, 1989). Έρευνες έχουν υποστηρίξει ότι τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας, όπως η κοινωνικότητα, η αισιοδοξία, η εκφραστικότητα, η ενσυναίσθηση, η αυτοπεποίθηση, η χαμηλή αυτοεκτίμηση, ο ελέγχος, το υποστηρικτικό δίκτυο, έχουν θετική επίδραση στην απόδοση του παιδιού στο σχολείο και στην ψυχική ανθεκτικότητά του απέναντι σε στρεσσογόνα γεγονότα (Greeff & Ritman, 2005, Shiner, 2000). Επίσης, οι έφηβοι αυτοί εμφανίζουν μειωμένο κίνδυνο εκδήλωσης ψυχιατρικών διαταραχών και βίαιων και εγκληματικών συμπεριφορών στην νεαρή ενήλικη περίοδο (Bromley, Johnson & Cohen, 2006).

Η παρορμητικότητα επίσης αποτελεί προβλεπτικό παράγοντα εκδήλωσης παραβατικής συμπεριφοράς. Σύμφωνα με τον Farrington (2002) η παρορμητικότητα, η ανικανότητα για αναβολή της ευχαρίστησης, η επιθετικότητα και η χρήση ουσιώναποτελούν παράγοντες επικινδυνότητας στην εκδήλωση παραβατικότητας.

Η παραβατικότητα παρουσιάζεται σε υψηλότερο ποσοστό στα αγόρια ως έκφραση του ανδρισμού τους μέσα από την επιθετικότητα (Brown, 1998), καθώς και στο σχολείο εκδηλώνουν υψηλότερα ποσοστά βίας σε σχέση με τα κορίτσια με αποτέλεσμα τη σχολική αποτυχία και την εγκατάλειψη του σχολείου που οδηγεί στην αντικοινωνική συμπεριφορά (Wiesner & Silbereisen, 2003, Martin & Hoffman, 1990, Patterson et al. 1989).Ακόμη, η ανατροφή των αγοριών από τους γονείς και ο ρόλος που τους αποδίδουν ως προς τη σεξουαλική τους ταυτότητα και το πρότυπο του πατέρα φαίνεται να είναι σημαντικός (Walklate, 2003), όπως και το γεγονός ότι τα αγόρια είναι πιο ευάλωτα στο στρες σε σχέση με τα κορίτσια

και η επιθετικότητα είναι μια μορφή εξωτερίκευσης του στρες που βιώνουν (Braet & Deneve 1998).

Ιδιαίτερα σημαντικές φαίνεται να είναι οι κοινωνικές δεξιότητες των εφήβων, προκειμένου να λειτουργούν αποτελεσματικά τόσο ως μέλη της οικογένειας, όσο και στην ευρύτερη κοινωνία (Peterson & Leigh, 1990). Αυτές οι κοινωνικές δεξιότητες μπορεί να είναι λειτουργικές και περιλαμβάνουν διάφορες ενέργειες, όπως το να διαχειρίζεται τα συναισθήματά του, να θέτει στόχους και να έχει αυτοπειθαρχία.. Η απουσία ενσυναίσθησης έχει ως συνέπεια τη μη συνειδητοποίηση των συνεπειών της επιθετικότητάς τους στους άλλους (Baumrind, 1978).

Το ιστορικό παραβατικής συμπεριφοράς του ανήλικου, το ιστορικό κακοποίησης και απώλειαςκαι το ψυχιατρικό ιστορικό είναι ιδιαίτερα σημαντικά στην εκτίμηση της επικινδυνότητας και στην εκδήλωση μελλοντικής παραβατικής συμπεριφοράς.

Είναι γεγονός ότι οι σχέσεις με τους συνομηλίκους είναι καθοριστικές για τη ζωή των εφήβων. Λαμβάνοντας υπόψη Οι έφηβοι με τους συνομηλίκους τους περνούν σημαντικό χρόνο μαζί και για αυτό οι συνομήλικοι φαίνεταινα διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στις επιλογές τους (Bowman, Prelow & Weaver, 2007). Σύμφωνα με τους Bowman et al., (2007), οι ομάδες συνομηλίκων ενισχύουν το σύστημα αξιών των εφήβων και αυτό ενδέχεται να προκαλεί συγκεκριμένες συμπεριφορές και αντιδράσεις, ασκώντας πολλές φορές πίεση, αποτελώντας προβλεπτικό παράγοντα εκδήλωσης της παραβατικότητας ανηλίκων.

Από την άλλη, από έρευνες έχει υποστηριχθεί ότι η οικογένεια επηρεάζει σημαντικά τη συμπεριφορά και την ανάπτυξη των νέων (Sullenger, 1931). Τα άτομα που προέρχονται από οικογένειες δυσλειτουργικές έχουν αυξημένο κίνδυνο εκδήλωσης παραβατικής συμπεριφοράς (Amato, 2001; Wells & Rankins, 1991).

Ένας άλλος παράγοντας πρόβλεψης της εγκληματικότητας είναι η χαμηλή γονεϊκή παρακολούθηση (Petitit, Laird, Dodge, Bates & Criss, 2001) και το οικογενειακό ιστορικό εγκληματικής παραβατικότητας (Farrington et al.,2001).

Τέλος, περιβαλλοντικοί παράγοντες, όπως η κοινωνική τάξη, η χαμηλή ακαδημαϊκή επίδοση αποτελούν προβλεπτικούς παράγοντες

εκδήλωσης της παραβατικότητας ανηλίκων

Προστατευτικοί Παράγοντες

Εκτός από τους παράγοντες κινδύνου, δηλαδή τους παράγοντες εκείνους που αυξάνουν την πιθανότητα ένας νέος να εκδηλώσει παραβατική συμπεριφορά, σημαντικό ρόλο παίζουν και οι προστατευτικοί παράγοντες, οι οποίοι μπορεί να λειτουργήσουν θετικά για τη μη εκδήλωση παραβατικής συμπεριφοράς σε έναν ανήλικο. Τέτοιοι παράγοντες είναι το καλό νοητικό επίπεδο, η καλή σχέση με έναν ενήλικο που έχει αναλάβει τη φροντίδα του και την προστασία του ανηλίκου, η ήπια ιδιοσυγκρασία, η επάρκεια δεξιοτήτων, οι κοινωνικές δεξιότητες, η ικανότητα επίλυσης προβλημάτων, οι θετικές διαπροσωπικές σχέσεις, η ικανότητα αντιμετώπισης ψυχοπιεστικών και στρεσσογόνων καταστάσεων και η ανάληψη ευθυνών, οι διαπροσωπικές σχέσεις με συνομήλικους και οι υψηλές αποδόσεις στο σχολείο.

Παραβατικότητα Ανηλίκων και Ψυχικές Διαταραχές

Από μελέτες παρατηρείται ότι το 20% των εφήβων διαγιγνώσκεται με μία ψυχική διαταραχή (Grisso, 2008; Kapphahn et al., 2006; Kessler et al., 2005) με τα προβλήματα ψυχικής υγείας πολλών εφήβων χειροτερεύουν, όταν απουσιάζει η θεραπεία (Patel, Flisher, Hetrick, & McGorry, 2007). Έφηβοι, οι οποίοι δεν λαμβάνουν θεραπεία, έχουν αυξημένο κίνδυνο εμφάνισης τεταμένων οικογενειακών σχέσεων,πρόωρης εγκατάλειψης του σχολείου, χρήσης ουσιών, εκδήλωσης επικίνδυνων συμπεριφορών και συμμετοχής στο σύστημα δικαιοσύνης ανηλίκων (Kapphahn et al., 2006).

Ωστόσο, το 67% -70% των ανήλικων παραβατών φαίνεται να διαγιγνώσκονται με κάποια διαταραχή ψυχικής υγείας (Chandra & Minkovitz, 2006, Klein, 1997), ποσοστό υψηλότερο σε σχέση με το γενικό πληθυσμό των εφήβων (Rosenblatt et al., 2000). Οι πιο συχνές ψυχικές διαταραχές στους ανήλικους παραβάτες είναι διαταραχές συμπεριφοράς, κατάθλιψη, άγχος (Huizinga & Jacob- Chien, 1998) και χρήση ουσιών (Farrington & Loeber, 2000). Επιπλέον, προβλήματα που σχετίζονται με την προσοχή, την υπερκινητικότητα, την παρορμητικότητα και τον ανεπαρκή

έλεγχο της συμπεριφοράς, αποτελούν προβλεπτικό παράγοντα για εκδήλωση βίαιης παραβατικής συμπεριφοράς (Farrington & Loeber, 2000; Moffitt, 1993). Επίσης, ανήλικοι με συναισθηματικές διαταραχές έχουν μια αυξημένη τάση προς θυμό, ευερεθιστότητα και εχθρότητα.Οι καταθλιπτικοί ανήλικοι εμφανίζουν εκρήξεις θυμού και η επιθετικότητά τους εκδηλώνεται σε κοινωνικές καταστάσεις με συνέπεια αρκετές φορές να οδηγούνται σε συλλήψεις.

Στην εφηβεία η διάγνωση και η θεραπεία ψυχιατρικών διαταραχών, όπως η σχιζοφρένεια και η διπολική διαταραχή, είναι πιο δύσκολη. Ένα ποσοστό εφήβων πουεμφανίζει προβλήματα συμπεριφοράς στην πορεία διαπιστώνεται σταδιακή έναρξη σχιζοφρένειας. Ενδεχομένως, η κλινική εικόνα μπορεί να διαστρεβλώνεται με συμπτώματα που παραπέμπουν σε ψυχιατρική διαταραχή ή με τη χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών. Ψυχοκοινωνικοί παράγοντες, όπως παιδική συναισθηματική ή σεξουαλική κακοποίηση, προηγούμενη επαφή με ψυχιατρικές υπηρεσίες, καθώς και το ιστορικό εκδήλωσης βίας και παραβατικής συμπεριφοράς φαίνεται να σχετίζονται με την εκδήλωση βίαιης συμπεριφοράς στους εφήβους ψυχωτικούς παραβάτες.

Ακολούθως, η διαταραχή διαγωγής στην εφηβική ηλικία σχετίζεται με μελλοντική εμπλοκή του εφήβου με το νόμο. Η έναρξη των προβλημάτων συμπεριφοράς σε ηλικία μικρότερη των 10 ετών και η ευρύτερη αντικοινωνική συμπεριφορά αυξάνουν το βαθμό επικινδυνότητας. Επίσης, το ποσοστό συννοσηρότητας της διαταραχής διαγωγής με τη διαταραχή ελλειμματικής προσοχής – υπερκινητικότητας και με την κατάχρηση εξαρτησιογόνων ουσιών συνυπολογίζεται στους παράγοντες κινδύνου για την εκδήλωση παραβατικής συμπεριφοράς. Η διαταραχή διαγωγής άλλωστε είναι αποτέλεσμα νευροβιολογικών ελλειμμάτων και περιβαλλοντικών παραγόντων, όπως παραμέληση, κακοποίηση του παιδιού, χαοτικό περιβάλλον, γεγονός που δυσχεραίνει την θεραπεία.

Επιπλέον, χαρακτηριστικά της προσωπικότητας,όπως η παρορμητικότητα και η επιθετικότητα που εκδηλώνονται στην παιδική και εφηβική ηλικία εμφανίζουν υψηλή συσχέτιση με τη διαταραχή διαγωγής, την παραβατικότητα ανηλίκων και με την ανάπτυξη αντικοινωνικής διαταραχής προσωπικότητας στην ενήλικη

ζωή.

Τέλος, έχει υποστηριχθεί η υψηλή χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών και αλκοόλ σε εφήβους παραβάτες που οδηγεί στην εκδήλωση βίας, επιθετικότητας και παραβατικής συμπεριφοράς.

Θεραπευτικές Παρεμβάσεις

Οι θεραπευτικές παρεμβάσεις που έχουν χρησιμοποιηθεί και έχουν θετικά αποτελέσματα σε νέους με προβλήματα συμπεριφοράς και παραβατικότητα είναι ηΛειτουργική Θεραπεία Οικογένειας (Functional Family Therapy), η Πολυδιάστατη Θεραπεία Foster Care (Multidimensional Treatment Foster Care - MTFC) και η Πολυσυστημική Θεραπεία (Multi-Systematic Therapy).

Η Λειτουργική Θεραπεία Οικογένειας έχει ως στόχο τη βελτίωση της λειτουργίας της οικογένειας και τις θετικές αλληλεπιδράσεις μεταξύ των μελών της με απώτερο αποτέλεσμα τη μετατροπή των δυσλειτουργικών συμπεριφορών (Alexander & Robbins, 2010). Η Λειτουργική Θεραπεία Οικογένειας βασίζεται στις αρχές της γνωστικής και συμπεριφορικής θεραπείας, εστιάζοντας σε συγκεκριμένες περιβαλλοντικές και οικογενειακές καταστάσεις, όπως στην ανεξέλεγκτη συμπεριφορά του ανηλίκου, στα δυσπροσαρμοστικά γονεϊκά πρότυπα και στις ανεπαρκείς κοινοτικές πηγές (Alexander & Robbins, 2010).

Η Πολυδιάστατη Θεραπεία Foster Care (Multidimensional Treatment Foster Care - MTFC) έχει επίσης θετικά αποτελέσματα στη θεραπεία των ανηλίκων παραβατών. Η προσέγγιση αυτή στοχεύει στη μείωση των προβλημάτων συμπεριφοράς, αναπτύσσοντας τις κοινωνικές δεξιότητες των εφήβων, οι οποίοι παραπέμπονται από τα συστήματα δικαιοσύνης των ανηλίκων, τις ανάδοχες οικογένειες, καθώς και τις υπηρεσίες ψυχικής υγείας και χρειάζεται να προβούν σε θεραπεία εκτός του οικείου περιβάλλοντος. Οι έφηβοι αυτοί έχουν εμπλακεί σε πολλαπλά σοβαρά εγκλήματα και οι προηγούμενες προσπάθειες για θεραπεία στο σπίτι έχουν αποτύχει. Οι ανήλικοι απομακρύνονται συνήθως από την οικογένειά τους, μετά τη διάπραξη σοβαρών εγκλημάτων και διαμένουν με θετούς γονείς, οι οποίοι είναι ιδιαίτερα εκπαιδευμένοι σε τεχνικές ανατροφής των παιδιών (NREPP, 2009). ΗΠολυδιάστατη Θεραπεία Foster Care

(Multidimensional Treatment Foster Care - MTFC) σε ανηλίκους με παραβατική συμπεριφορά έχει εφαρμοστεί αποτελεσματικά (Chamberlain & Reid, 1998; Eddy & Chamberlain, 2000; Westermark et al. 2010; Lee, Bright, Svoboda, Fakunmoju, & Barth, 2011).

Τέλος, η Πολυσυστημική Θεραπεία (MST) είναι μία αποτελεσματική θεραπεία που έχει χρησιμοποιηθεί για τη θεραπεία σοβαρών ή χρόνιων παραβατικών ανηλίκων (Borduin, 1995; Henggeler et al., 1992; Sawyer & Borduin, 2011; Tate at al., 1995).

Η Πολυσυστημική Θεραπεία (MST) βασίζεται στη θεραπεία οικογένειας, τη γνωσιακή συμπεριφοριστική θεραπεία και τη θεραπεία συμπεριφοράς (Brown et al., 1997). Η θεραπεία αυτή εστιάζει στην ανίχνευση των παραγόντων κινδύνου και προωθεί τους προστατευτικούς παράγοντες στην οικογένεια (NREPP, 2007).

Στόχος της θεραπείας είναιη βελτίωση της ψυχοκοινωνικής λειτουργικότητας των ανηλίκων και των οικογενειών τους, ώστε να μειωθεί η ανάγκη τοποθέτησης του εφήβου σε δομές εκτός οικογένειας. Παρέχεται υποστήριξη τόσο στους εφήβους, όσο και στους γονείς. Η πολυσυστημική προσέγγιση τροποποιεί το άμεσο οικογενειακό και ευρύτερο περιβάλλον του εφήβου, στοχεύοντας στη βελτίωση της κοινωνικής του συμπεριφοράς.

Τέλος, η πολυσυστημική θεραπείαείναι ιδιαίτερα αποτελεσματική στη μείωση της υποτροπής της παραβατικής συμπεριφοράς των ανήλικων παραβατών, καθώς και στη μείωση της παραβατικότητας των ανήλικων παραβατών (Heneggeler et al.,1992, Borduin et al.,1995, Timmons-Mitchell, Bender, Kishna, & Mitchell, 2006).

Συμπεράσματα

Η παραβατικότητα των ανηλίκων αποτελεί ένα φαινόμενο σύνθετο. Βιολογικοί, ψυχολογικοί, κοινωνικοί και περιβαλλοντικοί παράγοντες φαίνεται να συσχετίζονται και να οδηγούν στην εκδήλωση παραβατικής συμπεριφοράς στους εφήβους. Οι παράγοντες κινδύνου είναι αυτοί που αυξάνουν τις πιθανότητες να εκδηλώσει ένας έφηβους παραβατική συμπεριφορά. Αυτοί συσχετίζονται τόσο με ατομικά, ιδιοσυγκρασιακά χαρακτηριστικά, όσο και με κοινωνικές και περιβαλλοντικές παραμέτρους. Οι

περισσότερες μελέτες σχετικά με την παραβατικότητα ανηλίκων στοχεύουν στην ανάπτυξη θεραπευτικών παρεμβάσεων σε σχέση με τους παράγοντες κινδύνου που εντοπίζονται.

Οι έφηβοι παραβάτες εμφανίζουν πολύπλοκη κλινική εικόνα. Η εμφάνιση ψυχιατρικής διαταραχής σε εφήβους παραβάτες εκτιμάται ότι εμφανίζεται σε ποσοστό 53% έως 77% (Γιαννοπούλου Ι. και συν., 2010). Από διάφορες μελέτες σε εφήβους παραβάτες που είχαν τεθεί σε περιορισμό σε ιδρύματα αγωγής ή σωφρονιστικά καταστήματα παρατηρείται ότι το 50%-90% εμφάνιζε διαταραχή διαγωγής, το 25% - 50% πρόβλημα κατάχρησης ουσιών, το 2% - 46% διαταραχή προσωπικότητας και το 1% - 1% ψυχωσικές διαταραχές (Γιαννοπούλου Ι. και συν., 2010). Όπως επίσης, παρατηρούνται υψηλά ποσοστά προβλημάτων ψυχικής υγείας, κατάχρησης ουσιών, μαθησιακών δυσκολιών, ψυχοκοινωνική και οικογενειακή δυσλειτουργία και συναισθηματικές διαταραχές σε εφήβους με παραβατική συμπεριφορά.

Εν κατακλείδι, η μελέτη της παραβατικής συμπεριφοράς στην εφηβεία πρέπει να γίνεται πέρα από πολιτικές και φιλοσοφικές απόψεις και θεωρίες, με επιστημονικό τρόπο (παρατήρηση, πείραμα, λογική),με εξακριβωμένη και τεκμηριωμένη γνώση που μπορεί να επιβεβαιωθεί.

Βιβλιογραφία

Agnew, R. (2005). Juvenile Delinquency: Causes and Control. Los Angeles, CA: Roxbury.

American Psychological Association (1993). "Violence and youth: psychology's response", Summary report of the APA Commission on Violence and Youth. Washington, D.C.

Atkins, D.L., Pumariega, A.J., Montgomery, L., Rogers, K., Nybro, C. Jeffers,G.,Sease, F. (1999). Mental health and incarcerated youth: prevalence and natureof psychopathology. JChildFamilyStud, 8, 193-205.

Βουγιούκας Κ.. (2003), «Οι ανήλικοι ως δράστες εγκλημάτων και ως θύματα εγκληματικών πράξεων στους χώρους της Ευρωπαϊκής Ένωσης, του Συμβουλίου της Ευρώπης και του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών. Οι συμβάσεις για τα δικαιώματα του παιδιού του Συμβουλίου της Ευρώπης και του Ο.Η.Ε.», στο Τιμητικός Τόμος για την Αλίκη Γιωτοπούλου- Μαραγκοπούλου, Δικαιώματα

του Ανθρώπου- Έγκλημα-Αντεγκληματική Πολιτική, Τόμος Β., Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, σελ. 1489.

Bell, N., Forthun, L., Sun, S. (2000). Attachment, adolescent competencies, andsubstance use: Developmental considerations in the study of risk behaviors. SubstanceUse&Misuse, 35 (9), 1177-1206.

Γιαννοπούλου, Ι., Δουζένης, Α., Λύκουρας, Λ. (2010). Ψυχιατροδικαστική Παιδιών και Εφήβων. Αθήνα: Πασχαλίδης.

Γιαννοπούλου, Ι. Γ., Τσομπάνογλου, Γ.Ο.(2003). Νεανική Παραβατικότητα στην Ελλάδα. Εισήγηση στο 3ο Πανελλήνιο Συνέδριο Παιδοψυχιατρικής. Αθήνα.

Γεωργούλας, Σ. (2000). Ανήλικοι παραβάτες στην Ελλάδα, Κοινωνική αναπαράσταση και αντιμετώπιση. Αθήνα: ΕλληνικάΓράμματα.

Carolyn, A. S. (2008). Juvenile Delinquency: An Introduction. The Prevention Researcher, 5(1).

Δουζένης, Α., Λύκουρας, Λ. (2008). Ψυχιατροδικαστική, Αθήνα: Εκδόσεις Πασχαλίδη.

Φαρσεδάκης, Ι. (2005). Παραβατικότητα και Κοινωνικός Έλεγχος Ανηλίκων. Αθήνα: ΝομικήΒιβλιοθήκη.

Hoge, D.R., Guerra, G.N., Boxer, P. (2008). Treating for the Juvenile offender. New York: The Guilford Press.

Καφασάρη, Α., Βλάσσης, Ν., Γερουκάλης, Δ. Πραβατικότητα ανηλίκων. Μια μελέτη περίπτωσης για την Κω. Περιοδικό Εγκέφαλος.

Kraus, J. (1977). Causes of delinquency as perceived by juveniles. International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology, 21 (1), 79-86.

Loeber, R., Farrington, D.P., Stouthamer-loeber, M., & Van Kammen, W.B. (1998). Multiple risk factors for multi-problem boys: Co-occurrence of delinquency, substance use, attention deficit, conduct problems, physical aggression, covert behavior, depressed mood and shy/withdrawn behavior. In H. Jsisor (Ed.), New Perspectives on Adolescent Risk Behavior (pp. 90-149), Cambridge: Cambridge University Press.

Μαυρογιάννης, Γ. (2003). Παιδική και εφηβική παραβατικότητα στο http:/www.elesme.gr (Πρόσβαση: 20/9/2015).

Πανούσης, Γ. (1987). Θεμελιώδη ζητήματα της εγκληματολογίας. Αθήνα – Κομοτηνή: εκδόσεις Σάκκουλα.

Πανούσης, Γ. (1990). Σύγχρονα θέματα εγκληματολογίας. Αθήνα: εκδόσεις Δανιά.

Rowe, L.C. (2010). Multidimensional Family Therapy: Addressing Co-Occurring Substance Abuse and Other Problems among Adolescents with Comprehensive Family-Based Treatment. Child AdolescPsychiatrClin N Am, 19 (3) 563–576.

SchierDória, G. M., Antoniuk, S. A., Assumpção, F.B., DanieleNascimentoFajardo, D.N., Ehlke, M. N. (2015). Delinquency and association with behavioral disorders and substance abuse, Rev AssocMed Bras, 61 (1), 51-57.

Shoemaker, J.D. (2010). Theories of Delinquency. USA: OxfordUniversityPress.

Σπινέλλη, Κ. Ανήλικοι Εγκληματίες ή νεαροί παραβάτες; Το πρόβλημα υπό το πρίσμα της «Θεωρίας της ετικέτας». ΠοινΧρ ΚΣΤ΄, 785.

Τάτση, Χ. (2012). Παραβατικότητα ανηλίκων: μεταχείριση ή τιμωρία; Εγκληματολογία.

Ζαραφωνίτου, Χ. (1995). Εμπειρική Εγκληματολογία. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.

Έλενα Καρκαζή

Παρεμβάσεις με δικαστική εντολή και 'επιβεβλημένη βοήθεια': πώς να απελευθερωθούμε από ένα παράδοξο που εγκλωβίζει;

Οι επαγγελματίες της κοινωνικής εργασίας και της ψυχικής υγείας που καλούνται να δράσουν στο δικαστικό πλαίσιο βρίσκονται άραγε στην πλευρά της εξουσίας, της καταστολής και ασκούν κοινωνικό έλεγχο ή επιτελούν την κοινωνική τους αποστολή παρέχοντας βοήθεια στα άτομα που έχουν εμπλοκή με το Νόμο; Και εάν το τελευταίο ισχύει, πώς είναι δυνατόν αυτό να πραγματοποιηθεί;

Στόχος του άρθρου είναι να αναδείξει ότι οι λειτουργοί του δικαστικού χώρου και οι επαγγελματίες που παρεμβαίνουν στο χώρο της Παραβατικότητας και Μετασωφρονιστικής Μέριμνας καλούνται να δράσουν σε ένα πλαίσιο με 'παράδοξα' δύσκολα να τα χειριστεί κάποιος. Το κυριότερο παράδοξο του πλαισίου σχετίζεται με το γεγονός ότι οι εμπλεκόμενοι επαγγελματίες καλούνται να βοηθήσουν άτομα (ανήλικους/ενήλικες) τα οποία δεν ζητούν βοήθεια.

Με το παράδοξο της 'επιβεβλημένης βοήθειας' βρισκόμαστε αντιμέτωποι στις υπηρεσίες όπου οι ανήλικοι προσέρχονται είτε γιατί έχουν διαπράξει μια παράβαση, ένα αδίκημα, είτε γιατί υπάρχει μια καταγγελία σε βάρος μελών της οικογένειάς τους και οι ίδιοι χρήζουν προστασίας.

Σε αυτές τις περιπτώσεις εγείρονται δυο σημαντικά ερωτήματα στα οποία θα προσπαθήσουμε να απαντήσουμε:

- είναι δυνατόν να αξιοποιηθεί η 'καταναγκαστική' εμφάνιση ενός ανηλίκου και της οικογένειάς του στα δικαστήρια ώστε να γονιμοποιηθεί μια διεργασία που θα επιτρέψει την ανάδυση

νέων δυνατοτήτων ;

- πώς μπορούν οι δικαστικοί λειτουργοί και οι επαγγελματίες που παρεμβαίνουν στο δικαστικό χώρο - διατηρώντας τους διακριτούς τους ρόλους μέσα στα επιμέρους συστήματα που ανήκουν - να δομήσουν συγχρόνως ένα δια-συστημικό πλαίσιο το οποίο να αποβεί χρήσιμο σε αυτό που τους ενώνει : τους ανήλικους αποδέκτες των υπηρεσιών τους;

Συστημική ανάγνωση της 'επιβεβλημένης βοήθειας'

Θα προσπαθήσουμε να απαντήσουμε σε αυτά τα ερωτήματα μέσω μιας συστημικής ανάλυσης η οποία θα εστιάσει συγχρόνως στα διαφορετικά συστήματα που καλούνται να προσφέρουν βοήθεια, στο 'υπό βοήθεια σύστημα' και στη μεταξύ τους σχέση και αλληλεπίδραση.

Οι ανήλικοι και οι οικογένειες που βρίσκονται σε κοινωνικές υπηρεσίες οι οποίες έχουν μια σταθερή συνεργασία με το δικαστικό χώρο καλούνται να τοποθετηθούν σε μια βοήθεια που τους προσφέρεται, η οποία ωστόσο δε βασίζεται στην προσωπική τους επιθυμία (Neuburgeur, 1984). Πρόκειται για μια εξωτερική αξιολόγηση του εφήβου και της οικογένειάς του και όχι για ένα αίτημα βοήθειας που προέρχεται απο τον έφηβο ή τους δικούς του. Κατά συνέπεια, η παρεχόμενη βοήθεια γίνεται 'επιβεβλημένη βοήθεια'.

Αυτή θα προταθεί στον έφηβο και οι επαγγελματίες έχοντας συνείδηση των ευθυνών τους θα κάνουν ό,τι μπορούν ώστε ο έφηβος να αποδεχτεί, να δεσμευτεί και να επενδύσει το προτεινόμενο πρόγραμμα και κάθε μορφή βοήθειας.

Αυτό όμως οδηγεί σε μια παράδοξη κατάσταση τόσο τις οικογένειες όσο και τους επαγγελματίες που τους υποδέχονται. Ας δούμε τα διλήμματα που αντιμετωπίζουν οι δυο πλευρές.

Οικογένειες

Εαν η οικογένεια δεχθεί τη βοήθεια, αυτό σημαίνει ότι αναγνωρίζει ότι την χρειάζεται, άρα ότι έχει ένα πρόβλημα. Συχνά όμως είναι η άρνηση αυτής της κατάστασης που οδηγεί στην επιβολή μιας βοήθειας.

Εάν πάλι η οικογένεια αρνηθεί τη βοήθεια, υπονοεί με αυτό τον τρόπο ότι δεν αντιμετωπίζει δυσκολίες ή ότι μπορεί να τις επιλύσει μόνη της, κάτι όμως που εμπεριέχει τον κίνδυνο να αντιμετωπίσει σοβαρά προβλήματα με τον εντολέα της παραπομπής.

Η εμφάνιση της οικογένειας στο δικαστικό χώρο, δηλ. η νέα δικαστική ταυτότητα που αποκτά, έρχεται να κηλιδώσει την οικογενειακή ταυτότητα (κακοί γονείς, ανεπαρκείς, ακατάλληλοι, προβλήματα επικοινωνίας, απουσία της πατρικής σχέσης κ.λ.π.) και εισάγει μια κρίση στο οικογενειακό σύστημα. Τα μέλη της αισθάνονται ότι αξιολογούνται, ότι αποτελούν αντικείμενο ελέγχου και επίβλεψης από την πολιτεία.

Σε αυτές τις περιπτώσεις, το να αρνηθεί κανείς την προτεινόμενη βοήθεια ισοδυναμεί με μια προσπάθεια - ανεπαρκή και ακατάλληλη βέβαια - να μην χαρακτηρισθεί ως προβληματικός, ως διαφορετικός. Ίσως αυτό να εκπλήσσει, αλλά το να αρνηθεί να αποδειχθεί, να χαρακτηρισθεί μια οικογένεια ως τέτοια είναι για την ίδια μια αρχή ενός αγώνα, ακόμη κι αν αυτός ξεκινά με ένα αδιέξοδο (Maestre, 2011).

Επαγγελματίες

Οι επαγγελματίες βρίσκονται αντιμέτωποι με το εξής δίλημμα: εάν η οικογένεια συνεργάζεται, πρόκειται για μια αληθινή συνεργασία ή για μια φαινομενική συνεργασία η οποία έχει ως στόχο να αυτό-προστατευθεί η οικογένεια ;

Συχνά, οι ίδιοι οι έφηβοι δεν προσχωρούν και δε δεσμεύονται εύκολα στις διαδικασίες που τους προτείνονται και οι οικογένειες δεν ανταποκρίνονται πάντα ή με συνέπεια στη συνεργασία που τους ζητείται.

Κι εδώ βέβαια, όπως αναφέρει ο Maestre (2011), αναδύεται ενα σημαντικό ερώτημα: όταν η δέσμευση αποτυγχάνει, πρόκειται για αδεξιότητες των επαγγελματιών, για χειριστικές κινήσεις των οικογενειών ή πολύ απλά για μια αδύνατη συνθήκη;

Πράγματι, καλούμαστε να αντιμετωπίσουμε μια κατάσταση παράδοξης παρέμβασης δεδομένου ότι, ως συστημικοί θεραπευτές, γνωρίζουμε οτι μόνο η εσωτερική αξιολόγηση του 'υπό βοήθεια συστήματος' μπορεί να το οδηγήσει να αποδεχτεί και κατόπιν να

επεξεργαστεί ένα αίτημα βοήθειας και όχι το αντίστροφο.

Τίθενται επίσης θεμελιακά ηθικά ζητήματα για τους επαγγελματίες του ψυχοκοινωνικού χώρου τα οποία συνδέονται άρρηκτα με το έργο τους και αφορούν στην εξουσία που μπορεί να ασκήσουν μέσω μιας θέσης αυθεντίας. Με άλλα λόγια, ποιός έχει το δικαίωμα να πεί σε κάποιον τι πρέπει να κάνει ;

Αντι-παράδοξα μοντέλα παρέμβασης

Πώς λοιπόν μπορούμε να απεγκλωβιστούμε από αυτή την παράδοξη κατάσταση και να δημιουργήσουμε ένα πλαίσιο παρέμβασης μέσα στο οποίο ο καθένας, οικογένεια και υπηρεσίες, θα εμπλακούν ανταποκρινόμενοι στις προσδοκίες του εντολέα ;

Πώς να εφεύρουμε αντι-παράδοξα μοντέλα παρέμβασης ικανά να απελευθερώσουν ταυτόχρονα εμάς και τους χρήστες των υπηρεσιών μας ;

Αναγκαιότητα της Αποδοχής και ταυτόχρονα Υπέρβασης της επιβεβλημένης παραπομπής

Μια ανάλογη παρέμβαση αποδέχεται το πλαίσιο της αναγκαστικής παραπομπής από το Δικαστή και επαναορίζει τη σχέση με την οικογένεια.

Σκοπός της παρέμβασης αυτής, παρόλα τα αρχικά εμπόδια της 'εισαγγελικής εντολής', είναι να μετασχηματίσει την καταναγκαστική εμφάνιση του ανήλικου και της οικογένειάς του σε μια διαδικασία που θα τους επιτρέψει να εξερευνήσουν το δυναμικό αλλαγής που μπορεί να σηματοδοτεί αυτή η κρίσιμη περίοδος και να ευνοήσουν την αυτο-οργάνωσή τους από την οποία όλα τα μέλη της οικογένειας θα μπορούσαν να επωφεληθούν.

Αυτό προϋποθέτει ότι ο έφηβος και η οικογένειά του από τη θέση που τους προσδίδει το εκάστοτε αδίκημα ως αντικείμενα του Νόμου θα μπορέσουν να βοηθηθούν από εμάς που παρεμβαίνουμε στο δικαστικό χώρο έτσι ώστε να ανακτήσουν τη θέση τους ως 'υποκειμένα' δηλ. να νοηματοδοτούν τον κόσμο τους, να δρούν και να ενεργούν.

Με άλλα λόγια, αν το ερώτημα των δικαστικών αρχών είναι «πείτε μας τι οικογένεια είστε;», το ερώτημα το δικό μας προς τις

οικογένειες μπορεί να είναι: «πείτε μας, τι οικογένεια θέλετε να είστε;»

Η σύνθετη κατάσταση στην οποία βρίσκονται οι υπηρεσίες επιβεβλημένης βοήθειας οφείλεται στο οτι προτείνουν μια βοήθεια που επιβάλλεται στα άτομα δημιουργώντας συγχρόνως μια συνεργατική σχέση μαζί τους. Πρόκειται για την κατασκευή ενός παραδείγματος παρέμβασης που θα τραφεί από το αίτημα των ατόμων συν-δημιουργώντας ένα πρόγραμμα μέσα στο οποίο θα εισακουστούν οι προσδοκίες των επαγγελματιών όπως και αυτές των οικογενειών, έτσι ώστε όλοι οι πρωταγωνιστές να γίνουν συνεργάτες στην ίδια διεργασία' (Maestre, 2011: 21).

Η δημιουργία αυτού του πλαισίου είναι η προυπόθεση για μια μεθύστερη δουλειά με την οικογένεια:

- είτε στο επίπεδο της επικοινωνίας και των σχέσεων
- είτε στο επίπεδο μιας αλλαγής της οικογενειακής λειτουργίας
- είτε στο επίπεδο της διαφοροποίησης και της ατομικής εξέλιξης του ανήλικου

Σύνδεση με το 'υπό βοήθεια σύστημα'

Πώς να συνδεθούμε λοιπόν με την οικογένεια και να δημιουργήσουμε μια δίοδο επικοινωνίας που να ενέχει μια αμοιβαία εμπιστοσύνη η οποία επιτρέπει στον καθένα να εργαστεί ;

Πώς να προχωρήσουμε έτσι ώστε όλοι οι πρωταγωνιστές να δρούν μαζί στην ίδια ομάδα κι όχι μέσα σε στρατόπεδα που αντιπαρατίθενται ;

Το πρώτο βήμα μπορεί να γίνει στην αρχική συνάντηση με την οικογένεια. Το πλαίσιο συνάντησης μπορεί να πάρει ποικίλες μορφές, είναι σημαντικό όμως η διαμόρφωσή του να στοχεύει στην προσπάθεια να καταστήσουμε τον περιορισμό, την καταναγκαστική διάσταση, σε αντικείμενο ανταλλαγής ανάμεσα στους επαγγελματίες και την οικογένεια. Αυτή η διαδικασία ευνοεί τη δέσμευση των προσώπων τα οποία στη πλειονότητά τους έχουν την αίσθηση πως ποτέ δεν είχαν το δικαίωμα της επιλογής. Το να βγουν από την 'ψευδο -συναίνεση' (G.Hardy, 2001), να εκφράσουν τους ενδοιασμούς τους και να ακουστούν, μπορεί να συμβάλλει στη διαμόρφωση μιας σχέσης η οποία θα τους εκπλήξει και ίσως θα

τους ανακουφίσει.

Αρκετοί συγγραφείς συναινούν στην ανάγκη αυτής της διαπραγμάτευσης και ανάλογα με την οικογένεια, το βαθμό της αντίστασης ή της εχθρότητας σε μια παρέμβαση, την προβληματική, ανάλογα με τις δυνατότητες που αφήνει ο δικαστής προσπαθούν να ανοίξουν στο μέγιστο το οικογενειακό σύστημα στην ανταλλαγή των απόψεων ακόμη και την αναμέτρηση της οπτικής τους με τις προσδοκίες του δικαστή (Baudoux, 2003; S. Hirsch, 2001; Maestre, 2011).

Μια κοινή οπτική διαφαίνεται επίσης ως προς τη δρομολόγηση μιας ιδιαίτερης διαδικασίας κατά τη διάρκεια της σύνταξης της αναφοράς που θα δοθεί στον δικαστή και η οποία περιλαμβάνει και τους ίδιους τους ενδιαφερόμενους (Hardy, 2001; Maestre 2011; Mainguet et al., 2011). Όπως σημειώνουν ο Mainguet και οι συνεργάτες του, η διαδικασία κατά την οποία προτείνουμε στους νέους και τις οικογένειες να προσθέσουν τα δικά τους σχόλια δημιουργεί «ένα χρόνο μοιράσματος, ένα χώρο ενός πραγματοποιήσιμου σχέδιου σύγκρουσης (Lemaire et al., 2003)».

Κατά τους τελευταίους, όπως πολύ εύστοχα αναφέρουν, η δέσμευση, η σύνδεση με την οικογένεια συμβαδίζει με 'το να δουλεύεις με διαφάνεια και να δίνεις στους νέους και στις οικογένειες αυτό που ο Siegi Hirsch αποκαλεί το πολιτικό δικαίωμα να αντιδράς και η Edith Tilmans-Ostyn (2004) το δικαίωμα στην ανατροφοδότηση' (C. Mainguet et al., 2011: 76).

Το δέσιμο με την οικογένεια μπορεί να εδραιωθεί κατά τη διάρκεια των συναντήσεων, γύρω απο σημαντικά γεγονότα που σηματοδοτούν μια στροφή στη συνάντηση μας και στη δουλειά που μπορούμε να κάνουμε μαζί. Απο τη στιγμή που ο θεραπευτής αποτελεί μέρος του θεραπευτικού συστήματος, υπάρχει τουλάχιστον ένα στοιχείο που μπορεί να χρησιμοποιήσει στα συστήματα που παρεμβαίνει: τον εαυτό του. Η ανάλυση του βιώματος, των συναισθημάτων που αναδύονται στη συνάντηση του θεραπευτή με τον νέο και την οικογένειά του, μπορεί να επιτρέψει την αποφυγή της διατήρησης του προβλήματος και τη δημιουργία νέων συν-κατασκευών (Karkazi, 2014).

Ωστόσο δε θα πρέπει να υποτιμάμε το γεγονός ότι η

καταναγκαστική παρουσία της οικογένειας και η βοήθεια που της παρέχεται υπαγορεύεται από τις περιστάσεις και δεν είναι απαραίτητα συμβατή με τη δική της ετοιμότητα να επεξεργαστεί τις δυσκολίες ή τα προβλήματα που την έχουν οδηγήσει στο κατώφλι των δικαστηρίων. Σε ανάλογες περιπτώσεις δεν μπορούμε να περιμένουμε να προκύψουν γρήγορες ή θεαματικές αλλαγές, ως ένα φυσικό αποτέλεσμα των συναντήσεων ή των παρεμβάσεων μας.

Άλλοτε πάλι, ελλοχεύει ο κίνδυνος οι επαγγελματίες να αποσιωπούν τα προβλήματα στην προσπάθειά τους να διατηρήσουν μια σχέση θεραπευτική η οποία δεν είναι βέβαιο ότι υφίσταται δεδομένου ότι μερικές φορές τα άτομα δείχνουν να αποδέχονται την επιβεβλημένη βοήθεια για να αποφύγουν την εφαρμογή κάποιων μέτρων που φαντάζονται ότι είναι επαχθή.

Συμβαίνει επίσης συχνά να έχουμε την εντύπωση, ότι παρά την φροντίδα μας να δημιουργήσουμε ένα δόκιμο πλαίσιο συνεργασίας ή ενώ θέτουμε γόνιμες ερωτήσεις, κανένας θετικός απόηχος δεν φθάνει έως εμάς. Κι όμως κάποια στιγμή, χωρίς να προσπαθούμε, με συγκίνηση βλέπουμε να αναδύονται νέες δυνατότητες αλλαγής μέσα από τις σιωπηρές εσωτερικές διεργασίες των ατόμων που βρίσκονται απέναντί μας.

Δουλειά με τις ικανότητες, όχι με τα ελλείμματα

Είναι σημαντικό να δημιουργηθεί ένα πλαίσιο για τους εφήβους και τις οικογένειές τους όπου θα αναδυθούν νέες αναγνώσεις της κατάστασης (για το πριν) και νέες θεωρήσεις (για το μετά).

Εμείς οι επαγγελματίες του ψυχοκοινωνικού χώρου μπορούμε να επωφεληθούμε απο την 'επιβεβλημένη' παρουσία του εφήβου και της οικογένειάς του έτσι ώστε να προσφέρουμε ένα πλαίσιο κοινών συναντήσεων μέσα στο οποίο μπορεί να αναπτυχθεί μια νέα οικογενειακή δυναμική και να νοηματοδοτηθεί διαφορετικά η παραβατικότητα του εφήβου. Σε κάθε περίπτωση το νόημα και η λειτουργία της παραβατικής συμπεριφοράς του εφήβου θα παρουσιάζει μια μοναδικότητα ανάλογα με την ιστορία της οικογένειας, τις σχέσεις των μελών και το ευρύτερα συστήματα μέσα στα οποία ζεί και αναπτύσσεται ο έφηβος.

Οι οικογένειες αρχικά δε θα μας διευκολύνουν απαραίτητα σε

αυτή την προσπάθεια.

Συνήθως όταν εμφανίζονται στα δικαστήρια, είτε αισθάνονται ότι χρειάζεται να απολογηθούν γι αυτό που συμβαίνει στο παιδί τους, είτε αποδίδουν την απόλυτη ευθύνη στη συμπεριφορά σε αυτό.

Η παραβατική συμπεριφορά του εφήβου αποδίδεται άλλοτε στις 'κακές παρέες' και άλλοτε στην ίδια την προσωπικότητα του εφήβου. Οι γονείς συχνά θεωρούν ότι πρέπει να ασχοληθούμε μόνο με αυτόν και να τον 'διορθώσουμε'.

Συγχρόνως οι γονείς προσδοκούν από τους νέους συνομιλητές του εφήβου (τους επαγγελματίες) να 'δράσουν' αυτοί αφού ως 'ειδικοί' ξέρουν 'τι πρέπει να γίνει'. Οι ίδιοι οι γονείς συχνά αισθάνονται (ακόμη κι αν επιδεικνύουν την αντίθετη συμπεριφορά) ότι δεν μπορούν να ασκήσουν το γονικό τους ρόλο, ότι δεν είναι επαρκείς, ότι η κατάσταση τους έχει ξεπεράσει.

Ωστόσο, δεν μπορούμε να συνοδεύσουμε και να βοηθήσουμε όλες αυτές τις διαφορετικές οικογένειες και συγχρόνως να απεγκλωβιστούμε από το παράδοξο της επιβεβλημένης βοήθειας, παρά μόνο εάν επικαλεστούμε τις ίδιες τις οικογένειες και δουλέψουμε με τις ικανότητές τους (Ausloos,1989) και όχι με τα ελλείμματά τους.

Αυτό όμως προϋποθέτει ότι μπορούμε να απομακρυνθούμε από τις νοσολογικές, ψυχοπαθολογικές κατηγοριοποιήσεις που έχουμε για αυτές. Αν θελήσουμε να τις ακούσουμε κι όχι να τις 'διορθώσουμε', η ιστορία της ζωής τους μας προσφέρει συχνά μια πολύτιμη αφετηρία για να τις γνωρίσουμε και να ανακαλύψουμε τις ικανότητες που διαθέτουν, ώστε να αντιμετωπίσουν τα ανθρώπινα αδιέξοδα.

Δε θα πρέπει να μας διαφεύγει ότι τα μέλη των οικογενειών δεν μας επέλεξαν, κατά συνέπεια είναι σημαντικό να αναρωτηθούμε για το πώς εμείς οι ίδιοι θα καταφέρουμε να κάνουμε μια κίνηση προς εκείνα.

Εντούτοις, η διαδικασία της σύνδεσης δεν είναι κάτι μηχανιστικό, δεν είναι μια τεχνική, ένα εργαλείο. Εμπλέκει κι εμάς τους ίδιους ως υποκείμενα.

Πώς μπορούμε άραγε να συνοδεύσουμε μια μητέρα που παραμελεί τα παιδιά της, ένα πατέρα που κακοποιεί σεξουαλικά

την κόρη του, έναν έφηβο αλαζονικό; Πώς να συνεργαστούμε με κάποιον που κάνει τα πάντα για να τον απορρίψουμε ή που μας αποθαρρύνει να του θέσουμε την παραμικρή ερώτηση ;

Ειδικά δε στις περιπτώσεις ενδοοικογενειακής βίας, η αντιπάθεια, η απέχθεια και ο φόβος μπορεί να μας εμποδίσει να δημιουργήσουμε μια σχέση με τους γονείς κι αυτό γιατί δυσκολευόμαστε να υποθέσουμε ότι διαθέτουν ένα δυναμικό αλλαγής και έτσι η προστασία των ανήλικων μελών παίρνει το προβάδισμα.

Παράλληλα, στις περιπτώσεις της επιβεβλημένης βοήθειας τα περισσότερα παιδιά προστατεύουν τους γονείς τους, έχουν την τάση να κατηγορούν ρητά ή άρρητα τον εαυτό τους γι' αυτό που συμβαίνει κι έμμεσα μας καλούν 'να τους αφήσουμε ήσυχους'. Μόνο όταν η σχέση που θα συνάψουμε με τους γονείς τους σηματοδοτήσει ότι τους αναγνωρίζουμε ως πρόσωπα κι όχι ως υπόδικους, μπορεί να αρχίσουν να ανοίγονται και να μιλούν γι αυτό που ήταν δύσκολο για τα ίδια.

Η σχέση μας με τους γονείς, όσο 'ακατάλληλοι', 'τοξικοί' ή 'ανεπαρκείς' κι αν έχουν κριθεί, μπορεί να γονιμοποιήσει διεργασίες οι οποίες θα επιτρέψουν στους γονείς να συμφιλιωθούν με τον εαυτό τους, να έρθουν σε επαφή με περιοχές βαθιάς οδύνης που πολύ συχνά δεν είχαν αναγνωρισθεί από κανένα και οι οποίες παρασιτεύουν ακόμη και σήμερα την εγκαθίδρυση μιας εποικοδομητικής σχέσης φροντίδας και προστασίας με το παιδί τους.

Το να μιλήσουμε για τις ακατάλληλες συμπεριφορές, για το 'ανείπωτο', το να τους δώσουμε ένα νόημα μέσα σε μια διαγενεακή προοπτική (Mugnier, 2009), το να αναγνωρίσουμε την ανθρώπινη αξιοπρέπεια σε γονείς 'τέρατα' συναντώντας αυτό που πέρασαν, το να τους βοηθήσουμε να συγγράψουν για αυτούς και τις επόμενες γενιές ένα 'κατανοητό και αποδεκτό' αφήγημα αυτού που βίωσαν (Byng-Hall, 1995), αποτελούν σήμερα τις θεμελιώδεις αρχές της δουλειάς μας με τις οικογένειες που αποτελούν αντικείμενο καταγγελίας.

Για να ανασυνταχθούν, οι γονείς έχουν ανάγκη οι παρεμβαίνοντες από τον ψυχο-κοινωνικο χώρο να τους θέτουν ερωτήματα που τους ωθούν να σκέφτονται τις πιθανές αιτίες της μερικής αποτυχίας

της γονεϊκότητας τους, να τους διαφωτίζουν προτείνοντάς τους υποθέσεις που αφορούν στα επώδυνα στάδια της δικής τους ζωής και να τους καθοδηγούν στην προσπάθεια ανάκτησης του ελέγχου της κατάστασης.

Συγχρόνως, ας μην ξεχνούμε ότι οι γονείς μπορεί να αισθάνονται ότι οι παρεμβαίνοντες τους αδικούν όταν τα 'ψυχολογικοποιούν' όλα και υπερεκτιμούν την οικογενειακή διάσταση στα προβλήματα που εμφανίζονται στο παιδί τους δίχως να αναζητούνται θεσμικές και κοινωνικές ευθύνες

Το να ανοίξουμε λοιπόν σχεσιακούς δρόμους πάνω στους οποίους μπορούν να περπατήσουν οι γονείς για να στοχαστούν και να αναστοχαστούν πώς μπορούν να είναι γονείς χωρίς να υποθηκεύουν την εξέλιξη των παιδιών τους, δημιουργεί μια νέα δυναμική, ενα νέο χώρο ελευθερίας, άρα και ευθύνης.

Η δουλειά των επαγγελματιών που παρεμβαίνουν στο δικαστικό χώρο, οι οποίοι θα μπορούσαμε να πούμε ότι αποτελούν έμμεσα φορείς κοινωνικού ελέγχου, δεν συνίσταται στο να θέλουν να αλλάξουν τις οικογένειες με κάθε κόστος. Συνίσταται στη συνοδεία των οικογενειών αυτών προσφέροντας τόσο στα ανήλικα όσο και στα ενήλικα μέλη τους πολλαπλές αναγνώσεις αυτού που βιώνουν για να μπορέσουν να κάνουν τις δικές τους επιλογές και να αισθανθούν υπεύθυνοι γι' αυτές.

Κυκλική οπτική μιας δια-συστημικής παρέμβασης

Και τώρα ας διερευνήσουμε το δεύτερο αρχικό ερώτημα: πώς θα ήταν δυνατόν να μεγιστοποιηθούν αυτές οι διεργασίες με τη συμβολή των διαφορετικών εμπλεκομένων και συνομιλητών των εφήβων και των οικογενειών τους ;

Η συστημική προσέγγιση μπορεί να προτείνει μοντέλα δουλειάς που δίνουν μια θέση στην οικογένεια, στα θεσμικά ιδρύματα και σε εξωτερικά δίκτυα (Elkaim,1987) ως εταίρους σε μια πιο διευρυμένη διαδικασία η οποία ενσωματώνει τις ανάγκες και τις προσδοκίες κάθε υπο-συστήματος.

Θα μπορούσαμε να αναφερθούμε στους θεσμικά άμεσους συνεργάτες δικαστικούς λειτουργούς, επιμελητές ανηλίκων, αστυνομικούς αλλά θα μπορούσαμε να συμπεριλάβουμε και

εξωτερικούς παρεμβαίνοντες. Μερικές φορές πρόκειται για διάφορους επαγγελματίες οι οποίοι περιστρέφονται γύρω από την οικογένεια (από τους χώρους της ψυχικής υγείας, της εκπαίδευσης, της νεότητας), άλλοτε πάλι πρόκειται για μη επαγγελματίες οι οποίοι όμως αποτελούν πρόσωπα αναφοράς για τον ανήλικο ή τους γονείς του.

Με μια κυκλική οπτική είναι δυνατό να διευρύνουμε το δίκτυο και να κινητοποιήσουμε τα μέλη του προς μια στάση υποστήριξης της οικογένειας. Με αυτόν τον τρόπο οι παρεμβάσεις γίνονται συμπληρωματικές ανάλογα με τους ρόλους και τα επαγγέλματα καθώς αποδέχονται όλοι τις ανάγκες του καθένα αλλά και του συστήματος στο σύνολό του.

Το να κινητοποιήσουμε τους σημαντικούς άλλους είναι επίσης ενας τρόπος να αποφύγουμε μια στάση παντοδυναμίας και να βοηθήσουμε την οικογένεια να επωφεληθεί από τα ίδια της τα αποθέματα. Νομίζουμε ότι, αν και από διαφορετικές θέσεις, υπάρχει ένα κοινό ζητούμενο: μια νέα δυναμική εξέλιξης για τις οικογένειες και τα παιδιά τους.

Ωστόσο κάθε πλαίσιο έχει ιδιαίτερους κανόνες που διέπουν τη λειτουργία του, έχει τους δικούς του περιορισμούς.

Οι αρθρώσεις ανάμεσα στο θεραπευτικό, δικαστικό και τους υπόλοιπους χώρους πρέπει να είναι συμπληρωματικές και συνεργατικές αλλά οι ρόλοι δεν πρέπει να συγχέονται. Είναι σημαντικό να αναγνωρίζουμε τις λογικές του κάθε χώρου και τα όριά του. Η παντοδυναμία ενός από τους χώρους είναι ένα μεγάλος κίνδυνος. Δυστυχώς δυστοκίες, κενά που παρατηρούνται στη συνεργασία φορέων δυσχεραίνει κατά πολύ το κοινό έργο.

Μπορούμε όμως να δομήσουμε μια μεθοδολογία σύνθετη και αποτελεσματική αποτελούμενη από διακριτές παρεμβάσεις οι οποίες είναι συμπληρωματικές σε διαφορετικά επίπεδα. Είναι απαραίτητο να δημιουργείται μια βάση ανταλλαγής και συμπληρωματικότητας ικανοτήτων ανάμεσα στις Υπηρεσίες. Η πολυπλοκότητα των υπηρεσιών απαιτεί συντονισμό και συνοχή. Η καλύτερη συνεργασία και ο μεγαλύτερος συντονισμός επιτρέπει να εξετάσουμε τις δυνατότητες αλλαγής για την οικογένεια.

Επίλογος

Ίσως τελικά να μη χρειάζεται να επιλέξουμε 'πλευρά', αλλά από την 'θέση' στην οποία βρισκόμαστε ως εμπλεκόμενοι επαγγελματίες μέσα στο ευρύτερο δικαστικό σύστημα, να δράσουμε με τέτοιον τρόπο, ώστε τα άτομα που αποτελούν 'αντικείμενο επίβλεψης/ελέγχου' να ανακτήσουν την θέση τους ως υποκείμενα και να αναδράσουν με την σειρά τους με έναν πιο γόνιμο τρόπο τόσο για τους ίδιους όσο και για το κοινωνικό σύστημα μέσα στο οποίο ζουν και αναπτύσσονται.

Βιβλιογραφία

Ausloos, G. (1995). La compétence des familles. Temps, chaos, processus, Editions Érès.

Baudoux , S. (2005). "Aide contrainte? Oui, mais... De l'aide contrainte à l'aide mandatée négociée, pour une éthique d'intervention." Résonances, 7, 44-49

Byng-Hall, J. (1995). Rewriting Family Scripts: Improvisation and Systems Change. The Guilford Press, New York.

Elkaim, M. (1987). Les pratiques de réseaux: santé mentale et contexte social. Paris, ESF.

Hardy, G. et al. (2001). S' il te plaît ne m' aide pas. Erès-Jeunesse et droit.

Karkazi,E. (2014). "Between Resonance and Resilience, from Clinical Psychotherapy to Institutional Context", Human Systems: The Journal of Therapy, Consultation & Training, 25(2): 225-236.

Maestre, M. (2011). "De la psychothérapie familiale à l'entretien familial systémique : de la demande intrafamiliale à la demande d'un tiers professionnel extérieur. ", Cahiers critiques de thérapie familiale et de pratiques de réseaux, 46:19-32.

Mainguet et al. M. (2011). "Comment souplesse et liberté peuvent générer des effets thérapeutiques dans un cadre de guidance sous contrainte en milieu ouvert", Cahiers critiques de thérapie familiale et de pratiques de réseaux, 46: 67-84.

Mugnier J.-P. (2009). Les stratégies de l'indifférence, Editions Fabert, nouvelle édition, Paris.

Neuburger, R. (1984). L'autre demande, Psychanalyse et therapie familiale, ESF, Paris.

Δήμητρα Μάντζαρη

Επιτελώντας το ρόλο του ψυχολόγου σε πλαίσια κράτησης: μια κριτική ματιά στις σχέσεις εξουσίας, θεραπείας και στις προοπτικές της επαγγελματικής πρακτικής

Στο παρόν κείμενο επιχειρείται μια κριτική ανασκόπηση του ερευνητικού έργου σχετικά με την παροχή υπηρεσιών ψυχολογικής θεραπείας σε πλαίσια κράτησης, υπό το φως των σχέσεων εξουσίας μεταξύ θεσμών και υποκειμένων. Η κριτική αυτή ματιά θα αξιοποιήσει το θεωρητικό πρίσμα του Michel Foucault, του Gilles Deleuze, της Judith Butler, καθώς και οπτικές από το ρεύμα κριτικής ψυχολογίας που έχει αρχίσει να αναδύεται τα τελευταία χρόνια. Λόγω ευρύτητας του θέματος θα ήθελα να σταθώ σε τρία σημεία: στη σχέση του σωφρονιστικού πλαισίου με του ψυχολογικού-θεραπευτικού πλαισίου, στους επαγγελματίες ως υποκείμενα έναντι του παραβάτη ως αντικειμένου της δουλειάς τους και τέλος, στις δυνατότητες που ανοίγονται για συστημική αμφισβήτηση και αλλαγή από μία δυναμική επιτέλεση του ρόλου τους. Στόχος μου είναι να τεθούν περισσότερα ερωτηματικά, παρά να δοθούν απαντήσεις για το ρόλο του επαγγελματία ψυχικής υγείας σε φυλακές και άλλα πλαίσια κράτησης.

Συνάντηση πλαισίων: σωφρονισμός και ψυχολογική υποστήριξη

Το πάντρεμα της ψυχολογίας με το σύστημα δικαιοσύνης έχει γνωρίσει μεγάλη αναγνώριση και ανάπτυξη. Απότοκα αυτής της σύζευξης είναι πολλοί τομείς της εγκληματολογίας, της ψυχιατρικής και της ψυχολογίας. Η ερευνητική θεματολογία εμπλουτίζεται

ολοένα και περισσότερο. Η θεωρητική συμβολή των Foucault, Deleuze - όπως κι άλλων φιλοσόφων - στη διακυβέρνηση των υποκειμένων μέσα από το σωφρονιστικό και επιστημονικό θεσμό κατά ένα αξιοθαύμαστο τρόπο λείπει από μεγάλο μέρος των ψυχολογικών ερευνών που αφορούν ψυχολογικές θεραπείες σε κρατούμενους. Για τη συζήτηση αυτή, αφετηριακό σημείο δε μπορεί παρά να είναι το έργο του Foucault σχετικά με τη σύμπραξη του σωφρονιστικού θεσμού και του σώματος επιστημόνων που διαχειρίζονται τον παραβάτη. Τη θέση του σώματος που τιμωρείται με βασανιστήρια, του σώματος ως πεδίο άσκησης και έκφρασης πολιτικής εξουσίας έρχεται να πάρει η ψυχή, η νέα επιστημολογική κατασκευή της ψυχιατρικής και της εγκληματολογίας (Foucault 2011). Οι πιο βίαιες, σωματικές τιμωρίες δίνουν τη θέση τους σε διαγνώσεις και κατηγοριοποιήσεις της προσωπικότητας και της ηθικής του παραβάτη. Έτσι δημιουργείται ο homo criminalis, ένα αρχέτυπο εγκληματία γύρω από το οποίο χτίζεται μια ενδελεχής ψυχολογική ανατομία. Από την δικαιοσύνη της σωματικής τιμωρίας μεταβαίνουμε στη δικαιοσύνη που εξορθολογίζει.

Προχωρώντας μέσα στους αιώνες στις μετα-νεωτερικές κοινωνίες του σήμερα, ο παραβάτης εξορθολογίζεται βαθμιαία λιγότερο και με μικρότερη "αποτελεσματικότητα", όπως υποδεικνύουν οι πολυάριθμες έρευνες αμελητέας επανένταξης στην κοινότητα και υποτροπής στην παραβατικότητα στις ΗΠΑ και στην Ευρώπη (Cochran και Mears 2016, Mitchel, Cochran et al. 2016). Όπως και οι υπόλοιποι νεωτερικοί θεσμοί, το σωφρονιστικό σύστημα βρίσκεται σε κρίση και διαδικασία αναμόρφωσης. Η ιδέα της αποτελεσματικότητας της ποινής αρχίζει να συναντά την έννοια της πρόληψης της παραβατικότητας. Κατά το Gilles Deleuze (1990) περνάμε σε ένα νέο σχήμα κυβερνητικότητας, αυτό του ελέγχου των υποκειμένων μέσα από πολυάριθμες, μετρημένες, οργανωμένες, άρα και προβλέψιμες πλευρές της συμπεριφοράς τους. Προτεραιότητα πλέον του σωφρονιστικού συστήματος και του κοινωνικού κανόνα δεν είναι τόσο η απόλυτη συμμόρφωση όσο ο εντοπισμός, η κατοχή γνώσεων και ο έλεγχος του εν δυνάμει αποκλίνοντος υποκειμένου. (Deleuze 1990).

Εντούτοις, ένας άρρητα κοινός παρονομαστής είναι σταθερά

η σχέση ανάμεσα στο σωφρονιστικό και το θεραπευτικό πλαίσιο. Ανάμεσα σε δεκαετίες, σε θεωρητικές και μεθοδολογικές προσεγγίσεις, σε πολιτισμικά πλαίσια διαφαίνονται αντίθετες απόψεις. Ερευνητές, όπως οι Wright και Bronstein (2008) και οι Gendreau και Keyes (2001), επιχειρηματολογούν υπέρ της δυνατότητας για μια υγιή και αξιοπρεπή φυλακή, όπου οι σχέσεις κρατουμένων και φυλακτικού προσωπικού διέπονται από σεβασμό και φροντιστικό, θεραπευτικό ήθος. Αντίθετα, ήδη μερικές δεκαετίες πριν οι Schlesinger (1979) και Clements (1987) τόνισαν την αποτυχία ενσωμάτωσης ψυχολογικών υπηρεσιών στις φυλακές των ΗΠΑ, καθώς και την ανηθικότητα ενός θεραπευτικού εγχειρήματος που λαμβάνει χώρα σε πλαίσιο καταναγκασμού.

Το ιδιαίτερο συνδετικό νήμα που διαπερνά όλη τη θεραπευτική πρακτική των ψυχολόγων στις φυλακές είναι η δυναμική του εξαναγκασμού με τη συμπόνια (compassion) και την ενσυναίσθηση (Cobb και Farrants 2014, Bertrand-Godfrey και Loewenthal 201, Huffman 2006). Αφενός η ψυχολογική υποστήριξη εμπεριεκλείει μια χειραφετητική και διευκολυντική διαδικασία, αφετέρου βρίσκεται εντός ενός πλαισίου ομολογουμένως αποδυναμωτικού και εξουσιαστικού για τα υποκείμενα, μολονότι στον επίσημο λόγο διατείνεται για τον σωφρονιστικό του ρόλο. Η θεραπευτική διαδικασία, προκειμένου να επιτελέσει τη λειτουργία της, κινείται εντός του περίφημου θεραπευτικού πλαισίου (the frame). Αυτό το πλαίσιο προϋποθέτει την ουδετερότητα του χώρου συνάντησης των ατόμων, τη σταθερότητα στο χώρο και το χρόνο συνάντησης, καθώς και την ασφάλεια, εμπιστευτικότητα και το απόρρητο των στοιχείων του θεραπευόμενου. Αποτελεί τη δομή, πάνω στην οποία χτίζεται η μοναδική σχέση με τρόπο που να είναι θεραπευτικός, γι' αυτό και απαντάται σε όλες τις θεραπευτικές προσεγγίσεις. Είναι ξεκάθαρο από τις ίδιες τις προδιαγραφές του πώς το θεραπευτικό πλαίσιο διαστρεβλώνεται—αν δε συνθλίβεται—εντός των άκαμπτων κανονισμών, αυστηρών προγραμμάτων, ελεγκτικών-διαπεραστικών μηχανισμών της φυλακής. Ένα γραφείο ψυχολόγου στη φυλακή μπορεί να είναι ουδέτερο στο βαθμό που δεν αλλάζει σημαντικά από οποιοδήποτε άλλο υπηρεσιακό χώρο της φυλακής, αλλά ταυτόχρονα να μην είναι ουδέτερο για τον ίδιο ακριβώς λόγο.

Ο χρόνος της συνάντησης είναι σταθερός στο βαθμό που δεν αλλάζει το καθημερινό πρόγραμμα της φυλακής ή δεν υπάρχει κάποια αλλαγή στο καθεστώς κράτησης του θεραπευόμενου κρατούμενου, όπως μια ξαφνική μεταγωγή ή αποφυλάκιση. Και φυσικά ο τελευταίος, αλλά σημαντικότερος όρος του θεραπευτικού πλαισίου, το απόρρητο σπάει εξ ορισμού από τη στιγμή που ο κρατούμενος θα δηλώσει την ανάγκη να επισκεφτεί την ψυχολογική υπηρεσία. Στο αίτημά του, εκτός από τα στοιχεία του, αυτομάτως εκτίθεται και η ασφάλεια (σωματική ή ψυχολογική) του ατόμου, υποδηλώνεται μια ευαλωτότητα, η οποία στο θεραπευτικό πλαίσιο είναι ευπρόσδεκτη και προστατεύεται, αλλά στο απειλητικό πλαίσιο της φυλακής δε συμβαδίζει με την ανάγκη του κρατούμενου να διατηρεί μια επιβλητικά ανδρική παρουσία. Σε αυτό το σημείο, ο Mearns σημειώνει μια αδυναμία του ανθρωπιστικού ψυχοθεραπευτικού μοντέλου να λάβει υπόψη του την ισχύ των θεσμών. Ναι μεν οι άνθρωποι ενδυναμώνονται κι αποκτούν τη δυνατότητα για ατομική αλλαγή, ακόμα κι εντός θεσμών που αναπαράγουν ανισότητες, αλλά ίσως ξεχνάμε και τη δυνατότητα των εξουσιαστικών θεσμών να αποκρίνονται με «αντίποινα» ή καταστολή των αποκλινόντων υποκειμένων.

Το πλαίσιο του εγκλεισμού ορίζει τη δική του ατζέντα τόσο για τον επαγγελματία όσο και για τον κρατούμενο κι όλα άλλωστε υποκείμενα που υπεισέρχονται στο θεσμό. Η αυστηρή δομή και ανάγκη καθολικής επιτήρησης ορίζει πως κάθε πτυχή του θεραπευτικού έργου θα γίνεται γνωστή, θα καταγράφεται για να μπορεί και να ελεγχθεί. Επίσης, η δομή και ιεράρχηση των υποκειμένων στη φυλακή γίνεται βάσει της εξουσίας που φέρουν. Σε αυτό το ιεραρχικό σχήμα πού εντοπίζεται ο ρόλος του ψυχολόγου στη φυλακή; Ο ίδιος ο θεραπευτής ως ειδικός υπάλληλος του σωφρονιστικού θεσμού συμμετέχει στο χρέος της διαφύλαξης της ακεραιότητας και της ασφάλειας της φυλακής, γεγονός που σημαίνει ότι οφείλει να σπάει το απόρρητο όταν ο θεραπευόμενός του παραβαίνει κανονισμούς. Πώς ερμηνεύεται η εμπιστοσύνη από τους κρατούμενους εντός των σχηματισμών εξουσίας; Η Meek (2011) σε έρευνά της με κρατούμενους που έλαβαν υπηρεσίες συμβουλευτικής έδειξε ότι η σχέση με τον σύμβουλο-θεραπευτή

γίνεται πιο ευνοϊκά αντιληπτή από τους κρατούμενους, όταν εκείνος δεν είναι μέρος του μόνιμου σωφρονιστικού προσωπικού. Ο Joel Harvey (2011) εντοπίζει την περιπλοκότητα στην παροχή υπηρεσιών ψυχικής υγείας στις φυλακές σε πολλαπλά επίπεδα. Σε ένα επίπεδο οι δυσκολίες αφορούν την υποκειμενικότητα του κρατούμενου, την ιστορία του, το πλαίσιο από το οποίο προέρχεται. Με άλλα λόγια, πολύ μικρό μέρος του έγκλειστου πληθυσμού είναι επαρκώς ενημερωμένο ή έχει γνώση από προηγούμενες κοινωνικές εμπειρίες για τη βοήθεια που μπορεί να λάβει από ψυχολόγο. Σε ένα άλλο επίπεδο, το πλαίσιο της φυλακής αποτελεί πλαίσιο στέρησης βασικών ανθρώπινων αναγκών, εντός των οποίων οι επαγγελματίες πρέπει να δημιουργήσουν έναν ασφαλή χώρο για αναστοχασμό.

Ο απόλυτος έλεγχος επάνω στην ζωή του έγκλειστου ατόμου εμποδίζει και το ίδιο το θεραπευτικό έργο, το οποίο προσανατολίζει και ενισχύει το άτομο, ώστε να ανακαλύπτει την αυτονομία του και τη δυνατότητα αυτοκαθορισμού του. Η θεραπευτική διαδικασία, στην οποία εμπλέκεται ο κρατούμενος μπορεί ακόμα να σαμποτάρεται από πεποιθήσεις και τη στάση του σωφρονιστικού προσωπικού, που αποδίδει στους κρατούμενους χαρακτηριστικά απαξιωτικά και στερεοτυπικά. Η αλληλεπίδραση με τους κρατούμενους σαν εσαεί εγκληματίες, παρίες της έννομης κοινωνίας, εμποδίζει την προσπάθεια του ατόμου να αλλάξει τη συμπεριφορά του προς μια άλλη κατεύθυνση. Αυτό σημαίνει ότι οι επαγγελματίες πρέπει να λαμβάνουν υπόψη και να προσπαθούν να εξασφαλίζουν τη θετική συνεργασία με το φυλακτικό προσωπικό, επιβαρύνοντας τον ήδη περίπλοκο ρόλο τους.

Συνεπώς, η φυλακή ως πλαίσιο φαίνεται να είναι συχνά διαρρηκτικό για την ψυχολογική διαδικασία, ωστόσο την ίδια στιγμή οι συνθήκες του θεραπευτικού πλαισίου δύνανται να είναι εξίσου διαρρηκτικές για το σεξιστικό, μιλιταριστικό, εξουσιαστικό περιβάλλον της φυλακής (Huffman 2006, Hopwood 2008). Μπορούμε να δούμε το γραφείο του ψυχολόγου και τη θεραπευτική ώρα σα μια μικρή ετεροτοπία εντός της φυλακής, όπου οι όροι ύπαρξης και συσχέτισης των ανθρώπων ανατρέπονται. Δε βασίζονται τόσο στην ιεραρχία και την επιβολή όσο την εγγύτητα, το σεβασμό και την εμπιστοσύνη μεταξύ των προσώπων.

Ο Fox (2009) υπογραμμίζει την περιστασιακή ανεπάρκεια των συστημάτων δικαιοσύνης και της ψυχικής υγείας λειτουργήσουν με τρόπο επανορθωτικό και ενδυναμωτικό για τα υποκείμενα. Περαιτέρω, στην άκριτη συνεργασία των δύο συστημάτων ελλοχεύει ο κίνδυνος να αποκτήσει ο κοινωνικός έλεγχος το προσωπείο ψυχολογικής θεραπείας. Αφενός, οι προσδοκίες για τις δυνατότητες των ψυχοκοινωνικών υπηρεσιών εντός μιας φυλακής μας υποψιάζουν στην ανάγκη του θεσμού να νομιμοποιείται μέσα από τον ισχυρισμό του σωφρονισμού. Αφετέρου, η άκριτη σύμπλευση των επαγγελματιών ψυχικής υγείας με ένα τέτοιο σκεπτικό μοιάζει να αναπαράγει την πεποίθηση σε μια καθολική, έμφυτα ανθρώπινη ορθολογικότητα έναντι πολιτισμικών, κοινωνικά καθορισμένων συμπεριφορών δικαίου ή συμβάσεων περί νομιμότητας/παρανομίας. Η κυριαρχία του γνωστικισμού σε εφαρμογές συμβουλευτικής και ψυχοθεραπείας τείνει να ενισχύει μια ψευδαίσθηση πανανθρώπινης ορθοκανονικότητας κι έχει οδηγήσει επαγγελματίες να ρίχνουν όλο τους το βάρος στην αναπροσαρμογή του "νου", των "εσωτερικών λειτουργιών" του παραβάτη, αφήνοντας το ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο σε δεύτερη μοίρα.

Από τον Παραβάτη - Αντικείμενο στο Σχεσιακό Υποκείμενο

Στον ψυχολογικό επιστημονικό λόγο που αφορά τον σωφρονιστικό εγκλεισμό μπορούμε πιθανόν να εντοπίσουμε όλα αυτά τα στοιχεία ελέγχου—όπως νοείται από τον Deleuze—που θα δώσουν στον κυρίαρχο θεσμό τις απαραίτητες πληροφορίες χειρισμού του παραβατικού υποκειμένου. Τα υποκείμενα αποδομούνται στα επιμέρους στοιχεία τους (δημογραφικά χαρακτηριστικά, στοιχεία προσωπικότητας κι άλλα τόσα), τα οποία αλληλεπιδρούν με τα επιμέρους χαρακτηριστικά των επαγγελματιών ψυχολόγων (εκπαίδευση, αυθεντικότητα, αυταρχικότητα κ.α.) (Marshall et al. 2002; Marshall et al. 2003; Marshall 2005; Watson et al. 2015). Κατά αυτόν τον τρόπο, η οπτική του Deleuze μπορεί να διαφωτίσει τη λειτουργία μιας mainstream εγκληματολογικής ψυχολογίας που φτιάχνει «προφίλ» παραβατών. Αυτή η αλληλεπίδραση, σα μια εξίσωση, φαίνεται να καθορίζει και την έκβαση της

ψυχολογικής υποστήριξης. Το πρόβλημα, ωστόσο, παραμένει στο βαθμό που τα χαρακτηριστικά αμφότερων των επαγγελματιών και των κρατουμένων πραγμοποιούνται, παραγοντοποιούνται και συσχετίζονται με αποτελέσματα πολύ μεγαλύτερης κλίμακας, όπως η υποτροπή στην παραβατικότητα (recidivism) ή/και οι πιθανότητες του ατόμου για κοινωνική επανένταξη. Η αποτελεσματικότητα του σωφρονισμού, επομένως, γίνεται χρέωση των ειδικών επιστημόνων που θα επέμβουν σε κοινωνικά ανεπιθύμητες δυσλειτουργίες της ψυχολογικής ανατομίας του υποκειμένου. Οι ψυχολόγοι πέριξ του σωφρονιστικού συστήματος ως κρατικοί υπάλληλοι γίνονται μέρος του ελεγκτικού μηχανισμού και υπόκεινται στον θεσμικό λόγο (discourse), διαφυλάττοντας τα νοηματικά, εμπειρικά σύνορα του σωστού/λάθος, του κανονικού/παθολογικού (Warner 2015). Ο Warner (2015) προτείνει μια εναλλακτική, κριτική εγκληματολογική ψυχολογία που απεκδύεται την θετικιστική αντικειμενικότητα, αλλά τοποθετεί τα υποκείμενά της εντός κοινωνικών, πολιτικών, οικονομικών πλαισίων, αφού ούτως ή άλλως η παραβατική συμπεριφορά παράγεται σε έναν ψυχο-πολιτικό χώρο.

Συμβάλλοντας προς μια κριτική ερευνητική κατεύθυνση, η αναλυτική προσέγγιση των συστημάτων λόγου και γνώσης μπορεί να πάρει την απόλυτη εστίαση από τον παραβάτη και να προσθέσει στην εικόνα τον ψυχολόγο-θεραπευτή, καθώς και τη μεταξύ τους σχέση. Στο σχεσιακό φόντο της φυλακής και της ψυχοθεραπείας τονίζονται τα συστήματα γνώσης, από τα οποία οι επαγγελματίες αντλούν για να κατανοήσουν και "ανασκευάσουν" ψυχολογικά τον παραβάτη. Έως και σήμερα, η ανάλυση λόγου έχει μάλλον αμφιθυμική σχέση με την ψυχολογική ποιοτική έρευνα. Από τη μία πλευρά, μπορεί να επισημαίνει τη βιοπολιτική εξουσία των εφαρμογών της ψυχολογίας, από την άλλη κινδυνεύει να διολισθαίνει σε αντιπαραθετικούς δογματισμούς ή σχετικισμούς χωρίς άμεση απεύθυνση στις υλικές και κοινωνικές συνθήκες που διαμορφώνουν την κοινωνική δικαιοσύνη (Wetherell, 2015). Στην προκειμένη περίπτωση μπορεί να βοηθήσει να αποδομήσουμε την έννοια της "θεραπείας" του εγκληματία και να παρατηρήσουμε τα συστήματα γνώσης, που υπαγορεύουν την κατανόηση και πρακτική των επαγγελματιών.

Η θέση του επαγγελματία που εργάζεται εντός ενός εξουσιαστικού και ανελεύθερου συστήματος για να ενδυναμώσει τα υποκείμενα που καταπιέζονται από αυτό δε μπορεί παρά να είναι αμφίσημη και δυναμική. Ειδικότερα, αν λάβουμε υπόψη τις ιδιαιτερότητες και ραγδαίες μεταβολές της ελληνικής πραγματικότητας σε ό,τι αφορά τα νέα κέντρα κράτησης στην Ελλάδα, τις ασφυκτικές φυλακές, καθώς και τον περιορισμένο ρόλο των ψυχολόγων σε αυτά τα πλαίσια, θα δούμε ένα σύστημα σχέσεων που υπερβαίνει κατά πολύ τα "χαρακτηριστικά" του παραβάτη στην έκβαση των θεραπευτικών σχέσεων.

Η ποιοτική έρευνα έχει εν μέρει αγνοήσει μια πολύτιμη πηγή πληροφορητών της, τους ίδιους τους ψυχολόγους που εργάζονται σε αυτά τα πλαίσια, παράγοντας κι αναπαράγοντας πρακτικές και νοήματα ψυχοθεραπείας στις φυλακές. Στη σκηνή που έχει στηθεί από το σωφρονιστικό θεσμό για την αναμόρφωση του παραβάτη, έχουμε παραβλέψει τους συμπρωταγωνιστές του έργου.

Η βιβλιογραφία βρίθει εγχειριδίων και περιγραφών για τα επαγγελματικά χαρακτηριστικά και τις δεξιότητες που οφείλει να έχει ένας ψυχολόγος, εργαζόμενος σε πλαίσιο κράτησης. Οι Varghese et al. (2015) περιγράφουν πώς οι ψυχολόγοι σε πλαίσια κράτησης αποκτούν εξελικτικά τη δυνατότητα παροχής μεγάλου εύρους υπηρεσιών ψυχικής υγείας. Αυτό συνεπάγεται τη δυνατότητά τους να ισορροπούν ανάμεσα στην ανάγκη της φυλακής για ασφάλεια και στα θεραπευτικά αιτήματα των κρατουμένων. Ωστόσο, μοιάζει δευτερεύουσας σημασίας η υποκειμενική εμπειρία αυτού του επαγγελματία που καλείται να ζήσει μεγάλο μέρος της μέρας του σ' ένα χώρο.

Μερικές έρευνες της τελευταίας δεκαετίας (Huffman 2006, Hopwood 2008, Bertrand-Godfre και Loewenthal 2011) μέσα από ποιοτικές μεθοδολογικές τους προσεγγίσεις μας φωτίζουν τις εμπειρίες των ψυχολόγων που εργάζονται σε πλαίσια κράτησης. Με πολλαπλούς τρόπους αναφέρονται οι ισχυρές συστημικές (διοικητικές, γραφειοκρατικές) και οι βιωματικές πιέσεις που ο ψυχολόγος δέχεται αντίστοιχα από τη φυλακή και από το θεραπευτικό έργο. Όπως ο κρατούμενος, ο ψυχολόγος υφίσταται την εξουσία του ενός καταναγκαστικού ιδρύματος, την ακαμψία κι

αυθαιρεσία της γραφειοκρατίας. Ο ίδιος ο ρόλος που του αποδίδεται (τόσο από τον ελεγκτικό θεσμό όσο και από τους χειριστικούς κρατούμενους) συνεπάγεται την προσδοκία να αποτελεί κόμβο επικοινωνίας και φίλτρο πληροφοριών εντός της φυλακής. Οι φωνές των περισσότερων θεραπευτών ψυχολόγων στην ποιοτική έρευνα μιλούν για ένα ανθρώπινο εγχείρημα σε ένα απάνθρωπο περιβάλλον, μια προσπάθεια να βοηθήσουν τους κρατούμενους να αφυπνιστούν και να αποκτήσουν συνειδητότητα των πράξεών και της ζωής τους. Επομένως, γίνεται εμφανής η διαφορά του ανθρωπιστικού, υπαρξιακού τρόπου κατανόησης των σχέσεων στη φυλακή από έναν ψυχολόγο-θεραπευτή: στον τρόπο που δομεί το υποκείμενο (την έννοια του παραβάτη), χειρίζεται τις σχέσεις εξουσίας με τη μέγιστη δυνατή ισοτιμία και σεβασμό και έχει διαφορετικές στοχεύσεις μέσω της θεραπευτικής πρακτικής. Το ψυχοθεραπευτικό discourse (ως λόγος και πρακτική) έχει διαφορετικό προσανατολισμό, μάλλον ενδυναμωτικό, σε αντίθεση τόσο με το σωφρονιστικό και τον κυρίαρχο εγκληματολογικό-ψυχολογικό που συγκλίνουν στη ρυθμιστική και ελεγκτική τους στόχευση.

Προς μια δεοντολογία της κοινωνικής αλλαγής

Σε κάθε περίπτωση θιασώτες μιας κριτικής, πολιτικοποιημένης οπτικής στη συμβουλευτική, όπως η Gillian Proctor (2014) μας υπενθυμίζει να μην επαναπαυόμαστε στην πεποίθηση ότι η συμβουλευτική-θεραπευτική πρακτική είναι απαραίτητα απελευθερωτική. Αντιθέτως, μπορεί με τη σειρά της να φέρει και να αναπαράγει δυναμικά εξουσίας στη θεραπευτική διαδικασία. Από τη θεραπεία στην ψυχιατρική αξιολόγηση ή παρέμβαση σε κρίση οι ψυχολόγοι συνεχίζουν εργάζονται εντός και περιφερειακά του ποινικού, σωφρονιστικού συστήματος. Και δυστυχώς ή ευτυχώς δεν υπάρχει ένα μέτρο ηθικής που να ορίζει αν οφείλει να υπερτερεί η καταγγελτική κριτική στο θεσμό της φυλακής ή η επιτακτική αναγκαιότητα ψυχολογικής υποστήριξης για τις χιλιάδες ανθρώπων που ζουν έγκλειστοι εκεί. Ούτε πρόκειται για ένα θέμα που άπτεται απλώς της επαγγελματικής δεοντολογίας και ηθικής. Η ηθική, δεοντολογική πρακτική υπάγεται σε μια κοσμοαντίληψη που κατανέμει ανθρώπους και πρακτικές σε καλούς/κακούς με

επακόλουθες συνέπειες (Georgaca και Audi 2012), χωρίς να θέτει ερωτήματα για το σύστημα που εμπεριέχει αυτούς τους ηθικούς κανόνες. Σε αυτή την οπτική υπάρχει μόνο η ατομική ευθύνη, η οποία στο τρέχον κοινωνικό πλαίσιο, είναι η ευθύνη του νεοφιλελεύθερου, έννομου πολίτη. Εντούτοις, οι επαγγελματίες ψυχικής υγείας ως συνήγοροι υπέρ της κοινωνικής δικαιοσύνης, ως ενεργά, πολιτικά υποκείμενα αναφέρονται σε μια συλλογική θεωρία για τον κόσμο. Παρατηρούν τις ανισότητες στη θεωρία και την πράξη της ψυχολογίας, ενώ παράλληλα αντιλαμβάνονται τους εαυτούς τους ως μέρη ενός συστήματος που μπορούν να το αναπαράγουν ή να το αμφισβητούν. Στο πλαίσιο νεοφιλελεύθερων στρατηγικών που προωθούν τον κοινωνικό αποκλεισμό, ειδικά ως αποτέλεσμα υποκειμενικής ατομικής ανευθυνότητας οι ψυχολόγοι οφείλουν να αναστοχαστούν για τη θέση τους στον κυρίαρχο, θεσμικό λόγο (Hannah-Moffat 2000, Lacey 2008).

Μια τέτοια θεωρητική και πρακτική στροφή διασταυρώνεται επιστημολογικά με πεδία εκτός της «ορθόδοξης» ψυχολογίας, όπως είναι η κοινωνική ανθρωπολογία ή η φιλοσοφία. Ο απεγκλωβισμός από αυτό το δίλημμα δύναται εν μέρει να βρεθεί σε θεωρητικά μονοπάτια εκτός της ψυχολογίας, εκεί που το υποκείμενο αναλύεται ως απότοκο της ίδιας της εξουσίας και ταυτόχρονα αναδιαμορφωτής της (Butler 1997). Με τα εργαλεία κατανόησης που μας προτείνει η Judith Butler μπορούμε ίσως να κατανοήσουμε διαφορετικά τις πρακτικές των ψυχοθεραπευτών μέσα στις εξουσιαστικές ή διευκολυντικές σχέσεις με τη φυλακή και τους κρατούμενους.

Βάσει όσων προαναφέρθηκαν, ο ρόλος του ψυχολόγου - όπως ορίζεται από τη γραφειοκρατία της φυλακής - μοιάζει να προϋποθέτει ένα υβρίδιο δημοσίου υπαλλήλου και ιατρικοποιημένης ειδικότητας που θα συνεργάζεται με το σύστημα (και θα εναρμονίζεται με τους στόχους του), ενώ ταυτόχρονα ο ρόλος του ψυχοθεραπευτή προϋποθέτει την εμπιστευτική, ενσυναισθητική, αποδεκτική παρουσία του επαγγελματία (που θα συνεργάζεται με τον κρατούμενο και θα κερδίζει την εμπιστοσύνη του ως διαφορετικό μέρος του καταπιεστικού συστήματος). Η απόκλιση μεταξύ των δύο ρόλων δε μπορεί να γίνει πιο σαφής. Αυτό που προκύπτει όμως είναι κάτι πέρα από το ρόλο του επιστημονικού

προσωπικού της φυλακής και πέρα από τον textbook ρόλο του θεραπευτή. Οι επαγγελματίες δεν υπόκεινται στη θεσμική εξουσία, ούτε κατασκευάζονται μονάχα μέσω του σωφρονιστικού ή ακόμα επιστημονικού λόγου. Την ίδια στιγμή ως ενεργά, εμπρόθετα υποκείμενα αναζητούν τους δικούς τους τρόπους στη συνεχή τους προσπάθεια να επιτελούν μια επαγγελματική ταυτότητα που θα είναι κάθε φορά η δυνατή καλύτερη για όλες τις διαπλεκόμενες σχέσεις.

Σκιαγραφώντας σε αδρές γραμμές την έννοια της επιτέλεσης, θα την περιγράφαμε ως τη διαρκώς επαναλαμβανόμενη πράξη μίμησης μιας πεποίθησης του υποκειμένου για την ταυτότητά του, η οποία έχει εσωτερικευτεί κατόπιν εξωτερικών δυνάμεων. Η συνεχής μιμητική αυτή πράξη δεν αναπαράγεται ως αντίγραφο, αλλά ως φυσική και ουσιώδης, χαρακτηριστική του υποκειμένου που δρα. Με άλλα λόγια, η ταυτότητα του υποκειμένου παράγεται κι αναπαράγεται κάθε φορά με τρόπο όμοιο, αλλά και διαφοροποιημένο (Butler 2009).

Σε ό,τι αφορά το ρόλο των ψυχολόγων, θα λέγαμε ότι έχοντας εσωτερικεύσει τα καθήκοντα που περιγράφονται μέσω της θέσης τους στο θεσμό της φυλακής επιτελούν το ρόλο όπως καλύτερα τον κατανοούν και όπως απαιτούν οι συχνά απρόβλεπτες καταστάσεις στη φυλακή (πχ. αυτοκτονική απόπειρα, επιθέσεις κτλ). Παράλληλα, επιτελούν μια θεραπευτική επαγγελματική ταυτότητα, όπως ορίζεται από το ψυχοθεραπευτικό σύστημα λόγου. Ειδικότερα στην επιτέλεση της θεραπευτικής ταυτότητας είναι εμφανές ότι πρόκειται για ένα πράττειν μιμητικό του ψυχοθεραπευτικού πλαισίου, το οποίο όμως με τη σειρά του παράγει ένα άλλο αποτέλεσμα θεραπευτικού πλαισίου (αυτό της ψυχοθεραπείας στον εγκλεισμό). Σε αυτή τη ρευστή, αβέβαιη επιτέλεση επαγγελματικής ταυτότητας διαγράφεται η ευκαιρία για τους επαγγελματίες ψυχικής υγείας να έρθουν κοντά, ανταλλάσσοντας πολύτιμες εμπειρίες και γνώσεις για το πώς το σύστημα αναπαράγει ανισότητες και κατανέμει θέσεις εξουσίας. Έτσι, θα βρουν το κοινό πεδίο για την παραγωγή λόγου και πρακτικής που θα αμφισβητεί δεδομένες εξουσίες εντός και εκτός του σωφρονιστικού συστήματος. Επιπλέον, αντί να αμύνονται υπέρ της ακεραιότητας της επαγγελματικής τους ταυτότητας που

περισσότερο παραπέμπει στη διεκδίκηση ενός επιστημονικού status quo, η αποδοχή της ανασφάλειας που δημιουργεί η φυλακή, της διαρκούς αναζήτησης της βέλτιστης δυνατής πρακτικής ανοίγει το δρόμο για κοινωνικές και επιστημονικές συμμαχίες. Στόχευση δεν είναι πλέον η εξασφάλιση της θέσης μέσα σε ένα σωφρονιστικό σύστημα, αλλά η διερεύνηση της λειτουργίας του για όλα τα εμπλεκόμενα υποκείμενα.

Συνοπτικά, οι ψυχολόγοι στις φυλακές μοιάζουν να επιτελούν μια δική τους υβριδική εκδοχή του θεσμικού και του ψυχοθεραπευτικού ρόλου, σε μια διαρκή και συχνά εξαντλητική προσπάθεια. Σε αυτή την προσπάθεια κάτι αναπαράγεται, αλλά και κάτι αποδομείται από τον απολυταρχικό χαρακτήρα του συστήματος, γι' αυτό και το ηθικό δίλημμα των ψυχολόγων δεν έχει ξεκάθαρη απάντηση. Μπορεί εντούτοις να έχει πολιτικό χαρακτήρα, αν κι εφόσον οι επαγγελματίες είναι πρόθυμοι να αναστοχάζονται κριτικά τη θέση τους τόσο στη φυλακή, καθώς και στο ευρύτερο σύστημα άσκησης βιοπολιτικής .

Βιβλιογραφία

Αλοσκόφης, Ο. (2010). Άτυπος κώδικας συμπεριφοράς των κρατουμένων. Στρατηγικές επιβίωσης στη φυλακή. Εκδόσεις: Σάκκουλας.

Butler, J. (1997). The psychic life of power: Theories in subjection. Stanford University Press.

Butler, J. (2009). Αναταραχή φύλου. Ο φεμινισμός και η ανατροπή της ταυτότητας. Εκδόσεις: Αλεξάνδρεια.

Clements, C. B. (1987). Psychologists in Adult Correctional Institutions. In: Behavioral approaches to crime and delinquency (pp. 521-541). Springer US.

Deleuze, G. (1990). Society of control. L'autrejournal, 1.

Foucault, M. (2011). Επιτήρηση και Τιμωρία. Η γέννηση της φυλακής. Εκδόσεις: Πλέθρον, Αθήνα.

Gendreau, P., και Keyes, D. (2001). Making prisons safer and more humane environments. Canadian Journal of Criminology, 43, 123.

Georgaca, E., και Avdi, E. (2012). Discourse analysis. Qualitative research methods in mental health and psychotherapy: A guide for students and practitioners, 147-162.

Hannah-Moffat, K. (2000). Prisons that empower. British Journal of Criminology,40(3), 510-531.

Harvey, J. (2011) Acknowledging and understanding complexity when providing therapy in prisons, European Journal of Psychotherapy & Counselling, 13(4), 303-315, DOI: 10.1080/13642537.2011.625204

Hopwood, B. (2008). This Could Be The Last Time: Person-Centered Counselling with Young Men in a Young Offenders' Institution. In K. Tudor (Ed.). Brief person-centred therapies. Sage.

Huffman, E. G. (2006). Psychotherapy in prison: The frame imprisoned. Clinical Social Work Journal, 34(3), 319-333.

Lacey, N. (2008). The prisoners' dilemma: political economy and punishment in contemporary democracies. (pp. 55-169). Cambridge: Cambridge University Press.

Marshall, W. L., Serran, G., Moulden, H., Mulloy, R., Fernandez, Y. M., Mann, R., και Thornton, D. (2002). Therapist features in sexual offender treatment: Their reliable identification and influence on behaviour change. Clinical Psychology & Psychotherapy, 9(6), 395-405.

Marshall, W. L., Serran, G. A., Fernandez, Y. M., Mulloy, R., Mann, R. E., και Thornton, D. (2003). Therapist characteristics in the treatment of sexual offenders: Tentative data on their relationship with indices of behaviour change. Journal of Sexual Aggression, 9(1), 25-30.

Marshall, W. L. (2005). Therapist style in sexual offender treatment: Influence on indices of change. Sexual Abuse: A Journal of Research and Treatment, 17(2), 109-116.

Meek, R. (2011). Prison-based relationship counselling: service user perceptions and implications for resettlement. British Journal of Guidance & Counselling, 39(4), 357-364.

Proctor, G. (Ed.). (2014). Politicizing the person-centred approach: An agenda for social change. PCCS Books.

Schlesinger, S. E. (1979). Therapy on a treadmill: The role of the prison psychotherapist. Professional Psychology,10(3), 307.

Warner, S. (2015). Forensic Psychology. Clinical and critical. In I. Parker, (Ed.) Handbook of Critical Psychology. Routledge.

Wetherell, M. (2015). Discursive Psychology: Key tenets, some splits and two examples. In I. Parker (Ed.), Handbook of Critical Psychology. Routledge.

Wright, K. N., & Bronstein, L. (2007). Creating decent prisons: a

serendipitous finding about prison hospice. Journal of Offender Rehabilitation, 44(4), 1-16.

Άννα Μαμάη

Η ποινική διαμεσολάβηση στην ενδοοικογενειακή βία κατά των γυναικών: ενδυνάμωση του θύματος ή δευτερογενής θυματοποίηση;

Εισαγωγή

Η βία κατά των γυναικών και των παιδιών τους αποτελεί παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Σύμφωνα με τον ορισμό των Ηνωμένων Εθνών «η βία κατά των γυναικών εκφράζει τις ιστορικά άνισες σχέσεις εξουσίας ανδρών και γυναικών, οι οποίες οδήγησαν στην επικράτηση επί και στη διάκριση κατά των γυναικών από τους άνδρες και στην παρεμπόδιση της πλήρους προόδου των γυναικών» (United Nations, 1996: 75).

Η ενδοοικογενειακή βία κατά των γυναικών περιλαμβάνει ένα μοντέλο συμπεριφορών όπως η σωματική, λεκτική, σεξουαλική, ψυχολογική και συναισθηματική κακοποίηση, ο εξαναγκασμός και ο οικονομικός έλεγχος, άλλοτε ως μεμονωμένων συμπεριφορών ή σε συνδυασμό μεταξύ τους, από το σύντροφο, συχνά με σκοπό τη δημιουργία και διατήρηση της δύναμης και του ελέγχου της γυναίκας. Μελέτες έχουν δείξει πως οι γυναίκες είναι τα κατεξοχήν θύματα ενδοοικογενειακής βίας (Okereke, 2007: 1) Σύμφωνα δε με τα στοιχεία της Διεθνούς Αμνηστίας (Amnesty International, 2004), η ενδοοικογενειακή βία αποτελεί παγκόσμιο πρόβλημα, το οποίο επηρεάζει μία στις τρεις γυναίκες. Αυτό μεταφράζεται στον αριθμό του ενός δισεκατομμυρίων γυναικών οι οποίες έχουν υπάρξει θύματα βίας κατά τη διάρκεια της ζωής τους (Okereke & Racheotes, 2007:6).

Η ενδοοικογενειακή βία δημιουργεί συναισθηματικές, σωματικές, κοινωνικές και οικονομικές απώλειες σε αυτούς που την υφίστανται: απώλεια της αίσθησης ασφάλειας και προστασίας, της εμπιστοσύνης στον κόσμο, απώλεια της προσωπικής ταυτότητας και της αυτοαξίας, έκπτωση της σωματικής καθώς και της ψυχικής υγείας, απώλεια των προσωπικών αντικειμένων, της εργασίας, των φίλων, της οικογένειας ακόμα και της σχέσης με την κοινότητα (Abrahams,2007: 25).

Συχνότατα, παρατηρείται μόνο μία πλευρά του φαινομένου, δηλαδή οι σωματικές κυρίως επιθέσεις. Η βία όμως περιλαμβάνει και άλλες καταχρηστικές συμπεριφορές, εκφοβισμούς και βιαιότητες που προετοιμάζουν το έδαφος για τη σωματική βία. Είναι, στην ουσία, αδύνατο να κάνουμε διάκριση ανάμεσα στην ψυχολογική και στη σωματική βία, γιατί «όταν ένας άντρα χτυπά τη σύντροφό του, η πρόθεσή του δεν είναι απλά να της μαυρίσει το μάτι, αλλά να της δείξει ότι αυτός κουμαντάρει κι εκείνη δεν έχει παρά να κάθεται στη θέση της. Αυτό που παίζεται στη βία είναι πάντοτε η κυριαρχία» (Hirigoyen, 2005: 16).

Προκειμένου να βοηθήσουμε αποτελεσματικά τις κακοποιημένες γυναίκες, θα πρέπει να κατανοήσουμε τις δυναμικές και τους μηχανισμούς της βίαιης συμπεριφοράς. Η βία είναι μια τραυματική εμπειρία, οι πληγές της οποίας δεν περιορίζονται στα σωματικά τραύματα. Ο στόχος της βίαιης συμπεριφοράς είναι να καταστραφεί η αυτοεκτίμηση του θύματος και να καμφθεί η αντίστασή του. Ένα επακόλουθο της βίαιης συμπεριφοράς είναι ότι το θύμα ζει φοβούμενο συνεχώς την εκδήλωση βίας. Σε πολλές περιπτώσεις, ο δράστης δε χρειάζεται να βιαιοπραγήσει: οι απειλές και η ανάμνηση των προηγούμενων περιστατικών βίας αρκούν να διασφαλίσουν ότι η γυναίκα θα πράξει ό,τι ζητά ο δράστης. Η Judith Herman εξηγεί ως εξής: «Αν και η βία είναι κοινή μέθοδος τρομοκρατίας, ο δράστης μπορεί να ασκεί βία σποραδικά, ως ύστατο μέτρο. Δεν είναι ανάγκη να βιαιοπραγεί συχνά για να κρατά το θύμα συνεχώς τρομοκρατημένο. Η απειλή θανάτου ή σοβαρής βλάβης είναι πολύ πιο κοινή απ' ό,τι η προσφυγή σε αληθινή βία. Απειλές κατά άλλων είναι συχνά εξίσου αποτελεσματικές, όσο και οι απειλές εναντίον του θύματος. Κακοποιημένες γυναίκες, για παράδειγμα, συχνά

αναφέρουν ότι ο δράστης απείλησε να σκοτώσει τα παιδιά, τους γονείς ή τους φιλοξενούντες φίλους, αν αυτές επιχειρήσουν να ξεφύγουν» (Herman, 1992: 77).

Εκτός των ψυχοκοινωνικών προβλημάτων, οι γυναίκες θύματα βίας αντιμετωπίζουν επίσης ποικίλα προβλήματα νομικής φύσης, όπως: πρόσβαση σε νομική εκπροσώπηση, έλλειψη ειδικών υπηρεσιών και διερμηνέων για όσες το χρειάζονται, καθώς και έλλειψη δωρεάν νομικής εκπροσώπησης στο δικαστήριο (εκτός πολύ συγκεκριμένων εξαιρέσεων που αφορούν στην πλήρη έλλειψη οικονομικών πόρων από την μεριά της γυναίκας). Στις περιπτώσεις δε που το θύμα κακοποίησης φτάσει στο δικαστήριο, καλείται να αντιμετωπίσει το τραύμα της νομικής διαδικασίας, με αποτέλεσμα τη δευτερογενή θυματοποίησή του από τις υπηρεσίες που στην πραγματικότητα καλούνται να το συνδράμουν (Shipway, 2004:132).

Το νομικό πλαίσιο: επανορθωτική δικαιοσύνη στην ενδοοικογενειακή βία

Σύμφωνα με το Νόμο 3500/2006, «για την αντιμετώπιση της ενδοοικογενειακής βίας και άλλες διατάξεις» ως ενδοοικογενειακή βία για την ελληνική πολιτεία θεωρείται «η τέλεση αξιόποινης πράξης σε βάρος μέλους της οικογένειας», ενώ παρατίθεται και ο ορισμός της οικογένειας ως αποτελούμενης από συζύγους, ή γονείς και συγγενείς πρώτου και δεύτερου βαθμού εξ αίματος ή εξ αγχιστείας, ενώ οι διατάξεις του Νόμου εφαρμόζονται και στην μόνιμη σύντροφο του άνδρα ή στον μόνιμο σύντροφο της γυναίκας, καθώς και στους τέως συζύγους.

Ο θεσμός της ποινικής διαμεσολάβησης θεσμοθετήθηκε σε συμμόρφωση της χώρας μας προς την Απόφαση-πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης της 15ης Μαρτίου 2001, σχετικά με το καθεστώς των θυμάτων σε ποινικές διαδικασίες και ουσιαστικά αποβλέπει στην αποφυγή της κοινωνικής έκθεσης των οικογενειών ενώπιον των δικαστηρίων, δίνοντας κατά αυτόν τον τρόπο μια δεύτερη ευκαιρία στις οικογένειες που αντιμετωπίζουν τέτοιου είδους προβλήματα (Στεφανίδου, 2010: 78).

Πιο συγκεκριμένα στο Κεφάλαιο Δ, άρθρο 11, αναφέρεται πως για τα «πλημμελήματα ενδοοικογενειακής βίας ο αρμόδιος για

την άσκηση ποινικής δίωξης εισαγγελέας διερευνά τη δυνατότητα διαμεσολάβησης». Προϋπόθεση για την έναρξη της διαδικασίας αυτής είναι η υποβολή ανεπιφύλακτης δήλωσης εκ μέρους του φερόμενου ως δράστη ότι είναι πρόθυμος να υποσχεθεί ότι δεν θα τελέσει στο μέλλον οποιαδήποτε παρόμοια πράξη και ότι σε περίπτωση ήδη υφιστάμενης συνοίκησης δέχεται να μείνει εκτός οικογενειακής κατοικίας για εύλογο χρονικό διάστημα.

Επίσης, αναφέρεται, μεταξύ άλλων, η δέσμευση του δράστη να παρακολουθήσει ειδικό συμβουλευτικό - θεραπευτικό πρόγραμμα για την αντιμετώπιση της ενδοοικογενειακής βίας σε δημόσιο φορέα, σε όποιον τόπο και για όσο χρονικό διάστημα κρίνεται αναγκαίο από τους αρμόδιους θεραπευτές. Ο υπεύθυνος του προγράμματος πιστοποιεί την ολοκλήρωση της παρακολούθησης του δράστη και το σχετικό πιστοποιητικό επισυνάπτεται στο φάκελο της δικογραφίας με λεπτομερή αναφορά στο αντικείμενο του συμβουλευτικού – θεραπευτικού προγράμματος και στον αριθμό των συνεδριών που παρακολούθησε ο ενδιαφερόμενος.

Επιπλέον, ο δράστης δέχεται την άμεση άρση ή αποκατάσταση των συνεπειών που προκλήθηκαν από την παράνομη πράξη και την καταβολή εύλογης χρηματικής ικανοποίησης στον παθόντα, η οποία δεν μπορεί να είναι κατώτερη των χιλίων (1.000) ευρώ, εκτός αν ο ίδιος ο παθών ζητήσει μικρότερο ποσό. Περαιτέρω, η συμφωνία των διαδίκων για την έναρξη της διαδικασίας ποινικής διαμεσολάβησης ισχύει ως συμβιβασμός ως προς τις χρηματικές αξιώσεις από το έγκλημα ενδοοικογενειακής βίας. Όλα τα παραπάνω, αποτελούν τις βασικές προϋποθέσεις, όπως αυτές ορίζονται από το Νόμο για την έναρξη και εφαρμογή της διαδικασίας της ποινικής διαμεσολάβησης στις περιπτώσεις ενδοοοκογενειακής βίας.

Η διαμεσολάβηση ως εναλλακτική επίλυση της σύγκρουσης

Στις περιπτώσεις ενδοοικογενειακής βίας, το σύστημα απονομής δικαιοσύνης είναι δυσπρόσιτο, αργό και δαπανηρό. Ο θεσμός της ποινικής διαμεσολάβησης, ως μέτρου επανορθωτικής δικαιοσύνης, εφαρμόστηκε στο πλαίσιο μιας προσπάθειας για αμεσότερη και αποτελεσματικότερη αντιμετώπιση του φαινομένου και μάλιστα

εξωδικαστικά, με στόχο το τέλος της ενδοοικογενειακής βίας. Ωστόσο, η εφαρμογή του θεσμού στην Ελλάδα, αλλά και σε αρκετές Ευρωπαϊκές χώρες, είναι αμφιλεγόμενη και αποδέκτης κριτικής, τόσο από τους ειδικούς ψυχοκοινωνικής υγείας, όσο και από τους επαγγελματίες απονομής ποινικής δικαιοσύνης που εμπλέκονται, εγείροντας το κύριο ερώτημα: συμβάλλει ο θεσμός της ποινικής διαμεσολάβησης στην ενδυνάμωση της γυναίκας θύματος και στο σωφρονισμό του συντρόφου δράστη, ώστε να δοθεί ένα τέλος στη βία, ή αυτή η διαδικασία προκαλεί την επαναθυματοποίηση των γυναικών;

Τα ζευγάρια που συμμετέχουν στη διαμεσολάβηση μπορούν να χρησιμοποιήσουν έναν διαμεσολαβητή, παρά ένα δικαστή, για να συμφωνήσουν σχετικά με μια αμοιβαία ικανοποιητική έκβαση στην περίπτωσή τους. Η διαμεσολάβηση θύματος-δράστη ως μια διαδικασία επανορθωτικής δικαιοσύνης περιλαμβάνει μια σειρά συνεδριών/συναντήσεων για «να αποκαταστήσει τα θύματα, τους δράστες, και τις κοινότητες μέσω της συμμετοχής μιας πληθώρας ενδιαφερομένων κατά τη διαδικασία της ανάνηψης από το έγκλημα (Millsetal, 2006).

Στη διαδικασία, ένα είδος συμβολαίου αναπτύσσεται για να αποκαταστήσει ό,τι το θύμα έχει απωλέσει (συμπεριλαμβανομένης και της αξιοπρέπειας του). Και τα δύο συμβαλλόμενα μέρη πρέπει να συμφωνήσουν σχετικά με το συμβόλαιο αυτό. Ο δράστης αισθάνεται μεταμέλεια, ενώ το θύμα αισθάνεται ενδυναμωμένο (Grauwilder & Mills, 2004).

Οι διαδικασίες επανορθωτικής δικαιοσύνης έχουν αναπτυχθεί τις τελευταίες δεκαετίες σε αρκετές Ευρωπαϊκές χώρες σε διαφορετικά νομικά συστήματα και σε διαφορετικό κοινωνικό πλαίσιο. Οι ιδιαίτερες δυναμικές που αφορούν στις σχέσεις μεταξύ συντρόφων/συζύγων όπου υπάρχει βία δημιουργούν και ιδιαίτερες προκλήσεις για την εφαρμογή της επανορθωτικής δικαιοσύνης στον τομέα αυτό, κυρίως όσον αφορά στην επίτευξη ασφάλειας του θύματος και της εκούσιας συμμετοχής, ενώ παράλληλα εγείρονται πολλά ερωτήματα που χρήζουν απαντήσεων (Drostetal, 2015: 4-5).

Ειδικότερα, τα ερωτήματα που πρέπει να απαντηθούν όσον αφορά την ποινική διαμεσολάβηση και την εφαρμογή της

στην ενδοοικογενειακή βία κατά των γυναικών αφορούν στην ιδιαιτερότητα και τη δυναμική της στενής διαπροσωπικής σχέσης θύματος- δράστη, η οποία διαφοροποιεί σημαντικά το φαινόμενο της ενδοοικογενειακής βίας από άλλες μορφές βίας, αλλά και οριοθετεί διαφορετικά την έννοια της διαμεσολάβησης μεταξύ των δύο πλευρών.

Συνοπτικά θα μπορούσε να αναφερθεί ότι το κεντρικό ερώτημα και η ουσιώδης προβληματική εστιάζει στον τρόπο που συναντώνται το δίκαιο και η κοινωνική προβληματική, δηλαδή στο πώς η αναζήτηση ενός σημαντικού για το δίκαιο τρόπου στοχασμού γύρω από το ζήτημα του φύλου και ειδικότερα της έμφυλης βίας, θα επαναφέρει στο προσκήνιο δυσκολίες που "στοιχειώνουν" από παλιά το χώρο των επιστημών του δικαίου, της κοινωνιολογίας, της εγκληματολογίας και της ψυχολογίας.

Η διαδικασία της ποινικής διαμεσολάβησης – από την Εισαγγελία στο Εθνικό Κέντρο Κοινωνικής Αλληλεγγύης

Στην χώρα μας, την καταγγελία της γυναίκας θύματος για άσκηση βίας εναντίον της ακολουθεί προκαταρκτική εξέταση (με στη συμμετοχή και μαρτύρων εφόσον υπάρχουν).

Η αρχική κατάθεση πραγματοποιείται από το θύμα, ενώ ο φερόμενος ως δράστης καλείται σε απολογία τελευταίος, προκειμένου να λάβει ολοκληρωμένη γνώση για όσα του καταλογίζονται. Και τα δύο μέρη ερωτώνται για την επιθυμία συμμετοχής τους στη διαδικασία της διαμεσολάβησης, η οποία δεν προχωρά σε περίπτωση που ένας εκ των δύο δεν την επιθυμεί. Η γνώμη του θύματος έχει την μεγαλύτερη βαρύτητα καθώς στην περίπτωση που ο δράστης επιθυμεί τη διαδικασία, ενώ το θύμα αρνείται, τότε δεν εφαρμόζεται η ποινική διαμεσολάβηση. Σύμφωνα με ποιοτική έρευνα που πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο ου προγράμματος της ποινικής διαμεσολάβησης του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικής Αλληλεγγύης (Ε.Κ.Κ.Α.) με τη συνεργασία των Εισαγγελιών Αθήνας και Πειραιά διαπιστώθηκαν τα ακόλουθα:

- Καθ'όλη τη διαδικασία, η προστασία του θύματος εξασφαλίζεται, είτε μέσω των ασφαλιστικών μέτρων (τα οποία πρέπει να διεκδικήσει το ίδιο το θύμα), είτε μέσω της

παραμονής του θύματος σε Καταφύγια.

• Το Ε.Κ.Κ.Α. είναι ο μοναδικός δημόσιος φορέας που υλοποιεί Πρόγραμμα Ποινικής Διαμεσολάβησης σε συνεργασία με τις Εισαγγελίες Αθήνας, Πειραιά και Θεσσαλονίκης και περιλαμβάνει συμβουλευτική/θεραπευτική παρέμβαση και λειτουργεί σε Αθήνα, Πειραιά και Θεσσαλονίκη.

• Το Πρόγραμμα στην Αθήνα αφορά ζευγάρια, στα οποία εκδηλώνεται βία (είτε ζουν μαζί, είτε έχουν χωρίσει, αλλά διατηρούν συγκρουσιακή σχέση με εκδηλώσεις βίας, κυρίως σε σχέση με τον γονεϊκό τους ρόλο). Αρχικά, πραγματοποιείται διερευνητική συνέντευξη του δράστη και εφόσον δημιουργηθούν οι κατάλληλες προϋποθέσεις, καλείται και το θύμα να συμμετέχει σ' αυτήν. Εφόσον το θύμα δεν επιθυμεί, κατ' εφαρμογή των διατάξεων του Νόμου 3500/2006, ο δράστης συνεχίζει να παρακολουθεί τις συνεδρίες.

• Στη Θεσσαλονίκη το Πρόγραμμα αφορά αποκλειστικά άνδρες-δράστες ενδοοικογενειακής βίας.

• Το επιστημονικό προσωπικό του Ε.Κ.Κ.Α., το οποίο είναι υπεύθυνο για τη διεξαγωγή των συνεδριών (κοινωνικοί λειτουργοί και ψυχολόγοι) είναι υποχρεωμένο να συναντήσει το ζευγάρι έστω μία φορά, από τη στιγμή της παραπομπής του από την Εισαγγελία. Το ίδιο ισχύει και για τους δράστες.

• Σε περιπτώσεις όπου αναφέρεται χρήση αλκοόλ ή/και ουσιών, ή ψυχιατρικές διαταραχές, το επιστημονικό προσωπικό του φορέα υποχρεούται να συναντήσει το ζευγάρι, ή το άτομο, μία φορά και στη συνέχεια αξιολογεί και ενημερώνει την Εισαγγελία.

• Για το κάθε ζευγάρι πραγματοποιούνται συνήθως κατά μέσο όρο 3-5 συνεδρίες, κάθε 15 ημέρες. Για τους δράστες ο αριθμός των συνεδριών μπορεί να είναι μεγαλύτερος.

• Σε κάθε περίπτωση ενημερώνεται εγγράφως η Εισαγγελία (για την έναρξη της διαδικασίας, ή την άρνηση ενός εκ των δύο ή και των δύο, ή την μη επικοινωνία του ζευγαριού ή του δράστη με το φορέα κ.λ.π.).

Πρακτικές και πολιτικές διαμεσολάβησης στη συντροφική βία στην Ευρώπη

Στο πλαίσιο του Ευρωπαϊκού Προγράμματος «Restorative Justice in Cases of Domestic Violence: Best practice examples between increasing mutual understanding and awareness of specific protection needs» (JUST/2013/JPEN/AG/4587),(2015) μελετήθηκαν οι Ευρωπαϊκές πρακτικές της εφαρμογής της διαμεσολάβησης θύματος-δράστη (VOM: Victim-OffenderMediation) από έξι Ευρωπαϊκές χώρες, μεταξύ των οποίων και η Ελλάδα. Οι υπόλοιπες χώρες που συμμετείχαν στο εν λόγω Ευρωπαϊκό Πρόγραμμα ήταν η Δανία, η Φινλανδία, η Αυστρία, η Ολλανδία και το Ηνωμένο Βασίλειο.

Τα αποτελέσματα της συγκριτικής μελέτης που προέκυψε από το Πρόγραμμα παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καθώς διαφαίνεται πως παρά τη διαφορετικότητά τους, και στις έξι χώρες νομικά και κοινωνικά μέτρα εφαρμόζονται με στόχο την καταπολέμηση του φαινομένου της βίας κατά των γυναικών και η διαμεσολάβηση θύματος-δράστη αποτελεί ένα από αυτά τα μέτρα ((Drost et al, 2015: 25). Ενδεικτικά αναφέρονται τα παρακάτω:

- Σε κάποιες από τις χώρες έχουν δημιουργηθεί ειδικές μονάδες στην αστυνομία για την υποστήριξη των θυμάτων (Αυστρία, Δανία, Φινλανδία, Ηνωμένο Βασίλειο)
- Σε όλες τις χώρες υπάρχουν συμβουλευτικά κέντρα, καταφύγια και γραμμές άμεσης βοήθειας για τα θύματα
- Στις περισσότερες χώρες - όχι σε όλες – υπάρχει και δωρεάν νομική συμβουλευτική
- Τα μέτρα αποκαταστατικής δικαιοσύνης παρουσιάζονται σε όλα τα στάδια της ποινικής διαδικασίας, με πιο σύνηθες μοντέλο την παροχή διαμεσολάβησης στο αρχικό στάδιο της ποινικής διαδικασίας και συνήθως μέσω παραπομπής από τις Εισαγγελίες ή την Αστυνομία
- Στην Αυστρία και στην Ελλάδα η επιτυχής ολοκλήρωση του προγράμματος αυτομάτως αίρει την ποινική διαδικασία
- Στην Ολλανδία και στην Φινλανδία το αποτέλεσμα μπορεί να οδηγήσει στο κλείσιμο του φακέλου, ή τουλάχιστον να το λάβει υπόψιν του ο δικαστής ή ο εισαγγελέας για τη διαμόρφωση της ποινής
- Στη Δανία είναι ένα επιπλέον μέτρο, όχι όμως εναλλακτικό της ποινής, παρόλα αυτά ο δικαστής μπορεί να το λάβει θετικά

υπόψιν του για την ποινή

- Στο Ηνωμένο Βασίλειο στέλνεται έγγραφη αναφορά στο δικαστή ο οποίος μπορεί να επιβάλει μια πιο επιεική ποινή μετά από την επιτυχή ολοκλήρωση μιας διαδικασίας διαμεσολάβησης θύματος-δράστη
- Στις περισσότερες χώρες εφαρμόζεται το μοντέλο της Διαμεσολάβησης Θύματος – Δράστη (Victim-Offender Mediation)
- Σε άλλες, όπως στο Ηνωμένο Βασίλειο και στην Ολλανδία εφαρμόζονται οι συνεδρίες/συσκέψεις διαμεσολάβησης (Conferencing) οι οποίες μπορεί να εφαρμόζονται και σε άλλες διαμάχες ή σε ανάλογα περιστατικά στα σχολεία, στις φυλακές κτλ.
- Η προστασία του θύματος αποτελεί πάντα προτεραιότητα, αν και παρουσιάζονται σημαντικές ελλείψεις στα πρακτικά θέματα ασφάλειας των θυμάτων
- Η διαμεσολάβηση γίνεται μόνο εφόσον συμφωνήσει το θύμα και μπορεί να σταματήσει αμέσως εφόσον το ζητήσει το θύμα σε κάθε στάδιο της ποινικής διαδικασίας

Μια θετική αξιολόγηση της Διαμεσολάβησης θύματος - δράστη

Αν και η διαμεσολάβηση συνεχίζει να αποτελεί ένα αμφιλεγόμενο ζήτημα για πολλούς ειδικούς και επαγγελματίες, η εμπειρία της εφαρμογής του θεσμού στο Εθνικό Κέντρο Κοινωνικής Αλληλεγγύης, έχει να επιδείξει και θετικά αποτελέσματα όσον αφορά τις αντιλήψεις των ειδικών επαγγελματιών που την εφαρμόζουν, σε ένα πλαίσιο ιδιαίτερων δυσκολιών και αντιξοοτήτων που αφορούν κυρίως στη γραφειοκρατική δυσπραγία και την ελλιπή στελέχωση φορέων και υπηρεσιών. Έτσι, η κλινική εμπειρία και πρακτική αναφέρει πως μέσα από τη διαδικασία της διαμεσολάβησης, σε κάποιες περιπτώσεις οι γυναίκες - θύματα αντιλαμβάνονται το πλαίσιο και τη δυναμική της σχέσης και συνειδητοποιούν πως δεν μπορούν να αλλάξουν οι ίδιες το δράστη. Επίσης, καθίσταται σαφές πως η συμπεριφορά του δράστη δεν εξαρτάται από τη συμπεριφορά της ίδιας της γυναίκας, η οποία συχνά μέσα στη βίαιη

σχέση προσπαθεί να προσαρμόσει τη δική της συμπεριφορά ώστε να αποφύγει τη βίαιη έκρηξη του συντρόφου της(Roberts, 2002). Παράλληλα, και άλλοι υποστηρικτές της διαμεσολάβησης συμφωνούν πως αυτή η διαδικασία προσφέρει στα θύματα την ευκαιρία της συμμετοχής και τους δίνει τη δυνατότητα (συχνά για πρώτη φορά) να ακουστούν από τους δράστες και να ενδυναμωθούν μέσω μιας υγιούς αντιπαράθεσης απόψεων(Pelikan, 2010).

Όσον αφορά τους συντρόφους/συζύγους δράστες ενδοοικογενειακής βίας εστιάζονται στη διαχείριση του θυμού τους και κάποιοι κατορθώνουν να αντιληφθούν τελικά πως η σχέση δεν μπορεί να λειτουργήσει με αυτόν τον τρόπο, με αποτέλεσμα να μπαίνουν σε μια διαδικασία ελέγχου των βίαιων συμπεριφορών τους, κατορθώνοντας να ανακαλύψουν και άγνωστες για τους ίδιους πτυχές του εαυτού τους. Έτσι, σε μια διαδικασία επανορθωτικής δικαιοσύνης ο δράστης μπορεί να μετακινηθεί από το σημείο των κατηγοριών των άλλων (του θύματος ή των συνθηκών) προς μια εσωτερική ανάληψη ευθύνης και ελέγχου της συμπεριφοράς του, με αποτέλεσμα την εμπειρία της ενσυναίσθησης, του σεβασμού των συναισθημάτων του θύματος και κατ' επέκταση το τέλος της βίαιης συμπεριφοράς (Loeffler et al., 2010: 525).

Προβλήματα και Προβληματισμοί

Στις περιπτώσεις ενδοοικογενειακής βίας όπου ο στόχος είναι η κυριαρχία του ενός μέρους πάνω στο άλλο, η διαμεσολάβηση μπορεί και να μην αποτελεί την καταλληλότερη πρακτική για την επίλυση αυτής της διαμάχης. Αν και ο Νόμος 3500/2006 αποτελεί ένα πολύ σημαντικό βήμα προς την προσπάθεια αντιμετώπισης της ενδοοικογενειακής βίας και ένα πρωτοποριακό και πολλά υποσχόμενο μέτρο, υπάρχουν ακόμη πολλά προβλήματα στη δομή του θεσμού και στην εφαρμογή του (Artinopoulouetal, 2014: 18).

Ο όρος «διαμεσολάβηση» αναφέρεται στην ύπαρξη τουλάχιστον δύο μερών (κάποιες φορές μπορεί να αναφερόμαστε και στην κοινότητα ως μέρος της διαδικασίας), όπου ο διαμεσολαβητής ως ψύχραιμο τρίτο μέρος μπορεί να συμβάλλει στην επίλυση μιας σύγκρουσης (Αρτινοπούλου, 2010: 116). Ως εκ τούτου, ο ορισμός του Νόμου 3500/2006 δημιουργεί ερωτηματικά εκ των προτέρων

καθώς στην διαμεσολάβηση περιλαμβάνει ένα μόνο μέρος, αυτό του δράστη.

Αμφιλεγόμενο ζήτημα αποτελεί και ο βαθμός της χρησιμότητας της ποινικής διαμεσολάβησης σε περιπτώσεις ενδοοικογενειακής βίας, όπου η σχέση στηρίζεται στην ανισότητα της δύναμης ανάμεσα στο δράστη και στο θύμα, στον έλεγχο και την εξουσία του δράστη προς το θύμα και στις συνεχείς υποσχέσεις του δράστη καθ'όλη τη διάρκεια της βίαιης σχέσης ότι θα αλλάξει και δεν θα ασκήσει ξανά βία (Davis, 2006).

Η κλινική πρακτική και η εμπειρία στο χώρο της ψυχοκοινωνικής υγείας και στη συνεργασία με τους φορείς ποινικής δικαιοσύνης, ως αρμοδίων για την εφαρμογή του θεσμού, δείχνουν την έλλειψη μέτρων ασφάλειας του θύματος κατά τη διάρκεια της διαδικασίας, καθώς το θύμα μπορεί να προστατευτεί μόνο μέσω ασφαλιστικών μέτρων ή μέσω της παραμονής σε Καταφύγια.Επιπροσθέτως, δεν υπάρχουν συγκεκριμένα ποιοτικά κριτήρια επιλογής των ζευγαριών που παραπέμπονται προς διαμεσολάβηση από την Εισαγγελία, όπως είναι π.χ. η έκταση και η συχνότητα της βίας, παρά μόνο η παραπομπή γίνεται αποκλειστικά με το κριτήριο του πλημμελήματος ως μέτρου μιας σχετικήςεξασφάλισης των θυμάτων. Αποσκοπώντας στη συμφιλίωση και στο συμβιβασμό μεταξύ θύματος και δράστη, εγείρονται επιφυλάξεις για το κατά πόσο διασφαλίζεται τελικά η προστασία του θύματος, μιας και είναι πιθανό κατά τη διάρκεια της διαδικασίας, ή και μετά την ολοκλήρωσή της, ο δράστης να επαναλάβει τη βίαιη συμπεριφορά του.

Ταυτόχρονα, στο άρθρο 13 το Νόμου 3500/2006 ορίζεται πως «Αν ο ενδιαφερόμενος συμμορφωθεί προς τους όρους της ποινικής διαμεσολάβησης για χρονικό διάστημα τριών ετών, τότε η σχετική διαδικασία ολοκληρώνεται και εξαλείφεται η ποινική αξίωση της πολιτείας για το έγκλημα που αφορά», δημιουργώντας τον κίνδυνο της χρήσης του θεσμού από τους δράστες ως ενός τρόπου αποφυγής της τιμωρίας για το αδίκημά τους και φυσικά τελικής παραγραφής του.

Μια σημαντική κριτική της χρήσης της διαμεσολάβησης αφορά στην έλλειψη εκπαιδευμένων διαμεσολαβητών και μάλιστα εξειδικευμένων διαμεσολαβητών σε θέματα ενδοοικογενειακής βίας.

Ο Εισαγγελέας που διερευνά τη δυνατότητα διαμεσολάβησης και οι κοινωνικοί λειτουργοί και ψυχολόγοι που εφαρμόζουν τη διαδικασία δεν αποτελούν εξειδικευμένους διαμεσολαβητές, με αποτέλεσμα η διαδικασία να μην αποτελεί στην πραγματικότητα μια συνέχεια του έργου της Εισαγγελίας, ενώ ταυτόχρονα δεν είναι σαφές πώς η ποινική διαμεσολάβηση συνδέεται με το δικαστικό αποτέλεσμα (Artinopoulouetal, 2014: 19).

Αναφορικά με τις ανάγκες της γυναίκας – θύματος ενδοοικογενειακής βίας, η ανεπάρκεια του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης αποτελεί σοβαρό προβληματισμό, εξαιτίας του κινδύνου δευτερογενούς θυματοποίησης της γυναίκας, της επίρριψης ευθυνών στο θύμα και του ευτελισμού των περιστατικών ενδοοικογενειακής βίας (Bush 2002: 225).

Από την άλλη μεριά, ο κίνδυνος μιας διαμεσολάβησης είναι να κάνει τη βία κάτι κοινό, να την αναγάγει σε έναν απλό καυγά ζευγαριού. Αυτή η διαδικασία στόχο έχει το πλησίασμα των δύο συζύγων μεταξύ τους, ζητώντας από τον καθένα να κάνει ένα βήμα προς τον άλλο. Όμως, στη συζυγική βία τα δύο μέρη δεν είναι ίσα, η σχέση είναι ασύμμετρη. Από το ένα μέρος υπάρχει ένας εξουσιαστικός σύντροφος και από το άλλο, μια γυναίκα που συχνά φέρει μόνη την ευθύνη για την αποτυχία της σχέσης. Μια γυναίκα που φοβάται, παραλύει και δεν μπορεί να εκφραστεί ελεύθερα, κυρίως όταν είναι μπροστά και ο κακοποιητής της. Οπότε, στη διάρκεια της διαμεσολάβησης, συχνά δε θα τολμήσει να εκφράσει τις ιδέες της και τα συναισθήματά της από το φόβο των αντιποίνων. Μπορεί να νιώθει διπλά θύμα, αφού ο πόνος της δεν αναγνωρίζεται (Hirigoyer, 2005).

Έτσι, το να εντάξουμε το θύμα και το δράστη σε μια διαδικασία που υπονοεί αμοιβαία ευθύνη μπορεί να οδηγήσει στη δευτερογενή θυματοποίηση των γυναικών θυμάτων. Το θύμα για μια ακόμα φορά θα νιώσει υπεύθυνο για τη συμπεριφορά του δράστη και στο δράστη θα επιτραπεί να μη δεχτεί την πλήρη ευθύνη των επιλογών της συμπεριφοράς του. Άλλωστε και λόγω του ψυχικού τραύματος που έχει προκαλέσει η κακοποίηση, τα θύματα δεν προσέρχονται στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων ως ισότιμοι και ισοδύναμοι συμμετέχοντες.

Η ανεπαρκής στελέχωση των φορέων, οδηγεί και στην έλλειψη επαναξιολόγησης και παρακολούθησης (follow-up) των περιπτώσεων που ολοκληρώνουν το πρόγραμμα της ποινικής διαμεσολάβησης, καθώς και εκείνων που διακόπτουν. Παρόλα αυτά και σύμφωνα με το Άρθρο 13, παρ. 3 του Νόμου 3500/2006 αναφορικά με τις «Ποινικές Συνέπειες»: «Η διαπιστούμενη από τον εισαγγελέα υπαίτια μη ολοκλήρωση της ποινικής διαμεσολάβησης διακόπτει τη διαδικασία και προκαλεί την αναδρομική άρση των επελθόντων αποτελεσμάτων».

Επιπλέον, το μέτρο αυτό ενδέχεται να χρησιμοποιηθεί σκόπιμα από τη πλευρά του δράστη προκειμένου να αποφύγει τη δικαστική οδό, χωρίς πραγματικά να επιθυμεί την αλλαγή της συμπεριφοράς του απέναντι στο θύμα. Ας μην ξεχνάμε πως, όταν υπάρχει ποινική διαμεσολάβηση, έχουμε ταξινόμηση χωρίς συνέχεια, καμία δηλαδή ποινική δίωξη δεν υπάρχει εναντίον του προσώπου που κατηγορείται. Όσον αφορά δε την μετοίκηση, εναπόκειται στην κρίση του θύματος εάν θα αποχωρήσει ή θα παραμείνει στην οικογενειακή εστία. Αντιλαμβανόμαστε λοιπόν ότι ο νομοθέτης τηρεί ουδέτερη στάση χωρίς να διατυπώνει ρητά την υποχρεωτική απομάκρυνση του δράστη από την οικία (Δήμου, 2010)

Τέλος, είναι πολύ σημαντικό να αναρωτηθούμε σχετικά με την εκπαίδευση των ειδικών – ψυχολόγων και κοινωνικών λειτουργών – των δημοσίων φορέων, που αναλαμβάνουν το θεραπευτικό – συμβουλευτικό κομμάτι της ποινικής διαμεσολάβησης. Καθώς η ποινική διαμεσολάβηση είναι ένας νέος σχετικά θεσμός, και μάλιστα ένας «νομικός» θεσμός και ως εκ τούτου δεν αποτελεί απλώς μια συμβουλευτική, ψυχοθεραπευτική διεργασία ζευγαριού, οι δυναμικές της διεργασίας αυτής διαφέρουν και δημιουργούν νέα δεδομένα και νέες προκλήσεις στο ρόλο των ειδικών. Με το δεδομένο των επιπλέον πρακτικών κινήτρων και απολαβών του ενός εκ των δύο από το ζευγάρι (π.χ. την αποφυγή της ποινικής δίωξης, όπως προαναφέρθηκε), είναι απαραίτητη η εξειδικευμένη εκπαίδευσή τους, ώστε η ποινική διαμεσολάβηση να οδηγήσει πραγματικά στην αντιμετώπιση της βίας, έστω κι αν το ζευγάρι οδηγηθεί τελικά στη λύση του γάμου.

Ο ειδικός σύμβουλος στις περιπτώσεις ποινικής διαμεσολάβησης

χρειάζεται εξειδικευμένη εκπαίδευση στο νέου τύπου «συμβόλαιο» της θεραπευτικής σχέσης με το ζευγάρι, στο περιεχόμενο και τις θεραπευτικές λειτουργίες και στον προσδιορισμό ενός στόχου για αλλαγή στη βίαιη πραγματικότητα που ζουν μέχρι εκείνη τη στιγμή. Πρέπει να έχει στο μυαλό του τον κανόνα που ισχύει σε κάθε περίπτωση συμβουλευτικής, ότι το ζευγάρι έχει την αποκλειστική ευθύνη για αλλαγή και πως η προσπάθειά του εστιάζεται στο να τους βοηθήσει να ανακαλύψουν τις δικές τους πηγές βοήθειας (εσωτερικές και εξωτερικές) και τους δικούς τους τρόπους αντιμετώπισης, κατευθύνοντάς τους προς νέες προοπτικές και νέους τρόπους συμπεριφοράς στη συντροφική σχέση.

Μπορεί η διαμεσολάβηση να φανεί χρήσιμη στις περιπτώσεις ενδοοικογενειακής βίας και αν ναι, κάτω από ποιους όρους και προϋποθέσεις;

Υπάρχουν πολλές εναλλακτικές για τη χρήση της διαμεσολάβησης στις περιπτώσεις ενδοοικογενειακής βίας. Πέρα από την πεποίθηση και την άποψη του καθενός σχετικά με το θεσμό και τη θέση που παίρνει ως προς τη χρησιμότητά του ή την επικινδυνότητά του, είναι σημαντικό να προσεγγίσουμε το θέμα χρησιμοποιώντας μια ωφελιμιστική προσέγγιση και ανάλυση που θα αντισταθμίζει τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα της διαμεσολάβησης, αλλά και όλων των άλλων παραγόντων που επηρεάζουν και τα δύο μέρη (Artinopoulou et al., 2014, 21).

Η διαμεσολάβηση μπορεί να είναι αποτελεσματική στη χώρα μας εφόσον πληρούνται βασικές προϋποθέσεις όπως:

- Η επαρκής στελέχωση των φορέων, όχι μόνο στην πρωτεύουσα, αλλά και στην επαρχία. Χρειάζεται η εμπλοκή και άλλων φορέων στο πρόγραμμα ποινικής διαμεσολάβησης σε όλη τη χώρα και συνεργασία μεταξύ τους (π.χ. συμβουλευτικά κέντρα, κοινωνικές υπηρεσίες Δήμων, κά).Πέρα όμως από την επένδυση περισσότερων ανθρωπίνων πόρων χρειάζεται και η επιμόρφωση των στελεχών στη διαμεσολάβηση, με σαφήεπαναπροσδιορισμό του πλαισίου συνεργασίας μεταξύ Εισαγγελίας και δομοσίων φορέων σχετικά με τον τρόπο και τις προϋποθέσεις παραπομπής στα προγράμματα

διαμεσολάβησης.

• Η εξειδικευμένη εκπαίδευση των εισαγγελέων και των ψυχολόγων και κοινωνικών λειτουργών ως διαμεσολαβητών

• Η εκτίμηση της επικινδυνότητας της βίας(risk assessment) πέραν του αποκλειστικού κριτηρίου του χαρακτηρισμού του περιστατικού βίας ως πλημμέλημα

• Ο καθορισμός σαφών ποιοτικών κριτηρίων επιλογής των ζευγαριών που παραπέμπονται προς διαμεσολάβηση, (π.χ. έκταση και συχνότητα της βίας, χρονιότητα της βίας κ.λ.π.). Ηαρχική ανίχνευση και αξιολόγηση της έκτασης, της διάρκειας, της σοβαρότητας, της αρχικής εκδήλωσης και της συχνότητας της βίας, καθώς και πιθανή κατάχρηση αλκοόλ ή ναρκωτικώνουσιών, ψυχιατρικής διαταραχής και άλλες οικογενειακές δυσλειτουργίες διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο κατά την αξιολόγηση του ρόλου της διαμεσολάβησης σε υποθέσεις ενδοοικογενειακής βίας

• Η δημιουργία μεθόδων follow up, τόσο για τα περιστατικά (ζευγάρια ή δράστες) που ολοκληρώνουν το πρόγραμμα της ποινικής διαμεσολάβησης, όσο και για εκείνα που διακόπτουν

• Η δημιουργία ειδικά εκπαιδευμένων διαμεσολαβητών στην ενδοοικογενειακή βία, με «διεπιστημονική» εκπαίδευση, προκειμένου να αποκτήσουν ενόραση στην νομική πλευρά τέτοιων περιπτώσεων και στα ψυχολογικά υποστηρίγματα των μερών, ώστε να θεωρούνται επαρκείς ως διαμεσολαβητές σε περιπτώσεις ενδοοικογενειακής βίας. Καθώς οι εφαρμοστές του δικαίου κατανοούν τους νόμους, οι επαγγελματίες ψυχοκοινωνικής υγείας κατανοούν το ψυχικό υπόβαθρο των φαινομένων ενδοοικογενειακής βίας και οι διαμεσολαβητές αντιλαμβάνονται το πώς θα διευκολυνθεί ένας συμβιβασμός μεταξύ δύο πρόθυμων μερών κατά τη διάρκεια μιας διαμεσολάβησης, αυτό που χρειάζεται είναι η δημιουργία ενός ολιστικού μοντέλου αξιολόγησης και παρέμβασης. Μέσω αυτής της διαδικασίας θα μπορέσουν να καταλήξουν σε ένα αποτελεσματικό μοντέλο διαμεσολάβησης, λαμβάνοντας υπόψη όλες τις πτυχές της κακοποίησης, ώστε στο τέλος να παρέχουν μια ολοκληρωμένη πρόταση στο θύμα, που θα του

επιτρέψει την προνοητική και εξατομικευμένη αξιολόγηση της κατάστασης και τη συνειδητή συμμετοχή στις διαδικασίες διαμεσολάβησης

- Ιδιαίτερα σε περιπτώσεις όπου οι γονείς μοιράζονται την επιμέλεια των παιδιών, η συνεχής τους σχέση θα ωφεληθεί από την μη ανταγωνιστική επίλυση. Οι συμφωνίες που επιτυγχάνονται μετά από διαμεσολάβηση έχουν μεγαλύτερη πιθανότητα μακροπρόθεσμης συμμόρφωσης σε σχέση με τους διακανονισμούς του διαζυγίου, που επιβάλλονται στα μέρη με δικαστική απόφαση (Davis, 2006).

Η διεπιστημονική αντιμετώπιση (multidisciplinary approach), η συντονισμένη δράση των υπηρεσιών (multi-agency approach) και τα κοινά επιστημονικά πρωτόκολλα (integrated protocols) των επαγγελματιών απονομής δικαιοσύνης και των επαγγελματιών ψυχοκοινωνικής υγείας κρίνονται πλέον απαραίτητα για την ολοκληρωμένη και ολιστική αντιμετώπιση του φαινομένου της ενδοοικογενειακής βίας κατά των γυναικών, στοχεύοντας στη δημιουργία σχέσεων σημαντικής κοινωνικής ισότητας.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Αρτινοπούλου, Β. (2006). Ενδοοικογενειακή κακοποίηση γυναικών. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Αρτινοπούλου, Β., (2010) Επανορθωτική Δικαιοσύνη. Η πρόκληση των σύγχρονων δικαιικών συστημάτων, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Δήμου, Δ. (2010). Ε»νδοοικογενειακή βία: Τα θετικά σημεία και οι επιφυλάξεις για το θεσμό της ποινικής διαμεσολάβησης». Νόημα, Μηνιαίο Ηλεκτρονικό Περιοδικό Κοινωνικής Πολιτικής και Πρόνοιας, Τεύχος 9, Ανάκτηση 17 Νοεμβρίου 2016 στο http://www.swm.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=160&Itemid

Στεφανίδου, Α. (2010). Ενδοοικογενειακή Βία. Η έννοια της οικογένειας και η διαδικασία της ποινικής διαμεσολάβησης. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Ξενόγλωσση

Abrahams, H. (2007). Supporting Women after Domestic Violence: Loss, Trauma and Recovery. Jessica Kingsley Publishers, UK and Philadelphia.

Amnesty International. (2004). Making Violence against Women Count: Facts and Figures. http://web.amnesty.org/library/Index/ENGACT770362004 (accessed August 6, 2006).

Artinopoulou, V., Mamai, A. & Papkitsou, V. (2014). Country Report Greece, European Public Law Organisation, Greece.

Bush, R. (2002). Domestic Violence and Restorative Justice Initiatives: Who Pays if We Get it Wrong? Στο: Strang, H. and Braithwaite, J. (eds.). Restorative justice and family violence, Cambridge University Press, Cambridge.

Davis, A. (2006). Mediating cases involving domestic violence. Solution or setback? Cardozo Journal of Conflict Resolution, vol. 8, no 1, pp. 253 – 281.

Drost, L., Haller, B., Hofinger, V., van der Kooi, T., Lünnemann, K., Annemieke Wolthuis, A. (2015). Restorative Justicein Cases of Domestic Violence. Best practice examples between increasing mutual understanding and awareness of specific protection needs. (JUST/2013/JPEN/AG/4587), WS1 Comparative Report, Verwey-Jonker Instituut.

Grauwilder, P., & Mills, L. G. (2004). Moving beyond the criminal justice paradigm: A radical restorative justice approach to intimate abuse. Journal of Sociology and SocialWelfare, vol. 31, no. 1, pp. 49–69.

Harne, L., and Radford,J. (2008). Tackling Domestic Violence. Theories, policies and practice. Open University Press, United Kingdom.

Herman, J. L., (1992). Trauma and Recovery. The Aftermath of Violence – From Domestic Abuse to Political Terror. Basic Books, New York.

HermanJ.L. (1996). ΗΒία –Επακόλουθα ψυχικά τραύματα – Θεραπεία. Θετίλη, Αθήνα.

Hirigoyen, M. F. (2005). Η κακοποιημένη γυναίκα, Η βία μέσα στο ζευγάρι. Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα.

Hirigoyen, M.F. (2000). Ηθική παρενόχληση, Η κρυμμένη βία στην καθημερινή ζωή. Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα.

Loeffler C. H., Prelog A. J., Prabha Unnithan N., Pogrebin M.R. (2010). "Evaluating shame transformation in group treatment of domestic violence offenders", International Journal of Offender Therapy and

Comparative Criminology, vol.54, no. 4, pp. 517-536.

Mills, L. G., Grauwilder, P., & Pezold, N. (2006). "Enhancing safety and rehabilitation in intimate violence treatments: New perspectives", Public Health Reports, vol. 121, pp.363–368.

Okereke, G. and Racheotes, P. (2007). The criminal justice system and the problem of domestic Violence in Africa. Στο: Jackson, N. (ed.) Encyclopedia of Domestic Violence. Routledge, New York.

Okereke, G. (2007). Africa: Domestic Violence and the Law. Στο: Jackson, N. (ed.) Encyclopedia of Domestic Violence. Routledge, New York.

Pelikan, C., (2010) "On the efficacy of Victim-Offender-Mediation in cases of partnership violence in Austria, or: Men don't get better, but women get stronger: Is it still true?" European Journal on Crime and Policy Research, vol. 16, pp. 49-67.

Roberts, Al. (2002). Handbook of Domestic Violence. Intervention Strategies. Policies, Programs and Legal Remedies. Oxford University Press, New York.

Roberts, Al. (2002). Myths, Facts and Realities Regarding Battered Women and the Their Children: An Overview. Στο: Roberts, Al (ed.) Handbook of Domestic Violence. Intervenition Strageties: Policies, Programs and Legal Remedies. Oxford University Press, New York.

Shipway, L. (2004). Domestic Violence: A handbook for health professionals. Routledge Publications, London, NewYork.

United Nations Commission on Human Rights (1996). Report of the Special Rapporteur on violence against women, its causes and consequences, Ms. Radhika Coomaraswamy, submitted in accordance with the Commission on Human Rights resolution 1995/85. A framework for model legislation on domestic violence. (E/CN.4/1996/53Add.2), Geneva.

Στέλλα Νιώτη

Η προκαταρκτική εξέταση και ο ρόλος του ειδικού ανακριτικού υπαλλήλου: η εμπειρία από το Σ.Ε.Υ.Υ.Π.

Το τελευταίο διάστημα έχουν δημοσιοποιηθεί εκθέσεις ελέγχου για αρκετά σημαντικές υποθέσεις που έχουν απασχολήσει το Σώμα Επιθεωρητών Υπηρεσιών Υγείας και Πρόνοιας (Σ.Ε.Υ.Υ.Π.. κάποιες εκ των οποίων διαβιβάστηκαν στις εισαγγελικές αρχές, ενώ, μέσα στο 2015 διενεργήθηκε και ένας σημαντικός αριθμός προκαταρκτικών εξετάσεων. Σκοπός μου δεν είναι να παρουσιάσω το έργο της υπηρεσίας μου, αλλά να ασχοληθώ με το ιδιαίτερο αντικείμενο της προκαταρκτικής εξέτασης που, εξαιτίας του περιεχομένου της, ενδιαφέρει τους επιστήμονες και επαγγελματίες εγκληματολόγους. Για τον λόγο αυτό η εισήγηση δομείται σε τρεις υποενότητες, στις οποίες εξετάζεται το επιστημονικό και μεθοδολογικό πλαίσιο που διέπει την ελεγκτική διαδικασία και τις μορφές της, το ειδικότερο πλαίσιο της προκαταρκτικής εξέτασης και ο ρόλος του ειδικού ανακριτικού υπαλλήλου.

Από θεωρητική άποψη, αλλά και από την άποψη της ουσίας και του σκοπού, η ελεγκτική διαδικασία, με τις ειδικότερες μορφές της, αποτελεί μέσο κοινωνικού ελέγχου και αποσκοπεί στην οργάνωση της συμβατικής και τον περιορισμό της παρεκκλίνουσας συμπεριφοράς (Λαμπροπούλου, 1994, 43-45) στους φορείς της δημόσιας διοίκησης. Αντικείμενό της είναι η διαπίστωση της συμβατής ή μη σχέσης των τυπικών κανόνων με τις συνθήκες που διαμορφώνουν την καθημερινότητα των σχέσεων και των λειτουργιών σε μια οργανική μονάδα, εν προκειμένω ένα φορέα υγείας ή πρόνοιας του δημόσιου ή ιδιωτικού τομέα, βάσει των οποίων καθορίζεται η ατομική και

υπηρεσιακή συμπεριφορά.

Η ελεγκτική διαδικασία αποτελεί μέσο κοινωνικού ελέγχου και με τη στενή έννοια, εφόσον οι διαπιστώσεις και τα συμπεράσματά της αφορούν την έννοια, το περιεχόμενο και τους σκοπούς του δικαίου, δηλαδή τη δέσμευση στην τήρηση των κανόνων. Σε αυτήν τη διάσταση, αντικείμενό της είναι ο έλεγχος της εφαρμογής του κανονιστικού πλαισίου που ρυθμίζει τη λειτουργία των ελεγχόμενων φορέων. Στην περίπτωση του διοικητικού ελέγχου σκοπός των συμπερασμάτων και των προτάσεων που κατατίθενται προς υλοποίηση είναι η προσδοκία της μεταβολής συμπεριφορών και λειτουργιών, που αξιολογούνται ότι αποκλίνουν από το θεσμικό πλαίσιο. Στην περίπτωση, όμως, της ΕΔΕ και της προκαταρκτικής εξέτασης οι διαπιστώσεις και τα συμπεράσματα συνδέονται με την απόδοση ευθυνών και την κύρωση, εφόσον διαπιστώνεται, ότι συγκεκριμένες λειτουργίες, συμπεριφορές, πράξεις ή παραλείψεις διέπονται από ένα πλαίσιο παράτυπης ή παραβατικής συμπεριφοράς.

Η ελεγκτική διαδικασία, επομένως και η προκαταρκτική εξέταση, από την άποψη της μεθοδολογίας, εμπίπτουν στην κατηγορία της διεπιστημονικής έρευνας, «γιατί διάφοροι ειδικοί [σ: διοικητικοί υπάλληλοι-νομικοί, πολιτικοί επιστήμονες, κοινωνιολόγοι, μηχανικοί, μηχανολόγοι, κ.ά.- και υγειονομικοί υπάλληλοι-γιατροί, φαρμακοποιοί, επαγγελματίες υγείας] αποδέχονται κοινές υποθέσεις εργασίας και κοινές ερευνητικές μεθόδους και καταλήγουν στην παρουσίαση κοινών πορισμάτων» (Ζαραφωνίτου, 1995, 17). Οι μέθοδοι και οι τεχνικές που εφαρμόζονται για τη συλλογή των στοιχείων εντάσσονται στα εργαλεία της ποιοτικής έρευνας, γιατί αυτό που στην πραγματικότητα ζητείται είναι η διαπίστωση, η ερμηνεία και η εξήγηση, προκειμένου να απαντηθούν τα ερωτήματα «τι έχει συμβεί, πως και γιατί;» και από ποιους (J. Mason, 2003, 22-25).

Η συλλογή των στοιχείων, σε πολλές περιπτώσεις, ακολουθεί τους κανόνες παραγωγής ποιοτικών δεδομένων, με κύριες τεχνικές πρώτον, την παρατήρηση, στην οποία στηρίζονται η αυτοψία και ο επιτόπιος έλεγχος, δεύτερον τη συνέντευξη, που, ειδικά στις περιπτώσεις της Ένορκης Διοικητικής Εξέτασης και της Προκαταρκτικής Εξέτασης, λαμβάνει τη μορφή της ένορκης

ή ανωμοτί εξέτασης μαρτύρων, και τρίτον τα γραπτά ή οπτικά τεκμήρια, κυρίως τις υπουργικές αποφάσεις, τις εγκυκλίους, τα ενδοϋπηρεσιακά έγγραφα, τα αρχεία, τα βιβλία και τα μητρώα του ελεγχόμενου φορέα, αλλά και φωτογραφικό ή άλλο έντυπο υλικό που αυτός χρησιμοποιεί ή διατηρεί.

Η χρήση των παραπάνω στοιχείων, στο πλαίσιο της ελεγκτικής διαδικασίας, διέπεται από απόψεις και θέσεις που ανάγονται σε επιστημολογικές προσεγγίσεις οι οποίες συναντώνται ευρύτερα στις ανθρωπιστικές και κοινωνικές επιστήμες. Δεν πρόκειται για παράδοξο, επειδή στις επιστήμες αυτές αποδίδεται κεντρική σημασία στις διαδράσεις, τις πράξεις, τις συμπεριφορές, τις ερμηνείες και τις ενέργειες που συνθέτουν το πλέγμα των τυπικών και άτυπων διαδικασιών και σχέσεων οι οποίες επικρατούν σε θεσμοθετημένες δομές .

Αντίστοιχη σημασία δίδεται στα ζητήματα της δεοντολογίας και της ηθικής, τα οποία διέπουν τους κώδικες διεξαγωγής της ποιοτικής έρευνας. Στο πλαίσιο μάλιστα των ελεγκτικών διαδικασιών που διενεργούνται από το ΣΕΥΥΠ, αυτά τα ζητήματα έχουν ιδιαίτερη θέση, εφόσον, κατά περίπτωση, μπορεί να συνδέονται με ιατρικά απόρρητα και λοιπά ευαίσθητα δεδομένα, αλλά και την ευαλωτότητα των εμπλεκομένων φορέων και προσώπων ή των χρηστών των υπηρεσιών. Το αποτέλεσμα της ελεγκτικής διαδικασίας, όπως αποτυπώνεται στις εκθέσεις ελέγχου ή τις αιτιολογικές εκθέσεις, αναφέρεται σε έναν αναλυτικό, αποδεικτικό και επεξηγηματικό λόγο.

Για την κατανόηση των ιδιαιτεροτήτων και των διαφορών της ελεγκτικής διαδικασίας θα αναφερθώ επιγραμματικά στις κύριες μορφές ελέγχου: τον διοικητικό έλεγχο, την ένορκη διοικητική εξέταση και την προκαταρκτική εξέταση, που αποτελεί και την ιδιαίτερη θεματική μας. Οι διοικητικός έλεγχος αναφέρεται σε μια ολιστική διαδικασία κατά την οποία ελέγχονται το θεσμικό πλαίσιο, η οργάνωση, η διοίκηση, η στελέχωση, η οικονομική διαχείριση, το εργασιακό πλαίσιο και περιβάλλον, η πληρότητα και η επάρκεια των παρεχόμενων υπηρεσιών, με σκοπό τη διαπίστωση στην τήρηση της νομιμότητας και της εύρυθμης λειτουργίας ή της ικανότητας προσαρμογής του ελεγχόμενου φορέα σε νέες συνθήκες ή θεσμικές

ρυθμίσεις. Η έκθεση ελέγχου που υποβάλλεται περιέχει τις παρατηρήσεις, τα συμπεράσματα και τις προτάσεις του κλιμακίου των επιθεωρητών, σχετικά με τα εξεταζόμενα θέματα. Οι παρατηρήσεις και προτάσεις διαβιβάζονται στον ελεγχόμενο φορέα, προκειμένου να τύχουν εφαρμογής, καθώς και στους εμπλεκόμενους φορείς. Κατά περίπτωση και εφόσον προκύπτει, η έκθεση ελέγχου μπορεί να αναφέρεται στην απόδοση πειθαρχικών ευθυνών ή την πρόταση διενέργειας Ένορκης Διοικητικής Εξέτασης. Στο ίδιο πλαίσιο και εφόσον εκτιμηθεί, η έκθεση ελέγχου μπορεί να διαβιβαστεί στον Εισαγγελέα για τη διερεύνηση τυχόν ποινικών ευθυνών. Η ένορκη διοικητική εξέταση αποτελεί αυτοτελή πειθαρχική διαδικασία και διενεργείται σύμφωνα με το άρθρο 126 του Ν. 4057/2012. Συνήθως περιορίζεται στην εξέταση των λόγων για τους οποίους διατάχθηκε, δηλαδή, τη διαπίστωση και απόδοση πειθαρχικών ευθυνών στα υποκείμενα του πειθαρχικού δικαίου, εκτός αν οι διενεργούντες τη διαδικασία εκτιμήσουν, ότι χρήζει η διεύρυνση του διερευνώμενου πεδίου, ώστε να εξηγηθεί το ευρύτερο πλαίσιο και οι συνθήκες εκείνες που οδήγησαν στη διάπραξη πειθαρχικών παραπτωμάτων. Συνοψίζοντας σε αυτό το σημείο, ο διοικητικός έλεγχος και η ένορκη διοικητική εξέταση αποτελούν διαδικασίες με κατεξοχήν διοικητικό χαρακτήρα, ακόμα και όταν, διαβιβαζόμενες στον Εισαγγελέα, προκαλούν ενέργειες που δεν εμπίπτουν στο διοικητικό αλλά στο δικαιοδοτικό πεδίο.

Η προκαταρκτική εξέταση υπάγεται σε ένα διαφορετικό πλαίσιο κανόνων και σκοπών, γιατί εστιάζει στη διαπίστωση τυχόν διάπραξης αξιόποινων πράξεων. Διενεργείται σύμφωνα με τα άρθρα 240 και 241 του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας (ΚΠΔ). Ως προς τον χαρακτήρα της, σε έγγραφο του Εισαγγελέα του Αρείου Πάγου (ΑΠ492/5-2-2008, αρ. εγκ. 1/2009) αναφέρεται, ότι αποτελεί στάδιο της ποινικής διαδικασίας και έχει δικαιοδοτικό και όχι διοικητικό χαρακτήρα. Διενεργείται από τον Εισαγγελέα και τους ανακριτικούς υπαλλήλους, με σκοπό να διαπιστωθεί αν μια καταγγελία ή κατηγορία είναι βάσιμες, προκειμένου να ασκηθεί ποινική δίωξη. Είναι επίσης δυνατό η προκαταρκτική εξέταση να διενεργείται με σκοπό τη συλλογή αποδεικτικών στοιχείων που συγκροτούν επαρκείς ενδείξεις και αποτελούν προϋπόθεση για την

άσκηση ποινικής δίωξης. Δηλαδή, η διενέργεια της προκαταρκτικής εξέτασης μπορεί να διευρύνει το πεδίο της, εξετάζοντας εκτός της κατηγορίας των προσώπων που πιθανά ενέχονται και τους βασικούς «υπόπτους». Όπως δε ορίζεται στο άρθρο 31, παρ. 1, στοιχ. α και β του ΚΠΔ, η προκαταρκτική εξέταση διενεργείται ύστερα από γραπτή παραγγελία του Εισαγγελέα και ως διαδικασία διευθύνεται από τον Εισαγγελέα Πλημμελειοδικών.

Ο σκοπός της προκαταρκτικής εξέτασης προσδιορίζεται επακριβώς στη διαβιβαζόμενη δικογραφία, με αναφορά σε αξιόποινες πράξεις (και όχι πρόσωπα) που πρέπει να διερευνηθούν βάσει του περιεχόμενου κατευθυντήριου υλικού, που συνήθως αποτελείται από καταγγελίες, ανώνυμες κατά κύριο λόγο. Η διερεύνηση των πράξεων, των αιτιών και των συνθηκών που τις προκάλεσαν είναι πιθανό να απαιτήσουν την επέκταση του πεδίου της έρευνας, πέρα από τις υπηρεσίες ή τις μονάδες του ελεγχόμενου φορέα, και σε εμπλεκόμενους φορείς ή πρόσωπα, στην περίπτωση που εκτιμηθεί ότι η εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων προϋποθέτει την αξιολόγηση περισσότερων στοιχείων. Στο ίδιο πλαίσιο μπορεί να εκτιμηθεί η επέκταση της προκαταρκτικής εξέτασης σε πεδία λειτουργίας του ελεγχόμενου φορέα, προκειμένου να γίνει κατανοητό το πλέγμα των διαδικασιών και των συμπεριφορών που ευθύνονται για τις αξιόποινες πράξεις που διερευνώνται. Σε κάθε περίπτωση αυτό που πρέπει να επισημανθεί είναι ότι η προκαταρκτική εξέταση αποτελεί μια ελεύθερη έρευνα και ο ανακριτικός υπάλληλος έχει διευρυμένα περιθώρια αποφάσεων και ενεργειών, εντός, φυσικά του περιορισμένου χρονικού περιθωρίου που προβλέπεται για την ολοκλήρωσή της.

Ως προς το περιεχόμενο, η προκαταρκτική εξέταση αποτελεί μια έρευνα σε βάθος, η διενέργεια της οποίας μπορεί να διακριθεί σε τρία στάδια:

α) Το στάδιο των ερευνητικών ερωτημάτων και του σχεδιασμού, στο οποίο αποφασίζεται το πεδίο της διερεύνησης και προγραμματίζονται οι ανακριτικές πράξεις που θα διενεργηθούν.

β) Το στάδιο των διενεργούμενων πράξεων, στο οποίο περιλαμβάνονται οι αυτοψίες, η έγγραφη ζήτηση στοιχείων, η εξέταση μαρτύρων κ.ά.

γ) Το στάδιο των διαπιστώσεων, των συμπερασμάτων και των προτάσεων που προκύπτουν από την αξιολόγηση του συλλεγέντος υλικού, αναφορικά με τη βασιμότητα των καταγγελλόμενων αξιόποινων πράξεων.

Η ολοκλήρωση αυτής της διαδικασίας αποτυπώνεται στη σύνταξη αιτιολογικής έκθεσης, στην οποία περιλαμβάνεται όλο το συλλεχθέν υλικό, και διαβιβάζεται στον παραγγέλλοντα Εισαγγελέα.

Οι ανακριτικοί υπάλληλοι που διενεργούν την προκαταρκτική εξέταση μπορούν να είναι είτε γενικοί, όπως οι ανακριτές, οι πταισματοδίκες, οι ειρηνοδίκες και οι βαθμοφόροι αστυνομικοί υπάλληλοι, είτε ειδικοί, σύμφωνα με τα οριζόμενα στο άρθρο 34ΚΠΔ. Σ' αυτήν την κατηγορία εντάσσονται δημόσιοι υπάλληλοι, στο πλαίσιο των ρυθμίσεων που διέπουν το ειδικό νομοθετικό πλαίσιο λειτουργίας των υπηρεσιών τους. Ειδικότερα ο ορισμός του επιθεωρητή που υπηρετεί στο Σώμα Επιθεωρητών Υπηρεσιών Υγείας και Πρόνοιας (ΣΕΥΥΠ) ως ειδικού ανακριτικού υπαλλήλου προβλέπεται στο άρθρο 6, παρ. 7 του Ν.2920/2001.

Η ιδιαίτερη πρόκληση και υποχρέωση που τίθεται στον επιθεωρητή-ειδικό ανακριτικό υπάλληλο είναι η επιμονή στα ζητήματα της δεοντολογίας και της ηθικής. Τα ζητήματα αυτά τίθενται σε όλα τα στάδια της διενεργούμενης προκαταρκτικής εξέτασης, τον σχεδιασμό, τη συλλογή στοιχείων και τη μεταχείριση των ελεγχόμενων φορέων και προσώπων, ιδίως όταν για τις διαπιστώσεις είναι η αναγκαία η πρόσβαση σε απόρρητα στοιχεία και πληροφορίες (όπως λ.χ. ο ιατρικός φάκελος ασθενών). Στην προκειμένη περίπτωση τα ζητήματα της δεοντολογίας και της ηθικής εξειδικεύονται στην εχεμύθεια και την εμπιστευτικότητα των στοιχείων που θα συλλεγούν και των μαρτυριών που θα ληφθούν, ώστε να μη δημιουργηθούν προβλήματα αξιοπιστίας και εγκυρότητας, αλλά και να αποτραπεί το ενδεχόμενο της προσβολής της ατομικής και εργασιακής αξιοπρέπειας των ελεγχόμενων ή εμπλεκόμενων προσώπων.

Ο επιθεωρητής ως ειδικός ανακριτικός υπάλληλος εντάσσεται παράλληλα σε δύο διαφορετικά συστήματα κοινωνικού ελέγχου, με διαφορετικούς σκοπούς και αποτελέσματα, το διοικητικό και το δικαιοδοτικό. Η διττότητα της θέσης του είναι ενδεχόμενο να

δημιουργήσει προβλήματα και συγκρούσεις ρόλων. Οι συνηθέστερες συγκρούσεις είναι αποτέλεσμα των πιέσεων που προκαλούν οι ανακριτικές πράξεις, τις οποίες οφείλει να διενεργήσει ο επιθεωρητής. Είναι ακόμα πιθανό οι ασκούμενες πιέσεις και συγκρούσεις να ενταθούν εάν ο επιθεωρητής κατά τη διάρκεια της εξέτασης διαπιστώσει σκόπιμες παρακωλύσεις στο έργο του, σε βαθμό τέτοιο που καθίσταται αναγκαίο να προβεί σε πράξεις, όπως λ.χ. η κατάσχεση υλικού και η πειθαρχική δίωξη των μη συνεργάσιμων υπαλλήλων.

Παρά τις δυσχέρειες αυτές ο ρόλος του επιθεωρητή-ειδικού ανακριτικού υπαλλήλου είναι ισχυρός απέναντι στον ελεγχόμενο φορέα, για όσο χρόνο διαρκεί η ελεγκτική διαδικασία. Όμως, δεν συμβαίνει το ίδιο στο στάδιο της ακροαματικής διαδικασίας, όπου είναι πιθανό να κληθεί, να καταθέσει ως φυσικό πρόσωπο για διαπιστώσεις και αξιολογήσεις που έκανε κατά την άσκηση των καθηκόντων του. Το ενδεχόμενο της έκθεσης ή της δίωξης του επιθεωρητή-ειδικού ανακριτικού υπαλλήλου, ως συνέπεια των υπηρεσιακών ενεργειών του, περιορίζει τις ελευθερίες της ελεγκτικής διαδικασίας και ειδικά της προκαταρκτικής εξέτασης και είναι πιθανό να επηρεάσει τα αποτελέσματά της.

Ο κίνδυνος να περιοριστεί η προκαταρκτική εξέταση στη διεκπεραίωση και μόνο της εισαγγελικής παραγγελίας, με τη συλλογή και διαβίβαση υλικού, αποτρέπει την ανάδειξη των εγκληματογόνων παραγόντων που νομιμοποιούν και αναπαράγουν τη ρευστή σχέση ανάμεσα στη νομιμότητα και την παρατυπία των διοικητικών πρακτικών, είτε αυτές αναφέρονται στο πλαίσιο μιας οργανικής μονάδας υγείας ή πρόνοιας είτε προκύπτουν στο πλαίσιο της σχέσης του δημόσιου με τον ιδιωτικό τομέα, συνέπεια των οποίων πιθανολογείται ότι αποτελεί η διάπραξη αξιόποινων πράξεων. Ο ίδιος κίνδυνος είναι πιθανό, να εξαφανίσει τις προοπτικές της αποκατάστασης των απορρυθμίσεων και της ορθολογικοποίησης των λειτουργιών της δημόσιας διοίκησης που είναι ο κύριος σκοπός της λειτουργίας των ελεγκτικών μηχανισμών με κύριο διοικητικό αντικείμενο.

Βιβλιογραφία

Ζαραφωνίτου, Χ. (1995). Εμπειρική Εγκληματολογία. Νομική Βιβλιοθήκη. Αθήνα.

Λαμπροπούλου, Ε. (1994). Ο κοινωνικός έλεγχος του εγκλήματος. Παπαζήσης. Αθήνα.

Mason, J. (2003). Η διεξαγωγή της ποιοτικής έρευνας, μτφρ. Ε. Δημητριάδη, επ. επιμ. Ν. Κυριαζή, Ελληνικά Γράμματα. Αθήνα.

VIII.

Επιτήρηση, ασφάλεια, ασφαλιστική διαχείριση, αστυνόμευση

Ντόρα Γιαννάκη

Διαδικαστική δικαιοσύνη, αστυνόμευση δημόσιας τάξης και εμπιστοσύνη στην αστυνομία: ευρήματα μιας ποιοτικής έρευνας

Εισαγωγικά: Το πλαίσιο

Τα επίπεδα εμπιστοσύνης προς την αστυνομία υπήρξαν πάντοτε χαμηλότερα στην Ελλάδα σε σύγκριση με εκείνα άλλων δυτικών κοινωνιών. Παρά το γεγονός ότι στην Ελλάδα τα διαθέσιμα εμπειρικά δεδομένα είναι αποσπασματικά, όλες οι αναλύσεις συντείνουν «σε μια ιστορικά και πολιτισμικά εδραιωμένη επιφυλακτικότητα απέναντι [...] στην Αστυνομία» (Τσίγκανου, 2016, 218). Εν μέρει, το φαινόμενο αυτό μπορεί να ερμηνευθεί με αναφορά στον ιστορικό ρόλο της αστυνομίας στη χώρα μας, η οποία για αρκετά χρόνια λειτούργησε ως μηχανισμός στήριξης αυταρχικών πολιτικών καθεστώτων, με βασικό της μέλημα όχι την προστασία των πολιτών από το έγκλημα, αλλά την αστυνόμευση των πολιτικών τους πεποιθήσεων (Βιδάλη, 2007, 175. Papanicolaou, 2006, 77. Πανούσης και Βιδάλη, 2001, 9). Επιπλέον, ορισμένα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού κατά την διάρκεια της ιστορικής του ανάπτυξης – όπως η καθυστερημένη εκβιομηχάνιση, η λεγόμενη «αήθης οικογενειοκρατία», η μακρά ιστορία πολέμων, ακραίας φτώχειας και πολιτικών συγκρούσεων που χαρακτήριζαν συνολικά τις κοινωνίες του ευρωπαϊκού νότου, κλπ. – είχαν ως αποτέλεσμα την μειωμένη εμπιστοσύνη των πολιτών στους κρατικούς θεσμούς γενικά (Misztal, 1996, 193), συμπαρασύροντας και τον θεσμό της αστυνομίας.

Οι διάφορες έρευνες που έχουν διενεργηθεί την τελευταία

δεκαετία σχετικά με την εμπιστοσύνη που έχουν οι πολίτες απέναντι στους θεσμούς σκιαγραφούν μια συγκεχυμένη και αντιφατική εικόνα. Από την μια πλευρά, σύμφωνα με κάποιες έρευνες η σχέση ανάμεσα στην αστυνομία και στους πολίτες παραμένει, σε κάποιον βαθμό, μη ικανοποιητική, αν όχι «προβληματική» (Van Dijk κ.α., 2005. Βαρουξή και Σαρρής, 2011. Ζαραφωνίτου, 2012. Το Βήμα, 2013). Επί παραδείγματι, τα αποτελέσματα του 5ου γύρου της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας κατέδειξαν ότι «μόνο το 1/5 του κοινωνικού σώματος αναγνωρίζει την ικανοποιητική ή/και πολύ ικανοποιητική λειτουργία του θεσμού της Αστυνομίας, ενώ μόλις το 1/2 δηλώνει ότι η Αστυνομία αντιμετωπίζει τους ανθρώπους στην Ελλάδα με σεβασμό» (Τσίγκανου, 2016, 219). Από την άλλη πλευρά, άλλες έρευνες καταγράφουν μια ιδιαίτερα βελτιωμένη εικόνα για την Ελληνική Αστυνομία, η οποία απολαμβάνει πλέον υψηλότερα επίπεδα εμπιστοσύνης σε σύγκριση με άλλους κοινωνικούς και πολιτικούς θεσμούς (Public Issue, 2015. Hellenic Statistical Authority, 2014). Από όλα τα παραπάνω, γίνεται αντιληπτό ότι η σχέση ανάμεσα στους Έλληνες πολίτες και την αστυνομία είναι σύνθετη και απαιτεί ενδελεχέστερη διερεύνηση, προκειμένου να κατανοηθεί και να ερμηνευθεί επαρκώς. Έχοντας ως στόχο την μελέτη αυτής ακριβώς της σχέσης, πραγματοποιήσαμε, την περίοδο 2013-2014, σχετική έρευνα στο πλαίσιο του μεταπτυχιακού προγράμματος «Ασφάλεια και Δικαιοσύνη» της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου του Ληντς.[1]

Θεωρητική προσέγγιση, κύριο ερευνητικό ερώτημα και μεθοδολογία της έρευνας

Στην βιβλιογραφία εντοπίζονται πολλοί τρόποι για την μελέτη της εμπιστοσύνης προς την αστυνομία και γενικότερα, για την μελέτη της σχέσης ανάμεσα στους πολίτες και τον θεσμό της αστυνομίας. Για τις ανάγκες της παρούσας μελέτης υιοθετήθηκε μια προσέγγιση που εστιάζει στους αστυνομικούς – δηλαδή στους αντιπροσώπους

1 Η εν λόγω έρευνα πάνω στα ζητήματα Διαδικαστικής Δικαιοσύνης και Αστυνομίας συνεχίζεται πλέον στο πλαίσιο εκπόνησης διδακτορικής διατριβής που πραγματοποιείται αυτή την περίοδο στο Πάντειο Πανεπιστήμιο.

του αστυνομικού θεσμού – και στην διαντίδρασή τους με τους πολίτες, αποδίδοντας έμφαση στην συμπεριφορά των αστυνομικών.

Σύμφωνα με τον Giddens, τα «σημεία πρόσβασης» είναι εκείνα που συνδέουν τους απλούς ανθρώπους με τα αφηρημένα συστήματα και λειτουργούν είτε ως «τόποι ευαλωτότητας» των αφηρημένων θεσμικών συστημάτων είτε ως τρόποι «παραγωγής και διατήρησης της εμπιστοσύνης» (Giddens, 1991, 135). Στην προκειμένη περίπτωση τα σημεία πρόσβασης στο σύστημα είναι οι αστυνομικοί ατομικά. Εξάλλου, όπως το έχει θέσει ο Gourley, «οι ίδιοι οι αστυνομικοί αποτελούν τον πιο σημαντικό παράγοντα στη διαμόρφωση των στάσεων του κοινού» (Gourley, 1954, 135).

Στο πλαίσιο αυτό, η εμπιστοσύνη εξετάστηκε με βάση τα θεωρητικά εργαλεία της θεωρίας της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης (Procedural Justice Theory), όπως αυτά αναπτύχθηκαν από τον Tom Tyler και τους συνεργάτες του (Tyler, 1998. Tyler, 2006. Tyler και Blader, 2003. Sunshine και Tyler, 2003) και εξελίχθηκαν από μεταγενέστερους θεωρητικούς του πεδίου. Σύμφωνα με την θεωρία της διαδικαστικής δικαιοσύνης, οι πολίτες αξιολογούν την αστυνομία χρησιμοποιώντας ως βασικό τους κριτήριο την ποιότητα της διαπροσωπικής μεταχείρισης. Ειδικότερα, προκειμένου η μεταχείριση ενός πολίτη από την αστυνομία να χαρακτηριστεί ως «δίκαιη», θα πρέπει, να περιλαμβάνει τουλάχιστον τα εξής τέσσερα στοιχεία:

- Οι αστυνομικοί να λαμβάνουν τις αποφάσεις τους διατηρώντας μια ουδέτερη, αμερόληπτη και συνεπή στάση απέναντι σε όλους τους πολίτες.
- Οι αστυνομικοί να αναγνωρίζουν τα δικαιώματα και την αξιοπρέπεια των πολιτών και να τους αντιμετωπίζουν με ευγένεια και σεβασμό.
- Οι αστυνομικοί να δείχνουν ενδιαφέρον για τις ανησυχίες και τις ανάγκες των πολιτών και να ανταποκρίνονται στα προβλήματά τους.
- Οι πολίτες να μπορούν να συμμετέχουν στην διαδικασία λήψης των αποφάσεων, έχοντας το δικαίωμα να εκφράσουν τις απόψεις τους και να υπερασπίσουν τη θέση τους ενώπιον των αντιπροσώπων της αστυνομίας (Tyler, 2013, 12. Tyler, 2006,

163-164).

Η διαδικαστική δικαιοσύνη συνδέεται με την εμπιστοσύνη των πολιτών απέναντι στην αστυνομία, καθώς η εμπιστοσύνη επηρεάζει καθοριστικά την νομιμοποίηση των ενεργειών της αστυνομίας στη συνείδηση των πολιτών (Hough κ.α., 2010, 206). Στον βαθμό που οι ενέργειες της αστυνομίας θεωρούνται νόμιμες, η υποστήριξη του κοινού προς την αστυνομία, με την έννοια της αποδοχής των ενεργειών της ή και της συνεργασίας μαζί της, μπορεί να βελτιωθεί σημαντικά (Tyler, 1998, 273).

Έχοντας υπόψη όλα τα παραπάνω, το κεντρικό ερευνητικό ερώτημα που τέθηκε στο πλαίσιο της παρούσας έρευνας ήταν το εξής: Με ποιον τρόπο η παρουσία και, κυρίως, η έλλειψη διαδικαστικής δικαιοσύνης σε συγκεκριμένες επαφές των αστυνομικών με το κοινό επηρεάζει τις αξιολογήσεις και την εμπιστοσύνη των πολιτών στην αστυνομία; Συνεπώς, η προσοχή επικεντρώθηκε στην διερεύνηση των παραγόντων που μειώνουν την εμπιστοσύνη των πολιτών στην αστυνομία.[2] Προκειμένου να διερευνηθεί το ερώτημα αυτό και, ειδικότερα, για να αναδειχθούν οι αξίες, οι πεποιθήσεις και οι στάσεις των Ελλήνων πολιτών απέναντι στην αστυνομία, επιλέχθηκε η μέθοδος της ποιοτικής έρευνας με την διενέργεια 30 ημιδομημένων συνεντεύξεων βάθους.[3]

Η ταυτότητα της έρευνας αποτυπώνεται στον παρακάτω πίνακα:

Μέθοδος:	Ποιοτική έρευνα, μέσω διενέργειας ημιδομημένων συνεντεύξεων βάθους,διά ζώσης ή μέσω Skype
Αριθμός Περιπτώσεων:	30 : 15 άντρες και 15 γυναίκες
Περιοχή:	4 αστικές περιοχές της χώρας
Ηλικία συμμετεχόντων:	22 έως 58 ετών

2 Η έμφαση στις αρνητικές εκδηλώσεις της εμπιστοσύνης δεν προέκυψε τυχαία. Στηρίζεται σε ένα βασικό χαρακτηριστικό της εμπιστοσύνης, το γεγονός ότι λειτουργεί ως μια «ασύμμετρη διαδικασία», με την έννοια ότι τα άτομα ανακαλούν πολύ πιο εύκολα στη μνήμη τους αρνητικές παρά θετικές εμπειρίες, κάτι το οποίο καθιστά πολύ πιο εύκολη και αποτελεσματική την μελέτη της εμπιστοσύνης μέσα από το αρνητικό της δίπολο, δηλαδή την δυσπιστία. Επ' αυτού, βλ. Six, 2005: 5.

3 Οι πολίτες που συμμετείχαν στην έρευνα εντοπίστηκαν κατόπιν ανοιχτής πρόσκλησης στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης.

Προέλευση:	φοιτητές, ερευνητές, ελεύθεροι επαγγελματίες, επιχειρηματίες, δημοσιογράφοι, δημόσιοι υπάλληλοι, ιδιωτικοί υπάλληλοι, άνεργοι
Χρόνος διεξαγωγής:	Ιούνιος – Οκτώβριος 2014

Ωστόσο, είναι κρίσιμο να υπογραμμιστεί από την αρχή, ότι τα αποτελέσματα αυτής της έρευνας δεν περιγράφουν απαραίτητα την πραγματικότητα για την αστυνομία και την αστυνόμευση στην Ελλάδα, αλλά την εικόνα που έχουν σχηματίσει για αυτήν την πραγματικότητα τα συγκεκριμένα πρόσωπα που συμμετείχαν σ' αυτήν την έρευνα. Συνεπώς, είναι αναγκαία η συσχέτιση με άλλες μελέτες και άλλες μεθόδους προκειμένου να εξαχθούν πραγματικά αξιόπιστα συμπεράσματα.

Τα κύρια ευρήματα της έρευνας

Ως προς τα αποτελέσματα της έρευνας, η ανάλυση των δεδομένων επιβεβαίωσε την βασική μας υπόθεση, δηλαδή, την σύνδεση ανάμεσα στην συμπεριφορά της αστυνομίας, με βασικό κριτήριο την δίκαιη ή άδικη μεταχείριση, τις κρίσεις των πολιτών για την αστυνομία, την νομιμοποίηση της δράσης της αστυνομίας και την βούληση του κοινού για μελλοντική συνεργασία μαζί της. Ειδικότερα, η έρευνα ανέδειξε δύο ήδη συμπεριφορών από την πλευρά των Ελλήνων αστυνομικών, οι οποίες προκαλούν μεγάλη δυσπιστία στο ελληνικό κοινό: α) Την ύπαρξη σεξιστικών και ομοφοβικών συμπεριφορών και πρακτικών σε ένα μέρος του αστυνομικού προσωπικού, οι οποίες μπορούν να εξηγηθούν με αναφορά στην αστυνομική (επαγγελματική) κουλτούρα και στην έννοια της «ηγεμονικής αρρενωπότητας»· β) την χρήση επιθετικών τεχνικών αδιακρίτως,[4] όταν η αστυνομία διαχειρίζεται πλήθη, πρακτική που συνδέεται με

4 Στην αγγλική γλώσσα, απ' όπου προέρχεται η βιβλιογραφία πάνω στην οποία στηρίχθηκε η παρούσα μελέτη, χρησιμοποιείται ο όρος indiscriminately. Πρακτικά σημαίνει την χωρίς διαφοροποίηση συμπεριφορά της αστυνομίας όταν διαχειρίζεται ένα πλήθος. Τούτο γίνεται εμφανές όταν χρησιμοποιούνται επιθετικές τεχνικές από την αστυνομία (π.χ. ρίψη χημικών), τις συνέπειες των οποίων υφίσταται – συνήθως – το σύνολο των μελών του πλήθους ανεξαρτήτως της συμπεριφοράς που έχουν επιδείξει τα επί μέρους άτομα που το συνθέτουν. Ο τρόπος χρήσης του όρου θα γίνει περισσότερο σαφής στην ανάλυση που θα ακολουθήσει παρακάτω.

τις αρχές της παραδοσιακής ψυχολογίας του πλήθους, φιλοσοφία η οποία χαρακτηρίζει πολλές αστυνομίες διεθνώς. Στο πλαίσιο του παρόντος άρθρου, θα αναλυθούν μόνο τα αποτελέσματα του δεύτερου μέρους της έρευνας, το πώς δηλαδή ο τρόπος που ασκείται η αστυνόμευση δημόσιας τάξης στην χώρα μας επιδρά στην εμπιστοσύνη των πολιτών στην αστυνομία.[5]

Όπως ήδη προαναφέρθηκε, η έρευνά μας έδειξε ότι η χρήση επιθετικών τεχνικών διαχείρισης πλήθους αδιακρίτως από την αστυνομία, αποτελεί κρίσιμο παράγοντα δυσπιστίας προς αυτήν. Ειδικότερα, σχεδόν όλοι οι συμμετέχοντες που είχαν κάποια εμπειρία με την αστυνομία κατά την διάρκεια διαδηλώσεων ή ποδοσφαιρικών αγώνων (οι 17 από τους 30 που συμμετείχαν στην έρευνα), επεσήμαναν ότι γίνεται χρήση καταστολτικών μεθόδων από την αστυνομία χωρίς διάκριση.[6] Ειδικότερα, σύμφωνα με τις αφηγήσεις των συμμετεχόντων, το πρόβλημα εντοπίζεται στο γεγονός ότι η αστυνομία αντιμετωπίζει το πλήθος σαν ένα ομοιογενές, ενιαίο σώμα χωρίς να αναγνωρίζει ότι μέσα σε αυτό υπάρχουν διαφορετικές ομάδες και διαφορετικοί άνθρωποι, με διαφορετικές ταυτότητες και διαφορετική συμπεριφορά. Όπως κατέδειξε η έρευνά μας, αυτό το στυλ αστυνόμευσης είχε ξεκάθαρα αρνητική επίδραση στις κρίσεις των πολιτών για την διαδικαστική δικαιοσύνη της αστυνομίας, επειδή η πλειονότητα των ερωτηθέντων εκλαμβάνει αυτή την πρακτική ως μια μη νομιμοποιημένη μορφή αστυνομικής δράσης. Η ένδειξη αυτή υπήρξε ιδιαίτερα έντονη στα περιστατικά που αφορούσαν διαδηλώσεις, αφού όπως φάνηκε από τις αφηγήσεις των πληροφορητών, η μη διαφοροποιημένη συμπεριφορά από την πλευρά της αστυνομίας, όχι μόνο δυσκόλεψε περισσότερο το έργο της αστυνομίας σε επιχειρησιακό επίπεδο, αλλά επιπλέον

5 Θα ήταν αδύνατο να παρουσιαστούν και να αναλυθούν επαρκώς και τα δύο μέρη της έρευνας σε ένα άρθρο τόσο μικρής έκτασης · εξάλλου, η ερμηνεία των συνολικών αποτελεσμάτων αντλεί από διαφορετικές θεωρητικές προσεγγίσεις.

6 Οι αξιολογήσεις των πολιτών αφορούν ως επί το πλείστον την δράση των Μονάδων Αποκατάστασης Τάξης (ΜΑΤ), που πλέον έχουν μετονομαστεί σε ΥΑΤ (Υποδιεύθυνση Αποκατάστασης Τάξης). Επειδή οι πολίτες γνωρίζουν την συγκεκριμένη υπηρεσία ως «ΜΑΤ», θα χρησιμοποιηθεί ο ίδιος όρος σε όλα τα σχετικά σημεία του άρθρου.

αποσταθεροποίησε τη σχέση της αστυνομίας με τους πολίτες. Είναι χαρακτηριστικό, ότι η πλειονότητα όσων πληροφορητών είχε εμπειρίες από μαζικά γεγονότα, δήλωσε, είτε ότι δεν εμπιστεύεται την αστυνομία καθόλου, είτε ότι την εμπιστεύεται πολύ λίγο. Επίσης, οι συμμετέχοντες οι οποίοι είχαν εμπειρίες με την αστυνομία κατά την διάρκεια διαδηλώσεων ή ποδοσφαιρικών αγώνων έδειξαν να εμπιστεύονται την αστυνομία, δραματικά λιγότερο από όσους δεν διέθεταν αντίστοιχη εμπειρία. Τα ευρήματα αυτά θα καταστούν περισσότερο αντιληπτά στην συνέχεια, μέσω της παρουσίασης ενός αριθμού αντιπροσωπευτικών αποσπασμάτων από τις συνεντεύξεις των συμμετεχόντων.

Παραδοσιακή ψυχολογία του πλήθους και τακτικές αστυνόμευσης δημόσιας τάξης

Πριν, όμως, παρουσιαστούν τα πιο αντιπροσωπευτικά αποσπάσματα των συνεντεύξεων της έρευνας, είναι απαραίτητο να διατυπωθούν κάποιες εισαγωγικές παρατηρήσεις. Ειδικότερα, όπως έχει υποστηριχθεί, η χρήση επιθετικών τεχνικών διαχείρισης πλήθους αδιακρίτως από την αστυνομία δεν αποτελεί σπάνιο φαινόμενο και οπωσδήποτε, δεν περιορίζεται στην ελληνική περίπτωση· τουναντίον, συνιστά την τυπική στρατηγική διαχείρισης πλήθους πολλών αστυνομιών σε διεθνές επίπεδο. Μια πρώτη εξήγηση γι' αυτό το φαινόμενο συνδέεται με το γεγονός, ότι σε πολλές χώρες η εκπαίδευση για την αστυνόμευση δημόσιας τάξης διαπνέεται από τις θεωρητικές αρχές της παραδοσιακής ψυχολογίας του πλήθους (Stott και Reicher, 1998a, 510). Χωρίς αμφιβολία, το πιο αντιπροσωπευτικό παράδειγμα αυτής της προσέγγισης εκφράστηκε από τον Γάλλο κοινωνικό ψυχολόγο Gustave Le Bon στο έργο του Η Ψυχολογία των Μαζών [La Psychologie des Foules], το οποίο κυκλοφόρησε για πρώτη φορά το 1895 και πολύ γρήγορα απέκτησε μεγάλη απήχηση.[7] Ο Le Bon υποστήριζε ότι όταν τα άτομα «βυθίζονται» στην μάζα, αφενός χάνουν την ατομική τους ταυτότητα και την ικανότητά τους να σκέφτονται και να κρίνουν ορθολογικά και, αφετέρου, ξεχνούν τις «κανονικές» αξίες και τα πρότυπά τους, επειδή η ατομική ταυτότητα αντικαθίσταται από ένα είδος συλλογικής διάνοιας, η

7 Βλ. Le Bon, 2004.

οποία χαρακτηρίζεται από μειωμένη ευφυΐα. Στο πλαίσιο αυτό, οι μεμονωμένοι άνθρωποι από «κανονικοί» και «πολιτισμένοι», με την ενσωμάτωσή τους στο πλήθος μετατρέπονται σε άμυαλους, παράλογους, ανεύθυνους, παθιασμένους, άγριους, καταστροφικούς ή ακόμη και βάρβαρους δρώντες.

Αυτές οι ιδέες αποκρυσταλλώνονται πολύ εύγλωττα στο ακόλουθο απόσπασμα από την Ψυχολογία των Μαζών:

> Αφανισμός της συνειδητής προσωπικότητας, επικράτηση της ασυνείδητης προσωπικότητας, προσανατολισμός διαμέσου της υποβολής και της μεταδοτικότητας των συναισθημάτων και των ιδεών προς την ίδια κατεύθυνση, τάση να μεταμορφώσει αμέσως σε πράξη τις υποβεβλημένες ιδέες· αυτοί είναι οι κύριοι χαρακτήρες του ατόμου μέσα στην μάζα. […] Από μόνο το γεγονός ότι αποτελεί μέρος της μάζας, ο άνθρωπος κατεβαίνει λοιπόν πολλούς βαθμούς στην κλίμακα του πολιτισμού. Μόνος του θα ήταν ίσως ένα καλλιεργημένο άτομο, μέσα στη μάζα είναι ενστικτώδης, δηλαδή ένας βάρβαρος (Le Bon, 2004: 34).

Μια άλλη υπόθεση της παραδοσιακής κοινωνικής ψυχολογίας αναγνωρίζει την ύπαρξη μιας ουσιαστικής διχοτόμησης μέσα στο πλήθος, υποστηρίζοντας ότι τα πλήθη αποτελούνται από δύο βασικά συστατικά μέρη: «μια δυναμική μειονότητα δημαγωγών και μια άκριτη μάζα, η οποία βρίσκεται κάτω από την επιρροή [ή την υποβολή] αυτής της μειονότητας» (Drury κ.ά., 2003: 1486). Δεδομένου ότι μέσα σε ένα πλήθος συνήθως εντοπίζονται πολύ λίγα άτομα, τα οποία να έχουν την κατάλληλη προσωπικότητα, ώστε να μπορούν να αντισταθούν στις προτάσεις των δημαγωγών, όσο ετερογενής και αν είναι η σύνθεση του πλήθους, από την στιγμή που τα άτομα συνενώνονται μεταξύ τους, ξεκινάει η διαδικασία της ομογενοποίησης (Stott και Reicher, 1998, 519). Επειδή το κάθε άτομο μέσα στο πλήθος βρίσκεται κάτω από την επιρροή της πανίσχυρης μειονότητας των δημαγωγών, το πλήθος μετατρέπεται στο σύνολό του σε μια οντότητα δυνητικά επικίνδυνη·[8] αυτή ακριβώς η

8 Σύμφωνα με τον Le Bon, αυτό που προσδίδει στο πλήθος τον ακραίο χαρακτήρα του είναι η δεκτικότητά του στην υποβολή και ο παρορμητισμός του. Επ' αυτού, βλ. Παπαστάμου, 2008: 59.

ομοιογένεια του κινδύνου από την πλευρά του πλήθους, νομιμοποιεί και μια ομοιογενή απάντηση από την πλευρά της αστυνομίας (Stott και Reicher, 1998, 520).

Μια δεύτερη ερμηνεία, αποδίδει την μη διαφοροποιημένη συμπεριφορά της αστυνομίας όταν διαχειρίζεται πλήθη στα πρακτικά προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι αστυνομικοί που απασχολούνται στον τομέα της αστυνόμευσης δημόσιας τάξης. Ειδικότερα, όπως υποστηρίζουν οι Stott και Reicher, κατά την αστυνόμευση συλλογικών γεγονότων η αστυνομία έχει να αντιμετωπίσει τέσσερις σοβαρές προκλήσεις (Stott και Reicher, 1998, 520-521):

- Πρώτον, υπάρχει αντικειμενική δυσκολία αναγνώρισης του ποιος έκανε τι μέσα σε ένα πλήθος.
- Δεύτερον, επειδή οι επιχειρησιακές τακτικές είναι σχεδιασμένες ώστε να αντιμετωπίζουν μια απειλή συνολικά, είναι εξαιρετικά δύσκολο από πλευράς διοίκησης και ανθρώπινων πόρων να οργανωθεί ένα διακριτό σώμα αστυνομικών που να δρα με έναν πιο διαφοροποιημένο τρόπο απέναντι στο πλήθος.
- Τρίτον, οι αστυνομικοί, ακόμη και να το ήθελαν, δεν έχουν στην διάθεσή τους τον απαραίτητο χρόνο, προκειμένου να λάβουν τις πιο ορθές αποφάσεις για την διαχείριση των μελών ενός πλήθους με έναν πιο εξατομικευμένο τρόπο.
- Και τέταρτον, τίθενται αντικειμενικά ζητήματα ασφάλειας για τους αστυνομικούς καθώς εισέρχονται μέσα σε ένα πλήθος.

Όλες αυτές οι προκλήσεις, σε συνδυασμό με την υιοθέτηση μιας φιλοσοφίας που στηρίζεται στις αρχές της παραδοσιακής ψυχολογίας του πλήθους, οδηγούν συχνά την αστυνομία στο να αντιμετωπίζει τα πλήθη ως ομοιογενείς μονάδες και τα μέλη του πλήθους ως απολύτως ταυτόσημα μεταξύ τους και, συνεπώς, ισοδυνάμως επικίνδυνα.

Ανάλυση του ερευνητικού υλικού

Στο πρώτο απόσπασμα (1) ο πληροφορητής επισημαίνει, ότι επειδή η αστυνομία δεν έχει την δυνατότητα να ξεχωρίσει ποιος έκανε τι μέσα σε ένα πλήθος, λειτουργεί αδιακρίτως απέναντι σε όλους,

με αποτέλεσμα να οδηγείται σε άδικες συμπεριφορές, όπως επί παραδείγματι στην σύλληψη ατόμων, τα οποία δεν έχουν διαπράξει κάποιο αδίκημα.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 1: (Περίπτωση 28, Άντρας):

> Η αστυνομία γενικά δεν ξεχωρίζει. Δηλαδή έχουν γίνει περιστατικά, ακόμη και σε βαθμό αστείο. Εδώ είχαν πιάσει τον άλλον που είχε κατέβει με τη φόρμα από το σπίτι του για να πετάξει τα σκουπίδια και πιάσανε αυτόν, γιατί ήταν ο πιο κοντινός που θα μπορούσαν να πιάσουν. Δεν ξεχωρίζουν, όχι. Δεν ξεχωρίζουν ούτε όταν χτυπάνε, ούτε όταν συλλαμβάνουν. Για παράδειγμα δεν έχω δει ποτέ σε μια πορεία να συλλαμβάνουν αυτόν που πέταξε ένα μπουκάλι, ας πούμε. Εντάξει, θα έχει συμβεί κάποια φορά, αλλά εγώ δεν το έχω δει ποτέ να συμβαίνει.

Η λανθασμένη σύλληψη ατόμων από την αστυνομία μπορεί να συμβαίνει, όχι μόνο επειδή είναι (αντικειμενικά) δύσκολο για τα στελέχη των ΜΑΤ να διακρίνουν μέσα σε ένα μεγάλο πλήθος τα άτομα που προβαίνουν σε έκκνομες ενέργειες, αλλά και επειδή κατά την διάρκεια μιας σύγκρουσης, η πρώτη προτεραιότητά τους είναι να διαχειριστούν την ίδια την σύγκρουση και όχι να προβούν σε συλλήψεις. Εύλογο είναι, ότι αυτή η ετεροχρονισμένη διαδικασία αυξάνει την πιθανότητα κατά την διενέργεια των συλλήψεων να συμπεριληφθούν και άτομα τα οποία δεν έχουν παρανομήσει.[9]

Το επόμενο απόσπασμα (2) καταδεικνύει ότι η τακτική της αστυνομίας να μεταχειρίζεται το πλήθος ως μια ενιαία μονάδα, ανεξαρτήτως από την προηγούμενη δραστηριότητα των μεμονωμένων ατόμων, έχει πολύ αρνητική επίδραση στον τρόπο με τον οποίο εκείνοι που συμμετείχαν στην έρευνά μας αξιολογούσαν την αστυνομία. Ειδικότερα, ο πληροφορητής αντιλαμβάνεται την δράση της αστυνομίας ως «παράνομη» για τρεις λόγους: πρώτον, γιατί η επέμβαση της αστυνομίας προέκυψε χωρίς να έχει προηγηθεί κάποια πρόκληση από την πλευρά των διαδηλωτών· δεύτερον, γιατί

9 Σε κάποιες χώρες του εξωτερικού το πρόβλημα αυτό έχει αντιμετωπιστεί με τη λειτουργία εντός των μονάδων αστυνόμευσης δημόσιας τάξης (riot police) ειδικών ομάδων, οι οποίες ασχολούνται αποκλειστικά με την διενέργεια συλλήψεων κατά την διάρκεια συγκρούσεων/επεισοδίων.

υπήρξε υπερβολικά καταστολτική και τρίτον (και σπουδαιότερο) διότι δεν διαφοροποιήθηκε ανάμεσα στους ειρηνικούς διαδηλωτές και τους πραγματικούς ταραξίες. Συνέπεια όλων αυτών είναι η εκδήλωση μιας έντονης δυσπιστίας από την πλευρά του πολίτη προς την αστυνομία.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 2: (Περίπτωση 19, Άντρας)

Ερ: Από τις διαδηλώσεις στις οποίες έχεις συμμετάσχει, ποια είναι η εντύπωση που έχεις σχηματίσει για την συμπεριφορά της αστυνομίας;

Περ. 19: Εντάξει, τα ΜΑΤ ήταν επιθετικότατα.

Ερ: Απρόκλητα;

Περ. 19: Ακόμη και απρόκλητα. Πραγματικά, μου έχει τύχει σε διαδήλωση στην Πλατεία Συντάγματος, να επιχειρούν εντελώς ξαφνικά για να αδειάσουν την πλατεία. Ήταν σαν να προσπαθούσε η αστυνομία να καταλάβει την πλατεία από τους διαδηλωτές. Οπότε, ήταν μια απρόκλητη επιχείρηση, ας πούμε, χωρίς να υπάρχει κάποιος λόγος και χωρίς να γίνεται κάτι άλλο μέσα στην πλατεία. Αλλά και να υπήρχε κάποια πρόκληση, όταν σε μία διαδήλωση ακόμα και 1000 ανθρώπων προκαλούν οι 100, οι υπόλοιποι 900 δεν φταίνε σε κάτι. Άρα είναι απρόκλητη για τους 900.

Ερ.: Θεωρείς δηλαδή ότι τα ΜΑΤ δεν διαχωρίζουν τους διαδηλωτές ανάλογα με την συμπεριφορά τους;

Περ. 19: Ανάλογα με αυτούς που κάνουν την παράβαση και με αυτούς που απλά βρίσκονται στον χώρο; Εννοείται πώς όχι. Και πέρα από τα δακρυγόνα που πέφτουν σωρηδόν, ας πούμε, νιώθεις ότι δεν πρέπει να είσαι κοντά γιατί είτε θα φας πολλά δακρυγόνα είτε μπορεί να φας και ξύλο αν βρεθείς μπροστά τους.

Ερ.: Παρότι δεν έχεις κάνει κάτι παράνομο εσύ;

Περ. 19: Επειδή έχεις βρεθεί απλά στον χώρο! Γιατί αυτοί δεν ξέρουν ποιος έχει προκαλέσει και ποιος όχι

και θεωρούν ότι όλοι έχουν προκαλέσει.

Ερ: Τι συναισθήματα σου προκαλεί αυτό;

Περ. 19: Εντάξει, αυτό σου προκαλεί οργή. Και επειδή μιλούσαμε πριν για εμπιστοσύνη, εννοείται, ότι δεν εμπιστεύεσαι μετά από κάτι τέτοιο. Δεν είναι ένα όργανο του κράτους που μπορείς να το εμπιστευτείς, όταν υπάρχει μια τέτοια επιχειρησιακή λειτουργία.

Στο τρίτο απόσπασμα (3), μια πληροφορήτρια εκφράζει τον φόβο ότι μπορεί να πέσει θύμα αστυνομικής βίας, εξαιτίας της αδιαφοροποίητης δράσης της αστυνομίας. Επίσης, επιβεβαιώνει την άποψη, ότι οι αστυνομικοί δεν έχουν την δυνατότητα να ξεχωρίζουν ανάμεσα στο πλήθος τους πολίτες που δημιουργούν πρόβλημα. Το πιο κρίσιμο σημείο, ωστόσο, είναι η αντίληψη της συμμετέχουσας, ότι η αδιαφοροποίητη συμπεριφορά της αστυνομίας συνιστά επίθεση στα δημοκρατικά δικαιώματα των σεβαστών και ειρηνικών πολιτών, που επιθυμούν απλά να εξασκήσουν το δημοκρατικό τους δικαίωμα να διαδηλώσουν, οι οποίοι έτσι τοποθετούνται στην ίδια κατηγορία με τους αναρχικούς, δίπλα δηλαδή σε έναν τυπικό «εχθρό» της αστυνομίας. Ως αποτέλεσμα όλων αυτών, δημιουργείται στην πληροφορήτρια μια έντονη αίσθηση αδικίας και παρανομίας από την πλευρά της αστυνομίας.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 3: (Περίπτωση 15, Γυναίκα)

Ερ.: Δεν πιστεύεις ότι η αστυνομία έχει την ικανότητα να διαχωρίζει ανάμεσα στο πλήθος αυτόν που είναι πραγματική απειλή από αυτόν που είναι ένας ειρηνικός διαδηλωτής;

Περ. 15: Δεν νομίζω ότι έχουν τέτοια ικανότητα. Δεν τους έχω για τόσο οξυδερκείς τελοσπάντων. Θεωρώ απλά, ότι είναι πολύ εύλογο να φοβάσαι, ότι μπορεί να υπάρξεις θύμα κακοποίησης ενώ έχεις σκοπό να πας, να κάνεις μια ειρηνική διαδήλωση. Δηλαδή, μπορεί να μπερδευτείς μέσα σε κάποιο πλήθος. Αυτό στο οποίο θέλω να καταλήξω, είναι ότι τελικά ποιος είναι ο εχθρός για την αστυνομία σ' αυτήν την ιστορία; Είναι μόνο ο αναρχικός ή είναι και αυτός που πάει και διαδηλώνει;

Η χρήση βίας αδιακρίτως, αποτελεί βασικό ζήτημα στις συνεντεύξεις και όσων συμμετεχόντων είχαν επαφές με τις Μονάδες Αποκατάστασης Τάξης στο πλαίσιο ποδοσφαιρικών αγώνων. Για παράδειγμα, στο επόμενο απόσπασμα (4), ο πληροφορητής αναφέρει, ότι παρά το γεγονός πως μόλις ένας πολύ μικρός αριθμός ατόμων ανάμεσα στο πλήθος δημιουργούσε πρόβλημα, η αστυνομία μεταχειρίστηκε το πλήθος σαν μια ομοιογενή ομάδα, αγνοώντας ακόμη και την παρουσία παιδιών και ηλικιωμένων ατόμων στον χώρο. Επισημαίνει δε, ότι η μη διαφοροποιημένη δράση της αστυνομίας θα μπορούσε να θέσει σε σοβαρό κίνδυνο την ασφάλεια των οπαδών. Από τον χαρακτηρισμό που χρησιμοποιεί ο πληροφορητής για τους αστυνομικούς, γίνεται εμφανές το μέγεθος της αρνητικής επίδρασης που είχε ο χειρισμός του συγκεκριμένου περιστατικού για τη διαμόρφωση της γνώμης του για την αστυνομία.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 4: (Περίπτωση 30, Άντρας)

Περ. 30: Είχαμε βρεθεί στον τελικό Κυπέλλου Ελλάδος στο Ολυμπιακό Στάδιο, στο παιχνίδι μεταξύ του Παναθηναϊκού και του ΠΑΟΚ. Τελειώνει το ματς, βγαίνουμε έξω, πάμε να φύγουμε και επειδή υπήρχαν δύο-τρεις άνθρωποι, που χτυπούσαν κάτι λαμαρίνες δεξιά και αριστερά, ξαφνικά, σε απόσταση πέντε-δέκα μέτρων από εμένα σκάει μια κροτίδα [από την πλευρά της αστυνομίας], εκεί δηλαδή που δεν υπήρχε κανένα πρόβλημα, με αποτέλεσμα να δημιουργηθεί ένα κλίμα ταραχής.

Ερ.: Ποια ήταν τα συναισθήματά σου απέναντι στην αστυνομία εκείνη την στιγμή;

Περ. 30: Με μια λέξη θα τους χαρακτήριζα: οι άνθρωποι είναι ηλίθιοι! Γιατί πέρα από δύο-τρία άτομα που μπορεί να δημιουργούσαν πρόβλημα, όλοι οι άλλοι θα φεύγαμε. Το να έχεις λοιπόν δύο-τρεις ταραχοποιούς και να ρίχνεις την κροτίδα μέσα στο πλήθος, δημιουργείς μια ένταση εκεί που δεν υπάρχει λόγος – υπήρχαν ηλικίες από πολύ μικρά παιδιά μέχρι μεγάλους ανθρώπους που δεν είχαν καμία πρόθεση να δημιουργήσουν πρόβλημα – και τρομοκρατείς τον κόσμο για να διαλυθεί. Να διαλυθεί για να πάει πού

> όμως; Ήταν συγκεκριμένος και περιορισμένος ο χώρος. Άρα το πιο πιθανό ήταν να δημιουργήσουν περισσότερο πανικό και ταραχή και ενδεχομένως και άλλα σοβαρά προβλήματα. Θα μπορούσαν να ποδοπατηθούν άνθρωποι, ας πούμε...

Σ' αυτό το σημείο, είναι απαραίτητο να επισημάνουμε, ότι ο αυστηρός έλεγχος του πλήθους και οι πολύ γρήγορες (ακόμη και πρόωρες) παρεμβάσεις της αστυνομίας κατά την διάρκεια συλλογικών γεγονότων, αποτελούν αρκετά συχνό φαινόμενο. Τούτο συμβαίνει για δύο κυρίως λόγους: Αφενός, διότι πολλοί αστυνομικοί έχουν ενσωματώσει στον τρόπο σκέψης τους την βασική υπόθεση της παραδοσιακής ψυχολογίας περί διχοτόμησης του πλήθους και, συνεπώς, διακατέχονται από την πεποίθηση, ότι «από την στιγμή που ξεκινάει μια σύγκρουση, το πλήθος γίνεται επικίνδυνο στο σύνολό του, μιας και ο 'καθένας' τίθεται κάτω από την επιρροή της ισχυρής μειονότητας των δημαγωγών» (Drury κ.ά., 2003: 1487). Αφετέρου, επειδή οι αστυνομικοί υποθέτουν, ότι όταν φτάνει η στιγμή να αναλάβουν πιο κατασταλτική δράση απέναντι στο πλήθος, οι ειρηνικοί διαδηλωτές έχουν προλάβει να μετακινηθούν σε πιο ασφαλές μέρος· επομένως, όσοι παραμένουν ακόμη στο πεδίο των συγκρούσεων, είναι πολύ πιθανόν να είναι και οι πραγματικοί «ταραχοποιοί», δηλαδή, όλοι όσοι επιδιώκουν την σύγκρουση με την αστυνομία (Drury κ.ά., 2003: 1485).

Σε κάθε περίπτωση, όπως προκύπτει από τα ευρήματα της έρευνάς μας, η αδιαφοροποίητη συμπεριφορά και η δυσανάλογη χρήση κατασταλτικών μεθόδων έχει πλήξει σοβαρά την εικόνα των αστυνομικών που απασχολούνται στην αστυνόμευση δημόσιας τάξης. Ισχυρισμοί πολιτών για υπερβολική χρήση βίας των ΜΑΤ απέναντι σε ειρηνικές (ή κατά το μεγαλύτερο μέρος τους ειρηνικές) διαδηλώσεις, έχουν καταγραφεί και σε άλλες μελέτες, κυρίως από οργανώσεις προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Σύμφωνα με την έκθεση της Διεθνούς Αμνηστίας Κράτος εν Κράτει: Κουλτούρα Κακομεταχείρισης στην Ελληνική Αστυνομία, «...[σ]υχνά, αστυνομικοί έχουν χρησιμοποιήσει εναντίον διαδηλωτών μη αναγκαία βία, μεταξύ άλλων, χτυπώντας διαδηλωτές με τα κλομπ τους, και σε ορισμένες περιπτώσεις βία που δημιουργούσε κίνδυνο τραυματισμών επικίνδυνων για τη ζωή. Ειρηνικές κατά κύριο λόγο

διαδηλώσεις έχουν διαλυθεί από αστυνομικές μονάδες καταστολής με τη χρήση υπερβολικών και επικίνδυνων εκτοξεύσεων χημικών ερεθιστικών ουσιών...» (Διεθνής Αμνηστία, 2014: 13). Ομοίως, οι Ρεπόρτερ Χωρίς Σύνορα έχουν επανειλημμένως καταδικάσει επιθέσεις αστυνομικών των ΜΑΤ σε δημοσιογράφους και φωτογράφους που καλύπτουν τις διαδηλώσεις στην Ελλάδα.[10]

Το επόμενο απόσπασμα (5) αποτυπώνει πολύ εύγλωττα όσα προαναφέρθηκαν και αναδεικνύει τον βαθμό δυσπιστίας των συμμετεχόντων απέναντι στις Μονάδες Αποκατάστασης Τάξης.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 5: Περίπτωση 25, Γυναίκα

Περ. 25: Όταν αρχίζει να διαλύεται μια διαδήλωση, πέφτουν άνθρωποι κάτω ξεροί από τα δακρυγόνα – γιατί πέφτει μια βροχή από δακρυγόνα. Δεν ξέρεις από που θα σου 'ρθει. Καθώς τρέχεις, ο «ματατζής» δεν ελέγχει, αν αυτός που κυνηγάει τελικά ήταν αυτός με τον οποίο βρισκόταν σε σύγκρουση προηγουμένως· τρως και συ ξύλο.

Ερ.: Δεν διαχωρίζει δηλαδή;

Περ. 25: Όχι καλέ! Και σκασίλα του. «Μπορώ και δέρνω», αυτό είναι το σύνθημα του «ματατζή»!

Ερ.: Με βάση τις εμπειρίες σου από την συμπεριφορά της αστυνομίας στις διαδηλώσεις, πόσο εμπιστεύεσαι την Ελληνική Αστυνομία;

Περ. 25: Δεν την εμπιστεύομαι. Με άριστα το δέκα της βάζω δύο...

Τέλος, είναι ενδιαφέρον να αναφερθεί, ότι ορισμένοι από τους πληροφορητές έδειξαν να διακρίνουν μεταξύ των Μονάδων Αποκατάστασης Τάξης και των υπόλοιπων υπηρεσιών της Ελληνικής Αστυνομίας. Από τις διηγήσεις τους προέκυψε ότι οι αντιλήψεις τους για τα ΜΑΤ είναι πολύ πιο αρνητικές σε σύγκριση με εκείνες που αφορούν άλλες αστυνομικές υπηρεσίες. Το ακόλουθο απόσπασμα (6) είναι χαρακτηριστικό αυτής της διάκρισης.

10 Βλ. σχετικά: http://en.rsf.org/greece.html

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 6: (Περίπτωση 5, Άντρας)

> Περ. 5: Τα ΜΑΤ έχουν διαφορά με τους υπόλοιπους αστυνομικούς. Δηλαδή, θέλω να πω, υπάρχει η αστυνομία που επικεντρώνει στην προστασία του πολίτη, π.χ. ένας αστυνομικός που κάνει έρευνα στο Τμήμα Ανθρωποκτονιών για να εξιχνιάσει μια δολοφονία. Υπάρχει όμως και η «άλλη» αστυνομία, που έχει «άλλους» στόχους, όπως τα ΜΑΤ, η οποία επικεντρώνει στην καταστολή....

Τελικά συμπεράσματα – Προτάσεις

Η έρευνά μας κατέδειξε ότι ο τρόπος που οι Μονάδες Αποκατάστασης Τάξης διαχειρίζονται τα πλήθη κατά την διάρκεια συλλογικών γεγονότων και, ιδίως, η χρήση κατασταλτικών τακτικών αδιακρίτως, συνδέεται με αντιλήψεις για μη νομιμοποιημένη δράση της αστυνομίας μεταξύ των συμμετεχόντων· έδειξε επίσης, ότι τέτοιες αντιλήψεις επηρεάζουν σημαντικά τα επίπεδα εμπιστοσύνης στην αστυνομία. Τούτο ήταν ιδιαίτερα εμφανές στα περιστατικά που αφορούσαν διαδηλώσεις, όπου η αδιαφοροποίητη συμπεριφορά της αστυνομίας απέναντι στα πλήθη, ερμηνεύθηκε ως ένα εμπόδιο για την εξάσκηση των νόμιμων δικαιωμάτων των ειρηνικών διαδηλωτών. Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω, δεν θα ήταν ίσως υπερβολή, να υποστηριχθεί, ότι η πεποίθηση πως το πλήθος από μόνο του είναι υπεύθυνο για την παραγωγή της βίας, σε συνδυασμό με την αδιαφοροποίητη χρήση κατασταλτικών πρακτικών που συνεπάγεται, όχι μόνο δυσχεραίνουν τις προσπάθειες για μια αποτελεσματική διαχείριση του πλήθους, αλλά επιπλέον, αποσταθεροποιούν την σχέση μεταξύ Ελληνικής Αστυνομίας και κοινού (Reicher κ.ά., 2004: 558). Φαίνεται λοιπόν πως υπάρχει μια ανάγκη αλλαγής στη φιλοσοφία της αστυνόμευσης δημόσιας τάξης στην χώρα μας, ώστε να εγκαταλειφθούν οι αρχές της παραδοσιακής ψυχολογίας του πλήθους, τάση η οποία, έτσι κι αλλιώς έχει – σε μεγάλο βαθμό – απαξιωθεί διεθνώς. Προς την κατεύθυνση αυτή, θα ήταν χρήσιμο να υιοθετηθεί μια σύγχρονη προσέγγιση ψυχολογίας του πλήθους, όπως για παράδειγμα το Επεξεργασμένο Μοντέλο της Κοινωνικής

Ταυτότητας (Elaborated Social Identity Model),[11] το οποίο προσπαθεί να συνδυάσει εργαλεία της θεωρίας της διαδικαστικής δικαιοσύνης και της θεωρίας της κοινωνικής ταυτότητας,[12] προκειμένου να φτάσει σε μια «εις βάθος» ερμηνεία των κοινωνικοψυχολογικών διεργασιών, οι οποίες προσδιορίζουν τις θετικές και αρνητικές επιδράσεις των αστυνομικών τακτικών στην δυναμική του πλήθους (Stott, 2009: 2). Μια τέτοια προσέγγιση είναι πιο αξιόπιστη, διότι σε αντίθεση με την παραδοσιακή ψυχολογία του πλήθους, αφενός αναγνωρίζει τον ορθολογισμό στην δράση του πλήθους,[13] και αφετέρου, εξετάζει τον ρόλο (και τις ευθύνες) της αστυνομίας και των άλλων κρατικών δρώντων στην εκδήλωση ή και στην κλιμάκωση της δημόσιας αταξίας (Stott, 2009: 5. Drury κ.ά. 2003: 1488).

Είναι γεγονός πως τα τελευταία χρόνια καταβλήθηκαν, πράγματι, κάποιες προσπάθειες από πλευράς Υπουργείου Προστασίας του Πολίτη για μια μεταρρύθμιση στον τομέα της αστυνόμευσης της δημόσιας τάξης στην Ελλάδα. Επί παραδείγματι, το 2015, κατά την διάρκεια της θητείας του καθηγητή Γιάννη Πανούση είχε ανακοινωθεί η κατάργηση των Μονάδων Αποκατάστασης Τάξης, με την μορφή που γνωρίζουμε σήμερα. Στην θέση τους είχε προβλεφθεί η δημιουργία τριών νέων μονάδων για την διαχείριση των διαδηλώσεων, με διαφορετικό ρόλο και εξοπλισμό:[14] Η πρώτη, η «Μονάδα Διαμεσολάβησης» θα είχε διαμεσολαβητικό χαρακτήρα με βασική αρμοδιότητα την επιτήρηση των διαδηλώσεων, τον διάλογο με τους πολίτες και την πρόληψη της εκδήλωσης επεισοδίων· η δεύτερη, η «Μονάδα Διαχείρισης Κρίσης», θα είχε ως κύρια αποστολή την καταστολή μικροεπεισοδίων πριν αυτά λάβουν μεγάλη έκταση· ενώ η τρίτη, η «Μονάδα Άμεσης Επέμβασης», θα παρέμβαινε μόνον όταν θα υπήρχαν εκτεταμένα επεισόδια. Μια τέτοια μεταρρύθμιση θα ήταν προς την σωστή κατεύθυνση, αφού όπως έχει αποδειχθεί διεθνώς η χρησιμοποίηση πιο «ήπιων» (αστυνομικών) ομάδων και πρακτικών συνεισφέρει ουσιαστικά στην βελτίωση των σχέσεων της

11 Εμπνευστές του μοντέλου αυτού είναι οι Stephen Reicher, Clifford Stott, John Drury και οι συνεργάτες τους.

12 Σχετικά με την θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας βλ. ενδεικτικά Tajfel και Turner, 1979.

13 Επ' αυτού βλ. Stott, 2009.

14 Βλ. σχετικά Policenet, 2015.

αστυνομίας με το κοινό. Επιπλέον, η μικρότερη «ορατότητα» των κατασταλτικών αστυνομικών δυνάμεων στους δρόμους των πόλεων, με την αποδέσμευσή τους από τα μέτρα τάξης και την φύλαξη σταθερών στόχων, θα μπορούσε να συμβάλλει και στην μείωση του αισθήματος «αντιπάθειας» ή και «εχθρότητας» που διακατέχει μια μερίδα πολιτών απέναντί τους.[15]

Δυστυχώς, το παραπάνω σχέδιο δεν πρόλαβε να υλοποιηθεί και η επόμενη πολιτική ηγεσία δεν το προχώρησε. Παρόλα αυτά, το τελευταίο διάστημα και με αφορμή τις αντιδράσεις που προκλήθηκαν από την χρήση δακρυγόνων σε διαδήλωση συνταξιούχων (Οκτώβριος 2016), η ηγεσία της Ελληνικής Αστυνομίας απέστειλε επίσημο αίτημα προς συγκεκριμένα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Βρετανία, Γαλλία, Γερμανία, κλπ.), ζητώντας να της κοινοποιήσουν πληροφορίες αναφορικά με καλές μεθόδους και πρακτικές που χρησιμοποιούν στην διαχείριση διαδηλώσεων (Σουλιώτης, 2016: on-line). Το ερώτημα, βεβαίως, είναι ποιες από αυτές τις πρακτικές θα υιοθετηθούν τελικά και με ποιον τρόπο θα υλοποιηθούν, λαμβάνοντας υπόψη ότι η πραγματικότητα της αστυνόμευσης στην Ελλάδα είναι πολύ διαφορετική, σε σχέση με άλλες χώρες τις Δυτικής Ευρώπης. Επίσης, δεν θα πρέπει να αγνοούμε τις αντιστάσεις, που μπορεί να συναντήσει εντός του Σώματος μια ενδεχόμενη απόπειρα μετατόπισης από τις αρχές της παραδοσιακής ψυχολογίας του πλήθους, γνωρίζοντας ότι η συγκεκριμένη φιλοσοφία φαίνεται να εκφράζει ακόμη κάποια μεσαία και ανώτερα στελέχη.

Επιπλέον, χρειάζεται να δοθεί μεγαλύτερη σημασία στην εκπαίδευση του προσωπικού που απασχολείται στις Μονάδες Αποκατάστασης Τάξης. Αυτή την στιγμή η εκπαίδευση για τα στελέχη που εντάσσονται στα ΜΑΤ είναι περιορισμένη μιας και το μόνο που προβλέπεται είναι:[16]

---

15 Σε ανεπίσημες συνομιλίες που είχαμε με στελέχη των ΜΑΤ υποστηρίχθηκε η άποψη πως, συχνά, η ίδια η παρουσία των ΜΑΤ λειτουργεί ως «πρόκληση» ή και ως καταλύτης για το ξέσπασμα βίαιων επεισοδίων.

16 Εξαιτίας του γεγονότος ότι ο κανονισμός λειτουργίας των ΜΑΤ έχει αποτυπωθεί σε απόρρητο έγγραφο, δεν υπήρχε η δυνατότητα πρόσβασης σε αυτό το πολύ σημαντικό υλικό, το οποίο δεν μπορεί παρά να επηρεάζει τον τρόπο εκπαίδευσης του προσωπικού. Πρακτικά, οι επικεφαλής της υπηρεσίας μεταφέρουν την φιλοσοφία και το περιεχόμενο αυτού του

- Μια εισαγωγική εκπαίδευση διάρκειας τριών περίπου εβδομάδων, η οποία μεταξύ άλλων περιλαμβάνει: ένα υποτυπώδες θεωρητικό μέρος, παρατάξεις/σχηματισμούς διμοιριών (μάλιστα, ορισμένες από αυτές τις τακτικές θεωρούνται παρωχημένες και δεν εφαρμόζονται στην πράξη) και, προσφάτως, προσομοιώσεις πραγματικών περιστατικών και ρίψη χημικών σε στρατιωτικά πεδία βολής.[17]
- Μία ή δύο τριήμερες συντηρητικές εκπαιδεύσεις σε ετήσια βάση.[18]

Όλες οι εκπαιδεύσεις υλοποιούνται αποκλειστικά από στελέχη της αστυνομίας και δεν συμμετέχουν σε αυτές ειδικοί επιστήμονες ή εμπειρογνώμονες σε θέματα διαχείρισης πλήθους, με εξαίρεση ένα διήμερο εκπαιδευτικό πρόγραμμα, το οποίο πραγματοποιήθηκε το 2013, στο οποίο είχαν λάβει μέρος και ψυχολόγοι. Συνεπώς, απουσιάζει από την εκπαίδευση η επιστημονική προσέγγιση, προκειμένου οι αστυνομικοί να ενημερωθούν με έγκυρο τρόπο για τις σύγχρονες τάσεις στον τομέα της διαχείρισης πλήθους. Σε κάθε περίπτωση, για να αλλάξουν κάποιες αρνητικές στάσεις και νοοτροπίες της αστυνομίας απέναντι στα πλήθη, δεν είναι επαρκές να βελτιωθεί μόνο το επίπεδο της εκπαίδευσης που λαμβάνει το προσωπικό το οποίο υπηρετεί ήδη στα ΜΑΤ. Χρειάζεται να πραγματοποιηθούν ουσιαστικές παρεμβάσεις και στην εισαγωγική εκπαίδευση που λαμβάνουν οι δόκιμοι, αυριανοί, αστυνομικοί (αστυφύλακες ή αξιωματικοί). Γιατί ακριβώς σε αυτήν την φάση είναι που μπορεί, να καλλιεργηθεί μια κουλτούρα δημοκρατικής αστυνόμευσης, υπέρ της προληπτικής δράσης και του διαλόγου με τους πολίτες.

κανονισμού (γνωστού και ως «κανονισμού Χριστοφαρεϊζη», από το όνομα του αξιωματικού που είχε αναλάβει την σύνταξή του) προφορικά στους εκπαιδευόμενους.

17 Σε ανεπίσημες συνομιλίες μας με στελέχη της συγκεκριμένης υπηρεσίας, αναφέρθηκε, ότι η εν λόγω εκπαίδευση μπορεί να έχει και μικρότερη διάρκεια, ενώ τα τελευταία χρόνια πραγματοποιείται μόνο στην Αθήνα. Να σημειωθεί, ότι τα ΜΑΤ υπάγονται στην Διεύθυνση Αστυνομικών Επιχειρήσεων, είτε της Αττικής, είτε της Θεσσαλονίκης, οπότε κανονικά θα έπρεπε να διενεργούνται εκπαιδεύσεις και στις δύο πόλεις.

18 Μερικές φορές, λόγω αυξημένων υπηρεσιακών αναγκών κάποιες από αυτές τις εκπαιδεύσεις δεν πραγματοποιούνται καθόλου.

Ανακεφαλαιώνοντας, θα ήταν προς όφελος της Ελληνικής Αστυνομίας να υιοθετήσει ένα λιγότερο επιθετικό μοντέλο αστυνόμευσης των μαζικών εκδηλώσεων. Είναι κρίσιμο, από την μια πλευρά να αποφεύγεται η αδιάκριτη χρήση βίας, και από την άλλη πλευρά να διευκολύνεται η εκδήλωση των νόμιμων σκοπών του πλήθους. Πρέπει, επιπλέον, να γίνει αντιληπτό από το σύνολο του αστυνομικού προσωπικού, ότι η συλλογική δράση δεν είναι μόνο παράγοντας κοινωνικής αταξίας αλλά επίσης παράγοντας κοινωνικής προόδου. Σε ένα περιβάλλον αυξανόμενης κοινωνικής δυσαρέσκειας, όπως σ' αυτό που ζούμε σήμερα, εάν η Ελληνική Αστυνομία δεν καταφέρει να ενισχύσει την εμπιστοσύνη των πολιτών σε αυτήν, χρησιμοποιώντας τις κατάλληλες τακτικές αστυνόμευσης δημόσιας τάξης, είναι πολύ πιθανό να θέσει σε κίνδυνο τη νομιμοποίηση των ενεργειών της με αποτέλεσμα, το έργο της να καθίσταται ολοένα και πιο δύσκολο.

Βιβλιογραφία

Βαρουξή, Χ. και Σαρρής, Ν. (2011). «Εμπιστοσύνη στους Θεσμούς». Στο Παπλιάκου, Β., Σταθοπούλου, Θ. και Στρατουδάκη, Χ. (επιμ.) Θεσμοί, Αξίες, Συμπεριφορές. Μελέτη των Ευρημάτων της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας (2008-2009). Αθήνα, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών (ΕΚΚΕ).

Βιδάλη, Σ. (2007). Εγκληματικότητα και Αστυνομία. Αθήνα, Αντ. Ν. Σάκκουλα.

Διεθνής Αμνηστία (2014). Κράτος εν Κράτει: Κουλτούρα Κακομεταχείρισης στην Ελληνική Αστυνομία. Λονδίνο, Διεθνής Αμνηστία.

Ζαραφωνίτου, Χ. (2012). «(Αν)ασφάλεια Καταστηματαρχών Αθηνών και Πειραιώς και Νέες Μορφές Αστυνόμευσης». Εγκληματολογία, τ.1, σσ. 91-98.

Πανούσης, Γ., Βιδάλη, Σ. (2001). «Εισαγωγή». Στο Πανούσης, Γ., Βιδάλη, Σ. (επιμ.) Κείμενα για την Αστυνομία και την Αστυνόμευση. Αθήνα - Κομοτηνή, Αντ. Ν. Σάκκουλα.

Παπαστάμου, Σ. (2008). «'Η Ψυχολογία των Μαζών και ο Gustave Le Bon». Στο Παπαστάμου, Σ. (επιμ.) Εισαγωγή στην Κοινωνική Ψυχολογία, Τομ. Β'. Αθήνα, Πεδίο Εκδοτική.

Σουλιώτης, Γ. (2016). «Εγχειρίδιο Δράσης...Εισαγόμενο». Καθημερινή. [online]. Διαθέσιμο από: http://www.kathimerini.

gr/878416/article/epikairothta/ellada/egxeiridio-drashs--eisagomeno

Το Βήμα (2013). «Βουλευτές, Εφοριακοί, Δήμαρχοι, Βασικοί Ύποπτοι Διαφθοράς». [online]. Διαθέσιμο από: http://www.tovima.gr/politics/article/?aid=530028

Τσίγκανου, Ι. (2016). «Αντεγκληματική Πολιτική και Τυπικός Κοινωνικός Έλεγχος στην Ελλάδα της Κρίσης». Στο Γασπαρινάτου, Μ. (επιμ.) Έγκλημα και Ποινική Καταστολή σε Εποχή Κρίσης. Τιμητικός Τόμος για τον Καθηγητή Νέστορα Κουράκη. Αθήνα, Αντ. Ν. Σάκκουλα.

Drury, J., Stott, C., Farsides, T. (2003). "The Role of Police Perceptions and Practices in the Development of 'Public Disorder' ". Journal of Applied Social Psychology, vol 33 (7), pp. 1480-1500.

Giddens, A. (1991). The Consequences of Modernity. Cambridge, Polity Press.

Gourley, G. (1954). 'New Goals in Police Management'. Annals of the American Academy of Political and Social Science, n. 291 (January), pp. 135-142.

Hellenic Statistical Authority (2014). Statistics on Income and Living Conditions: Well-Being Indicators. [online]. Διαθέσιμο από: http://www.statistics.gr.

Hough, M., Jackson, J., Bradford, B., Myhill. A., Quinton, P. (2010). "Procedural Justice, Trust and Institutional Legitimacy". Policing: A Journal of Policy and Practice, vol. 4 (3), pp. 203-210.

Le Bon, G. (2004). Ψυχολογία των Μαζών. Αθήνα, Ζήτρος.

Misztal, B. (1996). Trust in Modern Societies. Cambridge, Cambridge University Press.

Papanicolaou, G. (2006). "Greece". Στο Jones, T. και Newburn, T. (επιμ.). Plural Policing: A Comparative Perspective. London and New York, Routledge.

Policenet (2015). «Γ. Πανούσης: Καταργώ τα ΜΑΤ – Φτιάχνω 3 Μονάδες Καταστολής Πορειών». [online]. Διαθέσιμο από: http://policenet.gr.

Politi, J. (2014). " 'A Swinish Multitude' Versus 'A Crowd of Golden Daffodils' ". Στο Parkin-Gounelas, R. (επιμ.) The Psychology and Politics of the Collective. New York and London, Routledge.

Public Issue (2015). Έρευνα για τους Θεσμούς. Δείκτες Εμπιστοσύνης 2007-2015.[online]. Διαθέσιμο από: http://www.publicissue.gr/wp-content/uploads/2015/11/Institutions_ 2015.pdf.

Reicher, S., Stott, C., Cronin, P. και Adang, O. (2004). "An Integrated Approach to Crowd Psychology and Public Order Policing". Policing: An International Journal of Police Strategies and Management, vol. 27 (4), pp. 558-572.

Six, F. (2005). The Trouble With Trust. Cheltenham and Northampton, Edward Elgar.

Stott, C. (2009). "Crowd Psychology and Public Order Policing: An Overview of Scientific Theory and Evidence". Submission to the HMIC Policing of Public Protest Review Team. Liverpool, University of Liverpool.

Stott, C. και Reicher, S. (1998). 'Crowd Action as Intergroup Process: Introducing the Police Perspective'. European Journal of Criminology, n. 28, pp. 509-529.

Sunshine, J. και Tyler, T.R. (2003). The Role of Procedural Justice and Legitimacy in Public Support for Policing'. Law and Society Review, vol. 37 (3), pp. 513-548.

Tajfel, H. και Turner, J. (1979). "An Integrative Theory of Intergroup Conflict". Στο Austin, W.G. και Worchel, S. (επιμ.) The Social Psychology of Intergroup Relations. Monterey, CA: Brooks-Cole.

Tyler, T.R. (1998). 'Trust and Democratic Governance'. Στο Braithwaite, V. και Levi, M. (επιμ.) Trust and Governance. New York, Russel, Sage Foundation.

Tyler, T.R. (2006). Why People Obey the Law. New Haven and London, Yale University Press.

Tyler, T.R. (2013). "Legitimacy and Compliance: The Virtues of Self-Regulation". Στο Crawford, A. και Hucklesby, A. (επιμ.) Legitimacy and Compliance in Criminal Justice. New York and London, Routledge.

Tyler, T.R. και Blader, S. L. (2003). 'Identity and Cooperative Behaviour in Groups'. Group Processes and Intergroup Relations, n. 4, pp. 207-226.

Van Dijk, J.J.M., Manchin, R., Van Kesteren, J.N., Nevala, S. και Hidey, G. (2005). The Burden of Crime in the EU. Research Report: A Comparative Analysis of the European Crime and Safety Survey (EU ICS). Brussels, Gallup Europe.

Αθανασία Μαυρομάτη

Στερεότυπα, βία και καταστολή: ο ρόλος των στερεοτύπων σε συγκρούσεις δημοσίων συναθροίσεων στην Ελλάδα

Η συμμετοχή σε δημόσιες συναθροίσεις αποτελεί μια συνήθη δράση στη χώρα με θεωρητικούς να συγκλίνουν πως :"οι πορείες ήταν πάντα μέρος της Ελληνικής κουλτούρας" (Anastasakis, 2009:7), λαμβάνοντας υπόψη ως κομβικό σημείο αναφοράς την εξέγερση του Πολυτεχνείου, όπου μεταπολιτευτικά και κυρίως από το έτος 1979 γίνεται εμφανής η οργανωμένη δράση νέων διαδηλωτών στη χώρα, με κύριο χαρακτηριστικό των δράσεων, τις καταλήψεις πανεπιστημιακών ιδρυμάτων, κυρίως από ομάδες της αριστεράς, με βασικό τους αίτημα την γενικότερη κοινωνική αλλαγή αλλά και με αιτήματα εκπαιδευτικού περιεχομένου (Giovanopoulos και Dalakoglou, 2011:93).

Οι μαζικές διαδηλώσεις διαμαρτυρίας αποτέλεσαν χαρακτηριστικό της συλλογικής δράσης στη χώρα και τις επόμενες δεκαετίες, όπως τη δεκαετία του '90 με κύρια αιτήματα ζητήματα που αφορούν τη παιδεία, συγκεντρώσεις των οποίων ο χαρακτήρας δεν ήταν αμιγώς βίαιος καθώς η βία και οι συγκρούσεις παρά την ύπαρξή τους δεν ήταν αυτοσκοπός των διαδηλώσεων αυτών (Giovanopoulos και Dalakoglou, 2011). Μετέπειτα χρονικά ακολούθησαν μαζικές συγκεντρώσεις με χαρακτηριστικό παράδειγμα τις φοιτητικές πορείες αλλά και τις καταλήψεις του έτους 2006-2007,με θέμα το άρθρο 16 που αφορούσε την ιδιωτικοποίηση των Πανεπιστημίων και την κατάργηση της δημόσιας και Δωρεάν εκπαίδευσης αλλά και τα γεγονότα του Δεκεμβρίου του έτους 2008 που ακολούθησαν τη δολοφονία του Αλέξανδρου Γρηγορόπουλου, με μαζικές συγκεντρώσεις σε όλη τη χώρα και έντονη την ύπαρξη

βίας και συγκρούσεων, δράσεις που ερμηνευτήκαν ποικιλοτρόπως (Νιβολιανίτης, 2006, Featherstone 2009, Mason 2013:60, Labi, 2007).

Από το έτος 2008 έως και σήμερα, έχει παρατηρηθεί πως η συμμετοχή των πολιτών σε διαδηλώσεις έχει εντατικοποιηθεί λόγω των επιπτώσεων της οικονομικής κρίσης σε συνδυασμό με τα μέτρα λιτότητας που έχουν επιβληθεί στους πολίτες, με κύριο χαρακτηριστικό των διαδηλώσεων της συγκεκριμένης χρονικής περιόδου, την εντατικοποίηση των συγκρούσεων μεταξύ διαδηλωτών και αστυνομίας υπό τη συνοδεία βίας αλλά και πληθώρα υλικών καταστροφών ιδιωτικής και δημόσιας περιουσίας, όπως και την αύξηση των "μέτρων ασφάλειας" σε πρακτικό επίπεδο που περιλαμβάνει εκτεταμένη χρήση κατασταλτικών μεθόδων αστυνόμευσης των διαδηλώσεων (Βέρδε 2012, Kouki 2011).

Η εκτεταμένη καταστολή, η χρήση βίας από διαδηλωτές και κυρίως από αστυνομικούς αλλά και οι συλλήψεις και οι προσαγωγές διαδηλωτών, έχουν καταγγελθεί, αναφερθεί και δημοσιοποιηθεί σε Ανεξάρτητες Αρχές για την υπεράσπιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων όπως αυτή της Διεθνούς Αμνηστίας. Αναλυτικά, η Διεθνής Αμνηστία τόσο σε εκθέσεις της όσο και σε δελτία τύπου έχει κάνει εκτενείς αναφορές από το έτος 2008 έως και το έτος 2014 σε παραβιάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων και πιο συγκεκριμένα στη χρήση βίας στα πλαίσια εκτεταμένης καταστολής από μέλη των σωμάτων ασφαλείας προς διαδηλωτές τόσο σε Ευρωπαϊκό επίπεδο όσο και επικεντρωμένα στην Ελλάδα (Amnesty International, 25/10/2012). Συγκεκριμένα η Διεθνής Αμνηστία σε εκθέσεις και δημοσιεύσεις της από τον Δεκέμβρη του 2008 αναφέρει ποικίλα περιστατικά παραβίασης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και συγκεκριμένα περιστατικά βίας λεκτικής και σωματικής, κατάχρησης εξουσίας από μέρους των αστυνομικών και κυρίως των ΜΑΤ, συμπεριλαμβανομένων τραυματισμών, ξυλοδαρμών, ρίψης χημικών, συλλήψεων, κρατήσεων, προφυλακίσεων, παρεμπόδισης νομικής και ιατρικής βοήθειας σε διαδηλωτές αλλά και ψευδείς κατηγορίες (Διεθνής Αμνηστία, 2009, 2012α, 2012β, 2014α, 2014β, 2014γ).

Όλα τα παραπάνω περιστατικά βίας και συγκρούσεων κατά τη διάρκεια των δημοσίων συναθροίσεων στην Ελλάδα κυρίως τη

χρονική περίοδο 2008-2014, αποτέλεσαν κεντρικά ζητήματα στον έντυπο τύπο αλλά και σε διαδικτυακούς ιστοτόπους πολιτικών ομάδων και οργανώσεων, η παρουσίαση των οποίων ποικίλει σημαντικά. Η ποικιλομορφία αυτή στην παρουσίαση των γεγονότων και η συμβολή των ΜΜΕ τόσο στην παρουσίαση της βίας, των συγκρούσεων όσο και του εγκλήματος έχει αποτελέσει κεντρικό σημείο διερεύνησης τόσο από την Κριτική όσο και κυρίως από τη Πολιτισμική Εγκληματολογία (Ferrell et al. 2008, Ferrell 1999, Young 2004).

Ήδη από τον 18ο αιώνα η παρουσία των ΜΜΕ έγινε αισθητή με τον έντυπο τύπο, που θεωρείται χρονικά το πρώτο μέσον ενημέρωσης του κοινού και κυρίως ενημέρωσης γεγονότων που εμπεριέχουν βία, απόκλιση και έγκλημα, με χαρακτηριστικά παραδείγματα τη δεκαετία του 1890 την παρουσίαση ομάδων νέων συναφών με τη χρήση βίας όπως οι hooligans και μετέπειτα χρονικά τις δεκαετίες των 1960 και 1970 στη Βρετανία με την έλευση των υποπολιτισμών και την παρουσίαση των χαρακτηριστικών και των δράσεων ομάδων νέων όπως οι Mods και οι Rockers (Marsh και Melville 2008:3,8, Surette 2011: 6, 17).

Το έγκλημα συνεχίζει να αποτελεί ακόμη και σήμερα ένα ιδιαίτερα ενδιαφέρον πεδίο ενασχόλησης των ΜΜΕ, με κυρίαρχα θέματα στην παρουσίαση των γεγονότων, τη χρήση βίας αλλά και το σύστημα ελέγχου του εγκλήματος, όμως στα πλαίσια πλέον της γενικότερης κοινωνικοοικονομικής αλλαγής και της ραγδαίας εξέλιξης της τεχνολογίας, όπου η παρουσίαση των γεγονότων έχει επεκταθεί, εφόσον η εικόνα, το στυλ και το νόημα των πράξεων, καθορίζονται από τα ΜΜΕ, λαμβάνοντας πάντα υπόψη το γεγονός ότι το κοινό στην πλειοψηφία του δεν έχει άμεση αντίληψη σχετικά με το έγκλημα μέσω προσωπικών εμπειριών και η βασική του εικόνα καθορίζεται από την εικόνα που παρουσιάζουν τα ΜΜΕ σε αυτό, δηλαδή μέσω μιας διαδικασίας κατασκευής του νοήματος και την επίκτητη γνώση για το έγκλημα (March και Melville 2008:10, 20, Surette 2011:4, Sheley και Ashkins, 1981)

Η διαδικασία αυτή της κατασκευής του νοήματος και ο ρόλος των ΜΜΕ ερμηνεύτηκε τόσο από τη Θεωρία του Χαρακτηρισμού όσο και από την θεωρία του Ηθικού πανικού αργότερα χρονικά.

Πιο συγκεκριμένα, ο Becker κατέληξε πως η έννοια του εγκλήματος διερευνάται μέσα από την οπτική της δύναμης συγκεκριμένων ατόμων αλλά και συγκεκριμένων μηχανισμών της κοινωνίας, χωρίς να εκλαμβάνονται τόσο το έγκλημα και όσο και η παρέκκλιση ως «έμφυτα» χαρακτηριστικά αλλά ως επίκτητα μέσα από μια διαδικασία της «κοινωνικής κατασκευής» (Αρχιμανδρίτου 1996, Erikson 1962:308).

Συγκεκριμένα ο Becker (1963) εντάσσει στη θεωρία του διάφορους παράγοντες που σχετίζονται με τη παρέκκλιση, όπως το άτομο το οποίο παρεκκλίνει ή θεωρείται πως η συμπεριφορά του παραβαίνει κάποιον θεσπισμένο ή μη κανόνα, τα άτομα που κρίνουν πως υπάρχει κάποιου είδους παρέκκλιση δηλαδή τους φορείς του κοινωνικού ελέγχου, τυπικούς και άτυπους, αλλά και τα άτομα ή τις ομάδες αυτές που θεσπίζουν τους εκάστοτε κανόνες ή νόμους (Becker 1963:1-2, Hagan 1973:447). Πυρήνας της συγκεκριμένης προσέγγισης αποτελεί η ίδια η «ετικέτα» του παραβάτη που προσδίδεται στο εκάστοτε άτομο ή στην εκάστοτε συμπεριφορά από συγκεκριμένες ομάδες και δη οικονομικά αλλά και πολιτικά ισχυρές, γεγονός που οδηγεί σε κατηγοριοποίηση και στιγματισμό συγκεκριμένων ατόμων σε σχέση με το υπόλοιπο κοινωνικό σύνολο, διαδικασία η οποία εμπεριέχει συγκρουόμενα συμφέροντα (Becker 1963:1-2, Hagan 1973:447).

Καθοριστική θεωρείται και η συμβολή του εκάστοτε «κοινού», εφόσον η αποκλίνουσα συμπεριφορά όντας επίκτητη, βασίζεται στο λεγόμενο «κοινωνικό ακροατήριο», την κοινωνική αντίδραση δηλαδή που συμβάλλει στην απόδοση του στίγματος μέσω απόδοσης χαρακτηρισμών και ιδιαίτερα στερεοτυπικών. Πιο συγκεκριμένα η αναφορά σε στερεοτυπικούς χαρακτηρισμούς εστιάζει σε:

"παγιωμένες απόψεις που κατευθύνουν την προσοχή σε συγκεκριμένες κατηγορίες πληροφοριών και αποσπούν άλλες" (Λαμπροπούλου 1999:84) δηλαδή την "εκδήλωση σχετικά σταθερών, ομοιόμορφων, τυποποιημένων και μη ελέγξιμων απόψεων για άτομα, κοινωνικές ομάδες, συμπεριφορές και καταστάσεις" (Λαμπροπούλου 1999:84) οι οποίες αντικατοπτρίζουν "τις ανάγκες των συμμετεχόντων σε πολύπλοκες διαδράσεις να ταξινομήσουν τις προσδοκίες τους κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να μπορούν να

προβλέψουν τις πράξεις των άλλων- τουλάχιστον όσον αφορά την οργάνωση της δικής τους συμπεριφοράς" (Schur, όπως αναφέρεται στην Λαμπροπούλου 1999:84).

Ουσιαστικά επρόκειτο για έναν στιγματισμό συγκεκριμένων ατόμων ή ομάδων του κοινωνικού συνόλου και παράλληλα την ανάπτυξη του αισθήματος της απειλής της κοινωνικής συνοχής, γεγονός που έχει ως αποτέλεσμα την ενεργοποίηση των «μηχανισμών ελέγχου» ούτως ώστε να επανέλθει η κοινωνική ισορροπία και να εξαλειφθεί η εκάστοτε θεωρούμενη απειλή (Αρχιμανδρίτου 1994:3, Davis 1972:448, Erikson 1962:308).

Ο ρόλος των στερεοτύπων όσο και των ο ρόλος των ΜΜΕ έχει χρησιμοποιηθεί και από τη θεωρία του Ηθικού Πανικού και έχει συσχετιστεί με τη παρεκκλίνουσα συμπεριφορά, τη χρήση βίας των νέων αλλά και τη "συλλογική δράση" κύριο εκπρόσωπο τον Cohen (1972) και μετέπειτα χρονικά τους Goode και Ben-Yehuda (1994). Αναλυτικά ο Cohen (1972), αναφέρεται στη διαδικασία κατά την οποία η «αντίδραση» τόσο του κοινού όσο και των φορέων ελέγχου, επισήμων και ανεπίσημων, δημιουργεί μια αρνητική κατάσταση σχετικά με πράξεις και συμπεριφορές που θεωρούνται ή είναι αποκλίνουσες σε σημείο τέτοιο που έχουμε την εμφάνιση εκτεταμένου «πανικού» απέναντι σε όσα αναφέραμε ορίζοντας τον Ηθικό Πανικό ως : " ...Μια κατάσταση, ένα επεισόδιο, ένα άτομο ή μια ομάδα ατόμων προσδιορίζεται ως απειλή στις κοινωνικές αξίες και τα ενδιαφέροντα; η φύση του παρουσιάζεται με συγκεκριμένο και στερεοτυπικό τρόπο από τα ΜΜΕ... (Cohen 1972:1).

Πιο συγκεκριμένα, ο Cohen (1972:1, 2011: 5) ο οποίος κάνει αναφορά στον Becker, θεωρεί πως η αποκλίνουσα συμπεριφορά σχετίζεται άμεσα με την απόδοση ετικέτας/ χαρακτηρισμού του εγκληματία σε ένα άτομο ή μια ομάδα ατόμων, υποστηρίζει πως η δημιουργία και η ύπαρξη ηθικού πανικού είναι συχνό φαινόμενο σε κάθε κοινωνικό σύνολο, χωρίς όμως να έχει σταθερή χρονική διάρκεια και χωρίς να έχει πάντοτε ο «αντίκτυπός» του την ίδια ισχύ, εφόσον το εκάστοτε θέμα το οποίο θεωρείται ως απειλή για την κοινωνική συνοχή τείνει να μεταβάλλεται μιας και είναι άμεσα εξαρτώμενο από τον τρόπο με τον οποίο ισχυρά άτομα ή ομάδες ατόμων το παρουσιάζουν στο ευρύ κοινό (Cohen,1972:1).

Σημαντικό χαρακτηριστικό στη θεωρία του Cohen (1972) για τη δημιουργία Ηθικού Πανικού, αποτελεί ο τρόπος με τον οποίο αντιλαμβάνονται την απόκλιση οι επίσημοι αλλά και οι ανεπίσημοι φορείς του κοινωνικού ελέγχου και κυρίως τα ΜΜΕ, από τα οποία τα γεγονότα επιλέγονται και παρουσιάζονται αναλόγως με την υποκειμενική άποψη τόσο των ΜΜΕ όσο και των ισχυρότερων σε επιρροή κοινωνικών ομάδων, γεγονός που έχει σαν αποτέλεσμα τη δημιουργία τόσο «κοινωνικής ανησυχίας» όσο και «πανικού» στο ευρύτερο κοινωνικό σύνολο (Cohen 1972:7).

Για τον Cohen (1972) στον πυρήνα της θεωρίας εντάσσονται βασικά χαρακτηριστικά όπως είναι η κοινωνική αντίδραση, οι «στερεοτυπικοί χαρακτηρισμοί» αλλά και η «εχθρικότητα» απέναντι σε συγκεκριμένα άτομα ή στις πράξεις των ατόμων αυτών. Έτσι τα ΜΜΕ εκτός από τη δημιουργία μιας κατάστασης που συνοδεύεται από ανησυχία, συμβάλλουν παράλληλα και στη δημιουργία "κοινωνικών" προβλημάτων με τρόπο τις περισσότερες φορές "δραματικό", μέσω μιας "στερεοτυπικής" παρουσίασης των ατόμων και των καταστάσεων με τη συνοδεία "συμβολισμών", χρησιμοποιώντας διαδικασίες, όπως η "διαστρέβλωση" των γεγονότων, η μεγιστοποίηση της σημασίας τους αλλά, η γενικότερη "υπερβολή" στην παρουσίαση των ατόμων και των καταστάσεων, υπό την παρουσία στερεοτυπικών χαρακτηρισμών αλλά και της "πρόβλεψης" της έκβασης των γεγονότων που παράλληλα με τη "διαστρέβλωση" της πραγματικής υπόστασης αυτών συμβάλλουν στην κατασκευή μιας νέας πραγματικότητας (Cohen 2011: 10-11, 25, Newburn 2007:95).

Ουσιαστικά τα ΜΜΕ θεωρούνται ως φορείς "ιδεολογικού ελέγχου" που χρησιμοποιούν και στιγματίζουν συγκεκριμένες καταστάσεις, που όμως για εκείνα αποτελούν σημαντικά θέματα ειδήσεων, διαδικασία από την οποία προκύπτει ουσιαστικά μια "διαδικασία ψευδούς απόδοσης" του νοήματος στο κοινό, το οποίο με τη σειρά του συγκρατεί την εκάστοτε στερεοτυπική εικόνα από τα ΜΜΕ ακόμη και για επερχόμενες καταστάσεις που ενδέχεται να ομοιάζουν με την αρχική (Cohen 2011: 42-43, 56).

Τα ΜΜΕ προβάλουν συγκεκριμένους κινδύνους στο κοινωνικό σύνολο και πολλοί από αυτούς εξαρτώνται από τον

τρόπο μετάδοσής τους, κίνδυνοι για τους οποίους το κοινό συνήθως αντιλαμβάνεται ότι υπάρχουν πολύ κοντά στην καθημερινότητά του και συνήθως γεωγραφικά, γεγονός που ενδέχεται να οδηγεί στη δημιουργία φόβου του εγκλήματος (Altheide 1997, Williams και Dickinson, 1993). Στο σημείο αυτό να σημειωθεί πως η πρόκληση του φόβου του εγκλήματος από τα ΜΜΕ και κυρίως από τα δημοσιεύματα εφημερίδων δεν θεωρείται απόλυτη καθώς η πρόκληση του σχετίζεται τόσο με την προσωπική και γεωγραφικό εγγύτητα αλλά και με προσωπική αξιολόγηση του κοινού αναφορικά με το έγκλημα σε μια κοινωνία (Παπαθεοδώρου 2002, Liska και Baccalini, 1990).

Λαμβάνοντας υπόψη το γεγονός ότι τα ΜΜΕ προβάλουν συγκεκριμένους κινδύνους στο κοινωνικό σύνολο και πολλοί από αυτούς εξαρτώνται από τον τρόπο μετάδοσης και ενημέρωσης από τα ΜΜΕ (Williams και Dickinson 1993) θεωρείται σημαντική και η διερεύνηση της συμβολής της χρήσης στερεοτύπων από τον έντυπο τύπο. Όσον αφορά τον έντυπο τύπο η άποψη που επικρατεί εστιάζει στο γεγονός της ποικιλομορφίας και της ετερογένειας στην παρουσίαση των γεγονότων ,ετερογένεια η οποία διαφαίνεται και στην άποψη του κοινού για το περιεχόμενο ενημέρωσης, που μεν επηρεάζεται σε μεγάλο βαθμό από το περιεχόμενο των δημοσιευμάτων αλλά από την άλλη το ίδιο το κοινό επιλέγει το μέσον ενημέρωσης και διατηρεί παρόλα αυτά την δική του άποψη για τις απόψεις που εκθέτονται (Williams και Dickinson, 1993).

Να σημειωθεί πως ο έντυπος τύπος έχει χρησιμοποιηθεί συχνά από θεωρητικούς των κοινωνικών και πολιτικών κινημάτων λειτουργώντας βοηθητικά στη διατύπωση των θεωριών σχετικά με τη συλλογική δράση, είτε αυτή συνοδεύεται από συγκρούσεις και βία είτε αναφερόμαστε σε ειρηνικές μορφές διαμαρτυρίας (Earl et al. 2003). Πιο συγκεκριμένα, το περιεχόμενο της παρουσίασης των γεγονότων μιας συλλογικής δράσης από τις εφημερίδες ποικίλει, εφόσον εξαρτάται άμεσα από το είδος της διαμαρτυρίας, από τα γεγονότα που τη συνοδεύουν αλλά και από τον χαρακτήρα του έντυπου τύπου και τι ακριβώς αυτό εκπροσωπεί και πρεσβεύει (Earl et al. 2003).Έχει παρατηρηθεί πως οι εφημερίδες ακολουθούν μια διαδικασία επιλογής των γεγονότων σχετικά με τη συλλογική δράση,

απορρίπτοντας συγκεκριμένα γεγονότα και επιλέγοντας άλλα τα οποία αποτελούν άξια και ενδιαφέροντα θέματα δημοσίευσης (Earl et al. 2003). Στο σημείο αυτό να αναφερθεί πως έχει ασκηθεί έντονη κριτική από θεωρητικούς της συλλογικής δράσης αναφορικά με την αντικειμενικότητα του περιεχομένου του έντυπου τύπου σχετικά με τη δράση των διαδηλωτών, εφόσον έχει παρατηρηθεί πως η ύπαρξη προκαταλήψεων στην παρουσίαση των γεγονότων είναι έντονη και εμποδίζει την αντικειμενική και πραγματική διάσταση των γεγονότων (Earl et al. 2003). Η προκατάληψη σχετικά με την παρουσίαση γεγονότων που αφορούν δημόσιες συναθροίσεις εξαρτάται από το επίπεδο της βίας, από την γεωγραφική εγγύτητα αλλά και από την πηγή της πληροφόρησης, η οποία αρκετές φορές είναι είτε κάποιος επίσημος φορέας, είτε κάποιος συμμετέχων σε διαδηλώσεις διαμαρτυρίας που συνεπάγεται και την ύπαρξη υποκειμενικής διατύπωσης των συμβάντων (Earl et al. 2003).

Λαμβάνοντας υπόψη την ποικιλομορφία στην παρουσίαση της συλλογικής δράσης αλλά και την ύπαρξη στερεοτύπων και προκαταλήψεων για τους δρώντες αυτής, είτε τους διαδηλωτές είτε τα σώματα ασφαλείας για την αστυνόμευση των διαδηλώσεων, παρουσιάζεται παρακάτω μια σειρά από δημοσιεύματα του έντυπου τύπου τη χρονική περίοδο 2008-2014 κατά κύριο λόγο στην πόλη της Αθήνας, όπου διαφαίνονται στερεοτυπικοί χαρακτηρισμοί βάση του τρόπου παρουσίασης των γεγονότων. Να σημειωθεί, πως τα αποσπάσματα που παρατίθενται προέρχονται από διαφόρων ειδών δημοσιεύματα τόσο από εφημερίδες όσο και από δημοσιεύματα του διαδικτύου ποικίλων οργανώσεων.

Παρουσίαση των γεγονότων

Όπως προαναφέρθηκε στο θεωρητικό πλαίσιο σχετικά με τον ρόλο των ΜΜΕ στην παρουσίαση γεγονότων γενικά αλλά και του εγκλήματος, της βίας και της απόκλισης ειδικότερα, έχει υποστηριχθεί πως τα ΜΜΕ κάνουν χρήση μιας κατασκευής νοήματος για να αποδώσουν τι πραγματικά συμβαίνει σε ένα κοινωνικό σύνολο μέσω μιας διαδικασίας επιλογής των γεγονότων με συγκεκριμένα κριτήρια για γεγονότα άξια δημοσίευσης (Lippman 1922 όπως αναφέρεται στην Λαμπροπούλου 1999:115).

Τα βασικότερα από τα κριτήρια αυτά σύμφωνα με τους (Chibnall,1977, όπως αναφέρεται στους Hall et al 2009, σ.187; Galtung και Ruge, 1965 όπως αναφέρεται στους Hale et al. 2009, σ.187, Lippman, 1922 όπως αναφέρεται στην Λαμπροπούλου 1999:115) εστιάζουν στα στοιχεία της "έκπληξης", του "αιφνιδιασμού", της "επικαιρότητας" του συμβάντος, της "γεωγραφικής", "πολιτικής" και "πολιτισμικής εγγύτητας", της "έκτασης του συμβάντος", των "κοινωνικών συγκρούσεων", των "παραβιάσεων", της "καταστολής", της "καινοτομίας", της "δραματοποίησης" των γεγονότων, της "αρνητικότητας», της "προσωποποίησης" αλλά και του στοιχείου της "πρόβλεψης" των γεγονότων.

Σύμφωνα με τον Cohen (2011) στη δραματοποίηση των γεγονότων αλλά και στη δημιουργία απειλής και ανησυχίας στο κοινωνικό σύνολο σχετικά με τη παρουσίαση ενός συμβάντος, συμβάλλουν σημαντικά οι τίτλοι των εφημερίδων (Cohen 2011).

Από τα αποσπάσματα στον Ελληνικό έντυπο τύπο αλλά και στο διαδίκτυο για τη χρονική περίοδο 2008-2014, συνοψίζουμε επιλεκτικά τους παρακάτω τίτλους οι οποίοι θα μπορούσαν να υποδεικνύουν μια προδιάθεση σε απειλή, κίνδυνο αλλά και φόβο αναφορικά με τις διαδηλώσεις :

- "Ποιες οι φυλές της καταστροφής που καίνε την Αθήνα : η ανθρωπογεωγραφία του αντιεξουσιαστικού χώρου" (Tovima 19/02/2012)
- "Σαμαράς: «Όταν έρθει η ώρα, θα τις κατεβάσω τις κουκούλες τους» (Tovima 13/12/2012)
- "Το χρονικό της πύρινης κόλασης" (ΕΘΝΟΣ 13/2/2012)
- "Πέρασε το Μεσοπρόθεσμο, ΜΑΤωσαν πάλι το Σύνταγμα" (Enet 23/11/2011)
- "Κόλαση φωτιάς και μαζικό πλιάτσικο στο κέντρο της Αθήνας" (Tanea 12/02/2012)
- "Πεδίο μάχης η Αθήνα μετά την πορεία για τον Αλέξανδρο Γρηγορόπουλο" (Tanea 06/12/2014)
- "Στους δρόμους 5.000 αστυνομικοί ενόψει της 6ης Δεκεμβρίου" (Tanea 04/12/2015)
- "Σπέρνουνε το φόβο, θα θερίσουν πάλη!" (Rizospastis 10/12/2008)

- "Ο Δεκέμβρης και ο θάνατος" (Efsyn 07/12/2014)
- "Γνωστοί-άγνωστοι εν ώρα υπηρεσίας" (Efsyn08/12/2014)
- "Ένστολοι μπαχαλάκηδες εν δράσει" (Efsyn 18/11/2014)
- "Οι δολοφόνοι με τα δακρυγόνα" (Eagainst 2011)

Εκτός από τη δημιουργία τίτλων που συμβάλλουν στην διαδικασία της δραματοποίησης με αποτέλεσμα την πιθανή πρόκληση ανησυχίας και απειλής, καθοριστική θεωρείται και η ύπαρξης αφηγηματικού τόνου, μελοδραματικής υπόστασης και υπερβολής στην παρουσίαση των γεγονότων, εφόσον με αυτόν τον τρόπο ενισχύεται η διαδικασία επιρροής του συναισθήματος του κοινού με πιθανό αποτέλεσμα την πρόκληση ανησυχίας έως και φόβου σχετικά με ένα γεγονός, ένα φαινόμενο ή μια κατάσταση, όπως συμβαίνει σε περιπτώσεις όπου παρουσιάζονται γεγονότα υπό τη συνοδεία βίας και συγκρούσεων (Cohen 1972:40, Chibnall 1977:22-45, όπως αναφέρεται στους Carrabine et al. 2009:148, Maguire et al 2007:324). Χαρακτηριστικά θεωρούμε τα αποσπάσματα που παρατίθενται που εμπεριέχουν έντονο αφηγηματικό τόνο αλλά και μελοδραματικής υπόστασης σε σχέση με διάφορες διαδηλώσεις διαμαρτυρίας:

> " Μόνο τις πρώτες πρωινές ώρες της Κυριακής ξεκίνησε να εκτονώνεται η ένταση στα Εξάρχεια, μετά από μία νύχτα «πολέμου» στο κέντρο της Αθήνας που ακολούθησε τις πορείες για την επέτειο της δολοφονίας του Αλέξανδρου Γρηγορόπουλου... Ασφυκτική ήταν για πολλές ώρες η ατμόσφαιρα στο κέντρο από βόμβες μολότοφ και χειροβομβίδες κρότου-λάμψης που εκτοξεύονταν από κουκουλοφόρους και αστυνομικούς αντίστοιχα... Εικόνα χάους παρουσίαζε η Πανεπιστημίου" (Tanea 2014).

> «Την πόλη την διέλυσαν. Την αγορά την διέλυσαν. Επέλεξαν παραδοσιακά κτίρια επίτηδες και τα έκαψαν. Να γνωρίζουν αυτά τα καθάρματα ότι, όταν έρθει η ώρα, τις κουκούλες τους θα τις κατεβάσω...» (Tovima 2012).

Μία ακόμη αξία των ΜΜΕ η οποία χρησιμοποιείται για την περιγραφή των γεγονότων είναι και αυτή της εξατομίκευσης, μέσω της παρουσίασης ενός γεγονότος από τις προσωπικές εμπειρίες ατόμων υπό τη συνοδεία συναισθηματικότητας και ύπαρξης κυρίως

αρνητικών συναισθημάτων, όπως πόνος και η λύπη, που έχει επίσης ως σκοπό έχει την επιρροή του κοινού ώστε να εκληφθεί η δημοσίευση ως ενδιαφέρουσα (Chibnall, 1977:22-45 όπως αναφέρεται στη Carrabine 2008:148, Greer 2010, Hall et al. 1978) Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν τα επόμενα αποσπάσματα τα οποία χρησιμοποιούν λόγια διαδηλωτών:

> «Έχω χαθεί με τους συμμαθητές μου και την καθηγήτριά μας. Σκάει ένα χημικό μπροστά μου. Τσούζουν τα μάτια μου και δεν μπορώ να αναπνεύσω... Ξαφνικά γυρνάω και βλέπω τα ΜΑΤ να πέφτουν πάνω μου...Πέφτω στο έδαφος. Σηκώνομαι να φύγω και με κλοτσούν στα πόδια και με ρίχνουν πάλι κάτω και αρχίζουν να με κλοτσάνε ενώ είμαι στο έδαφος»...
>
> «Φοβόμουνα, είχα κομπλάρει. Δεν το 'χω ξαναζήσει..." (Efsyn 2013)

Τόσο η δραματοποίηση όσο και η υπερβολή στη παρουσίαση των γεγονότων συνδυάζονται με την ύπαρξη της προσωπικής αλλά και της γεωγραφικής εγγύτητας εφόσον σκοπός των ΜΜΕ είναι να εστιάσουν σε στοιχεία που επηρεάζουν το κοινό συνήθως για θέματα τα οποία το κοινό αντιλαμβάνεται ότι υπάρχουν πολύ κοντά στην καθημερινότητά του και συνήθως γεωγραφικά, γεγονός που πολλές φορές γίνεται αντιληπτό από την περιγραφή γεγονότων σε συγκεκριμένες περιοχές (Altheide 1997). Στην περίπτωσή μας ο κυριότερος όγκος των δημοσιευμάτων αναφέρεται στην πόλη της Αθήνας κυρίως στην περιοχή των Εξαρχείων με χαρακτηριστικό το απόσπασμα το οποίο περιγράφει τις συγκρούσεις στην περιοχή αυτή.

> "Τα Εξάρχεια είναι μια από τις πιο ζωντανές γειτονιές του κέντρου της Αθήνας... οι συνήθεις ρυθμοί της περιοχής παραβιάζονται από τους «εξωτερικούς εισβολείς» των ΜΑΤ της ΕΛ.ΑΣ. τα οποία αντιμετωπίζουν τους Εξαρχειώτες (γηγενείς και επισκέπτες), με πρότυπο τη συμπεριφορά του ισραηλινού στρατού στη κατεχόμενη Λωρίδα της Γάζας, τότε τα Εξάρχεια χαρακτηρίζονται σαν «άβατο ανομίας και παράνομων πράξεων...." (ea-gainst 2013).

Σημαντικός παράγοντας στην παρουσίαση των γεγονότων από τα ΜΜΕ θεωρείται αυτός του ρόλου της αστυνομίας, εφόσον όπως έχει υποστηριχθεί θεωρητικά, η αστυνομία αλλά και τα ΜΜΕ συνδέονται άμεσα (Ericson 1989). Από τη συνεργασία τους εξυπηρετούνται συμφέροντα και για τους δύο φορείς, με την αστυνομία να συνεργάζεται με τα ΜΜΕ τόσο για την πρόσφορη έρευνα γεγονότων όσο και για την βέλτιστη εικόνα του φορέα και τα ΜΜΕ να συνεργάζονται με αυτή καθώς ένα μεγάλο ποσοστό των πληροφοριών παρέχονται στα ΜΜΕ από την αστυνομία (Ericson,1989). Στο σημείο αυτό να σημειωθεί πως τα ΜΜΕ και κυρίως οι δημοσιογράφοι του έντυπου τύπου δεν συνεργάζονται πάντοτε με την αστυνομία αλλά διαφοροποιούνται σε αυτούς που έχουν άμεση εξάρτηση και εξυπηρετούν συγκεκριμένα συμφέροντα της αστυνομίας του κράτους και σε αυτούς που ασκούν το επάγγελμα της δημοσιογραφίας, μέσω του οποίου η περιγραφή της δράσης της αστυνομίας δεν είναι πάντοτε προς όφελος του επισήμου φορέα αλλά γίνεται προσπάθεια να διατυπωθούν ακόμη και γεγονότα εις βάρος της αστυνομίας και προς όφελος των διαδηλωτών σε περιπτώσεις συγκρούσεων με τους αστυνομικούς (Ericson 1989)

Έτσι υπάρχουν δημοσιεύματα όπως το παρακάτω απόσπασμα, στα οποία η αναφορά στην αστυνομία είναι κατά κύριο λόγο με αρνητικό περιεχόμενο συνοδευόμενη ακόμη και από στερεοτυπικούς χαρακτηρισμούς όπως αυτόν του "μπάτσου":

> "Η άσκηση του επαγγέλματος του μπάτσου, δηλαδή των ειδικών σωμάτων πολιτικής καταστολής και καταπίεσης, συνοδεύεται από κανόνες...που αντλούν την ύπαρξή τους από την πολιτική ιδεολογία του... τα ειδικά σώματα αστυνομικών ξυλοκοπούν με ιδιαίτερη ευχαρίστηση την πρώτη ύλη της εργασίας τους, δηλαδή τους διαδηλωτές...να ασκήσουν χωρίς αναστολές βία επάνω σε πολίτες, που διεγείρουν το ζωώδες πνεύμα τους, τους συγκροτούν σε ομάδα κρούσης και τους μετατρέπουν από επαγγελματική ομάδα σε κοινωνική ομάδα, δηλαδή σε ομάδα που εμφανίζεται στην αιματηρή σκηνή της πολιτικής βίας ως ένα και μοναδικό υποκείμενο" (Rnbnet 2012)

Αλλά και δημοσιεύματα τα οποία εστιάζουν σε συγκεκριμένες

ομάδες διαδηλωτών, είτε υπέρ αυτών είτε κατά της δράσης τους, χωρίς να υπάρχει πάντοτε ιδιαίτερη αναφορά στο περιεχόμενο της δράσης, στη διαδικασία της σύγκρουσης αλλά και την προέλευσής τους, υπό την συνοδεία και εδώ στερεοτυπικών χαρακτηρισμών:

> "Κτίρια και τράπεζες πυρπολήθηκαν και καταστράφηκαν ενώ δεκάδες καταστήματα λεηλατήθηκαν από κουκουλοφόρους... Με οργανωμένο σχέδιο, μερικές εκατοντάδες κουκουλοφόροι κατάφεραν να παραδώσουν το Κέντρο της Αθήνας στις φλόγες... Σχεδόν ταυτόχρονα άρχιζε μια εφιαλτική κούρσα φωτιάς, καταστροφής και πλιάτσικου σχεδόν σε ολόκληρο το Κέντρο της Αθήνας, από τις ομάδες των ταραξιών που είχαν διασκορπιστεί..." (Tanea 2012).

Μία ακόμη χαρακτηριστική αξία για τα ΜΜΕ είναι αυτή της πρόβλεψής των γεγονότων που συμβάλλει στη διαδικασία της πρόκλησης ανησυχίας και πανικού σύμφωνα με τον Cohen (2011). Το επόμενο απόσπασμα είναι χαρακτηριστικό μιας και διαφαίνεται άμεσα η πρόβλεψη των γεγονότων, βασισμένη αποκλειστικά σε γεγονότα του παρελθόντος και χωρίς έκδηλη την εικόνα του παρόντος που να σηματοδοτεί τη σύγκρουση :

> "Επί ποδός βρίσκεται η ΕΛ.ΑΣ, ενόψει της μεθαυριανής επετείου της δολοφονίας του Αλέξη Γρηγορόπουλου, προκειμένου να αποφευχθούν έκτροπα και επεισόδια σαν τα περσινά. Όπως έγινε γνωστό από αρμόδιες πηγές, την Κυριακή 6 Δεκεμβρίου, όλες οι διμοιρίες των ΜΑΤ θα είναι σε πλήρη επιχειρησιακή ετοιμότητα στο κέντρο της Αθήνας...Ο προβληματισμός των αστυνομικών επιτελείων, όμως, εστιάζεται στην περιοχή των Εξαρχείων, όπου σημειώθηκαν τα σοβαρά επεισόδια πέρσι... θα μετατρέψουν τα Εξάρχεια σε «πολιορκημένη» περιοχή, χωρίς όμως να μπουν μέσα και να προκαλέσουν... Ωστόσο, δεν αποκλείουν περιφερειακά χτυπήματα με εμπρησμούς και άλλες επιθέσεις, που έχουν ενταθεί τις τελευταίες μέρες ... Για τον λόγο αυτό έχουν αυξηθεί οι περιπολίες και επιτήρηση στόχων σε όλη την Αττική" (Tanea 2015).

> "Στενή επικοινωνία διατηρούν οι αντιεξουσιαστές της Ελλάδας με τις αντίστοιχες ομάδες του ευρωπαϊκού

> Νότου... Τους φόβους τους για επεισόδια τον Δεκέμβριο του 2009 είχαν εκφράσει από νωρίς οι ΗΠΑ. Τον περασμένο Μάρτιο είχαν εκδώσει ταξιδιωτική οδηγία προς τους Αμερικανούς υπηκόους στην οποία συνιστούσαν «να μη βρίσκονται σε λάθος τόπο τη λάθος στιγμή» στην Αθήνα, χαρακτηρίζοντας ως «κόκκινες περιοχές» την Ομόνοια και τα Εξάρχεια" (Έθνος 2009).

Τέλος, το σημαντικότερο χαρακτηριστικό στη παρουσίαση των γεγονότων αλλά και συγκεκριμένα της βίας, της απόκλισης και του εγκλήματος στα δημοσιεύματα των ΜΜΕ είναι η διαδικασία του συμβολισμού και της στερεοτυπικής παρουσίασης μέσα από απλές λέξεις έως και ολοκληρωμένες προτάσεις, οι οποίες χαρακτηρίζουν συγκεκριμένα γεγονότα που εκλαμβάνονται ως απειλή αλλά και συμπεριφορές ατόμων που εμπεριέχουν βία και καταστροφή (Cohen,1972,2002;Critcher,2003; Halletal, 1978). Τη βάση των στερεοτυπικών αυτών περιγραφών αποτελούν, συγκεκριμένα χαρακτηριστικά της μορφής του ατόμου όπως το στυλ αλλά και συγκεκριμένοι τρόποι συμπεριφοράς που φέρουν ως αποτέλεσμα ένα αρνητικό χαρακτηρισμό, αποδίδουν ένα αρνητικό νόημα κυρίως σε θέματα που αφορούν κοινωνικά προβλήματα αλλά και σε περιόδους κοινωνικής αναταραχής και παράλληλα σε περιστατικά που συνοδεύονται από δημόσιες συναθροίσεις κοινωνικού ή και πολιτικού περιεχομένου (Cohen 1972, 2002, Critcher 2003, Hall et al 1978) Χαρακτηριστικό είναι το επόμενο απόσπασμα το οποίο αναφέρεται σε ομάδες διαδηλωτών και επισημαίνει τα εξής :

> "Είναι οι ομάδες κρούσης που καταστρέφουν το κέντρο της Αθήνας. Μεταξύ των δύο στρατοπέδων έχουν αναπτυχθεί σχέσεις έρωτα και μίσους, αντιπαλότητας και σύμπνοιας, σύγκρουσης και συμπόρευσης... Δουλειά τους, η «παθιασμένη, πλήρης, ολοκληρωτική και ανελέητη καταστροφή»... «δεν έχουν δικά τους ενδιαφέροντα, υποθέσεις, αισθήματα, εμμονές, ιδιοκτησία... Είναι τα «παιδιά με τις κουκούλες» ή οι «μπαχαλάκηδες», όπως τους αποκαλούν, που σκορπούν τον τρόμο, δημιουργούν χάος και καταστρέφουν τα πάντα ...Οι αντιεξουσιαστές μπορεί να ανέχονται τους «μπαχαλάκηδες» αλλά δεν τους ενθαρρύνουν... Η προετοιμασία για τη σύγκρουση μοιάζει κυριολεκτικά με αυτήν για πόλεμο...Τα ιδεολογικά

> πιστεύω των ομάδων της βίας που πρεσβεύουν την πρόκληση του απόλυτου χάους, την καταστροφή των εμβλημάτων του συστήματος και την απόλυτη σύγκρουση με τους κατασταλτικούς μηχανισμούς... Το μείγμα αυτό, όπως εκτιμάται, καθίσταται ακόμη πιο επικίνδυνο σε περιόδους κρίσης όπως αυτή την οποία διέρχεται η χώρα..." (tovima 2012)

Από την παράθεση ποικίλων δημοσιευμάτων είναι εμφανής η ύπαρξη συγκεκριμένων λέξεων ή προτάσεων οι οποίες χαρακτηρίζουν με στερεοτυπική διάθεση, τόσο τους διαδηλωτές όσο και στους αστυνομικούς κατά τη διάρκεια διαδηλώσεων στη χώρα, στερεοτυπικοί χαρακτηρισμοί που αξίζει να αναρωτηθούμε για τον ρόλο τους στην πρόκληση ανησυχίας και φόβου αναφορικά με τη συλλογική δράση και τις περιπτώσεις που αυτή συνοδεύεται από βία, στερεότυπα όπως :

> "φυλές καταστροφής, πύρινη κόλαση, ΜΑΤωσαν το σύνταγμα, κόλαση φωτιάς, πεδίο μάχης, ένστολοι μπαχαλάκιδες, δολοφόνοι, hooligans, ταραξίες, μπάτσος, παιδιά με τις κουκούλες, χάος, καθάρματα, φλεγόμενοι δρόμοι, ματωμένα πεζοδρόμια, διψασμένα όργανα, άβατο ανομίας, κρανίο τόπος, ζωώδες πνεύμα, προβοκάτορες, εφιαλτική κούρσα φωτιάς, δρακόντεια μέτρα, πολιορκημένη περιοχή, ανελέητη καταστροφή".

Λαμβάνοντας λοιπόν υπόψη το γεγονός ότι στα πλαίσια της μετανεωτερικότητας και των συνεπειών της, παρατηρείται η εντατικοποίηση τόσο του ρόλου όσο και της επιρροής και του ελέγχου των ΜΜΕ στη διαδικασία της κατασκευής της πραγματικότητας και συγκεκριμένα της κατασκευής απειλών και κινδύνων (Ζαραφωνίτου 2002, Young 2011:103) το ερώτημά μας εστιάζει στο κατά πόσο μέσω των στερεοτυπικών χαρακτηρισμών από τα ΜΜΕ οι δημόσιες συναθροίσεις και δη οι βίαιες πραγματικά αποτελούν ένα ζήτημα το οποίο επιλέγεται από το πολιτικό σύστημα να προβάλλεται με συγκεκριμένους τρόπους από τα ΜΜΕ στο κοινό. Συγκεκριμένα, το ερώτημά μας επικεντρώνεται στη διαδικασία κατά την οποία συγκεκριμένες πληθυσμιακές ομάδες όπως οι διαδηλωτές, τείνουν να θεωρούνται ως απειλή και κίνδυνος για την κοινωνική συνοχή λόγο της ύπαρξης βίας κατά τη διάρκεια των συναθροίσεων.

Επίσης είναι σημαντικό να αναρωτηθούμε κατά πόσο η χρήση των στερεοτυπικών χαρακτηρισμών μαζί με τα υπόλοιπα κριτήρια και τις αξίες της δημοσίευσης από τα ΜΜΕ χρησιμοποιούνται για μια διαδικασία πολιτικοποίησης της ανασφάλειας και των κινδύνων σε μια κοινωνία (Παπαθεοδώρου 2007).

Ακόμη κατά πόσο τα στερεότυπα αυτά οδηγούν πραγματικά σε μια δημιουργία τόσο ηθικού πανικού όσο και φόβου των διαδηλώσεων και κατ' επέκταση της βίας και του εγκλήματος, φόβος, που ούτως η αλλιώς αποτελεί ένα «κοινωνικό κατασκεύασμα» από την «αλληλεπίδραση» τόσο των μελών της κοινωνίας όσο και μέσω των καναλιών επικοινωνίας όπως τα ΜΜΕ, εφόσον οι δημόσιες συναθροίσεις αποτελούν ένα προϊόν κατανάλωσης, καθώς επί σειρά ετών αναλύονται σε δημοσιεύματα του τύπου παρόλο που δεν αποτελούν ασυνήθιστο φαινόμενο, ούτε όμως φαινόμενο που ξαφνικά επανεμφανίζεται, αντιθέτως αποτελούν μια συνήθης πρακτική των πολιτών για να εκφράσουν τα αιτήματά τους (Altheide 1997:660; Galtung και Ruge 1967, όπως αναφέρονται στους Richardson 2007, p.91-92).

Τέλος, αξίζει να αναρωτηθούμε κατά πόσο τα στερεότυπα από τα δημοσιεύματα των ΜΜΕ τόσο για τους διαδηλωτές όσο και για τους αστυνομικούς έχουν τη δύναμη να αποτρέψουν τη συμμετοχή του κοινού σε επόμενες δημόσιες συναθροίσεις, εφόσον η κατασκευασμένη αυτή εικόνα με έντονα τα στοιχεία της βίας και της σύγκρουσης χαρακτηρίζει την πολιτική αλλά και κοινωνική διαμαρτυρία ως έναν κίνδυνο και μια απειλή για την κοινωνική συνοχή και ασφάλεια της χώρας.

Βιβλιογραφία

Abrams, D. Christian, J. and Gordon, D. (eds). (2007) Multidisciplinaty Handbook of Social Exclusion Research. John Wiley &Sons Ltd. Uk.

Altheide, D.L. and Michalowski S.R. (1999). Fear in the News: A Discourse of Control. The Sociological Quarterly. vol.40, n.3, σ. 475-503

Altheide, D.L. (1997). The News Media , the problem frame and the production of fear. The sociological Quarterly.vol.38, n.4, σ. 647-

668

Anastasakis, O. (2009). The new politics of the new century. Στο: Economides Spyros & Monastiriotis V (eds.), The Return of Street Politics? Essays on the December Riots in Greece. The Hellenic Observatory. LSE. London

Anastasakis, O. (2009). The New Politics of the New Century.Στο: Economides, S. & Monastiriotis, V. (eds.), The Return of Street Politics? Essays on the December Riots in Greece. Hellenic Observatory LSE. London.

Becker H.S. (1963). The Outsiders: Studies in the Sociology of Deviance. The Free Press. New York.

Carrabine, E., Cox P., Lee, M., Plummer, K., and South, N. (2 2009). Criminology: A Sociological Introduction. Routledge. London and New York.

Cohen, S. (1972) Folk Devils and Moral Panics: the creation of the Mods and Rockers. Routledge Classics. London and New York.

Cohen, S. (2011). Folk Devils and Moral Panics: the creation of the Mods and Rockers. Routledge Classics. London and New York.

Critcher, C. (2003). Moral Panics and the Media. Open University Press. Philadelphia.

Davis, J. N. (1972). Labeling Theory in Deviance Research: A Critique and Reconsideration. The Sociological Quarterly. vol.13, n.4. Wiley on Behalf of the Midwest. Sociological Society.σ. 447-474

Earl, J. Soule, A. S. and McCarthy, D. J. (2003). Protest under Fire? Explaining the Policing of Protest. American Sociological Review. vol. 68, n.4. American Sociological Association. σ.581-606

Economides, S. & Monastiriotis, V. (eds). (2009). The Return of Street Politics? Essays on the December Riots in Greece. Hellenic Observatory LSE. London.

Ericson, R. V. (1989). Patrolling the Facts: Secrecy and Publicity in Police Work. The British Journal of Sociology.vol.40, n.2. σ.205-226

Erikson, T.K. (1962). Notes on the Sociology of Deviance. Social Problems. vol.9, n.4. University of California Press. σ. 307-314

Featherstone, K. (2009). Street Protests in " Une Societe Bloquee". Στο: Economides S & Monastiriotis, V. (eds.), The Return of Street Politics? Essays on the December Riots in Greece. Hellenic Observatory LSE. London, σ. 1-4

Ferrell, J. (1999). Cultural Criminology. vol. 25.Annual Review of

Sociology. σ. 395-418

Ferrell, J. Hayward, K. and Young, J. (2008). Cultural Criminology. Sage Publications. London.

Ferrell, J., Hayward, K., Morrison, W., and Presdee, M. (eds.). (2004). Cultural Criminology Unleashed. Glasshouse Press. London .

Giovanopoulos, C. and Dalakoglou, D. (2011). From Ruptures to Eruption: a geneaology of the December 2008 Revolt in Greece. Στο: Vradis A and Dalakoglou D (eds.), Revolt and Crisis in Greece: between a present yet to pass and a future still to come. AK Press & Occupied London. London.

Goode, E. and Ben-Yehuda, N. (2009). Moral Panics: The Social Construction of Deviance. Wiley- Blackwell. United Kingdom.

Greer, C. (2010). Crime and Media: a reader. Routledge. London and New York.

Hagan, J. (1973). Labelling and Deviance: A Case Study in the "Sociology of the Interesting". vol. 20, n.4. University of California Press on behalf of the society for the study of Social Problems. σ.447-458

Hall, C. and Fitzgerald, M. (2007). Στο: Abrams, D. Christian, J. and Gordon, D (eds) Multidisciplinary Handbook of Social Exclusion Research. John Wiley & Sons, London.

Hall, S., Critcher, C., Jefferson, T., and Roberts, B. (1978) Policing the Crisis: mugging, the state and law and order. The Macmillan Press LTD. London.

Kouki, H, (10/01/2011). Greece: A Short Voyage to the Land of Ourselves. Critical Legal Thinking. criticallegalthinking.com

Labi, A. (2007) Controversial Higher Education Reforms Spark Riots in Athens. Chronicle of Higher Education. vol.53, n.29.σ. A37

Liska, A.E. and Baccaglini, W. (1990). Feeling Safe by Comparison: Crime in the Newspapers. Social Problems. vol.37, n.3. σ. 360-374

Maguire, M. Morgan, R. and Reiner R. (eds). (2007). The Oxford Handbook of Criminology. Oxford University Press. Oxford

Marsh, I. and Melville, G.(2009). Crime, Justice and the Media. Routledge Taylor & Francis Group. London and New York.

Mason, P. (2013) Ο Κόσμος σε Εξέγερση. Δίαυλος, Αθήνα.

McLaughlin, E. and Muncie, J. (eds). (2006). The Sage Dictionary of Criminology. Sage Publications. London.

Murji, K. (2006) Moral Panic. Στο: McLaughlin, E. and Muncie, J. (eds). (2006). The Sage Dictionary of Criminology. Sage Publica-

tions. London.

Newburn, T. (2007). Criminology. Pluto Press. London.

Newburn, Tim. (2007). Youth, Crime and Youth Culture. Στο: Maguire, M., Morgan, R. and Reiner, R. (eds) The Oxford Handbook of Criminology. Oxford University Press.

Richardson E.J (2007) Analysing Newspapers: an approach from critical discourse analysis. New York. Palgrave Macmillan

Sheley, J.F, and Ashkins, C.D. (1981) Crime, Crime News, and Crime Views. vol. 45, n. 4. The Public Opinion Quarterly. Oxford University Press on behalf of the American Association for Public Opinion Research.

Surette, R. (2011). Media, Crime and Criminal Justice: Images, Realities and Policies. Wadsworth Cengage Learning. United Kingdom.

Willias, P. και Dickinson, G. (1993) Fear of crime: read all about it?: the relationship between newspaper crime reposting and fear of crime. British Journal of Criminology vol. 33, n.1. σ. 33-56.

Young, J. (2011). The Criminological Imagination. Polity press. Cambridge.

Young, J. (2004). Voodoo Criminology and the Numbers Game.Στο: Ferrell, J. Hayward, K. Morrison, W. and Presdee, M. (eds.), Cultural Criminology Unleashed. Glasshouse Press, London.

Zeri, P. (2009). The Riots of December: A spontaneous Social Phenomenon or a Social Movement? Στο: Economides, S. & Monastiriotis,V. (eds) The Return of Street Politics? Essays on the December Riots in Greece. Hellenic Observatory LSE. London.

Ελληνική Βιβλιογραφία

Αρχιμανδρίτου, Μ. (1996). Η Διαχρονική Εξέλιξη της Προσέγγισης της Ετικέτας. Εκδόσεις Σάκκουλας. Θεσσαλονίκη.

Βέρδε, Λ. (2012) Το χρονικό των αγώνων ενάντια στα «Μνημόνια»: Η εργατική αντίσταση θα νικήσει. Μαρξιστικό Βιβλιοπωλείο. Αθήνα.

Ζαραφωνίτου, Χ. (2002). Ο φόβος του εγκλήματος : Εγκληματολογικές προσεγγίσεις και προβληματισμοί με βάση την εμπειρική διερεύνηση του φαινομένου στο εσωτερικό της Αθήνας. Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα. Αθήνα.

Ζαραφωνίτου, Χ. (2007).Ασφάλεια, Αντεγκληματική Πολιτική & Δικαιώματα του Ανθρώπου. Εκδόσεις Αντ. Ν . Σάκκουλα. Αθήνα –Κομοτηνή.

Λαμπροπούλου. Ε.Π. (1999). Η Κατασκευή της Κοινωνικής Πραγματικότητας και τα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας: Η περίπτωση της Βίας και της Εγκληματικότητας. Ελληνικά Γράμματα. Αθήνα.

Παπαθεοδώρου, Θ. (2007). Κυβερνητική της Ασφάλειας και αντεγκληματική πολιτική: η ποινική διαχείριση των δικαιωμάτων. Στο: Ζαραφωνίτου, Χ. Ασφάλεια, Αντεγκληματική Πολιτική & Δικαιώματα του Ανθρώπου. Εκδόσεις Αντ.Ν .Σάκκουλα. Αθήνα –Κομοτηνή.

Παπαθεοδώρου, Θ. (2007).Κυβερνητική της ασφάλειας και σύγχρονες πολιτικές πρόληψης του εγκλήματος. Στο: Τιμητικός Τόμος για τον Ιωάννη Μανωλεδάκη (2007) Μελέτες Ποινικού Δικαίου-Εγκληματολογίας-Ιστορίας του Εγκλήματος. Τόμος ΙΙ. Εκδόσεις Σάκκουλα. Αθήνα – Θεσσαλονίκη.

Παπαθεοδώρου, Θ.(2002). Δημόσια Ασφάλεια & Αντεγκληματική Πολιτική: Συγκριτική Προσέγγιση. Νομική Βιβλιοθήκη. Αθήνα.

Τιμητικός Τόμος για τον Ιωάννη Μανωλεδάκη. (2007). Μελέτες Ποινικού Δικαίου-Εγκληματολογίας-Ιστορίας του Εγκλήματος. Τόμος ΙΙ. Εκδόσεις Σάκκουλα. Αθήνα – Θεσσαλονίκη.

Επίσημα Κείμενα -Εκθέσεις

Διεθνής Αμνηστία (2014α) Ετήσια Έκθεση 2014: Ελλάδα. Amnesty.gr

Διεθνής Αμνηστία (2014β) Κράτος εν κράτει: κουλτούρα κακομεταχείρισης και τιμωρησίας στην Ελληνική Αστυνομία- Amnesty.gr

Διεθνής Αμνηστία (2014γ). Εκστρατεία ενάντια στην αστυνομική βία στην Ελλάδα- Amnesty.gr

Διεθνής Αμνηστία (2012α), Μη χτυπάτε διαδηλωτές- Προειδοποίηση προς τις χώρες της Ε.Ε - Amnesty.gr

Διεθνής Αμνηστία (2012β), Μη χτυπάτε διαδηλωτές- Προειδοποίηση προς τις χώρες της Ε.Ε- Amnesty.gr

Διεθνής Αμνηστία (2012γ), Αστυνομική Βία στην Ελλάδα: οχι μόνο "μεμονωμένα περιστατικά"- Amnesty.gr

Διεθνής Αμνηστία, Ελλάδα (2009) Καταγγελίες για καταπατήσεις κατά της αστυνόμευσης διαδηλώσεων- Amnesty.gr

Εφημερίδες και Διαδίκτυο

Eagainst. (2013) "Εξάρχεια: 35 χρόνια πολιορκία, «αρετή» και

αστυνομική βία". Eagainst.com. 15/09/2013

Enet. (2011) "Πέρασε το Μεσοπρόθεσμο, ΜΑΤωσαν πάλι το Σύνταγμα". Enet.gr 23/11/2011

Rizospastis. (2008) "Σπέρνουνε το φόβο, θα θερίσουν πάλη!:Χιλιάδες νεολαίας και εργαζομένων πλημμύρισαν τους δρόμους σε δεκάδες πόλεις σε όλη τη χώρα". 10/12/2008

Τα Νέα (2015)."Στους δρόμους 5.000 αστυνομικοί ενόψει της 6ης Δεκεμβρίου". Tanea.gr, 04/12/2015

Eagainst.(2011) "Οι δολοφόνοι με τα δακρυγόνα". Eagainst.com. 29/06/2011

ΕΘΝΟΣ (2009) "Ανοιχτή η Αθήνα στη διαδήλωση για τον Αλέξη : Νεολαίοι από ευρωπαϊκές χώρες, τα Βαλκάνια, αλλά και τη Ρωσία, ετοιμάζονται να βρεθούν στη διαδήλωση για τη δολοφονία του Αλέξη Γρηγορόπουλου. «Δεν θα γίνω Μπερλουσκόνι. Καλώς να έρθουν για να διαδηλώσουν ειρηνικά», διαμηνύει ο Μιχάλης Χρυσοχοΐδης" . Ethnos.gr 29/11/2009

Ζαφειρόπουλος, Κ. και Τζιαντζή, Α. (2014) "Γνωστοί-άγνωστοι εν ώρα υπηρεσίας" Efsyn.gr 08/12/2014

Ιωακείμογλου, Η. (2012) "Επάγγελμα μπάτσος: Η άσκηση του επαγγέλματος του μπάτσου, δηλαδή των ειδικών σωμάτων πολιτικής καταστολής και καταπίεσης, συνοδεύεται από κανόνες (των οποίων την εφαρμογή βλέπουμε καθημερινά στους δρόμους) που αντλούν την ύπαρξή τους από την πολιτική ιδεολογία του". REDNotebook.gr 18/10/2012.

Κεμανέτζη, Σ. (2013) "Το χρονικό της πύρινης κόλασης". ΕΘΝΟΣ«Ε» .13/2/2012.

Μπασκάκης, Γ. (2013) "Απίστευτη βία των ΜΑΤ σε 15χρονους". Efsyn.gr 09/12/2013.

Νεσφυγέ, Λ. Βραδέλης, Σ. Χαραλαμπάκης, Μ. Παπαδόπουλος, Γ. Λιάκα, Ζ. Καραγεώργου, Α. και Βουτσινά, Κ. (2012) "Κόλαση φωτιάς και μαζικό πλιάτσικο στο κέντρο της Αθήνας Συνταγμα πεδίο μάχης σοβαρά επεισόδια". Tanea.gr 12/02/2012.

Νεσφυγέ. Λ. (2014) "Πεδίο μάχης η Αθήνα μετά την πορεία για τον Αλέξανδρο Γρηγορόπουλο". Tanea. gr. 06/12/2014.

Νιβολιανίτης, Μ. "Καταλήψεις και Πορείες". EthnosOnline. 19/05/2006.

Νικολαϊδης, Γ. (2014)"Ενστολοι μπαχαλάκηδες εν δράσει". Efsyn.18/11/2014.

Νικολακόπουλος, Δ. (2012) "Ποιες οι φυλές της καταστροφής που

καίνε την Αθήνα: η ανθρωπογεωγραφία του αντιεξουσιαστικού χώρου". Tovima.gr 19/02/2012

Το Βήμα (2012) ."Σαμαράς: «Όταν έρθει η ώρα, θα τις κατεβάσω τις κουκούλες τους: αναφέρθηκε με οργή στο κάψιμο των παραδοσιακών κτιρίων της Αθήνας" . Tovima.gr, 13/02/2012

Τα Νέα. "Επεισόδια σε εξέλιξη σε πολλές πόλεις της Ελλάδας". Tanea.gr 12/02/2012

Το Βήμα. (2010) "Τρεις νεκροί στο κέντρο της Αθήνας: Εκτεταμένα επεισόδια και πυρκαγιά από μολότοφ στο υποκατάστημα της Marfin και σε δημόσια κτίρια." Tovima.gr, 05/05/2010.

Τσαλαπάτης, Θ. (2014) "Ο Δεκέμβρης και ο θάνατος" .Efsyn.gr 07/12/2014

Ευάγγελος Ι. Χαϊνάς

Όψεις επιτήρησης, πρόληψης και ελέγχου του εγκλήματος σε μεγάλα αθλητικά γεγονότα

Το διακύβευμα της ασφάλειας

Αναντίρρητα, το τελευταίο χρονικό διάστημα είμαστε μάρτυρες τεράστιων αλλαγών σε πολλούς τομείς και επίπεδα (Πάκος, 2001). Η γρήγορη και πολύπλευρη ανάπτυξη της τεχνολογίας κατά το δεύτερο ήμισυ του 20ου αιώνα έχει αλλάξει βαθμιαία τους όρους της οικονομικής και κοινωνικής ζωής. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, τα βασικά χαρακτηριστικά που προσδιορίζουν τη διαμόρφωση των νέων συνθηκών διαβίωσης των ανθρώπων σε όλο τον κόσμο είναι η παγκοσμιοποίηση (Βεργόπουλος, 1999) όχι μόνο της οικονομίας αλλά και της εγκληματικότητας (Δημόπουλος, 2003) που σηματοδοτείται από την έξαρση της διεθνούς τρομοκρατίας και τη μετάλλαξη των παραδοσιακών μορφών εγκληματικότητας, διαμορφώνοντας μια νέα, διεθνή τυπολογία του οργανωμένου εγκλήματος, όπου τα σύνορα μιας χώρας δεν αρκούν πλέον για να την αντιμετωπίσουν. Ο αντίκτυπος των αλλαγών στο επίπεδο της εγκληματικότητας ήταν να δημιουργηθεί μία αντίστοιχη κατάσταση «*παγκοσμιοποιημένης ανασφάλειας*» η οποία συντηρείται μέσα από το γενικότερο πλαίσιο της «*κοινωνίας της διακινδύνευσης*» (Beck, 1992). Η «*κοινωνία της διακινδύνευσης*», (risk society) (Beck, 1996), έννοια «*μετανεωτερικού χαρακτήρα*» (Giddens, 2001) οδηγεί σε ένα «*κράτος διαχείρισης κινδύνων*», δηλαδή σε ένα «*κράτος διαχείρισης κρίσεων*», μικρών ή μεγάλων και επίσης σε ένα διεθνές σύστημα διαχείρισης κινδύνων και άρα κρίσεων (Βενιζέλος, 2005: 39). Οι «*αβεβαιότητες*» (Beck, 2000:216) και το «*ρίσκο*» (Giddens 2001: 50-54) σχετίζονται άμεσα με την οικονομική εξέλιξη και τους

πολιτικούς θεσμούς. Ευρύτερα, επεκτείνονται και στο επίπεδο της ασφάλειας.

Επιπρόσθετα, η κατάλυση του κράτους πρόνοιας σε παγκόσμιο επίπεδο (Κοντιάδης, 2001) συνοδεύτηκε από την παγκοσμιοποίηση της καταστολής και την ενδυνάμωση του παγκοσμιοποιημένου πλέον κράτους ασφάλειας (Πανούσης 2004: 1156). Σε διεθνές επίπεδο, η αστυνομική και δικαστική συνεργασία (Συμεωνίδου-Καστανίδου 2004: 191-201) αποτελεί το μέσο επίτευξης του στόχου της ασφάλειας εις βάρος ακόμα και της ελευθερίας (Αργυρόπουλος 2004: 8), στο πλαίσιο του τρόπου λειτουργίας των σύγχρονων κοινωνιών της «*διακινδύνευσης*» ή του «*ρίσκου*» (risk societies), μέσα από την εμφάνιση συνεχώς ανανεούμενων απειλών και κινδύνων. Πιο συγκεκριμένα, απόρροια των σύγχρονων τάσεων αυστηροποίησης της αντεγκληματικής πολιτικής αποτελεί η επέκταση του επίσημου κοινωνικού ελέγχου και των νέων τεχνικών-μορφών της μέσα και από την εφαρμογή προληπτικών πολιτικών για την αντιμετώπισης της εγκληματικότητας (Χάιδου 2003).

Στο πλαίσιο αυτό, διαπιστώνεται διεθνώς, μία συνεχώς αυξανόμενη τάση τιμωρητικότητας, που επηρεάζει άμεσα τις συνθήκες που οδηγούν στην αύξηση του σωφρονιστικού πληθυσμού, αφού πλέον πια οι «*πλειοψηφίες είναι στο στόχαστρο*» (Παρασκευόπουλος 2003) και η «*ένταση της αστυνόμευσης ως συνέπεια και της αύξησης των ιδιωτικών επιχειρήσεων παροχής υπηρεσιών ασφάλειας, οι οποίες δρουν παράλληλα με την επέκταση των τεχνικών και ηλεκτρονικών μέσων επιτήρησης*» (Ζαραφωνίτου 2004: 2049).

Κατά την εκτίμηση μας, κυρίως, τα γεγονότα της 11ης Σεπτεμβρίου 2001 αλλά και οι πολύνεκρες τρομοκρατικές επιθέσεις που ακολούθησαν στην Ευρώπη και πιο συγκεκριμένα στην Ισπανία και στην Αγγλία, αποτέλεσαν τις παραμέτρους εκείνες που επηρέασαν κατά καταλυτικό τρόπο τη διαμόρφωση των εθνικών, ευρωπαϊκών και διεθνών πολιτικών ασφάλειας. Αναντίρρητα, τα εν λόγω γεγονότα άλλαξαν, με τρόπο δραματικό, τα συμφραζόμενα της ασφάλειας και της τρομοκρατίας σε παγκόσμιο επίπεδο (Δημόπουλος, 2006).

Η παγκοσμιοποίηση της ανασφάλειας (Πανούσης 2004:

1153), και του χαοτικού φόβου (Πανούσης, 2003, 63) ανέδειξε, πέραν του «*εσωτερικού εχθρού*» (εγκληματίες που δραστηριοποιούνται στα γεωγραφικά όρια κάθε χώρας), το νέο «*αόρατο εχθρό*» (τρομοκράτη). Κατά συνέπεια, «*η παγκοσμιοποίηση της ανασφάλειας επέφερε σταδιακά την κατάλυση των χωρικών ορίων της εσωτερικής ασφάλειας* (Λαμπροπούλου 2001), *την ένταξη της διεθνούς κοινότητας σε μια ακαθόριστη, ως προς το εύρος της και τη δυναμική της, αμυντική λογική, ενώ παράλληλα νομιμοποίησε μια παγκοσμιοποιημένη βιομηχανία παραγωγής τεχνικών και μέσων ασφάλειας*» (Παπαθεοδώρου 2005α: 199).

Η ασφάλεια των Ολυμπιακών Αγώνων

Είναι κοινά αποδεκτό το γεγονός, ότι οι Ολυμπιακοί Αγώνες (στο εξής: Ο.Α.) ως μεγάλο διεθνές γεγονός, αθλητικό, πολιτιστικό, τουριστικό, επικοινωνιακό, εμπορικό, οργανωτικό και εντέλει πολιτικό, έχουν εδώ και πολλές δεκαετίες (τουλάχιστον από τους Αγώνες του Μονάχου το 1972) αποκτήσει μια πολύ σοβαρή διάσταση ασφάλειας. «*Ως ολυμπιακή ασφάλεια μπορούμε να ορίσουμε το πρόβλημα της ασφάλειας ενός διεθνούς γεγονότος που διατηρεί τα βασικά του χαρακτηριστικά ανεξάρτητα από τη χώρα στην οποία διεξάγεται. Η διοργανώτρια χώρα καλείται συνεπώς να αντιμετωπίσει το πρόβλημα αυτό στο πλαίσιο της κυριαρχίας και της έννομης τάξης της. Είναι όμως προφανές ότι πρόκειται για πρόβλημα που υπερβαίνει τα μεγέθη της εξωτερικής και εσωτερικής ασφάλειας της διοργανώτριας χώρας ή εν πάση περιπτώσει προστίθεται στα μεγέθη αυτά*» (Βενιζέλος 2005: 44-45).

Είναι κοινός τόπος, ότι οι Ο.Α. αποτελούν ένα παγκόσμιο αθλητικό, πολιτικό, κοινωνικό και πολιτιστικό γεγονός. Αναμφίβολα, κατά την περίοδο της διεξαγωγής τους τα μάτια της διεθνούς κοινότητας είναι στραμμένα πάνω τους. Ωστόσο, οι Ο.Α. δεν αντιμετωπίζονται από όλους με φιλική διάθεση, αλλά χρησιμοποιήθηκαν κατά καιρούς για πολιτικούς σκοπούς και αποτέλεσαν κεντρικό σημείο αναφοράς της διεθνούς τρομοκρατίας για την προβολή των αιτημάτων τους. Στο πλαίσιο αυτό, οι Αγώνες, κινδύνευαν και όπως αποδεικνύεται με την πάροδο του χρόνου,

στις μέρες μας κινδυνεύουν ακόμα περισσότερο από ένα διαχρονικό τους εχθρό, την *τρομοκρατία* που απειλεί συνάμα ολόκληρη την ανθρωπότητα (Τσούλος: 2003).

Είναι γεγονός ότι συμβάντα όπως η τρομοκρατική ενέργεια στις Η.Π.Α. επηρεάζουν καθοριστικά τη διαμόρφωση των πολιτικών ασφάλειας, καθώς καταρρίπτουν το μύθο της αδιασάλευτης ασφάλειας και προκαλούν μια γενικευμένη αβεβαιότητα ως προς την ικανότητα του κράτους να κατοχυρώνει την ασφάλεια και τα ανθρώπινα δικαιώματα. Η παγκοσμιοποίηση της ανασφάλειας και του φόβου, ως συνέπεια της έκθεσης στον κίνδυνο που προέρχεται από έναν αόρατο εχθρό, ανατρέπει στο εξής και τη συμβατική αντιμετώπιση του εγκλήματος και της τρομοκρατίας, θέτοντας στην υπηρεσία αντιμετώπισης τους, σύγχρονα τεχνολογικά συστήματα ασφαλείας (Σαματάς: 2016).

Ολυμπιακοί Αγώνες, ανθρώπινο δυναμικό και σύγχρονη τεχνολογία

Ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά των διεξαχθέντων Ο.Α. στην Ελλάδα και στους Ο.Α. που ακολούθησαν ήταν η απαίτηση για πολύ υψηλές προδιαγραφές ασφαλείας. Συγκεκριμένα, στην περίπτωση της Αθήνας ήταν οι πρώτοι Ο.Α. που διοργανώνονταν μετά την 11η Σεπτεμβρίου 2001 και ως εκ τούτου η πιθανότητα να αποτελέσουν στόχο τρομοκρατικών επιθέσεων ήταν ιδιαίτερα υψηλή. Συνεπώς, για το λόγο αυτό οργανώθηκε ένα ολόκληρο σύστημα-πλέγμα ασφαλείας (*ανθρώπινο δυναμικό* και *τεχνολογικά μέσα*), με επιμέρους συστήματα που συνεργαζόμενα το ένα με το άλλο, προορίστηκε αφενός για να διασφαλίσει τη διοργάνωση και αφετέρου για να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις ασφαλείας του 21ου αιώνα, συνιστώντας παράλληλα μέρος της λεγόμενης «*μεταολυμπιακής κληρονομιάς*» για τις υπηρεσίες ασφαλείας της Ελλάδας.

Ο σημαντικότερος τομέας για το νέο ολοκληρωμένο σύστημα είναι αυτός της επιτήρησης και της συλλογής πληροφοριών. Πλέον πια, η ψηφιακή τεχνολογία προσφέρει την δυνατότητα ταχύτατης επεξεργασίας τεράστιου όγκου πληροφοριών προερχόμενων από πολλές και διαφορετικές πηγές. Από την άλλη πλευρά, η

χρησιμοποίηση τέτοιας προηγμένης τεχνολογίας δημιουργεί ή εισάγει νέες μορφές κοινωνικού ελέγχου. Ενός κοινωνικού ελέγχου που προσδιορίζεται και χαρακτηρίζεται από τη διαρκή επιτήρηση σε όλους τους χώρους. Στην περίπτωση των Ο.Α. της Αθήνας οι κάμερες και το Ζέπελιν αποτέλεσαν τα μέσα για την επίτευξη του σκοπού αυτού (Χαϊνάς: 2005).

Στην Ελλάδα, ο δημόσιος διάλογος σχετικά με τα συστήματα βιντεο-επιτήρησης (κάμερες), έγινε πιο επίκαιρος, λόγω της χρησιμοποίησης τους την περίοδο των Ο.Α. το 2004. Η τεχνολογία τέθηκε στην υπηρεσία της ασφάλειας και, στο πλαίσιο αυτό, 293 κάμερες εγκαταστάθηκαν σε διάφορα σημεία της πόλης και 1.000 κάμερες τοποθετήθηκαν εντός και πέριξ των αθλητικών εγκαταστάσεων.

Στο σημείο αυτό πρέπει να αναφερθεί ότι τα κέντρα επιχειρήσεων καθώς και συνολικά τα συστήματα C4I (αρχικά των λέξεων Command, Control, Communication, Coordination & Integration ή με τον επίσημο ελληνικό τίτλο, «Ενιαίο, Ολοκληρωμένο και Διαλειτουργικό Σύστημα Διοίκησης, Ελέγχου, Επικοινωνίας Συντονισμού και Εναρμόνισης της Ολυμπιακής Ασφάλειας»), της ολυμπιακής ασφάλειας αποτέλεσαν το μηχανισμό και τα εργαλεία αποτελεσματικής διοίκησης των δυνάμεων και μέσων ασφάλειας, καθώς και διαχείρισης – αντιμετώπισης των συμβάντων που ενδεχομένως να λάμβαναν χώρα κατά τη διάρκεια των Ολυμπιακών Αγώνων (Διεύθυνση Ασφάλειας Ολυμπιακών Αγώνων 2004: 57).

Το σύστημα C4I - σχεδιάστηκε από την αμερικανική εταιρεία SAIC, βάσει του στρατιωτικής προέλευσης ολοκληρωμένου συστήματος C4I και δόθηκε υπεργολαβικά στη γερμανική εταιρεία Siemens AG, αλλά δεν λειτούργησε παρά το υπέρογκο κόστος του. Ονομάστηκε «σούπερ-πανοπτικό» σύμφωνα με τις υποσχόμενες τεχνικές προδιαγραφές του, με τις οποίες στόχευε να συγκεντρώνει όλες τις πληροφορίες και τη διαχείρισή τους σε εικοσιτετράωρη βάση σ' ένα τεράστιο ενοποιημένο δίκτυο υπολογιστών με εκατοντάδες κάμερες κλειστού κυκλώματος τηλεόρασης (CCTV) διατεταγμένων παντού στη μητροπολιτική περιοχή της Αθήνας, και στις υπόλοιπες ελληνικές πόλεις που φιλοξενούσαν αγωνίσματα. Σκοπός του

λογισμικού δικτύου του C4I ήταν η δικτύωση ενός συνόλου (υπο) συστημάτων λειτουργίας και η ενσωμάτωση των πληροφοριών από την άμεση μαζική ηλεκτρονική παρακολούθηση από κάμερες και το αερόπλοιο, και τη διασταύρωσή τους με διάφορες τράπεζες πληροφοριών, υπό τον συντονισμό ενός επιτελικού διοικητικού κέντρου. Θα μπορούσε να προσφέρει μια ολοκληρωμένη και σε πραγματικό χρόνο εικόνα των συμβάντων που ήταν δυνατόν να επηρεάσουν την ασφάλεια σε όλη την περιφέρεια της Αττικής, αλλά και στις άλλες πόλεις και θα μπορούσε να συμβάλει στο σχεδιασμό της ορθής και αποτελεσματικής ανταπόκρισης σε οποιοδήποτε περιστατικό (Σαματάς 2016).

Αναφορικά με το σύνολο του προσωπικού που απασχολήθηκε άμεσα ή έμμεσα με Ολυμπιακά καθήκοντα ασφάλειας στους Ο.Α. της Αθήνας από όλους τους φορείς ανερχόταν συνολικά σε 70.000 χιλιάδες άτομα (Samatas 2007: 224). Το σύνολο του προσωπικού που απασχολήθηκε με αμιγώς καθήκοντα ασφάλειας ανερχόταν σε 34.680 άτομα (Κωνσταντινίδης 2003, 11-16, Υπουργείο Δημοσίας Τάξεως 2004, 20-21). Το τεράστιο σε μέγεθος αυτό εγχείρημα, για τα ελληνικά δεδομένα, εκτός της υποστήριξής του με το μεγάλο αριθμό προσωπικού, περιλάμβανε το πιο σύγχρονο τεχνολογικό εξοπλισμό και μέσα ασφάλειας (Αστυνομική Ανασκόπηση 2004, 115).

Στους Ο.Α. του Σίδνεϋ στην Αυστραλία απασχολήθηκαν 5.000 αστυνομικοί, 3.500 στρατιωτικοί και 7.000 προσωπικό ιδιωτικής ασφάλειας (Lenskyj 2002). Στο Βανκούβερ του Καναδά το 2010 καταγράφηκαν 15.500 άτομα από διάφορες κρατικές υπηρεσίες ασφάλειας που απασχολήθηκαν με το ζήτημα της ασφάλειας. Επιπλέον, υπήρχαν υπηρεσίες ασφάλειας με εναέρια μέσα, υποστήριξη με πλοία (Green, 2009) και ειδικές μονάδες του Ναυτικού για την εξουδετέρωση εκρηκτικών μηχανισμών στη θάλασσα και τη στεριά (Kitchen, 2009).

Στο Λονδίνο για τις ανάγκες ασφάλειας συμμετείχαν 15.000 αστυνομικοί, 13.500 στρατιώτες και 15.000 προσωπικό ιδιωτικής ασφάλειας (Home Office 2011α, 2011β). Κατά τη διάρκεια της διοργάνωσης αξιοποιήθηκαν άλλα 3.500 άτομα που ανήκαν στο προσωπικό της ιδιωτικής επιχείρησης παροχής υπηρεσιών ασφάλειας

με την επωνυμία G4S (Hopkins 2012). Το κόστος ασφάλειας στους Ο.Α. στο Λονδίνο ανήλθαν στο 1.5 δισεκατομμύρια ευρώ (Beard, 2008). Σύμφωνα με τον Gardham (2009), η διοργάνωση ασφαλών Ο.Α. αποτέλεσε για την Αγγλία το μεγαλύτερο εγχείρημα σε επίπεδο ασφάλειας μετά τον 2ο Παγκόσμιο Πόλεμο. Είχαν τοποθετηθεί και λειτούργησαν άνω των 900 καμερών σε 24ωρη βάση και αξιοποιήθηκαν drones με οπλικό εξοπλισμό για την αποτροπή και καταστολή ενδεχόμενης τρομοκρατικής ενέργειας (Bruce 2008).

Στους Ο.Α. του Πεκίνο 92.500 άτομα παρείχαν υπηρεσίες ασφάλειας και συγκεκριμένα 67.500 αστυνομικοί, 10.000 προσωπικό ιδιωτικής ασφάλειας και 5.000 άτομα – εθελοντές στον τομέα της ασφάλειας (Thompson 2008: 50). Επίσης, το πλαίσιο της ασφάλειας περιλάμβανε 290.000 εθελοντές ασφάλειας που ήταν πολίτες και συμμετείχαν περιστασιακά σε προληπτικές δραστηριότητες ασφάλειας και εμφανής παρουσία σε δημόσιους χώρους (Yu et al., 2009, 393). Στο Πεκίνο και τις ολυμπιακές εγκαταστάσεις σε όλη την Κίνα λειτούργησαν 265.000 κάμερες ασφαλείας και υπήρχε συνεχής υποστήριξη με εναέρια μέσα. Σύμφωνα με τον Ormsby (2010), στους Ο.Α. του Πεκίνο καταγράφηκαν 12 εκατομμύρια κυβερνοεπιθέσεις την ημέρα και αυτό αναδεικνύει την προσπάθεια που πρέπει να καταβληθεί από τη διοργανώτρια αρχή και στον τομέα αυτό.

Στους Ο.Α. του Ρίο, στη Βραζιλία, το θέμα της ασφάλειας συνιστούσε μείζονα ανησυχία για τους διοργανωτές, η οποία είχε γίνει εντονότερη μετά τη σειρά των πολύνεκρων επιθέσεων σε όλο τον κόσμο τις τελευταίες εβδομάδες, πριν την έναρξή τους. Οι αρχές της Βραζιλίας μόλις άρχισαν οι Ο.Α. στο Ρίο ντε Τζανέιρο διέθεσαν 64.000 αστυνομικούς και 21.000 στρατιώτες για την ασφάλεια των επισήμων, των 10.000 αθλητών και των τουριστών που ξεπέρασαν τις 500.000. Ουσιαστικά ο αριθμός του ανθρώπινου δυναμικού που κινητοποιήθηκε ήταν δύο φορές μεγαλύτερος από εκείνον που δραστηριοποιήθηκε στους Αγώνες του Λονδίνου πριν από τέσσερα χρόνια. Ήταν το μεγαλύτερο σχέδιο ασφαλείας που αναπτύχθηκε στην ιστορία της πόλης με σκοπό την προστασία των αθλητικών εγκαταστάσεων, των συγκοινωνιακών-μεταφορικών υποδομών, του αεροδρομίου, του μετρό και του οδικού δικτύου.

Σύμφωνα με τους Giulianotti και Klauser (2010) μετά την τρομοκρατική ενέργεια στους δίδυμους πύργους, με γνώμονα την πίεση για περισσότερη ασφάλεια αυξήθηκε υπέρμετρα ο αριθμός του ανθρώπινου δυναμικού που απασχολήθηκε στα μεγάλα αθλητικά γεγονότα καθώς και το κόστος ασφάλειάς τους. Από τα 179,6 εκατομμύρια δολάρια στο Σίδνεϋ, το 1,5 δισεκατομμύρια ευρώ στην Αθήνα, το 1,7 δισεκατομμύρια ευρώ στο Λονδίνο (Fussey και Coaffee, 2012) στο Πεκίνο το κόστος ανήλθε στα 6,5 δισεκατομμύρια δολάρια (Yu, et al., 2009).

Η εφαρμογή ειδικών μέτρων ασφάλειας στα μεγάλα αθλητικά γεγονότα, οδηγεί στη διαμόρφωση ενός τυποποιημένου πρότυπου ασφάλειας για μελλοντικούς Ο.Α. και άλλες μεγάλες αθλητικές διοργανώσεις, ενώ συγκεκριμένα μέτρα ασφάλειας μετά τους αγώνες ενσωματώνονται στην καθημερινή ασφάλεια. Συγκεκριμένα, οι κάμερες CCTV των Ο.Α. της Αθήνας αξιοποιήθηκαν και μετά το τέλος της διοργάνωσης με σκοπό την καθημερινή διαχείριση της κυκλοφορίας και της ασφάλειας. Επιπλέον, τα τηλεκατευθυνόμενα αεροχήματα (drones) που χρησιμοποιήθηκαν στους Ολυμπιακούς Αγώνες του Λονδίνου το 2012 αξιοποιήθηκαν και στους Ολυμπιακούς του Ρίο του 2016.

Σε συνέχεια της περίπτωσης της SAIC και της Siemens στους Ο.Α. της Αθήνας, μετά την 11/9, οι διοργανωτές των Χειμερινών και Θερινών Ο.Α. ανάθεσαν μέρη της ασφάλειας στις ακόλουθες επιχειρήσεις εσωτερικής ασφάλειας: IBM, General Electric, Nortel, Cisco, G4S κ.λπ. (Bradsher, 2007). Θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι οι Ο.Α. συνιστούν πεδίο εφαρμογής των νέων τεχνολογιών παρακολούθησης και επιτήρησης, οι οποίες κατασκευάζονται από ιδιωτικές εταιρείες ασφάλειας που κεφαλαιοποιούν το κύρος της ολυμπιακής τους εμπλοκής για να προωθήσουν τα προϊόντα ασφάλειας τους σε νέες αγορές στο δημόσιο και ιδιωτικό πεδίο (Bradsher, 2007). Ειδικότερα, η IBM στους Αγώνες του Πεκίνο το 2008 εφάρμοσε για πρώτη φορά το σύστημα 3S (Smart Surveillance Solution), το οποίο προώθησε εμπορικά με αποτέλεσμα να λειτουργήσει στο Σικάγο για τον έλεγχο καθημερινών δραστηριοτήτων των πολιτών, με χαρακτηριστικό παράδειγμα την παρακολούθηση της κυκλοφορίας σε καθημερινή βάση από ένα

κεντρικό σύστημα παρακολούθησης και επιτήρησης.

Οι ιαπωνικές αρχές ασφάλειας κατά τη διάρκεια των Ο.Α. του Τόκιο το 2020 θα επιχειρήσουν να ενισχύσουν τα μέτρα ασφαλείας, εφαρμόζοντας αυτόματες τεχνολογίες αναγνώρισης προσώπου με στόχο τον περιορισμός της πιθανής απειλής τρομοκρατικής επίθεσης. Ο εκτιμώμενος αριθμός ατόμων που αναμένεται να καλυφθεί από το πρόγραμμα είναι μέχρι 300.000 έως 400.000 και περιλαμβάνει τους αθλητές, το τεχνικό προσωπικό, τα στελέχη ασφαλείας των αθλητικών αποστολών και τους εκπροσώπους των μέσων μαζικής ενημέρωσης. Η ψηφιακή επαλήθευση, η οποία θα χρησιμοποιηθεί σε σχεδόν 40 χώρους, θα βελτιωθεί σε σχέση με το προηγούμενο σύστημα καρτών ταυτότητας, το κύριο κενό του οποίου παραμένει η παράνομη χρήση κλεμμένων ή πλαστογραφημένων καρτών από μη διαπιστευμένα πρόσωπα που θα μπορούσαν εύκολα να εισέλθουν και να εξέλθουν από τα γήπεδα. Οι συμμετέχοντες των Ο.Α. θα διαθέτουν ειδικές ταυτότητες με τις φωτογραφίες τους και τα προσωπικά τους στοιχεία. Κατά την είσοδό τους σε έναν Ολυμπιακό χώρο, τα πρόσωπά τους θα σκανάρονται για να διαπιστωθεί εάν ταιριάζουν με τις εικόνες από τη βάση δεδομένων του συστήματος. Οι τεχνολογίες αναγνώρισης προσώπων δεν θα περιλαμβάνουν θεατές, οι οποίοι θα κληθούν να παρουσιάσουν τα εισιτήριά τους για να μπουν σε ολυμπιακούς χώρους. Οι Ο.Α. του Τόκιο θα πραγματοποιηθούν στις 24 Ιουλίου-9 Αυγούστου του 2020.

Νέες τάσεις κοινωνικού ελέγχου στην Αθήνα και το Λονδίνο

Είναι κοινά αποδεκτό το γεγονός ότι η χρησιμοποίηση της σύγχρονης τεχνολογίας (π.χ. *βιντεοεπιτήρηση*) οδηγεί στη διεύρυνση του κοινωνικού ελέγχου μέσω της επιτήρησης όλων και πιο πολλών κοινωνικών ομάδων. Όπως γίνεται αντιληπτό, ο κοινωνικός έλεγχος με σύμμαχο τη σύγχρονη τεχνολογία βρίσκει πρόσφορο έδαφος να αναπτυχθεί, να διευρύνει τις μορφές και τους τρόπους άσκησης του.

Ο κοινωνικός έλεγχος περιλαμβάνει το σύνολο των μέσων, τα οποία επιτρέπουν στην κοινωνία να διατηρήσει την συνοχή της. Η έννοια του κοινωνικού ελέγχου περιλαμβάνει εκτός από την πίεση που ασκείται στην εξωτερική συμπεριφορά του ατόμου- και την

ανθρώπινη αλληλεπίδραση, κατά συνέπεια, την ανισότητα και τη σύγκρουση. Ο κοινωνικός έλεγχος σχετίζεται με την ικανότητα την οποία έχει η κοινωνία να αυτοοργανώνεται και να αυτορυθμίζεται. Κατά την εξέλιξη του ο κοινωνικός έλεγχος αντιμετωπίστηκε από διαφορετικές οπτικές (Λαμπροπούλου, 1994, 30-40). Ο St. Cohen (1985, 1) υποστηρίζει ότι ο κοινωνικός έλεγχος περιλαμβάνει όλους τους οργανωμένους τρόπους αντίδρασης της κοινωνίας σε σχέση με την ανθρώπινη συμπεριφορά η οποία ορίζεται ως παρεκκλίνουσα, προβληματική, ενοχλητική ή ανεπιθύμητη.

Η άσκηση του κοινωνικού ελέγχου μέσω των επεμβάσεων στον φυσικό χώρο μέσα στις πόλεις παρατηρείται σε τέτοιο βαθμό όσο ποτέ άλλοτε. Το «*Πανοπτικόν*» του Bentham (Φουκό, 1989) έχει επανέλθει και εμφανίζεται στον αστικό χώρο ως λειτουργικό σύστημα με ακόμη πιο διευρυμένη έκταση και ένταση, καθιστώντας την άσκηση εξουσίας και του κοινωνικού ελέγχου, ταχύτερη, αόρατη και αποτελεσματικότερη (Μιτζάλης, 2004, 29).

Προκειμένου να διερευνηθούν η έκταση και οι νέες μορφές που λαμβάνει ο κοινωνικός έλεγχος στις σύγχρονες πόλεις αρκεί να μελετηθεί το φαινόμενο της ασφάλειας στη μεταολυμπιακή Αθήνα και το μεταολυμπιακό Λονδίνο. Η ασφάλεια των Ολυμπιακών πόλεων, εκτός από την αστυνομική της εκδοχή, συνδέεται με ήπιες πολιτικές ασφαλείας, που διαμορφώνουν νέους όρους κοινωνικού ελέγχου. Στο πλαίσιο αυτό, η πολεοδομική ανάπτυξη της πόλης εντάσσεται σε αυτές τις νέες μορφές κοινωνικού ελέγχου.

Συγκεκριμένα, η αλλαγή της όψης της Αθήνας μέσω των μεγάλων έργων και της αρχιτεκτονικής ανάπλασης του κέντρου συνέβαλε στην οικιστική αναβάθμιση κάποιων περιοχών (βόρεια και δυτική πλευρά της Ακρόπολης, Ψυρρή, Γκάζι κ.ά.) διαμόρφωσαν νέες συνθήκες ασφαλείας. Ένα πέταλο ασφαλείας από την εγκληματικότητα του δρόμου άρχισε να δημιουργείται στο κέντρο της πόλης (Σύνταγμα, Ακρόπολη, Θησείο, Μεταξουργείο, Ομόνοια) από τότε που αναγγέλθηκαν οι Ο.Α. Σύμφωνα με αυτό, φαίνεται ότι οι Ο.Α. μέσω της διαμόρφωσης μιας αρχιτεκτονικής και πολεοδομικής «βιτρίνας» συμβάλλουν στη μαζική επαναταξινόμηση των λειτουργιών της πόλης και στη δημιουργία ενός περιβάλλοντος ασφαλείας, με μακροπρόθεσμο ορίζοντα. Τα βασικότερα στοιχεία

που σηματοδότησαν αυτή τη μετάβαση είναι (Βιδάλη, 2004, Α43):

1. Η επικοινωνία και επιτήρηση του διερχόμενου πληθυσμού.
2. Η αξιοποίηση της αυθόρμητης επαναταξινόμησης του χώρου, με τις επιχειρήσεις να συμβάλλουν στην επιτήρηση με φύλακες ασφαλείας, συναγερμούς και μπράβους, ενώ το κράτος επαφίεται στην «παραδοσιακή» αστυνόμευση.
3. Η χρήση του εμπορικού τριγώνου ως αναχώματος ασφαλείας με τις βόρειες περιοχές.
4. Οι θύλακες κοινωνικής περιθωριοποίησης
5. Οι προστατευόμενοι χώροι εκτόνωσης καθώς μέρος της πόλης αφήνεται ελεύθερο για περιπάτους στα όρια των προστατευόμενων περιοχών ενώ παράλληλα η συγκέντρωση χώρων διασκέδασης διαμορφώνει νέο παράδειγμα ασφαλούς επιτήρησης και κοινωνικής μαζικής ενσωμάτωσης της νεολαίας.

Σύμφωνα με τα παραπάνω είναι αντιληπτό ότι στις μεταολυμπιακές πόλεις κάθε περιοχή τείνει να προορίζεται για συγκεκριμένες ομάδες πληθυσμού με ομοειδή κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά, στα οποία αντιστοιχεί συγκεκριμένο μοντέλο κοινωνικού ελέγχου και κοινωνικής πειθαρχίας. Οι «περιθωριακές» ομάδες (επαίτες, τοξικομανείς, μετανάστες) γκετοποιούνται στον χώρο με φυσικό τρόπο. Η πόλη της διαρκούς επιτήρησης προβάλλεται ως αναγκαιότητα: διάκριση σε ζώνες, αθέατος έλεγχος, αυτόματη έως συνειδητή προσαρμογή του ελέγχου. Οι τάσεις της αρχιτεκτονικής και της πολεοδομίας συμβάλλουν στην υλοποίηση της ιδέας. Οι Ο.Α. είναι ένα από τα έκτακτα μαζικά γεγονότα που μπορούν να προκαλέσουν τέτοιες πολεοδομικές διαφοροποιήσεις και κοινωνικές ταξινομήσεις. Προσφέρεται και για την εφαρμογή «ήπιων» πολιτικών κοινωνικού ελέγχου όπως είδαμε εδώ και αλλού, ειδικά σε περιοχές που αδυνατούν ίσως να αυτοχρηματοδοτήσουν τέτοιες «επιχειρήσεις».

Χαρακτηριστικό παράδειγμα παρόμοιων πρακτικών είναι οι Ο.Α. της Βαρκελώνης, το 1992, στους οποίους συνέβη παρόμοιες πολιτικές κοινωνικού ελέγχου. Ειδικότερα, οι περιθωριακές ομάδες και οι μετανάστες απωθήθηκαν σε ιδιαίτερες και πλήρως εποπτευόμενες περιοχές. Στη Ρώμη άλλες συνθήκες επέτρεψαν αξιοποίηση της τεράστιας πολιτιστικής κληρονομιάς και την απώθηση

του κοινωνικού περιθωρίου από το κέντρο (Βιδάλη, 2004, Α43). Σε γενικές γραμμές, οι πόλεις που διοργάνωσαν Ο.Α. ακολούθησαν ένα πρότυπο πολεοδομικής και χωροταξικής ανάπτυξης, που εφαρμόζεται και σε άλλες μεγάλες πόλεις του πλανήτη με σημείο αναφοράς την ασφάλεια των κατοίκων.

Εφαρμογή του προτύπου της μηδενικής ανοχής στους Ολυμπιακούς Αγώνες της Αθήνας

Οι αλλαγές στις πολιτικές πρόληψης και αντιμετώπισης της εγκληματικότητας σε συνδυασμό με το γεγονός της παγκοσμιοποίησης της ανασφάλειας λόγω της έξαρσης της διεθνούς τρομοκρατίας και της εξάπλωσης του οργανωμένου εγκλήματος μπορεί να προκαλέσουν, ανάλογα με τις ιστορικές, κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες, υπέρμετρη καταστολή, έντονη ανασφάλεια και παραβίαση των θεμελιωδών δικαιωμάτων του πολίτη.

Η εισαγωγή νέων τεχνολογιών καταστολής εξυπηρετεί την αστυνόμευση, την καταστολή της μικρομεσαίας εγκληματικότητας και τον ποινικό έλεγχο των πληθυσμών (Παρασκευόπουλος, 2004). Στο πλαίσιο αυτό, σημειώνεται στις αρχές της δεκαετίας του '90 η εφαρμογή στις Η.Π.Α. του δόγματος της «*μηδενικής ανοχής*» για την αντιμετώπιση της μικροεγκληματικότητας και της κοινωνικής απειθαρχίας (Δημόπουλος, 2003, 49), η οποία μετέπειτα εξάχθηκε σταδιακά και στον ευρύτερο χώρο της Ευρώπης.

Η μηδενική ανοχή συνιστά ένα πλέγμα πολιτικών και μεθόδων που αποσκοπούν στην αποκατάσταση της τάξης και της ασφάλειας, καθώς και στη δραστική μείωση της εγκληματικότητας στα μεγάλα αστικά κέντρα. Διαμορφώθηκε ως θεωρητικό σχήμα στις Η.Π.Α., κατά τις δεκαετίες '70-'80 και εφαρμόστηκε, ιδιαίτερα στην πόλη της Ν. Υόρκης τη δεκαετία του '90, για να εξαχθεί αργότερα, υπό διαφορετική μορφή, σε ορισμένες ευρωπαϊκές χώρες. Η μηδενική ανοχή έλκει την καταγωγή της στη θεωρία αρχικά του Ph. Zimbardo (Παπαθεοδώρου, 2005β, 265-66). και μετέπειτα των J. Wilson και G. Kelling περί σπασμένων παραθύρων (broken windows).

Αναλυτικότερα, *Οι J. Wilson και G. Kelling χρησιμοποίησαν το παράδειγμα των «σπασμένων* τζαμιών» για να εξηγήσουν τη διαδικασία παρακμής, στην οποία μπορεί να επέλθει, όταν οι κάτοικοι

της και οι αρμόδιοι φορείς δεν ασχολούνται για τη διατήρηση της τάξης (Wilson & Kelling, 1982: 29-38). Οι επιστήμονες θεωρούσαν ότι οι συνοικίες-περιοχές που παρουσιάζουν σημάδια παρακμής και χωροταξικής παραμέλησης (σπασμένα *τζάμια*) γίνονται αφιλόξενες περιοχές και σταδιακά οι πολίτες είτε τις εγκαταλείπουν είτε αποφεύγουν να ζουν και να κινούνται σε αυτές, λόγω του φόβου και της ανασφάλειας (Wilson & Kelling, 1982: 29-38).

Στην Ελλάδα, η μηδενική ανοχή, ως μέθοδος αντεγκληματικής πολιτικής χρησιμοποιήθηκε κατά περιόδους με δύο απώτερους σκοπούς: α) την τεχνητή μείωση του πολιτικού κόστους που επέσυρε για την κυβέρνηση η αύξηση του αισθήματος ανασφάλειας της κοινής γνώμης και β) την καταστολή συγκεκριμένων μορφών εγκληματικότητας.

Η ανάδειξη νέων μορφών «*εγκληματικών*» συμπεριφορών και η προβολή τους ως ιδιαίτερα επικίνδυνων για την κοινωνική ειρήνη εξυπηρετεί τη διεύρυνση του κοινωνικού ελέγχου και τη σύνδεση του κοινού αγαθού της ασφάλειας με τα συμφέροντα των κυρίαρχων, κοινωνικοπολιτικά τάξεων. Η εφαρμογή πολιτικών τύπου μηδενικής ανοχής προωθεί την καταστολή των συμπεριφορών κοινωνικής απειθαρχίας και της μικρομεσαίας εγκληματικότητας, περιορίζοντας το πεδίο παρέμβασης των πολιτικών πρόληψης, χωρίς απαραίτητα οι πολίτες να νιώθουν ασφαλείς. Αυτό συμβαίνει γιατί οι πολιτικές αυτές που βασίζονται στο πρότυπο της μηδενικής ανοχής δεν αποσκοπούν στην προστασία των έννομων αγαθών των πολιτών από το κράτος, ούτε στην προσπάθεια περιορισμού και κοινωνικού ελέγχου της πάσης φύσεως αταξίας (επαιτεία, graffiti, κ.ά.), αλλά και στην περιθωριοποίηση ορισμένων πληθυσμιακών ομάδων όπως (άνεργοι, μετανάστες, νέοι παραβάτες κ.ά.).

Κινούμενοι στο πλαίσιο του σχεδιασμού της αντεγκληματικής πολιτικής και των δράσεων ασφάλειας οι οποίες επικεντρώνονται στην αστική περιοχή (*Αθήνα*) και προσδιορίζονται από το τρίπτυχο (πόλη-εγκληματικότητα-ασφάλεια των πολιτών) οι δράσεις που αναπτύχθηκαν—εκτός αυτών που σχετίζονταν με την ασφάλεια των Ολυμπιακών εγκαταστάσεων—ήταν τα προγράμματα της Ελληνικής Αστυνομίας για την αστυνόμευση των κεντρικών πλατειών της Αθήνας και της αντιμετώπισης του παραεμπορίου.

Οι εν λόγω δράσεις εφαρμόστηκαν στο πλαίσιο της προσπάθειας για περισσότερο ασφαλείς δημόσιους χώρους. Μάλιστα, λόγω και της διοργάνωσης των Ο.Α. οι συντονισμένες αυτές προσπάθειες εντάθηκαν, έτσι ώστε, η καθημερινότητα των κατοίκων και των ελεύθερων επαγγελματιών της Αθήνας να γίνει πιο ασφαλής και η εικόνα της πόλης να αλλάξει. Συμπερασματικά, οι δράσεις των προγραμμάτων της αστυνόμευσης των κεντρικών πλατειών, πέρα των σημαντικών αποτελεσμάτων τους, έτυχαν μεγάλης αποδοχής από τους πολίτες της Αθήνας και η εφαρμογή τους συνεχίστηκε και μετά το τέλος των Ο.Α. Στο πλαίσιο αυτό, με αφορμή τη διεξαγωγή των Ο.Α. γίνεται αντιληπτή από την πλευρά των οργάνων του επίσημου κοινωνικού ελέγχου μία προσπάθεια εφαρμογής του προτύπου της μηδενικής ανοχής.

Αναλυτικότερα, οι επαίτες, τοξικομανείς και μετανάστες θεωρήθηκαν άμεσες απειλές με συνέπεια την εφαρμογή εις βάρους τους μιας αυξανόμενης ποινικής αυστηρότητας με στόχο την «*ανακατάληψη των δημόσιων χώρων*» και την εκκαθάρισή τους από μορφές μικρομεσαίας εγκληματικότητας και κοινωνικής απειθαρχίας (Ζαραφωνίτου, 2004). Αναμφισβήτητα, η αυξανόμενη επιτήρηση των μεταναστών και τοξικομανών, η απομάκρυνση των επαιτών και οι συνεχείς προσαρμογές «*εμφανώς υπόπτων*» διαμόρφωσαν το υπόβαθρο της ασφάλειας της μηδενικής ανοχής (Παπαθεοδώρου 2005β: 265-301).

Όλα αυτά που αναφέρθηκαν επιβεβαιώνουν το γεγονός ότι σε ορισμένες ειδικές χρονικές περιστάσεις, που στην προκειμένη περίπτωση ήταν οι Ο.Α., η παγκόσμια απαίτηση για την ασφαλή και επιτυχή διεξαγωγή της συνέβαλε αφενός στην ευκολότερη εφαρμογή των πολιτικών μηδενικής ανοχής από την πλευρά των διωκτικών αρχών και αφετέρου στην αποδοχή τους από την πλευρά της κοινής γνώμης. Στόχος πλέον της αντεγκληματικής πολιτικής δεν είναι η αντιμετώπιση της εγκληματικότητας αλλά η διαχείριση ομάδων κινδύνου με τη χρήση νέων τεχνικών.

Αντί επιλόγου

Με το φόβο της εκδήλωσης τρομοκρατικών χτυπημάτων οι σύγχρονοι Ο.Α. χαρακτηρίζονται από την «ασφαλειοποίησή» τους,

με ένα τεράστιο οικονομικό κόστος το οποίο είναι καταστροφικό για τις περισσότερες εθνικές οικονομίες και τις κοινωνικές δαπάνες, καθιστώντας τους Αγώνες ασύμφορους για τις περισσότερες πόλεις και χώρες. Στην εποχή της οικονομικής κρίσης, της έξαρσης της διεθνούς τρομοκρατίας, της όξυνσης των κοινωνικών προβλημάτων, πολλές χώρες αποσύρουν τις υποψηφιότητες τους για τη διοργάνωση μελλοντικών Ο.Α.

Η «ολυμπιακή ασφαλειοποίηση», κυρίως μετά την 11/9, αποτυπώνει μια «κουλτούρα ελέγχου», φόβου και ανασφάλειας και συνδέεται άρρηκτα με την προσπάθεια των πολυεθνικών επιχειρήσεων στο πεδίο της ασφάλειας για την ανεύρεση νέων αγορών για τη διάχυση των τεχνολογιών παρακολούθησης και επιτήρησης. Τέλος, έχει καταστεί σαφές ότι τα μεγάλα αθλητικά γεγονότα έχουν «στρατιωτικοποιηθεί» (Graham, 2010, Schimmel, 2006). Το γεγονός αυτό καταγράφει σημαντικές επιπτώσεις στους Ο.Α., αλλά και άλλα μεγάλα αθλητικά γεγονότα πριν, κατά τη διάρκεια αλλά και μετά τη διεξαγωγή τους. Τονίζει την προτεραιότητα της ασφάλειας και νομιμοποιεί έκτακτες εξουσίες και εκτεταμένες επιχειρήσεις ασφάλειας θέτοντας σε κίνδυνο προσωπικές και πολιτικές ελευθερίες με απώτερο σκοπό την παροχή της μέγιστης δυνατής ασφάλειας.

Η επιστημονική κοινότητα τα τελευταία χρόνια ασχολείται επισταμένα με το ζήτημα της αξιοποίησης της σύγχρονης τεχνολογίας και τις όψεις της επιτήρησης και του ελέγχου στα μεγάλα αθλητικά γεγονότα και τις επιπτώσεις από τη χρήση τους (Bennett και Haggerty 2011, Coaffee και Fussey 2010, Coaffee et al., 2011, Giulianotti και Klausner 2010). Ειδικότερα, η επίδραση της σύγχρονης τεχνολογίας στη διαμόρφωση της αστικής ανάπτυξης και των πολιτικών ασφάλειας, ελέγχου και επιτήρησης των πόλεων που διοργανώνονται τα μεγάλα αθλητικά γεγονότα είναι καταλυτική (Coaffee et al. 2011).

Βιβλιογραφία

Αργυρόπουλος, Χρ. (2014). «Από τη «σιγουρότητα» στην ασφάλεια ή από τη νομιμότητα στη σκοπιμότητα», Εισήγηση στο Συνέδριο: Δημοκρατία-Ελευθερία-Ασφάλεια, προς τιμήν του Καθηγητή Ι. Μανωλεδάκη, Θεσσαλονίκη, 13-15.5.2004, σσ.1-11.

Αστυνομική Ανασκόπηση (2004). Η τεχνολογία στην υπηρεσία των Ολυμπιακών Αγώνων, τ. 226, Ιούλιος-Αύγουστος 2004, σ.114-118.

Beard, M. (2008). 'Security costs 'will send 2012 bill over £10bn'', Evening Standard, 29 September 2008.

Beck, U. (1992). The risk society. Towards a new modernity. Sage, London.

Beck, U. (1996). Η επινόηση του πολιτικού. Για μια θεωρία του ανακλαστικού εκσυγχρονισμού. (Μτφρ. Κ. Καβουλάκου). Νέα Σύνορα-Λιβάνης, Αθήνα.

Beck, U. (2000). «Risk Society Revisited: Theory, Politics and Research Programmes». Στο The Risk Society and Beyond. Critical Issues for Social Theory, Sage, London, σ. 211-229.

Bennett, C., Haggerty, K.D., (eds), (2011). Security Games: Surveillance and Control at Mega-Events. Hoboken, Routledge.

Βενιζέλος, Ε. (2005). «Η σχέση δημοκρατίας, κράτους δικαίου και ασφάλειας ως πρόβλημα κυριαρχίας και άρα πολιτικής – Το παράδειγμα της Ολυμπιακής ασφάλειας». Στο: Χαρ. Ανθόπουλος, Ξ. Ι. Κοντιάδης, Θ. Παπαθεοδώρου, (επιμ.), Ασφάλεια και δικαιώματα στην κοινωνία της διακινδύνευσης, Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου, Ίδρυμα Θεμιστοκλή και Δημήτρη Τσάτσου, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, σ.37-48.

Βεργόπουλος, Κ. (1999). Παγκοσμιοποίηση: Η μεγάλη χίμαιρα. Νέα Σύνορα, Αθήνα.

Βιδάλη, Σ. «Η ασφάλεια στη μεταολυμπιακή Αθήνα», Το ΒΗΜΑ, 31.10.2004, σ. Α43.

Bradsher, K. (2007). "China finds American allies for security", New York Times, 28 December, URL: http://www.nytimes.com/2007/12/28/business/worldbusiness/28security.html

Bruce, I. (2008). "RAF drones to be used for 2012 Olympics security", The Harald, 9 January, URL: http://www.heraldscotland.com/raf-drones-to-be-used-for-2012-olympicssecurity-1.872224

Coaffee, J., Fussey, P. (2010). "Olympic Security". Στο: J. Gold and M. Gold, (eds.), Olympic Cities: City Agendas, Planning, and the World's Games, 1986- 2012, Hoboken, Routledge, σ.167-79.

Coaffee, J., Fussey, P., Moore, C., (2011). "Laminated Security for London 2012: Enhancing Security Infrastructures to Defend Mega Sporting Events|", Urban Studies vol.15, n. 48, σ.3311-27.

Cohen, St. (1985). Visions of Social Control. Crime, Punishment and Classification. Polity Press, Cambridge.

Διεύθυνση Ασφάλειας Ολυμπιακών Αγώνων (2004). Σχεδιασμός Ολυμπιακής ασφάλειας. Διεύθυνση Ασφάλειας Ολυμπιακών Αγώνων, Αθήνα.

Δημόπουλος, Χαρ. (2003). Η παγκοσμιοποίηση του εγκλήματος (κατά την αγγλοσαξωνική βιβλιογραφία). Εγκληματο-λογικά 24, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή.

Δημόπουλος, Χαρ. (2006). Παγκοσμιοποίηση & Τρομοκρατία. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Φουκό, Μ. (1989). Επιτήρηση και τιμωρία. Η γέννηση της φυλακής. (Μτφρ. Κ. Χατζηδήμου, Ι. Ράλλης, επίμετρο Ν. Κουράκης), Ράππας, Αθήνα.

Fussey, P., Coaffee, J. (2012). "Balancing local and global security leitmotifs: Counter-terrorism and the spectacle of sporting mega-events", International Review for the Sociology of Sport, vol. 3, n. 47, σ.268-85.

Gardham, D. (2009). "Olympics biggest security challenge since WW2", Daily Telegraph, 13 November, url: http://www.telegraph.co.uk/sport/othersports/olympics/6562050/Olympics-biggestsecurity-challenge-since-WW2.html

Giddens, A. (2001). Οι συνέπειες της νεοτερικότητας. (Επιμ. Γερ. Λυκιαρδόπουλος, μτφρ. Γ. Μερτίκας). Κριτική, Αθήνα.

Giulianotti, R., Klauser, F. (2010). "Security Governance and Sport Mega-events: Toward an Interdisciplinary Research Agenda", Journal of Sport and Social Issues, vol. 1, n. 34, σ.48-60.

Graham, S. (2010). Cities under Siege. The New Military Urbanism. Verso, London.

Green, M. (2009). Security Training Unfolds in Vancouver, URL: http://personal.lse.ac.uk/martinak/Olympics/feb23_2009.pdf

Home Office (2011α) CONTEST, UK Government, London, URL: http://www.homeoffice.gov.uk/counterterrorism/uk-counter-terrorism-strat/

Home Office (2011β). London 2012 Olympic and Paralympic Safety and Security Strategy, UK Government, London, URL: http://www.homeoffice.gov.uk/counter-terrorism/2012-olympic-games/

Hopkins, N. (2012). "G4S Olympic security recruitment 'totally chaotic'", The Guardian, London, URL: http://www.guardian.co.uk/sport/2012/jul/12/g4s-olympic-security-recruitment-chaotic

Kitchen, P. (2009). What the admiral said: Canadian Defence Review interview With vice admiral Dean McFadden, URL: http://www.

navy.forces.gc.ca/cms/10/10-a_eng.asp?category=57&id=753

Κοντιάδης, Ξ. (2001). Μεταμορφώσεις του κοινωνικού κράτους στην εποχή της παγκοσμιοποίησης. Παπαζήσης, Αθήνα.

Κωνσταντινίδης, Β. (2003). «Ο σχεδιασμός Ολυμπιακής ασφάλειας. Βασικά λειτουργικά & επιχειρησιακά θέματα», Αστυνομική Ανασκόπηση, Νοέμβριος-Δεκέμβριος, σ.11-16.

Λαμπροπούλου, Εφ. (2001). Εσωτερική ασφάλεια και κοινωνία του ελέγχου. Κριτική, Αθήνα.

Λαμπροπούλου, Εφ. (1994). Κοινωνικός έλεγχος του εγκλήματος. Παπαζήσης, Αθήνα.

Lenskyj, H. (2002). The Best Olympics Ever? The Social Impacts of Sydney 2000. Suny Press, Albany

Μιτζάλης, Ν. (2004). «Πανοπτισμός και αστικός χώρος», αντί, τ. 804, σ.29.

Ormsby, A. (2010). "London Olympics 'unavoidably attractive' for cyber attacks", Reuters, 25, URL: http://uk.reuters.com/article/idUKTRE6AO2QY20101125

Πάκος, Θ. (επιμ.), (2001). «Κοινωνία των 2/3». Διαστάσεις του Σύγχρονου Κοινωνικού Προβλήματος. Διεθνές Συνέδριο, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Αθήνα.

Πανούσης, Γ. (2003). Η εγκληματολογία στην εποχή της αβεβαιότητας. Χάος, διακινδύνευση και έγκλημα. Εγκληματολογικά 25, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή.

Πανούσης, Ι. (2004). «Ανασφάλεια, το «σκιάχτρο» της παγκοσμιοποίησης», Ποινική Δικαιοσύνη, Νο. 10, σ.1153-1165.

Παπαθεοδώρου, Θ. (2005α) «Ασφάλεια: Δικαίωμα του πολίτη ή άλλοθι ποινικοποίησης;». Στο: Χαρ. Ανθόπουλος, Ξ. Ι. Κοντιάδης, Θ. Παπαθεοδώρου, (επιμ.), Ασφάλεια και δικαιώματα στην κοινωνία της διακινδύνευσης, Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου, Ίδρυμα Θεμιστοκλή και Δημήτρη Τσάτσου, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, σ.195-222.

Παπαθεοδώρου, Θ. (2005β) Δημόσια ασφάλεια και αντεγκληματική πολιτική. Συγκριτική προσέγγιση. Β΄ έκδοση, Νομική βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Παρασκευόπουλος, Ν. (2003) Οι πλειοψηφίες στο στόχαστρο. Τρομοκρατία και κράτος δικαίου, Πατάκης, Αθήνα.

Σαματάς, Μ. (2016). Το «Σούπερ-Πανοπτικό» Σκάνδαλο των Ολυμπιακών Αγώνων της Αθήνας 2004 και η Παρακαταθήκη του Αθήνα. Παπαζήσης, Αθήνα.

Samatas, M. (2007). "Security and surveillance in the Athens 2004 Olympics: Some lessons from a trouble story", International Criminal Justice Review, vol. 3, n. 17, σ.220-238.

Schimmel, K. (2006). "Deep play: Major sports and urban social conditions in the USA", Sociological, Review, vol. 2, n. 54, σ.160–174.

Συμεωνίδου-Καστανίδου, Ελ. (2004). «Οι πρωτοβουλίες της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την αντιμετώπιση της τρομοκρατίας και του οργανωμένου εγκλήματος», Ποινική Δικαιοσύνη, No. 2, σ.191-201.

Thompson, D. (2008). "Olympic security collaboration", China Security, vol. 4, n. 2, σ.46-58.

Τσούλος, Ν. (2003). «Μεγάλα Αθλητικά Γεγονότα, η απειλή εκδήλωσης τρομοκρατικών επιθέσεων και οι συντονισμένες προσπάθειες για την αποτροπή τους». Στο: Ν. Κουράκης, (εκδ. επιμ.), Αντεγκληματική Πολιτική IV, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, σ.327-328.

Wilson, J. Q., Kelling, G. (1982). "Broken Windows: The police and neighborhood

Safety", Atlantic Monthly, σ.29-38.

Χάιδου, Ανθ. (2003). Εγκληματολογικά Κείμενα. Ανήλικοι – Ναρκωτικά – Κοινωνικός Έλεγχος. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Χαϊνάς, Ε. (2005). Η ασφάλεια των αθλητικών εγκαταστάσεων στους Ολυμπιακούς Αγώνες της Αθήνας. Α΄ Πανελλήνιο Συνέδριο Διοίκησης Αθλητισμού, Σπάρτη Λακωνίας, σ.50-51.

Ying, Y., Klauser, F., Chan, G., (2009). "Governing security at the 2008 Beijing Olympics", International Journal of the History of Sport, vol. 3, n. 26, σ.390-405.

Yu, Y., Klauser, F., Chan, G. (2009). Governing Security at the 2008 Beijing Olympics. The International Journal of the History of Sport, vol. 3, n. 26, σ. 390-405.

Υπουργείο Δημόσιας Τάξης (2004). «Ασφάλεια των Ολυμπιακών και Παραολυμπιακών Αγώνων. Συνοπτική αποτίμηση», URL: http://www.ydt.gr

Ζαραφωνίτου, Χρ. (2003). Πρόληψη της Εγκληματικότητας σε τοπικό επίπεδο. Οι σύγχρονες τάσεις της Εγκληματολογικής έρευνας. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Ζαραφωνίτου, Χρ. (2004). «Ανασφάλεια και επέκταση του κοινωνικού ελέγχου: Ποινικοποίηση των «αντικοινωνικοτήτων» και της «αταξίας», Ποινικός Λόγος, No. 4, σ.2049-205.

IX.

Εγκλεισμοί, πληθυσμοί σε παρένθεση

Αναστασία Τσακάλογλου

Κέντρα κράτησης μεταναστών: πανοπτισμός και κράτος εκτάκτου ανάγκης

Η ιδέα και το σχέδιο για το Πανοπτικό Μοντέλο

Ο Michel Foucault αναφέρει σε συνέντευξή του, στο βιβλίο «Το μάτι της εξουσίας», ότι ανακάλυψε το Πανοπτικό το χρονικό που έκανε έρευνα για την νοσοκομειακή αρχιτεκτονική και συγκεκριμένα το δεύτερο μισό του 18ου αιώνα. Κατά τα λεγόμενά του, εκείνη την εποχή έγινε μια μεγάλη μεταρρύθμιση στο θεσμό της ιατρικής και ο ίδιος ήθελε να εξετάσει όλο το πλαίσιο, όπως για π.χ. πως υιοθετήθηκε το ιατρικό βλέμμα, αλλά και πως ίσχυσε στην κοινωνία (Foucault 1994: 117).

Στη συγκεκριμένη έρευνα ο Foucault εξέτασε τα αρχιτεκτονικά σχέδια και αντιλήφθηκε ότι το βασικό σημείο ήταν «η ολοκληρωτική ορατότητα των σωμάτων, των ατόμων και των πραγμάτων, με την επιτήρηση ενός κεντρικού βλέμματος (Foucault 1994: 117). Για να γίνει πραγματικότητα κάτι τέτοιο έπαιζε μεγάλο ρόλο η αρχιτεκτονική, κατά την οποία έπρεπε να υπάρχει ένας συγκεκριμένος διαχωρισμός του χώρου και να επιτηρούνται τα άτομα, τόσο ατομικά, όσο και συνολικά, με σκοπό να αποφευχθούν διάφορες μολύνσεις και μετάδοση ασθενειών από τον έναν ασθενή στον άλλον (Foucault 1994: 118).

Ο Foucault ανακάλυψε ότι η συγκεκριμένη αρχιτεκτονική ίσχυε και στο ποινικό σύστημα, μετά από το πρώτο μισό του 19ου αιώνα. Συγκεκριμένα, υπήρχαν αρχιτεκτονικά σχέδια για την αλλαγή στο χώρο των φυλακών. Εδώ ήταν που άκουσε για το σχέδιο του Bentham και έμαθε (Foucault, 1994, 118).

Το Πανοπτικό του Samuel Bentham (Άγγλος, Μηχανολόγος

Μηχανικός & Ναυπηγός) επηρέασε τον Foucault. Το Πανοπτικό αρχικά ήταν 21 επιστολές, όπου αναλυόταν το επιθεωρητικό σύστημα των φυλακών, που έγραψε ο αδελφός του Samuel, ο Jeremy (Άγγλος, Φιλόσοφος & Νομικός) στη Ρωσία. Πέντε χρόνια αργότερα έγραψε στο Λονδίνο για την κυβέρνηση, όπου προσπαθούσε να την πείσει ότι το Πανοπτικό άξιζε να χρηματοδοτηθεί (Dobson και Fisher 2007: 308, Boyne 2000: 288).

Το Πανοπτικό μπορεί να ισχύσει σε έναν κλειστό χώρο, όπου τα άτομα ελέγχονται, επιτηρούνται συνεχόμενα, για συγκεκριμένους σκοπούς. Συνεπώς, αυτό το σύστημα επιτήρησης μπορεί να λειτουργήσει σε φυλακές, σε ψυχιατρεία, σε στρατόπεδα, σε σχολεία, σε χώρους εργασίας, με λίγα λόγια μπορεί να λειτουργήσει σε ολόκληρη την κοινωνία. Είναι αξιοσημείωτο ότι ο Bentham ανέφερε πως ο πρώτος που εμπνεύστηκε αυτό το σχέδιο ήταν ο αδερφός του, ο οποίος είχε επισκεφτεί μια στρατιωτική σχολή στο Παρίσι.[1] Ωστόσο, ο Bentham ήταν ο πρώτος που διατύπωσε το σχέδιο γραπτώς. Επίσης, δεν γνωρίζουμε αν εκτός από τον αδερφό του, εμπνεύστηκε το σχέδιο από ένα θηριοτροφείο στις Βερσαλλίες,[2] το οποίο είχε τα στοιχεία και τα χαρακτηρίστηκα του Πανοπτικού μοντέλου (Foucault 1994: 118).

Ουσιαστικά, βλέπουμε μια αρχιτεκτονική κατασκευή, η οποία προσφέρει σε όλους τους τομείς της κοινωνίας μια «τεχνολογία της εξουσίας», μέσα από την επιτήρηση, την οποία ο Foucault χαρακτήρισε ως «αυγό του Κολόμβου» (Foucault 1994: 120). Πρέπει να αναφερθεί ότι το Πανοπτικό δεν αποτελεί απλά μια αρχιτεκτονική κατασκευή, αλλά είναι κάτι περισσότερο. Το σχέδιο χρησιμοποιείται για οικονομικό – πολιτικούς λόγους, από τον 18ο αιώνα κιόλας (Foucault 1994: 121). Από τη μια πλευρά είναι οικονομικό, διότι αρκεί ένα αρχιτεκτονικό σχέδιο και μια γεωμετρία για να μειωθούν τα έξοδα, όσων αφορά τα υλικά, το προσωπικό και τον χρόνο. Με αυτό το σύστημα λειτουργούν όλα αποτελεσματικά

1 Ένα από τα πρώτα μοντέλα του Πανοπτικού εφαρμόστηκε στους κοιτώνες της Στρατιωτικής Ακαδημίας του Παρισιού. Κάθε σπουδαστής έμενε σε ένα διαφανές κελί και μπορούσαν να τον βλέπουν όλη τη νύχτα, χωρίς να έχει καμία επαφή με τους άλλους σπουδαστές και το προσωπικό (Foucault 1994, 119).

2 Το είχε κατασκευάσει ο LeVaux (Foucault 1994: 321).

με λιγότερα έξοδα. Από την άλλη πλευρά είναι πολιτικό, διότι προσδιορίζει τις σχέσεις που δημιουργούνται, τις σχέσεις εξουσίας, μέσα από τις οποίες προσδιορίζονται διάφορα θέματα, όπως η ηθική, η εκπαίδευση, η οικονομία, οι νόμοι για τους φτωχούς, κ.α. (Foucault 1975: 235).

Μέσα από το Πανοπτικό μοντέλο δημιουργούνται αλληλεξαρτώμενες σχέσεις, μέσω της εξουσίας και συγκεκριμένα οι σχέσεις εξουσίας, όπου όλα και όλοι επιτηρούνται. Είναι σημαντικό να τονιστεί ότι μέσα από την παρατήρηση και την επιτήρηση δημιουργείται μια γνώση, η οποία χρησιμοποιείται κάθε φορά για διαφορετικούς λόγους και σκοπούς (Foucault 1975: 235).

Τι είναι τελικά το Πανοπτικό; Σύμφωνα με τον Foucault πρόκειται για «έναν πολύ σημαντικό μηχανισμό, διότι αυτοματοποιεί την εξουσία και αίρει τον εξατομικευμένο χαρακτήρα της» (Foucault 1975: 230). Σε αυτόν τον μηχανισμό δίνεται μεγάλη σημασία στο πως χωρίζεται ο χώρος, πως χωρίζονται τα άτομα, πως διαχύνεται το φως, αλλά και τα βλέμματα (Foucault 1975: 230).

Σημαντικό στοιχείο στο Πανοπτικό σύστημα αποτελεί το γεγονός ότι όλοι ελέγχονται. Συγκεκριμένα, ο επόπτης ελέγχει τα άτομα που βρίσκονται μέσα στο χώρο, επίσης ελέγχει τους υπαλλήλους που είναι υπεύθυνοι για τα άτομα που επιτηρούνται (Foucault, 1975, 233). Αλλά και ο κεντρικός επόπτης ελέγχεται από τους επιθεωρητές. Αυτός ο αέναος έλεγχος εξασφαλίζει τη σωστή λειτουργία του συστήματος, αφού ελέγχονται όλες οι διαδικασίες που απαιτούνται να γίνουν, αλλά και προλαμβάνονται λάθος ενέργειες ή ενέργειες που μπορούν να αποβούν μοιραίες. Φυσικά, η διαφορετικότητα έγκειται στο γεγονός της θέσης που κατέχει ο καθένας. Δηλαδή, κάποιοι έχουν ανώτερη θέση στην εξουσία και κάποιοι κατώτερη (Foucault 1975: 233). Ο έλεγχος, σε αυτό το σύστημα, είναι ορατός και ανεπαλήθευτος. Ορατός έλεγχος σημαίνει ότι ο κάθε κρατούμενος έχει συνεχώς μπροστά στα μάτια του την επιβλητική φιγούρα του κεντρικού πύργου, από όπου τον κατασκοπεύουν. Ανεπαλήθευτος έλεγχος σημαίνει ότι ο κάθε κρατούμενος δεν πρέπει ποτέ να γνωρίζει αν όντως παρακολουθείται, αλλά πρέπει να είναι σίγουρος ότι μπορεί ανά πάσα στιγμή να παρακολουθείται (Foucault 1975: 230).

Για το Πανοπτικό σύστημα έχουν αναφερθεί θετικά αποτελέσματα, όπως οι οικονομικοί λόγοι (μείωση αριθμού εκείνων που ασκούν την εξουσία, πολλαπλασιασμός εκείνων των οποίων ασκείται η εξουσία, οικονομία σε υλικά, προσωπικό, χρόνο). (Foucault 1975: 235). Έχουν αναφερθεί και αρνητικά αποτελέσματα, όπως η δύσκολη εφαρμογή και η αντίσταση ατόμων στο σύστημα. Καταλήγοντας, το Πανοπτικό μοντέλο είναι διαχρονικό, αλλά η μορφή του αλλάζει ανάλογα με την εποχή. Το συναντάμε στην εποχή της Λέπρας (12ος αιώνας) και στην εποχή της Πανούκλας (17ος αιώνας). τον 19ο αιώνα, όπου γίνονται αλλαγές στο Ποινικό σύστημα, τον 20ο αιώνα με τον «Μεγάλο Αδελφό», αλλά και στον 21ο αιώνα, μέσα από τους υπολογιστές, τις κάμερες, κ.α.

Η διαφορετικότητα στα παραπάνω παραδείγματα έχει να κάνει με την «τεχνολογία παρακολούθησης», όπου στην εποχή της λέπρας και της πανούκλας έχουμε άτομα να επιτηρούν και παίρνονται μέτρα για να μην μολυνθούν οι υγιείς. Στις φυλακές η παρακολούθηση γίνεται από ένα «ειδικά διαμορφωμένο κτήριο». Στην εποχή του «Μεγάλου Αδελφού» η παρακολούθηση γίνεται από ένα «αυστηρά ελεγχόμενο τηλεοπτικό δίκτυο». Στις μέρες μας η παρακολούθηση γίνεται με «ηλεκτρονικές συσκευές εντοπισμού» και παίρνονται μέτρα για την ασφάλεια και την προστασία (Dobson και Fisher 2007: 307).

Στη συνέχεια θα αναλυθεί το κέντρο κράτησης μεταναστών στη Μόρια της Λέσβου, με σκοπό να εντοπιστεί η διαφορετικότητα του Πανοπτικού μοντέλου στη σημερινή εποχή.

Θα διαπιστωθεί ότι η μεγάλη διαφορά στα μοντέλα της εξουσίας και της πειθαρχίας εντοπίζεται στον τρόπο και τον χώρο δράσης τους. Πιο συγκεκριμένα, υπάρχει η πειθαρχία που ασκείται σε ένα συγκεκριμένο ίδρυμα, κάθε τύπου, όπου εγκλωβίζει τα άτομα σε απομακρυσμένες περιοχές, ενώ έχει τα άτομα απομονωμένα με την υπόσχεση να προστατέψει τους υπόλοιπους (Foucault 1975: 238). Από την άλλη υπάρχει η πειθαρχία που ασκείται σε ολόκληρη την κοινωνία και πρόκειται για μια «γενικευμένη επιτήρηση» (Foucault 1975: 238) με την υπόσχεση του κοινού καλού που τώρα πια κανείς δεν είναι στο περιθώριο.

Τελικά, το Πανοπτικό έχει πολλές διαστάσεις όσον αφορά

την εφαρμογή του. Χρησιμεύει για τους φυλακισμένους, ώστε να συμμορφώνονται, για τους ασθενείς, ώστε να γίνονται καλά, για τους μαθητές, ώστε να αποκτούν μόρφωση, για τους τρελούς, ώστε να ελέγχονται, για τους εργάτες, ώστε να ελέγχεται η εργασία τους και η συμπεριφορά τους, για τους επαίτες και τους φυγόπονους, ώστε να τους υποχρεώνουν να εργάζονται. Πρόκειται για ένα είδος τοποθέτησης των σωμάτων στο χώρο, τοποθέτησης των ατόμων. Πρόκειται για μια οργάνωση, όπου υπάρχει ιεραρχία και χρησιμοποιείται, όπως προαναφέρθηκε, σε νοσοκομεία, σε εργαστήρια, σε σχολεία, σε φυλακές, κ.α (Foucault 1975: 234).

Το Κέντρο Κράτησης στη Μόρια: Μια νεότερη μορφή Πανοπτισμού

Ο νόμος 3907, (ΦΕΚ 7, αρ. 13, 26-1-2011) ορίζει ότι «οι υπήκοοι τρίτων χωρών που συλλαμβάνονται να εισέρχονται παράνομα στη Χώρα οδηγούνται άμεσα με ευθύνη της αρχής που διενέργησε τη σύλληψη στο Κέντρο ή Μονάδα Πρώτης Υποδοχής στα όρια της τοπικής αρμοδιότητας των οποίων συνελήφθησαν». Στο συγκεκριμένο νόμο στηρίζονται οι αρχές, οι οποίες οδηγούνται στη σύλληψη μεταναστών και προσφύγων, που εισέρχονται στη χώρα μας χωρίς ταξιδιωτικά έγγραφα και τοποθετούνται στα κατάλληλα κέντρα. Στη Μυτιλήνη της Λέσβου υπάρχουν κέντρα για το συγκεκριμένο σκοπό. Πρόκειται για το Κέντρο Πρώτης Υποδοχής, το οποίο ξεκίνησε να λειτουργεί στης 25/11/2013 και το Κέντρο Κράτησης στη Μόρια, το οποίο ξεκίνησε να λειτουργεί στο τέλος του 2014. Κυρίως μεταφέρονται Σύριοι, Αφγανοί, Σομαλοί, και άλλοι. Πρόκειται για ανθρώπους οι οποίοι είτε είναι πρόσφυγες πολέμου, είτε ζουν στη φτώχεια και στην εξαθλίωση και έρχονται για ένα καλύτερο μέλλον. Ο προορισμός τους δεν είναι η Μυτιλήνη, αλλά πρόκειται για τη γέφυρα που θα τους οδηγήσει στον τελικό τους προορισμό.

Η μεταφορά των μεταναστών και των προσφύγων στα κέντρα ακολουθεί μια συγκεκριμένη διαδικασία. Οι Λιμενικές αρχές συλλαμβάνουν τους μετανάστες και τους πρόσφυγες είτε στη θάλασσα, είτε στις ακτές. Και στις δυο περιπτώσεις, τη στιγμή που βρίσκονται στη στεριά, γίνεται μια πρώτη καταμέτρηση, όπου εκτός

από τον αριθμό των ατόμων, καταγράφονται τα ονόματα, οι ηλικίες και το φύλο. Στη συνέχεια τους μεταφέρουν στο κέντρο κράτησης στη Μόρια.

Στο κέντρο της Μόριας πραγματοποιείται λεπτομερέστερη καταμέτρηση, παίρνονται δακτυλικά αποτυπώματα, καταγράφεται η ίριδα του ματιού, παίρνεται συνέντευξη από τον καθένα ξεχωριστά και γίνονται κάποιες υποτυπώδης ιατρικές εξετάσεις. Η συνέντευξη έχει σκοπό να μάθουν περισσότερες λεπτομέρειες για το λόγο και το σκοπό της μετανάστευσης. Όλα τα παραπάνω γίνονται με συνδρομή από ένα μηχανισμό της Ευρωπαϊκής Ένωσης, τη FRONTEX.[3] Επίσης, όλα τα στοιχεία που συλλέγονται περνάνε σε μια κεντρική βάση, στην οποία έχουν πρόσβαση τα κράτη – μέλη. Πρόκειται για μια ταυτοποίηση, πού τους συνοδεύει όπου και αν βρίσκονται.

Στο κέντρο υποδοχής τα άτομα παραμένουν για 25 ημέρες και απαιτείται σε 30 ημέρες να εγκαταλείψουν τη χώρα. Ενώ στο κέντρο κράτησης παραμένουν μέχρι και 18 μήνες, αλλά και περισσότερο. Δικαιούνται να κάνουν αίτηση ασύλου, αλλά αυτό συνεπάγεται τη διαμονή τους για αρκετούς μήνες.

Η αρχιτεκτονική κατασκευή του κέντρου κράτησης είναι η παρακάτω:

Πρόκειται για ένα χώρο όπου υπάρχουν ειδικές σκηνές η μια δίπλα στην άλλη και μέσα σε αυτές υπάρχουν μόνο κρεβάτια ή στρώματα. Επίσης, υπάρχει ένας μικρός προαύλιος χώρος. Κατά μήκος όλου του χώρου υπάρχουν σύρματα που περικυκλώνουν το χώρο, καθώς και συρματοπλέγματα ύψους 2,5 μέτρα. Υπάρχουν πύργοι φρουράς μέσα στο χώρο, με ένοπλους φύλακες, οι οποίοι κάνουν βάρδιες 24 ώρες. Οι φρουροί είναι είτε αστυνομικοί, είτε υπάλληλοι εταιρίας security. Επιπλέον υπάρχουν κάμερες γύρω γύρω, μέσα στο χώρο.

Κάθε μέρα πραγματοποιείται καταμέτρηση των ατόμων μια ή δυο φορές το 24ωρο. Δεν υπάρχει συγκεκριμένη ώρα για την καταμέτρηση, γίνεται οποιαδήποτε ώρα, ακόμα και τις βραδινές

3 Η FRONTEX βοηθάει στον έλεγχο των συνόρων με περιπολίες και παροχή τεχνικού εξοπλισμού και ταυτοποιεί τις ταυτότητες των μεταναστών (Ευρωπαϊκή Ένωση - Frontex).

ώρες ύπνου. Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα να γίνονται κάποιες φορές ατυχήματα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η περίπτωση ενός ατόμου όπου έπεσε από το κρεβάτι και χτύπησε. Το γεγονός συνέβη επειδή οι φρουροί εισβάλλουν χωρίς προειδοποίηση και κάπως απότομα.

Μέσα στον περίκλειστο χώρο, όπου βρίσκονται οι σκηνές, δεν υπάρχουν χώροι για δραστηριότητες, παρά μόνο για μια βόλτα σε έναν στενό διάδρομο. Σε κάθε σκηνή, λόγω στενότητας χώρου και αύξησης ροής των μεταναστών, τα άτομα είναι υπερπλήρης. Στις σκηνές μένουν χωριστά οι άνδρες από τις γυναίκες, εκτός αν πρόκειται για οικογένειες που μένουν όλοι μαζί. Επίσης, υπάρχουν πολλά ανήλικα, ασυνόδευτα.

Στο κέντρο κράτησης πρόσφατα τοποθετήθηκε πράσινο δίχτυ και με αυτόν τον τρόπο δεν μπορεί κάποιος να δει μέσα, αλλά ούτε οι διαμένοντες να δουν έξω. Συνεπώς, δεν υπάρχει επαφή ανάμεσα στον έξω και στον μέσα κόσμο. Επίσης, δεν επιτρέπεται η πρόσβαση, τις περισσότερες φορές ούτε σε φορείς εθελοντισμού. Επιτρέπεται μόνο η συνοδεία από άτομα που ανήκουν σε συγκεκριμένες ΜΚΟ.

Η διαδικασία που περιγράφτηκε παραπάνω με τη μετάβαση των μεταναστών στο κέντρο κράτησης, τον έλεγχο, την καταγραφή, όπου υπάρχουν τα συστήματα ασφαλείας, πραγματοποιείται για την ασφάλεια των ντόπιων πολιτών, την τήρηση της τάξης, αλλά και την αποτροπή δραπέτευσης από το κέντρο.

Είναι δυνατόν να παρομοιάσουμε το κέντρο κράτησης μεταναστών με ένα σωφρονιστικό κατάστημα, όπου ισχύει το Πανοπτικό μοντέλο, με τη διαφορά ότι εδώ δεν υπάρχει ένας μεγάλος πύργος στο κέντρο, αλλά πολλές κάμερες που ελέγχουν τον εξωτερικό χώρο. Επίσης, δεν υπάρχει ορατότητα μέσα στις σκηνές, όπως υπήρχε στα κελιά, αλλά αυτό εξισορροπείται με την αιφνιδιαστική επιθεώρηση που πραγματοποιείται μέσα στις σκηνές. Ένα ακόμα στοιχείο διαφοροποίησης είναι ότι οι φρουροί του εξωτερικού χώρου είναι ορατοί, κάτι που δε συνέβαινε στις φυλακές.

Και σε αυτήν την περίπτωση οι μετανάστες δεν γνωρίζουν αν παρακολουθούνται από όλες τις κάμερες και ποιες ώρες παρακολουθούνται. Ούτε γνωρίζουν ποιοι τους παρακολουθούν.

Αυτό που γίνεται σαφές σε εκείνους είναι η ορατότητά τους όταν βρίσκονται στον προαύλιο χώρο από τους μόνιμους φρουρούς και από τις κάμερες. Στα κέντρα κράτησης υπάρχει καθημερινή καταγραφή, παρακολούθηση, αναφορές για προβλήματα ή ανάγκες των ανθρώπων και αναμφισβήτητα υπάρχει εγκλεισμός.

Παρατηρείται ότι θα μπορούσαμε να παρομοιάσουμε τον έλεγχο που υπάρχει στο κέντρο κράτησης μεταναστών με τον Πανοπτισμό σε μια πιο σύγχρονη μορφή. Υπάρχει εγκλεισμός και μια συνεχόμενη παρακολούθηση, αφού υπάρχουν φρουροί επί 24ώρου βάσης και κάμερες σε όλο τον εξωτερικό χώρο. Οι κάμερες λειτουργούν σαν τον πύργο στο Πανοπτικό σύστημα, αφού κανένας από τους έγκλειστους δεν γνωρίζει αν υπάρχουν φρουροί ή επιτηρητές στις κάμερες, αλλά και ποιες ώρες ή πόσες ώρες ελέγχονται οι κάμερες. Η διαφορά με τον Πανοπτισμό έγκειται στο γεγονός ότι η ορατότητα φτάνει μέχρι την «πόρτα» της σκηνής και δεν την διαπερνά. Αυτό είναι το σημείο το οποίο μας κάνει να μιλάμε για μια σύγχρονη μορφή Πανοπτισμού.

Όλος αυτός ο έλεγχος στηρίζεται στην ανάγκη να αποτρέπεται οποιοσδήποτε κίνδυνος που θα καθιστούσε ικανή μια απόδραση, δυσάρεστα επεισόδια μεταξύ των ανθρώπων ή οποιοδήποτε άλλο αρνητικό περιστατικό. Γίνεται λόγος για μια τάξη και σε αυτήν την περίπτωση, η οποία τελείται από τον συνεχόμενο έλεγχο. Μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι υπάρχει ένα σύστημα εξουσίας, όπου με το σχεδιασμό του χώρου, τις πύλες φρουρών και τις κάμερες διασφαλίζεται η μόνιμη και συνεχή παρακολούθηση. Όλοι ελέγχονται από κάποιον ανώτερο. Οι «κρατούμενοι» από τους φρουρούς, οι φρουροί από τους ανώτερους των αρχών και οι ανώτεροι από υψηλότερα κλιμάκια. Αυτό γίνεται για να διασφαλίζεται η σωστή λειτουργία του κέντρου.

Οι έγκλειστοι κατανοούν ότι υπόκεινται σε συνεχή παρακολούθηση. Γνωρίζουν ότι όσο βρίσκονται στον προαύλιο χώρο είναι ορατοί συνεχόμενα και το αποδέχονται, γιατί δεν μπορούν να κάνουν διαφορετικά και δέχονται τελικά την κατάσταση που επικρατεί. Καθίσταται δυνατόν να υποστηρίξουμε ότι είναι πιθανόν τα άτομα να πραγματοποιούν μια εσωτερίκευση του ελέγχου, καθώς δεν μπορούν να τον ξεχάσουν, έχοντας μπροστά τους μονίμως τις

κάμερες και τους ένοπλους φρουρούς.

Τα συρματοπλέγματα δίνουν την εντύπωση ότι πρόκειται για εγκληματίες, όπου πρέπει να φροντίσουν με όλα τα μέσα που διαθέτουν να μην δραπετεύσουν. Όμως το βασικό ερώτημα που τίθεται είναι αν θέλουν τελικά να δραπετεύσουν.

Η τοποθέτηση του πράσινου διχτιού μας οδηγεί στο να σκεφτούμε έντονα τον δυαδικό χαρακτηρισμό, που ποτέ δεν έπαψε να ισχύει. Είναι σαν τους «πανωλόβλητους», στους οποίους επιβάλλεται ο πειθαρχικός έλεγχος. Ένας έλεγχος και μια απομόνωση, ένας αποκλεισμός, γιατί είναι οι «διαφορετικοί άλλοι» και ζουν έξω από το κανονικό και μακριά του. Για παράδειγμα, δεν έχουν επαφή με τον ντόπιο πληθυσμό, τα παιδιά δεν πηγαίνουν στο σχολείο, κανένας δεν επιτρέπεται να βγει από εκεί μέσα για να πάει μια βόλτα στην πόλη. Όλα αυτά όμως επιτρέπουν τον στιγματισμό των μεταναστών, χωρίς να σκεφτούμε τι τους οδήγησε στη χώρα μας, τι τους οδήγησε σε ένα κέντρο κράτησης. Πρόκειται για ανθρώπους που βιώνουν την μοναξιά, όχι γιατί ο καθένας βρίσκεται μόνος του μέσα σε ένα κελί, αλλά γιατί το μόνο που τους έχει απομείνει είναι μια συνομιλία μέσα εκεί.

Βέβαια, σε αυτό το σημείο πρέπει να σημειώσουμε ότι εν έτη 2016 θα μπουν σε εφαρμογή νέα προγράμματα, όπως π.χ. εγγραφή των παιδιών σε σχολεία (ήδη έχει ξεκινήσει και εφαρμόζεται).

Καταλήγοντας, το συγκεκριμένο σύστημα παρακολούθησης και επιτήρησης κάνει τους μετανάστες να αντιλαμβάνονται ότι βρίσκονται σε μια μόνιμη κατάσταση ορατότητας, ειδικά όταν βρίσκονται στον προαύλιο χώρο, αλλά και όταν είναι μέσα στις σκηνές, λόγω της επιθεώρησης, με σκοπό η εξουσία να λειτουργεί σχεδόν αυτόματα. Αυτό σημαίνει ότι η επιτήρηση έχει πάντα τα ίδια αποτελέσματα, είτε παρακολουθούνται από τις κάμερες, είτε όχι (ασυνεχής επιτήρηση). Βέβαια, η διαφορά με το Πανοπτικό μοντέλο είναι ότι στη Μόρια υπάρχει ένας ορατός έλεγχος από τους φρουρούς.

Παρόλα αυτά βλέπουμε και εδώ έναν αρχιτεκτονικό μηχανισμό, όπου υποστηρίζεται μια σχέση εξουσίας, αφού οι μετανάστες βρίσκονται σε ένα πεδίο ορατότητας, τον γνωρίζουν και αποδέχονται τους εξαναγκασμούς που είναι απόρροια της εξουσίας. Όπως

προαναφέρθηκε, μέσα από την εσωτερίκευση, εγγράφεται μέσα τους η σχέση της εξουσίας. Δεν λείπει και από εδώ ο χαρακτηρισμός, η ταξινόμηση και η διευθέτηση του χώρου, όπου ξεκινάνε από τη σύλληψη των μεταναστών, με αποτέλεσμα να γίνεται λόγος για ένα «εργαστήριο εξουσίας», κάνοντάς μας να αναζητούμε τους λόγους.

Η μεγαλύτερη διαφορά ανάμεσα στις φυλακές και στο κέντρο κράτησης έγκειται στο ποιους πολίτες φυλακίζουν, αλλά και στον τελικό σκοπό τους. Πιο συγκεκριμένα, όσον αφορά τις φυλακές, φυλακίζει κυρίως μέλη της κοινωνίας, με σκοπό να τους σωφρονίσουν και να επιστρέψουν στην κοινωνία. Όσον αφορά τα κέντρα κράτησης, φυλακίζουν ξένους ανθρώπους, τους οποίους δεν έχουν σκοπό να τους σωφρονίσουν, αλλά ούτε και να τους εντάξουν στην κοινωνία. Με λίγα λόγια, πρόκειται για ένα νέο μοντέλο κράτησης, για μη πολίτες, οι οποίοι δεν έχουν κάνει κάτι κακό στην κοινωνία και το μόνο "έγκλημά" τους είναι ότι πέρασαν τα σύνορα χωρίς να έχουν τα απαραίτητα έγγραφα.

Είναι σαφές ότι η είσοδος σε μια νέα χώρα χωρίς χαρτιά έχει ποινικοποιηθεί, σε μορφή κακουργήματος και οι μετανάστες μεταφέρονται σε κέντρα κράτησης για να τιμωρηθούν. Μια τιμωρία όπου οι ιθύνοντες θεωρούν ότι τους αξίζει, γιατί αποτελούν κίνδυνο για τους ντόπιους πολίτες, για τη χώρα σαν σύνολο. Έτσι, με το να κρατούνται στα κέντρα κράτησης και μάλιστα για αόριστο χρόνο, διασφαλίζεται η ασφάλεια των πολιτών. Πρόκειται για μια στάση και για έναν διοικητικό μηχανισμό του κράτους, που έρχεται σε αντίθεση με τους ντόπιους πολίτες, που τους βλέπουμε να οργανώνονται και να προσφέρουν κάθε είδος βοήθειας, φτιάχνοντας φιλανθρωπικές ομάδες, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι υπάρχει μια μερίδα ανθρώπων που συμφωνεί με τα κέντρα κράτησης.

Καταλήγοντας, οι άνθρωποι που εγκλωβίζονται στα κέντρα κράτησης είναι σα να βρίσκονται σε καραντίνα, όπου τους έχει αποδοθεί μια συγκεκριμένη ταυτότητα.

Συμπεράσματα

Είναι σκόπιμο να καταστεί φανερό πως το Πανοπτικό μοντέλο έχει μια διαχρονικότητα. Εφαρμόζεται ήδη από τον 17ο αιώνα μέχρι και σήμερα, Αυτό που αλλάζει είναι ο χώρος, ο τρόπος εφαρμογής του

μοντέλου, αλλά και τα αποτελέσματα που επέρχονται. Ξεκινάει από μια κοινωνία όπου οι αρχές ουσιαστικά, την "τεμαχίζουν" και την ελέγχουν για να προστατέψουν τους κατοίκους από μια φρικτή αρρώστια (πανούκλα). Συνεχόμενος, ορατός έλεγχος και οδηγίες, οι οποίες δε γίνεται να παρακαμφτούν, διότι θα επέλθει ο θάνατος. Περνάμε, στη συνέχεια, σε συγκεκριμένα κτήρια με μια αρχιτεκτονική, όπου θα ελέγχονται τα άτομα, για διάφορους λόγους, όπως η συμμόρφωση, ο σωφρονισμός, η διαπαιδαγώγηση, κ.α. Και φτάνουμε σε ειδικά κέντρα κράτησης, όπου εγκλωβίζουν τους παρείσακτους, τους διαφορετικούς "άλλους", ώστε να προστατευθεί η κοινωνία. Η συγκεκριμένη διαδρομή απαντά στο ερευνητικό ερώτημα "πως εφαρμόζεται το Πανοπτικό μοντέλο διαχρονικά".

Μέσα από την ανάλυση του κέντρου κράτησης στη Μόρια, καταγράφεται ο εκτοπισμός αδύναμων ανθρώπων μακριά και έξω από το κοινωνικό σύνολο, εξασφαλίζοντας την ικανοποίηση βασικών αναγκών (τροφή, στέγη, ρουχισμό). αλλά και έναν μόνιμο στιγματισμό. Έναν στιγματισμό που θα τους ακολουθεί για πάντα και θα είναι δακτυλοδεικτούμενοι και μια μεγάλη μερίδα πολιτών θα τους θεωρεί υπεύθυνους για μεταδιδόμενες αρρώστιες, για την αύξηση της ανεργίας, για την αύξηση της εγκληματικότητας, με αποτέλεσμα η μεταφορά τους σε ένα κέντρο κράτησης να φαντάζει η καλύτερη κατάληξη. Βαπτίζονται εγκληματίες, διότι διέπραξαν το αδίκημα να περάσουν τα σύνορα, χωρίς τα κατάλληλα έγγραφα. Ζουν στο περιθώριο και στη μοναξιά τους, χωρίς να γνωρίζουν το μέλλον τους. Η συγκεκριμένη καταγραφή απαντά στο ερευνητικό ερώτημα "τι ισχύει στο κέντρο κράτησης μεταναστών".

Όποια μορφή του μοντέλου αναλύσουμε θα παρατηρηθεί η εμμονή στον απόλυτο έλεγχο, μέσα από σχέσεις εξουσίας. Γίνεται λόγος για ένα συνεχόμενο, ορατό έλεγχο, αλλά κάθε φορά για διαφορετικό λόγο. Στην περίπτωση της πανούκλας και της λέπρας έχουμε την προστασία των υγιών ανθρώπων με τη διασφάλιση της μη μετάδοσης της ασθένειας. Στο κέντρο κράτησης έχουμε την προστασία των πολιτών από τους μη πολίτες. Ενώ στο απόλυτο Πανοπτικό μοντέλο έχουμε τον έλεγχο των άρρωστων, το σωφρονισμό των φυλακισμένων, την μόρφωση των παιδιών, τον έλεγχο των εργαζομένων. Όλες οι μορφές έχουν σκοπό την εξασφάλιση του

κοινού καλού. Οι συγκεκριμένες ομοιότητες και διαφορές απαντάνε στο ερευνητικό ερώτημα "ποιες οι ομοιότητες και ποιες οι διαφορές με το Πανοπτικό μοντέλο".

Οι σχέσεις που δημιουργούνται μέσα από αυτό το σύστημα είναι εξουσιαστικές και πρόκειται για μια ιεράρχηση της εξουσίας. Είναι δεδομένο ότι όλα και όλοι ελέγχονται, ώστε να εξασφαλιστεί η σωστή λειτουργία του μηχανισμού. Όποιος δεν κάνει καλά τη δουλειά του γίνεται αντιληπτός, μέσα από τα αποτελέσματα τα οποία είναι εμφανή. Η ειδοποιός διαφορά του ελέγχου είναι η θέση της εξουσίας. Υπάρχουν τα άτομα που καταλαμβάνουν ανώτερη θέση με μεγαλύτερη εξουσία και άτομα που καταλαμβάνουν κατώτερη θέση με μικρότερη εξουσία. Αυτές οι εξουσιαστικές σχέσεις δε θα μπορούσαν να αφήσουν ανεπηρέαστους τους εγκλωβισμένους. Μέσα από την εσωτερίκευση εγγράφεται μέσα τους η σχέση της εξουσίας, την οποία θεωρούν δεδομένη, την αποδέχονται μη μπορώντας να κάνουν κάτι διαφορετικό και υπόκεινται σε όλους τους εξαναγκασμούς. Δεν μπορούν να ξεχάσουν τον έλεγχο, αφού καθημερινά, μπροστά στα μάτια τους, θα υπάρχει κάτι που θα τους το θυμίζει (επιβλητικός πύργος, κάμερες, φύλακες, κα). Οι συγκεκριμένες σχέσεις απαντούν στο ερευνητικό ερώτημα "ποιες σχέσεις δημιουργούνται και πως συμβάλλει η εσωτερίκευση στο συγκεκριμένο σύστημα".

Καταλήγοντας, η μεγάλη διαφορά στα μοντέλα της εξουσίας και της πειθαρχίας εντοπίζεται στον τρόπο και τον χώρο δράσης τους. Πιο συγκεκριμένα, υπάρχει η πειθαρχία που ασκείται σε ένα συγκεκριμένο ίδρυμα, κάθε τύπου, όπου εγκλωβίζει τα άτομα σε απομακρυσμένες περιοχές και έχει τα άτομα απομονωμένα, με την υπόσχεση να προστατέψει τους υπόλοιπους (Foucault 1975: 238). Από την άλλη υπάρχει η πειθαρχία που ασκείται σε ολόκληρη την κοινωνία και πρόκειται για μια "γενικευμένη επιτήρηση" (Foucault 1975: 238). με την υπόσχεση του κοινού καλού, που δεν βρίσκεται κανένας στο περιθώριο.

Μέσα από την ανάλυση ξεπηδά το ερώτημα "μήπως οι σχέσεις που δημιουργεί το Πανοπτικό μοντέλο είναι πλασματικές"; Θα μπορούσε να ισχύει κάτι τέτοια, έχοντας στο πίσω μέρος του μυαλού μας τη σκέψη της μη συνεχόμενης παρακολούθησης. Τη

σκέψη πως ο εγκλωβισμένος δεν είναι αυτό που θέλουν οι ιθύνοντες να είναι, δηλαδή ένας εγκληματίας, ένας μη κανονικός, που πρέπει να αλλάξει.

Πέρα από τις πλασματικές σχέσεις έρχεται να προστεθεί και η αποπλάνηση του μοντέλου, όπου σύμφωνα με τον Bauman, το Πανοπτικό μοντέλο, που έχει σκοπό να εξασφαλίζει την κοινωνική τάξη, έχει πια ξεπεραστεί, γιατί έχει αλλάξει η κοινωνία μας (Boyne 2000: 286). Η συγκεκριμένη άποψη εκφράζει την ιστορικότητα και την κοινωνική πραγματικότητα, η οποία καθώς αλλάζει και μεταμορφώνεται, αλλάζουν και τα δεδομένα. Σήμερα ζούμε σε μια ελεύθερη και καταναλωτική κοινωνία, με άλλες αρχές και με άλλες αξίες, με αποτέλεσμα τους περισσότερους, να μην τους εκφράζει ο απόλυτος έλεγχος.

Αυτό όμως δε σημαίνει ότι δεν υπάρχουν τέτοιοι μηχανισμοί (π.χ. κέντρα κράτησης). ούτε ότι θα εξαλείφουν εντελώς στο μέλλον. Απλά θα υπόκεινται σε τέτοιους εξαναγκασμούς ευάλωτοι άνθρωποι, ευάλωτες ομάδες, εγκληματίες, ουσιαστικά κατώτερες ομάδες. Το μείζον θέμα όμως είναι ποιος θα καθορίζει ποιοι και γιατί θα είναι αιχμάλωτοι ενός τέτοιου καθεστώτος; Επίσης, το μοντέλο του Πανοπτισμού είναι η ιδανική λύση για να αποτρέψουμε αρνητικές καταστάσεις ή να "συμμορφώσουμε" ανθρώπους; Ακόμα, ένα είδους Πανοπτικού μοντέλου θα εξασφαλίζει την ευταξία της κοινωνίας; Τέλος, ποιοι θα είναι οι επόπτες, εκείνοι οι οποίοι ελέγχουν; Θα είναι το κράτος γενικά, θα είναι το κράτος πρόνοιας ή θα είναι ιδιωτικές επιχειρήσεις;

Αποτελεί γεγονός ότι ο έλεγχος μέσα από ένα Πανοπτικό μοντέλο πείθει τους ανθρώπους και τους κάνει να αισθάνονται ασφαλείς από κάθε είδους επικίνδυνους ανθρώπους. Αυτό συμβαίνει, γιατί καθώς εγκλωβίζεται το επικίνδυνο άτομο για να το σωφρονίσουν ή απλά να το περιορίσουν, θεωρείται ότι το ατομικό καλό υποτάσσεται στο κοινωνικό καλό. Το αξιοσημείωτο είναι ότι ο Πανοπτισμός έχασε τη προέλευση, όπου ο καθένας θα μπορούσε να γίνει θεατής και τώρα όλα συγκαλύπτονται πίσω από ένα μαύρο πέπλο και ο καθένας που αποτελεί μέρος του συστήματος διακατέχεται από μια σιωπή. Μια σιωπή που τους την επιβάλλουν και την τηρούν, ώστε να μην υποπέσουν σε οποιαδήποτε κύρωση από τους ανώτερους. Αυτό και

μόνο πρέπει να μας βάλει σε υποψίες για το σκοπό που έχουν μοντέλα τύπου Πανόπτικον.

Ο Πανοπτισμός χρησιμοποιείται, ώστε να δοθεί ένα σαφές μήνυμα σε μετανάστες που δεν έχουν περάσει ακόμα τα σύνορα να μην το επιχειρήσουν. Δίνεται το μήνυμα για το τι τους περιμένει που δεν είναι άλλο, από το να τους φυλακίσουν και φυσικά όχι με σκοπό να τους εντάξουν στην κοινωνία. Με λίγα λόγια, πρόκειται για ένα νέο μοντέλο κράτησης, για μη πολίτες, οι οποίοι δεν έχουν κάνει κάτι κακό στην κοινωνία και το μόνο "έγκλημά" τους είναι ότι πέρασαν τα σύνορα χωρίς να έχουν τα απαραίτητα έγγραφα. Μια τιμωρία όπου οι ιθύνοντες θεωρούν ότι τους αξίζει, γιατί αποτελούν κίνδυνο για τους ντόπιους πολίτες, για τη χώρα σαν σύνολο. Έτσι, με το να κρατούνται στα κέντρα κράτησης και μάλιστα για αόριστο χρόνο, διασφαλίζεται η ασφάλεια των πολιτών...

Πάντα θα υπάρχει μια μερίδα ανθρώπων που θα είναι υπέρ του Πανοπτικού μοντέλου και θα νιώθουν ασφαλείς και μια μερίδα ανθρώπων που θα είναι κατά και δεν θα τους εκφράζει κάτι τέτοιο.

Σήμερα πρέπει να στραφούμε προς άλλες πολιτικές, όσον αφορά το μεταναστευτικό ζήτημα, όπου θα διακρίνονται από ισότητα, δημοκρατία και ελευθερία. Η κατάσταση εξαίρεσης, δηλαδή τα κέντρα κράτησης, ενώ αρχικά αποτελούσε ένα προσωρινό μέτρο, ώστε να αντιμετωπιστεί ένα έκτακτο συμβάν (μεταναστευτικό ζήτημα). έγινε κανονική μορφή, μια κανονική τεχνική διακυβέρνησης. Η κατάσταση εξαίρεσης αποτελεί πλέον μια κανονικότητα σε ολόκληρο τον κόσμο.

Η σημασία έγκειται στο γεγονός ότι όταν υπάρχει κατάσταση εξαίρεσης έχουν ήδη συμβεί καταστροφές, αναταραχές και διάφορα προβλήματα ίσως σκόπιμα, γιατί αυτή είναι η πολιτική. Ίσως οι εξουσίες, οι κυβερνήσεις αφήνουν να συμβούν καταστροφές, αναταραχές, με αποτέλεσμα να παρεμβαίνουν την κατάλληλη στιγμή και να οδηγήσουν τα πράγματα προς την κατεύθυνση που ωφελεί, κατά εκείνους, με την δικαιολογία της ασφάλειας μας. Η εξουσία επιλέγει ποιον νόμο και ποια μέτρα θα εφαρμόσει στο όνομα της έκτακτης ανάγκης.

Που είναι το Κράτος δικαίου; Η καρδιά του προβλήματος δεν είναι ότι υπάρχουν άνθρωποι χωρίς χαρτιά, είναι πολύ βαθύτερο.

Αυτό που έχει σημασία είναι να δούμε κατάματα το πρόβλημα και να το ξεριζώσουμε. Όμως, μείζον θέμα αποτελεί η αναγκαία αλλαγή μορφής του κέντρου κράτησης στη Μόρια. Πρέπει να σταματήσει αυτό το κέντρο να έχει τιμωρητικό χαρακτήρα, πρέπει να βελτιωθούν οι συνθήκες διαβίωσης, οι συνθήκες υγιεινής, η διατροφή, οι συμπεριφορά των ατόμων που εργάζονται στο κέντρο απέναντι στους μετανάστες και αποτελεί έκτακτη ανάγκη να βγουν από εκεί μέσα όλα τα ασυνόδευτα ανήλικα και να μεταφερθούν σε ανοιχτές δομές φιλοξενίας.

Σήμερα λέμε «όχι στα κλειστά κέντρα κράτησης, τύπου φυλακή». Λέμε «ναι στα ανοιχτά κέντρα φιλοξενίας».

Βιβλιογραφία

Foucault, M. (1975). Επιτήρηση και Τιμωρία - Η Γέννηση της Φυλακής. Πλέθρον, Αθήνα.

Foucault, M. (1994). Το Μάτι της Εξουσίας. Βάνιας, Αθήνα.

Boyne, R. (2000). Post – Panopticism. Routledge, London.

Dobson, J., Fisher, P., (2007). The Panopticon's Changing Geography. American Geographical Society.

Διαδίκτυο

Ευρωπαϊκή Ένωση (2014) Ευρωπαϊκός οργανισμός για τη διαχείριση της επιχειρησιακής συνεργασίας στα εξωτερικά (Frontex). Διαβάστηκε στις 10/12/2014 στο http://europa.eu/abouteu/agencies/regulatory_agencies_bodies/policy_agencies/frontex/index_el.htm.

Ζαχαρούλα Τσιριγώτη

Ο ρόλος της Ελληνικής Αστυνομίας στη διαχείριση των προσφυγικών και μεταναστευτικών ροών

Το 2015 ήταν ένας χρόνος δύσκολος, κατά τη διάρκεια του οποίου κληθήκαμε μόνοι μας, χωρίς βοήθεια, μέσα στη δύνη της οικονομικής κρίσης και των capital controls, να αντιμετωπίσουμε το πρωτόγνωρο φαινόμενο της εκρηκτικής εισροής μεγάλου αριθμού προσφύγων και μεταναστών. Ενδεικτικά, το 2015 υπήρξε μία θεαματική ποσοστιαία αύξηση της τάξης των 997,82% σε σχέση με τον προηγούμενο χρόνο. Κάνοντας μία αναδρομή στα παρελθόντα έτη, η Ελλάδα είχε να αντιμετωπίσει μόνο μεταναστευτικές ροές τόσο από τα χερσαία όσο και τα θαλάσσια σύνορά της. Διαχειρίσιμα νούμερα της τάξης των 300 ατόμων ημερησίως στον Έβρο και ανάλογα νούμερα και μικρότερα στα θαλάσσια σύνορα, ωστόσο τα νούμερα αυτά αφορούν μόνο στους οικονομικούς μετανάστες και σε ροές διαχειρίσιμες.

Από τον Ιανουάριο έως τον Απρίλιο του 2015 υπήρξε μία σταδιακή αύξηση στις μεταναστευτικές ροές, που όμως δεν αποτελούνταν μόνο από οικονομικούς μετανάστες αλλά στην πλειονότητά τους από ανθρώπους που προέρχονται από εμπόλεμες

ζώνες - πρόσφυγες. Η πρώτη αντίδραση της Ελληνικής Αστυνομίας ήταν η ενημέρωση της Ευρωπαϊκής Ένωσης με οποιονδήποτε τρόπο και σε οποιοδήποτε επίπεδο, αλλά και η υποβολή αιτημάτων για υποστήριξη από την FRONTEX. Η Ελληνική Αστυνομία κλήθηκε να αντιμετωπίσει την έντονη μεταναστευτική πίεση στα νησιά του Ανατολικού Αιγαίου με έλλειψη ανθρώπινου δυναμικού, μη ύπαρξη κατάλληλων υποδομών υποδοχής και κράτησης και με ελάχιστα τεχνικά μέσα. Οι διαδικασίες βάσει της Εθνικής και Ευρωπαϊκής Νομοθεσίας που η Ελληνική Αστυνομία έπρεπε να εφαρμόσει ήταν πολύπλοκες και χρονοβόρες. Δεδομένων λοιπών των μεταναστευτικών ροών και της εκρηκτικής αύξησης του αριθμού των εισερχομένων, δόθηκε η δυνατότητα στην Ελληνική Αστυνομία, με τροποποίηση της Εθνικής Νομοθεσίας το Μάιο του 2015, να περιοριστεί κατά κάποιο τρόπο το γραφειοκρατικό – διοικητικό κομμάτι και να χρησιμοποιηθεί μία διαδικασία πιο ευέλικτη στους πρόσφυγες. Παρόλα αυτά η θεαματική αύξηση των ροών έκανε την όλη διαχείριση ακόμη δυσκολότερη. Οι εισερχόμενοι σε καθημερινή βάση από 1.500 και 2.000 άτομα, έφτασαν να γίνουν 5.000, 7.000, ακόμα και 10.000 άτομα την ημέρα. Εν μέσω καλοκαιρινής τουριστικής περιόδου, τα νησιά του Βορείου και Νοτίου Αιγαίου, των οποίων η οικονομία στηρίζεται στον τουρισμό, κλήθηκαν να αντιμετωπίσουν την κατάσταση αυτή.

Το Λιμενικό Σώμα και η Ελληνική Αστυνομία, ως Υπηρεσίες της πρώτης γραμμής, με έλλειψη ανθρώπινου δυναμικού, επαρκών τεχνικών μέσων και υποδομών, έπρεπε να διαχειριστούν την κρίση αυτή, δηλαδή να καταγράψουν, να ταυτοποιήσουν, να λάβουν δακτυλικά αποτυπώματα και να ολοκληρώσουν όλες τις διοικητικές διαδικασίες, καταβάλλοντας κάθε δυνατή προσπάθεια για να ολοκληρώσουν το έργο τους, ει δυνατόν αυθημερόν, ωστόσο ήταν πραγματικά αδύνατον να μπορέσουν να διαχειριστούν τόσο μεγάλα νούμερα προσφύγων και μεταναστών σε καθημερινή βάση. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να παραμένουν στα νησιά αταυτοποίητοι χιλιάδες μετανάστες και πρόσφυγες.

Τον Αύγουστο του 2015, στην κορύφωση της τουριστικής περιόδου, ακόμα και χωρίς διαθεσιμότητα στα πλοία της γραμμής, η Ελληνική Αστυνομία αντιμετώπισε την πρώτη κρίση στην Κω, όπου

υπήρχε ένας αριθμός της τάξης των 7.000 ατόμων, εγκλωβισμένων σε ένα μικρό νησί, χωρίς τις κατάλληλες υποδομές. Η Ελληνική Αστυνομία, αναζητώντας τρόπους απεγκλωβισμού του μεγάλου αριθμού των ατόμων αυτών, το πρώτο πράγμα που έκανε ήταν να ζητήσει την υποστήριξη της Τοπικής Αυτοδιοίκησης, τη στήριξη της τοπικής κοινωνίας και των Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων και βέβαια της Ύπατης Αρμοστείας. Για πρώτη φορά, με την κατάλληλη υποστήριξη όλων των παραγόντων, με συντονισμό και οργάνωση όλων των εμπλεκόμενων φορέων, μέσα σε ελάχιστο χρονικό διάστημα επιτεύχθηκε ο στόχος.

Ανάλογη προσπάθεια καταβλήθηκε και στη δεύτερη κρίση που έπρεπε να αντιμετωπιστεί στη Λέσβο, στις αρχές του Σεπτέμβρη, όπου εκεί είχαν εγκλωβιστεί περί τους 25.000 πρόσφυγες. Και στις δύο περιπτώσεις η Ελληνική Αστυνομία και το Λιμενικό Σώμα συνεργάστηκαν από κοινού και είχαν την αμέριστη υποστήριξη της Τοπικής Αυτοδιοίκησης, της Ύπατης Αρμοστείας, των Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων και των κατοίκων των νησιών. Αξίζει να σημειωθεί η αυτοπρόσωπη παρουσία στα γήπεδα που είχαν διατεθεί για την ολοκλήρωση του έργου, των Δημάρχων Μυτιλήνης και Κω αντίστοιχα, των Περιφερειαρχών Βορείου και Νοτίου Αιγαίου, όπου έδωσαν τον ανάλογο αγώνα, ενσκήψανε στο πρόβλημα και υποστήριξαν όλες τις προτάσεις από πλευράς Ελληνικής Αστυνομίας για τη λύση που θα έπρεπε να δοθεί. Αξιοσημείωτη είναι επίσης και η συμπαράσταση των κατοίκων των νησιών τόσο στο προσωπικό της Ελληνικής Αστυνομίας, όσο και πολύ περισσότερο στους πρόσφυγες, έτσι ώστε να απαλύνουν τη δυστυχία και τον πόνο τους.

Αξίζει να σημειωθεί ότι στα παράλια της Τουρκίας υπάρχουν γύρω στα 2,5 εκατομμύρια πρόσφυγες και μετανάστες, που σαφώς περιμένουν να έρθουν στην Ευρώπη. Πέραν των προσφύγων και των μεταναστών με προσφυγικό προφίλ, υπάρχουν και οι οικονομικοί μετανάστες, προερχόμενοι από χώρες Μάγκρεμπ αλλά και από άλλες χώρες, όπως το Πακιστάν, οι οποίοι φτάνουν στην Τουρκία πολύ εύκολα καθόσον δεν απαιτείται VISA. Καταβάλλεται μεγάλη προσπάθεια προκειμένου να ενισχυθεί η συνεργασία τόσο σε διμερές επίπεδο, όσο και μεταξύ Ευρωπαϊκής Ένωσης και Τουρκίας.

Για την Ελληνική Αστυνομία αυτό που έχει μεγαλύτερη σημασία είναι η ουσιαστική εφαρμογή του Πρωτοκόλλου Επανεισδοχής μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας, προκειμένου να γίνονται αποδεκτά τα αιτήματα και να επιστρέφονται στην Τουρκία οι οικονομικοί μετανάστες, που προέρχονται από τη χώρα αυτή.

Ενδεικτικά σημειώνεται ότι από τον Απρίλιο του 2002, που εφαρμόζεται το διμερές Πρωτόκολλο Επανεισδοχής, υπεβλήθησαν στην Τουρκία 6.997 αιτήματα επανεισδοχής που αφορούσαν 147.715 αλλοδαπούς από τους οποίους η γειτονική χώρα δέχτηκε να παραλάβει τους 18.238, στην πράξη όμως παραδόθηκαν 3.846, γεγονός που οφείλεται κυρίως στις καθυστερημένες και εκτός των προβλεπόμενων στο Πρωτόκολλο προθεσμιών, θετικές απαντήσεις της Τουρκικής πλευράς.

Παράλληλα, η Χώρα μας οφείλει να σέβεται τους κανόνες της Ευρωπαϊκής Ένωσης και τη Σύμβαση Schengen, οφείλουμε δηλαδή να καταβάλλουμε κάθε δυνατή προσπάθεια για την εφαρμογή των διατάξεων του Κανονισμού EURODAC για τη δακτυλοσκόπηση, την καταγραφή και την ταυτοποίηση των εισερχόμενων μεταναστών και προσφύγων.

Επιπροσθέτως, για την αντιμετώπιση των έντονων μεταναστευτικών ροών έχει ληφθεί απόφαση του Συμβουλίου Υπουργών Δικαιοσύνης και Εσωτερικών Υποθέσεων (ΔΕΥ) για την εφαρμογή μηχανισμού μετεγκατάστασης (relocation) μεταναστών που χρήζουν διεθνούς προστασίας σε άλλα κ-μ, με προϋπόθεση την εφαρμογή του μηχανισμού των "HOT SPOT" για τη διαχείριση των μεταναστευτικών ροών στο Ανατολικό Αιγαίο, με τη λήψη κατάλληλων μέτρων για το άσυλο, την πρώτη υποδοχή και τις επιστροφές.

Τα επιχειρησιακά σημεία του μηχανισμού "HOT SPOT", τα οποία θα δημιουργηθούν στα νησιά του Ανατολικού Αιγαίου, αποτελούν σημεία ταυτοποίησης και καταγραφής των νεοεισερχόμενων αλλοδαπών, και σε καμία περίπτωση χώρους μακροπρόθεσμης παραμονής αυτών.

Από πλευράς Ελληνικής Αστυνομίας, για την υλοποίηση των διαδικασιών εντός μηχανισμού «HOT SPOT» έχουν καταγραφεί σε πλήρη ανάλυση οι ανάγκες του συστήματος διαχείρισης των ροών,

τόσο σε ανθρώπινο δυναμικό, όσο και σε υλικοτεχνικό εξοπλισμό, αξιοποιώντας κατά το δυνατό τους εθνικούς πόρους, στηριζόμενοι ωστόσο κατά κύριο λόγο στην παροχή στήριξης από πόρους της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Φτάνοντας στο έτος 2016, ένας χρόνος το ίδιο δύσκολος όμως με διαφορετικές δυσκολίες και προβλήματα. Τα σύνορα με την Π.Γ.Δ.Μ. έκλεισαν και εγκλωβίζουν στη Χώρα μας ένα μεγάλο αριθμό προσφύγων και μεταναστών ενώ οι ροές συνεχίζονται. Η Ευρωπαϊκή Ένωση συνομολογεί Κοινή Δήλωση την 18 Μαρτίου με την Τουρκία προκειμένου να σταματήσουν τα ναυάγια στο Αιγαίο και να περιοριστούν τα κυκλώματα διακίνησης, αλλά να ελεγχθούν και οι ροές. Από την πλευρά μας υποστηρίξαμε την ενεργοποίηση του μηχανισμού επανεγκατάστασης των προσφύγων απευθείας από την Τουρκία στην Ευρωπαϊκή Ένωση και βέβαια αναμένουμε από την Τουρκία να τηρήσει τις δεσμεύσεις της σχετικά με την επιστροφή παράτυπων μεταναστών.

Η Χώρα μας εκπλήρωσε ήδη τις δεσμεύσεις της και υιοθέτησε το απαραίτητο νομικό πλαίσιο για την εφαρμογή της Συμφωνίας, σεβόμενη πλήρως τα ανθρώπινα δικαιώματα και τη διεθνή και ευρωπαϊκή νομοθεσία.

X.

Φυλακή—επανένταξη

Γιάννης Πέτσας

«Εντάξει, φυλακή είναι»: οι συνθήκες εγκλεισμού των κρατουμένων στα Ειδικά Καταστήματα Κράτησης Νέων

Από τις αρχές του 19ου αιώνα, όταν και "κατασκευάστηκε" η έννοια της παραβατικότητας των νέων, μέχρι και σήμερα η φυλάκιση έχει καταφέρει να διατηρήσει μια σταθερή θέση στο σύστημα δικαιοσύνης ανηλίκων (Goldson 2006:139). Σε αυτό συμβάλλει και η διαχρονικότητα της δυϊστικής αντίληψης περί της παιδικής ηλικίας, όπου τα παιδιά θεωρούνται ως άτομα που χρήζουν φροντίδας και προστασίας, αλλά και ως μια πρώιμη απειλή που πρέπει να αντιμετωπιστεί. Γενικότερα, η ποινική πολιτική στη Ελλάδα αντικατοπτρίζει το αντιφατικό διεθνές κλίμα, ευνοώντας την αύξηση της χρήσης της ποινής της φυλάκισης και θέτοντας περισσότερους και αυστηρότερους περιορισμούς στη απολαβή των βασικών δικαιωμάτων των κρατουμένων, την ίδια στιγμή που επίσημα ισχυρίζεται ακριβώς το αντίθετο (Karydis and Koulouris 2013: 274). Αν και για τα άτομα κάτω των 18 ετών που διαπράττουν κάποια παράνομη πράξη, ορισμένες πρόσφατες νομοθετικές πρωτοβουλίες συντέλεσαν στο δραστικό περιορισμό της επιβολής στερητικών της ελευθερίας ποινών, εξακολουθεί να υπάρχει ένα σημαντικός αριθμός νέων και μετέφηβων ατόμων, κυρίως μεταξύ του 19ου και 21ου ηλικιακού έτους, που εγκλείονται στα Ειδικά Καταστήματα Κράτησης Νέων. Γενικότερα, το ζήτημα των ανήλικων και νέων κρατουμένων αποτελεί ένα από τα λίγα εκείνα θέματα που κινητοποιούν τόσο άμεσα και έντονα το ενδιαφέρον της κοινής γνώμης (Hayward 2002:80), ενώ η προβολή του συγκεκριμένου θέματος από τα ΜΜΕ και την επίσημη πολιτεία εστιάζει συνήθως στη παροχή διάφορων εκπαιδευτικών και δημιουργικών προγραμμάτων

στη συγκεκριμένη κατηγορία κρατουμένων, αγνοώντας ή επιμελώς αποφεύγοντας να αναφερθούν στις συνθήκες κράτησης των ατόμων αυτών, καθώς και στην επίδραση που ασκεί η φυλάκιση στη διαμόρφωση της μετέπειτα πορείας τους.

Ειδικά όσο αφορά τους νεαρής ηλικίας κρατουμένους, το ποσοστό υποτροπής είναι δυσανάλογα αυξημένο συγκριτικά με τα άτομα μεγαλύτερης ηλικίας, γεγονός που δείχνει ότι οι νέοι ωφελούνται από τη φυλακή ελάχιστα ή καθόλου. Η πιθανότητα τέλεσης νέου αδικήματος από ανηλίκους και νεαρής ηλικίας άτομα αυξάνεται όσο έρχονται σε επαφή με το σύστημα απονομής δικαιοσύνης ενώ η χρονική απόσταση μεταξύ αυτών των επαφών κάθε φορά μειώνεται (Πιτσελά 2004: 363-364). Σημαντικό ρόλο σε αυτή την εξέλιξη διαδραματίζει η ένταξη των νεαρών κρατουμένων στο ιδιότυπο κοινωνικό σύστημα των εγκλείστων που χαρακτηρίζεται από την ύπαρξη ιεραρχικών κλιμάκων, κωδίκων συμπεριφοράς, αξιών και κυρώσεων. Μάλιστα, συχνά η προσαρμογή του νεοφερμένου σε αυτό αποτελεί όρο επιβίωσης. Βέβαια, είναι πιθανόν η υιοθέτηση της υποκουλτούρας να έχει συντελεστεί πριν τη φυλάκιση, ωστόσο κατά τη διάρκεια αυτής εσωτερικεύεται πλήρως και αναπαράγεται (Καρύδης 2008).

Για την εξέταση του συγκεκριμένου θέματος απαραίτητη προϋπόθεση αποτελεί και η ανάγκη κατανόησης της πραγματικότητας, όπως την βιώνουν οι ίδιοι οι κρατούμενοι και στη συνέχεια η τοποθέτηση αυτής της πραγματικότητας στο επίκεντρο των αναλύσεων μας. Τα ακόλουθα συμπεράσματα βασίζονται στην ανάλυση των ερευνητικών δεδομένων που συλλέχθηκαν μέσω της διενέργειας εμπειρικής έρευνας που πραγματοποιήθηκε στα πλαίσια της εκπόνησης της διδακτορικής μου διατριβής "Χαρακτηριστικά και αξίες του σωφρονιστικού πληθυσμού των Ειδικών Καταστημάτων Κράτησης Νέων και παρεχόμενη εκπαίδευση" και διήρκεσε από τον Οκτώβριο 2011 έως και τον Απρίλη 2012. Πραγματοποιήθηκαν ημιδομημένες συνεντεύξεις με 86 κρατουμένους και 11 εκπαιδευτικούς.

Από τα ερευνητικά δεδομένα προκύπτει ότι οι νεαροί κρατούμενοι φαίνεται πράγματι να αντιμετωπίζουν την υπακοή στους «κανόνες» της φυλακής ως τρόπο επιβίωσης εντός αυτής. Ενδεικτικές είναι οι απαντήσεις κρατουμένων του δείγματος μας,

σχετικά με τις συμβουλές που θα έδιναν σε κάποιο νεοφερμένο κρατούμενο, προκειμένου να τον βοηθήσουν να προσαρμοστεί:

> «Θα του έλεγα να μιλάει όμορφα και θα του έδειχνα κάποιους κανόνες της φυλακής. Θα του έλεγα ότι δεν μπορείς να πηγαίνεις να μιλάς "πίτσι-πίτσι" με ένα υπάλληλο. Σεβασμό σε αυτούς που έχουν κάποια χρόνια εδώ μέσα. Είναι δύσκολη η φυλακή. Θέλει σεβασμό πάνω από όλα και προσοχή. Είναι κάποια πράγματα λεπτά μέσα στη φυλακή και δεν πρέπει να τα πατήσεις. Θα σου κάνουν αναγκαστικά κάποια καψόνια, να δουν τι είσαι. Κάποια πράγματα πρέπει να τα σεβαστείς»

> «(Θα τον συμβούλευα) να μη μιλάει πολύ, μη γίνει ρουφιάνος, να σέβεται τους διπλανούς του και να μη κάνει του κεφαλιού του»

> «Τους κανόνες της φυλακής, δεν θα μαγκεύεις σε κανένα, άκου βλέπε μη μιλάς, μη πας και τα λες στους φύλακες και γίνεις ρουφιάνος. Μετά, θα τον πάρω στο σχολείο να μάθει πέντε πράγματα και να βγει πιο γρήγορα. Θα του έλεγα, και αν σου πει καμιά κουβέντα ο παλιός, δεν στο λέει για μαγκιά, να σε βοηθήσει θέλει. Εγώ είμαι ο πιο παλιός και δεν κάνω μαλακίες, δεν πειράζω κανένα. Αλλά, είναι κάποιοι εδώ στη φυλακή, τόσο μικρός να είσαι, ο άλλος θα έρθει να σε πατήσει να μην υπάρχεις καν, κατάλαβες;»

> «Θα του έλεγα να μη πάς στο τηλέφωνο μόνος σου στη αρχή, σεβασμό στους παλιούς. Θα τον ρωτούσα να δω γιατί μπήκε, να ξέρω μήπως έχει δώσει κόσμο, μήπως είναι ρουφιάνος. Ε, μετά θα του έλεγα υπάρχουν νόμοι στο κελί, ότι λέμε στο κελί να μη βγαίνει έξω»

> «Τα πράγματα της φυλακής πως είναι, πως να φέρεται, ότι συζητάμε εδώ να μένει εδώ που είναι. Βλέπε, άκου και μη μιλάς. Δηλαδή, και κάποιες φορές κιόλας να μη ακούς και να μη βλέπεις».

> «Θα τον πάρω στο κελί κατευθείαν και θα τον είχα σαν αδερφό μου. Θα πέρναγε μέλι, δεν θα του έλειπε τίποτα, κατευθείαν θα είχε σεβασμό. Δεν θα ήταν όπως ένας

καινούριος που δεν ξέρει, και δεν πρέπει να μιλάει στην αρχή –ξέρεις- δεν τον ξέρουν και οι άλλοι»

«Να είναι ήρεμος, ψύχραιμος και να μη δίνει πολύ σημασία σε αυτά που ακούει γύρω του, γιατί εδώ σου λέει μαλακίες ο άλλος γιατί θέλει να κάνει φασαρία. Δεν πρέπει να δίνεις σημασία αν δεν θες να κάνεις φασαρία και να φας και μετά κανένα πειθαρχικό»

«Να μη μιλήσει με κανένα, να μη πολύ-βγαίνει από το κελί για το πρώτο καιρό μέχρι να τον συνηθίσουν τα μάτια των άλλων και να μην ανοίξει σε κανέναν τη ψυχή του. Ένα ψυχρό γεια μόνο να λέει»

Σε αντίθεση με τους ελεύθερους πολίτες, οι τρόφιμοι βιώνουν μία αλλοιωμένη κοινωνική πραγματικότητα, καθώς πρέπει να κερδίσουν όλα όσα θεωρούνται αυτονόητα για τα μέλη της ευρύτερης κοινωνίας. Στη φυλακή τίποτε δεν είναι δεδομένο, αφού ακόμα και πράγματα ευτελούς αξίας, π.χ. τα τσιγάρα ή οι τηλεκάρτες αποτελούν αγαθά πολυτελείας (Καρδαρά 2007:209), και ως εκ τούτου η προσπάθεια απόκτησης τους απαιτεί συχνά την προσφυγή σε παράνομες δραστηριότητες. Επίσης, η ένταξη του νεοφερμένου σε μια ομάδα κρατουμένων, συχνά αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για την ικανοποίηση της ανάγκης για συλλογικότητα, προστασία, επικοινωνία, υλική και ηθική υποστήριξη (Αλοσκόφης 2010:134-135). Κάποια από τα ζητήματα που καλούνται να αντιμετωπίσουν οι νεαροί κρατούμενοι σε διεθνές επίπεδο είναι η ανασφάλεια σχετικά με τη σωματική τους ακεραιότητα, ο εκφοβισμός, ο ρατσισμός, η αδράνεια και η ανεπαρκής υγειονομική περίθαλψη, ενώ συχνά παρατηρούνται και φαινόμενα αυτοτραυματισμών (Gavin 2014:41). Στην επιδείνωση ή άμβλυνση των παραπάνω προβλημάτων συμβάλλουν καθοριστικά και οι συνθήκες κράτησης, οι οποίες όπως διαπιστώνεται από τις δηλώσεις των κρατουμένων θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν και ως «απάνθρωπες».

«Χάλια. Πρέπει να αλλάξουν πολλά πράγματα, να γκρεμίσεις αυτή και να φτιάξεις μια καινούρια φυλακή»

«Είναι βρώμικα, έχει κατσαρίδες στα κελιά, και ψύλλους έχει. Που να δεις το φαΐ, δεν μπορείς να το φας, ούτε

σκύλος δε το τρώει, να δεις πως είναι εκεί στο μαγειρείο, πως είναι το λάδι. Κάνουμε ευχή να έρθει η Κυριακή να φάμε ένα καλό φαΐ»

«Η βαβούρα δεν μου αρέσει. Πολύ βαβούρα και φωνές συνέχεια»

«Πάνω από όλα το φαγητό. Με το νερό κάτι έχουν κάνει τώρα τελευταία, αλλά και πάλι. Το φαγητό είναι άθλιο. Δεν υπάρχουν στρώματα αρκετά, είναι πέντε άτομα μέσα στο κελί. Αν έχεις λεφτά και μπορείς να παίρνεις τίποτα από το μπακάλη, καλώς. Αλλά, αν δεν έχεις, πρέπει να το φας το φαγητό. Μετά με ενοχλεί η σκιά της φυλακής. Τα πάντα, τα πάντα»

Οι παραπάνω δηλώσεις των νεαρών κρατουμένων «συμφωνούν» με τα πορίσματα των επισκέψεων της «Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την Πρόληψη των Βασανιστηρίων και της Απάνθρωπης ή Ταπεινωτικής Μεταχείρισης» (εφεξής CPT), καθώς και του Συνηγόρου του Πολίτη στα συγκεκριμένα καταστήματα κράτησης. Η τελευταία επίσκεψη της CPT στο μεγαλύτερο Ε.Κ.Κ.Ν, αυτό του Αυλώνα, πραγματοποιήθηκε τον Απρίλιο του 2013, όπου διαπίστωσε ότι στο κατάστημα κράτησης κρατούνταν 360 άτομα (ενώ η δυναμικότητα του καταστήματος υπολογίζεται στις 300 θέσεις), η πλειοψηφία των οποίων ήταν μεταξύ του 19ου και 21ου έτους της ηλικίας τους. Οι συνθήκες κράτησης ήταν ιδιαίτερα άσχημες. Ενδεικτικά, σε ορισμένες περιπτώσεις εντός των κελιών διέμενα έξι άτομα, ενώ υπήρχαν μόνο τέσσερα κρεβάτια. Επίσης, ο χώρος της τουαλέτας σε πολλά από τα κελιά και τους θαλάμους, διαχωριζόταν από τον υπόλοιπο χώρο του κελιού μόνο μέσω μιας κουρτίνας. Η συγκεκριμένη κατάσταση εγείρει πολλούς προβληματισμούς σχετικά με τις συνθήκες διαβίωσης και υγιεινής των νεαρών κρατουμένων. Η τελευταία διαπίστωση ενισχύεται ακόμη περισσότερο από την έλλειψη ιατρικού προσωπικού για τους κρατουμένους. Υπήρχε μόνο ένας γιατρός, ο οποίος επισκέπτονταν το Ε.Κ.Κ.Ν δύο φορές την εβδομάδα για 2-3 ώρες κάθε φορά (European Committee for The Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment 2014: 57). Ένα έτος νωρίτερα, η Ανεξάρτητη Αρχή "Συνήγορος του Πολίτη" (2012) έπειτα από επίσκεψη του στο συγκεκριμένο

Ε.Κ.Κ.Ν, είχε προβεί στην εξαγωγή παρόμοιων συμπερασμάτων. Συγκεκριμένα, επεσήμανε το πρόβλημα του υπερπληθυσμού, καθώς ο αριθμός των κρατουμένων κατά το 2012 έφτανε τα 406 άτομα, τα οποία συνωστίζονταν σε μικρά κελιά, με αποτέλεσμα ένας μεγάλος αριθμός κρατουμένων να κοιμάται στο πάτωμα.

Οι στερήσεις και οι κακές συνθήκες κράτησης –μεταξύ άλλων- συμβάλλουν στην υιοθέτηση της υποκουλτούρας της φυλακής, καθώς βραχυπρόθεσμα βοηθά τους κρατουμένους όχι μόνο να επιβιώσουν, αλλά και να μπορέσουν να αντισταθμίσουν το αρνητικό αντίκτυπο των συγκεκριμένων συνθηκών. Ωστόσο, μακροπρόθεσμα δυσχεραίνει τις προοπτικές επανένταξης (Αλοσκόφης 2010). Μία σειρά ερευνών καταδεικνύουν το γεγονός, ότι ο τρόπος οργάνωσης μιας φυλακής και τα δεινά που απορρέουν από τις συνθήκες που επικρατούν σε αυτή, αποτελούν παράγοντες που επηρεάζουν άμεσα τον προσπολιτισμό των «αξιών» της φυλακής (Thomas 1997:135). Επίσης, οι αντικειμενικά "κακές" συνθήκες κράτησης, όπως ο συνωστισμός, η απουσία ιδιωτικού χώρου και ο ανεξέλεγκτος θόρυβος, έχουν συσχετισθεί με σημαντικά αυξημένα φαινόμενα βίας (Hochstetler and De Lisi 2005:258, Γερούκη, 2002:30), ενώ ειδικά όσο αφορά τους νεαρούς και ανήλικους κρατουμένους οι πιθανότητες εκδήλωσης επιθετικής συμπεριφοράς είναι πολύ μεγαλύτερες σε σχέση με τους γηραιότερους, ενώ οι πιθανότητες επίδειξης σκληρότητας προς του αδύναμους είναι συνηθισμένο φαινόμενο (Αλοσκόφης 2010:145). Το συγκεκριμένο γεγονός επαληθεύεται και από τα δικά μας ερευνητικά δεδομένα:

> «Χαμός γίνεται κάθε φορά, εδώ τσακώνονται και με το παραμικρό. Γίνονται φασαρίες συνέχεια, για τηλέφωνα, κάρτες»
>
> «Ναι, υπάρχουν φασαρίες. Και με μένα γίνονται. Εντάξει, φυλακή είσαι, με το παραμικρό μπορεί να γίνει»
>
> «Γίνονται φασαρίες. Για τα τηλέφωνα ή άμα πάρει ο άλλος χρέος και δεν έχει να το πληρώσει»
>
> «Ναι, γίνονται (φασαρίες). Αυτά είναι πράγματα της φυλακής, συνήθως έτσι γίνεται. Μπορεί να τσακώνονται

για κάτι που σου φαίνεται παράξενο, αλλά είναι πράγματα της φυλακής. Είσαι και τόσες ώρες κλειστός, θα τσακωθείς, τι θα κάνεις;»

«Φασαρία μπορεί να γίνει για το παραμικρό. Αλλά εγώ είμαι στο παράρτημα και δεν έχει εκεί. Έχουν ελαττωθεί οι τσακωμοί εδώ μέσα, δεν ξέρω γιατί. Το 2007 και 2008 γίνονταν μεγάλοι τσακωμοί. Αλλά, μπορεί να γίνει και καμιά παρεξήγηση. Και για το τηλέφωνο θα τσακωθείς. Το τηλέφωνο δεν είναι κάτι μικρό εδώ στη φυλακή, γιατί ο άλλος θέλει να πάρει το δικηγόρο του, τον οποιοδήποτε»

«Εννοείται ότι γίνονται, φυλακή είναι. Για αυτούς που κάνουν βλακείες, για αυτούς που δεν ξέρουν να φέρονται, που δεν ξέρουν να σέβονται. Μέσα εδώ ένα κύριο κανόνα έχει: σεβασμός»

Η απώλεια του ελέγχου καθορισμού και επιλογής αμέτρητων καθημερινών δραστηριοτήτων εντός της φυλακής, τις οποίες οι άνθρωποι στη κοινωνία λαμβάνουν ως αυτονόητες, όπως η αδυναμία επιλογής του είδους και της ώρας του φαγητού, του πότε και για πόση ώρα θα χρησιμοποιήσουν το τηλέφωνο, οδηγούν μεταξύ άλλων στη δημιουργία εξευτελιστικών συνθηκών διαβίωσης, οι οποίες υπενθυμίζουν διαρκώς τον υποβαθμισμένο κοινωνικό ρόλο που έχουν ως κρατούμενοι. Άλλωστε, όπως διαπιστώνεται και από τις απαντήσεις που έδωσαν οι νεαροί κρατούμενοι, ένας μεγάλος αριθμός αυτών αποδέχεται τις κάκιστες συνθήκες κράτησης, ακόμα και την σκληρή βία, ως "φυσιολογικά" και "αναμενόμενα" φαινόμενα της καθημερινότητας της φυλακής. Ως εκ τούτου, διαφαίνεται ότι οι κρατούμενοι εσωτερικεύουν το συμβολικό νόημα της έξωθεν επιβαλλόμενης υποτυπώδους μεταχείρισης και των άσχημων συνθηκών διαβίωσης και προσλαμβάνουν τον εαυτό τους ως ένα άτομο που δεν αξίζει τίποτα παραπάνω από τον υποβιβασμό και το στιγματισμό στα οποία υποβάλλονται κατά τη διάρκεια της φυλάκισης, με αποτέλεσμα να "φέρουν" τη συγκεκριμένη αντίληψη ακόμα και μετά την αποφυλάκιση τους (Travis και Waul 2003:45) και άρα να αυξάνονται οι πιθανότητες της εκ νέου δραστηριοποίησης τους στο χώρο του εγκλήματος.

Σύμφωνα με τον De Giorgi (2007:257), ο κύριος στόχος

των αυξανόμενων τιμωρητικών πολιτικών έναντι συγκεκριμένων πληθυσμιακών ομάδων, δεν είναι ο σωφρονισμός και η επανένταξη τους, αλλά αντίθετα ο αποκλεισμός αυτών των ομάδων από την κοινωνία μέσω της αναπαραγωγής ενός κύκλου στέρησης και περιθωριοποίησης και κατά συνέπεια η δικαιολόγηση της παρουσίασης τους ως κοινωνική απειλή και δημόσιο κίνδυνο. Δεν είναι άλλωστε τυχαίο, ότι από τους 85 νεαρούς κρατουμένους που συμμετείχαν στην ερευνητική διαδικασία, μόνο οι 28 καταγόταν από την Ελλάδα και μάλιστα από αυτούς οι 14 ανήκαν σε κάποια μειονοτική εθνοτική ομάδα, όπως οι Ρομά ή οι Πομάκοι, ενώ μάλιστα η συντριπτική πλειοψηφία από αυτούς –ανεξαρτήτως εθνικότητας- προερχόταν από τις ασθενέστερες κοινωνικοικονομικές τάξεις. Ενδεικτικά για τις συνέπειες του εγκλεισμού των ανήλικων και νεαρών ενηλίκων είναι και τα στοιχεία σχετικά με τον προηγούμενο εγκλεισμό του δείγματος μας. Οι περισσότεροι από αυτούς δεν είχαν εγκλειστεί ξανά σε κατάστημα κράτησης., ωστόσο, όπως παρατηρείται και στο ακόλουθο διάγραμμα, ένας σημαντικός αριθμός –παρά το νεαρό της ηλικίας- είχε βιώσει την εμπειρία της φυλακής και στο παρελθόν. Ορισμένοι μάλιστα δήλωσαν πως βρίσκονταν έγκλειστοι για τρίτη φορά

Αναλυτικά, από τους 58 κρατουμένους-μαθητές που παρακολουθούσαν το Δημοτικό σχολείο κατά τη διάρκεια του εγκλεισμού τους στο Ε.Κ.Κ.Ν.Α, οι 42 είχαν φυλακιστεί μία φορά, οι 12 δύο φορές, ενώ 4 βρίσκονταν στη φυλακή για τρίτη φορά. Αντίστοιχα, από τους 27 κρατουμένους-μαθητές της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, οι 22 ήταν στη φυλακή για πρώτη φορά κατά τη διάρκεια της έρευνας, ενώ για 5 άτομα ήταν η δεύτερη φυλάκιση τους. Ο μέσος όρος της ηλικίας που είχαν οι «υπότροποι» κρατούμενοι του δείγματος μας κατά την στιγμή που τους επιβλήθηκε ο πρώτος εγκλεισμός είναι τα 16.5 έτη. Διαπιστώνεται λοιπόν, ότι κάποιοι από τους νεαρούς κρατουμένους είναι ήδη υπότροποι, ενώ οι προβλέψεις για τους υπόλοιπους μάλλον είναι δυσοίωνες, καθώς οι ανήλικοι που εγκλείονται σε σωφρονιστικά καταστήματα συχνά ακολουθούν στη συνέχεια μια εγκληματική σταδιοδρομία, γεγονός το οποίο καταδεικνύει και την απόλυτη αναποτελεσματικότητα του «σωφρονισμού» (Κουράκης και Μηλιώνη 1995:98), τουλάχιστον

για τις συγκεκριμένες ηλικιακές κατηγορίες. Σε αυτή τη πρόβλεψη συνηγορούν και πολλές από τις απαντήσεις των νεαρών κρατουμένων σχετικά με τους στόχους τους, όταν αποφυλακιστούν:

> «Να βγω, να χαιρετίσω τον κόσμο που με ξέρει, που με περιμένει. Ποτά, ξενύχτια και τέτοια για αρχή. Μετά έχει ο καιρός, θα δούμε»
>
> «Το πρώτο πράγμα είναι να πας με γυναίκα. Μετά, γενικά περνάνε πολλές σκέψεις, καλές και κακές. Για ληστείες και τα λοιπά, αλλά και για ήσυχη ζωή. Η αντιμετώπιση από τους έξω θα δείξει»
>
> «Δουλειά με το θείο μου. Με παρανομίες και τέτοια δεν θα ξαναμπλέξω χοντρά. Θα κάνω παρανομίες αλλά θα έχω και νόμιμη δουλειά»
>
> «Θα ήθελα να ανοίξω μια δικιά μου δουλειά αν μπορέσω, με ναρκωτικά (γελά). Αστειεύομαι»
>
> «Όταν βγαίνεις μετά τη φυλακή, βγαίνεις και έξω είναι όλα άδεια, κατάλαβες; Δεν έχεις σπίτι, δουλειά τίποτα. Δεν θα 'χω βοήθεια, κανέναν δε έχω. Παλιά είχα τον πατέρα μου, αλλά τσακωθήκαμε στο τηλέφωνο και δε θέλω μετά να πάω να τον βρω»
>
> «Σκέφτομαι διάφορα, θα δείξει. Είναι κι αυτό, δεν υπάρχουν δουλειές για μας τους τσιγγάνους»
>
> «Να γυρίσω πίσω, δεν θέλω να μείνω εδώ (εννοεί στην Ελλάδα). Αν κάτσω εδώ θα έρθω πάλι φυλακή»
>
> «Εγώ όταν βγω δεν θα βγω με γελασμένο στόμα, γιατί έχω καταστραφεί στη φυλακή. Θέλεις πολλά πράγματα στη φυλακή... Θέλεις και βοήθεια μέσα εδώ»
>
> «Ήθελα να ανοίξω μαγαζί, αλλά δεν είναι οι συνθήκες καλές σήμερα. Να πάω σε μια σχολή, να βρω μια δουλειά, αυτό. Δεν σου δίνουν δεύτερη ευκαιρία τη σήμερον ημέρα. Αν εγώ βγάλω 3-4 χρόνια φυλακή, πώς θα συνεχίσω μετά; Εγώ πιστεύω τώρα έχω σωφρονιστεί. Αν κάτσω τέσσερα χρόνια μέσα όμως, πιστεύω θα γυρίσω πάλι στη

αλητεία»

Διαπιστώνεται, ότι ακόμη και αν οι νεαροί κρατούμενοι επιθυμούν να «αποφύγουν» περαιτέρω εμπλοκή τους με παραβατικές δραστηριότητες, κάτι τέτοιο καθίσταται ιδιαίτερα δύσκολο, όχι μόνο λόγω της υιοθέτησης μίας συγκεκριμένης υποκουλτούρας, αλλά και λόγω της έλλειψης μετασωφρονιστικής μέριμνας. Παλαιότερες έρευνες έχουν καταδείξει τη συνεχή επανατροφοδότηση και την επαναλαμβανόμενη «ανακύκλωση» του πληθυσμού των φυλακών, διαπιστώνοντας ότι σε χρονικό πλαίσιο πέντε ετών από τη στιγμή της αποφυλάκισης, μόνο ένας στους πέντε ανήλικους πρώην κρατουμένους δεν οδηγούταν ξανά στις φυλακές και δεν του είχε επιβληθεί κάποια νέα ποινή (Μηλιώνη 2008). Αντίστοιχα, ο Καρύδης (2008) επισημαίνει ότι περίπου το 45% των κρατουμένων στα Ε.Κ.Κ.Ν είναι ήδη υπότροποι, ενώ η μεγάλη πλειοψηφία αυτών τροφοδοτεί στη συνέχεια των πληθυσμό των ενήλικων κρατουμένων. Άλλωστε, η μη συνέχιση της εγκληματικής δράσης μετά την αποφυλάκιση, δεν χαρακτηρίζεται από στοιχεία κοινωνικής μηχανικής ή χριστιανικής μετάνοιας (όπου το άτομο μετατρέπεται σε ηθικό και άρα γίνεται αποδεκτό από τη κοινωνία), αλλά ευρύτερης θεσμικής και κοινωνικής πολιτικής (Garland 1985:127). Αντί λοιπόν να κινητοποιηθεί το Κράτος Πρόνοιας προκειμένου να στηρίξει οικογένεια και ανήλικους και να δώσει τη δεύτερη (ή και νιοστή) ευκαιρία στους νέους αυτούς ανθρώπους για να πάρουν με καλύτερους όρους τη μοίρα στα χέρια τους, αντίθετα ενεργοποιούνται ποινικοσωφρονιστικοί μηχανισμοί (επίσημοι ή και συγκεκαλυμμένοι) για να τον κυνηγήσουν (Πανούσης 2004). Εν τέλει, παραγνωρίζεται το γεγονός, ότι η φυλάκιση των παιδιών και νεαρών μετέφηβων ατόμων καταλήγει σε ένα ιατρογενές αποτέλεσμα, που δεν είναι άλλο από την δραματική αύξηση των πιθανοτήτων υποτροπής και της πλήρη υιοθέτηση ενός "παραβατικού" τρόπου ζωής. Ως εκ τούτου δεν μπορούμε παρά να συμμεριστούμε την άποψη, ότι ιδιαίτερα στη περίπτωση των νεαρών κρατουμένων, ενόψει του στόχου της κοινωνικής επανένταξης, η καλύτερη φυλακή είναι αυτή που δεν υπάρχει (Baratta 1991).

Βιβλιογραφία

Αλοσκόφης, Ο. (2010). Ο άτυπος κώδικας συμπεριφοράς των κρατουμένων: Στρατηγικές επιβίωσης στη Σύγχρονη Φυλακή. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή.

Baratta, A. (1991). "Cos'è la criminologia critica?", συνέντευξη στον Victor Sancha Mata, στο Dei Delitti e delle Pene, 1991/1

Γερούκη, Α. (2002). Εθνοπολιτισμικές Συγκρούσεις στη Φυλακή. εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή.

DiIulio, J. (1991). No escape: The future of American corrections. Basic Books, New York.

European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (2014). Report to the Greek Government on the visit to Greece from 4 to 16 April 2013. Strasbourg, 16.10.2014.

De Giorgi, A. (2007). "Toward a political economy of post-Fordist punishment", Critical Criminology, Vol. 15, n.3, σ. 243-265.

Garland, D. (1985). Punishment and Welfare. A History of Penal Strategies. Gower Pub Co, Aldershot.

Gavin, P. (2014). "No Place for Children: A Case for the Abolition of Child Imprisonment in England and Wales", Irish Journal of Applied Social Studies, Vol. 14, n. 1, σ.37-48.

Goldson, B. (2006). "Penal Custody: Intolerance, Irrationality and Indifference". Στο: Goldson, B. and Muncie, J. (eds.), Youth crime and justice. Sage, Great Britain.

Hayward, K. (2002). "The vilification and pleasures of youthful transgression". Στο: Muncie, Hughes, G. and McLaughlin, E (eds.), Youth Justice: Critical Readings. Sage, London.

Hochstetler, A., και DeLisi, M. (2005). "Importation, deprivation, and varieties of serving time: An integrated-lifestyle-exposure model of prison offending", Journal of Criminal Justice, Vol.33, σ. 257-266.

Καρδαρά, Α. (2007). Φυλακή και Γλώσσα: η γλωσσική επικοινωνία των κρατουμένων ως κρίσιμο και αναπόσπαστο στοιχείο της δομής των φυλακών, Διδακτορική διατριβή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Κουράκης, Ν. Και Μηλιώνη, Φ. (1995). Έρευνα στις ελληνικές φυλακές: Τα σωφρονιστικά καταστήματα ανηλίκων Κορυδαλλού και Κασσαβέτειας. Α' Τόμος, εκδ. Αντ. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή.

Καρύδης, Β. (2008). «Το προφίλ του ανήλικου κρατουμένου

μέσα και έξω από τη φυλακή». Μαχητό Τεκμήριο, 12/07/2008 (τελευταία επίσκεψη στο site: 29/9/2016).

Μηλιώνη, Φ. (2008). «Οι ανήλικοι παραβάτες μπορούν να ονειρεύονται;». Μαχητό Τεκμήριο, 12/07/2008(τελευταία επίσκεψη στο site: 10/10/2016).

Πανούσης, Γ. (2004). «Οι περικυκλωμένοι νέοι (αδικαίωτα δικαιώματα;)». Ελευθεροτυπία, 16/4/2004.

Πιτσελά, Α.(52004). Η ποινική αντιμετώπιση της εγκληματικότητας των ανηλίκων. Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα- Θεσσαλονίκη.

Συνήγορος του Πολίτη.(2012). "Συνωστισμό και ελλείψεις διαπίστωσε ο Συνήγορος του Πολίτη στις φυλακές ανηλίκων Αυλώνα", Δελτίο Τύπου, Αθήνα: 15 Μαϊου 2012, διαθέσιμο online στο: http://www.synigoros.gr/?i=childrens-rights.el.efarmoges.66937, (τελευταία επίσκεψη στο site: 29/9/2016)

Thomas, C. (1997). "Theoretical Perspectives on Prisonization: A Comparison of the Importation and Deprivation Models", Journal of Criminal Law and Criminology, Vol.58, n. 1, σ. 135-145.

Travis, J. και Waul, M. (2003). Prisoners Once Removed: The Impact of Incarceration and Reentry on Children, Families, and Communities. The Urban Institute Press, Washington DC.

Δημήτρης Κόρος

Η συντροπικότητα της πειθαρχίας και κυβερνολογικής στην ελληνική φυλακή

Η φυλακή, η πειθαρχία και οι σχέσεις εξουσίας.

Η κύρια κριτική ανάγνωση της λειτουργίας της φυλακής, είναι αυτήν που την παρουσιάζει ως έναν κατά βάση πειθαρχικό θεσμό, με την πειθαρχία να αποτελεί εγγενές της χαρακτηριστικό, καταστατικό της ύπαρξής της. Η πειθαρχοποιημένη διαγωγή, έτσι, αποτελεί κατευθυντήρια αρχή και βασικό λειτουργικό χαρακτηριστικό του ποινικού εγκλεισμού, και δεν εξαρτάται από το σχεδιασμό και τις επιλογές του συγκεκριμένου σωφρονιστικού συστήματος ή του συγκεκριμένου καταστήματος κράτησης: οι ιδιαίτερες ανάγκες του εκάστοτε σωφρονιστικού συστήματος (ή υπο-συστήματος), επιδρούν στην ιδιαίτερη ή μη αυστηρότητά του· για παράδειγμα, οι λεγόμενες πειθαρχικές φυλακές, ή φυλακές υψίστης ασφαλείας, χαρακτηρίζονται από αυξημένη πειθαρχία και επιτήρηση, ενώ άλλα καταστήματα, όπως φερ' ειπείν οι αγροτικές φυλακές, διέπονται από πιο χαλαρούς και επιτρεπτικούς κανόνες διαβίωσης.

Κατά την ανάλυση του Michel Foucault, η πειθαρχία βρίσκεται στο γενετικό υλικό της φυλακής, αποτελεί θεμελιακή αρχή οργάνωσης της λειτουργίας της (Foucault, 1989α). Στον ιδρυματικό κόσμο της φυλακής, μεταλλάσσεται και διαφέρει ανάλογα με το σκοπό που επιτελεί (ή διακηρύσσεται πως επιτελεί) η ποινή κατά της ελευθερίας σε κάθε δικαιικό σύστημα και σε κάθε χρονική περίοδο. Είτε εξυπηρετούνται ειδικοπροληπτικές ανάγκες, είτε η φυλάκιση επιβάλλεται ως ανταπόδοση, η πειθαρχία είναι εκ των ων ουκ άνευ για τη λειτουργία της φυλακής, καθώς αυτή, παρά την φιλελεύθερη θεώρηση που μιλά για στέρηση μόνο του δικαιώματος

στην ελευθερία, συνεπάγεται τον αυτόματο περιορισμό δικαιωμάτων που τελούν σε συνάρτηση με την τελευταία (Αλεξιάδης, 1991: 211-213· Κουλούρης, 2004α): η φυλακή δεν μπορεί παρά να έχει σοβαρές υλικές συνέπειες στην απόλαυση των δικαιωμάτων, μια πλήρης κατοχύρωση των οποίων θα δημιουργούσε σοβαρό πρόβλημα στην ίδια ως θεσμό (Παρασκευόπουλος, 1990: 298-9· Χατζή, 1995: 39).

Η πειθαρχία είναι μια τεχνολογία της εξουσίας για τον έλεγχο του υποκειμένου αλλά και του κοινωνικού σώματος, ως τα πιο μικρά του στοιχεία, τα άτομα (Foucault, 1976). Οι πειθαρχίες, κατά το Foucault, είναι «τεχνικές που εξασφαλίζουν τη ρύθμιση της ανθρώπινης πολλαπλότητας», καθιστώντας την άσκηση της εξουσίας οικονομική, αλλά με τα αποτελέσματά της να μπορούν να φτάσουν στον ανώτατο βαθμό έντασης, «χωρίς αστοχίες ή κενά» (1989α, 286). Η φυλακή συνεπάγεται μια πολιτική και οικονομική επένδυση στο σώμα, το οποίο σημαδεύεται, εκπαιδεύεται, εξαναγκάζεται, βασανίζεται, αναγκάζεται να επιτελέσει καθήκοντα, τελετουργικά, να εκπέμπει σήματα, σηματοδοτώντας μια μεταβολή της τροπικότητας (modalité, modality) άσκησης της εξουσίας, από τη δημόσια εκδήλωση της κρατικής εξουσίας και την επιβολή φριχτών βασανιστηρίων, σε μια μυστική και συγκαλυμμένη επέμβαση στην προσωπικότητα του κρατουμένου, αποτελώντας έναν τύπο της εξουσίας, έναν τρόπο άσκησής της, που «... περιλαμβάνει ένα σύνολο οργάνων, τεχνικών μεθόδων, διαδικασιών, επιπέδων εφαρμογής, στόχων» (Foucault, 1989α, 283).

Η πειθαρχία είναι, λοιπόν, μια τεχνολογία ελέγχου της διαγωγής του υποκειμένου, της συμπεριφοράς του, των κλίσεών του, των επιδόσεών του (Foucault, 1976)· κατ' ουσίαν είναι κεντρομόλα, με την έννοια ότι απομονώνει, καθορίζει και εγκλείει. Έτσι, δεν επιτρέπει σε τίποτα να ξεφύγει, βασική της αρχή είναι ο καθορισμός και η ρύθμιση ακόμη και της πιο μικρής λεπτομέρειας: «...τα πράγματα, τα μικρότερα πράγματα, δεν πρέπει να εγκαταλειφθούν στον εαυτό τους. Η πιο μικρή παραβίαση της πειθαρχίας, πρέπει να αντιμετωπίζεται, με περισσότερη φροντίδα για τον λόγο ακριβώς ότι είναι μικρή» (Foucault, 2004, 44).

Η έρευνα του Foucault για τον ποινικό εγκλεισμό, μπορεί να ιδωθεί σαν μια γενικότερη γενεαλογία της κοινωνικής πειθάρχησης

και του ελέγχου, διά μέσου ομόλογων θεσμών και των αντίστοιχων επαγγελματικών ειδικοτήτων (Λάζος, 2007, 273): «γενικότερα, λοιπόν, μπορούμε να μιλάμε για διαμόρφωση μιας πειθαρχικής κοινωνίας μέσα από την κίνηση αυτή που ξεκινάει από τα κλειστά πειθαρχικά συστήματα (ένα είδος "κοινωνικής καραντίνας") και φτάνει ως τον απεριόριστα γενικεύσιμο μηχανισμό του "πανοπτισμού"» (Foucault, 1989α, 284).

Σε επόμενη περίοδο, ο Foucault ανέπτυξε την έννοια της κυβερνολογικής τροπικότητας της εξουσίας,[1] η οποία βασίζεται στο τρίπτυχο «πολιτική οικονομία- ασφάλεια- πληθυσμός» (Foucault, 2004) και οδηγήθηκε ακόμη περισσότερο στην απόρριψη του κράτους ως μοναδικού (ή κύριου) φορέα της (O' Malley κ.α., 2006, 502), αναλύοντας την ανάδυση πρακτικών οι οποίες καθιστούν τα υποκείμενα διαχειρίσιμα και παραγωγικά, μέσα σε μια σύλληψη της εξουσίας η οποία ασκείται εκεί που υπάρχει δυνατότητα ελευθερίας, ως δράση επί δράσεων, η οποία προϋποθέτει παρά ακυρώνει τα υποκείμενα (Patton, 2014, 17, 23-37). Έτσι, κατέστη δυνατή η ανίχνευση του πλέγματος που υπάρχει μεταξύ ευρύτερων τεχνικών της εξουσίας και μικρο-τεχνολογιών της καθημερινής ζωής (O' Malleyκ.α., 2006, 502).

Με μια ευρεία προσέγγιση της διακυβέρνησης (government), η κυβερνολογική αφορά την λεγόμενη «διαγωγή της διαγωγής» (conduct of conduct) με τη διττή έννοια της «κυβέρνησης του εαυτού» και της διακυβέρνησης των άλλων (Gordon, 1991, 2· Lemke, 2001, 191). Έτσι, οι κυβερνολογικές σπουδές εξετάζουν τόσο τον τρόπο

1 Σχετικά με την απόδοση της έννοιας "gouvernementalité" ως κυβερνολογική: «δεν αποτελεί σύνθετη λέξη της οποίας το δεύτερο συνθετικό είναι το mentalité (νοοτροπία), αλλά παραπέμπει στη δυνητικότητα και ικανότητα διακυβέρνησης (gouvernement+al+ité) Συνεπώς, σε πρώτη ανάγνωση, μία ορθή μετάφραση της λέξης θα ήταν κυβερνησιμότητα ή κυβερνητότητα (όπως συνήθως μεταφράζεται η έννοια στις λιγοστές δεξιώσεις της στην Ελλάδα). Όμως, στα σεμινάρια του 1977-78, ο Foucault αναφέρεται σε κάτι περισσότερο από την gouvernementalité ως τεχνική διακυβέρνησης, μιλά για τη λογική της. Ο ίδιος τότε είχε ορίσει την «ορθολογικότητα της διακυβέρνησης» ως το νέο πεδίο έρευνας (αν και αργότερα, προς το τέλος της ζωής του, μάλλον περιόρισε το εύρος της έννοιας). Συνεπώς, μια αρκετά πιστή, αλλά περιφραστική, απόδοση της έννοιας θα ήταν 'λογική και τεχνικές διακυβέρνησης'» (Εμμανουηλίδης, 2014, σ. 135, υποσ. 1).

με τον οποίο κάποιος «διάγεται», πώς επιτρέπει κάποιος να κυβερνάται, όσο και τον τρόπο με τον οποίο συμπεριφέρεται, δρα, ως αποτέλεσμα αυτής της «διαγωγής» του (Foucault, 2004, 67). Η κυβερνολογική είναι μια τροπικότητα της εξουσίας στην οποία το υποκείμενο κατασκευάζεται ως ένα πεδίο πρωτοβουλιών και αυτο- διακυβέρνησης, πέρα από τη διχοτομική προσέγγιση περί ελευθερίας και καταναγκασμού, συναίνεσης και καταπίεσης (Dean, 2010, 17-19). Έτσι, «παρόλο που η εξουσία είναι μια πανταχού παρούσα διάσταση των ανθρωπίνων σχέσεων... δεν είναι ποτέ ένα πάγιο και κλειστό καθεστώς, αλλά μάλλον ένα ατελείωτο και ανοικτό στρατηγικό παιχνίδι...» (Gordon, 1991, 5).

Το πειθαρχικό σύμπλεγμα στην ελληνική φυλακή

Το ερώτημα που απασχόλησε την έρευνά μας, είναι το αν η πειθαρχία είναι η κυρίαρχη τροπικότητα της εξουσίας στην ελληνική φυλακή, και ποιος είναι ο ρόλος της για τον έλεγχο των κρατουμένων. Έτσι, επιλέχθηκε η εστίαση σε τρεις θεσμούς του σωφρονιστικού δικαίου και σε έναν ποινικό θεσμό, οι οποίοι, σύμφωνα με τις διατάξεις που τους διέπουν, επικοινωνούν, και επιδρούν ο ένας στην εφαρμογή του άλλου. Ερευνήθηκε, λοιπόν η συναρμογή και η αλληλεπίδραση των θεσμών του επίσημου πειθαρχικού μηχανισμού (άρ. 66 επ. ΣΚ) με τους (αντιμετωπιζόμενους ως) παραπειθαρχικούς θεσμούς των τακτικών αδειών (άρ. 54 επ. ΣΚ), της εργασίας με πλασματικό υπολογισμό ημερών (άρ. 46 επ. ΣΚ), και της απόλυσης υπό όρο (άρ. 105 επ. ΠΚ). Η ενεργοποίηση του πειθαρχικού μηχανισμού επηρεάζει, ανάλογα με την ποινή που επιβάλλεται από το Πειθαρχικό Συμβούλιο, τόσο την άμεση σωφρονιστική κατάσταση του κρατουμένου (μεταγωγή, στέρηση της δυνατότητας εργασίας, περιορισμός σε κελί κράτησης- απομόνωση), όσο και την δυνατότητά του να λάβει τακτική άδεια και να τύχει απόλυσης υπό όρο. Το σχήμα αυτό, το ονομάσαμε «πειθαρχικό σύμπλεγμα».

Σύμφωνα με τοάρ. 69 ΣΚ, «οι βαθμοί ποινής λαμβάνονται υπόψη για την αξιολόγηση της συμπεριφοράς του κρατουμένου και ιδίως στις περιπτώσεις της υπό όρο απόλυσης, της χορήγησης άδειας, του ευεργετικού υπολογισμού ημερών ποινής και άλλων ευεργετικών μέτρων» (παρ. 2) και «εάν στον κρατούμενο έχουν

επιβληθεί περισσότεροι από εκατό (100) βαθμοί ποινής, η χορήγηση των παραπάνω ευεργετικών μέτρων γίνεται μόνο ύστερα από ειδική αιτιολογία ως προς το σημείο αυτό από το αρμόδιο όργανο» (παρ. 3).

Επιπλέον, σύμφωνα με το άρ. 55 παρ. 1 ΣΚ, μία εκ των προϋποθέσεων για τη χορήγηση τακτικής άδειας είναι η κρίση περί το αν «…συντρέχουν λόγοι που δικαιολογούν την προσδοκία ότι δεν υπάρχει κίνδυνος φυγής και ότι ο κρατούμενος δεν θα κάνει κακή χρήση της αδείας του. Για να διαπιστωθεί αν συντρέχει αυτή η προϋπόθεση εκτιμώνται ιδίως: α) η προσωπικότητα του καταδίκου και η εν γένει συμπεριφορά του μετά την τέλεση της πράξης, κατά τη διάρκεια της κράτησης, σε συνδυασμό με το άρ. 69 παρ. 2 του παρόντος Κώδικα…».

Μία από τις προβλεπόμενες πειθαρχικές ποινές (άρ. 69 παρ. 1 ΣΚ) είναι αυτή της στέρησης της δυνατότητας εργασίας ή συμμετοχής σε πρόγραμμα επαγγελματικής κατάρτισης (έως δύο μήνες για τα παραπτώματα κατηγορίας Γ, έως έξι μήνες για τα κατηγορίας Β, και έως ένα έτος για τα κατηγορίας Α). Κατά το άρ. 41 παρ. 3 εδ. γ ΣΚ «οι αποφάσεις του Συμβουλίου (για την τοποθέτηση κρατουμένου σε εργασία) λαμβάνονται έπειτα από ακρόαση των ενδιαφερόμενων κρατούμενων». Στην πράξη, κατά τον Μαυρή λαμβάνονται υπόψη η οικογενειακή κατάσταση, η ειδικότητα, το ήθος, η ποινή που εκτίει ο κρατούμενος, η συμπεριφορά του, και η πειθαρχική του κατάσταση (Μαυρής, 2003, 150-1). Σύμφωνα με τον Κουλούρη, τα κύρια κριτήρια τα οποία λαμβάνουν υπόψη τους τα συλλογικά όργανα των καταστημάτων κράτησης (Συμβούλιο Φυλακής, Πειθαρχικό Συμβούλιο, και Συμβούλιο Εργασίας) ανάγονται στην εξασφάλιση της εύρυθμης λειτουργίας του καταστήματος κράτησης, με παράλληλη μέριμνα για την εξασφάλιση ορισμένων αναγκών των κρατουμένων, τα οποία και λειτουργούν ως μηχανισμοί αυτοπειθάρχησης και εκτόνωσης της έντασης που συνεπάγεται ο εγκλεισμός (κριτήρια τα οποία μικρή ή και, σε κάποιες περιπτώσεις, ουδεμία σχέση έχουν με τα οριζόμενα από τον ΣΚ) (Κουλούρης 2004β: 61-2).

Ακόμη, σύμφωνα με το άρ. 54 παρ. 8 ΣΚ, «Κρατούμενος που δεν επιστρέφει στο κατάστημα κράτησης μετά τη λήξη ή ανάκληση χορηγηθείσης αδείας, χωρίς να έχει προβεί σε έγκαιρη και ακριβή

ενημέρωση και παραδεκτή δικαιολόγηση προς την υπηρεσία του καταστήματος, δεν δικαιούται νέα τακτική ή εκπαιδευτική άδεια πριν από την πάροδο τριών ετών από την επιστροφή ή σύλληψή του». Μάλιστα, το αρχικό διάστημα μη δυνατότητας αίτησης για τακτική άδεια, έπειτα από την με παραβίασή της, ήταν ένα έτος, κάτι που τροποποιήθηκε ως άνω με το άρ. 40 παρ. 10 Ν. 4111/2013, οδηγώντας τη ρύθμιση σε πιο αυστηρά μονοπάτια. Τέλος, σύμφωνα με το άρ. 46 παρ. 3 ΣΚ «Ο αρμόδιος δικαστικός λειτουργός μπορεί με αιτιολογημένη απόφασή του: α) στις περιπτώσεις των δύο προηγούμενων παραγράφων να μην επιτρέψει τον ευεργετικό υπολογισμό των ημερών ποινής λόγω εργασίας των τριών τελευταίων μηνών εν όλω ή εν μέρει, αν ο κρατούμενος τιμωρήθηκε πειθαρχικά κατά τη διάρκεια του αντίστοιχου χρονικού διαστήματος, κατά τα προβλεπόμενα από το άρθρο 69 παράγραφοι 2 και 3 του παρόντος Κώδικα ή β) να ανακαλέσει εν όλω ή εν μέρει προηγούμενες αποφάσεις του για ευεργετικό υπολογισμό ημερών ποινής, οι οποίες εκδόθηκαν μέσα στους προηγούμενους έξι μήνες, αν ο κρατούμενος τηιωρήθηκεπειθαρχικά». Οι ανωτέρω θεσπισμένες συνέπειες συμπεριφορών που παραβιάζουν την πειθαρχική τάξη των καταστημάτων, παίζουν το ρόλο «κρυφών» πειθαρχικών ποινών που δεν περιλαμβάνονται στην περιοριστική απαρίθμηση του άρ. 69 παρ. 1, κατά συνέπεια παραβιάζοντας την αρχή της νομιμότητας στη μεταχείριση των κρατουμένων (άρ. 2 ΣΚ), και την αρχή της νομιμότητας των πειθαρχικών ποινών, κατ' άρ. 68 παρ. 1 ΣΚ, η οποία και κάνει λόγο για περιοριστική απαρίθμηση των πεθαρχικών παραπτωμάτων («Παραπτώματα που μπορεί να επισύρουν πειθαρχική, ποινή κατά του δράστη τους είναι μόνο τα αναγραφόμενα στις διατάξεις του παρόντος άρθρου...»).

Αναφορικά με την επίδραση της διαγωγής του κρατουμένου στην απόλυσή του, έπειτα από τη συμπλήρωση ενός ελάχιστου ορίου ποινής, σύμφωνα με το άρ. 106 παρ. 1 ΠΚ «Η απόλυση υπό όρο χορηγείται οπωσδήποτε, εκτός αν κριθεί με ειδική αιτιολογία ότι η διαγωγή του καταδίκου, κατά την έκτιση της ποινής του, καθιστά απολύτως αναγκαία τη συνέχιση της κράτησής του για να αποτραπεί η τέλεση από αυτόν νέων αξιόποινων πράξεων».

Το παραπάνω σχήμα «δείχνει» προς μια πειθαρχική οργάνωση

του σωφρονιστικού χρόνου, ο οποίος ρυθμίζεται από θεσμούς που έχουν ως κεντρικό τους άξονα τη διαγωγή του κρατουμένου, η οποία είναι αντικείμενο προς καταγραφή, ανάλυση, και αξιολόγηση, και επηρεάζει το αν ο χρόνος θα έχει τακτικά «διαλείμματα», αλλά και την πρόωρη, υπό όρους λήξη της ποινής. Διαφαίνεται μια τάση ρύθμισης και της παραμικρής πλευράς του χρόνου και του χώρου του κρατουμένου, με σκοπό την επίδειξη της κατάλληλης διαγωγής, όχι θετικής, με την έννοια της επίτευξης επανενταξιακών στόχων, αλλά μη αρνητικής—με την έννοια της μη διατάραξης της σωφρονιστικής τάξης. Ένα παρόμοιο σύστημα περιγράφει και ο Goffman, το οποίο ονομάζει «σύστημα προνομίων». Τα τρία βασικά στοιχεία του συστήματος, είναι οι εσωτερικοί κανόνες («ένα σύνολο σχετικά ρητών και τυπικών υπαγορεύσεων και απαγορεύσεων»), οι ανταμοιβές και τα προνόμια, σε αντάλλαγμα για την υπακοή (προνόμια για μικρά πράγματα, αλλά σημαντικά, ως κατευναστικά της απόσυρσης και βοηθητικά της επανάκτησης του χαμένου εαυτού), και οι τιμωρίες, ως προσωρινή ή οριστική αφαίρεση προνομίων ή ως κατάργηση της δυνατότητας να διεκδικηθούν αυτά. Κατά τον Goffman, η απόλυση από το ίδρυμα σχετίζεται με το σύστημα των προνομίων, καθώς ορισμένες ενέργειες επενεργούν στη διάρκεια παραμονής σε αυτό (ως λόγοι παράτασης ή συντόμευσης αυτής). Έτσι, «το συνολικό αποτέλεσμα είναι ότι εξασφαλίζεται η συνεργασία προσώπων που έχουν συχνά λόγο να μην είναι συνεργάσιμα» (Goffman, 1994, 62-6). Στο σχήμα αυτό, ο χρόνος αντιμετωπίζεται τόσο ως τεχνική επιβίωσης του κρατουμένου όσο, και ως εργαλείο ελέγχου της συμπεριφοράς των κρατουμένων (Μαυρής, 2003, 87).

Η έρευνα στα καταστήματα κράτησης και τα δικαστήρια

Η πειθαρχία, βέβαια, δεν εκφράζεται μόνο μέσα από τους θεσμούς που ρυθμίζουν την επίσημη, κανονιστική της διάσταση, αλλά μέσα από ένα πολύπλοκο δίκτυο που αφορά αυτούς αλλά και τους ξεπερνάει, περιλαμβάνοντας εκφάνσεις που δε θα μπορούσαν να ερευνηθούν όλες μαζί, κάτι που αποτελεί ένα όριο στην έρευνά μας, η οποία, όμως, αν καταπιανόταν με όλες τις πιθανές διαστάσεις που θα μπορούσαν να λειτουργούν στην κατεύθυνση της παραγωγής του συνολικού πειθαρχικού αποτελέσματος (έμφυλες,

εθνοτικές, φυλετικές, κ.α.), θα κέρδιζε μεν σε πλάτος, αλλά θα έχανε ενδεχομένως το επιζητούμενο βάθος.

Για την διερεύνηση του ερωτήματος που διατυπώθηκε παραπάνω, το ερευνητικό μας πλάνο περιλάμβανε την έρευνα σε δύο καταστήματα κράτησης, ενώ σε μεταγενέστερο στάδιο, έπειτα από τα αρχικά ευρήματα από τις φυλακές, διεξήγαμε συνεντεύξεις με δικαστές, μέλη των Συμβουλίων Πλημμελειοδικών, που αποφαίνονται επί προσφυγών κρατουμένων κατά αποφάσεων του Πειθαρχικού Συμβουλίου σχετικά με τις τακτικές άδειες και τα πειθαρχικά παραπτώματα, αλλά και, κυρίως, για την απόλυση υπό όρο. Ερευνήσαμε αρχειακό υλικό από φακέλους αποφυλακισμένων υπό όρο καταδίκων για το διάστημα από το 2010 ως τον Ιούνιο 2013, και λάβαμε συνεντεύξεις από εργαζόμενους και εργαζόμενες στη φυλακή (διεύθυνση, κοινωνική υπηρεσία, φυλακτικό προσωπικό) και από τους εισαγγελείς- επόπτες των καταστημάτων. Το αρχειακό υλικό που συλλέξαμε αφορούσε την εφαρμογή του κάθε ενός από τους ερευνώμενους θεσμούς σχετικά με τον εκάστοτε κρατούμενο, έως την απόλυσή του: αποφάσεις σχετικές με την πειθαρχική κατάσταση του κρατουμένου- Απόσπασμα Βιβλίου Ηθικού Ελέγχου, πρακτικά του Πειθαρχικού Συμβουλίου, προσφυγές κατά της απόφασης που επιβάλλει πειθαρχική ποινή-, αιτήσεις και αποφάσεις σχετικά με τη χορήγηση τακτικής άδειας και ενδεχόμενες προσφυγές κατά των απορριπτικών κρίσεων, τοποθέτηση σε εργασία (ημέρες, μόνο, πλασματικού υπολογισμού, γιατί το εκάστοτε συγκεκριμένο πόστο δεν σημειώνεται στο φάκελο), αλλά και άλλες πληροφορίες, όπως η φοίτηση σε σχολείο και η παρακολούθηση κάποιου προγράμματος. Σημαντικό εργαλείο αποτέλεσε το βούλευμα αναφορικά με την απόλυση υπό όρο, το οποίο δύναται να λάβει υπόψη τόσο την πειθαρχική κατάσταση του κρατουμένου, όσο και το αν εργάστηκε και το αν έλαβε τακτικές άδειες, και άλλα στοιχεία δηλωτικά της διαγωγής, για να κρίνει την ποιότητα αυτής, και το αν αυτή θα πρέπει να οδηγήσει σε απόλυση ή στη συνέχιση της κράτησης.

Οι συνεντεύξεις αφορούσαν τόσο τις υπηρεσιακές, όσο και τις προσωπικές και επαγγελματικές απόψεις των εφαρμοστών της σωφρονιστικής νομοθεσίας, για τους θεσμούς που ερευνούσαμε, από την άποψη της πρακτικής εφαρμογής τους, αλλά και όσον αφορά

τις αντιλήψεις τους για τη σημασία τους για τις φυλακές και τους κρατούμενους.

Τα αρχικά ευρήματά μας σε μεγάλο βαθμό επιβεβαίωσαν μια κυρίαρχα πειθαρχική διάσταση των θεσμών,τόσο ατομικά όσο και ως σύμπλεγμα. Πράγματι, τόσο η εφαρμογή των θεσμών, όπως φάνηκε από το ερευνηθέν αρχειακό υλικό, όσο και οι απόψεις των ερωτηθέντων, επιβεβαιώνουν μια λειτουργία πειθαρχικής αξιολόγησης του κρατουμένου για την απόλαυση «προνομίων», αλλά και μια σημασία των κανόνων αυτών για την εύρυθμη λειτουργία του καταστήματος.

Από την άλλη, τα βουλεύματα σχετικά με την απόλυση των κρατουμένων, ήταν στη συντριπτική τους πλειοψηφία διεκπεραιωτικά και σύντομα, ή από τη μια, λεπτομερή ως προς το νομικό σκεπτικό τους (σχετικά με το ρόλο της απόλυσης υπό όρο ως θεσμού που επιδίωκει τον σωφρονισμό και την επανένταξη του καταδίκου),[2] αλλά από την άλλη «εύκολα» στη διαπίστωση της αναγκαίας για την απόλυση διαγωγής, με μόνη την έλλειψη ενεργού πειθαρχικής ποινής, είτε επειδή δεν επιβλήθηκε ποτέ τέτοια, είτε επειδή αυτή δε λαμβάνεται υπόψη λόγω διαγραφής, σύμφωνα με τους όρους του ΣΚ, ή κατ' εφαρμογή νόμου που περιλαμβάνει διάταξη για την εφάπαξ διαγραφή πειθαρχικών ποινών· διάταξης με διακηρυγμένο στόχο την διευκόλυνση της απόλυσης των κρατουμένων και την πρόσκαιρη ελάφρυνση του μονίμως σε κρίση και υπερφορτωμένου σωφρονιστικού συστήματος.

Το πιο ακραίο παράδειγμα της διεκπεραιωτικής εφαρμογής του θεσμού, που κατ' ουσίαν ομολογεί μια αυτοματοποίηση της απόλυσης, ήταν οι 27 από τις 75 ερευνηθείσες(στο δεύτερο κατάστημα κράτησης) περιπτώσεις εισαγγελικών προτάσεων

2 «Και οι δικαστές οι ίδιοι, δίχως να το θέλουν και δίχως καν να το έχουν συνειδητοποιήσει, περνούν σταδιακά από αποφάσεις με τιμωρητικές υποδηλώσεις σε αποφάσεις που δεν μπορούν να τεκμηριώσουν με το δικό τους λεξιλόγιο, παρά μόνο λέγοντας ότι είναι αναμορφωτικές για το πρόσωπο που καταδικάζεται. Αλλά γνωρίζουν πολύ καλά ότι τα όργανα που έχουν στη διάθεσή τους, η θανατική ποινή, στο παρελθόν οι ποινικές αποικίες, σήμερα η φυλακή ή η κράτηση, δεν αναμορφώνουν κανέναν, εξού και η ανάγκη να ανατρέχουν σε αυτούς που επιστρατεύουν μια ρητορική για το έγκλημα και τους εγκληματίες η οποία θα νομιμοποιήσει τα αμφισβητούμενα μέτρα» (Foucault, 1981, 48).

που χρησιμοποιούσαν ως βασικό στοιχείο της κρίσης τους την «επισυναπτόμενη γνωμοδότηση του επιστημονικού συμβουλίου της δικαστικής φυλακής που προτείνει την απόλυση υπό όρο», με το συμβούλιο να δέχεται την πρόταση, σε πλείστες περιπτώσεις άνευ άλλου συλλογισμού, «προς αποφυγή άσκοπων επαναλήψεων». Όμως, το Επιστημονικό Συμβούλιο Φυλακής προβλεπόταν στον Κώδικα Βασικών Κανόνων Μεταχείρισης Κρατουμένων του 1989, και καταργήθηκε το 1994, πράγμα που σημαίνει ότι- και όχι μόνο στις περιπτώσεις αυτές, τις πιο εξόφθαλμες- οι δικαστικοί λειτουργοί χρησιμοποιούν κατά βάση τυποποιημένες- αυτοματοποιημένες αιτολογίες, δίχως κατ' ουσία εξατομικευμένη κρίση.

Οι δικαστές ως επί το πλείστον, προσανατολισμένοι σε μια ιδανική στοχοθεσία της φυλακής, κατέκριναν την ασκούμενη αντεγκληματική πολιτική ως υποβαθμιστική του ρόλου τους και ως πρόχειρη παρέμβαση στα σωφρονιστικά πράγματα, που δεν έχει σχέση με την αποστολή του σωφρονισμού. Οι συνεντεύξεις με τους δικαστές επικύρωσαν και εμπλούτισαν την εικόνα ενός συστήματος που αδυνατεί να σημαίνει για τον κρατούμενο τίποτε παραπάνω από μια αποθηκευτική αδρανοποιητική εμπειρία, με μεγάλες ποινές και εύκολη, αυτοματοποιημένη στη συντριπτική πλειοψηφία των περιπτώσεων, απόλυση, έπειτα από τμηματική και πλασματικά υπολογισμένα «κουρεμένη» έκτιση της ποινής. Ενός συστήματος που προσπαθεί μονίμως να κρύψει τις αδυναμίες του που οδηγούν σε καταδίκες για απάνθρωπη και εξευτελιστική μεταχείριση από το ΕΔΔΑ, σε μόνιμα κριτικές επισημάνσεις από εθνικούς και μη ελεγκτικούς της διοίκησης φορείς (ΣτΠ, CPT), και σε κινητοποιήσεις μέσα και έξω από τις φυλακές, θεσπίζοντας διατάξεις για την παραγραφή των πειθαρχικών ποινών των κρατουμένων και την εν γένει διευκόλυνση της απόλυσής τους. Ένα φάρμακο αμφισβητούμενης νομιμότητας και βραχείας διάρκειας.

Από την άλλη, η έρευνα έδειξε ότι η πληθώρα των ρυθμίσεων της σωφρονιστικής νομοθεσίας, που θέτουν κανόνες για τη ρύθμιση κάθε πλευράς της ζωής του εγκλείστου, σε εξοντωτικό βαθμό, δεν εφαρμόζονται, καθώς ο επίσημος πειθαρχικός μηχανισμός ενεργοποιείται κυρίως σε περιπτώσεις βίας, απείθειας στο προσωπικό ή κατοχής παράνομων ουσιών. Επίσης, σπανίως

εντοπίσαμε περιπτώσεις όπου το Συμβούλιο Πλημμελειοδικών έλαβε υπόψη πληροφορίες πέραν της ύπαρξης ή μη ενεργού πειθαρχικής ποινής, όπως η καλή χρήση των τακτικών αδειών, η συμμετοχή σε εκπαιδευτικό πρόγραμμα ή σε πρόγραμμα απεξάρτησης. Επιπροσθέτως, παρά τις αντιλήψεις που εκφράστηκαν από τους περισσότερους από τους δικαστές που συμμετείχαν στην έρευνα σχετικά με την σημασία της εργασίας στη φυλακή ως ουσιαστικό στοιχείο για την επανένταξη του κρατουμένου, μόνο σε λίγες περιπτώσεις το Συμβούλιο έλαβε υπόψη του την εργασιακή ιστορία του κρατουμένου, πέραν του πλασματικού υπολογισμού ημερών.[3]

Τέλος, μια ενδιαφέρουσα πλευρά αυτής της διαχειριστικής στάσης των δικαστών, είναι η αυτόματη αποδοχή της επόμενης αίτησης του κρατουμένου (μετά την πρώτη απόρριψη), έπειτα από τη διαγραφή της πειθαρχικής ποινής (είτε λόγω παρέλευσης του κατά τον ΣΚ χρόνου διαγραφής, είτε κατ' εφαρμογή εφάπαξ σχετικής διάταξης)· είναι σαν η διόρθωση και ο σωφρονισμός του κρατουμένου (στόχος, σύμφωνα με πολλά από τα ερευνηθέντα βουλεύματα, του ειδικοπροληπτικού θεσμού της απόλυσης υπό όρο) να εξαρτώνται από την εκπνοή αυτού του χρόνου ή την πρόωρη διαγραφή των πειθαρχικών ποινών που ομολογούσαν την μη ετοιμότητα του κρατουμένου να ενταχθεί στο κοινωνικό σύνολο· έπειτα από τη διαγραφή της ποινής, κατά συνέπεια, σύμφωνα με μια πολύ συχνά εμφανισθείσα φράση στα βουλεύματα που ερευνήσαμε, ο κρατούμενος «έχει πλέον ουσιαστικά βελτιωθεί χάρις στον ποινικό σωφρονισμό… και παρέχει τα εχέγγυα, έντιμου στο μέλλον βίου».

Η στρατηγική συντροπικότητα της πειθαρχίας και της κυβερνολογικής στην ελληνική φυλακή.

Στην ανάλυση του Foucault, η πειθαρχία προσεγγίζεται σε αντίθεση με την κυριαρχική εξουσία και την εξουσία του κράτους, η οποία αλυσοδένει και καθυποτάσσει τα υποκείμενα, ως μια τεχνική για

3 «Το πρόβλημα δεν ήταν, λοιπόν, το να μάθουν κάτι, αλλά αντίθετα, το να μη μάθουν τίποτα, για να είναι σίγουρο ότι δεν θα μπορούν να κάνουν τίποτα μόλις βγουν από τη φυλακή. Ο μάταιος χαρακτήρας της σωφρονιστικής εργασίας, ο οποίος συνδεόταν ουσιαστικά με ένα διδακτικό πλάνο, τώρα θα χρησίμευε για μια διαφορετική στρατηγική» (Foucault, 1981, 42).

την εκγύμναση του σώματος· μια εξουσία όχι θριαμβευτική και υπερβολική, αλλά καχύποπτη και συνετή (Μετάφας, 2010: 165-6). Αλλά η εξουσία δεν είναι μονολιθική: σύμφωνα με τον Gordon, δεν υπάρχει μεθοδολογική ή υλική ασυνέχεια μεταξύ των μικροφυσικών και των μακροφυσικών αναλύσεών της (1991, 4). Στη δική μας έρευνα βρεθήκαμε αντιμέτωποι με μια ανακατανομή της ισορροπίας μεταξύ τεχνικών που εξασφαλίζουν την πειθαρχική καθυπόταξη, και διαδικασιών με τις οποίες οι κρατούμενοι αντιμετωπίζονται ως ελεύθερα υποκείμενα, ικανά να κατασκευάσουν ή να μεταμορφώσουν τη διαγωγή τους (Häkli, 2009).

Στη φυλακή, είναι δυνατή η σύμπλευση μιας πειθαρχικής εξουσίας, στοχεύουσας στην δημιουργία πειθήνιων σωμάτων μέσω της επιτήρησης και της πειθαρχικής κατανομής τους, μέσω δραστηριοτήτων προνοιακού τύπου (όπως φάνηκε από τις καθαρά πειθαρχικές πλευρές των ερευνηθέντων θεσμών), με μια εξουσία που εστιάζει στον έλεγχο, υπό την έννοια της δημιουργίας των όρων για την αυτοδιακυβέρνηση και την υπευθυνοποίηση (responsibilisation) των εγκλείστων, οι οποίοι επιλέγουν ελεύθερα τη συμπεριφορά που θα τους οδηγήσει στην επανένταξη (Franzén, Holmqvist, 2014). Στη μελέτη της Franzén (2015) σε ένα σωφρονιστικό ίδρυμα νέων στη Σουηδία, ανιχνεύονται τα μέσα εκείνα υπό τα οποία οι νεαροί έγκλειστοι, αντί να αντιμετωπίζονται αποκλειστικά ως ανήλικοι παραβάτες οι οποίοι δεν μπορούν να επιλέξουν το ορθό και να αποτινάξουν το παραβατικό παρελθόν τους δίχως μια ιδρυματική εμμονή στην πειθαρχική κανονικοποίηση, θεωρούνται ως υποκείμενα που δύνανται, με την παροχή κινήτρων, να δράσουν σε ένα δεδομένο πλαίσιο θεσμικών δυνατοτήτων υπευθυνοποίησης, το οποίο αφενός θα επιτρέψει τη σύντμηση της ποινής τους, αφετέρου θα τους καταστήσει ηθικά υποκείμενα. Η ηθική ανασυγκρότηση των νέων παραβατών, έτσι, περνά μέσω της αυτοδιακυβέρνησης στην αυτο-πειθαρχία τους, και παράγει υποκείμενα τόσο πειθαρχημένα και υπάκουα, όσο και ελεύθερα και αυτοκυβερνώμενα, τα οποία δεν υποτάσσονται απλώς στην εξουσία (ό.π., σ. 272).

Επίσης, σύμφωνα με άλλη ανάλυση, η φυλακή πλέον δεν μπορεί να περιγραφεί με την πρωτοκαθεδρία της πειθαρχικής εξουσίας, αλλά υπό μια μετα-πειθαρχική συνθήκη (Chantraine, 2006)·

παρά την επιμονή της πειθαρχίας και της σημασία του ρόλου της στη φυλακή, ο Chantraine κάνει λόγο για την κυβερνολογική φυλακή. Έτσι, υπάρχει μια ανα-προβληματοποίηση των σχέσεων κυριαρχίας και πειθαρχίας, μέσα σε μια σύνθετη και πολυμορφική συλλογή κυβερνολογικών τακτικών, αφενός κατασκευής ενός υπεύθυνου υποκειμένου, αφετέρου εμψύχωσης, μέσα από πειθαρχικές διαδικασίες, αλλά και μέσα από μια κυβερνολογική στρατηγική με έμφαση στην ασφάλεια, μιας υπεύθυνης συμπεριφοράς και μιας συγκρότησης γνώσης για το κάθε υποκείμενο, με όρους ενός ρίσκου προσαρμοσμένου στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και τις δυνατότητες του κάθε κρατουμένου (ό.π., σ. 57, 59, 63-6, 70).

Αντίθετα, όπως φάνηκε από την έρευνά μας, η συντροπικότητα της πειθαρχίας και της κυβερνολογικής στην ελληνική φυλακή, δεν παράγει μια στρατηγική για την αυτοπειθαρχία του κρατουμένου, στοχεύουσα στο να καταστεί αυτό ένα ηθικό υποκείμενο μέσα από την εμπειρία του εγκλεισμού. Η πειθαρχία στο ελληνικό σωφρονιστικό σύστημα της αποθηκευτικής αδρανοποίησης (Κουλούρης, 2009), δεν στοχεύει στην διόρθωση ή την επανένταξη του κρατουμένου· στην στρατηγική της συνεργασία με την κυβερνολογική, στοχεύει στον κρατούμενο- άτομο, όχι για την εκπαίδευσή του αλλά για τη συγκράτησή του, και στους κρατούμενους ως πληθυσμό για την κατασκευή του ενδεχόμενου πεδίου δράσης του (Jessop, 2007:40. Häkli, 2009. Sokhi- Bulley, 2014), ή, καλύτερα, απραξίας του, σαν μηχανισμός με πυκνή στρατηγική διάταξη (διαγωγή- χρόνος-ελευθερία), για την οικονομική διακυβέρνηση του έγκλειστου σώματος μέσα από μια ευθεία σύνδεση μεταξύ του πειθαρχικού συμπλέγματος και της πιθανότητας επίτευξης της ελευθερίας. Αυτή η συντροπικότητα παράγει ένα συνειδητό υποκείμενο, που γνωρίζει πώς να συγκρατήσει τον εαυτό του στον ιδρυματικό χώρο, σε μια ρουτίνα εγκλεισμού που οδηγεί από την κυριαρχία της τελμάτωσης, στην ανάκτηση της ελευθερίας, αλλά και έναν πληθυσμό που παρωθείται στην αδράνεια, μια ενθάρρυνση στο να κάνει τίποτα, περιμένοντας την πολυπόθητη και δεδομένη πρόωρη απόλυση.

Κατά συνέπεια, δεν έχουμε την ηθική άσκηση για την μετατροπή του εαυτού σε «ηθικό υποκείμενο της διαγωγής…» (Foucault, 1989β, 36), όπως υποστηρίζεται στην έρευνα της Franzén. Στο

πλαίσιο αυτής της δίχως νόημα ποινής, η πειθαρχική συμμόρφωση έχει το νόημα αυτού που ο Weber ονομάζει «υπακοή», η οποία «... σημαίνει: ότι το πράττειν του υπακούοντος εξελίσσεται με τέτοιο τρόπο ως εάν να έχει καταστήσει το περιεχόμενο της διαταγής χάριν της ιδίας, αρχή της συμπεριφοράς του, και μάλιστα απλώς χάριν της τυπικής σχέσης υπακοής, χωρίς συμπερίληψη της δικής του άποψης περί αξίας ή απαξίας της διαταγής» (Weber 2001, 19).

Έτσι, στο φουκωικό τρίγωνο της εξουσιαστικής τροπικότητας (κυριαρχικότητα-sovereignty, πειθαρχία, κυβερνολογική) δεν βρίσκουμε μόνο τομές, αλλά και αλληλεπικαλύψεις και κοινά χαρακτηριστικά: «δεν πρέπει να δούμε τα πράγματα με τους όρους της αντικατάστασης μιας κοινωνίας της κυριαρχίας από μια πειθαρχική κοινωνία και της επακόλουθης αντικατάστασης μιας πειθαρχικής κοινωνίας από μια κοινωνία της διακυβέρνησης» (Foucault, 2004, 107-8).[4] Το αποτέλεσμα αυτής της στρατηγικής συντροπικότητας της πειθαρχικής εξουσίας και της κυβερνολογικής, και του ξεπεράσματος της διχοτομίας μεταξύ μικροφυσικής και μακροφυσικής της εξουσίας, είναι μια νέα μορφή διακυβέρνησης και μια στρατηγική κωδικοποίηση των σχέσεων εξουσίας, μια γέφυρα μεταξύ της μικρο-πολυμορφίας και της μακρο-αναγκαιότητας (Jessop 2007), και κατά συνέπεια η κατασκευή ενός σωφρονιστικού χρόνου που είναι τόσο κατευναστικός όσο και παρωθητικός.

Οι παρεμβάσεις της εκάστοτε κυβέρνησης στη δικαστική εξουσία, με την μείωση του πραγματικού χρόνου έκτισης της ποινής, είναι τα συνήθη αλλά προσωρινά φάρμακα για την πρόσκαιρη αντιμετώπιση της μόνιμης σωφρονιστικής κρίσης που δημιουργείται από το πάντοτε υπερφορτωμένο σωφρονιστικό σύστημα· «ένα κράτος που απεκδύεται της ύλης ελέγχου και πειθαρχίας, ελάχιστο και ανίσχυρο κράτος ελλειματικής, ακόμη και τυφλής διακυβέρνησης»

4 Σχηματικά, η πειθαρχική κοινωνία αφορά τη «λειτουργία επιβολής κάποιου καθήκοντος ή κάποιας συμπεριφοράς σε κάποια πολλαπλότητα ατόμων, αρκεί η πολλαπλότητα να είναι ολιγάριθμη και ο χώρος περιορισμένος και όχι ιδιαίτερα ευρύς», ενώ η κυβερνολογική τη «... διαχείριση και τον έλεγχο της ζωής μιας πολλαπλότητας ατόμων, υπό τον όρο αυτή η πολλαπλότητα να είναι πολυάριθμη (πληθυσμός) και ο χώρος ανοικτός και ευρύς. Τότε ακριβώς αποκτά σημασία το να "καθίσταται κάτι πιθανό", ως κατηγορία της εξουσίας...» (Deleuze, 2005, 126-127).

(Εμμανουηλίδης, 2013, 52).

Η αδυναμία του κράτους να ρυθμίσει τα του οίκου του, μια κρίση ορατότητας των πιθανών πεδίων δράσης και μια μόνιμη κατάσταση άγχους εξαιτίας της προδιαγεγραμμένης αποτυχίας των προσωρινών λύσεων για την ανακούφιση του υπερφορτωμένου σωφρονιστικού συστήματος, προκαλεί μια κυριαρχική επιβολή στη δικαστική εξουσία, η οποία ανασηματοδοτεί τη χρήση του πειθαρχικού μηχανισμού, στην κατεύθυνση της διακυβέρνησης του- αδρανοποιημένου- πληθυσμού. Αυτή η στρατηγική συν-τροπικότητα της πειθαρχικής και της κυβερνολογικής εξουσίας είναι το αποτέλεσμα της συνεχούς σωφρονιστικής κρίσης, που παράγει μια βίαιη και αποπνικτική συνθήκη, η οποία προκαλεί μια εφαρμογή των ερευνούμενων θεσμών που λίγη σχέση έχει με τις κανονιστικές τους επιταγές. Τα παράγωγα αυτής της πολύμορφης κατανομής των τροπικοτήτων της εξουσίας υπό το πρίσμα των δυνατοτήτων που ανοίγουν από το πειθαρχικό σύμπλεγμα, είναι ένα αδρανοποιημένο υποκείμενο και ένας πληθυσμός σε απόγνωση- κυβερνώμενος από μια παρώθηση στην απραξία- που ενθαρρύνονται σε μια συνετή και ορθολογική αναμονή (Lemke, 2001, 201) για την απόλυση από τα δεσμά ενός αποθηκευτικού, αδρανοποιητικού, δίχως νόημα, και εξευτελιστικού εγκλεισμού.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Αλεξιάδης, Σ. (1991). Η προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου κατά τη διάρκεια της έκτισης της ποινής. Στο: Σισιλιάνος, Λ.-Α. (επ.) Η στέρηση της ελευθερίας του ανθρώπου στο ποινικό σύστημα και τα δικαιώματα του ανθρώπου- 42ο Διεθνές Συνέδριο της Διεθνούς Εταιρίας Εγκληματολογίας. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα. σ. 185-217.

Weber, M. (2001). Οι τύποι της εξουσίας. Κένταυρος, Αθήνα (μετάφραση Γκιούρας, Θ).

Deleuze, G. (2005). Φουκώ. Πλέθρον, Αθήνα (μετάφραση Μπέτζελος, Τ.).

Goffman, E. (1994). Άσυλα: Δοκίμια για την κοινωνική κατάσταση των ασθενών του ψυχιατρείου και άλλων τροφίμων. Ευρύαλος,

Αθήνα (μετάφραση Κομνηνός, Ξ.).

Εμμανουηλίδης, Μ. (2013). Οικονομία και στρατηγική της νεοφιλελεύθερης κυβερνολογικής. Η στρατηγική λειτουργία του ρατσιστικού Συστήματος. Στο: Εμμανουηλίδης, Μ. και Κουκουτσάκη, Α. Χρυσή Αυγή και στρατηγικές διαχείρισης της κρίσης. Αθήνα, Futura, σ. 15-100.

Εμμανουηλίδης, Μ. (2014), Κρίση της νεοφιλελεύθερης κυβερνολογικής. Τακτικές της επιβράδυνσης. Στο: Κοινωνικό Εργαστήριο Θεσσαλονίκης, Ζωή, Λόγοι και Πολιτικές τον καιρό της κρίσης. Κοινωνικό Εργαστήριο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη, σ. 135-147.

Κουλούρης, Ν. (2004α). Τα δικαιώματα των κρατουμένων: «Ήχοι σιωπής στην πολυσύχναστη ερημιά». Σε Τσαπόγας, Μ. Χριστόπουλος, Δ. (επιμ.) Τα δικαιώματα στην Ελλάδα, 1953-2003: Από το τέλος του εμφυλίου στο τέλος της μεταπολίτευσης. Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα, σ. 410-429.

Κουλούρης, Ν. (2004β). Θέματα μεταχείρισης κρατουμένων στη Δικαστική Φυλακή Κορυδαλλού (εργασία, κατάρτιση, υγειονομική περίθαλψη). Στο: Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου- Ίδρυμα Θεμιστοκλή και Δημήτρη Τσάτσου, Νομικό Καθεστώς των κρατουμένων. Οργάνωση και Λειτουργία του Σωφρονιστικού Συστήματος στην Ελλάδα, σε συνεργασία με το Υπουργείο Δικαιοσύνης του Αζερμπαϊτζάν στο πεδίο της ποινικής δικαιοσύνης. Hellenic Aid, Ministry of Foreign Affairs of Greece, Αθήνα, σ. 57-68.

Κουλούρης, Ν. (2009). Εισαγωγή- Ανώδυνη φύλαξη αδρανών ανθρώπων. Ένας προορισμός για τις ελληνικές φυλακές; Στο: ίδιου (επιμ.). Επι-φυλακή. Κατάστημα Κράτησης Κορυδαλλού: Λειτουργία, κατάσταση και μεταχείριση των κρατουμένων. Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, σ. 11-38.

Λάζος, Γ. (2007). Κριτική Εγκληματολογία. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα,.

Μαυρής, Μ. (2003). Το πανοπτικό του χρόνου: Η διαχείριση του χρόνου σε συνθήκες μακροχρόνιας στέρησης της ελευθερίας- Έρευνα στη φυλακή Αγίου Στεφάνου Πατρών. Τυπωθήτω- Γ. Δαρδανός, Αθήνα.

Μετάφας, Π. (2010). Η πολιτική του Μ. Foucault. Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, διδακτορική διατριβή (διαθέσιμη στο http://thesis.ekt.gr/thesisBookReader/id/21785#page/1/mode/2up).

Παρασκευόπουλος, Ν. (1990). «Σκέψεις για τα αίτια και τα αιτήματα της εξέγερσης των κρατουμένων», Δίκαιο και Πολιτική, τ. 19-20, σ. 33-39.

Foucault, M. (1989α). Επιτήρηση και Τιμωρία: Η γέννηση της φυλακής. Κέδρος, Αθήνα (μετάφραση Ράλλη, Ι. και Χατζηδήμου, Κ.).

Foucault, M. (1989β). Η ιστορία της σεξουαλικότητας. τ. ΙΙ: Η χρήση των απολαύσεων. Εκδόσεις Ράππα, Αθήνα(μετάφραση Κωνσταντινίδης, Γ.).

Χατζή, Χ. (1995). «Η φυλάκιση ως ειδική σχέση εξουσίασης: Δικαιώματα υπό σκιά». Το Σύνταγμα, Νο2, σ. 287-299.

Ξενόγλωσση

Chantraine, G. (2006). "The post-disciplinary prison". Carceral Notebooks, Vol. 8, σ. 55- 76.

Dean, M. (2010). Governmentality- Power and Rule in Modern Society. Los Angeles, Sage Publications.

Foucault, M. (1976). The Mesh of Power. Διαθέσιμο στο https://viewpointmag.com/2012/09/12/the-mesh-of-power/.

Foucault, M. (1981). Prison Talk. Στο: Gordon, C. (επ.). Power/ Knowledge: Selected interviews and other writtings by Michel Foucault (1972- 1977). Pantheon Books, New York.

Foucault, M. (2004). Security, Territory, Population: Lectures at the College de France (1977-1978). Palgrave Macmillan, New York (μετάφραση στα αγγλικά από τον Burchell, A. I.).

Franzén, A. (2015). "Responsibilization and Discipline: Subject Positioning at a Youth Detention Home", Journal of Contemporary Ethnography, Vol. 44, No. 3, p. 251-79.

Franzén, A., Holmqvist, R. (2014). "From punishments to rewards? Treatment dilemmas at a youth detention home", Punishment and Society, Vol. 16, No. 5, σ. 542-59.

Gordon, C. (1991). Governmental Rationality: An introduction. Στο: Burchell, G., Gordon, C., and Miller, P. (1991). The Foucault Effect- Studies in Governmentality. Chicago, The University Chicago Press, σ. 1-51.

Häkli, J. (2009). "Governmentality", International Encyclopedia of Human Geography, Vol. 4, σ. 628-33. Διαθέσιμο στο https://tampub.uta.fi/bitstream/handle/10024/66159/governmentality_2009.pdfsequence=1.

Jessop, B. (2007). "From micro-powers to governmentality: Foucault's work on statehood, state formation, statecraft and state power", Political Geography, Vol. 26, No. 1, σ. 34-40.

Lemke, T. (2001). "The birth of bio-politics': Michel Foucault's lecture at the College de France on neo-liberal governmentality", Economy and Society, Vol. 30, No. 2, σ. 190-207.

O' Malley, P., Weir, L., Shearing, C. (2006). "Governmentality, criticism, politics", Economy and Society, Vol. 26, No. 4, σ. 501-17.

Patton, P. (2014). "Foucault and the strategic model of power", Critical Horizons, Vol. 15, No. 1, σ. 14-27.

Sokhi-Bulley, B. (2014). "Governmentality: Notes on the Thought of Michel Foucault", Critical Legal Thinking. Διαθέσιμο στο http://criticallegalthinking.com/2014/12/02/governmentality-notes-thought-michel-foucault/.

Άννα Κασάπογλου

Κοινωνική ιεραρχία και φυλακή: η περίπτωση των κρατουμένων του λευκού κολάρου[1]

Εισαγωγή

Η κατάρρευση της οικονομίας, η απαξίωση του πολιτικού συστήματος, η γενικότερη τάση ανομίας που επικρατεί στη χώρα, η κομβική σχέση μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού τομέα η οποία στηρίχτηκε στις παραδοσιακές πελατειακές σχέσεις, η ανάπτυξη της τεχνολογίας, η αδρανοποίηση θεσμικών ελέγχων κι εφαρμογής του νόμου, αλλά και η διαφθορά σε χαμηλότερα επίπεδα υπαλλήλων και αξιωματούχων δημιούργησε εκείνες τις συνθήκες οι οποίες ευνόησαν κι ενίσχυσαν την αύξηση σοβαρών οικονομικών εγκλημάτων (Βιδάλη 2014: 137-138 και 172-176). Συνδυαστικά με τους παράγοντες αύξησης των σοβαρών οικονομικών εγκλημάτων, η αποκάλυψη μιας σειράς σκανδάλων των τελευταίων δεκαετιών (Siemens, Μονή Βατοπεδίου κ.ά.) (Βιδάλη 2013) συνέβαλε στην αύξηση του ενδιαφέροντος της κοινής γνώμης και του Τύπου γι' αυτά.

Ωστόσο, παρά το ενδιαφέρον για τα οικονομικά εγκλήματα και την αποκάλυψη αυτών τα τελευταία χρόνια, οι κρατούμενοι που προέρχονται από μεσοαστικά και ανώτερα κοινωνικοοικονομικά στρώματα, αποτελούν τη συντριπτική μειονότητα του συνόλου του έγκλειστου πληθυσμού, η οποία παρόλα αυτά επιδεικνύει μιαν αυξητική τάση σε σύγκριση με το παρελθόν. Οι συγκεκριμένες αλλαγές είναι μέρος μιας ευρύτερης ποσοτικής αλλά και ποιοτικής αλλαγής που διαπιστώνεται στον πληθυσμό των φυλακών (Karydis

1 Η παρούσα μελέτη αποτελεί μέρος της έρευνας που πραγματοποιήθηκε στα πλαίσιο της διδακτορικής διατριβής της γράφουσας, που υποστηρίχθηκε στο Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης.

και Koulouris, 2013: 273), η οποία και αντανακλά αλλαγές στην ίδια την κοινωνία και το έγκλημα. Σύμφωνα με τη διεθνή βιβλιογραφία, η κοινωνική διαστρωμάτωση των κρατουμένων σχετίζεται με την κατά κανόνα προέλευσή τους από χαμηλά κοινωνικά στρώματα (Morgan και Liebling 2007, Reiman 2007), ενώ φαίνεται να έχει άμεση σχέση με ευρύτερες οικονομικές εξελίξεις και τον τύπο της οικονομίας που κάθε φορά επικρατεί και τροφοδοτεί με «πελάτες» το σωφρονιστικό σύστημα (Melossi και Pavarini 1981, Rusche και Kirchheimer 2003, Wacquant 2001). Στην Ελλάδα, συγκεκριμένα, σύμφωνα με τα επίσημα στατιστικά στοιχεία (στοιχεία του 2006) υποστηρίζεται ότι το προφίλ του μέσου κρατούμενου της χώρας είναι άνδρας, νέος (κάτω των 40 ετών), ανύπαντρος και χαμηλού εκπαιδευτικού επιπέδου (Karydis και Koulouris 2013: 274, Παπαϊωάννου 2010: 23).

Επίσης, πέρα από τη χαμηλή κοινωνική προέλευση των κρατουμένων τόσο στην Ελλάδα, όσο και στη διεθνή πραγματικότητα, πλούσια είναι η βιβλιογραφία και η έρευνα σχετικά με τα χαρακτηριστικά που αποδίδονται στους δράστες των εγκλημάτων του λευκού κολάρου (Croall 2001, 1989, Filstad και Gottschalk 2012, Friedrichs 2010, Payne 2003) και είναι κοινά αποδεκτό πως αυτοί διαφέρουν εξ ορισμού από τους δράστες των υπόλοιπων εγκλημάτων λόγω διαφορετικών καταβολών στην προ εγκλεισμού ζωή τους (Stadler κ.α. 2013: 1094). Αυτό που ωστόσο έχει προσεγγιστεί περιορισμένα είναι τι γίνεται μετά την καταδίκη των δραστών αυτών σε ποινή στερητική της ελευθερίας. Με ποιον τρόπο προσαρμόζονται στο νέο περιβάλλον της φυλακής και πώς βιώνουν την εμπειρία του εγκλεισμού;

Θεωρητικό πλαίσιο

Τα παραπάνω ερωτήματα έχουν απασχολήσει κυρίως την αμερικανική βιβλιογραφία, στην οποία και εντοπίζεται η σύλληψη της ιδέας της ιδιαίτερης ευαισθησίας (special sensitivity) των δραστών εγκλημάτων του λευκού κολάρου. Έρευνες σχετικά με την απονομή της δικαιοσύνης (Mann κ.α. 1980) έδειξαν ότι οι δικαστές ήταν διστακτικοί στο να επιβάλλουν ποινές εγκλεισμού σε δράστες εγκλημάτων λευκού κολάρου, με το επιχείρημα ότι οι συνέπειες του

εγκλεισμού θα είναι κατά πολύ δυσμενέστερες για τους δράστες αυτούς, και ότι ο στιγματισμός θα είναι πιο εξευτελιστικός. Το αποτέλεσμα ήταν η ελαστική αντιμετώπιση στην επιβολή της ποινής του εγκλεισμού από τη μια για τους δράστες των εγκλημάτων του λευκού κολάρου, και η υπερβολική της χρήση για τους δράστες των υπόλοιπων κατηγοριών εγκλημάτων.

Το ζήτημα των κρατουμένων του λευκού κολάρου έχει προσεγγιστεί περιορισμένα, τόσο στην ελληνική, όσο και στη διεθνή βιβλιογραφία, και μάλιστα η βιβλιογραφική επισκόπηση και η αναζήτηση σχετικών ερευνών κατέληξε πως υπάρχει μόνο μία μελέτη η οποία δημοσιεύθηκε στην Αμερική τη δεκαετία του 1980 (Benson και Cullen 1988) και η οποία έχει ασχοληθεί με τον τρόπο που βιώνουν οι κρατούμενοι του λευκού κολάρου τον εγκλεισμό (Stadler 2012: 61). Οι μετέπειτα έρευνες που πραγματοποιήθηκαν είτε από τους ίδιους τους ερευνητές, είτε από συνεργάτες τους στο πανεπιστήμιο του Cincinnati (ΗΠΑ), βασίστηκαν στην προαναφερθείσα έρευνα (Logan 2015, Stadler 2012, Stadler κ.ά. 2013). Το υπό συζήτηση ερευνητικό κενό για την κατηγορία των κρατουμένων που προέρχονται από μεσαία και ανώτερα κοινωνικοοικονομικά στρώματα κι έχουν διαπράξει βαριά οικονομικά εγκλήματα, συνδυαστικά με την αύξηση των σοβαρών οικονομικών εγκλημάτων και το ενδιαφέρον, πλέον, της κοινής γνώμης και των μέσων ενημέρωσης για τις υποθέσεις αυτές αποτέλεσαν εφαλτήριο για την παρούσα έρευνα. Στόχος, λοιπόν, της έρευνας είναι να διερευνήσει τον τρόπο με τον οποίο προσαρμόζονται και τον τρόπο με τον οποίο βιώνουν τον εγκλεισμό οι κρατούμενοι του λευκού κολάρου στην Ελλάδα.

Μεθοδολογία και διαδικασία έρευνας

Επιλογή ερευνητικών εργαλείων

Η αφήγηση είναι ένα κείμενο ή ένας λόγος που δίνει έμφαση στις ατομικές ιστορίες ειπωμένες από τα ίδια τα άτομα. Αποτελεί τη στοιχειώδη μορφή μέσω της οποίας η ανθρώπινη εμπειρία αποκτά περιεχόμενο. Ουσιαστικά οργανώνει την ανθρώπινη εμπειρία (Holloway και Jefferson 2000: 32). Η αφηγηματική έρευνα με τη σειρά της, μελετά τις πληροφορίες των αφηγούμενων ιστοριών, τις καταγράφει,

και καταλήγει στο νόημα των εμπειριών που προκύπτουν από τις ατομικές ιστορίες (Creswell 2007: 54), αποτελώντας έτσι πριν απ' όλα έναν τρόπο κατανόησης της εμπειρίας, συνδυασμένο με μια ερευνητική μεθοδολογία (Given 2008: 541). Είναι, δηλαδή, ταυτόχρονα η πλευρά των ανθρώπινων εμπειριών και μια μεθοδολογία για την έρευνα των εμπειριών αυτών που επιτρέπει τη στενή μελέτη της εμπειρίας σ' ένα πλαίσιο μέσα στο χρόνο (Given 2008: 541). Η αφήγηση, σ' αυτού του είδους την έρευνα, δεν είναι απλώς μια περιγραφή του τι συνέβη στη ζωή ενός ατόμου. Αποτελεί κάτι περισσότερο, αφού στη διαδικασία της αφήγησης υποβόσκουν ψυχολογικές οπτικές οι οποίες αναδύονται μέσα από τα γεγονότα. Η αφήγηση βασίζεται στη δράση και στην ερμηνεία της δράσης αυτής, για ποιο λόγο και με ποιο τρόπο συνέβη ένα γεγονός (Laszlo 2008: 36-37). Ψυχολογική παράμετρος η οποία υπεισέρχεται στη διαδικασία της αφήγησης είναι η γνωστική ικανότητα της μνήμης που απαιτείται, και η οποία εξελίσσεται κάτω από συγκεκριμένες πολιτισμικές πιέσεις σε μια διαδικασία προσαρμογής στις κοινωνικές συνθήκες (Laszlo 2008: 36).

Στο πλαίσιο της αφηγηματικής έρευνας εντάσσεται η βιογραφική προσέγγιση, η οποία αποτελεί μια μορφή αφηγηματικής πρακτικής, όπου ο ερευνητής καταγράφει τις εμπειρίες ζωής ενός άλλου ατόμου (Creswell 2007: 55, Hollway και Jefferson 2000: 34). Η βιογραφική προσέγγιση κάλυψε την ανάγκη ανάδειξης τρόπων μέσω των οποίων τα υποκείμενα έχουν κατασκευάσει τα ίδια τον εαυτό τους και έχουν κατασκευαστεί από συγκεκριμένα ιστορικά, κοινωνικά και πολιτισμικά γεγονότα, καθώς και από κυρίαρχες εξουσίες και κυρίαρχους λόγους (Given 2008: 61).

Η ιστορία ζωής, ως κύρια μορφή του υλικού που παράγεται με τη βιογραφική προσέγγιση (Λυδάκη 2001: 209-212, Πανταζής 2009: 65 και 79, Τσιώλης 2007: 97, Plummer 2000: 37-38) αναφέρεται σε βιώματα και εμπειρίες ενός δρώντος υποκειμένου, όπως αυτά αλληλεπιδρούν με το κοινωνικό γίγνεσθαι. Με τον τρόπο αυτό αναδεικνύεται μια προσωπική νοηματοδότηση του υποκειμένου, εν προκειμένω του κρατουμένου, κι ένας τρόπος ανάγνωσης τόσο του ίδιου του εαυτού του, όσο και του κόσμου γύρω του, δηλαδή των ιστορικών και δομικών παραγόντων, οι οποίοι καθόρισαν και

καθορίζουν τις επιλογές του υποκειμένου και τις επιλογές των άλλων (Πανταζής 2009: 70-71, Atkinson 1998: 3). Για το λόγο αυτό, η ιστορία ζωής θεωρήθηκε ως η πλέον κατάλληλη μέθοδος για την παρούσα έρευνα. Αυτό που τίθεται στο επίκεντρο είναι η βιωμένη εμπειρία (εμπειρία του εγκλεισμού) σε συνδυασμό με την κοινωνική πραγματικότητα (περιβάλλον της φυλακής και ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον) ή, αλλιώς, η βιωμένη εμπειρία ενταγμένη στην κοινωνική πραγματικότητα.

Επιπλέον παράμετρος η οποία οδήγησε στην επιλογή της συγκεκριμένης μεθόδου είναι το γεγονός ότι σε μια έρευνα ιστοριών ζωής παρέχεται η δυνατότητα μιας ιδιαίτερα ανοιχτής κι ευέλικτης συνέντευξης, τόσο σχετικά με τη δομή, όσο και με τη θεματολογία (Λυδάκη 2001, Λυκούδης 2009, Πανταζής 2009, Atkinson 1998, Creswell 2007). Η φυλακή είναι ένας ιδιαίτερος χώρος με αυστηρά προσδιορισμένο πρόγραμμα και κανόνες, δύο παράγοντες οι οποίοι επιβάλλεται να λαμβάνονται υπ' όψιν όταν κάποιος επιθυμεί να ερευνήσει μια ομάδα κρατουμένων. Συνεπώς, για τη διευκόλυνση των σκοπών της έρευνας πραγματοποιήθηκαν δομημένες συνεντεύξεις συγκεκριμένης διάρκειας, σε τόπο και χρόνο που ορίστηκε από την υπηρεσία της φυλακής. Ωστόσο, μετά τον καθορισμό του διαθέσιμου χρόνου και χώρου, διατηρήθηκε η αυτονομία επί της ερευνητικής διαδικασίας. Αυτό σημαίνει ότι η σειρά των συμμετεχόντων και η διάρκεια της κάθε συνέντευξης εντός του διαθέσιμου χρόνου, καθορίστηκαν από την ερευνήτρια και το βαθμό στον οποίο επιθυμούσε ο κάθε κρατούμενος να θίξει τα ζητήματα τα οποία ετέθησαν.

Τόπος διεξαγωγής και συμμετέχοντες της έρευνας

Η έρευνα πραγματοποιήθηκε σε δύο καταστήματα κράτησης της χώρας, στα οποία υπήρχαν όσο το δυνατόν περισσότεροι έγκλειστοι που πληρούσαν τα κριτήρια υπαγωγής στον ερευνώμενο πληθυσμό. Το ένα κατάστημα -κατάστημα κράτησης Χ- βρίσκεται σε μεγάλο αστικό κέντρο με έντονη την παρουσία οικονομικών εγκλημάτιών μεταξύ υποδίκων και καταδίκων κι εκεί πραγματοποιήθηκε η πιλοτική έρευνα, τα στοιχεία της οποίας αξιοποιήθηκαν στο τελικό συμπέρασμα. Το δεύτερο κατάστημα -κατάστημα κράτησης Α-

στο οποίο πραγματοποιήθηκε η κυρίως έρευνα, επιλέχθηκε επειδή εκεί συγκεντρώνονται κατά κανόνα μετά την καταδίκη τους οι οικονομικοί εγκληματίες. Σε σύνολο 650 ατόμων περίπου στη φυλακή Χ και 270 περίπου στη φυλακή Α, επιλέχθηκαν 15 (2,31%) και 12 (4,44%) κρατούμενοι αντίστοιχα, γεγονός αναμενομένο ήδη από το σχεδιασμό της έρευνας, αφού η κατηγορία αυτή των κρατουμένων που ανήκαν σε μεσοαστικά στρώματα αποτελεί μειονότητα και υποεκπροσωπείται στο σωφρονιστικό πληθυσμό.

Στα στοιχεία της Ελληνικής Στατιστικής Υπηρεσίας (www.statistics.gr) δεν υπάρχει διακριτή κατηγορία για τους κρατουμένους που ενδιαφέρουν την έρευνα, αλλά οι κατηγορίες με βάση την εκπαίδευση και την απασχόληση κρατουμένων για συγκεκριμένα έτη, χωρίς όμως αυτά τα κριτήρια να συσχετίζονται ούτε μεταξύ τους, ούτε με το είδος του εγκλήματος για το οποίο κατηγορούνται ή έχουν καταδικαστεί οι κρατούμενοι. Για το λόγο αυτό δεν προκύπτει απόλυτα το στατιστικό προφίλ των κρατουμένων μεσοαστικής προέλευσης, δίνεται όμως μια γενική εικόνα του σωφρονιστικού πληθυσμού. Κατά συνέπεια, σύμφωνα με την επεξεργασία των στατιστικών στοιχείων που είναι διαθέσιμα στο διαδίκτυο[2], προκύπτει ότι εκείνοι οι κρατούμενοι οι οποίοι διαθέτουν ανώτερη εκπαίδευση (έχουν τελειώσει σχολή τριτοβάθμιας εκπαίδευσης ή είναι πτυχιούχοι ανωτέρων και ανωτάτων σχολών) αντιστοιχούν περίπου στο 4%, κι εκείνοι των οποίων το επάγγελμα αντιστοιχεί είτε σε υψηλό status κοινωνικό, είτε είναι καλά αμειβόμενο (μέλη των βουλευομένων σωμάτων, ανώτερα διοικητικά και διευθυντικά στελέχη του δημοσίου και ιδιωτικού και πρόσωπα που ασκούν επιστημονικά, καλλιτεχνικά και συναφή επαγγέλματα, δημοσιογράφοι, κληρικοί, μοναχοί) δεν ξεπερνούν το 6%. Έτσι, το δείγμα των ατόμων της έρευνας μπορεί να θεωρηθεί ότι ανταποκρίνεται στην αναλογία των κρατουμένων του λευκού κολάρου στο σύνολο του έγκλειστου πληθυσμού.

Το πρωταρχικό κριτήριο επιλογής των ατόμων του δείγματος, εκείνο δηλαδή με το οποίο ξεκίνησε η αναζήτηση των συμμετεχόντων, ήταν το είδος του εγκλήματος που διέπραξαν οι συγκεκριμένοι κρατούμενοι (offense-based criterion). Την έρευνα απασχόλησαν

2 Τα στοιχεία αφορούν τα έτη 1998-2008, τα οποία ήταν διαθέσιμα κατά την εκπόνηση της διδακτορικής έρευνας.

τα εγκλήματα που σχετίζονται με το οικονομικό έγκλημα υπό την ευρεία έννοια (π.χ. απάτες εις βάρος του δημόσιου ή ιδιωτικού τομέα, η υπεξαίρεση, το λαθρεμπόριο, τα εγκλήματα τελωνειακού τύπου, η αρχαιοκαπηλία, η διαφθορά, η φοροδιαφυγή κ.ά.). Επιπλέον κριτήρια, ήταν το επάγγελμα ή η θέση ευθύνης και η εξειδίκευση σ' ένα επάγγελμα, και το επίπεδο εκπαίδευσης. Συνολικά, οι συμμετέχοντες πριν από τον εγκλεισμό δεν ανήκαν σε χαμηλά κοινωνικοοικονομικά στρώματα και το προφίλ τους δεν αντιστοιχεί στο προφίλ του μέσου κρατουμένου (άνδρας, νέος, ανύπαντρος, χαμηλού οικονομικού στρώματος και χαμηλής εκπαίδευσης), αλλά ήταν ενήλικες άνδρες με υψηλό κοινωνικό και οικονομικό status, οι οποίοι καταδικάστηκαν σε ποινή στερητική της ελευθερίας, είχαν διαπράξει σοβαρό οικονομικό έγκλημα, χωρίς όμως να έχουν ποινικό προηγούμενο κακουργηματικού χαρακτήρα. Στην αρχική φάση της έρευνας είχε σχεδιαστεί τα άτομα του δείγματος να έχουν εκτίσει μακροχρόνια ποινή κατά της ελευθερίας, αλλά από το σύνολο των ατόμων του δείγματος αποδείχθηκε ότι αυτό δεν ήταν εφικτό και το κριτήριο αυτό εγκαταλείφθηκε.

Ημιδομημένες συνεντεύξεις: η διαμόρφωση των ερωτήσεων

Καθώς το ενδιαφέρον της έρευνας άπτεται της επιστήμης της Εγκληματολογίας, δεν συμπεριλήφθηκαν ερωτήσεις με περισσότερο ψυχολογική χροιά, όπως για παράδειγμα η παιδική ηλικία των συμμετεχόντων. Οι ερωτήσεις είναι σχεδιασμένες έτσι ώστε να απαντούν στον τρόπο προσαρμογής στη φυλακή και στη βιωμένη εμπειρία του εγκλεισμού.

Όπως αναφέρθηκε και πρωτύτερα, δεν εντοπίστηκε ερευνητικό προηγούμενο αναφορικά με τους κρατουμένους του λευκού κολάρου και για το λόγο αυτό κρίθηκε απαραίτητη η διεξαγωγή πιλοτικής έρευνας, καθώς η ανάλυση των στοιχείων της συμβάλλει στην απόρριψη ερωτήσεων που δεν διαφοροποιούνται ιδιαίτερα, επιβεβαιώνει την καταλληλόλητα άλλων ερωτήσεων και εντοπίζονται οι ερωτήσεις οι οποίες δεν απαντώνται από μεγάλο αριθμό συμμετεχόντων (Κυριαζή 2011: 138-140).

Συγκεκριμένα, από το κατάστημα κράτησης Χ (47 ερωτήσεις)

στο κατάστημα κράτησης Α (77 ερωτήσεις) οι ερωτήσεις διαφοροποιήθηκαν, από το πρώτο στο δεύτερο κατάστημα προέκυψαν νέες ερωτήσεις και παραλείφθηκαν άλλες οι οποίες διαπιστώθηκε ότι δεν οδηγούν σε κάποιο αποτέλεσμα. Ωστόσο, η δομή και το σκεπτικό των ερωτήσεων παρέμειναν ίδια και στα δυο καταστήματα. Οι κύριες ενότητες της συνέντευξης σχετίζονται με τα κοινωνικοδημογραφικά χαρακτηριστικά των συμμετεχόντων, την ποινική τους κατάσταση, την πρώτη περίοδο του εγκλεισμού (2-3 πρώτοι μήνες), την πορεία του εγκλεισμού τους και την περίοδο πριν την αποφυλάκιση. Οι γενικές αυτές θεματικές αναλύθηκαν σε μικρότερες έτσι ώστε να εξεταστούν επιμέρους ζητήματα της ιδρυματικής ζωής, της προσαρμογής σε αυτήν, της εμπλοκής των ατόμων του δείγματος με το έγκλημα, του αυτοπροσδιορισμού τους και των προσδοκιών τους έπειτα από την εμπειρία του εγκλεισμού. Επίσης, συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν και με το προσωπικό (Κασάπογλου 2016β) του κάθε καταστήματος κράτησης έτσι ώστε να προκύψει μια συνολική εικόνα της εμπειρίας του εγκλεισμού των κρατουμένων λευκού κολάρου και να ελεγχθούν τυχόν αντιφάσεις που μπορεί να προέκυπταν. Οι ερωτήσεις για το προσωπικό και στα δύο καταστήματα ήταν οι ίδιες και υπήρχε αντιστοιχία στη δομή με τις ερωτήσεις των κρατουμένων.

Συμπεράσματα – Θέματα προς συζήτηση

Τα αποτελέσματα που προέκυψαν τόσο από το κατάστημα κράτησης Χ, όσο και από το Α κατέληξαν σε κοινά συμπεράσματα, εκτός ελαχίστων περιπτώσεων.

Οι κρατούμενοι του δείγματος είναι άνθρωποι της πόλης, μεσήλικες, εύποροι, μορφωμένοι, επαγγελματικά καταξιωμένοι και οικογενειάρχες. Είναι μεσοαστοί στην κρίσιμη δεκαετία, κατά μ.ό., των 50 ετών που ευνοήθηκαν από τις συνθήκες και τη συγκυρία και μεταπήδησαν σε μια ανώτερη κοινωνική τάξη μέσω της δραστηριότητάς τους. Αποτελούν τον τυπικό Έλληνα οικογενειάρχη (έγγαμος με παιδιά) και είναι άνθρωποι που έχουν μεγαλώσει με τις αξίες και τα πρότυπα της πόλης σε ό, τι αφορά τον τρόπο ζωής, το επάγγελμα, τη διασκέδαση, τον τρόπο διαχείρισης των χρημάτων, ακόμη και τις διατροφικές συνήθειες. Το επάγγελμά τους ανήκει

σε ανώτερα κοινωνικοοικονομικά κλιμάκια, κυρίως του ιδιωτικού τομέα, και σχετίζεται με το αδίκημα για το οποίο κατηγορούνται ή έχουν καταδικαστεί, ενώ το επίπεδο εκπαίδευσής τους είναι γενικά πολύ υψηλό, κι έτσι εξηγείται το ότι κατείχαν θέσεις είτε εξουσίας, είτε κύρους, είτε και των δύο μαζί (Benson, Cullen 1988: 208, Benson και Moore 1992, Collins και Schmidt 1993, Croall 2001: 50-51, Filstad και Gottschalk 2012: 176-177, Stadler κ.α. 2013: 1099-1100, Payne 2003: 10 και 21, Poorting κ.α. 2006, Wheeler κ.α. 1988).

Ο τρόπος με τον οποίο θα προσαρμοστεί ένας κρατούμενος στο περιβάλλον της φυλακής εξαρτάται, γενικά, τόσο από τα ατομικά χαρακτηριστικά που διαθέτει, όπως και από το ίδιο το περιβάλλον της φυλακής. Δηλαδή, από την αλληλεπίδραση μεταξύ ατόμου και περιβάλλοντος (Wright 1991: 219-221). Συντελεστικοί παράγοντες στην προσαρμογή στον εγκλεισμό μπορεί να είναι η ηλικία, η κοινωνική τάξη, η οικογένεια από την οποία προέρχεται κάποιος, η οικογενειακή του κατάσταση, το επίπεδο εκπαίδευσης, η απασχόληση, η εθνικότητα, το είδος του εγκλήματος, το ποινικό προηγούμενο, και ακόμη και το ιστορικό εκδήλωσης ή όχι βίαιης συμπεριφοράς (Zamble και Porporino 1988: 139, Toch και Adams 1989: 15).

Σχετικά με την ποινική κατάσταση, τα οικονομικά εγκλήματα επισύρουν μεγάλες ποινές (περίπου 15 χρόνια), και ο μέσος πραγματικός χρόνος κράτησης για τους κρατουμένους και των δύο καταστημάτων είναι τα 3 χρόνια περίπου (για το λόγο αυτό εγκαταλείφθηκε το κριτήριο του μακροχρόνιου εγκλεισμού, δηλαδή πάνω από 5 χρόνια), και τα συνηθέστερα αδικήματα ήταν η απάτη, η πλαστογραφία, η υπεξαίρεση, η φοροδιαφυγή και η απιστία.

Οι περισσότεροι από τους συμμετέχοντες δεν ήταν προετοιμασμένοι να αντιμετωπίσουν τις συνέπειες των πράξεών τους, και ακόμη περισσότερο να αντιμετωπίσουν τον εγκλεισμό, αφού δεν είχαν συνυπολογίσει τους κινδύνους της παράνομης δραστηριότητας. Σ' αυτό συνετέλεσε και η βεβαιότητα μη αποκάλυψης της δραστηριότητας αυτής, όπως και η περιρρέουσα ατμόσφαιρα ατιμωρησίας, κι έτσι δεν λειτούργησαν τόσο ορθολογικά, όσο θα ήταν αναμενόμενο για τους ίδιους.

Ακριβώς για το λόγο ότι δεν ήταν προετοιμασμένοι να

αντιμετωπίσουν τις συνέπειες των πράξεών τους, η είσοδος στη φυλακή, η πρώτη εμπειρία και ανάμνηση των κρατουμένων αυτής της κατηγορίας ήταν το σοκ του εγκλεισμού. Οι πρώτες εντυπώσεις βιώθηκαν με έντονα αρνητικό τρόπο από τους κρατουμένους και των δύο καταστημάτων κράτησης και αφορούν κυρίως αρνητικά συναισθήματα και δυσφορία για τις συνθήκες κράτησης. Η αίσθηση απώλειας του περιβάλλοντος, η ανασφάλεια και ο αποχωρισμός είναι από τα πρώτα συναισθήματα που βίωσαν οι κρατούμενοι, ωστόσο όταν τα ξεπέρασαν άρχισαν απευθείας να προσαρμόζονται στη νέα γι' αυτούς κατάσταση (Benson, Cullen, 209). Το γεγονός αυτό δεν σημαίνει ότι δεν βίωσαν άγχος, αλλά ότι διαθέτουν εκείνα τα εφόδια λόγω του πρότερου τρόπου ζωής τους ώστε να το διαχειριστούν. Άλλωστε, παράγοντες που συντελούν στη μείωση τους άγχους, αλλά και της κατάθλιψης, είναι η εκπαίδευση, η καλά εδραιωμένη ταυτότητα, η προσκόλληση σε παραδοσιακές αξίες και η υψηλή κοινωνική τάξη, οι οποίοι εντοπίζονται στους συμμετέχοντες της έρευνας (Stadler κ.α. 2013: 1094).

Γενικότερα, οι άνθρωποι αυτοί διαθέτουν την ικανότητα να διαχειρίζονται, ακόμη και να χειρίζονται τα συναισθήματά τους, γεγονός που προκύπτει αν αναλογιστεί κανείς ότι για να αντεπεξέλθουν και να ανέλθουν στα επαγγέλματά τους χρειάζεται να μην παρασύρονται συναισθηματικά, αλλά να κάνουν καλά μελετημένες κινήσεις χωρίς παρμορμητισμό (Benson και Cullen 1988: 211). Ο αυτοέλεγχος που επιδεικνύουν σχετίζεται με το γεγονός ότι λόγω καταβολών είναι προσανατολισμένοι σε μια λογική αποτελεσματικότητας, δηλαδή μια σύνδεση μεταξύ δράσης και αποτελέσματος, στο γεγονός ότι διαθέτουν ή δημιουργούν τις συνθήκες εκείνες ώστε να έχουν κάθε φορά επιλογές δράσης, και τέλος επιδιώκουν μια προβλεψιμότητα πάνω στις καταστάσεις αξιοποιώντας τη λογική τους ώστε να μειώνουν το άγχος και την αβεβαιότητα (Goodstein κ.α. 1984, Wright 1991: 221). Επίσης, ερευνητικά δεδομένα έχουν δείξει πως υπάρχει ισχυρή συσχέτιση μεταξύ της ηλικίας και προβλημάτων συμπεριφοράς που μπορεί να αντιμετωπίζουν οι κρατούμενοι (MacKenzie 1987: 441). Όσο μεγαλύτεροι είναι ηλικιακά, τόσο περισσότερο διατηρούν τον αυτοέλεγχό τους, διαχειριζόμενοι τις όποιες καταστάσεις. Κατά

συνέπεια στα άτομα του δείγματος, η ηλικία (μ.ό. 50 ετών) λειτουργεί βοηθητικά για τους ίδιους.

Η δεξιότητα της διαχείρισης των συναισθημάτων των κρατουμένων του λευκού κολάρου συνδέεται με την κοινωνική τάξη από την οποία προέρχονται. Στην προκείμενη περίπτωση η κοινωνική τάξη δεν ορίζεται με αυστηρά εισοδηματικά κριτήρια, επίπεδο εκπαίδευσης ή επαγγελματικό προφίλ, αλλά με την κατασκευή των νοημάτων. Ο τρόπος, δηλαδή, με τον οποίο ορίζει κάποιος τον εαυτό του (Hochschild 1979: 570). Οι μεσαίες και ανώτερες τάξεις προετοιμάζουν τα παιδιά τους ώστε να διαχειρίζονται τα συναισθήματά τους περισσότερο απ' όσο μπορεί να κάνουν οι χαμηλότερες κοινωνικά τάξεις. Έτσι, κάθε τάξη προετοιμάζει τα παιδιά της ψυχολογικά ώστε να αναπαράγει την κοινωνική δομή - κοινωνικές επιταγές έκφρασης συναισθημάτων (Hochschild 1979: 551-552). Ο έλεγχος αυτός της συμπεριφοράς γενικότερα οδηγεί σε μια αίσθηση ελέγχου του περιβάλλοντος, δηλαδή της φυλακής, γεγονός που την καθιστά λιγότερο απειλητική αυξάνοντας έτσι την αίσθηση αυτεπάρκειας του ατόμου (Bandura 1977).

Οι πιο ουσιώδεις ελλείψεις ήταν γι' αυτούς, κατ' αρχάς, ο αποχωρισμός από την οικογένεια και το άμεσο περιβάλλον, κι ακολούθως οι υλικές συνθήκες και υποδομές της φυλακής, τις οποίες όμως αντιμετωπίζουν με εκλογίκευση, χωρίς να επηρεάζονται δυσμενώς. Επιπλέον δυσκολία, κυρίως για τους κρατουμένους του καταστήματος Α, ήταν ο συγχρωτισμός με εγκληματίες του κοινού ποινικού δικαίου και το γεγονός ότι έγιναν μάρτυρες στις καταστάσεις βίας που επικρατούν στη φυλακή. Παρόλα αυτά, αξιοποιώντας την τεχνική της αποστασιοποίησης και της παρατήρησης προστατεύουν τον εαυτό τους απ' οτιδήποτε σχετίζεται με την κουλτούρα της φυλακής και τους συγκρατούμενούς τους (Benson και Cullen 1988: 209-210).

Η εμπλοκή των κρατουμένων του δείγματος με την παρανομία, και κατ' επέκταση με τα οικονομικά εγκλήματα είναι φυσικό συνεπακόλουθο της επαγγελματικής τους δραστηριότητας με στόχους μεγιστοποίησης τους κέρδους. Πρόκειται για τυπικά οικονομικά εγκλήματα, κυρίως του λευκού περιλαιμίου. Οι κρατούμενοι αυτής της κατηγορίας, ακόμη κι όταν αποδέχονται

την πράξη για την οποία κατηγορούνται, συνήθως τη δικαιολογούν ακόμη κι όταν οι λόγοι εμπλοκής είναι ξεκάθαροι, ενώ αρκετοί είναι εκείνοι που δεν αποδέχονται την πράξη τους υποστηρίζοντας πως κάποιοι άλλοι τους έμπλεξαν. Κοινός παρονομαστής όλων των αφηγήσεων είναι το γεγονός ότι δεν αποδέχονται την ταμπέλα του «εγκληματία» και αντί αυτής χρησιμοποιούν για τον εαυτό τους τον όρο «παραβατικός» (Benson 1985: 300), θεωρώντας πως η περίοδος της παράνομης δραστηριότητας και οι συνέπειες αυτής αναπαριστούν μόνον ένα μέρος της ζωής τους και δεν τους χαρακτηρίζει (Benson 1985: 295).

Η άρνηση της ευθύνης για την πράξη, ή ακόμη και η άρνηση της ίδιας της πράξης ή η επίρριψη της ευθύνης σε τρίτους οδηγεί σε συναισθήματα αδικίας τους κρατουμένους και μπορεί να δυσχεράνει την προσαρμογή τους στο νέο περιβάλλον, όμως η γενικότερη τάση είναι οι άνθρωποι αυτοί να προσαρμόζονται στη φυλακή (Stadler κ.α. 2013: 1103), όπως θα προσαρμόζονταν και σε κάθε νέο περιβάλλον. Ενισχυτικός παράγων στην προσαρμογή είναι η εργασία μέσα στη φυλακή, αλλά βοηθάει και ο βαθμός αποδοχής της πράξης με την έννοια της συμφιλίωσης με τη νέα κατάσταση. Επίσης, ως στρατηγικές προσαρμογής θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν η άρνηση της πράξης τους ως εγκληματικής, η συμμόρφωση με τους κανόνες της φυλακής και η αίσθηση ότι είναι ανώτεροι των υπόλοιπων κρατουμένων. Δεν είναι εύκολο να εντοπιστεί ένας ενιαίος τρόπος προσαρμογής, αλλά αντίθετα τα ατομικά χαρακτηριστικά και τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας του καθενός οδηγούν στην αναζήτηση διαφορετικών κάθε φορά τρόπων και στρατηγικών προσαρμογής (Benson, και Cullen 1988: 210), γεγονός που υποδεικνύει εξαιρετική ευελιξία αντίδρασης και αντιμετώπισης δυσκολιών, που βοηθά τους κρατουμένους του λευκού κολάρου να προσαρμόζονται όχι μόνο σε ένα συγκεκριμένο κατάστημα κράτησης, αλλά σε οποιοδήποτε κατάστημα βρεθούν. Σε κάθε κατάστημα κράτησης, ανάλογα με την αυστηρότητα του καθεστώτος κράτησης (π.χ. σε κάποια βρίσκονται «ειδικές» κατηγορίες κρατουμένων κ.λπ.) και το ανθρώπινο στοιχείο (υπάλληλοι και κρατούμενοι), επικρατούν διαφορετικές συνθήκες για τους κρατουμένους. Ωστόσο, οι κρατούμενοι της συγκεκριμένης κατηγορίας φαίνεται ότι προσαρμόζονται σε κάθε συνθήκη.

Οι κοινωνικές σχέσεις των κρατουμένων λευκού κολάρου μέσα στη φυλακή χαρακτηρίζονται γενικά καλές και ισορροπημένες. Αυτό όμως που είναι έκδηλο στις σχέσεις αυτές είναι ότι βασίζονται στις ιδιότυπες ανάγκες που επιβάλλει ο εγκλεισμός. Για το λόγο αυτό οι κρατούμενοι είναι διστακτικοί απέναντι στις νέες φιλίες, οι οποίες έχουν ως βάση το αναγκαστικό της συνύπαρξης και το συμφέρον. Ωστόσο, η τάση που παρατηρείται είναι ότι επιδιώκουν να κοινωνικοποιηθούν στο νέο περιβάλλον, αλλά είναι προσεκτικοί επιλέγοντας και περιορίζοντας τις επαφές τους, κυρίως με ανθρώπους που ανήκουν στην ίδια κατηγορία με τους ίδιους, διαχωρίζοντας συνεχώς τον εαυτό τους από το σύνολο των κρατουμένων, χωρίς όμως να προκαλούν (Benson και Cullen 1988: 212· Stadler κ.α. 2013: 1103-1104).

Οι σχέσεις με το προσωπικό περιγράφονται ως εξαιρετικά θετικές. Οι κρατούμενοι πειθαρχούν στους κανόνες και δεν δημιουργούν προβλήματα, έχοντας μάλιστα συχνά στενή συνεργασία με το προσωπικό λόγω του ότι απασχολούνται σε θέσεις εργασίας μέσα στη φυλακή. Το προσωπικό τούς εμπιστεύεται και τούς θεωρεί περισσότερο αξιόπιστους από τους χρήστες ναρκωτικών για παράδειγμα, και σε αυτό συντελεί τόσο το μορφωτικό τους επίπεδο, όσο και οι θέσεις εργασίας που κατείχαν. Αντιλαμβάνονται με μεγάλη ευκολία τις γραφειοκρατικές διαδικασίες που επιβάλλονται από τη διοίκηση της φυλακής και για το λόγο αυτό είναι αποτελεσματικοί (Benson και Cullen 1988: 211-213). Έτσι, από τη μια πλευρά τονίζουν ότι διαφέρουν από τους υπόλοιπους κρατούμενους και από την άλλη πλευρά διατηρούν ένα μέρος της ταυτότητάς τους πριν από τον εγκλεισμό ως πολίτες που συμμορφώνονται με το νόμο (Benson και Cullen 1988: 213)

Οι κοινωνικές σχέσεις εκτός φυλακής είναι επίσης θετικά προσδιορισμένες για τους κρατούμενους αυτούς. Το οικογενειακό περιβάλλον παρέχει άμεση στήριξη, συναισθηματική, ψυχολογική και πρακτική ή οικονομική. Οι οικογενειακές σχέσεις γίνονται ακόμη πιο στενές μετά τον εγκλεισμό και, αναλόγως, το φιλικό και επαγγελματικό περιβάλλον είναι υποστηρικτικά. Αυτό αποδεικνύεται από το γεγονός ότι συνεχώς αιτούνται επισκεπτήρια από μη συγγενικά πρόσωπα. Υπάρχουν, βέβαια, και οι περιπτώσεις

εκείνες που οι κρατούμενοι αποφασίζουν να μην κοινοποιήσουν ότι βρίσκονται φυλακή, πράγμα που αποτελεί όμως δική τους επιλογή χωρίς να σημαίνει ότι το φιλικό περιβάλλον θα τούς απέρριπτε ή δεν θα τούς στήριζε (Benson και Cullen, 1988: 210). Το κοινωνικό δίκτυο, γενικά, βοηθάει τους κρατουμένους να ανταποκρίνονται και να ικανοποιούν τις ανάγκες τους, αλλά και να νιώθουν στοιχειωδώς ασφαλείς μέσα στη φυλακή. Επιπλέον, ενισχύει την αυτοεκτίμησή τους και αποθαρρύνει τη συμμετοχή τους στον υποπολιτισμό της φυλακής και την αφομοίωσή του (Cullen 1994: 530-531, Hairston 1991, Jiang και Winfree 2006, 34-35).

Ο ρόλος της εργασίας στη ζωή των κρατουμένων του δείγματος είναι υψίστης σημασίας και καθοριστικός παράγων, αφού η εργασία περιγράφεται ως ζωή και η απώλειά της ως θάνατος.

Η αυτοεκτίμησή τους φαίνεται να μην επηρεάζεται αρνητικά, αλλά να παραμένει σταθερή, και σε κάποιες περιπτώσεις να ενισχύεται κιόλας. Οι άνθρωποι αυτοί βρίσκουν τρόπους να αντεπεξέρχονται στα προβλήματα που τους απασχολούν και να περιφρουρούν την αυτοεκτίμησή τους, καλλιεργώντας μέσα από τις διαδικασίες αυτές τον αυτοέλεγχό τους. Η εργασία που έκαναν πριν από τον εγκλεισμό σε συνδυασμό με την προσωπικότητά τους οδηγεί στην αναζήτηση τεχνικών και μεθόδων ώστε να μην καταρρεύσουν και να ανταπεξέλθουν στη νέα κατάσταση- προσανατολισμένοι στις λύσεις των προβλημάτων.

Η αμιγώς ιδρυματική όψη της ζωής στη φυλακή δεν τους αγγίζει και αποστασιοποιούνται από αυτήν. Με τον τρόπο αυτό διαχωρίζουν τον εαυτό τους από την κουλτούρα της φυλακής, υπογραμμίζοντας πως ο σεβασμός αποκτά άλλη έννοια μέσα κι άλλη έξω από τη φυλακή. Τους άτυπους κανόνες που ισχύουν τους κατανοούν και τους εφαρμόζουν, ωστόσο τους υποτιμούν και μειώνουν την αξία τους, ενώ η παρουσία των «ισχυρών» κρατουμένων δεν τους απασχολεί και δεν εμπλέκονται. Ο μοναδικός κίνδυνος που έχουν νιώσει στη φυλακή αφορά την υγεία τους, αλλά κατά τα άλλα η βία ή πράξεις που χαρακτηρίζονται εγκλήματα (κλοπές κ.λπ.) είναι συνηθισμένα στο περιβάλλον της φυλακής, που όμως δεν συμβαίνουν στους ίδιους (Benson και Cullen, 1988: 210 και 212-213).

Τέλος, οι κρατούμενοι του λευκού κολάρου θεωρούν πως το

σωφρονιστικό σύστημα δυσλειτουργεί, αλλά τους ίδιους δεν τους επηρεάζει αφού εκτός φυλακής η ζωή τους θα συνεχιστεί. Θεωρούν πως έχουν πολλές προοπτικές βγαίνοντας και δεν προβληματίζονται για την κοινωνική τους επανένταξη, αφού θεωρούν πως είναι ήδη ενταγμένοι, όπως θεωρούν και τα πρόσωπα από το στενό και ευρύτερο περιβάλλον τους. Για τους ίδιους οι πιθανότητες στιγματισμού μειώνονται, και αν αλλάξει κάτι σε σχέση με αυτούς, θα είναι η σκληρότητα και η επιφυλακτικότητα σε σχέση με την εμπιστοσύνη στους ανθρώπους. Γενικά, «αντιστέκονται» στην ταμπέλα του εγκληματία (Benson και Cullen 1988: 211).

Οι κρατούμενοι διαφέρουν στον τρόπο με τον οποίο προσαρμόζονται στη φυλακή και η προσαρμογή αυτή εξαρτάται τόσο από τα προσωπικά τους αποθέματα (υγεία, ικανότητα επίλυσης προβλημάτων, αξίες κι εμπειρίες), όσο και από τα εξωτερικά αποθέματα (κοινωνική και υλική υποστήριξη) (Wright 1991: 221). Οι συμμετέχοντες στην έρευνα διαθέτουν και προσωπικά και εξωτερικά αποθέματα και συνολικά, μάλιστα προκύπτει ότι οι κρατούμενοι του λευκού κολάρου διαθέτουν τα εφόδια εκείνα ώστε να αντεπεξέλθουν και να προσαρμοστούν στον εγκλεισμό.
Εκείνα τα εφόδια τα οποία χρησιμοποιούν στην εκτός φυλακής ζωή τους, προσωπική και επαγγελματική, τα ίδια χρησιμοποιούν και μέσα στη φυλακή κι έτσι ο εγκλεισμός αποτελεί για τους ίδιους μια δυσάρεστη μεν εμπειρία, η οποία όμως δεν τους καταβάλλει και οι συνέπειές της δεν είναι τόσο δυσμενείς όσο για τους κρατουμένους του κοινού ποινικού δικαίου (Benson και Cullen 1988, Stadler κ.α. 2013).

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Βιδάλη, Σ. (2014). Αντεγκληματική πολιτική: Από τη μικροεγκληματικότητα έως το οργανωμένο έγκλημα (2η έκδοση). Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Βιδάλη, Σ. (2013). Αντεγκληματική πολιτική: Από τη μικροεγκληματικότητα έως το οργανωμένο έγκλημα. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Κασάπογλου, Α. (2016β). «Κοινωνική ιεραρχία και φυλακή: Η

περίπτωση των κρατούμενων για εγκλήματα του λευκού κολάρου μέσα από την οπτική του σωφρονιστικού προσωπικού». Στο: Καλλινικάκη, Θ., Πετμεζίδου, Μ. (επιμ.), Διαδρομές Κοινωνικής Έρευνας. Μοτίβο Εκδοτική, Αθήνα, σ. 195-212.

Κασάπογλου, Α. (2016α). «Οικονομική κρίση και κρατούμενοι για οικονομικά εγκλήματα και εγκλήματα του λευκού κολάρου: Οι επιδράσεις του εγκλεισμού στην κοινωνική τους ταυτότητα». Στο Έγκλημα και ποινική καταστολή σε εποχή κρίσης, Τιμητικός τόμος για τον Καθηγητή Νέστορα Κουράκη. Αντ.Σάκκουλας, Αθήνα / e- pub, σ. 2551-2586

Κυριαζή, Ν. (2011). Η κοινωνιολογική έρευνα: Κριτική επισκόπηση των μεθόδων και των τεχνικών. Πεδίο, Αθήνα.

Λυδάκη, Α. (2001). Ποιοτικές μέθοδοι της κοινωνικής έρευνας. Καστανιώτης, Αθήνα.

Λυκούδης, Η. (2009). Η δύναμη του μυρμηγκιού: Από το νόημα της χρήσης στην ουσία της θεραπείας. Ερευνητές-ΚΕΘΕΑ, Αθήνα.

Πανταζής, Π. (2009). Από τα υποκείμενα στο υποκείμενο: Η βιογραφική προσέγγιση στην ψυχοκοινωνική έρευνα. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.

Παπαϊωάννου, Δ. (2010). «Οι αλλαγές στο σύστημα ποινικής καταστολής κατά τη διάρκεια της περιόδου 1985-2005». Ποινική Δικαιοσύνη και Εγκληματολογία, 1, σ. 20-23.

Τσιώλης, Γ. (2007). Ιστορίες ζωής και βιογραφικές ανασυγκροτήσεις. Στο: Παπαϊωάννου, Σ. (επιμ.), Ζητήματα θεωρίας και μεθόδου των κοινωνικών επιστημών. Κριτική, Αθήνα.

Wacquant, L. (2001). Οι φυλακές της μιζέριας. Πατάκης, Αθήνα

Plummer, K. (2000). Τεκμήρια ζωής: Εισαγωγή στα προβλήματα και τη βιβλιογραφία μιας ανθρωπιστικής μεθόδου. Gutenberg, Αθήνα.

Ξενόγλωσση

Atkinson, R. (1998). The life story interview. Sage, Thousand Oaks.

Bandura, A. (1977). "Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavioral change". Psychological Review, 84 (2), σ. 191-215.

Benson, M., και Cullen, F. (1988). "The special sensitivity of white collar offenders to prison: A critique and research agenda". Journal of Criminal Justice, 16, σ. 207-215.

Benson, M.L., και Moore, E. (1992). "Are white-collar and common offenders the same? An empirical and theoretical critique of a re-

cently proposed general theory of crime". Journal of Research in Crime and Delinquency, 29 (3), σ. 251-272.

Collins, J.M., και Schmidt, F.L. (1993). "Personality, integrity and white-collar crime: A construct validity study". Personnel Psychology, 46 (2), σ. 295-311.

Creswell, J.W. (2007). Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches. Sage, Thousand Oaks.

Croall, H. (2001). Understanding white collar crime. Open University Press, Buchingham.

Croall, H. (1989). "Who is the white-collar criminal?", British Journal of Criminology, 29 (2), σ. 157-174.

Cullen, F.T. (1994). "Social support as an organizing concept for Criminology: Presidential address to the Academy of Criminal Justice Sciences". Justice Quarterly, 11 (4), σ. 527-559.

Filstad, C., και Gottschalk, P. (2012). "Characteristics of white-collar criminals: A Norwegian study". Journal of Money Laundering Control, 15 (2), σ. 175-187.

Friedrichs, D.O. (2010). Trusted criminals: White collar crime in contemporary society. Wadsworth. United Kingdom.

Given, L. (ed.) (2008). The sage encyclopedia of qualitative research methods (vol. 1 & 2). Sage, Thousand Oaks.

Goodstein, L., MacKenzie, D.L., και Shotland, R.L. (1984). "Personal control and inmate adjustment to prison". Criminology, 22 (3), σ. 343-369.

Hairston, C.F. (1991). "Family ties during imprisonment: Important to whom and for what?". Journal of Sociology and Social Welfare, 18, σ. 87-104.

Hochschild, A.R. (1979). "Emotion work, feeling rules and social structure". American Journal of Sociology, 85 (3), σ. 551-575.

Hollway, W., και Jefferson, T. (2000). Doing qualitative research differently: Free association, narrative and the interview method. Sage, Thousand Oaks.

Jiang, S., Winfree, Jr., L.T. (2006). "Social support, gender and inmate adjustment to prison life insights from a national sample". The Prison Journal, 86 (1), σ. 32-55.

Karydis, V., και Koulouris, N. (2013). Greece: Prisons are bad but necessary (and expanding), policies are necessary but bad (and declining). Στο: Ruggiero, V., Ryan, M. (eds.), Punishment in Europe: A critical anatomy of penal systems. Macmillan, Hampshire,

σ. 263-286.

Laszlo, J. (2008). The science of stories: An introduction to narrative psychology. Routledge, London.

Logan, M.W. (2015). Coping with imprisonment: Testing the special sensitivity hypothesis for white-collar offenders (dissertation). University of Cincinnati.

MacKenzie, D.L. (1987). "Age and adjustment to prison: Interactions with attitudes and anxiety". Criminal Justice and Behavior, 14 (4), σ. 427-447.

Mann, K., Wheeler, S., και Sarat, A. (1980). "Sentencing the white collar offender". American Criminal Law Review, 17 (4), σ. 479-500.

Melossi, D., και Pavarini, M. (1981). The prison and the factory. Macmillan Press, London.

Morgan, R., και Liebling, A. (42007). Imprisonment: An expanding scene, Στο: Maguire, M., Morgan, R., Reiner, R., The Oxford Handbook of Criminology. Oxford University Press, Oxford, σ. 1100-1138.

Payne, K.B. (2003). Incarcerating white-collar offenders: The prison experience and beyond. Thomas, Springfield.

Poortinga, E., Lemmen, C., και Jibson, M.D. (2006). "A case control study: White-collar defendants compared with defendants charged with other nonviolent theft". Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law, 34 (1), σ. 82-89.

Reiman, J. (82007). The rich get richer and the poor get prison. Pearson Allyn & Bacon, New York.

Rusche, G., και Kirchheimer, O. (2003). Punishment and social structure. Transaction Publishers, London.

Stadler, W.A., Benson, M.L., και Cullen, F.T. (2013). "Revisiting the special sensitivity hypothesis: The prison experience of white-collar inmates". Justice Quarterly, 30 (6), σ. 1090-1114.

Stadler, W.A. (2012). Special sensitivity? The white collar offender in prison. LFB Scholarly Publishing LLC, El Paso.

Toch, H., και Adams, K. (1989). Coping: Maladaptation in prisons. : Transaction, New Brunswick.

Wheeler, S., Weisburd, D., Waring, E., και Bode, N. (1988). "White collar crimes and criminals". American Criminal Law Review, 25 (3), σ. 331-358.

Wright, K.N. (1991). "A study of individual, environmental and interactive effects in explaining adjustment to prison". Justice Quarterly, 8, σ. 217-242.

Zamble, E., και Porporino, F.J. (1988). Coping, behaviour and adaptation in prison inmates. Springer-Verlag, USA.

Καλλιόπη Ορφανάκη

Η μελέτη των κοινωνικών αναπαραστάσεων των εγκλείστων ενηλίκων μαθητών γύρω από το παρα-ποινικό και περι-ποινικό τομέα: η μελέτη περίπτωσης του Σχολείου Δεύτερης Ευκαιρίας της Δικαστικής Φυλακής Κορυδαλλού

Εισαγωγή

Το παρόν κεφάλαιο επιχειρεί να απαντήσει σε ερωτήματα που σχετίζονται με τα ιδιαίτερα γνωρίσματα των κοινωνικών αναπαραστάσεων των κρατουμένων γύρω από τον ποινικό (Επόπτης Εισαγγελέας, Διευθυντής Φυλακής, Αρχιφύλακας, σωφρονιστικοί υπάλληλοι), περι-ποινικό (γιατροί και κοινωνικές υπηρεσίες) και παρα-ποινικό τομέα (Εκκλησία, ΚΕΘΕΑ, ψυχαγωγοί και δημοσιογράφοι, σχολείο, ΜΚΟ και εθελοντές), όπως διαμορφώνονται στο σύγχρονο σωφρονιστικό πλαίσιο της φιλελεύθερης νεωτερικής παράδοσης. Η έρευνα επικεντρώθηκε στην περίοδο 2007 – 2015, κατά την οποία η σωφρονιστική πολιτική της χώρας προσαρμόστηκε στις τάσεις της ευρωπαϊκής αντεγκληματικής πολιτικής, βασικό χαρακτηριστικό της οποίας αποτελούσε η σκλήρυνσή της, τόσο απέναντι στους μη κοινοτικούς υπηκόους όσο και στους χρήστες απαγορευμένων ουσιών. Η αναζήτηση των απαντήσεων έγινε στο μεγαλύτερο σωφρονιστικό κατάστημα της χώρας, το Κατάστημα Κράτησης Κορυδαλλού, με δείγμα άνδρες και γυναίκες κρατούμενες που φοίτησαν στο σχολείο της φυλακής, το 2ο Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας Κορυδαλλού. Ως προς τα χαρακτηριστικά του δείγματος, οι κοινωνικοί ομιλητές ανήκουν στην πλειοψηφία τους στα μεσαία

στρώματα της κοινωνικής οργάνωσης των κρατουμένων της φυλακής (societyofcaptives). Στο πλαίσιο της κοινωνίας όμως αποτελούν μερίδα του πληθυσμού που θεωρούμε ότι ανήκει στην κοινωνική κατηγορία της φτώχειας (μετανάστες, τοξικοεξαρτημένοι, μέλη μονογονεϊκών οικογενειών, underclass).

Με συμμετοχική παρατήρηση, διεξαγωγή ομαδικών και ατομικών συνεντεύξεων και ανάλυση τεκμηρίων τα υποκείμενα της έρευνας κλήθηκαν να αφηγηθούν τα βιώματα, τις πεποιθήσεις, τις ιδέες και απόψεις τους κάτω από μία βασική συνθήκη: αυτή της βιωμένης εμπειρίας του εγκλεισμού αλλά και της εκπαιδευτικής διαδικασίας που αναπτύσσεται μέσα στη φυλακή. Βασική προϋπόθεση για την έρευνα υπήρξε, λοιπόν η ίδια η κατάσταση του εγκλεισμού, έτσι ώστε να δούμε πώς η φυλακή και το καθεστώς διαβίωσης επιδρούν στο σχηματισμό των κοινωνικών αναπαραστάσεων των υποκειμένων και στη διαμόρφωση της συνείδησης. Συνεπώς, οι έννοιες, οι όροι, οι χαρακτηρισμοί που αναδύθηκαν μέσα από τις αφηγήσεις εντάσσονται ερμηνευτικά στο κοινωνικό πλαίσιο μέσα στο οποίο γεννήθηκαν. Ο λόγος των εγκλείστων ενηλίκων μαθητών προσεγγίστηκε ως προϊόν της διαδικασίας εμπλοκής με τον ποινικό μηχανισμό κατά τη φυλάκιση.

Εκκινώντας με βασικά εννοιολογικά εργαλεία τις κοινωνικές αναπαραστάσεις υπό το πρίσμα της Κοινωνικής Ψυχολογίας, τη σύγχρονη εγκληματολογική θεωρία (θεωρίες της σύγκρουσης και του χαρακτηρισμού) και τη θεωρία της καθημερινής δραστηριότητας (routine activity theory), η συγκέντρωση του υλικού των ομαδικών συνεντεύξεων προέκυψε από το καθολικό δείγμα των μαθητών / μαθητριών (80 άνδρες και 35 γυναίκες), που φοίτησαν στο Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας (ΣΔΕ) του Καταστήματος Κράτησης Κορυδαλλού κατά τις σχολικές περιόδους 2007-2009. Κατά τις υπόλοιπες σχολικές περιόδους (2009–2015), το εμπειρικό υλικό συγκεντρώθηκε με τις τεχνικές των ατομικών συνεντεύξεων και της παρατήρησης σε τυχαίο αντιπροσωπευτικό δείγμα κρατουμένων το οποίο επελέγη ώστε να εξασφαλιστεί η πληροφοριακή αφθονία και εν συνεχεία ο πληροφοριακός κορεσμός (grounded theory).

Οι Κοινωνικές Αναπαραστάσεις των εγκλείστων μαθητών απέναντι στις ομάδες του ποινικού, περιποινικού και

παραποινικού τομέα

Κατά τη φυλάκιση, το έγκλειστο υποκείμενο πραγματώνεται μέσα από τη δυναμική της διασταύρωσης δύο σύνθετων διαδικασιών: την αποδιάρθρωση και την ανασύσταση. Η αποδιάρθρωση αναφέρεται στη δοκιμασία του εγκλεισμού, των δεινών της φυλακής και των στερήσεών της, που στοχεύουν στην αποδόμηση της προσωπικότητας των φυλακισμένων και στη διάσπαση της συλλογικότητάς τους. Η ανασύσταση αναφέρεται στη συλλογικότητα των κρατουμένων η οποία, μέσα από την οργάνωση της καθημερινότητας της φυλακής, έχει αποδομηθεί και ανασυντίθεται μέσω της διαμόρφωσης μιας εκ νέου ταυτότητας.

Η διαμόρφωση αυτής της κοινωνικής ταυτότητας συντελείται στη σύγκρισή της με ομάδες εκτός φυλακής (ενδο-ομάδα εμείς οι φυλακισμένοι / έξω-ομάδα μη φυλακισμένοι), με ομάδες εντός φυλακής (ενδο-ομάδα/ εμείς οι φυλακισμένοι – εξω-ομάδα/ επαγγελματίες της φυλακής) και ομάδες κρατουμένων μεταξύ τους. Η προσπάθεια των υποκειμένων να αναπτύξουν μια θετική εικόνα του εαυτού τους είναι κάτι στο οποίο προβαίνουν αναπόφευκτα, μέσα στο εχθρικό περιβάλλον της φυλακής και στην περίσταση συνομιλίας με το φυσιολογικό Άλλο. Κατά συνέπεια, κατά τη μέση φάση έκτισης της ποινής, ο κρατούμενος διαμορφώνει τον κοινωνικό εαυτό, μέσα από τη σύγκριση και αντιπαραβολή του με τις εξω-ομάδες που συναντά όχι μόνο εκτός, αλλά και «εντός των τειχών». Ποιες είναι οι κοινωνικές αναπαραστάσεις των κρατουμένων για τους φορείς του ποινικού, περιποινικού και παραποινικού τομέα;

Ο Ποινικός Τομέας

Ο Επόπτης Εισαγγελέας.

Οι αναπαραστάσεις των κρατουμένων για τον Επόπτη Εισαγγελέα πηγάζουν από τον ενισχυμένο θεσμικότου ρόλο στο Πειθαρχικό Συμβούλιο και το Συμβούλιο Εργασίας της φυλακής και κατά συνέπεια από την ασύμμετρη σχέση που διαμορφώνεται μεταξύ των δύο μερών. Ο ενισχυμένος ρόλος της εξουσίας του Επόπτη Εισαγγελέα αντανακλάται στις πεποιθήσεις των κρατουμένων αφού οι τελευταίοι αναγνωρίζουν στο πρόσωπο του έναν ρόλο εξουσίας,

ιδιαίτερα συγκεντρωτικής αλλά απρόσωπης, η οποία επιδρά δια των αποφάσεών του, τόσο στον τρόπο διαβίωσης μέσα στο κατάστημα όσο και στο ενδεχόμενο της γρήγορης αποφυλάκισης. Οι κρατούμενοι περιγράφουν τον Εισαγγελέα με ιδιότητες εξω-δικαιϊκές (καχύποπτος, αδιάφορος, απαξιωτικός, συμπλεγματικός) και κατά την περίσταση συνάντησης μαζί του στα εκάστοτε συμβούλια, τα υποκείμενα της έρευνας αφηγούνται ότι βιώνουν εκ μέρους του μια εχθρική και απορριπτική συμπεριφορά σε οποιοδήποτε αίτημάτους και κυρίωστη διαμόρφωση ενός κλίματος δικαστηρίου όπου μέσα από συνοπτικές διαδικασίες συνήθως απορρίπτεται ή εγκρίνεται η τοποθέτησή τους σε μια θέση εργασίας ή η χορήγηση μιας άδειας εξόδου.

Ο Διευθυντής του Καταστήματος

Ο Διευθυντής, ως υπεύθυνος για την τήρηση της τάξης και της ασφάλειας παρουσιάζεται ως η κεντρική μορφή εξουσίας η οποία επιδρά άμεσα στην καθημερινότητα των κρατουμένων εφόσον οι αποφάσεις του είναι καθοριστικές για τις συνθήκες διαβίωσης μέσα στη φυλακή. Οι αραιές συναντήσεις των φυλακισμένων με το Διευθυντή του Καταστήματος ωστόσο έχουν ως συνέπεια η Διεύθυνση να αναπαρίσταται ως ένα μακρινό κέντρο, ως μια αφανής εξουσία ή αόρατη διοικητική αρχή που έχει το νόμιμο δικαίωμα να επιβάλλει τη δύναμή της χωρίς να ανατρέπει τη φυσική και κοινωνική απόσταση που υπάρχει μεταξύ των δύο μερών. Πολλές φορές ο Διευθυντής αναπαρίσταται ως πρόσωπο που δε γνωρίζει πάντα «το τι συμβαίνει στη φυλακή του» και αξιολογείται κυρίως με κριτήριο τα στοιχεία της προσωπικότητάς του(ικανότητες, φύλο, θητεία σε προηγούμενα καταστήματα κράτησης, προσωπική ζωή, παρελθόν κτλ) τα οποία γνωστοποιούνται στους κρατούμενους μέσα από συνεχή διασπορά των πληροφοριών που υπάρχουν μέσα στις φυλακές. Σημειώνεται ότι οιφυλακισμένοι θεωρούν ότι κινητήρια δύναμη της συμπεριφοράς του Διευθυντή αποτελεί η διαφθορά.

Ο Αρχιφύλακας

Οι αρμοδιότητες του αρχιφύλακα είναι ελεγκτικές, ρυθμιστικές, γνωμοδοτικές, και κυρίως πειθαρχικές. Ο ρόλος του αρχιφύλακα

εξαρτάται από την κατάσταση που επικρατεί στη φυλακή και τα χαρακτηριστικά της. Στο Κατάστημα Κράτησης Κορυδαλλού, ο Αρχιφύλακας αποτελεί την ορατή ηγεσία που, αν και τυπικά υφιστάμενη της Διεύθυνσης, αποτελεί τη βασική και παράλληλη δομή εξουσίας. Ο αρχιφύλακας είναι ο άνθρωπος που τυπικά είναι πίσω από το Διευθυντή, αναγνωρίζεται ωστόσο από τους κρατούμενους, ως αυτός που γνωρίζει «από πρώτο χέρι τη φυλακή».

Η σχέση Αρχιφύλακα και κρατουμένων στηρίζεται στην αναγνωρισιμότητα και όχι στην προσωπική επαφή. Η προσωπική επαφή του κρατούμενου με τον αρχιφύλακα καθορίζεται από την ιεραρχική ταξινόμηση των κρατουμένων. Οι αρχηγοί των κρατουμένων ή οι «επιφανείς κρατούμενοι» έχουν πιο τακτική και άμεση επαφή και παρευρίσκονται πιο συχνά στο Αρχιφυλακείο προκειμένου να ρυθμίσουν θέματα που αφορούν τη διαχείριση της φυλακής. Αντίθετα, ο κοινός κρατούμενος που βρίσκεται υπέρ του δέοντος στο αρχιφυλακείο, στιγματίζεται ως «ρουφιάνος», γεγονός που συνεπάγεται την αντίστοιχη κοινωνική αντίδραση. Αυτή η στρατηγική δεν αποτελεί τόσο επιλογή του κρατούμενου αλλά μια ποινική λογιστική διαχείρισης του συνωστισμού στο χώρο του Αρχιφυλακείου.

Οι Σωφρονιστικοί Υπάλληλοι

Οι σωφρονιστικοί υπάλληλοι αποτελούν την πολυπληθέστερη ομάδα των επαγγελματιών της φυλακής. Ο κρατούμενος αποκαλεί το μέλος του φυλακτικού προσωπικού με τις προσφωνήσεις «ο υπάλληλος», ή «ο φύλακας» ή ο «ανθρωποφύλακας», αρνητικοί χαρακτηρισμοί που υποδηλώνουν την κοινωνική απόσταση αλλά και την έλλειψη διάθεσης για τη σύναψη προσωπικών σχέσεων.

Το επάγγελμα του φυλακτικού προσωπικού αναπαρίσταται ως αναξιοπρεπές και προσβλητικό, επάγγελμα που στερείται ηθικού πλαισίου. Παρόλο που οι σωφρονιστικοί υπάλληλοι έχουν προσωπική και άμεση επαφή με τον κρατούμενο, ο υπάλληλος είναι ο εξωτερικός εχθρός αλλά και ο δημόσιος υπάλληλος, ο εντολοδόχος, ο οποίος υπηρετεί έναν τιμωρητικό μηχανισμό χωρίς να έχει περιθώρια ελέγχου του.

Για τον κρατούμενο, οσωφρονιστικός υπάλληλος επηρεάζει το

επίπεδο διαβίωσης του φυλακισμένου μέσα από τις απαγορεύσεις και την ανοχή του δείχνει. Αυτό σημαίνει ότι στο πλαίσιο της φυλακής,υπάρχουν οι «κακοί» και οι «καλοί» υπάλληλοι. Η διάκριση ανάμεσα στον «καλό» και στον «κακό υπάλληλο» γίνεται με κοινωνικά χαρακτηριστικά (φύλο, παλαιότητα), χωρίς αυτό να σημαίνει ότι οι περιγραφές των αφηγητών δεν εστιάζουν σ' ένα πανομοιότυπο τύπο συμπεριφοράς. Ο «καλός υπάλληλος» αξιολογείται με κριτήριο την παλαιότητα, τη γνώση του πειθαρχικού πλαισίου αλλά και των άτυπων περιθωρίων παραβίασης του προκειμένου να γίνει διαχειρίσιμη η καθημερινότητα μέσα στη φυλακή. Αντίθετα, «κακός υπάλληλος» χαρακτηρίζεται ως ο άκαμπτος στους κανόνες της φυλακής, με έλλειψη ενσυναίσθησης, κακό επίπεδο επικοινωνίαςή αυτός που χαρακτηρίζεται από αδιαφορία και αυταρχισμό. Πολλοί κοινωνικοί ομιλητές εντόπισαν ως χαρακτηριστικό του «κακού υπαλλήλου» τον συνετισμό, ως βασική πρακτική της φυλακής απόσπασης πληροφοριών. Κοινή πεποίθηση αποτελεί επίσης η άποψη ότι, ο υπάλληλος αποτελεί ένα συλλογικό έμφοβο υποκείμενο, το οποίο διαμορφώνει μια συμπεριφορά εγκατάλειψης και αδιαφορίας λόγω του φόβου αντιποίνων από «σκληρούς» κρατούμενους μέσα στη φυλακή ή τους οικείους τους έξω από το κατάστημα.

Ο Περιποινικός Τομέας

Οι Επαγγελματίες Υγείας

Ο γιατρός της φυλακής, ο νοσηλευτής, ο οδοντίατρος, οι εκάστοτε επαγγελματίες υγείας αναπαρίστανται ως ανεπαρκείς, οι «ξεπεσμένοι επαγγελματίες» που σχετικοποιούν την ιατρική γνώση ορίζοντας αυθαίρετα, τι είναι φυσιολογικό και τι παθολογικό. Έτσι, στα μάτια των υποκειμένων της έρευνας η παροχή πρωτοβάθμιας φροντίδας στο Κατάστημα ασκείται στο επίπεδο του κομπογιαννιτισμού, ενώ η νοσηλεία στο κοντινό νοσοκομείο της περιοχής αναπαρίσταται εξίσου προβληματική.

Οι Κοινωνικές υπηρεσίες

Υπάρχει μια διαφοροποίηση στάσης των κρατουμένων ανάμεσα στον

κοινωνικό λειτουργό, ο οποίος αναπαρίσταται με όρους προσώπου και στην κοινωνική υπηρεσία, η οποία αναπαρίσταται με όρους δομής.

Ο κοινωνικός λειτουργός ως φορέας παροχής υπηρεσιών ή προστασίας των κρατουμένων αναπαρίσταται ως πόλος αλληλεγγύης, ανεξάρτητης από την υπόλοιπη διοίκηση της φυλακής. Ο κρατούμενος θεωρεί την υπο-στελέχωση της φυλακής από κοινωνικούς λειτουργούς κομμάτι της δεινοπάθειας της φυλακής. Ο κοινωνικός λειτουργός συνδέεται με τις παροχές, θεωρείται αναγκαίος, είναι ο διευκολυντής που θα βοηθήσει τον κρατούμενο να ξεπεράσει τις συνολικές αποστερήσεις.

Φαίνεται όμως ότι η κοινωνική υπηρεσία ως δομή δεν κερδίζει την αντίστοιχη εμπιστοσύνη των κρατουμένων. Στις περισσότερες αφηγήσεις, η κοινωνική υπηρεσία αναπαρίσταται ως ένας γραφειοκρατικός μηχανισμός με βασικά χαρακτηριστικά την καθυστέρηση των εργασιών, την τυπολατρία, την ακαμψία και τον φατριασμό. Οι δυσλειτουργίες αυτές προσλαμβάνονται από τα υποκείμενα ως συλλογική αδιαφορία των εργαζομένων με συνέπεια να δυσφορούν απέναντι στις κοινωνικές υπηρεσίες θεωρώντας τις, ως ένα επιπλέον γρανάζι του τιμωρητικού μηχανισμού. Ακόμα και στην περίπτωση που η όποια κοινωνική φροντίδα τίθεται στη βάση άτυπων πρακτικών που αναλαμβάνουν οι επαγγελματίες ατομικά, αυτές αναπαρίστανται ως ποινικές πρακτικές που αμβλύνουν τις δυσλειτουργίες της κοινωνικής υπηρεσίας λειτουργώντας ως ασφαλιστικές δικλείδες για το κατάστημα. Συχνή είναι η αναφορά των αφηγητών στον υποκριτικό ρόλο των κοινωνικών λειτουργών, εφόσον όχι μόνον περιορίζουν στο ελάχιστο τις παροχές αλλά τις κατευθύνουν ως επιβράβευση στους κρατούμενους που ανταποκρίνονται στο σύστημα πειθαρχίας της φυλακής. Έτσι, το αίτημα προς την κοινωνική υπηρεσία καταλήγει να αποτελεί μια απαξιωτική κίνηση που κάνει ο κρατούμενοςενώ η κάλυψη αναγκών από την υπηρεσία (ρούχα, φαγητό κτλ) θεωρείται ένδειξη χαμηλού κύρους και κριτήριο διαστρωμάτωσης στην κοινωνική οργάνωση των κρατουμένων.

Το παραποινικό σύστημα

Εκκλησία

Για τα υποκείμενα της έρευνας, η κοινωνική αξιολόγηση της Εκκλησίας πηγάζει από τον ηγεμονικό ρόλο της μέσα στη φυλακή τόσο ως μέρος της οργανωτική δομής του επίσημου μηχανισμού του καταστήματος (ο εσωτερικός κανονισμός ορίζει με σαφήνεια το ρόλο του θρησκευτικού λειτουργού και τη λειτουργία ναού μέσα στο κατάστημα) όσο και με την οργάνωση επισκέψεων και εκδηλώσεων από φορείς και εκπροσώπους της Εκκλησίας. Οι καθιερωμένες ομιλίες – κηρύγματα, οι προσφορές δώρων μικρής αξίας προς τους κρατούμενους, οι επισκέψεις σε θρησκευτικές επετείους ή εορτές αποτελούν κυρίαρχες πρακτικές, όπου υψηλά ιστάμενοι εκπρόσωποι ή απλά πρόσωπα της Εκκλησίας (ψάλτες, καντηλανάφτες κ.τ.λ.) παρίστανται σχεδόν σε καθημερινή βάση στους χώρους του καταστήματος. Πώς αναπαρίστανται ο κρατούμενος και η φυλακή κατά την τέλεση αυτών των θρησκευτικών πρακτικών και ποιος είναι ο χαρακτήρας της εκκλησιαστικής ρητορικής;

Στις ομιλίες των εκπροσώπων της εκκλησίας, οι κρατούμενοι αναπαρίστανται ως «τα παραστρατημένα τέκνα, τα απολωλότα πρόβατα». Ο εγκλεισμός παρουσιάζεται ως η τιμωρία για ένα αμάρτημα που έχει διαπραχθεί και οι κρατούμενοι καλούνται για το χρονικό διάστημα του εγκλεισμού τους, να δράξουν την ευκαιρία να μετανοήσουν και να λάβουν άφεση. Η φυλάκιση και οι άσχημες συνθήκες διαβίωσης δεν αναπαρίστανται ως αποτελέσματα του πλαισίου κράτησης ή της εκάστοτε σωφρονιστικής πολιτικής που οδηγεί σε εγκατάλειψη του έγκλειστου πληθυσμού, αλλά περισσότερο επικεντρώνεται στην άδικη κοινωνική μοίρα των εγκλείστων, που ως άποροι και ξένοι, βιώνουν τα αποτελέσματα των πράξεών τους, επειδή παραστράτησαν από το δρόμο του Θεού. Βάση αυτής της θεολογικής και κοινωνικής θεώρησης, ο κρατούμενος καλείται να ανταπεξέλθει στις δοκιμασίες του εγκλεισμού, όπου η ψυχή δοκιμάζεται, θεραπεύεται και τελικώς σώζεται. Κατά συνέπεια, κατά τη φυλάκιση ο κρατούμενος καλείται από την Εκκλησία, να έχει την πρέπουσα συμπεριφορά, χαρακτηριστικό της οποίας είναι ημετάνοια και η υπομονετική καρτερικότητα.

Η πληθώρα της εκκλησιαστικής ρητορικής στη φυλακή με περιεχόμενο πολλές φορές διάκρισης και σύγκρουσης, αλλά και οι

θρησκευτικές πρακτικές προκαλούν την αρνητική κοινωνική αντίδραση των κρατουμένων. Η Εκκλησία ταυτίζεται με το σωφρονιστικό μηχανισμό, ενώ κυρίαρχη είναι η αντίληψη των κρατουμένων ότι η Εκκλησία «είναι παντού» και λειτουργεί στη φυλακή σε επίπεδο διαχείρισης συμφερόντων και σκοπιμοτήτων. Παρόλο που οι κρατούμενοι στην πλειοψηφία τους έχουν έντονο το θρησκευτικό συναίσθημα (αποτελεί γενική πεποίθηση των κρατουμένων ότι άλλο θρησκεία και άλλο Εκκλησία), δυσανασχετούν όταν αναφέρονται σε περιστατικά άτυπης απαγόρευσης αλλοδαπών κρατουμένων στη λειτουργία της Κυριακής, επειδή είναι αλλόθρησκοι ή όταν πρέπει να διαχειριστούν την εχθρική ή πατερναλιστική συμπεριφορά των επισκεπτών της Εκκλησίας στο Κατάστημα. Παρόλα αυτά ο κρατούμενος παρευρίσκεται στις ποικίλες θρησκευτικές τελετές και εκδηλώσεις σε μια λογική όμως συμμόρφωσης, διευκολύνσεων αλλά και συνεύρεσης με άλλους κρατούμενους.

Το ΚΕ.Θ.Ε.Α

Μια σταθερή δομή που λειτουργεί στις φυλακές Κορυδαλλού από το 2008 αποτελεί το ΚΕ.Θ.Ε.Α, στο οποίο εκτυλίσσεται η φάση της εντατικής θεραπείας απεξάρτησης των κρατουμένων που έχουν ολοκληρώσει το προπαρασκευαστικό πρόγραμμα συμβουλευτικής μέσα στο ίδιο το κατάστημα. Το θεραπευτικό πρόγραμμα του ΚΕΘΕΑ στη φυλακή Κορυδαλλού ακολουθεί ψυχοκοινωνική κατεύθυνση και δεν χορηγεί φαρμακευτικές ή υποκατάστατες ουσίες για την αντιμετώπιση της εξάρτησης. Πρόκειται για το λεγόμενο «στεγνό πρόγραμμα», το οποίο λειτουργεί σε ανεξάρτητο χώρο, σε 8ωρη καθημερινή βάση με στόχο την απομάκρυνση από τη χρήση και την παραβατικότητα.

Στο χώρο της φυλακής δομείται μια διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στους κρατούμενους και στους κρατούμενους θεραπευόμενους της κοινότητας του ΚΕΘΕΑ. Οι κρατούμενοι – θεραπευόμενοι δομούν μια ταυτότητα ριζικά διαφορετική από αυτή των υπολοίπων κρατουμένων. Οι ίδιοι αυτοπροσδιορίζονται ως ένα διακριτό κοινωνικό πεδίο («Είμαστε το ΚΕΘΕΑ») που έχει τη δική του κουλτούρα, αξίες, στάσεις, πεποιθήσεις, συνήθειες κτλ. από τη κουλτούρα των φυλακισμένων ενώ ο κρατούμενος θεραπευόμενος

θεωρεί ότι διαβιεί κάτω από συνθήκες έντονης πίεσης εφόσον διάγει έναν δύσκολο αγώνα απεξάρτησης μέσα στο σκληρό περιβάλλον της φυλακής («κάνουν διπλή φυλακή»). Για τις υπόλοιπες ομάδες των κρατουμένων, το ΚΕΘΕΑ αναπαρίσταται αρνητικά ως ένας προνομιακός χώρος στο οποίο τα «καλά παιδιά» αντλούν οφέλη (μεροκάματα, χαρτί για το δικαστήριο, απομάκρυνση από την ακτίνα πολλές ώρες, φαγητό καλής ποιότητας, καθαριότητα, κτλ), αποτελεί μια ξεχωριστή ενδο-ομάδα η οποία βρίσκεται σε αντιδιαστολή με τη συλλογικότητα των κρατουμένων (χαρακτηριστικά το ΚΕΘΕΑ αποκαλείται «ρουφιανοχώρι») και η οποία λειτουργεί με όρους αντίδρασης εφόσον λειτουργεί αυτόνομα αλλά και με όρους απόλυτης συμμόρφωσης με το σωφρονιστικό καθεστώς. Τα αρνητικά συναισθήματα των κρατουμένων απέναντι στο ΚΕΘΕΑ γίνονται φανερά με το εμπρησμό της θεραπευτικής κοινότητας στην εξέγερση του 2012.

Το Σχολείο - Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας (Σ.Δ.Ε.)

Οι έγκλειστοι μαθητές αποτελούν μια ολιγάριθμη ομάδα κρατουμένων, η οποία εντάσσεται στο μαθητικό δυναμικό του σχολείου ύστερα από έγκριση του αιτήματός τους από το Συμβούλιο της Φυλακής. Η απόρριψη πολλών αιτήσεων ενδιαφέροντος φοίτησης κρατουμένων και η επιλεκτική επάνδρωση του σχολείου από τη φυλακή επιδρά στις κοινωνικές εικόνες των κρατουμένων απέναντι στο ρόλο του σχολείου. Πυρήνας αυτών των κοινωνικών αναπαραστάσεων αποτελεί η αντίληψη σύμφωνα με το οποία η φοίτηση στο σχολείο αποτελεί προνόμιο μιας ελίτ εγκλείστων, η οποία «απολαμβάνει» τη χορήγηση προνομίων που συνεπάγεται η φοίτηση σ' αυτό(μεροκάματα σε μη χειρωνακτικά πόστα, παραμονή στον Κορυδαλλό κατά τη φοίτηση, βεβαίωση παρακολούθησης για το δικαστήριο, πιο ελεύθερη μετακίνηση στο χώρο του Καταστήματος κ.τ.λ.).

Αντίστοιχα, ο κρατούμενος που επιβιώνει από την εκκαθαριστική δοκιμασία επιλογής και εγγράφεται στην εκπαιδευτική δομή, απωλαίνει το προηγούμενο βάρος και αισθάνεται υποχρεωμένος για την εγγραφή του, τόσο απέναντι στο σχολείο όσο και απέναντι στη φυλακή. Έχοντας συμμετάσχει σ' αυτή τη διαδικασία

προνομίων και στερήσεων, οι κρατούμενοι μαθητές επιβεβαιώνουν τον τίτλο του σχολείου (Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας) ως τόπου ευκαιρίας για την προοπτική της γρήγορης αποφυλάκισης και της ευχάριστης διαχείρισης του χρόνου έκτισης, με συνέπεια η κοινωνική συμπεριφορά να διαμορφώνεται με όρους συμμετρίας με το πειθαρχικό πλαίσιο της φυλακής. Σε αντίθεση όμως με τους θεραπευόμενους - κρατούμενους του ΚΕΘΕΑ, ο φυλακισμένος μαθητής δεν προσδιορίζει την ταυτότητά του με κριτήριο το σχολείο, αλλά το ολοπαγές ίδρυμα. Μπορεί ο μαθητής να μην είναι στην ακτίνα, αλλά δεν παύει να βρίσκεται υπό το άγρυπνο μάτι του υπαλλήλου. Η φυλακή είναι παρούσα και μέσα στο σχολείο. Ο κρατούμενος μαθητής περισσότερο διαβιεί ένα είδος «ηθικών διακοπών» λόγω της φοίτησής του και δε συνιστά μέλος μιας διακριτής κοινωνικής ομάδας στο σύστημα κοινωνικής οργάνωσης των κρατουμένων ούτε η φοίτηση αποτελεί κριτήριο κοινωνικής ταξινόμησης.

Οι Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις (ΜΚΟ) και εθελοντές

Στο χώρο της φυλακής διενεργούνται προγράμματα με τη μορφή βραχυπρόθεσμων δράσεων όπως, ημερίδες ενημέρωσης κυρίως ιατρικού προσανατολισμού, επισκέψεις μελών,προσφορά αντικειμένων (τρόφιμα, ρούχα κτλ,) που αφορούν είτε αποκλειστικά φυλακές είτε το συνολικό πληθυσμό. ΜΚΟ και ποικίλες εθελοντικές οργανώσεις περιοδεύουν ανά φυλακή και δραστηριοποιούνται είτε από πρόσκληση της ίδιας της φυλακής, είτε από αυτό-πρόσκληση προκειμένου να παράσχουν υπηρεσίες στην ευάλωτη ομάδα των κρατουμένων.

Οι ΜΚΟ αναπαρίστανται από τους κρατούμενους με θετικούς όρους εφόσον εμφανίζονται ως το αντίπαλο δέος στην έλλειψη ή στην κακή ποιότητα των υπηρεσιών που οι κρατούμενοι θεωρούν ότι παρέχουν οι κοινωνικές υπηρεσίες της φυλακής. Πρόκειται για μια στάση, η οποία αλληλοτροφοδοτείται από δύο αντικρουόμενα νοήματα. Η αποδοχή περιορίζεται σε ένα πρώτο και βραχυπρόθεσμο επίπεδο, ως το σημείου του ερχομού ανθρώπων εκτός φυλακής, που είναι πάντα καλόδεχτοι, αφού διασπούν τη ρουτίνα και την ανία της καθημερινότητας μέσα στη φυλακή. Σε δεύτερο επίπεδο όμως,

οι κρατούμενοι εκφράζουν τη συνεχή επιφύλαξή τους απέναντι στις υπηρεσίες των ΜΚΟ και η εσωτερική συζήτηση στις μεταξύ τους παρέες, διατάσσεται με όρους αμφισβήτησης ή και απόρριψης.

Φαίνεται πάντως ότι η αρνητική κοινωνική αντίδραση είναι αποτέλεσμα μιας εξορθολογισμένης προσμέτρησης της ειδικής αποτελεσματικότητας των άτυπων μορφών αυτών δράσεων, των εκτός φυλακής. Συχνά, κατά την οργάνωση δράσεων από ΜΚΟ (ημερίδες ενημέρωσης και ευαισθητοποίησης, ιατρικός έλεγχος), οι κρατούμενοι ζητώντας τη συνέχειά τους σε επίπεδο πρακτικής εφαρμογής, εισπράττουν την υπόσχεση μιας συνέχειας, που ουδέποτε υλοποιείται, για αυτονόητους λόγους. Η αθέτηση αυτής της υπόσχεσης δημιουργεί συναισθήματα ματαίωσης στον έγκλειστο πληθυσμό, με συνέπεια να υιοθετούν τη ρητορική «της έλλειψης ειλικρίνειας», του «ξεπουλήματος» ή της «ενσωμάτωσης» των ΜΚΟ με το σύστημα της φυλακής. Εν κατακλείδι, οι ΜΚΟ αναπαρίστανται ως μια εξω-ομάδα, η οποία προσφέρει υπηρεσίες στο πλαίσιο της φυλακής και συνεργασία με αυτήν, γεγονός το οποίο είναι εξορισμού αρνητικό, αφού για τον κρατούμενο, τίποτα καλό δε γίνεται στη φυλακή. Από τη μια πλευρά , οι ΜΚΟ αναπαρίστανται ως εστία άμεση συνδεόμενη με το σωφρονιστικό κομμάτι της φυλακής, εφόσον συνεργάζεται μαζί της και άρα στηρίζει και στηρίζεται από τις επιλογές της, από την άλλη πλευρά πρόκειται για μια εξω-ομάδα που προσφέρει υπηρεσίες καλής ποιότητας συγκριτικά με τις υπηρεσίες του καταστήματος αλλά που στερείται το πλαίσιο γνώσης της φυλακής.

Οι Καλλιτέχνες – Ψυχαγωγοί- Δημοσιογράφοι

Συγγραφείς, σκηνοθέτες, ηθοποιοί, εικαστικοί, δημοσιογράφοι, άνθρωποι του θεάματος επισκέπτονται το χώρο των φυλακών, είτε αυτοβούλως, είτε ύστερα από πρόσκληση των αρμόδιων φορέων, (όπως είναι οι κοινωνικές υπηρεσίες , το σχολείο, το ΚΕΘΕΑ). Όπως και στην περίπτωση των ΜΚΟ ή των εθελοντικών οργανώσεων, οι κρατούμενοι ως συλλογικό υποκείμενο είναι ευνοϊκά προσκείμενοι στις επισκέψεις ανθρώπων εκτός φυλακής. Η έλευση καινούργιων προσώπων σπάει τη ρουτίνα και αποτελεί κεντρικό θέμα συζητήσεων στην ακτίνα. Σε μια πρώτη αντίδραση, ότι αρχικά σπάει τη ρουτίνα

της καθημερινότητας είναι καλοδεχούμενο, σε μια δεύτερη όμως, οτιδήποτε προέρχεται από έναν φορέα της φυλακής (σχολείο, κοινωνική υπηρεσία, ΚΕΘΕΑ κτλ) αφορά την υπηρεσία και όχι τους ίδιους.

Ο κρατούμενος θα σχολιάσει την «εκπαιδευτική εκδρομή», αν ο δημοσιογράφος, ο καλλιτέχνης ή το μέσο, έχουν αναγνωρισιμότητα ή είναι «επιφανείς Άλλοι». Στην περίπτωση αυτή, θα δώσει συνέντευξη, θα φωτογραφηθεί, θα μιλήσει και σιγά – σιγά, θα ανοιχτεί. Όταν αποφασίσει κάτι τέτοιο, πρέπει να είναι προσεκτικός καθόσον επιστρέφοντας στην ακτίνα, θα υποστεί την κοινωνική αντίδραση των συγκρατουμένων του, για το αν εξέθεσε με ορθό τρόπο τη συνθήκη του εγκλεισμού ή παρασύρθηκε σε διαπιστώσεις που διόλου δε βοηθούν τις συνθήκες διαβίωσης. Για τον κρατούμενο η συνομιλία με πρόσωπα που αποτελούν φορείς πληροφόρησης ή που έχουν πρόσβαση σε ομάδες επιρροής αποτελεί ένα είδος πολιτικής πράξης. Στην αντίθετη περίπτωση της μη αναγνωρισιμότητας από το ευρύ κοινό, ο κρατούμενος δεν ασχολείται και αποσύρεται προς την ακτίνα.

Συμπεράσματα

Εν κατακλείδι, στο σύγχρονο σωφρονιστικό πλαίσιο η διαμόρφωση του έγκλειστου εαυτού συντελείται στην αντιπαράθεσή του με τους φορείς του ποινικού, περιποινικού και παραποινικού τομέα. Ο ποινικός (ο επόπτης εισαγγελέας, ο διευθυντής, οι αρχιφύλακες, οι σωφρονιστικοί υπάλληλοι) και ο περιποινικός τομέας (κοινωνικοί λειτουργοί, γιατροί κ.τ.λ.) αναπαρίστανται ως οι βασικές πηγές εξουσίας μέσα στη φυλακή, που οριοθετούν το χώρο μέσα από τον περιορισμό της κίνησης, τον εξαναγκασμό, την τιμωρία αλλά και το συνετισμό. Παρόλα αυτά οι αφηγήσεις ανέδειξαν ότι ο ποινικός τομέας, ιδιαίτερα τα χαμηλά στρώματα (σωφρονιστικοί υπάλληλοι κ.τ.λ.) έχει αποδομηθεί εν μέρει στη συνείδηση των εγκλείστων. Αντίθετα, η έρευνα ανέδειξε την ενισχυμένη επίδραση του παραποινικού τομέα από άποψη αποτελεσματικότητας του κοινωνικού ελέγχου.

Ο ρόλος του παραποινικού τομέα στην άσκηση του άτυπου κοινωνικού ελέγχου συντελείται με όρους ιδεολογικού

διακυβεύματος. Στο βαθμό που οι εκπρόσωποι του ποινικού και περιποινικού τομέα (σωφρονιστικοί υπάλληλοι, ιατροί, κοινωνικοί λειτουργοί) αναπαρίστανται ως οι φοβισμένοι, ξεπεσμένοι επαγγελματίες, οι διεφθαρμένοι γραφειοκράτες, που πολλές φορές ασκούν την εξουσία τους καταχρηστικά και απλώς διεκπεραιώνουν τις υποθέσεις της φυλακής, οι εκφραστές του παραποινικού τομέα εμφανίζονται ως το αντίπαλο δέος. Ποια είναι όμως η ιδεολογική λειτουργία του παραποινικού τομέα;

Ο παραποινικός τομέας αποτελεί το χώρο διάχυσης της εξουσίας, που μέσα από το επίσημο και «κρυφό» πρόγραμμά του συγκαλύπτει τα κέντρα διαχείρισης της εξουσίας, αφού μεταφέρει την ευθύνη από τη συλλογικότητα στο άτομο. Μέσα από τον επιστημονικό λόγο, τις πολιτικές τελετές του (κυρίως μέσω εορτών, επίδοσης δώρων, φιλανθρωπικών εκδηλώσεων κτλ) αλλά και την άτυπη, ανεπίσημη τιμωρητική πρακτική του (αφού απευθύνεται ως ωφέλημα σε επιλεγμένες ομάδες της φυλακής) αποκρύπτει τον ιδεολογικό του ρόλο που είναι η νέα σωφροσύνη, το «κυβερνάν από απόσταση». Ο παραποινικός τομέας συγκροτεί, μέσα από την ιδεολογική παραγωγή νοημάτων σχετικά με τη σημασία του ατόμου και της ιδιώτευσης ως θετικής αξίας, ένα μοντέλο πειθάρχησης, όχι απλώς επί των έγκλειστων υποκειμένων αλλά κυρίως μέσα από τα έγκλειστα υποκείμενα. Όταν η φιλανθρωπία και το άτομο γίνονται ο μόνος φορέας ευθύνης για την κοινωνική πολιτική, όταν οι παροχές υπηρεσιών έχουν τη μορφή των ευεργετημάτων, τότε η διασφάλιση των δικαιωμάτων παίρνει τη μορφή δώρου, το οποίο δίδεται σ' αυτόν που το αξίζει. Διαμορφώνεται μια νέα έγκλειστη ταυτότητα, με διαφορετικά χαρακτηριστικά (ατομικισμός, καχυποψία, αποδυνάμωση αλληλεγγύης, ιδιώτευση, αντιπαλότητες), που όμως υφίσταται ως απάντηση στην αποδιάρθρωση αλλά και στην ανάγκη του συστήματος για αποτελεσματικό έλεγχο μέσω των ταξινομήσεων. Εγκαταλείπουμε, επομένως, το πρόσωπο του μονάρχη Λεβιάθαν – φυλακής, ως της μοναδικής ανώτατης αρχής που ασκεί τον πειθαρχικό της ρόλο στο έγκλειστο υποκείμενο και υπογραμμίζεται η διάχυτη, πολλαπλή και ενύπαρκτη εξουσία, η οποία περιλαμβάνει το σύνολο των σχέσεων που αναπτύσσονται μεταξύ των ανθρώπων, των γνώσεων, των πραγμάτων και των

διαδικασιών που απαιτούνται για τη διαχείριση του εγκλείστου πληθυσμού.

Βιβλιογραφία

Αλοσκόφης, Ο. (2010). Ο Άτυπος κώδικας συμπεριφοράς των κρατουμένων. Στρατηγικές επίβιωσης στη σύγχρονη φυλακή. Σάκκουλα, Αθήνα.

Βόγλης, Π. (2004). Η Εμπειρία της φυλακής και της Εξορίας. Οι πολιτικοί κρατούμενοι στον εμφύλιο πόλεμο. Εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα.

Ζαραφωνίτου, Χ. (2008). Τιμωρητικότητα. Σύγχρονες τάσεις, διαστάσεις και Εγκληματολογικοί Προβληματισμοί. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Κουλούρης, Ν. (2011). «Η Συγκρουσιακή κατάσταση της φυλακής και η διαχείριση της διαρκούς σωφρονιστικής κρίσης» στο Πρόγραμμα διαπολιτισμικής επιμόρφωσης προσωπικού καταστημάτων κράτησης και υπηρεσιών επιμέλειας. Έργο ΚΕΚ, Εταιρία μελέτης των επιστημών του Ανθρώπου. Αθήνα.

Λάζος, Γ.(2007). Κριτική Εγκληματολογία. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Μαγγανάς, Α. Δ. & Λάζος Γ. (1997). Κοινωνικές Αξίες των παραβατικών και των μη παραβατικών. Εκδ. Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Παντείου Πανεπιστημίου Αθήνα.

Μαντόγλου, Α. & Μελέτη, Κ. (2013). Επιστημονικός Λόγος περί Κοινωνικών Αναπαραστάσεων και Ιδεολογιών. Παπαζήση, Αθήνα.

Νικολόπουλος, Γ. (χ.χ.) «Στοιχεία για μια κοινωνιολογική ανάλυση των ποινικών πρακτικών» Σημειώσεις παραδόσεων του μαθήματος «Νέες τάσεις αντιμετώπισης των εγκλείστων στον ευρωπαϊκό χώρο» στο ΠΜΣ Κοινωνικός αποκλεισμός , μειονότητες και φύλο» Κατευθ. Εγκληματολογία.

Νικολόπουλος, Γ. (2005). Κατασκευάζοντας έναν ευρωπαϊκό χώρο ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης. Το πρόγραμμα της Χάγης και τα διακυβεύματα μιας υπερκρατικής βαθμίδας κοινωνικού ελέγχου. Ποινική Δικαιοσύνη, 3, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Τζαννετάκη, Τ. (2006). Ο νεοσυντηρητισμός και η πολιτική της μηδενικής ανοχής. Μια κριτική θεώρηση των θέσεων του James Q. Wilson. Α.Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή.

Angoustinos, M. & Walker, I. (1995). Social Cognition. An Integrated Introduction. Sage, London.

Becker, S. H. (2000). Οι Περιθωριοποιημένοι. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Cohen S. (1990). Κοινωνικός έλεγχος: Απομυθοποίηση ή επαναβεβαίωση, Σύγχρονα Θέματα, 41 - 42, σελ. 23.

Coyle, A. (2012). Η διοίκηση των φυλακών. Μια θεώρηση υπό το πρίσμα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Εγχειρίδιο για το σωφρονιστικό προσωπικό. Μετάφραση και γλωσσική επιμέλεια: Νικόλαος Βαρβατάκος. Επιστ. επιμέλεια: Ν. Κουλούρης.

Foucault, M. (2011). Επιτήρηση και τιμωρία – Η γέννηση της φυλακής. Πλέθρον, Αθήνα.

Foucault, M. (1999). Ο Μεγάλος Εγκλεισμός. Το πείραμα της ομάδας πληροφόρησης για τις φυλακές., Μαύρη Λίστα, Αθήνα.

Foucault M., (1991). Η Μικροφυσική της Εξουσίας. Ύψιλον, Αθήνα.

Foucault M., (2011). Για τη Λαϊκή Δικαιοσύνη. Εξάρχεια, Αθήνα.

Garland, D. (1990). Punishment and Modern Society. A study in Social Theory, Clarendon Press.

Garlard D. (2001). The Culture of Control. Crime and Social Order in contemporary Society. Oxford University Press.

Liebling, A. & Maruna, S. (2005) (eds.). The Effects of Imprisonment, Cullompton, Devon. Willan Publishing

Maguire M., Morgan R., & Reiner, R. (2002). The Oxford Handbook of Criminology. Oxford University Press, N.York.

Moscovici S. (1984). The phenomenon of social representations. In R. Farr and Moscovici, S (επιμ.). Social Representations Cambridge/ Paris. Cambridge University Press / Maison des Sciences de l' Homme.

XI.

Αποκαταστατική δικαιοσύνη—ένα άλλο παράδειγμα

Βάσω Αρτινοπούλου

Αποκαταστατική Δικαιοσύνη: μια άλλη οπτική

Γενική εισαγωγή στην Αποκαταστατική Δικαιοσύνη

Η Αποκαταστατική (ή Επανορθωτική) Δικαιοσύνη (Restorative Justice) αποτελεί μια «έννοια – ομπρέλα» με πλούσιο επιστημονικό και θεωρητικό υπόβαθρο που αποτυπώνει συνθετικά και αφαιρετικά τις έννοιες και τα χαρακτηριστικά ενός αξιακού για την δικαιοσύνη μοντέλου. Στο πλαίσιο αυτό, η αποκαταστατική δικαιοσύνη αντιμετωπίζει το έγκλημα ως βλάβη και παραβίαση των διαπροσωπικών σχέσεων, παραχωρώντας το βήμα στους άμεσα εμπλεκόμενους και ενισχύοντας το λόγο και την ελεύθερη έκφραση των ατόμων μέσα από δημοκρατικές διαδικασίες κατά τις οποίες λαμβάνονται υπόψη οι ιδιαιτερότητες του κάθε περιστατικού και οι ευρύτερες κοινωνικές συνθήκες που ενδεχομένως προκαλούν τα εγκλήματα. Μέσα από ταχείς και με μικρό οικονομικό κόστος διαδικασίες, η αποκαταστατική δικαιοσύνη θέτει ως στόχους την επανόρθωση των βλαβών και απωλειών, την συναισθηματική αποκατάσταση, την αποκατάσταση των σχέσεων, την αποκατάσταση της αξιοπρέπειας, την μείωση του κοινωνικού κόστους από την επιβολή ποινών και την πρόληψη μελλοντικής αδικίας και άλλων αξιόποινων πράξεων (πρόληψη υποτροπής).

Σε εφαρμοσμένο επίπεδο, η αποκαταστατική δικαιοσύνη περιλαμβάνει ευρύτητα και ποικιλία πρακτικών, εφαρμογών και μέτρων που διευκολύνουν την επικοινωνία μεταξύ θυμάτων, δραστών και της κοινότητας. Οι τέσσερις βασικές και πιο συνήθεις πρακτικές είναι η διαμεσολάβηση (mediation) θύματος και δράστη, οι επανορθωτικές συσκέψεις (restorative justice conferences), οι κύκλοι ποινών και θεραπευτικοί κύκλοι (sentencing/healingcir-

cles), και τα κοινοτικά επανορθωτικά συμβούλια και συμβούλια πολιτών (community restorative boards and citizens' boards). Οι εφαρμογές τέτοιων πρακτικών, διαδικασιών και μέτρων διαφέρουν και ποικίλουν διεθνώς, εντός και εκτός του Συστήματος Απονομής Δικαιοσύνης. Στο νομικό πλαίσιο συναντάμε εφαρμογές σε όλα τα στάδια της ποινικών διαδικασιών, ως συμπληρωματικές ή εναλλακτικές διαδικασίες εντός των ορίων του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης τόσο σε ανήλικους όσο και σε ενήλικους παραβάτες. Σε όλες τις περιπτώσεις, καθοριστικό ρόλο έχει ο διαμεσολαβητής (mediator) ή και ο διευκολυντής (facilitator), οι οποίοι είναι ειδικά εκπαιδευμένα άτομα σε μία ή περισσότερες επανορθωτικές πρακτικές και ο ρόλος τους αφορά στην οργάνωση και ομαλή ολοκλήρωση των διαδικασιών, διασφαλίζοντας τις αρχές και αξίες της αποκαταστατικής δικαιοσύνης.

Σε επίπεδο έρευνας και αξιολόγησης των εφαρμογών της αποκαταστατικής δικαιοσύνης διεθνώς, τα δεδομένα παρουσιάζουν υψηλά ποσοστά ικανοποίησης των θυμάτων και των δραστών που συμμετέχουν σε τέτοιες διαδικασίες· υψηλά ποσοστά επανόρθωσης της βλάβης προς το θύμα και διατήρηση της συμφωνίας που καταλήγουν οι εμπλεκόμενοι στις διαδικασίες· χαμηλά ποσοστά υποτροπής για τους δράστες και σημαντικές θετικές συμπεριφορικές αλλαγές· ενώ οι επανορθωτικές διαδικασίες χαρακτηρίζονται ως λιγότερο χρονοβόρες και πιο οικονομικές των δικαστικών διαδικασιών.

Ευρωπαϊκοί και διεθνείς φορείς, όπως η Ευρωπαϊκή Ένωση και ο Ο.Η.Ε. προωθούν την εφαρμογή πρακτικών και μέτρων της αποκαταστατικής δικαιοσύνης μέσα από κείμενα, συστάσεις και ψηφίσματα, όπως η Ευρωπαϊκή Οδηγία 2012/29/ΕΕ για την θέσπιση ελάχιστων προτύπων σχετικά με τα δικαιώματα, την υποστήριξη και την προστασία θυμάτων της εγκληματικότητας, η Ευρωπαϊκή Οδηγία 2008/52/ΕΚ για ορισμένα θέματα διαμεσολάβησης σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις, το Εγχειρίδιο Προγραμμάτων Αποκαταστατικής Δικαιοσύνης του Οικονομικού και Κοινωνικού Συμβουλίου των Ηνωμένων Εθνών (2006), το ψήφισμα για τις Βασικές Αρχές της χρήσης προγραμμάτων αποκαταστατικής δικαιοσύνης σε ποινικά θέματα (ECOSOC Resolution 2002/12).

Παρότι η έννοια και οι πρακτικές της επανορθωτικής δικαιοσύνης χάνονται στο πέρασμα των αιώνων και σε διάφορα κοινωνικοπολιτισμικά πλαίσια, μόλις την τελευταία 30ετία αναδείχθηκε η επιστημονική αναγνώριση του αντικειμένου, η οποία είναι εμφανής πλέον σε διεθνές κι ευρωπαϊκό επίπεδο. Παρότι υπάρχουν διαφορές στον τρόπο με τον οποίο η φιλοσοφία και οι πρακτικές της επανορθωτικής δικαιοσύνης αγγίζουν τα νομικά συστήματα (ηπειρωτικό/ αγγλοσαξωνικό), η ευρεία απήχηση που έχουν στα θύματα και τους δράστες, καθώς και η αποτελεσματικότητά τους στην επανένταξη των δραστών, συνέβαλαν στη διαμόρφωση ενός 'κινήματος για την επανορθωτική δικαιοσύνη' τόσο στις σχετικές επιστημονικές κοινότητες, όσο και τους πολίτες. Το κίνημα αυτό, εκφράζεται πλέον στις ΗΠΑ μέσα από συναφείς προς την επανορθωτική δικαιοσύνη τάσεις, όπως είναι η προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, η αναγνώριση των 'χαμένων κοινοτήτων' των γηγενών (aboriginals για τον Καναδά, Native Americas για τις ΗΠΑ), η επιστροφή στις ρίζες και ο κοινοτισμός, καθώς και η αντι-παγκοσμιοποίηση. Με κύρια επισήμανση την άρθρωση λόγου από τους άμεσα ενδιαφερόμενους, τις κοινότητες και από τη βάση προς την κορυφή, το κίνημα για την επανορθωτική δικαιοσύνη ενδυναμώνει την αξία της δικαιοσύνης, την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και στοχεύει στην τόνωση του κοινωνικού ιστού, μέσα από την ενεργοποίηση της κοινότητας και την αντιμετώπιση του εγκληματικού φαινομένου από μία άλλη οπτική και μέσα από άλλες διαδικασίες κατά παρέκκλιση του επίσημου συστήματος απονομής δικαιοσύνης.

Στην Ευρώπη, για συγκεκριμένους ιστορικούς, κοινωνικούς και πολιτισμικούς λόγους, το κίνημα για την επανορθωτική δικαιοσύνη διατηρεί την ίδια περίπου φιλοσοφία και προοπτική, ωστόσο περιορίζεται στα όρια των συστημάτων απονομής δικαιοσύνης. Η θεσμοθέτηση της διαμεσολάβησης μεταξύ δράστη και θύματος σε συγκεκριμένα αδικήματα, η κοινοτική νομοθεσία και οι εθνικές νομοθεσίες προκειμένου να αντιμετωπίσουν την υπερφόρτωση των συστημάτων δικαιοσύνης προωθούν και ενθαρρύνουν την ανάπτυξη των επανορθωτικών πρακτικών. Πρόσφατα μάλιστα ακόμα και οι κοινοτικές συνεδρίες (community conferences) και οι κύκλοι (cirles)

–θεσμοί μάλλον καινοτόμοι για την ευρωπαϊκή νομική κουλτούρα- εισέρχονται στις διαδικασίες της επανορθωτικής δικαιοσύνης, ενισχύοντας το κοινοτικό πλαίσιο της πρόληψης και αντιμετώπισης της εγκληματικότητας.

Προφανώς και σε καμμία περίπτωση δεν ισχυρίζομαι ότι η 'εισαγωγή' θεσμών και πρακτικών σε μια χώρα, σε μια κοινωνία, χωρίς να εναρμονίζονται και να εντάσσονται σε συγκεκριμένο κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο είναι η κατάλληλη στρατηγική στο πλαίσιο της χάραξης μιας αποτελεσματικής αντεγκληματικής πολιτικής. Αντιθέτως, ισχυρίζομαι ότι τα αδιέξοδα και η αναποτελεσματικότητα της απονομής της δικαιοσύνης οδηγεί αφενός στην έλλειψη εμπιστοσύνης των πολιτών προς τους δικαιικούς θεσμούς και αφετέρου στην αναζήτηση νέων προσεγγίσεων και πρακτικών που είναι πιο αποτελεσματικές στο μικρο κλίμα της κοινότητας και συμβάλλουν στην επανένταξη των δραστών και στην άρθρωση ενός πιο άμεσου και ανθρώπινου λόγου μεταξύ των εμπλεκομένων μερών.

Η επανορθωτική δικαιοσύνη στη χώρα μας έχει αναπτυχθεί την τελευταία δεκαετία και ιδίως την τελευταία πενταετία. Η πρακτικήτης διαμεσολάβησης αποτελεί την κύρια και μοναδική πρακτική σε νομικό και κοινωνικό πλαίσιο και λειτουργεί ωςσυμπληρωματική και εναλλακτική παρεμβαση στις παραδοσιακές νομικές διαδικασίες. Διατάξεις που προωθούν τις διαδικασίες της συνδιαλλαγής και της διαμεσολάβησης μεταξύ θυμάτων και δραστών εντοπίζονται στο ποινικό και το αστικό δίκαιο και στο δίκαιο για τους ανήλικους. Οι διατάξεις αυτές αναπτύχθηκαν κυρίως κατά την τελευταία δεκαετία και παρατηρούνται περισσότερο ή λιγότερο σε όλα τα στάδια της ποινικής διαδικασίας, μέσω επίσημων και ημι-επίσημων πρακτικών. Σε γενικές γραμμές, η συμφιλίωση των μερών επιχειρείται πριν και κατά τη διάρκεια της ποινικής και της αστικής δίκης, σε μια προσπάθεια εξωδικαστικής επίλυσης των διαφορών. Επιπροσθέτως, η φιλοσοφία και οι αρχές της επανορθωτικής δικαιοσύνης προωθούνται στο κοινωνικό επίπεδο, μέσα από τα προγράμματα σχολικής διαμεσολάβησης και ειρηνικής επίλυσης των συγκρούσεων, καθώς και σε ακαδημαϊκό και ερευνητικό επίπεδο.

Σε ευρωπαϊκό και διεθνές επίπεδο αναπτύσσεται η

αποκαταστική δικαιοσύνη σε πολλαπλές διαστάσεις και επίπεδα: άλλοτε ως πιο 'οικονομική λύση', άλλοτε ως κινηματική διεκδίκηση της κοινωνικής δικαιοσύνης και άλλοτε ως βήμα διαλόγου για τις κοινωνικά αποκλεισμένες κοινωνικές και πληθυσμιακές κατηγορίες. Αυτός ακριβώς ο πολυδιάστος χαρακτήρας της αποκαταστατικής δικαιοσύνης αποτελεί τον πυρήνα του ερωτήματός μας: χρειάζεται η αποκαταταστική δικαιοσύνη οριοθέτηση, θεσμοθέτηση και έλεγχο εάν και εφόσον θεωρηθεί ως το πλαίσιο των κατά παρέκκλιση διαδικασιών στα όρια των συστημάτων απονομής δικαιοσύνης; Ή, αντιθέτως, ο πλουραλιστικός, διεπιστημονικός, δυναμικός και κινηματικός χαρακτήρας της δύναται να κινητοποιήσει τις τοπικές κοινωνίες, να δώσει φωνή στα θύματα, να συμβάλλει στην ουσιαστική επανένταξη των δραστών και να διαμορφώσει ένα κίνημα κοινωνικής δικαιοσύνης;

Οι απαντήσεις δεν μπορεί να είναι οριστικές, θετικές και πολωτικές, του τύπου 'ναι-όχι'. Ισως η διατύπωση των ερωτημάτων είναι χρησιμότερη από τις ίδιες τις απαντήσεις. Στο κείμενο αναλύονται οι λόγοι που υπαγορεύουν την υιοθέτηση αποκαταστατικών πρακτικών, καθώς και το σύνθετο θεωρητικό, ερευνητικό και πρακτικό πλαίσιο της αποκαταστικής δικαιοσύνης.

Η Αποκαταστατική Δικαιοσύνη στην Ελλάδα και διεθνώς

Η ΑΔ αντιμετωπίζει το έγκλημα όχι ως μια αφηρημένη και θεωρητική έννοια, ως πράξη κατά του κράτους, αλλά ως βλάβη και παραβίαση των διαπροσωπικών σχέσεων. Σε αυτή την βάση της ιδιωτικοποίησης των συγκρούσεων, η δικαιοσύνη οφείλει να είναι επανορθωτική ή αποκαταστατική, με στόχο την επανόρθωση της ζημίας ή της βλάβης που έχει προκληθεί από το δράστη στα θύματα, μέσα από ένα φάσμα απαντήσεων (Αρτινοπούλου 2010α). Κρίσιμο στοιχείο της ΑΔ είναι ότι παραχωρεί το βήμα στους άμεσα εμπλεκόμενους ενισχύοντας το λόγο και την ελεύθερη έκφραση των ατόμων μέσα από δημοκρατικές διαδικασίες κατά τις οποίες λαμβάνονται υπόψη οι ιδιαιτερότητες του κάθε περιστατικού και οι ευρύτερες κοινωνικές συνθήκες που ενδεχομένως προκαλούν τα εγκλήματα. Μέσα από ταχείς και με μικρό οικονομικό κόστος διαδικασίες, η ΑΔ περιλαμβάνει την αποκατάσταση της αξιοπρέπειας, την επανόρθωση

των βλαβών και απωλειών, την συναισθηματική αποκατάσταση ή και την αποκατάσταση των σχέσεων, καθώς επίσης την μείωση του κοινωνικού κόστους από την επιβολή ποινών και την πρόληψη μελλοντικής αδικίας και άλλων αξιόποινων πράξεων (πρόληψη υποτροπής) (Αλεξιάδης 2007, Αρτινοπούλου 2010a, 2012, Braithwaite 1997, Sullivan et al. 1998, Zehr, 1990).

Οι εφαρμογές των πρακτικών, διαδικασιών, μέτρων και προσεγγίσεων της ΑΔ διαφέρουν και ποικίλουν διεθνώς. Συνοπτικά, διακρίνονται προσεγγίσεις από την κορυφή προς τη βάση (Top-down approach), κυρίως στο νομικό πλαίσιο, με εφαρμογές σε όλα τα στάδια της ποινικών διαδικασιών, ως συμπληρωματικές ή εναλλακτικές διαδικασίες εντός των ορίων του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης τόσο σε ανήλικους όσο και σε ενήλικους παραβάτες. Από την άλλη, η από τη βάση προς την κορυφή προσέγγιση (Bottom-up approach) εντοπίζεται κυρίως στο κοινωνικό πλαίσιο μέσα από πρωτοβουλίες σε τοπικό πλαίσιο, την προώθηση σε ακαδημαϊκό και ερευνητικό επίπεδο, και την διοργάνωση συνεδρίων και ημερίδων (π.χ. Παγκόσμια Συμπόσια για την Επανορθωτική Δικαιοσύνη, Gavrielides και Artinopoulou 2013). Ιδιαίτερα σημαντική είναι η εφαρμογή της ΕΔ σε σχολικά περιβάλλοντα, όπως είναι τα προγράμματα σχολικής διαμεσολάβησης ή διαμεσολάβησης συνομηλίκων (Αρτινοπούλου 2010β, Θάνος 2011).

Οι πρακτικές της ΑΔ στην Ελλάδα εντοπίζονται τόσο στο νομικό όσο και στο κοινωνικό πλαίσιο. Οι εθνικές νομοθεσίες που περιλαμβάνουν μέτρα της ΑΔ έχουν εισαχθεί είτε ως αποτέλεσμα της εναρμόνισης της χώρας με Ευρωπαϊκά κείμενα και οδηγίες, ή σε μια προσπάθεια να βελτιωθεί και να επιταχυνθεί η απονομή της δικαιοσύνης. Επιπλέον, η ΑΔ προωθείται μέσω διαφόρων προγραμμάτων σε κοινωνικό επίπεδο και περαιτέρω σε ακαδημαϊκό και ερευνητικό επίπεδο. Η πρακτική της διαμεσολάβησης βρίσκεται στο επίκεντρο αυτών των εξελίξεων, τόσο σε νομικό όσο και σε κοινωνικό επίπεδο, αποτελώντας ένα ιδιαίτερα σημαντικό νομοθετικό βήμα για το ελληνικό Σ.Α.Π.Δ και μια εξελισσόμενη πρακτική στο κοινωνικό πλαίσιο.

Η εισαγωγή διατάξεων για την εφαρμογή μέτρων και πρακτικών της ΑΔ στο Ελληνικό Σ.Α.Π.Δ. εντοπίζονται μέσα

από συμπληρωματικές ή και εναλλακτικές διαδικασίες στα όρια του Σ.Α.Π.Δ. και των ποινικών διαδικασιών, και του Αστικού και Εμπορικού Δικαίου. Τέτοιες διαδικασίες παρατηρούνται σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό σε όλα τα στάδια των ποινικών διαδικασιών, μέσω επίσημων και ημί-επίσημων πρακτικών (Lambropoulou 2010, σ. 139-141), όμως εντοπίζονται κυρίως στο στάδιο της εισαγγελικής αρχής. Ο θεσμός της διαμεσολάβησης εισήχθη αρχικά με τον ν. 3500/2006 «Για την αντιμετώπιση της ενδοοικογενειακής βίας και άλλες διατάξεις» στο ποινικό δίκαιο και αργότερα με τον ν.3898/2010 «Διαμεσολάβηση σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις» στο αστικό και εμπορικό δίκαιο.

Στο πλαίσιο του Σ.Α.Π.Δ., ο ν.3500/2006 «Για την αντιμετώπιση της ενδοοικογενειακής βίας και άλλες διατάξεις» τέθηκε σε πλήρη ισχύ το 2007 και ήταν αποτέλεσμα εναρμόνισης της ελληνικής νομοθεσίας με τις ευρωπαϊκές οδηγίες για την θέση των θυμάτων στις ποινικές διαδικασίες (Council Framework Decision 2001/220/JHA) (Council of European Union 2001), την εφαρμογή της διαμεσολάβησης σε ποινικές υποθέσεις (Council of Europe Committee of Ministers 1999, R(99)19), και την ευρύτερη ευρωπαϊκή νομοθεσία. Ο ν.3500/2006 εισήγαγε τον θεσμό της ποινικής διαμεσολάβησης (άρ. 11 έως 14) σε υποθέσεις πλημμελημάτων ενδοοικογενειακής βίας, δίνοντας την επιλογή στον αρμόδιο εισαγγελέα να προτείνει την πιθανότητα της ποινικής διαμεσολάβησης πριν την άσκηση της ποινικής δίωξης. Η επιλογή για τον δράστη και το θύμα να καταφύγουν στην διαμεσολάβηση δίδεται κάτω από προϋποθέσεις οι οποίες αφορούν την προθυμία του δράστη να υποσχεθεί ότι δε θα τελέσει οποιαδήποτε πράξη ενδοοικογενειακής βίας στο μέλλον και να αποδεχτεί την διαμονή του εκτός της οικογενειακής οικείας για εύλογο χρονικό διάστημα αν το θύμα το προτείνει, την παρακολούθηση από μέρους του ειδικού συμβουλευτικού-θεραπευτικού προγράμματος σε δημόσιο φορέα, και την αποκατάσταση από μέρους του των συνεπειών που προκλήθηκαν από την πράξη του και την εύλογη χρηματική ικανοποίηση στο θύμα. Η διαδικασία της ποινικής διαμεσολάβησης τελείται αφού τόσο το θύμα όσο και ο δράστης συμφωνήσουν να συμμετέχουν σε αυτή. Αν τελικά τα μέρη καταλήξουν σε συμφωνία

και ο δράστης συμμορφωθεί προς τους όρους της συμφωνίας για χρονικό διάστημα τριών ετών, τότε η υπόθεση κλείνει. Σε αντίθετη περίπτωση, ο εισαγγελέας δύναται να ανοίξει την υπόθεση και να προχωρήσουν στη διεξαγωγή των ποινικών διαδικασιών. (Βλ. και Μηλιώνη 2008, Συμεωνίδου –Καστανίδου, 2006)

Στην πρακτική εφαρμογή, οι υποθέσεις διαμεσολάβησης στα πλημμελήματα ενδοοικογενειακής βίας παραπέμπονται στο Εθνικό Κέντρο Κοινωνικής Αλληλεγγύης (ΕΚΚΑ). Το Πρόγραμμα Ποινικής Διαμεσολάβησης στο ΕΚΚΑ υλοποιείται στην Αθήνα και στην Θεσσαλονίκη σε συνεργασία με τις Εισαγγελίες Αθήνας, Πειραιά και Θεσσαλονίκης. Η εισαγωγή της διαμεσολάβησης στις υποθέσεις ενδοοικογενειακής βίας αν και έχει γίνει ευρύτερα αποδεκτή, δέχεται κριτικές ως προς την καταλληλότητα του θεσμού σε τέτοιου είδους εγκλήματα, εγείροντας ζητήματα διαφυλικών ανισοτήτων και ανισορροπίας δυνάμεων, καθώς και έλλειψης κατάλληλων δομών και κατάρτισης των αρμοδίων για την διεξαγωγή της διαμεσολάβησης (Αρτινοπούλου 2010α: 112-113, Artinopoulou 2010β: 182-184.).

Πιο πρόσφατα εισήχθηκε ο θεσμός της ποινικής συνδιαλλαγής (άρθρο 308Β του Ελληνικού Κώδικα Ποινικής Δικονομίας - ΕΚΠΔ) (Βλ. και Αλεξιάδης 1996, Alexiades 1992) σύμφωνα με το άρθρο (αρ.) 17 του ν.3904/2010 για τον «Εξορθολογισμό και βελτίωση στην απονομή της ποινικής δικαιοσύνης και άλλες διατάξεις». Σύμφωνα με το άρθρο 17, ο εισαγγελέας, σε ορισμένες περιπτώσεις κακουργημάτων κατά της ιδιοκτησίας ή της περιουσίας (άρ. 375, 386, 386Α, 390 και 404 Ποινικού Κώδικα) και αφού έχει ασκήσει ποινική δίωξη, δύναται μετά από αίτημα του κατηγορουμένου, να καλέσει τον κατηγορούμενο και το θύμα ή δια των συνηγόρων αυτών για συνδιαλλαγή. Η επίτευξη συνδιαλλαγής λαμβάνεται υπόψη στα επόμενα στάδια της δίκης, και αν ο κατηγορούμενος κηρυχθεί ένοχος, η ποινή του δεν θα υπερβαίνει τα τρία έτη. Παράλληλα, άρθρα του Ελληνικού Ποινικού Κώδικα (όπως διαμορφώθηκαν με τους ν.3904/2010 «Εξορθολογισμό και βελτίωση στην απονομή της ποινικής δικαιοσύνης και άλλες διατάξεις» και ν.3160/2003 "Επιτάχυνση της ποινικής διαδικασίας και άλλες διατάξεις") προτείνουν πλέον την απαλλαγή του κατηγορουμένου από κάθε ποινή για εγκλήματα κατά της ιδιοκτησίας ή της περιουσίας,

εμπρησμούς, εκρήξεις, κ.ά., εφόσον ο υπαίτιος ικανοποιήσει πλήρως με τη δική του θέληση τον ζημιωθέντα, μειώσει τον κίνδυνο που έχει προκαλέσει ή ικανοποιήσει το θύμα σε περίπτωση βλάβης, μέσα στα όρια συγκεκριμένων προθεσμιών και ανάλογα με τη σοβαρότητα της πράξης.

Ειδικότερα για τους ανήλικους δράστες (βλ. επίσης Lambropoulou 2010, Αρτινοπούλου 2010α, 98-108, Πιτσελά 2004), σταθμός στην νομοθεσία περί ανηλίκων είναι ο ν.3189/2003 για την «Αναμόρφωση της ποινικής νομοθεσίας ανηλίκων και άλλες διατάξεις», μέσω του οποίου αναμορφώθηκαν τα αναμορφωτικά και θεραπευτικά μέτρα για τον σωφρονισμό των ανήλικων παραβατών και αυξήθηκε η ποινική ανηλικότητα στην ηλικία των 13 ετών. Μεταξύ των προτεινόμενων αναμορφωτικών μέτρων είναι η επίπληξη των ανήλικου, η συνδιαλλαγή μεταξύ του ανήλικου δράστη και του θύματος για την έκφραση συγνώμης και για την εξώδικη επίλυση και διαχείριση των συνεπειών της πράξης από τον ανήλικο, η παροχή κοινωφελούς εργασίας, η παρακολούθηση από τον ανήλικο κοινωνικών και ψυχολογικών προγραμμάτων σε σχετικούς δημόσιους ή ιδιωτικούς φορείς, και άλλα μέτρα που έχουν να κάνουν με τον τρόπο ζωής ή την διαπαιδαγώγηση του ανηλίκου. Πιο πρόσφατα, ο ν.3189/2003 δέχτηκε μεταρρυθμίσεις με τον ν. 3860/2010 για «Βελτιώσεις της ποινικής νομοθεσίας για τους ανήλικους δράστες, πρόληψη και αντιμετώπιση της θυματοποίησης και της εγκληματικότητας των ανηλίκων», αυξάνοντας τα όρια της ποινικής ανηλικότητας στην ηλικία των 15 ετών και επιβάλλοντας τον περιορισμό σε ειδικά καταστήματα κράτησης νέων μόνο όταν προκύπτει εμπεριστατωμένα ότι τα αναμορφωτικά ή θεραπευτικά μέτρα δεν κρίνονται στην εκάστοτε περίπτωση επαρκή.

Στο πλαίσιο της εφαρμογής του αναμορφωτικού μέτρου της συνδιαλλαγής ανήλικου δράστη και του θύματος (ν. 3189/2003), η διαμεσολάβηση ανήλικου δράστη και θύματος διενεργείται υπό την εποπτεία των Επιμελητών Ανηλίκων που αναλαμβάνουν το ρόλο του διαμεσολαβητή. Παρά την έλλειψη στατιστικών και εμπειρικών ερευνών σχετικά με την εφαρμογή και την αποτελεσματικότητα του νέου νομικού πλαισίου ανηλίκων, παρατηρείται στασιμότητα ως προς τη μεταβολή της δικαστικής πρακτικής και περιορισμένη χρήση

του μέτρου της διαμεσολάβησης δράστη-θύματος, γεγονός που αντανακλά την έλλειψη πόρων, εκπαίδευσης των επαγγελματιών, και κατάλληλων δομών. Οι Επιμελητές Ανηλίκων προσπαθούν να εφαρμόζουν τη διαμεσολάβηση, όμως δεν έχουν επαρκή κατάρτιση και εκπαίδευση παρά μόνο σχετική ενημέρωση, με αποτέλεσμα συνήθως να την αποφεύγουν (Lambropoulou 2010: 143-147, Αρτινοπούλου 2010α: 100-101).

Στο πλαίσιο του Αστικού και Εμπορικού Δικαίου, το 2010 ψηφίσθηκε η εισαγωγή της διαμεσολάβησης σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις με τον ν.3898/2010 «Διαμεσολάβηση σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις», ως αποτέλεσμα της ένταξης στην ελληνική νομοθεσία της οδηγίας 2008/52/ΕC του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβούλιου για ορισμένα θέματα διαμεσολάβησης σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις (European Parliament and Council 2008). Πέραν της εισαγωγής της διαμεσολάβησης με τον ν. 3898/2010 στο αστικό και εμπορικό δίκαιο, το άρ. 214Α του Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας (όπως εισήχθηκε αρχικά με τον ν.2298/1995 και τις αργότερα τροποποιήσεις του) προβλέπει την εξώδικη συμβιβαστική επίλυση σε περιπτώσεις ιδιωτικών διαφορών.Επιπλέον, με το άρθρο 214Β του ελληνικούΚώδικα Πολιτικής Δικονομίας, το οποίο εισηχθη με τον νόμο 4055/2012 για τη «Δίκαιη δίκη και εύλογη διάρκεια αυτής», εφαρμοζεται η δικαστική διαμεσολάβηση σε περιπτώσεις ιδιωτικών διαφορών.[1]

Σε όλες τις παραπάνω νομικές διατάξεις, κάθε νόμος καθορίζει ορισμένες προϋποθέσεις ώστε τα μέρη να προσφύγουν σε μέτρα ΑΔ, και άλλες διατάξεις σχετικά με τις διαδικαστικές ενέργειες για τη διεξαγωγή των επανορθωτικών πρακτικών, οι οποίες αφορούν κυρίως την ενσωμάτωση των διαδικασιών της ΑΔ στο ισχύον δικονομικό και ουσιαστικό δίκαιο, παρά την ανάπτυξητων αρχώντης ΑΔ και την ουσιαστική ανάπτυξη των κατευθυντήριων γραμμών για την παροχήτης ΑΔ προς το συμφέρον του θύματος

1 Σύμφωνα με το άρθρο 214Β, η δικαστική διαμεσολάβηση είναι προαιρετική και εμπιστευτική, και προσφέρεται σε περιπτώσεις ιδιωτικών διαφορών. Τα μέρη μαζί με τους δικηγόρους τους μπορούν να προσφεύγουν σε ξεχωριστές και κοινές ακροάσεις και συζητήσεις με το δικαστή-διαμεσολαβητή, ο οποίος μπορεί να προτείνει μη δεσμευτικές προτάσεις για την επίλυση των διαφορών τους.

και του δράστη, καθώς και για τη βελτίωση των εγγυήσεων των θυμάτων σε υπηρεσίες της ΑΔ. Αυτή η top-down προσέγγιση όσον αφορά την εφαρμογήτης διαμεσολάβησης φαίνεται να είναι περισσότερο εστιασμένη στον δράστη παρά κατευθυνόμενη από το θύμα, δεδομένου ότι υπάρχει έλλειψη διατάξεων σχετικά με την προστασία των θυμάτων, ενώ οι νόμοι αφορούν κυρίως τον δράστη. Επιπλέον, υπάρχει έλλειψη διατάξεων που να αφορούν την ίδια τη διαδικασία της ΑΔ σε κάθε περίπτωση. Αυτή η αοριστία φαίνεται να αποτελεί εμπόδιο για τους επαγγελματίες οι οποίοι καλούνται να εφαρμόσουν επανορθωτικές διαδικασίες χωρίς περαιτέρω υποστήριξη. Σε γενικές γραμμές, δεν υπάρχει συνεργασία μεταξύ των υπηρεσιών ΑΔ/υποστήριξης θυμάτων και εθνικών οργανισμών. Παρατηρείται έλλειψη καθοδήγησης βάσει βέλτιστων πρακτικών που θα ενισχύσουν τη συμμετοχή πολλών οργανισμών, και τη διατομεακή συνεργασία μεταξύ των υπηρεσιώνΑΔ/υποστήριξης θυμάτων και εθνικών οργανισμών. Επιπλέον, υπάρχει έλλειψη εκπαιδευτικών εγχειριδίων και εγχειρίδιων για την εφαρμογή της ΑΔ σε διαφορετικά πλαίσια. Ως εκ τούτου, φαίνεται ότι υπάρχει έλλειψη εμπιστοσύνης προς την ΑΔ και τα οφέλη της.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η πρόσφατη Οδηγία 2012/29/ΕΕ, όπου η αποκαταστατική δικαιοσύνη ορίζεται ως «οιεσδήποτε διαδικασίες μέσω των οποίων το θύμα και ο δράστης μπορούν, εφόσον δώσουν την ελεύθερη συναίνεσή τους, να συμμετάσχουν ενεργά στην επίλυση των ζητημάτων που απορρέουν από την αξιόποινη πράξη με τη βοήθεια αμερόληπτου τρίτου» (Άρθρο 2). Στο σύνολό της, η Οδηγία αναγνωρίζει το όφελος των υπηρεσιών της αποκαταστατικής δικαιοσύνης προς τα θύματα και καθορίζει τις βασικές διασφαλίσεις των θυμάτων κατά την παραπομπή της υπόθεσης σε σχετικές υπηρεσίες στο «Άρθρο 12 - Δικαίωμα διασφαλίσεων στο πλαίσιο υπηρεσιών αποκαταστατικής δικαιοσύνης». Η εναρμόνιση της ελληνικής νομοθεσίας σύμφωνα με την εν λόγω Οδηγία είναι υπο εξέλιξη στην παρούσα χρονική συγκυρία.

Σε κοινωνικό επίπεδο, η ΑΔ προωθείται μέσω διάφορων προγραμμάτων διαμεσολάβησης, και κυρίως της σχολικής διαμεσολάβησης (π.χ. Αρτινοπούλου 2010β, Artinopoulou κ.

α. 2012, Θάνος 2011). Τέτοιες «από τη βάση προς την κορυφή» (bottom-upapproach) πρωτοβουλίεςπραγματοποιούνται σε τοπικό επίπεδομε σκοπό την ενδυνάμωση των κοινωνικών δεσμώνκαι κανόνων, την ευαισθητοποίηση και την ενημερωση των πολιτών και κοινωνικά ευάλωτων ομάδων (παιδιά, μετανάστες) στο πλαίσιο του βασισμένου-στην-κοινότητα μοντέλου (community-driven model). Ωστόσο, η ανάπτυξη αυτών των άτυπων προγραμμάτων είναι σποραδική, παρά συνεχής και συστηματική· γεγονός που μάλλον οφείλεται στο μικρό διάστημα ανάπτυξής τους και στην έλλειψη δικτύωσης. Επιπλέον, ΜΚΟ που ασχολούνται με την ΑΔ στην Ελλάδα, αν και δεν είναι πολλές σε αριθμό, δημιουργήθηκαν οι πλείστες ως αποτέλεσμα του ν.3898/2010 με σκοπό να λειτουργούν ως φορείς πιστοποίησης διαμεσολάβητών. Γενικότερα, ο ρόλος τους αφορά στην προώθηση, ενημέρωση και εφαρμογή της διαμεσολάβησης στην χώρα.

Η ΑΔ προωθείται και σε ακαδημαϊκό και ερευνητικό επίπεδο. Η ενασχόληση των Ελλήνων εγκληματολόγων με το αντικείμενο της ΕΔ είναι σχετικά περιορισμένη όμως εξελίσσεται με ταχείς ρυθμούς (π.χ. Alexiadis 1992, Αλεξιάδης 1996, 2007, Αρτινοπούλου, 2008, 2010α, 2010β, 2010γ, 2011α, 2011β, 2012, Artinopoulou, 2010β, 2012, 2013, 2015, Artinopoulou & Gavrielides, 2012α, 2012β; Artinopoulou κ.α., 2012, Artinopoulou και Michael, 2014, Gavrielides και Artinopoulou 2013, Giovanoglou, 2008, Lambropoulou, 2010, Pitsela και Kastanidou 2013). Τα κείμενα αυτά μελετούν ως επί το πλείστον την ανάπτυξη της ΑΔ σε θεωρητικό επίπεδο, την σχέση της ΑΔ με άλλα θεωρητικά μοντέλα απονομής δικαιοσύνης, την σχέση της ΑΔ με τα ανθρώπινα δικαιώματα, και την πρακτική της συνδιαλλαγής και της διαμεσολάβησης όπως εφαρμόζονται στην Ελλάδα. Η ΑΔ αποτελεί πλέον μόνιμο θέμα ενασχόλησης σε συνέδρια και ημερίδες. Ιδιαίτερα σημαντική είναι η διοργάνωση των Παγκόσμιων Συμποσίων για την Επανορθωτική Δικαιοσύνη, που πραγματοποιούνται στην Σκόπελο ανά διετία. Επιπλέον, η ΑΔ είναι αντικείμενο μελέτης και μαθημάτων στα ελληνικά πανεπιστήμια, όπως τα μαθήματα στο Τμήμα Κοινωνιολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, στη Νομική Σχολή του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης και στο Τμήμα Νομικής του Εθνικού

Σχήμα 1: Η ανάπτυξη της Αποκαταστατικής Δικαιοσύνης

και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου της Αθήνας. Η ίδρυση και λειτουργία του Πανεπιστημιακού Εργαστηρίου «Αποκαταστατική Δικαιοσύνη και Διαμεσολάβηση» (2015) στο Πάντειο Πανεπιστήμιο υπό τη διεύθυνση της υπογράφουσας είναι σημαντική πρωτοβουλία. Εξίσου σημαντική είναι η συμβολή ορισμένων διδακτορικών διατριβών στην προώθηση της ΑΔ σε ακαδημαϊκό και ερευνητικό επίπεδο.

Η ανάγκη αλλαγής 'παραδείγματος' και η πορεία προς την Αποκαταστατική Δικαιοσύνη

Τα αδιέξοδα των ποινικών συστημάτων και η ανάγκη για διαφορετικού τύπου απαντήσεις στην εγκληματικότητα συνέβαλαν στην ανάπτυξη της αποκαταστατικής δικαιοσύνης, σε διεθνές, ευρωπαϊκό και εθνικό επίπεδο. Συγκεκριμένα, η στροφή στο δόγμα 'νόμου και τάξης' (law and order) που επικράτησε μετά την τρομοκρατική επίθεση της 11ης Σεπτεμβρίου 2001 στις ΗΠΑ, η επικράτηση των πολιτικών της μηδενικής ανοχής, σε συνδυασμό με τα κλασικά αδιέξοδα της λειτουργίας των ποινικών συστημάτων, όπως η αυξημένη υποτροπή των δραστών εγκλημάτων και η αλυσιτελής αποτελεσματικότητα των σωφρονιστικών συστημάτων, συνέβαλαν ουσιαστικά στην ανάπτυξη του εναλλακτικού μοντέλου

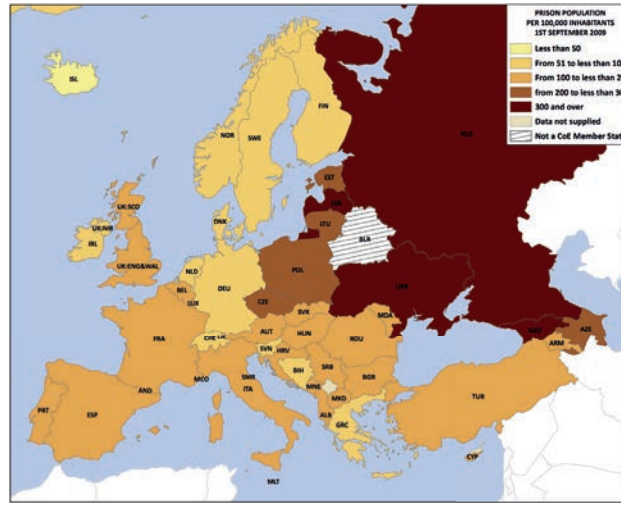

Σχήμα 2: Πληθυσμός των φυλακών στα ΚΜ του ΣτΕ, 2011 (SPACE I)

της Αποκαταστατικής Δικαιοσύνης και την άρθρωση ενός κριτικού λόγου που αμφισβητεί τις κλασικές απαντήσεις προς το έγκλημα και την ποινική του αντιμετώπιση.

Ποιά είναι η εικόνα των δεδομένων που αιτιολογεί τα αδιέξοδα των ποινικών συστημάτων; Τα στοιχεία μας αντλούνται από τις εγκληματολογικές στατιστικές του Συμβουλίου της Ευρώπης και συγκεκριμένα το SPACE I report (Aebi και Delgrande, Strasburg, 3 May 2013, PC-CP (2013)5) και το Ευροβαρόμετρο.

Μάλιστα, αρκετοί κρατούμενοι εκτείουν ποινή μικρότερη του ενός έτους. Η διαπίστωση αυτή αναδεικνύει την ανάγκη υιοθέτησης των εναλλακτικών ποινών από τα περισσότερα κράτη μέλη του ΣτΕ. Η εφαρμογή πρακτικών αποκαταστατικής δικαιοσύνης μπορεί να συμβάλει στην αποσυμφόρηση των σωφρονιστικών καταστημάτων και τη μείωση του πληθυσμού των κρατουμένων.

Περισσότερο ποιοτικοί δείκτες που αντανακλούν τις δυσχέρειες και τα προβλήματα στην επιβολή του επίσημου κοινωνικού ελέγχου συσχετίζονται με το επίπεδο της εμπιστοσύνης των πολιτών στα ποινικά τους συστήματα, τις αξίες και τις πεποιθήσεις των ευρωπαίων για την αστυνομία και τη δικαιοσύνη. Η έρευνα του Ευρωβαρόμετρου στα κράτη μέλη της ΕΕ δείχνει ότι οι τάσεις είναι αμφίσημες και ασαφείς και οι ευρωπαίοι πολίτες είναι διχασμένοι

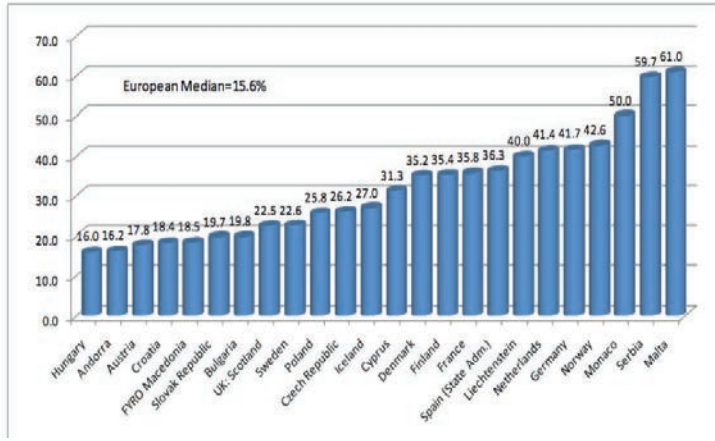

Σχήμα 3: Οι χώρες ΚΜ του ΣτΕ με κρατούμενους για ποινές κάτω του έτους, 2011 SPACE I

ως προς το επίπεδο εμπιστοσύνης. Συγκεκριμένα, το 53% τείνει να εμπιστεύεται τα εθνικά τους ποινικά συστήματα και το 43% αντιθέτως, δε τα εμπιστεύεται (Flash Eurobarometer 385, Justice in the EU, TNS Political & Social, November 2013:13). Προφανώς, παρατηρούνται διαφορές μεταξύ των κρατών μελών. Οι πολίτες της Φινλανδίας και της Δανίας (απο κοινού 85%) παρουσιάζουν υψηλά επίπεδα εμπιστοσύνης, σε αντίθεση με τους πολίτες της Σλοβενίας (24%), Σλοβακίας (25%) και της Τσεχίας (25%) που έχουν χαμηλά επίπεδα. Επίσης, σύμφωνα με τα αποτελέσματα της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Ερευνας, οι ευρωπαίοι πολίτες εκτιμούν ότι η διαφθορά και οι προκαταλήψεις επηρρεάζουν τις αποφάσεις της αστυνομίας και της δικαιοσύνης (European Social Survey, Trust in Europe, Topline results from round 5 of the European Social Survey, 1st issue, December 2011).[2]

Επιπροσθέτως, τα υψηλά ποσοστά της υποτροπής αντανακλούν την αναποτελεσματικότητα των σωφρονιστικών πολιτικών και της επανένταξης. Το χάσμα ανάμεσα στο ιδεαλιστικό/ ρητορικό επίπεδο των θεσμικών ρυθμίσεων και της πραγματικότητας τροφοδοτεί το έλλειμμα της εμπιστοσύνης των πολιτών στους δικαιικούς θεσμούς και αντίστροφα. Η υπερ-εκπροσώπηση των κοινωνικά αποκλεισμένων ομάδων στους πληθυσμούς των φυλακών και η (ανα)

2 http://www.europeansocialsurvey.org/docs/findings/ESS5_toplines_issue_1_trust_in_justice.pdf

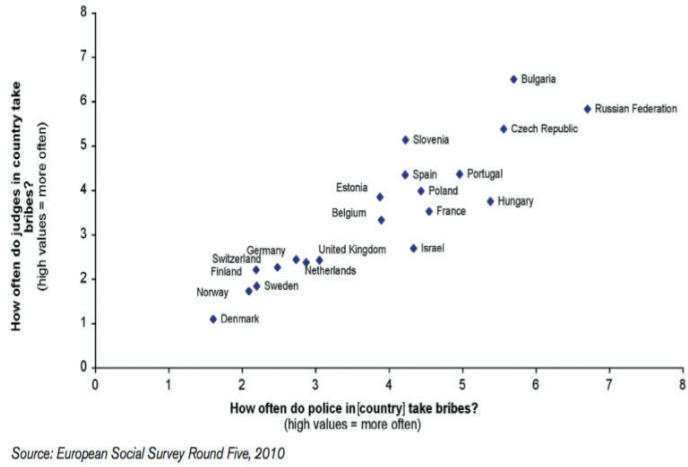

Source: European Social Survey Round Five, 2010

Σχήμα 4: Αντιλήψεις για την δικαστική και αστυνομική διαφθορά

παραγωγή των κοινωνικών ανισοτήτων στα συστήματα απονομής δικαιοσύνης συνηγορούν στην ανάγκη για αλλαγή παραδείγματος στη διαχείριση και την αντιμετώπιση του εγκλήματος σε διεθνές, ευρωπαϊκό και εθνικό πλαίσιο.

Συμπερασματικά: η ολιστική προοπτική της Αποκαταστατικής Δικαιοσύνης

Η ΑΔ αλλάζει την οπτική μέσα από την οποία προσεγγίζουμε το έγκλημα και την αντιμετώπισή του (Zerh 1990). Τα θεωρητικά της ερείσματα και οι εκλεκτικές επιστημολογικές της συγγένειες βρίσκονται στις επιδράσεις της θυματολογίας, του καταργητισμού (abolitionism) και του κοινοτικού μοντέλου, στο πεδίο της εγκληματολογίας. Οι διεπιστημονικές της συγγένειες (Artinopoulou 2016) με άλλους κλάδους των κοινωνικών επιστημών εντοπίζονται:

α) στην κοινωνιολογία και συγκεκριμένα στις σύγχρονες προσεγγίσεις του μετασχηματισμού και της κοινωνικής αλλαγής (transformation and social change theories), του σχεσιακού μοντέλου (relational model) και της συμβολικής αλληλεπίδρασης,

β) στην ψυχολογία και ειδικότερα στις θεωρίες των συναισθημάτων, την ενσυναίσθηση, τη θετική ψυχολογία και τις θεραπευτικές προσεγγίσεις του τραύματος μέσα από την κάθαρση (healing),

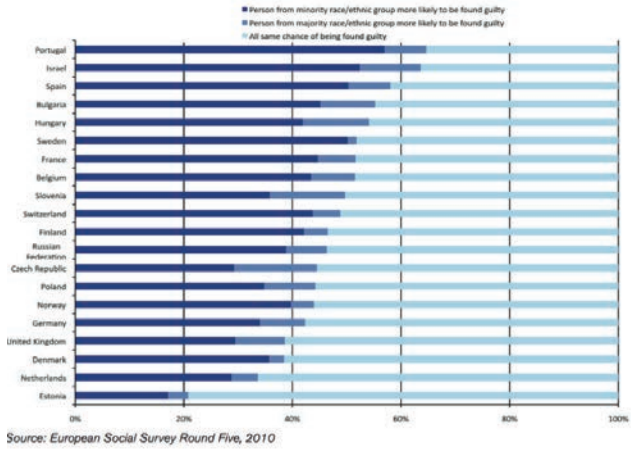

Σχήμα 5: Δίκαιη κρίση σε μειονοτικές ομάδες

γ) στη φιλοσοφία του δικαίου, ιδίως στις λειτουργίες της τιμωρίας και της ποινής, τις θεωρίες για την ελευθερία της βούλησης και της ατομικής ευθύνης, και

δ) στη κοινωνική ανθρωπολογία, μέσα από την ανάδειξη του 'σημαντικού άλλου', του οργανικού και σημαντικού στοιχείου του κοινωνικού ιστού και της κοινότητας, από τα επίπεδα ανοχής της κοινότητας στο διαφορετικό και άλλα ζητήματα που συσχετίζονται με την επανένταξη του δράστη στην κοινότητα.

Κοινός τόπος σε όλες αυτές τις θεωρητικές προσεγγίσεις και τα επιστημολογικά ερείσματα της ΑΔ αποτελεί η αναγνώριση και η σημασία του 'θεμελιώδους υποκειμένου' (fundamental subject) και ο ρόλος του στην κοινότητα. Η εστίαση στο υποκείμενο, την κοινότητα, τη δυναμική αλληλεπίδραση και το μετασχηματισμό συγκροτούν το ευρύτερο πλαίσιο μέσα στο οποίο ορίζεται το έγκλημα ως αντανάκλαση της διάρρηξης του κοινωνικού ιστού, ο δράστης ως παραβάτης (wrongdoer) και το θύμα ως ο αποδέκτης της ζημίας ή βλάβης. Ο στόχος είναι η επανόρθωση του κοινωνικού ιστού μέσα από την επανένταξη του παραβάτη στην κοινότητα και η ικανοποίηση της ζημίας ή βλάβης που έχει υποστεί το θύμα. Εστιάζοντας στο μικρο επίπεδο, όπου τα υποκείμενα αναδεικνύουν τις ανάγκες τους και η κοινότητα διαλέγεται για το ζήτημα και αντιδρά σε αυτό, η ΑΔ μας παρέχει μια διαφοροποιημένη οπτική

για το εγκληματικό ζήτημα και την αντιμετώπισή του. Δίνει ισότιμο λόγο και φωνή σε όσους αποκλείονται από τη συν-διαλλαγή με τον ισχυρό εταίρο. Εφαρμόζει και μετουσιώνει τις αξίες του δικαίου και της ισοτιμίας στην κοινωνική βάση και τις συλλογικότητες των πολιτών. Αποτελεί δε, ένα δυναμικό πεδίο διεπιστημονικότητας (interdisciplinarity) που επιδέχεται συνθετικών και διατομεακών επιστημονικών προσεγγίσεων (trans-disciplinarity), επικεντρωμένων στα άτομα και τις κοινωνικές διεργασίες που συμβάλλουν στην κατανόηση και την αποτελεσματική αντιμετώπιση του εγκλήματος.

Ακριβώς αυτά τα θεωρητικά και επιστημολογικά ερείσματα της ΑΠ καθορίζουν και τις μεθοδολογικές επιλογές της στην έρευνα. Ειδικότερα, στο πλαίσιο της ΑΔ αναδεικνύονται οι μέθοδοι της ποιοτικής κοινωνικής έρευνας, όπως η αφηγηματική μέθοδος και οι ιστορίες ζωής, οι μελέτες περίπτωσης και οι ομάδες εστίασης (focus groups). Κατ' επέκταση και οι πρακτικές της ΑΔ περιλαμβάνουν την αναγνώριση και αξιοποίηση του υποκειμενικού λόγου, την ανάπτυξη του δια-λόγου, την αναγνώριση των συναισθηματικών και άλλων αναγκών των μερών, μέσα από την ισότιμη μεταχείριση των μετεχόντων (Artinopoulou, 2016)

Η ολιστική προσέγγιση της ΑΔ σε θεωρητικό, ερευνητικό και πρακτικό επίπεδο και η αλλαγή της προοπτικής στο τρόπο που ερμηνεύουμε, προσεγγίζουμε και αντιμετωπίζουμε το έγκλημα έως τώρα, μας προτρέπουν –τουλάχιστον- να εμπλουτίσουμε το εύρος των θεσμικών απαντήσεων του κοινωνικού ελέγχου για το έγκλημα και την απονομή της δικαιοσύνης.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Αλεξιάδης, Σ. (1996). «Η συνδιαλλαγή θύματος – δράστη». Στο Β. Αρτινοπούλου και Α. Μαγγανάς (Επιμ.), Θυματολογία και Όψεις Θυματοποίησης, σελ. 195-204. Αθήνα: εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη.

Αλεξιάδης, Σ. (2007). «Η Αποκαταστατική Δικαιοσύνη: Μια άλλη αντιμετώπιση του 'εγκληματικού φαινομένου'», Στο Τιμητικός Τόμος για τον Ιωάννη Μανωλεδάκη, τομ. ΙΙ., σελ. 991-1017. Αθήνα – Θεσσαλονίκη: εκδ. Σάκκουλας.

Αρτινοπούλου, Β., (1995). Αιμομιξία: θεωρητικές προσεγγίσεις και

ερευνητικά δεδομένα, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.

Αρτινοπούλου, Β., (2001). Βία στο σχολείο. Έρευνες και πολιτικές στην Ευρώπη. Αθήνα: εκδ. Μεταίχμιο, Β' έκδοση 2007.

Αρτινοπούλου, Β., (2006). Ενδοοικογενειακή κακοποίηση γυναικών, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.

Αρτινοπούλου, Β., (2008). «Οι γκρίζες ζώνες της αποκαταστατικής δικαιοσύνης», Ποινικός Λόγος, 6/2008, εκδ. Αντ. Σάκκουλα

Αρτινοπούλου, Β. (2010α) «Επανορθωτική Δικαιοσύνη: Η πρόκληση των σύγχρονων δικαιικών συστημάτων», Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.

Αρτινοπούλου, Β. (2010β). «Η Σχολική Διαμεσολάβηση. Εκπαιδεύοντας τους μαθητές στη διαχείριση της βίας και του εκφοβισμού» (Συνεργασία: Χρ. Καλαβρή, Η. Μιχαήλ). Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.

Αρτινοπούλου, Β. (2010γ). Αποκαταστατική Δικαιοσύνη και Κοινωνικό Φύλο. Η περίπτωση της ενδοοικογενειακής βίας. Στον Τιμητικό Τόμο Καλλιόπης Δ. Σπινέλλη, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 545-558.

Αρτινοπούλου, Β., (2011α). «Οι «γκρίζες ζώνες» της αποκαταστατικής δικαιοσύνης», στο Τιμητικός Τόμος για τον Καθηγητή Ιάκωβο Φαρσεδάκη, τόμος Ι (επιμ. Α. Χαλκιά), Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 755-774.

Αρτινοπούλου, Β. (2011β). Από τη θεωρητική στην εφαρμοσμένη εγκληματολογία- Το παράδειγμα της αποκαταστατικής δικαιοσύνης. Στο «Εγκληματολογία: Διδασκαλία και έρευνα στην Ελλάδα. Πρακτικά επιστημονικού Συνεδρίου» (Επιμ. Ν. Κουράκης, Χρ. Ζαραφωνίτου, Χρ. Τσουραμάνης, Ε. Χαΐνας), σελ. 325-348. Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα.

Αρτινοπούλου Β. (2012). Αποκαταστατική δικαιοσύνη και ανθρώπινα δικαιώματα, Στο «Ο δρόμος προς τη Δικαιοσύνη. Συνέδριο προς τιμή του ομότιμου καθηγητή Στέργιου Αλεξιάδη» (επιμ. Α. Γ. Πιτσελά), σελ. 3-18. Αθήνα – Θεσσαλονίκη: εκδ. Σάκκουλα.

Αρτινοπούλου, Β./ Μιχαήλ, Η., (2016) «Η ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΟΔΗΓΙΑ 2012/29/ΕΕ ΚΑΙ Η ΕΠΑΝΟΡΘΩΤΙΚΗ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ: Ένα βήμα μπροστά για την προστασία των θυμάτων εγκληματικότητας;», στο Τιμητικός Τόμος για τον καθηγητή Νέστωρα Κουράκη «Έγκλημα και Ποινική Καταστολή σε Εποχή Κρίσης», Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2016.

Αρτινοπούλου Β. – Μαγγανάς Α. (Επιμ.), (1996). Θυματολογία και Όψεις Θυματοποίησης. Αθήνα: εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη.

Αρχηγείο Ελληνικής Αστυνομίας (2005). «Η Αντιμετώπιση της Ενδοοικογενειακής Βίας». Τυπογραφείο Ελληνικής Αστυνομίας.

Ε.Κ.Κ.Α. (2012). Ε.Κ.Κ.Α. Απολογισμός Λειτουργίας 2011. Αθήνα, 2012.

Ζαγούρα, Π. (2007). «Ο Ανήλικος Παραβάτης στο Σύστημα Ποινικής Δικαιοσύνης». Παρουσίαση σε συνέδριο, Ανακτήθηκε από: www.welfareaction.org/uplds/File/ZAGOURA.doc

Θάνος, Θ.Β. (επιμ.), (2011). «Η Διαμεσολάβηση στο Σχολείο και την Κοινωνία», Αθήνα: εκδ. Πεδίο.

Μαγγανάς, Α. (2006). «Εναλλακτικές μορφές απονομής της ποινικής δικαιοσύνης», Ποινική Δικαιοσύνη, 3/2006, σελ. 298-304.

Μηλιώνη, Φ. (Επιμ., 2008). Ενδοοικογνειακή Βία: προοπτικές μετά τον Ν. 3500/06. Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα.

Μπότση, Ε. (2009). Μεθοδολογία της Εγκληματολογικής Έρευνας: Ποιοτικές Κοινωνιολογικές Μέθοδοι. Μ.Π.Σ. «Η Σύγχρονη Εγκληματικότητα και η Αντιμετώπισή της». Αθήνα: Πάντειο Πανεπιστήμιο, τμήμα Κοινωνιολογίας, τομέας Εγκληματολογίας.

Πανούσης, Γ., Δημόπουλος, Λ., Καρύδης, Β., (1994). Θυματολογικά Κείμενα, Αθήνα: Αντ. Ν. Σάκκουλας.

Πιτσελά, Α. (2004). Δίκαιο Ανηλίκων, 5η Εκδοση, Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα.

Συμεωνίδου – Καστανίδου, Ε. (2006), Το νομοσχέδιο για την ενδοοικογενειακή βία, Ποινική Διακιοσύνη, τευχ. 8-9/2006.

Ξενόγλωσση

Alexiades, S. (1992). 'Victim Offender Reconciliation Schemes in the Greek Justice System', in Messmer, A. and Otto, H.V. (eds.), Restorative Justice on Trial: Pitfalls and Potentials of Victim - Offender Mediation – International Research Perspectives. Dordrecht, Kluwer Academic Publishers, 309-316.

Aristotle (n.d.), The Nicomachean Ethics

Artinopoulou, V., (2009). "Victim-offender mediation in family violence cases—the Greek experience", Στο «Εγκληματολογία και Ευρωπαϊκή Αντεγκληματική Πολιτική. Προσφορά τιμής στην Αγλαΐα Τσήτσουρα» (επιμ. Μ.Π. Κρανιδιώτη), σελ. 369-380. Αθήνα: εκδ. Σάκκουλας.

Artinopoulou, V., (2010α). "Victims of crime in Contemporary Greece". Στο «Εγκληματολογικές Αναζητήσεις. Τιμητικός τόμος για τον Καθηγητή Στέργιο Αλεξιάδη» (Επιμ. Α. Γ. Πιτσελά), σελ. 71-90. Αθήνα-Θεσσαλονίκη: εκδ. Σάκκουλας.

Artinopoulou, V., (2010β) "Victim Offender Mediation in Cases of Domestic Violence – The Greek Experience". In European Best Practices of Restorative Justice in the Criminal Procedure, Conference Publications. Budapest: Ministry of Justice and Law Enforcement of the Republic of Hungary, pp. 177-186.

Artinopoulou, V. (2012) "Young Female Offenders and Restorative Justice: The Greek case", in Th. Gavrielides (ed) Rights and Restoration in Youth Justice.De Sitter Publications, Canada, pp 201-222

Artinopoulou, V. (2013) Restorative Justice in Greece. In A. Pitsela & E. Symeonidou- Kastanidou (eds) Restorative Justice in Criminal Matters. Comparative Research in 11 European Countries. Sakkoulas Publications, Athens Thessaloniki, pp 101-124.

Artinopoulou, V. και Michael, I., (2014). Empowering Restorative Justice in Greece: One step forward f for victims. In Gavrielides, Th. (ed) A victim Led Criminal Justice System: Addressing the paradox, London, UK: Independent Academic Research Studies, IARS, 2014. pp 143-164, ISBN 978-1-907641

Artinopoulou, V (2016) Restorative Justice and Psychology: Positivism in criminology again? A few Theoretical Reflections. In Gavrielides, Th (ed) The Psychology of Restorative Justice: Managing the Power Within. Farnham: Ashgate Publishing (ISBN 978-1-4724-5530-7) pp 83-104)

Artinopoulou, V (2015) Restorative Justice in cases of domestic violence. Best practice examples between increasing mutual understanding and awareness of specific protection needs. European Public Law Organisation http://www1.eplo.eu/media/items/288/151109_Compilation_countryreports_addendumCR2.pdf

Artinopoulou, V. και Gavrielides, Th. (2012α). Human Rights-Based Restorative Justice for Violence against Young Women; Experiences from Greece and the UK. In Th, Gavrielides (ed.), Rights and Restoration within youth justice. DeSitter Publications, Canada.

Artinopoulou, V. & Gavrielides, Th. (2012β). Restorative Justice and Violence against Women: Comparing Greece and United Kingdom, Asian Journal of Criminology, DOI 10.1007/s11417-011-9123-x

Artinopoulou, V. και, Michael, I., (2014). Empowering Restorative Justice in Greece: One step forward for victims. In Gavrielides, Th

(ed) A victim Led Criminal Justice System: Addressing the paradox, pp 143-164. London, UK: Independent Academic Research Studies, IARS.

Artinopoulou, V., Michael, I., Kalavri, Ch., (2012). "Formal and Informal Restorative Justice Practices for Juveniles in Greece; Difficulties and challenges in practice". Youth Voice Journal, vol. 3(1), pp. 5-18.

Artinopoulou, V. και Petoussi, V. (2011), 'Legalism and paternalism in Greece: Powerful trends in the reification of risk and the treatment of juvenile offenders'. In François, A., Massin, V., Niget, D. (eds) Violences juvéniles sous expertise(s), XIXe-XXIe siècles/ Expertise and juvenile violence, 19th-21st century, Presses Universitaires de Louvain – UCL, pp. 157-185.

Braithwaite, J. (1997) Crime, Shame and Reintegration, Cambridge: Cambridge University Press.

Council of European Union (2001), Council Framework Decisionof 15 March 2001 on the standing of victims in criminal proceedings2001/220/JHA. Official Journal of the European Communities. L 82/1. 22 March. Downloaded: http://eur-lex.europa.eu/smartapi/cgi/sga_doc?smartapi!celexapi!prod!CELEXnumdoc&lg=EN&numdoc=32001F0220&model=guichett

Department of Juvenile Justice (Italian Ministry of Justice), (2010). Restorative Justice and Crime Prevention. Presenting a theoretical exploration, an empiricalanalysis and the policy perspective (Final report of the European project 'Restorative Justice and Crime Prevention'), http://www.euforumrj.org/projects/previous-projects/restorative-justice-and-crime-prevention/

European Parliament and Council (2008), Directive 2008/52/EC of the European Parliament and of the Council of 21 May 2008 on certain aspects of mediation in civil and commercial matters, Official Journal of the European Union, L 136/3, 24 May. Downloaded: http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2008:136:0003:0008:En:PDF

Gavrielides, Th. (Ed., 2014). A Victim-led Criminal Justice System: Addressing the Paradox. London: IARS Publications.

Gavrielides, T. (2007). Restorative Justice Theory and Practice: Addressing the Discrepancy. Helsinki: Heuni.

Gavrielides, Th. & Artinopoulou, V. (eds) (2013). Reconstructing Restorative Justice Philosophy, Ashgate publications.

Giovanoglou, S. (2008). "Prosecutors as mediators in domestic vio-

lence cases: the Greek legislator's choice", Paper at fifth conference of the European Forum for Restorative Justice, 17–19 April 2008. Italy: Verona

Lambropoulou, E., (2005). Crime, Criminal Justice and Criminology in Greece, European Journal of Criminology, vol. 2(2), pp. 211-247.

Lambropoulou, E., (2010). "Alternative Dispute Resolution and Restorative justice Schemes for Juvenile Offenders in Greece – Potential Limitations and Open Questions". In European Best Practices of Restorative Justice in the Criminal Procedure, Conference Publications. Budapest: Ministry of Justice and Law Enforcement of the Republic of Hungary, pp. 136-151.

Papadopoulou, P. (2006), "Victim-Offender Mediation for Minors in Greece", Newsletter of /the European Forum for Restorative Justice, vol. 7(1), pp. 1-3.

Pitsela A. και Symeonidou- Kastanidou E. (eds) (2013). Restorative Justice in Criminal Matters. Comparative Research in 11 European Countries. Athens-Thessaloniki: Sakkoulas Publications.

Sullivan, D., et al. (1998) 'The Phenomenon of Restorative Justice: Some Introductory Remarks', Contemporary Justice Review 1(1), 7-20.

Zehr, H. (1990) Changing Lenses: A New Focus for Crime and Justice, Scottdale, Pennsylvania Waterloo, Ontario: Herald Press.

Ιστοσελίδες

Εθνικό Κέντρο Κοινωνικής Αλληλεγγύης (ΕΚΚΑ): www.ekka.org.gr

Ελληνικό Κέντρο Διαμεσολάβησης και Διαιτησίας: http://www.hellenic-mediation.gr

Κέντρο Διαμεσολάβησης Δικηγορικού Συλλόγου Θεσσαλονίκης: http://www.dsth.gr/kdth

Κέντρο Διαμεσολάβησης Πειραιώς: http://kedip.gr/

Κέντρο Ερευνών για Θέματα Ισότητας: http://www.kethi.gr

Υπουργείο Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων: www.ministryofjustice.gr

3E-RJ-MODEL: http://3e-rj-model.web.auth.gr/

Αφροδίτη Μαλλούχου

Η συνδιαλλαγή σε ένα επανορθωτικό πλαίσιο μεταχείρισης των ανήλικων παραβατών και ο ρόλος του επιμελητή ανηλίκων ως διαμεσολαβητή: στάσεις και αντιλήψεις Επιμελητών Ανηλίκων του Νομού Αττικής

Εισαγωγή

Η παραβατικότητα ανηλίκων έχει αποτελέσει αντικείμενο μελέτης και συζητήσεων της επιστημονικής κοινότητας ήδη από τον προηγούμενο αιώνα και εξακολουθεί να συνιστά σύνθετο κοινωνικό πρόβλημα σε παγκόσμιο επίπεδο. Κατά τη διαδρομή των χρόνων οι δημόσιες ανησυχίες για τη νεανική παραβατικότητα υπήρξαν φαινόμενο επαναλαμβανόμενο και κάθε κύκλος ανησυχιών έθετε με νέους όρους το ζήτημα σε όλες του τις διαστάσεις (Αβδελά, 2013).

Η νεανική παραβατικότητα μπορεί να μελετηθεί ως μια έκφραση της υπαρξιακής αγωνίας του νέου ανθρώπου μέσα από την ψυχοκοινωνική αναζήτηση της ταυτότητάς του. Η όλη δυσχέρεια έγκειται στη διατάραξη της αρμονικής σχέσης μεταξύ ατόμου και κοινωνικού περιβάλλοντος. Συνέπεια αυτής της διαπίστωσης είναι η βαθμιαία αποδραματοποίηση και αποστιγματοποίηση της εγκληματικής συμπεριφοράς των ανηλίκων (Πιτσελά, 2006). Εξ άλλου, το γεγονός πως ο ανήλικος είναι μια προσωπικότητα «εν τω γίγνεσθαι» επιτρέπει την ελπίδα πως τα οποιαδήποτε μέτρα που στοχεύουν στη σωστή κοινωνικοποίησή του θα έχουν μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα, από ό,τι στην περίπτωση των ενηλίκων (Φαρσεδάκης, 2005: 11).

Σήμερα η αντιμετώπιση της παραβατικής συμπεριφοράς τείνει

να μην έχει τόσο τιμωρητικό χαρακτήρα, όσο διαπαιδαγωγητικό-αναμορφωτικό και κερδίζει συνεχώς έδαφος η προληπτική λογική, απηχώντας την τάση για ελαχιστοποίηση της παρέμβασης του ποινικού προς όφελος των εναλλακτικών «επανορθωτικών» λύσεων. Το αναδυόμενο πρότυπο αντεγκληματικής πολιτικής της Επανορθωτικής Δικαιοσύνης προσφέρεται ως εναλλακτικό του προνοιακού και του δικαιικού προτύπου. Τις τελευταίες δεκαετίες έχει εισαχθεί στις εθνικές νομοθεσίες ένας σημαντικός αριθμός ρυθμίσεων που συμβαδίζουν με τις αρχές του προτύπου αυτού.

Ο ν.3189/2003 με τον αξιολογικά ουδέτερο τίτλο «Ειδικές διατάξεις για ανηλίκους», αποτελεί το βασικό «νομικό πλαίσιο» για την αντιμετώπιση της ανήλικης παραβατικότητας και, σύμφωνα με την Πιτσελά (2004: 66) αποτελεί ένα είδος κώδικα του ποινικού δικαίου ανηλίκων, οι οποίοι λόγω ακριβώς της ηλικίας τους αντιμετωπίζονται διαφορετικά από τους ενήλικους δράστες. Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα και καινοτόμος είναι η τροποποίηση που έφερε ο νέος νόμος στα αναμορφωτικά μέτρα, τα οποία εμπλούτισε, αυξάνοντάς τα από τέσσερα σε δεκατρία. Παράλληλα, αποτυπώνει σαφώς την προσπάθεια του νομοθέτη να προσδώσει έναν μορφωτικο-παιδαγωγικό χαρακτήρα στην ποινή, της οποίας κύριο στόχο αποτελεί η επανένταξη του ανηλίκου στο κοινωνικό σύνολο.

Εντύπωση, ωστόσο, προκαλεί το γεγονός ότι ενώ ο νόμος 3189/2003 έχει ψηφιστεί ήδη πάνω από μία δωδεκαετία, φαίνεται ότι παρέμενε για χρόνια στην ουσία ανενεργός και ανεφάρμοστος, όσον αφορά την άσκηση των περισσότερων νέων αναμορφωτικών μέτρων. Αυτό ενέχει μια αντίφαση, γιατί, τουλάχιστον, ως προς τη διακήρυξή τους τα νέα μέτρα φαίνεται ότι είχαν καταφέρει να κερδίσουν την επιδοκιμασία του νομικού κόσμου και των ειδικών της ψυχικής υγείας. Εν τούτοις, μια αλλαγή στη σκέψη των δικαστών που εκδικάζουν υποθέσεις ανηλίκων και μια στροφή προς την επιλογή μέτρων επανορθωτικής δικαιοσύνης, αναφαίνεται μόλις τα τελευταία χρόνια, μετά τις βελτιωτικές διατάξεις του Ν.3860/2010.

Η παρούσα εισήγηση, αφού αρχικά αναφέρεται στις έννοιες της επανορθωτικής δικαιοσύνης και της διαμεσολάβησης, παρουσιάζει τα αποτελέσματα εμπειρικής έρευνας που υλοποιήθηκε στις

δύο Υπηρεσίες Επιμελητών Ανηλίκων του λεκανοπεδίου Αττικής (Αθήνας & Πειραιά), εστιάζοντας: α) στο αναμορφωτικό μέτρο της συνδιαλλαγής και το θεσμό της διαμεσολάβησης όπως διενεργείται από τις Υπηρεσίες Επιμελητών Ανηλίκων, στοχεύοντας αφενός στη διερεύνηση της πραγματικότητας που συνοδεύει την εφαρμογή του μέτρου (τρόπος και συνθήκες εφαρμογής, δυσκολίες, συναισθήματα θύτη-θύματος) και αφετέρου στην εξασφάλιση και τη μεγιστοποίηση της ευεργετικής του δράσης (αξιολόγηση του μέτρου - προτάσεις), καθώς και β) στο ρόλο του Επιμελητή Ανηλίκων ως διαμεσολαβητή.

Επανορθωτική/Αποκαταστατική Δικαιοσύνη και Διαμεσολάβηση

Η «Αποκαταστατική Δικαιοσύνη» ή «Επανορθωτική Δικαιοσύνη» καλλιεργείται ως κλάδος εναλλακτικός/παράλληλος της παραδοσιακής ποινικής δικαιοσύνης και βρίσκεται στον αντίποδα της Ανταποδοτικής Δικαιοσύνης, που επικρατεί σήμερα (Αλεξιάδης, 2013:18). Αποτελεί μια εναλλακτική και εξατομικευμένη προσέγγιση ανάγνωσης του εγκληματικού φαινομένου, η οποία συνεχώς αναπτύσσεται, προσφέροντας νέα πεδία εφαρμογής, αλλά και ένα συνεχώς ανανεούμενο εργαλείο επίλυσης διαπροσωπικών συγκρούσεων και εξυπηρέτησης της κοινωνικής συνοχής (Καραγιαννίδης, 2013:200). Αντιμετωπίζει το έγκλημα όχι ως μια αφηρημένη έννοια κατά του κράτους, αλλά ως βλάβη και παραβίαση των διαπροσωπικών σχέσεων, οπότε, κατ' επέκταση, το έγκλημα δεν προκύπτει ως σύνθετο κοινωνικό φαινόμενο αλλά «προσωποποιείται» ως ατομική επιλογή με πλήρη υπευθυνότητα από την πλευρά του δράστη (Αρτινοπούλου, 2011:773). Βασικός επιδιωκόμενος στόχος της συγκεκριμένης προσέγγισης είναι η θεραπεία της κοινωνικής πληγής του «εγκλήματος», όχι με τη νομική/ποινική έννοια του όρου αλλά με την έννοια της διαπροσωπικής σύγκρουσης (Αλεξιάδης, 2013:17).

Η θεωρία του Braithwaite για την επανενταξιακή ντροπή (reintegrative shaming) φαίνεται ότι άσκησε τη μεγαλύτερη επιρροή από όλα τα υπόλοιπα εγκληματολογικά θεωρητικά σχήματα στην επανορθωτική δικαιοσύνη, τουλάχιστον όσον αφορά τους ανήλικους παραβάτες. Τα επιχειρήματά του συνδέονται με μια δεοντολογική

θεωρία, που υπαγορεύει τη δημιουργία θεσμών που θα «ντροπιάζουν επανεντακτικά» τους παραβάτες. Το πρότυπο της επανορθωτικής δικαιοσύνης προσφέρεται για το σκοπό αυτό, στο μέτρο που η θεμελίωσή του προϋποθέτει μια τριγωνική σχέση ανάμεσα στον δράστη του εγκλήματος, το θύμα και την κοινότητα (Κρανιδιώτη, 2011:129-149).

Η Αποκαταστατική Δικαιοσύνη ανάγει τη διαμεσολάβηση σε κυρίαρχη πρακτική της και στοχεύει να συνενώσει τους παραβάτες και τα θύματα, ως συμπολίτες, μέσα στην ίδια κοινότητα. Αναγνωρίζει όχι την τιμωρία, αλλά την προώθηση της αποκατάστασης της βλάβης που προκλήθηκε από το έγκλημα. Συμπυκνώνει στους σκοπούς της τα λεγόμενα τρία Ε, την Ευθύνη, την Επανόρθωση και την Επανένταξη (Γιοβάνογλου, 2013:55). Στο πλαίσιο της συμμετοχικής δικαιοσύνης η λύση δεν επιβάλλεται, αντιθέτως επιλέγεται ως κοινό πεδίο των εμπλεκομένων (Γαλανού, 2011:279). Η διαμεσολάβηση ορίζεται ως μια δομημένη διαδικασία ειρηνικής επίλυσης των συγκρούσεων, η οποία διεξάγεται μεταξύ των διαφωνούντων μερών και του ουδέτερου διαμεσολαβητή, για την εύρεση μιας αμοιβαίας αποδεκτής και ωφέλιμης λύσης. Βασίζεται στον ανοικτό/ειλικρινή διάλογο και την άμεση ενεργητική συμμετοχή των διαφωνούντων μερών. Η σύγκρουση επιλύεται μέσω των εναλλακτικών προτάσεων που διατυπώνονται από τις δύο πλευρές και αφορούν την αποκατάσταση της βλάβης (Αρτινοπούλου, 2010).

Η εμπειρική έρευνα

Το δείγμα της έρευνας

Για τη διενέργεια της συγκεκριμένης έρευνας επιλέχθηκαν ως αντιπροσωπευτικό δείγμα οχτώ Επιμελητές Ανηλίκων, που αποτελούν το 1/3 του συνόλου των υπηρετούντων Επιμελητών στις δύο υπηρεσίες της περιφέρειας Αττικής (Αθήνας και Πειραιά σε αναλογία 7:1), με κριτήρια: i) τη σχετική αναλογία του φύλου (από τις 17 γυναίκες Επιμελήτριες επιλέχθηκαν 6 και από τους 7 άνδρες Επιμελητές επιλέχθηκαν 2), ii) τις διαφορετικές επιστημονικές αφετηρίες (Νομική, Ψυχολογία, Κοινωνιολογία, Κοινωνική Ανθρωπολογία, Κοινωνική Εργασία), ώστε να αξιοποιηθεί

η πολυεπιστημονικότητα του κλάδου και να αναδυθεί μια περισσότερο πλουραλιστική άποψη για κάθε πτυχή του ζητήματος και iii) τη σχετική εμπειρία στο ερευνώμενο θέμα (διεξαγωγή συνδιαλλαγής μεταξύ ανήλικου δράστη και θύματος μετά την ισχύ του ν.3189/2003, παραπάνω από μία φορές). Επιλέχθηκε μόνο μία Επιμελήτρια από την υπηρεσία του Πειραιά, γιατί ήταν η μόνη που είχε πραγματοποιήσει περισσότερες από μία συνδιαλλαγές, μέχρι το χρόνο ολοκλήρωσης της ερευνητικής διαδικασίας. Επισημαίνεται, επίσης, ότι η αναλογία των υπηρετούντων Επιμελητών στην Αθήνα είναι τριπλάσια σε σχέση με τον Πειραιά (18:6) και το δικαστήριο του Πειραιά μόλις τα τελευταία δύο κυρίως χρόνια άρχισε να επιβάλει με μεγαλύτερη ευχέρεια το συγκεκριμένο μέτρο. Οι ηλικίες των ερωτώμενων κυμαίνονται από τα 33 έως τα 47 έτη. Το μορφωτικό επίπεδο των συνεντευξιαζόμενων είναι υψηλό. Ο χρόνος υπηρεσίας τους στη συγκεκριμένη θέση κυμαίνεται από έξι έως δώδεκα έτη.

Μεθοδολογία διεξαγωγής της έρευνας

Η έρευνα στηρίχθηκε στις μεθόδους της ποιοτικής προσέγγισης. Ως εργαλείο συλλογής των δεδομένων χρησιμοποιήθηκε ο τύπος της ημιδομημένης συνέντευξης, μέσω της οποίας δίνεται στο υποκείμενο αρκετή πρωτοβουλία να εκφράσει τις απόψεις του και επιτρέπει μεγαλύτερο βάθος, ιδιαίτερα όταν πρόκειται για τη διερεύνηση συμπεριφορών, στάσεων, αξιών, αντιλήψεων. Η ερευνητική διαδικασία μέσω συνεντεύξεων ξεκίνησε στις 17/01/2014 με καταληκτική ημερομηνία 14/03/2014. Οι συνεντεύξεις ήταν ατομικές και η κάθε μία είχε διάρκεια 60΄-70΄.

Τα ερευνητικά ερωτήματα

- Η συνδιαλλαγή θύματος και δράστη με ποιο τρόπο εφαρμόζεται από τις Υπηρεσίες Επιμελητών Ανηλίκων;
- Πώς βιώνουν και νοηματοδοτούν τη διαδικασία ανήλικος δράστης και θύμα;
- Ποιες είναι οι δυσκολίες που ανακύπτουν κατά την εφαρμογή του μέτρου;
- Η εφαρμογή του συγκεκριμένου αναμορφωτικού μέτρου συντελεί τελικά στη διαπαιδαγώγηση του ανήλικου παραβάτη

και με ποιον τρόπο;

- Πώς αντιλαμβάνεται ο Επιμελητής Ανηλίκων το ρόλο του ως διαμεσολαβητή;

Τα βασικά ευρήματα της έρευνας

Ο Επιμελητής Ανηλίκων ως «ενδιάμεσος πόλος» ανάμεσα σε ανήλικο και Δικαστήριο

Αναφορικά με τη στάση και τη συμπεριφορά του ανηλίκου, όταν προσέρχεται για πρώτη φορά στην Υπηρεσία Επιμελητών, οι ερωτώμενοι περιέγραψαν τα εξής[1]:

Ο ανήλικος συνήθως είναι «φοβισμένος», «επιφυλακτικός», «καχύποπτος», «αμυνόμενος», «αμήχανος», «αγχωμένος» και «χρησιμοποιεί αρκετές φορές το ψέμα για να δικαιολογήσει την πράξη του ή να την αρνηθεί». Προσέρχεται «με δέος» αλλά και «με περιέργεια, αφού συχνά δεν ξέρει το ρόλο του Επιμελητή». Αντίθετα, οι υπότροποι ή οι πολυπαραβάτες που είναι «εξοικειωμένοι με το σύστημα» προσέρχονται συνήθως «χωρίς αίσθηση κινδύνου ή φόβου».

Αντιμετωπίζει, τουλάχιστον στην αρχή, τον Επιμελητή ως «εκπρόσωπο του συστήματος» αφού τον συγχέει με τον Ανακριτή ή τον Εισαγγελέα ή τον θεωρεί «συνεργάτη της Αστυνομίας» ή «το καρφί του δικαστηρίου» και αυτό δυσχεραίνει τη μεταξύ τους συνεργασία, μέχρι ο Επιμελητής να καταφέρει να κερδίσει την εμπιστοσύνη του ανηλίκου. Στην ίδια διαπίστωση καταλήγει και η Χάιδου (1990:70) επισημαίνοντας αυτό ως μία βασική δυσκολία για τον Επιμελητή, το να αποτελεί δηλαδή για τον ανήλικο έναν εκπρόσωπο του συστήματος και ως εκ τούτου θεωρεί ουτοπία το να προσβλέπουμε σε μια μη προβληματική συνεργασία. Ωστόσο, όλοι σχεδόν οι συνεντευξιαζόμενοι επεσήμαναν ότι όταν γίνει σαφές -ξεκάθαρα και με ειλικρίνεια- στον ανήλικο το πλαίσιο της συνεργασίας και το απόρρητο που τη διέπει και όταν νιώσει ότι

1 Οι απαντήσεις εντός εισαγωγικών « » και με πλάγια γραφή, έχουν παρατεθεί αυτούσια, χωρίς να αποκαλύπτεται το φύλο των ερωτώμενων (χρησιμοποιείται πάντα το αρσενικό γένος), η ηλικία ή το γνωστικό τους υπόβαθρο.

ο Επιμελητής δεν προσπαθεί να τον παγιδέψει, συνεργάζεται πιο πρόθυμα.

Εφαρμογή της συνδιαλλαγής μεταξύ ανήλικου δράστη και θύματος

Το συγκεκριμένο μέτρο επιβάλλεται για πράξεις που έχουν προκαλέσει ζημία προς τρίτους και ειδικότερα: κλοπής, σωματικής βλάβης, φθοράς ξένης ιδιοκτησίας, εξύβρισης, απειλής, συκοφαντικής δυσφήμησης, ενδοοικογενειακής βίας και σε εξαιρετικές περιπτώσεις για πράξεις ληστείας «όταν το προφίλ του παιδιού είναι εξαιρετικά καλό, η πράξη φαίνεται ότι διαπράχθηκε συμπτωματικά και δεν έχει υπάρξει έντονη χρήση βίας». Το πεδίο εφαρμογής των θεσμών της διαμεσολάβησης και της συνδιαλλαγής ενδείκνυται να περιορίζεται σε περιπτώσεις αδικημάτων μειωμένης βαρύτητας (Αρτινοπούλου 2010, Κρανιδιώτη 2011), που έχουν μικρή κοινωνικο-ηθική απαξία (Κουράκης, 2011:142).

Προδικαστικά, συνήθως, διερευνάται από τους Επιμελητές η προοπτική της συνδιαλλαγής επιχειρώντας σχετική προσέγγιση και στα δύο εμπλεκόμενα μέρη. Όταν ο δράστης αναλαμβάνει την ευθύνη της πράξης του και είναι πρόθυμος να ζητήσει συγγνώμη και το θύμα δείχνει διατεθειμένο να τη δεχτεί, ο Επιμελητής πραγματοποιεί συναντήσεις και με τα δύο μέρη χωριστά και εάν το κρίνει σκόπιμο κι εφικτό μπορεί να προχωρήσει στη συνδιαλλαγή πριν την ακροαματική διαδικασία, άλλως, το προτείνει ως μέτρο στην έκθεση που συντάσσει προς το Δικαστήριο. Όταν προταθεί από τους Επιμελητές, τότε σχεδόν πάντα επιβάλλεται από το Δικαστήριο Ανηλίκων.

Το εάν και με ποιο τρόπο αποτυπώνεται η συνδιαλλαγή στην απόφαση εξαρτάται αποκλειστικά από την έδρα του δικαστηρίου. Αναφέρονται τρεις τρόποι: α) επιβάλλεται η συνδιαλλαγή ως αναμορφωτικό μέτρο ή β) παύει οριστικά η ποινική δίωξη λόγω ανακλήσεως και αποδοχής ή γ) αποφαίνεται το δικαστήριο ότι ο κατηγορούμενος δεν τέλεσε την πράξη. Όταν συντρέχουν οι περιπτώσεις (β) και (γ) σημαίνει είτε ότι έχει προηγηθεί η διαδικασία της συνδιαλ-λαγής και ο Επιμελητής έχει ενημερώσει σχετικά το δικαστήριο είτε ότι δίνεται κάποιος χρόνος από το

δικαστήριο να πραγματοποιηθεί η συνδιαλλαγή και κρίνεται ότι είναι προς το συμφέρον του ανηλίκου να μην αποτυπωθεί η επιβολή του μέτρου στην απόφαση. Δεδομένων των ανωτέρω, προκύπτει ότι η όποια προσφυγή σε στατιστικά δεδομένα παρέχει μάλλον μια «παραπλανητική» εικόνα αναφορικά με τη συχνότητα επιβολής του από τα ερευνώμενα Δικαστήρια Ανηλίκων.

Οι Επιμελητές αναλαμβάνουν πάντα τη διεξαγωγή της συνδιαλλαγής. Προετοιμάζουν και τα δύο μέρη να κατανοήσουν το σκοπό επιβολής του συγκεκριμένου μέτρου και συντονίζουν τη διαδικασία, ώστε να αρθούν οι παρεξηγήσεις, να δοθούν οι αναγκαίες εξηγήσεις και να κατανοήσει ο ένας την πλευρά του άλλου με τελικό σκοπό την επίλυση της σύγκρουσης και την έκφραση συγγνώμης από το δράστη.

Αποχή από ποινική δίωξη ανηλίκου (άρ.45Α ΚΠΔ)

Ο Εισαγγελέας Αθηνών προκύπτει ότι εφαρμόζει αρκετά συχνά το άρθρο 45Α Κ.Π.Δ προκειμένου να μην ασκηθεί ποινική δίωξη στον ανήλικο δράστη. Σημειώνεται ότι παρά την απόφαση για αποχή από την ποινική δίωξη, εναπόκειται στη διακριτική ευχέρεια του Εισαγγελέα να επιβάλλει ένα ή περισσότερα αναμορφωτικά μέτρα, ανάμεσα στα οποία εντάσσεται και η συνδιαλλαγή, ως μία αμιγώς εξώδικη διευθέτηση των συνεπειών της πράξης. Ειδικά σε περιπτώσεις συγκρούσεων που προκαλούνται στο σχολικό περιβάλλον, οι Επιμελητές αναφέρουν ότι καλούνται από τον Εισαγγελέα να διενεργήσουν τη διαμεσολάβηση στους εμπλεκόμενους ανήλικους στο πλαίσιο της κατά παρέκκλιση διαδικασίας. Όλοι οι Επιμελητές αξιολόγησαν ως πολύ θετική την αξιοποίηση της δυνατότητας που παρέχεται στον Εισαγγελέα να απόσχει από την ποινική δίωξη: «Θα είχε πολύ μεγαλύτερη αξία αν εφαρμοζόταν η συνδιαλλαγή σε αυτό το στάδιο, με την ελεύθερη ομολογία και βούληση του δράστη, καθώς και την αβίαστη συμφωνία των δύο μερών, χωρίς να χρειαστεί να ασκηθεί ποινική δίωξη και χωρίς να αναμένεται μια χρονοβόρος εκδίκαση της υπόθεσης».

Η κατά παρέκκλιση διαδικασία που παρέχεται με το άρθρο 45Α Κ.Π.Δ και θεμελιώνεται στα διδάγματα της προσέγγισης της ετικέτας περί αναγκαιότητας αποφυγής του στιγματισμού του ανηλίκου,

ενώ κυριαρχικά εξαρτάται από τη στάση που θα υιοθετήσουν οι Εισαγγελείς, ωστόσο, χωρίς τη δυναμική συμμετοχή της Υπηρεσίας Επιμελητών Ανηλίκων δεν θα μπορέσει να ευδοκιμήσει (Πιτσελά, 2006:169). Στην ίδια διαπίστωση καταλήγει και η Σταθουλοπούλου (2011:100) αναφέροντας ότι η συγκεκριμένη διάταξη θα παραμείνει επί της ουσίας ανενεργός, εάν η Εισαγγελία Ανηλίκων δεν πλαισιωθεί από το κατάλληλο επιστημονικό προσωπικό (νομικούς, επιμελητές ανηλίκων, ψυχολόγους και κοινωνικούς λειτουργούς), οι οποίοι θα καθίστανται συνεγγυητές στη λήψη του κατάλληλου μέτρου, εφόσον κριθεί αναγκαίο αλλά και στην παρακολούθηση της τήρησής του, ώστε ο Εισαγγελέας να αχθεί με ασφάλεια στην τελική κρίση για την άσκηση της ποινικής δίωξης ή την αρχειοθέτηση της υπόθεσης.

Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Εισαγγελέας Πειραιά δεν έχει εφαρμόσει το συγκεκριμένο άρθρο. Στο σημείο αυτό επισημαίνεται ότι μόνον η Υπηρεσία Επιμελητών Ανηλίκων της Αθήνας πλαισιώνεται από Δικαστή και Εισαγγελέα με αποκλειστική αρμοδιότητα τις υποθέσεις των ανηλίκων. Στα υπόλοιπα δικαστήρια της χώρας οι Δικαστές επιλέγονται σύμφωνα με τις υπηρεσιακές ανάγκες του εκάστοτε Πρωτοδικείου και όχι με κριτήριο τις εξειδικευμένες γνώσεις ή την εμπειρία τους. Έτσι, διαπιστώνεται το φαινόμενο υπηρεσιών δύο ταχυτήτων και γίνεται εμφανής η διαφορετική μεταχείριση των ανηλίκων στο σύνολο της επικράτειας, εφόσον στα λοιπά -πλην της Αθήνας- δικαστήρια η εκδίκαση των υποθέσεων των ανηλίκων αποτελεί μία επιπλέον απασχόληση για τον Δικαστή, αφού ταυτόχρονα εκτελεί και τα υπόλοιπα καθήκοντά του, που σχετίζονται με τους ενήλικους δράστες.

Πώς βιώνει ο θύτης τη συνδιαλλαγή

Οι Επιμελητές Ανηλίκων θεωρούν ότι όταν ο ανήλικος δράστης έχει μετανιώσει ειλικρινά, τότε αναλαμβάνοντας την ευθύνη της πράξης του με προθυμία ζητά συγγνώμη και αποδέχεται τις συνέπειες των όσων διέπραξε «βιώνοντας τη συνδιαλλαγή ανακουφιστικά, ως μια διαδικασία στην οποία γίνεται σεβαστός ως πρόσωπο, χωρίς να ταυτίζεται με την πράξη του». «Είναι πολύ σημαντικό να νιώθει ότι ακούγεται η άποψή του από το θύμα. Καλείται να φανεί ώριμος και να ζητήσει συγγνώμη, χωρίς όμως να βιώσει την έκφραση συγγνώμης

ως ταπείνωση. Έτσι, η αγωνία να ανταποκριθεί στη διαδικασία και να εξηγήσει τις φορτισμένες συνθήκες κάτω από τις οποίες τέλεσε την άδικη πράξη συνυπάρχει με την προσμονή του να συγχωρεθεί από το θύμα». Ανέφεραν, ωστόσο, ότι ενδέχεται κάποιες φορές ο ανήλικος δράστης να βλέπει τη διαδικασία ως «μια καλή διέξοδο στην εμπλοκή του με το ποινικό σύστημα και ότι με αυτό τον τρόπο ελαφρύνεται η θέση του» και επιλέγει να «κάνει αυτό που πρέπει για μια καλύτερη αντιμετώπιση από το δικαστήριο».

Η παραδοχή της πράξης, λοιπόν, και η ανάληψη ευθύνης από τον ανήλικο δράστη καθώς και η μετέπειτα συναίνεσή του για τη διενέργεια της συνδιαλλαγής και την έκφραση συγγνώμης, είναι άκρως σημαντικές και απαραίτητες προϋποθέσεις, ενώ οτιδήποτε άλλο θεωρείται κατάφωρα αντιδεοντολογικό. Επισημάνθηκαν, όμως, περιπτώσεις, κατά τις οποίες ο ανήλικος προδικαστικά δεν είχε αποδεχτεί την πράξη ή την αποδεχόταν μερικώς και πιέστηκε από το δικαστήριο να συναινέσει σε συνδιαλλαγή και τότε τα συναισθήματά του κρίθηκαν από ανάμικτα έως αρνητικά.

Πώς βιώνει το θύμα την συνδιαλλαγή

Οι συνεντευξιαζόμενοι θεωρούν ότι «όταν έχει γίνει σωστά η όλη διαδικασία, το θύμα νιώθει ότι έχει πραγματικά δικαιωθεί και ανακουφίζεται, αφού του δίνεται η ευκαιρία να ακουστεί, βιώνοντας ταυτόχρονα μια αίσθηση ασφάλειας για το ότι ο θύτης δεν θα τον ξαναενοχλήσει» εκλαμβάνοντας τη συνδιαλλαγή ως «μια διαδικασία απόδοσης δικαιοσύνης». Η συνδιαλλαγή επαναφέρει στο ποινικό προσκήνιο τις ανάγκες του θύματος Η δυνατότητα των θυμάτων για αποδοχή της συγγνώμης του δράστη και κατανόησης των αιτίων που οδήγησαν τον τελευταίο στην τέλεση της άδικης πράξης, εκτιμάται ότι έχει ευεργετική επίδραση στην ψυχολογία τους, αφού απελευθερώνονται από τα αρνητικά συναισθήματα (π.χ. φόβο) που τους έχει προκαλέσει το αδίκημα και που υποβαθμίζουν την ποιότητα της ζωής τους στο στάδιο που έπεται της θυματοποίησής τους (Morris, 2002).

Ωστόσο, γενικά το μέτρο της συνδιαλλαγής «φαντάζει πολύ νεωτερικό στο θύμα», το οποίο «μπορεί να νιώσει και ματαίωση, αν αντιληφθεί τη συνδιαλλαγή ως μια διεκπεραιωτική διαδικασία

που ευνοεί το δράστη».«Δεν βλέπουμε πολύ το θύμα, οπότε κατά κάποιο τρόπο είναι λίγο ‘’ριγμένο’’, ειδικά όταν έχει χρησιμοποιηθεί βία. Αν πιεστεί από την έδρα του δικαστηρίου, να συμφωνήσει σε συνδιαλλαγή και δεν είναι αποκλειστικά δική του επιλογή κι έχουμε ελάχιστο χρόνο να δουλέψουμε μαζί του, μπορεί να αισθάνεται ότι κακοποιείται κιόλας». Μέσα σε αυτό το πλαίσιο ελλοχεύει ο κίνδυνος εργαλειοποίησης του θύματος, προκειμένου να επιτευχθεί η κοινωνική επανένταξη του δράστη (Πανάγος, 2012), όταν η συνδιαλλαγή διεξάγεται με τρόπο προσανατολισμένο κυρίως στις ανάγκες των ανήλικων δραστών.«Κάποια στιγμή, αν έχεις δουλέψει με το δράστη και την οικογένειά του επί μακρόν, ίσως αναπτύσσεται μια σχέση συνηγορίας μαζί του, χωρίς βέβαια αυτό να σημαίνει ότι θέλεις να τον απαλλάξεις από την ευθύνη του. Σε περιπτώσεις με χρήση βίας έχω επιλέξει να καλέσω άλλο συνάδελφο να στηρίξει το θύμα».

Δυσκολίες εφαρμογής του αναμορφωτικού μέτρου της συνδιαλλαγής

- Η έλλειψη ενιαίας πρακτικής και «εργαλείων» για τον τρόπο εφαρμογής του μέτρου. «Από τη στιγμή που δεν έχει συμφωνηθεί μια ενιαία πρακτική για τον τρόπο εφαρμογής του μέτρου, υπάρχει αρκετή διαφοροποίηση ανάμεσα στους συναδέλφους. Όταν, επίσης, είναι αρκετοί συγκατηγορούμενοι σε μία πράξη, οπότε και εμπλεκόμαστε αρκετοί Επιμελητές, υπάρχουν αρκετές ασυμφωνίες και διαφορετικές προσεγγίσεις». Η απουσία ενός ρυθμιστικού πλαισίου που διέπει τη διαδικασία της συνδιαλλαγής, φαίνεται ότι προβληματίζει όλους τους Επιμελητές, οι οποίοι θεωρούν την κατάρτισή του ως αναγκαία. Η έλλειψη αυτή φαίνεται να συμπεριλαμβάνεται ως βασικό επιχείρημα στη διατύπωση κριτικής για τις αποκαταστατικές διαδικασίες οι οποίες δεν προκύπτει ότι παρέχουν δικονομικές εγγυήσεις για τους δράστες και υπό το πρίσμα αυτό οδηγούν σε παραβίαση των θεμελιωδών τους δικαιωμάτων (Morris 2002, Καρύδης 2011).
- Η μη εκπαίδευση του Επιμελητή για το ρόλο του διαμεσολαβητή.«Δεν έχω εκπαιδευτεί στο να διενεργώ

διαμεσολάβηση και έπρεπε ο ίδιος να αναζητήσω και να επιλέξω έναν οδηγό κατάλληλο για τις περιπτώσεις των ανήλικων παραβατών. Η ανάγκη σχετικής εκπαίδευσής μας αποτελεί και ένα αίτημα του κλάδου». Σ'αυτό το σημείο εντοπίζεται παραβίαση μίας καταστατικής αρχής της αποκαταστατικής δικαιοσύνης, που έγκειται στο ότι τα πρόσωπα που δρουν διαμεσολαβητικά ανάμεσα στο δράστη και στο θύμα είναι αναγκαίο να έχουν εκπαιδευτεί ειδικά για αυτό το σκοπό (Braithwaite, 2002)

• Η αρνητική στάση των γονέων (συνήθως του θύματος), οι οποίοι προσέρχονται αρνητικοί και δύσπιστοι (εντοπίστηκε αμφιθυμία στους Επιμελητές για το αν πρέπει να τους συμπεριλαμβάνουν στη διαδικασία). Τρεις Επιμελητές ανέφεραν ότι πάντα τους συμπεριλαμβάνουν: «ώστε να μη νιώσει η πλευρά του παθόντος ότι το παιδί τους θα πιεστεί να κάνει πράγματα που δεν θέλει». «Η συνδιαλλαγή έχει παιδαγωγικό, κοινωνικό και δομικό χαρακτήρα, εφόσον εμπλέκει όχι μόνο άτομα αλλά κοινωνικά υποκείμενα και δομές, δηλαδή τον ανήλικο και το κοινωνικό του σύστημα, το θύμα και το κοινωνικό του σύστημα. Ειδικά αν δράστης και θύμα είναι ανήλικοι, ο δομικός χαρακτήρας του μέτρου είναι ακόμα πιο έντονος, δεδομένου ότι εξ ορισμού πρέπει να έρθουν σε συνεννόηση τα δύο κοινωνικά συστήματα». Τρεις άλλοι Επιμελητές συμπεριλαμβάνουν μεν τους γονείς στη διαδικασία, εκτός αν είναι εξαιρετικά αρνητικοί και τη δυσχεραίνουν: «Συνήθως οι γονείς του ανήλικου δράστη είναι πιο συγκαταβατικοί, εκτός αν θεωρήσουν εξωφρενικές τις απαιτήσεις της πλευράς του θύματος. Η πλευρά των γονέων του θύματος είναι συνήθως πιο δύσπιστη, γιατί θεωρούν ότι εξακολουθεί το παιδί τους να διατρέχει κίνδυνο». Δύο Επιμελητές ανέφεραν ότι ποτέ δεν συμπεριλαμβάνουν τους γονείς: «Ο ρόλος των γονέων είναι συνήθως παρεμβατικός και δυσχεραίνει τη διαδικασία. Οι γονείς του θύτη προσπαθούν να αποδυναμώσουν τη σπουδαιότητα της πράξης, ενώ οι γονείς του θύματος την ενισχύουν και συνήθως δεν θέλουν τη συνδιαλλαγή προσδοκώντας μεγαλύτερη οικονομική αποζημίωση για ό,τι

υπέστη το παιδί τους».

• Οι υπερβολικές ή και παράλογες απαιτήσεις των θυμάτων «κυρίως όταν υπάρχει αποζημίωση στη μέση». Με την ισχυροποιημένη θέση του θύματος στις αποκαταστατικές πρακτικές, ο ανήλικος δράστης ενδέχεται να πιέζεται να υποκύψει σε υπέρμετρα δεσμευτικές απαιτήσεις, προκειμένου να διευθετηθεί ποινικά η υπόθεσή του, οπότε αυτονόητα η συνδιαλλαγή δεν αποκλείεται να χρησιμοποιηθεί αποκλειστικά ως μέσο οικονομικής ικανοποίησης του θύματος και να αναδειχθεί σε μια αμιγώς τιμωρητική πρακτική που ενδεχομένως θα σήμαινε παλινδρόμηση σε παλαιές εκδικητικές διαδικασίες στο πεδίο της αντιμετώπισης του εγκλήματος (Ζαραφωνίτου, 2008).

• Η διαχείριση των συναισθημάτων και των συμπεριφορών των εμπλεκόμενων μερών. «Μπορεί να έρθει πολύ θυμωμένο το θύμα και ο δράστης πολύ αμυνόμενος. Ή αντίθετα να παρουσιαστεί ο δράστης πολύ προκλητικός». «Ο Επιμελητής χρειάζεται να είναι πολύ προσεκτικός και να κάνει μια σωστή διαχείριση της διαδικασίας, ώστε να μην παραβιάζονται ανθρώπινα δικαιώματα και να μην υποστεί το θύμα μια δευτερογενή θυματοποίηση ή να νιώσει ο δράστης ότι στιγματίζεται». Η διαχείριση μιας ποινικής υπόθεσης έχει ως απώτερο σκοπό το να αντιληφθεί ο δράστης τη ζημία και την οδύνη που προκάλεσε στο θύμα και η συγγνώμη του να γίνει αποδεκτή από το θύμα. Η επιτυχία δε της επανόρθωσης εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τις ικανότητες του διαμεσολαβητή, την ηθική του στάση και την πρόθεσή του να μεταφέρει επανεντακτικά μηνύματα στο δράστη, μεριμνώντας παράλληλα για τις ανάγκες και τα συμφέροντα του θύματος με ρόλο υποστηρικτικό και όχι κατασταλτικό (Κρανιδιώτη, 2011)

• Η στάση της έδρας. «Όταν το δικαστήριο πιέσει, θεωρώντας ότι ενεργεί για το καλό του ανήλικου δράστη, χωρίς να έχει εξασφαλίσει τη συναίνεσή του για τη διενέργεια της συνδιαλλαγής, τότε εκείνος ίσως αναγκαστεί να ζητήσει συγγνώμη αλλά ίσως και το θύμα αναγκαστεί – κατά κάποιο τρόπο – να τη δεχτεί.Σε τέτοια περίπτωση χρειάζεται πολλή

δουλειά από την πλευρά του Επιμελητή, να προετοιμάσει και να φέρει σε συνδιαλλαγή δύο μέρη που φαίνεται ότι τα χωρίζει μια τεράστια απόσταση, ωστόσο εγώ θα το επιχειρούσα, εφόσον θα το επέβαλε το δικαστήριο». Κάποιος άλλος Επιμελητής έχει τηρήσει διαφορετική στάση: «Μου έχει συμβεί να έρθω σε σύγκρουση με το δικαστήριο και να επιμένω ότι δεν μπορούμε να προχωρήσουμε σε συνδιαλλαγή, αφού ο κατηγορούμενος δεν παραδέχεται την πράξη και επομένως δεν αναλαμβάνει καμία ευθύνη». Το γεγονός ότι οι Επιμελητές σέβονται την επιλογή του δράστη και του θύματος εναρμονίζεται με μία εκ των θεμελιωδών αρχών της αποκαταστατικής δικαιοσύνης: την αναγκαιότητα οικειοθελούς συμμετοχής των μερών στη διαδικασία της συνδιαλλαγής (Αλεξιάδης 2013, Πανάγος 2012). Αυτό, εξάλλου, είναι το σημείο που η Κρανιδιώτη (2011:149) προτείνει να κρατήσουμε από τη θεωρία του Braithwaite για το επανενταχτικό ντρόπιασμα: τη γνήσια, αυτόβουλη απόφαση του δράστη να ζητήσει συγγνώμη και του θύματος να αποδεχθεί αυτόβουλατη συγγνώμη αυτή.

Αξιολόγηση του μέτρου της συνδιαλλαγής

Αξιολογώντας το μέτρο της συνδιαλλαγής, οι Επιμελητές θεωρούν ότι είναι «ένα μέτρο πολύ χρήσιμο, αποτελεσματικό και ωφέλιμο, με αμιγώς διαπαιδαγωγικό χαρακτήρα. Πρόκειται για μια κοινωνική διαδικασία, που φέρνει αντιμέτωπους τον ανήλικο με τη συνέπεια της πράξης του και δημιουργεί τις προϋποθέσεις της πραγματικής αποδοχής αυτής».«Αρκεί να αναλογιστεί κανείς και μόνο τη διαδικασία ανάληψης ευθύνης καθώς και το πόσο σημαντικό είναι να μπαίνει ο ένας στη θέση του άλλου».«Η διαδικασία αυτή έχει μεγαλύτερη αμεσότητα και αποτελεσματικότητα, γιατί δίνεται όλος ο χρόνος και στα δύο μέρη να εκφράσουν τα συναισθήματά τους». «Λεκτικοποιούνται οι στάσεις, οι σκέψεις και τα συναισθήματα, ενώ ο ανήλικος καλείται να ωριμάσει ηθικοσυναισθηματικά ώστε να μπορέσει να ανταποκριθεί στη διαδικασία».

Η διαπαιδαγωγική ωφέλεια του μέτρου έγκειται, λοιπόν, στο ότι ο θύτης έρχεται «αντιμέτωπος με το κακό που προκάλεσε», «αναλαμβάνει την ευθύνη και τις συνέπειες της πράξης του μπροστά

στο θύμα και αντιμετωπίζει το θύμα κατά πρόσωπο.» Αυτή η διαδικασία είναι πολύ πιο κοντά στις ανάγκες των ενδιαφερόμενων μερών και πολύ πιο συμμετοχική από ότι στο τυπικό ποινικό σύστημα απονομής δικαιοσύνης, αρκεί να εφαρμόζεται με την πρόθυμη συμφωνία και των δύο μερών και σε έγκαιρο χρόνο, χωρίς να πιέζεται ένας ανήλικος που αρνείται την πράξη να παραδεχτεί την ενοχή του και να συνδιαλλαγεί. Πράγματι, η συγκεκριμένη πρακτική φαίνεται να διαδραματίζει έναν καθοριστικό ρόλο στη διαπαιδαγώγηση του ανήλικου παραβάτη, εφόσον του παρέχει τη δυνατότητα να συνειδητοποιήσει τις συνέπειες της πράξης του στο θύμα και στην κοινωνία ευρύτερα (Κουράκης 2011, Πιτσελά 2004, Σταθουλοπούλου 2011). Με τον ενεργητικό ρόλο του δράστη στη διαδικασία και την ενδυνάμωση της θέσης του θύματος οι «πρωταγωνιστές» της διαφοράς «φωτίζονται» και μαζί με αυτούς «φωτίζεται» η αμεσότητα του λόγου τους και η έκφραση του συναισθήματός τους (Γαλανού, 2011:290).

Ένας Επιμελητής επεσήμανε, ωστόσο, ότι «λόγω της μειωμένης ευθυκρισίας των ανηλίκων, και δη των παραβατών, που ακόμα δεν έχουν διαμορφώσει την προσωπικότητά τους και οι περισσότεροι δεν είναι γνώστες των θεμελιωδών κοινωνικών αξιών, πολλοί ίσως το αντιμετωπίζουν ως μια ''τρίπλα'' στην ποινική διαδικασία» και ένας άλλος Επιμελητής έκανε το διαχωρισμό «υπάρχει το ''συγγνώμη'' το ψυχρό, που με αυτό ξεμπερδεύουμε, αλλά υπάρχει και το ''συγγνώμη'' το ουσιαστικό που προέρχεται μετά από συζήτηση και κατανόηση της σπουδαιότητάς του».

Μετά τη διαμεσολάβηση φαίνεται ότι επηρεάζονται θετικά οι σχέσεις δράστη και θύματος, εφόσον επέρχεται «μια θεσμοθετημένη οριοθέτηση της σχέσης τους, έχει ζητηθεί συγγνώμη και έχει επέλθει μια ικανοποίηση στις απαιτήσεις του θύματος. Το μέτρο είναι πολύ ωφέλιμο, ειδικά αν πρόκειται για παιδιά που έχουν μια επαφή ή μένουν στην ίδια γειτονιά ή σε κοντινές περιοχές ή πάνε στο ίδιο σχολείο». Έχει παρατηρηθεί ότι ένας σημαντικός αριθμός παθόντων δεν επιζητά την τιμωρία, αλλά την κατανόηση των κινήτρων του δράστη καθώς και την απολογία του -μέσω της οποίας ικανοποιούνται σε ηθικό επίπεδο- την αποκατάσταση της ζημίας και γενικότερα τη συμμετοχή σε πρακτικές που είναι ωφέλιμες για όλους τους

«πρωταγωνιστές» του εκάστοτε εγκλήματος (Αρτινοπούλου 2011, Κουράκης 2012).

Όλοι οι Επιμελητές, ωστόσο, επεσήμαναν ότι η διαπαιδαγωγική ωφέλεια του μέτρου θα ήταν ακόμα μεγαλύτερη, αν η συνδιαλλαγή γινόταν σε πρωθύστερο χρόνο και μπορούσε να αποφευχθεί ο στιγματισμός του ανηλίκου και ότι η διαμεσολάβηση θα λειτουργούσε καλύτερα ως θεσμός, αν αποτυπώνονταν ξεκάθαρα οι προϋποθέσεις, η διαδικασία και το δεοντολογικό πλαίσιο. Κρίνεται απαραίτητο να αναπτυχθούν συγκεκριμένα εργαλεία και κατευθυντήριες γραμμές, ώστε να είναι πιο δομημένος ο τρόπος εφαρμογής του μέτρου. Στην ίδια διαπίστωση καταλήγει η σκέψη της Γιοβάνογλου, όταν αναφέρει (2007) ότι η έλλειψη ενός συγκεκριμένου πλαισίου για το πώς (πρέπει να) διεξάγεται η διαδικασία της συνδιαλλαγής και τα δικαιώματα των μερών κατά την τελευταία εκλαμβάνεται ως ένα σημαντικό πρόβλημα.

Απαραίτητη κρίνεται η εκπαίδευση των Επιμελητών, ως διαμεσολαβητών, μια και δεν υπάρχει στη χώρα μας αντίστοιχη Υπηρεσία κοινωνικού προσανατολισμού στα πλαίσια της δικαιοσύνης, που να ασχολείται με τους ανήλικους παραβάτες και τα παιδιά που βρίσκονται σε κίνδυνο. Ανάλογη ενημέρωση ως προς την αξία της συνδιαλλαγής θα έπρεπε να προβλέπεται και για την έδρα του δικαστηρίου.

Επίλογος - Προτάσεις

Συνοψίζοντας, θα μπορούσαμε να πούμε ότι η αποκαταστατική δικαιοσύνη μας επιτρέπει να δούμε το εγκληματικό φαινόμενο στη μοναδικότητά του (Μαγγανάς, 2006:303), ως δυνατότητα για τη δόμηση μιας κοινωνίας περισσότερο προνοιακής, εντάσσουσας και δίκαιης (Καραγιαννίδης, 2013:201) και αναμφισβήτητα -ως μια σταθερή και διαθέσιμη επιλογή για τα θύματα, τους δράστες και τις τοπικές κοινωνίες- θέτει νέες διαστάσεις όχι μόνο στην αντεγκληματική πολιτική (Αρτινοπούλου, 2012:7) αλλά και στην ίδια την έννοια της Δικαιοσύνης.

Ωστόσο, παρότι η νεανική παραβατικότητα συνιστά ένα πεδίο πρόσφορο για την εφαρμογή αποκαταστατικών προγραμμάτων, η ελληνική πραγματικότητα φαίνεται ότι στάθηκε για μία ακόμη φορά

ανέτοιμη να ανταποκριθεί στον ιδεατό στόχο που είχε νομοθετικά κατοχυρωθεί, ήτοι στην πρόσκληση και ανταπόκριση της κοινωνίας σε μια συμμετοχική διαδικασία για την ένταξη του ανηλίκου στους κόλπους της. Για φορείς που μάχονται τον κοινωνικό αποκλεισμό οι ανήλικοι παραβάτες αποτελούν μια διακριτή κοινωνική ομάδα, που από πολύ νωρίς στη ζωή τους στερήθηκαν άδικα τα μέσα και τις δυνατότητες να επιδιώξουν την ομαλή κοινωνική τους ένταξη και με αυτό το σκεπτικό αποτελούν μία ακόμα πρόκληση για τη σύγχρονη κοινωνία. Ο Επιμελητής Ανηλίκων, μέσα και από το ρόλο του διαμεσολαβητή, καλείται να υποστηρίξει τον ανήλικο παραβάτη προς την κατεύθυνση μιας ζωής με προοπτική σε μια κοινωνία ανοιχτή. Τα ευρήματα όμως της έρευνας υποδηλώνουν ότι η πολιτεία πρέπει -μέσα από μια απαραίτητη ιδεολογική στροφή από την «τιμωρία» στη «συμφιλίωση»- να παράσχει πολύ περισσότερα για τον επαρκή εξοπλισμό του επιμελητή, ώστε να ανταποκριθεί στα συγκεκριμένα καθήκοντα μίας σύγχρονης και εναλλακτικής μεταχείρισης του παραβατικού ανηλίκου. Κατά συνέπεια, θα προτείναμε:

- Πέραν της καλύτερης στελέχωσης των Υπηρεσιών Επιμελητών Ανηλίκων, τη συστηματική εκπαίδευση και εξειδίκευση των Επιμελητών ως διαμεσολαβητών.
- Δημιουργία ενός ρυθμιστικού πλαισίου που θα διέπει τη διαδικασία της συνδιαλλαγής
- Διεύρυνση της δυνατότητας αποχής του Εισαγγελέα από την τυπική διαδικασία.
- Επιμόρφωση των δικαστικών και αστυνομικών αρχών που εμπλέκονται στο ποινικό σύστημα μεταχείρισης ανηλίκων
- Δημιουργία υπηρεσίας υποστήριξης θυμάτων.
- Δημιουργία δομών διαμεσολάβησης στα σχολεία για τη διαχείριση και πρόληψη δυσμενούς εξέλιξης της όποιας σύγκρουσης.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Αβδελά, Ε. (2013). «Νέοι εν κινδύνω»: επιτήρηση, αναμόρφωση και δικαιοσύνη ανηλίκων μετά τον πόλεμο. Πόλις, Αθήνα.

Αλεξιάδης, Στ. (2013). «Αποκαταστατική Δικαιοσύνη: τα υπέρ και τα κατά». Στο: Πιτσελά, Α., Συμεωνίδου-Καστανίδου, Ε. (επιμ.). Αποκαταστατική Δικαιοσύνη σε Ποινικές Υποθέσεις Προς μια νέα Ευρωπαϊκή Προοπτική. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, σελ. 15-28

Αρτινοπούλου, Β. (2010). Επανορθωτική Δικαιοσύνη. Η πρόκληση των σύγχρονων δικαιικών συστημάτων. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Αρτινοπούλου, Β. (2011). «Οι "γκρίζες ζώνες" της αποκαταστατικής δικαιοσύνης». Στον Τιμητικό Τόμο για τον Ι.Φαρσεδάκη, τόμος Ι. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, σελ. 755-774

Αρτινοπούλου, Β. (2012). «Αποκαταστατική Δικαιοσύνη και Ανθρώπινα Δικαιώματα». Στο: Πιτσελά, Α. (επιμ.). «Ο Δρόμος προς τη Δικαιοσύνη». Συνέδριο προς τιμή του ομότιμου καθηγητή Στέργιου Αλεξιάδη, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Τομέας Ποινικών και Εγκληματολογικών Επιστημών του Τμήματος Νομικής. Σάκκουλα, Αθήνα –Θεσσαλονίκη.

Γαλανού, Χ. (2011). «Η Διαμεσολάβηση στη Νορβηγία ως θεσμός επανορθωτικής δικαιοσύνης». Στο: Ζαγούρα (επιμ.). Διεπιστημονικότητα, διεταιρικότητα και κοινωνική ένταξη του νεαρού παραβάτη. Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, σελ. 277-293.

Γιοβάνογλου, Σ. (2007). «''Συνδιαλλαγή ανήλικου δράστη θύματος'': Ένα ανεκμετάλλευτο μέτρο αποκαταστατικής δικαιοσύνης στο ποινικό δίκαιο των ανηλίκων». Στο: Η εγκληματολογία στην Ελλάδα σήμερα, Τιμητικός Τόμος για τον Στέργιο Αλεξιάδη. ΚΨΜ, Αθήνα, σελ. 407-417.

Γιοβάνογλου, Σ. (2013). «Η ανάδυση της Αποκαταστατικής Δικαιοσύνης ως εναλλακτικής απάντησης στο έγκλημα την εποχή της ύστερης νεωτερικότητας». Στο: Πιτσελά, Α., Συμεωνίδου-Καστανίδου, Ε. (επιμ.). Αποκαταστατική Δικαιοσύνη σε Ποινικές Υποθέσεις Προς μια νέα Ευρωπαϊκή Προοπτική. Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, σελ. 51-57.

Ζαραφωνίτου, Χ., (2008), Τιμωρητικότητα – Σύγχρονες τάσεις, διαστάσεις και εγκληματολογικοί προβληματισμοί, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Καραγιαννίδης, Χ. (2013). «Θεωρητική βάση και στόχοι του προγράμματος». Στο: Πιτσελά, Α., Συμεωνίδου-Καστανίδου, Ε. (επιμ.). Αποκαταστατική Δικαιοσύνη σε Ποινικές Υποθέσεις Προς μια νέα Ευρωπαϊκή Προοπτική. Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη,

σελ. 199-211.

Καρύδης, Β. (2011). «Αποκαταστατική δικαιοσύνη και η εμπειρία των λαϊκών δικαστηρίων στις ελεύθερες περιοχές της κατοχικής Ελλάδας». Στο Η σύγχρονη εγκληματικότητα, η αντιμετώπισή της και η Επιστήμη της Εγκληματολογίας -Τιμητικός Τόμος για τον καθηγητή Ι.Φαρσεδάκη, (επιμ. Χαλκιά, Α.) τόμος Ι, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, σελ. 963-972.

Κουράκης, Ν. (2011). «Διαμεσολάβηση, συνδιαλλαγή και εξώδικη επίλυση ποινικών διενέξεων». Στο: Θάνου, Θ. (επιμ.). Η διαμεσολάβηση στο σχολείο και την κοινωνία. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Κουράκης, Ν. (2012). Δίκαιο των παραβατικών ανηλίκων. Σάκκουλας, Αθήνα- Κομοτηνή.

Κρανιδιώτη, Μ. (2011). «Ποιος "ντροπιάζει" ποιον; Ορισμένα σχόλια πάνω στη θεωρία του Braithwaite και την επανορθωτική δικαιοσύνη». Στο Ζαγούρα (επιμ.). Διεπιστημονικότητα, διεταιρικότητα και κοινωνική ένταξη του νεαρού παραβάτη. Σάκκουλας, Αθήνα- Κομοτηνή, σελ. 129-149.

Μαγγανάς, Α. (2006). «Εναλλακτικές μορφές απονομής της ποινικής δικαιοσύνης». Στο Ποινική Δικαιοσύνη, τ.3.

Πανάγος, Κ. (2012). «Ο ρόλος των επιμελητών ανηλίκων στη συνδιαλλαγή ανήλικου δράστη και θύματος: Σκέψεις για το πρόσωπο του διαμεσολαβητή». Στο Νέοι Έγκλημα & Κοινωνία, τεύχος 6.

Πιτσελά, Α. (2004). Η ποινική αντιμετώπιση της εγκληματικότητας των ανηλίκων. Σάκκουλα, Αθήνα - Θεσσαλονίκη.

Πιτσελά, Α. (2006). Το θεωρητικό και θεσμικό πλαίσιο του κοινωνικού ελέγχου των ανηλίκων. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Σταθουλοπούλου, Ευ. (2011). «Εφαρμογή της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού κατά την ποινική δίκη του νεαρού παραβάτη: κεκτημένα και προοπτικές». Στο: Ζαγούρα (επιμ.). Διεπιστημονικότητα, διεταιρικότητα και κοινωνική ένταξη του νεαρού παραβάτη. Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα- Κομοτηνή, σελ. 85-107.

Φαρσεδάκης, Ι. (2005). Παραβατικότητα και Κοινωνικός Έλεγχος των Ανηλίκων. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Χάιδου, Α., (1990), Η ιδρυματική και εξωϊδρυματική μεταχείριση των ανηλίκων στην Ελλάδα και στο εξωτερικό, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Ξενόγλωσση

Braithwaite, J. (1989). Crime, shame and reintegration. Cambridge University Press, Cambridge.

Braithwaite, J. (2002). Restorative justice and responsive regulation. Oxford University Press, Oxford.

Morris, A. (2002). "Critiquing the critiques – A brief responses to critics to restorative justice", British Journal of Criminology, 42, pp.596-615.

Ηρώ Μιχαήλ

Ενδυναμώνοντας την Επανορθωτική Δικαιοσύνη: διεθνείς τάσεις και σύγχρονες προκλήσεις

Εισαγωγή

Η εμφάνιση της Επανορθωτικής (ή Αποκαταστατικής) Δικαιοσύνης (RestorativeJustice, στο κείμενο ΕΔ) εντοπίζεται την δεκαετία του 1970 τόσο στη σχετική αρθρογραφία όσο και μέσα από αποσπασματικές και μεμονωμένες εφαρμογές επανορθωτικών μοντέλων στην κοινότητα και στο Σύστημα Απονομής Ποινικής Δικαιοσύνης (ΣΑΠΔ). Σε αυτή την διαδρομή, η γένεση της σύγχρονης ιδέας της ΕΔ επιτεύχθηκε μέσα από μία συνάντηση των μαθημάτων του παρελθόντος και των σύγχρονων κρίσεων που έδωσαν ώθηση για εξεύρεση νέων και εναλλακτικών προσεγγίσεων στην απονομή δικαιοσύνης. Οι ρίζες της ΕΔ τοποθετούνται από πολύ νωρίς σε αρχαίους πολιτισμούς και φιλοσοφίες, όπως στην Αρχαία Ελλάδα και το 'Επανορθωτικόν Δίκαιον' του Αριστοτέλη (βλ. Αρτινοπούλου 2010α, 5-13, Artinopoulou and Gavrielides, 2013,25-45), την πρακτική του Ubuntu στην Αφρική, καθώς και σε αξίες και πρακτικές των προ-αποικιακών κοινωνιών (π.χ. Μαορί της Ν. Ζηλανδίας, Ναβάχο των Η.Π.Α.) (Αρτινοπούλου 2010α, 13-14, Johnstone, 2012, 36-61). Μάλιστα οι αυτόχθονες (ιδιαίτερα η φυλή των Μαορί της Ν. Ζηλανδίας) άσκησαν έντονες πιέσεις για την εισαγωγή πρακτικών επίλυσης των συγκρούσεων που εφάρμοζαν οι φυλές τους στο σύγχρονο ΣΑΠΔ, και που τελικά ανταποκρίνονται στη σύγχρονη φιλοσοφία της ΕΔ.

Ταυτόχρονα, με την δράση των κοινωνικών κινημάτων της δεκαετίας του '70, και κυρίως υπό την επιρροή του θυματολογικού

κινήματος και της θυματολογίας, της προσέγγισης του καταργητισμού στην εγκληματολογική σκέψη, και της ανάπτυξης του κοινοτικού προτύπου αντεγκληματικής πολιτικής (Αρτινοπούλου 2010α, 25-29, 2011,763-766, Gavrielides 2011b, Αλεξιάδης, 1996,2007, Blad, 2015), η ΕΔ προσέλκυσε το ενδιαφέρον ενός εύρους επαγγελματιών του συστήματος απονομής δικαιοσύνης, φορέων για θύματα και δράστες, υπεύθυνους λήψης αποφάσεων, ΜΚΟ, εκπαιδευτικούς, κ.ά., οι οποίοι αναζητούσαν νέους αποδοτικότερους τρόπους για βελτίωση της αποτελεσματικότητας της εργασίας τους σε μία προσπάθεια απάντησης στην κρίση που διέπει το ΣΑΠΔ και τις ποινές. Τα πεδία επιρροής λειτούργησαν ως μοχλοί πίεσης, ασκώντας έντονη κριτική για το ΣΑΠΔ και την αποτυχία του κατασταλτικού συστήματος για αποτελεσματική πρόληψη και αντιμετώπιση της εγκληματικότητας και της υποτροπής των δραστών, την παραμέληση των δικαιωμάτων και των αναγκών των θυμάτων, και τις επιβλαβείς επιπτώσεις των ποινών και της φυλάκισης, διεκδικώντας αντίστοιχα την ενδυνάμωση της φωνής των θυμάτων και την ανάδειξη εναλλακτικών μέτρων απονομής της δικαιοσύνης, ιδιαίτερα μέσα από την αποκατάσταση της κοινωνικής συνοχής και της επανόρθωσης των βλαβών προς το θύμα (Hulsman, 1997, Zehr, 1990, Christie, 1977, Μαγγανάς, 2006). Στο πλαίσιο αυτό, σημαντική υπήρξε η συμβολή των Nils Christie (1977), Howard Zehr (1990), John Braithwaite (1989) και πολλών άλλων που στο σύνολό τους θεωρούνται πρωτοπόροι στο πεδίο και πρωτεργάτες του κινήματος της ΕΔ (βλ. και Gavrielides 2011b).

Στο παρόν άρθρο παρουσιάζονται σύγχρονες τάσεις στην εφαρμογή της Επανορθωτικής Δικαιοσύνης που παρατηρούνται διεθνώς εντός και παράλληλα με το σύστημα απονομής δικαιοσύνης, και οι προκλήσεις για τα θύματα, τους δράστες, τους επαγγελματίες και το σύστημα απονομής δικαιοσύνης, με έμφαση στους κινδύνους που αυτές δημιουργούν σε θεωρητικό και εφαρμοσμένο πλαίσιο και τις αντιστάσεις που παρατηρούνται προς την ΕΔ ως αποτελεσματικό μοντέλο δικαιοσύνης. Ιδιαίτερη αναφορά γίνεται στο Ευρωπαϊκό πλαίσιο, και ειδικά στην Ευρωπαϊκή Οδηγία 2012/29/ΕΕ για την θέσπιση ελάχιστων προτύπων σχετικά με τα δικαιώματα, την υποστήριξη και την προστασία θυμάτων της εγκληματικότητας. Το άρθρο ολοκληρώνεται με την παρουσίαση ορισμένων καλών

πρακτικών για τον σχεδιασμό και την αποτελεσματική υλοποίηση εφαρμογών της ΕΔ.

Τάσεις και Εφαρμογές της ΕΔ Διεθνώς

Τις τελευταίες δεκαετίες η ΕΔ ως φιλοσοφία, θεωρία, μοντέλο και πρακτική, έχει προκαλέσει ποικίλες αναταραχές στο θεωρητικό και εφαρμοσμένο πεδίο της Δικαιοσύνης, αμφισβητώντας την αποτελεσματικότητα του κυρίαρχου ποινικού λόγου και του ΣΑΠΔ, και διεκδικώντας την εφαρμογή επανορθωτικών μέτρων και διαδικασιών με την άμεση συμμετοχή όλων των επηρεαζόμενων από το έγκλημα μερών. Η ολοένα και αυξανόμενη εφαρμογή των πρακτικών της ΕΔ έχει οδηγήσει στην ανάπτυξη σύγχρονων τάσεων, δίνοντας νέα φωνή στα θύματα κατά την διάρκεια των ποινικών διαδικασιών και εναλλακτικές ευκαιρίες στους δράστες για την αποκατάσταση των βλαβών, προσφέροντας ταυτόχρονα ευρύτερα οφέλη στην κοινωνία.

Οι τάσεις της ΕΔ που παρατηρούνται διεθνώς συνοψίζονται γύρω από την πολύ-επίπεδη ποικιλότητα που χαρακτηρίζει την ΕΔ, και αφορούν είτε μια μαξιμαλιστική προσέγγιση η οποία υποστηρίζει την ανάπτυξη της ΕΔ ανταγωνιστικά προς το κυρίαρχο ΣΑΠΔ, είτε μια μινιμαλιστική τάση που βλέπει την ΕΔ ως συμπληρωματική ή και εναλλακτική διαδικασία στο ΣΑΠΔ. Η ΕΔ αποτελεί μία «έννοια-ομπρέλα» με πλούσιο θεωρητικό και πρακτικό υπόβαθρο, και ένα ευρύ πλαίσιο εφαρμογών (βλ. ενδεικτικά Αρτινοπούλου 2010α,19-21, Shapland, κ.ά., 2006, 506). Στο πλαίσιο αυτό, συσχετίζεται με τους όρους της συμμετοχικής δικαιοσύνης (Μαγγανάς, 2006, σ. 302-304), της διαμεσολάβησης, της συνδιαλλαγής θύματος-δράστη (Αλεξιάδης, 1996), της ειρηνικής επίλυσης συγκρούσεων, της «διαβουλευτικής δημοκρατίας» κ.ά. (βλ. Αρτινοπούλου, 2010α, 15-16).

Σε επίπεδο εννοιών και θεωρίας, η ΕΔ δίνει έμφαση στην διαπροσωπική διάσταση του εγκλήματος, αντιμετωπίζοντας το έγκλημα, πρωταρχικώς, ως βλάβη και παραβίαση των διαπροσωπικών σχέσεων (Zehr, 1990), εκλαμβάνοντάς το ως σύγκρουση η οποία μπορεί να αποτελέσει ευκαιρία για βελτίωση των σχέσεων και της κοινότητας, και που ως εκ τούτου η επίλυσή της οφείλει να είναι

επανορθωτική (Christie, 1977). Αυτό που διακρίνει τις διαδικασίες της ΕΔ είναι ακριβώς οι αρχές και οι αξίες της (κοινωνικές, ηθικές, κ.ά.), που περιλαμβάνουν την οικειοθελή συμμετοχή, την ισότητα των μερών, τον σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, την εμπιστευτικότητα της διαδικασίας, και την αυτορρύθμιση των συνεπειών της σύγκρουσης. Ως εκ τούτου και παρά την απουσία ενός κοινά αποδεκτού ορισμού, η ΕΔ μπορεί να ορισθεί ως «ήθος με πρακτικούς στόχους» (Gavrielides, 2007, 139) ή και θεωρία περί δικαίου (van Ness and Strong, 2010, 43), με άλλους ποικίλους ορισμούς να δίνουν έμφαση στις διαδικασίες (π.χ. Marshall, 1996, 37) ή τις αξίες της, αντικατοπτρίζοντας συνολικά τόσο την εννοιολογική ασάφεια του όρου και την σύγχυση που επικρατεί, όσο και την εξελισσόμενη πορεία και δυναμική διαδικασία ζύμωσής του (Gavrielides, 2007, 2008, Αρτινοπούλου, 2011, Johnstone and Van Ness, 2007, Wood and Suzuki, 2016, 150-154).

Μέσα από ένα ευρύ πλαίσιο πρακτικών[1], η ΕΔ προσφέρει ένα φάσμα απαντήσεων σε διαφορετικού ή και ιδίου τύπου συγκρούσεις και εγκλήματα, ενδυναμώνοντας την ελεύθερη έκφραση και τον λόγο των άμεσα εμπλεκομένων, οι οποίοι έχουν ενεργή και άμεση συμμετοχή στη λήψη των αποφάσεων μέσα από δημοκρατικές διαδικασίες (Αρτινοπούλου, 2010α). Οι στόχοι της ΕΔ (και κατ' επέκταση τα προσδοκώμενα αποτελέσματα των επανορθωτικών πρακτικών) ποικίλουν και είναι δικαιϊκοί, κοινωνικοί και θεραπευτικοί, και περιλαμβάνουν, μεταξύ άλλων, την ανάληψη της ευθύνης από τους ίδιους του εμπλεκόμενους, την αποκατάσταση των απωλειών και των βλαβών (π.χ. υλικών, συναισθηματικών, οικονομικών), την αποκατάσταση της αξιοπρέπειας και των σχέσεων, τη συναισθηματική αποκατάσταση, καθώς επίσης και την πρόληψη μελλοντικής αδικίας και της υποτροπής, τη μείωση του κοινωνικού κόστους από την επιβολή ποινών, την επανένταξη του δράστη και τον σεβασμό των δικαιωμάτων (Αλεξιάδης, 2007, Αρτινοπούλου, 2010α, Braithwaite, 1989, Zehr, 1990).

1 Οι πιο διαδεδομένες πρακτικές της ΕΔ είναι η διαμεσολάβηση (mediation), οι οικογενειακές συνεδριάσεις (family-group conferencing), οι κύκλοι ποινών/ circles, οι επιτροπές αλήθειας (truth commissions), τα κοινοτικά συμβούλια (community boards) ΕΔ, κ.ά..

Οι εφαρμογές των πρακτικών, διαδικασιών, μέτρων και προσεγγίσεων της ΕΔ διαφέρουν και ποικίλουν διεθνώς (Αρτινοπούλου και Μιχαήλ 2016), εφόσον ως «έννοια-ομπρέλα» προσφέρει ευελιξία και ένα μεγάλο εύρος εφαρμογών. Όπως παρατηρείται, η ΕΔ δεν έχει αναπτυχθεί στον ίδιο βαθμό και με τον ίδιο τρόπο σε όλα τα κράτη, καθώς οι εφαρμογές εξαρτώνται από τα εκάστοτε θεσμικό πλαίσιο, πλαίσιο χρηματοδότησης, τους υπεύθυνους υλοποίησης, τις συνθήκες, τους στόχους και τα προσδοκόμενα αποτελέσματα (Μιχαήλ, 2015). Ως εκ τούτου, εντοπίζονται διαφορετικές τάσεις ανάπτυξης (α) μεταξύ ηπείρων ως προς την γέννηση και ανάπτυξη της ΕΔ (π.χ. ρόλος αυτόχθονων), (β) μεταξύ κρατών ανάλογα με την νομική κουλτούρα (π.χ. ρόλος δικαστικών λειτουργών, εθιμικό δίκαιο ή ηπειρωτικό δίκαιο), τις ιδεολογικές καταβολές (π.χ. Νορβηγία και Σουηδία), τις επίσημες και άτυπες εφαρμογές, εναλλακτικές ή συμπληρωματικές πρακτικές στο ΣΑΠΔ, αλλά και (γ) εντός των κρατών (γεωγραφικά σε επίπεδο προσβασιμότητας στις υπηρεσίες ή διαφορές ανά πολιτείες/επαρχίες, ανάλογα με τα τοπικά ήθη και έθιμα)· και είναι διαφορές τόσο σε σχέση με τον χρόνο, όσο και στον βαθμό και την εφαρμογή (πληθώρα τύπων, μοντέλων, πρακτικών) των διαδικασιών (βλ. ενδεικτικά Miers, 2007, Liebmann, 2007, Μιχαήλ, 2015). Σε κάθε περίπτωση, οι επανορθωτικές πρακτικές χαρακτηρίζονται ως ταχείες, με μικρό οικονομικό κόστος και προσβάσιμες διαδικασίες (Αρτινοπούλου, 2010a, Gavrielides, 2013, 88-92, 2016).

Συνοπτικά, διακρίνονται προσεγγίσεις από την κορυφή προς τη βάση (top-down approach) και από τη βάση προς την κορυφή (bottom-up approach) (Αρτινοπούλου και Μιχαήλ, 2016). Η πρώτη αφορά κυρίως την νομοθέτηση της ΕΔ και των πρακτικών της σε εθνικό και διεθνές επίπεδο μέσα από ένα ευρύ θεσμικό πλαίσιο συστάσεων και πρωτοβουλιών σε ευρωπαϊκό (Συμβούλιο της Ευρώπης) και διεθνές (ΟΗΕ) επίπεδο, και εθνικών νομοθεσιών για την εφαρμογή επανορθωτικών πρακτικών μέσα από συμπληρωματικές ή εναλλακτικές διαδικασίες για ανήλικους και ενήλικους παραβάτες σε όλα τα στάδια της ποινικών διαδικασιών, εντός των ορίων του ΣΑΠΔ, που αντανακλούν την νομική και ευρύτερα κοινωνική κουλτούρα του εκάστοτε κράτους(βλ. Αρτινοπούλου 2010α, 59-95, Miers, 2007,

Gavrielides, 2013, 85-86). Αυτή η προσέγγιση ενισχύθηκε μέσω της υποστήριξης που συνάντησε η ΕΔ από αξιωματούχους και κρατικούς οργανισμούς (Johnstone, 2002, Liebmann, 2007, 37-51), όπως π.χ. Επιμελητής Mark Yantzi (εφαρμογή διαμεσολάβησης θύματος και δράστη, Οντάριο Καναδά, 1974), Δικαστής Barry Stuart (εφαρμογή επανορθωτικών κύκλων ποινών, Καναδάς, 1992), Αστυνομία (e.g. εφαρμογή επανορθωτικών συνεδριών και προειδοποιήσεων, π.χ. μοντέλο Wagga Wagga, Αυστραλία, 1990s; Μοντέλο Wagga στην αστυνομία του Thames Valley, H.B., 1990s), πρόγραμμα Balanced and RJ (πρωτοβουλία του Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention, ΗΠΑ, 1993).

Ειδικότερα στο Ευρωπαϊκό πλαίσιο, είναι σημαντικό να αναφερθεί η Οδηγία 2012/29/ΕΕ «για τη Θέσπιση Ελάχιστων Προτύπων σχετικά με τα Δικαιώματα, την Υποστήριξη και την Προστασία των Θυμάτων της Εγκληματικότητας και για την Αντικατάσταση της Απόφασης Πλαισίου 2001/220/Δευ Του Συμβουλιου». Η Οδηγία περιλαμβάνει νέα αλλά και ενισχυμένα δικαιώματα των θυμάτων και υποχρεώσεις της πολιτείας προς τα θύματα[2], με στόχο την κατάλληλη πληροφόρηση, υποστήριξη και προστασία τους, και την αποφυγή της δευτερογενούς και επαναλαμβανόμενης θυματοποίησης κατά την διάρκεια των ποινικών διαδικασιών. Συνοπτικά, η Οδηγία 2012/29/ΕΕ καλεί τα Ευρωπαϊκά κράτη να αντιμετωπίζουν και να φροντίζουν τα θύματα στη βάση της εξατομικευμένης, επαγγελματικής και χωρίς διακρίσεις προσέγγισης με σεβασμό και ευαισθησία απέναντι σε αυτά (Gavrielides, 2014). Στο πλαίσιο της Οδηγίας 2012/29/ΕΕ, η ΕΔ ορίζεται ως «οιεσδήποτε διαδικασίες μέσω των οποίων το θύμα και ο δράστης μπορούν, εφόσον δώσουν την ελεύθερη συναίνεσή τους, να συμμετάσχουν ενεργά στην επίλυση των ζητημάτων που απορρέουν από την αξιόποινη πράξη με τη βοήθεια αμερόληπτου τρίτου» (Άρθρο 2), ενώ το Άρθρο 12 ορίζει τις βασικές διασφαλίσεις

2 Ως θύμα ορίζεται το φυσικό πρόσωπο το οποίο υπέστη ζημία (π.χ. σωματικής, συναιθηματικής, οικονομικής φύσης) από αξιόποινη πράξη, καθώς και τα μέλη της οικογένειας προσώπου τα οποία έχουν υποστεί ζημία εξαιτίας του θανάτου του εν λόγω προσώπου ο οποίος προκλήθηκε από αξιόποινη πράξη (Άρθρο 2).

των θυμάτων κατά την παραπομπή της υπόθεσης σε υπηρεσία της ΕΔ, με πρωταρχικό κριτήριο για την παραπομπή σε επανορθωτική πρακτική να αποτελούν τα συμφέροντα και οι ανάγκες του θύματος[3] και, η ελεύθερη και εν επιγνώσει συναίνεσή του, αφού έχει λάβει πλήρεις και αντικειμενικές πληροφορίες σχετικά με τις επανορθωτικές διαδικασίες (βλ. περισσότερα Artinopoulou and Michael, 2014, 2016).

Από την άλλη, η προσέγγιση από την βάση προς την κορυφή εντοπίζεται κυρίως στο κοινωνικό πλαίσιο μέσα από πρωτοβουλίες σε τοπικό πλαίσιο, σε εργασιακούς χώρους, σχολικά περιβάλλοντα, οικογενειακές διαφορές, πολυπολιτισμικά πλαίσια κ.α. (π.χ. Αρτινοπούλου, 2010α, 2010β, Artinopoulou, κ.ά, 2012, Θάνος, 2011). Στο σημείο αυτό, ο ρόλος των κοινοτικών και τοπικών οργανισμών και ΜΚΟ, καθώς και των εθελοντών, κρίνεται ιδιαίτερα σημαντικός, καθώς παρέχουν το απαραίτητο υποστηρικτικό πλαίσιο για την παροχή των σχετικών υπηρεσιών και την ενημέρωση του κοινού, – σημείο αναφοράς για τους πολίτες, τους φορείς και τους οργανισμούς που ενδιαφέρονται να μάθουν ή να χρησιμοποιήσουν τις Επανορθωτικές πρακτικές. Αξιοσημείωτη είναι και η προώθηση της ΕΔ σε ακαδημαϊκό και ερευνητικό επίπεδο όπου υπάρχει πλούσιο συγγραφικό έργο από ποικίλα επιστημονικά πεδία (π.χ. νομική, ψυχολογία, νευροεπιστήμες), και συνεχής διοργάνωση συνεδρίων και ημερίδων (π.χ. Παγκόσμια Συμπόσια για την Επανορθωτική Δικαιοσύνη, βλ. Gavrielides, and Artinopoulou, 2013).

Σε κάθε περίπτωση, η ΕΔ παρουσιάζεται ως μια οικονομική λύση τόσο για το κράτος όσο και για τις κοινότητες, αλλά και ως μια προσέγγιση προσιτή και ευέλικτη για κάθε πλαίσιο εφαρμογής. Η ολοένα και αυξανόμενη χρήση των Επανορθωτικών πρακτικών έχει

3 Ως εκ τούτου, παράγοντες όπως η φύση και η σοβαρότητα του εγκλήματος, ο βαθμός του τραύματος και των βλαβών, η τυχόν επαναλαμβανόμενη παραβίαση της σωματικής, σεξουαλικής ή ψυχολογικής ακεραιότητας του θύματος, οι ανισορροπίες συσχετισμού δυνάμεων, η ηλικία, η ωριμότητα ή η νοητική ικανότητα του θύματος, θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη στην παραπομπή μιας υπόθεσης και στη διεξαγωγή μιας επανορθωτικής διαδικασίας. Επίσης, παράγοντες οι οποίοι θα μπορούσαν να περιορίσουν ή να μειώσουν την ικανότητα του θύματος να κάνει συνειδητή επιλογή ή και να προδιαθέσουν δυσμενώς μια θετική έκβαση για το θύμα, θα πρέπει επίσης να συνεκτιμώνται.

οδηγήσει στην δημιουργία μοντέλων κατάρτισης και αξιολόγησης, καθώς παρατηρείται η σταδιακή εμφάνιση περισσοτέρων επίσημων προγραμμάτων κατάρτισης, φορέων πιστοποίησης, και εθνικών μητρώων για διαμεσολαβητές και άλλους διαπιστευμένους επαγγελματίες επανορθωτικών πρακτικών.

Σαφώς αυτές οι εξελίξεις προσφέρουν πολλά πλεονεκτήματα για την ΕΔ, με κυριότερα την διεύρυνση της εφαρμογής της ΕΔ, την ενίσχυση των επαγγελματιών σε φορείς και οργανισμούς, και την δημιουργία δεοντολογικών αρχών για την εφαρμογή των επανορθωτικών πρακτικών και την διασφάλιση των αρχών της ΕΔ, και των δικαιωμάτων των εμπλεκομένων μερών (π.χ. δικαιώματα θυμάτων, δικαιώματα δραστών). Τα οφέλη της ΕΔ αποτυπώνονται και σε επίπεδο έρευνας. Η εφαρμογή των πρακτικών της ΕΔ φαίνεται να επιφέρει υψηλά ποσοστά ικανοποίησης ως προς τις διαδικασίες και τα αποτελέσματα για όλους τους συμμετέχοντες. Όπως φαίνεται, η συμμετοχή των θυμάτων σε επανορθωτικές διαδικασίες έχει ιδιαίτερα θεραπευτική επίδραση, ακόμα και σε περιπτώσεις βίαιων εγκλημάτων (Shapland, κ.ά., 2011, VanCamp. 2014, Sherman and Strang, 2007, Kurki, 2003), γεγονός που μπορεί να ερμηνευθεί ως μια πιθανή επιτυχή ανταπόκριση της ΕΔ στις ανάγκες και προσδοκίες των θυμάτων (Gavrielides, 2014, Artinopoulou and Michael, 2014, VanCamp, 2014, Sherman and Strang, 2007). Αντίστοιχη φαίνεται να είναι και η επίδραση στους δράστες, καθώς οι έρευνες δείχνουν ότι οι δράστες συμμορφώνονται στο σύνολο ή μερικώς με την έκβαση των επανορθωτικών διαδικασιών, ενώ η συμμετοχή τους φαίνεται να λειτουργεί εκπαιδευτικά και θεραπευτικά καθώς τους δίνεται η ευκαιρία να κατανοήσουν τις συνέπειες των πράξεων τους, εκφράζοντας την μεταμέλεια και απολογίας τους, ενώ ταυτόχρονα ενδυναμώνονται και αποκτούν κίνητρο για αντιμετώπιση των συνθηκών που οδήγησαν στην παραβατική συμπεριφορά, έχοντας θετική επίδραση και στην πρόληψη της υποτροπής (Shapland, κ.ά, 201, Sherman,Strang, 2007, Kurki, 2003). Θετικές είναι και οι επιδράσεις σε συλλογικό επίπεδο στην κοινωνία[4], εφόσον η ίδια η κοινότητα επωφελείται καθώς

4 Εξάλλου, η ΕΔ δίνει ιδιαίτερη έμφαση στην εμπλοκή της κοινότητας ως πλαίσιο υποστήριξης και ενδυνάμωσης του θύματος και του δράστη

ενισχύεται η ικανότητα της στην επίλυση των προβλημάτων που προκύπτουν, στην αντιμετώπιση τυχόν εγκληματογόνων συνθηκών που αναπτύσσονται στο περιβάλλον της, και στην ανάπτυξη αποτελεσματικότερων (άτυπων) μορφών ελέγχου (Dzur, Olson, 2004).

Χάσματα και Κίνδυνοι στην εφαρμογή

Παρά την ελπιδοφόρα ανάπτυξη της ΕΔ και των πρακτικών της τις τελευταίες δεκαετίες, αλλά και διατηρώντας μια κριτική οπτική, λαμβάνουμε υπόψη ότι κάθε εφαρμογή ή πολιτική επηρεάζεται από ένα εύρος κοινωνικό-πολιτικών και άλλων παραγόντων (Μιχαήλ, 2018). Οι διαφορές μεταξύ της προσέγγισης της ΕΔ και του κυρίαρχου ποινικού λόγου φαίνεται να δυσχεραίνουν την εφαρμογή της. Ιδιαίτερα την στιγμή που παρατηρείται ευρέως ότι οι πρακτικές της ΕΔ δεν τυγχάνουν ιδιαίτερης πολιτικής 'ανάδειξης', ενώ το ενδιαφέρον προβολής από τα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας παραμένει χαμηλό, γεγονός που μάλλον συνδέεται και με τις τιμωρητικές στάσεις και τάσεις της κοινωνίας, όπως αυτές αντανακλούν την σύγχρονη κουλτούρα του κοινωνικού ελέγχου (Garland, 2001). Ταυτόχρονα, φαίνεται ότι, ενώ η ΕΔ προσφέρει υψηλά ποσοστά εξοικονόμησης κόστους στο ΣΑΠΔ, κινδυνεύει να θεωρηθεί μόνο ως μια ελκυστική πολιτική χαμηλού κόστους, αγνοώντας τις αξίες και πρακτικές της (Gavrielides 2011a, 49-53·˙2016). Υπό αυτές τις συνθήκες, έχει αρχίσει να παρατηρείται ένα χάσμα μεταξύ θεωρίας (π.χ. αξίες ΕΔ) και πρακτικής εφαρμογής (π.χ. σκοποί εφαρμογών) της ΕΔ, καθώς και χάσμα μεταξύ του σχεδιασμού του εκάστοτε πλαισίου εφαρμογής (π.χ. νομοθετικό πλαίσιο, τύποι εγκλημάτων, δραστών ή θυμάτων) και του τρόπου υλοποίησης αυτού (π.χ. έλλειψη δομών, χρηματοδότηση, εκπαίδευσης). Όπως επισημαίνουν κάποιοι ερευνητές, υπάρχει ένα χάσμα μεταξύ θεωρίας και πράξης, μεταξύ αυτού που γίνεται αντιληπτό και αυτού που δηλώνεται ως ΕΔ, και κατά συνέπεια στην έρευνα και την αξιολόγηση (Gavriel-

(Braithwaite 1989). Στην περίπτωση αυτή, η έννοια της κοινότητας συνήθως ερμηνεύεται με όρους διαπροσωπικών σχέσεων (π.χ. οικογένεια και περίγυρος) και εμπλεκόμενων φορέων (π.χ. αστυνομία, υπηρεσίες κοινωνικής ευημερίας, κ.ά), και λιγότερο βάσει των γεωγραφικών ορίων.

ides, 2011a, Daly, 2003).

Όπως είδαμε προηγουμένως, η υπηρεσίες της ΕΔ δεν έχουν αναπτυχθεί στον ίδιο βαθμό μεταξύ των κρατών-μελών. Σε ποιο βαθμό, λοιπόν, οι εφαρμογές των επανορθωτικών πρακτικών ανταποκρίνονται στην φιλοσοφία της ΕΔ; Το χάσμα μεταξύ θεωρίας και πράξης στην περίπτωση της ΕΔ ελλοχεύει κινδύνους που αφορούν την εξέλιξη της ΕΔ και την αδιαφορία για τις θεωρητικές, αξιακές και φιλοσοφικές της βάσεις, την προστασία των δικαιωμάτων των άμεσα εμπλεκομένων, και την περιθωριοποίηση πρωτοβουλιών από κοινότητες και πολίτες (δηλαδή της από την βάση-προς-την-κορυφή προσέγγισης). Ως εκ τούτου, η ανάπτυξη της ΕΔ σε εφαρμοσμένο επίπεδο συνοδεύεται από ποικίλες προκλήσεις με πολλούς αποδέκτες:

Για το κίνημα της ΕΔ: όπου ακόμα υπάρχουν ανοικτά debates και «γκρίζες ζώνες» (Αρτινοπούλου, 2011, Gavrielides, 2008) Για τους επαγγελματίες της ΕΔ: έχουν αρκετά εφόδια και στήριξη; Για τα θύματα: πόσο το επιθυμούν; Αναδυόμενα ζητήματα ασφάλειας και στήριξης Για τους δράστες: πόσο είναι πρόθυμοι; Πώς διασφαλίζονται τα δικαιώματά τους; Για τις κοινότητες και την κοινωνία: είναι προετοιμασμένες; Παρατηρείται άγνοια για την ΕΔ Για το Σύστημα Απονομής Δικαιοσύνης: σε ποιο βαθμό μπορεί να συνυπάρξει/ενσωματώσει την ΕΔ; Για τους επαγγελματίες του συστήματος απονομής δικαιοσύνης: σύμμαχοι ή ανταγωνιστές; Για τα κράτη: πόσο υποστηρίζουν την ΕΔ; Ποια τα οικονομικά οφέλη; Για την έρευνα: ποικιλότητα ΕΔ. Ποιο το αντικείμενο της έρευνας/αξιολόγησης; Ποιος ο βαθμός γενίκευσης;

Συνοπτικά, αυτές οι προκλήσεις εντοπίζονται σε επίπεδο οργάνωσης και σε επίπεδο λειτουργίας και εφαρμογής (Artinopoulou and Michael, 2014). Σε επίπεδο οργάνωσης, οι προκλήσεις αφορούν στην ανάπτυξη ενός αξιόπιστου συστήματος/πλαισίου υποστήριξης της ΕΔ με την δημιουργία κατάλληλων δομών, δικτύου και υπηρεσιών, την εξειδικευμένη εκπαίδευση και εποπτεία των επαγγελματιών, τον προσδιορισμό των κριτηρίων παραπομπής σε υπηρεσίες ΕΔ, τον προσδιορισμό του ρόλου των επαγγελματιών και λειτουργών του ΣΑΠΔ, την ανάπτυξη εργαλείων αξιολόγησης και έρευνας, καθώς και την οικονομική στήριξη όλου αυτού του πλαισίου.

Όσον αφορά το επίπεδο λειτουργίας και εφαρμογής, είναι σημαντικό να διαφανούν τα τυχόν συμφέροντα που θα εξυπηρετούνται, να επιτευχθεί εξισορρόπηση των δικαιωμάτων θυμάτων και δραστών, καθώς και η εθελοντική προσχώρηση των δραστών, να διασφαλίζεται η προστασία των θυμάτων, να αποφεύγεται η μεγάλη λίστα αναμονής, και εν τέλη να διασφαλίζεται η αποτελεσματικότητα της εφαρμογής.

Καλές Πρακτικές για την εφαρμογή της ΕΔ

Με σκοπό την βιωσιμότητα, ανατροφοδότηση και αξιολόγηση των εφαρμογών, η μελέτη και η υιοθέτηση καλών πρακτικών μπορεί να διευκολύνει την εφαρμογή της ΕΔ, ιδιαίτερα στην περίπτωση της εφαρμογής της Οδηγίας 2012/29/ΕΕ. Ο Gavrielides (2011a, 63-67) υιοθετεί μια ολιστική προσέγγιση. Εξετάζει τα εμπόδια και τις προϋποθέσεις, και αναφέρει τεκμηριωμένες συστάσεις για το σχεδιασμό και την υλοποίηση μιας στρατηγικής πολλαπλών επιπέδων με βάση το«μοντέλο ανοικτής αγοράς/σύμπραξης» ("open market/partnership model"). Η στρατηγική αυτή περιλαμβάνει τη συνεργασία όλων των ενδιαφερομένων και προσδιορίζει τους ρόλους και τις συνεισφορές της κοινωνίας των πολιτών, του εθελοντισμού, της κοινότητας, του ιδιωτικού και δημόσιου τομέα, με ιδιαίτερη έμφαση στην ανάγκη να διατηρηθεί το «ήθος» της ΕΔ. Τέλος, επισημαίνει την ανάγκη επαρκούς προετοιμασίας σε μικρο- και μακρο-επίπεδο, με έμφαση σε προσεγγίσεις από-τη-βάση-προς-την-κορυφή και τη διάδοση της γνώσης.

Λαμβάνοντας υπόψη την προσέγγιση του Gavrielides, καθώς και την επισκόπηση εφαρμογών επανορθωτικών πρακτικών παγκοσμίως (Μιχαήλ, 2015· Αρτινοπούλου, Μιχαήλ, 2016), ο Πίνακας 2 παρουσιάζει επιγραμματικά κάποιες καλές πρακτικές που κάθε μοντέλο ΕΔ ή εφαρμογή επανορθωτικής πρακτικής δύναται να συμπεριλαμβάνει. Οι προτεινόμενες καλές πρακτικές αφορούν συστατικά στοιχεία που συνιστούν ένα ολιστικό και σφαιρικό οργανωτικό πλαίσιο για την εφαρμογή της ΕΔ:

- Διεξαγωγή έρευνας για τις ανάγκες των χρηστών της υπηρεσίας ΕΔ (π.χ. θύματα, δράστες) και των επαγγελματιών
- Ενημέρωση και δράσεις ευαισθητοποίησης σε κέντρα λήψης

αποφάσεων και χάραξης πολιτικών, επαγγελματιών και κοινού

- Επιλογή μοντέλου/πρακτικής της ΕΔ που να ανταποκρίνεται στις ανάγκες και κοινωνικές συνθήκες της εκάστοτε εφαρμογής (user-led εφαρμογές)
- Διεπιστημονική προσέγγιση και Έμφαση σε εφαρμογές από-την-βάση-προς-την-κορυφή (εμπλοκή κοινότητας, τοπικών αρχών και οργανισμών, ΜΚΟ, εθελοντών)
- Ανάπτυξη εκπαιδευτικού υλικού, πρωτοκόλλων, δεοντολογικών κανόνων βάσει των αρχών της ΕΔ, λαμβάνονται υπόψη το εθνικό, ευρωπαϊκό και διεθνές πλαίσιο
- Εκπαίδευση (θεωρητική και βιωματική) και αξιολόγηση της εκπαίδευσης: έμφαση στην εκπαίδευση των Αστυνομικών Αρχών που αποτελούν την πρώτη επαφή των πολιτών με το ΣΑΠΔ
- Εποπτεία διαδικασιών για υποστήριξη των διαμεσολαβητών/επαγγελματιών ΕΔ
- Χώρος (προσιτός, ασφαλής) και κατάλληλος χρόνος διεξαγωγής
- Εντοπισμός πόρων ανάπτυξης για βιωσιμότητα της εφαρμογής
- Δικτύωση με τοπικούς και διεθνείς φορείς και οργανισμούς για την ΕΔ
- Συνεχής ανατροφοδότηση και αξιολόγηση της εφαρμογής με στόχο την βελτίωση

Επίλογος: Διαπιστώσεις και προβληματισμοί

Η φιλοσοφία της Επανορθωτικής Δικαιοσύνης, προσφέρει μια διαφορετική προσέγγιση στην απονομή της δικαιοσύνης, η οποία μπορεί πλέον τεκμηριωμένα να αποτελεί μια επιλογή για θύματα και δράστες για την διαχείριση των βλαβών και συνεπειών από μία εγκληματική πράξη. Ωστόσο, η άνοδος της ΕΔ από την δεκαετία του ’70, αν και αξιόλογη, παραμένει στο περιθώριο του ΣΑΠΔ, δίχως να έχει αλλάξει ακόμα σε σημαντικό βαθμό τις παγιωμένες ισορροπίες του συστήματος (Garland, 2001, 104). Η μέχρι σήμερα μεμονωμένη, σποραδική και αποσπασματική εφαρμογή της ΕΔ αντανακλά τις κοινωνικές νόρμες και την νομική κουλτούρα του εκάστοτε κράτους,

καθώς ένα εύρος νομικών και κοινωνικών παραγόντων περιορίζουν την επέκταση της εφαρμογής της. Οργανωτικοί και λειτουργικοί κίνδυνοι και προκλήσεις σε μάκρο-(π.χ. πολιτική και οικονομική υποστήριξη) και μίκρο-(π.χ. δομές, πλέγμα κοινωνικών σχέσεων, προσωπικά κίνητρα) επίπεδο χρήζουν προσοχής, προκειμένου οι αρχές και αξίες της ΕΔ να διασφαλίζονται κατά τη διάρκεια των επανορθωτικών διαδικασιών.

Το αυξανόμενο ενδιαφέρον γύρω από την ΕΔ και τις πρακτικές της που παρατηρείται διεθνώς, δεν συνεπάγεται την αλλαγή πολιτικής, αν λάβουμε υπόψη την παράλληλη ανάπτυξη πολιτικών της ΕΔ και τιμωρητικών πολιτικών του ΣΑΠΔ, αλλά και τον ρόλο της πολιτικής βούλησης (Blad, 2015) που χρειάζεται για την υιοθέτηση της φιλοσοφίας της ΕΔ στα εθνικά δίκαια. Δεν συνεπάγεται ούτε την υπεροχή στην εφαρμογή των επανορθωτικών πρακτικών, αν λάβουμε υπόψη ότι οι φυλακές είναι ακόμα γεμάτες. Επιπλέον, το αυξανόμενο ενδιαφέρον για την ΕΔ δεν συνεπάγεται στροφή προς το θύμα, εφόσον τα θύματα είναι ακόμα στο περιθώριο του ΣΑΠΔ· ούτε και στροφή προς την κοινότητα, εφόσον παρατηρείται άγνοια του κοινού για την ΕΔ. Ως εκ τούτου, το αυξανόμενο ενδιαφέρον δεν συνεπάγεται ότι υπάρχει ποιότητα στην εφαρμογή της ΕΔ, καθώς παραμένει αδιευκρίνιστο ποια είναι τα συμφέροντα που εξυπηρετούνται. Και ενώ η ανάγκη ιδεολογικής στροφής του ΣΑΠΔ προς ένα ευαισθητοποιημένο-προς-τα-θύματα ΣΑΠΔ και η ανάγκη περαιτέρω διάχυσης της κουλτούρας της ΕΔ καθίστανται σημαντικές, η ΕΔ φαίνεται ως ένα βαθμό ότι προσαρμόζεται στο βαθιά εγκαθιδρυμένο πλαίσιο και σύστημα κοινωνικού ελέγχου της σύγχρονης εποχής. Όπως υποστηρίζουν κάποιοι ερευνητές (Wood and Suzuki, 2016, 154-157, Daly, 2003), η ΕΔ φαίνεται να ιδρυματοποιείται μέσα στο κυρίαρχο ΣΑΠΔ και να ακολουθεί τις παραδόσεις του κυρίαρχου ποινικού λόγου.

Στο πλαίσιο αυτό, προσοχή και έμφαση θα πρέπει να δοθεί ώστε η ΕΔ να μην θεωρηθεί ως ένα νέο είδος επιχείρησης ή ως νέο εμπόρευμα, γεγονός που μπορεί να αναλώσει γρήγορα τα οφέλη που μπορεί να λάβει από αυτήν το κοινωνικό σύνολο (Gavrielides, 2013). Παράλληλα, οι υπεύθυνοι σε κέντρα λήψης αποφάσεων και σχεδιασμού πολιτικής να μην υποβιβάσουν την ΕΔ σε μία φτηνή

δικαιοσύνη για τα «μη σοβαρά» εγκλήματα, απλά και μόνο για την αποφόρτιση του δικαστικού συστήματος ή την διαχείριση μεμονωμένων ζητημάτων (Wood, Suzuki, 2016, 157-159· Gavrielides, 2013). Από την άλλη, η υιοθέτηση μιας κριτικής σκέψης θα συμβάλει ώστε η ΕΔ να μην μετατραπεί σε μία νέα μορφή κοινωνικού – κρατικού ελέγχου, μέσα από την διεύρυνση του ελέγχου (Christie, 2015, Johnstone, 2012, 32) και την δημιουργία άκαμπτων προδιαγραφών εφαρμογής, εμποδίζοντας τις πρωτοβουλίες της κοινότητας (Gavrielides, 2013) και στερώντας από τους άμεσα ενδιαφερόμενους (π.χ. θύματα και δράστες) την ευελιξία που προσφέρουν οι πρακτικές της ΕΔ για την εξατομικευμένη διαχείριση των συνεπειών μιας εγκληματικής πράξης.

Η μέχρι σήμερα πορεία εξέλιξης της ΕΔ είναι δυναμική και μάλλον περίπλοκη, ακόμα και εντός τους ίδιου του κινήματος της ΕΔ (Αρτινοπούλου, 2011, Gavrielides, 2008, 2005). Η γέννηση ενός νέου παραδείγματος απονομής δικαιοσύνης και ενός νέου πρότυπου σωφρονισμού βασισμένο στην ΕΔ είναι πιθανή, αλλά είναι μάλλον νωρίς για να εξάγουμε τέτοια συμπεράσματα, καθώς υπάρχει έντονη ακαδημαϊκή ζύμωση, πιλοτική εφαρμογή, έρευνα και αξιολόγηση (Μιχαήλ, 2018). Η αφοσίωση των επαγγελματιών της ΕΔ και η επιμονή των ακαδημαϊκών και των ερευνητών για ανάδειξη της ΕΔ σε κάθε πτυχή της κοινωνίας μπορούν να οδηγήσουν προς αυτή την κατεύθυνση, ώστε η ΕΔ να αποτελεί τουλάχιστον μια διαθέσιμη και ασφαλή επιλογή για κάθε άτομο—θύμα, δράστη, διαφωνούντες, και την κοινωνία στο σύνολό της για την διαχείριση των βλαβών και την αποκατάσταση των κοινωνικών ισορροπιών και αξιών.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Αλεξιάδης, Σ. (1996). Η συνδιαλλαγή θύματος – δράστη. Στο: Β. Αρτινοπούλου και Α. Μαγγανάς (Επιμ.), Θυματολογία και Όψεις Θυματοποίησης. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Αλεξιάδης, Σ. (2007). Η Αποκαταστατική δικαιοσύνη: Μια άλλη αντιμετώπιση του 'εγκληματικού φαινομένου'. Στο: Τιμητικός Τόμος για τον Ιωάννη Μανωλεδάκη, τομ. ΙΙ., εκδ. Σάκκουλας, Αθήνα – Θεσσαλονίκη.

Αρτινοπούλου, Β. (2010α). Επανορθωτική Δικαιοσύνη: Η πρόκληση των σύγχρονων δικαιικών συστημάτων. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Αρτινοπούλου, Β. (Συνεργασία: Χρ. Καλαβρή, Η. Μιχαήλ) (2010b). Η Σχολική Διαμεσολάβηση. Εκπαιδεύοντας τους μαθητές στη διαχείριση της βίας και του εκφοβισμού. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Αρτινοπούλου, Β., (2011). Οι «γκρίζες ζώνες» της αποκαταστατικής δικαιοσύνης. Στο: Α.Ε. Χαλκιά (Επιμ.), Τιμητικός Τόμος για τον Καθηγητή Ιάκωβο Φαρσεδάκη, τόμος Ι, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Αρτινοπούλου, Β., Μιχαήλ, Η. (2016). Η Ευρωπαϊκή Οδηγία 2012/29/ΕΕ και η Επανορθωτική Δικαιοσύνη: Ένα βήμα μπροστά για την προστασία των θυμάτων εγκληματικότητας; Στο: Μ. Γασπαρινάτου (Επιμ.),Έγκλημα και ποινική καταστολή σε εποχή κρίσης, τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Νέστορα Κουράκη (Ά τόμος), Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα.

Θάνος, Θ.Β. (επιμ.), (2011). Η Διαμεσολάβηση στο Σχολείο και την Κοινωνία.Εκδ. Πεδίο, Αθήνα.

Gavrielides, Th. (2016). Ανάλυση κόστους – ωφέλειας της Επανορθωτικής Δικαιοσύνης: Νέοι ορίζοντες για τις ποινικές επιστήμες και τις φυλακές.Στο: Μ. Γασπαρινάτου (Επιμ.), Έγκλημα και ποινική καταστολή σε εποχή κρίσης, τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Νέστορα Κουράκη (Ά τόμος). ΕκδόσειςΑντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα.

Μαγγανάς, Α. (2006). «Εναλλακτικές μορφές απονομής της ποινικής δικαιοσύνης», Ποινική Δικαιοσύνη, 3/2006, σ. 298-304.

Μιχαήλ, Η. (2015). Εφαρμογές της επανορθωτικής δικαιοσύνης: Διεθνείς τάσεις – Προσκλήσεις για τους επαγγελματίες. Παρουσίαση στην ημερίδα για την Επανορθωτική Δικαιοσύνη, Σύνδεσμος Διαμεσολάβησης Κύπρου.

Μιχαήλ, Η. (2018). Επανορθωτική Δικαιοσύνη και Φυλακή: αντιφάσεις, συγκρούσεις και προκλήσεις. Σε Λαμπροπούλου, Ε, Παπαμιχαήλ, Σχίζας, Π (επιμ.) Σύγχρονες τάσεις αντεγκληματικής πολιτικής, προς τιμήν του καθηγητή Α. Μαγγανά. Παπαζήσης, Αθήνα.

Hulsman, L. and de Cellis, J.B. (1997). Άστοχες ποινές – Το ποινικό σύστημα υπό αμφισβήτηση. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα. (Peines perdues. Le système penal en question. Editions du Centurio, Paris, 1982).

Ξενόγλωσση

Artinopoulou, V., and Michael, I., (2014). Empowering restorative justice in Greece: One step forward for victims. Στο: Gavrielides, Th (ed),A victim Led Criminal Justice System: Addressing the paradox, IARS Publications, London.

Artinopoulou, V., Michael, I., and Kalavri, Ch., (2012). "Formal and Informal Restorative Justice Practices for Juveniles in Greece; Difficulties and challenges in practice", Youth Voice Journal, vol. 3, n. 1, σ. 5-18.

Blad, J. (2015). «The politics of restorative justice», Restorative Justice, vol. 3, n. 1, σ. 1-5.

Braithwaite, J. (1989). Crime, shame and reintegration. Cambridge University Press, New York.

Christie, N. (1977). «Conflict as property», British Journal of Criminology, vol. 17, n. 1, σ. 1-15.

Christie, N. (2015). «Widening the net», Restorative Justice, vol. 3, n. 1, σ. 109-113.

Council of Europe, Directive 2012/29/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime, and replacing Council Framework Decision 2001/220/JHA, Official Journal of the European Union, L 315/57, 14/11/2012.

Daly, K. (2003). Mind the gap: restorative justice in theory and practice. Στο: A. von Hirsch, J. Roberts, A.E. Bottoms, K. Roach and M. Schiff (eds), Restorative justice and criminal justice: competing or reconcilable paradigms?, Hart Publishing, Oxford.

Dzur, A.W. and Olson, S.M. (2004). «The value of community participation in restorative justice», Journal of Social Philosophy, vol. 35, n. 1, σ.91-107.

Garland, D. (2001). The culture of control: crime and social order in contemporary society. The University of Chicago Press.

Gavrielides, T. (2005). "Some meta-theoretical questions for restorative justice", Ratio Juris, vol. 18, n. 1, σ. 84-106.

Gavrielides, T. (2007). Restorative justice theory and practice: Addressing the discrepancy. Heuni, Helsinki.

Gavrielides, T. (2008). "Restorative justice – the perplexing concept: Conceptual fault-lines and power battles within the restorative justice movement", Criminology and Criminal Justice, vol. 8, n. 2, σ. 165-184.

Gavrielides, T. (2011a). Restorative justice and the secure estate: Alternatives for young people in custody. IARS Publications, London.

Gavrielides, T. (2011b). "Restorative practices: from the early societies to the 1970s", Internet Journal of Criminology (Online), σ. 1-20, www.internetjournalofcriminology.com (πρόσβαση 26/11/2011)

Gavrielides, T. (2013). "Where is restorative justice heading?", Probation junior, vol. IV, n. 2, σ. 7.

Gavrielides, Th. (Ed., 2014). A Victim-led Criminal Justice System: Addressing the Paradox, IARS Publications, London.

Gavrielides, Th. and Artinopoulou, V. (eds.) (2013). Reconstructing Restorative Justice Philosophy. Ashgate publications.

Johnstone, G. (2002). Restorative justice. Ideals, values, debates. Willan Publishing, Devon.

Johnstone, G. and Van Ness, D.W. (2007). The meaning of restorative justice. Στο:G. Johnstone & D.W. Van Ness (Eds.), Handbook of restorative justice, Willan Publishing, Devon.

Kurki, L. (2003). Evaluating restorative justice practices. Στο: A. von Hirsch, J. Roberts, A.E. Bottoms, K. Roach and M. Schiff (eds), Restorative justice and criminal justice: competing or reconcilable paradigms? Hart Publishing, Oxford.

Liebmann, M. (2007). Restorative justice: how it works. Jessica Kingsley Publishers, London.

Marshall, T. (1996). «The evolution of restorative justice in Britain», European Journal of Criminal Policy and Research, vol. 4, n. 4, σ. 21-43.

Miers, D. (2007). The international development of restorative justice. Στο:G. Johnstone & D.W. Van Ness (Eds.), Handbook of restorative justice. Willan Publishing, Devon.

Shapland, J., Atkinson, A., Atkinson, H., Colledge, E., Dignan, J., Howes, M., Johnstone, J., Robinson, G. & Sorsby, A. (2006). "Situating restorative justice within criminal justice", Theoretical Criminology, vol. 10, n. 4, σ. 505-532.

Shapland, J., Robinson, G., and Sorsby, A. (2011). Restorative justice in practice. Routledge, London.

Sherman, L.W., and Strang, H. (2007). Restorative justice: The evidence. Smith Institute, London.

Van Camp, T. (2014). Victims of violence and restorative practices. Finding a voice. Routledge, London.

Van Ness, D. and Strong, K.H. (2010). Restoring justice. Anderson Publishing Company, Cincinnati.

Wood, W.R. and Suzuki, M. (2016). "Four Challenges in the Future of Restorative Justice", Victims & Offenders, vol. 11, n. 1, σ. 149-172

Zehr, H. (1990). Changing Lenses: A New Focus for Crime and Justice. Herald Press, Scottdale, Pennsylvania Waterloo, Ontario.

Οι συγγραφείς του τόμου

Η **Έφη Αβδελά** είναι Καθηγήτρια Σύγχρονης Ιστορίας στο Τμήμα Ιστορίας & Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης. Έχει διδάξει σε διάφορα πανεπιστήμια στην Ελλάδα και στο εξωτερικό. Τα ερευνητικά της ενδιαφέροντα αφορούν την κοινωνική και πολιτισμική ιστορία του 20ού αιώνα με έμφαση στην ιστορία του φύλου, του φεμινισμού, την ιστορία της βίας, του εγκλήματος και της ποινικής δικαιοσύνης, την ιστορία της νεότητας και την ιστορία της συλλογικής δράσης. Τα τελευταία της βιβλία είναι τα: «Δια λόγους τιμής»: Βία, συναισθήματα και αξίες στη μετεμφυλιακή Ελλάδα (2002), Le genre entre classe et nation : essai d'historiographie grecque (2006) και «Νέοι εν κινδύνω». Επιτήρηση, αναμόρφωση και δικαιοσύνη ανηλίκων μετά τον πόλεμο (2013), ενώ έχει συνεπιμεληθεί αρκετούς τόμους και έχει δημοσιεύσει πλήθος άρθρα σε διάφορες γλώσσες.

Η **Μαρία Αναγνωστάκη** είναι εγκληματολόγος, υποψήφια Διδάκτωρ του τομέα Ποινικών Επιστημών της Νομικής Σχολής του ΕΚΠΑ, στο ερευνητικό πεδίο των εναλλακτικών ποινών και μέτρων και ιδίως του μέτρου της παροχής κοινωφελούς εργασίας. Έχει συμμετάσχει ως εμπειρογνώμονας σε Ευρωπαϊκά προγράμματα και έχει δημοσιεύσει μελέτες στην Ελλάδα και το εξωτερικό. Είναι μέλος της Ελληνικής και της Ευρωπαϊκής Εταιρείας Εγκληματολογίας και της Ευρωπαϊκής Ομάδας για την Μελέτη της Απόκλισης και του Κοινωνικού Ελέγχου (European Group for the Study of Deviance and Social Control). Από το 2000 εργάζεται ως εγκληματολόγος στο πεδίο της πρωτογενούς πρόληψης της χρήσης εξαρτησιογόνων ουσιών και τα τελευταία 3 χρόνια ως συντονίστρια στο Γραφείο του Γενικού Γραμματέα Αντεγκληματικής Πολιτικής στο Υπουργείο Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων. Το επιστημονικό της ενδιαφέρον εστιάζεται, πέρα από

τα εναλλακτικά μέτρα, στην επιτήρηση, στην επιμέτρηση της ποινής και στην εφαρμογή στην πράξη των κοινοτικών μέτρων σε όλο το φάσμα του συστήματος απονομής ποινικής δικαιοσύνης.

Η **Βάσω Αρτινοπούλου** είναι Καθηγήτρια Εγκληματολογίας και Πρόεδρος του Τμήματος Κοινωνιολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου. Πρώην Αντιπρύτανις του Πανεπιστημίου (2009-2011). Διευθύνει το Εργαστήριο 'Αποκαταστατική Δικαιοσύνη & Διαμεσολάβηση' του Παντείου Πανεπιστημίου. Είναι εμπειρογνώμων σε θέματα Δικαιοσύνης και Ασφάλειας της Ευρωπαϊκής Επιτροπής από το 2013 έως σήμερα. Οι τομείς της ακαδημαϊκής έρευνας και οι επιστημονικές της δραστηριότητες αφορούν την ενδοοικογενειακή βία, τη θυματολογία, την επανορθωτική δικαιοσύνη, τη σεξουαλική παρενόχληση στους χώρους εργασίας, τη σχολική βία και τη κοινωνική διαμεσολάβηση. Εχει δημοσιεύσει εννέα βιβλία (μονογραφίες) και περί τα 70 άρθρα σε επιστημονικά περιοδικά με κρίση. Είναι μέλος σε πολλές επιστημονικές επιτροπές και ενώσεις σε Ελλάδα και το εξωτερικό.

Η **Βίκυ Βασιλαντωνοπούλου** εργάζεται ως Ειδικός Επιστήμονας στον Συνήγορο του Πολίτη και είναι μέλος της Ομάδας του Εθνικού Μηχανισμού Διερεύνησης Περιστατικών Αυθαιρεσίας, της Ομάδας του Εθνικού Μηχανισμού Πρόληψης των Βασανιστηρίων και της Κακομεταχείρισης καθώς και της Ομάδας Εργασίας με αντικείμενο τα θέματα επιστροφών αλλοδαπών τρίτων χωρών ενώ μετέχει και σε διάφορους κοινοτικούς και διεθνείς θεσμούς ως εθνικός εμπειρογνώμονας σε θέματα που αφορούν στην προάσπιση των δικαιωμάτων ανθρώπου. Αποφοίτησε από τη Νομική Σχολή του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης το έτος 1999, όπου υπήρξε και μέλος του Εργαστηρίου Εγκληματολογικών Επιστημών. Το 2001 ολοκλήρωσε τις μεταπτυχιακές της σπουδές στην εγκληματολογία (Middlesex University, London, U.K.) και το 2012 αναγορεύτηκε διδάκτορας στο επιστημονικό πεδίο «Αντεγκληματική Πολιτική» από τη Σχολή Κοινωνικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου. Έχει δημοσιεύσει το βιβλίο «Λευκά Κολάρα» & Οικονομικό Έγκλημα – Κοινωνική Βλάβη & Αντεγκληματική από τις εκδόσεις Π.Ν. Σάκκουλας – Δίκαιο & Οικονομία και άρθρα σε συλλογικούς τόμους και επιστημονικά περιοδικά στην Ελλάδα και στο εξωτερικό. Κατά τη διάρκεια των διδακτορικών της σπουδών διετέλεσε για ένα ακαδημαϊκό έτος (2006-2007) επισκέπτρια ερευνήτρια στην Ecole Doctorale de Droit Comparé de l' Université Paris I (Panthéon - Sorbonne), ενώ το 2008 υπήρξε επισκέπτρια ερευνήτρια στο Max Planck Institute for Foreign and International Criminal Law (Freiburg i. Br). Έχει συμμετάσχει σε πολλά διεθνή και εθνικά συνέδρια και υπήρξε μέλος πολλών ομάδων εργασίας κατά την εκπόνηση ερευνητικών προγραμμάτων.

Η **Σοφία Βιδάλη** είναι Καθηγήτρια Εγκληματολογίας και Αντεγκληματικής Πολιτικής στο Τμήμα Κοινωνικής Διοίκησης και Πολιτικής Επιστήμης του Δ.Π.Θ. Είναι ιδρυτικό μέλος και πρόεδρος της ΕΕΜΕΚΕ και μέλος της Εθνικής Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου. Έχει γράψει 8 βιβλία μεταξύ των οποίων το πιο πρόσφατο Εισαγωγή στην Εγκληματολογία (2013) και Πέρα από τα όρια: Η αντεγκληματική πολιτική σήμερα (2017) και πλήθος άρθρων. Έχει εκπονήσει πλήθος ερευνητικών προγραμμάτων σε ζητήματα ναρκωτικών, αστυνόμευσης, ελεύθερου χρόνου, εκβιάσεων, λαθρεμπορίου τσιγάρων. Τα ερευνητικά και επιστημονικά της ενδιαφέρονται αφορούν τη θεωρητική Εγκληματολογία, την Αστυνομία και την Αστυνόμευση, το οργανωμένο έγκλημα, τα εγκλήματα του κράτους και τα κρατικά εταιρικά εγκλήματα. Είναι διδάσκουσα στο διαπανεπιστημιακό διεθνές δίκτυο Common Study Programme on Criminal Justice and Critical Criminology από το 1994. Έχει διδάξει σε προπτυχιακά και μεταπτυχιακά προγραμμάτα ελληνικών και ξένων ΑΕΙ, ως προσκεκλημένη εισηγήτρια και ως τακτική διδάσκουσα και έχει επίσης διατελέσει ειδική σύμβουλος του αναπληρωτή υπουργού εσωτερικών /δημόσιας τάξης. Σήμερα, είναι Διευθύντρια στο Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Εγκληματολογικές και Ποινικές προσεγγίσεις της διαφθοράς, του οικονομικού και του οργανωμένου εγκλήματος, που λειτουργεί στο ΕΑΠ. Επίσης, έχει εκλεγεί εκπρόσωπος της Ελλάδας στην υποεπιτροπή του ΟΗΕ για την πρόληψη των βασανιστηρίων (SPT).

Η **Ευαγγελία Γάκη** είναι Υποψήφια διδάκτωρ του Τομέα Ποινικών και Εγκληματολογικών Επιστημών του Τμήματος Νομικής του ΔΠΘ. Έχει ολοκληρώσει τις βασικές της σπουδές στο Τμήμα Νομικής του ΕΚΠΑ και τις μεταπτυχιακές της σπουδές στο Τομέα Δικαίου των Επιχειρήσεων και Εργασιακού Δικαίου του ΔΠΘ. Από το 2009 εργάζεται ως Δικαστικός Λειτουργός. Έχει συμμετάσχει σε συνέδρια και έχει δημοσιέυσει άρθρα σχετικά με το περιβάλλον. Έχει εκδόσει τρία βιβλία δύο εκ των οποίων με αντικείμενο το πτωχευτικό δίκαιο και ένα με αντικείμενο τον ποινικό κώδικα και κώδικα ποινικής δικονομίας. Τέλος ειναι μέλος της ελληνικής εταιρείας δικαιού του περιβάλλοντος.

Η **Μαργαρίτα Γασπαρινάτου** είναι Διδάκτωρ Εγκληματολογίας της Νομικής Σχολής του ΕΚΠΑ, απόφοιτος του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών του τομέα Ποινικών Επιστημών της Νομικής Σχολής του ΕΚΠΑ και απόφοιτος της Νομικής Σχολής του ΔΠΘ. Κατά τη διάρκεια των προπτυχιακών και μεταπτυχιακών της σπουδών έλαβε τέσσερις υποτροφίες από το Ίδρυμα Κρατικών Υποτροφιών, ενώ η διδακτορική της έρευνα χρηματοδοτήθηκε με υποτροφία από το πρόγραμμα «ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ ΙΙ, ΕΣΠΑ 2007-2013». Είναι ερευνήτρια

στη μεταδιδακτορική έρευνα με τίτλο: «Διαφθορά και κρατικό-εταιρικό έγκλημα: το παράδειγμα του τομέα της υγείας», η οποία χρηματοδοτείται από το Ελληνικό Ίδρυμα Έρευνας και Καινοτομίας και Συνεργαζόμενο Εκπαιδευτικό Προσωπικό του Ελληνικού Ανοιχτού Πανεπιστημίου, στο Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα με τίτλο: «Εγκληματολογικές και ποινικές προσεγγίσεις της διαφθοράς, του οικονομικού και του οργανωμένου εγκλήματος». Κατά το Ακαδημαϊκό έτος 2016-2017 δίδαξε στο τμήμα Κοινωνικής Διοίκησης και Πολιτικής Επιστήμης του Δ.Π.Θ, ενώ συμμετέχει στο Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα του ίδιου τμήματος ως επισκέπτρια. Ασκεί δικηγορία από το έτος 2005 ενώ κατά τα έτη 2015-2018 εργάστηκε στο γραφείο νομοθεσίας της Γενικής Γραμματείας για την Καταπολέμηση της Διαφθοράς (ΥΔΔΑΔ). Είναι μέλος του Κεντρικού Επιστημονικού Συμβουλίου για την πρόληψη και την αντιμετώπιση της θυματοποίησης και της εγκληματικότητας των ανηλίκων (ΚΕΣΑΘΕΑ), εθνική εμπειρογνώμων-αξιολογήτρια για την εφαρμογή της Σύμβασης του ΟΗΕ για την καταπολέμηση της Διαφθοράς (UNCAC), εθνική εμπειρογνώμων-αξιολογήτρια στην Ομάδα κρατών-μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης ενάντια στη διαφθορά (GRECO) και μέλος της ελληνικής αντιπροσωπείας στην Ομάδα Εργασίας του ΟΟΣΑ για την καταπολέμηση της Δωροδοκίας αλλοδαπών δημοσίων λειτουργών σε διεθνείς επιχειρηματικές συναλλαγές (WGB). Έχει συμμετάσχει ως ερευνήτρια σε ευρωπαϊκά ερευνητικά προγράμματα, ενώ είναι πιστοποιημένη εκπαιδεύτρια στο ΕΚΚΔΑ.

Ο **Γεώργιος Γέρμανος** είναι Αξιωματικός της Ελληνικής Αστυνομίας και υπηρετεί στη Διεύθυνση Δίωξης Ηλεκτρονικού Εγκλήματος. Τυγχάνει πτυχιούχος του Τμήματος Πληροφορικής του Πανεπιστημίου Πειραιώς και κάτοχος Μ.Δ.Ε. στις «Τεχνολογίες & Διοίκηση Πληροφοριακών & Επικοινωνιακών Συστημάτων» (Πανεπιστήμιο Αιγαίου) και στις «Διεθνείς & Ευρωπαϊκές Σπουδές» (Πάντειο Πανεπιστήμιο). Έχει συμμετάσχει, ως εκπαιδευόμενος και ως εκπαιδευτής – εισηγητής, σε εκπαιδεύσεις και σεμινάρια στην Ελλάδα και στο εξωτερικό, με αντικείμενο τη δημόσια ασφάλεια, την πρόληψη και την αντιμετώπιση του εγκλήματος στον κυβερνοχώρο καθώς και την προστασία προσωπικών δεδομένων (Interpol, Europol, CEPOL, Διεθνές Πανεπιστήμιο της Ελλάδος, Αστυνομική Ακαδημία, Κέντρο Μελετών Ασφαλείας, Σχολή Εθνικής Άμυνας κ.λπ.). Ερευνητικές του εργασίες και μελέτες συναφείς με το κυβερνοέγκλημα και την κυβερνοασφάλεια έχουν παρουσιασθεί σε επιστημονικά συνέδρια και έχουν συμπεριληφθεί σε βιβλία–συλλογικούς τόμους. Τον 2017 κυκλοφόρησε το βιβλίο του «Νομοθεσία για το Έγκλημα στον Κυβερνοχώρο και την Ψηφιακή Εγκληματικότητα» (εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα Ε.Ε.). Μιλάει αγγλικά, γαλλικά, ισπανικά και ιταλικά.

Ο **Στράτος Γεωργούλας** είναι Καθηγητής του Πανεπιστημίου Αιγαίου και Διευθυντής του Εργαστηρίου ΕΚΝΕΧΑ. Έχει διδάξει σε ξένα Πανεπιστήμια (ΗΠΑ, Καναδάς, Σλοβακία, Συρία, Ιορδανία, Τουρκία) και δημοσιεύσει δεκάδες βιβλία και επιστημονικά άρθρα στα ελληνικά, αγγλικά και ισπανικά. Το τελευταίο του βιβλίο "The origins of radical criminology" εκδόθηκε από τις εκδόσεις Palgrave Macmillan το 2018.

Η **Ντόρα Γιαννάκη** είναι Πολιτικός Επιστήμονας και Εμπειρογνώμονας Πολιτικών Ασφάλειας και Δικαιοσύνης. Αρχικά σπούδασε Πολιτική Επιστήμη στο Πάντειο Πανεπιστήμιο και, στη συνέχεια, πραγματοποίησε μεταπτυχιακές σπουδές στη Βρετανία, στο αντικείμενο της Πολιτικής Θεωρίας στο Πανεπιστήμιο του Έσσεξ, και σε Θέματα Ασφάλειας στο Πανεπιστήμιο του Λεντς. Από το 2009 συνεργάζεται σε τακτική βάση με μέλη του Ελληνικού Κοινοβουλίου και με κυβερνητικούς φορείς (υπουργεία, γενικές γραμματείες, κλπ.) ως επιστημονικός συνεργάτης και ως σύμβουλος πολιτικής στρατηγικής και επικοινωνίας. Στο πλαίσιο αυτό, έχει διατελέσει μεταξύ άλλων σύμβουλος στο Υπουργείο Προστασίας του Πολίτη με αντικείμενο την μεταρρύθμιση του συστήματος εκπαίδευσης των Σωμάτων Ασφαλείας, καθώς και μέλος του Διοικητικού Συμβουλίου του Κέντρου Μελετών Ασφάλειας (ΚΕ.ΜΕ.Α). Από τον Φεβρουάριο του 2017 διδάσκει στη Σχολή Εθνικής Ασφάλειας της Ελληνικής Αστυνομίας. Έχει λάβει μέρος, ως ερευνήτρια και εκπαιδεύτρια, σε πληθώρα εθνικών και Ευρωπαϊκών προγραμμάτων με θέμα τη Νεολαία, την Ασφάλεια, την Διαπολιτισμική Εκπαίδευση και τα Ανθρώπινα Δικαιώματα (με έμφαση στην εκπαίδευση προσωπικού με αστυνομικά καθήκοντα). Είναι μέλος της Ομάδας Εμπειρογνωμόνων του Δικτύου Ευαισθητοποίησης για τη Ριζοσπαστικοποίηση (Radicalisation Awareness Network-RAN) και Εθνική Εκπρόσωπος στην Ομάδα Εμπειρογνωμόνων του τομέα νεολαίας επί θεμάτων ενασχόλησης με νέους μετανάστες και πρόσφυγες της Ευρωπαϊκής Επιτροπής.

Ο **Κωστής Γκοτσίνας** είναι επιστημονικό μέλος στη Γαλλική Σχολή Αθηνών και μεταδιδακτορικός ερευνητής στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης. Σπούδασε Ιστορία στο Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών και στην École des Hautes Études en Sciences Sociales στο Παρίσι, όπου υποστήριξε τη διδακτορική του διατριβή με θέμα την «τοξικομανία» στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου. Τα ερευνητικά του ενδιαφέροντα περιλαμβάνουν την ιστορία των παρεκκλίσεων, των ψυχοτρόπων ουσιών (μεταδιδακτορική έρευνα «Ένα τελευταίο ποτήρι; Αλκοόλ και αντιαλκοολισμός στην Ελλάδα (1870-1940)» στο Πανεπιστήμιο Κρήτης), της σεξουαλικότητας (συμμετοχή στο ερευνητικό πρόγραμμα με τίτλο «Για μια ιστορία της σεξουαλικότητας στον ελληνικό 20ό αιώνα: Πρακτικές, λόγοι και ταυτότητες»), και των πρακτικών ψυχαγωγίας και διαχείρισης του

ελεύθερου χρόνου

Ο **Αθανάσιος Δουζένης** γεννήθηκε στην Αθήνα και σπούδασε στην Ιατρική Σχολή του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων. Έλαβε μεταπτυχιακό (M.Med.Sci) στην Ψυχιατρική Κλινική του Πανεπιστημίου του Sheffield και διδακτορικό στην Ιατρική Σχολή του ΕΚΠΑ. Έλαβε την ειδικότητα της Ψυχιατρικής το 1992 στην Μ. Βρετανία (Λονδίνο) όπου και εργάσθηκε. Στην Ελλάδα επέστρεψε το 1995 και αρχικά εργάσθηκε στον ΟΚΑΝΑ όπου συμμετείχε στο σχεδιασμό και την υλοποίηση των Προγραμμάτων Υποκατάστασης μέχρι το 2000. Εκλέχθηκε λέκτορας Ψυχιατροδικαστικής της Ιατρικής σχολής του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, στην συνέχεια Επίκουρος (2005) και εν συνεχεία Αναπληρωτής Καθηγητής(2012). Το 2017 εκλέχθηκε τακτικός Καθηγητής Ψυχιατρικής Ψυχιατροδικαστικής. Έχει την Διεύθυνση της Β΄ Ψυχιατρικής Κλινικής στο ΠΓΝ «Αττικόν» από το 2013. Είναι Πρόεδρος της Ελληνικής Ψυχιατροδικαστικής Εταιρείας (ΕΨΔΕ). Έχει επιμεληθεί την έκδοση 3 βιβλίων (Ψυχιατροδικαστική, Ψυχιατροδικαστική Παιδιών και Εφήβων και Ηθική και Δεοντολογία στην Ψυχική Υγεία). Είναι ο εκδότης του επιστημονικού περιοδικού «'Ατη».Έχει περισσότερες από 180 δημοσιεύσεις σε διεθνή επιστημονικά περιοδικά με κριτές. Είναι παντρεμένος και έχει τρία παιδιά.

Ο **Filippo Marco Espinoza** είναι ιστορικός με βασικές (2010) και μεταπτυχιακές (2012) σπουδές στο Πανεπιστήμιο της Pisa. Το 2017 ολοκλήρωσε τη διδακτορική του διατριβή και ανακηρύχθηκε διδάκτορας ανθρωπιστικών επιστημών του Πανεπιστημίου του Trento. Τα ερευνητικά του ενδιαφέροντα εστιάζονται στη Μεσογειακή ιστορία του 20ου αιώνα, με έμφαση στην εμπειρία και τις επιπτώσεις του ιταλικού φασισμού. Η διδακτορική του έρευνα στηρίχθηκε στη μελέτη αρχειακού υλικού στη Ρώμη, στη Ρόδο και το Λονδίνο και εξέτασε το ιταλικό καθεστώς της Δωδεκανήσου (1912-1947). Κατά την τρέχουσα περίοδο ερευνά θέματα πολιτικής διμαρτυρίας και της πολιτικής μετάβασης στην Emilia-Romagna μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο. Συνεργάζεται με το Ινστιτούτο για την Ιστορία της Αντίστασης και την Ιστορία της Σύγχρονης Ιταλικής Κοινωνίας του Rimini.

Ο **Αλέξανδρος Ζαμάνης** είναι υποψήφιος διδάκτορας Εγκληματολογίας στο Πανεπιστημίου Πελοποννήσου. Είναι πτυχιούχος του τμήματος Κοινωνικής και Εκπαιδευτικής Πολιτικής του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου. Πραγματοποίησε μεταπτυχιακές σπουδές στην Εγκληματολογία στο Middlesex University στο Λονδίνο. Τα ακαδημαϊκά του ενδιαφέροντα έχουν ως αντικείμενο την παρέκκλιση, την νεανική παραβατικότητα και την μελέτη των υποπολιτισμικών ομάδων. Από το 2013 συμμετέχει ενεργά σε επαγγελματικό και εθελοντικό επίπεδο

σε οργανώσεις που δραστηριοποιούνται γύρω από την πρόληψη του κοινωνικού αποκλεισμού, την προάσπιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων καθώς και την ενδυνάμωση της κοινωνικής συνοχής. Από το 2017 κατοικεί και εργάζεται στην Λάρισα ως κοινωνιολόγος στο «Εργαστήρι Ζωής» του Κέντρου Πρόληψης των Εξαρτήσεων και Προαγωγής της Ψυχοκοινωνικής Υγείας Π.Ε. Λάρισας- ΟΚΑΝΑ. Από το 2018 λειτουργεί ιδιωτικό γραφείο παροχής υπηρεσιών επαγγελματικού προσανατολισμού και ανάπτυξης στην Λάρισα.

Η **Κατερίνα Καλλιάρα** είναι κοινωνιολόγος του Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών και κάτοχος Διδακτορικού Διπλώματος στο γνωστικό αντικείμενο της εγκληματολογίας με θέμα: "Παραβιάσεις της εργοδοσίας σε βάρος των εργαζόμενων και εξελίξεις της εργατικής νομοθεσίας". Από το 2002 εργάζεται ως επιθεωρήτρια εργασιακών σχέσεων.

Η **Έλενα Καρκαζή**, ιδρύτρια και Υπεύθυνη του Ινστιτούτου Συστημικής Προσέγγισης & Οικογενειακής Θεραπείας στην Θεσσαλονίκη, είναι κλινική ψυχολόγος (Msc Κλινική ψυχολογία & Ψυχοπαθολογία (Paris VIII), Msc Παιδαγωγικές Επιστήμες (Paris X). Μετεκπαιδεύθηκε με τον Mony Elkaim στη Συστημική και Οικογενειακή Θεραπεία καθώς και στη Συστημική Προσέγγιση της Εποπτείας και της Εκπαίδευσης Ψυχοθεραπευτών. Εργάστηκε στο Παρίσι σε διάφορους φορείς (Μονάδα Οικογενειακής Θεραπείας , Υπηρεσία Σχολικής και Κοινωνικής ενσωμάτωσης Παιδιών με Αυτισμό, Ιδρύματα παιδικής προστασίας). Ήταν Επόπτρια της Υπηρεσίας Κοινωνικών Ερευνών του Οργανισμού Προστασίας Παιδιών και Εφήβων στις Βερσαλλίες. Στην Ελλάδα εργάστηκε σε δομές υποστήριξης ευάλωτων κοινωνικών ομάδων (ανήλικοι σε κίνδυνο, έφηβοι με παραβατική συμπεριφορά, χρήστες εξαρτησιογόνων ουσιών...) και υπήρξε Υπεύθυνη της Εταιρίας Προστασίας Ανηλίκων Θεσσαλονίκης. Σήμερα δραστηριοποιείται ως οικογενειακή θεραπεύτρια και παρέχει τις υπηρεσίες της ως πραγματογνώμονας στο Πρωτοδικείο Θεσσαλονίκης για ζητήματα που άπτονται του Οικογενειακού Δικαίου. Συνεργάζεται με Παν/μια, εκπαιδευτικά Ινστιτούτα και κοινωφελείς οργανισμούς στην Ελλάδα και στο εξωτερικό ως εκπαιδεύτρια και επόπτρια. Διοργανώνει κύκλους επιστημονικών ανταλλαγών με θεματικό άξονα 'Συστημική Θεραπεία : θεωρίες και πράξεις'. Συμμετέχει σε Ελληνικά και Διεθνή Συνέδρια και αρθρογραφεί σε αντίστοιχα επιστημονικά περιοδικά. Είναι Ιδρυτικό μέλος της Association Méditeranéenne d'Intervention Systémique, Μέλος της European Family Therapy Association και ήταν Πρόεδρος της Συστημικής Εταιρείας Βορείου Ελλάδας.

Η **Άννα Κασάπογλου** είναι διδάκτωρ Εγκληματολογίας του Τμήματος

Κοινωνικής Διοίκησης και Πολιτικής Επιστήμης. Τα ερευνητικά της ενδιαφέροντα αφορούν τον εγκλεισμό και τον τρόπο με τον οποίο βιώνεται από διαφορετικές κατηγορίες κρατουμένων, καθώς και το περιβάλλον της φυλακής γενικότερα. Έχει εργαστεί σε προγράμματα εκπαίδευσης σωφρονιστικού προσωπικού και αστυνομικών υπαλλήλων, καθώς και εθελοντικά σε φορείς που δραστηριοποιούνται στη φυλακή. Επί 6 έτη συντόνιζε την ομάδα λογοτεχνίας της θεραπευτικής κοινότητας του ΚΕΘΕΑ ΠΡΟΜΗΘΕΑΣ στο κατάστημα κράτησης Θεσσαλονίκης. Τα τελευταία χρόνια εργαζόταν στη ΜΕΡΙΜΝΑ-Εταιρέια για τη φροντίδα παιδιών και οικογενειών στην αρρώστια και το θάνατο ως Επιστημονικός Συνεργάτης. Παράλληλα, συμμετείχε σε προγράμματα επιμόρφωσης επαγγελματιών που ασχολούνται με Ασυνόδευτους Ανήλικους Πρόσφυγες.

Ο **Δημήτρης Κόρος** είναι δικηγόρος, μέλος του συνεργατικού δικηγορικοί γραφείου «Συνεργάτες Δικηγόροι» και της Νομικής Υπηρεσίας του Ελληνικού Συμβουλίου για τους Πρόσφυγες. Το 2016 ολοκλήρωσε τη διδακτορική του διατριβή στο Τμήμα Κοινωνικής Διοίκησης και Πολιτικής Επιστήμης του Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης με τίτλο «Συστήματα και μηχανισμοί πειθαρχίας στις ελληνικές φυλακές: Ζητήματα και προοπτικές» (2016). Έχει συμμετάσχει σε συνέδρια και σεμινάρια στην Ελλάδα και το εξωτερικό, και στην έρευνα του Ευρωπαϊκού Παρατηρητηρίου εναλλακτικών της φυλάκισης μέτρων και κυρώσεων. Βασικές του δημοσιεύσεις: Ούτε ποινικοί, ούτε πολιτικοί... η άρνηση και η κατάργηση της φυλακής. Με τον Κουλούρη, Ν. Στο Αραπίνης, Π. (επ.), 2012, Αντικουλτούρα: Η ανάδυση ενός νέου κοινωνικού υποκειμένου μετά το 1980. Σπάρτη: Ιδιομορφή, Τα δικαιώματα των κρατουμένων υπό κριτική σκοπιά. Στο Καλλινικάκη, Θ. και Πετμεζίδου, Μ. (επ.), 2016, Διαδρομές Κοινωνικής Έρευνας. ΠΜΣ "Κοινωνική Πολιτική & Κοινωνική Εργασία. Αθήνα: Μοτίβο Εκδοτική, Foucault, M. (2017). Φυλακή, Κυβερνολογική. Δύο κείμενα. Θεσσαλονίκη, Ακυβέρνητες Πολιτείες (μετάφραση και επίμετρο για το μαρξισμό, την αποτυχία της φυλακής και την κυβερνολογική).

Ο **Νικόλαος Κ. Κουλούρης**, διδάκτορας Νομικής του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης, είναι Επίκουρος Καθηγητής Σωφρονιστικής Πολιτικής στο Τμήμα Κοινωνικής Διοίκησης και Πολιτικής Επιστήμης του ίδιου Πανεπιστημίου και μέλος της Ακαδημαϊκής Επιτροπής Εποπτείας του Μεταπτυχιακού Προγράμματος Σπουδών "Εγκληματολογικές και Ποινικές προσεγγίσεις της διαφθοράς, του οικονομικού και του οργανωμένου εγκλήματος" του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου. Εκλεγμένο μέλος της Ομάδας Εργασίας του Συμβουλίου Ποινολογικής Συνεργασίας (PC-CP) του Συμβουλίου της Ευρώπης από το 2016 και Πρόεδρος του Κεντρικού Επιστημονικού Συμβουλίου Φυλακών του

Υπουργείου Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων από το ίδιο έτος, ήταν Ειδικός Μεταπτυχιακός Υπότροφος στον Τομέα Ποινικών Επιστημών του Τμήματος Νομικής του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, έχει εργαστεί ως εγκληματολόγος στο Κατάστημα Κράτησης Κορυδαλλού (2000-2010) και συμμετείχε στο Ευρωπαϊκό Παρατηρητήριο Φυλακών και Εναλλακτικών της Φυλάκισης (2013-2016). Το επιστημονικό ενδιαφέρον του στρέφεται κυρίως σε θέματα ποινικής καταστολής και σωφρονιστικής μεταρρύθμισης (δικαιώματα των κρατουμένων, εναλλακτικές ποινικές κυρώσεις, θεσμοί έκτισης ποινών, καταργητισμός) καθώς και σε θέματα αποκλίνουσας συμπεριφοράς, εγκληματοποίησης, θυματοποίησης και ποινικής μεταχείρισης ανηλίκων. Στο συγγραφικό έργο του περιλαμβάνονται τα βιβλία «Νοσοκομείο και Ψυχιατρείο Κρατουμένων Κορυδαλλού» (εκδ. Α.Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1988), «Επιτήρηση και Ποινική Δικαιοσύνη» (Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2009), «Η κοινωνική (επαν-)ένταξη της φυλακής» (Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2009), «Αποκλίνουσα συμπεριφορά και ποινικό φαινόμενο (από κοινού με Σοφία Βιδάλη, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2012) και «Ποινικές κυρώσεις και δικονομικά μέτρα που εφαρμόζονται στην κοινότητα» (από κοινού με Ουίλιαμ Αλοσκόφη, Σοφία Βιδάλη, Δημήτρη Κόρο, Αθανασία Μαυρομάτη και Σοφία Σπυρέα, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης – εκδόσεις Τόπος, Αθήνα 2017).

Ο **Χρήστος Κουρούτζας** είναι διδάκτωρ Κοινωνιολογίας. Τα επιστημονικά και ερευνητικά του ενδιαφέροντα άπτονται των πεδίων της Εγκληματολογίας της Γενετικής και του Θανάτου. Διδάσκει «Κοινωνιολογία της παρέκκλισης», «Κοινωνία και Βιοπολιτική» και «Γενετική και Κοινωνικός Έλεγχος» ως πανεπιστημιακός υπότροφος για το ακαδημαϊκό έτος 2018-2019 στο Τμήμα Κοινωνιολογίας, του Πανεπιστημίου Αιγαίου, στο οποίο έχει επιτελέσει επικουρικό διδακτικό έργο σε προπτυχιακό επίπεδο και ως προσκεκλημένος εισηγητής σε μεταπτυχιακό επίπεδο. Είναι μέλος του ΣΕΠ του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου στο ΜΠΣ «Εγκληματολογικές και Ποινικές Προσεγγίσεις της Διαφθοράς, του Οικονομικού και του Οργανωμένου Εγκλήματος». Είναι Εθνικός Εκπρόσωπος του European Group for the Study of Deviance and Social Control, αναπληρωματικό μέλος του Δ.Σ. και ειδικός γραμματέας της Ελληνικής Εταιρείας Μελέτης του Εγκλήματος και του Κοινωνικού Ελέγχου και μέλος του Εργαστηρίου Κοινωνιολογίας της Νεότητας, του Ελεύθερου Χρόνου και του Αθλητισμού, του Τμήματος Κοινωνιολογίας, του Πανεπιστήμιο Αιγαίου. Έχει συμμετάσχει σε πανελλήνια και διεθνή συνέδρια, σε ερευνητικά προγράμματα και έχει συγγράψει άρθρα σε επιστημονικά περιοδικά και κεφάλαια σε συλλογικούς τόμους. Είναι συγγραφέας του βιβλίου Εγκληματολογία της Γενετικής (Πεδίο 2018).

Η **Πέννυ Κουτρολίκου** είναι επίκουρη καθηγήτρια Πολεοδομίας στην Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών ΕΜΠ. Κατά τη διδακτορική της διατριβή διερεύνησε το θέμα των εθνο-πολιτισμικών σχέσεων μεταξύ ομάδων σε πολύ-πολιτισμικές περιοχές του Λονδίνου (2009, UCL, Βρετανία), θέμα το οποίο την απασχολεί ερευνητικά μέχρι σήμερα. Επιπρόσθετα, τα ερευνητικά της ενδιαφέροντα εστιάζουν σε ζητήματα ηγεμονίας, κρίσεων και διακυβέρνησης, σε ανάλυση λόγου και πολιτικών (ειδικότερα σε ζητήματα μετανάστευσης, ρατσισμού, στιγματισμού και αστικού χώρου) και σε ζητήματα χωρο-κοινωνικής δικαιοσύνης. Έχει διδάξει αστική και κοινοτική ανάπτυξη, πολεοδομία και αστική κοινωνιολογία σε πανεπιστήμια και σε σεμιναριακά εργαστήρια σε Ελλάδα, Αλβανία, Βέλγιο, Βρετανία, Ιταλία και Κόσσοβο. Η δουλειά της έχει δημοσιευτεί σε συλλογικούς τόμους και σε επιστημονικά περιοδικά στην Ελλάδα και το εξωτερικό.

Η **Μαρία Π. Κρανιδιώτη** είναι Επίκουρη Καθηγήτρια Εγκληματολογίας, Σωφρονιστικής & Ανακριτικής, Νομικής Σχολής του Εθνικού & Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών (ΕΚΠΑ), Πρόεδρος της Επιτροπής Χορήγησης Υποτροφιών από τα έσοδα της Κληρονομίας Μαρίας Στάη, με απόφαση της Συγκλήτου. Αποφοίτησε από τη Νομική Σχολή του ΕΚΠΑ και μετεκπαιδεύτηκε στην Αγγλία (MA in Criminology, University of Hull-Faculty of Social Sciences). Το 1993 ανακηρύχθηκε Διδάκτωρ της Νομικής Σχολής του ΕΚΠΑ με τον βαθμό «άριστα» και στη συνέχεια, εξελέγη μέλος του Διδακτικού-Ερευνητικού Προσωπικού, σε μόνιμη θέση της ίδιας Σχολής. Το επιστημονικό της έργο εστιάζει κυρίως στη σχέση θεωρίας και έρευνας στην Εγκληματολογία και περιλαμβάνει αυτοδύναμη έρευνα, κατόπιν συλλογής, ανάλυσης και επεξεργασίας πρωτογενών δεδομένων. Διετέλεσε Επιστημονική Υπεύθυνη στο ερευνητικό πρόγραμμα «Φύλαξη Μουσείων και Αρχαιολογικών Χώρων» (χρηματοδότηση από τον ΕΛΚΕ του ΕΚΠΑ) και συμμετείχε στην τετραμελή ερευνητική ομάδα του προγράμματος Tricountry Survey, που χρηματοδοτήθηκε από το Πολιτειακό Πανεπιστήμιο της Βόρειας Καρολίνας των ΗΠΑ. Είναι μέλος του Διοικητικού Συμβουλίου της Ελληνικής Εταιρείας Εγκληματολογίας και του Συλλόγου Αποφοίτων Σχολής Χιλλ (Hill Memorial School 1831).

Ο **Γρηγόρης Λάζος** σπούδασε Κοινωνιολογία στο Πάντειο Πανεπιστήμιο και τη New School for Social Research στη Νέα Υόρκη.
Μετά την εστίαση σε αξιακά ζητήματα των ερωτικο-σεξουαλικών σχέσεων των Ελλήνων, από το 1989 ασχολήθηκε κυρίως με τα ζητήματα της πορνείας και του trafficking, τα οποία και παραμένουν η κεντρική του ενασχόληση μέχρι σήμερα. Κατά την περίοδο 1999-2004, ο Γρηγόρης Λάζος εντάχθηκε στο Υπουργείο Δημόσιας Τάξης

ως σύμβουλος σε ζητήματα αντιμετώπισης του trafficking, συνέβαλε δε στη δημιουργία του ν. 3064/2002 για την αντιμετώπιση του trafficking στη σύγχρονη Ελλάδα. Το 2001 ο Γρηγόρης Λάζος δημοσίευσε το δίτομο Πορνεία και Διεθνική Σωματεμπορία στη Σύγχρονη Ελλάδα (1ος τόμος Η Εκδιδόμενη, 2ος τόμος Ο Πελάτης), το οποίο συνοδεύτηκε από συνοδευτικά ερευνητικά αποτελέσματα που είναι αναρτημένα στην ιστοσελίδα του ΚΕΔΕ (2002). Στα χρόνια που ακολούθησαν, δημοσίευσε σε διάφορες περιόδους συμπληρωματικά ευρήματα, με τα πιο πρόσφατα να παρουσιάζονται τον Μάιο του 2018 σε ημερίδα της Γενικής Γραμματείας Ισότητας των Φύλων. Παράλληλα,, ο Λάζος δημοσίευσε διάφορα βιβλία και δεκάδες άρθρων. Ίσως, τα σημαντικότερα των βιβλίων είναι τα Το πρόβλημα της ποιοτικής έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες. Θεωρία και πράξη (1998) (όπου και καταγράφει πτυχές της ερευνητικής του μεθόδου), Διαφθορά και Αντιδιαφθορά (2005), Κριτική Εγκληματολογία (2007), και Ταξιστικές Θεωρήσεις των Εργατικών Τάξεων κατά τον 19ο Αιώνα (2011). Από το 2008 ασχολείται με το ζήτημα βιολογίας και εγκλήματος, το οποίο και διδάσκει στο Πάντειο, στον Τομέα Εγκληματολογίας του Τμήματος Κοινωνιολογίας. Το 2005, ο Γρηγόρης Λάζος τιμήθηκε με το Διεθνές Βραβείο για την Ελευθερία της Έκφρασης (Index on Censorship).

Η **Αφροδίτη Μαλλούχου** υπηρετεί ως Επιμελήτρια Ανηλίκων στην Υπηρεσία Επιμελητών Ανηλίκων & Κοινωνικής Αρωγής Πειραιά. Είναι Υποψήφια Διδάκτωρ στο Τμήμα Κοινωνικής & Εκπαιδευτικής Πολιτικής Πανεπιστημίου Πελοποννήσου, στο πεδίο του Κοινωνικού Ελέγχου και της Αντεγκληματικής Πολιτικής. Έχει άδεια ασκήσεως επαγγέλματος Κοινωνικού Λειτουργού, με Μεταπτυχιακές Σπουδές Ειδίκευσης στην Κοινωνική & Εκπαιδευτική Πολιτική και εστίαση στην κατεύθυνση των Κοινωνικών Διακρίσεων, της Μετανάστευσης και της Ιδιότητας του Πολίτη. Είναι Διαπιστευμένη Διαμεσολαβήτρια του Υπουργείου Δικαιοσύνης, πιστοποιημένη Εκπαιδεύτρια Ενηλίκων και ενταγμένη στο Μητρώο Κύριου Διδακτικού Προσωπικού του ΕΚΔΔΑ. Έχει παρακολουθήσει πολλά επιμορφωτικά προγράμματα και δύο κύκλους ετήσιων ειδικεύσεων στους τομείς της Παιδοψυχολογίας-Παιδοψυχιατρικής και Συμβουλευτικής & Life Coaching στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου. Έχει αναπτύξει συγγραφικό επιστημονικό έργο και έχει συμμετάσχει με εισηγήσεις σε Ελληνικά και Διεθνή Επιστημονικά Συνέδρια και Ημερίδες. Συντονίζει ομαδικές ψυχοεκπαιδεύσεις παιδιών και εφήβων: α) στην ανάπτυξη και καλλιέργεια κοινωνικών δεξιοτήτων καθώς και β) διαχείρισης θυμού-ειρηνικής επίλυσης συγκρούσεων, στο πλαίσιο πρωτογενούς & δευτερογενούς πρόληψης εφηβικής παραβατικότητας.

Η **Άννα Μαμάη** είναι Ψυχολόγος – Κοινωνική Λειτουργός στο Εθνικό Κέντρο Κοινωνικής Αλληλεγγύης (Ε.Κ.Κ.Α.). Διαθέτει πτυχίο

Κοινωνικής Εργασίας από το Τ.Ε.Ι. Αθήνας (νυν Παν/μιο Δυτικής Αττικής) - Τμήμα Κοινωνικής Εργασίας και πτυχίο Ψυχολογίας από το Πάντειο Πανεπιστήμιο Πολιτικών και Κοινωνικών Επιστημών. Έχει μεταπτυχιακό δίπλωμα ειδίκευσης στη Διαχείριση Κρίσεων, Μαζικών Καταστροφών και Επειγουσών Καταστάσεων από το Εθνικό & Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών - Τμήμα Νοσηλευτικής. Στο Ε.Κ.Κ.Α. εργάζεται από το 2002 ως κοινωνική λειτουργός και από το 2009 ως ψυχολόγος, παρέχοντας ψυχοκοινωνική/ ψυχολογική υποστήριξη, συμβουλευτική και ψυχοθεραπεία σε γυναίκες θύματα ενδοοικογενειακής βίας, εμπορίας και γυναίκες θύματα πολλαπλών διακρίσεων, οι οποίες φιλοξενούνται στα Καταφύγια-Ξενώνες του Φορέα. Έχει υπηρετήσει ως Επιχειρησιακή Συντονίστρια Παιδικής Προστασίας, Προϊσταμένη Τμήματος Ξενώνα Αστέγων, ενώ τα τελευταία χρόνια είναι Προϊσταμένη στο Καταφύγιο Γυναικών Θυμάτων Βίας. Έχει ασχοληθεί με τη έρευνα στα θέματα ενδοοικογενειακής βίας κατά των γυναικών και εμπορίας ανθρώπων, με Ευρωπαϊκά Προγράμματα που αφορούν τον τομέα της θυματολογίας και έχει συμμετάσχει με εισηγήσεις και παρουσιάσεις σε πλήθος συνεδρίων στην Ελλάδα και στο εξωτερικό.

Η **Δήμητρα Μάντζαρη** είναι ψυχολόγος και ανθρωπολόγος, με εκπαίδευση στην προσωποκεντρική ψυχοθεραπεία. Στο παρελθόν, έχει εργαστεί ως ψυχολόγος στην κοινότητα, σε προγράμματα για νεαρούς παραβάτες και στην ψυχολογική υποστήριξη των οικείων τους. Τα τελευταία χρόνια έχει ασχοληθεί με την παροχή ψυχοκοινωνικής υποστήριξης σε ασυνόδευτους ανήλικους και ενήλικους πρόσφυγες στην Αθήνα και στη Λέσβο. Το τρέχον διάστημα, παρέχει ψυχολογική υποστήριξη σε πρόσφυγες που διαμένουν στο ΚΥΤ Μόριας. Τα ενδιαφέροντά της στην έρευνα και κλινική πρακτική αφορούν τις πολυπολιτισμικές εκφράσεις και πολιτικές διαστάσεις της ψυχοθεραπείας. Μέσω της κριτικής ανάλυσης λόγου, έχει ερευνήσει το ρόλο των ψυχολόγων στις φυλακές και τις κοινωνικές κατασκευές της αυτοκτονίας στη δημοσιογραφία. Έχει συμμετάσχει με εισηγήσεις και παρουσιάσεις σε συνέδρια και συνέβαλε με κεφάλαιο στο βιβλίο "Συμβουλευτική ψυχολογία. Προβληματισμοί και κλινικές πρακτικές" (2013).

Η **Αθανασία Μαυρομάτη** είναι Υποψήφια διδάκτωρ εγκληματολογίας του Τμήματος Κοινωνικής Διοίκησης και Πολιτικής Επιστήμης του ΔΠΘ. Το θέμα της διδακτορικής της διατριβής είναι οι «Κοινωνική Διαμαρτυρία, Κοινωνική Απόκλιση και Στρατηγικές Ασφαλείας στην Ελλάδα». Έχει ολοκληρώσει τις βασικές της σπουδές στο Τμήμα Κοινωνικής Διοίκησης του ΔΠΘ (κατεύθυνση Κοινωνική Εργασία) και τις μεταπτυχιακές της σπουδές στο Πανεπιστήμιο του Κεντ (Ηνωμένο Βασίλειο) στην

Εγκληματολογία. Από το 2011 εργάζεται ως κοινωνική λειτουργός σε διάφορες υποστηρικτικές δομές, όπως σε δομές Κοινωνικής Πρόνοιας, Υποστήριξης Προσφυγικών Δομών, Ειδικής Αγωγής και Εκπαίδευσης. Εκτός αυτών εργάστηκε ως εκπαιδεύτρια προσωπικού καταστημάτων κράτησης στο πλαίσιο σχετικού προγράμματος επιμόρφωσης, ως ερευνήτρια στο πρόγραμμα (2013-2016) «Ευρωπαϊκό Παρατηρητήριο Φυλακών. Συνθήκες Κράτησης στην Ευρωπαϊκή Ένωση» (Επιστημονικός υπεύθυνος Βιδάλη Σοφία, Καθηγήτρια Εγκληματολογίας ΔΠΘ) και στο πρόγραμμα « Ευρωπαϊκό Παρατηρητήριο Εναλλακτικών της Φυλάκισης». (Επιστημονικός υπεύθυνος Κουλούρης Νικόλαος Επίκουρος Καθηγητής ΔΠΘ). Στα ερευνητικά της ενδιαφέροντα περιλαμβάνονται η κοινωνική κατασκευή του Εγκλήματος, η κοινωνική απόκλιση, τα ζητήματα ασφαλείας, η αστυνομία και η αστυνόμευση, τα ανθρώπινα δικαιώματα, η κοινωνική διαμαρτυρία και τα σύγχρονα πολιτικά και κοινωνικά κινήματα.

Η **Ειρήνη Μίχα** είναι επίκουρη καθηγήτρια στον Τομέα Πολεοδομίας της Σχολής Αρχιτεκτόνων Μηχανικών ΕΜΠ. Σπούδασε αρχιτεκτονική στη Σχολή Langeudoc-Roussillon (Montpellier, Γαλλία) και πολεοδομία στο Διατμηματικό Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών της Σχολής Αρχιτεκτόνων του ΕΜΠ στην κατεύθυνση Πολεοδομία – Χωροταξία. Εκπόνησε τη διδακτορική της διατριβή στο Τμήμα Αρχιτεκτόνων της Πολυτεχνικής Σχολής του ΑΠΘ, με θέμα Η μαζική κουλτούρα και οι σύγχρονες ερμηνείες του δημόσιου χώρου. Συμμετέχει στη διδασκαλία προπτυχιακών και μεταπτυχιακών μαθημάτων στη Σχολή Αρχιτεκτόνων του ΕΜΠ από το 2000 και από το 2011 ως μέλος ΔΕΠ στο γνωστικό αντικείμενο «Θεωρίες, πρακτικές και πολιτικές του σύγχρονου πολεοδομικού σχεδιασμού». Τα ερευνητικά της ενδιαφέροντα και οι δημοσιεύσεις εστιάζουν στις ερμηνείες και τις θεωρίες του δημόσιου χώρου, τις πολιτικές για την ασφάλεια στις πόλεις, τις θεματικές παρεμβάσεις, τις έμφυλες αναπαραστάσεις και, πιο πρόσφατα, στις γεωγραφίες των παιδιών.

Η **Ηρώ Μιχαήλ** είναι υποψήφια Διδάκτωρ του Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, με ερευνητικό αντικείμενο την εφαρμογή πρακτικών της Επανορθωτικής Δικαιοσύνης στις φυλακές. Επιπλέον, κατέχει πτυχίο Ψυχολογίας και μεταπτυχιακό Εγκληματολογίας από το ίδιο πανεπιστήμιο. Έχει παρακολουθήσει δύο εκπαιδεύσεις στη διαμεσολάβηση σε Ελλάδα και Κύπρο, και είναι εγγεγραμμένη διαμεσολαβητής στο Υπ. Δικαιοσύνης και Δημοσίας Τάξεως της Κύπρου. Παράλληλα, έχει πολλές ώρες εμπειρίας ως ερευνήτρια και εισηγήτρια σε προγράμματα κατάρτισης στην επανορθωτική δικαιοσύνη, και την διαμεσολάβηση, ενώ είναι εκπαιδεύτρια στο μητρώο του ΕΚΔΔΑ. Επίσης, η Ηρώ είναι μέλος

ομάδων εργασίας σε Ευρωπαϊκά προγράμμα για την Επανορθωτική Δικαιοσύνη και τον Σχολικό Εκφοβισμό. Έχει δημοσιεύσεις στα πεδία της επανορθωτικής δικαιοσύνης, της διαμεσολάβησης, και της σχολικής βίας. Από το 2016 εργάζεται στον Σύνδεσμο για τη Πρόληψη και Αντιμετώπιση της Βίας στην Οικογένεια, - αρχικά ως λειτουργός του Χώρου Φιλοξενίας κακοποιημένων γυναικών και τώρα ως λειτουργός Ευρωπαϊκών προγραμμάτων, Στατιστικής και Έρευνας.

Η **Ελένη Μιχαλοπούλου** είναι πτυχιούχος του Τμήματος Νομικής της Σχολής Νομικών, Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών και μετά από κατατακτήριες εξετάσεις του Τμήματος Κοινωνιολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου. Άσκησε ενεργό μάχιμη δικηγορία επί πενταετία ως μέλος του Δικηγορικού Συλλόγου Κορίνθου. Συμμετείχε επιτυχώς στον εισαγωγικό διαγωνισμό στην Εθνική Σχολή Δικαστών και Εισαγγελέων και σήμερα είναι Εισαγγελέας Πρωτοδικών Αθηνών. Τα τελευταία πέντε χρόνια υπηρετεί ως Επίκουρος Εισαγγελέας στο Γραφείο του Εισαγγελέα Οικονομικού Εγκλήματος. Είναι διδάκτορας εγκληματολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου. Ο τίτλος της διατριβής της είναι: «Οι ήρωες και ηρωίδες των αρχαίων ελληνικών τραγωδιών ως βεμπεριανοί ιδεότυποι εγκληματιών: Μελέτη της διιστορικότητας του φαινομένου στη σύγχρονη νομολογία των ελληνικών δικαστηρίων».

Η **Στέλλα Νιώτη** είναι απόφοιτη του τμήματος «Κοινωνιολογίας» του Παντείου Πανεπιστημίου. Έχει ολοκληρώσει το Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα «Κοινωνικός Αποκλεισμός, Μειονότητες και Φύλο», στην κατεύθυνση της Εγκληματολογίας, του Παντείου Πανεπιστημίου. Εργάστηκε στον ΟΑΕΔ και την Αρχή Προσφυγών, με την εξέταση αιτημάτων ασύλου στο δεύτερο βαθμό. Απασχολήθηκε επίσης ως εργαστηριακή συνεργάτης στο Τμήμα Κοινωνικής Εργασίας των ΤΕΙ Αθηνών. Σήμερα εργάζεται ως Κοινωνική Επιθεωρήτρια στο Σώμα Επιθεωρητών Υπηρεσιών Υγείας και Πρόνοιας. Στα ερευνητικά ενδιαφέροντά της εντάσσονται η ελεγκτική διαδικασία και ιδιαίτερα η διενέργεια της Προκαταρκτικής Εξέτασης σε σχέση με τα διλήμματα που τίθενται στον Επιθεωρητή στο πλαίσιο του ρόλου του ως ειδικού ανακριτή, καθώς και η γενικότερη εξέταση ζητημάτων διαφθοράς, ιδιαίτερα η εξέταση της σχέσης ανάμεσα στην κακοδιοίκηση, την κακοδιαχείριση και την κακομεταχείριση του διοικούμενου. Στο παραπάνω πλαίσιο το ενδιαφέρον της επικεντρώνεται στις μορφές παραμέλησης και κακοποίησης που μπορεί να υφίστανται ανήλικοι που φιλοξενούνται σε ιδρύματα. Έχει συμμετάσχει σε πλήθος επιστημονικών συνεδρίων.

Η **Καλλιόπη Ορφανάκη** είναι διδάκτωρ Εγκληματολογίας του Παντείου

Πανεπιστημίου, με ερευνητικό πεδίο τις φυλακές. Έχει σπουδάσει Κοινωνική Ανθρωπολογία, Κοινωνιολογία του Κοινωνικού Αποκλεισμού, Πολιτική Θεωρία και Κοινωνιολογία. Η Καλλιόπη Ορφανάκη διαθέτει διδακτική εμπειρία στη Δευτεροβάθμια και Τριτοβάθμια Εκπαίδευση, στην Εκπαίδευση Κρατουμένων, στο Σχολείο 18 Άνω του Ψυχιατρικού Νοσοκομείου Αττικής ενώ σήμερα εργάζεται ως Συντονίστρια Εκπαίδευσης Προσφύγων στο κέντρο Φιλοξενίας Ελαιώνα. Παράλληλα έχει επιλεγεί από το ΙΕΠ ως μέλος της επιτροπής εμπειρογνωμόνων για την εκπόνηση Προγραμμάτων Σπουδών στα θεματικά πεδία των Κοινωνικών επιστημών Γενικού Λυκείου και έχει οριστεί μέλος της ομάδας εργασίας για την αναπροσαρμογή του πλαισίου λειτουργίας και δημιουργίας εκπαιδευτικού υλικού για τις Τάξεις Υποδοχής για τους Πρόσφυγες και τα Σχολεία Φυλακών. Έχει συμμετάσχει σε συνέδρια, υπήρξε αξιολογήτρια Εκπαιδευτικών Λογισμικών του ΙΕΠ, εισηγήτρια σε προγράμματα επιμόρφωσης εκπαιδευτικών και τα ενδιαφέροντα της επικεντρώνονται σε ζητήματα κοινωνικού αποκλεισμού και κοινωνικού ελέγχου, εκπαίδευσης στις Φυλακές, κοινωνικών αναπαραστάσεων των κρατουμένων και ποιοτικής έρευνας.

Ο **Αναστάσιος Παπαθανασίου** είναι ανώτερος Αξιωματικός της ΕΛ.ΑΣ., αποφοίτησε από την Σχολή Αξιωματικών της Ελληνικής Αστυνομίας το 2003 και σήμερα υπηρετεί στην Διεύθυνση Δίωξης Ηλεκτρονικού Εγκλήματος της Ελληνικής Αστυνομίας. Είναι Πτυχιούχος του Τμήματος Πληροφορικής του Πανεπιστημίου Πειραιώς και κάτοχος Μεταπτυχιακού Διπλώματος Ειδίκευσης (Μ.Δ.Ε) στην «Τεχνοοικονομική Διοίκηση & Ασφάλεια Ψηφιακών Συστημάτων» του Τμήματος Ψηφιακών Συστημάτων του Πανεπιστημίου Πειραιώς. Επιπρόσθετα είναι κάτοχος Μεταπτυχιακού Διπλώματος Ειδίκευσης (Μ.Δ.Ε.) στις «Ποινικές Επιστήμες» του Τμήματος Νομικής του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών και κάτοχος Μεταπτυχιακού Διπλώματος Ειδίκευσης στην «Εγκληματολογία» του ιδίου Πανεπιστημίου. Τέλος σήμερα τυγχάνει υπ. Διδάκτωρ Πληροφορικής. Έχει πιστοποιηθεί με το διεθνές πρότυπο ασφάλειας πληροφοριακών συστημάτων ISO/IEC 27001:2013. Επιπλέον τυγχάνει εξειδικευμένος στην Διερεύνηση Κυβερνοεγκλημάτων καθώς και σε θέματα εφαρμοσμένης Ψηφιακής Εγκληματολογίας και Κυβερνοασφάλειας και είναι κάτοχος αντίστοιχων πιστοποιήσεων. Τέλος, έχει συμμετάσχει με επιτυχία σε πληθώρα εξειδικευμένων εκπαιδεύσεων και μετεκπαιδεύσεων αντιμετώπισης και διερεύνησης κυβερνοεγκλήματος στην Ελλάδα και στο Εξωτερικό (Microsoft, Black Hat, Europol, Interpol, F.B.I. κ.α.)

Ο **Δημήτρης Παπαϊωάννου** είναι κοινωνιολόγος. Έχει πραγματοποιήσει τις σπουδές του στο Πανεπιστήμιο ΙΙ των Ανθρωπιστικών Σπουδών στο Στρασβούργο, από το οποίο και έχει λάβει τον διδακτορικό του τίτλο.

Στη συνέχεια πραγματοποίησε μια μεταδιδακτορική μελέτη στο Τμήμα Εγκληματολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου. Τα ερευνητικά του ενδιαφέροντα εστιάζουν σε ζητήματα πολιτικής κοινωνιολογίας καθώς και εγκληματολογίας. Έχει συμμετάσχει σε συνέδρια στην Ελλάδα και άρθρα του έχουν δημοσιευτεί στην επιθεώρηση «Εγκληματολογία». Έχει διδάξει στο Τμήμα Διοίκησης Επιχειρήσεων του ΤΕΙ Χαλκίδας. Τα τελευταία χρόνια δουλεύει με πρόσφυγες παρέχοντας ψυχοκοινωνική υποστήριξη σε Ξενώνα Φιλοξενίας Ασυνόδευτων Ανηλίκων.

Ο **Γιώργος Παπανικολάου** είναι Reader Εγκληματολογίας στο Πανεπιστήμιο Teesside της Μεγάλης Βρετανίας. Σπούδασε νομική και ποινικές και εγκληματολογικές επιστήμες στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και Εγκληματολογία και Ποινική Δικαιοσύνη στο Πανεπιστήμιο του Εδιμβούργου. Τα ερευνητικά του ενδιαφέροντα εστιάζονται στην πολιτική οικονομία της αστυνομίας και της αστυνόμευσης, καθώς και στην αστυνόμευση των παράνομων αγορών, ιδίως σε διεθνικό επίπεδο. Είναι μέλος της συντακτικής επιτροπής του επιστημονικού περιοδικού Trends in Organized Crime. Το βιβλίο του (από κοινού με τον Γ. Α. Αντωνόπουλο) Organized Crime: a very short introduction δημοσιεύτηκε από το Oxford University Press το 2018.

Ο **Δημήτρης Παρασκευόπουλος** ολοκλήρωσε τις διδακτορικές του σπουδές στο Τμήμα Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου. Το 2018 διδάσκει τα μαθήματα Κοινωνιολογία, Μεθόδους Κοινωνικών Ερευνών και Εισαγωγή στην Κοινωνική Ψυχολογία, με την ιδιότητα του ακαδημαϊκού υποτρόφου στο Τμήμα Διοίκησης Επιχειρήσεων του Πανεπιστημίου Αιγαίου. Τα επιστημονικά και ερευνητικά του ενδιαφέροντα άπτονται των πεδίων της εγκληματολογίας του αθλητισμού με επίκεντρο τις οπαδικές κοινότητες. Έχει συμμετάσχει σε διεθνή και ελληνικά συνέδρια και ερευνητικά προγράμματα και έχει συγγράψει άρθρα σε επιστημονικά περιοδικά και κεφάλαια σε συλλογικούς τόμους. Είναι ενεργό μέλος του Εργαστηρίου Κοινωνιολογίας της Νεότητας του Ελεύθερου Χρόνου και του Αθλητισμού και συμμετέχει στις δράσεις επιστημονικών σωματείων όπως το European Group for the Study of Deviance and Social Control και η Ελληνική Εταιρεία Μελέτης του Εγκλήματος και του Κοινωνικού Ελέγχου.

Ο **Γιάννης Πέτσας** είναι διδάκτωρ σωφρονιστικής πολιτικής του Τμήματος Κοινωνικής και Εκπαιδευτικής Πολιτικής (Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου). Το θέμα της διδακτορικής διατριβής του ήταν "Χαρακτηριστικά και αξίες του σωφρονιστικού πληθυσμού των Ειδικών Καταστημάτων Κράτησης Νέων και παρεχόμενη εκπαίδευση". Τα ερευνητικά ενδιαφέροντα του αφορούν γενικότερα ζητήματα σωφρονιστικής πολιτικής με έμφαση στη μεταχείριση των ανηλίκων

και νεαρών κρατουμένων και την κοινωνική επανένταξη των αποφυλακιζομένων. Στο παρελθόν έχει εργαστεί σε προγράμματα επιμόρφωσης σωφρονιστικών υπαλλήλων και επιμελητών ανηλίκων, σε προγράμματα επανένταξης κρατουμένων των Ειδικών Καταστημάτων Κράτησης Νέων και ως μετακλητός υπάλληλος στο Συνήγορο του Πολίτη. Σήμερα εργάζεται στην Ειδική Γραμματεία Ιθαγένειας του Υπουργείου Εσωτερικών

Η **Άλκηστις Πρέπη** γεννήθηκε στην Αθήνα το 1985 και είναι Αρχιτέκτονας Πολεοδόμος. Σπούδασε στο Παρίσι (École Nationale Supérieure d'Architecture de Paris-La-Villette) και στη Στοκχόλμη (Kungliga Tekniska Högskolan). Ολοκλήρωσε τις μεταπτυχιακές της σπουδές στο ΔΠΜΣ Πολεοδομία-Χωροταξία του Ε.Μ.Π. Σήμερα είναι υποψήφια διδάκτορας ΕΜΠ με θέμα «Ανθεκτικότητα και Ασφάλεια: η παγκοσμιοποίηση του κινδύνου στον πολεοδομικό σχεδιασμό». Παράλληλα παρέχει επικουρικό έργο στον τομέα Πολεοδομίας. Άξονας των ερευνητικών της ενδιαφερόντων είναι οι χωρικές εκφάνσεις των νεοφιλελεύθερων πολιτικών αστικής ανάπτυξης και οι χωρικές πρακτικές εξουσίας και κοινωνικού ελέγχου στην πόλη.

Η **Έλενα Σάββα** έχει γεννηθεί στη Μυτιλήνη και τα τελευταία χρόνια, μετά από μία μικρή περιπλάνηση στην Ελλάδα και όχι μόνο, εργάζεται και ζει στην Αθήνα. Είναι Υποψήφια Διδάκτορας του Τμήματος Κοινωνιολογίας στο Πάντειο Πανεπιστήμιο κοινωνικών και πολιτικών επιστημών με τίτλο διδακτορικής διατριβής: «Η Πορνεία ως μέρος της σεξουαλική ζωής των Ελλήνων για την περίοδο 20013-2016: Μία ποιοτική προσέγγιση». Η διδακτορική της θέση αφορά τους πελάτες πορνικών υπηρεσιών στην Ελλάδα και συγκεκριμένα στόχο έχει να μελετήσει το γιατί αυτοί επιλέγουν να αγοράσουν σεξουαλική συνεύρεση σε μία περίοδο σεξουαλικής ελευθεριότητας. Παρά ταύτα, έχει σπουδάσει Οικονομικές Επιστήμες στο Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, ενώ είναι αριστούχος αποφοιτήσασα της Εθνικής Σχολής Δημόσιας Διοίκησης και Αυτοδιοίκησης, με κατεύθυνση Μεταναστευτική Πολιτική (2005). Την ίδια χρονιά που εισήχθηκε στην ΕΣΔΔΑ, εντάχθηκε στο Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών Marketing του Brunel University of London και στο Προπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών στο τμήμα Κοινωνιολογίας του Παντείου Πανεπιστήμιου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών. Στη συνέχεια, ολοκλήρωσε το Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών, «Κοινωνικός Αποκλεισμός και Μειονότητες», του Παντείου Πανεπιστήμιου κοινωνικών και πολιτικών επιστημών. Ήταν Υπότροφος τους Ιδρύματος Κρατικών Υποτροφιών (Ι.Κ.Υ.), έπειτα από εξετάσεις στον τομέα «Κοινωνιολογία και Κοινωνική Πολιτική» τόσο για τις Μεταπτυχιακές, όσο και για τις Διδακτορικές μου Σπουδές. Μερικοί τίτλοι δημοσιεύσεων σε επιστημονικά συνέδρια των τελευταίων ετών

είναι: «Ο πελάτης έχει πάντα δίκιο; Μια προσέγγιση των πολλαπλών νομιμοποιήσεων του πελάτη πορνικών υπηρεσιών στην Ελλάδα του 2015-16», «Βιασμός: Έγκλημα ή Τιμωρία; Μία περιήγηση στις εκφάνσεις της σεξουαλικής βίας με επίκεντρο το βιασμό στην Ελλάδα του 21ου αιώνα», «Bodies in a whorish intercourse», «Το σώμα που καταναλώνει και το σώμα που καταναλώνεται». Τέλος, τα ερευνητικά της ενδιαφέροντα στρέφονται γύρω από τις έννοιες του φεμινισμού, του μεταφεμινιστικού σεξισμού, του ναρκισσισμού στην μεταιντερνετική περίοδο, των νέων masculinities και τις ταυτότητες φύλου.

Η **Μαρία Σακελλάρη** είναι μεταδιδακτορική υπότροφος Marie Sklodowska-Curie στο Πανεπιστήμιο του Brighton. Η έρευνα της εστιάζεται στους διάφορους τρόπους με τους οποίους τα ΜΜΕ και οι ΜΚΟ στο Ηνωμένο Βασίλειο προβάλλουν, αναπαράγουν και συζητούν ζητήματα που αφορά τη μετανάστευση λόγω κλιματικής αλλαγής. Στο παρελθόν υπήρξε ερευνητική και εκπαιδευτική συνεργάτιδα των Πανεπιστήμιων Αιγαίου και Κρήτης, καθώς και στο ΤΕΙ Κρήτης. Το ερευνητικό της έργο έχει δημοσιευθεί σε διεθνή επιστημονικά περιοδικά όπως το Public Understanding of Science και το Environmental Education Research. Τα επιστημονικά της ενδιαφέροντα περιλαμβάνουν τη σχέση ανάμεσα στη κοινωνία και το περιβάλλον, τη περιβαλλοντική επικοινωνία και πολιτική, καθώς και την έρευνα επάνω στη περιβαλλοντική συμπεριφορά.

Η **Μαρκέλλα Σιταρά** είναι διδάκτορας του Πανεπιστημίου της Βαρκελώνης (Universitat de Barcelona). Αντικείμενο της διατριβής της αποτελεί ο κοινωνικός έλεγχος των ανηλίκων μέσω του συστήματος των Κέντρων Δικαστηρίων Ανηλίκων και των Ιδρυμάτων Προστασίας της Ισπανίας.Τα ερευνητικά της ενδιαφέροντα εντάσσονται στα πεδία της Κριτικής Εγκληματολογίας , των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και της Κοινωνικής Εκπαίδευσης. Στο παραπάνω πλαίσιο έχει συνεργαστεί με την ερευνητική ομάδα Παρατηρητήριο του Ποινικού Συστήματος και των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του Πανεπιστημίου της Βαρκελώνης (Observatori del Sistema Penal i els Drets Humans). Κατέχει μεταπτυχιακό δίπλωμα του τμήματος Μεθόδων Έρευνας και Διαγνωστικής στην Εκπαίδευση του ιδίου Πανεπιστημίου, με θέμα της ερευνητικής της εργασίας τη θεσμική μεταχείριση των ασυνόδευτων ανήλικων μεταναστών. Είναι πτυχιούχος του τμήματος Κοινωνιολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου και της Παιδαγωγικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Εργάζεται ως κοινωνιολόγος σε Μ.Κ.Ο. στα πλαίσια του προγράμματος «Δίκτυο Επιτροπείας Ασυνόδευτων Ανηλίκων». Έχει συμμετάσχει στον σχεδιασμό και υλοποίηση εκπαιδευτικών προγραμμάτων και σεμιναρίων για τα ανθρώπινα δικαιώματα.

Ο **Μαρίνος Σκανδάμης** είναι Διδάκτωρ της Νομικής Σχολής του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης και δικηγόρος παρ' Αρείω Πάγω. Τη διδακτορική του έρευνα διεξήγαγε στα πανεπιστήμια Harvard Η.Π.Α. και Αμβούργου Γερμανίας, ενώ έχει κάνει και δημοσιογραφικές σπουδές. Το επιστημονικό του πεδίο εκτείνεται στην εγκληματολογία, τη σωφρονιστική και αντεγκληματική πολιτική, έχοντας δημοσιεύσει σχετικά βιβλία, άρθρα και μελέτες. Επίσης, έχει διατελέσει Γενικός Γραμματέας του Υπουργείου Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, καθώς και Ειδικός Γραμματέας στο ίδιο Υπουργείο. Έχει συμμετάσχει σε νομοπαρασκευαστικές επιτροπές και ομάδες εργασίας του Συμβουλίου της Ευρώπης και της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Είναι μέλος διεθνών και εθνικών επιστημονικών και κοινωνικών φορέων για τα ανθρώπινα δικαιώματα και την ποινική δικαιοσύνη.

Η **Ειρήνη Σταμούλη** είναι διδάκτωρ εγκληματολογίας του τμήματος Κοινωνικής Διοίκησης και Πολιτικής Επιστήμης του ΔΠΘ και υπότροφος του προγράμματος ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ, ΕΣΠΑ 2007- 2013. Το θέμα της διδακτορικής της διατριβής είναι οι «Πολιτικές ασφάλειας στην Ελλάδα μετά το 2001 σε σχέση με το οργανωμένο έγκλημα και την τρομοκρατία και οι συνέπειες τους στην αντεγκληματική πολιτική». Είναι απόφοιτος του ΠΜΣ στη Διεθνή Εγκληματολογία της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου του Sheffield στη Μεγάλη Βρετανία και της Νομικής σχολής του ΑΠΘ. Είναι επιστημονική υπεύθυνη στην μεταδιδακτορική έρευνα με τίτλο: «Διαφθορά και κρατικό-εταιρικό έγκλημα: το παράδειγμα του τομέα της υγείας, η οποία χρηματοδοτείται από το Ελληνικό Ίδρυμα Έρευνας και Καινοτομίας. Ασκεί δικηγορία από το έτος 2005 και εργάστηκε (2015-2018) ως ειδική συνεργάτης στη Γενική Γραμματεία Καταπολέμησης της Διαφθοράς του Υπουργείου Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων. Έχει κάνει πρακτική άσκηση στη Διεύθυνση για την Ελευθερία, τη Δικαιοσύνη και την Ασφάλεια της Ευρωπαϊκής Επιτροπής στις Βρυξέλλες. Έχει εργαστεί ως ερευνήτρια σε ευρωπαϊκά ερευνητικά προγράμματα και ως εκπαιδεύτρια σε προγράμματα επιμόρφωσης για επαγγελματίες του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης. Είναι πιστοποιημένη εκπαιδεύτρια στο μητρώο του ΕΚΔΔΑ και συνεργαζόμενο εκπαιδευτικό προσωπικό στο ΕΑΠ, ενώ διαθέτει πολύχρονη διδακτική εμπειρία.

Η **Αναστασία Τσακάλογλου** είναι απόφοιτη του τμήματος «Κοινωνιολογίας» του Πανεπιστημίου Αιγαίου. Έχει ολοκληρώσει το Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα «Έρευνα για την Τοπική Κοινωνική Ανάπτυξη και Συνοχή» του Πανεπιστημίου Αιγαίου. Το πεδίο έρευνας που την ενδιαφέρει έχει να κάνει με το Προσφυγικό και Μεταναστευτικό Ζήτημα και ειδικότερα ο συνδυασμός του θέματος με τα εγκλήματα Κράτους. Εκεί επικεντρώθηκε και στη Διπλωματική της

εργασία με τον τίτλο «Εγκλήματα Κράτους και Προσφυγικό Ζήτημα: Αναπαραστάσεις φυγής και ταξιδιού». Το ερευνητικό πεδίο που την ενδιαφέρει αφορά τα Κέντρα Κράτησης Μεταναστών και Προσφύγων, όπου και πραγματοποίησε έρευνα στο Κέντρο Κράτησης της Μόριας, στη Λέσβο, μέσα στο πλαίσιο του μεταπτυχιακού προγράμματος. Είναι μέλος του εργαστηρίου Κοινωνιολογίας, της Νεότητας, του Ελεύθερου Χρόνου και του Αθλητισμού, στη Μυτιλήνη. Έχει συμμετάσχει σε πανελλήνια συνέδρια με εισηγήσεις και σε σεμινάρια σε σχέση με το προσφυγικό και μεταναστευτικό. Εργάζεται ως Κοινωνιολόγος σε ΜΚΟ σε πρόγραμμα της Ύπατης Αρμοστείας για πρόσφυγες.

Η Αντιστράτηγος **Ζαχαρούλα Τσιριγώτη** είναι Γενική Επιθεωρητής Αστυνομίας Αλλοδαπών και Προστασίας Συνόρων. Κατατάχθηκε στο Σώμα της πρώην Αστυνομίας Πόλεων το Δεκέμβρη του 1982 και αποφοίτησε από τη Σχολή Αξιωματικών της Ελληνικής Αστυνομίας 1988. Παρακολούθησε το Τμήμα Επαγγελματικής Μετεκπαίδευσης Επιτελών Στελεχών της Αστυνομικής Ακαδημίας (2001). Υπηρέτησε ως Αξιωματικός σε μάχιμες (Τμήματα Τάξης, Ασφάλειας και Τροχαίας Δυτικής Αττικής, καθώς και Τμήμα Αλλοδαπών Πειραιά) και επιτελικές θέσεις κεντρικών και περιφερειακών Υπηρεσιών Τάξης και Ασφάλειας της Ελληνικής Αστυνομίας. Το Δεκέμβρη του 1993 τοποθετήθηκε στη Διεύθυνση Διεθνούς Αστυνομικής Συνεργασίας, του Αρχηγείου της Ελληνικής Αστυνομίας με αρμοδιότητες επί θεμάτων Ε.Ε. – Schengen και διμερών-πολυμερών σχέσεων. Τον Ιούλιο του 2012 προήχθη στο βαθμό του Ταξιάρχου κι ανέλαβε καθήκοντα Διευθυντή της Διεύθυνσης Διεθνούς Αστυνομικής Συνεργασίας του Αρχηγείου της Ελληνικής Αστυνομίας, στην οποία υπάγεται το Τμήμα Ε.Ε. Διεθνών Σχέσεων και Αποστολών, η Εθνική Μονάδα Ευρωπόλ, το Εθνικό Γραφείο SIRENE και το Εθνικό Κεντρικό Γραφείο Interpol. Το 2015 προήχθη στο βαθμό του Υποστρατήγου και τοποθετήθηκε στη θέση του Προϊσταμένου Κλάδου Αλλοδαπών και Προστασίας Συνόρων του Αρχηγείου της Ελληνικής Αστυνομίας. Κατά το έτος 2015, ασχολήθηκε κατ' αποκλειστικότητα με τη διαχείριση των προσφυγικών και μεταναστευτικών ροών, με έντονη δραστηριοποίηση στα νησιά τόσο του Νότιου όσο και του Βόρειου Αιγαίου, για την ταυτοποίηση και καταγραφή των προσφύγων και των μεταναστών. Το 2016 προήχθη στο βαθμό του Αντιστρατήγου και τοποθετήθηκε στη θέση της Προϊσταμένης Επιτελείου του Αρχηγείου της Ελληνικής Αστυνομίας.

Ο **Νικόλαος Τσίρος** είναι καθηγητής στο Τμήμα Κοινωνιολογίας του Παντείου Πανεπιστήμιου Αθηνών. Είναι, επίσης, Πάρεδρος του Νομικού Συμβουλίου του Κράτους, όπου εργάζεται ως κύριο μέλος του από το 1994.Τα πεδία των γνωστικών ενδιαφερόντων του εστιάζονται στην πολιτική κοινωνιολογία, την πολιτική Θεωρία, τη θεωρία των

πολιτικών και κοινωνικών συστημάτων και τη φιλοσοφία του δικαίου. Υπήρξε δις υπότροφος του Ι.Κ.Υ. για διδακτορική και μεταδιδακτορική σπουδή στο εξωτερικό. Είναι πτυχιούχος της Νομικής Σχολής Αθηνών και Διδάκτορας Φιλοσοφίας του Πανεπιστημίου της Heidelberg. Δύο μελέτες του για τον Ελευθέριο Βενιζέλο έχουν τιμηθεί από τη Βουλή των Ελλήνων με έπαινο και βραβείο σε αντίστοιχους διαγωνισμούς των ετών 1996 και 1998.Έχει, επίσης, συγγράψει μονογραφίες για τον Max Weber, τον Niklas Luhmann και τον J. Habermas, ενώ δεκάδες μελέτες του έχουν δημοσιευθεί σε περιοδικά κοινωνιολογικού, πολιτικού και νομικού προσανατολισμού.

Η **Ιωάννα Τσίγκανου** είναι νομικός (δικηγόρος μέχρι το 2002) ΔΣΑ), διδάκτορας Κοινωνιολογίας του Εγκλήματος του Παν/μίου του Λονδίνου (Ph.D., LSE 1988). Ως μέλος του ερευνητικού προσωπικού του ΕΚΚΕ συμμετέχει (από το 1994 κι εντεύθεν) στην υλοποίηση ερευνητικών έργων και προγραμμάτων, στην εξοικείωση και την εμπέδωση νέων εργαλείων έρευνας και ερευνητικών υποδομών μέσα από διεθνή, ευρωπαϊκά και ελληνικά επιστημονικά δίκτυα και συνεργασίες και στην διάχυση των πορισμάτων της έρευνας σε διεθνή και ελληνικά βήματα (fora) ακαδημαϊκού και ερευνητικού επιστημονικού προβληματισμού και διαλόγου (ενδεικτικά, πανεπιστημιακά μαθήματα και διαλέξεις, συνέδρια, δημοσιεύσεις, εκδόσεις βιβλίων και περιοδικών, κλπ.). Παράλληλα έχει αποκτήσει πολύτιμη εμπειρία διοίκησης, διαχείρισης και διεύθυνσης ερευνητικών έργων καθώς και των διοικητικών θεμάτων που άπτονται του σχεδιασμού και της χάραξης της ερευνητικής αναπτυξιακής στρατηγικής του ΕΚΚΕ με τις ιδιότητες τόσο της Αντιπροέδρου του Διοικητικού Συμβουλίου του ΕΚΚΕ (2013-2017), της Διευθύντριας του Ινστιτούτου Πολιτικής Κοινωνιολογίας του ΕΚΚΕ (2003-2012), του μέλους του Επιστημονικού Γνωμοδοτικού Συμβουλίου του Ινστιτούτου (1997-2003) αλλά και ως συμμετέχουσα με ποικίλες ιδιότητες στα διοικητικά όργανα επιστημονικών και συνδικαλιστικών συλλόγων και επιστημονικών σωματείων. Έχει συμμετάσχει σε περισσότερα από 50 ερευνητικά έργα, έχει συγγράψει περισσότερες από 100 μελέτες άρθρα και μονογραφίες αυτόνομα και με άλλους επιστήμονες, που έχουν δημοσιευθεί σε ελληνικά και διεθνή επιστημονικά περιοδικά και συλλογικούς τόμους και έχει συμμετάσχει στην έκδοση και επιμέλεια 25 βιβλίων από κοινού με συναδέλφους και αυτόνομα. Τέλος, επιτελεί επί σειρά ετών διδακτικό έργο στην τριτοβάθμια εκπαίδευση (ενδεικτικά διδάσκει αυτοτελώς από το 1995 κι εντεύθεν αδιαλείπτως το μάθημα «Μεθοδολογία της Έρευνας» σε ΠΜΣ του Τμήματος Κοινωνιολογίας του Παντείου Παν/μίου) και συμμετέχει ως εμπειρογνώμονας α) σε διεθνή - ευρωπαϊκά επιστημονικά δίκτυα εμπειρογνωμόνων, β) σε αξιολογήσεις ερευνητικών δράσεων και προγραμμάτων βασικής και εφαρμοσμένης έρευνας και γ) σε επιστημονικές επιτροπές επιστημονικών εκδόσεων,

εφημερίδων και περιοδικών.

Η **Έμμυ Φρονίμου** είναι εγκληματολόγος και γεννήθηκε στην Αθήνα. Σπούδασε Νομικά στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών και έκανε μεταπτυχιακές σπουδές στην Εγκληματολογία στο LSE και στο Πανεπιστήμιο Keele Αγγλίας (MA Criminology). Προσελήφθη στην εγκληματολογική ομάδα του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών ως ερευνήτρια (1985) και από το 2002 είναι ΕΛΕ Α' Βαθμίδας στο ΕΚΚΕ. Διετέλεσε μέλος του ΔΣ του ΕΚΚΕ ως εκπρόσωπος του επιστημονικού προσωπικού (2000-02), καθώς και πρόεδρος του Γνωμοδοτικού Συμβουλίου του Ινστιτούτου Κοινωνικής Πολιτικής του ΕΚΚΕ (2002-04), ενώ υπήρξε και αντιπρόεδρος του ΔΣ του Συνεταιρισμού Στήριξης Αποφυλακισμένων Γυναικών «Ελεύθερη Δημιουργία» (1997-99). Συμμετείχε σε σειρά ερευνητικών προγραμμάτων, εθνικών και ευρωπαϊκών, ως μέλος ή ως επιστημονική υπεύθυνη της ερευνητικής ομάδας, και παρουσίασε εισηγήσεις της σε ελληνικά και διεθνή συνέδρια. Στις κύριες δημοσιεύσεις της περιλαμβάνονται: Επιμέλειες Συλλογικών Τόμων, συν-συγγραφή βιβλίων και κεφαλαίων σε βιβλία καθώς και εισηγήσεις της σε δημοσιευμένα Πρακτικά Συνεδρίων. Στο διδακτικό της έργο περιλαμβάνονται, μεταξύ άλλων, μαθήματα και σεμινάρια σε πανεπιστημιακά Προπτυχιακά Τμήματα και Μεταπτυχιακά Προγράμματα: Του Τομέα Εγκληματολογίας του Τμήματος Κοινωνιολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου, του Τμήματος Φ.Π.Ψ. της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, του Τμήματος Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας και του Παντείου Πανεπιστημίου καθώς και του Νομικού Τμήματος της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών. Τα θέματα με τα οποία ασχολήθηκε αφορούν σε: Κοινωνικό Αποκλεισμό, τον Θεσμό της Φυλακής, τη Μεθοδολογία της Εγκληματολογικής Έρευνας, την Εγκληματικότητα των Γυναικών, τους Ανήλικους Παραβάτες, την Πρόληψη της Παιδικής Κακοποίησης και την Κοινωνική και Επαγγελματική Επανένταξη των Αποφυλακισμένων.

Ο **Ευάγγελος Ι. Χαϊνάς** είναι Κοινωνιολόγος, κάτοχος Μεταπτυχιακών Διπλωμάτων Ειδίκευσης στην Εγκληματολογία, την Εκπαίδευση Ενηλίκων, στις Επιστήμες της Αγωγής, την Εφαρμοσμένη Γεωγραφία και Διαχείριση του Χώρου και την Συμβουλευτική – Επαγγελματικό Προσανατολισμό. Επίσης, είναι Υποψήφιος Διδάκτωρ Εγκληματολογίας, Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Σύμβουλος Ασφάλειας, Πιστοποιημένος Εκπαιδευτής Προσωπικού Ιδιωτικής Ασφάλειας (ΚΕ.ΜΕ.Α.) και Εκπαιδευτής Ενηλίκων ευρύτερα (Ε.Ο.Π.Π.ΕΠ.). Διαθέτει δεκαπενταετή επαγγελματική εμπειρία στους τομείς της εκπαίδευσης, της κατάρτισης, της έρευνας και της συμβουλευτικής. Η διδακτική του εμπειρία ανέρχεται στις 15.000 ώρες

σε όλες τις δομές εκπαίδευσης (σχολεία δεύτερης ευκαιρίας, σχολές γονέων, δημόσια και ιδιωτικά Ι.Ε.Κ., Κέντρα Διά Βίου Μάθησης, Τ.Ε.Ι. Δυτικής Ελλάδας, Σχολή Αξιωματικών της Ελληνικής Αστυνομίας, Πυροσβεστική Ακαδημία, Σχολή Εθνικής Ασφάλειας, Ακαδημία Εμπορικού Ναυτικού Κύμης κ.λπ.). Ειδικότερα, τα τελευταία έξι χρόνια εκπαιδεύει Προσωπικό Ιδιωτικής Ασφάλειας σε Κέντρα Διά Βίου Μάθησης καταγράφοντας τουλάχιστον 6.000 ώρες διδασκαλίας. Είναι εκπαιδευτής σε εξειδικευμένα σεμινάρια όπως: Ασφάλεια Πλοίων και Λιμενικών Εγκαταστάσεων (ISPS Code), Υπεύθυνος Ασφαλείας Λιμενικών Εγκαταστάσεων (ΥΑΛΕ), Εκπαίδευση Αρχιφυλάκων-Εποπτών και Υπευθύνων Ασφάλειας, Ασφάλεια Τουριστικών Μονάδων, Ασφάλεια Αθλητικών Εγκαταστάσεων, Γλώσσα Σώματος και Ασφάλεια, Εγκληματολογία και Ιδιωτική Ασφάλεια, Ασφάλεια Κρίσιμων Υποδομών, Ασφάλεια Κέντρων Διαμονής Μεταναστών και Προσφύγων, Ασφάλεια Εμπορικών Κέντρων και Πολυκαταστημάτων, Διαχείριση Κρίσεων κ.λπ. Έχει συμμετάσχει ως εισηγητής με ανακοινώσεις (πάνω από 70) σε επιστημονικά συνέδρια και εκδηλώσεις εν γένει και διαθέτει αξιοσημείωτο συγγραφικό έργο (συμμετοχές ως επιμελητής και συγγραφέας σε 6 βιβλία και 15 επιστημονικά άρθρα) στα επιστημονικά πεδία της εγκληματολογίας, της ιδιωτικής ασφάλειας, της κοινωνιολογίας, της εκπαίδευσης ενηλίκων και της επαγγελματικής συμβουλευτικής. Τέλος, έχει παρακολουθήσει πλήθος επιμορφωτικών σεμιναρίων και ειδικών εκπαιδεύσεων στον τομέα της εγκληματολογίας, της συμβουλευτικής, της εκπαίδευσης ενηλίκων και ευρύτερα.

Ο **Αθανάσιος Χουλιάρας** εργάζεται ως δικηγόρος στην Αθήνα. Αποφοίτησε από τη Νομική Σχολή του Δ.Π.Θ. το 2000, ενώ πραγματοποίησε μεταπτυχιακές σπουδές στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Βαρκελώνης (Ισπανία) στο γνωστικό αντικείμενο των ποινικών και εγκληματολογικών επιστημών (2000-2002) και στη Νομική Σχολή του ΕΚΠΑ στο γνωστικό αντικείμενο της Φιλοσοφίας του Δικαίου (2002-2004) και της Κοινωνιολογίας του Δικαίου (2004-2005). Το 2012 ανακηρύχθηκε διδάκτωρ από τη Νομική Σχολή του Δ.Π.Θ. στο γνωστικό πεδίο των ποινικών και εγκληματολογικών επιστημών, ενώ υπήρξε υπότροφος του Κοινωφελούς Ιδρύματος Αλέξανδρος Σ. Ωνάσης. Είναι συγγραφέας της μονογραφίας Η Ανάδυση του Διεθνούς Ποινικού Συστήματος. Όψεις της συστημικής διεθνούς εγκληματικότητας (Εκδόσεις Σάκκουλας, 2013), ενώ έχει δημοσιεύσει άρθρα αναφορικά με ζητήματα εγκληματολογίας, θυματολογίας, (διεθνούς) ποινικού δικαίου και προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου. Έχει συμμετάσχει σε πολλά διεθνή συνέδρια και σε νομοπαρασκευαστικές επιτροπές του Υπουργείου Δικαιοσύνης. Είναι μεταδιδακτορικός ερευνητής στο Πάντειο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Τμήμα Κοινωνιολογίας και υπότροφος του ΙΚΥ στο πλαίσιο της πράξης

«Ενίσχυση Μεταδιδακτορικών Ερευνητών/Ερευνητριών», 1ος Κύκλος, ΕΣΠΑ 2014-2020.

Εξουσίες, επιστημονική ουδετερότητα
και εγκληματολογικός λόγος

Η ανάπτυξή του εγκληματολογικού λόγου στην Ελλάδα συντελείται εν πολλοίς με ένα παράδοξο τρόπο, δηλαδή, χωρίς να υπάρχει ένα πραγματικά ευνοϊκό έδαφος γι'αυτό, χωρίς στην πραγματικότητα οι αντικειμενικές συνθήκες στη χώρα μας να το επιτρέπουν.

Πρόκειται ουσιαστικά για την ανάπτυξη μιας υπανάπτυξης, η οποία όσο περισσότερο θα διαιωνίζεται, τόσο περισσότερο θα επιτρέπει στο πολιτικό σύστημα να προκρίνει ανορθολογικές, ακόμη και αντιδραστικές προσεγγίσεις στα ζητήματα της εγκληματοποίησης, του εγκλήματος και της αντιμετώπισής του.

Το πρόβλημα αυτό αφορά την ελληνική εγκληματολογία στο σύνολό της. Βιώνεται όμως πιο δραματικά από μια εγκληματολογία, η οποία επιδιώκει συνειδητά τη σύνδεση της επιστημονικής της παραγωγής με τα κεντρικά ζητήματα των ελευθεριών, της ισότητας, των δικαιωμάτων και της κοινωνικής δικαιοσύνης, με δυο λόγια, με το όραμα μιας πιο ελεύθερης και δίκαιης κοινωνίας, ιδίως ενόψει των δραστικών κοινωνικών αναδιαρθώσεων της τελευταίας εικοσιπενταετίας και τελικά των επιπτώσεων της οξύτατης σημερινής κρίσης.

Για την κριτική εγκληματολογία τίθενται συνεπώς τα εξής πιεστικά ερωτήματα:

.

Ποιός πρέπει να είναι σήμερα ο προσανατολισμός και οι πρακτικές προτεραιότητες της προοδευτικής εγκληματολογικής σκέψης;

Ποιά είναι και ποιά θα μπορούσε να είναι η σχέση της εγκληματολογικής γνώσης με τα πεδία τα οποία αποτελούν το αντικείμενό της;

Ποιά είναι τα περιθώρια παρέμβασης των εγκληματολόγων στη διαμόρφωση της κοινωνικής κίνησης, την πολιτική και τη δράση των κοινωνικών κινημάτων σε μια κατεύθυνση κοινωνικής αλλαγής;

Ελληνική Εταιρεία Μελέτης του Εγκλήματος και του Κοινωνικού Ελέγχου

ISBN 978–618–84142–0–4

To have
values: the
When socio
problems th
world we li
caught in a
not to take
research tha
value free.
is shallow
express a de
position.

This dile
ful to so ma
for one of
it to exist,
as some app
possible to
taminated
sympathies.
is not possi
question is
sides, since
rather whos

I will beg
lem of taki
study of d
this case wi
that appear
all kinds. In
ject matter
all the diff
posal, we
for reasons
ture.

We may
of deviance
pathy with
pathy reflec
out. This f
tained off a
who do suc
us who, our